

T.C.
FATİH ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KARŞILAŞTIRMALI EDEBİYAT ANABİLİM DALI

TASAVVUF EDEBİYATI TERMİNOLOJİSİ AÇISINDAN
MEHMED MURAD NAKŞİBENDÎ'NİN ŞERHLERİ

DOKTORA TEZİ

TEZ DANIŞMANI

Doç. Dr. Yusuf ÇETİNDAG

HAZIRLAYAN

Hatice ÖZDİL

İSTANBUL-2013

ONAYLAMA SAYFASI

Öğrenci : Hatice ÖZDİL
Enstitüsü : Sosyal Bilimler
Anabilim Dalı : Karşılaştırmalı Edebiyat (Doktora)
Tez Konusu : Tasavvuf Edebiyatı Terminolojisi Açısından Mehmed Murad Nakşibendî'nin Şerhleri
Tez Tarihi : Haziran 2013

Bu tezin şekil ve içerik açısından Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tez Yazım Kılavuzunda belirtilen kurallara uygun formatta yazıldığını onaylıyorum.

Prof. Dr. Mohamed BAKARI
Anabilim Dalı Başkanı

Karşılaştırmalı Edebiyat Anabilim Dalı 61200915 numaralı doktora öğrencisi Hatice ÖZDİL tarafından hazırlanan bu tezin doktora tezinde bulunması gereken yeterliliğe, kapsama ve niteliğe sahip olduğunu onaylıyorum.

Doç. Dr. Yusuf ÇETİNDAG
Tez Danışmanı

Tez Sınavı Jüri Üyeleri

Doç. Dr. Yusuf ÇETİNDAG

Prof. Dr. Mahmut KAPLAN

Prof. Dr. Cihan OKUYUCU

Prof. Dr. Mehmet KARA

Yrd. Doç. Dr. Nurgül ÖZCAN

Bu tezin Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tez Yazım Kılavuzunda belirtilen kurallara uygun formatta yazıldığını onaylıyorum.

Doç. Dr. Mehmet KARAKUYU
Müdür

Üniversite : Fatih Üniversitesi
Enstitüsü : Sosyal Bilimler
Anabilim Dalı : Karşılaştırmalı Edebiyat
Tez Danışmanı : Doç. Dr. Yusuf ÇETİNDAG
Tez Tarihi : Haziran 2013

ÖZET

19. yüzyıl mutasavvıflarından Mehmed Murad Nakşibendî, yaşadığı dönemde İstanbul'daki en önemli Mesnevîhândır. Osmanlıda Nakşîlik ve Mevlevîlik arasındaki yakınlaşmaya büyük ölçüde katkı sağlamış bir şahsiyettir. Kendi zamanında hem devlet adamları yanında hem de şeyh ve dervişler arasında saygın bir yere sahiptir. Sultan Abdulmecid'in katılımıyla bir Dârü'l-Mesnevî açmış, burada birçok ünlü Mesnevîhâna icâzet vermiştir. Aynı zamanda Murad Molla Tekkesi'nin şeyhi, Murad Molla Kütüphanesi'nin baş hafız-ı kütübüdür.

Bir Nakşî şeyhi olarak, tekkesinde okuttuğu ilmî, dinî, edebî, tasavvufî derslerden Ahmed Cevdet Paşa gibi birçok aydın ve bürokrat istifade etmiş, tekkesi adeta bir darü'l-fünûn olarak nitelendirilmiştir. Müderrisliğinin yanı sıra, birçok telif eseri bulunan Mehmed Murad Nakşibendî'nin başyapıtı Hülâsatü's-Şürûh ismiyle Mesnevî'nin tamamına yazdığı şerhtir. 6 cilt, 1420 varaklık bu kapsamlı eser, Mesnevî'nin bir Nakşî mutasavvıf gözüyle yorumu açısından diğer Mesnevî şerhleri arasında ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Maalesef, Hülâsatü's-Şürûh Mesnevî şerhleri arasında hak ettiği öneme layık ciddi bir çalışma ile ilim dünyasına tanıtılmamıştır.

Mehmed Murad Nakşibendî'nin on eserinin içinde yazdığı şerhler oldukça kıymetlidir. Sebk-i Hindî akımının temsilcilerinden Sâib-i Tebrizî ve Mevlânâ Şevket-i Buhârî'nin şiirlerine şerh yazmıştır. Bunlardan başka Attâr'ın Pend-nâmesi'ne yazdığı şerh de aldığı iyi eğitimin ve içinde bulunduğu sufi çevrenin kaynaşmasının bir sonucu olarak kaleme alınmıştır. Bu eserlerin tasavvuf edebiyatı açısından incelenmesi, Mehmed Murad'ın ulaştığı edebî-tasavvufî derinliği anlamak açısından oldukça önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Mesnevi, Mehmed Murad Nakşibendî, Şerh, Murad Molla, Pend-nâme

University : **Fatih University**
Institute : **Institute of Social Sciences**
Department : **Comparative Literature**
Supervisor : **Doç. Dr. Yusuf ÇETİNDAĞ**
Degree Awarded and Date : **June 2013**

ABSTRACT

Mehmed Murad Nakşibendî is the most important Masnavihan in 19th century. In their own time has a respectable place among the dignitaries and dervishes. Mehmed Murad is a figure who greatly contributed to the rapprochement between Nakshi and Mawlawi in his own time. The Daral-Masnavi (Masnavi Reading House) has been opened with the support of Sultan Abdülmecid. Many famous Masnavihan got Masnevihan's diploma here. He is sheikh in Murad Molla's Dervish Lodge and the keeper of the books in Murad Molla's Library.

Mehmed Murad taught scientific, religious, literary, mystic lessons. Murad Molla's Dervish Lodge has been described as an Ottoman university. Many intellectuals and bureaucrats benefited from these lessons. Mehmed Murad wrote many copyrighted works. His masterpiece is the Hülâsatü'ş-Şürûh named, 6 volumes and 1420 sheets Masnavi commentary. This comprehensive work, through the eyes of the Nakşî sufi interpretation of the terms of Masnavi has a distinguished place among the other Masnavi commentaries. Unfortunately, there has not been a serious study on Hülâsatü'ş-Şürûh. Scholars do not know this work enough.

His commentaries are most important works in ten works of Mehmed Murad. He has written commentary to poems of representatives of the Sebki Hindî, Sâib-i Tebrizî and Mevlânâ Şevket-i Buhârî. Additionally, he has written commentary to Attar's Pend-nâme. These commentaries have been written by a received good education and the environment in sufi. Examination of these works in terms of sufi literature, literary-mystical depth is reached Mehmed Murad is very important to understand.

Key Words: Masnavi, Mehmed Murad Nakshi, Murad Molla, Pend-name

İÇİNDEKİLER

Özet.....	iii
Abstract.....	iv
İçindekiler.....	v
Kısaltmalar Cetveli.....	xiii
Önsöz.....	xv

GİRİŞ

1. Şerh.....	1
1.1. Türk Edebiyatında Tam Mesnevî Şerhleri.....	5
1.2. Türk Edebiyatında Pend-nâme Şerhleri.....	6
1.3. Türk Edebiyatında Sâib-i Tebrizî Şerhleri.....	7
1.4. Türk Edebiyatında Şevket-i Buhârî Şerhleri.....	7

I. BÖLÜM

MEHMED MURAD NAKŞİBENDÎ

1.1. Mehmed Murad Nakşibendî'nin Hayatı ve Edebî Şahsiyeti.....	9
1.1.1. Künyesi.....	9
1.1.2. Mehmed Murad Nakşibendî'nin Karıştırıldığı İsimler.....	10
1.1.2.1. Murad-ı Buhârî.....	11
1.1.2.2. Kazasker Damadzâde Mehmed Murad Molla.....	13
1.1.3. Doğum Yeri, Doğum Tarihi ve Ailesi.....	14
1.1.4. Öğrenim Hayatı.....	15
1.1.5. Hocaları ve Okuduğu İlimler.....	23
1.1.6. Görevleri.....	26
1.1.7. Öğrencileri.....	28
1.1.8. Kişilik Yapısı.....	35

1.1.9. Maddî Durumu.....	39
1.1.10. Padişah ve Devlet Adamlarıyla İlişkisi.....	41
1.1.11. Vefatı.....	44
1.2. Murad Molla Tekkesi.....	44
1.3. Murad Molla Tekkesi Şeyhleri.....	47
1.3.1. Şeyh Beyzâde Mustafa Efendi.....	48
1.3.2. Şeyh Abdulhalim Efendi.....	50
1.3.3. Şeyh Mehmed Murad Nakşibendî.....	52
1.3.4. Şeyh Mehmed Ârif Efendi.....	52
1.3.5. Şeyh Ali Talib Efendi.....	53
1.4. Murad Molla Kütüphanesi.....	53
1.5. Mehmed Murad Nakşibendî'nin Dârü'l-Mesnevîsi.....	60
1.6. Mehmed Murad Nakşibendî'nin Eserleri.....	70
1.6.1. Dîvân.....	70
1.6.2. Hülâsatü'ş-Şürûh.....	72
1.6.3. Mâ Hazar.....	76
1.6.4. Gencîne-yi Maârif.....	78
1.6.5. Şerh-i Kasâid-i Mevlânâ Şevket.....	79
1.6.6. Şerh-i Tuhfe-i Şâhîdî.....	80
1.6.7. Kavâid-i Fârisiyye.....	81
1.6.8. Vekâyi-nâme.....	81
1.6.9. Muînü'l-Vâizîn.....	82
1.6.10. Tercüme-i Ahvâl-i Beyzâde Mustafa Efendi / Takrîz.....	83

II. BÖLÜM

MEHMED MURAD NAKŞİBENDÎ VE TASAVVUF

2.1. Mehmed Murad Nakşibendî'nin Tasavvuf Anlayışı.....	84
2.1.1. Nakşibendiyye	85
2.1.2. Müceddidiyye.....	93

2.2.	Osmanlı’da Nakşîlik-Mevlevîlik Yakınlaşması.....	95
2.3.	Mehmed Murad Nakşibendî’nin Hâlidîlik Hakkındaki Düşünceleri.....	98
2.4.	Mehmed Murad Nakşibendî’nin Nakşîlik ve Mevlevîlik Hakkındaki..... Düşünceleri.....	101
2.5.	Mehmed Murad Nakşibendî’nin Ehl-i Beyt Sevgisi.....	110

III. BÖLÜM

MEHMED MURAD NAKŞİBENDÎ’NİN ŞERH ANLAYIŞI

3.1.	Dilbilgisi Açısından.....	118
3.1.1.	Kelime Açıklamaları.....	119
3.1.2.	Farsça Kelimelerin Farklı Anlam ve Telaffuzları.....	121
3.1.3.	Arapça Kelimelerin Farklı Anlam ve Telaffuzları.....	122
3.1.4.	Farsça Gramer ve Kelime Öğretimi.....	123
3.1.5.	Arapça Gramer ve Kelime Öğretimi.....	126
3.2.	Anlam Bilgisi Açısından.....	129
3.2.1.	Âyet Alıntıları.....	129
3.2.2.	Hadîs Alıntıları.....	133
3.2.3.	Peygamberler Târihinden Örnekler.....	136
3.2.3.1.	Hz. Muhammed.....	136
3.2.3.2.	Hz. Musa.....	138
3.2.3.3.	Hz. İsa.....	142
3.2.3.4.	Hz. Âdem.....	144
3.2.3.5.	Hz. Nuh.....	146
3.2.3.6.	Hz. İbrahim.....	147
3.2.3.7.	Hz. Süleyman.....	149
3.2.3.8.	Hz. Davud.....	150
3.2.3.9.	Hz. Yunus.....	151
3.2.3.10.	Hz. İsmail.....	152
3.2.3.11.	Hz. Eyüp.....	152
3.2.3.12.	Hz. Zekeriya.....	152

3.2.3.13. Hz. Yusuf.....	153
3.2.3.14. Hz. Yakub.....	155
3.2.4. İslâm Tarihinden Örnekler.....	156
3.2.5. Evliyâ Menâkıbından Örnekler.....	164
3.2.6. Muhtelif Şiirlerden Alıntılar.....	165
3.2.6.1. Kaynağı Belirtilen Şiirlerden Örnekler.....	165
3.2.6.2. Kaynağı Belirtilmeyen Şiirlerden Örnekler.....	172
3.2.7. Edebî ve Dinî-Tasavvufî Eserlerden Alıntılar.....	177
3.2.8. Kıssalardan Yararlanma.....	182
3.2.9. Deyim ve Atasözlerinden Yararlanma.....	183
3.2.10. Sosyal Hayattan Yararlanma.....	187
3.2.10.1. Yerler.....	187
3.2.10.2. Mekânlar.....	188
3.2.10.3. Hayvanlar.....	188
3.2.10.4. Lâkaplar.....	189
3.2.10.5. Eserler.....	190
3.2.10.6. Oyun.....	190
3.2.10.7. Tıp İlmi.....	190
3.2.10.8. İşaret Dili.....	191
3.2.10.9. İnanışlar.....	191
3.2.10.10. Aşk Kahramanları.....	192
3.3. Mehmed Murad Nakşibendî'nin Eleştirdiği Konular ve Kişiler.....	194
3.4. Mehmed Murad Nakşibendî'nin Şerh Yazmasına Karşı.....	197
Çıkanlar.....	197
3.5. Mehmed Murad Nakşibendî'nin Mesnevî Şerhi'nde ve.....	197
Diğer Mesnevî Şerhlerinde “Şeyh-i Din” Meselesi.....	197
3.6. Mehmed Murad Nakşibendî'nin Diğer Şârihlere Yaptığı.....	199
Göndermeler.....	199
3.7. Mehmed Murad Nakşibendî'nin Şerhlerinde Kullandığı.....	204
Nüshalar.....	204
3.8. Mehmed Murad Nakşibendî'nin Şerhlerine Hocalarının.....	208
Etkisi.....	208

3.9. Mehmed Murad Nakşibendî'nin Şerhlerinde Çözemediği.....	
Yerler.....	210

IV. BÖLÜM

MEHMED MURAD NAKŞİBENDİ'NİN ŞERHLERİNDE TASAVVUFÎ KAVRAMLAR

4.1. GENEL KAVRAMLAR.....	212
4.1.1. Allah'ın İsimleri.....	212
4.1.1.1. Bârî.....	212
4.1.1.2. Celîl.....	214
4.1.1.3. Kayyûm	215
4.1.1.4. Rezzâk.....	215
4.1.2. Ashâb.....	216
4.1.3. Âb-ı Hayat.....	222
4.1.4. Vücûd.....	226
4.1.5. Adem	232
4.1.6. Mâsivâ.....	233
4.1.7. Na'leyn.....	237
4.1.8. Âhiret.....	238
4.1.9. Âlem	252
4.1.10. Arş.....	257
4.1.11. Arz.....	261
4.1.12. Hicâb.....	261
4.1.13. Kâfir.....	264
4.1.14. Münâfik	266
4.1.15. Aşk.....	273
4.1.15.1. Aşkın Vakti.....	283
4.1.15.2. Aşk Vâdisi.....	283
4.1.15.3. Aşk Şehidi.....	284
4.1.15.4. Âşık-Maşuk.....	285

4.1.15.5. Âşığın Kalbi.....	300
4.1.15.6. Aşk-ı Cüz'î - Aşk-ı Küllî.....	301
4.1.15.7. Bade-i Aşk.....	302
4.1.15.8. Aşk Meydanı.....	303
4.1.15.9. Aşk Yolu.....	304
4.1.15.10. Aşk Ateşi.....	305
4.1.15.11. Aşk Derdi.....	307
4.1.15.12. Aşkın Deliliği.....	313
4.1.15.13. Eşyanın Aşkı.....	318
4.1.15.14. Aşk Deryası.....	319
4.1.15.15. Aşk Sırrı.....	320
4.1.16. Âh.....	320
4.1.17. Vuslat.....	323
4.1.18. Nâz.....	329
4.1.19. Ağyar.....	332
4.2. TASAVVUFÎ HALLER VE MAKAMLAR.....	333
4.2.1. Havf ve Recâ.....	333
4.2.2. Nazar.....	345
4.2.3. Tevbe.....	353
4.2.4. Fakr.....	357
4.2.5. Sabr.....	380
4.2.6. Rızâ.....	389
4.2.7. Tevekkül.....	398
4.2.8. Hayret.....	400
4.3. SEYR Ü SÜLÛK İLE İLGİLİ KAVRAMLAR.....	403
4.3.1. Menzil.....	403
4.3.2. İnsân-ı Kâmil.....	405
4.3.3. Vahdet-Kesret.....	414
4.3.4. Vahdet-i Vücûd.....	414
4.3.5. Mürşid.....	416
4.3.6. Abdâl.....	431
4.3.7. Zâhid.....	450

4.3.8. Zikir.....	458
4.3.9. Riyâzet.....	478
4.3.10. Uzlet.....	483
4.3.11. Halvet.....	492
4.3.12. Sükût.....	498
4.3.13. Kerâmet.....	509
4.4. KALBE AÎT KAVRAMLAR.....	513
4.4.1. Cezb.....	513
4.4.2. Sahv.....	516
4.4.3. Sekr.....	517
4.5. AHLÂKA AÎT KAVRAMLAR.....	519
4.5.1. Ahlâk.....	519
4.5.2. Edeb.....	532
4.5.3. İhlâs.....	535
4.5.4. Riyâ.....	537
4.5.5. Ahdas.....	539
4.5.6. Kanâat.....	541
4.5.7. Sıdk.....	548
4.6. DİĞER TASAVVUFÎ KAVRAMLAR.....	552
4.6.1. Feyz.....	552
4.6.2. Himmet.....	555
4.6.3. Gaflet.....	558
4.6.4. Basîret.....	566
4.6.5. Gam.....	568
4.6.6. Zulmet.....	569
4.6.7. Tecrîd-Tefrîd.....	573
4.6.8. İlim.....	580
4.6.9. İlm-i Ledün.....	592
4.6.10. Kîl u kâl.....	596
4.6.11. Abd.....	598
4.6.12. Adam-Âdem.....	601
4.6.13. Adl.....	608

4.6.14. Ahd.....	611
4.6.15. Akabe.....	611
4.6.16. Akl.....	613
4.6.17. Ayna.....	624
4.6.18. Alın.....	634
4.6.19. Ankâ.....	635
4.6.20. Ârif.....	636
4.6.21. Nefs.....	654
4.6.22. Abâ.....	678
4.6.23. Asâ.....	684
4.7. MUTASAVVIFLAR.....	685
4.7.1. İbrâhim Bin Edhem.....	686
4.7.2. Cüneyd-i Bağdâdî.....	691
4.7.3. Hallâc-ı Mansûr.....	692
4.7.4. Hasan-ı Basrî.....	695
4.7.5. Behlûl-i Dâna.....	696
4.7.6. İmâm-ı Âzam.....	697
4.7.7. Bâyezîd-i Bistâmî.....	698
4.7.8. Veysel Karânî.....	700
4.7.9. Nizâmeddin-i Hâmûş.....	700
4.7.10. Aziz Mahmud Hüdâyî.....	701
4.7.11. Zünnûn-ı Mısrî.....	702
4.7.12. Ferîdüddîn Attâr.....	702
4.7.13. Hoca Neş'et.....	704
4.7.14. Râbia El-Adeviyye.....	705
SONUÇ.....	706
KAYNAKÇA.....	708
EKLER.....	714
ÖZGEÇMİŞ.....	734

KISALTMALAR CETVELİ

Ans. : Ansiklopedisi

b. : Bin

Bkz. : Bakınız

c. : Cilt

çev. : Çeviren

DİA : Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

Ens. : Enstitüsü

Fak. : Fakültesi

H. : Hicrî

haz. : Hazırlayan

Hz. : Hazret-i

İÜ : İstanbul Üniversitesi

İst. : İstanbul

Ktp : Kütüphanesi

mad. : Maddesi

MEB : Milli Eğitim Bakanlığı

Neşr.: Neşriyat

No. : Numara

s. : Sayfa

S. : Sayı

TDK : Türk Dil Kurumu

TY : Türkçe Yazmalar

vr. : Varak

Yay. : Yayınları

yy. : Yüzyıl

ÖNSÖZ

19. yüzyılda Osmanlı'daki Mevlevî-Nakşî yakınlaşmasından sık sık bahsedilmektedir. Bu yakınlaşmayı sağlayan en önemli sîmâlardan biri kuşkusuz Mehmed Murad Nakşîbendî'dir. Mehmed Murad Nakşîbendî, yaşadığı dönemde İstanbul'daki en önemli Mesnevîhândır. Osmanlıda Nakşîlik ve Mevlevîlik arasındaki yakınlaşmaya büyük ölçüde katkı sağlamış bir şahsiyettir. Kendi zamanında hem devlet adamları yanında hem de şeyh ve dervişler arasında saygın bir yere sahiptir. Sultan Abdulmecid'in katılımıyla bir Dârü'l-Mesnevî açmış, burada birçok ünlü Mesnevîhâna icâzet vermiştir. Aynı zamanda Murad Molla Tekkesi'nin şeyhi, Murad Molla Kütüphanesi'nin baş hâfız-ı kütübüdür.

Bir Nakşî şeyhi olarak, tekkesinde okuttuğu ilmî, dinî, edebî, tasavvufî derslerden Ahmed Cevdet Paşa gibi birçok aydın ve bürokrat istifade etmiş, tekkesi adeta bir darü'l-fünûn olarak nitelendirilmiştir. Taşradan hatta uzak ülkelerden onun eğitimini almak için insanlar tekkesine akın etmiştir.

Müdürlüğünün yanı sıra, birçok telif eseri bulunan Mehmed Murad Nakşîbendî'nin başyapıtı Hülâsatü'ş-Şürûh ismiyle Mesnevî'nin tamamına yazdığı şerhtir. Türk edebiyatında Mesnevî'nin tamamına günümüze kadar sadece yedi kişi tarafından şerh yazılmıştır. Bunların altısı Mevlevî şârihlerden oluşmaktadır. İçlerinden sadece Mehmed Murad, Nakşî'dir. 6 cilt, 1420 varaklık bu kapsamlı eser, Mesnevî'nin bir Nakşî mutasavvıf gözüyle yorumu açısından diğer Mesnevî şerhleri arasında ayrıcalıklı bir yere sahiptir.

Mehmed Murad Nakşîbendî'nin, Mesnevî şerhinin satır aralarında Nakşîlik ve Mevlevîliğe ait birçok unsuru karşılaştırdığı görülmektedir. Özellikle Mevlevîlikteki semâ âyinleri ile ilgili çarpıcı eleştiri ve yorumlarda bulunmuştur. Hülâsatü'ş-Şürûh, maalesef günümüze kadar Mesnevî şerhleri arasında hak ettiği öneme layık ciddi bir çalışma ile ilim dünyasına tanıtılamamıştır. Genellikle Hülâsatü'ş-Şürûh adlı bu şerhin adına bakılarak muhtasar olduğu düşünülmüş ve pek

incelenmeye değer bulunmamıştır. 19. yüzyılda Mevlevî-Nakşî yakınlaşmasından sürekli bahsedilirken, bu ilişkiyi gözler önüne sermek için, bu Nakşî gözüyle yazılan bu tek, tam Mesnevî şerhinin tetkik edilmesi son derece önem taşımaktadır.

Hülâsatü’ş-Şürûh, incelendiğinde görülmektedir ki, Mehmed Murad Nakşibendî Mesnevî’ye son derece saygı duymakta, onu Kur’an’ın özü olarak nitelendirmektedir. Bununla beraber Mevlevîlerin birçok âdetini eleştirmektedir. Özellikle semâ âyinlerinin herkese açık olmasını garip karşılamış, Mevlevîlerin de Nakşîler gibi hafî yani gizli zikir yapmaları gerektiğini savunmuştur. Buna delil olarak da yine Mevlânâ’nın Mesnevî’deki bir beyitini göstermektedir. Bunlara ek olarak Beşiktaş Mevlevihânesi Şeyhi Yusuf Efendi’nin benzer yaklaşımlarını da ortaya koymuş, iddialarını güçlendirmiştir. Bu orijinal yaklaşımlara daha önce başka şerhlerde rastlanmamıştır.

Cesareti ve açıksözlülüğüyle tanınan Mehmed Murad Nakşibendî, eserinde hiç kimseden çekinmeden bütün samimiyetiyle hayat görüşünü ortaya koymuştur. Hülâsatü’ş-Şürûh, başta yazıldığı 19. yüzyıldaki dinî-tasavvufî hayatı anlamak için her yönden incelenmesi gereken bir eserdir.

Hülâsatü’ş-Şürûh dışında yazdığı diğer şerhler ise şunlardır: Attâr’ın Pend-nâme’sine yazdığı Mâ Hazar adlı eseri, Sâib-i Tebrizî’nin şiirlerine yazdığı Gencîne-yi Maârif adlı bir başka eseri ve Şevket-i Buhârî’nin kâsidelerini şerh ettiği Şerh-i Kasâid-i Mevlânâ Şevket. Mehmed Murad Nakşibendî’nin şerhleri, aldığı iyi eğitimin ve içinde bulunduğu suffî çevrenin kaynaşmasının bir sonucu olarak kaleme alınmıştır. Bu eserlerin tasavvuf edebiyatı açısından incelenmesi, Mehmed Murad’ın ulaştığı edebî-tasavvufî derinliği anlamak açısından oldukça önemlidir.

Mehmed Murad Nakşibendî’nin yazdığı toplamda yaklaşık 1700 varak hacmindeki şerhler çalışmamıza konu olmuştur. Tezimiz, Fatih Üniversitesi’nin desteklediği Bilimsel Araştırma Projesi’nin küçük bir kısmını oluşturmaktadır. Mehmed Murad Nakşibendî’nin eserlerinin sayısı ve hacmi nedeniyle onlarca kişinin emeği sonucu Latin harflerine aktararak ortaya çıkarılması yıllar almıştır. Bununla beraber Mehmed Murad Nakşibendî’nin isim olarak başkalarıyla karıştırılması,

eserlerin de birbirine karışmasına neden olmuştur. Mehmed Murad Nakşibendî'ye ait eserleri kesinleştirmek için büyük çaba harcanmıştır.

Çalışmamız giriş ve dört bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde genel olarak şerhlerden bahsedilerek Türk edebiyatındaki tam Mesnevî şerhleri, Pend-nâme, Sâib-i Tebrizî, Şevket Buhârî'ye yazılmış şerhler hakkında bilgiler verilmiştir. İlk bölümde ise Mehmed Murad Nakşibendî'nin hayatı eserlerinden yola çıkarak ayrıntılı olarak anlatılmıştır. Bu bölümde ayrıca tekkesi, Dârü'l-Mesnevîsi, kütüphanesi ve eserleri hakkında tafsilatlı bilgilere yer verilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde ise Mehmed Murad Nakşibendî'nin inanç dünyasına yönelik tespitlere yer vermeye çalışılmıştır. Eserlerinden çıkarılan Nakşîlik, Hâlidîlik, Mevlevîlik ve ehl-i beyt ile ilgili görüşleri kaydedilirken Osmanlıda Mevlevî-Nakşî yaklaşmasına değinilmiştir.

Üçüncü bölümde Mehmed Murad Nakşibendî'nin şârihliği ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Şerhleri hem şekil hem de içerik olarak incelenmiştir. Şerhlerindeki kelime ve anlam dünyasının yanı sıra, Mehmed Murad Nakşibendî'nin şerhlerinde kullandığı unsurlardan, eleştirdiği kişilerden, diğer şârihlere yaptığı göndermelerden ve hocalarının şerhleri üzerindeki etkisinden de söz edilmiştir.

Dördüncü bölümde ise Mehmed Murad Nakşibendî'nin şerhleri tasavvuf edebiyatı terminolojisi bakımından incelenmiş, şârihin bu kavramları şerhlerinde nasıl ve hangi anlamlarda kullandığı gösterilmeye çalışılmıştır.

Son olarak, sonuç bölümünde değerlendirme yapılmış, ardından da çalışmamızda kullanılan kaynaklar listelenmiştir. Ekler kısmında ise Mehmed Murad Nakşibendî'nin tekkesi, kütüphanesi, Dârü'l-Mesnevîsi, kabri ve eserleri ile ilgili elde edilen fotoğraflara yer verilmiştir.

Çalışmamızın ortaya çıkmasında en çok emek harcayan kuşkusuz kıymetli hocam Doç. Dr. Yusuf Çetindağ'dır. Kendisi altı seneden beri Mehmed Murad Nakşibendî'nin eserlerini araştırmacıların kullanımını için gün yüzüne çıkarılmasına

çabalamaktadır. Bilimsel Araştırma Projesi kapsamında hala ilgili çalışmalar sürmekte ve nihayet sona yaklaşılmaktadır.

Bu çalışmalar boyunca bize sabırla yol gösteren, her konuda, her zaman maddî-mânevî desteklerini bizden esirgemeyen saygıdeğer hocam Doç. Dr. Yusuf Çetindağ'a minnet ve şükranlarımı sunarım. Bu süreçte, sıkıntılı günlerimde her zaman desteğini omuzumda hissettiğim değerli eşim Erdoğan Özdil'e ve aileme teşekkürü bir borç bilirim.

Hatice ÖZDİL
İstanbul-2013

GİRİŞ

1. ŞERH

Arapça bir sözcük olan ve ‘şaraha’ kökünden gelen şerh, lügatte “açma, yarma, ayırma; açıklama; açık anlatma; genişletme; izah etme” gibi anlamlara gelmekle beraber bu yolla yazılan kitaplara da isim olmuştur. Terim anlamı olarak bakıldığında ise, ‘bir meseleyi açık ve ayrıntılı olarak izah etme, metnin ince ve dikkat gerektiren anlamlarını yorumlama’¹ ; ‘anlaşılması zor bir metni beyân, tefsîr ve keşf etmek; niteliğini açıklamak, aydınlatmak, yorumlamak’² demektir.

‘Şerh’ sözcüğünün geçmişten bugüne değişik şekillerde tanımlamaları yapılmıştır. Mahmud Salahi Efendi, Kâmus-ı Osmanî’de ‘şerh’i, “açmak, açılmak, bir dekeyik ve gavamizi izah ve tefsir için söylenen sözler ve bu yola yazılan kitaplar”³ olarak ifade ederken Mütercim Âsım, Kâmus Tercümesi’nde “müşkül, mübhem ve mahfi ma’kulesini keşf ve izhar eylemek, fehm eylemek, kesmek, açmak ma’nâsınadır.”⁴ şeklinde tanımlamıştır. Kâmus-ı Türkî’nin müellifi Şemseddin Sami’ye göre şerh; “bir kitabın ibaresini yine o lisanla veya bir lisan-ı aherde tafsil ve izah ederek müşkilatı açma”⁵ şeklinde anlam kazanmıştır. Türk Dil Kurumu tarafından hazırlanan Türkçe Sözlük’te ise ‘şerh’; “açma, ayırma; bir anlatım veya kitabı açıklama, yorumlama; bir şeyi açıklamak amacıyla yazılmış kitap; açık ve ayrıntılı anlatma”⁶ olarak izah edilmiştir.

Edebiyat sahasında ‘şerh’ sözcüğü; “bir edebi eseri, bir risaleyi veya bir kitabı kelime kelime açıp, izah ederek ihtiva ettiği bütün dil, anlatım sanat ve estetik özellikleri ile o eserin anlaşılmasını sağlayan özlü bir ifadesidir. Bu iş edebiyat tarihimizde bir hayli yaygın olup, bazen küçücük bir risalenin, bir kasidenin, bir

¹ Ferit Devellioğlu, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, Aydın Kitabevi, Ankara 2003, s. 991.

² Ömür Ceylan, Tasavvufi Şiir Şerhleri, Kitabevi, İstanbul 2000, s. 19.

³ Mahmud Salahi, Kâmus-ı Osmanî, İstanbul 1313.

⁴ Mütercim Âsım, Kâmus Tercümesi, c. I, İstanbul 1305, s. 484.

⁵ Şemseddin Sami, Kamus-ı Türkî, (haz. Ömer Faruk Akün), Alfa Yay., İstanbul 1998, s. 773.

⁶ Türkçe Sözlük, TDK Yay., Ankara 2005, s. 1861.

gazelin sayfalar, hatta ciltler dolusu şerh edildiğine bazen bu şerhlerin dahi şerhlerinin yapıldığına tanık olmaktayız. Bu sebeple şerh, tür olarak neredeyse müstakil bir hüviyet kazanmış ve zaman zaman asıl eser ihmal edilerek ona yazılan şerhler ön plana geçmiştir.”⁷ şeklinde tanımlanmıştır.

‘Şerh etme’ edebiyat dışındaki pek çok alanda da mevcut olduğundan bu alanlarda ‘şerh’ yerine farklı adlandırmalar kullanılmıştır. “Hâşiye, hamış, ta’lik, telhîs, tahlil, tefsir ve Tanzimat’tan sonra revâc bulan Fransızca *analyse* kelimeleri küçük nüanslarla birlikte çoğunlukla birbirlerinin müterâdifleri olarak kullanılmaktadır.”⁸ ‘Şerh’ sözcüğüyle zaman zaman yer değiştiren bu adlandırmalar kısmen makul olmakla birlikte bunların birbirilerinden tamamen ayrı olarak düşünülmesi daha doğru bir tutumdur. Nitekim ‘şerh’in kökeni olan ‘tefsir’ sözcüğü, önceleri ‘şerh’ manasında kullanılarak bütün eserlerin açıklaması şeklinde telakki edilirken zamanla anlamı daralıp sadece Kur’an-ı Kerim’in ve hadislerin açıklamaları için kullanılmaya başlanmıştır. Bu sebeple ‘şerh’ ve ‘tefsir’ sözcükleri arasında belirgin bir çizgi vücuda gelmiştir.

Son zamanlarda yapılan çalışmalarda “şerh” ile “tahlil” eşanlamlı olarak kullanılmaya başlanmıştır. Tahlil “bir bütünü kendisini oluşturan parçalara ayırmak” demektir. Tahlilin geçmişi şerh kadar eski değildir.⁹

Mine Mengi, *Metin Şerhi, Tahlili ve Tenkidi Üzerine* adlı makalesinde bu üç mefhumun birbirine benzediğini, ancak her birinin bağımsız bir inceleme sahası oluşturduğunu dile getirmiştir. Edebî metin şerhleri, metinde geçen kelimelerin gerçek ve mecaz anlamlarının açıklanması, mazmunların çözümlenmesi, çeşitli deyim ve ibarelerin diğer bilim dallarıyla olan ilişkilerinin ortaya konması şeklindedir. Bu açıklamalar ve incelemeler, konuya uygun olarak Kur’an, hadis, tasavvuf gibi dinî ilimlerin yanında Peygamber kıssalarına, tarihî ve efsanevî olay ve kişilere, mitolojik unsurlara, menkabelere ve halkın inançlarına dayandırılmıştır. Ayrıca şerh edilen metnin vezni, türü ve muhtevasında bulunan edebî sanatları da

⁷ Muhammed Nur Doğan, *Metin Şerhi Üzerine, Osmanlı Divân Şiiri Üzerine Metinler*, İstanbul 1999, s. 422.

⁸ Ömür Ceylan, *Tasavvufî Şiir Şerhleri, Kitabevi*, İstanbul 2000, s. 19.

⁹ İsmail Güleç, *Türk Edebiyatında Mesnevi Tercüme ve Şerhleri*, Pan Yay., İstanbul 2008, s. 136.

gösterilmiştir. Metin şerhinin amacı, metni tanıtır ve açıklayarak okuyucunun o metni anlamasına yardımcı olmaktır.

Metin tahlilinde; metnin kafiyesi, ölçüsü, dili, ihtiva ettiği edebî sanatları, konusu, metinden hareketle sanatkârın hayal, duygu ve düşünceleri ile iç dünyası ve yaşadığı dönemle ilgili izleri ortaya koymak amaçlanmaktadır. Yani tahlil, şerhe nazaran bütüne yönelik bir çalışmadır. Bu yönüyle şerhin sonrasındaki adım olarak düşünülebilir.

Metin tenkidinde ise; ele alınan metinden hareketle o metne yönelik yapılan değerlendirme söz konusudur. İncelenen metinle ilgili ortaya konan yargılar, o metne gerçeklik ve edebî zevk açısından değer biçme demektir. Bu açıdan metin tenkidini de metin tahlilinden sonraki aşama olarak düşünülebilir.¹⁰

Şerh çalışmalarının ilk örnekleri Kur'an araştırmaları ile başlamaktadır. Başlangıçta Kur'an'ın metnini anlama ve anlaşılır kılma çalışmaları şeklinde ortaya çıkmıştır. Şerh, zamanla edebî eserler üzerinde de uygulanmaya başlamıştır. Özellikle Fars edebiyatının klasik eserleri Mesnevî, Bostan, Gülistan, Hafız Dîvânı, Mantıku't-Tayr, Pend-nâme gibi eserlerle birlikte, Sâib-i Tebrîzî, Şevket-i Buhârî gibi isimlerin de şiirlerine Türkçe şerhler yazılmıştır. Bu eserler hem medreselerde birer ders kitabı olarak okutulmuş, hem de Türk edebî geleneğinin içinde önemli yer sahibi olmuşlardır.

Yekta Saraç'ın belirttiğine göre Kâtip Çelebi, aslında her yazarın eserini şerhe ihtiyaç duyulmadan anlaşılacak biçimde yazmayı gözetir. Ancak şu üç sebepten dolayı metnin şerhi ihtiyacı ortaya çıkar:

1. Yazar düşünce ve ifadede üstün kabiliyetli olabilir, ama okuyucular yazarla aynı seviyede olmayabilir.

¹⁰ Mine Mengi, Metin Şerhi, Tahlili ve Tenkidi Üzerine, Dîvân Şiiri Yazıları, Dergah Yay., İstanbul 1997, s. 72-79.

2. Zaten bilindiği ve açık olduğu düşüncesiyle veya başka bir ilim dalını ilgilendirdiği için bazı ön bilgilerin verilmesi ihtiyacı duyulabilir.
3. Lâfzın birden çok anlama gelecek biçimde mecazlı ve kinayeli bir üslupla yazılmış olabilir.¹¹

Geleneğimize baktığımızda şerhlerin iki amaç doğrultusunda yapıldığı görülmektedir. Birincisi tamamen metni merkeze alıp okurların metin hakkındaki bilgilerinin yetersiz olduğu düşüncesiyle metnin daha iyi anlaşılmasına yönelik yapılan şerhtir. Bu tür şerhlerde metinde geçen özel terim ve ibareler açıklanmakta, gramer ve kültür unsurları hakkında bilgiler verilmektedir. Bu bilgilerin verilmiş düzeyi şerhin genişliğine ve şârihe göre değişmektedir. İkincisi ise metni geri plana iterek anlam üzerinde yoğunlaşmak ve neredeyse metni unutturacak şekilde yorumlar yapılmasıdır. Bu tür şerhlerde şârih metni şerh ederken aynı zamanda kendi düşünce ve inanç sistemini de açıklamaktadır.¹²

Şerhler tek tek eserlerin zengin anlamları üzerine kurulan bir tür felsefi söylemlerdir. Şerhlerde gördüğümüz önce kaynak dilin gramerine dair bilgi vermek, daha sonra tercüme etmek, gramer ile kelimelerin sözlük anlamları arasında bağlantı kurmaktır. Bu bağlantı tercüme açısından oldukça önemlidir. Şerhlerde tercüme edilen terimler farklı dillerin söz dağarcıkları arasında felsefi karşılıklar getirilmek amacıyla bir arada bir arada kullanılmakta ve böylece felsefi terminolojiyi genişletmektedir.¹³

Emine Yeniterzi, *Metin Şerhi İle İlgili Görüşler* adlı makalesinde metin şerhinin ortaya konmasında nasıl bir yol izleneceğine değinmektedir. Ona göre metin şerhinde yapılması gereken tespitler şöyledir:

1. Edebi eserdeki ilmi konuların, özel isimlerin ve mahiyetlerinin tespiti
2. Metindeki mecaz, tevriye, gibi söz sanatlarının önemi

¹¹ Azmi Bilgin, *Eski Türk Edebiyatında Şerh, Kayseri ve Yöresi Kültür Sanat ve Edebiyat Bilgi Şöleni: Bildiriler*, c. I, Kayseri 2001, s. 169-173.

¹² Güleç, 2008, s. 137.

¹³ Güleç, 2008, s. 137-138.

3. Folklorik malzemenin tespiti
4. Dîvân şiirinde yer alan ayet ve hadislerin tespiti
5. Mazmunların tespit edilmesi
6. Eski şerhlerin taranması
7. Edebi tahlillerin neticede terkibe ulaştırılması

Bu tespitlerin ardından Yeniterzi, metinde geçen çeşitli alanlara ait terimlerle ilgili sözlüklerin hazırlanarak, bu terimlerin ele alınması gerektiğini ve eserin içerisinde bulunan kişi ve mekan adlarının, ayet ve hadislerin indeksinin hazırlanmasının da faydalı olacağını ifade etmektedir.¹⁴

İsmail Ünver ise, metin şerhinin önemine değinerek gerçek bir şerhin nasıl yapılması gerektiğine değinmektedir: “Şerhler, farklı oranda da olsa sübjektif eserlerdir. Eski şerhler yazıldıkları dönemin kültürünü ve edebi anlayışını temsil ettikleri için değerli ve önemlidir. Günümüzde metinlerin yazıldıkları dönemin edebi anlayışından uzaklaşmadan, o zamanki edebiyat kuramlarının dışına çıkmadan ve açıklamalarını tanıksız bırakmadan yapılacak şerhler yararlı olacaktır.”¹⁵

1.1. Türk Edebiyatında Tam Mesnevî Şerhleri

13. yüzyılda Mevlânâ Celâleddin Rûmî (ö.1273)'nin, yazıldığı nazım şekliyle anılan 25618 beyitlik büyük eseri, Mesnevî-i Mânevi'si Farsça olduğu halde, Türk şairleri üzerinde yüzyıllar boyunca bıraktığı geniş etkisi bakımından sözü edilmeye değer çok önemli bir eserdir.¹⁶

Mesnevî'nin ilham kaynağı Kur'an-ı Kerim'dir. Mevlânâ Kur'an-ı Kerim'e ve Hz. Muhammed'e derin anlayış ve inanişla bağlıdır. O Mesnevî'sini Kur'an-ı Kerim'in şiir ve hikaye sanatı ile ve Mevlânâ tarzı bir duygu ve düşünce üslûbuyla

¹⁴ Emine Yeniterzi, Metin Şerhi ile İlgili Görüşler, Türkiyat Araştırmaları Dergisi-5, Konya 1999, s. 60-68.

¹⁵ İsmail Ünver, Mesnevî, Türk Dili, Türk Şiiri Özel Sayısı, c. II, No. 415-417, Ankara 1986, s. 500.

¹⁶ Haluk İpekten, Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz, Dergah Yay., İstanbul 2002, s. 62.

ifadelendirmiştir. Bu yönüyle Mesnevî'yi Kur'an'ın manzum tefsiri diye karşılamak mümkündür.¹⁷

Yazıldıktan kısa bir süre sonra tercüme ve şerh edilmeye başlanan ve birçok defa şerh edilen Mesnevî'nin tamamına günümüze kadar sadece yedi kişi tarafından şerh yazılmıştır. Bunlar, Şem'i Dede, Ankaravî İsmail Rusûhî Dede, Şifâî Mehmed Dede, Mehmed Murad Nakşibendî, Ahmed Avnî Konuk, Tâhirü'l-Mevlevî ve Abdülbâki Gölpınarlı'dır. Bu şârihlerin altısı Mevlevî, sadece Mehmed Murad Nakşibendî, Nakşibendiyye tarîkâtındır.¹⁸

1.2. Türk Edebiyatında Pend-nâme Şerhleri

Feridüddin Attâr'ın en önemli yönü İslam tasavvufuyla İslam şiirini buluşturması ve kaleme aldığı Mesnevîlerinde tasavvufun en zor ve çetrefilli meselelerini en anlaşılır ve akıcı bir üslupla şiirselleştirmesidir. Bu büyük bilge ve şairin en önemli ve etkili eserlerinden birisi de Pend-nâme adlı kısa Mesnevîdir.

Pend-nâme geleneği 12. yüzyılda Feridüddîn Attâr ile başlamıştır. Pend-nâme çok kısa olmasının aksine çok güçlü ve etkili bir eser olmuş; 12. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar İran, Arap ve Türk şairleri tarafından defalarca tercüme ve şerh edilmiştir. Ayrıca başta Hz. Mevlânâ olmak üzere Sadi-i Şirazi, Hafız-ı Şirazi, Molla Camî ve Şeyh Galib gibi şarkın en büyük bilgeleri Attâr'dan etkilenmiş ve onu örnek almıştır.

Pend-nâme hem bir ilmihal, hem bir tasavvuf, hem bir ahlâk, hem de bir şiir kitabıdır. O, bu eserle bir taraftan ideal bir mümini resmederken, bir taraftan İslam gençlerine model çizmiş, bir taraftan da topluma Kur'an ve hadislerden süzdüğü İslam ahlâkını derli toplu bir halde anlatmıştır.¹⁹

Türk edebiyatında Pend-nâme'ye şerh yazanlar arasında Şem'î Şem'ullah Prizrenî (ö.1591), Hasan Şu'ûrî Efendi (ö.1693), Vak'anüvis Abdurrahman Abdî

¹⁷ Abdurrahman Güzel, Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı, Akçağ Yay., Ankara 2006, s. 288

¹⁸ Güleç, 2008, s. 139,156,157; Mehmed Murad Nakşibendî'nin ismi burada sehven Murad-ı Buhârî olarak kaydedilmiştir.

¹⁹ Yusuf Çetindağ, Pend-nâme, Etkileşim Yay., İstanbul 2013, s. 5

Paşa (ö.1691) Ömer bin Hüseyin, İsmail Hakkı Bursevî (ö.1725), Rûhî Mustafa bin İsmail b. Ömer b. Yûsuf-ı Kilisî (ö.1798), Hulûsî, Mustafa Refa (ö.1746), Muhammed Murad Nakşibendî (ö.1847) yer almaktadır.²⁰

1.3. Türk Edebiyatında Sâib-i Tebrizî Şerhleri

Sebk-i Hindî şairleri daha çok ve değişik anlamı, küçük ve kısa sözler içerisine sığdırmaya çalışmışlardır. Bu nedenle şiirleri, kolay anlaşılmaz ve karmaşık sayılmıştır. Bu üslubunun en bilinen şairi, Şevket-i Buhârî'nin de çok etkilendiği Sâib-i Tebrizî'dir. Bu iki isimden başka, Bidil-i Dehlevî ve Urfî-yi Şîrâzî de bu üslupta şiir yazan önemli şairlerdendir.²¹

Sebk-i Hindî'nin başlıca temsilcilerinden olan İranlı şâir Sâib-i Tebrizî'nin şiirleri Osmanlı'da medreselerde tekkelerde ders olarak okutulmuştur. Türk edebiyatında birçok kişi tarafından şiirlerine şerh yazılmıştır. Bunların başlıcaları; İsmet Mehmed Efendi, Pîrîzâde Osman Sâhib, Ebû Bekir Nusret Efendi, Ömer Fâik, Süleyman Fehim ile Ahmet Cevdet Paşa, Muallim Nâcî, Mehmed Hulûsî ve Mehmed Murad Nakşibendî'dir.²²

1.4. Türk Edebiyatında Şevket-i Buhârî Şerhleri

Şevket-i Buhârî, Hint üslubunun özelliklerinden biri olan “ince hayal”i işlemekte en başarılı şairlerden biri kabul edilmektedir. Bunun yanında Hint üslubunun diğer karakteristik özellikleri de şiirlerinde görülmektedir. Yine Şevket-i Buhârî Dîvânı incelendiğinde bu şairin Sâib-i Tebrizî'nin şiirlerini ve tarzını takip ettiği de açıkça görülmektedir. Şevket-i Buhârî bir saray şairi olmamış, şiirlerinde Şia inancının kutsal saydığı on iki imam dışında kimseyi övmemiştir.

²⁰ Aişe Handan Konar, Hasan Şu'ûrî Efendi'nin Pend-nâme-i Attâr Tercümesi: Metin ve İnceleme, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul 2010, s. 11-12

²¹ Şafak Turgay, Tashih-i İntikadî-yi Dîvân-ı Şevket-i Buhârî, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Tahran Üniversitesi, Tahran 2007; Şafak Turgay, Bir Sebk-i Hindî Şairi Olarak Şevket-i Buhârî ve Osmanlı Şiirine Etkisi, Bilim ve Sanat Vakfı, Bülten, Eylül-Aralık 2011, S. 77, s. 44.

²² Osman Ünlü, Türk Edebiyatında Sâib-i Tebrizî Şerhleri, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Manisa 2006, c. 4, S. 1, s. 85-92.

Şevket-i Buhârî, İran’da yaşamış Fars edebiyatının önemli şairlerinden biri olmasına karşın İran dışında daha çok tanınıp takip edilmiştir. Farsça konuşulan Afganistan ve Tacikistan dışında Hindistan, Pakistan ve Türkiye’de de oldukça ilgi ve takdir görmüştür. İran’daysa hakkında neredeyse hiç çalışılmamış ve bir şair olarak da tanınmamıştır. Bunun nedeni muhtemelen idelolojik/milliyetçi yaklaşım olmalıdır. Şevket-i Buhârî, Türk edebiyatında birçok kişiye etki etmiştir. Bunlar içerisinde hem etkisinin büyüklüğü hem de Şevket-i Buhârî’den etkilendiklerini açıkça ifade etmeleri bakımından Şeyh Galib ve Arpaeminizâde Sâmî önemlidir. Şeyh Gâlib’in “Merd ana dinür ki açâ nev-râh” mısraıyla ifade ettiği “şairin yenilik getirmesi gerektiği düşüncesi” aslında Hint üslubunun genel anlayışını yansıtmaktadır. Gâlib bir başka şiirinde de Türk edebiyatında “Şevket-vârî” şiiri kendinin başlattığını söylemektedir. Gerçekten Şeyh Gâlib’in şiirleri incelendiğinde ince hayal ve yeni mânâ için uğraştığı görülür. Yine bu şiirler incelendiğinde Şevket-i Buhârî başta olmak üzere Hint üslubu şairlerinin mazmunlarını andıran çokça ifadeyle karşılaşılır. Arpaeminizade Sâmî de Şevket-i Buhârî’yi takip eden ve ondan doğrudan etkilenen bir başka şairdir. Şiirlerinde Şevket-i Buhârî’nin mazmunlarının yansımaları görülür.

Ayrıca, Hint üslubunun Türkiye’deki temsilcisi sayılan Koca Ragıp Paşa’nın da Sâib-i Tebrîzî yanında Şevket-i Buhârî’yi de takip ettiği anlaşılmaktadır. Şevket-i Buhârî’nin şiirlerine Türk edebiyatında iki şerh yazılmıştır. Bu şerhlerden birisini Mehmed Murad Nakşibendî, diğerini ise Muhammed Hakîm yazmıştır. Mehmed Murad Nakşibendî’nin yazdığı şerh Şevket-i Buhârî’nin kasideleri üzerinedir ve basılmıştır.²³

²³ Turgay, 2011, s. 43-45.

I.BÖLÜM

MEHMED MURAD NAKŞİBENDÎ

1.1. MEHMED MURAD NAKŞİBENDÎ'NİN HAYATI VE EDEBÎ ŞAHSİYETİ

1.1.1. Künyesi

Kaynaklarda asıl adı “Muhammed Murâd” olarak geçmektedir.²⁴ Bağlı bulunduğu tarîkât dolayısıyla da “Nakşibendî” ünvanını almıştır.²⁵ Bursalı Mehmed Tahir, Osmanlı Müellifleri’nde ismini “Mehmed Murad Nakşibendî” olarak kaydetmektedir.²⁶ Bilindiği üzere bu farklılık Türk kültüründe Hz. Muhammed’e duyulan saygıdan dolayı okunuşta dikkate alınmaktadır. Yazılışında “Muhammed” isminden farklı yazılmamakta fakat telaffuzda “Mehmed” şeklinde okunmaktadır.

Şârih, Hülâsatü’ş-Şürûh adlı eserinin mukaddimesinde kendisini “Es-Seyyidü’l-Hâcc Hâfız Muhammed Murâdu’n-Nakşibendî İbnü’ş-Şeyhi’l-Hacc Abdü’l-Halimi’n-Nakşibendî”²⁷ şeklinde künyelendirmektedir. Mehmed Murad Nakşibendî, Dîvânında “Murad” mahlasını kullanmıştır.²⁸

²⁴ Mehmed Murad Nakşibendî, Hülâsatü’ş-Şürûh-I, İstanbul Üniversitesi Ktp., No. TY 6309, v.1b; Mehmed Murad Nakşibendî, Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî, Süleymaniye Ktp. Dârü’l-Mesnevî Koleksiyonu, No. 568, v.1b; Mehmed Murad Nakşibendî, Mâ Hazar, Süleymaniye Ktp., Mehmed Ârif Koleksiyonu No. 260, v.1b; Davud Fatin, Tezkire-i Hatîmetü’l-Eşâr, İstanbul 1867, s. 374; Hüseyin Vassâf, Sefîne-i Evliyâ-II, (çev. Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz), Kitabevi, İstanbul 2006, s. 133; Şemseddin Sâmî, Kâmûsu’l-A’lâm, “Murâd Efendi eş-Şeyh el- Hâc” mad., İstanbul 1945, c. VI, s. 4248-4249.

²⁵ DÎA, “Murad Nakşibendî” mad., c. 32, İstanbul 1991, s. 189; Davud Fatin, 1867, s. 374; Hüseyin Vassâf, 2006, s. 256; Muzaffer Gökman, Murat Molla Hayatı Kütüphanesi ve Eserleri, İstanbul Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1943, s. 2; Bursalı Mehmed Tahir, Osmanlı Müellifleri, (haz. A. Fikri Yavuz, İsmail Özen), Meral Yay., İstanbul, c. I, s. 169-170.

²⁶ Bursalı Mehmed Tahir, s. 159.

²⁷ Mehmed Murad Nakşibendî, Hülâsatü’ş-Şürûh-I, İstanbul Üniversitesi Ktp., TY 6309, vr. 1b.

²⁸ Davut Köse, Molla Murad ve Dîvânı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fatih Üniversitesi, İstanbul 2008, s. 14.

Ahmed Cevdet Paşa, Mehmed Murad Nakşibendî'yi “Murâd Molla Şeyhi” ismiyle tanıtmıştır.²⁹ Postnişini olduğu Murad Molla Tekkesi sebebiyle “Murad Molla” diye anılmaya başlanmıştır. Aslında “Murad Molla” lakâbı tekkeyi inşâ ettiren ve kendisinden yaklaşık yüz yıl önce yaşamış olan Kazasker Mehmed Murad’a aittir.³⁰

Kendisinden bahsedilen bazı çalışmalarda “Mesnevî şârihi Murad Molla”³¹ ifadesi kullanılmıştır. Halbuki, “molla” ünvanı kendisinde mevcut değildir. Mehmed Murad Nakşibendî kendi zamanında “Murad Molla Şeyhi Murad Efendi” olarak bilinmektedir.³²

1.1.2. Mehmed Murad Nakşibendî'nin Karıştırıldığı İsimler

Kütüphane ve katalog bilgilerinde kendisine ait eserlerin çoğunda Murad Nakşibendî yerine “Murad-ı Buhârî”³³ künyesi kullanılmıştır. Bazı katalog bilgilerinde Murad-ı Buhârî'ye ait eserler Mehmed Murad Nakşibendî'ye bazen de kendisine ait eserler Murad-ı Buhârî'ye aitmiş gibi kayıtlara geçmiştir. Bu karışıklık sebebiyle çalışmalarda da Mehmed Murad Nakşibendî'nin adı bazen Murad-ı Buhârî olarak geçmektedir.³⁴

Mehmed Murad Nakşibendî'nin ismi ile ilgili çok çeşitli hatalar yapılmıştır. En çok Murad-ı Buhârî ve Kazasker Murad Molla ile karıştırıldığı görülmektedir. Mehmed Murad Nakşibendî'nin karıştırıldıkları bu isimlerin netlik kazanması açısından, aşağıda incelenmesi uygun görülmüştür.

²⁹ Fatma Aliye Hanım, Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı, (haz. Metin Hasırcı), Pınar Yay., İstanbul 1994, s. 42; Ahmed Cevdet Paşa, Tezâkir (Tetimme, 40), (haz. Cavid Baysun), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991, s. 15-16; Ahmed Lûtfî Efendi, Vak'anüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi VI-VII-VIII, (haz. Yücel Demirel), YKY, İstanbul 1999, s. 1267.

³⁰ Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, “Murad Molla Tekkesi ve Kütüphanesi” mad., Kültür Bakanlığı-Tarih Vakfı Yay., 1994. c. V, s. 516.

³¹ Şener Demirel, “Mesnevî'nin Türkçe Şerhlerinde Ney Metaforu”, Türk Kültürü Edebiyatı ve Sanatında Mevlânâ ve Mevlevîlik-Bildiriler, SÜMAM Yay., Konya, 2007, s. 149-192.

³² Ahmed Cevdet Paşa, 1991, s. 17.

³³ Mehmed Murad Nakşibendî, Hülâsatü'ş-Şürûh I, Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, No. 165,168.

³⁴ Güleç, 2008, s. 147.

1.1.2.1.Murad-ı Buhârî (ö.1720)

Mehmed Murad Nakşibendî ile kendisinden yaklaşık bir asır önce yaşayan Murad-ı Buhârî isim benzerliği sebebiyle zaman zaman birbirine karıştırılmıştır.³⁵ Mehmed Murad Nakşibendî, Dîvân'ında Murad-ı Buhârî'ye yazdığı kasidede isimlerinin aynı olmasını şu beyitle dile getirir:

Müznib-i dirînedir gerçi bu 'abd-ı za'îf

*Lîk olup nâm-dâş oldu bu benden Murâd*³⁶

Yine aynı kasidede “kutb-ı cihân” olarak nitelendirdiği Murad Buhârî'nin hayatı, hocaları ve halifeleri hakkında bilgi vermektedir. “Dizleri tutmayan” Murad-ı Buhârî, Buhâra'da doğmuş ve Eyüp'te vefat etmiştir.³⁷

Nakşibendiyye-Müceddidiyye'nin kurucusu İmam-ı Rabbânî Ahmed Fâruk-ı Sirhindî'nin (ö.1034/1624) oğlu ve halifesi Muhammed Ma'sum (ö.1080/1669)'a intisap etmiş, daha sonra onun halifesi olmuştur.³⁸

1074/1664 senesinde hacca giden Murad-ı Buhârî hac sonrası üç sene Hicaz bölgesinde ikamet ederek orada bulunan âlimlerden ders almıştır. Bu zat, ikinci haccından (1078/1668) sonra, dönüşte Kahire'de kalarak tefsir, hadis ve aklî ilimler ile meşgul olmuştur. İki sene sonra Şam'a gelerek evlenmiş, bu evlilikten Muhammed Bahâeddin ve Mustafa isimli iki erkek çocuğu olmuştur.³⁹

³⁵ Abdülbaki Gölpınarlı, Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik, İnkılap ve Ata Kitabevleri, İstanbul 1983, s. 144; Güleç, 2008, s. 155.

³⁶ Mehmed Murad Nakşibendî, Dîvân, Süleymaniye Ktp., Mehmed Ârif-Mehmed Murad Koleksiyonu, No. 149, s. 47.

³⁷ Mehmed Murad Nakşibendî, Dîvân, Süleymaniye Ktp., Mehmed Ârif-Mehmed Murad Koleksiyonu, No. 149, s. 46.

³⁸ Ahmet Semih Torun, Şeyh Muhammed Buhârî Tekkesi Hazîresi Üzerine Bir Değerlendirme, Vakıflar Dergisi, Aralık 2010, s. 126.

³⁹ Torun, 2010, s. 126.

III. Ahmed, Murad-ı Buhârî'yi İstanbul'a davet etmiştir.⁴⁰ Osmanlı dünyasını derinden etkileyecek olan Nakşibendiyye-Müceddidiyye ekolünün en meşhur temsilcisi 1092/1681 yılında İstanbul'a gelen Murad-ı Buhârî'dir.⁴¹

Murad-ı Buhârî, İstanbul'da kaldığı esnada Eyüp'ün Nişancı Mahallesi'nde ikamet etmiş, bu esnada Şeyhülislam Damadzâde Ebülhayr Ahmed Efendi (ö.1154/1742) tarafından bugünkü tekke, kendisine tahsis edilmiştir.⁴²

Beş yıl sonra halifesi Kilisli Ali'yi (ö.1147/1734) yerine vekil bırakarak önce Şam'a, oradan da umreye gitmiş, bir sene sonra tekrar Şam'a dönmüştür (1098/1686). Bu gelişinde Şam'da yirmi iki sene kadar kalmış, Berrâniyye adıyla medrese ve tekke kurmuştur.⁴³ Murad-ı Buhârî'nin silsilesi Şam Müftülüğü vazifesini uzun yıllar üstlenmiştir.⁴⁴ Murad-ı Buhârî, ayrıca Şam'da Medrese-i Nakşibendiyye⁴⁵ ile Murâdiyye Medresesi adıyla iki medrese daha yaptırmıştır.⁴⁶

Murad-ı Buhârî, oğlu Muhammed Bahâeddin'i (ö.1169/1755) Şam'da vekil bırakarak 1120/1708 yılında ikinci defa İstanbul'a gelmiş, Sultan Selim Camisi yakınındaki Bıçakçı Efendi Menzili'nde üç sene kadar ikamet etmiştir.

Murad-ı Buhârî'ye duyulan büyük teveccühden rahatsız olan Sadrazam Çorlulu Ali Paşa (ö.1123/1711), Murad-ı Buhârî'yi hacca götürme bahanesiyle donanma ile yola çıkartmış, ancak Alanya sahillerinde gemiden indirtmiştir. Murad-ı Buhârî, önce Konya'ya gitmiş, daha sonra Kütahya üzerinden Bursa'ya ulaşmış

⁴⁰ Mehmed Murad Nakşibendî, Dîvân, Süleymaniye Ktp., Mehmed Ârif-Mehmed Murad Koleksiyonu, No. 149, s. 47.

⁴¹ Mustafa Kara, Müceddidiye'nin Osmanlı Dünyasındaki İlk Meşaleleri, Yeni Dünya Dergisi, Mayıs 2004.

⁴² Torun, 2010, s. 126.

⁴³ Torun, 2010, s. 126.

⁴⁴ Mehmed Murad Nakşibendî, Dîvân, Süleymaniye Ktp., Mehmed Ârif-Mehmed Murad Koleksiyonu, No. 149, s. 47.

⁴⁵ Başbakanlık Osmanlı Arşivleri, Cevdet-Evkaf, Dosya No. 460, Gömlek No. 23291.

⁴⁶ Halil İbrahim Şimşek, XVIII. Yüzyıl Osmanlı Tasavvufunda Müceddidiyye Hareketi, (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Ankara 2002, s. 79.

(1123/1711), buradaki ikameti altı yıl sürmüştür. Bursada çok sayıda talebe yetiştirmiş ve halifeleri birçok tekke açmıştır.⁴⁷

1130/1717'de tekrar İstanbul'a gelen Şeyh Murad-ı Buhârî, önce Eyüp'teki Hüseyin Efendizâde Bahçesi'nde, daha sonra da Reisü'l-etibba Nuh Efendi Yalısı'nda ikamet etmiş, kendi adıyla anılan Nişancı Mahallesiindeki Murad-ı Buhârî Tekkesi'nin hem müderrislik hem de şeyhlik vazifesini vefatına kadar yürütmüştür.⁴⁸

12 Rebûlâhir 1132/21 Şubat 1720 Salı gecesi vefat eden Murad-ı Buhârî'nin kabri Eyüp'deki Murad-ı Buhârî Tekkesi hazîresinde yer almaktadır.⁴⁹

Murad-ı Buhârî'nin on binden fazla hadisi ezbere bildiği rivayet edilmektedir.⁵⁰ Kırka yakın eser yazmıştır. Mesnevî dersleri vermekte üstad olduğu söylenmektedir.⁵¹

1.1.2.2.Kazasker Damadzâde Mehmed Murad Molla (ö.1778)

Mehmed Murad Nakşibendî ile karıştırılan bir diğer isim Kazasker Damadzâde Mehmed Murad Molla'dır. Murad Molla Tekkesi ve Kütüphanesi'ni 1775 yılında inşa ettirmiştir.⁵²

Dâmadzâde Murâd Efendi Minkârîzâde Şeyhülislam Yahya Efendi (ö.1088/1678)'nin soyundan gelen, Dâmadzâdeler lakabıyla bilinen geneli ilmiye sınıfında temâyüz etmiş bir ailenin üçüncü kuşak torunudur. Şeyhülislâm Minkarizâde Yahya Efendi (ö.1088/1678) kızını ilmiyeden Çankırlılı Mustafa Rasih Efendi (v. 1090/1680) ile evlendirmiş, bu evlilik sonucu dünyaya gelen Dâmadzâde Ebülhayr Ahmed Efendi (ö.1154/1741) Şeyhülislâmlık makamına kadar çıkmıştır.

⁴⁷ Mehmed Murad Nakşibendî, Divân, Süleymaniye Ktp., Mehmed Ârif-Mehmed Murad Koleksiyonu, No. 149, s. 47.

⁴⁸ Torun, 2010, s. 127.

⁴⁹ Torun, 2010, s. 127.

⁵⁰ Halil İbrahim Şimşek, Osmanlı'da Müceddidilik, Suf Yay., İstanbul 2004, s. 161.

⁵¹ Mehmed Murad Nakşibendî, Divân, Süleymaniye Ktp., Mehmed Ârif-Mehmed Murad Koleksiyonu, No. 149, s. 47.

⁵² Gökman, 1943, s. 14.

Minkarizâde'nin kızı ve damadından gelen soyu daha sonra Dâmadzâdeler olarak devam etmiştir.⁵³

Bursa mollası olarak da görev yapan Dâmadzâde Mehmed Murad Efendi'nin babası, Şeyhülislam Feyzullah Efendi (ö.1175/1762) Şeyhülislâm Ebu'l-Hayr Ahmed Efendi (ö.1154/1741)'nin oğludur. Her iki şeyhülislam da İstanbul'da Müceddidîliğin yayılmasında etkin olan Muhammed Masum (v. 1079/1668)'un halifesi Murad Buhârî (ö.1132/1720)'nin en yakın müridlerindedirler. Babasının bu ismi Murad Molla'ya mürşidinin hatırasını gözeterek koyduğu nakledilmektedir.⁵⁴

İlimle ve dolayısıyla kitaplarla haşır neşir bir aileden gelmekte olan Dâmadzâde Mehmed Murad Efendi, Edirne ve İstanbul'da kadılık görevlerinde bulunmuş, titizliği ve çalışkanlığı neticesinde ilmî bakımdan yetkin bir mertebeye ulaşmıştır. 1191/1777'de sadr-ı Rumeli tayin edilmiş ve Reisü'l-ulemâ pâyesini almış olmasına rağmen zaman zaman etrafına yaptığı eleştirilerden dolayı çeşitli sürgünler yaşadığı, son olarak Medine Kadılığına tayin edildiğinde yaşı altmış geçmiş olduğu halde 1192/1778'de yolda vefat ettiği nakledilmektedir.⁵⁵

1.1.3. Doğum Tarihi, Doğum Yeri ve Ailesi

Mehmed Murad Nakşibendî, Mâ Hazar adlı eserinin sonunda yazdığı Hâl Tercümesi'nde 23 Muharrem 1203 / 23 Ekim 1788'de Perşembe gecesi “vakt-i seher”de, İstanbul'un Çarşamba semtinde doğduğunu anlatmaktadır. Yine aynı eserinde babasının Murad Molla Tekkesi şeyhlerinden *Eş-Şeyhü'l-Hâcc Abdu'l-halîmü'l-Ahîshavîyyü'n-Nakşibendî* olduğunu yazmıştır.⁵⁶ Ailenin diğer üyeleri hakkında herhangi bir bilgiye rastlanılamamıştır.

⁵³ Mehmet İpşirli, “Şeyhülislâm Minkarizâde Yahya Efendi”, Mübahat S. Kütükoğlu'na Armağan, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 2006, s. 237.

⁵⁴ Mehmet Süreyya, Sicill-i Osmânî, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1311, c. IV, s. 1114; Gökman, 1943, s. 7.

⁵⁵ Zekiye Güntan, XIX. Yüzyıl İstanbul Mutasavvıflarından Muhammed Murad Nakşibendî Ve Hülâsatü'ş-Şürûh Adlı Mesnevî Şerhinden İlk 1001 Beytin Tahlili, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi, Konya, 2009, s. 49-50.

⁵⁶ Mehmed Murad Nakşibendî, Mâ Hazar, Süleymaniye Ktp., Mehmed Ârif Koleksiyonu, No. 260, vr. 1b

Aslen Gürcistan Ahıskalı olduğunu anladığımız Murâd Nakşibendî'nin soyu “seyyid” olması sebebiyle Hz. Hüseyin'e dayanır. Neseb silsilesi hakkında kaynaklarda bir bilgi yoktur, ancak tarîkâtinde bağlı bulunduğu silsile *Terceme-i Ahvâl-i Beyzâde Mustafa Efendi* adlı eserinde mevcuttur.⁵⁷

Mehmed Murad Nakşibendî ilk hocası da olan babasının ölümü üzerine dünyasının başına yıkıldığını belirtir. Mehmed Murad Nakşibendî'nin kaç çocuğu olduğu bilinmemekle birlikte oğlu Mehmed Ârif Efendi hakkında az da olsa bilgi mevcuttur. Sefîne-i Evliya'dan öğrendiğimize göre Mehmed Murad'ın oğlu Mehmed Ârif Efendi 1233/1817'de İstanbul'da dünyaya gelmiş olup, babasından sonra tekke meşîhatına geçmiştir. Vefât târihi 1306/1888'dir.⁵⁸

Mehmed Ârif Efendi'nin, 1869'da Dârü'l-Fünûnun açılışında Cemâleddin Afgânî'nin yaptığı yarı Türkçe konuşmayı ayet ve hadis zannetmesi ve arkasından yaptığı duâda bunu açıkça söylemesi davetliler tarafından hoş karşılanmayarak kınanmıştır.⁵⁹

1.1.4. Öğrenim Hayatı

Bir Nakşibendî tekkesinde dünyaya gelen Mehmed Murad ilk eğitimini annesinden ve özellikle bu tekkenin şeyhi olan babasından almıştır. Mehmed Murad, beş yaşında iken babası tarafından *Muhammet Himmet Efendi*'nin mektebine yazdırılmıştır. Burada Her Osmanlı çocuğu gibi önce Kur'an-ı Kerim'i yüzünden okumayı iyice öğrenmiş ardından yedi yaşındayken hafızlığa başlamıştır.⁶⁰

Mâide Sûresi'ne geldiği zaman buradan ayrılmış ve Çarşamba Pazarı'nda oturan *Gebzeli Ahmed Efendi*'nin mektebine gönderilmiştir. Burada da hafızlık çalışmalarına devam eden Mehmed Murad, Taha Sûre'sine geldiği zaman hocası

⁵⁷ Mehmed Murad Nakşibendî, *Tercüme-i Ahvâl-i Beyzâde Mustafa Efendi*, Süleymaniye Ktp., Murad Buhârî Koleksiyonu, No. 155.

⁵⁸ Zâkir Şükri, *Mecmua-yı Tekâyâ*, (haz. Mehmet Serhan Tayşî), İstanbul 1980, s. 14.

⁵⁹ Hüseyin Vassâf, 2006, s. 136.

⁶⁰ Mehmed Murad Nakşibendî, *Mâ Hazar*, Süleymaniye Ktp., Mehmed Ârif Koleksiyonu, No. 260, vr. 43a.

Mekke-i Mükerrerme'ye gitmiş ve yerine öğrencilerinden *Hâce Ahmed Efendi*'yi tayin etmiştir.⁶¹

Hâce Ahmed Efendi'nin yanında Taha Sûre'sini okuyarak başlamış ve on yaşında iken hafızlığını tamamlamıştır. Babasının davet ettiği büyük hafızların huzurunda altmış iki hata ile hafızlığını alan Mehmed Murad için, Sultan Selim Câmii'nde duâ yapılmış ve üç gün boyunca büyük bir meclis hazır bulunmuştur.⁶²

Hâce Ahmed Efendi'nin mektebinde iki sene daha kalmış ve secâvend (Kur'an'ın noktalama işaretleri) tecvid, ilmihâl, *Birgivi Şerhi* ve buna benzer ilimler okumuştur.⁶³

Mehmed Murad on iki yaşına girdiğinde babası onu Murad Molla Tekkesi'nin ilk postnişini *Beyzâde Mustafa Efendi*'nin müritlerinden *Bolulu Hâce Halîl Efendi*'den sarf ilmine başlatmıştır. Bu sırada *Birgivi*'nin *İzhârü'l-Esrâr*⁶⁴ adlı kitabını da o zâttan okumuştur.⁶⁵

Mehmed Murad, daha sonra Sultan Ahmed Câmii vaizi *Erzurumlu Şeyh Yahya Efendi*'nin meclislerine katılmış, *Mollâ Câmî*'nin *Kâfiye Şerhi*'ni⁶⁶ ders ders

⁶¹ Mehmed Murad Nakşibendî, Mâ Hazar, Süleymaniye Ktp., Mehmed Ârif Koleksiyonu, No. 260, vr. 43a.

⁶² Mehmed Murad Nakşibendî, Mâ Hazar, Süleymaniye Ktp., Mehmed Ârif Koleksiyonu, No. 260, vr. 43a.

⁶³ Mehmed Murad Nakşibendî, Mâ Hazar, Süleymaniye Ktp., Mehmed Ârif Koleksiyonu, No. 260, vr. 43a.

⁶⁴ Muhammed b. Ali Birgivi, *İzhârü'l-Esrâr fi'n-Nahv*, Matbaa-yı Âmire, İstanbul 1286; Nahiv ve irâb risâlesidir. Genelde avâmil konularını işleyen bu risâle üzerine pek çok şerh yazılmıştır. Kuşadalı Şeyh Mustafa b. Hamza'nın yazdığı şerh medresede yaygınlık kazanmıştır. Hanbelî mezhebine bağlı olan Birgivi, Osmanlı düşüncesi içinde kültür hâlini almış bazı uygulamaları ve tasavvuf erbabına has bazı zikir biçimlerini eleştiren bir akımın öncüsü olmuş öğrencisi Kadızâde (ö.1635) ile zirveye çıkan anlayışın temellerini inşa etmiştir. Nihal Atsız, *Birgili Mehmed Efendi Bibliyografyası*, MEB Yay., İstanbul 1966, s. 3-73; Birgivi Ahmet Yaşar Ocak, *Zındıklar ve Mülhidler*, İstanbul 1998, s. 230-238.

⁶⁵ Mehmed Murad Nakşibendî, Mâ Hazar, Süleymaniye Ktp., Mehmed Ârif Koleksiyonu, No. 260, vr. 43a.

⁶⁶ Kâfiye isimli eser Molla Abdurrahman Câmî'ye ait olmayıp nahiv âlimi Ebû Amr Cemaleddin Osman b. Ömer b. Ebî Bekr İbnü'l-Hacib (ö.646/1249)'in yazdığı bir kitaptır. Fakat Molla Câmî'nin şerhi çok yaygın olduğundan onun ismiyle anılır olmuştur.

okuyup tamamlamıştır. Ayrıca *İşagûcî*⁶⁷, *Fenârî*⁶⁸, *Muhammed Emîn ve Tasavvurâtı*⁶⁹ da burada okuma fırsatı bulmuştur.⁷⁰

Bir süreliğine tahsile ara verdikten sonra *Mendelyânî Muhammed Sa'îd Efendi*, Sultân Muhammed Câmîi'nde ikinci ders olarak *Mollâ Fenârî'nin İşagûcî Şerhi*'ni okutmaya başlayınca Mehmed Murad da bu derslere katılmıştır. Bu şerh bittikten sonra *Tasavvurâtı* da okutup tamamlayan *Muhammed Sa'îd Efendi*, Bursa'ya gidip emekli olmuştur.⁷¹

O esnada Mehmed Murad Saray-ı Hümâyûn hocalarından *Çarşambalı Muhammed Sa'îd Efendi'den Tasdikât* adlı eseri ve iki sene boyunca da *Tehzîb*⁷² adlı eseri okumuştur. Bu derslerin başında ise *Kitâb-ı Meşârikü'l-Envâr*⁷³ adlı eserin tam şerhi olan *İbn-i Melek*⁷⁴ okunup bitirilmiştir. Ardından *Şerh-i Akaid*'e başlanmış ve biraz başından okunduktan sonra H. 1230 Zilhicce'sinde (Kasım 1815) Mehmed Murad'ın babası Abdulhalim Efendi vefat etmiştir. Mehmed Murad babasını kaybetmenin üzüntüsü nedeniyle tahsiline devam edemez hale gelmiştir. İlk hocası da olan babasının ölümü üzerine dünyasının başına yıkıldığını belirten Mehmed Murad, *Mâ Hazar* adlı eserinde, *Nevres*'in beytiyle o halini anlatır:

⁶⁷ Mîr İşagûcî Esîrüddin el-Ebherî'nin (ö.662/1265) mantık üzerine yazdığı risâlesidir. Osmanlı medreselerinde en fazla okutulan mantık kitapları İşagûcî üzerinde yapılan şerhlerden oluşmaktadır.

⁶⁸ Molla Fenârî'nin İşagûcî şerhi kastediliyor.

⁶⁹ Kutbuddin Muhammed b. Muhammed er-Râzî, *Tasavvurât*, Hacı Muharrem Efendi Matbaası, İstanbul 1364; Mantık konuları *Tasavvurât*, *Tasdikât* ve *Tehzîb* kitaplarında ayrı ayrı ele alınmış ve okutulmuştur. Klasik mantık kitaplarında bilgi; “şeylerin tanımlanması” ve “zihinde meydana gelmesi” demek olan “*Tasavvurât*” ve hükümleri bildiren “*Tasdikât*”tan oluşmuştur.

⁷⁰ Mehmed Murad Nakşibendî, *Mâ Hazar*, Süleymaniye Ktp., Mehmed Ârif Koleksiyonu, No. 260, vr. 43b.

⁷¹ Mehmed Murad Nakşibendî, *Mâ Hazar*, Süleymaniye Ktp., Mehmed Ârif Koleksiyonu, No. 260, vr. 43b.

⁷² Ahlak esaslarını içeren bir kitaptır. Farklı müelliflerin kaleme aldığı bir türün ismi olmuşsa da İbn Miskeveyh (ö.421/1030)'in eseri ile şöhret bulmuştur. Ahlakçı bir filozof olan İbn Miskeveyh'in bu eseri uzun yıllar medreselerde ahlak derslerinde okutulmuştur.

⁷³ İmam Raziyyüddîn Hasan b. Muhammed es-Sâgânî (ö.650/1252)'nin hadisle ilgili “*Meşârikü'l-Envârü'n-Nebeviyye min Sihâh-u'l-Ahbârî'l-Mustafaviyye*” adlı kitabıdır.

⁷⁴ İmam Raziyyüddîn Hasan b. Muhammed es-Sâgânî (ö.650/1253) “*Meşârikü'l-Envârü'n-Nebeviyye min Sihâh-u'l-Ahbârî'l-Mustafaviyye*” adlı kitabıdır. Medreselerde orta seviyede okutulan hadis kitabı idi. Buhârî ve Müslim başta olmak üzere Kütübü Sitte'den seçilen 2246 hadisi ihtiva ediyordu. Bu eserin Türk-İslâm dünyasında birçok şerhleri vardı; ama en meşhur şerh “İbn-i Melek” diye meşhur olmuş Tireli İzzettin Abdüllatif er-Rûmî'nin (ö.1398) “*Mübârikü'l-Ezhâr fî Şerhi Meşârikü'l-Envâr*” adlı eseri idi ve medreselerde “İbn-i Melek” diye okutuluyordu.

Mecrâ-yı nefes teng elim teng dilim teng

Teng oldu cihân başıma sultânım efendim

Bu üzüntülü haliyle ders okuyamaz Tekke'de bile duramaz hale gelmiştir. Gece gündüz başka zaviyeleri, Allah dostlarının mezarlarını, dostların ve tanıdıkların evlerini ziyaret ederek iki seneyi geçirmiştir.⁷⁵

Mehmed Murad, on sekiz yaşındayken *Hoca Süleyman Neş'et Efendi*'nin (1737-1807) öğrencilerinden *Hâce Muhammed Efendi*'nin Sultan Selim civarındaki Debbâğ Yunus Mahallesindeki evinde gece gündüz ders almıştır. Bu sırada *Tuhfe-i Vehbî*,⁷⁶ *Pend-i Attâr*, *Kitâb-ı Mefââtihü'd-Deriyye*⁷⁷ *Gülistân-ı Şeyh Sa'dî*, *Bostân*, *Dîvân-ı Hâfız-ı Şîrâzî* okumuştur.⁷⁸

Mehmed Murad Nakşibendî, *Dîvân*'ında *Hâfız-ı Şîrâzî* hakkındaki kâsidesinin sonunda, kırk senedir *Hâfız-ı Şîrâzî Dîvânı*'nı okuduğunu şöyle anlatmaktadır:

Okusa sıdk ile bir tâlib anın dîvânını

Nüktedânlıkla olur bir şâ'ir-i şîrîn-lebân

Gel oku sıdk ile benden hazretin dîvânını

Olasın Hâfız gibi sen de müşârun-bi'l-benân

⁷⁵ Mehmed Murad Nakşibendî, Mâ Hazar, Süleymaniye Ktp., Mehmed Ârif Koleksiyonu, No. 260, vr. 43b.

⁷⁶ *Tuhfe-i Vehbî*, Türkçe-Farsça manzum sözlüklerden *Tuhfe-i Şâhidî* gibi kafiyeli biçimde kelime öğrenmeyi kolaylaştırmaktadır. Kelimeleri mesnevî biçimindeki bir nazım içinde kafiyelerden istifade ederek daha kolay öğreten bu sözlükler, dil öğrenmede ve kelime sayısını artırmada son derece faydalı olmuşlardır. Yusuf Öz, *Tuhfe-i Vehbî Şerhleri*, İlmî Araştırmalar Dergisi, S. 5, s. 220; DİA, "Sünbül-zâde Vehbî" mad., c. 11, İstanbul 1979, s. 238-242.

⁷⁷ Mehmed Murad Nakşibendî'nin *Kavâid-i Fârisiyye* ismiyle şerh ettiği Farsça gramer kitabıdır. Eserin müellifi, Mustafa b. Ebibekr es-Sivâsî (ö.1240/1825) olup bazı güç ibâreler bulunduğu için şerh edilme ihtiyacı duyulduğu Mehmed Murad Nakşibendî tarafından şerhin giriş kısmında dile getirilmiştir.

⁷⁸ Mehmed Murad Nakşibendî, Mâ Hazar, Süleymaniye Ktp., Mehmed Ârif Koleksiyonu, No. 260, vr. 43b.

Çihil sâl oldu ki dîvânın okutmakda Murâd

Geldi ihsânın zamânı belki geçti çok zamân

Hâfızım ben de efendim zümre-i kurrâdanım

Gayret-i cinsiyyeti icrâ umâr gönlüm hemân⁷⁹

Hocası hac yolculuğuna çıkınca Mehmed Murad bu kez Ayvansaray yakınındaki *Câbir Bin Abdullâhü'l- Ensârî'nin* türbesinin bulunduğu caminin kapısı yanında yatan *Abdullâhü'l-Kaşgârî en-Nakşibendî⁸⁰* terbiyesinde yetişen şeyh *Sâlih Afîfü'l-Münzevî ile* haftada bir kere Salı günü *Saib Dîvânı'nı* okumaya başlamıştır.⁸¹

Hoca Süleyman Neş'et Efendi'nin öğrencilerinden *Süleyman Vahyî'nin* (ö.1817) yanında tahsiline devam etmiştir. Mehmed Murad Nakşibendî, övgüyle bahsettiği hocasına *Dîvân*'ında bir kaside yazmıştır. Süleyman Vahyî'den on yıl ders aldığı ve okuttuğu kitapları burada şöyle ifade etmektedir:

On sene dersinde hâzır idi bu 'abd-ı za'îf

Gûn-e-gûn keşf-i kerâmâtı gördüm heme ân

⁷⁹ Mehmed Murad Nakşibendî, *Dîvân*, Süleymaniye Ktp., Mehmed Ârif-Mehmed Murad Koleksiyonu, No. 149, s. 56.

⁸⁰ Müceddidî geleneğin bir diğer temsilcisi Lâlîzâde Tekkesi Şeyhi, Abdullah Kaşgârî 1692'de Kaşgar'da dünyaya gelmiş olup, zâhirî ilimlerde yetkin bir mutasavvıftır. "Her çeşit fenne vâkîf" vasfıyla nitelendirilen ve Mesnevî okutan bir Nakşibendî olan Abdullah Kaşgârî 1173'de vefât etmiştir. Mehmet Süreyya, 1311, c. III, s. 382.

⁸¹ Mehmed Murad Nakşibendî, *Mâ Hazar*, Süleymaniye Ktp., Mehmed Ârif Koleksiyonu, No. 260, vr. 44a.

Mesnevîyi okudur idi be-her hefte dû-rûz

İki gün dahi Devâvîn u Gülistân Bostân

Müntesib idi ahâdis-i şerîfe küllî

*Hem Futûhât u Fusûsî dahi eylerdi beyân*⁸²

Bu sırada haftada iki gün *Mesnevî-i Şerif'in* üçüncü cildini okumaya başlamış ve ortasına geldiğinde Mehmed Murad'a *Mesnevî-i Şerif* okutma görevi teklif edilmiştir. Hocası *Süleyman Vahyî'nin* de izniyle bu göreve başlamış, *Mesnevî-i Şerif'i* defalarca okumuştur.⁸³

Yine Hoca Süleyman Neş'et Efendi'nin öğrencilerinden *Kethudâ-zâde Muhammed Ârif Efendi'den* on iki adet Urfi-i Şirazî kasidesi, *Risâle-i Rub'-i Mukantara vü Ceyb*, *Risâle-i Üsturlâb*⁸⁴ ve *Risâle-i Kürre*⁸⁵ okumuştur. *Mesnevî-i Şerif* derslerinde ise "Yahudi Vezir hikâyesi"nin ortasına kadar gelmiştir.⁸⁶

Dîvânında Hoca Neş'et'i büyük bir övgüyle anlatan Mehmed Murad Nakşibendî, Hoca Neş'et'in öğrencisinin öğrencisi olmaktan mutlulukla bahsetmektedir:

Eyâ ahvund-i zî-şân merhamet kıl bende-i zâde

⁸² Mehmed Murad Nakşibendî, Dîvân, Süleymaniye Ktp., Mehmed Ârif-Mehmed Murad Koleksiyonu, No. 149, s. 88.

⁸³ Mehmed Murad Nakşibendî, Mâ Hazar, Süleymaniye Ktp., Mehmed Ârif Koleksiyonu, No. 260, vr. 44a.

⁸⁴ Astronomi sahasında bu isimde pek çok risâle mevcuttur. Bunlardan biri, Ebu İmrân Şerefüddin Musa b. Muhammed Halîli, *Risâle Fi Usturlab ve Ma'rifetü'l-Ekvâl*, İSAM Ktp., No. 23561'de bulunmaktadır.

⁸⁵ Muhammed b. Ali el-Karahisârî el-Hâmîdî, *Risâle Fi'l-Kürreti'l-A'la El-Müsemmâ Bi-Zati'l-Kürsî*, Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi Koleksiyonu, No. 2170, Fatih Koleksiyonu, No. 3304 Birçok nüshası bulunan Astronomi hakkındaki bu risale, on beş varak kadardır.

⁸⁶ Mehmed Murad Nakşibendî, Mâ Hazar, Süleymaniye Ktp., Mehmed Ârif Koleksiyonu, No. 260, vr. 44a.

Kulundur 'âşıkındır bu Murâd-ı mücrim-i nâ-şâd

Senin şâkirdinin şâkirdi oldu üç cihetden de

Umar feyzin bu benden çünkü itdin câyına in'âd⁸⁷

Soğuk Çeşme Kapısı yakınındaki *Zeyneb Sultân Câmi'-i Şerîfi* içindeki odalarda oturan ve son günlerinde Üsküdâr'da Selimiye Hânkâhı'nda mürşitlik mertebesine yükselen *Hacı Şeyh Nimetullah*'dan kabul alıp on sene boyunca hizmetinde bulunmuştur. Bu sırada kendilerinden *Meşkût-ı Mesâbih⁸⁸*, *İmâm Rabbânî*'nin *Mektûbâtı'nı*, *Celal Devvânî*'nin *İsbat-ı Vâcib⁸⁹* ve *Hikmetü'l-Ayn⁹⁰* adlı eserlerini okumuştur.

Mehmed Murad, Şeyh Coşgun ismiyle bilinen hocası Hacı Muhammed b. Muhammedü'ş-Şehîr'den, kırâ'at-ı seb'a ve kırâ'at-ı âşereyi okumuştur. Kur'an'ı hatmettikten sonra yirmi üçüncü cüzdeki Zümer suresine geldiği zaman hocası vefat etmiştir.⁹¹

Ebü Eyyûb el-Ensârî Câmi'nin birinci imamı *Sultan Ahmed Câmi*'nin Cuma vaizi *Abdullâh* Efendi'den on kıraat üzere Kur'an okumayı öğrenmiş ve kendisinden *Mülk* suresinden *Vedduhâ* suresine, *Fâtihâ* suresinden de *Tilke'r-rusulu faddalnâ*

⁸⁷ Mehmed Murad Nakşibendî, *Dîvân*, Süleymaniye Ktp., Mehmed Ârif-Mehmed Murad Koleksiyonu, No. 149, s. 86

⁸⁸ Ebu Abdullah Veliyyüddin Muhammed b. Abdullah Tebrizî (ö.737)'nin temel hadis kaynaklarından toplanarak tasnif edilmiş hadisleri ihtivâ etmektedir. Eser İmam Beğavî (ö.516)'nin *Kitâbü'l-Mesâbih* isimli hadis kitabının bazı bablarının tasnif edilmesi ve senedleri zikredilmeyen hadislerin senedlerinin ilave edilmesiyle ortaya çıkmıştır. Hatib Tebrizî, *Mişkâtü'l-Mesâbih*, (çev. Mustafa Uysal), Uysal Yay., Konya 2007.

⁸⁹ Celâleddin Muhammed b. Esad Sıddîkî Devvânî'nin akâid ve kelim sahasındaki risâlesidir.

⁹⁰ Ebü'l-Hasan Necmeddin Ali b. Ömer b. Ali el-Kazvîni (ö.675) 'nin "Vâcibü'l-Vücûd olan Allah'ım seni tesbih ederiz." cümlesiyle başlayan "Hikmetin Kendisi" anlamına gelen mantık kitabıdır. Kazvîni, *Hikmetü'l-Ayn*, (haz. Abbas Sadri), *Encümen-i Âsâr ve Mefâhir-i Ferhengî*, Tahran 2005.

⁹¹ Mehmed Murad Nakşibendî, *Mâ Hazar*, Süleymaniye Ktp., Mehmed Ârif Koleksiyonu, No. 260, vr. 44a.

cüzüne kadar okumuştur. Ayrıca yedi kıraatı barındıran *Kitâb-ı Şâtibî*'nin başından *Ferş-i Hurûf*'a kadar olan kısmını da bahsi geçen şeyhten okumuştur.⁹²

H. 1233/1818 senesinde, Evkâf-ı Hümâyûn müfettişi ve Galatasaray Hümâyûnu'nda kütüphane hocası *İmâm-zâde Hâfız Muhammed Esad'dan Şerh-i Akâ'id-i Neseфіyye li't-Taftâzânî*⁹³ ve *Hâşiye-i Hayâlî*⁹⁴ kitaplarını ders alarak iki buçuk senede bitirmiştir. Ardından *Kâdî Mîr*'le beraber *Lârî*, *Celâl Devvânî* ve *Muhtasarü'l-Müntehâ*⁹⁵, *Şifâ-i Şerîf*⁹⁶ ve *Şerh-i Gurer*⁹⁷'i ayrıca aynı camide beş sene boyunca ikinci namazı sonrasında *Mutavval şerhü't-tahlîs li'l-Taftâzânî*⁹⁸'yi, üç aylarda ise *Hâfız Muhammed Esad'ın* evinde *Alî Kuşî'nin Vaz'ıyye Şerhi*, *Hulâsatü'l-Hisâb*⁹⁹, *İbn-i Melek* ve *Menâr Şerhi'ni*, *Dülgeroğlu Câmi*'inde de *Nebe' Tefsîri* ve buna benzer eserleri okumuştur.¹⁰⁰

H. 1240/1824 senesinde Recep ayının ilk Perşembesindeki Regaip gecesi yirmi kadar arkadaşıyla beraber aynı camide büyük bir cemaatin huzurunda icazet almıştır. Ardından Sultân Selim Hân-ı Kadîm Câmi'-i Şerîfi birinci imamı *Hâce Ahmed Kirmastî* ve muallim evlerinin hocası *Benli-zâde Muhammed Raşid Efendi'den* Zümer suresinden başlayarak kıraat dersi almıştır. Aynı şekilde H. 1240

⁹² Mehmed Murad Nakşibendî, Mâ Hazar, Süleymaniye Ktp., Mehmed Ârif Koleksiyonu, No. 260, vr. 44a.

⁹³ Kelâm sahasında klasik olarak tanınan eserlerdendir. Taftâzânî, Kelâm İlmi ve İslâm Akâidi (Şerhu'l-Akâid), (haz. Süleyman Uludağ), İstanbul 1980, s. 65.

⁹⁴ Haşiye Ala Şerhi'l-Akaid: Molla Hayâlî diye tanınan Ahmed b. Musa'nın (ö.862/1458'den sonra) medreselerde çok tutulan haşiyesidir. Kâtip Çelebi, Keşfü'z-Zünûn An Esâmî'l-Kutub Ve'l-Fünûn, (haz. Şerefeddin Yaltkaya, Rifat Bilge), İstanbul 1941-1943, c. II, s. 1145-1149.

⁹⁵ "Müntehâ's-Su'âl Ve'l-Emel Fî 'İlmeyi'l-Usûl Ve'l-Cedel": Fıkıh usûlü sahasında kaleme alınmış bir eserdir. İbnü'l-Hâcib diye tanınmış olan Cemâlüddin Ebû Amr Osmân b. Ömer el-Mâlikî (ö.646/1249)'nin eseri olup, daha sonra kendisi bu eseri ihtisar etmiştir. Muhtasarü'l-Müntehâ veya Muhtasar-ı İbnü'l-Hâcib diye tanınır. Taftâzânî bu esere bir haşiye kaleme almıştır.

⁹⁶ Kâdî İyaz (ö.1149)'ın Hz. Muhammed'in hayatı üzerine kaleme aldığı eser olup uzun yıllar medreselerde camilerde ve çeşitli mahfillerde okunmuştur. Mesnevîhânlar gibi şifâhânlar teşekkül etmiş, çeşitli mekanlarda Şifâ dersleri yapılmıştır.

⁹⁷ Molla Hüsrev (ö.1480)'in Ed-Dürer-ül-Hükkâm Fî Şerhi Gureri'l-Ahkâm isimli eseri. Fıkıh ilmine dair olan ve sık sık müracaat edilen bu önemli eser, asırlarca Osmanlı medreselerinde şerhleriyle beraber ders kitabı olarak takip edilmiştir. Molla Hüsrev'in 1477 yılında Fatih Sultan Mehmed Han'a takdim ettiği bu eserin asıl nüshası İstanbul Köprülü Kütüphanesi'nde mevcuttur.

⁹⁸ Bu eser, "Şerhü'l-Mutavvel" veya "Şerh-i Telhîsi'l-Mutavvel" isimleriyle de bilinmektedir. Mutavvel, şerh olup asıl eser ise Hatîb Kazvîni (ö.739/1338)'nin "Telhîsü'l- Miftâh"ıdır. Taftâzânî, Kazvîni'nin bu eserine şerh yazmıştır.

⁹⁹ Bahaeddin El-Amilî (ö.1031/1622)'nin matematik alanındaki eseridir. Bahaeddin El-Amilî, Hülâsatü'l-Hisâb, Celal Şevki, Kahire 1981.

¹⁰⁰ Mehmed Murad Nakşibendî, Mâ Hazar, Süleymaniye Ktp., Mehmed Ârif Koleksiyonu, No. 260, vr. 44b

Zilhiccesi'nin yirmi birinde *Sultân Selim Câmî'-i Şerîfinde* kıraat imamlarının huzurunda hatim yapmıştır. *Kâsımpaşalı Şeyh Ahmed Efendi* duâ etmiş ve ondan icazet-nâme almıştır.¹⁰¹

Ayrıca aynı dönemde yaşadığı bazı fazilet sahibi kimselerden birçok risale ve kitap okuduğunu belirten Mehmed Murad, artık kendisi müderris olarak başkalarına ders vermeye başlamıştır.¹⁰²

1.1.5. Hocaları ve Okuduğu İlimler

Muhammed Himmet Efendi: Mehmed Murad'ın 5 yaşında gittiği Çarşamba Pazarı'ndaki ilk mektepteki Kur'an-ı Kerim hocasıdır.

Gekbuzeli (Gebzeli) Ahmed Efendi: Mehmed Murad'ın 7 yaşında Çarşamba Pazarı'ndaki hafızlık hocasıdır.

Hâce Ahmed Efendi: Gebzeli Ahmed Efendi'nin talebelerindedir. Mehmed Murad'ın hafızlık, secâvend, tecvîd, ilmihal ve *Birgivi Şerhi* hocasıdır.

Boluvî Hâce Halîl Efendi: Murad Molla Tekkesi'nin ilk postnişini Beyzâde Mustafa Efendi'nin müritlerindedir. Mehmed Murad, 12 yaşındayken ondan ilm-i sarf dersi almış ve *Birgivi'nin İzhârü'l-Esrâr* adlı kitabını okumuştur.

Erzurumlu Şeyh Yahyâ Efendi: Mehmed Murad, ondan *Mollâ Câmî'nin Kâfiye Şerhi*'ni, *Fenârî'nin Îsagûcî* ve *Muhammed Emîn'in Tasavvurât* kitabını okumuştur.

Mendelyânî Muhammed Sa'îd Efendi: Mehmed Murad, ondan *Mollâ Fenârî'nin Îsagûcî Şerhi*'ni ve *Tasavvurât*'ı okumuştur. Ardından hocası Bursa'ya gidip emekli olmuştur.

¹⁰¹ Mehmed Murad Nakşibendî, Mâ Hazar, Süleymaniye Ktp., Mehmed Ârif Koleksiyonu, No. 260, vr. 44b

¹⁰² Mehmed Murad Nakşibendî, Mâ Hazar, Süleymaniye Ktp., Mehmed Ârif Koleksiyonu, No. 260, vr. 44b

Çarşambalı Muhammed Sa'îd Efendi: Saray-ı Hümâyûn hocalarındandır. Mehmed Murad, ondan *Tasdîkât* 'ı, *Tehzîb* 'i, *Kitâb-ı Meşâriku'l-Envâr* 'ın şerhi olan *İbn-i Melek* 'i ve *Şerh-i Akâ'id* 'i okumuştur.

Hâce Muhammed Efendi: Hoca Neş'et'in talebesi olup Mehmed Murad, ondan *Tuhfe-i Vehbî*, *Pend-i Attâr*, *Gülistân*, *Bostân*, *Dîvân-ı Hâfız* ve *Kitâb-ı Mefâtihi'd-Deriyeye* okumuştur.

Sâlih Afîfü'l-Münzevî: Abdullâhü'l-Kaşgârî en-Nakşibendî'nin müridi olup ondan *Dîvân-ı Sâib* 'i okumuştur. Mehmed Murad Nakşibendî, *Tuhfe-i Şâhidî* 'ye şerh yazarken hocasının fikirlerinden oldukça istifade etmiştir. Sâlih Afîf Efendi hakkında *Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî* 'de şunları kaydetmektedir: "...ve üstâdımın takrîrlerini ve Türkîlerine hall buyurduğu vechle şerh etdim. Filân şârih şöyle demiş diye i'tirâz olunmasın, zîrâ cemî şerâhdan belki *Ferheng-i Şu'ûrî* ve *Burhân-ı Kâtî* ' sâhibinden üstâdım a'lam ve efdal idi ve nice keşf ü kerâmetlerini dahı müşâhede etmişimdir. El-ân o zât-ı âlî-kadri bilenler çokdur. Hakk Te'âlâ rahmet ü magfiretini müzdâd eyleye, âmîn."¹⁰³

Süleymân Vahyî: Hoca Neş'et'in talebesi olup, Mehmed Murad ondan on yıl ders almıştır. Mehmed Murad'a *Gülistan*, *Bostan*, *Futûhât*, *Fusûs* ve *Mesnevî-i Şerîf* 'in yanı sıra muhtelif dîvânlar okutmuştur.

Kethudâ-zâde Muhammed Ârif Efendi: Hoca Neş'et'in talebesi olup Mehmed Murad, ondan *Kasâ'id-i 'Urfî-i Şîrâzî*, *Risâle-i Rub* 'i *Mukantara vü Ceyb*, *Risâle-i Üsturlâb*, *Risâle-i Kürre* ve *Mesnevî-i Şerîf* 'i okumuştur.

Hacı Şeyh Nimetullâh Efendi: Üsküdâr'da Selimiye Hânkâhı'nda mürşit olup Mehmed Murad ondan *Mişkât-ı Mesâbih*¹⁰⁴, *Mektûbât-ı Rabbanî* ve *Celâl-i Devvânî'nin İsbât-ı Vâcib*¹⁰⁵ ve *Hikmetü'l-'Ayn* 'ı okumuştur. Mehmed Murad, hocasını şöyle anlatmaktadır: "*Hakikaten zahirî ve batınî ilimlerde sağlam bilgi*

¹⁰³ Mehmed Murad Nakşibendî, *Tuhfe-i Şâhidî Şerhi*, Süleymaniye Ktp., Dârü'l-Mesnevî Koleksiyonu, No. 568, vr. 43b.

¹⁰⁴ Hadisle ilgili bir eserdir.

¹⁰⁵ Akâid kitabıdır.

sahibi idi ki onun benzeri bu zamanda ne görüldü ne de duyuldu. Türkçe'de çok mahareti olmadığı için derslerinde bazen Arapça, bazen de Türkçe konuşurdu. Arapça'yı kullanırken Arapların Arabı gibi, Farsça'yı kullanırken de Farisîlerin en fasihi gibi konuşurdu. İlmî eserlerinden Arapça yazılmış olan Risâle-i Nakşibendiyye adlı eseri çok belagatli ve fesahatlidir. Hakikaten yazılır gibi değildir, bendenizde bir nüshası vardır, isteyen çoğaltabilir.”¹⁰⁶

Muhammed Bin Muhammedü'ş-Şehîr (Şeyh Coşgûn): Kırâ'at-ı seb'a ve kırâ'at-ı 'aşereyi okumuştur. Mehmed Murad, hocasını şöyle anlatmaktadır: “Yine tahsilim esnasında âlimlerin en âlimi, fâziletliğin en fâziletlisi, kıraat âlimlerinin ve vaizlerin şeyhi Hacı Muhammed b. Muhammedü'ş-Şehîr -dostları arasında Şeyh Coşgun namıyla bilinen- hazretlerinden yedi kıratı ve on kıratı tamamlayıp da Kur'an'ı hatmettikten sonra yirmi üçüncü cüzdeki Zümer suresine geldiğimde “kader yerini bulur” sözü gereği bahsi geçen büyük Şeyh ahirete irtihal etti. Gerçekten de Kur'an ilimlerinde ve nasihatte benzersizdi. Vefatları esnasında Şâhzâde Sultân Muhammed Câmî'inde Cum'a vâ'izi ve Ebu'l-Feth Câmî'inde üçüncü imamlık yapmaktaydılar. Kur'an ilminde ilmî eserlerinden birisi Kur'an'daki uzatmaları, hemzeleri ve idgamları açıklayan Cedvelli Risaleleri vardır. Yedi kıraat ve on kıraat göre okunması zor ayetleri toplayıp dört adet mecmua hazırlamışlardır. Sadece erbabının işine yarayacak bu eserin yazarın kendi el yazısıyla olanı tekkemizde vardır ve kütüphaneye bağışlanmıştır.”¹⁰⁷

El-Hâcc Abdullâh Efendi: Sultan Ahmed Câmî'nin Cuma vaizi ve Eyüp Sultan Câmî birinci imamıdır. Mehmed Murad, ondan on kıraat üzere Kur'an okumayı öğrenmiştir. Ayrıca yedi kıraatı barındıran *Kitâb-ı Şâtibi*'yi de okumuştur.

İmâm-zâde Hâfız Muhammed Es'ad: Evkâf-ı Hümâyûn müfettişi ve Galatasarây Hümâyûnu'nda kütüphane hocasıdır. Mehmed Murad, ondan *Şerh-i Akâ'id-i Neseîyye li't-Taftâzânî*, *Hâşiye-i Hayâlî*, *Kâdî Mîr*, *Lârî*, *Celâl Devvânî*, *Muhtasaru'l-Müntehâ Şifâ-i Şerîf* ve *Şerh-i Gurer* vb. kitapları okumuştur.

¹⁰⁶ Mehmed Murad Nakşibendî, Mâ Hazar, Süleymaniye Ktp., Mehmed Ârif Koleksiyonu, No. 260, vr. 44a.

¹⁰⁷ Mehmed Murad Nakşibendî, Mâ Hazar, Süleymaniye Ktp., Mehmed Ârif Koleksiyonu, No. 260, vr. 44a.

Hâce Ahmed Kirmastî: Mehmed Murad, ondan hafızlık dersi almıştır.

Benli-zâde Muhammed Raşid Efendi: Mehmed Murad, ondan hafızlık dersi almıştır.

1.1.6. Görevleri

Mehmed Murad Nakşibendî'nin memuriyeti daha yedi yaşlarında başlanmıştır. Beş yaşında Muhammet Himmet Efendi'nin mektebinde ilk hatimine başlayıp Mâide Sûresi'ne geldiği zaman, Eyüp semtinde Sultan Selim'in annesi Mihrişah Vâlide Sultan'ın yaptırdığı türbeye baş türbedâr olmuştur.¹⁰⁸

Mehmed Murad Nakşibendî, on yaşında aldığı hafızlık icazet-nâmesinden sonra Hâce Ahmed Efendi'nin mektebinde iki sene kadar stajyerlik yapmıştır. Bir yandan hafız yetiştirmede hocasına yardımcı olmuş, bir yandan da Kur'an ilimlerinde derinleşmiştir.¹⁰⁹

Mehmed Murad'a, Hoca Neş'et'in öğrencilerinden Süleyman Vahyî haftada iki gün *Mesnevî-i Şerif* dersi vermiştir. Mesnevî'nin üçüncü cildini okumaya başlayıp ortasına geldiğinde Mehmed Murad'a *Mesnevî-i Şerif* okutma görevi teklif edilmiştir. Hocası *Süleyman Vahyî'nin* de izniyle bu göreve başlamış, *Mesnevî-i Şerif'i* defalarca okutmuştur.¹¹⁰

Mehmed Murad Nakşibendî, aynı anda iki tekkede, yani hem Murad Molla Tekkesi'nde hem de Dârü'l-Mesnevî'de şeyhlik yapmıştır. Tekkede şeyhliğin yanında müderrislik görevini de başarıyla yürütmüştür. Bir üniversiteye benzetilen tekkesinde, durmaksızın Kur'an ilimleri ile Arap ve Fars dillerinde çeşitli dersler veren Mehmed Murad, çok sayıda başarılı öğrenci yetiştirmiştir. Tekkeye gelemeyen

¹⁰⁸ Mehmed Murad Nakşibendî, Mâ Hazar, Süleymaniye Ktp., Mehmed Ârif Koleksiyonu, No. 260, vr. 43a.

¹⁰⁹ Mehmed Murad Nakşibendî, Mâ Hazar, Süleymaniye Ktp., Mehmed Ârif Koleksiyonu, No. 260, vr. 43a.

¹¹⁰ Mehmed Murad Nakşibendî, Mâ Hazar, Süleymaniye Ktp., Mehmed Ârif Koleksiyonu, No. 260, vr. 44a.

halkın derslerden istifade etmesi için de Ramazan aylarında Fatih Câmii'nde Mesnevî okutmuştur.¹¹¹

Mehmed Murad Nakşibendî, İstanbul'da birçok camide Cuma vaizliği görevi yapmıştır. 1819'da Üsküdar Vâlîde Câmii'nde¹¹² daha sonra Bayezid Câmii'nde¹¹³ Cuma vaizliği yapan Mehmed Murad Nakşibendî, Sultan Ahmed Câmii'nde kürsü şeyhliğine¹¹⁴ kadar yükselmiştir.

Dîvân'ında Sivasîzâde Şeyh Abdalbâki Efendi'ye yazdığı kasidede Sultan Ahmed Câmii şeyhi olduğu ve onun yolundan gittiği anlaşılmaktadır:

Sultân Ahmed vâ'izi olmuşdu bâ emr-i rasûl

Nakl olundu bundan akdem bî-garaz hem bî-'alel

Bende ahlâkımdanım Sultan Ahmed şeyhiyim

Gel yetiş imdâdına gelmeksizin mevt u ecel¹¹⁵

Ahmed Cevdet Paşa, hocası Mehmed Murad Nakşibendî'nin Sultan Ahmed Cami'inde kürsü şeyhliği yaptığını ve işi çıktığında kendisini, yerine vekil bıraktığını bildirmektedir.¹¹⁶

¹¹¹ Ahmed Lûtfî Efendi, 1999, s. 1268.

¹¹² Hüseyin Ayvansarâyî, Hadîkatü'l- Cevâmî II, İstanbul 1281, s. 47.

¹¹³ Mehmed Murad Nakşibendî, Muînü'l-Vâizîn, Süleymaniye Ktp., Hüdayî Efendi Koleksiyonu, No. 514, vr. 90a.

¹¹⁴ Kürsü şeyhi tabiri Cuma günü Cuma namazından sonra vaaz edenler hakkında kullanılır. Cumâ vâizliği de denilen bu görevin en üst seviyesi Ayasofya Cami kürsü şeyhliğidir. Kürsü şeyhi Cuma günü Arapça okunan hutbeyi Arapça bilmeyen, dil anlamayan halka izah eder. Aşama aşama yükselmek söz konusudur. Aşağıdan başlayarak şöyle sıralanır: Eyüp Câmii, Sultan Selim, Fatih, Bayezid, Süleymaniye, Sultan Ahmet ve Ayasofya. Bunlardan biri boşalınca, ulemâdan biri dışardan Eyüp Câmii'ne tayin olunur, ötekiler sırasıyla Eyüp Sultan vaizi Sultan Selim'e, Sultan Selim vâizi Fatih'e şeklinde terfi ederdi. M. Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, MEB Yay., İstanbul 2004, c. II, s. 345.

¹¹⁵ Mehmed Murad Nakşibendî, Dîvân, Süleymaniye Ktp., Mehmed Ârif-Mehmed Murad Koleksiyonu, No. 149, s. 76-77.

Mehmed Murad Nakşibendî resmi toplantılara duâhân olarak katılmıştır. Onun makama uygun, ehl-i beyt sevgisini de gösteren muntazam duâlar ettiği ve duâhânlıkta eşsiz olduğu şöyle anlatılmaktadır: “*Muhibb-i âl-i abâ ve muntazam u müselsel ve mukaffa olarak mehâfil ve mecâmi’-i resmiyyede makama münasib duâhânlığı bî-misl ü bahâ idi.*”¹¹⁷

Mehmed Murad Nakşibendî’nin önemli görevlerinden biri de Murad Molla Kütüphanesinin hâfız-ı kütüplüğüdür. Arşiv kayıtlarına göre 7 Zilkâde 1243 / 21 Mayıs 1828 tarihinde Murâd Molla Kütüphanesinin baş hâfız-ı kütübü olarak görevlendirilmiştir.¹¹⁸

Gece gündüz tekesinde kitap te’lifıyla meşgul olan Mehmed Murad Nakşibendî, geride azımsanmayacak sayıda kıymetli eserler bırakmıştır.

1.1.7. Öğrencileri

Mehmed Murad Nakşibendî, hem Murad Molla Tekkesi’nde hem de Dârü’l-Mesnevî’de uzun yıllar müderris olarak hizmet etmiştir. Uzun yıllar, çok başarılı hocalardan tahsil görmesinin sonucunda Mehmed Murad Nakşibendî de saygın bir hoca olmuştur. Mesnevî-i Şerîf, Şifâ-i Şerîf, Kâfiye Şerhî, Mollâ Câmî, Dîvân-ı Şevket, Dîvân-ı Sâ’ib, Şâtibî, kıraat ilmi, aruz ilmi, fıkıh ilmi ve buna benzer çok sayıda kitabı ve ilmi tekkesinde öğrencilerine okutmuştur.¹¹⁹

Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi’nde: “*Murad Efendi, Dersa’âdet’de Çarşamba Pazarı civarında tekkesi olan Murad Molla Şeyhi denmekle arîf ma’mûrû’l-cevânib bir zât-ı sûtûde-menâkib idi. Tekkesi adeta bir dâru’l-ulûm ve’l-maârif olup ulûm-ı Kur’âniyye ve fûnûn-ı Arabiyye ve Farsiyye’den yirmi dört saat zarfında müte’addid dersler verir ve Ramazan-ı Şerîflerde Fâtih Câmii-i Şerîf’inde umumun istifâdesi için Mesnevî-i Şerîf okutur okutur idi.*”¹²⁰ diye anlatılan Mehmed Murad Nakşibendî,

¹¹⁶ Ahmed Cevdet Paşa, 1991, s. 15-16.

¹¹⁷ Ahmed Lûtfî Efendi, 1999, s. 1268.

¹¹⁸ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Cevdet Maliye, No. 2821

¹¹⁹ Mehmed Murad Nakşibendî, Mâ Hazar, Süleymaniye Ktp., Mehmed Ârif Koleksiyonu, No. 260, vr. 44b.

¹²⁰ Ahmed Lûtfî Efendi, 1999, s. 1268.

adeta bir üniversite diye nitelenen tekkesinde her türden ders veren değerli bir hocadır. Birçok önemli kişi onun rahle-i tadrîsinden geçmiştir.

Mehmed Murad Nakşibendî, *Mâ Hazar* adlı eserinde bazı öğrencilerinin isimlerini şöyle vermiştir: “Tekkemizde oturan ve hizmetimizde olan benden ders alanlar *Safranbolulu Es-Seyyid Nu'mân Efendi, Es-Seyyid Hâfız Muhammed Teyfîk Efendi, Yemenicî-zâde Es-Seyyid Hâfız Muhammed Efendi, Es-Seyyid Hâfız Muhammed Necîb Efendi, Hâfız Ömer, Dervîş Ahmed ve Dervîş Hasan.*”¹²¹

Mehmed Murad Nakşibendî, *Dârü'l-Mesnevî*'nin inşasına tarih düşüren bir öğrencisinden de bahsetmektedir. Nüzhet Efendi isimli talebesinin tarihi şöyledir:

Kemine bendesi Nüzhet de söyledi târîh

*Murad Efendi zehî yaptı Dâr-ı Mesnevî'yi (1260)*¹²²

Mehmed Murad Nakşibendî'nin öğrencilerinin fikirlerine hayli önem verdiği görülmektedir. Derste, şiir hakkında farklı bir yorum yapan bir öğrencisini kutlayarak, beğendiğini şöyle ifade etmiştir:

اي صبا مشتى سپندي بر سر آتش بریز

گر بپرسد یار حال صائب دلخسته را

Ey sabâ müştî sipendî ber-ser-i âteş be-rîz

Ger be-persed yâr hâl-i Sâ'ib-i dil-haste-râ

Ey bâd-ı sabâ! Bir avuç yüzerlik tohumu âteşin başı üzerine dök; eğer yâr, kalbi hasta ve mecrûh *Sâ'ib*'in hâtırını su'âl ederse ve yâd ederse nazar değmesin

¹²¹ Mehmed Murad Nakşibendî, *Mâ Hazar*, Süleymaniye Ktp., Mehmed Ârif Koleksiyonu, No. 260, vr. 44b.

¹²² Mehmed Murad Nakşibendî, *Vekâyi-nâme*, Millet Ktp., Ali Emirî Koleksiyonu, No. 103, vr. 4b.

diye. Çünkü yüzerlik tohumu isâbet-i ayna devâdır. Hattâ etfâle göz dokunsa yüzerlik tohumu tütsüsü verirler. *Bi-iznillâhi Te'âlâ* def' olur.

Bu gazeli tadrîs hengâmında telâmizimizden birisi dedi ki: “Eğer yâr, *Sâ'ib*'in hâlini sorarsa nicedir. Âteşe bir avuç ey sabâ, yüzerlik tohumu dök ve söyle ki: ‘İşte *Sâ'ib*'in hâli budur. Ve böyle yanar ve mahv olur’ demek olsa, olmaz mı?” Fakîr dahi: “Olur.” dedim. Ve bu ma'nâ dahi hoş ma'nâdır diye beğendim ve “Âferîn” dedim.¹²³

Mehmed Murad Nakşibendî ilm-i kırâ'attan yedi kişiye icazet-nâme vermiştir.¹²⁴ Ahmed Cevdet Paşa da Mehmed Murad'ın öğrencilerindedir. Dârü'l-Mesnevî'nin açıldığı gün *Mesnevî-i Şerîf*, *Kasîde-i Bür'e* ve *Hizbü'l-bahr* okumak için Mehmed Murad Nakşibendî'den icâzet almıştır. Ahmed Cevdet Paşa *Tezakir* adlı eserinde hocasını şöyle anlatır: “*Birkaç defa Cuma günleri mesirelere gittim. Bundan hazzetmedim. Fakat hem teneffüs etmek ve hem de Farsî öğrenmek üzere eyyâm-ı tatilde Çarşamba-pazarı civarında vâki' Murad Molla Tekye'sine devama başladım. Ol vakit İstanbul'da iki meşhur Mesnevîhân var idi. Biri Hoca Hüsnüddin Efendi olup Küçük Mustafa Paşa'da Mesnevî-i Şerîf okuturdu. Hüsn-i zann-ı enâma mazhar bir pîr-i rûşen-zâmîr olup ricâl ü kibardan pek çok zevât ana mu'tekid idi. Her taraftan ve her sınıftan nice zevât anın dersine müdâvemet ile nutkunu ni'met ve nasihatini ganimet bilirlerdi. Ba'zan biz dahi gidip takrir-i dilpeziirini istima' ederdik. Ba'dehû Eyyûb-ı Ensârî semtine nakl-i ikametgâh edip âhîr-i ömrüne kadar orada ikamet eyledi. Yenikapı Mevlevîhânesi şeyhi Osman Efendi anın telâmizindedir.*

Diğeri Çarşamba kurbunda Murad Molla Tekyesi post-nişîni Mehmed Murad Efendi olup eyyâm-ı mu'ayyenede Mesnevî-i Şerîf okutur ve eyyâm-ı sâirede sabahdan akşama kadar mütenevvi' dersler verirdi. Tekyesi bayağı bir dârü'l-fünûn idi. Burada her nevi' ulûm u ma'ârif tahsîl olunurdu. Kendisinin akdem-i şâgirdânı olan Hâfız Teyfik Efendi dahi burada hücre-nişîn olup mürâca'at edenlere Farsî

¹²³ Mehmed Murad Nakşibendî, Gencîne-yi Maârif, Süleymaniye Ktp., Mehmed Ârif- Mehmed Murad Koleksiyonu, No. 262, vr. 12a.

¹²⁴ Mehmed Murad Nakşibendî, Mâ Hazar, Süleymaniye Ktp., Mehmed Ârif Koleksiyonu, No. 260, vr. 44b.

tedris eylerdi. Bu dergâha ricâl ü kibardan nice zevât gelip gider ve karîb ü ba'id mahâllerden pek çok şâgird gelip ahz ü istifâde eder idi. Ben dahi boş vakitlerimi burada tahsîl-i ma'ârifê sarf eylerdim."¹²⁵

Mehmed Murad Nakşibendî, Dârü'l-Mesnevî'nin açılışında talebelerinden ve meşayih-ı selâtin zümresinden eş-Şeyh es-Seyyid Hafız İbrahim Efendi'ye duâ ettirmiştir. Onunla birlikte duâ edenlerden biri de Mehmed Murad Nakşibendî'nin en gözde öğrencilerinden Hafız Tevfik Efendi'dir. Dârü'l-Mesnevî'nin açılış töreninde hocasının isteğiyle Sultan Abdulmecid'in huzurunda o da duâ etmiştir.¹²⁶

Mehmed Murad Nakşibendî, Sultan Ahmed Câmii vaizliği yaptığı zamanlarda işi çıkarsa yerine Hafız Tevfik Efendi'yi ya da Ahmed Cevdet Paşa'yı bırakmıştır. Ahmed Cevdet Paşa, 22 yaşında olduğunu ve yaşının vaizliğe müsait olmadığını söylese de hocasını ikna edememiştir. Hocasının dersleri parayla olmadığı için onu gücendirip derslerinden mahrum olma olasılığını göze alamayan Ahmed Cevdet Paşa çaresiz hocasının cübbesi giyip onun yerine vaaza çıkmıştır.¹²⁷ Kendisi bu durumu şöyle anlatmaktadır: "*Murad Molla şeyhi, katar şeyhlerinden olup sırasıyla Sultan Ahmed Cami-i şerifi va'izi olmağla Cuma günleri bu camide vaaz ederdi ve mâni'i zuhurunda bi'l-vekâle Hafız Tevfik Efendi'yi ve bazen fakiri gönderirdi. Vaizlik benim mesleğim olmayıp sinnim dahi buna çendân muvafık olmadığı ve vaizlere mahsus bol yanlı cübbe mizacıma hoş gelmediği halde Şeyh Efendi'nin hatırı için bazen onun cübbesini giyip Sultan Ahmed Câmii kürsüsüne çıkıp nâsa vaaz u nasihat eylerdim.*"¹²⁸

Ahmed Cevdet Paşa, "... mürîdi olmadığı halde Murad Molla Tekke'sinin parlak bir yıldızı, ilim öğrenen ve öğreten, nazarları üzerine celbeden talebe ve muallimi"¹²⁹ olmuştur. Ahmed Cevdet Paşa'nın Murad Molla Tekkesi'nde tanıştığı

¹²⁵ Ahmed Cevdet Paşa, 1991, s. 12-13.

¹²⁶ Mehmed Murad Nakşibendî, Vekâyi-nâme, Millet Ktp., Ali Emirî Koleksiyonu, No. 103, vr. 3a-3b.

¹²⁷ Fatma Aliye Hanım, 1994, s. 46.

¹²⁸ Ahmed Cevdet Paşa, 1991, s. 15-16.

¹²⁹ Fatma Aliye Hanım, 1994, s. 47.

edip ve şairlerle kaynaşması Ahmed Cevdet Paşa'ya şiire alaka gösterip yazmaya başlama hevesi vermiştir.¹³⁰

Her zaman Ahmed Cevdet Paşa gibi başarılı öğrencileri olmamıştır. Bir heves ondan ders talep edip bırakanları şârih şöyle anlatmaktadır: “*Bu fakîr, Şevket ve Sâib ve Hâfız dîvânına her ne zamân tadrîs tarîkiyle şürû’ edersem bir alây süfehâ başıma cem’ olurlar. İki ay olmaksız çil yavrusu gibi perîşân olurlar. Hülyâsında ders okumağı âsân zan eder ve güç olduğunu bilmez. Hattâ iki ders gelip ders-i sâlise gelmemiş çokdur.*”¹³¹

Mehmed Murad Nakşibendî, bazı öğrencilerinin onun nasihatlerini dinlemediğinden ancak iş işten geçtikten sonra çok pişman olduklarından şöyle yakınmıştır: “*Ahmak, dostdan nasîhat dinlemez, cehâletinden bana nush ediyor diye. Nitekim bu fakîr ba’zı telâmîzime pend u nush etdiğinde semtimize uğramayıp bizi terk ederlerdi. Sonra eyvâh diyerek çok nâdim oldular. Lakîn ba’de harâbü’l-Basra.*”¹³²

Mehmed Murad Nakşibendî, üç yüzden fazla öğrenci okuttuğunu belirtmiştir. O kadar öğrencinin içinde tüm fedakârlığına rağmen, bir öğrencisinin ve velisinin başına bela olduğunu şöyle anlatmaktadır: “*Şu sır ki Râcih nâm bir şâkirdimiz var idi. Sinn-i sabâ vaktinden hangâhımızda okuyup ve büyüyüp ve yatıp kalkıp yirmi sene miktârı bu hâl ile vakti geçti ve pederi dahi telâmizimizden olmakla ve bu dahi taze olduğundan zikr günleri berâber getirip tekyemizden gayrı mahle gittiğine rızası yok idi. Bunun dahi bir oğlu yetişip on iki yaşına girince tekyemize getirip bizden ders başlatıp bir sene miktârı hizmetimizde oldu. Fakir dahi, gerek Arabî gerek Fârisi tahsîl etmesine ikdâm-ı tâm eder idim. Zirâ isti’dâd sâhibi ve hem de üç batın şâkirdimiz idi.*

¹³⁰ Fatma Aliye Hanım, 1994, s. 44.

¹³¹ Mehmed Murad Nakşibendî, Hülâsatü’ş-Şürûh-V, İstanbul Üniversitesi Ktp., No. TY 6313, vr. 286a.

¹³² Mehmed Murad Nakşibendî, Mâ Hazar, Süleymaniye Ktp., Mehmed Ârif Koleksiyonu, No. 260, vr. 15b.

Çünkü kendisi pederini irtihâlinden sonra bir miktar mal mürüvvet dahi bulmakla hevâ ve hevâsına nâbi' uyup ve bizi bir müddet terk-i külli ile terk edip şarab kumar ve 'işret ve 'ayş u nûş meclisleri kande ise oraya varıp ve hangi berber dükkanında taze oğlan var ise onları tavâf ve dâ'ima safha-ı zamane ile refâkat ve on sene mikdârı hevâ ü hevesi arzusunda gezip ve bir şeye hayır etmeyip istediği gibi fücûr ve mel'unatını icrâ eylemiş idi. Hatta pederi bu fesâdlıklarını anlayıp sûfi-nihad bir kimse olmakla kendisinin vatan ehlişi olan, ondan gayrı oğlu yok iken terbiye olsun diye irsâl etti. Ve ba'd-ı zamân yine asitâneye getirdi.

Bu fesâdı vaktinde o nev' hebâsatı icrâ ve irtikâb ettiğinden âheste âheste oğlunu kullanmaya başlayıp hâfice tekyeye gelmeye başladı. Ve âhâli-yi tekyeye ve şeriklerine sû-i zan ederek ba'zı gün çocuğu derse koyvermeyip ve giderek dersten sonra oturmamaya şart eyledi. Ve kendisi hod-bîn ve hod-pend ve mütekebbîr ve aklını beğenip kendi 'indinde kendinden gayrı merd ittilâk olunur âdem olmamakla ve sû-i hulkı sebebiyle şehri âlâ-hal iken İslâmbol'da kendüye bir ma'îşet ve hizmet bulamayıp nâçar Aksaray mahallesi bir murdâr-ı nâ-bud ile hilâf-ı cins iken ona kâtip olup öyle ve zammı'l-hevâ ve sekilü'l mâberâlâ-yı etrâkını eder onlar içine gitti. Giderken ba'zı ahbâbına "Olmadı ya komşu muhassılın elinden kurtaramadım" diyerek ve fahr ederek nâçâr kalmış.

Vadisinde zâhirde halka cübbe satarak ve bâtında muhassılın dâmenine yüz sürerek ve oğlunu dahi kimseye i'tikâtı olmamakla berâber getirip vâlidesini ve hemşiresini bîkes ü endûh ve firâka mübtelâ ederek, düzerler hülyâsıyla bu 'âkil geçinen sersem ve ahmâk, bir alay-gir berkeflerin içinde berâber olup gitti. Ve fazl ü hazdan ve kesb-i mâ'rifinden mahrûm etti.

Ve çocuğun yazısı karga ayağı gibi ve imlâsız olduğundan, "Sana bir miktar sülûs yazmak lâzımdır ve meşke gidenler ile tekyeden sen dahi Hattât Mustafa Efendi'ye git" demiş idim. Sersem-i denî kendisini bir yazı bilir ve meşk vermeye ehl-i zan etmekle bir satır kuzgun ayağı *Rabbiyesir* meşki yazıp çocuğa vermiş ve "ben sana ta'lim-i hat ederim" demiş ve izin vermemiş. İki ay mürûrunda bir kere ne çocuk bir satır yazı yazdı ve ne bu budala-yı kâni meşk dedi. Fakir yine acıyıp "oğul sözümü dinle var şunlar ile meşke git" diye ısrâr ettim. "Aman efendim siz babam

veliye söyleyiniz ve bana izin alınız.” dedikde babası veliye söyledim. ‘Ucb u gurûr ile kemâl-i ‘aklından dedi ki “Ben çocuğu sürtük ve gezenti edemem.” Oğlundan mesmû’um oldu ki; hafiye perdeyi kaldırıp bir hayli içeri bakar imiş ve yine gelip perdeyi kaldırıp odaya girip etrâfına ve çocuğa biraz zaman nazar eder imiş. Halbuki odada çocuktan gayrı kimse yok. Ve yine kapının miftahını alıp “ben gidiyorum” diyerek ve kapıyı pekçe kapayarak gider imiş. Ve azıcık kapı önünde durup hafiye kapıyı açıp ve gelip odasına gizlenip bir sâ’at miktarı mahfî durup ba’de hafiye kapıdan taşra yine âşikâre kapıyı açıp, şimdi geliyor gibi gelir imiş.

Oğlu der ki ben bî-çâreden görürüm bu vechle ettiğini bana niçin böyle eder nedir benim bundan çektiğim ve yine der imiş ki “oğlan senin ölümün benim elimdendir, ben seni öldüreceğim.” İşte bu mecnûn-ı lââyâkıl bu hülyâlara düşmüş. Oğluna dedim ki: “Büyük vâlidene söyle nedir bunun ettiği?” Cevâbında dedi ki: “Vâlidesi ondan korkar ve hemşiresi kezalik yanına asla girmeye kâdir olamazlar. Eğer girseler yüzlerine bakmaz ve penceren taşra bakar. Ve çehresini eğer ve bir şey söylemek lâzım gelse cevâb vermez, verirse yüz eğriliği ile ve ‘ünf ile cevâp verir. Ne mümkün ki vâlidesi ona ağzını açsın ve şu şöyle diye.”

Ahâli-yi tekyeden mesmû’um oldu ki hafiye gelip kahve odasının penceresinden bakar imiş ki çocuk orada mı? Baktı ki orada yok sonra gelip benim odanın kapısından dikilir imiş. Ben bunları bilmez idim. Ba’de hafiye kapıyı açıp kapıyı açıp içeri girer idi. Ve ben girdiğini ba’de zamân duyar idim. Meğer bizi kollar imiş ve çocuğa bir sâ’ate dek gel diyerek vakt-i kat’ etmiş. Vakit bittiği anda elbette tekyeye gelip hâline ittılâ’ sa’y eder imiş.

Garâbet bunda ki ba’zı kere câmi’de namazda bulunurlarmış. Biz namaz kılarken kapıdan bizi seyr eder imiş. Ba’de pencereye gelip oradan nezaret eder imiş. Ba’de saklanıp “Şerif’i çağırınız” deyüb alıp götürür imiş. Ben ise Şerif, şerikleri ile müzâkere ederler zan eder idim. Ba’de “Şerif gelsin okusun” der idim. “O çoktan babasıyla namazdan çıkınca gitti.” derler idi.

Hâsılı kalbi ve kendi fâsid bir habîs olmakla nush ettikçe, “Vazgel çocuğu böyle tazyîk etme” dedikçe ve “Cenâb-ı Hakk’a sipariş eyle ve tevekkül eyle”

dedikçe garzına dinleyip “Ha ha oğlanı düzecekler, ben kaç yaşındayım size çocuğu düzdürür müyüm!” vadisinde hareket birle gittikçe vesvesesi tezâyüd edip, tekîd ve ihtimâmını artırdı. Otuz senedir üç yüz belki ziyâde sıbyan ü merdler okuttum; kimseden ve birisinin babasından ve anasından ve hasmından görmemiş idim bu fâsid-i mel’ûn deliden gördüğümü. Fâkir dahi kendini ve oğlunu “bir dahi tekyeye gelmesinler” diyerek Elhamdülillâhi Te’âlâ tard kelîmi ile tard edip ellerinden halâs ve azade olduk. Cümle âhâli-yi hânkâhımız dahi memnûn ve mesrûr oldular. İşte fâsidü’l-kalblerin hâli budur.”¹³³

1.1.8. Kişilik Yapısı

Mehmed Murad Nakşibendî’nin kişilik yapısına dair ipuçlarına Ahmed Cevdet Paşa ve kızı Fatma Aliye Hanım’ın eserlerinde rastlanmaktadır.

Mehmed Murad Nakşibendî, zenginliği ve hayırseverliğiyle bilinmektedir. Ahmed Cevdet Paşa, hocasının eline geçen bütün parayı hayır işlerine harcadığını kaydetmiştir.¹³⁴ Mehmed Murad Nakşibendî’nin cimri olanlara tahammülü yoktur. Vekâyi-nâme’sinde Ali Necib Paşa’nın vefatını anlattığı bölümde “Vefatından sonra güya sehâsı varmış deyu bazı etbâ’ı nakl eylediler. Eyyâm-ı hayatında bir akçe görmedim. Bir hediye kumaş ve çûka gibi ve ıyd-i adhâda bir kurban gibi nesnesini dahi görmedim.”¹³⁵ diyerek, hiç çekinmeden cimrilik yapanları ifşâ etmiştir.

Aynı şekilde Serasker Rıza Paşa’nın azlini anlatırken, azlini duyunca iki gün inanmadığını ve azline sevinmedik tek bir insan kalmadığından bahsetmektedir. “Ulemadan, sülehâdan, dervişândan bir kimseye bir akçe ya da bir habbe atıyye verdiğini hiç işitmedim”¹³⁶ diyen Mehmed Murad’ın kendisinin cömert olmasının yanında, herkesi de cömertliğe ve hayırseverliğe davet ettiği görülmektedir.

Mehmed Murad Nakşibendî’nin, hocalarının mütevâzı yaşam tarzını örnek aldığı görülmektedir: “*Süleymâniyye*’de mülâzimler medresesinde sâkin olan El-hâc

¹³³ Mehmed Murad Nakşibendî, Hülâsatü’ş-Şürûh-II, İstanbul Üniversitesi Ktp., No. TY 6310, vr. 147b-148b.

¹³⁴ Ahmed Cevdet Paşa, 1991, s. 17.

¹³⁵ Mehmed Murad Nakşibendî, Vekâyi-nâme, Millet Ktp., Ali Emirî Koleksiyonu, No. 103, vr. 5a.

¹³⁶ Mehmed Murad Nakşibendî, Vekâyi-nâme, Millet Ktp., Ali Emirî Koleksiyonu, No. 103, vr. 8b.

Muhammed Efendi hazretleri vâlide kethüdâsı *Yûsuf Ağa* merhûm ile azîm haltaları olup, ba'de ekâbir ü agniyâdan çok kimseler kendine hüsn-i zann ve teveccühleri sebebiyle hesâbsız mâl cem' edebilir idi. Ne bir hâne ve ne bir iyâl ve ne bâğçe ve ne bir akçe cihet ve ne bir tekye istemediler ve rü'ûs gibi selâtîn meşîhati gibi şeylere dahi atf-ı nigâh buyurmadılar. Medrese-i mezkûrede bir hücre-i hicriyye içinde ömr-i şerîfini itmâm buyurdular ve hîn-i irtihâlinde ekserîsi kütüb olarak dokuz yüz gurusluk terekisi oldu idi ve üstâdım *Sâlih Afif Efendi* hazretleri dahi böyle idiler."¹³⁷

Mehmed Murad Nakşibendî, kendi hocalarına her zaman vefalı bir öğrenci olmuş, onları hep hayırla yâd etmiştir. Şeyh Galib'in hocası Hoca Neş'et'e yönelik tavırlarını eleştiren Mehmed Murad: "*Subhanallâh, insân cüz'ice kemâl bulsa üstâd değil, Allâhu Te'âlâ hazretlerini bile bilmeyecek. Firavun'un Mısır melikliğiyle da'vâ-yı ulûhiyyet edip Hakk'ı bilmediği gibi.*"¹³⁸ diyerek talebelerin daima hocalarına karşı saygıda kusur etmemeleri gerektiğini bildirmektedir.

Mehmed Murad Nakşibendî, kendi zamanında herkesin bilmediği ilim ve hüneri bilirim davasına başladığından şikayet etmektedir. Farsça hocası geçinenlerin sayısının bir hayli çok olduğunu ama *Tuhfe-i Vehbî* okutabilecek kadar bile Farsça bilmediklerinden hatta hocalık bile yapamadıklarından yakınır. Buradan Farsça'da kendine çok güvendiği anlaşılmaktadır: "*Fârisî hâcelerinin adedini Mevlâ bilir. Bâri Tuhfe-i Vehbî okutmağa kâdir olsa. Yine ne ise hâce olsun, o dahi yokdur. Ve bir gürûh hakîmler ve bir alây cerrâhlar ve bir sürü münecimler vardır ki; tıbbın tâsından ve nücûmun nûnundan haberleri yokdur. Hemân libâslarının sıkleti vardır.*"¹³⁹

Mehmed Murad Nakşibendî ilmine oldukça güvenen bir o kadar da mütevazı olan bir hocadır. Kuşadalı İbrahim Efendi'yi o asrın en büyük âdemlerinden zâhir ü bâtını ma'mûr bir zât olarak tarif eden Ahmed Cevdet Paşa, Mehmed Murad Nakşibendî'nin mutavazı duruşuyla ilgili şunları kaydetmektedir: "*Murad Molla*

¹³⁷ Mehmed Murad Nakşibendî, Mâ Hazar, Süleymaniye Ktp. Mehmed Ârif Koleksiyonu No. 260, vr. 31a.

¹³⁸ Mehmed Murad Nakşibendî, Gencîne-yi Maârif, Süleymaniye Ktp., Mehmed Ârif- Mehmed Murad Koleksiyonu, No. 262, vr. 33b.

¹³⁹ Mehmed Murad Nakşibendî, Gencîne-yi Maârif, Süleymaniye Ktp., Mehmed Ârif-Mehmed Murad Koleksiyonu, No. 262, vr. 23a.

Şeyhi'nin (Mehmed Murad Nakşibendî) sigâr u kibardan pek çok müridi olup ancak kendisi munsif bir zat olduğuna mebni müridleri içinden ciddi bir sâlik zuhur ettikte "bu bizim işimiz değildir" deyu, anı Hafız Teyfik Efendi vasıtasıyla Kuşadalı'ya (ö.1262/1846) gönderirdi."¹⁴⁰

Mehmed Murad Nakşibendî, emin olmadığı konularda hüküm vermekten kaçınmıştır. Evinde öldürülmüş halde bulunan bir zat için şöyle demiştir: *"Merhumun hakkında nâs iki fırka oldular. Bir fırkası velâyetine zâhib oldular ve bir fırkası dalâletine zâhib oldular. Bu fakir, iki firkadan dahi değilim. Merhumun hakkında herkes akli mikdarı kelâm söyledi. İyisi sükûttur. Zira kulunun haline Allahu Te'âlâ hazretleri a'lemdir."*

Hafız Seyyid Efendi, Mehmed Murad Nakşibendî'nin okuttuğu Farsça kitaplar nedeniyle şî'i olmakla suçlamıştır. Buna rağmen fakir olan Hafız Seyyid Efendi'ye okutması için hediye kitaplar gönderirdi. Ahmed Cevdet Paşa, ders aldığı iki hocasının arasındaki çekişmeyi şöyle anlatmaktadır: *"Hâfız Seyyid Efendi sufiyye mesleğini inkârda muta'assıb olup hatta Kuşadalı gibi meşâyih-i sûfiyyenin müridlerine telkin eylediği râbita, şeyhin suretini zihnine alarak ana teveccüh demek olduğundan bunun şirk-i celî olduğunu isbât için bir risâle te'lif eyledi. Ve kütüb-i farisiyyeye kızılbaş kitapları der ve Murad Molla Şeyhi'ni şî'i ve sapık deyu zemm eylerdi. Şeyh Efendi dahi anı: 'kaba sofı ve zâhid-i huşk' deyu kadh ederdı. Ben ikisinden de tederrüs eylediğim cihetle böyle yek-dîgere münâkız sözler işitir idim. Mamâfih Şeyh Efendi kadr-şinâs bir zât olduğuna mebnî Hoca Efendi'ye iânede kusur etmezdi. Çünkü Hoca Efendi pek fakir olduğundan kitap alacak akçesi yok idi. Bir derse başlayacak olsa isti'are-i kütübe muhtaç idi. Şeyh Efendi ise ana lazım olacak kitapları evvelce tedârik ederek Hafız Teyfik Efendi vasıtasıyla ana îsâl eylerdi. Sanki aleyhinde kullanmak için Hoca Efendi'ye birçok esliha verirdi."*¹⁴¹

Ahmed Cevdet Paşa bu çekişmeleri işitince, tartışmanın aslını anlamak için sûfî kitaplarını ve Muhyiddîn Arabî'nin eserlerini mütâla etmiştir. O zaman Fatih semtinde böyle bâtın ve zâhir mücadelelerin çok olduğunu belirten Ahmed Cevdet

¹⁴⁰ Ahmed Cevdet Paşa, 1991, s. 15.

¹⁴¹ Ahmed Cevdet Paşa, 1991, s. 15-16.

Paşa, o günlerini ve hocalarına olan özlemini şu sözlerle ifade etmektedir: “*Şimdi ne o var, ne bu var. O zevâtın cümlesi âlem-i bahs ü cedeli terk ettiler. Hep yerlerini boş koyup gittiler. Kaşkî bir Murad Molla Şeyhi olaydı da anı zemm edecek bir de Hafız Seyyid bulunaydı.*”¹⁴²

Mehmed Murad Nakşibendî, çevresinde açık sözlülüğüyle ve cesareti ile tanınmıştır. Bakanlar heyetinin de hazır olduğu bir gün camide vaaz ederken: “*Bir deli gâvur vardır. Bir de gâvur deli vardır. Deli gâvur bizim bakkaldır. Fırançalanın bayatını, peynirin bozulmuşunu, herkese her şeyin fenasını verir. Ben onu çağırırım bir güzel azarlarım. Hemen yola gelir. Bir müddet öyle gider. Yine işi bozunca yine azarı iştirip düzelir. Gâvur deli ise Evkaf Nazırındır ki; camilerin kandillerinin yağının parasından çalar.*” demesiyle o sırada orada bulunan Evkaf Nazırı ne tarafa gizlenip, nasıl savuşabileceğinden hayrete düşmüş, diğer bakanlar sersemlemiştir.¹⁴³

Mehmed Murad Nakşibendî, dervişlik kisvesinin altına gizlenerek halka eziyet eden devlet adamlarını da ifşâ etmekten asla sakınmamaktadır: “*Asrımızda Hâlet Efendi¹⁴⁴ ve Pertev Paşa ve bunların emsâli, ricâl-i Devlet-i Âliyye’den ve vüzerâdan çok kimseler gördük ki dervîşlik taslarlar idi. Hâl böyle iken gerek Devlet-i Âliyye’den ve gerek fukarâya etmedikleri zulüm ve ekmedikleri tohm-ı fesâd kalmadı. Elân bitmektedir ve ibâdullâh zarar görmektedir. Dervîş olmayan vüzerâ onlardan insâflı ve merhametli çıktılar ve tarikâte intisâbları dahi ancak mâl u câh içindir. Hezele humu’l-lâhu Te’âlâ¹⁴⁵”¹⁴⁶*

Fatma Aliye Hanım, babası Ahmed Cevdet Paşa’dan Mehmed Murad Nakşibendî’yi dinleyerek büyüdüğünü anlatır. Babasının anlattığına göre Mehmed

¹⁴² Ahmed Cevdet Paşa, 1991, s. 16.

¹⁴³ Fatma Aliye Hanım, 1994, s. 42

¹⁴⁴ Siyâsî hayatını yeniçeri ocağına yaslanarak sürdüren ve türlü entrikaları ile meşhûr olan Sadrazam Hâlet Saîd Efendi, “Vak’a-i Hayriyye’de ocaklı ile işbirliği” içerisinde bulunduğu gerekçesi ile azl ve sürgün edilmiştir. Konya’yı sürgün yeri olarak istemiş ve böylece can emniyetinin Konya Mevlânâ Dergâhı’nda daha da güvenli olacağını düşünmüştür. Ömrü boyunca Mevlevîliğe duyduğu muhabbet ve hizmeti ile meşhûr olan bu zât hakkında, sadrazamlığında makam kapısının iki tarafında Mevlevî dervişlerine nöbet tutturduğu için, Mevlevî meşâyihî tarafından hakkında: “Dervişleri, evliya kapısından ağniyâ kapısına alıştırdı.” şeklinde ağır eleştiri ve suçlamalarda bulunulmuştur. İrfan Gündüz, Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri, Seha Yay., Ankara 1983, s. 154.

¹⁴⁵ Allah onları başarısız kılsın.

¹⁴⁶ Mehmed Murad Nakşibendî, Gencine-yi Maârif, Süleymaniye Ktp., Mehmed Ârif-Mehmed Murad Koleksiyonu, No. 262, vr. 11b.

Murad Nakşibendî, hiddetlendiği zaman çok sertleşirmiş. “*Ahmed Cevdet Paşa bir gün ders için tekkeye gittiğinde hocası kolları sıvalı olarak gelip “Görüyorsun ya hâlimi? Bugün aşçılık var! Hizmetkârlık var!” demiş. Mehmed Murad Nakşibendî, o gün çok hiddetliğinden tekkede ne kadar aşçı, hizmetçi varsa kovmuş.*”¹⁴⁷

Mehmed Murad Nakşibendî, yine bir gün kendisini alıkoyan ve anlattıklarının kâr etmediği bir adama, zamanını boşa harcadığı için hiddetlenmiştir: “*Bir sabah Mehmed Murad Nakşibendî, tekkeden çıkmış, bir iş için Fatih çarşısından geçiyormuş. Tanınmış ama cühelâdan birisi, şeyhin ordan geçtiğini görünce hemen önüne çıkmış ve büyük bir saygıyla onu selamladıktan sonra bir müşkilinin halli ricasıyla “Hz. Muhammed, Hanefî mezhebinde miydi? Yoksa Şâfiî miydi?” diye sormuş. Mehmed Murad Nakşibendî, adamın kılık kıyafetine bakıp cehaletine merhamet göstererek orada bulunan temiz bir halıcı dükkanına girmiş. Dükkanda o adamı karşısına oturtarak, mezheplerin nasıl meydana geldiğini, Hz. Muhammed zamanında mezheplerin bulunmadığını izah etmiş. Uzun uzadıya tafsilât vermiş. Sonunda adam: “Ha şimdi anladım! Peygamberimiz Hz. Muhammed’i ben Şâfiî sanıyordum, meğer Hanefî imiş.” demesiyle Şeyh Efendi birdenbire dükkandan dışarı fırlayıp “Öyle! Benim zahmetime, söylediğim o kadar söze yazık!” diye bağırarak, o adama söz anlatmak için kaybettiği zamana hayıflanarak yürümüş.*”¹⁴⁸

1.1.9. Maddî Durumu

Mehmed Murad Nakşibendî’nin maddî durumunun gayet iyi olduğu bilinmektedir. “*Murad Molla Şeyhi, epeyce servet sahibi olup tekkesinin tayyârâtı dahi ziyade idi ve hayyir bir âdem olup eline geçen paraları umûr-ı hayriyyeye sarf ederdi. Bu cihetle tekyesi civarında hala mevcut olan Dârü’l-Mesnevî’yi inşâ eyledi*”¹⁴⁹

Mehmed Murad, Vekâyi-nâme’sinde kendisine verilen bahşîş ve hediyeleri ayrıntılı olarak yazmıştır. Katıldığı merasimlerde, düğünlerde, açılışlarda duâhanlık ve vaizlik yaptığından kendisine bolca ihsanda bulunulmuştur. Mekke ve Medine’ye

¹⁴⁷ Fatma Aliye Hanım, 1994, s. 42.

¹⁴⁸ Fatma Aliye Hanım, 1994, s. 42.

¹⁴⁹ Ahmed Cevdet Paşa, 1991, s. 17.

gidecek olan surre alayının başındaki surre emini tarafından Mehmed Murad'a iki yüz elli kuruş ihsan edilmiştir. Selâtin cami şeyhlerine, imam ve hatiplerine ellişer kuruş padişah tarafından dağıtılmıştır. II. Mahmud atıyyenin kırk kuruş zam ile elli kuruş olduğunu bildirmiştir. İmam ve hatipler de böyledir. Önce on kuruş zam ile yirmi kuruşa çıkarılıp, sonra şeyhlere zam vaktinde otuz kuruş zam ile elli kuruşa bağlanır. Bu atıyyenin vâkıfı Kösem Sultan'dır.¹⁵⁰ Daha sonra meşâyih-i selâtinin atıyyesi seksen kuruş zam yapılarak yüz kuruş olmuştur.¹⁵¹

Abdulmecid Han'ın kaldığı İstavroz Sarayı'nda vaaz eden Mehmed Murad Nakşibendî, bin kuruşluk hediye ile def edildiğinden akranları içinde “*yüz aklığım, rû-siyahlığına*” döndü diyerek hayıflanmaktadır. Sultan II. Mahmud zamanında, aynı yerde beş defa vaaz ettiğini ve her birinde beş yüz kuruş fazla ihsan edildiğini kaydetmektedir.¹⁵²

Mehmed Murad Nakşibendî, duâhan ve vâiz olarak katıldığı merasimleri ve aldığı hediyeleri şöyle kaydetmektedir. Esmâ Sultan sarayında okutulan mevlidde Mehmed Murad Nakşibendî'ye, misafirlere ettiği vaaz ve duânın arkasından altı yüz kuruş hediye verilmiştir.¹⁵³ II. Mahmud'un kızı Adile Sultan ile Kaptan-ı Derya Mehmed Ali Paşa'nın nikah törenleri sonrasında Mehmed Murad duâda bulunmuş ve kendisine iki bin kuruş hediye edilmiştir. Ardından düğüne de davet edilen Mehmed Murad, davet edilen tüm şeyhlere iki yüz ellişer kuruş ihsanda bulunulduğunu anlatmaktadır.¹⁵⁴

Valide Sultan Câmii ve bimâristanın temel atma töreninde Mehmed Murad'a duâ yapması teklif edilmiştir. Mehmed Murad'a duâ sonrası beş yüz kuruş, hadimi Hafız Eşref'e elli kuruş hediye verilmiştir. Câmii ve bimaristan tamamlandığında açılış töreninde yine duâhânlık yapan Mehmed Murad'a Valide Sultan kethüdası tarafından beş yüz kuruş, dervişlerine de elli kuruş hediye verilmiştir. Ertesi gün Valide Sultan'ın camiye ziyaretinin ardından Mehmed Murad Nakşibendî kürsüye

¹⁵⁰ Mehmed Murad Nakşibendî, Vekâyi-nâme, Millet Ktp., Ali Emirî Koleksiyonu, No. 103, vr. 7b.

¹⁵¹ Mehmed Murad Nakşibendî, Vekâyi-nâme, Millet Ktp., Ali Emirî Koleksiyonu, No. 103, vr. 14b.

¹⁵² Mehmed Murad Nakşibendî, Vekâyi-nâme, Millet Ktp., Ali Emirî Koleksiyonu, No. 103, vr. 10a.

¹⁵³ Mehmed Murad Nakşibendî, Vekâyi-nâme, Millet Ktp., Ali Emirî Koleksiyonu, No. 103, vr. 6a.

¹⁵⁴ Mehmed Murad Nakşibendî, Vekâyi-nâme, Millet Ktp., Ali Emirî Koleksiyonu, No. 103, vr. 7a-7b.

çıkıp vaaz ve duâ etmiştir. Sonrasında Valide Sultan tarafından bin kuruş hediye edilmiştir.¹⁵⁵

1.1.10. Padişah ve Devlet Adamlarıyla İlişkisi

Mehmed Murad Nakşibendî'nin padişah ve devlet adamlarıyla yakın bir ilişkisi olduğu açıktır. Onların yanında saygın bir yere sahiptir.

Sultan Abdulmecid Han'ın, Mehmed Murad Nakşibendî'nin kemâlâtına meftun olduğu ve tarîkaten kendisine “nisbet peyda eylediği” bilinmektedir. Padişah, Ka'be'nin altın anahtarını Mehmed Murad Nakşibendî'ye hediye etmiştir.¹⁵⁶

Padişah, Murad Molla Tekkesi'nde her Ramazan ayında bir akşam Mehmed Murad Nakşibendî'nin misafiri olarak iftar etmektedir.¹⁵⁷ Mehmed Murad Vekâyi-nâme'sinde anlattığına göre, Sultan Abdulmecid, H.1261 Ramazan ayının son Cuma namazını kılmak için Fatih Câmii'ne gelmiştir. Hiçbir sultan otuz senedir oraya Cuma namazına gelmediği için halk çok mutlu olmuştur.¹⁵⁸

H. Muhammed'in doğum günü münasebetiyle her yıl Sultan Ahmed Câmii'nde toplanmak adetten olmuştur. H. 1261'de ise Padişah Abdulmecid'in isteğiyle Sultan Ahmed Câmii yerine II. Mahmud'un Tophane'de yaptırmış olduğu Nusretiye Câmii'nde toplanılmıştır. Merasime Sultan Abdulmecid ile birlikte, bütün vezir ve âlimler katılmıştır. Mehmed Murad Nakşibendî de orada hazır bulunmuş, Sultan Ahmed Câmii vaizi sıfatıyla kürsüye çıkmıştır. H. Muhammed'in mucizeleri ile ilgili hadisler aktarmış ardından duâ etmiştir.¹⁵⁹

I. Abdulhamid'in kızı Esmâ Sultan sarayında her sene mevlid okutmaktadır. H.1261'de yine bu amaçla sarayına çok sayıda kişi davet etmiş, büyük bir ziyafet

¹⁵⁵ Mehmed Murad Nakşibendî, Vekâyi-nâme, Millet Ktp., Ali Emirî Koleksiyonu, No. 103, vr. 12b-13a.

¹⁵⁶ Hüseyin Vassâf, 2006, s. 257. Bazı kaynaklarda Sultan Abdulmecid yerine sehven Sultan Abdulhamid ismi kaydedilmiştir. Hür Mahmut Yücer, Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl), İnsan Yay., İstanbul 2003, s. 279.

¹⁵⁷ Fatma Aliye Hanım, 1994, s. 41.

¹⁵⁸ Mehmed Murad Nakşibendî, Vekâyi-nâme, Millet Ktp., Ali Emirî Koleksiyonu, No. 103, vr. 11b.

¹⁵⁹ Mehmed Murad Nakşibendî, Vekâyi-nâme, Millet Ktp., Ali Emirî Koleksiyonu, No. 103, vr. 5a.

vermiştir. Mehmed Murad Nakşibendî, bu topluluğa vaaz ve ardından duâ etmiştir. Duâ sonrasında sakal-ı şerîf ziyaretinde bulunulmuştur.¹⁶⁰

Osmanlı hânedânında dîvân tertip etmiş tek kadın şair olarak bilinen II. Mahmud'un kızı Adile Sultan ile Kaptan-ı Derya Mehmed Ali Paşa'nın nikah törenleri H.1261'de yapılmıştır. Saray-ı Humâyun'daki törene ileri gelen devlet adamları ve ulemayla birlikte Sultan Ahmed vaizi olan Mehmed Murad Nakşibendî de davet edilmiştir. Hırka-i Şerif hücreğine girerek Şeyhülislam Efendi'nin nikahı kıyması sonrasında Mehmed Murad duâda bulunmuştur. Mehmed Murad, Üsküdar Haydarpaşa'da kırk bir gün süren düğüne de davet edildiğini anlatmaktadır. Bundan önce gittiği üç düğünde bu kadar davetli olmadığını kaydeden Mehmed Murad'ın resmî davetlere sık sık katıldığı anlaşılmaktadır.¹⁶¹

H. 1261'de Valide Sultan'ın yaptırmak istediği (bugün Bezmiâlem Valide Sultan Câmii ve Vakıf Gureba Hastanesi ya da Bezmiâlem Vakıf Üniversitesi Tıp Fakültesi Hastanesi olarak bilinen) Câmii ve bimâristanın temel atma töreninde devlet adamlarıyla birlikte davetli olarak gelen Mehmed Murad'a duâ yapması teklif edilmiştir. Sekiz ay sonra Valide Sultan Câmii ve bimârhânesi tamamlanmıştır. Ve açılışı için başta Sultan Abdulmecid ve ileri gelen devlet adamları ile birlikte Mehmed Murad Nakşibendî de orada hazır bulunmaktadır. Cuma namazını Fatih Câmii'nde kılan padişah, fayton ile Valide Sultan Câmii'ne gelmiştir. Protokolden Said Beyefendi, Mehmed Murad'a duâ için işaret etmiş, o da meclise münasip bir duâ etmiştir. Mehmed Murad'a ertesi gün erkenden yine oraya gelmesi, Valide Sultan'ın kethüdası Tahir Beyefendi tarafından söylenmiştir. Erkenden hazırlanıp bekleyen Mehmed Murad beşi çeyrek geçe Valide Sultan'ın dört atlı faytonla çok sayıda cariyesi ile geldiğini kaydetmektedir. Tâbhane kapısında bekleyen Mehmed Murad, dârü's-saade ağası duâ için işaret edince duâyâ başlamıştır. Saat sekizde tâbhane kapıları kapanıp herkes camiye toplanmıştır. Valide Sultan'ın da hazır

¹⁶⁰ Mehmed Murad Nakşibendî, Vekâyi-nâme, Millet Ktp., Ali Emirî Koleksiyonu, No. 103, vr. 6a.

¹⁶¹ Mehmed Murad Nakşibendî, Vekâyi-nâme, Millet Ktp., Ali Emirî Koleksiyonu, No. 103, vr. 7a-7b.

olduğu cemaatle öğle namazı kılınmıştır. Ardından Mehmed Murad Nakşibendî kürsüye çıkıp vaaz etmiş, son olarak tekrar duâ etmiştir.¹⁶²

Vekiller ve ileri gelen devlet adamları Mehmed Murad Nakşibendî'ye hürmet ederdi. Vaaz kürsüsüne çıktığında bakanların çoğu onu dinlemeye gelirdi. Çevresinde açık sözlülüğüyle tanınan Mehmed Murad Nakşibendî sözünü esirgemez ve bakanların da hazır olduğu bir gün camide vaaz ederken cemaat arasında oturan Evkaf Nazırı'na "gavur deli" benzetmesi yapıp, cami kandillerinin yağının parasından çaldığını söylemekten çekinmemiştir.¹⁶³

Mehmed Murad Nakşibendî, rüşvet yüzünden azledilen devlet adamlarını da gözünü kırpmadan eleştirmiştir. "H. 1261 senesinde Safvetî Paşa haininin kardeşi Kırımî Mustafa isimli rüşvetçi Tersâne-i Âmire Müsteşarlığı'ndan azledildi. Eğer biraz daha orada hizmette bulunsaydı ismi değiştirilip "Tersâne-i Harabe" denilmesi gerekcekti."¹⁶⁴

Mehmed Murad Nakşibendî, görevlerini kötüye kullandıkları için makamlarından kovulan devlet adamlarının hallerini, onlarla alay ederek anlatmakta bir sakınca görmemektedir: "Hüsam, hayli zamandır makamdan makama satranç taşı gibi gönderilen sefahata düşkün, rüşvetçi bir adamdı. Musa Paşa'ya intisabı sebebiyle Ticaret Malları Gümrüğü'nü elde ederek keyfine harcadı ve H.1261'de azledildi. İstanbul'dan kovularak Midilli'de bir makam verildi. Bu husus "attan inip midilliye suvâr olmak" gibi oldu. Mevlâ azline sebep olanın ömrüne bereket versin. Bu makama nâil olmasına sebep Ayasofya şeyhine bağlanıp Hâlidîlerden olmasıdır. Ama gerçek sebep şeyhine ve pîrdaşına verdiği rüşvetlerdir. *Hezele humu'l-lâhu Te'âlâ*¹⁶⁵,"¹⁶⁶

¹⁶² Mehmed Murad Nakşibendî, Vekâyi-nâme, Millet Ktp., Ali Emirî Koleksiyonu, No. 103, vr. 12b-13a.

¹⁶³ Fatma Aliye Hanım, 1994, s. 42.

¹⁶⁴ Mehmed Murad Nakşibendî, Vekâyi-nâme, Millet Ktp., Ali Emirî Koleksiyonu, No. 103, vr. 10a-10b.

¹⁶⁵ Allah onları başarısız kılsın.

¹⁶⁶ Mehmed Murad Nakşibendî, Vekâyi-nâme, Millet Ktp., Ali Emirî Koleksiyonu, No. 103, vr. 11a.

Mehmed Murad Nakşibendî, davranışlarını tasvip etmediklerinin yanında, devlete iyi hizmet edenleri de anlatarak onları hayır duâ ile yâd etmektedir: “Dârü’l-Mesnevî’nin açılışında da bulunan Saray Hekimbaşı ve eski Rumeli valisi Abdülhakk Efendi, H.1261’de görevinden azledilmiştir. İşte böyle dünya mansıbı kalıcı değildir. Akıllı olanlar makam mansıbla gururlanmamıştır. Abdülhakk Efendi de işte böyle cömert, tatlı sözlü, bir muhterem zat idi. Karıncayı dahi incitmemiştir. Allah ona uzun ömürler versin.”¹⁶⁷

1.1.11. Vefatı

Mehmed Murad Nakşibendî Sultan Ahmet Câmii şeyhliği hizmetine devam ederken 27 Şevval 1264 / 26 Eylül 1848’de¹⁶⁸ ya da 27 Şaban 1264 / 29 Temmuz 1848’de¹⁶⁹ vefat etmiştir. Vak’anüvîs Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi’nde Mehmed Murad Nakşibendî’nin ölüm tarihi olarak 1265 senesi gösterilmiştir.¹⁷⁰

Mehmed Murad Nakşibendî’nin mütevâzı türbesi, Fatih Balat’ta yaptırdığı Dârü’l-Mesnevî’nin bahçesinde yer almaktadır.¹⁷¹ Ahşap sandukayı barındıran türbe 5,30×3,50 m. boyutlu, tuğla duvarlı, kırma çatılıdır. Güney cephesinde dikdörtgen kapı, doğu ve kuzey duvarlarında avluya bakan ikişer dikdörtgen pencere, batı cephesinde de Mesnevîhâne Caddesine açılan aynı biçimdeki hâcet penceresi bulunur. Bu pencerenin üzerinde Mehmed Murad Nakşibendî’nin adını ve vefat tarihini veren ta’lik hatlı küçük bir kitabe iliştilmiştir. En sevdiği öğrencilerinden Encümen-i Dâniş üyesi Hafız Tevfik Efendi de yakınında medfündür.

1.2.MURAD MOLLA TEKKESİ

Murad Molla Tekkesi, Damadzade Kazasker Mehmed Murad tarafından 1185 / 1771’de yaptırılmıştır. Mehmed Murad Nakşibendî tekkenin açılışını Dîvân’ında şöyle anlatmaktadır:

¹⁶⁷ Mehmed Murad Nakşibendî, Vekâyi-nâme, Millet Ktp., Ali Emirî Koleksiyonu, No. 103, vr. 11b.

¹⁶⁸ Hüseyin Vassâf, 2006, s. 133.

¹⁶⁹ Davud Fatin, 1867, s. 374.

¹⁷⁰ Ahmed Lûtfî Efendi, 1999, s. 1267.

¹⁷¹ Bkz. Ek-19.

Sâhib-i hayr-i cezîl olan Murâd Mollâ dahi

Etmîş imîş hânkâh-ı Nakşibendîye binâ

Bin ile yüz dahi seksen beş idi târîh hem

Açdı bâb-ı tekyeyi ‘allâme-i müşkül-küşâ¹⁷²

Mehmed Murad Nakşibendî, Mâ Hazar’da tekkenin açılış tarihini 1183 olarak vermektedir. Mehmed Murad, Murad Molla Tekkesi’nde doğmuş ve hayatı boyunca orada yaşamıştır.¹⁷³

Murad Molla Tekkesi’nin cümle kapısındaki kitabede ta’lik hatla yazılmış üç beyitte tekkenin II. Abdulhamid tarafından 1308/1890 yılında tamir edildiği belirtilmektedir.¹⁷⁴ Mehmed Murad Nakşibendî, vakfiyyesinde Murad Molla Tekkesine ve sonradan yaptırdığı Dârü’l-Mesnevî’ye “mâ’-i leziz (su)” getirdiğini, hankâha bir minber yaptırdığını bildirir.¹⁷⁵

Dahiliye Nezareti’nin 1301/1884 tarihli istatistik cetveline göre burada altı erkek ve iki kadının barındığı tespit edilmiştir.¹⁷⁶

1890 tarihli bir tekke mecmuasına göre Murad Molla Tekke’sinde Pazar günleri ayin yapıldığı belirtilmektedir.¹⁷⁷

Arsanın kuzeybatı kesimi kütüphane ile bunun meşrutasına, güneydoğu kesimi ise tekke binalarına tahsis edilmiştir. 1929 tarihli Pervititch paftasında henüz

¹⁷² Mehmed Murad Nakşibendî, Dîvân, Süleymaniye Ktp., Mehmed Ârif-Mehmed Murad Koleksiyonu, No. 149, s. 66.

¹⁷³ Mehmed Murad Nakşibendî, Mâ Hazar, Süleymaniye Ktp. Mehmed Ârif Koleksiyonu No. 260, vr. 20b.

¹⁷⁴ Diğer kitabelerle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. “Murad Molla Kütüphanesi”.

¹⁷⁵ M. Hüdaî Şentürk, Şeyh Mehmed Murad-ı Nakşibendî ve Vekâyi-nâmesi, İstanbul Araştırmaları, İstanbul 1997, S.1, s. 23.

¹⁷⁶ DİA, “Murad Molla Külliyesi” mad. İstanbul 2006, c. 31, s. 187.

¹⁷⁷ Selami Şimşek, Son Dönem Celvetî Şeyhlerinden Bandırmalızâde Ahmed Münib Efendi’nin Hayatı Eserleri ve Mecmuâ-yı Tekâyâsı, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Konya 2007, S. 21, s. 158.

ayakta olan tevhidhanenin güneydoğu köşesinde arsanın sınırına teğet konumda yaklaşık 10×8,50 m. Boyutlarında, iki katlı ahşap bir yapı olduğu görülür. Tekke meşrutası da sırtını arsanın doğu yönündeki çevre duvarına dayamış, 10×10 m. boyutlarında, iki katlı ahşap bir meskendir. Alelâde bir eski İstanbul evinin özelliklerini taşıyan yapının üst katı avlu (batı) yönüne doğru bir çıkma ile genişletilmiştir. 1930’larda tekkenin tevhidhâne binası yanarak ortadan kalkmış, meşrutası bir müddet Biçki İhtisas Mektebi olarak kullanıldıktan sonra Vakıflar idaresi’nin kiracılarına mesken olmuştur.¹⁷⁸ Şubat 2013’de yaptığımız gözlemlere göre bina yıkılmış ve aslına uygun ahşap bir bina yeniden yapılmaktadır.¹⁷⁹

İstanbul’un âlim ve ediplerinin yanı sıra taşradan, hatta uzak ülkelerden tahsil ve istifade için Murad Molla Tekkesi’ne gelenler olmuş; nâmı ve şöhreti bütün cihana yayılmıştır.¹⁸⁰

Murad Molla Tekkesi’nin çok önemli müdâvimleri olmuştur. En önemlilerinden biri Ahmed Cevdet Paşa’dır. Tezakir adlı eserinde, dinlenmeden sürekli ilimle uğraşması sonucu vücudunun zayıfladığı gören Hocası Hamid Efendi, Ahmed Cevdet Paşa’ya dinlenmesini ve tatil günlerinde gezmesini tembihler. Ahmed Cevdet Paşa sonrasını şöyle anlatır: “*Birkaç defa Cuma günleri mesirelere gittim, bundan hazzetmedim. Fakat hem teneffüs etmek ve hem de Farişî öğrenmek üzere eyyâm-ı ta’tilde Çarşambapazarı civârında vâki’ Murad Molla Tekye’sine devama başladım.*”¹⁸¹ “...Çarşamba kurbunda Murad Molla Tekkesi post-nişîni Mehmed Murad Efendi (ö.1263/1848) olup eyyâm-ı muayyenede Mesnevî-i Şerîf okutur ve eyyâm-ı sairede sabahtan akşama kadar mütenevvi dersler verir idi. Tekyesi bayağı daru’l-fünûn idi. Burada her nevi ulûm-ı maarif tahsîl olunur idi. Kendisinin akdem-i şakirdânı olan Hafız Teyfik Efendi dahi burada hücre-nişîn olup müracaat edenlere Farişî tedaris eylerdi. Bu dergâha ricâl ü kibardan nice zevât gelip gider ve karib u

¹⁷⁸ DİA, “Murad Molla Külliyesi” mad. İstanbul 2006, c. 31, s. 187.

¹⁷⁹ Bkz. Ek-1.

¹⁸⁰ Fatma Aliye Hanım, 1994, s. 41.

¹⁸¹ Ahmed Cevdet Paşa, 1991, s. 12-13.

*baîd mahallerden pek çok şakird gelip ahz u istifade eder idi. Ben dahi boş vakitlerimi burada tahsîl-i ma'ârife sarf eylerdim.*¹⁸²

Ahmed Cevdet Paşa, zamanında Murad Molla Tekkesi'nin ve Mehmed Murad Nakşibendî'den aldığı Mesnevîhânlık icâzetinin büyük itibarı olduğunu şu sözlerle ifade eder: “*Murad Molla Dergâhı'na tereddütüm münasebetiyle kangı tekyeye varsam ri'ayet bulurdum. Ale'l-husus Mesnevîhân olduğum cihetle Mevlevî dergâhlarında muhterem olurdum.*”¹⁸³

Tekke'de ikamet edenler veya ziyaretçilerin oldukça kalabalık olması nedeniyle İstanbul tekkeleri içerisinde o gün için en fazla tahsîsâtı almaktadır. 1237/1821 tarihli arşiv belgesine göre Murad Molla Tekkesi'ne bin kile pirinç tahsîs edilmiş bunun 360 kilesi, bugün Bulgaristan sınırları içinde yer alan Filibe mukataasından karşılanmıştır.¹⁸⁴

Döneminin önemli hukuk âlimlerinden biri olan ve Murad Molla Tekkesi'nde hücrenişîn olduğu mezar taşından anlaşılan Murad Molla Tekkesi vaziflisi ve Çarşambapazarı, Beyceğiz Mahallesi İmamı Ohrili Hafız Halil Efendi 25 Cemâziyelevvel 1252 / 7 Eylül 1836'da vefat etmiştir. Kabri Eyüp'de Mehmed Buhâri Tekkesi hazîresinde yer almaktadır.¹⁸⁵

1.3.MURAD MOLLA TEKKESİ ŞEYHLERİ

Murad Molla Tekkesi postnişinleri sırasıyla şöyledir:¹⁸⁶

1. Şeyh Beyzâde Mustafa Efendi (ö.1785)
2. Şeyh Abdulhalim Efendi (ö.1815)
3. Şeyh Mehmed Murad Nakşibendî (ö.1848)
4. Şeyh Mehmed Ârif Efendi (ö.1888)

¹⁸² Ahmed Cevdet Paşa, 1991, s. 12-13.

¹⁸³ Ahmed Cevdet Paşa, 1991, s. 17.

¹⁸⁴ Başbakanlık Osmanlı Arşivleri, Cevdet-Evkaf, No. 11165.

¹⁸⁵ Torun, 2010, s. 148.

¹⁸⁶ Tabibzâde Mehmed Şükrü, Silsile-nâme-i Sûfiyye, Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Hüdâi Efendi Yazmaları, No. 1098, s. 19; Tabibzâde Mehmed Şükrü, İstanbul Hankahları Meşâyihi, Metin-Dizin ve Tıpkıbasım, Turgut Kut, Harward Üniversitesi 1995, s. 16.

5. Şeyh Ali Talib Efendi (ö.1913)

Bazı kaynaklar, Şeyh Râşid Efendi isimli bir zâtn H.1298/1880'de tekkede son postnişîn olduğunu bildirilmiştir.¹⁸⁷ Ancak Ahmed Münib Üsküdârî tarafından yazılan Mecmua-yı Tekâyâ'da, H.1307/1890 yılında Murad Molla Tekkesi şeyhi Ali Talib Efendi olarak gözükmektedir.¹⁸⁸ Başka kaynaklarda ismi geçmeyen Şeyh Raşid Efendi'nin tekkeye şeyh olduğu bu yüzden şüphelidir.

1.3.1. Şeyh Beyzâde Mustafa Efendi

Mehmed Murad Nakşibendî Dîvânî'nda "*Sultânu'l-Ulemâ Burhânu'l-Asfiyâ Ebu'l-İşrâku's-Şeyhu'l-Hâc Es-Seyyid Mustafa Beğzâde Efendi Şeyh-i Tekye-i Mollâ Murâd*"¹⁸⁹ şeklinde ismi geçen Beyzâde Mustafa Efendi, Murad Molla Tekkesi'nin ilk post-nişînidir. Babası bugünkü Artvin Şavşat'ın sancak beyidir. Beyzâde Mustafa Efendi Ahıska'da doğmuştur. Kaynaklarda doğum tarihi belli değildir. Babasının ismi Ali'dir.¹⁹⁰

Mehmed Murad Nakşibendî'ye göre; Beyzâde Mustafa Efendi, asrın kutbu, tefsir, fıkıh, hadis gibi dinî ilimler yanında, belâgat, nahiv, edebiyat, aruz, lûgat, şiir alanında da üstad'dır. Beyzâde Mustafa Efendi'nin Hz. Ali'nin soyundan gelip Seyyid olduğu bilinmektedir. Erzincanlı Şeyh Ömer'den ilk tahsilini almıştır. Ardından Fatih Sahn-ı Semân Medreseleri'nde okumuştur. Fatih Câmîi Medresesinde on sene hocalık yaptıktan sonra "kalbine ilahî aşk ateşi düşüp" Hafız Muhammed Efendi'ye öğrenci olmuştur. Üç sene boyunca mürişidinin eğitiminde kalan Beyzâde Mustafa Efendi kendi döneminde öne çıkmış bir şahsiyet olmuştur.¹⁹¹

Şeyhi tarafından hem gaza hem seyahat etmesi emredilen Beyzâde'ye, iki yüz kişi tâbi olmuş, Sultan IV. Mustafa'nın düzenlediği sefere katılarak büyük başarı göstermiştir. H.1185 / 1771'de Murad Molla Tekkesi'ne şeyh olarak atanan Beyzâde

¹⁸⁷ Mehmed Ziya, İstanbul ve Boğaziçi, İstanbul 1928, c. 2, s. 64; Şentürk, 1997, s. 25, dipnot. 42.

¹⁸⁸ Şimşek, 2007, s. 159.

¹⁸⁹ Mehmed Murad Nakşibendî, Dîvân, Süleymaniye Ktp., Mehmed Ârif-Mehmed Murad Koleksiyonu, No.149, s. 64.

¹⁹⁰ Âsâr-ı Beyzâde, Risâletü'l-Ma'lûm ve'l-Meçhûl, Daruttübâati'l-âmire, 1264, s. 128

¹⁹¹ Mehmed Murad Nakşibendî, Dîvân, Süleymaniye Ktp., Mehmed Ârif-Mehmed Murad Koleksiyonu, No.149, s. 64.

Mustafa Efendi H.1200 / 1785 yılına kadar vazifesine devam etmiştir. H.1196 / 1781’de Mehmed Murad Nakşibendî’nin babası Abdulhalim Efendi ile birlikte hacca gitmiştir.¹⁹²

İlk hac ziyareti için yola çıktığında Hicaz’a gitmeden önce 1780 senesinde Mısır’a uğrayarak Kahire’de Şeyh Ebu’l-Feyz Muhammed Murtazâ b. Muhammed el-Vâsıfî ez-Zebîdî ile görüşüp ondan icazet almış ve ez-Zebîdî ona, Ebü’l-İşrâk künyesini vermiştir. Ayrıca Zebîdî’nin Şerhu İhyâi Ulûm adlı eserini mütâlaa etmiş ve Mekke-Medîne’yi ziyarete hazırlandığı sırada söz konusu esere toplam 15 beyitlik bir Takrîz, ayrıca söz konusu şahsın Şerhu’l- Kâmûs adlı eserine de dokuz beyitlik bir Takrîz yazmıştır. Nitekim ayrıldıktan sonra da yazışmaları devam etmiştir.¹⁹³

H.1200 / 1785’de ikinci kez hacca gitmek için yola çıkmış ancak Kızıldeniz’deyken Cidde yakınlarında gemide bir hastalığa yakalanarak vefat etmiştir. Vasiyetinde makamını Abdulhalim Efendi’ye bıraktığını bildirmiştir.¹⁹⁴

Beyzâde Mustafa Efendi çok sayıda talebe yetiştirmiştir. Ardından beş halife bırakmıştır. Bunlar Abdulhalim Efendi, Yanyevî Yusuf Efendi, Kadızâde diye bilinen Ahıskalı Hacı Muhammed Efendi, Geredeli Halil Efendi ve saray hocası Bolulu Mustafa Efendi’dir.¹⁹⁵

Âkifzâde, Beyzâde Mustafa Efendi için: *“Rahmetli ilmiyle âmil, güler yüzlü, kendisini ziyâret edenlere karşı son derece sevecen bir zattı. Bulunduğu mecliste mutlaka faydalı, ilmî konuşmalar yapılırdı. Arapça güzel şiirleri vardır. Sohbetinde çok faydalandım. Fakirlere yardım ederdi ve beni çok severdi. Allah O’na ganî ganî rahmet eylesin”*¹⁹⁶ demektedir.

¹⁹² Mehmed Murad Nakşibendî, Dîvân, Süleymaniye Ktp., Mehmed Ârif-Mehmed Murad Koleksiyonu, No.149, s. 64.

¹⁹³ Nurullah Yılmaz, Ahıskalı Beyzâde Mustafa Efendi’nin Mâlum ve Mechûl Risalesi, Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S. 35, Erzurum 2007, s. 74.

¹⁹⁴ Mehmed Murad Nakşibendî, Dîvân, Süleymaniye Ktp., Mehmed Ârif-Mehmed Murad Koleksiyonu, No.149, s. 65-66.

¹⁹⁵ Mehmed Murad Nakşibendî, Dîvân, Süleymaniye Ktp., Mehmed Ârif-Mehmed Murad Koleksiyonu, No.149, s. 67.

¹⁹⁶ Âkifzâde Abdurrahîm Amasyalı, Kitâbü’l-Mecmû’ Fi’l-Meşhûd Ve’l-Mesmû’, (çev. Hikmet Özdemir), Türkiye İctimaî Hizmetleri Vakfı Yay. İstanbul 1998., s. 72.

Mehmed Murad Nakşibendî övgüyle bahsettiği, babasının hocası Beyzâde Mustafa Efendi'nin eserlerini bir araya toplayıp bastırarak kaybolmasını önlemiştir. Beyzâde Mustafa Efendi'nin eserlerinin tamamı *Külliyyât-ı Beyzâde*, *Mecmuâ-i Beyzâde*, *Mecmuâi Âsâr-ı Beyzâde* gibi adlarla bilinen bir tek kitap altında bir araya getirilmiş ve 1264/1847 yılında İstanbul'da basılmıştır.¹⁹⁷

Sefine-yi Evliyâ'da kaydedilenlere göre, Murad Molla Kütüphanesi'nde bir çekmeceye Beyzâde Mustafa Efendi'nin gömlek ve sâire gibi bazı metrukâtı ve özellikle üzerinde ayet-i kerimeler yazan pek kıymetli bir gömleği muhafaza edilir ve halk tarafından teberrüken ziyaret olunurdu.¹⁹⁸

1.3.2. Şeyh Abdulhalim Efendi

Abdulhalim Efendi, Mehmed Murad Nakşibendî'nin babasıdır. Beyzâde Mustafa Efendi'nin vefatından sonra 1200 / 1785'de Murad Molla Tekkesi şeyhliğine geçmiş ve tekkenin ikinci post-nişîni olmuştur.¹⁹⁹ Abdülhalim Efendi, hafî zikir ve hatm-i hâcegân yaptırmak için Murad Molla Tekkesi şeyhlerinden Beyzâde Mustafa Efendi'den icâzet almıştır. İcâzet-nâmesinin tercümesi şu şekildedir:

“Hamd, nimetlerinin deryâsına gark olduğumuz Allah’adır. Sâlât ve selâm yükselmenin vâsıtası olana ve onun âline olsun. Ve onun âline ashâbına, sevdiklerine ve temizlenmiş olanlara olsun. Allah için kardeşim, sevdiğim, dostum, Allah yolunda yoldaşım, göz bebeğim, kalbimin evladı, inşallah cennette Resulullah’ın komşuları arasında olan komşum, el-Hâc eş-Şeyh Abdülhalîm el-Hanefî, en-Nakşibendî -Allah onu bütün helak edici derekelerden ve âfetlerden korusun. Ve Allah’da fânî olmuş Allah’la bâkî olmuş halde, ona kavuşmuş olarak muhafaza etsin- ki ona Şâh-ı Nakşibend Efendimiz’in ahdetmiş olduğu nefy ve isbât yoluyla nefesi tutarak yapılan zikir-i hafî için ve hatm-i hâcegân kırâati için icâzet verdim. Aynı zamanda, Delâil-i Hayrât, Hizb-i A’zam, Evrâd-ı Bahâiyye ve Şâzeliyye ve Kâdiriyye, ve evrâd-ı Şeyh

¹⁹⁷ İhsan Erkul, Yanyalızâde'nin El-Meslekü'l-Kavî Li Tahsili't-Tarîki'l-Üveysî Risâlesi Ve Tasavvufta Üveysîlik, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, İstanbul 2006, s. 28.

¹⁹⁸ Hüseyin Vassâf, 2006, s. 260.

¹⁹⁹ Tabibzâde Mehmed Şükrü, Silsile-nâme-i Süfiyye, Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Hüdâi Efendi Yazmaları, No. 1098, s. 19; Tabibzâde Mehmed Şükrü, 1995, s. 16.

Muhyiddin b. Arabî (k.s) ve diğer Kur'an veya hadiste geçen faydalı zikir ve viridler için de icâzet verdim. Yine her iki tarafın istiâresiyle [hem şeyhin hem müridin istiâre yapması ile] tâlipler arasında kabiliyetli olanlara Allah rızâsı için zikir telkîn etmesine icâzet verdim. Ve yine tefsir, hadis, fıkıh ve usul ilimlerinin tamamı için kendisine icâzet verdim. Ve ben ona, Allah'tan sakınmayı, takvayı, Resûl (a.s)'a açıkta ve gizlide bütün işlerde ittibâ etmeyi, huzur-ı kalple zikre devâm etmeyi ve zikir, zâkir ve mezkûru bir görüncüye kadar onda gark olmayı tavsiye ediyorum. Allah beni ve onu dünya hayatında da âhiret hayâtında da kavli-sâbit üzere sâbit kılsın. Allah ve Resûlü, insan ve cinlerden bütün sâlih kullar ve melekler benim ondan zâhirde ve bâtında râzı olduğum gibi ondan râzı olsunlar. Bu ancak Allah'ın tevfiğiyledir. Ondan beni gizli ve açık sâlih duâlarında ve en ihlaslı hallerinde hatırlamasını temenni ederim. Hamd, Evvel, Âhir, Zâhir ve Bâtın olan Allah'adır. Salât ve selâm Efendimiz Muhammed'e ve onun âl ve ashâbına olsun."²⁰⁰

Hakkında çok fazla bilgiye rastlayamadığımız Abdulhalim Efendi'nin; “Eş-Şeyhü'l-Hâcc Abdu'l-halîmü'l-Ahîshavîyyü'n-Nakşibendî”²⁰¹ künyesinden Ahıska'da doğmuş olduğu anlaşılmaktadır. Yine künyesinden Seyyid olduğu anlaşılan Abdulhalim Efendi, H.1196 / 1781'de Beyzâde Mustafa Efendi ile hacca gitmiştir.²⁰² Başta oğlu Mehmed Murad Nakşibendî olmak üzere birçok talebe yetiştirmiştir. Mehmed Murad Nakşibendî'nin Mâ Hazar adlı eserinin sonundaki Hâl Tercümesi'nden anlaşıldığına göre oğlunun eğitimine çok önem vermiş ve onu devrin en iyi hocalarına göndermiştir. Hâl Tercümesi'nde babasının ölümüyle “dünyası başına yıkılan” Mehmed Murad Nakşibendî, Abdulhalim Efendi'nin ölüm tarihini Zilhicce 1230 / 1815 olarak vermektedir.²⁰³

²⁰⁰ Mustafa Beyzâde el-Ahîskavî, Mecmûa, Dârüt-Tibâati'l-Âmire, İstanbul 1264, s. 106-107; Güntan, 2009, s. 30.

²⁰¹ Mehmed Murad Nakşibendî, Mâ Hazar, Süleymaniye Ktp., Mehmed Ârif Koleksiyonu, No. 260, vr. 1b.

²⁰² Mehmed Murad Nakşibendî, Dîvân, Süleymaniye Ktp., Mehmed Ârif-Mehmed Murad Koleksiyonu, No. 149, s. 64.

²⁰³ Mehmed Murad Nakşibendî, Mâ Hazar, Süleymaniye Ktp., Mehmed Ârif Koleksiyonu, No. 260, vr. 43a.

1.3.3.Şeyh Mehmed Murad Nakşibendî

Mehmed Murad Nakşibendî, babası Abdulhalim Efendi'nin vefatından sonra 1815'de Murad Molla Tekkesi'nin üçüncü postnişîni olmuştur. Vefatı tarihi 1848'e kadar tekkenin şeyhliğini yapmıştır. Hayatı hakkında yukarıda geniş bilgi verildiği için burada tekrar etmek lüzumsuz görülmüştür.

1.3.4.Şeyh Mehmed Ârif Efendi

Şeyh Mehmed Ârif Efendi, Mehmed Murad Nakşibendî'nin oğludur. Babasının vefatından sonra 1848'de Murad Molla Tekkesi şeyhliğine geçmiştir.²⁰⁴ Şeyh Mehmed Ârif Efendi 1233/1817'de İstanbul'da dünyaya gelmiş olup, vefât târihi 1306/1888'dir.²⁰⁵

1300/1883'te Şeyh Mehmed Ârif zamanında Hafız Mehmed Tevfik Efendi (ö.1945) isimli bir zât²⁰⁶ Murad Molla Dergâhı'nda imâmet ve hitâbet hizmetini üç sene kadar sürdürmüştür.²⁰⁷

Mehmed Ârif Efendi'nin 1869'da Dârü'l-Fünûn'un resmî açılışında, Cemâleddin Afgânî'nin yaptığı yarı Türkçe konuşmayı ayet ve hadis zannetmesi ve arkasından yaptığı duâda bunu açıkça söylemesi davetliler tarafından hoş karşılanmayarak kınanmıştır.²⁰⁸

²⁰⁴ Tabibzâde Mehmed Şükrü, Silsile-nâme-i Sûfiyye, Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Hüdâi Efendi Yazmaları, No. 1098, s. 19; Tabibzâde Mehmed Şükrü, 1995, s. 16.

²⁰⁵ Zâkir Şükri, 1980, s. 14.

²⁰⁶ Hâfız Mehmed Tevfik Efendi, Çanakkale Câmii-i Kebir Mahallesi'nde 1281/1864'de dünyaya gelmiş olup, edip, haluk, âdâbî muhafazaya riayetkâr bir zâttir. Hüseyin Vassâf kendisiyle iki defa müşerref olmuştur. Dört beş yaşında iken mahalle mektebine devama başlayıp, Hâfız Hasan Efendi'den Kur'an taallümü ve Hâfız Muhammed Efendi'den Kur'an'ı hıfz ile 1297/1880 senesinde İstanbul'a gelip, Fatih Câmii'nde Eğinli Hacı Hâfız İbrahim Efendi'nin dersine devam etmiştir. 1300/1883'te Çarşamba'da Murad Molla Dergâhı'nda merhûm şeyh Ârif Efendi zamanında imâmet ve hitâbet hizmetini üç sene kadar deruhte etmiştir. Bu sırada ulemâ ve meşâyıhtan pek çok kimse ile sohbet etmiş, 1304/1887 senesinde Şehzâde Seyfeddin Efendi'ye imâm olmuştur. 1945'te vefât etmiş olup, kabri Şehitlik Kabristanlığı'ndadır. Dîvân'ı da vardır. Selami Şimşek, Avrupa ile Asya Arasında Önemli Bir Geçiş Noktası Gelibolu'da Tarîkâtlar Ve Tekkeler, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Konya 2007b, S. 22, s. 268, dipnot 86.

²⁰⁷ Şimşek, 2007b, S. 22, s. 268, dipnot 86.

²⁰⁸ Hüseyin Vassâf, 2006, s. 259.

1.3.5.Şeyh Ali Talib Efendi

Murad Molla Tekkesi'nin son postnişinidir. Mehmed Ârif Efendi'nin vefatından sonra tekkenin şeyhlik vazifesini yürütmüştür. 1890 yılında yazılmış bir eserde Murad Molla Tekke'sinin şeyhi olarak görünmektedir.²⁰⁹ Kaynaklarda hakkında çok az bilgi mevcuttur. Rodoslu olduğu²¹⁰ ve Nakşibendîliğin Hâlidî koluna mensup olduğu bilinen Şeyh Ali Talib Efendi, 1913'de vefat etmiştir.²¹¹ Yerine oğlu Hâlid Efendi'nin geçtiği söylenmektedir.²¹²

1.4.MURAD MOLLA KÜTÜPHANESİ

Kazasker Damatzâde Mehmed Murad Efendi tarafından 1775 yılında yaptırılarak vakfedilmiştir. 11 Zilkâde 1243 tarihli arşiv belgesine göre, Hüseyin b. Mehmed Efendi hafız-ı kütüplük vazifesine yevmiyesi on altı akçe ile görevlendirilmiş ve vefatından sonra görev, 7 Zilkâde 1243 / 25 Mayıs 1828'de Mehmed Murad Nakşibendî'ye verilmiştir:

“Arz-ı mu’cibince tevcîh olundu. Fî 11 Zilkâde 1243. Ber-mu’cib-i arz tevcîh buyrulmağ mercûdur. Ed-dâî Nesîmîzâde es-Seyyid Abdülvehhâb Der-i devlet-i mekîne arz-ı dâî oldur ki bâ-berât-ı âlî kâimmakâm mütevellisi olduğum merhum Şeyhu'l-islâm-ı esbâk Dâmâdzâde Ebu'l-Hayr Ahmed Efendi'nin Sultan Selim Han hazretlerinin Câmii-i şerîfinde mahfel-i sultânî tahtında va'z buyurdıkları kütüb-i mevkûfesi ziyâ ve telef ihtimâline mebnî evlâdından merhum Mehmed Murad Efendi âsitâne-i âliyyede Çarşamba Pazarı kurbunde Tevkîî Ca'fer Mahallesinde müceddeden binâ eylediği zâviye-i Nakşibendiyye derûnunda vâkî, kütübhânelerine nakl ile el-ân mevcûd ve mütedâvil olan kütübhâne-i mezkûrenin yevmî onaltı akça vazîfe ile hâfız-ı kütüblük cihetine mutasarrıf olan Hüseyin Efendi b. Mehmed bilâ-veled fevt olup yeri hâlî ve hizmet-i lâzîmesi muattal kalmağla, yerine erbâb-ı istihkâktan iş bu bâis-i arz-ı ubûdiyyet zâviye-yi mezbûre şeyhi ve kütübhâne-i mezkûrenin baş hâfız-ı kütübü es-Seyyid Hâfız Muhammed Murâd Efendi ibn Şeyh

²⁰⁹ Selami Şimşek, 2007a, S. 21, s. 159.

²¹⁰ Hüseyin Vassâf, 2006, s. 258.

²¹¹ Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, “Murad Molla Tekkesi ve Kütüphanesi” mad., c. 5, s. 517.

²¹² Hüseyin Vassâf, 2006, s. 259.

Abdülhalîm dâîlerine müteveffâ-i mezbûrun mahlûlünden cihet-i merkûme vazîfe-i rûsûmesiyle tevcîh ve yedine müceddeden berât-ı şerîf âlî-şân inâyet ve ihsân buyrulmak bâbında pâye-i serîr-ârâya arz ve inhâ olundu. (7 Zilkâde 1243) Ed-dâî li'd-devleti'l-âliyye. Müftîzâde Seyyid el-Hâc Muzaffer. Kâim-makâm-ı vakf-ı mezbûr”²¹³

Diğer bir arşiv belgesinden; kütüphane mütevellisinin Mehmed Murad Nakşibendî'nin oğlu Mehmed Ârif Efendi olduğu ve kütüphanede beş hafız-ı kütübün görevlendirildiği anlaşılmaktadır.²¹⁴

Kazasker Murad Molla'nın daha önce aynı semtte yaptırdığı Nakşibendî tekkesinde kurduğu küçük kütüphane, Murad Molla Kütüphane'sinin temelini teşkil etmiş, Damadzâde ailesinin kitaplarıyla zenginleştirilmiştir.²¹⁵ Kazasker Murad Molla'nın vakfiyesi bulunamadığından kütüphanenin kuruluşunda mevcut olan kitap sayısını tespit etmek mümkün olmamaktadır.²¹⁶

İstanbul Fatih'te Yavuz Selim Câmii'nin kuzeybatısında Çarşamba semtinde İsmail Ağa Câmii yakınındadır. İstanbul Kültür Mirası ve Kültür Ekonomisi Envanteri, Kenstel Mimari Anıt Fişi'ne göre FAT794 numaraya kayıtlı olan kütüphane Fatih, Balat Mahallesi, Murad Molla Sokak, No:22'de yer almaktadır. Kütüphanenin ana yapısı Bizans döneminden tonozlu bir alt yapı üzerine oturan, yaklaşık 13×13 m. boyutlarında kare planlıdır. Zemin rutubetini önlemek amacıyla alt yapının duvarlarında karşılıklı küçük pencereler açılmıştır. Yapının duvarları tuğla ve moloz taş ile almalı olarak örülmüş, köşeler kesme küfeki taşından pilastrlar ile takviye edilmiştir. Güney cephesinin ekseninde yer alan basık kemerli girişin yanlarında mermer pilastrlar bulunmakta, iki adet ince mermer sütuna oturan, kurşun kaplı ahşap sundurması bulunmaktadır.²¹⁷ Kapının üzerinde yer alan ta'lik hatlı manzum kitabede yapının inşa tarihi yazılıdır. Cephelerdeki pencereler iki sıra halinde düzenlenmiş, dikdörtgen açıklıklı olan alttakiler kesme küfekiden sövelerle

²¹³ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Cevdet Maliye, No. 2821.

²¹⁴ İsmail Erünsal, Türk Kütüphaneleri Tarihi II, AKM Yay., Ankara 1988, s. 110.

²¹⁵ Muzaffer Gökman, 1943, s. 16.

²¹⁶ İsmail Erünsal, Türk Kütüphaneleri Tarihi II, AKM Yay., Ankara 1988, s. 110

²¹⁷ Bkz. Ek-7,10.

çerçevelenmiş, demir lokma parmaklıklar ve sivri kemerlerle donatılmışlardır. Tepe pencereleri ise yuvarlak kemerli ve alçı revzenlidir.²¹⁸

Kütüphane binasının ilginç yönü, Türk-İslam mimarisinin en erken örneklerini oluşturan, Karahanlı camilerinden başlayarak daha sonra Anadolu’da XV. yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı cami tasarımında geliştirilen, merkezi kubbeli ve dört yarım kubbeli şemayı yansıtmadır. Dört adet sütuna oturan kemerlerin üzerinde bir kubbe yükselmekte, dikdörtgen planlı birer aynalı tonoz bunu dört yandan kuşatmakta, köşelerde kalan kare planlı alanların üzerinde de birer ufak kubbe yer almaktadır.²¹⁹

Muzaffer Gökman’ın ilk defa ortaya attığı iddiaya göre kütüphane binasının altında Bizans’a ait içine sekiz basamaklı merdivenle inilen tonozlu bir mahzen bulunmaktadır. Kütüphane binaları mimarisinde esas binayı altında hava cereyanı sağlamak, böylece kitapların rutubet almasını önlemek için yüksekçe bir bodrum üzerinde kurmak öteden beri usulden olmuştur. Murad Molla Kütüphanesi’nin, bir Bizans mahzeni üzerinde olması mevcut bir yapıdan istifade etme ve bina masrafını düşürme çabasından ibarettir.²²⁰

Cümle kapısından girildiğinde sol taraftaki, çevre duvarına bitişik yer alan, malzemesi ve mimari özellikleri ile esas kütüphane binasını anımsatan tek katlı binanın bir meşruta olduğu anlaşılmaktadır.²²¹

Murad Molla Tekke ve Kütüphanesinin cümle kapısı üzerinde iki adet kitabe yer almaktadır. Soldaki kitabede celi-sülüs hatla: “Kâlallahu Teâlâ fî kitâbihi’l-Kerîm: فِيهَا كُتُبٌ قَيِّمَةٌ²²² Sadakallahü’l-azîm. Sâhibü’l hayrât Dâmadzâde Murâd Efendi. 1192/1778”²²³ yazmaktadır.

²¹⁸ http://www.istanbulkulturenvanteri.gov.tr/kentsel-anit/print/envanter_id/61125 , 27 Mart 2013’de ulaşıldı. Bkz. Ek-9.

²¹⁹ DİA, “Murad Molla Külliyesi” mad. İstanbul 2006, c. 31, s. 187. Bkz. Ek-2.

²²⁰ Semavi Eyice, Kaybolan Bir Tarihî Eser: Şeyh Murad Mescidi, Tarih Dergisi, 1967, c. 17, S:22, s. 125-126. Bkz. Ek-3.

²²¹ DİA, “Murad Molla Külliyesi” mad. İstanbul 2006, c. 31, s. 188. Bkz. Ek-4.

²²² O sahifelerde dosdoğru hükümler vardır. Beyyine, 3.

²²³ Bkz. Ek-5.

Cümle kapısındaki sağdaki kitabe günümüzde yerinde bulunmamaktadır. Yakın bir tarihe kadar asılı duran kitabenin çalınmış olabileceği kuvvetle muhtemeldir. Kitabenin kaybolmadan önce çekilmiş fotoğraflarından anladığımız kadarıyla sağdaki kitabede ta'lik hatla yazılmış üç beyit bulunmaktadır.²²⁴ Tekke kapısı II. Abdulhamid tarafından 1308/1890 yılında tamir edilmiş ve bu beyitlerle tamire tarih düşürülmüştür:

Bu hankâh-ı feyz-penâh-ı Mollâ Murâd

Olmuşdı kalb âşık-ı efkende-veş harâb

Yapdırdı Pâdişâhımız Abdülhamîd Hân

Üç yüz sekizde oldı Nakşbend ü feth-i bâb

Bu bâb-ı müstetâb açıldıkca subh u şâm

Virsün o şâh-ı a'zama Hakk ömr-i bî-hisâb

1308/1890

Şair Fıtnat Hanım tarafından kütüphanenin yapım yılına tarih düşürülmüştür. Kasidenin beş beyti kütüphane kapısı üstünde asılı halde bulunmaktadır.²²⁵

Cihân-ı cûd u ref'et âftâb-ı matla'-ı himmet

Murâd Mollâ Efendi Hazreti ol zât-ı bî-hemtâ

²²⁴ Bkz. Ek-6.

²²⁵ Bkz. Ek-7.

Güzîde necl-i âlî-şânı Dâmâd-zâde Efendinin

Ki oldu nâm-ı Minkârî onun zâtı ile ihyâ

Ebu'l-hayr eylemekden künyesin cedd-i kerem-kârı

O zâtın masdar-ı hayr olduğın imâ imiş Hakkâ

Binâ kıldı bu hayr-i pâki sarf edip himmet

Esâs-ı izz ü câhın üstüvâr itsün anun Mevlâ

Didim tahsîn birle Fitnatâ itmâmına târîh

Zehî tarh-ı behîn oldu bu nev dârü'l-kütüb hakkâ (1189/1775)

Sefine-yi Evliyâ'da kütüphane ile ilgili “Kütüphanenin ilk bânisi Murad Molla merhumun burada pek dil-nişîn bir kütüphanesi ve gayet enfes ve nâdir kitapları vardır. Sâhib-i terceme Muhammed Murad Efendi merhumun bu kütüphanede hâfız-ı kütüb hizmetinde bulunduğu mervîdir. Bu dergâh-ı şerif kütüphane bahçesinde binâ olmuştur. El-yevm müşrif-i harâbdır.”²²⁶ ifadeleri yer almaktadır.

Kazasker Murad Molla, bilime olan saygı ve sevgisiyle tanınmıştır. Kütüphane ve tekke giderlerinin Kazasker Murad Molla'nın Çankırı'da bulunan mallarından karşılandığı arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır: “İstanbul Çarşamba Pazarı'nda Damâdzâde Murâd Efendi'nin yaptığı hankâh ve kütüphane evkâfında

²²⁶ Hüseyin Vassâf, 2006, s. 133.

Çankırı’da bulunan han, dükkan, çiflikler ve değirmen mahsûlünde mültezim zimmetinde kalan meblağın tahsili için...”²²⁷

Kütüphane binasında mevcut olan otuz iki adet penceresi ile bol ışıklı ortamı ve serin yapısı ile yaz aylarında rahat bir çalışma ortamı sağlayacak niteliklere sahiptir.²²⁸ Kütüphane duvarları çepeçevre kitap koyma için gereken raflarla donatılmış, daha alçak olarak inşâ edilmiş orta zemin de her iki taraftan kitap koymaya müsait olarak konumlandırılmıştır.²²⁹

Otuz kişilik okuma salonuna sahip olan kütüphanede yazma sayısı 1831’dir. Bilhassa Kur’an ilimleri, hadis konularında değerli yazma eserler ihtiva etmektedir. Muhtasar fihristi yapılmış ve H. 1311 yılında basılmıştır. Sonradan bu kütüphaneye katılan Şeyh Hafız Mehmed Murad, Şeyh Mehmed Ârif, Gelibolulu Tahir, Hamidiye, Lala İsmail, Servili, Düğümlü Baba, DarülMesnevî, Esad Efendi, Mehmed Ağa, Saliha Hatun, İzmirli Mustafa, Rüstem Paşa, Yusuf Ağa koleksiyonları 1956 yılında Süleymaniye’ye taşınmıştır. Murad Molla Kütüphanesi’nin tesbit fişleri ve okuyucu fişleri yapılmıştır.²³⁰

Murad Molla Tekke ve Kütüphanesi, Başbakanlık Osmanlı Arşivleri’ne göre bazı tamiratlar geçirmiştir.²³¹ Kütüphane 1953-54 yıllarında bakanlık tarafından restore edilmiş, fiş katalogları hazırlanmış ve okuyucuya daha iyi hizmet verme durumuna sokulmuştur.²³²

21 Mayıs 1997 tarihli TBMM tutanağında “Fatih Murad Molla Halk Kütüphanesinde 1853 yazma eser mevcuttur. Vakıflar Genel Müdürlüğüne ait 446 m²’lik iki katlı bir taş binada hizmet vermektedir. İki salon ve iki odadan müteşekkildir. Kaloriferlidir. Bu kütüphanemizde de yazma eserler odalarda

²²⁷ Başbakanlık Osmanlı Arşivleri, Cevdet-Evkaf, Dosya No. 428, Gömlek No. 21681, Tarih. 1193/1779.

²²⁸ Gökman, 1943, s. 14.

²²⁹ DİA, “Murâd Molla Kütüphanesi” mad., Ankara 2006, c. 31, s. 188.

²³⁰ Ramazan Şeşen, Türkiye’deki Yazma Koleksiyonları ve Bunların Kataloglarının Neşredilmesi, Tarih Dergisi, 35, 2011, s. 14.

²³¹ Başbakanlık Osmanlı Arşivleri, 1301/1883; İ.Ş.D. Dosya No. 66, Gömlek No. 3864; 1309/ 1896; İ.Ş.D, Dosya No. 112, Gömlek No. 6743.

²³² Günay Kut, İstanbul’daki Yazma Kütüphaneleri, İÜ Tarih Dergisi, S. 33, 1980-81, s. 349

muhafaza edilmekte ve rutubet yoktur.”²³³ şeklinde ifadelerden anladığımızı göre binalar o yıllarda halk kütüphanesi olarak kullanılmaktadır. Bu tutanakta yazma eserlerin hala orada bulunduğu da anlaşılmaktadır.

Türk Kütüphaneciler Derneği III. Kurultayı’nda yapılan açıklamaya göre: “Bazı kütüphanelerin İl Halk Kütüphanesi haline getirilmesi hakkındaki Millî Eğitim Bakanlığı Kütüphaneler Genel Müdürlüğü’nün 21.6.1962 gün ve 420-637 sayılı kararı ile Millet Kütüphanesi İstanbul İl Halk Kütüphanesi haline getirilmiş ve Murad Molla Halk Kütüphanesi buraya bağlanmıştır. Murad Molla Halk Kütüphanesi’nde bir süre İngilizce kursları düzenlenmiştir. Ayrıca, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Kütüphanecilik Bölümü öğrencileri de yaz tatillerinde birer ay kütüphanelerimizde staj görmekte ve bu her yıl devam etmektedir.”²³⁴ Tekkenin cümle kapısının solunda bulunan meşrutası bir müddet biçki, ihtisas mektebi olarak kullanılmıştır.²³⁵ 1999 yıl sonu hesaplarına göre Murad Molla Halk Kütüphanesi’nde 1275 okuyucu ve 13273 adet kitap mevcuttur.²³⁶

Millet Kütüphanesi’ne bağlı olarak bir süre hizmet vermiş olan Murad Molla Kütüphanesi’ndeki yazma eserler, 2000 yılında Süleymaniye Kütüphanesi’ne taşınmıştır.²³⁷ Bina bir süre İl Halk Kütüphanesi’ne bağlı Halk ve Çocuk Kütüphanesi olarak hizmet vermiş, ardından terkedilmiş bir halde bırakılmıştır.²³⁸

2009 yılında Fatih Belediyesi tarafından Murad Molla Kütüphanesi’nin restorasyon işleri başlatılmıştır. 2013 yılı itibariyle restore işlemleri devam eden meşruta ve kütüphanenin yanında bulunan ve 31 Mayıs 1915’de yanan²³⁹ tevhidhâne yerine ahşap bir binâ yeniden inşa edilmektedir.²⁴⁰

²³³ http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/Tutanak_B_SD.birlesim_baslangic_yazici?P4=253&P5=B&page1=43&page2=43 , 6 Mart 2013’de ulaşıldı.

²³⁴ Nail Bayraktar, İstanbul İl Halk Kütüphanesi Çalışmaları ve Gelişme Planı, Türk Kütüphaneciler Derneği III. Kurultayı, İstanbul, s. 246.

²³⁵ DİA, “Murad Molla Külliyesi” mad., İstanbul 2006, c. 31, s. 188.

²³⁶ 1999 Yıl Sonu İtibariyle Kitap ve Okuyucu Sayısı, Sayılarla İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, İstanbul 2001.

²³⁷ http://www.milletkutup.gov.tr/fiziki_yapi.html , 27 Mart 2013’de ulaşıldı.

²³⁸ Bkz. Ek-8.

²³⁹ Mehmed Ziya, İstanbul ve Boğaziçi, Devlet Matbaası, İstanbul 1928, s. 64.

²⁴⁰ Bkz. Ek-1.

1.5.MEHMED MURAD NAKŞİBENDÎ'NİN DÂRÜ'L-MESNEVÎSİ

Tekkelerde okutulan kitapların en şöhretlisi Mevlânâ'nın Mesnevî'sidir. Mevlevîhânelerde Mevlevîler için Mesnevî dersleri belli bir düzende verilmektedir. Her Mevlevîhâne aynı zamanda bir Dârü'l-Mesnevî'dir. Ancak çeşitli sebeplerle Mevlevîhânelere gelemeyen de hem Mevlevî kültürü hem de tasavvuf kültürü, bu tekkelerden ayrı olarak kurulan Dârü'l-Mesnevîler kanalıyla sunulmuştur. Dârü'l-Mesnevîler'in diğer önemli hizmeti ise medreselilerce hor görülen Farsça'nın öğretilmesi idi. Mevlânâ, Attâr, Câmii, Senâi gibi büyük sûfilerin tasavvufî eserlerini Farsça yazmış olması bu dilin öğrenilmesini zarurî kılıyordu.²⁴¹

Mesnevîhân kelimesinin sonundaki “-hân” eki Farsça'da okuyan anlamına gelir. Osmanlıcada duâhân, mevlidhân, gazelhân gibi birçok terkipte kullanılmıştır. Buradaki okumak içinden değil yüksek sesle okumak hatta teganni etmek yani musikî ile veya ahenkli bir şekilde okumak demektir. Mesnevîhân da Mevlânâ'nın Mesnevî'sini yüksek sesle okuyan, nadiren teganni eden, fakat her zaman kısa veya uzun bir takım açıklamalarda da bulunanlara verilen bir sıfat olmuştur. Mevlânâ'nın vefatından sonra ilk defa Hüsameddin Çelebi'nin halka açık kürsülerde Mesnevî takrir ettiği bilinmektedir. Böylece Mevlevî geleneğinde ilk Mesnevîhân olarak Hüsameddin Çelebi kabul edilmektedir. Ondan sonra da Sultan Veled bu geleneği devam ettirmiştir.²⁴²

Mesnevî, hakikat yolcuları için rehber kitap kabul edilmiş ve sadece Mevlevîler için değil hakikati arayan bütün dervişler için önemli bir kaynak olarak görülmüştür. Mesnevî okutan şeyhlerin hepsinin Mevlevî olmadığı tarihî vesikalardan anlaşılmaktadır. Mesnevî'yi şerh eden tasavvuf erbâbı arasında da diğer diğer tarîkâta mensup olanlar oldukça fazladır.²⁴³ Mesnevî'nin diğer tarîkâtlar tarafından rağbet görmesinin nedenlerinden biri de eğitici bir kitap olmasıdır. Nakşîler de, Halvetiler de hakikatten bahsederler. Mesnevî de hakikate ulaşmayı çok güzel bir şekilde anlatan adeta bir ders kitabıdır.

²⁴¹ Mustafa Kara, Tekkeler ve Zaviyeler, Dergah Yay., İstanbul 1980, s. 111.

²⁴² Orhan Okay, Osmanlı'da Mesnevihanlık Geleneği ve Son Mesnevihanlardan Tâhirü'l-Mevlevî, Mevlevîliğin Kültür ve Edebiyatımıza Katkıları Paneli, 17 Aralık 1999.

²⁴³ Gölpınarlı, 1953, s. 406-408.

Mesnevîhânlık için gereken ilk şart, bir Mesnevîhânın rahle-i tedrisinden geçmektir. Bunun yanında iyi derecede Farsça bilmek, Mevlânâ'nın diğer eserlerini de okumuş olmak, İslam tarihini bilmek, dinî ve tasavvufî ilimlerde derinlemesine bilgi sahibi olmak da gerekmektedir. Dolayısıyla Mesnevîhânlık babadan oğla geçen bir ünvân değil, ciddi bir eğitim sonunda kazanılan bir ünvandır. Osmanlı mesnevîhânlık icâzet-nâmeleri Ankaravî şerhinin tahkîkine uyulması şartı ile verilmiştir.²⁴⁴

Mesnevîhânlık, ilk Mesnevîhânlardan Mahmud Dede'den bu yana süren bir gelenektir. Mevlevîlik içinde Mesnevîhân olmak için önce bir Mevlevîhâne'de çile çıkarmak, dede olmak gerekmektedir. Daha sonra kişinin tahsiline ve kabiliyetine göre bir Mesnevîhândan bu işin eğitimini alır ve “Mesnevîhân dede” olarak bir tekkede vazife görmeye başlar. Kendisi de bir Mesnevîhân yetiştirmeye başlar. Böylece silsile yoluyla devam eder.

Diğer tarîkâtlardan Mesnevîhân olmak ise daha farklıdır. Mevlevîhânedeki Mesnevîhân olmak kadar ağır şartları yoktur. Çile çıkarıp “dede” olmaları gerekmez. Takip ettikleri bir Mesnevîhân dededen aldıkları icâzetle Mesnevî okumaya ve okutmaya başlarlar. Bunlar da Mesnevîhânlık icâzeti verebilirler. Mevlevî dedeler, Mesnevî'yi Mevlevîlik dairesi içinde, Mevlânâ'nın görüşleri doğrultusunda şerh ederlerken, diğer tarîkâttan Mesnevîhânlar, daha çok kendi tarîkât görüşlerini, kültürel ve genel tasavvuf anlayışı içinde bilgi verici mahiyette şerh ederler.

Tekkeler dışında Mesnevîlerin okunduğu bir diğer önemli yer Dârü'l-Mesnevîlerdir. Dârü'l-Mesnevîler, ilk defa Sultan Abdulmecid'in (1839-1861) tahta çıkışının ilk yıllarında açılmıştır. Özellikle Mevlevî olmayanlara Mesnevî'yi ve tasavvufu öğretmek için açılan halka açık eğitim kurumlarıdır.²⁴⁵

XIX. yüzyılda Mevlevîlerin yanı sıra İstanbul'da yaşayan önemli Nakşî şeyhlerinin aynı zamanda Mesnevîhân oldukları görülmektedir. Mevlevî-Nakşî kaynaşmasıyla birlikte Nakşîlerden “Mesnevîhân-ı Şehîr” lakabıyla ünlenen Hoca

²⁴⁴ DİA, “Mesnevî” mad., Ankara 2004, c. 29, s. 332.

²⁴⁵ Sezai Küçük, Mevlevîliğin Son Yüzyılı, Simurg Yay., İstanbul 2003, s. 357.

Hüsâmeddin Efendi, Hoca Neş'et, Dârü'l-Mesnevî'nin kurucusu Mehmed Murad Efendi, Nakşibendî şeyhi olmalarına rağmen Mesnevî okutmuşlar ve sâliklerini Mevlevî neşvesiyle teslik etmişlerdir.²⁴⁶ Beşiktaş merkezde Neccarzâde Câmii bahçesinde medfûn Neccarzâde Rıza Efendi, Beşiktaş Mevlevîhânesi şeyhi Muhsin Memiş Efendi'den Mesnevî okumuş ve ondan icâzet alıp taliplerine Mesnevî okutmuştur.²⁴⁷

Mehmed Murad Nakşibendî'nin kurduğu Dârü'l-Mesnevî'den her kesimden insan yararlanmıştı. Buradan mezun olanlar arasında Nakşî şeyhlerinden Hacı Feyzullah Efendi (ö.1876), Mustafa Vahyî (ö.1878), Mustafa Sâid (ö.1841) gibi Mesnevîhânlar vardır. Sadiyye tarîkâtı meşâyihinden Elif Efendi (ö.1926) de burada yetişen Mesnevîhânlardandır.²⁴⁸

Mehmed Murad Nakşibendî'den Mesnevîhânlık icâzeti alan Ahmed Cevdet Paşa, devrin İstanbul'undaki Dârü'l-Mesnevî'leri şöyle anlatır: “*Ol vakit İstanbul'da iki meşhur Mesnevîhâne var idi. Biri Hoca Hüsamüddin Efendi (ö.1285/1869) olup Küçük Mustafa Paşa'da Mesnevî-i Şerîf okuturdu. Hüsn-i zann-ı enâma mazhar bir pîr-i rûşen-zamir olup ricâl ü kibardan pek çok zevât ona mu'tekid idi. Her taraftan ve her sınıftan nice zevât onun dersine müdâvemet ile nutkunu nimet ve nasihatini ganimet bilirdiler. Bazan biz dahi gidip takrir-i dil-pezîrini istima' ederdik. Ba'dehu Eyyub-ı Ensârî'ye nakl-i ikâmetgah edip âhir-i ömrüne kadar orada ikâmet eyledi. Yenikapı Mevlevîhânesi Şeyhi Osman Efendi (Selahaddin Dede, ö.1304/1887) onun telâmizindedir.*

Diğer (Mesnevîhân) Çarşamba kurbunda Murad Molla Tekkesi post-nişîni Mehmed Murad Efendi (ö.1263/1848) olup eyyâm-ı muayyenede Mesnevî-i Şerîf okutur ve eyyâm-ı sairede sabahtan akşama kadar mütenevvi dersler verir idi. Tekyesi bayağı daru'l-fünûn idi. Burada her nevi ulûm-ı maarif tahsîl olunur idi. Kendisinin akdem-i şakirdânı olan Hafız Teyfik Efendi dahi burada hücre-nişîn olup

²⁴⁶ DİA, “Mesnevî” mad., Ankara 2004, c. 29, s. 332.

²⁴⁷ Halil İbrahim Şimşek, Mesnevîhân Bir Müceddidiye Şeyhi: Neccârzâde Mustafa Rıza'nın Hayatı ve Tasavvufî Görüşleri, Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi, Ankara 2005, S. 14, s. 160.

²⁴⁸ Mustafa Kara, “Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Tasavvuf ve Tarîkâtlar”, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ans. IV, İletişim Yay., İstanbul 1985, s. 989; Güleç, 2008, s. 19.

*müracaat edenlere Farisî tedaris eylerdi. Bu dergâha ricâl ü kibardan nice zevât gelip gider ve karib u baîd mahallerden pek çok şakird gelip ahz u istifade eder idi. Ben dahi boş vakitlerimi burada tahsîl-i ma'ârifeye sarf eylerdim.*²⁴⁹

İstanbul'da en son yapılan Dârü'l-Mesnevî,²⁵⁰ Mehmed Murad Nakşibendî'nin Fatih ilçesi Çarşamba semtinde Balat Mahallesinde yaptırdığı Dârü'l-Mesnevî'dir.²⁵¹ “Mesnevîhâne Tekkesi” veya “Dârü'l-Mesnevî Tekkesi”²⁵² olarak da anılan yapı, Mehmed Murad Nakşibendî'nin postnişini olduğu Murad Molla Tekkesi'nin iki sokak ilerisindedir. Fener Rum Erkek Lisesi ile güneyinde yer alan Dârü'l-Mesnevî nerdeyse iç içedir.²⁵³

Dârü'l-Mesnevî'yi ve Murad Molla Tekkesi'ni aynı postnişinler idare etmiştir.²⁵⁴ 1890 tarihli bir tekke mecmuasına göre Dârü'l-Mesnevî'de Nakşî şeyhlerinden Mustafa Efendi şeyhlik yapmaktadır. Ayrıca ayin günü olarak Cuma'nın seçildiği kaydedilmektedir.²⁵⁵

Mehmed Murad Nakşibendî, Vekâyi-nâme adlı eserinde “*Küşâd-ı Bâb-ı Dârü'l-Mesnevî*” başlığı altında açılış törenine padişahın gelişini, törende yapılanları, duâları, bütün ayrıntılarıyla anlatır. Ayrıca Dâr'ül-Mesnevî'nin yapılış tarihine düşürülen beyitleri de bu bölümde kaydeder. Vekâyi-nâme'deki ilgili bölüm sadeleştirilerek buraya alınmıştır: “...Binâ ve inşâsına muvaffak olduğum Dâr'ül-Mesnevî'nin 9 Muharrem 1261 Cuma günü büyük şeyhlerin ve dervişlerin ve sair muhterem dostların katılımı ile kapısı açıldı. Mevcut olan camideki dersimizde, kuşluk vaktinde Mesnevî'nin dördüncü cildinin sonuna yaklaşmıştık. Mesnevî dersine başlanıp dersin ardından hafızlar aşr-ı şerifler okudu, duâlar ve senâlar ile Allah'a yakarıldı. Açılıştaki hazır bulunan dostlara yemek ikram edildi.

²⁴⁹ Ahmed Cevdet Paşa, 1991, s. 12-13.

²⁵⁰ Mustafa Kara, Tekkeler ve Zaviyeler, Dergah Yay., İstanbul 1980, s. 109.

²⁵¹ Bkz. Ek-14,15.

²⁵² DİA, “Mesnevîhâne Tekkesi” mad. Ankara 2004, c. 29, s. 334; Hür Mahmut Yücer, Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl), İnsan Yay., İstanbul 2003, s. 279.

²⁵³ Bkz. Ek-12,13.

²⁵⁴ Hür Mahmut Yücer, Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl), İnsan Yay., İstanbul 2003, s. 279, dipnot 734.

²⁵⁵ Şimşek, 2007a, s. 155.

O esnada ansızın Hekimbaşı ve eski Rumeli Kazaskeri Molla Abdülhak Efendi geldi. Dârü'l-Mesnevî'nin açılışı ile Hazret-i Hüseyin'e okunacak olan mersiye haberi padişaha ulaşmış. Padişahın da teşrif edeceği haberini getirdiler. Padişahın Cuma namazını Unkapanı'ndaki camide kıldıktan sonra oradan geleceğini ve teşrifine kadar açılışın ertelenmesini söylediler. Öğle vakti Dârü'l-Mesnevî'deki minarede Cuma namazı için ezan okundu. Bu dahi benim için bir uğur oldu. Camiye toplandı. Nur-ı Osmanî Câmii hatibi Seyyid Hafız Hayri Efendi, Aşure gününün fazileti ve Muharrem ayının on gününün şerefi hakkında bir hutbeyi güzel bir sesle okudu. Orada hazır bulunanlar fazlasıyla memnun oldular. Hutbeden sonra bize imamlık yaparak Cuma namazını kıldırıldılar.

Padişahın emri gereği mersiye meclisi ertelendi ve cemaat camiden çıkmayıp padişahı beklediler. Ben de buhurdan ile Dârü'l-Mesnevî'nin yüz adım ilerisinde, padişahı karşılamak için beklemeye başladım. Saat sekizi çeyrek geçe, Sultan Abdulmecid güneşin doğuşundan daha ışıltılı, dolunay gibi parlayarak, Hazret-i Süleyman misali ata binmiş halde göründüler. Ben de saygı ve hürmetle yere eğilip buhurdan ile önlerine düştüm. Dârü'l-Mesnevî'deki camide padişah mahfilinde olmadığı için, müezzin mahfilinde hazırladığımız döşek üzerine oturdular. Bana ruhsat buyurduktan sonra ben bin hayâ ile huzurlarına çıktım. Padişah "*Sana hüsn-i zannım vardır ve seni severim. İlmini ve kemalini bilirim. Bana mahsus hayr duânı almak için geldim.*" dedi. Ben de semaya ellerimi kaldırıp zât-ı şahanelerine hamd ü senâ ve çok hayır duâlar ettim. Sonra şöyle buyurdular: "*Meclis-i şerif ne veçhile olagelmışse bir şey noksan ve ihtisâr olunmayarak icrâ olunsun. Biz memnun oluruz ve meclis-i zikri severiz.*"

Padişahın izniyle kürsüye çıkıp bir saat kadar vaaz ve nasihatte bulundum. Vaazıma, "*De ki: 'Ben buna karşılık sizden, sevgiden başka bir ücret istemiyorum.' Kim güzel bir iş yaparsa, onun iyiliğini artırırız. Şüphesiz Allah, çok bağışlayandır, şükriin karşılığını verendir.*"²⁵⁶ ayetiyle başlayarak Âl-i Abâ'nın faziletinden ve Hazret-i Hüseyin efendimizin şehadeti kıssasından hayli ilginç ve dokunaklı

²⁵⁶ Şûrâ, 23.

bölümler nakl ettim. Hatta orda bulunanlar, kıssanın iki yerinde sultanın ağladığına şahit olmuşlar.

Vaaz bittikten sonra yine padişaha ve şehzadelerine, orda bulunanlara ve ümmet-i Muhammed'e duâ eyledim. Üzerimize düşen duâyı kusursuz bir şekilde yaptık. Duâdan sonra kürsüden inip hatm-i hâcegan eyledim. Sonra da samimi bir kalp ile kelime-i tevhide başlandı. On beş dakika kadar tevhid okunduktan sonra mersiyeye başlandı. Bu mersiye, Yazıcızâde'nin Muhammediyye adlı kitabında yazılıdır. Karabâlî'de bulunan Nakşibendî tekkesinde şeyh olan Şükrullah Efendi, güzel bir sesle okumaya başlayınca, orda bulunanlara bir hâl gelip âh u figân eylediler, adeta haşır meydanına bir numûne oldu. Mersiye tamamlandıktan sonra Şeyh Atâullah Efendi ayakta durarak ism-i celâli okumaya başladı. Ve arkasından bütün şeyh ve dervişler hep birlikte, hararetli bir zikrullâhın parçası oldular. Zikir esnasında güzel sesli zâkirler evliya-yı kiramın nutuklarını okudular. Ve latif kasideleriyle zikir meclisini süslediler. Zikir meclisi tamamlanınca meşâyih-ı selâtininden es-Seyyid el-Hacc Mehmed Tefvik Efendi'ye duâ için işaret ettim. Meclise münasip ahenkli sözlerle, fesahat ve belagatli bir latif duâ eylediler. Bundan sonra yine talebelerimizden ve meşâyih-ı selâtin zümresinden eş-Şeyh es-Seyyid Hafız İbrahim Efendi'ye de bir güzel duâ yaptırdım. Duâ sonrası büyük şeyhlerden bazıları Fatiha okudular.

Meclis tamamlanıp, saat on buçuğa geldiğinde Abdulmecid Han hazretleri saraylarına dönmek istediler. Yine buhurdân ile uğurlamak istedim. On adım kadar gittikten sonra bana kalmak için ruşat verildi. Yolda on bin kuruş hediye ettiler. Ve yine iki bin kuruş; şeyhlere, dervişlere, Dârü'l-Mesnevî'de oturanlara ve başka verilmesi lazım gelen yerlere dağıtmak için verildi. Taksim etme görevi de bana bırakıldığı için o gece hepsini bölüştürdük. Ertesi gün de uygun yerlere dağıtıldı. Hepsi memnun olup sultanımıza çok hayır duâda bulundu. Allah saltanat tahtında daim eylesin.

Sultanın maiyyetinde, vezirlerden Tophane Müşîri Mehmed Ali Paşa ve Âstanenin Asâkir-i Mansûre Müşîri Reşid Paşa vardı. Ve yine baş-mâbeynci

Abdulhamid Bey hazretleri ve sair Mâbeyn-i Hümâyûn hademeleri mevcut idi. Mevlâ cümlesine selamet, ihsan ve muradlarına nail eylesin.

Ben Zilkâde sonunda altmış yaşımı tamamladım. Dâr'ül-Mesnevî'nin açılışının da altmış senesi Zilhiccesi'ne denk geldiğini düşünerek 1260 senesi hesabı üzerine bir târîh-i tamam söyledim. O tarih budur:

Çün hitâma irdi, bânisi didi târîh-i tamâm

Ehl-i akl-ı bina bu Dârü'l-Mesnevî (Sene 1260)

Ve yine noktalı harflerle başka bir tarih aklıma geldi. O tarih de teberrüken şöyle yazılmıştır:

Çün pezîrây-ı hitâm oldı binâ, bânî didi:

İşde Dâr-ı Mesnevî mu'cemle târîh-i tâm (Sene 1260)

Doslarımızdan ve şairlerden bazı büyük zatlar da tarih takdim buyurdular. Ben de uğur saydığım için ve zayi olmasın diye buraya yazdım. Büyük Mevlevîlerden Hattat İsmail Hakkı Efendi'nin tarihidir:

Bendesî Hakkî da târîhin mücevher söyledi

Yapdı Dârü'l-Mesnevî'yi Hâce-i Devrân-becâ (Sene 1260)

Ve yine Bursa şehrinde bulunan Hazret-i Mısrî'nin tekkesi şeyhi Zâik Efendi'nin takdim eylediği güzel tarihtir. Mısrâ'-ı sânîsi mühmeliyle ve mu'cemiyile iki tarihtir. Beytin hepsi tek târîh değildir.

Himmet-i üstâd-ı âlemdür ki bu târîhde

Resm-i dil-keş-i dehre Dârü'l-Mesnevî viridi şeref (Sene 1260)

Ve yine şâir-i mâhir Safvet Efendi'nin tarihidir. Bir ziyâde ta'miye iledir.

Bir zât yapmamış oku târîh Safvetî

Hakk'un Murad yaptı yeni Dâr-ı Mesnevî (Sene 1260)

Ve yine dostlarımızdan Talib Efendi hazretlerinin takdim eylediği tarihtir:

Cevher ile yazıldı mısra'-ı evvelde târîhi

İkinci mısra' Talib tamâmından ider imâ

Bu cây-i Mesnevî, Hâce Murad'un oldu bünyâdı

Bu dâr-ı Mesnevî ayn-ı cinâna döndi Mevlânâ (Sene 1260)

Ve yine Fehim Efendi hazretlerinin inşâ buyurdıkları mu'cemle tâm tarih şudur:

Hâce-i tahrîr Dârü'l-Mesnevî'yi yaptı becây (Sene 1260)

Ve yine talebelerimizden Nüzhet Efendi söylemiştir ve tam târîh-i zîbâdır:

Kemine bendesi Nüzhet de söyledi târîh

Murad Efendi zehî yaptı Dâr-ı Mesnevî'yi (Sene 1260)

Bunlardan başka bazı dostların da takdim ettikleri tarihler vardı ama kayıt olmadığı için maalesef zayi oldu. Allah yüce dergâhında kabul edip, kapısını kıyamet gününde açsın. Allah'ın zikri, Mesnevî dersi ve sâir dersler ile çeşitli taat ve ibadetlerle içini ve dışını ma'mûr eylesin.²⁵⁷

Mehmed Murad Nakşibendî'den Mesnevî dersleri almış olan Ahmed Cevdet Paşa da Dârü'l-Mesnevî'nin açılışında bulunmuş ve o gün Mesnevîhânlık icâzeti

²⁵⁷ Mehmed Murad Nakşibendî, Vekâyi-nâme, Millet Ktp., Ali Emiri Koleksiyonu, No. 103, vr. 2a-4b

almıştır. Ahmed Cevdet Paşa, Tezâkir’inde bu olayı şöyle kaydeder: “*Murad Molla Şeyhi epeyce servet sahibi olup tekkesinin tayyârâtı dahi ziyade idi ve hayyir bir âdem olup eline geçen paraları umûr-ı hayriyyeye sarf ederdi. Bu cihetle tekyesi civarında hala mevcud olan Dârü’l-Mesnevî’yi inşâ eyledi ve bin iki yüz altmış senesi Muharrem’in dokuzuncu günü anı küşâd ettikte teberrüken Sultan Abdulmecid Han hazretleri teşrif buyurdu. Ol gün Şeyh Efendi eski şakirdânına icâzet verdiği sırada ben dahi Mesnevî-i Şerîf’den icâzet aldım ve anınla beraber Kasîde-i Bür’e ve Hizbü’l-bahr okumağa dahi andan mezun oldum. Andan sonra her sene Muharrem’in dokuzunda Dârü’l-Mesnevî’de mersiye okumak âdet olmuştur. Dokuzuncu gün tayin olması dahi her sene Muharrem’in onuncu günü Koca Mustafa Paşa Dergâhı’nda mersiye okumak âdet olduğu cihetle iki mersiye bir güne gelmemek içindir.*”²⁵⁸

Dârü’l-Mesnevî, kuruluşunda derslane olarak kullanıldığı anlaşılan mescid, bunun yanı sıra bağımsız bir tevhidhane, sekiz adet derviş hücre, kütüphane, şadırvan, cümle kapısı, su haznesi, çeşme, mutfak ve selamlık dairesinden oluşmaktaydı. İnşasından kısa bir süre sonra mescid-dershaneye bir minare eklenmiş, muhtemelen Şeyh Mehmed Murad Nakşibendî’nin ölümünün ardından (1848) kabrinin üzerine türbe yapılmıştır. 1852’de II. Mahmud’un başkadını Nevfidan Kadınefendi avluya bir kuyu bileziği vakfetmiştir. Yapılar tekkelerin kapatılmasından (1925) sonra özgün kullanımlarını yitirdikleri için harap olmaya başlamış; tevhidhâne, selamlık, derviş hücreleri, kütüphane ve mutfak yıkılarak bunlardan boşalan alanların bir kısmına bir imam meşrutası inşa edilmiştir.²⁵⁹ Dârü’l-Mesnevî’nin bahçesinde Mehmed Murad Nakşibendî’nin türbesi yer almaktadır. 1968’de onarım geçiren mescid-dershâne günümüzde Câmii olarak kullanılmaktadır.

Kareye yakın dikdörtgen (8,40×7,40 m.) bir alanı kaplayan mescid-dershâne, duvarları moloz taş ve tuğlayla örülmüş, kapı ve pencereleri kesme küfekiden sövelerle çerçevelenmiş, kırma çatılı sonradan bir mescid yapısıdır. Kapalı son cemaat yerinin basık kemerli kapısı önündeki ahşap saçak sonradan iptal edilerek

²⁵⁸ Ahmed Cevdet Paşa, 1991, s. 17.

²⁵⁹ DİA, “Mesnevihâne Tekkesi” mad. Ankara 2004, c. 29, s. 335.

yerine cephenin görünümünü bozan bir beton sundurma oturtulmuştur. İçinde mahfil bulunmayan harimin duvarlarında ikişer adet dikdörtgen pencere, doğu ve batı duvarındaki pencerelerin arasında da yarım daire planlı ve yuvarlak kemerli mihrap yer alır. Çubuklu olan ahşap tavanın merkezindeki basit, yuvarlak göbek dışında süslemeye yer verilmemiştir.²⁶⁰ Yapıdaki en ilginç ayrıntı ise Mevlevî sikkesi biçimindeki minare alemidir.²⁶¹

Cümle kapısının yuvarlak kemeri üzerinde Hattat Ali Haydar Bey'in ta'lîk kitabesi yer almaktadır: "*Hâzâ dâru tadrîs'l-Mesnevî li-Hazreti Mevlânâ Celâliddîn er-Rûmî kuddise sırruh'üs-sâmî*"²⁶²

Kapının üzerinde "Hakkı" mahlaslı bir şaire ait Ali Haydar Bey'in 1844 tarihli ta'lîk inşa kitabesi bulunmaktadır:²⁶³

Malik-i ilmlerini kâşif-i esraru'l-Hakk

Zü'l-kerem bende-i Murad ol çağrıl abâ

Hazret-i Mollâ-yı Rûm'un Mesnevîsin şerh idüb

İlm ü feyz-i ma'nevisin kıldı uşşaka 'itâ

Rûh-ı pâk için okunsun Mesnevî bunda deyu

İşte mescidle mahallî hücreler kıldı bînâ

²⁶⁰ DİA, "Mesnevihâne Tekkesi" mad. Ankara 2004, c. 29, s. 335.

²⁶¹ Bkz. Ek-11.

²⁶² Bkz. Ek-14.

²⁶³ Bkz. Ek-15.

Böyle zât-ı pâk pür-lütf 'âl-i himmetin

Sa'yını meşkûr idüb ömrin füzûn itsün Hüdâ

Bendesi Hakkı da târîhin mücevher söyledi

Yapdı Dârü'l-Mesnevî'yi Hâce-i Devrân-becâ

Günümüzde Mesnevîhâne Câmii olarak bilinen Dârü'l-Mesnevî, İstanbul Sivil Mimarî Yapılar Envanteri Fişi'ne göre F-568 numaraya kayıtlıdır.²⁶⁴ Mesnevîhâne Câmii, bakımsız kaldığı yıllarda İsmail Ağa cemaatinden Musa Dede tarafından tamir edilmiştir.²⁶⁵ Câmii içerisinde biri H.1382 tarihli üç adet el yazması levha yer almaktadır.²⁶⁶

Mehmed Murad Nakşibendî, Dârü'l-Mesnevî'nin içerisinde Murad Molla Kütüphanesi haricinde bir kütüphane daha tesis etmiştir. Oldukça varlıklı olduğu bilinen Mehmed Murad, bu kütüphaneye de oldukça fazla kitap vakfetmiştir. Şu anda bu kütüphane Süleymaniye Kütüphanesi, Dârü'l-Mesnevî Koleksiyonu içerisinde yer almaktadır.

1.6. MEHMED MURAD NAKŞİBENDİ'NİN ESERLERİ

1.6.1. Dîvân

Edirne Selimiye Ktp, No. 1340 nolu nüsha ile elimizde, Dîvân'ın H.1290/1873 tarihinde el-Hac Hüseyin Efendi tarafından basılmış 48 varaklık nüshası bulunmaktadır. Ancak imlâ ve okuma hatalarıyla dolu bir baskı olduğu tesbit edilmiştir. Matbu eserin başında Sâlim Efendi'nin kaleme aldığı takdim yazısı mevcuttur. Burada övgü dolu sözlerle eserin Mehmed Murad Nakşibendî'ye ait, evliyalari medhedici ve ârifullâhı öven şiirlerle dolu bir Dîvânçe olduğunu

²⁶⁴ http://www.istanbulkulturenvanteri.gov.tr/kentsel-sivil-mimari/detay/envanter_id/53438 , 1 Nisan 2013'de ulaşıldı.

²⁶⁵ <http://www.yenidurus.com/icerik/yazilar/roportaj/sayi43.HTM> , 6 Mart 2013'de ulaşıldı.

²⁶⁶ Dârü'l-Mesnevî'deki el yazması levhalar için bkz. Ek-16,17,18.

belirtmiştir: “Şiirlerin her birisi birer yetîm-i sadef-i deryâ-yı ma’na ve gülgonca-yı gülistân-ı esrâr-ı Sübhânî ve her bir mısırâsı mesâbîh-i eflâk-i cihân ve mefâtîh-i ebvâb-ı cinân olmaya şâyân”²⁶⁷ diye anlatılan Dîvân’ın şimdije kadar el yazması nüshasına ulaşılammıştı.

Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi’nde 05 Ba 1855 arşiv numarasıyla Eş’âr adıyla kayıtlı el yazması nüsha bulunmuştur. Bu nüshanın başında, H.1264 tarihinde Amasya’da Muhammed Efendi’ye teberrüken ve emaneten alınarak yazıldığı ve ardından kitabın asıl sahibine iade edildiğine dair bir not bulunmaktadır.²⁶⁸ İlk incelemelerimize göre el yazması nüshada, matbû nüshaya göre kelimelerin daha doğru yazıldığı anlaşılmaktadır. 180x120 mm. ölçülerinde kareli deftere, rik’a yazı ile 103 varak halinde yazılmıştır. Son dört yaprakta Gulâmi’den bir muhammes ile Terakki risalesinden aktarılmış iki mersiye ve Amasya’da metfun Hızır Paşaoğlu Mehmed Paşa’nın mezartaşında yazılı 900 (1494) tarihli manzum kitabe sureti vardır.

Dört adet na’at ile başlayan eser, Hz. Ali, Hz. Hatice, Hz. Fatıma, Hz. Hasan’a yazdığı medhiyelerle devam etmektedir. Hz. Hüseyin’in Kerbelâ’da şehit edilmesine yazdığı üç adet mersiyeden biri muhammesdir. Dîvân’da, Mevlânâ Celâleddîn Rûmî ve Eşrefoğlu Rûmî’ye yazdığı iki muhammes daha bulunmaktadır. Bunlardan başka Abdulkadir Geylânî, Bahâeddîn Nakşibend, Seyyid Ahmed Rufâî, Ahmed Bedevî, Şeyh Sa’deddin Cibâvî, Şeyh Şaban Halvetî, Şeyh Şâzelî, Pîr Şeyh Şaban-ı Velî, İbrâhim b. Edhem, Hacı Bektâş-ı Velî, Hacı Bayram-ı Velî, Aziz Mahmud Hüdayî, Emir Ahmed-i Buhârî, Muhyiddîn İbn-i Arabî, Yunus Emre, Sünbül Sinan, Şeyh Vefâ, Ebâ Eyüb Ensârî, Mehmed Murad-ı Buhârî, Abdullah Kaşgarî, Neccârzâde Mustafa Efendi, Ferîdüddîn Attâr, Hafız-ı Şîrâzî, Şeyh Sadi Şîrâzî, Molla Câmî, Hâce Ahrar, Sevündük Dede, Nureddin Cerrahî, Niyâzi-yi Halvetî, Sezâyü’l-Halvetî Edirnevî, Beyzâde Mustafa Efendi, İsa Nakşibendî, Ankaravî İsmail Efendi, Nizamüddin-i Halvetî, Seyyid Nizamzâde Seyfullah, Abdulmecid-i Sivâsî, Sivasîzâde Şeyh Abdalbaki Efendi, Şeyh Ümmî Sinan,

²⁶⁷ Mehmed Murad Nakşibendî, Divân, Süleymaniye Ktp., Mehmed Murad-Mehmed Ârif Koleksiyonu, No. 149, vr. 1a.

²⁶⁸ Bkz. Ek-20.

Hüsameddin Uşşâkîzâde, İsmail Rûmî, Hoca Neş'et, Süleyman Vahyî, Abid Çelebî, Mehmed Emin Tokadî, Müstakimzâde Saadeddin Süleyman için yazılmış kasideler mevcuttur.

Adeta evliyalar tezkiresi niteliğinde olan bu Dîvân, bahsi geçen isimleri araştıranlar için özgün bir kaynaktır. Mehmed Murad Nakşibendî didaktik bir anlayışla şiirlerini kaleme almış ve ellinin üstünde kişi hakkında hayli ayrıntılı bilgiler vermiştir. Doğum yerlerinden eserlerine, kerametlerinden vefat tarihlerine kadar geniş bir yelpazede bilgiler bulunmaktadır.²⁶⁹

1.6.2. Hülâsatü'ş-Şürûh

Mehmed Murad Nakşibendî'nin Mevlânâ'nın Mesnevî'nin tamamına yazdığı altı ciltlik eserdir. Mehmed Murad, Mesnevî'nin yedinci cildini kabul etmemektedir. Bu hem Mehmed Murad'ın Mesnevî'nin sadece altı cildine şerh yazmasından hem de öğrencisi Ahmed Cevdet Paşa'nın ondan aldığı icâzetle ilgili açıklamalarından anlaşılmaktadır: *“Bizim aldığımız icâzet şeş-cihet-i ma'nevî olan defâtir-i sitte-i Mesnevî-ye münhasır idi. Zira Şeyh Murad Efendi, cild-i sâbi'i münkir idi. Hüsam Efendi ise “Mesnevî yedi cilddir diyenleri, altı cilddir diyene kadar dövmelidir” der idi.*”²⁷⁰

Mehmed Murad Nakşibendî, Hülâsatü'ş-Şürûh'un dibâcesinde, esere verdiği isimden, telif tarihi ve telif sebebinden şöyle bahseder: *“Haddimiz ve liyâkatimiz olmayarak hânkâhımızda dâyimâ neşr-i ilim ile meşgul olur idik. Binâberin Elhamdüli'llâhi Te'alâ üç defa Me'nevî-yi Şerîf hatmi mukadder oldu ve ahyânen hatır-ı fâtıra hutûr eder idi ki muhtasarca bir şerh yazayım. Bazı telâmîzimiz dahi bu esnâda tâlib olmakla eskâr-ı dîrîneyi kuvveden fi'ile çıkarmak murâd olunup Hicret-i Nebviyyenin bin iki yüz elli beşinci senesi Receb-i Şerîfinin on yedinci çeharşenbe*

²⁶⁹ Mehmed Murad Nakşibendî, Dîvân, Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi, No. 05 Ba 1855.

²⁷⁰ Ahmed Cevdet Paşa, 1991, s. 230.

günü işbu şerh-i şerîf yazılmağa ibtidâ olundu, bi-'avni'llâhi Te'alâ ve ismine Hülâsatü'ş-Şürûh tesmiye olundu."²⁷¹

Mehmed Murad Nakşibendî, "Mesnevî-i Şerif'i bazı tâlibine tadrîs tarikiyle nakl u beyân" ettiğini ve "kabiliyetli ve zeki hayli kimselerle"²⁷² Mesnevî dersleri yaptığını kaydetmektedir. Ayrıca eserinde, uzun zamandır Mesnevî'ye hizmet ettiğini "bâzı yârânın iltimasıyla"²⁷³ teberrüken bir şerh yazmayı münasip gördüğünden bahsetmektedir.²⁷⁴

Mehmed Murad Nakşibendî, "Şerh vadisinde ebyât-ı şerîfesini dâhi hâsılı ma'nâ ile iktifâ ederek lisân-ı Türkî'ye tercüme ederdim." diyerek şerhe nasıl başladığını ve şerh metodunu ortaya koymaktadır.²⁷⁵

Eserin İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde ve Süleymaniye Kütüphanesi'nde olmak üzere iki nüshası tespit edilmiştir. Çalışmamızda kullandığımız nüshalar, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi TY 6309-6310-6311-6312-6313-6314 numaralarda yer almaktadır. Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki nüsha ise M. Ârif-M. Murad Koleksiyonu'nda 35, 89, 112, 113, 240, 259; Dârü'l-Mesnevî Koleksiyonu'nda 208 kayıt numaralarıyla mevcuttur.

Tüm nüshalar aynı kişinin elinden çıkmış gibi gözükmektedir. Ancak birinci ve beşinci ciltlerin sonunda yer alan iki farklı müstensih ismi bulunmaktadır. Müellif nüshası bulunamamıştır. İlk cildin sonundaki istinsah kaydında yer alan "Asrın en büyük âlimi Şeyh Mehmed Murad'ın Mesnevî şerhinin birinci cildi, Kıırlı Abdu'l-cemîl oğlu Hasan'ın elinden tamamlandı. Allah ikisini, her iki dünyada da bağışlasın."²⁷⁶ ifadelerinden anlaşıldığı gibi müstensih Kıırlı Abdülcemil oğlu Hasan'dır. Beşinci cildin sonunda ise Ömer bin Feyzullah ismi yer almaktadır.

²⁷¹ Mehmed Murad Nakşibendî, Hülâsatü'ş-Şürûh-I, İstanbul Üniversitesi Ktp., No. TY 6309, vr. 1b; Bkz. Ek-21.

²⁷² Mehmed Murad Nakşibendî, Hülâsatü'ş-Şürûh-III, İstanbul Üniversitesi Ktp., No. TY 6311, vr. 1b.

²⁷³ Mehmed Murad Nakşibendî, Hülâsatü'ş-Şürûh-II, İstanbul Üniversitesi Ktp., No. TY 6310, vr. 1b.

²⁷⁴ Mehmed Murad Nakşibendî, Hülâsatü'ş-Şürûh-V, İstanbul Üniversitesi Ktp., No. TY 6313, vr. 1b.

²⁷⁵ Mehmed Murad Nakşibendî, Hülâsatü'ş-Şürûh-VI, İstanbul Üniversitesi Ktp., No. TY 6314, vr. 1b.

²⁷⁶ Mehmed Murad Nakşibendî, Hülâsatü'ş-Şürûh-I, İstanbul Üniversitesi Ktp., No. TY 6309, vr. 213b.

Müellifin, eseri görüp kontrol ettiği, düzeltmeler yaptığı sahh kayıtlarından anlaşılmaktadır.

İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunan altı ciltten; 1.cilt:213, 2.cilt:202, 3.cilt:257, 4.cilt:250, 5.cilt:311, 6.cilt:187 varak olup; her varak 29'ar satırdan meydana gelmektedir. Yazı çeşidi taliktir. Eser, kırmızı meşin ciltli olup, bazı ciltler ebrulu kağıt kap içindedir. Kırmızı deri mikleplidir ve miklebi süslenmiştir. Cildi zencirekli ve kağıdı âharlıdır. Sayfaların kenarları çift kırmızı cetvelle çevrilidir. Farsça beyitlerin üzeri kırmızı renkle çizilmiş, Farsça başlıklar kırmızı renkle yazılmıştır.

1.Cilt:

İstanbul Kütüphanesi'ndeki 1. cilt nüshasının kırmızı deri cildinde sarı altın yaldızlı hilal şeklinde bir süsleme ve hilalin içinde 'Kütübhâne-i Hümâyûn Cenâb-ı Mülûkâne' yazısı yer almaktadır. Hilalin üstünde II. Abdülhamid'in tuğrası ve mührü yer almaktadır. Eserin II. Abdülhamid'in şahsî kütüphanesine ait olduğu görülmektedir.²⁷⁷ Birinci ve beşinci varakları tezhiplenmiştir.²⁷⁸

Müellif tarafından dokuz ayda tamamlanan ilk cildin şerhi, yaklaşık üç buçuk ayda müstensih tarafından yazılmıştır. Müellif, ilk cildin yazımına, 17 Recep 1255 / 25 Eylül 1839 Çarşamba günü başlamıştır. 25 Rabiü'l-âhir 1256 / 26 Haziran 1840 tarihinde tamamlanmıştır. Müstensih kaydında ise 12 Şaban 1256 / 9 Ekim 1840 tarihi yer almaktadır.²⁷⁹

²⁷⁷ Bkz. Ek-22.

²⁷⁸ Bkz. Ek-21.

²⁷⁹ Mehmed Murad Nakşibendî, Hülâsatü'ş-Şürûh-I, İstanbul Üniversitesi Ktp., No. TY 6309, vr. 1b, 213b.

2. Cilt:

Mesnevî'nin 2. cildinin şerhine 26 Rabiü'l-âhir 1256 / 27 Haziran 1840 Cuma günü başladığını belirten Mehmed Murad Nakşibendî, 25 Safer 1257 / 18 Nisan 1841'de öğle ezanıyla şerhi bitirdiğini kaydetmektedir.²⁸⁰

İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'ndeki ikinci cilt nüshasının dış kabı ilk ciltle aynı özelliklerdedir.²⁸¹ İlk varak tezhipte süslenmiştir.²⁸²

3. Cilt:

Mehmed Murad Nakşibendî, Mesnevî'nin 3. cildinin şerhine 1257 senesinin Rabiü'l-evvel ayında (Nisan 1841) bir Cuma günü başladığını belirtmektedir. Eserin sonunda 5 Muharrem 1258 / 16 Şubat 1842'de ikinci namazı sonrası bitirdiğini ifade etmektedir.²⁸³

3. cildin İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde nüshasının dış kabı kırmızı meşin ciltli olup, yoğun bir şekilde altın kabartmalarla süslüdür. İlk varak da tezhiplenmiştir.²⁸⁴

4. Cilt:

Mehmed Murad Nakşibendî, Hülâsatü's-Şürûh'un 4. Cildine, 12 Muharrem 1258 / 23 Şubat 1842'de başlamış, Zilhicce 1258 / Ocak 1843'de tamamlamıştır.²⁸⁵

İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'ndeki 4. cilt nüshasının ilk varağının tezhipli ve sarı, yeşil, mavi, pembe renklerde çiçek ve yaprak desenleriyle süslenmiş olduğu görülmektedir.²⁸⁶

²⁸⁰ Mehmed Murad Nakşibendî, Hülâsatü's-Şürûh-II, İstanbul Üniversitesi Ktp., No. TY 6310, vr. 1b, 203a.

²⁸¹ Bkz. Ek-22.

²⁸² Bkz. Ek-23.

²⁸³ Mehmed Murad Nakşibendî, Hülâsatü's-Şürûh-III, İstanbul Üniversitesi Ktp., No. TY 6311, vr. 1b, 257a.

²⁸⁴ Bkz. Ek-24, 25.

²⁸⁵ Mehmed Murad Nakşibendî, Hülâsatü's-Şürûh-IV, İstanbul Üniversitesi Ktp., No. TY 6312, vr. 1b, 251a.

5. Cilt:

Mehmed Murad'ın aktardığına göre: “1258 senesi Zilhicce'nin dokuzuncu yevmi'l-selâsenin gecesi ki yevm-i arefenin gecesidir; cild-i rabi'in şerhi tamam oldu ve ferdası yevm-i arefede işbu cild-i hamsin şerhine şürû' ve ibtidâ olundu.” 5. cilt, 18 Rabiü'l-âhir 1261 / 26 Nisan 1845 Cuma gecesi saat ikide tamamlanmıştır.²⁸⁷

İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'ndeki 5. cilt nüshasının ilk varağı tezhiplidir.²⁸⁸

6. Cilt:

Mesnevî şerhinin son cildine 20 Rabiü'l-âhir 1261 / 28 Nisan 1845 Pazar günü başlayan şârih ne zaman bitirdiği konusunda eserin sonunda bir tarih vermemiştir.²⁸⁹

İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'ndeki 6. cilt nüshasının ilk varağı tezhipli olup, çeşitli renklerde enfes çiçek ve yaprak desenleriyle süslenmiştir.²⁹⁰

1.6.3. Mâ Hazar

Mehmed Murad Nakşibendî'nin Ferîdüddîn Attâr'ın Pend-nâme'sine yazdığı şerhtir. Bu eseri yüz defadan fazla okuduğunu söyleyen şârih, eseri yazma sebebini şöyle anlatmaktadır: “*Murâd Mollâ Tekyesi*'nde mûris-ı peder olarak bî-liyâkat ve istihkâk-ı şeyh olup hasebi'l-makdûr bazı tâlibâna ders müzâkere olunmak hasebiyle yüz def'adan ziyâde, kutbu'l-ârifin gavsu'l-vâsılın kudve-i bozorgvâr *Ferîdüddîn Muhammed Attâr* nefe'anallâhu bi-zikrihi hazretlerinin pend nâm kitâb-ı celflü'l-kadrleri müzâkere olunup teberrüken ve teyemmünen kesret-i şürûhuna binâen her ne

²⁸⁶ Bkz. Ek-26.

²⁸⁷ Mehmed Murad Nakşibendî, Hülâsatü'ş-Şürûh-V, İstanbul Üniversitesi Ktp., No. TY 6313, vr. 1b, 311a.

²⁸⁸ Bkz. Ek-27.

²⁸⁹ Mehmed Murad Nakşibendî, Hülâsatü'ş-Şürûh-VI, İstanbul Üniversitesi Ktp., No. TY 6314, vr. 1b, 314a.

²⁹⁰ Bkz. Ek-28.

kadar ihtiyâc yok ise de şerh vâdîsinde bir şey tahrîr olunmak hâtır-ı nâcîzime hutûr etmekle şürûh olundu.”²⁹¹

Mehmed Murad Nakşibendî Dîvân’ında, otuz yıldır okuttuğunu ve Pend-nâme’ye şerh yazdığını şöyle haber vermektedir:

Eyâ şeyh-i cihân ra’ m et Murâd-ı nâ-murâda sen

Otuz yıldır kitâbını okudur yâd eder her bâr

Yine haddince şerh edip âdını Mâ-Hazar koydu

*Murâd-ı intisâb-ı dergâhındır ey ulu hünkâr*²⁹²

Şârih, Pend-nâme şerhini iki ayda bitirmiştir. Pend-nâme metninden başka herhangi bir şerhe, kitaba, lügata bakmadan aklında kalanlarla yazdığını söylediği esere “Mâ Hazar” adını vermeyi münasip görmüştür: “*Ve işbu şerh iki mâh müddetde bihamdilillâhi te’âlâ tamâm oldu ve bir mâhı şehr-i Ramazân-ı şerîf olduğundan mâ-adâ terâküm-i alâyık ve telâtum-ı avâ’ik sebebiyle zihn ü aklım perâkende ve perîşân olup dikkat-i tâm olmamağla vâkı’ olan sehv ü hatâlarını nâzır olan yârândan me’ mûl fakîr-i nâ-çîz oldur ki; kezâlik nâ-dîden-i kusûr ile hakk ü mahv ve kalem-i safh u afv ile râst ve tashîh buyuralar. Ve esnâ-yı tahrîrde şürûh-ı mütekaddimînden indimizde bir şerh bulunmadığından ne bir şerhe ve ne bir lugata ve ne bir kitâba pend metninden mâ-adâ nakl olunmamağla cümlesi zihinde ve hâtırda mevcûd ise ol tahrîr olduğundan ismine Mâ-Hazar-ı Muhammed Murâd tesmiye olunmak münâsib görüldü.*”²⁹³

²⁹¹ Mehmed Murad Nakşibendî, Mâ Hazar, Süleymaniye Ktp., Mehmed Ârif Koleksiyonu, No. 260, vr. 1b.

²⁹² Mehmed Murad Nakşibendî, Dîvân, Süleymaniye Ktp., Mehmed Ârif-Mehmed Murad Koleksiyonu, No.149, s. 54.

²⁹³ Mehmed Murad Nakşibendî, Mâ Hazar, Süleymaniye Ktp., Mehmed Ârif Koleksiyonu, No. 260, vr. 39a.

Eserin sonunda “Ahvâl-i Mütercim” de denilen “*Şârih-i mütercimîn ahvâl-i fakîrâne ve âcizânesi bu âlem-i fânîde şu vech ile vukû'-yâftedir ki*” başlığıyla şârihin kendi eğitim hayatını, hocalarını, görevlerini anlattığı bir bölüm yer almaktadır.²⁹⁴

Mâ Hazar'ın nüshalarının bazı öğrencileri ve dostları tarafından istinsah edilmiş olması, Mehmed Murad Nakşibendî'yi sevindirmiş ve başka eserler yazması için şevklendirmiştir.²⁹⁵

Şerhin nüshalarına bakılacak olursa, eserin defalarca basıldığı görülmektedir.²⁹⁶ Çalışmamızda kullandığımız müellif nüshası, Süleymaniye Ktp., Mehmed Ârif-Mehmed Murad Koleksiyonu, No. 260'da²⁹⁷ bulunmaktadır. Süleymaniye Ktp., Dârülmesnevî Koleksiyonu, No.181; Süleymaniye Ktp., Pertev Paşa Koleksiyonu, No. 275 ve Süleymaniye Ktp., Mehmed Ârif-Mehmed Murad Koleksiyonu, No. 89, yanlışlıkla ‘Mesnevî Şerhi’ ismiyle kaydedilen eser Mâ Hazar'dır.

1.6.4. Gencîne-yi Maârif

Mehmed Murad Nakşibendî, öğrenciyken okuduğu, hocalık yaparken de defalarca okuttuğu Sâib-i Tebrizî Dîvânı'ndaki on dört gazele şerh yazmış ve bu şerhine Gencîne-yi Maârif adını vermiştir: “*Ezkiyâdan fetânet ve mârifet sâhibi nice kimselere Dîvân-ı Sâib tadrîsine şürû' olunmagla bu fenn-i celîlin tâlib ve râgıblarına hediye olmak üzere bir muhtasar şerh yazılmak münâsib görölüp elli altı senesi Şevvâl-i şerîfin onsekizinci günü tahrîrine şürû' olundu. Ümîddir ki müyessir-i külli asîr olan Cenâb-ı Kibriyâ itmâmını mukadder ve erbâbı meyânında meşhûr ve*

²⁹⁴ Mehmed Murad Nakşibendî, Mâ Hazar, Süleymaniye Ktp., Mehmed Ârif Koleksiyonu, No. 260; Bkz. Ek-35.

²⁹⁵ Mehmed Murad Nakşibendî, Tuhfe-i Şâhidi Şerhi, Süleymaniye Ktp., Dârü'l-Mesnevî Koleksiyonu, No. 568, vr. 2a.

²⁹⁶ Seyfettin Özege, Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu, İstanbul 1971, s. 994.

²⁹⁷ Bkz. Ek-29.

mu'teber eder - inşâallâhü teâlâ- ve ismine dahi Gencîne-yi Maârif tesmiye olundu."²⁹⁸

Eserin üç nüshası elde edilmiştir. Gencîne-yi Maârif'in, İzmir Milli Kütüphane, Türkçe Yazmalar, No.1930/1 ve 1930/2²⁹⁹ nüshalarının maalesef son kısımları eksiktir. Süleymaniye Kütüphanesi, Mehmed Ârif-Mehmed Murad Koleksiyonu, No. 262'deki nüshanın ise baş kısmı yoktur.³⁰⁰ İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, TY 9687'de tam olduğu söylenen nüsha³⁰¹ ise adı geçen kütüphanede bulunamamıştır.

1.6.5. Şerh-i Kasâid-i Mevlânâ Şevket

Mehmed Murad Nakşibendî, öğrenim hayatı boyunca okuduğu kitaplardan biri de Sebk-i Hindî akımına göre şiirler yazan, İranlı, Mevlânâ Şevket Buhârî (ö.1699)'nin Dîvân'ıdır. Mehmed Murad Nakşibendî, Şevket Buhârî'nin kasidelerine şerh yazmıştır. Şârih bu eserinde, Mevlânâ Şevket Buhârî'nin on iki imamdan kabul edilen Musâ Rızâ'nın kabrini ziyâreti esnâsında yazdığı bir kasideyi ve ziyaret sonrasında Şair Urfî (ö.1590)'nin bir kasidesine yazdığı nazireyi şerh etmiştir. Bunların yanında eserde, Hz. Ali, Hz. Fâtıma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin ile on iki imama yazılmış medhiyelerin şerhi de yer almaktadır.

Şerh-i Kasâid-i Mevlânâ Şevket, üç nüsha halinde kütüphanelerde mevcuttur. Bunlar: İstanbul Üniversitesi Ktp., No. 78936, 82755, 85344301; Süleymaniye Ktp., Mehmed Ârif-Mehmed Murad Koleksiyonu, No.148; Süleymaniye Ktp., H.Hüsnu Paşa Koleksiyonu, No. 970'dir.

Çalışmamızda kullandığımız nüsha; Süleymaniye Kütüphanesi, Mehmed Ârif-Mehmed Murad Koleksiyonu, 148 numarada³⁰² yer almaktadır. 1291'de Mehmed Murad Nakşibendî'nin oğlu Şeyh Mehmed Ârif Efendi tarafından

²⁹⁸ Mehmed Murad Nakşibendî, Gencîne-yi Maârif, İzmir Milli Kütüphane, Türkçe Yazmalar, No. 1930/1, vr. 1b.

²⁹⁹ Bkz. Ek-30,31.

³⁰⁰ Bkz. Ek-32.

³⁰¹ Ünlü, 2006, s. 90.

³⁰² Bkz. Ek-33.

basılmıştır.³⁰³ Eserin sonunda Hoca Re'fet Efendi, Ali Vassı Efendi, Ömer Lütfi Efendi ve Mustafâ Mahfı Efendi'ye ait Şerh-i Kasâid-i Mevlânâ Şevket'e yazılmış medhiyeler ve basım yılı olan 1291'e düşürülen tarihler yer almaktadır.³⁰⁴

1.6.6. Şerh-i Tuhfe-i Şâhîdî

Mehmed Murad Nakşibendî, Farsça ve Arapça'yı çok iyi derecede bilmektedir. Ve bu iki dili öğrencilerine de en iyi şekilde öğretme çabasındadır. Tuhfe-i Şâhîdî Şerhi'nin başında "Cennet ehlinin dili Farsça ve Arapça'dır." hadisiyle bu çalışmalarının doğruluğunu desteklemektedir.³⁰⁵

Şâhîdî İbrahim Dede'nin yazdığı manzum Fasça-Türkçe sözlük; Tuhfe-i Şâhîdî'yi öğrenim hayatı boyunca okuduğunu belirten Mehmed Murad Nakşibendî, bu esere çok şerh yazıldığını belirtmektedir. Ancak çoğu şârihin, şerhlerinde hataya düştüğünü, eseri küçümsediğini anlatmaktadır.³⁰⁶ Mâ Hazar'ı yazdıktan sonra bazı öğrencilerinin ve dostlarının eseri istinsah etmek isteyişleri Mehmed Murad Nakşibendî'yi şevklendirmiş ve Tuhfe-i Şâhîdî'ye de bir şerh yazmıştır.³⁰⁷

Mehmed Murad Nakşibendî, hocası Sâlih Afif Efendi'den Divân-ı Sâib okuduğu esnada, 1221'de Tuhfe-i Şâhîdî'yi de büyük emek sarf ederek okumuştur. Eserle ilgili hocasının derslerde aktardıklarıyla kendi bilgilerini birleştirip, eserin letafetine uygun bir şerh yazma gayretine girmiştir. Şerhini 11 Şevval 1255 / 18 Aralık 1839'da tamamlayan Mehmed Murad Nakşibendî, şerhinde büyük payı olan üstadı Salih Afif Efendi'yi şöyle anlatmaktadır: "Üstâdımın takrîrlerini ve Türkîlerine hall buyurduğu vechle şerh etdim. Filân şârih şöyle demiş diye i'tirâz olunmasın. Zîrâ cemî şerâhdan belki *Ferheng-i Şu'ûrî ve Burhân-ı Kâtu*' sâhibinden üstâdım a'lam ve efdal idi ve nice keşf ü kerâmetlerini dahı müşâhede etmişimdir.

³⁰³ Mehmed Murad Nakşibendî, Şerh-i Kasâid-i Mevlânâ Şevket, Süleymaniye Ktp., Mehmed Ârif-Mehmed Murad Koleksiyonu, No. 148, s. 156.

³⁰⁴ Mehmed Murad Nakşibendî, Şerh-i Kasâid-i Mevlânâ Şevket, Süleymaniye Ktp., Mehmed Ârif-Mehmed Murad Koleksiyonu, No. 148, s. 157-160.

³⁰⁵ Mehmed Murad Nakşibendî, Tuhfe-i Şâhîdî Şerhi, Süleymaniye Ktp., Dârü'l-Mesnevî Koleksiyonu, No. 568, vr. 1b.

³⁰⁶ Mehmed Murad Nakşibendî, Tuhfe-i Şâhîdî Şerhi, Süleymaniye Ktp., Dârü'l-Mesnevî Koleksiyonu, No. 568, vr. 1b.

³⁰⁷ Mehmed Murad Nakşibendî, Tuhfe-i Şâhîdî Şerhi, Süleymaniye Ktp., Dârü'l-Mesnevî Koleksiyonu, No. 568, vr. 2a.

El-ân o zât-ı âlî-kadri bilenler çokdur. Hakk Te'âlâ rahmet ü magfîretini müzdâd eyleye, âmîn.”³⁰⁸

Nüshaları; Süleymaniye Ktp., Dârülmesnevî Koleksiyonu, No. 568;³⁰⁹ Süleymaniye Ktp., Murad Buhârî Koleksiyonu, No. 304; Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi Koleksiyonu, No. 5447; Millet Ktp., Ali Emîrî Koleksiyonu, No. 3396; Topkapı Sarayı, Revan Köşkü, No.1907-1897; İstanbul Üniversitesi No. 84136-84137'dir.

1.6.7. Kavâid-i Fârisiyye

Kavâid-i Fârisiyye, Mustafa b. Ebubekir es-Sivâsî (ö.1825)'nin Mefâtihü'd-Dürriyye isimli Farsça gramer kitabının tercümesidir. Mehmed Murad Nakşibendî, eseri şöyle anlatmaktadır: “*Mefâtihü'd-Dürriyye* nâm kitâbı tercüme edip Fârisiyyü'l-ibâre olarak Kavâ'idü'l-Fârisiyye nâm bir risâle ve âherîne emsile-i muhtelif ve muttaride-i Fârisiyye'yi hâvî bir emsile dahi tertîb olunup dârü't-tıbbâ'ada nüshası matbû' ve her diyâra münteşir oldu.”³¹⁰

Otuzdan fazla baskısı yapılan³¹¹ Kavâid-i Fârisiyye'nin nüshaları şöyledir: Süleymaniye Ktp., Pertev Paşa Koleksiyonu, No. 581; Süleymaniye Ktp., Fatih Koleksiyonu, No. 4824/3; Süleymaniye Ktp., Düğümlü Baba Koleksiyonu, No. 613; Beyazıt Ktp., Beyazıt Koleksiyonu, No. 4627 ve No. 6780/1; Süleymaniye Ktp., Esad Efendi Koleksiyonu, No. 3143; Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi Koleksiyonu, No.1367; Süleymaniye Ktp., Seyyid Nazif Koleksiyonu, No. 52.

1.6.8. Vekâyi-nâme

Mehmed Murad Nakşibendî, H.1261/1845 yılındaki önemli olayları yazdığı 16 varaklık eseridir. Eserine 9 Muharrem 1261'de Dârü'l-Mesnevî'nin açılış törenini anlattığı bölümle başlamaktadır. Sene sonuna kadar bir takım olaylardan, bazı

³⁰⁸ Mehmed Murad Nakşibendî, Tuhfe-i Şâhidi Şerhi, Süleymaniye Ktp., Dârü'l-Mesnevî Koleksiyonu, No. 568, vr. 43b.

³⁰⁹ Bkz. Ek-34.

³¹⁰ Mehmed Murad Nakşibendî, Tuhfe-i Şâhidi Şerhi, Süleymaniye Ktp., Dârü'l-Mesnevî Koleksiyonu, No. 568, vr. 1b-2a.

³¹¹ Seyfettin Özege, Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu, İstanbul 1971, s. 842-843, 1066.

memurların azl, nasb ve vefat tarihlerinden bahsederken, bazı kişilerin menfi veya müsbet yönlerini de anlatmaktadır. Vakıf ve hayır eserlerinin açılış merasimleri, Galata’da çıkan büyük yangın, mübarek gün ve geceler ile bugünlerde yapılan dinî merasimler, “rü’yet-i hilâl” meselesi, II. Mahmud’un kızı Adile Sultan’ın nikah merasimi, Haremeyn-i Şerîfeyn’e surre ihrâcı ve merasimi, eski ve yeni bayramlaşma merasimlerinin farkları, Hırka-ı Şerîf Şeyhi Mehmed Esad Efendi’nin vefatı ve o münasebetle İstanbulda’ki hırka-i şerîfler eserinde anlatılan konulardandır.³¹²

Bilinen tek nüshası Millet Ktp., Ali Emîrî Efendi Koleksiyonu, No.103’de yer almaktadır.

1.6.9. Muînü’l-Vâizîn

Mehmed Murad Nakşibendî, uzun yıllar Cumâ vâizliği yapmıştır. Muînü’l-Vâizîn adlı eserinde temel dinî konularda kısa vaazlar mevcuttur. Eser, toplam elli dört meclisten meydana gelmektedir. Her meclis “Fî Fezâil-i Kırâeti’l-Kurân” veya “Fî Beyân-ı Zekât” gibi başlıklardan meydana gelmekte, eserin ilk iki varığında tablo halinde bir fihrist bulunmaktadır.

Mehmed Murad Nakşibendî, eserini kolay ve anlaşılabilir bir Arapça ile yazmıştır. Muînü’l-Vâizîn, H.1289’da Sahhaf Hüseyin Numan Matbaası’nda basılmıştır. Müellif, eserinde, muteber kitaplardan bazı ince mevzûları toplayıp vaaz edenlere kolaylık olması için bir araya getirdiğini ifade etmektedir.³¹³

Nüshaları: Süleymaniye Ktp., Mehmed Ârif-M.Murad Koleksiyonu, No.258; Hacı Selim Ağa Ktp, Hüdâi Efendi Koleksiyonu, No. 514, Kütahya Tavşanlı Zeytinoğlu İlçe Halk Ktp, No. 218, “Muînü’l-Vâizîn’den Dört Meclis” ismiyle, eserin aslından 3 varaklık bir kısım, vr. 8-12 arası. Basma Nüsha; Süleymaniye Ktp., Nâfiz Paşa Koleksiyonu, No. 334; İstanbul, Hüseyin Numan Matbaası, 1289; 135 sayfa.

³¹² Mehmed Murad Nakşibendî, Millet Ktp., Ali Emîrî Efendi Koleksiyonu, No. 103.

³¹³ Mehmed Murad Nakşibendî, Muînü’l-Vâizîn, Süleymaniye Kütüphanesi, Hüdâi Efendi Koleksiyonu, No. 514, 1a’dan önceki numaralı varak.

1.6.10. Tercüme-i Ahvâl-i Beyzâde Mustafa Efendi / Takrîz

Murad Molla Tekkesi'nin ilk postnişini Şeyh Ebu'l-İşrâk Mustafa Beyzâde Efendi'nin yazdığı muhtelif risâleleri, Mehmed Murad Nakşibendî kaybolmasını önlemek için bir araya toplamıştır. Bu mecmuaya da Mehmed Murad Nakşibendî bir önsöz yazmıştır.

Mehmed Murad Nakşibendî'nin babasının hocası olan Mustafa Beyzâde Efendi'nin hayatını, tıpkı Dîvân'ındaki medhiyesinde olduğu gibi,³¹⁴ Takrîz'de de anlatmaktadır.³¹⁵

Eser basılmış olup, nüshâları şu şekildedir: Süleymaniye Ktp., Hacı Selim Ağa Koleksiyonu, No. 1275; Süleymaniye Ktp., Damad İbrahim Koleksiyonu, No. 759-1; Süleymaniye Ktp., Hasib Efendi Koleksiyonu, No. 523; Süleymaniye Ktp.,Murad Buhârî Koleksiyonu, No. 153; Süleymaniye Ktp.,Murad Buhârî Koleksiyonu, No. 154/1; Süleymaniye Ktp.,Murad Buhârî Koleksiyonu, No. 155/1; Süleymaniye Ktp., Çelebi Abdullah Koleksiyonu, No. 409; Süleymaniye Ktp., Şâzelî Tekkesi No. 140.

³¹⁴ Mehmed Murad Nakşibendî, Dîvân, Süleymaniye Ktp., Mehmed Ârif-Mehmed Murad Koleksiyonu, No.149, s. 64.

³¹⁵ Mehmed Murad Nakşibendî, Tercüme-i Ahvâl-i Beyzâde Efendi, Murad Buhârî Koleksiyonu, No. 155/1, s. 1.

II. BÖLÜM

MEHMED MURAD NAKŞİBENDÎ VE TASAVVUF

2.1.MEHMED MURAD NAKŞİBENDÎ'NİN TASAVVUF ANLAYIŞI

Mehmed Murad, bir Nakşibendî tekkesi şeyhidir. Nakşibendîliğin Müceddidiyye koluna mensup bir Seyyid'dir.

Mehmed Murad'ın eserlerinde, Nakşîliğin Müceddidiyye'den sonra ortaya çıkan Hâlîdiyye koluyla ilgili bazı eleştirilerde bulunduğu görülmektedir. Bunun yanında Mesnevîhân olması ve yaptırdığı Dârü'l-Mesnevî'de Mesnevî okutup, Mesnevîhânlık icâzeti vermesi Mevlevîliğe yakın duruşunu sergilemektedir. Mesnevî'yi benimseyerek okuduğuna hiç şüphe olmasa da Mevlevîlikteki bazı unsurları özellikle de semâ ayinlerini eserlerinde eleştirdiği görülmektedir.

Dîvân'ında methiye yazdığı onlarca kişiden hiç birisi bâtinî tarîkâtlardan veya Hurûflerden değildir. Hepsi ehl-i sünnete bağlı Rifâiyye, Nakşibendiyye, Halvetiyye, Bayramiyye, Gülşeniyye gibi tarîkâtlere mensuptur.³¹⁶ Hacı Bektaş-ı Veli'yi ise "Nakşibendiyye gülü" olarak nitelemiştir:

Nâmu üstünde velîdir Hacı Bektâş-ı Velî

Nakşibendiyye gülüdür Hacı Bektâş-ı Velî

Şimdi Nakşîleri almak yanına oldu delîl

*Hâcegânın da kuludur Hacı Bektâş-ı Velî*³¹⁷

³¹⁶ Fevziye Abdullah Tansel, Gül Baba Adı Verilen İki Ayrı Şahsiyet Molla Murad Divanı ve Sünbül Sinan, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. XVI, Ankara, 1968, s. 73.

³¹⁷ Mehmed Murad Nakşibendî, Dîvân, Süleymaniye Ktp., Mehmed Ârif -Mehmed Murad Koleksiyonu, No.149, s. 28.

Mehmed Murad'ın eserlerinden yola çıkılarak karar verilebilecek bir diğer husus da yoğun olarak hissedilen ehl-i beyt sevgisidir.

Sırasıyla incelemek gerekirse, önce Nakşibendiyye ve Müceddiyye ve Hâlidîyye hakkında genel bilgiler verildikten sonra Mehmed Murad'ın bu tarîkâtlarla ilgisi gösterilecektir. Ardından Osmanlı'da Nakşîlik-Mevlevîlik yakınlaşmasına temas edilecek ve Mehmed Murad Nakşibendî'nin durduğu nokta tesbit edilmeye çalışılacaktır. Son olarak da ehl-i sünnete bağlı bir tarîkât mensubu olarak ehl-i beyt sevgisi üzerinde durulacaktır.

2.1.1. NAKŞİBENDİYYE

Farsça, nakış yapan manasına gelen Nakş-bend, seyr ü sülûk ve nefis eğitiminde kalbi işlediği, kalbin üzerine süsler yaptığı için tarîkâtın adı olarak kullanılmıştır.³¹⁸ Tarihî akışı içerisinde sırasıyla Sıddîkiyye, Tayfûriyye, Hâcegâniyye, Ahrâriyye, Müceddidiyye, Mazhariyye ve Hâlidîyye isimlerini almıştır.³¹⁹

Nakşibendiyye Tarîkâtı Şeyh Bahâeddin Nakşibend (ö.791/1389) tarafından kurulmuştur. Halifeleri olan Alâeddin Attâr, Zâhid Bedahşî ve Muhammed Parsa tarafından çok geniş bir alana yayılmıştır. İmam Rabbâni zamanında Hindistan ve çevresinde yayılma göstermiştir. Fatih Sultan Mehmed zamanında Ubeydullah Ahrar'ın halifelerinden Molla İlâhi tarafından İstanbul'a getirilen Nakşibendiyye, 18. yüzyılda Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdi ile Osmanlı Hanedanı içerisinde rağbet görmüştür. İstanbul'da altmış beş Nakşî dergâhının bulunması, bu tarîkâtın halk arasında da yayılmış olduğunu gösterir.³²⁰

Nakşibendiyye tarîkâtında diğer tarîkâtlarda olduğu gibi kurbiyete vesile olacak nafilelerle meşgul olmak sülûk için önemli kabul edilmiştir. Bu vazife zaman ve ahval göz önünde bulundurularak, şeyh tarafından verilir. Ayrıca insan, boş zamanları değerlendirmedeği müddetçe, kötü alışkanlıklara, nefsin pençesine düşme

³¹⁸ Abdurrahman Memiş, Hâlid-i Bağdâdi ve Anadolu'da Hâlidîlik, Kitabevi, İstanbul 2000, s. 205.

³¹⁹ Yakup Çiçek, Nakşibendiyye Tarîkatı ve Şeriata Bağlılığı, Ahmed Ziyaeddin Gümüşhanevî Sempozyum Bildirileri, (haz. Necdet Yılmaz), Seha Yay., İstanbul 1992, s. 139.

³²⁰ Selçuk Eraydın, Tasavvuf ve Tarîkâtlar, Marifet Yay., İstanbul 1981, s. 220.

gibi tehlikelere uğrayabileceğini her an hatırdan çıkarmamalıdır. Nakşibendiyye tarîkâtında sâlik zikre başlamadan önce, hevâ, hırs, şehvete tâbi olma, mâsivâyâ meyil gibi bütün yasaklardan tevbe ve istiğfar ile bedenini ve kalbini temizlemeye çalışır. Bu, kalbi kontrol altında tutmak (murakabe), dikkati bir noktaya yoğunlaştırmak, yani zikre hazırlanmaktır.³²¹

Nakşibendiyye’de tasavvufî eğitimin önde gelen ilkeleri on bir Farsça terim ile ifade edilmiştir. Bunlar “kelimât-ı kudsiyye” denilen, günlük hayatta ve zikir esnasında müridin riayet etmesi gereken ilkelerdir.³²²

1. Hûş der-dem: Hûş akıl, dem ise nefes demektir. Hûş der dem her nefes alıp verişte bilinçli olmak, yani her an Allah ile olmak ve gaflete düşmemek manasında bir terimdir.³²³

2. Nazar ber-kadem: Düşünce ve dikkatin çevreye takılıp kalmaması, fikrin dağılmaması için daima ayakucuna bakmak demektir. Sâlik, mâsivâdan sıyrılıp muhabbetini Allah’a ve vuslatına yöneltmeli, gözünü ve gönlünü O’ndan başkasından ayırmalı ve kalbini O’nun tecellilerine açık bırakmalıdır.³²⁴

Mehmed Murad Nakşibendî, Mevlânâ Şevket’in bir beyitini şerh ederken “nazar ber-kadem” terimine ve Nakşî zikir kurallarına şöyle değinmiştir:

سر نزاده و نگاهى زدل و دیدهء من

اه در سینه و نظاده بمژگان رفتم

Gönlümden bir âh ve gözümden bir nigâh baş vurmadı ve zâhir olmadı. Belki bu yolda âh, kalbimden zâhir olmayarak ve nigâh u iltifât, derûn-ı müjgânda olarak gitdim. Ma’lûm ola ki tarîkat-ı âliyye-i *Nakşibendiyye* ashâbı, zikr-i kalbî ile meşgûl olduklarından zâhirde zikri terk etdikleri gibi âhı vü bükâyı vesâ’ir zâhirde olan ahvâl-i âşıkânı, meselâ temzîk-i siyâb gibi ve zevkinden darb-ı kadem gibi terk

³²¹ Eraydın, 1981, s. 229.

³²² Tosun, Bahâeddin Nakşibend: Hayatı Görüşleri Tarîkâtı, İnsan Yay., İstanbul 2003, s. 334.

³²³ Eraydın, 1981, s. 220.

³²⁴ Memiş, 2000, s. 235.

etmişlerdir. Belki bu eşyâ-yı mezkûreyi gönülden ederler ki bir ferd bizim dervîş olduğumuzu bilmesin ve âşık-ı bîçâreliğimizi anlamasın. Hattâ bu tarîkin meşâyihî postu ve hulefâsını posta iclâsını ve hilâfet vaktinde meşâyih da'vetini ve cem'iyyet yapmağı dahi terk etmişler. Şeyhi görür ki falân mürîdi kemâle erdi, ona teslîke icâzet verir. *Cenâb-ı Hazret-i Şâh-ı Nakşibend kuddise sırruhu* dervîşleri *Ya'kûb-ı Çerhî kuddise sırruhunun* kemâlini ve irşâda kadrini müşâhede buyurdukda قبولت قبول من است³²⁵ buyurup irşâda ruhsat buyurmuşlardır ve hilâfet dahi bunun adıdır. Nâzım-ı mâhir dahi *Buhârî* olmağla meslek-i *Nakşibendiyye*'ye sülûk etmişdir diye mesmû'um olmuştur. Fî'l-vâki' bu beyt-i garrâları böyle olduğuna delâlet eder. Ve yine bu beytle meslek-i hâcegân-ı kirâmı beyân buyururlar. Ve yine ma'lûm ola ki *nezzâre be-müjgân reftem* ile usûl-i tarik-i *Nakşibendiyye*'den ma'dûd *nazar ber-kadem* mazmûnuna işâret buyurmuşlardır. (Şerh-i Kasâid-i Mevlânâ Şevket, 94)

3. Sefer der-vatan: Vatanda yolculuk anlamına gelen bu terim şu manalara gelmektedir: 1. Sâlikin kötü huylardan iyi huylara, beşerî sıfatlardan melekî sıfatlara doğru sefer etmesi ve ahlâkını değiştirmesi. 2. Mürid olmak isteyen kişinin uygun bir şeyh bulmak gayesiyle farklı şehirlere yolculuk etmesi. 3. Sûfinin vatanda yani halvet odasında zikir ve mücahede ile meşgul olarak kalp gözünün açılması bu şekilde âlemin ilginçliklerinde yolculuk etmesi. 4. Sûfinin kalben dünyevi düşüncelerden ve mâsivâdan Allah'a doğru sefer etmesi.³²⁶

Mehmed Murad Nakşibendî, Mevlânâ Şevket'in birkaç beyitini şerh ederken "sefer der-vatan" terimine şöyle değinmektedir:

شم سان پای مرا قوت رفتار نبود

بسکه از بای نشتم زبشستان رفتم

Şem' gibi benim ayağımın yürümeğe kuvveti yok idi. Niteki görürsün şem' meclisde dâ'imâ karâr eder, velâkin seyr-i ma'nevîsi ve *sefer der-vatanı* vardır. Zîrâ zulmet-i şebden rûşenliğe sefer edip müstağrak-ı envâr olmuştur. Ben dahi şem' gibi

³²⁵ Senin kabulün benim kabulümdür.

³²⁶ Tosun, 2003, s. 336.

hareket-i sûriyyeyi terk edip ol kadar ayakdan oturdum ve fâriğ oldum ki zulmetden seyr-i ma'nevî ile şem' gibi gitdim ve halâs oldum. İşte böyle benim gibi dervîş ü halvet-nişîn olup *sefer der-vatan* edenler şebistândan kurtulup müstağrak-ı envâr-ı ehadiyyet olur, demektir. *Şebistân* geceye ve zulmete derler. *Sân* dahi edât-ı teşbîhdır. *Bes ki* ol kadar ki, demektir; kesret ma'nasını ifâde eder. (Şerh-i Kasâid-i Mevlânâ Şevket, 94)

سفری کشتم و از بزم نرفتم بیرون

رفتم از خویش چو پیانهء مستان رفتم

Sefere mensûb oldum, velâkin seferim meclisde oldu ve meclisden taşra gitmedim ve vücûdumdan hakk-ı sefer etdim ve kendimden gitdim ve makâm-ı fenâyâ vuslat etdim. Peymâne-i mestân gibi meclisden gitmeksizin gitdim.

Bu beytle dahi *sefer der-vatan* etdim demeği murâd eder. Çünkü sâlike esnâ-yı seferde kabz ârız olur. Nâzım-ı mâhir dahi esnâ-yı sefer-i ma'nevîsinde kabz ârız olmağla bu beytle dahi makbûz olduklarını beyân edip buyururlar. (Şerh-i Kasâid-i Mevlânâ Şevket, 95)

آشیا نرازدم آتش ز کلستان رفتم

کردم از برك سفر بال ز بستان رفتم

Hânumânımı perîşân etdim ve dünyâdan gitdim. Ya'ni râh-ı Hakk'a sâlik oldum ve dervîş oldum, demek ister. *Âşiyân*, kuş yuvasına derler. Bunda hânumân murâd olunur. Ve *gülistân*dan dünyâ murâddır. Hânumânı âşiyân ile ve dünyâyı gülistân ile ta'bîrden nâzım-ı mâhirin murâdı, kendilerini bülbüle teşbîh etmektedir. Hakkâ ki bu teşbîhde hilâf ve dürûğu yokdur. Keennehu su'âl olundu ki: "Gülistân-ı âlemden ne gûne râh-ı Hakk'a sefer etdin?" Mısrâ'-ı sâni ile ona cevâb buyururlar ki: "Berg-i seferden kanat eyledim bülbül gibi, bostân-ı cihândan gitdim."

Berg-i sefer yolcuların zahîresine ıstılâh olunmuşdur. Ve *berg* dahi ma'nâ-yı lügavîsinde kanat olmağla kâbildir. Binâberîn *berg-i sefer*den kanat yaptılar. Hâsıl-ı

kelâm gülistân-ı âlemde ben bir bülbül idim, bana fütûr geldi. Ve ehl-i dünyâlıktan nefret hâsıl oldu ve Rabbim'e vuslata müteşevvik oldum ve mâl ü emlâkimi ve hânûmânımı terk etdim. İyilik *berg-i seferi* olan Zikrullâh'ı ve tâ'at ü ibâdeti kendime kanat ve uçmağa âlet ederek bostân-ı cihândan bi'l-külliyeye kat'-ı alâka eyledim, buyururlar.

Ba'zı nüshada mısra'-ı sâni, *Kerdem ez-ber sefer-i bâl zi-bostân refem* vâki' olmuşdur. Ya'ni kendi indimden gönül seferi etdim. Bu vechile bostân-ı âlemden gitdim, demek olur. *Ber*, *bânın* fethiyle ind demektir. *Bâl* dahi gönül ma'nâsıdır ve indden seferin ma'nâsı bütün bütün vücûddan geçmekden ibâretdir. Ma'lûm ola ki iki nüshaya göre olan seferi dahi sefer-i ma'nevîdir ki sûfiyye ana *sefer der-vatan* ta'bîr ederler. (Şerh-i Kasâid-i Mevlânâ Şevket, 90)

4. Halvet der-encümen: Toplum içinde yalnız, halk içinde Hakk ile olmaktır. “El kârda gönül yârda” şeklinde de ifade edilir. Bahâeddin Nakşibend, Nakşibendiliğin temelini “halvet der-encümen” olduğunu belirtmiştir. Zira halvete fazla itibar edilmez; “halvette şöret, şörette ise afet vardır” denmiştir. Bu yüzden bu tarîkâta sohbet ve halkın içine karışarak onların dertlerine ortak olmak, Hakk için halka hizmet etmek esas alınmıştır.³²⁷

5. Yâd kerd: Zikretme ve hatırlama anlamına gelen bu terim, müridin şeyhinden vird olarak aldığı zikri kalbi ya da dili ile icra etmesi demektir. Zikirden maksad Allah'tan gafil olmamak ve ona sevgi ile bağlanmaktır.³²⁸

6. Bâz geşt: Nefesi tutarken icra edilen kelime-i tevhid zikrinden sonra nefesi verirken gafletten korunmak için “*İlahi ente maksudî ve rızâke matlubî*” demektir. Zikreden kimsenin kelime-i tevhidi diliyle söylerken gönlün de mana olarak aynı cümleyi düşünmesi ve kalbinin halis duygularını yalnız Hakk'a yöneltmesi gerekir.³²⁹

³²⁷ Osman Türer, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, Seha Yay., İstanbul 1995 s. 179.

³²⁸ Tosun, İstanbul 2003, s. 337.

³²⁹ Memiş, 2000, s. 239.

7. Nigâh dašt: Koruma, muhafaza etme anlamındaki bu terim, kalbin dünyevî düşüncelerden korunmasını ifade eder. Nefesi tutarak yapılan kelime-i tevhid zikrinin gayesi ile aynıdır.³³⁰

8. Yâd dašt: Hatırında tutma, anma anlamına gelen bu terim, daha önce zikredilen üç terimin gayesi olup, Allah'ı hatırlama hâlinin daimî olmasını ifade eder.³³¹

9. Vukûf-i zamanî: İçinde bulunulan halin ve zamanın bilincinde olmak anlamındadır.³³²

10. Vukuf-i adedî: Müridin şeyhi tarafından verilen zikir adedine riayet etmesi demektir. Zikirde kastedilen mana hâsıl olduktan sonra sayı pek önemli değilse de farz ibadetlerde olduğu gibi, zikirde de ferdin kendini belli sayı ve zamanla kayıtlaması, hayatın disipline sokulması bakımından önemli görülmüştür.³³³

11. Vukûf-i kalbî: Kalbin Hakk'tan haberdar olması anlamındadır. Bu mertebede kalp, Allah'tan başka hiçbir şey düşünmez. Zikrin şuuruna varmak demektir.³³⁴

İlk sekiz ilke Abdülhâlik Gucdüvânî tarafından belirlenmiştir. Son üç ilkenin kelimât-ı kudsiyyeye ne zaman dâhil edildiği belli değildir. 19. yüzyıl ve sonrasında yazılan bazı eserlerde bu üç ilkenin Bahâeddin Nakşibend tarafından konulduğu bilgisi yer almaktadır. Ancak Bahâeddin Nakşibend zikri belli sayıda icra etmeyi gerekli görmediği için bu son ilkenin onun tarafından konulduğunu söylemek oldukça güçtür.³³⁵

Nakşibendilikte, seyr-i sülûkun en önemli unsurlarından biri de sohbettir. Bahâeddin Nakşibendi “Tarîkimiz sohbet tarikîdir.” demiştir. Müridlerinden

³³⁰ Tosun, 2003, s. 337.

³³¹ Tosun, 2003, s. 338.

³³² Türer, 1995 s. 181.

³³³ Türer, 1995 s. 182.

³³⁴ Eraydın, 1981, s. 223.

³³⁵ DİA, “Nakşibendiyye-Adab ve Erkân” mad., Ankara 2004, c. 29, s. 342.

Muhammed Parsa'nın ise "Namazın kazası olur ama sohbetin kazası olmaz." dediği kaydedilmektedir.³³⁶

Ehl-i Sünnete bağlı bir tarîkât olan Nakşibendiyye'nin bazı kollarında farklı uygulamalar olmakla birlikte genellikle zikrin, hafî olarak icra edilmesi esastır. Nakşibendîlikte "ism-i zât zikri" ve "nefyü isbât zikri" adı verilen başlıca iki tür zikir vardır. İsm-i zât zikrinde "Allah" ismi mürşidin tavsiyesine göre günde bin veya birkaç bin defa tekrarlanır. Mürid zikir esnasında "beş lâtife" üzerinde yoğunlaşır. Önce göğsün sol tarafında olduğu kabul edilen "kalp lâtife"sine yönelerek zikre başlar, kalbi de zikrin lezzetini hissedip zikre iştirak eder hale gelince, kalbin yanı sıra sağ göğsün altında olduğu kabul edilen "ruh lâtifesi"ne yoğunlaşarak zikre devam eder. Ruh da zikre iştirak edince bunlara sırasıyla sol göğsün üstündeki sır, sağ göğsün üstündeki "hafî", göğsün ortasındaki "ahfâ" zikirleri eklenir. İki kaş arasında bulunduğu kabul edilen nefsin de zikre katılmasından sonra bütün beden zikretmesi sağlanır. Buna "sultanu'l-ezkâr" veya "zikr-i sultânî" adı verilir.³³⁷

Nefyü isbât zikrinde ise kelime-i tevhid nefes tutularak ve genelde üç aşamada okunur. "Lâ" derken tutulan nefes, göbek altından başa çekilir. "Îlâhe" derken sağ omuza indirilir. "İllallâh" derken göğsün solunda bulunan kalbe vurulur. Bu zikrin gâyesi nefsin kötü arzularını yok etmek ve letâîfi fenâ haline ulaştırmaktır. Letâîf fenâ haline ulaşıncı arşın üzerindeki asıllarına yükselir. Bu asıllardaki yolculuğunu tamamlayan letâîfin imkan dairesindeki yükselişini bitirdiğine ve sâlikin velâyet-i suğra mertebesine ulaştığına inanılır. Ardından sâlik, seyrü sülûkunu velâyet-i suğra dairesinde sürdürür. Bunu velâyet-i kübrâ, velâyet-i ulyâ, kemâlât-ı nübüvvet, kemâlât-ı ülü'l-azm dairelerinin seyri takip eder.³³⁸

Nakşibendiyye tarîkâtında önemli unsurlardan biri de aslı el-mahabbetü'r-râbitadır yani bağlayan sevgidir. Muhabbette seveni sevilene bağlayan ve ardınca koşturan bir güç vardır. Tasavvufta insanda fitrî olarak var olan bu duygudan

³³⁶ DİA, "Nakşibendiyye-Adab ve Erkân" mad., 2004, c.29, s. 342.

³³⁷ DİA, "Nakşibendiyye-Adab ve Erkân" mad., 2004, c.29, s. 342.

³³⁸ DİA, "Nakşibendiyye-Adab ve Erkân" mad., 2004, c.29, s. 343.

yararlanmak için râbîta adıyla bir eğitim aracı geliştirilmiştir.³³⁹ Tasavvufta genel ilke olan şeyhi sevme ve onu örnek alma prensibi zamanla Nakşibendiyye’de şeyhin suretini düşünmeye yani râbîtaya dönüşmüştür. Râbîtanın gâyesi kalbi dünyevî düşüncelerden temizlemek, mürşidin ruhâniyetinden feyz almak ve gıyabında onunla manevi beraberlik tesis etmek şeklinde açıklanmaktadır.³⁴⁰

Toplu halde icrâ edilen Nakşibendiyye zikrine “hatm-i hâcegân” adı verilir. Adına ilk defa 16. yüzyılda bazı Nakşibendî metinlerinde rastlanan bu uygulamanın ne zaman başladığı bilinmemektedir.³⁴¹ Hatm-i hâcegân sözlük anlamı itibariyle silsilede bulunan üstadların isimlerinin okunup hatmedilmesi demektir. Nakşibendî tarîkâtında toplu zikir öncesinde silsilede yer alan mürşidlerin isimleri manzum halde makam ile okunur.³⁴² Önceleri, istenen bir şeyin gerçekleşmesi veya bir musibetin giderilmesi amacıyla ihtiyaç duyulduğunda yapılan bu âyin 18. yüzyıldan itibaren periyodik hale getirilmiş, haftada bir veya iki defa icra edilmeye başlanmıştır. Farklı şekilleri olmakla en meşhur hatm-i hâcegân usulü şöyledir: Yedi Fatiha sûresi, yüz salavât, yetmiş dokuz İnşirâh sûresi bin bir İhlâs sûresi, yedi Fatiha sûresi, yüz salavât. Bunlar zikre katılanlara taksim edilir, alçak sesle okunduktan sonra duâ yapılır.³⁴³ Hatm-i hâcegâna tarîkât mensubu olmayanlar alınmaz.³⁴⁴

Nakşibendiyye tarîkâtı dört temel üzerine kurulmuştur.³⁴⁵

1. Şeriatla zâhiri temizlemek
2. Tarîkâtla batını temizlemek
3. Hakikatle kurb-ı ilahiye ulaşmak
4. Marifetle Allah’a ulaşmak.

³³⁹ Kamil Yılmaz, 300 Soruda Tasavvufî Hayat, Erkam Yay., İstanbul 2012, s. 176.

³⁴⁰ DİA, “Nakşibendiyye-Adab ve Erkân” mad., 2004, c.29, s. 343.

³⁴¹ “Nakşibendiyye-Adab ve Erkân” mad., 2004, c.29, s. 343.

³⁴² Yılmaz, 2012, s. 161.

³⁴³ DİA, “Nakşibendiyye-Adab ve Erkân” mad., 2004, c.29, s. 343.

³⁴⁴ Yılmaz, 2012, s. 162.

³⁴⁵ Türer, 1995 s. 179.

Bu dörtlü tasnif, cevize ve kabuklarına benzetilmiştir. Birincisi yeşil kabuğa, ikincisi sert kabuğa, üçüncüsü zara, dördüncüsü de ze işaret eder.³⁴⁶

Tarîkâta giren kimsenin ş esaslara uyması gerekir:³⁴⁷

1. Tevbe etmek
2. Hz. Peygamber'in sünnetine tâbi olmak
3. Şeriata muhalif bidatlerden kaçınmak
4. Ruhsatı terk edip azimeti tercih etmek
5. Zulüm ve haksızlık yapmamak
6. Borcu varsa ödemek veya helalleşmek
7. Kazaya kalmış namazlarını eksiksiz kaza etmek
8. Allah'ı çokça zikretmek.

2.1.2. MÜCEDDİDİYYE

Nakşibendiyye tarihinin en önemli safhalarından biri 17. yüzyılda Ahmediyye diye de anılan Müceddidiyye kolunun ortaya çıkışıdır. Hindistan ve ötesinde hızlı bir şekilde yayılan Müceddidiyye birkaç nesil sonra tarîkâtin diğer bütün kollarının yerini almıştır.³⁴⁸

Müceddidiyye'nin kurucusu İmam Rabbanî Ahmed-i Sirhindî, hem politik hem polemik anlamında Şiîliğe muhalefeti de içeren Mektubât'ı ile tarîkâtin

³⁴⁶ Mustafa Kara, Tasavvuf ve Tarîkâtlar Tarihi, Dergah Yay., İstanbul 1985, s. 295-296.

³⁴⁷ Ahmed Ziyaeddin Gümüşhanevî, Cmiu'l-Usl, (çev. Rahmi Serin), Pamuk Yay., İstanbul 1979, s. 85-86.

³⁴⁸ DİA, "Nakşibendiyye-Müceddidiyye" mad., Ankara 2004, c.29, s. 338.

mahiyetine dair ilk defa hacimli doktriner bir eser ortaya koymuş ve tarîkât muhafazakâr Sünnî tavrıyla ulemâ kesimini de kendine çekmeyi başarmıştır.³⁴⁹

Diğer bütün tarîkâtlar silsilelerini Hz. Ali'ye ulaştırırken sadece Nakşibendiyye'de silsile Hz. Ali'nin yanı sıra Hz. Ebubekir'e ulaşır. Hz. Ebu Bekir'e atfedilen siddîkiyyet velâyette en üst mertebe olarak değerlendirilir ve nübüvvet mertebesinin hemen altında yer alır.³⁵⁰

Müceddidiyye'nin ana yurdu Hindistan dışında çok geniş coğrafyalara tarîkâtın diğer kollarından daha fazla ve hızlı yayılması ve bu süreçte Sünnî dünyanın tamamını kuşatacak şekilde ulemâ-evliya yakınlığını tesis eden bir ilişkiler ağı oluşturması Müceddidiyye'ye Nakşibendî tarihinde önemli bir yer kazandırmıştır. Bu başarıda İmam Rabbanî'nin oğlu Muhammed Ma'sûm ile, tarîkâtı Suriye, Anadolu ve İstanbul'a taşıyan halifesi Murad Buhârî'nin büyük katkısı olmuştur.³⁵¹

Nakşibendiyye-Müceddidiyye'yi Anadolu'ya getiren ilk sûfi diye bilinen Murad Buhârî (ö.1720) halkın yanı sıra şeyhülislam, vezir ve paşalardan şeyhler ve medrese âlimlerine kadar toplumun her kesiminden insanlar üzerinde etkili olmuştur.³⁵²

Mehmed Murad Nakşibendî'nin babası Abdulhalim Efendi, Murad Molla Tekkesi'nin ilk postnişîni Beyzâde Mustafa Efendi'nin halifesidir. Beyzâde Mustafa Efendi'nin hocası Hafız Muhammed Hisârî ve onun da hocası Halil Birgivî'dir.³⁵³ Halil Birgivî ise Murad-ı Buhârî'nin halifelerindendir. Sırasıyla hocalardan talebelerine doğru sıralama yapılacak olursa şöyle bir tabloyla karşılaşılmaktadır:

Murad-ı Buhârî (*Murad-ı Buhârî Tekkesi 1. Postnişîni*)

Halil Birgivî (ö.1163/1749)

³⁴⁹ DİA, "Nakşibendiyye-Müceddidiyye" mad., Ankara 2004, c.29, s. 338.

³⁵⁰ DİA, "Nakşibendiyye-Müceddidiyye" mad., 2004, c.29, s. 338.

³⁵¹ DİA, "Nakşibendiyye-Müceddidiyye" mad., 2004, c.29, s. 339.

³⁵² DİA, "Murad Buhârî" mad., İstanbul 2006, c. 31, s. 186.

³⁵³ Mehmed Murad Nakşibendî, Dîvân, Süleymaniye Ktp., Mehmed Ârif-Mehmed Murad Koleksiyonu, No. 149, vr. 23b.

Hafız Muhammed Hisârî (ö.1199/1784)

Beyzâde Mustafa Efendi (*Murad Molla Tekkesi 1. Postnişîni*)

Abdulhalim Efendi (*Murad Molla Tekkesi 2. Postnişîni*)

Mehmed Murad Nakşibendî (*Murad Molla Tekkesi 3. Postnişîni*)

2.2.OSMANLI'DA NAKŞİLİK-MEVLEVİLİK YAKINLAŞMASI

Tarîkâtlar Osmanlı'da devlet eliyle desteklenmiştir. Bazı dönemlerde Mevlevîliğin, bazı dönemlerde ise Nakşîliğin revaçta olduğu Osmanlı'da, son dönemde Hâlidîliğin devlet eliyle desteklendiği görülmektedir.

Mevlevîlik, II. Selim devrinde hâkim bir tarîkât hâline gelmiştir. Saray muhiti ve ulemâ arasındaki nüfuzu ile dikkatleri çekmiştir. III. Ahmed ve III. Selim devrinde oldukça şuurlaşan ıslâhat teşebbüsleri, ilk fırsatta ordu bünyesinde yapılması düşünülen yenilikleri hedef aldığı için, yeniçeri ocağının dayandığı Bektâşîliğe karşılık Mevlevîlik desteklenmiş, bunun yanında, mutaassıp muhitler ile ulemâ nezdinde pek yaygın olan Nakşibendîlik ihmâl edilmemiş, aksine himaye görmüştür. Bu durum, ardından Nakşibendiyye ve Mevleviyye kaynaşmasını meydana getirmiştir.³⁵⁴ Bu dönemde çok sayıda Nakşî Mesnevîhân yetiştirmiş, Mesnevîhân olan Mehmed Murad Nakşibendî bir Dârü'l-Mesnevî açmıştır. Müceddidiyye'yi İstanbul'a getiren Murad-ı Buhârî Eyüp'teki tekkesinde Mesnevî okutmuştur.³⁵⁵

Bir tarîkât şeyhinin, diğer bir tarîkâttan, teberrüken hırka giymesi veya şeyhine yine teberrüken intisabı, gayet normal karşılanan bir hadisedir. Meselâ, 19. asrın ilk yarısında yaşayan Hoca Neş'et, önce Mevlevî iken, sonradan Nakşibendiyye'ye intisâb etmiş ve bu hareketi ile Mevlevîlerin tepkisine yol

³⁵⁴ Gündüz, 1983, s. 68.

³⁵⁵ Mehmed Murad Nakşibendî, Dîvân, Süleymaniye Ktp., Mehmed Ârif-Mehmed Murad Koleksiyonu, No. 149, vr. 23b.

açmamıştır. Zira bütün tarîkâtlar arasında manevî bir irtibâtın varlığı bilinmektedir. Bunlar, aynı yere ayrı yollardan yürüyen ama seyr ü sülûk usûllerinde, neşvede ve birtakım merasimlerde birbirinden farklılık gösteren birer manevî yol olarak ortaya çıkmışlardır.³⁵⁶

Mevlânâ'nın torunlarından Âbid Çelebi (903/1497), Nakşibendî Şeyhi Molla İlâhi'ye intisâb etmiş, ardından karısı da Şeyh'den inâbe almıştır. Kendisi de, kadılık memuriyetini terk ederek, evi civarında bir mescid yaptırmış ve burada oldukça feyizli hizmetlerde bulunarak, geniş bir halka vücûda getirmiştir.³⁵⁷ Mevlevîlik ile Nakşîlik kaynaşmasını, Âbid Çelebi'nin kendi şahsında gerçekleştirdiği ve halifelerinin bunu hızlandırdığı açıkça ileri sürülebilir.³⁵⁸

Bektâşîlik ise, başından beri Yeniçeri Ocağı ile iç içe yaşamış ve ordu içindeki manevî nüfuzu ile önem kazanmıştır. Bu yüzden Bektâşîlik, tarîkâtlardan istifade ile Osmanlı bünyesine sızmak isteyen bâtinî zümrelerin boy hedefi hâline getirilmiştir. Sapık fikirlerine mesned arayan, daha ziyade siyâsi maksatlı teşebbüslerin menfî çabası ile yıpratılmıştır. Bu ve benzeri tesirler sebebiyle gün geçtikçe serkeşleşen ve ele avuca sığmaz hale gelen yeniçerilik ile birlikte, Bektâşi tekkeleri de II. Mahmûd devrinde lağvedilmiştir. (1241/1826).³⁵⁹

Hacı Bektaş-ı Veli (738/ 1337)'yi, silsile itibariyle Ahmed Yesevî ile ilgili gösteren kaynaklar göz önünde bulundurularak, Bektâşîliğin, şîî ve batınî sızmalarla bozulmuş bir "tarîk-ı hâcegân" olduğu, Nakşîlerin ise sünnî akidelere bağlılıktaki hassasiyeti, nazar-ı dikkate alınarak, II. Mahmûd devrinde, Bektâşi tekkeleri Nakşî şeyhlere bırakılmıştır. Ehl-i sünnet esaslarına riayeti ve şer'i esaslara dayanan bir tarîkât anlayışını benimsemeleri dolayısıyla ulemalar arasında revaçta olan Nakşibendiyye kemâl devrini 19. asrın ikinci yarısında Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî (1242/1826) tarafından teceddüd edildiği bu devrede yaşamıştır. Müntesip ve halîfeleri daha ziyâde medrese kökenli olan Hâlidîyye'nin ortaya çıkışı tarîkât erbabı

³⁵⁶ Gündüz, 1983, s. 175.

³⁵⁷ Gündüz, 1983, s. 52.

³⁵⁸ Gündüz, 1983, s. 68.

³⁵⁹ Gündüz, 1983, s. 68-69.

ile ulemâ arasındaki ihtilâf ve münakaşaları, nispeten ortadan kaldırmış ve Hâlidîyye son Osmanlı padişahları döneminde, devlet eli ile desteklenen bir tarîkât olmuştur.³⁶⁰

II. Mahmud, Bektâşîliğin tam karşısında yer almış, Nakşibendiyye'nin Hâlidîyye kolu halîfelerini, İstanbul'dan uzaklaştırmak ihtiyâcını hissetmiştir. Bunları yaparken de, bizzat kendisinin de, Mevlevî, ya da Nakşibendî tarîkâtına müntesib olduğu rivayet edilen II. Mahmud, tarîkât erbabı ve tekkelerin kendisine ve saltanata olan itimadlarını sarsmamak için, tekke tamirleri, sebiller, camiler ve çeşmelerin inşâ ve imârına ayrı bir önem vermiştir. Evvelce âdet olmadığı halde, baba soyundan Mevlânâ'ya mensûb olanlara dağıtılmak üzere, Konya mukâtaasından, yılda 1500 kuruş verilmesini, ayrıca İstanbul ve diğer bölgelerdeki Mevlevî meşâyihine maaş tahsisini emretmiştir. O zamana kadar, saltanat erbabının, malî yardımlarına karşı oldukça çekingen davranan Mevlevî meşâyihî, kendilerine tahsis edilen bu maaşları kabul etmişlerdir.³⁶¹

Bir defasında, Yenikapı Mevlevîhânesi'ne ziyâret için gelen II. Mahmûd'a, dervişler tarafından, tekkelerdeki normal faaliyeti aksatacak derecede özel bir karşılama merâsimi yapılmıştır. Tekkelerin tavrına yakışmayan bu nevî hareketlerden sıkılan Şeyh Abdûlbâki Dede (1236/1820), bir fırsatını kollayarak, durumu pâdişaha arz etmek ister. Yine böyle bir ziyaret dönüşü, mukâbele-i şerîfenin bitimini müteâkib, memnuniyetini izhâr etmek üzere Şeyh'in yanına gelen pâdişâh, garkolduğu ma'nevî zevkden dolayı Şeyh'e teşekkür eder. O da, bu fırsatın geldiğine inanarak, pâdişaha: "Ne olur efendim, bir daha, böyle bu dergâha gelmeyin." dediğinde, ummadığı ve beklemediği sözler karşısında irkilen ve şaşkına dönen pâdişâh, birden kendini toparlayarak: "Şeyhim, beni bâb-ı Mevlânâ'dan mı kovuyorsunuz?" deyince, Şeyh Abdûlbâki Dede: "Hayır Devletlim! Bu kapıdan kimse kovulamaz. Lâkin siz geliyorsunuz. Giderken de dervişlere para dağıtıyor, hediyeler veriyorsunuz. Bu durum onları, dervişlik yerine, dünya-perest yapıyor.

³⁶⁰ Gündüz, 1983, s. 69.

³⁶¹ Gündüz, 1983, s. 153-154.

Sizden istirhâmım, bir daha bu dergâha, Sultan Mahmud olarak değil, Mahmud Efendi olarak gelin. Hatta her zaman buyurun gelin.” demiştir.³⁶²

Zamanına göre oldukça ileri ve cesur adımlar atmak isteyen II. Mahmûd, İstanbul’da pek yayılmış olan ve şer’i esaslara sıkı sıkıya bağlılığı şîâr edinen Hâlidîyye tarîkâtının tutumunu, teşebbüs ve hamleleri için bir tehlike ve mahzûr telâkki etmiştir. Nisan 1828’de İstanbul’da bulunan meşhur Hâlidî halîfelerini, bir gecede aniden toplatarak, kayık ile Kartal’a oradan da Sivas’a sürmüştür. Bu sürgünün Hâlidîyye tarîkâtının kurucusu ile İstanbul Halîfesi Abdülvehhâb es-Sûsî ve taraftarları arasında husûle gelen bir iç çekişmenin durdurulması gayesi ile yapıldığı düşünülmektedir.³⁶³

2.3. MEHMED MURAD NAKŞİBENDİ’NİN HÂLİDİLİK HAKKINDAKİ DÜŞÜNCELERİ

Hâlidîlik, Müceddîyye’nin son zamanlarında ortaya çıkmış bir Nakşibendiyye koludur. Hâlidîliğin kurucusu Mevlânâ Hâlid (ö.1826), İstanbul’a ilk defa Muhammed Sâlih adında bir halîfesini göndermiştir. Hatm-i hâcegân zikri’nin icrası sırasında, mescidin kapılarını kapattığı ve namaz sonrası meclise dâhil olmak isteyenlere mücade etmediği ve kendilerine mensûb olmayanları aralarına almadığı gerekçesiyle, tenkitlere marûz kalan bu zâtın yerine Abdülvehhâb es- Sûsî’yi tayin edilmiş, bu zâtın müridlerinin de Abdülvehhâb’a bağlanması emredilmiştir.³⁶⁴

İstanbul ve hilâfet merkezinde hızlı bir gelişme seyri gösteren Hâlidîyye tarîkâtı mensûblarının, bazı suçlamalara marûz kaldığı görülmektedir. Nitekim, meşhûr Sadrazamlardan Hâlet Sa’îd Efendi ile bâzı Hâlidîyye çekişmelerinin saraya kadar intikâl ettirdikleri tarîkâtın ve Mevlânâ Hâlid’in aleyhine suçlamaları üzerine, zamanın pâdişâhı II. Mahmûd, Şeyhülislâm Mekkî-zâde’ye durumu açmış, o da: “*Ey inananlar, size fâsık (yoldan çıkmış) bir adam bir haber getirirse, onun doğruluğunu*

³⁶² Gündüz, 1983, s. 153-154.

³⁶³ Gündüz, 1983, s. 151-152.

³⁶⁴ Gündüz, 1983, s. 250.

*araştırın. Yoksa bilmeyerek, bir topluluğa karşı kötülük edersiniz de sonra yaptığınıza pişman olursunuz.*³⁶⁵ âyet-i kerimesinin emri gereğince, vaziyeti vuzûha kavuşturmak üzere, gizlice iki kişinin Şam'a gönderilerek, meselenin tahkik edilmesi ve onların verecekleri rapora göre hareket etme ve hüküm vermenin, daha uygun olacağını" söylemiştir. Bunun üzerine, Mevlânâ Hâlid ve tarîkâtı üzerine bilgi toplamak üzere Şam'a gönderilen iki kişi, verilen bilgilerin tam aksi bir durumla karşılaşınca, önce tarîkâta intisâb etmişler, sonra da dönüşlerinde, saraya sundukları rapor ile işin gerçeğini ortaya koymuşlardır.³⁶⁶

Mevlânâ Hâlid'in, irşâd kasdı ile İstanbul'a sık sık uğrayan halîfeleri arasında olan Muhammed b. Abdullah el-Hânî, Musa Safvetî Paşa'nın daveti üzerine İstanbul'a gelmiştir. Abdülmecîd'in alâkasını celbe muvaffak olabildiği gibi, pek çok devlet adamının da, Hâlidîyye'ye intisâbına vesile olmuştur. Bu yüzden Musa Safvetî Paşa, Hocapaşa'da kendi adı ile yaptırdığı ve meşihatını da: "Hâlidîyye'ye mensûb fakat kürt olmayan meşâyihe tevcihini" şart koştuğu, İstanbul'daki üçüncü Hâlidî merkezinin tesîsine sebep olmuştur.³⁶⁷

Mehmed Murad Nakşibendî Vekâyi-nâmesi'nde, Musa Safvetî Paşa'nın azledilmesi vesilesiyle onun hakkında ve mensubu olduğu Hâlidîlik ile ilgili şu çarpıcı bilgilere yer vermektedir. "Musa Paşa hayli zamandır Maliye Müşiri iken H.1261'de azledilmiştir. Aslen Kırimlidir. Genç yaşlarda hemşehrileri tarafından *"leyleğin yuvasından attığı yavru gibi"* Fatih Medresesinde oturan hemşehrîsi Kırimî Osman Efendi'nin yanına bırakmışlardır. Medresede terbiye olup, sofular içinde yiyip içerek yetiştiği için kaba saba, inatçı, ehlullâhı inkar eden, derviş düşmanı, alçak, cimri, kendini beğenmiş, şefkatten ve merhametten yoksun suhte-meşreb ve mezheb bir kimsedir. Kırimî Osman Efendi, onu okutup, meşk aldırıp *"ilm-i pâri anlar, Bâr'ı anlamaz"* biri olarak Kafiye'ye gelince katiplik yolundan giderek bazı devlet adamlarının kitabet ve mührdarlık hizmetinde bulunmak için bazı vezirlere kapı kethüdası oldu. Ardından Evkâf Nâzırı ve Tersane-i Âmire Müsteşârı gibi büyük rütbelere gelerek muradına ermişken azledildi ve Şam Defterdârı oldu. Gitmek

³⁶⁵ Hucurât, 6.

³⁶⁶ Gündüz, 1983, s. 251.

³⁶⁷ Gündüz, 1983, s. 253.

üzere iken “Fevt-i tâli’a bak istemez isti’dâdı” mısrasındaki gibi ne yapıp edip, ne verdiyse Rıza Paşa’ya ulaşarak Şam’a gitmekten kurtuldu. Ve kendisine Müşirlik ve Maliye mansıbı verildi. Çünkü Paşa münkir ve suhte-mizac idi. Suhteler tarikine mâil olan Musa Paşa da onların mürşidine bağlandı ve güya kendince derviş oldu. Onların tarikine göre Üsküdar’da Hocapaşa civarında hususi bir tekke yaptı. Ayasofya şeyhine tekkenin şeyhliğini vermiş. Ve şeyhin ölümünden sonra o tarihin ashabının birleşerek birisini şeyh tayin etmesini şart koyduğunu duydum. O tarike göre; tarik-i hak kendilerinin tarîkidir ve Nakşibendiyye tarîkâtından olanlar ehl-i bid’at ve ehl-i dalâletdir. Hatta tekkelerinin açıldığı gün, ne Nakşibendî şeyhlerden ne de başka tarîkât ehlinden bir kişi davet etmediler. Davet olunmadığımızı bizler fazlasıyla memnun olduk ve Allah’a hamd ü senâda bulunduk. Bu tarihin ashabının yüzleri nursuz ve ellerinde birer beşyüzlük tesbih halkın arasında sayarak çekerler, o sırada sohbetlerine de devam ederler. Kendilerini halka güya daima zikredelermiş gibi göstererek riya ederler. Yalnız kaldıklarında ellerine tesbih almazlar, kalplerindeki bozuk fikirleri düşünürler. Halifelerinin tamamının, fenâfillah ve bekâbillah makamlarından ve vahdet-i vücuda dair meselelerden haberleri yoktur. Tarîkât pîri olarak kabul ettikleri Hâlid isimli kimsenin Dîvân’ını³⁶⁸ bastırdılar. Okuyup tetkik ettim; evliyâ-yı kirâmın vasıl oldukları zevkden ve mertebeden ve halden bir nesne yoktur. Burdan anla ki halifeleri ne biçim adamlardır.”³⁶⁹

Mehmed Murad Nakşibendî, Musa Safvetî Paşa’nın kardeşinin de rüşvet yüzünden azledilmesinden bahsederken, Hâlidîliğe de dokundurmadan edememiştir: “H. 1261 senesinde Musa Safvetî Paşa haininin kardeşi Kırımî Mustafa isimli rüşvetçi Tersâne-i Âmire Müsteşarlığı’ndan azledildi. Eğer biraz daha orada hizmette

³⁶⁸ Mevlânâ Hâlid, 1809’da Şeyh Mirza ile birlikte Hindistan’a müteveccihen yola çıkmıştır. Yaya olarak tam bir yıl süren ve yol boyunca gittikleri her bölgede bulunan ulemâ, sûfî ve evliya kabirlerini ziyaret ettikten sonra, Abdullah-ı Dihlevî’nin dergâhının bulunduğu Cihân-âbâd’a vâsıl olmuşlardır. Şahsiyeti üzerinde en önemli tesîrleri icrâ eden bu seyâhati sırasında, ziyaret edilen kabir ve türbelerin kendisinde hâsıl ettiği manevi his ve duygularını terennüm eden şiirleri bir koleksiyon hâlinde Dîvân’ında toplanmış bulunmaktadır. Gündüz, 1983, s. 240-241.

³⁶⁹ Mehmed Murad Nakşibendî, Vekâyi-nâme, Millet Ktp., Ali Emiri Koleksiyonu, No. 103, vr. 9a-10a

bulunsaydı ismi değiştirilip “Tersâne-i Harabe” denilmesi gerekecekti. Hâlidîyye tarîkâtının feyzinden feyizlenmişti. *Hezele humu'l-lâhu Te'âlâ*³⁷⁰ „³⁷¹

Musa Safvetî Paşa'ya yakınlığı sebebiyle makam elde edenlerin ahvalini de anlatan Mehmed Murad Nakşibendî tarîkâtın içinde bile rüşvet olaylarının döndüğünü iddia etmektedir: “Hüsam, hayli zamandır makamdan makama satranç taşı gibi gönderilen sefahata düşkün, rüşvetçi bir adamdı. Musa Paşa'ya intisabı sebebiyle Ticaret Malları Gümrüğü'nü elde ederek keyfine harcadı ve H.1261'de azledildi. İstanbul'dan kovularak Midilli'de bir makam verildi. Bu husus “attan inip midilliye suvâr olmak” gibi oldu. Mevlâ azline sebep olanın ömrüne bereket versin. Bu makama nâil olmasına sebep Ayasofya şeyhine bağlanıp Hâlidîlerden olmasıdır. Ama gerçek sebep şeyhine ve pîrdâşına verdiği rüşvetlerdir. *Hezele humu'l-lâhu Te'âlâ*³⁷² „³⁷³

2.4. MEHMED MURAD NAKŞİBENDÎ'NİN NAKŞİLİK VE MEVLEVİLİK HAKKINDAKİ DÜŞÜNCELERİ

Nakşibendî tarîkâtına bağlı bir tekkenin şeyhi olan Mehmed Murad Nakşibendî, açtığı Dârü'l-Mesnevî ve okuttuğu Mesnevî dersleri ile de Mevlevîliğe yakın durmuştur. Kendi zamanında çok ünlü bir Mesnevîhân olan Mehmed Murad, 19. yüzyıl Nakşî-Mevlevî yakınlaşmasında önemli bir rol oynamıştır. Mehmed Murad Nakşibendî, telif ettiği eserlerde sık sık Nakşîlik ve Mevlevîlik hakkındaki görüşlerini bildirmiştir.

Mehmed Murad Nakşibendî, şerh yazdığı Mesnevî'yi “Magz-ı Kur'an, Hulâsa-i Furkân”³⁷⁴ diye nitelemiştir. Mesnevî'yi inkâr etmenin Kur'an'ı inkâr etmek olduğunu, Mesnevî'ye düşmanlık edenin de cehennemde başı aşağı asılı kalacağını

³⁷⁰ Allah onları başarısız kılsın.

³⁷¹ Mehmed Murad Nakşibendî, Vekâyi-nâme, Millet Ktp., Ali Emirî Koleksiyonu, No. 103, vr. 10a-10b.

³⁷² Allah onları başarısız kılsın.

³⁷³ Mehmed Murad Nakşibendî, Vekâyi-nâme, Millet Ktp., Ali Emirî Koleksiyonu, No. 103, vr. 11a.

³⁷⁴ Mehmed Murad Nakşibendî, Hülâsatü'ş-Şürûh-VI, İstanbul Üniversitesi Ktp., TY 6314, vr. 1b.

ifade etmiştir.³⁷⁵ Mehmed Murad Nakşibendî'nin Hülâsatü'ş-Şürûh adlı Mesnevî şerhinde, Nakşîlik ve Mevlevîlikle ilgili çarpıcı ifadelere rastlanmaktadır.

Mehmed Murad Nakşibendî, Mevlânâ'nın bir beyitinde Nakşîliğin kurucusu Bahaeddin Nakşibend daha dünyaya gelmeden, hâcegân tarîkâtına Nakşibendiyye isminin verileceğini işaret ettiğini düşünmektedir. Şârih, ayrıca Hülâsatü'ş-Şürûh'da Nakşibendî tarîkâtıyla ilgili çeşitli bilgiler ile Bahaeddin Nakşibend hakkında kıssalara da yer vermektedir:

نقش بندانند در جو فلك

كارسازانند بهر لى و لك

(Onlar gök boşluğunda yani göğün kubbe altında birtakım nakış yaparlar ve senin, benim için işler yaparlar.)

O kimyâ-saz ve mina-geran olan zâtlar feleğin boşluğunun içinde yâni havada nakş u sûret bağlayıcılarıdır. Ve dahi benim için ve senin için iş düzücülerdir. Havaya nakş yapmak emr-i müşkil olmakla güç işleri görmeğe kâdirdir demekden ibâretidir. Bu beyitte Tarîk-i Hâcegân'ın adının Nakş-bend olacağına ve zamân-ı âtîde Şâh-ı Nakşibend *kuddise sırrûhu*'nun geleceğine telmih ve işâret vardır dense ba'îd olmaz. Eğerçi Şârih-i Mevlevî *kuddise sırrûhu* buna işârete tasaddî etmemişlerdir velîkin böyle olduğunu kalbim ihsâs eder ve yine Nakşibendiyye ricâlini senâ dahi murâd-ı şerîfleridir. *Allahu a'lemu bî-murâdih*. (Hülâsatü'ş-Şürûh-IV, 196a)

Menkûldür ki *Ebû Yezîd-i Bistâmî kuddise sırruhu* çok meşâyih-i kirâma yetmiş ve hizmet edip feyz-yâb olmuş idi. Böyle uluvv-i kadri ve azm-i hâli var iken ve tarîkatda rütbe-i intihâya varmış iken *Hazret-i İmâm*'ın irtihâlinden sonra dâr-ı sa'âdetinde sakâ' olup çok zamân su getirmek hizmetinde olmuşlar. Ba'dehu rûhâniyyetinden çok feyze nâ'il oldular. Hattâ silsile-i *Nakşibendiyye*'de *Ebû Yezîd-i Bistâmî* vardır. Ve dahi *an rûhâniyyetihi'l-imâm Ca'feri's-Sâdık* diyerek yazılmıştır. (Şerh-i Kasâid-i Mevlânâ Şevket, 63-64)

³⁷⁵ Mehmed Murad Nakşibendî, Hülâsatü'ş-Şürûh-IV, İstanbul Üniversitesi Ktp., TY 6312, vr. 6a.

همچنان آمد که او فرموده بود

بوالحسن از مردمان آن را شنود

Ancılayın geldi ki dünyaya Şeyh Bistâmî haber vermiş idi. Ebu'l-Hasan Harakanî *kuddise sirruhu* nasdan haberini dinledi ve yazdıklarını gördü.

که حسن باشد مرید و امتم

درس گیرد هر صباح از تربتم

Öyle diyerek haber buyurdu ki: “Hasan Harakanî benim mürid ve ümmetimin cemâ’atinden olur. Zîrâ her sabah benim kabrimden irşâd ve terbiye dersini alır.”

گفت: من هم نیز خوابش دیده ام

و ز روان شیخ این بشنیده ام

Şeyh Ebu'l-Hasan buyurdu ki: “Ben dahi anı rüyâmda görmüşüm ve dahi şeyhin pâk rûhundan bu söylediğinizi istimâ’ etmişim.” Ma’lûm ola ki Tarîk-i Nakşîbendiyye’de silsile-nâmede iki rûhâniyet terbiyesi vardır. Birisi Bâyezîd Bistâmî *kuddise sirruhu*nun İmâm Ca’fer Sâdık *radiyallahu te’âlâ anh* hazretlerinin rûh-ı şerîfından terbiyeleridir. Böyle zâtlar dünyâdaki gibi mürid terbiyesine kadirlerdir. Sizler bunda ulemâ-i mu’ânidînin muârizaları gibi sakınıb muâriza etmeyiniz. (Hülâsatü’ş-Şürûh-IV, 125a)

Hazret-i Mevlânâ Câmi *kuddise sirruhussâmi* Nefahâtü'l-Üns’de beyân buyurmuşdur ki: Bir gün Hâce Muhammed Baba Semâsî *kuddise sirruhu* Hazret-i Şâh Nakşibend *kuddise sirruhu*nun mevlidi olan Kasr-ı Ârifân’dan müridleriyle geçerken, Hazreti Pîr’in râhiyahasını istişmâm buyurup buyurmuşlar ki: “Buradan bir veled-i mükerrerem tevellüd edecektir.” O zamân, oranın adı Kasr-ı Hinduvân imiş ve “Bu nâm tebeddül edib Kasr-ı Ârifân olur.” buyurmuşlar. Ba’de zamân yine oradan geçip, buyurmuşlar ki: “O veled doğmuş. Râyihasını buldum.” Müridlerden birisi, tecessüs etmiş ve haber vermişler ki; filânın bugünlerde bir oğlu oldu. Varıp pederlerine, mürid tebşîr edince, pederleri kemâl-i sürûrundan olup, Hazret-i Şâh’ı,

huzûr-ı Hâce'ye getirmişler. Hâce hazretleri dahi görüp “Bu veleddir.” buyurmuşlar. Ba'de pederi oğulluğa kabullerin niyâz etmiş. Hazret-i Hâce dahi “Kabûl ettik” buyurmuşlar. O zamân Seyyid Emir Külâl *kuddise sırruhu* orada hâzır imiş. Onlara tevcih, hitâb edip buyurmuşlar ki: “Ben seni nice terbiye ettim ise oğlum Bahaeddin'i dahi öylece terbiye edesin, sana verdim.” buyurmuşlar. Ba'de Hâce-i Büzürg *kuddise sırruhu* irtihâl-i dâr-ı bekâ buyurmuşlar. Hazret-i Şâh-ı Nakşibend'in dahi zamân-ı terbiyesi gelmiş. Emir Külâl hazretleri dahi şeyhlerinin emrine imtisâlen ecell-i himmetini Hazret-i Pîr'e sarf buyurmak hasebiyle o zamânda şöhet ve şâmı âfâkgîr oldu. (Hülâsatü'ş-Şürûh-IV, 121a)

بعد از آن، تو طبع آن آب صفا

خود بگیری، جملگی سر تا به پایا

Bundan sonra sen baştan ayaga dek zikrullahın tab' ve hûyunu tutarsın ve vücûdun ayn-ı zikrolur. Ba'zı Nakşibendiyye icâzet-nâmelerinde muharrerdir hattâ. Zâkir, zikri ve zikredileni bir görür. Peygamberimizin hürmetine zikri bize müyesser et. (Hülâsatü'ş-Şürûh-IV, 32a)

Mehmed Murad Nakşibendî, gizli zikir ve sesli zikir münasebetiyle Mevlevîlik ve Nakşibendîlik hakkında yorumlar yapmıştır. Vekâyi-nâme adlı eserinde Dârü'l-Mesnevî'nin açılış merasiminde hatm-i hâcegân yaptırmış ve arkasından sesli zikir ile kelime-i tevhid ve ism-i Celâl'i okunmuştur.³⁷⁶

Mevlânâ'nın beyitinde geçen “nefesi tutarak zikir suyuna dalmak” ifadelerini zikr-i hafîye delil göstererek aslında Mevlevîlerin de hafî zikir yapmaları gerektiğini savunmaktadır. Mevlânâ'nın kendisi bunu söylediği halde Mevlevîlerin buna uymamalarını garip karşılamaktadır. Mehmed Murad Nakşibendî, iddiasını güçlendirmek için Mevlânâ'nın Hz. Ebubekir'in on ikinci kuşaktan torunu olmasını, kendi oğlunu terbiye için cehrî değil de hafî zikir yapan Molla İlâhî'ye³⁷⁷

³⁷⁶ Mehmed Murad Nakşibendî, Vekâyi-nâme, Milli Ktp., Ali Emirî Koleksiyonu, No. 103, vr. 2a-4b.

³⁷⁷ Molla Abdullah-ı İlâhî (896/1490): İstanbul Zeyrek Medresesi'nde tahsile başlayan Molla Abdullah-ı İlâhî'nin, Alâeddîn Tûsî (887/1491) ile birlikte, Ubeydullah Ahrar'a intisâb niyyeti ile Horasan'a kadar gittiği rivâyet edilmektedir. Ahrar Hazretleri'ne intisâb ettikten sonra, bir müddet

göndermesini delil olarak göstermektedir. Bunlara ek olarak Mevlânâ'nın sesli zikir yaptığına dair eski bir kitapta bilgi veya itibar edilecek birinden bir söz mevcut olmadığını belirtir. Beşiktaş Mevlevîhânesi Şeyhi Yusuf Efendi'nin, Mevlevîlerin mukabele gününe “şaklabanlık günü” ayınlarına de “şaklabanlık” dediğini ifade etmektedir. “Allah onlara akıl versin” dediği Mevlevîlerin, ayin yapacağız diye tarîkâtı oyuncak ettiklerini söylemektedir:

دم بخور در آبِ ذکر و صبر کن

تا رهی از فکر و وسواس کهن

Ey sâlik âb-ı zikirde habs-i nefes eyle ve sabr ile hattâ fikirden ve köhne kalbindeki vesveselerden rehâ bulasın. Bu beyitte habs-i nefes ile zikrullah etmeye emr buyururlar. Ve habs-i nefes ile zikr dahi hafî olur. Ve zikr-i cehrîde habs-i nefes

Kasr-ı Ârifân'da Şah-ı Nakşibend'in mezarında halvete devamla, bu zâtın rûhâniyetinden feyz alan Molla İlâhî, bu yönü ile “Üveysî” bir meşrebe de sahiptir. Horasan'dan Anadolu'ya Ahrâr'ın halifesi ve Nakşibendîliğin bir temsilcisi olarak dönen Molla İlâhî'ye memleketi Simav'a yerleşmiştir. İstanbul'a gelmesi için yapılan ısrarlı davetlere rağmen, Molla İlâhî kendisi gitmeyerek, yerine halifesi Seyyid Ahmed Buhârî (1516)'yi göndermiştir. İstanbul'a gelerek, Şeyh Vefâ Zâviyesi'nde misâfir kalan Buhârî ise, Şeyh'ine Simav'da kalmasını îmâ eden mektubundaki: *Bu hengâmede gönlü rahat tutmak daha doğrudur/ O, yârin eteğine yapışmış ve bir kenara çekilmiştir* beyitiyle İstanbul'daki durumu ona bildirmiştir. Çeşitli mülâhazalarla Simav'dan bir türlü ayrılmak istemeyen Molla İlâhî, Fâtih'in vukû bulan vefâtı ve II. Bâyezîd döneminde zuhûr eden Şah Kulu fitnesi üzerine ve Kazasker Manisalı Çelebi'nin ısrarlarına dayanamayarak İstanbul'a gelmiştir. Fâtih'in, Horasan ve Semerkant çevresinin Nakşibendî mutasavvıflarına duyduğu muhabbet ve gösterdiği yakın âlaka biliniyorken, Ubeydullah Ahrar ve Câmî ile görüşmüş, üveysî meşreb bir zata karşı ilgisiz kalması ve Molla İlâhî'nin İstanbul'a gelmek için Padişah'ın vefatını beklemiş olması, üzerinde durulması gereken bir husustur. İstanbul'a gelir gelmez Zeyrek Medresesi'ne yerleşen Molla İlâhî'nin, tasavvufî meselelere ait sözü ve sohbetleri, kısa zamanda İstanbul'da duyulmaya ve devlet adamlarını etkisi altına almaya, Ayasofya Câmîi'nde zamanın en ilgi çekici konusu olan “vahdet-i vücûd”un esrarına dair sözleri, efkâr-ı umûmiyyede kuvvetli akisler uyandırmaya başlar. O'nun bu verimli ve tesirli çalışmaları ile Nakşîlik, İstanbul'da tam bir tarîkât hüviyeti içerisinde tesis ve teşkil edilmiş olur. Zâviyesi, devrin ileri gelenlerinin devam ettiği bir yer olan ve kendisine, Hallâc-ı Mansûr'un “Ene'l-Hakk” deyişinin sebebi sorulduğunda: “Ene'l-Bâtıl mı diyeydi?” şeklinde nükteli bir cevap veren Şeyh Muslihu'd-dîn Vefâ (896/1491) ile yakınlık peyda eden Molla İlâhî'nin müridleri arasında, Mevlânâ neslinden Âbid Çelebi de bulunmaktadır. Mazhar olduğu fazla rağbet, devamlı artan şöhret ve gittikçe çoğalan müridlerinden yorulan Molla İlâhî, yerine halifesi Ahmed el-Buhârî'yi bırakarak Rumeli Sancakbeylerinden Evrenos-zâde Gâzî Ahmed Bey'in daveti üzerine Vardar Yenice'sine gitmiş ve vefatına (H. 896) kadar orada irşad ve telifle meşgul olmuştur. Zeyrek Medresesi'nde merkezleşen bu Nakşîyye neşvesi İlâhî'nin halîfelerinden, Şeyh Muslihu'd-dîn Tavîl'in gayretleri ile genişleyerek devam ettirilmiştir. Gündüz, 1983, s. 48-52.

mümkün olmaz ve habs-i nefes ile zikrullâh gönülden efkârı ve havâtır-ı şeytâniyyeyi izâle edeceğini mısra-i sâni ile beyân buyururlar.

Ma'lûm ola ki bu beyitte habs-i nefes ile zikr ism-i Celâl'e ve kelime-i tevhîde şâmidir. Velikin meşâyih-ı Nakşibendiyye habs-i nefesi kelime-i tevhîde tahsîs etmişlerdir. Ve ism-i Celâl ile habs-i nefes dahi gâhice ederler. Velikin def'-i havâtıra kelime-i tevhîd ile habs-i nefes elyâktır. *Zîrâ lâilâhe* ile havâtır ki kişiye ilâh gibi olmuştur mündefi' olur. İlâllah ile maksûd-ı hakikî sâbit olur. Binâberîn kelime-i tevhîd ile habs-i nefes ensebdir.

Ve işbu beyt-i şerîften gün gibi âşikâre vâzih oldu ki Hazret-i Mevlânâ *kuddise sırruhu* hazretlerinin tarîkat-ı aliyyeleri tarîk-i hafîdir ve tarîk-i cehrî değildir. *Zîrâ* sâliklerini bu vech ile terbiye buyurmuşlar ve kendileri dahi bu vech ile zikrullâh etmişler. Bu müddeâmıza dahi kendilerinin Sıddık-ı Ekber *radiyallahu anh* hazretlerinin cedd-i emcedleri olması ve kendilerinin dahi Hazret-i Sıddık-ı Ekber'in on ikinci oğlu olduğu delâlet eder. Ve evlâdından Âbid Çelebi *kuddise sırruhu* hazretlerine rüyâsında “Şeyh Abdullah-ı İlâhi *kuddise sırruhuya* git ve ondan ahz-ı tarîkat eyle” diye emir buyurmaları ve Abdullah-ı İlâhi'ye dahi “Abid Çelebi'yi sana gönderdim, terbiye edesin ve himmetini bezl edesin” diye emir buyurmaları dahi bu da'vâya şahid-i âdildir. *Zîrâ* o zamân tarîk-i cehrîye ricâlinden nice büyük zâtlar var idi, onlara emretmeyip Abdullah-ı İlâhi'ye gitmeye emîr kendi tarîkati olduğuna delâlet eder.

Zamânemizde meşâyih-ı Mevleviyye şeklinde olanlar tarîk-i Mevleviyye'nin zikri fakat ism-i Celâl'dir. Ve bizim tarîkimizde *lâilâheillallah* yokdur diye hezeyân ve türrehatlarının butlânı şu beyt-i şerîften ezher-i mine's-şemsdir. *Zîrâ* habs-i nefes kelime-i tevhîd ile olur *kemâ beyyineh*.

İşte kutbu'l-evliyâ Hazreti Mevlânâ *kuddise sırruhunun* tarîkatı ve erkânı budur ki emîr buyurdular. Aklım ermez ve bilmem ve anlamam, her tekyede eyyâm-ı mahsûsada icrâ' ettikleri âyîn neden için? Hazret-i Mevlânâ *kuddise sırruh* mensûbdur ve kendileri bu âyîni aceb icrâ' ettikleri ve dervîşleri ile cem' olup böyle

ettikleri var mıdır? Kütüb-i mu'teberede görmedik ve bir sözüne i'timâd olunur zâtdan işitmedik.

Hattâ karîb-i asırda Beşiktaş Mevlevîhânesi'nde şeyh olan Şeyh Yûsuf Efendi hazretleri ki Mesnevî-i Şerîf'e Nehcû'l-Kavim nâmında Arabû'l-ibâre şerh yazmış idi. Ve fûnûn-ı şettâda mâhir bir zât-ı şerîf idi. Ve ellisine o makamda post nişîn olmuş idi. Kendileri Trablusî olmakla, mukâbele gününe yevmü'ş-şaklabân ve icrâ' olunan âyîne şaklabânlık ta'bîr ederler imiş. Egerçi ben ağzından işitmedim velâkin bazı mukâbelesinde bulunduğumuz olur idi. Ve kendinin hâli böyle dediğine şehâdet eder idi. Ezcümle kalkar iken cümle ile beraber secde eder gibi yere yatıp elini urmaz idi. Ve postun önünden geçer iken rükû' ederek geçmez idi. Belki âdetâ yürür gibi geçer idi. Ve bunun emsâli çok şeyler mukâbele esnâsında kendinden sudûr eder idi.

Hattâ Mevlevîler kendini sevmeyip hâlâ sühtedir. "Elli yıldır post-ı Mevlânâ'da oturur dervîş olamadı" diye zebân-dırâzlıktan ve ta'ndan hâlî olmazlar idi. Çünkü indlerinde Mevlevîlik fakat bu ettiği işlerdir. O zât-ı şerîf de bunları kabûl görmeyince dervîşliğini ve Mevlevîliğini nefy ederler idi. Eger bu ahvâli merhum, bir kütüb-i mu'teberde görmüş olaydı elbette kabûl eder idi. İşte böyle tarîkat-i Mevlevîyyeyi ki habs-i nefesle zikrullâh ve terbiye ve tasfiye-i kalbten ibârettir. Onu zâyî' ettiler ve böyle mel'abeyi tarîk-i Mevlevîyye i'tikâd eylediler. ³⁷⁸الله ق لثم (Hülâsatü'ş-Şürûh-IV, 31a-32a)

Mehmed Murad Nakşibendî, Mâ Hazar'da zikirle ilgili bir beyitin şerhinde şu ifadelere yer vermektedir: Saygı olmadan zikir yapmak biattır, İslam dışıdır. Çünkü Allah'ın zikrine ve isimlerine karşı saygılı olmak üzerimize farzdır. Allah'ın zikrinin bir şartı da hürmettir: Mesela zikir esnasında abdestli olmak; ıtır ve buhur gibi şeyler yakmak; zikir mekânını temizlemek; zikreden elbisesini ve kalbini kirlilerden temizlemek; yalnızken kıbleye yönelmek ve zikir esnasında diğer zikir erbâbını seyretmemek gibi. Ayrıca mutasavvıfların önde gelenleri zikir meclisine ehli olmayı sokmazlardı. Hâlbuki şimdilerde sema meclislerinin kapıları açıktır ve ehil olmayanlar için de özel bölmeler hazırlanmıştır. Mevlevîhânelerde ve Halvetî

³⁷⁸ Allah onlara akıl versin.

tekkelerinde olduğu gibi. Bundan daha garibi ise bu insanların ziyaretçi sayısı arttığı zaman sevinmeleridir. Hatta bazı şeyhler çok sayıda insanın, özellikle de layık olmayanların, tekkelerine gelmesiyle övünürler, tekkelerine ziyaretçi gelmeyenler ise onları kıskanırlar. “Nerede eskiler ve nerede yeniler?”³⁷⁹

Mehmed Murad Nakşibendî, Mevlânâ Şevket’in bir beyitini şerhi sırasında, yine Nakşibendîlikteki zikir anlayışına şöyle temas etmiştir:

سر نزاده و نکاهی زدل و دیدهء من

اه در سینه و نظاده بمژگان رفتم

Gönlümden bir âh ve gözümden bir nigâh baş vurmadı ve zâhir olmadı. Belki bu yolda âh, kalbimden zâhir olmayarak ve nigâh u iltifât, derûn-ı müjgânda olarak gitdim. Ma’lûm ola ki tarîkat-ı âliyye-i *Nakşibendiyye* ashâbı, zikr-i kalbî ile meşgûl olduklarından zâhirde zikri terk ettikleri gibi âhı vü bükâyı vesâ’ir zâhirde olan ahvâl-i âşıkânı, meselâ temzîk-i siyâb gibi ve zevkinden darb-ı kadem gibi terk etmişlerdir. Belki bu eşyâ-yı mezkûreyi gönülden ederler ki bir ferd bizim dervîş olduğumuzu bilmesin ve âşık-ı bîçâreliğimizi anlamasın. Hattâ bu tarîkin meşâyihî postu ve hulefâsını posta iclâsını ve hilâfet vaktinde meşâyih da’vetini ve cem’iyyet yapmağı dahi terk etmişler. Şeyhi görür ki falân mürîdi kemâle erdi, ona teslîke icâzet verir. *Cenâb-ı Hazret-i Şâh-ı Nakşibend kuddise sırruhu* dervîşleri *Ya’kûb-ı Çerhî kuddise sırruhunun* kemâlini ve irşâda kadrini müşâhede buyurdukda قبولت قبول³⁸⁰ buyurup irşâda ruhsat buyurmuşlardır ve hilâfet dahi bunun adıdır. Nâzım-ı mâhir dahi *Buhârî* olmağla meslek-i *Nakşibendiyye*’ye sülûk etmiştir diye mesmû’um olmuştur. Fî’l-vâki’ bu beyt-i garrâları böyle olduğuna delâlet eder. Ve yine bu beytle meslek-i hâcegân-ı kirâmı beyân buyururlar. Ve yine ma’lûm ola ki *nezzâre be-müjgân refem* ile usûl-i tarik-i *Nakşibendiyye*’den ma’dûd *nazar ber-kadem* mazmûnuna işâret buyurmuşlardır. (Şerh-i Kasâid-i Mevlânâ Şevket, 94)

³⁷⁹ Mehmed Murad Nakşibendî, Mâ Hazar, Süleymaniye Ktp., Mehmed Ârif Koleksiyonu, No. 260, vr. 4b.

³⁸⁰ Senin kabulün benim kabulümdür.

Mehmed Murad Nakşibendî, yine zikir münasebetiyle Nakşîlerin zikir anlayışına değinmektedir. Önceden tasavvufun önde gelenleri hem dilleriyle açıktan, hem de kalpleriyle gizli zikir çekmişlerdir. Ancak daha sonra *Bahaeddîn Nakşibend'in* ruhaniyetlerinden istifade ederek icazet aldıklarında açıktan zikir çekmeyi bırakıp gizli zikir çekmeyi uygun görmüşlerdir. Bazıları, gösterişten koruduğu için gizli zikir çekmenin açıktan zikir çekmekten daha faziletli olduğunu düşünmüşlerdir. Bu yüzden, *Bahaeddîn Nakşibend'den* önce gelen tasavvuf büyüklerine “alâniyye-gûyân” (açıktan söyleyen) demişlerdir. Hatta *Hâce Ali Râmetenî'ye* neye dayanarak açıktan zikir çektiğini sorduklarında, delil olarak “Hz. Peygamber buyurdu: ‘Ölüm olduğunu göre herkesi *Lâ ilâhe illallâh* demeye teşvik et. Çünkü dervişe her nefes sondur.’” hadisini göstermiştir. Bazılarına göre de açıktan zikir çekmek gafilleri teşvik edip uyuyanları uyandırmak ve şeytanı kovmak bakımından daha faziletlidir. Topluluk halindeyken de yapılabildiği için zikir yapılırken bir yandan da dinlenilmiş olur. Yani Mehmed Murad Nakşibendî'ye göre açıktan zikir çekilmesinde herhangi bir şüphe ve ihtilaf yoktur. Ancak asıl şüphe ve ihtilaf hangisinin daha faziletli olduğu noktasındadır.

Mehmed Murad Nakşibendî, kendi zamanında bazı art niyetli ve tutucu insanların açıktan zikir çekmeyi ve toplanmayı reddettiğini ifade etmektedir. Onların sözlerine kulak vermemek gerektiğini söyleyen şârih, onların bir kısmı Ebu Cehil gibi inadından, bir kısmı da cahilliğinin küfründen sesli zikri inkâr eder, diye eklemektedir. Açıktan zikir çekmenin faziletlerini beyan eden çok sayıda hadis olduğunu ifade ettikten sonra bu hadislere örnekler göstermektedir: “Allah’ı zikreden bir kavim buldukları zaman...”, “Allah’ı çok zikrediniz, ta ki size deli desinler.” Hatta bu hadisin şerhi *Câmiü's-Sagîr* şerhi olan *Münâvî*'de şöyle anlatılmıştır: “Hadisle meşgul olanlar bir fetva verdiler: ‘Sufilerin sesli zikir yapmasında herhangi bir mahzur yoktur.’”

Bu delillerle açıktan zikri inkar edenler art niyetli âlimlerle, Hz. Muhammed'in sünnetini arpalık ve geçim kaynağı gören “Kim fazlasını verirse satarım.” diyen insanlardır. Bu insanlar açıktan zikir çekmenin ihtilafı ve yanlışlıklarıyla ilgili hüküm vereceklerine ve zikir ehlini suçlayacaklarına *Bismillâh*

diyerek, helal ve tayyip vadisinde gece gündüz rüşvet ve harama bulaşmış kazançlarını temizlesinler. Nedir bizim bu halimiz diyerek kendilerine çeki düzen versinler.

Açıktan zikir gibi bu da iyi bilinsin ki, gizli zikir çekmeyi Hz. Peygamber, Hicret gecesi Hira Dağı'ndaki mağarada Hz. Ebubekir'e telkin etmiştir. Kötü niyetli kâfirler bu esnada bu mağaranın etrafında dolaşıp Hz. Muhammed'i arıyorlardı. Bu sırada Hz. Peygamber “*Korkma, Allah bizimledir*” dese de beşerliğin gereği olarak Hz. Ebubekir korktu ve üzüldü. Bu yüzden Hz. Peygamber, ona gizli zikir çekmeyi ve kalbine yönelmeyi telkin etti. Bunun üzerine Hz. Ebubekir kendinden geçti ve manevi âlemlere yükseldi. Çok sonraları Hz. Ebubekir bu hadiseyi Hz. Selman-ı Farisî hazretlerine naklettiler. O da Muhammed b. Ebubekir'e nakletti. Bugün bu silsileye *Tarîkât-i Nakşibendiyye* denmektedir. Diğer tarîkâtlerin silsilesi ise Hz. Ali'ye uzanır.³⁸¹

2.5. MEHMED MURAD NAKŞİBENDÎ'NİN EHL-İ BEYT SEVGİSİ

Mehmed Murad, ehl-i sünnete sıkı sıkıya bağlılığıyla bilinen Nakşibendiyye tarîkâtına bağlıdır. Bunun yanı sıra ehl-i beyte olan sevgisi de yoğun olarak eserlerinde hissedilmektedir. Mehmed Murad Nakşibendî, Dîvân'ında ehl-i beyte yazdığı kasideler ve Şevket-i Buhârî'nin Hz. Ali, Hz. Fâtıma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'e yazdığı medhiyelere yazdığı şerhlerle ehl-i beyt sevgisini ortaya koymaktadır. Şerhlerinde on iki imam hakkında bilgiler, menkıbeler, hadisler yer almaktadır. Mehmed Murad Nakşibendî'de on ikinci imam olarak Mehdi'nin geleceği inancının da hâkim olduğu görülmektedir.³⁸²

Mehmed Murad Nakşibendî'nin kurduğu Dârü'l-Mesnevî'nin açılışı 9 Muharrem'e denk gelmiş ve padişahın da hazır bulunduğu büyük bir kalabalıkla Hz.

³⁸¹ Mehmed Murad Nakşibendî, Mâ Hazar, Süleymaniye Ktp., Mehmed Ârif Koleksiyonu, No. 260, vr. 14a-14b.

³⁸² Mehmed Murad Nakşibendî, Şerh-i Kasâid-i Mevlânâ Şevket, Süleymaniye Ktp., Mehmed Ârif-Mehmed Murad Koleksiyonu, No. 148, s. 86-88.

Hüseyin için mersiyeler okunmuştur. Tören sırasında Âl-i Abâ'nın faziletinden ve Hazret-i Hüseyin'in şehadeti kıssasından hayli ilginç ve dokunaklı bölümler nakl ettiğini söyleyen Mehmed Murad, “*hatta orda bulunanlar, kıssanın iki yerinde sultanın ağladığına şahit olmuşlar*” demiştir.³⁸³ Her Muharrem ayının 9'unda bu gelenek sürmüş ve mersiyeler okunmaya devam etmiştir. Daha çok kişi gelip faydalanabilsin diye asıl şehadet günü olan 10 Muharrem'de değil de bir gün öncesini tercih etmiştir. Çünkü diğer yerlerde zaten ayın 10'unda yapılmaktadır.

Hz. Hüseyin'i şehit eden Yezid'e bedduâ etmenin uygun olduğunu söyleyen Mehmed Murad eserlerinde Yezid'le ilgili şunları kaydetmektedir:

“Gelelim *Yezîde*. Bazılar küfrü musarrah değildir diye tecvîz etmediler ve bazılar kâfirdir dediler, küfrünü şu beytle istidlâl eylediler:

وان حرمت يوما علي دين احمد“

”فخذها علي دين المسيح بن مريم“³⁸⁴

Hürmet zamîri ve dahi *fehühâ* zamîri *hamra râci*'dir. Zîrâ bu beytin üstü vardır. Bu beytden Yezîdin şurb-ı hamrı müstehill olduğu nümâyândır. Zîrâ beytin ma'nâsı şarâb bir günde Ahmed dîni üzerine harâm oldu. Anı dahi Hazret-i Îsâ dîni üzerine al. Zîrâ dîn-i Îsâda hamr hürmeti yok idi demektir. Ve Yezîdin şarâb içdiği meşhûr ve mütevâtirdir. Nitekim bir beyitte dahi

انا المسموم ما عندي بترياق ولا راق“

”الا يا ايها الساقى ادر كاسا و ناولها“³⁸⁵

demiştir. Hattâ *Hâfiz-ı Şîrâzî*'ye *Yezîd*'in mısırâ'nını ol dîvânına aldı diye i'tirâz etmişler. Nitekim şârih *Sûdî Efendi* şu vechle beyân eylemiştir: “خواجه حافظ را“

³⁸³ Mehmed Murad Nakşibendî, Vekâyi-nâme, Millet Ktp., Ali Emirî Koleksiyonu, No. 103, vr. 2a-3a.

³⁸⁴ Boşanmak için Hz. Muhammed'in dini haram olsun, şimdi Hz. İsa'nın dinine giriyorum.

³⁸⁵ Ben önümdeki tiryak (esrar) ve içkiden zehirlenmişim. Hadi saki bir kadeh şîşesi getir ver.

شبی دیدم بخواب کفتم ای در فضل و دانش بیمثال از چه بستی بر خود این شعر یزید با وجود این همه فضل³⁸⁶ گفت تو واقف نه زین مسئل مال کافر هست بر مؤمن حلال

Ve ba'zılar dahi ciger-gûşe-i Resûl-i Rabbü'l-âlemîn hazret-i İmâm Hüseyin *radiyallâhu te'âlâ anh* hazretlerini bana bî'at etdirin yâhûd şerbet-i şehâdeti nûş etdirin diye Kûfenin hâkimi olan *İbn Ziyâd* dedikleri kelb ve hıznır ve dînsiz ve îmânsız ve mülhid ve dehrî ve *Fir'avn* ve *Nemrûd* ve *Şeddâd* ve *Yehûd*'dur, alçak ve erzel ve ahbes ve eşedd-i denî ve le'îme emr edince kâfir oldu dediler. Nitekim *Şerh-i Akâyid*'de kudvet-i ehlü's-sünnet ve'l-cemâ'at ve ma'den-i cemî'-i ulûmü'n-nâfi'a *Sa'deddîn-i Taftâzânî* buyurmuşdur: “وبعضهم اطلق اللعن عليه لما انه كفت حين امر بقتل الحسين”³⁸⁷ رضوان واتفقوا علي حواز اللعن علي من قتله اوامر به او اجازه او رضي به

Şu iki vecihle küfrü musarrah ve müsebbet olunca la'net câ'iz olur ve ve ederiz ve etmek kuvvet-i îmân ve muhabbet-i Resûlullâhdan neş'et etdiğine kat'â şek ve şübhe yokdur. Nitekim şârih-i tarîkat *Receb Efendi, Tarîkat* şerhinde Akâyid bâbında buyururlar: “والحق عندي ان لعن يزيد خذله الله من قوة الايمان لانه قد احرق”³⁸⁸ ve yine allâme *Taftâzânî* rahimellâh *Şerh-i Akâyid*inde la'net etmişdir. İbâre-i şerîfe bi'âynihâ nakl olunmuşdur: “والحق ان رضاء يزيد بقتل الحسين رضي الله تعالى عنه واستبشاره بذلك”³⁸⁹ واهانة اهل بيت النبي عليه السلام مما تواتر معناه وان كان تفاصيلها احادا فنحن لا نتوقف في شأنه بل في ايمانه لعنة الله عليه وعلي انصاره واعوانه

Kutbu'l-ârifîn gavsu'l-vâsılîn mazhar-ı esrâru'l-hak ve'l-yakîn *El-hâc Bayrâm-ı Velî kuddise sirruhu* hazretlerinin eşref-i hulefâsından ma'denü'l-'ma'ârifü'l-İlâhiyye sâhib-i kitâbü'l-hamdiyye Eş-şeyh Muhammed Efendiyü'ş-şehîr *Yazıcı-zâde Muhammediyye* nâm kitâbında buyurmuşdur:

³⁸⁶ Bir gece rüyamda Hâfız-ı Şirazî'yi gördüm ve sordum: “Ey fazilet ve ilimde emsalsiz olan! Niçin Yezid'in şiirini eserine aldın?” Hâfız dedi: “Senin bilemediğin şu ki: ‘Kafirin malı Müslüman'a helaldir.’”

³⁸⁷ Âlimler dedi ki: “Bu insan Hz. Hüseyin'i öldürdü, ona lanet helaldir.” Bu konuda bütün alimler ittifak etmiştir.

³⁸⁸ Ben, Yezid'e lanet etmek ki -Allah cezasını versin- güçlü bir imana işaretir diye düşünüyorum. Muhakkak ki o ahirette yakılacaktır.

³⁸⁹ Gerçek şu ki Yezid'in Hz. Hüseyin'in öldürülmesine rıza göstermesi ve bununla sevinmesi ve ehl-i beyt-i nebiye ihânet etmesi her ne kadar tafsilâtı ahâd haber olarak nakledilmişse de mânâ olarak bize tevâtüren nakledilen husustur. Biz bu konuda onun yaptığı iş üzerinde durmuyoruz. Bilakis Allah lanet etsin, onun imânî ve ona yardımcı olanların imânî üzerinde duruyoruz.

Yezîd'e la'net olmazdı zamân-ı evvel içinde

Velî sonra gelen itdi ederiz etme istib'âd

Resûlullâhın ol zîrâ ihânet eyledi ehlin

Pes oldu la'nete lâyük çü Hakk'dan eyledi ilhâd

Ve yine kibâr-ı meşâyih-ı Halvetiyyeden Edirnevî Sezâî Efendi hazretleri *kuddise sırruhu* buyurmuşdur:

Gece gündüz ey Muhammed ümmeti

Edelim cân-ı Yezîd'e la'neti

Ger dilersen ola Hakk'ın rahmeti

Ağla mâtemdir Muharrem'dir bugün

Ey Sezâî bilmiş ol Şâh-ı Hüseyin

Cümleye sevmekdir anı farz-ı ayn

Şeksiz ehlullâha oldu nûr-ı ayn

Ağla mâtemdir Muharrem'dir bugün

(Mâ Hazar, 29b)

Şerh-i Kasâid-i Mevlânâ Şevket adlı eserinde bir beyit münasebetiyle Hz. Ali ve Hz. Fatıma hakkında bilgilere yer verip, Alevîlik ve Seyyidlik arasındaki farklar üzerinde durmuştur. Ardından Hz. Ali'yi sevmeyi “hasene-i azîme” olarak nitelendiren Mehmed Murad Nakşibendî, bununla ilgili çok sayıda hadisi örnek göstermiştir:

مانند ذوالفقار دوتا کشته قامتم

پیرانه سر ز مهم جوان مر دلافتا

Bu beyitle e'imme-i isnâ aşer *ridvânullahu te'âlâ aleyhim ecma'in* hazretlerini ta'dâda şürû' edip *Hazret-i İmâm Ali kerremellâhu vecheh* ile bidâ edip buyururlar ki, pîrlık vaktinde gazve-i *Hayber*'de şânında, لا فتی الا علی ولا سیف الا³⁹⁰ buyurulan civân-merdin muhabbetinden *Zülfikâr* gibi kâmetim iki kat olmuşdur ve anın aşkı beni bu hâle koymuşdur demekdir.

İşte e'imme-i isnâ aşerin birisi *İmâm Âlî hazretleri*'dir. Sâ'irleri *Hazret-i İmâm*'ın evlâdı olmuşlardır. Ma'lûm ola ki *Fatimatü'z-Zehrâ radiyallâhu te'âlâ anhâ* vâlidemiz irtihâl-i dâr-ı bekâ buyurdukda *Hazret-i Âlî* te'ehhül etdiler ve ezvâc-ı müte'addide aldılar ve anlardan çok evlâdı dünyâya geldi. Lâkin anlara imâm ve seyyid ta'bîr olunmaz. Belki *Alevî* denir. Siyâdet ve imâmet *Hazret-i Fâtıma*'dan olan evlâd-ı kirâma mahsûsdur. Eğerçi lügatde bunlara *Alevî* denir. Lakin örfde ve ıstılâhda âlevî ta'bîr olunmaz.

Zülfikâr fânın fethiyle *İmâm Ali hazretlerinin* seyfi sa'âdetlerinin alemidir. Resûl-i Ekrem *sallallâhu te'âlâ aleyhi ve sellem* bu seyfi şerîfi *Hazret-i İmâm*'a hediye olmak üzere ihsân buyurmuşlardır. *Fekâr* lügatda eğer kemiğine itlâk olunur. Bu seyfi şerîf dahi çatal olmağla insânın eğer kemiklerine müşâbeheti sebebiyle *Zülfikâr* tesmiyye olundu. *Pîrâneser* ihtiyârlık vaktine derler. Niteki *Hâfız-ı Şîrâzî kuddise sırruhu* buyurmuşdur. Beyt:

ای دل شباب رفت و نچیدی کل ز عمر

پیرانه سر بکن هنری ننگ و نام را

Ey dil-i şebâb reft u neçidi gül-i za'mer

³⁹⁰ “Ali gibi delikanlı; Zülfikâr gibi kılıç yoktur.” Sünen-i İbn-i Mace, Cilt 1, Sh. 251, Hadis No. 3513.

*Pîrâne-i serpken hezâ neng ve nâm râ*³⁹¹

Ma'nâsı ey gönül gençlik zamânı elden gitdi. Halbuki gülzâr-ı ömrden bir gül düşürmedik ya'ni ömründen vakt-i şebâbda intifâ' etmedik bâri ihtiyârlık vakti âr için ve nâm için bir hüner ile Mevlâ'ya vuslat ile tâ ki dâr-ı âhiretde şerm-sâr ve hacîl olmayasın demektir. Fi'l-vâki' gençlik vaktini beyhûde izâ'a edenlere vakt-i pîrîde tâ'ata sa'y lâzım gelir. İşte *Hâfız-ı Şîrâzî*'nin bu beytinde olan *pîrâne-ser* lafzı ihtiyârlık ma'nâsıdır. *Mihr mimin* kesriyle muhabbete derler. *Civân-merd* sehâ olan zâta ıstılâh olmuşdur ve yine şecî' olana dahi civân-merd ta'bîr olunur. *İmâm Alî hazretleri*'nde bu iki hasletin kemâli mevcûd olmağla *civân-merd* ta'bîr buyurdular.

Ma'lûm ola ki ³⁹²الافتقار لا سيف الا ذو الفقار kelâmının fâ'ili *Hazret-i Cibrîl-i Emîndir* ki, *Hayber* fethinde *İmâm Alî* hakkında buyurmuşdur. Fahr-i Âlem *sallallâhu aleyhi ve sellem* buyurdular ki: “Yâ *Alî*, *Cibrîl* melekler ile ne der, işidir misin?” *İmâm Alî* dahi tevâzu' edip buyurdular ki: “İşitmem yâ Resûlullâh. Fahr-i Âlem buyurdular ki: ³⁹³الافتقار لا سيف الا ذو الفقار diye nidâ eder. Ma'nâsı Hakk Te'âlâ'nın indinde makbûl ve sevgili pehlivân yokdur, ancak *Alî* vardır. Ve dahi nezd-i Hakk'da sevgili seyf yokdur, *Alî*'nin *Zülfikâr*'ı içinden müstesnâdır. Ya'ni *Alî* gibi indallâh makbûl pehlivân yokdur ve *Zülfikâr*'ı gibi dahi makbûl seyf yokdur demektir. Ve işbu beytin ma'nâsının hâsılı *İmâm Alî hazretlerini* severim ve onun gam-ı aşkı kâmetimi münhanî kılmışdır demek olur.

Fi'l-vâki' *İmâm Alî* hazretlerine muhabbet hasene-i azîmedir. Niteki hadîs-i şerîfde gelmişdir. ³⁹⁴رواه معاز حب على حسنة لا تضر معها سيئة و بغض على سيئة لا تنفع معها حسنة ³⁹⁵بن جبل ذكر على عبادة ³⁹⁶ Ve yine hadîs-i şerîfde, ³⁹⁷رواه عاءشة رضى الله عنها Ve yine Resûl-i Ekrem *sallallâhu aleyhi ve*

³⁹¹ Ey gönül, gençlik gitti, sen ömürden bir gül dermedin. Kendi nâmın ve şânın için bari ihtiyârlık vaktinde bir hünerin olsun.

³⁹² Ali'den başka civanmerd, Zülfikar'dan başka kılıç yoktur.

³⁹³ Ali'den başka civanmerd, Zülfikar'dan başka kılıç yoktur.

³⁹⁴ Hazret-i Ali'yi sevmek öyle bir sevaptır ki; onunla beraber olan günahlar ona zarar vermez. Ve Hazret-i Ali'den nefret etmek öyle bir günahdır ki; onunla beraber olan iyilikler ona fayda etmez.

³⁹⁵ Bunu Muaz bin Cebel rivayet etmiştir. Keza Mevlânâ Hüseyin Vaiz Kırk Hadis'de rivayet etmiştir.

³⁹⁶ Ali'yi anmak ibadettir. Cami'ü'l-Ehadis, c. 13, s. 40, Hadis No. 12504

³⁹⁷ Hazret-i Ayşe radiyAllahu anha rivayet etmiştir.

sellem ³⁹⁸ رواه ابن مسعود رضى الله عنه ³⁹⁹ buyurmuşdur. Ve yine hadîs-i şerîfde, ⁴⁰⁰ رواه ابن عباس رضى الله عنه vârid olmuşdur. علي بن أبي طالب مولى من كنت مولاه ⁴⁰⁰ رواه Ve yine Peygamberimiz *aleyhisselâm* ⁴⁰² علي منى بمنزلة رأسى من بدنى ⁴⁰² buyurmuşdur. رواه Ve yine hadîs-i şerîfde ⁴⁰³ رواه ابن عمر buyurulmuşdur. علي أخى فى الدنيا والآخرة ⁴⁰⁴ Ve yine hadîs-i şerîfde ⁴⁰³ رواه Ve yine ⁴⁰⁵ رواه ام سلم ⁴⁰⁷ vârid olmuşdur. من سب علياً فقد سبني ⁴⁰⁶ Ve yine رضى الله عنه ⁴⁰⁵ رواه سلمان الفارسي ⁴⁰⁹ buyurulmuşdur. من أحب علياً فقد أحبني و من أبغض علياً فقد أبغضني ⁴⁰⁸ Ve yine ⁴¹¹ من مات و فى قلبه بغض على بن ابى buyurulmuşdur. من اذى علياً فقد اذانى ⁴¹⁰ يnine أنا وعلى من ⁴¹³ رواه معاوية بن حبيدة ⁴¹² buyurulmuşdur. طالب فليمت يهوديا او نصرانيا ⁴¹³ علي ⁴¹⁵ Ve yine ⁴¹⁴ رواه جابر كذا صواءق المحرقة. gelmişdir. شجرة واحدة والناس من أشجار شتى ⁴¹⁵ علي مع القرآن والقرآن مع ⁴¹⁷ رواه عبدالله بن جعفر ⁴¹⁶ buyurulmuşdur. أصلى وجعفر فرعى ⁴¹⁷ علي مع القرآن والقرآن مع ⁴¹⁷ رواه ام سلمة ⁴¹⁸ Ve yine ⁴¹⁹ علي إمام البررة ⁴¹⁹ رواه ام سلمة ⁴¹⁸ vârid olmuşdur. علي لا يفترقان حتى يردا على الحوض ⁴¹⁹ علي باب حطة : ⁴²¹ رواه جابر ⁴²⁰ buyuruldu. مقاتل الفجرة منصور من نصره مخذول من خذله

³⁹⁸ Ali'ye bakmak ibadettir. Cami'ü'l-Ehadis, c. 22, s. 309, Hadis No. 24965

³⁹⁹ Hazret-i İbn Mesûd rivayet etmiştir.

⁴⁰⁰ Ben kimin dostu isem Ali'de onun dostudur. Cami'ü's-Sağir min Hadisi'l-Beşir, c. 2, S. 104, Hadis No. 5598, Suyutî, Cevşen-i Kebir; Bekrî, 623/101.

⁴⁰¹ Hazret-i İbn Abbas radiyAllahu anhüma rivayet etmiştir.

⁴⁰² "Başımın bedenimdeki yeri ne ise, Ali de onun gibi bendendir." Cami'ü'l-Ehadis, c. 14, s. 249, Hadis No. 14221.

⁴⁰³ Hazret-i Câbir rivayet etmiştir.

⁴⁰⁴ "Ali, dünyada ve ahirette benim kardeşimdir." Cami'ü'l-Ehadis, c. 14, s. 232, Hadis No. 14183.

⁴⁰⁵ Hazret-i İbn Ömer rivayet etmiştir.

⁴⁰⁶ "Kim Ali'ye söverse, bana sövmüş olur." Sünen-i Nesa'i, c. 5, s. 133, Hadis No. 8476.

⁴⁰⁷ Hazret-i Ümmü Seleme rivayet etmiştir.

⁴⁰⁸ "Kim Ali'yi severse beni sevmiştir. Kim Ali'ye buğz ederse bana buğz etmiştir." Cami'ü'l-Ehadis, c. 41, s. 377, Hadis No. 45316.

⁴⁰⁹ Hazret-i Selmân-ı Fârisi rivayet etmiştir.

⁴¹⁰ "Her kim Ali'ye eziyet ederse bana eziyet etmiş olur." Cami'ü'l-Ehadis, c. 19, s. 462, Hadis No. 21223.

⁴¹¹ "Kim Ali bin Ebi Talip'e buğz eder ve bu hal ile ölürse, ister Yâhûdi olarak isterse Hıristiyan olarak ölsün." E't-Talhis Limevdu'atü'z-Zehebi, c. 1, s. 71; E'l-Mavduat li ibn-i Cevzi, c. 1, s. 385.

⁴¹² Hazret-i Muaviye bin Hâbide rivayet etmiştir.

⁴¹³ "Ben ve Ali bir tek ağaçtanız diğer insanlar farklı farklı ağaçlardır." Cami'ü'l-Ehadis, c. 7, s. 38, Hadis No. 5750.

⁴¹⁴ Hazret-i Câbir rivayet etmiştir.

⁴¹⁵ "Ali benim aslım Cafer ise benim fer'im(parçam)dir." Cami'ü'l-Ehadis, c. 14, s. 232, Hadis No. 14184.

⁴¹⁶ Abdullah bin Câfer rivayet etmiştir.

⁴¹⁷ "Ali Kur'anla beraber Kur'an da Ali ile beraberdir. Havzın başına gelene kadar birbirlerinden ayrılmayacaklardır." Mu'cemü's-Sağir, E't-Taberani, c. 2, s. 28, Hadis No. 720.

⁴¹⁸ Ümmü Seleme rivayet etmiştir.

⁴¹⁹ "Ali iyilerin imamı kötülerin de düşmanıdır. Ali'ye yardım eden muzaffer olur, ihanet eden de ihanete uğrar." Cami'ü'l-Ehadis, c. 14, s. 232, Hadis No. 14185.

⁴²⁰ Hazret-i Câbir rivayet etmiştir.

⁴²¹ "Ali, hitta (af) kapısıdır. Ondandır giren Mü'min, çıkan da kâfir olur." Cami'ü's-Sağir Min Hadisi'l-Beşir, c. 2, s. 104, Hadis No. 5592.

على عيبة Ve yine رواه ابن عباس⁴²². من دخل منه كان مؤمناً، ومن خرج منه كان كافراً
⁴²⁴ رواه ابن عباس. buyurulmuşdur.⁴²³ علمی

Aybe kab ma'nâsınadır. Bu ehâdis-i şerîfelerden mâ'adâ *İmâm Alî kerramallâhu veche* hakkında olan ehâdis-i şerîfenin hadd u hasrı yokdur. Binâberîn bu mikdâr ile iktifâ olundu. (Şerh-i Kasâid-i Mevlânâ Şevket, 47-50)

⁴²² İbn Abbas rivayet etmiştir.

⁴²³ “Ali benim sırdaşımdır.” Camiü’s-Sağır Min Hadisi’l-Beşir, c. 2, s. 104, Hadis No. 5593.

⁴²⁴ İbn Abbas rivayet etmiştir.

III. BÖLÜM

MEHMED MURAD NAKŞİBENDİ’NİN ŞERH ANLAYIŞI

3.1. DİLBİLGİSİ AÇISINDAN

Mehmed Murad Nakşibendî, bir kelimenin veya bir ifâdenin lafız, anlam ve kullanım doğruluğunu kanıtlamak amacıyla nazım ve nesirden örnek vermektedir. Kelimelerin açıklamasında âyet, hadîs, şiir ve lügatlerden yararlanmıştır. En çok yararlandığı Farsça lügat, şerhini de yazdığı Tuhfe-i Şâhîdî’dir:

“*Mihr*” *mîmin* kesri ve hânın sükûnuyla muhabbet ki lisân-ı Türki’de sevgi ta’bîr olunur. Nitekim *Lugât-ı Şâhîdî*’de gelmiştir: Mihr güneş dahi bil mihr u mehârı sevgi ve burunduruk, deveci şütürbân. (Mâ Hazar, 24a)

Zîrâ kalb hazînetullâhdır; velâkin mukaffel olmağla bir şeyi yok gibi görünüyor. Niteki *Şâhîdî* merhûm lügatinde buyurmuştur:

هر چه بخواهي رو خواه در تو⁴²⁵

(Gencîne-yi Maârif, 22b)

Cânına kâsd eyledi o kimse ki bedeni libâs ile tezyîn eyledi. Binâ’en aleyh ârifler elbise-i nefise giymeği terk edip ekserîsi palâs-pûş olur idiler. Nitekim *Şâhîdî kuddise sırruhu* buyururlar. Mısrâ:

Sultân-ı âlem oldu kâni’ olan palâsa

(Mâ Hazar, 11b)

Eğer sen âhiretten nâsib ister isen sa’y eyle ve elbise-i fâhireyi taşra eyle. Ya’ni giymeği terk eyle. Nitekim *Şâhîdî* merhûm buyurur. Mısrâ’

⁴²⁵ Her ne istersen kendi gönlüne yönel.

Sultân-ı âlem oldu kâni' olan palâsa

(Mâ Hazar, 8b)

İsneynden murâd birisi sâhib-i sır ve birisi söylediği kimsedir. Ba'zılar *isneynden* murâd şefeteyndir demişler. Yine ma'nâ bu demek olur. *Zîrâ* dudaktan kelâm elbette bir kimseye söylenir, birisi sâhib-i sır ve biri muhâtabı olmuş olur. *Râz-ı sır resân* emr-i hâzır üzre erişdir ma'nâsınadır. Fi'l-i muzâri'i *resâned* ve fi'l-i mâzîsi *resânîd* ve masdarı *resânîden* gelir. Nitekim *Şâhîdî* merhûm:

Remânîdendir ürkütmek resânîdendir irgürmek

buyururlar. (Mâ Hazar, 19b)

Bu mazmûndan yâri kara gözlü değil imiş, demek çıkmaz. *Zîrâ* murâdı merhameti olmadığını beyândır. Yoksa yâr siyeh-çeşm değildir. *Kâş* edât-ı temennîdir. Lugat-ı Arâbî'deki *leyte* gibi. (Gencîne-yi Maârif, 33b)

3.1.1. Kelime Açıklamaları

Mehmed Murad Nakşibendî, şehlerinde bazı kelimeleri okuyucuya açıklamak için ayrıntıya girer. Kelimelerin anlamı ve etimolojisi hakkında okuyucuyu aydınlatıcı bilgiler verir ve bazen de kaynaklardan dayanak gösterir:

کر همي خواي نصيب از آخرت

رو بدر کن جامهاي فاخرت

Ger hemî hâhî nasîb ez-âhiret

Rev be-der kün câmhâ-yı fâhiret

Eğer sen âhiretten nâsib ister isen sa'y eyle ve elbise-i fâhireyi taşra eyle. Ya'ni giymeği terk eyle. Nitekim *Şâhîdî* merhûm buyurur. Mısrâ'

Sultân-ı âlem oldu kâni' olan palâsa

Rev emr-i hâzırdır, git demektir, bunda gayret u sa'y et demektir. *Beder kün* kapıya eyle ma'nâsınadır. Bu makâmda çıkar ma'nâsı murâd olur. *Cânehâ-yı fâhir* a'lâ libâslar ma'nâsınadır. (Mâ Hazar, 8b)

آدمي را چار چیز آرد شکست

باتو کویم یاد داری ای حق پرست

Âdemî-râ çâr çîz âred şikest

Bâ-tu gûyem yâd dârî Hak-perest

İnsâna dört şey kırıklık ve neş'esine halel getirir. Sana söyleyeyim, hâtırında tut ve muktezâsıyla ey Hakk'a tapıcı amel eyle. Tâ ki ol nâ-hoşluk sende olmaya. *Perest* emr-i hâzırdır, fi'l-i muzârî'i *perestendir*. Masdarı *perestîdendir*. Ma'nâsı tap demektir. Bunda Hakk kelimesiyle mürekkebe olmakla vasf-ı terkîbi olup Allâha tapıcı demek murâd olur. Emr-i hâzır ile bir ism-i câmid mürekkebe olsa dil-rübâ ve dil-keş ve kâh-rübâ gibi. Ana vasf-ı terkîbi ta'bîr olunur. Ve sıfat-ı müşebbeheden ma'dûd olur. Nitekim *Mefâtîhü'd-Deriyye*'de mestûrdur. *Şikest* fi'l-i mazidir, masdarı *şikestendir*, kırıldı ma'nâsınadır. Amma *âred* yanında bulunmağla masdar ma'nâsı verilir. (Mâ Hazar, 18b)

همچو تر یاقندد دانایان دهر

قاتلنند جمله نادانان چو زهر

Hem-çü tiryâkend dânyân-ı dehr

Kâtilânend cümle nâ-dânân çü zehr

Zamânın âlimleri tiryâk gibidirler. Cümle câhiller zehir gibi öldürücüdürler. Ulemâdan murâd meşâyih-i ârif-i billâhdır. Şol ulemâ ki ehl-i hevâ ve dünyâ-perest u hutâm-ı dünyâ cem'ine mâ'il zamânımızda gördüğümüz gibi anlar değildir. Zîrâ anların mukâreneti tiryâk olmaz ve meclislerine varmakdan bir fâ'ide olmaz. Belki anlar dahi cehle mülhak olmakla mukârenetleri ayn-ı sem olduğuna kat'â şüphe

yokdur. *Ne'ûzubillâh Te'âlâ min kurbihim ve şerrihim. Dâna* sıfat-ı müşebbehedir, bilici ma'nâsınadır. *Zîrâ* emr-i hâzır âhirine elif gelse sıfat-ı müşebbehe olur. *Dân* emr-i hâzırdır bil demektir. *Nâ-dân*, câhil derler. *Hem-çü tiryâkend* mukaddem haber *dânâyân-ı dehr* mu'ahher mübeddâdır. *End* edât-ı haberdır, müfredi *estdir*. Tiryâk kâtı'ü's-semm olmakla meşâyih-i ârifin dahi zehr gibi olan hubb-ı mâsıvayı kalbden kat' sebebiyle tiryâka teşbîh buyurdular. (Mâ Hazar, 20a)

Neheng, *nûnun* ve *hânın* fethâlarıyla timsâh diye gelir hayvân ki balık nev'indedir. Hîn-i ekilde üst çenesini tahrîk eder imiş. كل الحيوان يحرك فكه الأسفل إلا⁴²⁶ التمساح فإنه يحرك فكه الأعلى diye ba'zı kütübde musarrahdır ve gâyet büyük olur. Hattâ insânı bile yutar diye meşhûrdur. Bu fakîr, mürdesini nice kere seyretmişimdir. (Gencîne-yi Maârif, 3a)

3.1.2. Farsça Kelimelerin Farklı Anlam ve Telaffuzları

Şârih, yazım benzerliğinden dolayı kelimelerin farklı okunma ihtimalleri, vezin ve kâfiye zaruretiyle seslerdeki uzama ve kısalmayı göz önünde bulundurularak bu konuya da temas etmiştir:

از خدا نبود غنا جستن روا

هست مؤمن را غنا رنج و عنا

Ez-Hudâ ne-b(ü)ved gînâ cüsten revâ

Hest mü'min-râ gînâ renc u anâ

Gînâ gayn harfinin esre okunmasıyla zenginlik anlamına gelir, Farsçası *tivângerdir*. *Cüsten* cim harfinin ötre ve sin harfinin sakin okunmasıyla talep etmek anlamındadır, ancak cim harfi üstün okunursa sıçramak anlamına gelir. (Mâ Hazar, 30b)

بهر زر مستاي دنيا دار را

⁴²⁶ Timsah hariç bütün hayvanlar alt çenesini hareket ettirir. Timsah ise üst çenesini hareket ettirir.

تا چه خواهي کرد اين مردار را

Behr-i zer me-s(i)tây dũnyâdâr-râ

Tâ çe hâhî kerd ân murdâr-râ

Me-sitây nehy-i hâzırdır, övme demekdir. Zarûret-i vezn için sîn sâkin okunur. (Mâ Hazar, 13b)

هر کي اندر طاعتش کسلان بود

حاصلش کمراهي و خذلان بود

Her ki ender tâ'ateş keslân büved

Hâsileş gümrâhi vü hızlân büved

Keselân kâf'ın fethi ve sin'in fethiyle nezevân vezninde masdardır. Bunda ism-i fâ'il ma'nâsnadır. Zarûret-i vezin için sîn sâkin okunur. Ve hızlân hâ'ib u hâr olmağa derler. (Mâ Hazar, 11b)

کار خود با ناسزا نکند رها

مردمي نکند بجاي ناسزا

Kâr-ı hod bâ-nâ-sezâ ne-k(ü)ned rehâ

Merdomî ne-k(ü)ned be-cây-ı nâ-sezâ

Mısrâ'da olan *ne-küned* kelimelerinin kâfları zarûret-i vezin için sâkin okunur. (Mâ Hazar, 13a)

3.1.3. Arapça Kelimelerin Farklı Anlam ve Telaffuzları

Arapça kelimelerin bâb ve harekelerinde görülen, vezne uyma çabasından kaynaklanan farklı ihtimaller şârih tarafından bilgilendirilmektedir:

آن یکی پوشیده سینجاب و سمور

دیگری خفته برهنه در تنور

Ân yekî pûşîde sincâb u semûr

Dîgerî hufte bôröhne der-tenûr

Mevlâ'nın bir bendesi sincâb u samûr kürkleri giymiş, bir gayrisi uryân olduğu halde fırında uyumuş. *Tennûr* teşdîd ile Arabî olarak fırın demektir. Vezin için bunda tahfif ile okunur. (Mâ Hazar, 2a)

3.1.4. Farsça Gramer ve Kelime Öğretimi

Mehmed Murad Nakşibendî, şerhlerinde kelime etimolojisine büyük yer ayırmıştır. Farsça'yı iyi bildiği kendi ifadelerinden ve Farsça manzum sözlük Tuhfe-i Şâhîdî'ye şerh yazmasından anlaşılmaktadır. Mehmed Murad Nakşibendî, kendi zamanında yaşayan, Farsça bildiğini iddia eden hocaları Tuhfe-i Vehbî bile okutamayacak kadar bilgisiz addederek şöyle eleştirmiştir:

“Her kimse ki boynu damarından iki şâhid tutar, şâhidim vardır diye iki yüz boş ve aslı yok da'vâyı eyler, dayatmaz. Ya'ni zamânın halkı garîb oldu. Herkes bilmediği ilm ü hüneri, bilirim da'vâsına başladı, demek ister. Zamânemizde buyurduklarını çok gördük. Ez-cümle Fârisî hâcelerinin adedini Mevlâ bilir. Bâri Tuhfe-i Vehbî okutmağa kâdir olsa. Yine ne ise hâce olsun, o dahi yokdur. Ve bir gürûh hakîmler ve bir alây cerrâhlar ve bir sürü müneccimler vardır ki; tubbın tâsından ve nücûmun nûnundan haberleri yokdur. Hemân libâslarının sıkleti vardır.”
(Gencîne-yi Maârif, 23a)

Şârih bazı örnek Farsça kelimelerin üzerinde zaman çekimlerini göstererek, okuyucuya Farsça dilbilgisi kurallarını öğretmektedir:

هر کرا بینی براه نا صواب

سربراهش آر تایابی ثواب

Her ki-râ bînî be-râh-ı nâ-savâb

Ser-be-râheş âr tâ yâbî sevâb

Râh rânın fethiyle yol demektir. Evvelinde olan *bâ* zarfiyet içindir. *Âr* emr-i hâzırdır getir, demektir. Aslı *âverdir*, tahfif için *vâv* hazf olunmuştur. *Ser sîn*in fethi ve *rân*ın sükûnuyla baş ma'nâsınadır. *Bînî* ve *yâbî* fi'l-i muzâri' müfred müzekker muhâtabdır, görürsün ve bulursun ma'nâsınadır. Şu vecihle sîgalanurlar. *Bîned*, *bînend*, *bînî*, *bînîd*, *bînem*, *bînîm*; *yâbed*, *yâbîd*, *yâbî*, *yâbîd*, *yâbem*, *yâbîm*. Bu beytle üç şey tamâm olmuştur ve gelecek beyt pend-i âherdir. (Mâ Hazar, 20b)

سخت دل را سه علامت یافتم

چون بدیدم روی ازوی تافتم

Saht dil-râ se alâmet yâftem

Çün be-dîdem rûy ez-vey tâftem

*Saht sîn*in fethi ve *hân*ın sükûnuyla katı demektir. *Tâftem* fi'l-i mâzî binâ-yı ma'lûm nefsi mütekellim-i vahdehdir. Bunda büküdüm ve çevirdim ma'nâsınadır. Şu vechle sîgalanır: *Tâftend*, *tâftî*, *tâftîd*, *tâftem*, *tâftîm*. Fi'l-i mâzînin emsile-i muttaride altı sığadır. (Mâ Hazar, 29a)

زعر ضحال غرضها مر است این که تو بی

به شهر بند ولایت امیر کل امیر

Hâk-i pâyine arz-ı hâlden bana garazlar vardır, yâhûd garazlarım vardır. Arz-ı hâl bu ki hilâfet ü vilâyet kal'asında hükümet eyleyen cümle emîrin emîri vü şehinşâhı sensin. *În* kelimesi ism-i işâret olmağla müşârün ileyhi arz-ı hâldir. *Garazhâ* değildir. *Zîrâ garazhâ* cemi'dir, *în* kelimesi müfreddir. İsm-i müfred ile cem'e işâret olunmaz. *Tûy* kelimesinden bu beytin ma-ba'dinde gelen ebyât arz-ı hâlde dâhildir. *Şehr-bend*, hisâra ve hisârın havlusuna itlâk olunur diye *Lûgat-i*

Ni'metullâh'da musarrahdır. Velâkin yine *şehr-bend* pâdişâhların pâ-y-i tahtı olan memlekete itlâk olunur. Meselâ *İslâmbol* gibi. (Şerh-i Kasâid-i Mevlânâ Şevket, 151)

خواهم که نقش بوسهء رنگین خود کنم

کلمیخ آستان شه کشور رضا

Ma'lûm ola ki bu beytin takdîri, "*Hâhem ki nakş-ı bûse-i rengîn-i hod künem/ Gülmîh-i âsitân-ı şeh-i kişver Rızâ*" demek olmağla i'râbı şu vechle olur ki *hâhem* ve *künem* kelimeleri fi'l-i muzâri' nefs-i mütekellim vahde olduklarından fâ'illeri tahtında men'dir ve *künem* kelimesi iki mef'ûle ta'addî etmekle mef'ûl-i ûlâ *nakş-ı bûse-i hod* ve mef'ûl-i sânisî *gülmîh-i âsitân-ı şeh-i kişver Rızâ* terkîb-i izâfîsidir ki mîsrâ'-ı sâni demek olur. Ba'dehu *künem* cümlesi mef'ûlünü ile *hâhem* fi'iline mef'ûl olsa gerekdir. (Şerh-i Kasâid-i Mevlânâ Şevket, 15)

چون حدیث خوب کوی با فقیر

به بود زانش که پوشانی حریر

Çün hadîs-i hûb gûyî bâ-fakîr

Bih büved z'âneş ki pûşânî harîr

Gûyî fi'l-i muzâri' müfred müzekker muhâtabdır. *Pûşânî* dahi böyledir, evvelkisi söyler isen, ikincisi giydirir isen ma'nâsınadır. *Zi-âneş*de olan zamîr-i şîn fakîre râci'dir ve ism-i işâretin müşârun ileyhi bu'dunda olan harîr giydirmekdir. *Ki* lafzı müşârün ileyhi beyândır. Şu iki fi'ller şu vechle sîgalanırlar. *Gûyed gûyend gûyî gûyîd gûyem gûyîm; pûşâned pûşânend pûşânî pûşânîd pûşânem pûşânîm*. Fi'l-i muzâri'in emsile-i muttaridesi işte böylece altı sîgadır. Bâkî fi'l-i muzâri'ler bunlara kıyâs oluna. (Mâ Hazar, 37b)

Şârih, bazı kelimeleri etimolojik olarak çözümledikten sonra kaynaklardan da destekleyici örnekler verir. Şârih aşağıdaki bölümde *Gülistan* ve *Dekâyikü'l-Hakâyık*'tan konuyla ilgili örnekler verilmiştir:

سوين رفتن بود بر راه راست

رستگار ست آنکي اين خصلت و راست

Sivvomîn reften büved ber-râh-ı râst

Rastkârest ân ki ân haslet ü râst

Ma'lûm ola ki âhir-i âhâda bir *mîm* gelse meselâ devvom ve çehârom ve pençom ve şeştom gibi ikinci ve dördüncü ve beşinci ve altıncı ma'nâları murâd olunur. Arabî'de sâni u râbi' u hâmis u sâdis gibi. Ammâ üçüncü diyecek yerde lügât-ı selese gelmiştir. Birisi siyom ve birisi sivvom ve birisi hem yâ ve hem vâv ile siyyomdur. *Mîm*den sonra olan yâ nisbet ve nun nisbeti te'yîd içindir. Ma'nâsı üçüncüye mensûb olan demektir. *Gülistân*'da *ferş-i zümür-rüdîn* böyledir. *Kemâl Pâşâ-zâde* rezakahullâhu'l-hüsna ve ziyâde *Dekâyikü'l-Hakâyık* nâm kitâbında zemîn kelimesinde zem soğuk ve yâ nisbet u nûn tekîd-i nisbetdir. Ve ma'nâsı soğuğa mensûb demektir. Ta'biâtı bârid olmağla zemîn tesmiye olundu diye böylece tahkîk buyurmuşdur ve lakîn zarûret-ı vezin için vâvı hazf ederek okuta. (Mâ Hazar, 13a-13b)

3.1.5. Arapça Gramer ve Kelime Öğretimi

Şârih, beyitlerde geçen bazı Farsça kelimeleri açıklarken kimi zaman da onların Arapça karşılıklarını vererek dilbilgisi kurallarını hatırlatmaktadır. Aynı şekilde bazı Arapça kelimelerin de Farsça ve Türkçe karşılıklarını göstererek okuyucunun kelime hazinesini zenginleştirmeyi hedef almıştır:

دست را کم نه تو در زیر زرخ

نزد اهل حال سرد آمد چو یخ

Dest-râ kem nih tu der-zîr-i zenah

Nezd-i ehl-i hâl serd âmed çü yah

Nih nûnun kesri ve hânın sükûnuyla koy demektir. Lugat-i Arabda *da'* kelimesi ile mürâdifdir. *Zenah* zânın ve nûnun fethalarıyla ve *zenahdân* kezâlik çene ma'nâsınadır. *Serd* sînin fethi ve rânın sükûnuyla soğuk ki Arabça *berd* derler, *yah* yânın fethi ve hânın sükûnuyla buz ki Arabî'de *selc* ile mürâdifdir. (Mâ Hazar, 33b)

مال و اولادت بمغي دشمنند

کرچه نزدیک تو چشم روشنند

Mâl u evlâdet be-ma'nâ düşmenend

Gerçi nezdîk-i tu çeşm-i rûşenend

Nezdîk ve *nezd* nûnun fethi ve zânın sükûnuyla Türkî'de kat ta'bîr olunandır ki Arabî'de *ind* kelimesine mürâdifdir, *çeşm-i rûşen* nûrlu ve ziyâlı olan göze derler. (Mâ Hazar, 30b)

هردم از ما صد درود و صد سلام

بر رسول و آل و اصحابش تمام

Her dem ez-mâ sad dîrûd ü sad selâm

Ber-resûl ü âl ü ashâbeş tamâm

Tamâm lafzı âl u ashâbın te'kîd-i ma'nevîsidir, Arabî'de *ecma'in* gibi. (Mâ Hazar, 3a)

بر میاور تا تونی کام نفس

تا نیفتی ای پسر در دام نفس

Ber meyâver tâ tüvânî kâm-ı nefş

Tâ neyüftî ey püser der-dâm-ı nefş

Kâm kâf-1 Arabiyye ile murâd u maksûd ve kâf-1 Fârisî ile adım ya'ni hatve ma'nâsınadır. (Mâ Hazar, 3a)

حلق خود را پاک دار از هر مزه

تا نیفتی در بلا و در بزه

Halk-ı hod-râ pâk dâr ez-her meze

Tâ neyüftî der-belâ vü der-beze

Meze feth-i *mîm* ile lezîz olan ta'âm u şarâba derler. *Beze*, bâ-y-1 Arabiyye'nin fethiyle Türkçe suç demektir. (Mâ Hazar, 7b)

مر ترا آن کس کی فردا جان دهد

غم مخور آخر ترا یک نان دهد

Mer terâ ân kes ki ferdâ cân dehed

Gam me-hor âhir terâ yek nân dehed

Mer tahkîk içindir, Arabî'de *kad* gelmesi gibi. (Mâ Hazar, 7b)

بخل شاخی از درخت دوزخست

وآن بخیک از سکان مسلخست

Buhl şâhî ez-dıraht-ı dûzahest

V'ân bahîlek ez-segân-ı maslahest

Mîsrâ'-1 sâninin ma'nâsı ol alçak bahîl ü hasîs salah-hâne kelblerindendir. Kâf tasgîr içindir. Ve tasgîr tahkîre mahmûldur. *Müsallah* Arabî'dir. Hayvân boğazlanacak yere derler. *Salah* yaslühdən ism-i mekândır ve üçüncü bâbdandır.

Salah-hâne kelbine teşbîhden maksûd ancak hasîsi tahakkurdur. Nitekim kâf dahi bunu iş'âr eder. (Mâ Hazar, 12b)

جاي كريبه است اين جهان دروي مختد

چشم عبرت بر كشا و لب به بند

Cây-ı girye est in cihân der-vey me-hand

Çeşm-i ibret ber-küşâ vü leb be-bend

Girye bükâ ma'nâsınadır. *Me-hand* nehy-i hâzır olmak üzere gülme demektir ki Arabî'de *Lâ-tedhak* ile mürâdifdir. *Küşâ* kâfın zammıyla emr-i hâzır olup aç ki Arabî'de *iftah* demektir. *Be-bend* evvelinde olan bâ zâ'id olmak üzere emr-i hâzırdır, bağla demektir, fi'l-i muzâri'i *bended* ve masdarı *besten* ve fi'l-i mâzîsi *best* gelir. (Mâ Hazar, 41a)

3.2. ANLAM BİLGİSİ AÇISINDAN

Şârih, anlatımını kuvvetlendirmek ve okuyucunun konuya daha kolay ikna olabilmesi için İslâm tarihinden, ayet ve hadislerden, tasavvufî ve felsefî kaynaklardan alıntılar yapar. Bu kısımda söz konusu bölümlere ilişkin birkaç örnek verilecektir.

3.2.1. Âyet Alıntıları

Mehmed Murad Nakşibendî, bir hâfız olarak şerhlerinde ayetlere çok sık başvurmuştur. Açıklamalarını destekleyici ayetlerin bazen bir kısmını, bazen tamamını alırken bazen de konuyla ilgili farklı sûrelerden birden fazla ayet kullanmıştır. Şârih'in şerhlerinde bahsettiği yüzlerce ayetten birkaçı örnek olarak sunulmuştur:

روز و شب اندر معاصی بوده ایم

غافل از یو خذ نوا صی بوده ایم

Rûz u şeb ender-me'âsî bûde îm

Gâfil ez-yu'hez nevâsî bûde îm

Gece ve gündüz ma'âsî içinde olmuşuz. ⁴²⁷“فیونخز بالنواصي“ âyetinden gâfil olmuşuz. (Mâ Hazar, 3b)

ذکر چشم از خوف حق بگریستن

باز در آیات او نگریستن

Zikr-i çeşm ez-havf-ı Hak big(i)rîsten

Bâz der-âyât-ı o nig(e)rîsten

Gözün zikri Hakk Te'âlâ'nın havfindan ağlamaktır. Dahi anın âyât u alâ'imine ve vücûduna delâlet eyleyen şeye bakmaktır. *Bigirîsten* bânın kesriyle ağlamak ve *nigerîsten* nûnun kesriyle bakmak, *âyât* alâmetler demektir. Müfredi âyettir. Masnû'ât-ı İlâhîye nazar etmek ve dünyânın ahvâlinden ibret almak ehem ve elzem olduğunu ⁴²⁸“فاعتبروا يا اولي الابصار“ âyet-i kerîmesi iş'âr eyler. (Mâ Hazar, 14)

کرچه باشد زن زمانی مهربان

چون کم آید بهره بکشاید زبان

Gerçi bâşed zen zamânî mihribân

Çün kem âyed behre be-g(ü)şâyed zebân

Gerçi zen bir mikdâr zamân muhabbetli ve zevcine iltifâtlı olur, çünkü zevcine bir mikdâr fakr u ihtiyâc gelse nafaka ve kisvesi azalacak, dûn olsa mukaddem olan vüs'ati aslâ der-hâtır etmeyip gûn-a-gûn ezâ vü cefâlara şurû' eyler.

⁴²⁷ Alınlarından ve ayaklarından yakalanırlar. Rahman, 41.

⁴²⁸ Ey basiret sahipleri, ibret alın. Haşr, 2.

Hazret-i Fahr-ı Âlem *sallâllâhu aleyhi ve sellem* efendimizin ezvâcı bizler nafaka ve kisvede vüs'at isteriz. Bu kadere râzî değiliz dediler. Hakk *celle ve alâ* âyet-i kerîmeye inzâl buyurdu: *يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِّأَزْوَاجِكِ إِن كُنْتُنَّ تُرِدْنَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَزَيَّنَّتْهَا فَتَعَالَيْنَ أُمِّيَعُنَّ وَإِن كُنْتُنَّ تُرِدْنَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَالذَّارَ الْآخِرَةَ فَإِنَّ اللَّهَ أَعَدَّ لِلْمُحْسِنَاتِ مِنكُنَّ أَجْرًا عَظِيمًا وَأَسْرَحَكُنَّ سَرَاحًا جَمِيلًا*⁴²⁹ Ba'de cümlesi rızâ izhâr etdiler. (Mâ Hazar, 16b)

روي خود کر ترش سازي از بلا

خويش را از صابران شمر هلا

Rûy-ı hod ger turş sâzî ez-belâ

Hiş-râ ez-sâbirân me-ş(o)mar helâ

Eğer yüzünü belâdan nâşî ekşi ve abûs düzersen kendini hele sâbırlardan add eyleme. Zîrâ sâbır odur ki belâ vaktinde gâyet beşûş ola ve keennehu ana bir ni'met-i azîm teveccüh etmiş gibi mesrûr ola. Bu beyt ile *Hazret-i Şeyh kuddise sırruhu* sabrın a'lâ olan derecesini beyân buyurlar. *Turş* tânın ve rânın zammeleriyle ve dahi rânın sükûnuyla ekşi ma'nâsınadır. *Me-şomar* nehy-i hâzırdır, sayma demektir. Ey azîz ma'lûm olsun ki sabırdan indellâh eşref ü efzal bir amel yokdur, gerçi ziyâde sa'b ve gâyet telhter ise de. Nitekim bu âyet-i celîle sabrın kemâl-i ululuğuna delâlet ederler: ⁴³⁰âyet-i âheri kim: *يا ايها الذين امنوا اصبروا وصابروا ورابطوا واتقوا الله لعلكم تفلحون*“⁴³¹âyet-i âheri: *فان يكن منكم مائة صابرة*“⁴³²âyet-i âheri: *وجاؤا علي*“⁴³³âyet-i âheri: *قميصه بدم كذب قال بل سونت لكم انفسكم امرا فصير جميل والله المستعان علي ما تصغون وكأين من بني قاتل معه ربيون كثير فما وهنوا لما اصابهم في سبيل والمتصدقين والمتصدقات انظر*“

⁴²⁹ Ey Peygamber! Hanımlarına de ki: “Eğer dünya hayatını ve onun süsünü istiyorsanız, gelin size mut'a vereyim ve sizi güzelce bırakayım. Eğer Allah'ı, Resûlünü ve ahiret yurdunu istiyorsanız, bilin ki Allah içinizden iyilik yapanlara büyük bir mükâfat hazırlamıştır.” Ahzâb, 28-29.

⁴³⁰ Ey iman edenler, sabredin ve sabırda yarışın, (sınırlarda) nöbetleşin. Allah'tan korkun. Umulur ki kurtulursunuz. Âl-i İmrân, 200.

⁴³¹ Allah'ın izniyle büyük bir topluluğa galip gelen nice küçük topluluklar vardır. Allah sabredenlerle beraberdir. Bakara, 249.

⁴³² Sizden yüz sabırlı (kişi) bulunursa, (onların) iki yüzünü bozguna uğratar; eğer sizden bin (kişi) olursa, Allah'ın izniyle (onların) iki binini yener. Allah, sabredenlerle beraberdir. Enfal, 66.

⁴³³ Ve üzerine yalandan kan (sürülmüş) olan gömleğini getirdiler. Hayır' dedi. Nefsiniz, sizi yanıltıp (böyle) bir işe sürüklemiş. Bundan sonra (bana düşen) güzel bir sabırdır. Sizin bu düzüp-uydurduklarınıza karşı (kendisinden) yardım istenecek olan Allah'tır. Yusuf, 18.

الا الذين “⁴³⁴ âyet-i âheri Sûretü'l-Asr: كيف قدم الله تعالى الصابرين علي الخاشعين والمتصدعين يا ايها الذين امنوا التعينوا “⁴³⁵ âyet-i âheri: امنوا وعملوا الصالحات وتوا صوا بالحق وتوا صوا بالصبر والذين صبروا ابتغاء وجه ربهم واقاموا الصلوة “⁴³⁶ âyet-i âheri: بالصبر والصلوة ان الله مع الصابرين ولقد “⁴³⁷ âyet-i âheri: وانفقوا مما رزقناهم سرا وعلانية ويدرون بالحسنة السنه اولئك لهم عقبي الدار فاصبر كما “⁴³⁸ âyet-i âheri: كذبت رسل من قبلك فصبر واعلي ما كذبوا واز حتي اتيتم نصرنا الاية واما من خاف مقام ربه ونهي النفس “⁴³⁹ âyet-i âheri: صبر اول العزم من الرسل ولا تستعجل لهم الاية وان عاقبتهم فعاقبوا بمثل ما عوقبتم به ولئن صبرتم “⁴⁴⁰ âyet-i âheri: عن الهوي فان الجنة هي المأوي وهو خير للصابرين واصبروا ما صبرك الا بالله ولا تحزن عليهم ولا تك في ضيق مما يمكرون ⁴⁴¹ âyet-i âheri: هذا الحديث من بين الاحاديث في فضيلة الصبر “⁴⁴² انا وجدناه صابرا نعم العبد انه اواب“⁴⁴³ (Mâ Hazar, 34b) وهو الصبر نصف الايمان

تو ان روز صائب زارباب حالي

که سازه چو گفتار کردار خود را

Tü ân-rûz Sâ'ib zi-erbâb-ı hâlî

Ki sâzî çü goftâr kirdâr-ı hod-râ

⁴³⁴ Nice peygamberle birlikte birçok Rabbanî (bilgin)ler savaşa girdiler de, Allah yolunda kendilerine isabet eden (güçlük ve mihnet)den dolayı ne gevşeklik gösterdiler, ne boyun eğdiler. Allah, sabredenleri sever. Âl-i İmrân, 146.

⁴³⁵ Ancak iman edip salih amellerde bulunanlar, birbirlerine hakkı tavsiye edenler ve birbirlerine sabrı tavsiye edenler başka. Asr, 3.

⁴³⁶ Ey iman edenler, sabırla ve namazla yardım dileyin. Gerçekten Allah, sabredenlerle beraberdir. Bakara, 153.

⁴³⁷ Ve onlar, Rablerinin yüzünü (hoşnutluğunu) isteyerek sabrederler, namazı dosdoğru kılarlar, kendilerine rızık olarak verdiklerimizden gizli ve açık infak ederler ve kötülüğü iyilikle savarlar. İşte onlar, bu yurdun (dünyanın güzel) sonucu (ahiret mutluluğu) onlar içindir. Ra'd, 22.

⁴³⁸ Andolsun senden önce de elçiler yalanlandı; onlara, yardımımız gelinceye kadar yalanlandıkları ve eziyete uğratıldıkları şeye sabrettiler. Enam, 34.

⁴³⁹ Artık sen sabret; Resullerden azim sahiplerinin sabrettikleri gibi, Onlar için de acele etme. Ahkaf, 35.

⁴⁴⁰ Kim Rabbinin makamından korkar ve nefsi heva (istek ve tutkular) dan sakındırırsa, Artık şüphesiz cennet, (onun için) bir barınma yeridir. Naziat, 40-41.

⁴⁴¹ Eğer ceza verecekseniz, size verilen cezanın misliyle ceza verin ve eğer sabrederseniz, andolsun bu, sabredenler için daha hayırlıdır. Sabret; senin sabrın ancak Allah'ın (yardımı) ile. Onlar için hüzne kapılma ve kurmakta oldukları hileli düzenlerden dolayı sıkıntıya düşme. Nahl, 126.

⁴⁴² Şüphe yok ki biz onu (Eyyub'u) sabırlı bulduk. Ne güzel bir kuldu ve şüphe yok ki o daima Rabbine dönen, tövbe eden bir kuldu. Sad, 44.

⁴⁴³ Sabrın faziletini anlatmada hadisler arasından bu hadis yeterli olur: “Sabır imanın yarısıdır.”

Çünkü bu gazel pend ü nushdan ibâret olduysa ve nasîhatde makbûl olan nâsihin âmil olması lâzım olduysa binâberîn buyururlar ki: *Ey Sâ'ib!* Sen o gün ashâb-ı hâlden ma'dûd olursun, eğer tavır ve tarzını kelâmın gibi kılırsan ve nasihatın ile âmil olursan. Eğer sen âmil olmayıp fakat halka söylersen hâl ehli olmayıp kâl ehli olmuş olursun. Bu nezd-i Hudâ'da mergubiyeti olmaz. Zîrâ Kur'ân-ı Kerîm'inde: ⁴⁴⁴ كَبُرَ مَقْتًا عِنْدَ اللَّهِ أَنْ تَقُولُوا مَا لَا تَفْعَلُونَ buyurmuşdur. Ve yine âyet-i âherîde: ⁴⁴⁵ يَقُولُونَ بِأَفْوَاهِهِمْ مَا لَيْسَ فِي قُلُوبِهِمْ buyurmuşdur. (Gencîne-yi Maârif, 19b)

3.2.2. Hadis Alıntıları

Mehmed Murad Nakşibendî, şerhlerinde hadislerden büyük ölçüde yararlanmıştı. Konuyu destekleyen hadislerin şârih tarafından bütün şerhlerinde kullanıldığı görülmektedir:

بنومیدی مده تن کرچه در کام نهنگ افتی

که دارد در دل کرداب بحر عشق ساحلها

Be-nevmîdî me-deh ten gerçi der-kâm-ı neheng üftî

Ki dâred der-dil-i girdâb-ı bahr-ı aşk sâhilhâ

Me'yûsluğa bedenini teslîm etme. Her ne kadar deryâ-yı aşkda timsâhın dimâğına düşersin. Zîrâ aşk deryâsı kendi girdâbının gönlünde sâhil-i selâmetler tutar. Ve kimsenin bahr-ı aşkda gark u telef olduğu yoktur. Eğer su'âl olunursa ki bunca râh-ı aşkda uşşâk telef olmuşdur ve ölmüşdür. Cevâb verilir ki; ona şehâdet derler. Mevt, o zamân olur idi ki şehâdet olmayaydı ve fi'l-hadîs: من العشق فهو من شهيد: ⁴⁴⁶ (Gencîne-yi Maârif, 3a)

لباس خود نمایی چشم بد در آستین دارد

نکیرد خار دامن جامه پوشیده حالی را

⁴⁴⁴ Yapmayacağınız şeyleri söylemeniz, Allah katında büyük gazap gerektiren bir iştir. Saff, 3.

⁴⁴⁵ Ağzlarıyla kalplerinde olmayanı söylüyorlardı. Âl-i İmrân, 167.

⁴⁴⁶ Kim aşk yüzünden ölürse şehit olur.

Libâs-ı hod-nümâyî çeşm-i bed der-âsitîn dâred

Ne-gîred hâr-ı dâmen câme-i pûşîde hâlî-râ

Kendini göstermek ve kemâlini izhâr eylemek ki bir libâs gibidir. Her kim bu libâsı giyerse ve bu sıfatla muttasıf olursa, bu libâs kötü gözü yeyninde tutar. Ve elbet o kimse bir sût-i nazara uğrar. Böyle olunca insân dâimâ kemâlini ve mehâsinini halkdan ketm lâzımdır tâ ki o isâbet-i ayndan halâs ola. Görmez misin etek dikenini hâle münâsib olan mu'tedil libâsı tutmaz ve ona yapışmaz. Belki hadden efzûn ve eteği yerde sürter, libâsa yapışır.

Mısrâ'-i sâni irsâl-i meseldir. Zîrâ *hod-nümâlık libâsını* uzun libâsa ve *kemâlini gizlemeyi* mu'tedil libâsa ve *su'-i nazârı* eteğe yapışan dikene teşbîh buyurdular.

Menkûldur ki: Hazret-i Fahr-i Kâ'inât *aleyhi ekmelü't-tahiyyât* efendimize nazar-ı küffâr isâbet eyledi. Hattâ esnâ-yı meşyde mübârek kadem-i şerîfleri kayar idi. Ve fi'l-hadîs: ان العين ليدخل القبر و الجمل القدر و في الكتب الكلامية و السحر حق و اصابة قالت عائشة رضى الله تعالى عنها رأى النبى صلى الله تعالى عليه و سلم جاريتة و في وجهها⁴⁴⁷ العين جائزة سعة⁴⁴⁸ فقال استرقوها فان بها النظرة صدق رسول الله (Gencîne-yi Maârif, 4b)

مال دنيا خاکسانرا دهند

آخرت پرھیز کاترا دهند

Mâl-ı dünyâ hâksân-râ dehend

Âhîret perhîz-kâran-râ dehend

Dünyâ malını hakîrlere verirler. Dâr-ı âhîreti ya'ni cennet-i alâyı muttakîlere verirler. Zîrâ dünyânın indallâh kadri yokdur. Eğer olaydı, *Nemrûd* u *Şeddâd* u

⁴⁴⁷ Nazar insanı kabre, deveyi tencereye sokar ve kelam kitaplarında sihir haktır ve göz isabeti caizdir.

⁴⁴⁸ Hazret-i Âişe radiyAllahu anha: “Nebi *sallallahu te'âlâ aleyhi ve sellem* cariyesinin yüzünde siyah bir nokta gördü ve ‘Onu okuyun, onda nazar vardır.’ dedi.”

Fir'avn'a böyle mâl u mülk verilmez idi. Nitekim hadîs-i şerîfde buyrulmuştur: “ لو⁴⁴⁹ كانت الدنيا تعدل عند الله جناح بعوضت ما سكي منها كافراً شربت ماء (Mâ Hazar, 10a)

سرچه آرابي بدستاراي پسر

تاتواني دل بدست آرابي پسر

Ser çe ârâyî be-destâr ey püser

Tâ tüvânî dil-be-dest âr ey püser

Başımı sarık ile ey oğul ne zînetlersin. Kâdir olduğun kadar kalbini ele getir. Ya'ni ıslâhına sa'y eyle. Zîrâ nazargâh-ı Hudâ gönüldür, saf olunca cemî' a'zâyâ dahi iyilik gelir. Nitekim hadîs-i şerîfde “ الا وان في الجسد لمضغة اذا صلحت صلح الجسد كله⁴⁵⁰ ” واذ افسدت فسد الجسد كله الا وهي القلب buyrulmuştur. *Destâr* dâlin fethiyle sarık ma'nâsınadır. *Âr* hemze-i memdûda ile emr-i hâzırdir, getir demektir. (Mâ Hazar, 11b)

بخل شاخي از درخت دوزخست

وأن بخيلك از سكان مسلخست

Buhl şâhî ez-dıraht-ı dûzahest

V'ân bahîlek ez-segân-ı maslahest

Hisset u denâ'et cehennem ağacından bir daldır. Nitekim hadîs-i şerîfde gelmiştir. “ السخاء شجرة في الجنة واغصانها متدليات الي الدنيا فمن تمسك بغصن منها مده الي الجنة⁴⁵¹ ” والنجل شجرة في النار واغصانها متدليات الي الدنيا فمن تمسك بغصن منها مده الي النار hadîs-i şerîf oldur ki sehâ cennette de bir ağaçtır ve dalları dünyâyâ sarkmıştır. Şol

⁴⁴⁹ Eğer Allah katında dünyanın değeri bir sineğin kanadı kadar olsaydı, kâfirler ondan su bile içemezdi.

⁴⁵⁰ İnsanın bünyesinde bir et parçası vardır. Eğer o salah bulursa bütün ceset salah bulur; eğer o bozulursa bütün ceset bozulur. Dikkat edin, o kalptir. Buhari, İman 39.

⁴⁵¹ Cömertlik, cennette bulunan bir ağaçtır. Cömert olan bir kimse, o ağacın bir dalına yapışmıştır. O dal onu cennete sokuncaya kadar bırakmaz! Cimrilik de Cehennemde bir ağaçtır. Cimri de bu ağacın bir dalını yakalamıştır. O dal, o adamı, Cehenneme götürmeden bırakmaz.

kimse ki o dallardan birine yapışsa anı cennete çeker. Hisset dahi cehennemde bir ağaçtır ve dalları dahi dünyâya. Şol kimse ki o dallardan bir dala yapışsa anı cehenneme çeker. Hadîs-i şerîfden murâd sehâ insânı cennete götürür ve buhl insânı cehenneme götürür demeği temsildir. Bir hadîs-i şerîfde dahi gelmiştir. “السخي حبيب“⁴⁵² Sahî habîbullâh olunca Allâhu Te'âlâ'nın dostunun yeri cennettir. Bahîl aduvvullâh olunca Allâhu Te'âlâ'nın düşmanının yeri cehennemdir ve sehânın â'lâsına îsâr ta'bîr olunur. (Mâ Hazar, 11b)

3.2.3. Peygamberler Târihinden Örnekler

3.2.3.1. Hz. Muhammed

Şârih, son peygamber Hz. Muhammed'in yaşamından, hadislerinden konuyu destekleyen birçok örnekler vererek şerhini genişletmiştir:

سيد الكونين ختم المرسلين

آخر آمد بود فخر الاولين

Seyyidü'l-kevneyn ü hat(e)mü'l-mürselîn

Âhir âmed bûd fahrü'l-evvelîn

Hazret-i Şeyh kuddise sırrıhu kitâb-ı şerîfi hamd ile bidâ'buyurup ba'de ni'am-ı İlâhiyyeyi ta'dâd ve Cenâb-ı Hakk'ın “فعال لما يريد”⁴⁵³ olduğunu ba'del-beyân hâce-i kâ'inât hulâsa-i mevcûdat Resûl-i Ekrem Muhammedü'l-Mustafa *sallallâhu aleyhi ve sellem* efendimizin na't-ı şerîfiyle bülbül-i nagme-sâz ve terennüm-bâz olup buyururlar ki: “Dünyâ ve âhiretin ulusu ve enbiyâ vü mürselînin hâtemidir.” Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de “وخاتم النبيين”⁴⁵⁴ gelmiştir ve hadîs-i şerîfde “لا نبي بعدي”

⁴⁵² Cömert günahkâr da olsa Allah dostudur, cimri zahit de olsa Allah düşmanıdır.

⁴⁵³ Her dilediğini yapıp-gerçekleştirendir. Buruc, 85.

⁴⁵⁴ Peygamberlerin sonuncusudur. Ahzab, 40.

»⁴⁵⁵ buyurmuşdur. Ve cümle enbiyâdan son geldi, lakîn cemî' peygâamberlerden *mâ-bihi 'l-iftihâri* idi. Hattâ ümmetinden olmağı temennî etmişlerdir.

آن كي آمد نه فلك معراج او

انبيا و اوليا محتاج او

Ân ki âmed nüh felek mi 'râc-ı o

Enbiyâ vü evliyâ muhtâc-ı o

Öyle Muhammed *aleyhisselâm* ki dokuz felek ana mi'râc geldi. Peygamberân-ı izâm ve evliyâ-yı kirâm ana muhtâc geldi. Enbiyânın ihtiyâcı küffâr-ı bed-kirdâr rûz-ı cezâda nâçâr kalınca «⁴⁵⁶ ما جاءنا من بشير ولا نذير» diyerek gürûh-ı mürselînin kendilere geldiğini ve da'vet etdiğini inkâr edecekler. Resûl-i Ekrem Kur'ân-ı Kerîm'de beyân olunduğu sebebiyle şehâdet edip enbiyâ-yı izâmı tahlîs edecekler ve ba'zı husûsda şefâ'at için Resûl-ı Ekreme yâr olacaklar ve bunlar emsâlî ihtiyâc-ı rûsul dahi vardır. Mi'râc ism-i âlet olarak nerdübân demektir. Urûc aşığdan yukarı çıkmağa derler ki zıddı hubûtdur.

شد وجودش رحمت للعالمين

مسجد او شد همه روي زمين

Şod vücûdeş rahmeten li 'l-âlemîn

Mescid-i o şod heme rûy-ı zemîn

Ol Sultân-ı Enbiyânın vücûd-ı sa'âdeti âlemlere rahmet oldu. Nitekim «⁴⁵⁷ وما ارسلناك الا رحمة للعالمين» nazm-ı şerîfi mü'eyyedir. Ve hem cemî' yeryüzü Fahr-i Âlem *sallallâhu aleyhi vesellem* efendimize secdegâh oldu. Ümem-i sâlifinin birkaç yerde ma'bedi olur idi. Gayri mekânda edâ-yı salâvat ca'iz olmaz idi. Seyyid-i kâ'inât aleyhi ekmele't-tahiyyât efendimizi taltîf ve tekrîm için cemî' emkineyi Hakk

⁴⁵⁵ Benden sonra nebi yoktur.

⁴⁵⁶ Bize ne müjdeleyici bir peygamber geldi, ne de bir uyarıcı. Maide, 19.

⁴⁵⁷ Biz seni âlemler için yalnızca bir rahmet olarak gönderdik. Enbiyâ, 21.

Te'âlâ hazretleri mescid edip edâ-yı salavât-ı mefrûza için izin ve ruhsat ihsân buyurdu. (Mâ Hazar, 3a)

3.2.3.2. Hz. Musa

Şârih, şerhlerinde Hz. Musa'nın bir takım özelliklerine temas etmiştir. Hz. Musa'nın Tur Dağı'nda Allah ile konuşması, bir mucize olarak yed-i beyzâ da denilen elinin beyaz olması hadisesi ve asâsı münasebetiyle Hz. Musa'ya atıfta bulunulmuştur:

Menkûldur ki *Mûsâ aleyhisselâm* Tur'â giderken agniyâdan biri niyâz eder ki: “Yâ Nebiyullâh mâlî koyacak yerim yokdur, ricâ eyle Cenâb-ı Kibriyâ gayrı bana mal vermesin.” Ve fukarâdan birisi dahi setr-i avret edecek bir nesneye mâlik olmamağla kum ile tesettür edip: “Yâ Kelîm hâlîme nazar eyle ve merhamet eyle; dünyâlıkdan setr-i avret edecek bir şeye mâlik değilim. Bana Mevlâ-yı Mûte'âl bir mikdâr dünyâlık ihsân etsin.” diye niyâz eyledi. *Mûsâ aleyhisselâm* Tûr'a vardıkda ba'de'l-mükâleme bunların mes'elelerini arz buyurdukda, Cenâb-ı Vâhib-i lem yezel buyurdu ki: “Ganî olana söyle şükrü terk etsin ve fâkir olana söyle şükr etsin.” *Mûsâ aleyhisselâm* evvelâ ganî olanın hânesine ahşâma karîb teşrîf buyurdu. Gördü ki kulları ve çobanları koyunlardan taraf taraf süd sağarlar. Hazret-i Kelîm'i gördükde istikbâl idip ta'zîm ile bir mahalle ik'âd eyledi. *Mûsâ aleyhisselâm* buyurdu ki: “Senin murâdını Cenâb-ı Rabbü'l-Gayret'e arz eyledim. Şükr etmesin, malı noksân olur.” buyurdu. “İster isen Mevlâ vermesin, şükretme. Hakk Te'âlâ sana da gayri mâl vermez. Ve elinde olan dahi gün-be-gün noksân olur.” Nice hemân ol demde o âdem dahi: “Bana böyle deri arasından leben-i sâfî ihsân eyleyen Mu'tî-i Hakîkî'ye nice şükr etmeyeyim. Sad hezâr-bâr şükrler olsun dedikde süd sağılan kap içinde olan leben ile altuna münkalib oldu.” Ba'de fakîrin yanına varıp: “Senin emânetini söyledim, şükretsin, ben dahi ana vereyim.” dedikde “Niye şükredeyim benim nem var ki şükr ü rahmet eyleyim.” deyince bir rûzgâr-ı şedîd nümâyân olup der'-akab üzerinden tesettür eylediği kumları perişân eyleyip mekşûfu'l-'avre kaldı. (Mâ Hazar, 17a)

هیچ قدرش بر در معبود نیست

Her ki halk ez-hulk-ı o hoşnûd nîst

Hîç kadreş ber-der-i Ma'bûd nîst

Her kimse ki halk anın huyundan râzî değildir. Hakk Te'âlâ'nın kapısında anın hiç kadr u farkı yokdur. Menkûldur ki *Mûsâ aleyhisselâm* Cenâb-ı Kibriyâ'ya münâcât eyledi: "Yâ Râb kimleri ziyâde seversin." Hakk Te'âlâ buyurdu ki: "Hüsni-hulk sâhiblerini ziyâde severim." (Mâ Hazar, 12a)

Görmez misin İblîs *Hazret-i Âdeme* inâd u istikbâr etdi mel'ûn oldu ve Bel'um bin Ba'ûrâ *Hazret-i Mûsâ aleyhisselâma* inâd etdi sû-i hâtimesine sebep oldu. *Ne'ûzubillâhu Te'âlâ min muhâlefeti evliyâ.* (Mâ Hazar, 19a)

صفای سعادت نیلی شمارد دست موسی را

بناکوش تو سازد تازه ایمان تجلی را

Safâ-yı sâ'adet nîlî şomâred dest-i Mûsî-râ

Benâgûş-ı tü sâzed tâze îmân-ı tecellî-râ

Bu beyt na't-ı şerîfdir. Yâ Resûlallâh, mübârek yed-i sa'âdetiniz o mertebede enverdir ki yed-i beyzâ-i *Mûsâ aleyhisselâmı* çivîde mensûb sayar. Ya'ni yed-i sa'âdetinizin nûru yed-i *Mûsâ*'ya müreccahdır, demekdir. Fi'l-vâki' böyledir ve mahall-i şübhe değildir. *Sallallâhu te'âlâ aleyhi vesellem. Nîl nûnun* kesriyle çivîde derler. Bu makâmda nûrun killeti murâd olunur. *Nîl* yine *Mısır*'daki nehrin adı olmağla *Mûsâ*'ya cem'iyet olsun için killet-i nûru çivîd ma'nâsına olan *Nîl* lafzı ile ta'bîr eyledi.

Yine buyurur ki: Yâ Resûlallâh binâgûşunuz tecellîye olan îmânı tâzeler. Makdem-i tecellî-i İlâhî'yi haber ile bilirler idi. Şimdi mahall-i tecellî olan binâgûşu görmekle tecellî-i Hudâ âşikâre görülmüş olmağla tecellîye olan îmân tâzeleni ve arttı. İşte binâgûşunuz dahi böyle nûr sâhibidir. Yâhûd îmân masdarı fâ'iline muzâf

olup tecellînin îmânını tâzeler demek olan îmân tecellî-i mahz-ı nûr iken binâgûşunuzun nûru ona gâlibdir demek ola.

Binâgûş kulak tozuna derler. Bu makâmda *rakabe* murâd olunur. *Binâgûş* ve *rakabe* pek hüsn mahalli değil iken böyle tecellî nûruyla münevver olmuştur. Var sâ'ir hüsnle ma'rûf âzâyı anla ki ne derecede pür-nûrdur. Hâsıl-ı beyt münevver olmakda Fahr-i Âlem *sallallâhu aleyhi vesellemi Mûsâ aleyhisselâma* tercîhtir.

Sâ'id bilek ma'nâsınadır. Bunda mücâveret alâkasıyla yed murâd olunur. Bu beytin ma'nâ-yı zâhirîsi yokdur. Zîrâ mahbûb-ı mecâzi alırsan onun yedini *Mûsâ aleyhisselâmın* yed-i beyzâsına tercîh olur. Bu ise *ma'âzallâhu te'âlâ* sarîh küfr olur ve *Sâ'ib* merhûm bunları bilir. (Gencîne-yi Maârif, 11b)

شعله شوق زشمشیر نکرداند روی

لن ترانی نشود بند زبان موسی را

Şu'le-i şevk zi-şemşîr ne-gerdâned rûy

Len terânî ne-şevved bend zebân-ı Mûsî-râ

Muhabbet şu'lesi kılıçdan yüz çevirmez. Ya'ni uşşâk seyfdan ve mevtden havf etmezler. Görmez misin *لن ترانی* ⁴⁵⁸ hitâbı ki bir seyfdir. Hazret-i *Mûsâ aleyhisselâma* dil bağı olmaz ve yine *أرني أنظر إليك* ⁴⁵⁹ buyurur ve ma'şûk-ı Hakîkî'nin visâlini ister. Ve *لن ترانی* seyfinden *Mûsâ aleyhisselâmın* şu'le-i muhabbeti yüz çevirmez.

İşte bunun gibi cemî'-i uşşâkda olan muhabbet şu'le(si) kılıçdan korkmaz. Belki asıl kılıç şu'le-i şevkdir. Süyûf-ı sâ'ireye gâlib olur. *لن ترانی* 'yi seyfe teşbîhde vech-i şebah len nefy-i mü'ekke mevzû' olmağla adem-i ru'yeti kat' etmesidir ve şu'lede dahi lafzen ve ma'nen seyfe müşâbehah vardır. (Gencîne-yi Maârif, 15a)

این نزاکت نیست هرگز میوه فردوس را

⁴⁵⁸ Beni asla göremezsin! A'râf, 143.

⁴⁵⁹ Bana (kendini) göster, sana bakayım, A'râf, 143.

میتوان خوردن بلب سیب زرخدان ترا

În nezâket nîst hergiz mîve-i Firdevs-râ

Mî-tiivân horden be-leb sîb-i zenahdân-ı terâ

Bu nezâket ü letâfet cennet meyvesi için aslâ yokdur. Zîrâ senin elma gibi olan çeneni dişe ihtiyâc mess etmeyerek zevk ile yemek mümkündür. Cennet meyvesi her ne kadar nâzik ise yine diş ile ısırmağa muhtâcdır. Lâkin senin sîb-i zenahdânın dişe muhtâc değildir. Bu sûretde mîve-i cennetden nâzikter olmak lâzım gelir.

Sîb-i zenahdândan sıfat-ı kelâm murâd olunur ve şöyle demek olur ki; cânânın kelâmının letâfeti cennet meyvesinden elezz ü a'lâdır. Fi'l-vâki' böyledir. Cenâb-ı Kibriyâ *Mûsâ aleyhisselâma*: وَمَا تَلَّكَ بِبَيْمِينِكَ يَا مُوسَى⁴⁶⁰ buyurdu. قَالَ هِيَ عَصَايَ⁴⁶¹ ile cevâb tamâm olur iken iktifâ buyurmayıp: أَتَوَكَّلُ عَلَيْهَا وَأَهْشُ بِهَا عَلَى غَنَمِي وَلِي فِيهَا مَأْرَبُ⁴⁶² buyurdular. Murâd, Cenâb-ı Hakk ile mükâleme uzun olsun ve telezüz-i kâmil hâsıl olsun içindi. (Gencîne-yi Maârif, 27b-28a)

Menkûldür ki: *Mûsâ aleyhisselâmın* zamânında nezd-i *Hudâ*'da gâyet makbûl bir meczûb var idi. Bir gün geçerken ana *Mûsâ aleyhisselâm* âşinâlık edince meczûb kemâliyle münfa'il olduğundan *Hazret-i Mûsâ*'ya aslâ iltifât etmedi. Bu hâli *Cebel-i Tûr*'da esnâ-yı mükâlemede bast buyurunca Cenâb-ı Kibriyâ buyurdu ki: "Bize münfa'il olduğundan sana dahi iltifât etmemişdir." Yine *Mûsâ aleyhisselâm* su'âl buyurdu ki: "Bâ'is-i infi'âli nedir?" Allâhu Te'âlâ buyurdu ki: "Bana cehennemini aradan kaldır, diye teklîf eder. Mûsâ'ade görmediğinden infi'âl eyledi." Yine *Hazret-i Mûsâ aleyhisselâm* su'âl eyledi ki: "Bunun sebab-i kerâmeti nezd-i ulûhiyyetinde nedendir?" Cenâb-ı Hakk buyurdu ki: "Benden gayrı bir kimseyi bilmez, ancak beni bilir. Bu cihetden indimde gâyet makbûldür." (Şerh-i Kasâid-i Mevlânâ Şevket, 6-7)

⁴⁶⁰ Şu sağ elindeki nedir ey Mûsâ? Tâhâ, 17.

⁴⁶¹ Mûsâ dedi ki: "O benim değneğimdir." Tâhâ, 18.

⁴⁶² Ona dayanırım, onunla koyunlarımı yaprak silkelerim. Onunla başka işlerimi de görürüm. Tâhâ, 18.

3.2.3.3. Hz. İsa

Hz. İsa'nın birçok özelliği ve mucizesi şerhlerde bahsedilmiştir. Mehmed Murad Nakşibendî, şerhlerinde Hz. İsa'nın babasız doğması, beşikteyken konuşması, göğe yükselişi, nefesinin şifalı oluşu ve Deccâl ile husumeti konusunda bilgilere müracaat etmiştir:

بي پدر فرزند پیدا او کند

طفل را در مهد کویا او کند

Bî-peder ferzend peydâ o küned

Tıfl-râ der-mehd gûyâ o küned

Âdetde veled babasız olmaz iken irâde-i İlâhisi ta'alluk edince babasız o Hudâ oğul zâhir eyler. Nitekim *İsâ aleyhisselâmı Hazret-i Meryem râdi'allâhu anhâ zât-ı zevc* değil iken doğurmuştur. Beşikde çocuğu söyleyici eyler, nitekim *İsâ aleyhisselâm* beşikde *قَالَ إِنِّي عَبْدُ اللَّهِ وَجَعَلَنِي مُبَارَكًا أَيَّنَّ مَا كُنْتُ وَأَوْصَانِي بِالصَّلَاةِ وَالزَّكَاةِ مَا دُمْتُ حَيًّا* ⁴⁶³ buyurmuştur. (Mâ Hazar, 2a)

ز اب و نان تالب شکم را پر مساز

همچو حیوان بهر خود آخور مساز

Z'âb u nân tâ leb şikem-râ pür me-sâz

Hem-çü hayvân behr-i hod âhûr me-sâz

Sudan ve ekmekten dudağına kadar karnını dolu kılma. Ya'ni çok yeme. Dahî hayvân gibi kendin için yatacak yer düzme. Ya'ni dünyâda mekân-ı mu'ayyen tedârik etme. Her nerde olur ise beytütet eyle.

⁴⁶³ Bebek şöyle konuştu: “Şüphesiz ben Allah'ın kuluyum. Bana kitabı (İncil'i) verdi ve beni bir peygamber yaptı. Nerede olursam olayım beni kutlu ve erdemli kıldı ve bana yaşadığım sürece namazı ve zekâtı emretti.” Meryem, 30-31.

Nitekim *Îsâ aleyhisselâm*ın bir mu'ayyen hâneleri yok idi. Ve kendilere bir dâr-ı mahsûs edinmemişler idi. Ne mahalde ahşâm olur ise orada sâkin olurlar idi ve emti'a-i dünyâdan bir iğne ve bir su tâsı ve bir merkepleri var idi. Alâyık-ı dünyâviyye diye tâsı ve merkebi def' buyurdular. Cenâb-ı Kibriyâ semavâta ref' buyurup ikinci ya dördüncü göğe fermân-ı İlâhî vârid oldu ki üzerine melâ'ike emr-i Bârî ile arandıkda iğne bulundu. Cenâb-ı Mevlâ buyurdu ki yâ *Îsâ* eğer iğne olmasa idi seni arşa ref' ederdim. Nitekim şâ'ir-i mâhir *Şevket rahima'llâh* bu hikâyete mebnî buyurmuşdur. Beyt:

زجا مشكل بود جنبيدن ارباب علايق را

بود كلميخ آهن سوزني دامن عيسي را⁴⁶⁴

(Mâ Hazar, 7b-8a)

چند برکور دلان جلوه دهم معني را

پيش دجال کشم مائده عيسي را

Çend ber-kûr-dilân cilve dehem ma'nî-râ

Pîş-i deccâl keşem mâ'ide-i Îsî-râ

Nice bir anlamayanlar üzerine ma'nâyı şîve ve cilve olarak vereyim? Eğerçi ma'nâ şîve ve cilve sâhibidir. Velâkin kemâl-i mübâlağa hâsıl olsun için nefsi ma'nâyâ cilve ta'bîr eyledi. Nice bir *Deccâl*'in önüne *Îsâ aleyhisselâm*ın sofrasını çekeyim? Bu, lâyük değildir. *Zîrâ Îsâ aleyhisselâm* ile *Deccâl*'in beyinde husûmet vardır. Bu nice münâsib değil ise har tabî'at kimseler ki ma'nâ nedir bilmez, onlara ma'nâ vermek ve eş'âr söylemek böylece münâsib değildir. (Gencîne-yi Maârif, 23a)

*Zîrâ Îsâ aleyhisselâm*ın nefes-i mübâreki hastalara ayn-ı şifâ idi. (Gencîne-yi Maârif, 14b)

⁴⁶⁴ Yerden dostlara doğru yükselmek çok zordur. Nitekim Hz. İsa'nın eteğine bir iğne demir pul oldu.

3.2.3.4. Hz. Âdem

Hz. Adem yaratılan ilk insan ve ilk peygamber olarak eserlerde en sık bahsedilen peygamberlerden olmuştur. Mehmed Murad Nakşibendî de şerhlerinde ilk insan Hz. Adem'in topraktan yaratılıp, ruhun üflenmesine, Hz. Adem'in tevazu sahibi, İblis'in ise hased olması sebebi ile Hz. Adem'e secde etmeme hadisesine, Hz. Adem'in Hakk'ın halifesi olmasına değinmiştir:

Öyle Hudâ ki bir avuç toprağa îmân verdi. Bir avuç *hâkden* murâd *Âdem aleyhisselâmın* cesed-i şerifidir. Öyle Hudâ ki rûhu *Âdem aleyhisselâma* nefh eyledi. (Mâ Hazar, 1b)

کفت شیطان من ز آدم بهترم

تا قیامت کشت ملعون لا جرم

Goft şeytân men zi-Âdem bihterem

Tâ kıyâmet geşt mel'ûn lâ-cerem

Şeytânın hod-sitâyılığını beyâna şurû' edip buyururlar ki İblîs dedi ki: “Ben *Hazret-i Âdem aleyhisselâmdan* ziyâde iyiyim.” Böyle dediğinden kıyâmete dek mel'ûn oldu ve matrûd-ı dergâh-ı Hakk oldu.

از تواضع خاک مردم میشود

نور نار از سرکشی کم میشود

Ez-tevâzu' hâk merdom mî-şevved

Nûr-ı nâr ez-ser-keşî kem mî-şevved

Toprak ayakaltına düşüp mütevâzı'lar gibi pest olmağla Hakk Te'âlâ hazretleri *Âdem aleyhisselâmı* andan halk edip hâk iken insân oldu. Âteşin şu'lesi

serkeş u mütekebbir olup dâ'imâ yukarı baş çekmek hasebiyle kem ve zâyi' ve nâ-bûd u nâ-peydâ olur. Nitekim hadîs-i şerîfde “من تواضع رفعه الله ومن تكبر وضعه الله”⁴⁶⁵ buyrulmuşdur. Beyt:

O denlü mürtefi'dir kasr-ı bünyâd-ı tevâzu' kim

Zemîninden kasûr-ı cenneti nazara kâbildir

رانده شد ابليس از مستکبري

کشت مقبول آدم از مستغفري

Rânde şod İblîs ez-müstekberî

Geşt makbûl Âdem ez-müstagfirî

Şeytân kibr edicilik sebebiyle dergâh-ı Hudâ'da n sürülmüş oldu. Kur'ân-ı Azîm'de Cenâb-ı Kibriyâ buyurmuşdur: *قَالَ فَاحْرُجْ مِنْهَا فَإِنَّكَ وَإِنَّ عَلَيْكَ لَعْنَتِي إِلَى يَوْمِ الدِّينِ* 466 *Âdem aleyhisselâm* sâdır olan zelleye istigfâr edici olmak hasebiyle ve Cenâb-ı Hakk'a tevâzu' edip İblîs gibi “أَسْجُدُ لِمَنْ خَلَقْتَ طِينًا”⁴⁶⁷ demeyip amân dilediğinden makbûl oldu.

شد عزیز ادم چو استغفار کرد

خوار شد شیطان چو استکبار کرد

Şod azîz Âdem çü istigfâr kerd

Hor şod şeytân çü istikbâr kerd

⁴⁶⁵ Kim mütevazı olursa Allah onu yüceltir, kim de kibirlenirse Allah onu alçaltır.

⁴⁶⁶ Allah, şöyle dedi: “Öyle ise çık oradan (cennetten), çünkü sen kovuldun. Şüphesiz benim lânetim hesap ve ceza gününe kadar senin üzerindedir.” Sâd, 77-78

⁴⁶⁷ Hiç ben, çamur hâlinde yarattığın kimse için saygı ile eğilir miyim? İsrâ, 61.

Çünkü *Âdem aleyhisselâm* istigfâr eyledi, azîz oldu, çünkü Şeytân istikbâr eyledi hakîr oldu. ⁴⁶⁸”نعوذ بالله من شرور انفسنا ومن سئات اعمالنا“ (Mâ Hazar, 12a)

Hased dedikleri halk-ı *zemîm* ibtidâ şeytânda vâki’ olduğu Âdem *aleyhisselâmın* halîfe-i Hakk olmasına hased etmiştir. (Mâ Hazar, 5b)

3.2.3.5. Hz. Nuh

Hz. Nuh, Hz. Adem’den sonra insanlığın ikinci babası olarak nitelendirilmektedir. Nuh tufanı diye adlandırılan hadise sebebiyle, dünyadaki bütün canlılar yok olmuş ve Hz. Nuh’un gemisinde kurtulanlardan tekrar çoğalmışlardır. Şârih bu hadiseyi hatırlatarak şerhini genişletme imkanı bulmuştur. Hatırlatılan diğer bir husus da Hz. Nuh’un ömrünün bin yılı aşkın olmasıdır:

باهي مي توان از خود بر آوردن جهاني را

كه يك رهبر بمنزل مي رساند كارواني را

Be-âhî mî-tüvân ez-hod ber-âverden cihânî-râ

Ki yek rehber be-menzil mî-resâned kârvânî-râ

Âşıkın bir âhla cihânı yerinden kaldırması ve mahv u ifnâ etmesi mümkündür. Ve âşık eğer gazâba gelip sûz-ı dil ile eğer bir kere halkdan âh u şekvâ ederse Cenâb-ı Kibriyâ o âşıkının hâtırı için bir cihân halkından geçer. Bu mertebede indallâh uşşâk makbûldür. Kıssa-i kavm-i Nûh ve kavm-i Lût ve kavm-i Hûd buna delâlet eder.

⁴⁶⁹ قال الله تعالى في لكتاب الكريم وَقَالَ نُوحٌ رَبِّ لَا تَذَرْ عَلَى الْأَرْضِ مِنَ الْكَافِرِينَ دَيَّارًا

(Gencîne-yi Maârif, 5a)

ساكن كشته نوحم زسبك باری خویش

⁴⁶⁸ Nefislerimizin kötülüklerinden ve işlerimizdeki günahlarımızdan Allah’a sığınırız.

⁴⁶⁹ Allah Te’âlâ Kitabı’nda buyurdu: “Nûh, şöyle dedi: ‘Ey Rabbim! Kâfirlerden hiç kimseyi yeryüzünde bırakma!’” Nuh, 26.

چون خس و خار ز طوفان خطري نيست مرا

Sâkin-i keştî-i Nûhem zi-sebk-i bârî-i hîş

Çün has ü hâr zi-Tûfân hatarî nîst merâ

Kendi terk ü tecrîdimden seffîne-i *Nûh*'un sâkiniyim. Bu sûretde çör çöp gibi bana *Tûfândan* bir havf yokdur. Ya'ni alâyük-ı dünyeviyyeden el çekmek hasebiyle cihânın cemî' hatarnâk olan ahvâlinden emîn ve sâlimim. Hâs u hâr dahi vücûddan geçmiş, bu sebebe tûfân gelir diye korkmaz. Zîrâ suyun yüzünde durur.

Keennehu ehl-i terk olmağla kendini terk ü tecrîdden ve tûfândan korkmamada ona teşbîh buyurdular. Ve yine bil ki *sâkin-i keştî-i Nûh*'dan emniyyet murâddır. Zîrâ onlara va'd-i İlâhî olmağla garkdan ve seffinenin sâ'ir âfâtından emîn idiler. Binâberîn bu vechile ma'nâ verildi ve yine tecrîdde kendini seffîne-i *Nûh aleyhisselâm*ın seknesine teşbîh etdiler. Zîrâ her gemide olan elbet tecerrüd üzerine olur. (Gencîne-yi Maârif, 10a-10b)

Hazret-i Nûh aleyhisselâm bin yaşından mütecâviz mu'ammer olmuş iken dâr-ı bekâya irtihâl zamânında *Cebrâ'ül aleyhisselâm* vedâ' buyurduğu hengâmda ⁴⁷¹”كدار لها بابان دخلت من احدهما وخرجت من الاخر“ diye su'âl buyurunca ⁴⁷⁰”كيف وجدت الدنيا“ buyurmuşlardır. (Mâ Hazar, 30b)

3.2.3.6. Hz. İbrahim

İnsanlığın atası olarak bilinen Hz. İbrahim'in Ka'be'yi inşâ etmesi, Nemrud'la husumeti, Nemrud tarafından ateşe atılması hadisesinde Cebrail'le konuşması ve misafir ağırlamasını çok sevmesi şerhlerde dile getirilmiştir:

اعتماد چون همه بر حق بود

آن دمت تفرید جان مطلق بود

⁴⁷⁰ Hz.Nuh'a: “Nasıl bir dünya gördün?” diye sordular.

⁴⁷¹ İki kapılı bir ev gibiydi. Birinden girdim, ötekenden çıktım.

I'timâd çün heme ber-Hak büved

Ân demet tefrîd cân-ı mutlak büved

Senin i'timâdın çünkü Hakk üzerine olur, ol dem senin cânına mutlakâ tefrîd olur, ya'ni mevcûdât-dan kat'-ı ümîd eyler isen ve Cenâb-ı Hakk'a i'timâd ve tevekkül eder isen o zamân senin cânın tefrîd sâhibi olmuş olur. Menkûldur ki *Hazret-i İbrâhîm aleyhisselâmı Nemrûd* nâra ilkâ etdiği zamân mancınık sebebiyle ber-hevâ olunca *Cibrîl-i Emîn aleyhisselâm* ol hâlde gelip ⁴⁷²”الك حاجة“ buyurunca ⁴⁷³”اما اليك فلا“ buyurdular. Ba'de Rabbinden iste buyurunca ⁴⁷⁴”علمه بحالي حسبي“ buyurmuşlardır. Binâ'en aleyh bazı ârifin işbu esere şurû' birle terk-i du'â buyurdular. Kezâ fi'l-Mesnevî li-Mevlânâ Celâleddîni'r-Rûmî kuddise sırruhu. (Mâ Hazar, 35a)

سوي او خصمی كي تیر انداخته

پشه کارش کفایت ساخته

Sûy-ı o hasmî ki tîr endâhte

Peşşei kâreş kifâyet sâhte

Cenâb-ı Hakk tarâfına bir düşman ki ok atdı, bir sivrisinek anın işlerine kifâyet düzdü. O *hasım*dan murâd *Nemrûd*'dur ki, rûy-ı zemîne mâlik olup semâvâta dahi mâlik olmak ümîdiyle ok atdırıp Cenâb-ı Kibriyâ dahi tagrîr için oklarının demrenlerini kanlı olduğu halde girü avdet etdirip ehl-i semâyı ihlâk etdim. Gökler dahi benim oldu diye *Hazret-i İbrâhîm aleyhisselâma* mu'âraza eder imiş diye menkûldur. (Mâ Hazar, 1b)

بنای کعبه و بیت الصنم کردند بیکاران

کل و خشتی که برجا مانده بود از کعبه دلها

⁴⁷² Ne istersin?

⁴⁷³ Senden hiçbir şey istemiyorum.

⁴⁷⁴ Onun ilmi benim halimi bilir.

Binâ-yı Ka'be vü beytü's-sanem kerdend bî-kârân

Gil u hıştî ki ber-câ mânde bûd ez-Ka'be-i dilhâ

*Mekke-i Mükerreme'*de olan *Ka'be*'nin binâsını dünyâ ef'âlindan fârig olup bî-kâr olanlar eylediler. Murâd, *İbrâhim ve İsmâ'îl aleyhümâ's-selâmdır* ve onların hademe ve tevâbi'idir. Ondan *Ka'be*'yi yaptılar ki; gönüller *Ka'be*'sini yaptıkları vakitte yer üzerinde bir mikdâr çamur kerpîç kalmış idi, yapılması ondan oldu. Ve *bî-kâr* dünyâdan fârig demektir. Bu sûretde *Hazret-i İbrâhîm ve Hazret-i İsmâîl aleyhümâ's-selâma* bî-kâr ta'bîr etdi ve bu ta'bîr sû'-i edebdir diyerek i'tirâz dahi vârid değildir. (Gencîne-yi Maârif, 2b-3a)

İbrâhim aleyhisselâm hazretlerinin sa'âdet-hâneleri dâ'imâ yolculara küşâde idi. Gelen mihmâna kemâliyle ta'zîm ve bi'n-nefs kendileri hizmete kâ'im olurlar idi. Ve esnâ-yı râha çıkıp misâfir çevirirler idi. Bir gece mihmân gelmezse mahzûn olurlar idi. Hattâ künye-i şerîfleri *Ebû'z-Zayf*'dir ve dahi ma'lûm ola ki mihmândan yolcu ve ibn-i sebîl murâd olunur. (Mâ Hazar, 26a)

3.2.3.7. Hz. Süleyman

Şârih, Hz. Süleyman'ın saltanat mührü, adaleti, cinlere hükmetmesi mevzularına değinir.

چو دست از استین بیرون کند بازیچه کردون

کند دیوی بیرون از دست انگشتر سلیمان را

Çü dest ez-âstîn bîrûn küned bâzîçe-i gerdûn

Küned dîvî birûn ez-dest engüşter Süleymân-râ

Çünkü feleğin çehresi eğni yeninden taşra eyler ve felek mekr ü hud'alarını âlemde izhâr etmeğe şurû' eder. Bir dîv hiçbir vechîle makdûru değil iken ve her vechîle mahkûm u mağlûb iken *Hazret-i Süleymân aleyhisselâmın* hâtem-i saltanâtını taşra eyler ve sirkat eder ve saltanâtı *Süleymân aleyhisselâmın* elinden alır. Bu

âlemde çok vukû' bulmuşdur ki, ra'iyeye pâdişâhların mahkûmu iken hurûc ale's-sultân edip pâdişâhları hal' ederler ve belki katl ederler. Bu dahi bâzîçe-i felekdendir. (Gencîne-yi Maârif, 6b-7a)

Ancak pâdişâhlık şevketi dünyâda kâr-ger olur ve herkes ondan korkar. Mısrâ':

Bir olur mâr ile mûr adl-i Süleymânî'de

Kande kaldı ki adl-i İlâhî'de büyük ve küçük bir olmasın. Elbette Ahkemü'l-Hâkimîn, ihkâk-ı hak buyurur ve kimin kimde hakkı var ise geriye redd etdirir. (Gencîne-yi Maârif, 9b)

میگشدد دامن بخون بی کناهان جلوه اش

نیست پروای سلیمان این پری رخساره را

Mîkeşed dâmen be-hûn-ı bî-günâhân cilve eş

Nîst pervâ-yı Süleymân ân perî-ruhsâre-râ

O cânânın cilvesi uşşâkın kanını dökmek için hâzır olur. Zîrâ bu perî-rûhsâra *Hazret-i Süleymân aleyhisselâmın* havfı yokdur.

Eteğın çekmek hazırlamakdan kinâyedir. Yâhûd nâz u şîveden ibâretdir. Zîrâ vakt-i şîvede dahi mehâbib eteklerini çekerler ve hırâmân olurlar ve mütekebbirlerin hâli dahi budur. *Perî-rûhsâr* dilber ma'nâsına ıstılâh olunmuşdur. *Süleymân* lafzıyla perî zikri beytde cinâs-ı şî'rî vardır. Zîrâ cinnîler *Süleymân aleyhisselâmın* mahkûmu idiler. (Gencîne-yi Maârif, 29a-29b)

3.2.3.8. Hz. Davud

Hz. Davud'a, demir ustası olması ve bir mucize olarak eliyle demire şekil verebilmesi yönüyle şerhde değinilmiştir:

چون عنایت قادر و قیوم کرد

در کف داوود آهن موم کرد

Çün inâyet-i Kâdir ü Kayyûm kerd

Der-kef-i Dâvud âhen mûm kerd

Çünkü Kâdir u Kayyûm olan Mevlâ inâyet eyledi. *Hazret-i Davûd aleyhisselâmın* avucu içine demiri mûm gibi mülâyim eyledi. Nitekim Kur’ân-ı Azîm’de ⁴⁷⁵ *وَلَقَدْ آتَيْنَا دَاوُودَ مِنَّا فَضْلًا يَا جِبَالُ أَوِّبِي مَعَهُ وَالطَّيْرَ وَاللَّنَّا لَهُ الْحَدِيدَ* buyrulmuştur. *Înâyet* anî ya’nîden masdar olup kasd ma’nâsınadır, yâhûd kerem ü lutf demektir. *Kayyûm* kâ’im bi-nefsih demektir, *âhen* demire dirler. (Mâ Hazar, 2a)

3.2.3.9. Hz. Yunus

Hz. Yunus’un balık tarafından yutulması ve orada kalması, duâ ederek Allah’ın onu kurtarması hadisesi şârih tarafından ayetlerle desteklenerek anlatılmıştır:

از تن صابر بکرمان قوت داد

هم ز یونس لقمی با هود داد

Ez-ten-i sâbir be-kirmân kût dâd

Hem zi-Yûnus lokmaî bâ-Hûd dâd

Eyûb aleyhisselâmın cesedinden kurtlara azık virdi. Ve dahi *Yûnus aleyhisselâmdan* balığa bir lokma virdi. Ya’ni *Hazret-i Yûnus aleyhisselâmı* balık bir lokma gibi yutdu. Bir kavilde yedi gün bir kavilde kırk gün balık karnında gezip “لا 475” diye tesbîh eder idi. Ve o zikir sebebiyle Cenâb-ı Kibriyâ kendilere necât ihsân buyurdılar. Nitekim nazm-ı celîlde “قلوا لا انه كان من 476”

⁴⁷⁵ Andolsun, Davud’a tarafımızdan bir üstünlük verdik. “Ey dağlar ve kuşlar! Onunla beraber tesbih edin” dedik. Ona dEmirî yumuşattık. Sebe, 10.

⁴⁷⁶ “...(Ve) karanlıklar içinde (Yûnus, pek üzgün bir şekilde hâlini Rabbine söylece arz etti): Sen’den başka hiçbir ilâh yoktur. Sen’i tenzîh ederim. Gerçekten ben, zâlimlerden oldum!” Enbiyâ, 87.

المسبحين للبت في بطنه الي يوم يبعثون⁴⁷⁷ buyrulmuştur. Ve dahi ma'lûm ola ki *kirm* et içinde olan kurda derler, ashâb-ı ukûla mahsûs olan elif ve nûnla cemlenmesi şazdır. zîrâ kıyâs ve kaide *kirmhâ* iktizâ eder idi. (Mâ Hazar, 2a)

3.2.3.10. Hz. İsmail

Hz. İsmail, Kur'an-ı Kerim'de vaadine sâdık bir peygamber olarak bahsedilmektedir. Hz. İsmail birine buluşmak için söz verdiği ve diğer kişinin gelmemesine rağmen Hz. İsmail'in orada üç gün beklediği anlatılmaktadır:

Cenâb-ı Kibriyâ *Hazret-i İsmâ'il aleyhisselâmu* Kur'ân-ı Kerîminde “ انه كان ”⁴⁷⁸ ”صادق الوعد وكان رسولا نبيا” nazm-ı kerîmi ile senâ vü medh buyurmuşlar. Hattâ bir kimse ile bir mahalde cem' olmağı va'd buyurmuşlar, o birisi gelmemiş, *İsmâ'il aleyhisselâm* teşrîf buyurup üç gün ol mahalde muntazır olmuşlar. (Mâ Hazar, 32a)

3.2.3.11. Hz. Eyüp

Şerhlerde, Hz. Eyüp sabrın simgesi olarak kullanılmıştır. Yakalandığı hastalığa sabretmesi dolayısıyla Hz. Eyüp'e değinilmiştir:

Menkûldur ki *Eyûb aleyhisselâm* cesed-i şerîfinden düşen kurduları mübârek yed-i sa'âdetleriyle alıp cesed-i şerîfine vaz' buyururlar imiş. Ve yine Cenâb-ı Hakk'dan niçin sıhhat ve âfiyet talep etmezsin diyenlere: “Eyyâm-ı marazım sıhhata mukâbil olmadı, Rabbimden âfiyet talebine hayâ ederim.” buyurmuşlar. (Mâ Hazar, 34b)

3.2.3.12. Hz. Zekeriya

Hz. Zekeriya putperestlerden saklanmak için bir ağaç kovuğuna girmiş ve ağaçla birlikte ikiye kesilerek öldürülmüştür. Şârih, bu hadiseye telmihte bulunmaktadır:

⁴⁷⁷ Kesinlikle, tekrar insanların diriltileceği güne, kıyamete kadar balığın karnında kalacaktı. Saffet, 144.

⁴⁷⁸ Kitapta İsmail'i de zikret. Çünkü o, va'dinde doğruydu ve gönderilmiş (Resul) bir peygamberdi. Meryem, 54.

بندۀ را اره بر سر مي نهد

ديکري را تاج بر سر مي نهد

Bendeî-râ erre ber-ser mî-nihed

Dîgerî-râ tâc ber-ser mî-nihed

Bir kulunun başına Allâhu Te'âlâ hazretleri bıçağı kor, murâd *Zekeriya* *aleyhisselâm*dır ki tâ'ife-i *Yehûd* bıçağı ile ağaç içine ihtifâ buyurdıkları vakitte şehîd etdiler. Ve bir gayri kulunun başı üzerine tâc kor. Murâd *Hazret-i Yûsuf* *aleyhisselâm*dır ki *Mısır*'a sultân olmuş idi. (Mâ Hazar, 2a)

3.2.3.13. Hz. Yusuf

Hz. Yusuf, güzelliğiyle ve iffetiyle bilinmektedir. Kardeşleri tarafından kuyuya atılması, babasına bir kurdun onu yediği yalanının söylenmesi, bunun yanında köle olarak satıldığı *Mısır*'a sultan olması da şerhlerde telmihe konu olmaktadır. “Yusuf dedi ki: “Bugün size kınama yok. Allah sizi bağışlasın. O, merhametlilerin en merhametlisidir. (Yusuf, 92)” ayetine gönderme yapan Mehmed Murad Nakşibendî, halkı Hakk için affetmek gerektiğini Hz. Yusuf örneğinden yola çıkarak anlatmaktadır:

بشوي نقش وطن را برود نیل از دل

که نیست اب مروت بچشم اخوان را

Be-şûy nakş-ı vatan-râ be-rûd-ı Nîl ez-dil

Ki nîst âb-ı mürüvvet be-çeşm-i ihvân-râ

Nîl ırmağının suyu ile vatan muhabbetinin nakşını gönülden yıka ve vatanıma gideyim, diye tahassür etme. Zîrâ ihvânın gözünde âb-ı mürüvvet yokdur ve bükâları dahi kâzibdir.

Niteki *Yûsuf aleyhisselâmın* karındaşları yalandan ağladılar. Hâlbuki gözlerinde yaş yok idi ve *Yûsuf aleyhisselâma* merhametleri dahi yok idi. Eğer olaydı kuyuya atmazlar idi. Ve “Kurt yedi.” diyerek pederlerine ağlayarak gelmezler idi. Çünkü ihvânın kalbinde muhabbet ve gözlerinde âb-ı mürüvvet yoktur. (Gencîne-yi Maârif, 23b)

Gerçi mezhebimizde harâm lokma dahi rızkdır, lâkin Mevlâ-yı Mûte’âl kulunun rızkını harâmdan vermesi iyi alâmet değildir. Zîrâ sevdiklerini harâmdan hıfz eder. Nitekim Kur’ân-ı Kerîm’de *Hazret-i Yûsuf Aleyhisselâm* hakkında “كذلك“⁴⁷⁹ buyurmuştur. (Mâ Hazar, 28a)

بندۀ را اره بر سر مي نهد

ديکري را تاج بر سر مي نهد

Bendeî-râ erre ber-ser mî-nihed

Dîgerî-râ tâc ber-ser mî-nihed

Bir kulunun başına Allâhu Te’âlâ hazretleri bıçağı kor, murâd *Zekeriyâ aleyhisselâmdır* ki tâ’ife-i *Yehûd* bıçağı ile ağaç içine ihtifâ buyurdıkları vakitte şehîd etdiler. Ve bir gayri kulunun başı üzerine tâc kor. Murâd *Hazret-i Yûsuf aleyhisselâmdır* ki *Mısır*’a sultân olmuş idi. (Mâ Hazar, 2a)

ندارد شکوه از اوضاع مردم دیده حق بيني

بيوسف ميتوان بخشيد جرم کارواني را

Ne-dâred şekve ez-evza’-ı merdom dîde-i Hak-bînî

Be-Yûsuf mî-tüvân bahşîd cürm-i kârvanî-râ

⁴⁷⁹ Biz, ondan kötülüğü ve fuhuşu uzaklaştırmak için işte böyle yaptık. Çünkü o, ihlâsa erdirilmiş kullarımızdandı. Yusuf, 24.

Allâhu Te'âlâ'yı görücü olan göz nâ-hemvâr olan insânın etvâr-ı nâ-pesendîdesinden şikâyet tutmaz. Zîrâ *Yûsuf*-ı hakîkiye halk-ı âlemin cürmünü bağışlamak lâyıktır. Eğer bağışlanmamış olsa Cenâb-ı Kibriyâ'nın yarattığını hoş görmemiş olur ve hakîkatde halkdan şikâyet Hakk'dan şikâyet olur. Binâen aleyh mahlûkdan gördüğü sitemi dîde-i hakbîn Cenâb-ı Kibriyâ'ya bahş eyler. Nitekim ba'zı kâmiller:

Yaradılanı hoş gör yaradandan için

buyurmuşlardır. Yâhûd mısra'-ı sâni irsâl-i mesel tarîkiyle olarak *Hazret-i Yûsuf aleyhisselâma* kendi kârvânının cürmünü hâtırı için bahş eylemek münâsibdir. Bunun gibi Vâcib Te'âlâ hazretlerinin dahi mahlûkunun cürmünü Allâhu Te'âlâ'nın rızası için Hakk'a bağışlamak lâyıktır demek ola. (Gencîne-yi Maârif, 6a)

3.2.3.14. Hz. Yakub

Hz. Yakub'un gözleri oğlu Hz. Yusuf'u kaybetmesinin üzüntüsüyle ağlamaktan kör olmuştur. Hz. Yusuf'un gömleğini yüzüne süren Hz. Yakub'un gözleri açılmıştır:

خمار ألودة يوسف به پيراهن نميسازد

زپيش چشم من بردار اين ميناى خالى را

Humâr-âlûde-i Yûsuf be-pîrâhen nemî-sâzed

Zi-pîş-i çeşm-i men ber-dâr in mînâ-yı hâlî-râ

Hazret-i Yûsuf aleyhisselâmın âşığı ve vâlid-i mâcidi *Hazret-i Ya'kûb aleyhisselâm* fakat *Yûsuf aleyhisselâmın* gömleği ile kâni' olmaz. Belki ma'şûku *Hazret-i Yûsuf* u ister ve onun mülâkâtını re'yu'l-ayn arzu eder. Ben dahi râh-ı aşkda *Ya'kûb*-sîretim. Böyle olunca ey sâkî, benim gözümün önünden bu bâdeden hâlî olan sürâhîyi kaldır. Boş ve hâlî mînâ benim neme gerekdir.

Ya'ni böyle aşk u muhabbetden hâlî kalb istemem. Bunu, ey sâkî-i ezel yâhûd ey mürşîd-i kâmil, bâde-i aşk ile dolu eyle diyerek, Vâcib Te'âlâ hazretlerinden yâhûd şeyhinden mînâ-yı kalbin aşk ile leb-â-leb olmasın niyâz eder. Bu beytde mînâyı *pîrâhen-i Yûsuf aleyhisselâma* ve *bâdeyi Hazret-i Yûsuf aleyhisselâma* teşbîh buyurdular. (Gencîne-yi Maârif, 4b)

3.2.4. İslam Tarihinden Örnekler

Şârih, yeri geldikçe İslâm tarihindeki olaylara ve kişilere atıflarda bulunmaktadır. Bazen bir kişinin hayatı hakkında detaylı bilgiler vermektedir. Hz. Muhammed ve Hz. Ebubekir'in Hira Dağı'nda saklanması olayını, şârih şöyle zikretmektedir:

Ve dahi ma'lûm ola zikr-i kalbîyi Hazret-i Fahr-i Âlem sallâllâhu Te'âlâ ve sellem efendimiz Ebubekr-i Sıddık *radiyâllâhu Te'âlâ anh* hazretlerine leyle-i Hicret'de cebel-i Hirâda vâki' olan gâr-ı şerîfede telkîn buyurmuşlardır. Çünkü küffâr-ı bed-kirdâr gâr-ı şerîfin etrâfında dolaşıp Nebî *aleyhisselâmı* cüst-cû edince Sultânu'l-Enbiyâ aleyhi ekmelü't-tahâyâ her ne kadar “لا تحزن ان الله معنا”⁴⁸⁰ buyurdular ise sıfat-ı beşeriyet galebesiyle yine havf u hüznleri zâ'il olmayıp muzdaribu'l-hâl eylediler. Binâ'en aleyh kalb-i şerîfine zikr-i hafî telkîn buyurdular ve kalblerine teveccüh buyurmak ile emreylediler. Fî'l-hâl kendilerden geçip gaybet-i külliye nümâyân oldu. (Mâ Hazar, 14b)

بستم بكا اهوراء تن طفل روحرا

آخر براه مقدم مهدى كنم فدا

Tıfl-ı rûhumu beşik gibi tenime bağladım ve habs eyledim. İbhâm-ı kârda *İmâm Muhammedü'l-Mehdî* hazretlerinin gelmekliğinden için fedâ ederim. Ya'ni: “Rûhumu bedenime sakladığım ve habs eylediğim cânımı sevdiğimden değildir, belki bir dostun kudûmundan için kurbân zebh eyledikleri gibi ben dahi onun kudûmuna fedâ-yı cân edeceğim ondan içindir.” demektir. *Kâhvâre* vü *kehvâre*,

⁴⁸⁰ Üzülme, Allah bizimle beraberdir.

beşiğe derler. *Mukaddem*, masdar *mîmi* olarak gelmek ma'nâsınadır; kudûm gibi. Niteki Arab bizim "Hoş geldin!" dediğimiz yerde "*hayrûn mukaddemûn*" derler.

Ma'lûm ola ki e'imme-i isnâ aşerden on ikinci imâm, *Muhammedü'l-Mehdî* hazretleridir. İsm-i şerîfleri *Muhammed*'dir ve lakab-ı şerîfleri *Mehdî* vü *Huccet* ve yine *Kâ'im* ü *Muntazır* ve *Sâhibü'z-zamân* elkâb-ı şerîfleridir. Ve künye-i şerîfleri *Ebû'l-Kâsım*'dır ki işâret-i İlâhiyye ile ve işâret-i Resûl-i Kibriyâ ile vaz' olunmuşdur. Zîrâ bir kimse *Ebû'l-Kâsım* ile mükennâ olamaz; fakat *İmâm Mehdi* hazretlerine künye olmuşdur. Hâsılı gerek ismi ve gerek künyesi Fahr-ı Âlem Muhammed Mustafâ *sallallâhu aleyhi ve sellem* efendimizin ism-i şerîfine ve künye-i şerîfesine muvâfıktır. Velâdetleri Hicret-i Muhammediyye'nin bir rivâyetde iki yüz elli sekizinci senesi *Ramazân-ı Şerîf*'in on üçüncü günü yâhûd yirmi üçüncü gecesi *Sermen Re'y* denilen mahall ki cedd-i emcedleri *İmâm Takî* hazretlerine ve ba'dehu vâlid-i mâcidi *İmâm Hasanü'l-Askerî* hazretlerine medfen olan mahalldir, orada vukû' bulmuşdur. Ve ba'zı rivâyetde Hicret'in elli beşinci senesi *Şa'bân-ı Şerîf*'in on beşinci gecesi yine o mevzi'de vâki' olmuşdur. Hâsılı mevlidlerinde ihtilâf olmayıp ancak ihtilâf, sene-i velâdetlerindedir. Vâlid-i mâcidleri dahi *İmâm Hasanü'l-Askerî* hazretleridir, *radiyallâhu te'âlâ anhümâ*.

Ey tâlib! Bil ki "*İmâm Mehdi* gelecekde tevellüd edecektir." kavli mercûhdur. İşte kavli-râcih ü essah, bu beyân olunan kavldir. Tahrîr olunacak vekâyi'den dahi ma'lûmun olur *İnşâ'allâhu Te'âlâ. İmâm Hasanü'l-Askerî radiyallâhu te'âlâ anhın* ammeleri *Hakîme radiyallâhu te'âlâ anhâ* vâlidemizden menkûldür ki: "Bir gün *İmâm Hasan radiyallâhu anh* ki birâder-zâdemdir, onun hânesine varmış idim. Buyurdu ki: *ای عمه امشب دزخانهء ما باش که خدای تعالی مارا خلف* ⁴⁸¹ *خواهد داد* Ben dahi dedim ki: "Bu veled kimden olsa gerekdir? Zîrâ iyâliniz olan *Nercis*'te eser-i haml görmeyip." Cevâbında buyurdular ki: *ای عمه مثل نرجس همچو مثل ام*: ⁴⁸² *موسی است علیه السلام که حمل وی جز وقت ولادت ظاهر نخواهد شد*

⁴⁸¹ Ey hala! Bu gece benim evime gel ki Allahu Te'ala bize bir halef verecek.

⁴⁸² Ey hala! Musa'nın annesi gibidir; yani Nercis'in durumu Musa (a.s.)'in annesinin durumu gibidir. Onun hamileliği doğum anının dışında belli olmayacaktır.

Hâkîme buyurdular ki: “Ben dahi o gece birâder-zâdemın hânesinde beytütet eyledim. Çünkü nısf-ı leyl oldu, kalkdım ve salât-ı teheccüdü edâ etdim ve *Nercis* dahi teheccüdü edâ eyledi. Bundan sonra nefsimde dedim ki, ‘Tulû’-ı fecr karîb oldu.’ Ol nesneyi ki birâder-zâdem *İmâm Hasan* söyledi, o nesne zâhir olmadı. Nâgâh *İmâm Hasan* olduğu makâmından âvâz eyledi ki ⁴⁸³ای عمة تعجیل مکن Ben dahi *Nercis*’in olduğu hücreye azm etdim. Esnâ-yı râhda *Nercis*’e râst geldim ki endâmına titremek düşmüş. Hemân der-akab *Nercis*’i tuttum ve kucağıma aldım ve dahi sûre-i *İhlâs*’ı ve sûre-i *Kadr*’i ve *Âyete’l-Kürsî*’yi okuyup mesh eyledim. و از شکم و باواز آمد که هرچه من خواندم فرزند وی نیز بخواند ⁴⁸⁴

Bundan sonra *Hakîme* buyurdular ki: “Gördüm ki derûn-ı hâne rûşen oldu ve envâr ile doldu. Nâgâh gördüm ki *Nercis* doğurmuş ve bir veled zemîn üzerine gelmiş ve secdeye düşmüş. Ben dahi birden âgûşuma aldım. Vâlidî *İmâm Hasan radiyallâhu anh* bu hâle vâkıf olup hücrelerinden âvâz verdi ki: ای عمة فرزند مرا پیش من ناز پیش وی بر دم و برا برکنار خود نشاند و زبان در دهان وی کرد ⁴⁸⁵

Ya’ni: “Ey amme, benim oğlumu benim önüme getir.” Ben dahi vâlidinin önüne iletdim. O veledi kendi kucağına ik’âd eyledi ve lisânını onu ağzına eyledi ve buyurdu ki: بسم الله الرحمن الرحيم و نريد ان نمعن على الذين “سخن کوی ای فرزند من باذن الله تعالى گفت: ⁴⁸⁶استضعفوا فی الارض و نجعلهم ائمة و نجعلهم الوارثين

“Ey benim oğlum! Hakk Te’âlâ’nın izn ü teysîri ile söz söyle.” *Muhammedü’l-Mehdî* hazretleri dahi ⁴⁸⁷بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ dedi ve bu âyet-i celîleyi tilâvet eyledi. Ma’nâsı: “Yerde za’îf olan kimselerin üzerine ben Azîmü’ş-şân ihsân murâd ederim, dahi onları muktedâ kılarım ve dahi onları zalemenin mülküne ve mâlına vâris kılarım ve zaleme üzerine onları gâlib edip zalemenin emlâk ü emvâlini onlara i’tâ ederim.” demekdir. Rûy-ı arzda za’îf olanlardan murâd, Enbiyâ-i İzâm *aleyhimü’s-selâm* ve Evliyâ-yı Kirâm *kaddesallâhu esrârahüm* hazretleridir. Bu âyet-

⁴⁸³ Ey hala! Acele etme.

⁴⁸⁴ Onun karnından ses geldi ki: “Ben ne okuduysam onun bebeği de okudu.”

⁴⁸⁵ Ey hala! Benim bebeğimi benim kucağımdan onun kucağına götürdüm. Onu kendi yanına koydum ve onun ağzına konuştu.

⁴⁸⁶ Ey evladım, Allahu Te’ala’nın izniyle konuş! Çocuk dedi: “Biz ise, istiyorduk ki yeryüzünde ezilmekte olanlara lütufta bulunalım, onları önderler yapalım ve onları varisler kılalım.” Kasas, 5.

⁴⁸⁷ Rahmân ve Rahîm olan Allah’ın adıyla.

i kerîmeyi *Muhammedü'l-Mehdî* hazretlerinin tilâvetinden murâd-ı şerîfleri, kendilerinin imâm-ı Hakk olup rûy-ı zemîne vâris olacağını ammesine ve vâlidesine iş'âr ü tebşîrdir.” Yine *Hakîme* hazretleri buyurur ki: بعد زان دیدمکه مرغان سبز مارا فرو گرفتند ابو محمد رضی الله تعالی عنه یکی از ان مرغان را بخواند و گفت خذه فا حفظه حتى بأذن الله فيه فان الله بالغ امره⁴⁸⁸

Ya'ni: *İmâm Hasan* o kuşlardan birini yanına da'vet etdi ve dedi ki: “Bu ferzend-i mükerremi ahz eyle ve hıfz eyle, bunun hakkında Cenâb-ı Kibriyâ izin vermek ve cümleye gâlib kılmak gâyetine gelince tahkîk Allâhu Te'âlâ kendi emrine bâliğ ve idrâk edicidir.” Ya'ni emrinin hükmünü icrâya kâdirdir, demektir. از ابو محمد رضی الله عنه پر سیدم که این مرغ که بود و این مرغان ذکر کیانند فرمود که آن جبریل و دیگر ان ملائکه رحمتند⁴⁸⁹

Ya'ni: *İmâm Hasan* hazretlerinden su'âl eyledim ki: “Bu kuş kimdir ve o âher kuşlar kimlerdir?” Cevâbında buyurdu ki: “Bu kuş *Cebrâ'il*'dir ve gayrı kuşlar dahi melâ'ike-i rahmetdir. Bundan sonra *İmâm Hasan* buyurdular ki: “Yâ amme! Getir, veledi mâderine ver.” (فَرَدَدْنَاهُ إِلَىٰ أُمِّهِ كَيْ تَقَرَّ عَيْنُهَا وَلَا تَحْزَنَ وَلِتَعْلَمَ أَنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ⁴⁹⁰ Ben dahi emirleri üzerine o ferzend-i mükerremi mâderine teslîm eyledim. Ve yine amme-i mükerremeleri *Hakîme radiyallâhu anhâ* vâlidemiz buyururlar ki: و چون متولد شدند زده بود و خنده کرده و بر ذراع ایمن وی مکتوب بود که جاه الحق رحمتند⁴⁹¹ *Radiyallâhu te'âlâ anh.* وذهب الباطل ان الباطل كان زهوقا⁴⁹¹

Ve bir gayrı kimseden menkûldür ki çünkü *İmâm Muhammedü'l-Mehdî* mütevellid oldu, iki dizi üzerine oturdu ve dahi sebbâbesini âsumân cânibine ref' etdi. Ba'dehu kendine atse geldi ve dedi ki: ⁴⁹² الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ

⁴⁸⁸ Bundan sonra gördüm ki, İmam Hasan o kuşlardan birini tuttu ve yanına çağırdı ve dedi ki: “Bu kıymetli çocuğu Allah'ın izniyle koru ve onu Allahu Te'ala kendi işine hizmet ettirsin.”

⁴⁸⁹ Ebû Muhammed *radiyAllahu anha* sordum ki: “Bu kuş kim idi ve bu kuşlar kimlerdi?” Buyurdular ki: “O, Hz. Cebrail idi ve diğerleri melekler idi.”

⁴⁹⁰ “Böylece biz, anasının gözü aydın olsun ve üzülmessin, Allah'ın va'dinin hak olduğunu bilsin diye onu anasına geri döndürdük. Fakat onların pek çoğu bunu bilmezler.” Kasas, 13.

⁴⁹¹ Dünyaya geldi ve gülümsedi ve kutlu bir kağıdın üzerine yazdı ki: “Hak geldi, batıl zail oldu. Muhakkak ki batıl yok olacaktır.”

⁴⁹² Hamd (övme ve övülme), Âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur. Fatiha, 1.

Ve bir gayrı kimseden dahi menkûldür ki, o şahıs demiştir: Bir gün *İmâm Hasanü'l-Askerî radiyallâhu anh* hazretlerinin huzûruna dâhil oldum ve dedim ki: “Yâ İbn Resûlullâh! Senden sonra halîfe ve imâm kimdir?” Hemân kalkıp haremine dâhil olup döşü üzerine bir tıfl-ı sagîr tutmuş olduğu hâlde taşra geldi. Gûyâ mâh-ı bedrdir ve sinnî üç yaşında idi. Sonra buyurdu ki: “Ey falân, eğer sen nezd-i Hudâ’da kirâmî vü makbûl olmayaydın bu veledi sana göstermez idim.” İşte halîfe ve imâm-ı Hakk budur ve bunun nâmı Resûlullâh *sallallâhu aleyhi ve sellem* nâm-ı şerifidir ve künyesi dahi *Ebû'l-Kâsım*’dır.⁴⁹³ هو الذى يملأ الارض قسطا كما ملئت جورا و ظلما

Ve bir gayrı kimseden menkûldür ki demiştir: Bir gün *İmâm Hasanü'l-Askerî radiyallâhu anh* hazretlerinin ziyâretine geldim ve cânib-i yemîninde bir hâne vü hücre gördüm. O hânenin kapısı üzerine bir perde asılmışdır. Dedim ki: يا سيدى صاحب اين امر بعد ازين كه خواهد بود⁴⁹⁴

Ya’ni “Hilâfetin sâhibi sizden sonra kim olmak ister?” Buyurdular ki: “Şu perdeyi kaldır.” Ben dahi perdeyi kaldırdım, bir tıfl-ı sagîr kemâl-i tahâret ile muttasıf olarak taşra geldi. Sağ yanağı üzerinde bir hâl-i siyâh vardır ve saçlarını dahi salıvermiş. *İmâm Hasan* hazretlerinin kucağı üzerine gelip oturdu. *İmâm Hasan* buyurdular: “İşte imâm ve sâhib-i vakt bunlardır. Bundan sonra *İmâm Hasan*’ın kucağından kalkdı. *İmâm Hasan* dahi buyurdular ki: يا بنى اد خل الى الوقت المعلوم مخدوم⁴⁹⁵ Dahi o hâneye dâhil oldu ve ben ona nazar eder idim. Bundan sonra *İmâm Hasan* bana buyurdu ki: بر خيز و ببين كه در خانه در آمدم هيچ كس ران ديدم⁴⁹⁶

Ya’ni kalk ve gör ki hânede kim vardır. Ben dahi hânenin içine dâhil oldum. Gördüm ki kimse yokdur. Ancak Allâhu Te’âlâ hazretleri bilir ki kande gitmiştir.

Ve yine bir âher kimseden menkûldür ki demiştir: *Mu’tazîd* nâm herîf ki, *Bağdâd* vâlîsi idi. Beni iki kimse ile taleb eyledi. Huzûruna dâhil olduk. Dedi ki, *Hasan bin Alî* Sermen-i Re’y’de fevt olmuşdur. Tîz gidiniz ve onun hânesini cüst u cû ediniz ve *Hasan bin Alî*’nin püserini bana alıp getiriniz. Biz dahi emriyle gitdik ve

⁴⁹³ Yeryüzü nasıl ki zorbalık ve zulümle olduysa, o da orayı adaletle dolduracaktır.

⁴⁹⁴ Ey efendim! Bundan sonra bu işin sahibi kim olacaktır?

⁴⁹⁵ Ey evladım! Malum olan vakte mükerrem bir mahdum olarak gir.

⁴⁹⁶ “Kalk ve bak ki evde kim vardır.” Eve girdim ve kimseyi görmedim.

onun sarâyına dâhil olduk. Bir sarây idi ki, gâyet güzel ve pâk ü cedîd, gûyâ imâreti henüz tamâm olmuş ve derûn-ı sarâyda bir hücre gördük ki kapısında perde asılmıştır. Perdeyi kaldırdık ve o hânede bir serd-âb gördük ve o serd-âba dâhil olduk ve o serd-âbın nihâyetinde suyun yüzü üzerine ferş olunmuş bir hasır vardır ve o hasırın üzerinde bir kimse namâz kılar. Gâyet sûreti dilber bir zât idi ve bize aslâ iltifât etmedi ve namâzına dahi halel ü ziyân gelmedi. Ve iki neferden birisi ki vâlî bana refik etmiş idi, bizi sebkât eyledi ve istedi ki varıp *İmâm Muhammedü'l-Mehdî* hazretlerini ahz ede ve mülke getire ve mülkden atıyye ile ve indinde hizmet etmiş ola. Nâgâh suya gark oldu ve suda muzdarib oldu. Ol vakte dek ki ben eline yapışıp halâs eyledim. Bundan sonra o gayrı nefer istedi ki ileri gide, o dahi suya batıp az kaldı ki gark ola. Onun dahi eline yapışdım ve onu dahi halâs eyledim ve ben hayrân kaldım. Bundan sonra dedim ki: ای صاحب خانه از خدای تعالی و از تو عذر میخواهم از آنچه کردم بخدای تعالی باز گشتم هر چند گفتیم گفت این سررا پوشیده دار ید والابفر مایم که شمارا کردن زند کلهم من شواهد النبوة لمولانا جامی قدسره⁴⁹⁷

Târîh-i Cenâbî'de mezkûrdur ki vâlid-i mâcidleri *İmâm Hasanü'l-Askerî* irtihâl-i dâr-ı bekâ etdikde *İmâm Muhammedü'l-Mehdî* beş yaşında imişler ve ihtifâları kavî-i essah üzere iki yüz altmış altı senesinde vâki' olmuşdur. Velâdetleri iki yüz elli beş târîhinde olduğu sûretde on bir yaşında yâhûd elli sekiz târîhinde olduğu sûretde sekiz yaşında olmuş olur. Lâkin *Kitâb-ı Şevâhid*'de musarrah olana göre vâlid-i mâcidlerinin zamânında ihtifâ buyurdular ve ihtifâ zamânında sinn-i şerîfleri ne mikdârı olduğu beyân buyurulmamıştır. İhtimâl ki yine *Cenâbî*'nin beyân eylediği yaşda ola. Ma'lûm ola ki vâlid-i mâcidleri *Hasanü'l-Askerî* hazretleri, *İmâm Muhammedü'l-Mehdî*'nin velâdetlerini ihfâ eder idi. Ve mahdûmlarını bir ferde göstermez idi ve hücreden taşra çıkarmaz idi. Meğerki gâyetle muhibb-i sâdık ola, onlardan ihfâ etmez idi. Gûyâ veledi yok gibi halka kendini böyle bildirmiş idi. Velâkin ba'zı hasûdlar teferrüs etdiler ve vâlîye oğlu olduğunu gamz etdiler. Binâberîn hikmet-i İlâhiyye iktizâ eyledi ki vakt-i ma'lûma dek muhtefî ola. Eğer denilirse ki el-ân hayâtda ise bu kadar ömr nice olur? *İsâ aleyhisselâmın* el-ân

⁴⁹⁷ “Ey ev sahibi! Allahu Te'âlâ'dan ve senden özür diliyorum. Yaptıklarımın geri döndüm. Ne dediysem hiç iltifat etmedi, geri döndüm ve Mu'tazid'in huzuruna gittim ve kıssayı ona anlattım. Dedi: “Bu başı kapatınız ve emrediyorum ki boynunu vurunuz.” Bunların hepsi Mollâ Câmî *kuddise sirruhu* tarafından Şevâhidü'n-Nübüvve'de anlatılmıştır.”

semâda hayâtda olduğu ve mevt görmediği müttfekün aleyhdir. *İmâm Muhammedü'l-Mehdî* hazretlerine dahi öylece ömr vermeğe Allâhu Te'âlâ kâdir, diye cevâb verilir. Ve yine *Deccâl* el-ân hayâtdadır ve *Tûfân-ı Nûh* vaktine idrâk etmişdir. Böyle ulûhiyyet da'vâsı edecek kâfire ömr verilir şerr için hıfz olununca hayrî'n-nâs olan *Hazret-i Muhammedü'l-Mehdiyye'*ye adl ü ihkâk-ı hak için ömr verilmek ve âlem-i gaybda hıfz olunmak akıldan müsteb'ad değildir.

Bundan sonra *İmâmü'l-Mehdî* hazretlerinin vücûduna ve âhir zamânda hurûcuna delâlet edecek ba'zı ehâdis-i şerîfe zikr edelim:

عن ابى سعيد الخضرى رضى الله تعالى عنه انه قال سمعت رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم يقول المهدي منى اجلى الجبهت اقنى الانف يملأ الارض قسطا و عدلا كما ملئت جورا او ظلما⁴⁹⁸

وعن ام سلمة رضى الله عنها انها قالت سمعت رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم يقول المهدي من عترنى من ولد فاطمة⁴⁹⁹

و عن ابى سعيد الخضرى رضى الله تعالى عنه انه قال قال رسا ول الله صلى الله تعالى عليه وسلم فى مرضه الذى توفى فيه لابنة فاطمة فى جملة ما قال يا فاطمة انا اهل بيت اعطينا ست خصال لم يعطها احد من الاولين ولا يدر كها احد من الاخرين و هى ان نبينا خير الانبياء وهو ابوك و وصينا خير الا وصينا خير الا و صياء وهو بعلك و شهيدنا خير الشهدا وهو حمزة عم ابيك و منا سبطا هذه الامة و هما ابنك و منا مهدي الامة الذى يصلى خلفه عيسى ثم ضربصلى الله تعالى عليه وسلم على منكب الحسين و قال من هذا الامة⁵⁰⁰

قال سعيد ابن جابر فى التفسير قوله تعالى (ليظهره على الدين كله) هول المهدي من ولد فاطمة⁵⁰¹

وعن عبد الله ابن عمر انه قال قال رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم يخرج المهدي و على رأسه عمامة فيها ملك ينادى هذا المهدي خليفة الله فاتبعوه⁵⁰²

⁴⁹⁸ Ebu Said El-Hudri Peygamber Efendimizden şöyle işittiğini söylemiştir: Mehdi bendendir. Alnı açık, burnu yüksektir. Yeryüzünü zulm ve karışıklık sardığı gibi adalet ve doğruluk dolduracaktır. Ebu Davud, 11. Cüz, s. 365.

⁴⁹⁹ Ümmü Seleme Rasulallah'tan şöyle işittiğini söylemiştir: "Mehdi, benim neslimdendir ve Fatıma'nın evladıdır."

⁵⁰⁰ Ebu Said El-Hudri'den şöyle rivayet edilmiştir. Peygamber Efendimiz vefat hastalığında kızı Fatıma'ya şöyle demiştir: "Ey Fatıma, daha önce kimseye verilmeyen ve sonrasında da kimseye verilmeyecek olan 6 haslet bizde var. Peygamberlerin en hayırlısı aramızda, o da babandır. Bizim şehidimiz şehidlerin en hayırlısı, o da babanın amcası Hamza'dır. Bu ümmetin iki gurubu bizden, o da senin iki oğlundur. Ve yine bu ümmetin Mehdisi ki İsa arkasında namaz kılacak. Sonra Peygamberimiz Hz. Hüseyin'in omuzuna vurdu ve bu ümmettendir." dedi.

⁵⁰¹ Said bin Cabir "Tüm dinlere galebe çalacak." ayetinin tefsirinde onun, Fatıma'nın evlatlarından Mehdi olacağını söylüyor.

عن ابي سعيد الخضرى رضى الله تعالى عنه عن النبى عليه السلام بتتعم امتى فى زمن المهدي نعمة لم يتتعموا مثلها قط ترسل السماء عليهم مدرارا ولاتدع الارض شيئا من نباتها الاخر جته⁵⁰³

وعن ابن عباس عن النبى عليه السلام المهدي طاوس اهل الجنة⁵⁰⁴

وعن محمد ابن سيرين قيل له المهدي خيرام ابو بكر و عمر قال هو خير منهما⁵⁰⁵

وعن ابو هريرة عن النبى عليه السلام انه قال لا تقوم الساعة حتى يملك رجل من اهل بيتى بفتح القسطنطينية والصين و جبال الديلم و لولم يبق الايوم لطوف الله تعالى ذلك اليوم حتى يفتحها هذا سياق الحافظ ابي نعيم⁵⁰⁶

قال صاحب الفتوحات المكية فى ذكر المهدي فى كتابه انه يكون معه ثلثمائة و ستون رجلا من رجال الله الكاملين و هذه الخليفة يكون من عترة رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم من ولد فاطمة رضى الله تعالى عنها اسمه اسم رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم و كنيته كنية جده حسن بن على يبايع بين الركن و المقام يبايعه العارفون با لله من اهل الحقايق و ينصرونه هم الوزراء يحملون اثقال المملكة و يعينونه على ماقلده الله تعالى و هذا الخليفة يفهم الحيوان و يسرى عدله فى الانس و الجان⁵⁰⁷

(Şerh-i Kasâid-i Mevlânâ Şevket, 81-86)

⁵⁰² Abdullah bin Ömer Peygamberimizin şöyle dediğini rivayet etmiştir: “Mehdi, başında sarık ve içinde de ‘Bu, Allah’ın halifesi Mehdir.’ diye nida eden bir melek olduğu halde zuhur edecektir.”

⁵⁰³ Ebu Said El-Hudri’den rivayet edildiğine göre Peygamberimiz şöyle buyurmuştur: “Ümmetim Mehdi döneminde hiç bir zaman ulaşamayacağı bir nimete ulaşacak. Gökten boşalırcasına yağmurlar yağacak ve yer, ekilen her şeyi yeşertecek.”

⁵⁰⁴ İbn Abbas’tan rivayet edildiğine göre Peygamberimiz şöyle buyurmuştur: “Mehdi, cennet ehlinin tavusudur.”

⁵⁰⁵ Muhammed bin Sirine, “Mehdi mi yoksa Ömer ve Ebubekir mi hayırlıdır?” diye sorulunca o da, “Mehdi ikisinden de hayırlıdır.” dedi.

⁵⁰⁶ Ebu Hureyre’den rivayet edildiğine göre Peygamber Efendimiz şöyle demiştir: “Benim ehl-i beytimden birisi İstanbul, Çin ve Deylem dağlarını ele geçirmeden kıyamet kopmayacaktır. Kıyametin kopmasına bir gün bile kalsa Allah o günü uzatır, ta ki oralar ele geçirilsin.” Bu, Hâfız Ebu Nuaym’ın rivayetidir.

⁵⁰⁷ Futuhat-ı Mekkiyye sahibi, kitabında Mehdi’yi zikrederken, üç yüz altmış tane kâmil adamın onunla beraber olacağını ve bu halifenin Hz. Muhammed’in soyundan ve Fatıma’nın oğlu ve Peygamber efendimizin ismini taşıyacağı, künyesinin, dedesi olan Ali oğlu Hasan’ın künyesi olacağını, yine ona rükün ile makam arasında biat edileceğini, Hakk erbabı olan âriflerin ona biat edeceklerini ve ona yardım edeceklerini, bunların da memleketin yükünü taşıyan vezirler olduğunu, Allah’ın o halifeye güç vereceğini, onun hayvanların dilinden anlayacağını, adaletini de insanlara ve cinlere geçireceğini anlatmaktadır.

3.2.5. Evliyâ Menâkıbından Örnekler

Şârih, konuyu desteklemek amacıyla birçok evliya ve mutasavvıfın menkıbevi hayatından alıntılar yapmıştır. İbrâhim b. Edhem ve Zünnûn-ı Mısırî'ye dair anlattıkları örnek olarak verilmiştir:

İbrâhim b. Edhem kuddise sırrıhu hazretleri bir gün hurma aldılar ve bir hurma yere düşmüş idi, kendi hurmasındandır zannıyla dahi alıp hurmasına katdılar. Meğer hurmayı satan kimseden düşmüş imiş ve hurmaları tenâvül buyurdukça o bir hurma dahi yendi. Azîz hazretlerinin tecelliyât u kuşûfâtı sedd u bend ve kendilerinde emâre-i gaflet nümâyân olmağa başladı. Âyâ bu sû-i hâlin sebebi ne ola diye hayli mütefekkir olunca Cenâb-ı Kibriyâ hakikat-i hâli kalb-i pür-enverlerine ilhâm buyurdu. Der-'akab varıp hurmacı ile istihlâl buyurdular ve yine evvelki hâlini buldular. Bir hurmânın bu derece ziyânı olunca şeb u rûz harâm yiyen kimsenin hâli ne olur?

Menkûldur ki: Kutb-i âlem *Cenâb-ı Hazret-i İbrahim b. Edhem kuddise sırrıhu* efendimiz hazretleri, şehir-i *Belh*'den hurûcları vaktinde bir ip ve bir keçkül beraber almışlar idi. Belki bir kuyudan su çıkarmak lâzım olur diye. Bir gün gâyet kendine harâret galebe edip ve bir suya tesâdüf buyurmayıp, uzakdan nazar-ı şerîfleri bir vâfir kuş görüp şurada su var deyip ol mahalle teşrîf buyurdular. Vâkı'a bir kuyu var ve kuşlar ol kapıdan su içerler idi. *Hazret-i Şeyh* keçkülünü kuyuya sarkıdı ve ip tamâm oldukda destâr u kuşaklarını dahi zamm buyurup suya dest-res müyesser olmayınca "İlâhî, kuşlar bu kuyudan su içerlerdi ve su böyle bâ'id değil idi, benim cürmüm nedir ki su benden kaçır?" diye münâcât buyurunca mehbit-i füyûzât-ı İlâhiyye olan kalb-i şerîflerine ilhâm-ı İlâhî vârid oldu ki "Yâ *İbrâhim!* Kuşların ip ve keçküli olmamak hasebiyle i'timâdları ancak Rablerine idi ve senin tevekkül ü i'timâdın keçkülüne idi. Binâ'en aleyh anlar suya zafer buldular ve sen bulamadın." Der-'akeb *Hazret-i Şeyh* keçkülünü ilkâ-yı beyâbân buyurunca kuyudan su yukarı çıkıp afiyetle nûş buyurdular. Ba'de her ne zamân su içmek murâd buyururlar ise kuyunun yanına teşrîf buyurunca bi-hikmeti'llâh su yukarı çıkıp içerlerdi. *Kaddessallâhu sırrıhu'l azîz ve nefa'na'llâhü bi-feyzih.* (Mâ Hazar, 10b)

Menkûldur ki: *Zünnûn-ı Mısrî kuddise sırruhu* hazretlerinin asrında çok büyük kimseler ilhâdına zâhib olmuşlar. İrtihâli günü bir nev' kuşlar ki, aslâ öyle kuş görülmemiş, cenâzesine halk ile beraber hâzır olmuşlar ve cümle nâsa o kuşlardan ta'accüb ve azîm dehşet gelmiş ve melâike-i kirâm olduklarını herkes cezm etmiş ve yine seng-i mezârına kudretten ve âlem-i gaybdan ذو النور حبيب الله من الشوق قتيل الله⁵⁰⁸ yazılmış. Halk bunu gördükde mahv etmişler. Yine yazılmış ve yine tecrübe için mahv etmişler. Yine tekrâr yazılmış, ba'de cümle nâs velâyet ü kerâmetini makarr u mu'terif olmuşlar. *Nefahâtü'l-Üns* nâm kitâbda mestûrdur ki *Hazret-i Zünnûn kuddise sırruhu* buyurmuşdur: سه سفر کردم وسه علم اوردم اول علمي که بياوردم خواص وعوام پزيرفتند ودوم علمي که اوردم خواص پزيرفتند نه عوام وسيم علمي را که اورده ام نه خواص ونه عوام پزيرفتند⁵⁰⁹ (Gencîne-yi Maârif, 5b) فبقيت شريدا طريدا وحيدا قدس الله سره العزيز⁵¹⁰ پزيرفتند

3.2.6. Muhtelif Şiirlerden Alıntılar

Şârih, şerhlerinde konuyu destekleyen birçok şiir örnekleri vermiştir. Bunlardan bazılarında şairin adını ve yer aldığı eseri söylemiş, bazılarında ise kaynak belirtmemiştir.

3.2.6.1. Kaynağı Belirtilen Şiirlerden Örnekler

Şârih, yeri geldikçe önemli şairlerin şiirlerinden örnekler vermiştir. Bunlar arasında; Mevlânâ, Şeyh Sadi Şirâzî, Mısrî, Âşık Yûnus, İbn-i Fâriz, Aziz Mahmud Hüdâyî, Hâfız-ı Şirâzî, Şeyh Galib, Seyyid Nizâmzâde, Mevlânâ Şevket, Sultan Veled, Şâhîdî, Nedîm, Saib, Hâfız gibi birçok büyük mutasavvıf şair yer almaktadır:

Mevlânâ Câmî Nefehâtü'l-Üns nâm kitâbında buyurmuşdur. Beyt:

⁵⁰⁸ Şevkten dolayı Allah'ın öldürdüğü, Allah sevgilisi Zünnûn.

⁵⁰⁹ Üç sefer yaptım ve üç âleme gittim. Birinci âlem ki ulaştım. Avâm ve havâsı kabûl etmişlerdi. İkinci âleme ulaştım, havâsı kabûl etmişlerdi, avâmı etmemişlerdi. Ve üçüncü âleme ulaştım, ne avâmı ne havâsı kabûl etmişlerdi.

⁵¹⁰ Sürgün, kovulmuş, tek başıma kaldım. Allah onun aziz sırrını kutsasın.

صمت وجوع وسهر و عزلت و ذکر بدوام

نا تمامان جهان را بکند کار تمام⁵¹¹

(Gencîne-yi Maârif, 7b)

Nitekim Şeyh Sa'dî Gülistân'ında buyurur. Beyt:

یا وفا خود نبود در علم

⁵¹² یا مکر کس درین زمانه نکرد

Ve yine buyurmuşdur:

کس نیاموخت علم تیر از من

⁵¹³ که مرا عاقبت نشانه نکرد

Ve yine Sultân Selîm-i Sâlis Şeyhülislâm Muhammed Ârif Efendi için bu beyti buyurdular diye hîn-i hal'inde meşhûr oldu idi. Beyt:

Kendi elimle yâre kesüb verdiğim kalem

Fetvâ-yı hûn-ı nâ-hakkımı yazdı ibtidâ

(Gencîne-yi Maârif, 28b)

Niteki Hazret-i Mısrî kuddise sırruhu buyurur. Beyt:

Kanden gelür yolun seniün yâ kande varur menzîlün

Nerden gelip gitdüğini anlamayan hayvân imiş

⁵¹¹ Susmaya, açlığa, uykusuzluğa, uzlete ve zikre devam ederek cihanın eksikliğinde tam bir iş yap.

⁵¹² Bu âlemde ya vefâ kalmadı ya da hiç adam kalmadı.

⁵¹³ Kimse benden sonunda bana isabet etmeyen bir ok ilmi öğrenmedi.

Kum deryâsı vasat-ı çölde *Medâyin-i Sâlih*'e karîb olan mahalldedir ve üç gün sürer. Ba'zı mahalli insânın dizine dek gelir. Gâyet sarı ve parlak bir kumdur. Hattâ karanlık gecede mehtâb var gibi olur. Allâhu Te'âlâ â'lem bi-murâdih. *Âşık Yûnus kuddise sırruhunun* beyt:

Bir mübârek sefer olsa da gitsem

Ka'be yollarında kumlara batsam

buyurduğu orası olmak gerekdir. (Gencîne-yi Maârif, 10a)

Niteki *İsmâ'il Hakkı kuddise sırruhu* buyurmuşdur. Beyt:

Gül cemâlin soldurur

Âşıkların sûretin tebdil eder

(Şerh-i Kasâid-i Mevlânâ Şevket, 150)

Zîrâ iki âlemde emân u selâmeti muktezîdir. Niteki *Şeyh Attâr kuddise sırruhu* buyurmuşdur. Beyt:

آنکه نبود هیچ نقدش درمیان

هر کجا باشد بود اندر امان⁵¹⁴

(Gencîne-yi Maârif, 10b)

Niteki *Şeyh Gâlib* merhûm ba'zı eş'ârında demişdir. Kıt'a:

Gelenler âsitâne evliyâyâ

Bütün da'vetlidir gâ'ib safâyâ

Sakin sûretde kalma aldanursın

⁵¹⁴ Yanında hiç nakit parası olmayan her yerde güvende olur.

Komazlar yohsa varmazlar sanırsın

(Şerh-i Kasâid-i Mevlânâ Şevket, 23)

Hazret-i Mısrî kuddise sırruhu buyurur. Beyt:

Bir beden kaldı bana mensûb olan bunda hemân

Yok edüp anı dahi var olayım şimden gerü

(Gencîne-yi Maârif, 12a)

Niteki *Hâfız-ı Şirâzî kuddise sırruhu* buyurur, beyt:

بحسن خلق توان کرد صید اهل نظر

به بند و دام نکیرند مرغ دانارا⁵¹⁵

(Gencîne-yi Maârif, 13a)

Niteki *Hazret-i Mısrî kuddise sırruhu* buyurur. Beyt:

Gönül midür ol kim içi vesvâs ile dolmuş

Kibr ile hased 'askerini her yanına almış

(Gencîne-yi Maârif, 13b)

Niteki *İbn-i Fâriz kuddise sırruhu Kasîde-i Hamriyye'sinin* evvelinde buyurmuşdur:

شربنا علی ذکر الحبيب مُدَامَةً

⁵¹⁶سکرنا بها من ق بل أن يُخَلِّقَ الْكَرْمُ

⁵¹⁵ İleri görüşlülerin avlanması güzel ahlakla olabilir. Akıllı kuşları tuzak ve bağ ile tutamazsın.

⁵¹⁶ Sevgiliyi anarak şarap içtik / Onunla sarhoş olduk, daha şarap yaratılmadan.

(Gencîne-yi Maârif, 20b)

Niteki *Hazret-i Hüdâyî kuddise sırruhu* buyurmuşdur. Beyt:

Hudâvend iş bu âlemde esen yeller seni ister

Dolaşıp kûh u sahrâyı akan seller (seni ister)

(Gencîne-yi Maârif, 29a)

Sultân Ahmed-i Sâlis şu beyti söylemişler. Beyt:

Biz surûr ile Neşât-âbâdı kıldık çün makarr

Sana da ey gam adem-âbâda lâzımdır sefer

(Gencîne-yi Maârif, 30a)

Galata Şeyhi Galib'in *Hüsn ü Aşk*'ında, beyt:

این دم که ز شاعری اثر نیست

⁵¹⁷ سلطان سخن منم دگر نیست

(Gencîne-yi Maârif, 25a)

Ez-cümle *Mesnevî-i Şerîf* de *Şeyh Darîr* hikâyesinde *Hazret-i Mevlânâ kuddise sırruhu* buyurmuşdur:

حق ان حقی که جانت دیده است

که مرا بر بیت خود بگزیده است

کعبه هر چندی که خانه بر اوست

خلقت من نیز خانه سر اوست

⁵¹⁷ Bu zamanda şairden eser yoktur. Şairlerin sultanı benim, başkası yoktur.

تا بگردان خانه را بروي نرفت
 واندرين خانه بجز ان حي نرفت
 چون مرا ديدي خدا را ديده
 کرد كعبه صدق بر كر ديده⁵¹⁸

(Gencîne-yi Maârif, 2b)

Seyyid Nizâm-zâde kuddise sırruhu buyururlar:

Zâhidlere ver cenneti

Müştâkıdır anlar katı

Ben isterem sen hazreti

Ayırma 'aşkından beni

(Gencîne-yi Maârif, 2b)

Şevket rahima 'llâh bu hikâyete mebnî buyurmuşdur. Beyt:

زجا مشکل بود جنیدن ارباب علایق را

بود کلمیخ آهن سوزنی دامن عیسی را⁵¹⁹

(Mâ Hazar, 8a)

Nite Şeyh Sa'dî Şirâzî rahimellâh buyurur. Beyt:

⁵¹⁸ Canının gördüğü Hakk hakkı için ki, O beni kendi evinden daha üstün etmiştir. Kâbe her ne kadar onun lütuf ve ihsan evidir, ama benim vücudum da O'nun sır evi. Tanrı Kâbe'yi kurdu ama kurdu kuralı ona gitmedi.

Hâlbuki bu eve, benim vücuduma, o ebedi diri olan Tanrı'dan başka kimse gelmedi. Beni gördün ya, bil ki Tanrı'yı gördün. Doğruluk Kabe'sinin etrafında tavaf ettin."

(Mesnevi II, 2244-2249. beyitler)

⁵¹⁹ Yerden dostlara doğru yükselmek çok zordur. Nitekim Hz. İsa'nın eteğine bir iğne demir pul oldu.

چو اهنك رفتن كند جان پاك

⁵²⁰چه بر تخت مردن چه بر روي خاك

(Mâ Hazar, 9a)

Sultân Veled kuddise sirruhu buyurmuşdur. Beyt:

Besleme gül tenüni ni 'met bir yan olur

Birgün olur bu tenün tamuda biryân olur

(Mâ Hazar, 10a)

Nitekim *Şâhîdî kuddise sirruhu* buyururlar. Mısrâ:

Sultân-ı âlem oldu kâni' olan palâsa

Sâ'ib merhûm dahi buyururlar. Beyt:

تراز معني اكر هست بهره صائب

ز پوست جامه خود كن چون كتاب اينجا⁵²¹

(Mâ Hazar, 11b)

Nitekim *Gülistân*'da *Şeyh Sa'di-i Şirâzî aleyhi rahmete'l- Bârî* denîlere ikrâmdan men' ve tahzîr için buyurmuşdur. Beyt:

نكويي بابدان كردن چنانست

كه بدكردن بجاي نيك مردان⁵²²

(Mâ Hazar, 13a)

⁵²⁰ İster tahtın üstünde olsun ister toprak üstünde insanın temiz canı her halükarda gider.

⁵²¹ Ey Sâib! Eğer sana manadan bir nasip varsa kitap gibi kendine deriden bir elbise yap.

⁵²² Kötülere iyilik yapmak insanlara iyilik yerine kötülük yapmak anlamına gelir.

Nitekim *Dîvân-ı Nedîmde* gelmiştir, beyt:

Dilimle uğradığım kayda ben bu âlemde

Ne bülbül uğradı ne tûtî-i şeker-güftâr

(Mâ Hazar, 17b)

Dîvân-ı Sâ'ibde gelmiştir. Beyt:

شد ز وصل غنچه کلبو جامه باد سحر

بر نیامیزی درین کلشن باهل دل چرا⁵²³

(Mâ Hazar, 20a)

Dîvân-ı Hâfız'da sâlihlerin mukâreneti hakkında gelmiştir. Beyt:

یار مردان خدا باش که درکشتی نوح

هست خاکی که بابی نخرد طوفانرا⁵²⁴

(Mâ Hazar, 37b)

3.2.6.2. Kaynağı Belirtilmeyen Şiirlerden Örnekler

Şârih, eser ya da şair adı belirtmeden muhtelif şiirlerden örneklere de yer vermektedir. Kaynağını belirtmediği şiirlere en çok Pend-nâme şerhi *Mâ Hazar* adlı eserde rastlanmaktadır. Bunun nedenini şârihin *Mâ Hazar*'ı yanında kaynak olmadan hatırında kalanlarla yazmış olmasına bağlamak mümkün görünmektedir. Kelime anlamı olarak da, “daha evvelden hazır olan, hazır olarak ne varsa” manalarına gelen *Mâ Hazar*, eserin isminin sebepleri konusunda ipucu vermektedir. Kaynaklarının yanında olmayışını kendisi eserin sonunda şöyle anlatmaktadır: “*Esnâ-yı tahrîrde*

⁵²³ Goncanın vuslatıyla seher rüzgârının elbisesi gül kokulu oldu. Niçin sen bu gül bahçesinde gönül ehline karışmadın?

⁵²⁴ Allah adamlarının dostu ol. Çünkü Hz. Nuh'un gemisinde bir toprak vardı ki Tufan'ın suyundan hiç içmedi.

şürûh-ı mütekaddimînden indimizde bir şerh bulunmadığından ne bir şerhe ve ne bir lugata ve ne bir kitâba pend metninden mâ-adâ nakl olunmamağla cümlesi zihinde ve hâtırda mevcûd ise ol tahrîr olunduğundan ismine Mâ-Hazar-ı Muhammed Murâd tesmiye olunmak münâsib görüldü.”⁵²⁵

Cümlenin arkasından sadece “beyt” yazarak verdiği beyitlerin yanı sıra “bazı ârifler buyurmuştur” şeklindeki ifadelerle de alıntı şiirlere yer vermiştir.

Zîrâ halkın elinde bir iş yoktur. Ve mutasarrıf-ı hakîkî ancak Allâhu Te’âlâ hazretleridir. Beyt:

Âlem esîr-i mest-i meşîyyet değil midir

Âdem zebûn-ı pençe-i kudret değil midir

(Mâ Hazar, 5b)

Ya’ni seni ebniye-i refi’a ve kuvvet ü kudret ve bir ulu sultân olmak mevtin pençesinden halâs edemez demektir. Beyt:

Pâdişâh olsan da derler er kişi niyetine

Var musallâda yatan Hünkâra bak da ibret al

(Mâ Hazar, 9a)

Nitekim iki karpuz bir koltuğa sığmaz derler. Beyt:

Ya bellü sen cihânı ihtiyâr et

Ya var devlet Hümâ’sını şikâr et

(Mâ Hazar, 9b)

⁵²⁵ Mehmed Murad Nakşibendî, Mâ Hazar, Süleymaniye Ktp., Mehmet Ârif Koleksiyonu, No. 260, vr. 39a.

Ve yine ba'zı ârifler buyurmuşdur:

دل بدست اور کہ حج اکبرست

از هزاران کعبه یک دل بهترست

کعبه بنیاد خلیل آزرست

دل نظرگاه جلیل اکبرست⁵²⁶

(Gencîne-yi Maârif, 2b)

Nitekim hadîs-i şerîfde “من تواضع رفعه الله ومن تكبر وضعه الله”⁵²⁷ buyrulmuşdur.

Beyt:

O denlü mürtefi 'dir kasr-ı bünyâd-ı tevâzu' kim

Zemîninden kasûr-ı cenneti nazara kâbildir

(Mâ Hazar, 12a)

Âkibet bir gün nedâmet ve te'essüf yer. Ya'ni nâdim ve peşîmân olur demekdir. Beyt:

Her şeyin âkibeti âkıla der-pîş gerek

Kâr-ı evvelde kişi âkibet-endîş gerek

(Mâ Hazar, 18a)

Niçin filâna şöyle oldu, filâna böyle oldu diye dâ'imâ magmûm u mahzûndur ve hased etdikçe kendinin kârı ber-'aks olmadadır. Beyt:

⁵²⁶ En büyük Hac bir gönle girmektir, bir gönül binlerce Kâbe'den güzeldir. Ka'be Hz. İbrahim'in yapısıdır, gönül Hz. Allah'ın yapısıdır.

⁵²⁷ Kim mütevazı olursa Allah onu yüceltir, kim de kibirlenirse Allah onu alçaltır.

بمير تا برهي اي حسود کين رنجيست“

⁵²⁸”که از مشقت ان جز بمرک نتوان رست

(Mâ Hazar, 19b)

Ve mürîd ancak Allâhu Te’âlâ olduğunu bilir. Hâsıl-ı kelâm,

Görünen Hakk’dır gören Hakk gösteren

Yâ Nizâmoğlu iken görmek neden

beyt-i şerîfini ve dahi,

Âlem esîr-i mest-i meşîyyet değil midir

Âdem zebûn-ı pençe-i kudret değil midir

beytini vird-i zebân eyler. (Mâ Hazar, 23b)

Gelelim *Yezîde*. Bazılar küfrü musarrah değildir diye tecvîz etmediler ve bazılar kâfirdir dediler, küfrünü şu beytle istidlâl eylediler:

وان حرمت يومنا علي دين احمد“

⁵²⁹”فخذها علي دين المسيح بن مريم

(Mâ Hazar, 29a)

Ve Yezîdin şarâb içtiği meşhûr ve mütevâtirdir. Nitekim bir beyitte dahi:

انا المسموم ماعندي بترياق ولا راق“

⁵³⁰”الا يا ايها الساقى ادر كاسا و ناولها

⁵²⁸ Ey haset edici! Bu eziyetten ancak ölünce kurtulursun. Zira bu eziyetten kurtulmanın ölümünden başka yolu yoktur.

⁵²⁹ Boşanmak için Hz. Muhammed’in dini haram olsun, şimdi Hz. İsa’nın dinine giriyorum.

(Mâ Hazar, 29b)

Hâsılı “ومن العصيمة ان لاتجد”⁵³¹ fehvâsınca bizim gibi ehl-i hevâ ve ehl-i nefis râh-ı kanâ’at ve *kût-ı lâ-yemûtda* olmak hayırlıdır. Beyt:

Kanadı bitse bir mûrun sanır hayra delâletdir

Velîkin bilmez anı kim zevâline işâretdir

(Mâ Hazar, 23b)

Nitekim hadîs-i şerîfde “الدنيا مزرعة الاخرة”⁵³² buyrulmuştur. Ve ba’zı ârifin dahi buyurmuş. Beyt:

اترضي ان تكون رفيق قوم“

”⁵³³ لهم زاد وانت بغير زاد

(Mâ Hazar, 41b)

Hulâsa-i kelâm kalbine bu âlemden nefret geldiğini ve âlem-i bâlâya arzu-keş ü mütehayyir olduğunu beyân buyurlar. Beyt:

Bü'l- 'aceb sevdâ ki bir yerde karâr etmez gönül

Başına çalsın felek şimden geri sahrâsını

(Gencîne-yi Maârif, 25a)

Zîrâ dağlar benim derdime tahammül edemeyip gönlü ve ciğeri hûn olur. Bu cihetle su yerine kan revân olması lâzım gelir. Bu beyte şu mesel olur:

⁵³⁰ Ben önümdeki tiryak (esrar) ve içkiden zehirlenmişim. Hadi saki bir kadeh şişesi getir ve ver.

⁵³¹ Çok az insan masumdur.

⁵³² Dünya âhiretin tarlasıdır.

⁵³³ Bu dünyadaki her şeyden vazgeç ve salih amele yönel.

ان که برجان منست ار برشتر بودي زغم

534 کافران برجنت اعلا کشیدندی علم

(Gencîne-yi Maârif, 29a)

Bunun gibi hüneri olmayan, söylemedikçe cehl ü aybı zâhir olmaz idi ve herkes onu, beyt:

هر بیشه کمان مبر که خالیست

535 شاید که پلنک خفته باشد

diyerek bir ehl-i kemâl zann eder idi. (Gencîne-yi Maârif, 7b)

3.2.7. Edebî ve Dinî-Tasavvufî Eserlerden Alıntılar

Mehmed Murad Nakşibendî, beyitleri şerh ederken örnekleri çoğaltmak ve şerhini genişletmek amacıyla birçok farklı edebî, tasavvufî, dinî eserden alıntılar yapmıştır. Anlattıklarını ispat ederek okuyucuyu etkilemek ve bazen de ders vermek için veya o kitaba işaret etmek amacıyla şerhine dâhil ettiği alıntılar vardır. Mesnevî-i Şerîf, Risâle-i Kuşeyrî, Muhâzarât-ı Karabagî, Yazıcızâde Muhammed Efendi'nin Muhammediye adlı eseri, siyer kitaplarından Altıparmak, Zeyl-i Uşşâkîzâde, Câmi'ü's-Sagîr şerhi Münâvî, Mefâtîhü'd-Deriyeye, Şakâyık-ı Nu'mâniyye, Gülistan, Kadı Beyzâvî Tefsiri, Nakşibendi tarîkatı şârihlerinden Receb Efendi'nin Tarîkat şerhi, Taftâzânî'nin Şerh-i Akâyidi, Sa'deddîn-i Taftâzânî Şerh-i Akâyidi gibi önemli kitaplardan metinler mevcuttur:

Muhâzarât-ı Karabagî nâm kitâbda mestûrdur ki: “Bir gün etfâl yolda Resûlullâh *sallallâhû te'âlâ aleyhi ve sellem* hazretlerini ahz edip, *كلنا جملا كما كنت* demişler. Fahr-i Kâ'inât *aleyhi ekmelü't-tahiyyânın* nezd-i şerîfnde sekiz aded ceviz var imiş. Etfâl dahi mu'cize-i bâhire-i Muhammediye olarak sekiz

⁵³⁴ Gamdan dolayı benim canımın üstünde olan şey eğer devenin üstünde olsaydı, kafirler yüce cennetin üzerine bayrak çekerlerdi.

⁵³⁵ Kaplan uyumuş olsa da her ormanı boş zannetme.

⁵³⁶ Hasan ve Hüseyin'le olduğum gibi hepimiz bütünüz.

aded imişler. Resûl-i Ekrem her bir tıfla birer ceviz i'tâ buyurmak ile musâlaha olmuşlar. Ba'dehu mescid-i sa'âdete teşrîf edip buyurmuşlar ki: “*Hazret-i Yûsuf aleyhisselâmı* karındaşlarından on sekiz altına satın aldılar. Ben kendimi sekiz cevize satın aldım.” diye latîfe buyurdular.” (Gencîne-yi Maârif, 6b)

Yazıcı-zâde Muhammed Efendi dahi *Muhammediye* nâm kitâbında *Hazret-i Zin-nûreyn* hakkında: “*Utandılar hayâsından melekler*” buyurmuşdur. Ve hilmi hakkında dahi ba'zı siyerde mestûrdur ki darü's-sa'âdetlerini ashâb-ı tугyân ve dalâl muhâsara etdikde meclis-i şerîflerinde olan yârâna buyurmuşlar ki: “*Bizim cürmümüz nedir?*” Huzzâr-ı meclisden biri cür'et edip “*Sizin cürmünüz hilminizdir*” buyurmuşlar. (Mâ Hazar, 3b)

Siyerden *Altıparmak*'da mestûrdur ki: “Gönül her ne mikdâr zehârif-i dünyâ ile memlû ve hubb-ı sivâ ile alûde-i çirkâb ise Ka'betu'llâh ve nazargâh-ı Hudâ olmakdan çıkmaz.” (Mâ Hazar, 4b)

Ezcümle “اکثروا ذكر الله حتي يقولون انكم⁵³⁷ فاذا وجدوا قوما يذكرون الله” hadîs-i şerîfi. Hattâ bu hadîsin şerhinde *Câmi'ü's-Sagîr şerhi Münâvîde* mestûrdur ki: “اجتهد المصنف من هذا الحديث ونحوه في فتواه الحديثه ان ما اعتاده الصوفيه من عقد حلق⁵³⁸ مجنون”⁵³⁹ (Mâ Hazar, 14b)

Emr-i hâzır ile bir ism-i câmid mürekkeb olsa dil-rübâ ve dil-keş ve kâh-rübâ gibi. Ana vasf-ı terkîbî ta'bîr olunur. Ve sıfat-ı müşebbeheden ma'dûd olur. Nitekim *Mefâtîhü'd-Deriyye*'de mestûrdur. *Şikest* fi'l-i mazidir, masdarı *şikestendir*, kırıldı ma'nâsınadır. Amma *âred* yanında bulunmağla masdar ma'nâsı verilir. (Mâ Hazar, 18b)

Zeyl-i Uşşâkî-zâde'de mestûrdur ki: “*Gafûrî Efendi* hazretleri evâ'il-i halinde talebe-i ulûmdan olup mülâzim olmuşdur. Ve mülâzemet kâğıdını kemâl-ı hubbundan her nereye giderler ise berâber götürürler imiş. Bir Cum'a günü sâ'ik-i

⁵³⁷ Allah'ı zikreden bir kavim buldukları zaman...

⁵³⁸ Allah'ı çok zikrediniz, ta ki size deli desinler.

⁵³⁹ Hadisle meşgul olanlar bir fetva verdiler: “Sufilerin sesli zikir yapmasında herhangi bir mahzur yoktur.”

takdîr *Üsküdârî Azîz Mahmûd Hudâyî* kuddise sırrıhu's-sâmi hazretlerinin meclis-i şerîflerine sevk edip salat-ı Cum'ayı halef-i Azîz müşârü'l-ileyhde edâ ve meclis-i zikrine hâzır olup ba'de huzûrlarına varıp bir mikdâr oturup Hazret-i Azîzin hâli kendilerine aks u eser edip ba'de kalkıp bir kayığa binip *Kızkulesi* pişgâhına geldikde âsâr-ı cezbe-i İlâhiyye kendilerde galeyân etmekle na're-zen oldukda mülâzemet kâğıdlarını pâre pâre edip bahre ilkâ ve geri dönüp hizmet-i devletleri şerefiyle müşerref ve ahz-ı dest-i inâbet edip ba'de makâm-ı hilâfete resîde olmuşlar. Ba'de seccâde-nişîn-i dergâh-ı Azîz olup irtihâl-ı dâr-ı bekâ buyurdukda hânkâh-ı sa'âdet civârında vâki' türbe-i şerîfede defîn-i ravza-i cinân olmuşlardır." Sûzişli garîb İlâhiyyâtı vardır. *Kaddessallâhu sırrıhu'l-azîz*. (Mâ Hazar, 18b)

Mesnevî-i Şerîfde mestûrdur ki: "Bir ejderhâ bir ayıyı tutmuş idi. Bir pehlivân görüp ayıyı halâs eyledi, ayı dahi bu bahâdıra bende olup berâber gezer idi. Birgün pehlivân uyku uyur idi. Ayı dahi elleri ile sinekleri kovar idi. Bir sineği üç kere tard edip sinek kalkıp yine yüzüne oturunca ayıya gazab gelip dağdan bir azîm taş getirip sineği öldürmek kasdıyla taşı yüzüne urup helâkine sebep oldu." İşte ahmak dostun dahi hâli buna kıyâs oluna. (Mâ Hazar, 37a)

Ve dahi ma'lûm ola ki sûfiyye kaddessallâhu esrârahüm teceddüd-i cevâhiri kâi'llerdir. Eşâ'ire teceddüd-i a'râz kâ'il oldukları gibi. "وترى الجبال تحسبها جامدة وهي" "540 نمر السحاب" âyet-i kerîmesiyle istidlâl ederler. *Mesnevî-i Şerîfde* ve *Risâle-i Kuşeyrî*'de mestûr ve musarrahdır. Nazar oluna. (Mâ Hazar, 23b)

Şakâyık-ı Nu'mâniyye'de mestûrdur ki: "*Ebu'l-Feth Sultân Muhammed Hân Câmi-i şerîfi* civârında defîn-i ravza-i cinân olan ser-levha-i tarîk-i *Nakşibendî Cenâb-ı Hazret-i Seyyîd Ahmedü'n-Neccârî kuddise sırrıhu* efendimiz irtihâl-i dâr-ı bekâ buyurduklarında halifeleri *Mahmûd Çelebi* hazretleri gâsl buyurur iken mübarek gözlerin açıp *Mahmud Çelebi*'ye tebessüm buyurmuşlar ve yine kefen ile vech-i mübarekleri pûşîde kılınır iken yine gözlerini açıp tebessüm buyurmuşlar. Ve yine kefen ile vech-i mübarekleri pûşîde kılınır iken, yine gözlerin açıp tebessüm

⁵⁴⁰ Dağları görürsün de, donmuş sanırsın; oysa onlar bulutların sürüklenmesi gibi sürüklenirler. Her şeyi sapasağlam ve yerli yerinde yapan' Allah'ın sanatı (yapısı)dır (bu). Şüphesiz O, işlediklerinizden haberdârdır.

buyurmuşlar. Ba'de edâ'ü's-salat defn için kabr-i şerîflerine vaz' olununca arkası üzere iken kendilerini kibleye yönlenmeğe bizzât kendi kendine cesed-i şerîfleri hareket edip kibleye müteveccih olduğunu kabr-i şerîfde hâzır olan yârân u huffâz re'yü'l-'ayn müşâhede edip herkes mütahayyir ve ba'zılar sayha edip düşdüler. *Kaddesallâhu sırrahu'l-azîz.*" (Mâ Hazar, 23b)

Mesnevî-i Şerîf'de mestûr u musarrahdır ki: "insânın üç refiki vardır: Birisi nez'-i rûha dek ve birisi kabre dek refâkat ederler ve birisi kabre dahi berâber girip müfârakat etmez. Mahşerde dahi berâber olur, nez'-i rûha dek berâber olan refik mâldır ve kabre dek berâber olan refik ahibbâ vü asdikâdır ve kabre berâber giren refik amel-i sâlihdır. Böyle olunca rüfekâ-ı selâsenin a'lâ vü asdakı hüsn-i ameldir. Anı tahsîle sa'y eyle." buyururlar. (Mâ Hazar, 23b)

Mülûk-i İslâmiyyeden birisi ashâb-ı kirâm *ırdvânullâhu aleyhim ecma'in* hazretlerinin marîz olanlarına mu'âlece için bir tabîb-i hâzık göndermiş. Bir sene Medîne-i Münevvere'de oturmuş ve bir kimseye ilâc vermek iktizâ etmemiş. Tabîbe adem-i ihtiyâc olmağla Sultânü'l-Enbiyâ *aleyhi ekmelü't-tahâyâdan* vilâyetine gitmeğe destûr taleb edince ruhsat-ı seniyye-i Muhammediyye olup sa'âdetle buyurmuşlar ki: "Bu tâ'ifenin iki hâli vardır. Birisi gâyet acıkmadıkça ta'âm tenâvül etmezler ve birisi doymak mertebesine varmaksız ta'âmdan fârig olurlar. Binâ'en aleyh hasta olup ilâca muhtâc olmaz." dedi. Nitekim *Gülistân*'da mestûr u musarrahdır. (Mâ Hazar, 36b)

Şol âlim ki ilmi yokdur, anın zemmi hakkında hadîs-i şerîfde " العلم بلا عمل كالشجر بلا ثمر" ⁵⁴¹ vârid olmuştur. Zamanımızda olan hoca ve dîn direği geçinen efendiler gibi. *Kâdî Beyzâvî* tefsîrinde musarrahdır ki; böyle ulemâ mahşere ağızlarından irin akarak dilleri sîneleri üzre sarkmış ve lisânlarını ısırarak gelirler. ⁵⁴² "فتأتون افواجا" ayet-i kerîmesinin tefsîrinde ⁵⁴³ "يحشر عشرة اصناف من امتي" hadîs-i şerîfine nazar oluna. (Mâ Hazar, 17a)

⁵⁴¹ Amelsiz ilim meyvsesiz ağaca benzer.

⁵⁴² Sûr'a üfürüleceği gün, artık dalga dalga geleceksiniz. Nebe, 18.

⁵⁴³ "Resûlullâh sallallahu aleyhi ve selleme Cenab-ı Hakk'ın Nebe Suresi'ndeki "Sûr üfürüldüğü gün, fevc fevc gelirsiniz." ayetini sordum. Mübarek gözleri yaşardı ve "Ey Muaz, bana büyük birşey

Nitekim *Şerh-i Akâyid*'de kudvet-i ehlü's-sünnet ve'l-cemâ'at ve ma'den-i cemî'-i ulûmü'n-nâfi'a *Sa'deddîn-i Taftâzânî* buyurmuşdur: “وبعضهم اطلق اللعن عليه لما انه كفت حين امر بقتل الحسين رضوان واتفقوا علي حواز اللعن علي من قتله اوامر به اواجازه او رضي به»⁵⁴⁴ Şu iki vecihle küfrü musarrah ve müsebbet olunca la'net câ'iz olur ve ve ederiz ve etmek kuvvet-i îmân ve muhabbet-i Resûlullâhdan neş'et etdiğine kat'â şek ve şübhe yokdur. (Mâ Hazar, 29b)

Nitekim şârih-i tarîkat *Receb Efendi, Tarîkat* şerhinde Akâyid bâbında buyururlar: “والحق عندي ان لعن يزيد خذله الله من قوة الايمان لانه قد احرق”⁵⁴⁵ ve yine allâme *Taftâzânî* rahimellâh *Şerh-i Akâyidinde* la'net etmişdir. İbâre-i şerîfe bi'âynihâ nakl olunmuşdur: “والحق ان رضاء يزيد بقتل الحسين رضي الله تعالى عنه واستبشاره بذلك واهانة اهل بيت النبي عليه السلام مما تواتر معناه وان كان تفاصيلها احادا فنحن لا نتوقف في شأنه بل في ايمانه لعنة الله عليه»⁵⁴⁶ (Mâ Hazar, 29b)

Sa'dî-i Şîrâzî, Gülistân'da buyurur ki: “Bir dervîş sahrada mu'tekif ve münzevî olduğu hâlde sâkin idi. Ol mahallin pâdişâhı birgün dervîşin yanından mürûr eyledikde dervîş aslâ pâdişâha iltifât etmedi. Sultân “سلطان ازینجا که سلطنتتست” برنجید دوزیر را بگفت این طائفه خرقه پوشان یعنی دروشان بر مثال حیوانند وزیر گفت ای درویش سلطان روی زمین بر تو کذر کرد چه خدمت نکردی واداب ملوک بجای نیاریدی درویش سلطان ترا بگو توقع خدمت

sordun.” Sonra şöyle devam etti: “Ey Muaz, kıyamet gününde ümmetimden şu on sınıf, diğer müminlerden temyiz edilmiş halde haşredilecektir. Bazıları hınzır şeklinde haşredileceklerdir. Bunlar haram yiyenlerdir. Bazıları maymun şeklinde dirilecektir. Bunlar da laf taşıyanlardır. Bazıları da yüzüstü haşredilecektir ki bunlar riba ehlidir. Bazıları kör olarak dirilecektir. Bunlar Allah'ın hükümlerine aldırmayanlardır. Bazıları deliler gibi dilsiz ve sağır olarak dirileceklerdir. Bunlar da kendi amellerini beğenenlerdir. Bazıları da dillerini ağızlarında sakız gibi çiğneyeceklerdir ve ağızlarından irin çıkacaktır. Bunlar da söyledikleri ile amel etmeyen âlimler ve hikâyecilerdir. Bazıları da elleri ve ayakları bağlı bir şekilde dirileceklerdir ki bunlar da komşularına eza edenlerdir. Bazıları ateş direklerine asılmış bir halde dirileceklerdir. Bunlar da şehvetlerine uyup mallarından zekâtlarını vermeyenlerdir. Dokuzuncu sınıf katran elbiseleri içinde yüzeceklerdir ki bunlar da böbürlenmiş kişilerdir. Onuncu sınıf ise tenleri leşten daha fena kokacaktır. Bunlar da zina yapanlardır.” buyurdu.”⁵⁴⁴ Âlimler dedi ki: “Bu insan Hz. Hüseyin'i öldürdü, ona lanet helaldir. Bu konuda bütün âlimler ittifak etmiştir.”

⁵⁴⁵ Ben, Yezid'e lanet etmek ki -Allah cezasını versin- güçlü bir imana işarettir diye düşünüyorum. Muhakkak ki o ahirette yakılacaktır.

⁵⁴⁶ Gerçek şu ki Yezid'in Hz. Hüseyin'in öldürülmesine rıza göstermesi ve bununla sevinmesi ve ehl-i beyt-i nebiye ihânet etmesi her ne kadar tafsilâtı ahâd haber olarak nakledilmişse de mânâ olarak bize tevâtüren nakledilen husustur. Biz bu konuda onun yaptığı iş üzerinde durmuyoruz. Bilakis Allah lanet etsin, onun imânî ve ona yardımcı olanların imânî üzerinde duruyoruz.

از کسی دارد که توقع نعمت از او دارد و دیگر بکوی که ملوک و پادشاهان از بهر پاس رعیتند نه رعیت از بهر
 547” کوسفند از برای چوبان نیست بلکه چوبان برای هدمت اوست خدمت ملوک بیت (Mâ Hazar, 29b)

پارسی را دیدم برکنار “*Gülistân*’da mezkûrdur ki *Şeyh Sa’dî-i Şîrâzî* buyururlar: “
 548” دریا زخم پلنگ خورده و دم بدم خدای تعالی را شکر می کرد که بمصیبتی گرفتارم نه بمعصیتی نعمت
 (Mâ Hazar, 34a)

Siyerden *Altıparmak* kitâbında musarrahdır ki: Resûl-ı Ekrem *sallallâhu te’âlâ aleyhi ve sellem* hazretlerinin beş dirhem gümüşleri var imiş. Bekâya teşrîfine karîb kalb-i sa’âdetlerine gelince *Hazret-i Âişe radiyallâhu te’âlâ anhümâya* emr buyurdular ki: “O beş dirhemi *Hazret-i Alî kerremallâhu vecheye* ver, fukarâya tasadduk etsin.” *Hazret-i Âişe* dahi hizmet-i şerîfleriyle meşgûl olmak hasebiyle unutup ferdâsı Resûlullâh *sallallâhu aleyhi ve sellem* yine su’âl buyurdukda “Unutdum yâ Resûlullâh” deyince “Tez şimdi ver, *Alî radiyallâhu anh* götürsün ve fukarâya versin.” “Yâ *Âişe* Muhammed *sallallâhu te’âlâ ve sellem* Rabbisine gide ve geri beş dirhem terk ede, nice olur?” sordular. (Mâ Hazar, 30a)

3.2.8. Kıssalardan Yararlanma

Mehmed Murad Nakşibendî, bazı bilinen kıssalardan konu açılırsa yüzeysel bahseder ve “bu kıssa herkesin mâlumudur” diye not düşer:

آن کی یارش بود ابوبکر و عمر

از سرانگشت او شق شد قمر

Ân ki yâreş bûd Ebûbekr ü Ömer

Ez-ser-i engüşt-i o şak şod kamer

⁵⁴⁷ Derviş, başını kaldırıp hükümdara iltifat etmedi. Padişah da, saltanatın verdiği azamet dolayısıyla, öfkelenmiş ve vezire dedi: “Bu hırka giyenler taifesi, yani dervişler hayvanlar gibidir.” Vezir dervişe dedi ki: “Yeryüzünün padişahı yanından geçti. Niçin saygı göstermedin? Terbiyenin icâbını neden yerine getirmedin?” Derviş cevap verdi: “Padişaha söyle de, kim kendisinden ni’met umuyorsa saygıyı ondan beklesin. Şunu da bilsin ki, padişahlar halkın koruması içindir, halk padişaha boyun eğmek için değil. Koyun, çoban için değildir. Fakat çoban, koyun içindir.”

⁵⁴⁸ Bir derviş denizin kenarında bir kaplanın yarasını yemişti. Zaman zaman Allahu Te’âlâ’ya şükrediyor ve “Bir musibete giriftarım ki musibet değil nimet.” diyordu.

Öyle Resûl-ı Kibriyâ ki anın yâri Ebubekrû's-Sıddık ve Ömeru'l-Fârûk *radiyallâhu te'âlâ anhümâdur* ve ol Resûl-u Ekrem âleyhisselâm hazretlerinin mübârek barmağı ucundan ay iki şakk oldu. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de “اقتربت الساعة“⁵⁴⁹ وانشق القمر buyruldu. Kıssa cümlelerin ma'lûmudur. (Mâ Hazar, 3a)

Bu mertebede indallâh uşşâk makbûldür. Kıssa-i kavm-i Nûh ve kavm-i Lût ve kavm-i Hûd buna delâlet eder.

⁵⁵⁰ قال الله تعالى في لكتاب الكريم وَقَالَ نُوحٌ رَبِّ لَا تَذَرْ عَلَيَّ الْأَرْضِ مِنَ الْكَافِرِينَ دَيَّارًا

(Gencîne-yi Maârif, 5a)

3.2.9. Deyim ve Atasözlerinden Yararlanma

Mehmed Murad Nakşibendî, şerhlerinde çok sayıda deyim ve atasözünden yararlanmışır. “İncileri dökülmek” deyiminin çıkış noktasını anlattığı bölüm ilgi çekicidir:

Sadefin ağzının güşâdeliği katre-i bârân-ı nisanî almak zamânında olur. Ba'de ağzını deniz suyu gitmesin için kapar... Sadek katre-i bârânı aldıktan sonra ağzını açmaz ve kapar. Gûyâ incilerim dökülmesin için eder imiş. (Gencîne-yi Maârif, 1b-2b)

Dünyânın murâd u ârzûsundan yüz döndür. Sonra dergâh-ı Hudâ'ya teveccüh eyle. Zîrâ yüz dünyâyâ müteveccih iken bâbullâha teveccüh olunmaz. Nitekim “İki karpuz bir koltuğa sığmaz.” derler. (Mâ Hazar, 9b)

Kendi nefesine söylenir ve gayrisi murâd olunur. Ve bunun ismine imhâz-ı nush ta'bîr ederler. “Sen şöyle niçin edersin?” dense nefis gazaba gelir. Zîrâ tekdîr istemez. Ammâ “Kızım sana söylerim gelinim sen dinle” gibi olur ise nefis münfail olmaz ve amele sa'y eder. Binâenaleyh Hazret-i Mevlânâ *kuddise sirruhû* hazretleri

⁵⁴⁹ Saat (kıyamet vakti) yaklaştı ve ay yarıldı. Kamer, 54.

⁵⁵⁰ Allah Te'âlâ Kitabı'nda buyurdu: “Nûh, şöyle dedi: ‘Ey Rabbim! Kâfirlerden hiç kimseyi yeryüzünde bırakma!’” Nuh, 26.

kendi üzerine söyleyip sâir ehl-i hevâ ve ehl-i dünyâyı murâd ederler. (Hülâsatü’ş-Şürûh-I, 10b)

Ne çeker ‘alilin gözüne? Hiçbir şey çekmez. İllâ ki yük çeker; yük dahi göze çekilmez. Öyle olunca aslâ, göze bir ilâç edemez, demek olur. Çâresi olsa, kendi gözüne olur idi, demektir. Darb-ı mesel-i meşhûrdur ki; “Kelin tırnağı olsa, başını kaşır.” derler. (Hülâsatü’ş-Şürûh-I, 134b)

“Keçisi bin olmuş” demek “kemaliyle sevinmiş” demekten kinayedir. Niteki darb-ı mesel meşhurdur ki “Bin koyunlu kurt gibi kurulus” derler. (Hülâsatü’ş-Şürûh-V, 97a)

Pâpûşçuya îrâd bu emvârı mezkûreden gelmiştir. Şüphesiz dahi oraya mâlını vermek ve kerem eyler. Darb-ı mesel meşhûrdur ki “Kâz gelen yerden tâvuk dirîğ’ olunmaz” derler. (Hülâsatü’ş-Şürûh-V, 107a)

Her ne kadar babası “Oğul, bu tatlıdan çok yeme sonra pişmân olursun ve damına hiddet gelmek ile çıbanlara mübtela olursun” dese dinlemez. Ve helva ve şekerden fâriğ olmaz. Çünkü çıbânın derdi ona şürû’ ve ibtida’ etdi. Nasihatde onun iki kulağını küşâde eyledi. Ba’zı nüshada “kerd” yerine iki mısra’da dahi “şed” vâkî’dir. Bu cihetden darb-ı mesel meşhurdur ki “Bin nasihatden bir musîbet yeğdir” demişlerdir. (Hülâsatü’ş-Şürûh-V, 147a)

Benim göbeğim mühre benzeyen sükûtun göbeği ile kesilmiştir. Bundan için kılıca benzeyen lisânım ile iki lehim biri birinden cüdâ olmaz ve tîğ-i zebânım kesmeğe ve tefrîke kâdir değildir. Darb-ı mesel meşhûrdur ki: “Göbekleri berâber kesilmiştir, ayrılamazlar.” derler. (Şerh-i Kasâid-i Mevlânâ Şevket, 14)

Darb-ı mesel meşhûrdur ki “Damdan düşenin halini yine damdan düşen bilir.” Âşık olmayan ehl-i aşığın halini anlamaz. Anınçün âşık derdini söylemeye âşık arar, âşık olmayan istihzâ bile eder. (Hülâsatü’ş-Şürûh-I, 7a)

Ey karındaş! İnsanın perde-i âr u nâmusunu yırtma! Tâ ki senin perde-i ırzını gayri kimse yırtmaya. Ya’ni bir kimsenin bir cürmünü görüp fâş etmekle rüsvâ etme,

belki setr ile Hakk *cellâ ve alâ* Settâru'l-'Uyûbdur. Setr eden kulunu sever, tâ ki senin aybına bir gayri kimse vâkîf olup o dahi seni rezîl ü rüsvâ etmesin. Zîrâ “*Men dakka dukka*” denmiştir. Evvelkisi dâlin fethiyle ve ikincisi dâlin zammıyladır. Bir kimse bir kimsenin bir aybını setr eylese Allâhu Te'âlâ hazretleri yetmiş aybını setr eder diye makbûldur. Bunda âr u ırzı perdeye teşbîh vardır. (Mâ Hazar, 19b)

Fî'l-vâki' insân lisânıyla çok belâlara uğrar. Anın için “اللسان صغير الجرم كبير”⁵⁵¹ buyrulmuştur. (Mâ Hazar, 17b)

Kâdirim, kanadımı bir kıvılcıma yakmağa; eğer pervâne gibi şem'e lâyıık kanadım yok ise, ya'ni râh-ı aşkda ekmele değil isem pek de bî-behre değilim, demek ister. Durûb-ı emsâl-i meşhûredendir. “Çuka giymeden ise kenârını kuşandık.” derler. (Gencîne-yi Maârif, 10a)

Hülâsa-i kelâm etfâl makûlesi olan kimselerin seng-i melâmetinden âşık-ı bî-pervâ kayd etmez ve vazîfe edinmez ve ancak kendi hâline meşgûl olur. Varsın onlar ne derlerse desinler. ⁵⁵² إن المحب عن العذال في صمم (Gencîne-yi Maârif, 21b)

Mesel: Deryâda balıklar su ararlar imiş ve bulamazlar imiş. Bir eski ârif balık var imiş. Ona suyu sormuşlar. Cevâbında demiş ki: “Sudan hâlî yer var mı?” Ve ba'zı ârifler dahi buyurmuştur. Mısrâ':

⁵⁵³ نه مكاني زتو خالي نه تو در هيچ مكاني

(Gencîne-yi Maârif, 5a)

Zâhidi kûy-i aşka iletmek, kurevî olanı şehre götürmek gibi olduğundan bununla irsâl-i mesel edip buyururlar ki: “Köylüyü şehri kötü öğrenici eyleme.” Zîrâ kurevî şehre lâyıık değildir. Belki ona köy münâsib olmağla orada olması lâyııkdır. (Gencîne-yi Maârif, 19b-20a)

⁵⁵¹ Dilin kendisi küçük günahı büyüktür.

⁵⁵² Seven kişi sevdiğinin kusurları söylendiğinde sağır olur.

⁵⁵³ Hiçbir mekân senden münezzehtir, sen hiçbir mekânda da değilsin.

در بلا یاری مخواه از هیچ کس

زا نکی نبود جز خدا فریاد رس

Der-belâ yârî me-hâh ez-hîç kes

Z'ân ki ne-b(ü)ved cüz Hudâ feryâd-res

Belâ ve musîbet vaktinde kimseden mu'âvenet isteme. Andan için ki Cenâb-ı Hakk'dan gayri kulun feryâdına yetişici yokdur. Ve kimseden istimdâdda fâ'ide olmaz. Zîrâ zâr u nâfî' ancak Allâhu Te'âlâ'dır. "Kişi düştüğü yerden kalkar" darb-ı meseli mûcibince vakt-i belâda kul ancak Rabbisine ilticâ etmek vâcibdir. (Mâ Hazar, 12b)

مؤمنان ذکراً خدا بسیار کوی

تا بیابی در دو عالم آب روی

Mü'mînâ zikr-i Hudâ bisyâr gûy

Tâ be-yâbî der-dü âlem âb-ı rûy

Ey mü'mîn! Mevlânın zikrini çok söyle, tâ ki iki âlemde şeref u hürmet bulasın. *Mü'mînâ* kelimesinin âhırinde elif nidâ içindir. *Bisyâr* çok ma'nâsınadır. *Âb-ı rûy* yüz suyu demektir. Şeref ve hürmetden kinâyedir. Lisân-ı Türkî'de dahi *yüzümün suyunu dökdüm* derler. Ya'ni kendine çok temelluk eyledim ve yalvardım demekden kinâyeye ederler. (Mâ Hazar, 12b)

نشود از دوست ابله پند را

از جهالت کسلد پیوند را

Ne-ş(i)neved ez-dost ebleh pend-râ

Ez-cehâlet be-k(e)seled peyvend-râ

Ahmak dostdan nasîhat dinlemez, cehâletinden bana nush ediyor diye. *Peyvend* ittisâl ve muhabbeti kırar, *bekeşeld* kırar ma'nâsınadır. Nitekim bu *fakîr* ba'zı telâmîzime pend u nush ettiğinde semtimize uğramayıp bizi terk ederlerdi. Sonra eyvâh diyerek çok nâdim oldular. Lakîn ba'de harâbi'l-Basra. (Mâ Hazar, 15b)

Aklı hafif olanlar her bir bî-magz u incir çekirdeğini doldurmaz kelâmdan gavgâ ve nizâ'a gelirler. (Gencîne-yi Maârif, 5b)

دشمن بسیار و وام بی شمار

شغل بیحد و عیال با قطار

Düşmen-i bisyâr ü vâm-ı bî-şomâr

Şugl-ı bî-hadd ü iyâl-i bâ-katâr

Birisi düşmanı, hasmı çok olmaktır. Ya'ni kesret-i a'dâdır ve birisi dahi hesâbsız u sayısız borcudur. Ve birisi dahi nihâyetsiz şugldur. Yani dünyâda eşgâl-i kesîre sâhibi olmaktır. Lisan-ı Türkî'de böyle kimseye "Her tarakda bezi var." ta'bir ederler. (Mâ Hazar, 18b)

Ey oğul sefere aslâ yalnız gitme. Zîrâ "الرفیق ثم الطريق"⁵⁵⁴ buyrulmuştur. Sana yalnız sefere gitmek korkulu olur. (Mâ Hazar, 33a)

3.2.10. Sosyal Hayattan Yararlanma

Mehmed Murad Nakşibendî'nin şerhleri yazıldıkları dönemin sosyal yaşamı, gelenek ve görenekleri, mekânları, dil özellikleri ve zenginlikleri konusunda zengin birer kaynaktır. Şârih beyitlerin daha kolay bir şekilde anlaşılmasını sağlamak için toplumsal belleğin zengin kaynağından yararlanmıştır.

3.2.10.1. Yerler

Mehmed Murad Nakşibendî, kum deryası denilen yeri şöyle tarif eder:

⁵⁵⁴ Önce dost, sonra yol.

Kum deryâsı vasat-ı çölde *Medâyin-i Sâlih*'e karîb olan mahalledir ve üç gün sürer. Ba'zı mahalli insânın dizine dek gelir. Gâyet sarı ve parlak bir kumdur. Hattâ karanlık gecede mehtâb var gibi olur. Allâhu Te'âlâ â'lem bi-murâdih. (Gencîne-yi Maârif, 10a)

3.2.10.2. Mekânlar

Şârih, mekânlar hakkında hem ismi hem de işleviyle ilgili bilgi verir:

Mısrâ'-ı sâninin ma'nâsı ol alçak bahîl ü hasîs salah-hâne kelblerindedir. Kâf tasgîr içindir. Ve tasgîr tahkîre mahmûldur. *Müsallah* Arabî'dir. Hayvân boğazlanacak yere derler. *Salah* yaslühdan ism-i mekândır ve üçüncü bâbdandır. Salah-hâne kelbine teşbîhdan maksûd ancak hasîsi tahakkurdur. Nitekim kâf dahi bunu iş'âr eder. (Mâ Hazar, 12b)

Ma'raz ism-i mekân olarak arzuhâl edecek mahalle derler. Mülûkun âdetindedir. Ashâb hâcet için ihtiyâcını arz edecek bir mahall ta'yîn ederler ve herkes oradan hâlini pâdişâhlara arz ederler. (Şerh-i Kasâid-i Mevlânâ Şevket, 43-44)

3.2.10.3. Hayvanlar

Mehmed Murad Nakşibendî, beyitte geçen hayvanlar hakkında da bildiklerini anlatarak şerhini genişletmiştir:

Neheng, *nûnun* ve *hânın* fethâlarıyla timsâh diye gelir hayvân ki balık nev'indedir. Hîn-i ekilde üst çenesini tahrîk eder imiş. كل الحيوان يحرك فكه الأسفل إلا⁵⁵⁵ التمساح فإنه يحرك فكه الأعلى diye ba'zı kütübde musarrahdır ve gâyet büyük olur. Hattâ insânı bile yutar diye meşhûrdur. Bu fakîr, mürdesini nice kere seyretmişimdir. (Gencîne-yi Maârif, 3a)

Meşhûrdur ki; tûtîye söylemek ta'lîm olunduğu vakitte, tûtînin karşısına bir âyîne vaz' edip verâsına mu'allim oturur imiş ve o âyînenin verâsından söyledikçe tûtî âyîne de kendi aksini görüp onu bir âher tûtî zann edip bu söylüyor, ben de

⁵⁵⁵ Timsah hariç bütün hayvanlar alt çenesini hareket ettirir. Timsah ise üst çenesini hareket ettirir.

söyleyeyim, diyerek söylemeye başlar imiş. Ve bu vechîle türlü türlü kelimât ta'lîm ederler imiş. (Gencîne-yi Maârif, 5a)

Hirbâ nice güneşden gözünü ayırmaz ise ben dahi öylece senin güneş gibi vech-i münevverinden gözümü ayıramam. *Hirbâ hânın* kesriyle bir nev' hayvânın adıdır ki, güneş tulû' edince gurûba dek aslâ gözünü ayırmayarak şemse bakar imiş. Hattâ karnını bile doyurmağa vakti olmayıp ba'de'l- gurûb doyurur imiş. كذا قرره الاستاذ الفاضل⁵⁵⁶ (Gencîne-yi Maârif, 7b)

3.2.10.4. Lâkaplar

Mehmed Murad Nakşibendî, yeri geldikçe bazı lâkapların verilme nedenlerini de açıklar. *Hz. Ömer'in*, *Nizâmeddin-i Hâmûş* ve *Behrâm-ı Gûr*'un lakâplarının anlatıldığı bölüm aşağıda verilmiştir:

Fâruk Hazret-i Ömer radiyallâhu anhın lâkab-ı şerifidir. Hakla bâtılın bedenini kemâliyle fark edici olduklarından Fâruk lâkabını Hazret-i Ömer'e Peygamberimiz aleyhisselâm lâkab etmişlerdir. (Hülâsatü'ş-Şürûh-V, 310a)

Menkûldur ki, hâcegândan *Nizâmeddin-i Hâmûş kuddise sırruhu* dâimâ sükûta mülâzemet buyurdularından *hâmûş* lâkabıyla mülakkab oldular. Velâkin bu sükût zikr-i kalbîye mukârin olmak şartıyladır ve illâ gönülden efkâr-ı fâside ile meşgûl olursa ve hakkı zikretmezse böyle sükûtdan fâ'ide olmadığı bedîhîdir. Böyle kimse ha sükût etsin ha söylesin, ikisi de birdir. Gözümün önünden gözümü yumdum ve dünyâ-yı deniyeden ağmâz-ı ayn etdim. Pîş-i çeşmimden perde vü hicâblar mürtefi' oldu. Dünyâyâ nazar ve iltifât göze perde olmağla âlem-i gaybı seyre mâni' olur. Vaktâ ki insân mâsivâdan göz yumar. Âlem-i lâhûtî dâimâ seyrânda olur. (Gencîne-yi Maârif, 3a)

Gûr himâr-ı vahşîye itlâk ederler. *Behrâm* anın saydına mecbûr olduğundan *Behrâm-ı Gûr* denilir. (Mâ Hazar, 9a)

⁵⁵⁶ Fâzıl üstadın onu anlattığı gibi.

3.2.10.5. Eserler

Mehmed Murad Nakşibendî, *Fütuhât-ı Mekkiyye* 'nin ve *Mesnevî-i Şerîf* gibi kitapların bir kaynağının olmadığını, onlarda anlatılan meselelerin diğer kitaplarda olmadığını ifade eder:

Belki âriflerin kitâbı kalbleridir, ona bakarlar ve dersi kitâb-ı kalbden alırlar. Görmez misin *Fütuhât-ı Mekkiyye* 'nin ve *Mesnevî-i Şerîf* 'in me'hazları yokdur? Ve onlarda olan mesâ'il kütüb-i sâ'irede mevcûd değildir. (Gencîne-yi Maârif, 13a)

3.2.10.6. Oyun

Şârih beyitteki ibâreden hareketle tavla oyununun özelliklerini şöyle anlatır:

Tavla oyunundan vurulup, hânesi olmayan pul gibi, bir kuru ismdir. Ziyâd, zânın kesriyle şol pula derler ki; tavlanın hâneleri kapanıp ve pul meydanda kalır. Onu bir hâneye koymadıkça, oyun oynamaz, belki hasmı oynar. (Hülâsatü'ş-Şürûh, 120b)

3.2.10.7. Tıp İlmî

Mehmed Murad Nakşibendî, tıpla ilgili terimlerden, tıp ilminin öneminden, öğrenmenin zor olduğundan bahsetmekte bunların yanında yaşadığı dönemde batılı hekimlerin halkı boş yere öldürdüklerini anlatmaktadır:

Etibbânın cümlesi pâdişâha dediler ki; “Senin yolunda cân fedâ etmeklik ve sıdk ile hizmet etmeklik eyleriz. Akıllarımızı cem' edip bu husûsda ortaklık eyleriz.” Etibbâ bil-ittifak bir hastaya muâlece etmeye şimdi beynlerinde “*konsülte*” ta'bîr ederler. (Hülâsatü'ş-Şürûh-I, 11b)

İmâm Şa'râvî kuddise sırruhu Ahûd nâm kitâbında buyururlar: “ومن جملة”⁵⁵⁷ “عهد النبي عليه السلام ان لا يتطبب باليهود والنصارى” Şimdi Efrenc hakîmlerinden mu'teber yokdur ve halkı beyhûda öldürmekden gayri işleri dahi yokdur. Fenn-i azîm olan ilm-

⁵⁵⁷ Peygamber dedi: “Yahudi ve Hıristiyan doktor istemiyorum.”

i tıbbı bin üç yüz silk ve iki yüz faslda indirdiler. Allâhu Te'âlâ kimseyi muhtâc etmeye, âmîn. (Mâ Hazar, 32a)

Mehmed Murad Nakşibendî, hastalıktan korunmak için uygulanması gereken bazı önlemleri de dile getirmektedir:

Hasta olup esîr-i firâş olmakdan evvel me'külât u meşrûbatına dikkat edip mi'deyi tagyîr edecek şeylerden ve sâ'ir muzır u mahûf olan et'imedden perhîz eylesin. Zîrâ sonra vehâmeti der-kârdır. Meselâ eyyâm-ı sayfda buzlu ve karlu sular içmek ve dondurma yimek ve ziyâde balık tenâvül etmek, etmek ve boza içmek ve et'ime-i muhtelifi yiyip ba'de sovuksular içmek ve gâyet hâr olan şeylerden doyunca yemek, ba'de hadden efvân üstüne su içmek kâr-ı âkıl değildir. Ve kendini âşikâre hasta etmektir. Yemede ve içmede basîret üzre olmak ehem ve elzemdir. (Mâ Hazar, 16a)

3.2.10.8. İşaret Dili

Şârih, dilsizler için işaret dili kullanıldığını hatta işaret diliyle Nasreddin Hoca fıkralarının bile anlatılabildiğini şöyle anlatmaktadır:

Dilsizler için işâret eğerçi zebân makâmına kâ'imdir ve beynlerinde her bir işâreti bir şeye va'z edip ehl-i zebânın tekellümü gibi tekellüm etmeğe kâdir olurlar. Hattâ *Hâce Nasrüddîn Efendi* hazretlerinin ba'zı hikâyesini bile nakleder imiş. (Gencîne-yi Maârif, 11b)

3.2.10.9. İnanışlar

Halkın örf ve âdetten gelen inanışlarını da dile getiren Mehmed Murad Nakşibendî, sadevin inci üretmek için Nisan yağmurlarından faydalandığını, tuza gömülen her şeyin temizleneceği inanışını, ay ışığının ketenden yapılan bezi çürüttüğünü, lâl taşının mermerinin içine bile gömülse güneş ışığını alabileceğini şöyle anlatır:

هر جا كه شود خامه صائب كهر افشان

تا حشر بماند چو صدف بار دهنها

Her câ ki şeved hâme-i Sâ'ib güher-efşân

Tâ haşr be-mâned çü sadef bâr-ı dehenhâ

Her kande ki *Sâ'ibin* kalemi inci gibi gazel ve kasîdeler saçıcı olur, halkın ağızları mahşere dek sadefin ağzı gibi açık kalır. Kemâl-i hayretlerinden “Bu ne sözdür ve nice kelâmdır?” diye. Sadefin ağzının güşâdeliği katre-i bârân-ı nisanî almak zamânında olur. Ba'de ağzını deniz suyu gitmesin için kapar. (Gencîne-yi Maârif, 1b)

Sadef katre-i bârânı aldıktan sonra ağzını açmaz ve kapar. Gûyâ incilerim dökülmesin için eder imiş. (Gencîne-yi Maârif, 2b)

Evliyâ-yı kirâmı sevenler, her ne kadar murdâr ise, tuz içine gidip, bütün bütün pâk oldu. Meşhûrdur ki; memluheye her ne düşer ise, velev ki lâşe olsun, tuz olur imiş. (Hülâsatü'ş-Şürûh-I, 120b)

Meşhûrdur ki ay ketânı vü ketândan yapılmış bezi çürüdür. (Gencîne-yi Maârif, 2a)

Meşhûrdur ki la'l, bedahşânda ve ma'dende seng-i hâre içinde olur imiş ve yine güneşden feyz alıp terbiye olur imiş ve seng-i hâresi âfitâbın feyzine mâni' olmaz imiş. (Gencîne-yi Maârif, 19a)

3.2.10.10. Aşk Kahramanları

Mehmed Murad Nakşibendî, beyitleri şerh ederken Mesnevîlere konu olmuş aşk kahramanlarına telmihte bulunmuştur. Ferhad ile Şirin, Leyla ile Mecnun hikayelerinde geçen bilindik olaylara da yer vermiştir:

Hüsrev'in bir a'lâ siyâh atı varmış ve onu gâyet sever imiş. Zîrâ fâris olan a'lâ atın kadrini bilir. Hattâ kemâl-i muhabbetinden sâyıslara inanmayıp gecelerde hareminden çıkıp ve ahıra varıp atını görür imiş. Ve bu *Hüsrev*, *Şîrîn* dedikleri ma'şûkânın âşıkı olmağla *Ferhâd*'in rakîbidir. Bîçâre *Ferhâd*, beyhûde derdini çekdi ve aşkla öldü. *Hüsrev*, *Şîrîn* ile be-kâm oldu ve visâline erdi.

Meşhûrdur ki: *Hüsrev* ve *Ferhâd*, *Şîrîn*'in âşıklarıdır. Bu sûretde ahadehümâ âhere rakîb olmağla *Hüsrev*, *Ferhâd*'a pâdişâhlığı sebebiyle galebe edip i'dâmına sebep olmuş. Her ne kadar *Hüsrev* dahi âşık ise ve aşka müntesib ise; lâkin *Ferhâd*'da kemâl-i aşk olmağla husûsla aşkın olup, *Ferhâd*'ın kanını aşk ondan mütâlebe eder ve *Hüsrev*'i pâdişâhlığı aşkın elinden tahlîse kâdir olamaz. (Gencîne-yi Maârif, 9b)

Şu makule-yi mahbûblar için meselâ ez-cümle maşûka olan Veys'in ve onun âşığı olan Râmîn'in kitaplarını oku ve dahi *Hüsrev* dedikleri âşığın ve onun maşûkası *Şîrîn*'in kitaplarını oku ki göresin. O ahmaklar hasedlerinden neler etdiler. Mesela *Ferhad*, *Hüsrev*'in rakîbi olduğundan *Hüsrev* onu hîle ile katlettirdi. Sonra kendini dahi öldürdüler. *Şîrîn* ona dahi kalmadı. Rakibleri ile çok mücadele eyledi. Â'kıbet rekabası onu dahi katletdiler. Ve yine Râmîn rakîpleriyle çok mücâdele eyledi. Â'kıbet rekabâsı dahi onu katletdiler. Veys ona da kalmadı. (Hülâsatü'ş-Şürûh-V, 84a)

Taşı adam etmesi *Kûh-ı Bîsütûn*'u delerken taşlara *Şîrîn*'in sûretini yapmasıdır. Ve böyle resmetdiği meşhûrdur. (Gencîne-yi Maârif, 9b)

Şîrîn: “Var, dağı delip suyu icrâ eyle.” diye emr eyledi. Kâr-fermâ olan *Şîrîn*'in emriyle deldiğinden bu işe bir hoşluk geldi. (Gencîne-yi Maârif, 33b)

Öyle zât, geyiklerin gözünden *Leylâ*'nın nighini görür. Bu cihetle çeşm-i gazâlân ile *Leylâ*'nın gözü, indinde bir olur. Niteki *Mecnûn* böyle olmağla çeşm-i gazâlân ile eğlenip *Leylâ*'sını aramaz idi. (Gencîne-yi Maârif, 15a)

3.3. MEHMED MURAD NAKŞİBENDİ’NİN ELEŞTİRDİĞİ KONULAR VE KİŞİLER

Mehmed Murad Nakşibendî, beyitleri açıklarken etrafındaki kimselere ya da okuduğu eserlerdeki fikirlere yönelik eleştirilerde bulunmaktadır:

Mehmed Murad Nakşibendî, “İnkâr ve inat meydanının önde geleni ve suhtelerin önde gelen peygamberi Ber-gûy” diye nitelendirdiği bir yazarı, *Yâdigâr-ı Tarîkat* adlı kitabında “*Hiçbir mekân senden münezzeh değildir, sen hiçbir mekânda da değilsin.*” sözü küfürdür.” demesi sonucu yazar hakkında: “Bu kitabın zavallı yazarı küfür ve iman nedir bilmezdi.” diye eleştirmektedir:

558 نه مكاني ز تو خالي نه تو در هيچ مكاني

Meydân-ı inkâr ve inâdın ser-bülendi ve suhtelerin peygamber-i ercümendi, *Ber-gûy* dedikleri *Yâdigâr-ı Tarîkat* nâm kitâbında bu kelâm küfürdür demiş. Çünkü küfür ü imân nedir bîçâre bilmez idi. (Gencîne-yi Maârif, 5a)

Mehmed Murad Nakşibendî, kendi zamanında herkesin bilmediği ilim ve hüneri bilirim davasına başladığını anlatır ve örnekler gösterir. Farsça hocası geçinenlerin sayısının bir hayli çok olduğunu ama *Tuhfe-i Vehbî* okutabilecek kadar bile Farsça bilmediklerinden hatta hocalık bile yapamadıklarından yakını. “Bir kısım hekimler, cerrahlar ve bir sürü yıldızbilimciler vardır ki tıbbın tasından ve yıldızın yasından haberleri yoktur. Sadece elbiselerinin yükü vardır.” diye örneklerini çoğaltmaktadır:

“Her kimse ki boynu damarından iki şâhid tutar, şâhidim vardır diye iki yüz boş ve aslı yok da’vâyı eyler, dayatmaz. Ya’ni zamânın halkı garîb oldu. Herkes bilmediği ilm ü hüneri, bilirim da’vâsına başladı, demek ister. Zamânemizde buyurdıklarını çok gördük. Ez-cümle Fârisî hâcelerinin adedini Mevlâ bilir. Bâri *Tuhfe-i Vehbî* okutmağa kâdir olsa. Yine ne ise hâce olsun, o dahi yokdur. Ve bir gürûh hakîmler ve bir alây cerrâhlar ve bir sürü müneccimler vardır ki; tıbbın

⁵⁵⁸ Hiçbir mekân senden münezzeh değildir, sen hiçbir mekânda da değilsin.

tâsından ve nücûmun nûnundan haberleri yokdur. Hemân libâslarının sıkleti vardır.”
(Gencîne-yi Maârif, 23a)

Mehmed Murad Nakşibendî, şairlerini şerh ettiği Saib’i bir beyiti yüzünden oldukça ağır eleştirir. “Öyle bir maharetli şairim ki bana üstatlık yapanlar bana nispetle öğrencilik mertebesine bile çıkamazlar.” diyen Saib’i edepsizlikle itham eder. Aynı şekilde Şeyh Gâlib’in benzer bir beyitini gösterir ve Şeyh Gâlib’in, üstadı Hoca Neş’et’e saygısızlık yapmasını ve Hoca Neş’et’in gazelleri nasihat içeriklidir diye alay etmesini saçmalamak diye ifade etmektedir:

از ادب صائب خموشيم ورنه درهر وادئ

رتبه شاکردئ من نيست استاد مرا

Ez-edeb Sâ’ib hamûşîm ver ne der-her vâdî

Rûtbe-i şâkirdi-i men nîst üstâd-ı merâ

Kemâl-i edebimden sükût edip da’vâ etmiyorum. Yoksa her vâdide ya’ni gerek kâsidede ve gerek gazelde ve gerek sâ’ir eş’ârda öyle şâ’ir-i mâhirim ki bana ta’lîm eden üstâdımın bana nisbetle şâkirdlik mertebesi olmaz. Velâkin böyledir diye, da’vâ etmem.

Ya bu beyt, da’vâ olmaz mı ve bî-edeblik değil midir? Bâ-husûs bu gazeli söylerken üstâdî hayâtda ise. Gâlibâ indinde da’vâ o zamân oluyor ki ben üstâdımdan a’lâyım, lafzını söylerse ve bu keennehu da’vâ değil imiş. *Galata Şeyhi Galib’in Hüsn ü Aşk’ında*, beyt:

این دم که زشاعري اثر نيست

سلطان سخن منم ذکر نيست⁵⁵⁹

demesi dahi bu hezeyânın aynıdır. Hâlbuki kişinin üstâdı ve dahi cümle Fârisî-hânânın üstâd-ı bozorgvârı ahavend-i zî-şân *Cenâb-ı Hazret-i Neş’et* sâhib-i

⁵⁵⁹ Bu zamanda şairden eser yoktur / Şairlerin sultanı benim, başkası yoktur.

nâm u şân *aleyhi rahmet emtâr sehâibu'l-afv ve'l-gufrân* kayd-i hayât ile mukayyed idi. Bundan agreb Hâce Efendi'nin gazelleri nasihat-âmîzdir diyerek suhriyye eder imiş. Subhanallâh insân cüz'ice kemâl bulsa; üstâd değil Allâhu Te'âlâ hazretlerini bile bilmeyecek. *Firavun*'un *Mısır* melikliğiyle da'vâ-yı ulûhiyyet edip Hakk'ı bilmediği gibi. Bu dahi garâibdendir. *Neş'et Efendi* hazretlerinin hakk-ı devletlerinde bu beytle *Neş'et-i suhen-sâz* ta'bîr etmiştir. (Gencîne-yi Maârif, 33b)

Mehmed Murad Nakşibendî, mal ve makam kaygısıyla tarîkâta bağlanıp dervişlik taslayan devlet adamlarını da ifşâ etmekten çekinmemektedir. Derviş geçinen bu adamların fakirlere ettikleri zulmü, ettikleri fesat tohumlarının hala yeşerdiğini şöyle anlatmaktadır:

Zîrâ asrımızda *Hâlet Efendi* ve *Pertev Paşa* ve bunların emsâli, ricâl-i Devlet-i Âliyye'den ve vüzerâdan çok kimseler gördük ki dervîşlik taslarlar idi. Hâl böyle iken gerek Devlet-i Âliyye'den ve gerek fukarâya etmedikleri zulüm ve ekmedikleri tohm-ı fesâd kalmadı. Elân bitmektedir ve ibâdullâh zarar görmektedir. Dervîş olmayan vüzerâ onlardan insâflı ve merhametli çıktılar ve tarîkâte intisâbları dahi ancak mâl u câh içindir. *Hezele humu'l-lâhu Te'âlâ*⁵⁶⁰ (Gencîne-yi Maârif, 11b)

Mehmed Murad Nakşibendî, Nâimâ Tarihi'nde: “Tarîkâtın boş kafalı şeyhleri *Kadızedeliler*'le devamlı tartışmaya ve kavgaya tutuşurlardı.” demesine destek çıkmakta ve “tarîkâtın kâmil ve mâhir şeyhleri ne *Kadızedelilerin* sözlerini duyar ve ne de onlarla mücadele eder, sadece kendi işleriyle meşgul olurlar” diyerek boş kafalı tarîkât ehlini eleştirmektedir. Mehmed Murad Nakşibendî, ayrıca Dîvânın'da da Kadızâdelerle Sivâsîler arasındaki tartışmayı “Bu makama uygun hikaye” başlığı altında verdiği şiiriyle ifade eder.⁵⁶¹

Na'imâ merhûm târihinde: “Meşâyih-i tarîkatdan tenk havsala olanlar, *Kadızedeliler* ile dâimâ münâza'a ve mu'âraza ederler idi.” buyurmuşlar. Fi'l-vâki' buyurduğu gibi meşâyih-i tarîkâtın kâmilleri ve mâhirleri ne *Kadızedelerin* kelâmını

⁵⁶⁰ Allah onları başarısız kılsın.

⁵⁶¹ Mehmed Murad Nakşibendî, Dîvân, Süleymaniye Ktp., Mehmed Ârif-Mehmed Murad Koleksiyonu, No. 149, vr. 40a-40b

isgâ eder ve ne onlar ile mücâdele eder. Belki kendi hâli ile meşgûl olur. (Gencîne-yi Maârif, 5b)

4. 3.4. MEHMED MURAD NAKŞİBENDÎ'NİN ŞERH YAZMASINA KARŞI ÇIKANLAR

Mehmed Murad Nakşibendî, Mesnevî dersleri vermesine ve Mesnevî'ye şerh yazmasına engel olanlar olduğundan bahsetmektedir. Tüm hezeyanlara rağmen devam ettiğini ve onları umursamadığını, kendisi Hülâsatü'ş-Şürûh'da şöyle dile getirmektedir.

Âgâh ol, sen kendi işine bak, ey benim âkil tayım dedi. Tez olur ve çok geçmez ki onlar kendi sakalını koparırlar. Ve böyle beyhûde işlerine nâdim olurlar. Hulâsa-i kelâm Hakîm Senâyi *kuddise sirruhu* a'danın ve hassâdın sözüne bakma. Ve sen amelikle meşgûl ol ve işine bak buyurdular. Ben, a'da böyle söylemekle Mesnevî'nin te'lîfini terk etmem. Onlar encâmında sakallarını yolarlar buyurmak isterler. Beyt:

Makâl-ı ta'n-ı a'dadan ne gam

Ashâb-ı 'irfâna atarlar taşı

Elbette, dirahht-ı meyvedâr üzre, bu fakîre dahi Mesnevî-i Şerîf tadrîsi için ve şerh etmemiz için a'dadan ve hasâddan çok hezeyân ettiler. Fakîr dahi bu mes'ele ile amel eyledim ve işime baktım. (Hülâsatü'ş-Şürûh-III, 226a-226b)

3.5. MEHMED MURAD NAKŞİBENDÎ'NİN MESNEVÎ ŞERHİ'NDE VE DİĞER MESNEVÎ ŞERHLERİNDE “ŞEYH-İ DİN” MESELESİ

Mesnevî'nin ilk cildindeki,

العالمين رب معنيهاى بحر

دين شيخ الله هو المعنى گفت

“Âlemlerin Rabbi'nin mana denizi olan Şeyh-i Din: “*el-mânâ hüve'llah-mânâ Allah'tır.*” (*Mana Allah'tan ibarettir.*) dedi.” beyitinde geçen “Şeyh-i Din”in kim olduğu ile ilgili Mesnevî şârihleri farklı yorumlarda bulunmuştur.

Tahirü'l-Mevlevî, Mesnevî şerhinde bu beyiti açıklarken şu ifadelerle yer vermektedir: “Şeyh-i Din'den maksadın kim olduğu açık olarak malum değildir. Şârihlerden Sururî ile Şem'i Sadreddin Konevî olduğunu yazmışlardır. Ankaravî şerhinde ise “*Tahsise delilleri yoktur. Onlar olsa da kâbildir veya kibârdan başka bir kimse de olsa kâbildir. Belki Şeyh-i Ekber olsa da bâid değildir. Zira bu mazmun üzere onun kelâmı çoktur. Ve açık olarak bu “el-mânâ hüve'llah” bu iki kâmilin elimizdeki kitaplarında yoktur.*” demiştir. Şeyh Attâr'ın Esrar-nâme adlı mesnevîsinde ise “*el-mânâ hüve'llah*” cümlesi lafzen değil mealen “*Senden başka ne varsa isimdir ki, onların manası sensin. Bütün âlemler tulsımdır, sen definesin.*” beyitinde geçmektedir. Hazret-i Mevlânâ babası ile Nişâbur'da Şeyh Attâr'ı ziyaretine gittikleri sırada Attâr, Esrar-nâme'den bir nüshayı Mevlânâ'ya hediye etmiştir. İhtimal ki Mevlânâ Esrar-nâme'de geçen beyitte gördüğü “şeyh-i din”i, “*el-mânâ hüve'llah*” diye tercüme ve nakletmiştir.”⁵⁶²

Ahmed Avni Konuk'un Mesnevî şerhinde aktardığına göre; Hind şârihlerinden İmdâdullah Çiştî ve Muhammed Rıza'ya göre Şeyh-i Din; ya Cüneyd-i Bağdâdî ya da İbn Arabî'dir. İbn Arabî olması kuvvetle muhtemeldir. Zira İbn Arabî'nin buna benzer cümleleri vardır. Mesela *المعنى وانت عبارة فالكل (Kül bir ibâredir, sen manâsın.)* bunlardan biridir. Yine Hind şârihlerinden Şeyh Muhammed Efdal'e göre şeyh-i dinden kasıt Hz. Ali'dir. Zira söz konusu cümle ona aittir.

Ahmed Avni Konuk da Tahirü'l-Mevlevî gibi “dinin büyüğü ve eskisi” anlamındaki Şeyh-i Din'den kastın Ferîdüddîn Attâr olduğunu söylemektedir.⁵⁶³ Abdülbaki Gölpınarlı ise Şeyh-i Din'in karşılığı olarak Şemseddin Tebrizî'yi göstermektedir.⁵⁶⁴

⁵⁶² Tahirü'l-Mevlevî, Şerh-i Mesnevî, Şamil Yay., İstanbul, Tarihsiz, c. 5, s. 1542.

⁵⁶³ Ahmed Avni Konuk, Mesnevî-i Şerîf Şerhi-II, Kitabevi, İstanbul 2011, s. 395-396

⁵⁶⁴ Gölpınarlı, İstanbul 1983, s. 145.

İsmail Ankaravî tarihsel irtibatı dikkate almadan ilâhî hakikatleri açıklama düzeyindeki birliktelikleri açısından Mevlânâ'yı daha çok İbn Arabî ile ilişkiye sevketmiştir. Mehmed Murad Nakşibendî de Ankaravî gibi düşünmekte ve aynı beyiti şu şekilde şerh etmektedir: “Öyle Şeyh-i Dîn ki âlemlerin Rabbi olan Mevlâ'nın mânâ ve hakikatlerinin deryâsıdır. Ve cümle meânî ve hakâyika ârifdir. Şeyh-i Dîn'den murâd Allahu a'lem bi-murâdihî, Muhyiddin Arabî kuddise sırruhdur.”⁵⁶⁵

3.6. MEHMED MURAD NAKŞİBENDİ'NİN DİĞER ŞÂRİHLERE YAPTIĞI GÖNDERMELER

Mehmed Murad Nakşibendî, şerh ettiği eserlere yapılan diğer şerhleri de okumuştur. İsim vermese de onlardan farkını ortaya koymak için diğer şerhlere göndermelerde bulunmuştur. Mâ Hazar'da diğer Pend-nâme şârihlerinin beyite birbirinden farklı anlamlar verse de kendi yaptığı açıklamanın en isabetlisi olduğunu belirtir. Mesnevî'yi şerh ederken de “Şârih-i Mevlevî” ibâresiyle, Mevlevî şârihlerin kendi şerhlerindeki açıklamalarına göndermelerde bulunmuştur.

آن کی فرمان کرد قهرش باد را

تا سزایی داد قوم عاد را

Ân ki fermân kerd kahreş bâd-râ

Tâ sezâyî dâd kavm-i Âd-râ

Öyle Hudâ'dır ki o Hudâ Âd kavminin kahrını rüzgâra fermân eyledi. Hattâ rüzgâr dahi Âd kavminin lâyıkmını viridi. *Ân ki* ism-i mevsûldur. Lügât-i Arabiyye'de *ellezî* gibi, *fermân* Türkî'de buyurmak demektir. *Şın* zamîr-i gâ'ibdir. Izmâr kable'z-zikr Fârîsî'de ca'iz olmağla kavm-i Âd'a râci'dir ve dahi *kerd* kelimesi fi'l-i mâzîdir.

⁵⁶⁵ Mehmed Murad Nakşibendî, Hülâsatü'ş-Şürûh-II, İstanbul Üniversitesi Ktp., No. TY 6310, vr. 184b.

Mastarı *kerdendir*. Tahtında fâ'ili *şın* zamîri Hudâ'ya râci'dir. Ve iki mef'ûle te'addî etmekle mef'ûl-ı ûlâ *kahreş* ve mef'ûl-i sânisî *bâd* lafzıdır. Ve mısra'-ı sâinde *dâd* kelimesi *dâdenden* müştak olmak üzere fi'l-i mâzîdir. Fâ'ili tahtına *şın* zamîri *bâde* râci'dir. Bu beytin şerhinde şârihler gûn-â-gûn şerhler yazmışlar. İltifât olunmayıp verilen ma'nâ güzelce zabt oluna. (Mâ Hazar, 1b)

کامدش پیغام از وحی مهم

که کزی بگذار اکنون فاستقم

Zîrâ dıraht-ı vücûd, ol âdemiye mühim olan emîr için dahi Hüdâ'dan peygam geldi. Öyle diyerek ki: “Eğriliği terk eyle ve şimdi فاستقم⁵⁶⁶ emrine imtisâl eyle.” Binâberîn vücûd-ı ârifan vücûd-ı Sâni'ye kendilerini tebdil eylediler ve müstakîm oldular. Bu makâmda “*bâkîye-i kıssa-i Mûsâ aleyhisselâm*” diyerek Şârih-i Mevlevî bir sûrh yazmış. Bundan çok evvel egerçi bir kıssa-i Mûsâ mürûr eyledi. Lîkin o kıssa tamamıdır. Burada gelecek ebyâtı o kıssaya rabt bir vecîhle münasîb olmadığından sûrh terk olundu. (Hülâsatü'ş-Şürûh-IV, 232b)

Bu nây sadâsı âteşdir ve rüzgâr değildir. Yanî insân-ı kâmilin kelâmı mü'essirdir. Zîrâ ilhâm-ı Hüdâ ile söyler, tilkâ-i nefesinden söylemez. Kâmiller hulefâ-yı peygamberî olmakla وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ إِنَّ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ⁵⁶⁷ nazm-ı celîli sırrına mazhardırlar. Her kimesne ki bu âteşi tutmaz ve insân-ı kâmilin kelâmıyla müte'essir olmaz, yok olsun. Zîrâ anın vücûdundan ademi hayırlıdır.

Şârih-i Mevlevî *kuddise sirruhu*, *nîst bâd* lafzına fenâ-yı mahz ile fânî olsun, ma'nâsını vermiş ve demiş ki, bazı kimesneler Hazret-i Mevlânâ beddu'â etdi, güyâ “Evliyâyâ beddu'â yakışır mı?” deyü i'tirâz etmişler ve abes söylemişler. Ve *nîst bâd* lafzının ma'nâsını bilmemişler. Anın ma'nâsı öyle değildir, belki fânî ol, demektir. Tarîkâtden yok ol! demekden büyük du'â olmaz deyü redd etmiş. Ve evliyâ beddu'â etmez demegi kâbûl etmiş. Ve havfindan *nîst bâd*ın ma'nâsını tahrîf etmiş. Bu abd-i fakîr gerek mu'terize ve gerek kâbûl edip cevâb dâ'iyesine düşene derim ki evliyâ

⁵⁶⁶ Dosdoğru ol! Hûd, 112.

⁵⁶⁷ O (nefsinin) arzu(sun)dan konuşmuyor! O (söyledikleri) bildirilen vahiyden başka bir şey değildir. Necm, 3-4.

değil belki kibâr-ı enbiyâ-yı ‘izâmdan bile beddu’â vârid olmuşdur. Nitekim Nûh ‘aleyhi’s-selâm kavmi hakkında buyurdu: رَبِّ لَا تَذَرْ عَلَى الْأَرْضِ مِنَ الْكَافِرِينَ دَيَّارًا⁵⁶⁸ Ve dahi Mûsâ ‘aleyhi’s-selâm yine kavmi hakkında buyurmuşdur: رَبَّنَا اطْمِسْ عَلَى أَمْوَالِهِمْ وَاشْدُدْ⁵⁶⁹ Ve yine Fahr-i Âlem *salla’llâhu te’âlâ* ‘aleyhi ve sellem Hazretlerinin re’s-i şerîfine Ebû Cehil ‘aleyhü’l-la’nenin işâretiyle Mescid-i Harâm’da namâz kılariken secdeye vardıkda deve işkenbesini vaz’ etdiler. İbn Mesûd Hazretleri anda hazır imiş. Velâkin i’âneye kâdir olmamışlar. Hazret-i Fâtîmatü’z-Zehrâ *radiya’llâhu te’âlâ anhâ* vâlidemiz işidip tiz gelip işkenbeyi re’s-i sa’âdet-i Muhammediyyeden kaldırıp Ebû Cehil’e hayli ‘itâb ve bir şamâr urmuşlar. Secdede tahmînen Fahr-i Âlem *salla’llâhu te’âlâ* ‘aleyhi ve sellem on dakika yâhûd ziyâde eğlendiler. Re’s-i şerîflerini kaldırdıkda “Ey Allah’ım! Kureyş Sen’indir, Atebe Sen’indir, Şeybe Sen’indir.”⁵⁷⁰ diyerek husûsiyle dahi yedi kimesnenin ismini ta’dâd buyurarak beddu’â etdiler. Ba’dehu cümle ta’dâd olunan bed-rede katl olundu. “Allahu Te’âlâ onlara lanet etti ve adaletiyle muamele etti, işte O, âlemlere bir rahmettir.” iken çünkü kemâliyle istihkâk kesb etdiler. Mazhar-ı beddu’â-yı Muhammedî oldular. Resulünün gazabından Allahu Te’âlâ’ya sığınırız. Ve Kurân-ı Kerîm’de dahi لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الظَّالِمِينَ⁵⁷¹ ve bunun emsâli çok âyetler vardır. Bilmem Evliyâu’llâh niçin beddu’â etmezler imiş. Ve’l-hâsıl mısra’ın ma’nâsı, her kimesne ki kelâm-ı Evliyâ-yı Kirâm ile müte’essir ve mütenassih olmaz ve ta’n u teşnî’ eder, öyle münker ve mu’ânid yok olsun ve cânı çıksın, demekdir. (Hülâsatü’ş-Şürûh-I, 7b-8a)

آب تتماجش دهد: کاین را بگیر

گر نمی خواهی که نوشی ز آن فطیر

Kocakarı doğana tutmaç çorbasının suyundan verir. Öyle diyerek ki: “al bunu tut ve bu çorba suyunu iç.” Eğer istemez isen ki o fatîrden yâ’nî tutmaç çorbasının hamurundan yiyemez isen suyu ile tagaddî eyle. Fatîr mayasız ekmeğe derler. Bu

⁵⁶⁸ Rabbim! Yeryüzünde o kâfirlerden hiçbir kimseyi bırakma! Nuh, 26.

⁵⁶⁹ Ey büyük Rabbimiz! Onların mallarını yok et ve kalplerini şiddetle sık! Belli ki o acı azabı görmedikçe onlar imana gelmeyecekler. Yunus, 88.

⁵⁷⁰ Ey Allah’ım! Kureyş Sen’indir, Atebe Sen’indir, Şeybe Sen’indir.

⁵⁷¹ “Agâh olun! Allah’ın laneti zalimlerin üzerindedir.” Hud, 18.

makâmda tutmacın hamuru murâd olunur. *Kezâ kâle's-şârihü'l-mevlevî*. Velâkin fakîrin hâtırına hutûr eden evvelâ kocakarı hânedede imâl olunan ekmekten, ki mayasızdır, doğanın önüne koymuş ki yiye. Doğan öyle bî-mâye ekmeği elbette yemez. Zîrâ kuş kebabı yemeğe me'lûf olmuş. Gördü ki ekmekten yemez. Bâde önüne âb-ı tutmaç koydu ki nûş ede. Bu vechile ta'bir olunsa dahi evlâ olur. (Hülâsatü's-Şürûh-IV, 168b-169a)

Kese meselesini eğer bir kimse sana sual ederse sen ona cevabında söyle ki: "Ben dünyanın keslerinden anlamam. Cenâb-ı Kibriyâ'nın hazinesini bilirim. O hazine çokdur, keselere sığmaz." Kese meselesinden murâd Şârih-i Mevlevî'nin dediği gibi bir kimsenin cebinden kesesini çalmak ola. Yâhud yolda bir kese akçe bulup onun meselesi ola. Hâsıl-ı kelâm böyle mesâil-i fıkhiyye ve ilmiyeden geç, buyurmak isterler. (Hülâsatü's-Şürûh-IV, 203b)

تا كه خوفت زايد از ذات الشمال

لذت ذات اليمين يرجى الرجال

Hattâ senin havfın doğsun ashâb-ı şimâl ve ehl-i dalâl olmaktan ve dahi ricaller emel etsin. Ashâb-ı saâdetten olmanın lezzetini yercî kelimesinde ve o âtıfa mahzûf olmakla mısra ola ma'tûftur ve sigası ma'lûm sigasıdır ve yine lafzı ahbâr ve ma'nâsı inşâdır. Er-ricâl lafzı yercî kelimesinin fâ'ilidir ve lezzet lafzı mefûl-ı mukaddemdir. Mensûp okunur ve dahi zât lafzına muzaaftır. Ve zât lafzı dahi yemîn kelimesine muzaaftır ve bu vechle şerh olunmuştur. Şârih-i Mevlevî'nin ettiği tasarrufâta asla 'itibâr etme. Ve bu beytin ismine sehl'ül-mümteni' derler. Dediği, *مما يمجُّ الا سماع*⁵⁷² kâbilindendir. Ve bundan sonra Şem'î'nin ma'nasını nakl edip ve beğenmeyip ve şu vechle i'tirâz eder ki, bu sûrette lezzet yerciye fâ'il olur ve lezzet müennes ve yerci müzekkerdir. Fi'l-i müzekkeri fâ'il-i müennese isnâd lâzım gelmekle kâide-i nahve mutâbık olmaz. Tercî nüshası dâhi bir nüshâda mevcut değildir, meğer lezzeti zevk ile te'vîl edersen olur diyerek türrehât etmesi kişiye yakasını yırttırır. Bu hezeyânın mebnî aleyhi lezzeti müennes-i hakîkî zannetmesidir. (Hülâsatü's-Şürûh-II, 83b-84a)

⁵⁷² Kulağa gelen anlaşılmayan sözler.

خر چو هست آید یقین پالان ترا

کم نگرده نان چو باشد جان ترا

Çünkü merkeb vardır. Yakîn bil ki palan senindir zîrâ merkeb palanı müstelzendir. Çünkü sana cân olur. Ekmek eksik olmaz. Yâni eline bir ekmek girer demektir. Zîrâ cân nânı müstelzendir. Bu makamda Sultân'ul-Ulemâ-yı Burhan'ul-asfiyâ Cenâb-ı Mevlânâ, Kur'an-ı Azîmü'ş-Şân'ın me'âni-yi bâtnesini merkebe ve elfâz-ı Kur'aniyye'yi ve me'âni-yi lugaviyyesini merkebin palanına teşbih buyurdular. Gerçi müşebbih müşebbehün-bihin aynı olmak lâzım gelmez. Velikin sû-i ihâmdan hâlî dahi olmaz. Bu teşbihin hikmeti nedir ve murâd-ı şerîfleri dahi nedir? Bir vecihle vâkıf olamadık ve i'tirâz dahi bir vechle haddimiz değildir. Murâd-ı şerîflerini ancak zât-ı vâlâları bilirler. Bizim bileceğimiz şey değildir.

Şârih-i Mevlevî'nin verdiği cevaplar *leyse bi şey*⁵⁷³ kâbilinden olduğunu etfâl-i mektep dahi bilirler. Allahu a'lem, merkepte bir sırr-ı ma'nevî ve bir fâzilet ve şeref gördüler ki biz ona ondan gâfiliz, bu surette merkeb cinsine bir büyüklük ve şeref gelir ve teşbihte aslâ beis-i mütehakkık olmaz. Meselâ kelpte on adet haslet-i hasene var imiş ki bir kimsede olsa veli-yi kâmil olur imiş. طوبی لمن عاش کعیش الکلب⁵⁷⁴ hadis-i şerîfi dahi buna delâlet eder ve kelbin hısâl-i hasenesi bu hadîs-i şerîf ile sâbit olur. Ve bu hadîs-i şerifte dahi kâmillerin taayyüşünü kelb taayyüşüne teşbih vardır. Resullullâh *sallallâhu Te'alâ aleyhi ve sellem* hazretleri kelbin hısâl-i hasenesine nazaran âriflerin dünyâda geçinmesini kelb geçinmesine teşbih buyurdular. Bu teşbihten yâni âriflerin taayyüşünü kelbin taayyüşüne teşbihten zemm çıkmaz. Cenâb-ı Mevlânâ *kuddise sırruhu* hazretleri dahi merkebe belki bir büyüklük gördüler ve ona binâen meâ'nî-yi Kur'aniyyeyi merkebe teşbih buyurdular. Bu sûrette sû-i ihâm olamaz. Zîrâ merkep büyük olmuş olur ve sûretâ merkebin nâs beyninde hakâreti büyüklüğüne zarar vermez. Nitekim kelbin hakareti ululuğuna zarar vermediği gibi, Hazret-i Fahr-i Âlem'in ve Hazret-i Îsâ'nın ve Hazret-i Üzeyir *aleyhümüsselâmın* himâra suvâr olmaları ferse kudretleri var iken himârdâ bir sırr-ı Hüdâ ve ululuk olduğuna delalet eder. (Hülâsatü'ş-Şürûh-II, 40a-40b)

⁵⁷³ Beş para etmez.

⁵⁷⁴ Köpekler gibi yaşayana müjdeler olsun.

3.7. MEHMED MURAD NAKŞİBENDİ’NİN ŞERHLERİNDE KULLANDIĞI NÜSHALAR

Mehmed Murad Nakşibendî'nin sadece Farsça eserleri şerh ettiği görülmektedir. Şerhlerini yaparken çoğu zaman hangi nüshaları kullandığını belirtmemiştir. Ancak Mesnevî şerhinde üç nüshayı karşılaştırdığı ve kendine göre en doğru nüshayı bulduğu şu cümlelerden anlaşılmaktadır: “*Şârih-i Mevlevî'nin nüshasında ve şârih Şem'i Efendi'nin nüshasında çün Şu'ayyib aleyhisselâm vâkî olmuştur. Ve lâkin indimizde bir nüsha-i sâhihe vardır ki, İdris Köşkünde dergâh-ı Abdullah kâseferîde post-nişîn irşâd-ı fahrel-meşâyih Şeyh İsâ Efendi el-nakşibendi kuddise sırrahunun nüshasıdır. Onda muharrer olan çün Ya'kûb aleyhisselâm'dır. Ve bu nüsha sahihdir... Ve yine makâm delâlet eder ki nüsha-yı sahîha Ya'kûb'dur. Zîrâ hikâyemiz aşk hikâyesidir. Bu sûretde Şu'ayb nüshası kalem-i nâsihden sehvolmak görünüyor.*” (Hülâsatü'ş-Şürûh-V, 87b)

Diğer şerhlerinde de “bazı nüshada” diyerek beyitteki farklılıkları göstermesi, birkaç nüshayı gözden geçirdiğini göstermektedir. Nüsha farkını gösterdikten sonra mananın bozulup bozulmadığını söylemektedir. Anlam değişiyorsa onu da ayrıca belirtmektedir:

براي روزی ان نشه نیز فكري كن

بسست چند كني فكر نان واب اينجا

Berây-ı rûzî-i ân neş'e nîz fikrî kün

Be-süst çend küni fikr-i nân u âb ân-câ

O neş'e-i sâniyenin rızkı için dahi bir fikr eyle yetişir. Nice bir bu dünyâda âb u nân fikrini edersin. Zâd-ı dünyâ ile iş bitmez âhiret zahîresi dahi lâzımdır. Ba'zı nüshâda *an neş'e* yerine *an rûz vâkî'* olmuştur. Yine *rûzdan* murâd kıyâmet günüdür. (Gencîne-yi Maârif, 9a)

کل دستہ ہا چو مصرع رنگین کران اساس

مسجد چو فکر ہا ی متین آسمان بنا

Hazret-i İmâmın câmi'-i şerîfinin minâreleri rengîn ve a'lâ mısra' gibi temelleri ağır ve kavîdir. Güldestenin lügât ma'nâsı gül demedi demektir. Minâre, gül demedine müşâbih olmağla *güldeste* lafzını minâre ma'nâsına ıstılâh etmişlerdir. Mısra'-ı rengînden murâd, a'lâ mısra'dır ki ana mısra'-ı berceste lafzı ıstılâh olunmuşdur. *Güldestehâ çü* mısra'-ı berceste ta'bîr olunacak mahallde *çü mısra'-ı rengîn* ta'bîr buyurmaları güldeste lafzıyla rengîn lafzı münâsib olduğu cihetdendir. Mısra'-ı rengînin esâsı nice kavî ise minârelerin dahi esâsı kavî olduğundan mısra'-ı rengînin esâsına teşbîh buyurdular. Bu esâsların kavî olmağından murâd, kendilerinin kavî olmağıdır. Ba'zı nüshada *rengîn* yerine *sengîn* vâki' olmuşdur. Mısra'-ı sengînden murâd, yine mısra'-ı bercestedir. Bu dahi hûb u latîf nüshadır. Zîrâ güldestenin ma'nâsına minâre demektir. *Sengîn* lafzı ana gâyet münâsib olur. *Rengîn* lafzı güldestenin lafzına münâsib olduğu misillü minârenin hâli ve teşbîhi ma'lûmun olduysa câmi'-i şerîfinin hâli dahi ma'lûmun olsun için anın dahi beyânına şürû' edip buyururlar ki, *İmâm-ı Hüâmın câmi'-i şerîfi âsumân binâ* olmakda metîn fikir gibidir. Ya'ni câmi'-i şerîfi âsumân binâ olmakda fikr-i metîne ve re'y-i sahîha benzer, demektir. (Şerh-i Kasâid-i Mevlânâ Şevket, 23-24)

صائب زلیبت کوهر شهوار بریزد

چندی چو صدف تا نکنی مهر دهانرا

Sâ'ib zi-lebet gevher-i şehvâr be-rîzed

Çendî çü sadef tâ ne-künî mühr-i dehân-râ

Ba'zı nüshâda *me-rîzed* vâki'dir. Ma'nâsı: *Sâ'ib!* Lebinden gevher-i şehvâr dökülmesin için niceye dek sadef gibi mühr-i dehânını koparmazsın? Böyle etme, belki kopar, varsın dökülsün, demek olur. (Gencîne-yi Maârif, 2a)

هرکه آرد این نصیحتها بجای

دردو عالم راحتش بخشد خدای

Her ki âred in nasîhat-râ be-cây

Der-du âlem râhateş bahşed Hudây

Her kimse ki bu vasiyetleri ve bu kitâbda olan nasîhatleri yerine getirir, ya'ni muktezâsı ile âmil olur, iki âlemde Hakk Te'âlâ hazretleri ana râhat bağışlar. Ba'zı nüshada *râhat* yerine *himmət* vâkî' olmuşdur. (Mâ Hazar, 42a)

کرد دشکسته خاطر من از نگاه سخت

این دانه راز کردش چشمست آسیا

Kalbim ol kadar nâzikedir ki bir katı nazardan kırılmış olur. Bu dâne-i kalbimin değirmeni gerdiş-i çeşmdendir ve dâne-i kalbi un etmekte yârin çeşmi kifâyet eder. Ba'zı nüshada *ez-nigâh-ı baht* vâkî' olmuşdur. Ya'ni baht-ı nîkin nazarına herkes tahassür eder. Ben anı dahi istemem. Zîrâ ben sana nazar etdim ve seni devletmend etdim, diyerek imtinân eder. Dâne-i kalbim dahi bu imtinânı çekmeyip şikeste olur. Beyitden murâd, kemâliyle nâzik-dil olduğunu beyândır. (Şerh-i Kasâid-i Mevlânâ Şevket, 9-10)

باز صحبت داشتن باهر فقیر

پادشاه را عیب باشد کوش کیر

Bâz sohbet dâşten bâ-her fakîr

Pâdişeh-râ ayb bâşed gûş gîr

Ba'zı nüshada mısra-ı sâni böyle vâkî' olmuşdur: “*Pâdişâhân-râ hemî dâred hakîr*” Ma'nâsı “padişâhları hakîr tutar” demektir. (Mâ Hazar, 6a)

هر کي ترک کا مراني ميکند

پس خلاف نفس ظلماني ميکند

Her ki terk-i kâ-m-rânî mî-küned

Pes hulâf-ı nef-s-i zülmânî küned

Ba'zı nüshada *ber-hilâfeş zindegânî mî-küned* vakî' olmuşdur. Ya'ni nefsin hilâfına dünyâda dirlik eder ve mücâhidîn zümresinden ma'dûd olur demekdir. (Mâ Hazar, 9b)

ذکر چشم از خوف حق بگریستن

باز در آیات او نگریستن

Zikr-i çeşm ez-havf-ı Hak big(i)rîsten

Bâz der-âyât-ı o nig(e)rîsten

Ba'zı nüshada *âyât* yerine *âlâ* gelmişdir. Yine ma'nâsı budur. (Mâ Hazar, 14b)

برمراد دل مکن زینهار کار

تا نیارد پس پشیمان نیست بار

Ber-murâd-ı dil me-kün zînhâr kâr

Tâ ne-yâred pes peşimânîst bâr

Gönül murâdı üzere elbette iş etme. Ba'zı nüshada *bâ-hevâ-yı dil* vakî' olmuşdur. Gönül ârzûsu ile demekdir. (Mâ Hazar, 19b)

همت عارف لقای حق بود

زانکه از خود فاقی مطلق بود

Himmet-i ârif likâ-yı Hak büved

Z'ân ki ez-hod fâni-i mutlak büved

Ba'zı nüshada *likâ* yerine *bekâ* vâki' olmuştur. Ma'nâsı ârifin himmeti bekâ billâhdır, demektir. (Mâ Hazar, 24b)

چون سوال آورد کردد خوار مرد

ماند تنها هر کی استخکار کرد

Çün su'âl âverd kereded hor merd

Mând tenhâ her ki istihkâr kerd

Ba'zı nüshâda *istihfâf* vakî' olmuştur, ma'nî tagayyür etmez. (Mâ Hazar, 18a)

3.8. MEHMED MURAD NAKŞİBENDÎ'NİN ŞERHLERİNE HOCALARININ ETKİSİ

Mehmed Murad Nakşibendî, daha önce senelerce okuduğu kitaplara şerh yazmıştır. Mesnevî, Pend-nâme, Saib ve Şevket Dîvân'larını defalarca okumuş, hocalarından uzun süre eğitim almıştır. Bu eserlere şerh yazarken de hocalarının ona öğrettiği şekilde okumaya ve açıklamalarda bulunmaya gayret ettiği görülmektedir.

Mehmed Murad Nakşibendî'nin şârihliği açısından hocası Sâlih Afif Efendi'nin büyük bir etkisi mevcuttur. Sâlih Efendi'den Dîvân-ı Sâib ve Tuhfe-i Şâhîdî'yi büyük emek sarf ederek okuduğunu belirten Mehmed Murad Nakşibendî, yazdığı şerhlerde hocasının usûlünü takip etmiştir. Mesela Tuhfe-i Şâhîdî şerhinde hocasının derslerde aktardıklarıyla kendi bilgilerini birleştirip, eserin letafetine uygun bir şerh yazma gayretine girmiştir. Mehmed Murad Nakşibendî, şârihliğinde büyük payı olan üstadı Salih Afif Efendi'yi şöyle anlatmaktadır: “*Üstâdımın takrîrlerini ve Türkîlerine hall buyurduğu vechle şerh etdim. Filân şârih şöyle demiş diye i'tirâz olunmasın. Zirâ cemî şerâhdan belki Ferheng-i Şu'ûrî ve Burhân-ı Kâtı' sâhibinden*

*üstâdım a'lam ve efdal idi ve nice keşf ü kerâmetlerini dahı müşâhede etmişimdir. El-ân o zât-ı âlî-kadri bilenler çokdur. Hakk Te'âlâ rahmet ü magfiretini müzdâd eyleye, âmîn.*⁵⁷⁵

Gencîne-yi Maârif'de Saib'in bir beyitini şerh ederken, aklına başka manalar gelse de üstadı Sâlih Efendi'nin ona öğrettiği gibi yazmayı uygun görmüştür. Başka bir örnekte ise “şomar” kelimesinin okunuşu konusunda hocasının ikâzlarını dikkate aldığı görülmektedir:

مه نو مي نمايد كوشه ابرو تو هم ساقی

چو كردون بر سر چنگ آر ان جام هلالی را

Meh-i nev nümâyed kûşe-i ebrû tü hem sâkî

Çü gerdûn ber-ser-i çeng âr ân câm-ı hilâlî-râ

Meh-i nev kaşının köşesini gösterir. Ya'ni felek işret eder ve meclis-i ıyş u nûşunu müheyyâ eder. Çünkü mâh-ı siyâm gitti ve hilâl-i ıyd zâhir oldu.

Felekde mâh-ı nevin zuhûrunu bir meclis-i işrete teşbîh etdi. Güyâ mâh-ı nev kadeh ve nefis-i felek dahi çeng sazına benzer. Bu sûretde felek gûyâ işret ediyor. Çengi ve kadehi koymuş, sen dahi ey sâkî, felek gibi hilâle benzer câmı çengin başı üzerine koy ve meclis-i ıyşı tertîb eyle. Feleğe rağmen biz dahi işret edelim.

Mısrâ'-ı evvele verilen ma'nâ ki, felek meclis-i işret tertîb eyledi. Mısrâ'-ı sâni ona karîne olur. Bundan gayrı ma'nâ hâtıra gelmiş ise dahi üstâd-ı ekremim *Sâlih Efendi* hazretleri bu vechîle takrîr etmekle bi-aynihi bu mahalle sebt u imlâ olmuştur. (Gencîne-yi Maârif, 4b)

تا دلت آرام یابد ای پسر

بود و نابود جهان یکسان شمر

⁵⁷⁵ Mehmed Murad Nakşibendî, Tuhfe-i Şâhidi Şerhi, Süleymaniye Ktp., Dârü'l-Mesnevî Koleksiyonu, No. 568, vr. 43b.

Tâ dilet ârâm yâbed ey püser

Bûd u nâ-bûd-ı cihân yeksân şomar

Kalbin, ey oğul! Râhat u huzûr bulsun için dünyânın varını ve yoğunu berâber say. Bu sûretde yok diye gamnâk olmazsın. Ammâ varı yoğu müsâvî olmazsa niçün halkın var ve benim yokdur diye dâ'imâ magmûm u mahzûn olursun.

Bu kazıyye bedîhiyyedendir, etfâl-i mekteb dahi bilirler. *Şomar* şînin ve *mîmin* zammeleriyle *şomâr* bir elif şâz olarak ziyâdesiyle emr-i hâzırlardır, masdarları *şomorden* lafzıdır ve fi'l-i mâzîleri *şomorddur* ve kıyâs üzere muzârî' *şomar* gelir ve *şomâred* muzârî'den alâ gayr-i kıyâs emr-i hâzır *şomâr* gelir ve bu kâ'ideyi iyi zabt eyle. Nitekim üstâd-ı zamân ve yegâne-i devrân “اسكنه الله في بحبوحة الجنان”⁵⁷⁶ Eş-şeyhü'l ârif-i billâh *Sâlih Afîfü'l-Münzevî* hem-civâr-ı Câbir-i Ensârî hazretlerinden Dîvân-ı Sâ'ib telemmuz etdiğim vakt u zamânda:

صفای ساعدت نیلی شمارد دست موسی را⁵⁷⁷

mısrâ'ını tahkîk hemgâmında böyle buyurmuşlardır. *Rahmetâ'llâhu aleyh rahmeten vasi'an*. “Bu beytde *şomar* her ne kadar *mîmin* zammı ile ise de; ey püser, lafzına muvafakat için *mîmin* fethiyle okuyasın!” (Mâ Hazar, 12b)

3.9. MEHMED MURAD NAKŞİBENDÎ'NİN ŞERHLERİNDE ÇÖZEMEDİĞİ YERLER

Mehmed Murad Nakşibendî, şerh yaparken kendi fikirlerini söyledikten sonra, bazen beyitteki hikmeti şairin daha iyi bileceğini, kendisinin çözemediğini belirtmektedir:

يك ستاره در محمد رو نمود

تا فنا شد كفر هر كبر و جهود

⁵⁷⁶ Allah onu cennetine yerleştiresin.

⁵⁷⁷ Senin zamanının saflığı Hz. Musa'nın elinde mavi sayılır.

Aşkın bir şîrâresi Hazret-i Muhammed *sallallâhu te'alâ aleyhi ve sellem*'de yüz gösterdi. Bu şîrâreden için Mecûsun ve Yahûdun zâtı fenâ oldu. Ve cümlesi o sitârenin mağlûbu oldular. Eğerçi sitâre yıldız ma'nâsınadır. Ve lâkin nebze ve şîrâre murâd iderler. Hazret-i Fahr-i Âlem'in nuru nûr-ı Hudâ'dan eğerçi bir şîrâre gibi ise. Velâkin ashâb-ı ma'rifetin ta'bîrinde şems-i felek risâlet gibi ve bedr-i tâbân hidâyet gibi ta'bîrler ile ta'bîr itmişlerdir. Sâir ashâb-ı ma'rifetin ta'bîrine sitâre ta'bîri yıldız ma'nâsına olur ise de ve şîrâre murâd olunur ise de muhâlif olmağla sitâre ta'bîrinin sır ve hikmetini yine Cenâb-ı Mevlânâ *kuddise sırruhû* kendileri bilirler. Bu abd-i fakîr vechini bilmedim. (Hülâsatü's-Şürûh-V, 244b)

گر جماع این است کآید از خران

شوهراں این میریند ما کس در

Eğer cimâ' bu ise ki o merkebler iletiler. Bizim şu herrlerimiz bizim fercimize cimâ' etmeyip tegavvut ederler. Renîd rîden masdarından müştakdır. Ve rîden tegavvut ma'nâsınadır. Hülâsa-i kelâm avret merkebin cimâ'ını görüb hayrân olduğu gibi ben dahi Hazret-i Bâyezîd'in îmânına ve dînine hayrân oldum. Ve sizin îmânınızı avretin şu herrlerin cimâ'ını istihsân etmez oldum demek olur. Ve lâkin bu temsilde Hazret-i Şeyh'in îmânını merkebin cimâ'ına teşbîh lâzım geldi ve halkın îmânını şu herânın cimâ'ına teşbîh iktizâ eyledi. Ne'am avâmın îmânı tahkîre sezadır, zîrâ eğerçi îmân değıldir. Lâkin Hazret-i Bâyezîd kuddise sırruhûnun îmânını senâ etmiş iken beyt-i âtîde dahi senâ buyuracak iken merkebin cimâ'ına teşbîh-i tahkîri mûcib olmaz mı? Eğerçi müşebbih müşebbeh-bihin aynı değıl ise de. Hâsılı bunun hikmetini bu abd-i fakîr idrâk idemedim. (Hülâsatü's-Şürûh-V, 244a)

IV. BÖLÜM

MEHMED MURAD NAKŞİBENDÎ'NİN ŞERHLERİNDE TASAVVUFÎ KAVRAMLAR

4.1. GENEL KAVRAMLAR

4.1.1. ALLAH'IN İSİMLERİ

Allahu Teala şöyle buyurmuştur: “İster Allah deyin, ister Rahman deyin. Hangisini deseniz olur. Çünkü en güzel isimler O’na hastır.”⁵⁷⁸ Sûflere göre âlemlerin Rabbi olan Allah’ın güzel isimleri sınırsız ve yüce sıfatları sonsuzdur. Allah’ın doksan dokuz ve bin birden başka birçok ismi daha vardır. İsimlerin sonu olmadığı gibi her bir ismin bâtınlarının ve manalarının da sonu yoktur.⁵⁷⁹

4.1.1.1. BÂRÎ

El-Bârî, modeli olmaksızın canlıları güzel bir şekilde yaratan demektir. O’nun ilmi, eksiltmek ve değişmekten uzaktır.⁵⁸⁰

Eğer yârin cihânı tutucu hüsn ü cemâlınden zâhid vâkıf olaydı ve her nesne vücûd-ı Bârî’nin zilli ü sâyesi olduğunu bileydi ve esrâr-ı vâhdet-i vücûda ârifler gibi âgâh olaydı *Ka’be-i Mükerrreme* yerine her bir seng-i nişâna tapar idi. Ve zâhid her seng-i nişânı *Ka’be*’den fark u temyîz etmez idi ve *Ka’be* bilir idi. (Gencîne-yi Maârif, 5a)

⁵⁷⁸ İsrâ, 110.

⁵⁷⁹ İzzeddîn Kâşânî, Tasavvufun Ana Esasları, (çev. Hakkı Uygur), Kurtuba Kitap, İstanbul 2012, s. 31-32.

⁵⁸⁰ Ethem Cebecioğlu, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, “Abdu’l-Bârî” mad. Ağaç Kitabevi, İstanbul 2009, s. 2.

Nâzım merhûm kendini la'le ve gaflet ü kasvetini seng-i hâre teşbîh eder ve bu hâlet bana Hakk'ın feyzine mâni' olmaz, demeği murâd eyler. Fi'l-vâki' Allâhu Te'âlâ murâd eylediği kâfiri bir anda mü'mîn-i muhlîs eylediğini çok gördük. Şirk ü küfr ile mâni'-i feyz-i Bârî olmadı. Kande kaldı ki gaflet mâni' ola! (Gencîne-yi Maârif, 19a)

Şimden sonra bize hayâtdan ümid yokdur, demek ister. Ma'nâ-yı bâtınîsi dahi şu vech iledir ki; *çerşm*, ayn'a murâdifdir ve ayn'dan Zât-ı Bârî murâddır. Ve Zât-ı Bârî'nin aşk u muhabbeti bizi öldürecekdir, demek olur. Zîrâ hadîs-i kudsîde: من احبني من قتلته⁵⁸¹ و من قتلته فانا ديته و من على ديته فانا ديته buyrulmuşdur. (Gencîne-yi Maârif, 27b)

Ey oğul gönül incetmek kasdını eyleme. Dahi kendi Tanrıdan bîzârlık eyleme. *Bîzâr* bıkmış ve usanmış ve müteneffir kimseye derler, gûyâ bir kimse gönül yıkmak sevdâsında olsa hılâf-ı rızâ-yı Bârî olduğundan keennehu Cenâb-ı Perverdigâr'dan müteneffir olmuş ve firâr etmiş âdem gibi olup binâen aleyh ve *Zi-Hudâ-yı hîş bîzârî me-kün* buyurdular. (Mâ Hazar, 4b)

Ey karındaş! Eğer sen Hakk Te'âlâ hazretlerini isteyici isen Allâhu Te'âlâ'nın emr u fermânının gayriye dudak açma! Ya'ni rızâ-yı Bârîye muhâlif olan kelimât lisânından sâdır olmaya. Belki tilâvet-i Kur'ân-ı Kerîm ve zikrullâh da'imâ lisânından cereyân eyleyen bunlar olsun. (Mâ Hazar, 5a)

Hâl u şân mâ-zikr gibi olduysa nefis-i emmârenin başını döğ ve dâ'im hakîr u zelîl tut ve kâdir olduğun kadar lâşe-i ni'am-ı dünyâdan anı uzak tut. Şâyet ki tevfik-i Bârî yâver olursa sana mutî' olur. (Mâ Hazar, 7b)

Nitekim *Îsâ aleyhisselâm*ın bir mu'ayyen hâneleri yok idi. Ve kendilere bir dâr-ı mahsûs edinmemişler idi. Ne mahalde ahşâm olur ise orada sâkin olurlar idi ve emti'a-i dünyâdan bir iğne ve bir su tâsı ve bir merkepleri var idi. Alâyık-ı dünyâviyye diye tâsı ve merkebi def' buyurdular. Cenâb-ı Kibriyâ semavâta ref' buyurup ikinci ya dördüncü göğe fermân-ı İlâhî vârid oldu ki üzerine melâ'ike emr-i

⁵⁸¹ Ben seveni öldürürüm, bir kimseyi öldürürsem diyeti bana düşer. Bir kimsenin diyeti bana düşerse onun diyeti bizzat ben olurum.

Bârî ile arandıkda iğne bulundu. Cenâb-ı Mevlâ buyurdu ki yâ İsa eğer iğne olmasa idi seni arşa ref' ederdim. (Mâ Hazar, 7b-8a)

Her kimse ki o hırsından mâl-ı dünyâ cem' edici oldu, şüphesiz andan Hudâ nefret edici oldu. Ya'ni andan Allâhu Te'âlâ râzî ve hoşnûd olmadı. Zîrâ rızâ-yı Bârî ashâb-ı kanâ'at u târik-i dünyâ olan zevât-ı kirâm iledir. (Mâ Hazar, 13b)

Zîrâ dünyâ sevinecek şey değildir lâkin benim gibi ednâ kuluna Mevlâ fazl u kerem etdi diye nefis-i kerem-i Bârî'ye sevinmek câ'izdir. (Mâ Hazar, 33a)

Eğer Allâhu Te'âlâ'nın rızâsı için âhiretten el yıkarsan, ya'ni fârig olur ve cennet ni'meti ve hûr u kusûr için ibâdet etmeyip belki celb-i rızâ-yı Bârî ve istihkâk-ı Cenâb-ı zât-ı bozorgvârî için perestiş eder isen bil ki senin tefrîdinden ders tutarlar. (Mâ Hazar, 35b)

Mesnevî-i Şerîf'de *Hazret-i Mevlânâ-yı Rûmî* aleyhi tecelliyâtü'l-Bârî buyururlar ki bir kimseye bir kâr sevâb mıdır hatâ mıdır, şübhe vâkı' olsa nefesine arz eylesin, nefis ne der ise hatâ odur ve hılâfı elbetde sevâbdır. (Mâ Hazar, 36a)

Öyle Hakk Te'âlâ'nın sevmediği kimse ile muhabbet ve dostluk bâ'is-i gazab-ı Bârîdir. (Mâ Hazar, 36a)

Çünkü bir kimse bir yetîmi ağlayıcı eyler, Mâlik dahi emr-i Bârî ile cehennemde anı kebâb eyler. Mâlik cehennem hazenesinin başlarının ismidir. (Mâ Hazar, 36b)

4.1.1.2. CELÎL

El-Celîl, azamet sahibi anlamındadır. Allah'ın celâli ile celîl kıldığı kişiye, Abdu'l-Celîl denir. Bu kul, sonunda öyle olur ki, kendisini gören herkes, kalbindeki celâlden dolayı heybete kapılır.⁵⁸²

⁵⁸² Cebecioğlu, "Abdu'l-Celîl" mad. 2009, s. 3.

Bir kimseye Celîl olan Allâhu Te'âlâ'dan şikâyeti az eyle, ya'ni hiç etme demektir. (Mâ Hazar, 34b)

4.1.1.3. KAYYÛM

El-Kayyûm, her şeyin varlığı kendisine bağlı olup kâinatı idare eden demektir. Kayyûmiyyet tecellî edince o kul, bununla halk arasında, Allah'a bağlanıp emirlerini yerine getirerek, onlara geçimleri, hayatları ve maslahatları için yaptıkları işlerde yardımcı olarak hizmet eder. Kur'an'da üç yerde geçer.⁵⁸³

Çünkü Kâdir u Kayyûm olan Mevlâ inâyet eyledi. *Hazret-i Davûd aleyhisselâmın* avucu içine demiri mûm gibi mülâyim eyledi. Nitekim Kur'an-ı Azîm'de *وَلَقَدْ آتَيْنَا دَاوُدَ مِنَّا فَضْلًا يَا جِبَالُ أَوِّبِي مَعَهُ وَالطَّيْرَ وَالنَّارُ لَهُ الْحَدِيدَ*⁵⁸⁴ buyrulmuştur. *Înâyet* anî ya'nîden masdar olup kasd ma'nâsınadır, yâhûd kerem ü lutf demektir. *Kayyûm* kâ'im bi-nefsih demektir, *âhen* demire dirler. (Mâ Hazar, 2a)

4.1.1.4. REZZÂK

Er-Rezzâk, bedenlerin ve ruhların gıdasını yaratıp veren demektir. Allah'ın rızkını genişlettiği kula, Abdu'r-Rezzâk denir. Allah, kullarına, onun vasıtasıyla tesîr eder. O, Allah'ın vermeyi dilediği kişilere verir. Zira Allah, genişlik ve bereketi onun ayağı altına koymuştur. O, ancak kendisinde bereket olana gelir, Allah hayrı onunla gönderir. Kur'an'da bir yerde geçer.⁵⁸⁵

Bil ki ancak hâcetini Allâhu Te'âlâ'ya arz eyle, bugün yarın için kendine mihnet eyleme. Ya'ni yarın ne yerim, hâlim ne olur diye bugünden kendine zahmet u ta'ab verme. Eğer sabaha çıkarsan Rezzâk-ı Âlem seni mezzûk eder, te'essûf etme. Nitekim Kur'an-ı Kerîm'de *وما من دابت في الرص الا علي الله رزقها*⁵⁸⁶ buyurup kulunun rızkına Mevlâ tekeffül etmiştir. (Mâ Hazar, 10b)

⁵⁸³ Cebecioğlu, "Kayyûm" mad. 2009, s. 5.

⁵⁸⁴ Biz ondaki bütün sertliği ve katılığı yumuşattık. Sebe, 10.

⁵⁸⁵ Cebecioğlu, "Abdu'r-Rezzâk" mad. 2009, s. 7.

⁵⁸⁶ Yeryüzünde hiç bir canlı yoktur ki, rızkı Allah'a ait olmasın. Onun karar (yerleşik) yerini de ve geçici bulunduğu yeri de bilir. (Bunların) Tümü apaçık bir kitapta (yazılı)dır. Hud, 6.

4.1.2. ASHÂB

Arapça, arkadaşlar demektir. Ancak özellikle Hz. Muhammed'i görüp, İslam'a inanmış ve O'nu teyid etmiş, müslüman olarak ölmüş kişilere denir. Hz. Muhammed ashâb hakkında "Benim ashâbımın her biri yıldızlar gibidir. Hangisine uyarsanız hidâyete ulaşırsınız." buyurmuştur. Ashâb-ı Suffe ise Hz. Muhammed'in Medine'deki mescidinin sofasında ikamet eden fakir sahabilerdir. Bunlar tasavvuf yolunun ilk temsilcileri olarak görülür. Hz. Ebû Hureyre, Hz. Selman-ı Fârisî, Hz. Bilâl-i Habeşî bu guruptandır.⁵⁸⁷

Hamd ü senâ vü sipâs ve şükr-i ni'am-ı bî-kıyâs ol Hallâk-ı âlem ve mebde-i nev'-i benî âdem âferinde-i heft âsumân ve îcâd-künende-i zemîn ü zamân olan Cenâb-ı Hüdâvend-i bî-çûna olsun ki⁵⁸⁸ "بِالْمُحَارَبَةِ بَارَزَنِي فَقَدْ وُلِّيَا لِي أَهْلَانِ مَنْ" hadîs-i kudsîsiyle evliyâsının kadrini terfî ü a'lâ ve şânlarını fevke'l-arş ve'l-alâ eyledi. Ve salavât-ı zâkiyât tuhf-ı teslîmât ol hâce-i kâ'inât ve hulâsa-i mevcûdât seyyidü'l-beşer şefî'ü'l-mahşer seyyid-i evlâd-ı âdem Muhammedü'l-Mustafâ *sallallâhu aleyhi ve sellem* cenâblarına olsun ki⁵⁸⁹ "تَعَالَا نَوْمَن سَاعَةً" hadîs-i şerîfiyle hulefâsı olan evliyâ-ı ümmetinin sohbetini ayn-ı îmân kıldı. Ve dahi âl ü ashâbına olsun ki eser-i pâklerine iktidâ⁵⁹⁰ "اصحابي كانوا بايهم اقتديتم اهتديتم" hadîs-i şerîfi ile sebep-i hayât-ı ebediyye ve sermâye-i sa'âdet-i sermediyye oldu. (Mâ Hazar, 1b)

حب درويشان کلید جنت است

دشمن ایشان سزای لغت است

Hubb-ı dervîşân kilîd-i cennet est

Düşmen-i îşân sezâ-yı la'net est

⁵⁸⁷ Cebecioğlu, "Arş" mad. 2009, s. 24.

⁵⁸⁸ Benim dostlarıma hakaret eden şüphesiz bana savaş açmıştır.

⁵⁸⁹ Gel bir saat mümin olalım.

⁵⁹⁰ Ashabım yıldızlar gibidir, hangisine uyarsanız, hidayete ulaşırsınız.

Dervîşleri sevmek ve muhabbet etmek cennet-i a'lânın anahtarıdır. Ve bâb-ı Firdevsin küşâdına sebebdir. Nitekim ba'zı ârifin⁵⁹¹ حب المساكين مفتاح الجنة⁵⁹¹ buyurmuşdur. Dervîşlerin ululuğuna ashâb-ı suffe *ridvânullâhu te'âlâ aleyhüm ecmâ'in* hazretlerinin nezd-i Hudâ vü Cenâb-ı Resûl-i Kibriyâ'da olan kadr u şerîfleri kifâyet eder. *Yazıcı-zâde* kuddise sırrihunun *Muhammediye* nâm kitâbında *fî-beyân-ı ashâb-ı suffe* bahrına nazar oluna. Ma'nâ-yı mısra'-ı sâni dervîşlerin düşmanı ve hasmı Allâhu Te'âlâ'nın bu'dına lâyıkdır. Yâhûd la'netullâhu aleyh denmeğe sezâdır. *Kilid* kâfin fethiyle miftâh ve *la'net* masdar olarak *bu'd* ma'nâsınadır. (Mâ Hazar, 9a)

باسخا باش و تواضع پیشه کیر

تا شود روی دولت بدر منیر

Bâ-sehâ bâş u tevâzu' pîşe gîr

Tâ şevêd rûy-ı devlet bedr-i münîr

Sehâ ile ol ve tevâzu'u kendine san'at eyle. Tâ ki kalbinin yüzü on dört gecelik ay ola. Bedr bânın fethi ve dâlin sükûnuyla on dördüncü gecede olan mâhın ismidir. Ey azîz ma'lûm olsun ki sehâ enbiyâ-yı izâm aleyhimü's-selâm efendilerimizin hisâl-i hamîdelerindendir. Ashâb-ı Resûlullâh *ridvânullâhu Te'âlâ aleyhim ecma'in* hazretleri sehâ ile muttasıf idiler. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de *Ensâr* hakkında Cenâb-ı Kibriyâ buyurmuşdur: “والذين تبؤ الدار والايمان من قبلهم يحبون من هاور اليهم ولا يجدون في صدورهم حاجة مما اوتوا يؤثرون علي انفسهم ولوكان بهم خصاصته ومن يوق شح نفسه المفلحون⁵⁹²، فالنك هم المفلحون” *Îmâm Alî kerremallâhu vecheh ve radiyallâhu anh* hazretleri kölesi ile giderken bir fakîr ekmek istemiş, köleye emir buyurmuşlar ki ekmek vere. Köleleri demiş ki ekmek sofrâ içindedir, şimdi çıkarmak emr-i sa'bdır, sofrâ ile ver, buyurmuşlar. Sofra dahi devenin üzerindedir deyince deve ile ver, buyurmuşlar. Meğêr deve kölelerinin kemerinde yuları ile bağılı imiş. Devenini yuları kuşağıma

⁵⁹¹ Dervîşleri sevmek cennetin anahtarıdır.

⁵⁹² Kendilerinden önce o yurdu (Medine'yi) hazırlayıp imanı (gönüllerine) yerleştirenler ise hicret edenleri severler ve onlara verilen şeylerden dolayı içlerinde bir ihtiyaç (arzu) duymazlar. Kendilerinde bir açıklık (ihtiyaç) olsa bile (kardeşlerini) öz nefislerine tercih ederler. Kim nefsinin cimri ve bencil tutkularından korunmuşsa, işte onlar felah (kurtuluş) bulanlardır. Haşr, 9.

bağlıdır diyemeyip der-'akab yuları şikest edip fakîrin üzerine atıp acele kaçmışlar. *Îmâm Alî kerremallâhu vecheh* hazretleri niçin deve bağlıdır, demedin buyurunca korktum ki beni dahi sâ'ile verirsiniz. Binâ'en aleyh şikest-i mihâr edip firâr eyledim, buyurmuşlar. *Îmâm Alî* efendimiz dahi eğer devenin mihârı bağlıdır kim çözecek demiş olaydın, seni dahi sâ'ile verir idim diyerek tebessüm etmişler. Bu rütbe sehâları sebebiyle el-ân hutebâ beher cum'a günü hutbelerinde "علي الرضي السخي" "الوفاي⁵⁹³" diye tavsîf ederler ve dahi ma'lûm ola ki sehâ vü atâ ile mâl artar ve noksân olmaz ve buhl u imsâk ile mâl telef olur. (Mâ Hazar, 31b)

برسر سيري مخور هرگز طعام

تائيمرد در برت دل اي غلام

Ber-ser-i sîrî me-hor hergiz ta'âm

Tâ ne-mîred der-beret dil ey gulâm

Tokluk üzerine aslâ ta'âm yeme, tâ ki göğsünde ey oğul, kalbin ölmeye ve bedenin alîl olmaya. Mülûk-i İslâmiyyeden birisi ashâb-ı kirâm rıdvânullâhu aleyhim ecma'în hazretlerinin marîz olanlarına mu'âlece için bir tabîb-i hâzık göndermiş, bir sene Medîne-i Münevverede oturmuş ve bir kimseye ilâc vermek iktizâ etmemiş. Tabîbe adem-i ihtiyâc olmağla Sultânu'l-Enbiyâ aleyhi ekmelü't-tahâyâdan vilâyetine gitmeğe destûr taleb edince ruhsat-ı seniyye-i Muhammediyye olup sa'âdetle buyurmuşlar ki bu tâ'ifenin iki hâli vardır. Birisi gâyet acıkmadıkça ta'âm tenâvül etmezler ve birisi doymak mertebesine varmaksız ta'âmdan fârig olurlar. Binâ'en aleyh hasta olup ilâca muhtâc olmaz dedi. Nitekim *Gülistân*'da mestûr u musarrahdır. (Mâ Hazar, 39a)

هرکه او باشد ز مردان خدا

باشد اندر تنك دستي در سخا

Her ki o bâşed zi-merdân-ı Hudâ

⁵⁹³ Ali, rızâ sahibidir ve takvalıdır.

Bâşed ender teng-destî der-sehâ

Her kimse ki o Allâhu Te'âlâ'nın adamlarından olur, zügürtlükde sehâvet-dih olur.

Menkûldur ki; *Alî bin Ebî Tâlib radiyallâhu anhü'l-kaviyyü'l-gâlib* hazretlerinin mahdûm-ı mükerrerleri *Îmâm Hasan-ı Rızâ ve Îmâm Hüseyin-i şehîd-i deşt-i Kerbelâ radiyallâhu te'âlâ anhümâ* hazretlerine isâbet-i ayn olup nâ-mizâc olduklarında iyâdeye gelen ashâb-ı kirâm *ırdvânullâhu aleyhim ecma'in* hazretlerinden ba'zısı sıhhat u âfiyetleri için üç gün oruç nezr eyle diye buyurdularında; *Îmâm Alî kerremallâhu vecheh* ve *Hazret-i Fâtımatü'z-Zehrâ radiyallâhu te'âlâ anhâ* dahi üçer gün oruç nezr buyurmuşlar idi. Vaktâki sıhhat ü âfiyet buldular, îfâ-yı nezr için sâ'im olup hâne-i sa'âdetlerinde leyle-i merkûmede iftâr edecek ne bir hurma ve ne bir habbe olmamağla *Îmâm Alî kerremallâhu vecheh* bir kimseden üç sa' arpa istikrâz buyurup sa'âdet-hânelerine getirdikde bir sâ'ını el değirmeninde un edip *Hazret-i Fâtımatü'z-Zehrâ radiyallâhu te'âlâ anhâ* vâlidemiz ekmek yapmışlar idi. Salât-ı magribi ba'de'l-edâ *Hazret-i Alî radiyallâhu anh* sa'âdet-hânelerine gelip ve hubz-ı mezkûru gördü. Tenâvül için sofrâ üzerine vaz' buyurdularında bir miskîn kapı önüne gelip "*Şeyen lillâh yâ sâhibe hâze'l-beyti*"⁵⁹⁴ diye nidâ edip *Îmâm Alî kerremallâhu vecheh* miskînin nidâsını gûş etdikde *Hazret-i Fâtımatü'z-Zehrâ radiyallâhu anhâ* hazretlerine: "Siz hissenizi alın, ben hissemi miskîne tasadduk edeceğim." buyurunca; "Ben dahi tasadduk ederim." buyurup mecmû'unu kapıyı açıp miskînin yedine teslîm edip, ol gece fakat su ile iktifâ buyurdular. Ferdâsı yine sâ'im olup sâ'-ı diğeri dahi ekmek yapıp yine beyân olunduğu gibi tenâvül için sofrâ üzerine vaz' buyurdularında bir yetîm kapının önüne gelip "*Şeyen lillâh yâ sâhibe hâze'l-beyti*"⁵⁹⁵ diye nidâ etdikde *Îmâm Alî kerremallâhu vecheh* ve *radiyallâhu anh* yetîmin âvâzın gûş buyurdularında yine üslûb-ı sâbık gibi *Hazret-i Fâtımatü'z-Zehrâ radiyallâhu anhâ* vâlidemize tefrîk-i hisse buyurdularında ben dahi lillâh verdim, buyurup ekmeklerin mecmû'unu *Hazret-i Îmâm Alî radiyallâhu anh* ahz buyurup ve feth-i bâb eyleyip yetîmin eline

⁵⁹⁴ Ey ev sahibi, Allah rızası için bir şey ver.

⁵⁹⁵ Ey ev sahibi, Allah rızası için bir şey ver.

teslîm buyurdular. Ve yine su ile iktifâ buyurdular. Ferdâsı yine sâ'im olup sâ'-ı dîğeri ekmek edip yine tenâvül için pîşgâhlarına vaz' buyurdularında bir esîr kapı önüne gelip “*Şeyen lillâh yâ sâhie hâze'l-beyti.*”⁵⁹⁶ diye nidâ edip *İmâm Alî radiyallâhu anh* yine vermek murâd buyurup *Hazret-i Fâtıma radiyallâhu anhâ* hazretleri dahi vermek murâd buyurdular. Yine ekmekleri ahz edip ve kapıyı küşâd buyurup esîrin yedine teslîm ve esîr dahi du'â ve senâ ederek ekmekleri alıp gitdi.

Bu hâle îsâr ta'bîr olunur, îsârın ma'nâsı kendine lüzûmu var iken âheri kendi nefesine tercih etmeğe derler ve sehâ îsârdan e'amm olmağla beyinlerinde nesebden umûm ve husûs-ı mutlak vardır. Ferdâsı bu âyet-i kerîme nâzil olmuşdur. “*يوفون بالندر ويخافون يوما كان شره مستطب ويطعمون الطعام علي حبه مسكينا ويتيما واسيرا انما نطعمكم لوجه الله لا نريد*”⁵⁹⁷ *Teng-destî* fakr u ihtiyâca derler. (Mâ Hazar, 40b)

باطهارت باش و پاكي پيشه كن

وز عذاب كورحق اندیشه كن

Bâ-tahâret bâş ve pâkî pîşe kün

V'ez azâb-ı gûr-ı Hak endîşe kün

Dâ'imâ abdest ile ol ve pâkliği kendine san'at eyle ve dahi Hakk'ın kabir azâbından fikr eyle. Bir kimse dâ'imâ abdest ile olsa rızkî vâsi' olur ve azâb-ı kabirden necât bulur. Mısır'a'-ı sâni ile ana işâret buyururlar. *Ebû Hureyre radiyallâhu te'âlâ anh* hazretleri dıyk-ı ma'âşden şekvâ edince Sultânu'l-Enbiyâ aleyhi efdalü's-salavât ve ekmelü't-tahâyâ hazretleri “*دم علي الطهارة يوسع عليك الرزق*”⁵⁹⁸ buyurdular. *Pîşe* bâ-yı Acemiyye'nin kesriyle san'ata derler ve *gûr* kâf-ı Fârisiyye'nin zammıyla kabre ve himâr-ı vahşîye derler. (Mâ Hazar, 28b)

⁵⁹⁶ Ey ev sahibi, Allah rızası için bir şey ver.

⁵⁹⁷ Adaklarını yerine getirirler ve şerri (kötülüğü) yaygın olan bir günden korkarlar. Ona duydukları sevgiye rağmen yemeği, yoksula, yetime ve esire yedirirler. İnsan, 7-8.

⁵⁹⁸ Devamlı abdestli olanın rızkî genişler.

هرکه او ترک اقارب میکند

جسم خود قوت عقارب میکند

Her ki o terk-i akârib mî-küned

Cism-i hod kût-ı akârib mî-küned

Her kimse ki o kimse hısımlarını terk eyler ve ziyâretlerine gitmez, kendi cismini kabirde akreblere azık eyler. *Akârib* karîbin cem'idir ve akrabâ dahi gelir. Hısımlar ma'nâsınadır. *Akârib* akrebin cem'idir. Ma'lûm ola ki sıla-i rahim vâcibdir ve kat'-ı rahim harâmıdır. Sıla-i rahim ziyâret ile olur ve hediye ve mektûb ve selâm irsâliyle dahi olur. Bunlardan birini etmez ise kat'-ı rahim etmiş olur ve hadîs-i şerîfde vârid olmuşdur ki bir kavim içinde kâtı'-ı rahim bulunsa o kavma Hakk Te'âlâ hazretleri rahmet nazarıyla bakmaz. Anın sebebiyle bir kavim nazar-ı rahmetden dûr olunca kendisi nice olur, mulâhaza oluna. Nitekim Resûl-i Ekrem *sallallâhu te'âlâ aleyhi ve sellem* hazretleri *Ebû Hureyre radiyallâhu te'âlâ anh* hazretlerine hitâb ile buyurmuşlardır: “صل من قطعك واعف عن ظلمك واحسن الي من اسائك”⁵⁹⁹ Bu hadîs-i şerîfde kat'-ı rahmden nehy ve sıla-i akrabâ ile emir vardır. Ve Kur'ân-ı Azîmü'ş-şânda dahi “واذا خذنا ميثاق بني اسرائيل لا تعبدون الا الله وبا الوالدين احانا وذوي القربي واليتامي والمساكين وقولوا للناس حسنا واقيموا الصلوة واتوا الزكوة ثم توليتم الا قليلا منكم وانتم ولا ياتل اولوا الفضل منكم والسعة ان يؤ”⁶⁰⁰ buyrulmuştur. Ve yine âyet-i âherîde: “توا اولي القربي والمساكين والمهاجرين في سبيل الله وليعفوا وليصفحوا الا تحبون ان يغفر الله لكم والله غفور رحيم”⁶⁰¹ buyrulmuştur. (Mâ Hazar, 39b)

افتاب دولت بيدار بر بالين تست

میشوي با خواب اي بي درد هم پستر چرا

⁵⁹⁹ Peygamber dedi: “Bir insan seni ziyaret etmese de sen onu ziyaret et. Sana zulmetse de sen onu affet. Bir insan sana kötülük yapsa da sen ona iyilik et.”

⁶⁰⁰ Hani İsrailoğullarından, Allah'tan başkasına kulluk etmeyin, anneye-babaya, yakınlarla, yetimlere ve yoksullara iyilikle davranın, insanlara güzel söz söyleyin, namazı dosdoğru kılın ve zekatı verin diye misak almıştık. Sonra siz, pek azınız hariç, döndünüz ve (hâlâ) yüz çeviriyorsunuz. Bakara, 83.

⁶⁰¹ Sizden, faziletli ve varlıklı olanlar, yakınlarla, yoksullara ve Allah yolunda hicret edenlere vermekte eksiltme yapmasınlar, affetsinler ve hoşgörsünler. Allah'ın sizi bağışlamasını sevmez misiniz? Allah, başlıyandır, esirgeyendir. Nur, 22.

Âfitâb-ı devlet-i bîdâr ber-bâlîn-i tüst

Mî-şevî bâ-hâb ey bî-derd hem-pister çerâ

Devlet-i bîdâr ki âfitâb gibidir. Senin yastığının üzerindedir. Sen ise uyku ile ey bî-derd bir döşekdesin. Bu hâl niçindir? Fi'l-vâki' nâzım merhûmun buyurduğu gibi hâb ile hem-pister olmağdan bî-dârlık ile hem-pister olmak evlâdır. Belki farzdır. Nitekim *Bilâl-i Habeşî radiyallâhu anh* hazretleri gecelerde esnâ-yı temcîdde buyururlar idi, diye menkûldur. Beyt:

تَبَقُّظُوا تَبَقُّظُوا يَا بِنَامَ قَدْ هَزَمَ الْفَجْرَ جُنُودَ الظَّلَامِ⁶⁰²

Ve yine bîdârlığın efdâliyyetine delâlet eder çok nesnelere vardır. (Gencîne-yi Maârif, 31a)

4.1.3. ÂB-I HAYÂT

Farsça, hayat suyu manasındadır. Bu suyu içenin ölümsüz olacağına inanılır. Aynı manaya gelen başka terimler de vardır: Âb-ı zindegi, âb-ı câvidanî, dirilik suyu, bengisu, hayat kaynağı, aynü'l-hayat, nehrül-hayat, âb-ı Hızır, âb-ı iskender.

Kur'an'da âb-ı hayâta işaret Hz. Hızır ve Hz. Mûsâ hikâyesindedir. Bu hikâye şu şekilde cereyan etmiştir: İsrailoğullarının peygamberi, Hz. Mûsâ bir gün genç arkadaşıyla birlikte yolculuğa çıkar. Hedef, yolda Hz. Hızır ile buluşmaktır. Buluşma yeri de “iki denizin birleştiği” mevkidir. Hz. Mûsâ bu yeri tanıyabilmek için yanına balık alır, bu balığın canlanıp denize atılması, buluşma yerini belirleyen bir işaret olacaktır. Ancak Hz. Mûsâ'nın genç arkadaşı deniz sahilinde uğradıkları kayanın yanında, balığın canlanarak denize atıldığını ona haber vermeyi unuttur. Yolda yemek için konakladıklarında, durumu kendisine anlatır. Bunun üzerine Hz. Mûsâ tekrar o yere döner ve gerçekten aradığı kişinin, orada bulunduğunu görür.

Kendisine Allah tarafından “rahmet” ve “gizli ilim” verilen bu kulun Hızır adını taşıdığı, başta Buhârî, Müslim olmak üzere Ebû Dâvud Tirmizi ve el-

⁶⁰² Uyanınız uyanınız, ey uyuyanlar, şüphesiz fecir karanlık askerlerini yendi.

Müstedrek'te yer alan bazı hadislerde bildirilmiştir. Kur'an-ı Kerim ve Buhârî dışındaki hadis kaynaklarında, Hz. Mûsâ ile arkadaşının yanlarına azık olarak aldıkları tuzlu balığın nasıl dirildiğine dair herhangi bir açıklama yoktur. Sadece Buhârî'de mevcut değişik bir rivâyette, bu sebebin açıklandığı görülmektedir. Bu hadise göre; Hızır ile buluşacakları kayanın dibinde bir ayn (kaynak) vardı ki, buna hayat kaynağı (aynü'l-hayat, âb-ı hayat) deniyordu. O suyun temas edip de diriltmediği hiçbir şey yoktu. Tuzlu balığa işte bu sudan sıçramıştı.

Âb-ı hayat, Zülkarneyn kıssasında da geçer; Nuh'un torunu Yunan'ın soyundan gelen İskender-i Zülkarneyn, ebedî hayat veren ve insanüstü güçler kazandıran âb-ı hayattan bahsedildiğini duyar ve bunu aramaya karar verir. Rivâyete göre, Allah, bunu Şam'ın soyundan birine nasip edecektir. Zülkarneyn, halasının oğlu olup Hızır diye anılan Elyesa ile askerlerinin refakatinde yolculuğa başlar. Âb-ı hayat, “karanlıklar ülkesi”ndedir. Yolda bir fırtına yüzünden Zülkarneyn ve Hızır askerlerden ayrı düşerler. Bir müddet sonra karanlıklar ülkesine gelirler. Zülkarneyn sağa, Hızır sola giderek yollarını tayine çalışırlar. Günlerce yol aldıktan sonra Hızır ilâhî bir ses duyar ve bir nur görür. Bunların kendisini çektiği yere gidince de orada âb-ı hayatı bulur. Bu sudan içer ve yıkanır. Böylece hem ebedi hayata kavuşur, hem de insanüstü güçler ve kabiliyetler kazanır. Sonra Zülkarneyn ile karşılaşırlar. Zülkarneyn durumu öğrenir ve âb-ı hayatı arar ama bulamaz, kaderine razı olur. Bir müddet sonra ölür.

Tasavvufta âb-ı hayat, Allah'ın el-Hayy ismiyle ilgilidir. Bu ismi öz vasfı haline getiren kimse, âb-ı hayatı içmiş olur. Artık o, Hakk'ın “hayy” sıfatıyla hayatta olduğu gibi diğer canlılar da onun sayesinde hayat kazanır. Bu mertebedeki insanın hayatı, Hakk'ın hayatıdır.⁶⁰³

باب زندکي کرد سفر شويند از رويت

کني چون حضر اکر تعمير ديوار يتيمان را

Be-âb-ı zindegî gerd-i sefer şûyend ez- rûyet

⁶⁰³ Cebecioğlu, “Âb-ı Hayat” mad. 2009, s. 9-10.

Künî çün Hızır eger ta'mîr dîvâr-ı yetîmân-râ

Âb-ı hayât ile sefer tozunu senin yüzünden yıkarlar. Eğer *Hızır* gibi yetimlerin dîvârını ta'mîr edersen, hâsılı eğer seferde bir iş görürsün makbûl u mu'teber olursun, demektir. (Gencîne-yi Maârif, 6b)

هر که داغ حوادث همچو مردان صبر کرد

خورداب زندکي زين اتشين پيمانها

Her ki ber-dâğ-ı havâdis hem-çü merdân sabr kerd

Hord âb-ı zindegî z'in âteşin peymânehâ

Her kimse ki dâğ gibi olan havâdis-i dehriyyeye merdân-ı Hudâ gibi sabr eyledi. Bu âteşe mensûb kadehlerden ki murâd, dâğ-ı havâdisdir. Onlardan âb-ı hayât-ı ma'nevî nûş eyledi ve hayât-ı ebedî buldu. (Gencîne-yi Maârif, 15b)

Benim gibi bir zinde-dil ve kalbi ferah sâhibi âlemde yok idi. Zîrâ kendi âb-ı rûyumdan bana çeşme-i bekâ var idi. Fi'l-vâki' âb-ı rûy insâna âb-ı hayât çeşmesidir ve insânın hayâtına sebebidir ve kadri olmayan adem meyt gibidir. (Şerh-i Kasâid-i Mevlânâ Şevket, 45)

لبت بخون جگر شسته روي مرجان را

خط تو ساخته خس پوش اب حيوان را

Lebet be-hûn-ı ciger şüste rûy-ı mercân-râ

Hat-ı tü sâhte has-pûş âb-ı hayvân-râ

Senin lebin mercânı ciğer kanıyla yıkamışdır. Ve yine senin hattın âb-ı hayâta mâtem libâsı düzmüşdür. Ya'ni lebinin humretini mercân görünce hasedinden ciğerinin kanıyla kendini yıkayıp kırmızı eyledi ve yine âb-ı hayât, hattının hayât-bahşılığını görünce ye's edip köhne-pûş oldu. (Gencîne-yi Maârif, 23b)

فيضي كه خضر يافت ز سرچشمه حيات

دلهاي شب زديده تر ميبريم ما

Feyzî ki Hızr yâft zi-ser-çeşme-i hayât

Dil-hâ-yı şeb zi-dîde-i ter mî-börîm mâ

Bir feyz ü nasîbî ki *Hızır aleyhisselâm* âb-1 hayât pınârından onu buldu ve onunla zâhirde ve bâtında ebediyye buldu. Biz onu gecelerin içinde ağlayıcı gözümüzden iletiriz ve gözümüzün yaşından o haz u nasîbi buluruz, demekdir. Fi'l-hakîka âşıklar cevî-i leyde bükâlarından âb-1 hayât-1 ebediyyeye vuslât etmişlerdir. Bundan için,⁶⁰⁴ الليلي صبا لي demişlerdir.

Bu beytde ağlayıcı gözü âb-1 hayât pınârına ve gözyaşını âb-1 hayâta teşbîh buyurdular. Çünkü ser çeşme-i hayât şemsin tulû' etmediği mekânlarda ve dâim gece olan yerlerde olduğundan, cinâs-1 şî'ri hâsıl olsun için *dilhâ-yı şeb* zikri lâzım geldi. Beyt-i şerîf-i mu'ciz-i şu'arâdır.⁶⁰⁵ نورالله تعالي مرقدہ (Gencîne-yi Maârif, 26b)

حريف رشك خضر واب حيوان نبستم صائب

زاب تيغ او پر ميکنم پيمانه خود را

Harîf-i reşk-i Hızr u âb-1 hayvân ne-bestem Sâ'ib

Zi-âb-1 tîg-i o pür mî-künem peymâne-i hod-râ

Hazret-i Hızır'ın ve âb-1 hayâtın hasedine nedîm ve musâhib değilim. Ve *Hazret-i Hızır*'ın ve âb-1 hayâtın likâsını halk gibi murâd etmem. Zîrâ o güzelin kılıcının âbından kendi kadehimi dolu eylerim. Bu su âb-1 hayâtdan hayırlıdır. Binâberîn âb-1 hayâtın ve *Hızır*'ın visâline tahassür etmem, demekdir. (Gencîne-yi Maârif, 24a-25b)

⁶⁰⁴ Gecelerim benim için gözyaşı döktü.

⁶⁰⁵ Allah kabrini nurlandırın.

4.1.4. VÜCÛD

Arapça, var olmak varlık ve bulmayı ifade eden bir kelimedir. Sâlik beşerî vasıtalarından fâni olunca Hakk'ı bulur. Varlığı bulmayı ifade eden üç tasavvuf terimi, aralarındaki nüanslarla şu şekilde birbirlerinden ayrılırlar:

a) Vecd: Aşkla cezbeye düşmek ki, kendiliğinden olur.

b) Tevâcüd: Kendiliğinden olmaksızın sâlikin zorlamasıyla elde edilen bir hâldir.

c) Vücûd: Vecd ve tevâcüdün ötesindedir. Hak'la Hakk olmak. Vücûd makamındaki sâlikin vecd ve tevâcüde iltifatı yoktur. Zira vücûd, vecd ve tevâcüden üstündür. Kısaca, hakikat sultanı ortaya çıkınca beşerî vasıfların yok olmasına vücûd denir.

معرفت فانی شدن در وی بود

هرکه فانی نیست عارف کی بود

Ma'rifet fâni şoden der-vey büved

Her ki fâni nîst ârif key büved

Cenâb-ı Hazret-i Şeyh kuddise sırrıhu ma'rifetu'llâhı ta'rîfe ve hakîkat-ı irfân ne idüğünü beyâna şürû' edip buyururlar. Asıl ma'rifet Cenâb-ı Hakk'da fâni olmak olur. Hakk'da fâni olmak kendini aradan kaldırmaktır ve her şeyi Hakk'a vermektir. Ve bir şeyi bir kimseden bilmeyip ve eşyaya dahi te'sîr vermemektir. Beyt:

Okur bu mısra'ı ehl-i harâbât

Ki “التوحيد السقاط الاضافات”⁶⁰⁶

⁶⁰⁷“الاشياء ما شمت رائحة الوجود” ve dahi Hulâsa-i mekâl *Lâ mevcûda illâllâh* ve dahi sırrına irmekdir. Kutb-ı Rabbânî mazhar-ı esrâr-ı Samadânî *Cenâb-ı Şeyh Seyyid Aziz Mahmud Hüdâyî* kuddise sırrıhu’s-sâmî *El-Cem’ ve’t-Tefrîk* nâm risâle-i manzûmelerinde buyururlar ki: Bir gün *Ebû Yezîd-i Bistâmî kuddise sırrıhu* hazretleri hasta olup buyurdular ki: Hakk’a yarar bir amelim yokdur illâ tevhîdim vardır. Huzzâr-ı meclisden ba’zılar Azîz-i müşârün ileyhe evâsıt-ı hâli ise terbiye olarak, eğer intihâ-yı hâli ise küstâhlık olarak dediler ki sen bir gün süd dedin ve benim yüreğimi süd ağrıtdı dedin ağrıyı süde verip Hakk’a virmedin. Sen böyle olunca sende nice tevhîd olur. Zîrâ tevhid-i hakîkî her şeyi Hakk’a vermektir. Mısra-i sâninin ma’nâsı: Her kimse ki fenâ fi’llâh değildir. Kaçan ârif-i bi’llâh olur, olmaz demektir. Bu irfân bâlâda beyân olunduğu gibi ancak mürşid-i kâmil vasıtasıyla sülûka tevakkuf eder. Ulûm-ı zâhire ile olmayacağı iclâ-yı bedîhiyyâtındandır. *Vey* vavın fethiyle zamîrdir, Cenâb-ı Hakk’a râci’dir. (Mâ Hazar, 24a-24b)

خاك دركاسه سرکن نظر خودبين را

که زدرياست فزون موج خطر ايينه را

Hâk der-kâse-i ser kün nazar-ı hod-bîn-râ

Ki zi-deryâst füzûn mevc-i hatar âyîne-râ

Kendini görücü nazarın başının kâsesine toprak eyle. Ya’ni öldür, demek olur. Zîrâ âyînenin mahûf dalgası, deryânın mahûf dalgasından ziyâdedir. Senin nazar-ı hod-bînini sağ görürse dalgasını tahtına alır ve aldırır. Ammâ sen mukaddem ⁶⁰⁸موتوا قبل ان تموتوا sırrına erersen âyînenin mevc-i hatârından zahmet görmezsin. Zîrâ mevc, mürdeyi üzerinde tutar ve mürdeye hürmet eder.

Bu beytin ma’nâ-yı tasavvufisi bu olur ki âyîne gibi mücellâ ve musaykal zevât-ı kirâmın yanına varlık ile varma. Belki yokluk ile var ki, onların bereketine ve

⁶⁰⁶ Tevhid bütün izafelerden sıyrılmaktır.

⁶⁰⁷ Varlık birgün yok olacaktır. Bugün var, yarın yok.

⁶⁰⁸ Ölmeden önce ölüünüz.

feyzine nâ'il olası. Eğer ucub u gurur ile onların yanına varırsan seni tard ederler ve bereketinden mahrûm olursun. Zîrâ ehlullâh kendilerine varlık istemezler demek olur. (Gencîne-yi Maârif, 32b-33a)

هرکه عارف شد خدای خویش را

در فنا بیند بقای خویش را

Her ki ârif şod Hudâ-yı hîş-râ

Der-fenâ bîned bekâ-yı hîş-râ

Her kimse ki kendi Tanrısına ârif oldu, vücûdunun bekâsını fenâda görür. Ya'ni kendi vücûdunu el-ân fânî ve yok görür ve kendini aradan kaldırır. Ve mürîd ancak Allâhu Te'âlâ olduğunu bilir. Hâsıl-ı kelâm,

Görünen Hakk'dır gören Hakk gösteren

Yâ Nizâmoğlu iken görmek neden

beyt-i şerîfini ve dahi,

Âlem esîr-i mest-i meşiyet değil midir

Âdem zebûn-ı pençe-i kudret değil midir

beytini vird-i zebân eyler. Eğer Allâhu Te'âlâ'ya ma'rifeti olmaz ise "Ben bilirim, ben yaparım, ben kılarım, irâdem elimde değil mi?" diye türrehât ve hezeyân söylemekden hâlî olmaz. İnsân el-ân mahv u fânî olduğuna "كل شیء هالك الا وجهه"⁶⁰⁹ nazm-ı celfli kifâyet eyler. Zîrâ *hâlik* ism-i fâ'ildir ve ism-i fâ'il zamân-ı hâle delâletde hakîkatdir. Böyle olunca ma'nâsı her şey el-ân hâlikdir. Allâhu Te'âlâ'nın zâtı eşyâ içinde müstesnâ demektir. Ve dahi ma'lûm ola ki sûfiyye kaddesallâhu esrârahüm teceddüd-i cevâhiri kâi'llerdir. Eşâ'ire teceddüd-i a'râz kâ'il oldukları

⁶⁰⁹ Allah'ın yüzünden (zatından) başka her şey helak olucudur. Kasas, 88.

gibi. ⁶¹⁰“وترى الجبال تحسبها جامدة وهي تمر السحاب“ gibi. *Mesnevî-i Şerîfde ve Risâle-i Kuşeyrî*'de mestûr ve musarrahdır. Nazar oluna. (Mâ Hazar, 23b)

اكر از حسن عالمكبر او زاهد شدي واقف

پرستيدي بجاي كعبه هر سنك نشاني را

Eğer ez-hüsn-i âlem-gîr-i o zâhid şodî vâkıf

Perestîdî be-cây-ı Ka'be her seng-i nişânî-râ

Eğer yârin cihânı tutucu hüsn ü cemâlinden zâhid vâkıf olaydı ve her nesne vücûd-ı Bârî'nin zilli ü sâyesi olduğunu bileydi ve esrâr-ı vâhdet-i vücûda ârifler gibi âgâh olaydı *Ka'be-i Mükerrreme* yerine her bir seng-i nişâna tapar idi. Ve zâhid her seng-i nişânı *Ka'be*'den fark u temyîz etmez idi ve *Ka'be* bilir idi. Velâkin zâhid yârin âlem-gîr olan hüsnünden vâkıf olmamağla fakat *Beytullâh*'ı *Ka'be* bilip onu tavâf eyledi. Ve ta'zîm ve hürmeti *Ka'be*'ye etdi ve kıble fakat onu bildi. فَأَيْنَمَا تُولُوا فَتَمَّ وَجْهُ اللَّهِ ⁶¹¹ nazm-ı celîli sırrından âgâh olamadı.

Ârifler *Ka'be* içindeki musallâ gibidir. Her cânibe ki teveccüh eder. Namâzı dürüst olur. Zîrâ ona her taraf *Ka'be*'dir. Lâkin avâm *Ka'be* hâricindeki musallâ gibi olmağla ona *Ka'be*'ye teveccüh lâzımdır. Zîrâ “*sümme vechullâh*” sırrına ermemişlerdir.

Mesel: Deryâda balıklar su ararlar imiş ve bulamazlar imiş. Bir eski ârif balık var imiş. Ona suyu sormuşlar. Cevâbında demiş ki: “Sudan hâlî yer var mı?” Ve ba'zı ârifler dahi buyurmuşdur. Mısrâ':

⁶¹² نه مكاني ز تو خالي نه تو در هيچ مكاني

⁶¹⁰ Sen dağları görür, onları yerinde durur sanırsın. Oysa onlar, bulutlar gibi geçip gitmektedir. Neml, 88.

⁶¹¹ Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü işte oradadır. Bakara, 115.

⁶¹² Hiçbir mekân senden münezzeh değildir, sen hiçbir mekânda da değilsin.

Meydân-ı inkâr ve inâdın ser-bülendî ve suhtelerin peygamber-i ercümendi, *Ber-gûy* dedikleri *Yâdigâr-ı Tarîkat* nâm kitâbında bu kelâm küfürdür demiş. Çünkü küfr ü imân nedir biçâre bilmez idi. (Gencîne-yi Maârif, 5a)

نیست در طینت جدایی عاشق و معشوق را

شمع بتوان ریخت از خاکستر پروانها

Nîst der-tynet cüdâyî âşık u ma'şûk-râ

Şem' be-t(ü)vân riht ez-hâkister-i pervânehâ

Âşık ile ma'şûkun hilkatinde ayrılığı yokdur ve ikisi bir şeyden halk olunmuşdur. Bu sûretde meselâ pervânelerin külünden mum dökmek ve şamdana döküp yakmak mümkündür. Zîrâ şem'in eczâsı ve pervânelerin eczâsı şey-i vâhiddir. Âşık, ma'şûkun gayrı değildir, demektir. Bu beytle vahdet-i vücûda işâret buyururlar.

Zîrâ o makâmından *Bâyezîd-i Bistâmî kuddise sirruhu*: ⁶¹³ليس في جبتي سوى الله buyurmuşdur. Ve yine *Ebu'l Hasan-ı Harrâkânî kuddise sirruhu*: ⁶¹⁴لو عرفتموني سجدتموني buyurmuşdur. Ve yine *Hallâc-ı Mansûr kuddise sirruhu*: “Ene'l-Hakk” buyurmuşdur. Ve cümle ashâb-ı ma'rifet “*Heme Ost*”⁶¹⁵ buyurmuşlardır. (Gencîne-yi Maârif, 16a)

صائب حريف سيلئ باد خزان نه

پیش از خزان زخود بفشان برك و بار را

Sâ'ib harîf-i seylî-i bâd-ı hazân ne'i

Pîş-ez-hazân zi-hod be-feşân berg ü bâr-râ

⁶¹³ Cübbemin içinde Allah'tan başkası yok.

⁶¹⁴ Beni bilseydiniz bana secde ederdingiz.

⁶¹⁵ Her şey O'dur.

Ey *Sâ'ib*! Sen hazân rûzgârının sillesinin harifi ve onu yemeğe ve sâhib ü mukârin değılsin. Ve sende ona tahammüle kadr ü sabr yokdur. Böyle olunca bâd-ı hazân-ı mevt gelmezden evvel şecere-i vücûdunda olan meyvelerini ve yaprağını dök ki; bâd-ı hazân esdikde sende dökecek bir nesne bulmasın ve onun şamarından halâs bulasın.

Hülâsa-i kelâm, موتوا قبل ان تموتوا⁶¹⁶ emrine imtisâl edip mevt-i ıztırârîden mukaddem mevt-i ihtiyârî ile mürde ve meyyit ol ki mevt gelince ondan aslâ elem ü keder görmeyesin, buyurmak ister. (Gencîne-yi Maârif, 18b)

کره بهستی موهوم چون حباب مزن

بکیر ناخنی از موج و این کره بکشنا

Gireh be-hestî-i mevhûm çün habâb me-zen

Be-gîr nâhunî ez-mevc ü în gireh be-küşâ

Habâb gibi mevhûm olan vücûduna ukde vurma, bahrin mevcinden bir tırnak al ve ukde-i vücûd-ı mevhûmîyi onunla aç. *Habâb*, *hân*ın fethiyle su üzerinde olan kabarcığa derler ki düğüm gibidir. Habâb ziyâde za'îf olmağla vücûd-ı mevhûmu ta'bîr eyledi ve nefis-i habâb dahi ukdeye benzediğinden keennehu vücûd-ı mevhûmisine kemâl-i muhabbeti olmağla düğüm vurmuş gibi oldu. Senin vücûdun kemâliyle za'îf olmağla habâbın vücûduna benzer. Sen dahi vücûd-perest olup "Ammân vücûdum zâ'il olmasın" diye habâb gibi düğüm eyleme, demektir.

Çünkü düğüm tırnakla hâl olunur. Binâberîn mevc dahi tırnağa şebîh olduğundan mevcden bir tırnak tut, dedi. Hâsıl-ı kelâm insân-ı kâmilden bir tırnak al ve vücûd-ı mevhûmiye vurduğun ukdeyi hâl eyle ve ten-perver olmakdan geç, buyururlar.

İşbu beytde *mevc*den murâd, bahrdır ve bahrdan murâd, insân-ı kâmildir. Mevc ünvânıyla ta'bîri tırnağa münâsebet hâsıl olsun içindir ve tırnakdan dahi kudret

⁶¹⁶ Ölmeden önce ölünüz.

murâd olunur. Fi'l-vâki' şeyh-i kâmilin himmeti vücûddan insânı geçirir. (Gencîne-yi Maârif, 22b)

میبرد چشم حباب ما همان از تشنگی

کر چه پیوستست بادریای رحمت جوی ما

Mî-pered çeşm-i habâb-ı mâ hemân ez-teşnegî

Gerçi peyvestest bâ-deryâ-yı rahmet cûy-ı mâ

Bizim habâb gibi vücûdumuzun gözü susuzluğundan uçar ve mahv olur. Uçmaktan murâd habâbın sevinmesidir. Eğerçi vücûdumuzun ırmağı Cenâb-ı Hakk'ın deryâ-yı rahmetine muttasıl ise de, ya'ni deryâ-yı feyz-i Bârî'ye nehr-i bedenimiz muttasıldır ve dâ'imâ feyz-i İlâhî âbı cûy-ı bedenimize câri olmaktadır. Böyle iken yine kanmayıp deryâ-yı aşk u ma'rifet-i İlâhiyye'ye teşnelik bizde derkârdır, buyururlar. (Gencîne-yi Maârif, 25b)

4.1.5. ADEM

Vücud'un zıddı olup yokluk manasına gelir. Tasavvufta Hakk'tan gayrisidir.

هر که عارف شد خدای خویش را

در فنا بیند بقای خویش را

Her ki ârif şod Hudâ-yı hîş-râ

Der-fenâ bîned bekâ-yı hîş-râ

Her kimse ki kendi Tanrısına ârif oldu, vücûdunun bekâsını fenâda görür. Ya'ni kendi vücûdunu el-ân fânî ve yok görür ve kendini aradan kaldırır. Ve mürîd ancak Allâhu Te'âlâ olduğunu bilir. Hâsıl-ı kelâm,

Görünen Hakk'dır gören Hakk gösteren

Yâ Nizâmoğlu iken görmek neden

beyt-i şerîfini ve dahi,

Âlem esîr-i mest-i meşîyyet değil midir

Âdem zebûn-ı pençe-i kudret değil midir

beytini vird-i zebân eyler. Eğer Allâhu Te'âlâ'ya ma'rifeti olmaz ise “Ben bilirim, ben yaparım, ben kılarım, irâdem elimde değil mi?” diye türrehât ve hezeyân söylemekden hâlî olmaz. İnsân el-ân mahv u fânî olduğuna “كل شيء هالك الا وجهه”⁶¹⁷ nazm-ı celfli kifâyet eyler. Zîrâ *hâlik* ism-i fâ'ildir ve ism-i fâ'il zamân-ı hâle delâletde hakîkatdir. Böyle olunca ma'nâsı her şey el-ân hâlikdir. Allâhu Te'âlâ'nın zâtı eşyâ içinde müstesnâ demektir. Ve dahi ma'lûm ola ki sûfiyye kaddesallâhu esrârahüm teceddüd-i cevâhiri kâi'llerdir. Eşâ'ire teceddüd-i a'râz kâ'il oldukları gibi. “وترى الجبال تحسبها جامدة وهي تمر السحاب”⁶¹⁸ âyet-i kerîmesiyle istidlâl ederler. *Mesnevî-i Şerîfde ve Risâle-i Kuşeyrî*'de mestûr ve musarrahdır. Nazar oluna. (Mâ Hazar, 5b)

4.1.6. MÂSIVÂ

Arapça istisna edatı olan sivâ, mâ mevsûlü ile birleşince başkası anlamına gelir. Tasavvufta Allah'ın dışındaki her şey mâsivâdır. Bütün yaratılanları içine alan bir sınırı vardır. Tasavvufta, gönülde Allah'dan başka neyin sevgisi varsa onun sevgilisi, hattâ ilâhı odur. Bu yüzden kalpten mâsivâ putunun değiştirilmesi, sevginin hep Allah üzerinde yoğunlaşması büyük önem arzeder. “Ey Muhammed nefsinin, nevâsını ilâh edineni görmedin mi?” (Furkan,43; Casiye,23).⁶¹⁹

درورع ثابت قدم باش اي پسر

کر همي خواهي که باشي معتبر

⁶¹⁷ O'nun yüzünden (zatından) başka her şey helâk olucudur. Kasas, 88.

⁶¹⁸ Dağları görürsün, onları hareketsiz sanırsın. Hâlbuki onlar bulutların geçişi gibi hareket ederler. Neml, 88.

⁶¹⁹ Cebecioğlu, “Mâsivâ” mad., 2009, s. 173.

Der-vera' sâbit-kadem bâş ey püser

Ger hemî hâhî ki bâşî mu'teber

Kendini şirk ü küfürden ve ma'siyetden ve mâsivallâha meyl u ragbetden hıfz etmekte ey oğul, dâ'im ol! Eğer ister isen ki indellâh ve inde resûlullâh ve inde'n-nâs makbûl u mu'teber olasın. (Mâ Hazar, 25b)

زبان بستم کشاد دل ز صد جانب درون آمد

نظر پوشیدم از پیش نظر برخاست حائلها

Zebân bestem küşâd-ı dil zi-sad cânib derûn âmed

Nazar pûşîdem ez-pîş-i nazar ber-hâst hâ'ilhâ

Lisânımı bağladım. İnkişâf-ı kalb çok taraftan içeri geldi ve her cânibden gönlüm açıldı. Fi'l-vâki' zikrullâhın gayriden akd-i lisân kalbe futûhât-ı ilâhiyyeye sebep olur. Binâberîn meşâyih-i tarîkat, sükûta mulâzemet göstermişlerdir. *Mevlânâ Câmi Nefehâtü'l-Ûns* nâm kitâbında buyurmuştur. Beyt:

صمت وجوع وسهر وعزلة و ذکر بدوام

نا تمامان جهان را بکند کار تمام⁶²⁰

Menkûldur ki hâcegândan *Nizâmeddin-i Hâmûş kuddise sırruhu* dâimâ sükûta mulâzemet buyurdularından *hâmûş* lakabıyla mulakkab oldular. Velâkin bu sükût zikr-i kalbîye mukârin olmak şartıyladır ve illâ gönülden efkâr-ı fâside ile meşgûl olursa ve hakkı zikretmezse böyle sükûtdan fâ'ide olmadığı bedîhîdir. Böyle kimse ha sükût etsin ha söylesin, ikisi de birdir. Gözümün önünden gözümü yumdum ve dünyâ-yı deniyyeden ağmâz-ı ayn etdim. Pîş-i çeşmimden perde vü hicâblar mürtefi' oldu. Dünyâyâ nazar ve iltifât göze perde olmağla âlem-i gaybı seyre mâni' olur. Vaktâ ki insân mâsivâdan göz yumar. Âlem-i lâhûtî dâimâ seyrânda olur. (Gencîne-yi Maârif, 3a)

⁶²⁰ Susmaya, açlığa, uykusuzluğa, uzlete ve zikre devam ederek cihanın eksikliğinde tam bir iş yap.

بادل فارخ چو باشي تندرست

ديگر از دنيا نباشد هچ جست

Bâ-dil-i fârig çü bâşî ten-dürüst

Dîger ez-dünyâ ne-bâşed hîç cüst

Mâsivâdan fârig-ı kalb eyle. Çünkü ten-dürüst olursun. Gayrı dünyâdan hiçbir şeyi taleb eylemek lâyük olmaz. Zîrâ ni'met-i dünyâ sâlik-i âhîret u tâlib-i Hakk olana bu kadar kifâyet eder. *Cüst* fa'il-i mâzîdir, lakîn iki fi'l bir mahalle cem' olsa fi'l-i sâni mastar ma'nâsına olmak kâ'ide-i Fârisî'dendir. (Mâ Hazar, 7b)

هرکه او را معرفت بخشد خدای

غیر حق را در دل او نیست جای

Her ki o-râ ma'rifet bahşed Hudây

Gayr-i Hak-râ der-dil-i o nîst cây

Her kimse ki ana *Vâhib-i lem yezel* irfân bağışlar, Mevlâ-yı Mûte'âlin gayrinin anın gönlünde yeri yokdur. Zîrâ ârifin indinde Hakk'dan gayri kimse olmaz. Var olan ancak Allâhu Te'âlâ'dır. Mâsivâullâh çeşminde muzmahil u lâ-şeydir. *Bahşed* fi'l-i muzâri'dir, bağışlar demektir. Fi'l-i mazisi *bahşîd* ve masdarı *bahşîden* ve ism-i fâ'ili *bahşende* ve emr-i hâzırı *bahş* gelir. *Hudây* hânın fethiyle esmâ-yı İlâhiyyedendir. Gâhîce âhirinden yâsı hazf olunur. *Cây* mekân ma'nâsınadır. Bunun dahi ba'zen yâsı mahzûf olur. Zîrâ kelimenin âhirinde yâ olsa yânın mâ-kabli elif olsa yâyı isbât ve hazf câ'izdir. Meselâ *gedây* ve *gedâ* gibi. (Mâ Hazar, 24a)

نزد عارف نیست دنیا را قدر

بلکه بر خود نیستش هرگز نظر

Nezd-i ârif nîst dünyâ-râ kadir

Belki ber-hod nîsteş hergiz nazar

Ârifin indinde dünyânın şeref ü i'tibârı yokdur. Belki kendi üzerine aslâ ârifin nazar u iltifâtı yokdur. Nitekim dünyânın şeref ü kadri olmadığına “لو كانت الدنيا لو كانت الدنيا جيفة”⁶²¹ hadîs-i şerîfi ve dahi “الدنيا ملعونة”⁶²² hadîs-i şerîfi ve dahi “الدنيا ملعونة”⁶²³ hadîs-i şerîfi ve dahi “الدنيا ملعونة”⁶²⁴ dendiğinde “قال كحلّم النائم”⁶²⁵ hadîs-i şerîfi kifâyet eder. *Nezd nûnun fethi ve zânın sükûnuyla ind ma'nâsınadır ki Türkçe'de kâfin kesriyle kat ta'bîr olunur ve kadr ü şerefe derler. (Mâ Hazar, 24a)*

خاطر كس را مر نجان اي پسر

ور نه خوردي زخم بر جان اي پسر

Hâtır-ı kes-râ me-rencân ey püser

V'er ne-hordî zahm ber-cân ey püser

Ey oğul! Hilâf-i şer'-i şerîf kalb yıkmak ve bi-gayr-i vech kimseyi incitmek ne mertebe kabîh olduğunu teyakkun etdınse kimsenin kalbini incitme, yohsa cân üzre yara yersin ve ruhun nâ-sâf olmasına bâ'is olursun.

Me-rencân nehy-i hâzırır. Fi'l-i muzârîsi *rencânedir*. Ve emr-i hâzırır *rencândır*. *Mîm*-i meftûha alâmet-i nehydir. Ma'lûm ola ki sûfiye indinde a'zam zünûb bi-gayr-i hakk kesr-i kalbdır. Zîrâ gönül nazargâh-ı Cenâb-ı Hudâ'dır. Nitekim hadîs-i şerîfde “ان الله لا ينظر الي صوركم ولا الي اعمالكم ولكن ينظر الي قلوبكم و نياتكم”⁶²⁶ buyrulmuşdur. Binâen alâ hezâ Şeyh hazretleri kesr-i kalbden nehyde mübalâga buyurdular. Siyerden *Altıparmak*da mestûrdur ki gönül her ne mikdâr zehârif-i dünyâ ile memlû ve hubb-ı sivâ ile alûde-i çirkâb ise Ka'betu'llâh ve nazargâh-ı Hudâ

⁶²¹ Eğer dünya Allah nazarında sivrisineğin kanadı kadar bir değer taşıyaydı tek bir kâfire ondan bir yudum su içirmezdi. Tirmizi, İbn Mâce.

⁶²² Dünya leş ve talipleri de köpeklerdir. El-Aclunî, Keşfu'l-Hafâ, c. 1, s. 492; Kenzü'l-Ummal, 8564.

⁶²³ Dünya melanettir.

⁶²⁴ Yâ Resûlallah dünya nedir?

⁶²⁵ Dedi: “Uyku gibidir.”

⁶²⁶ Allahu Te'âlâ sizin suretlerinize ve işlerinize bakmaz. Lakin o sizin kalplerinize ve niyetlerinize bakar.

olmakdan çıkmaz. Zîrâ Ka'be-i mükerremeyi kefere-i Kureyş esnâm ile mâl-â-mâl eyledikte Ka'be-i mutahhara yine Beytullâh ve manzargâh-ı Cenâb-ı Kibriyâ idi. (Mâ Hazar, 4b)

4.1.7. NA'LEYN

Arapça, iki ayakkabı demektir. İki ayakkabıdan kasıt: Rıza-gazab, kahr-lütuf, celâl-cemal gibi Hakk'a ait birbirine zıt sıfatlardır. İki ayakkabıyı çıkarmak, dünya ve âhireti terketmek demektir. Hz. Musa'nın Tûr Dağı'nda mazhar olduğu şu hitap gibi: "Ey Musa iki ayakkabını çıkart at, çünkü sen, mukaddes bir yerdesin" (Tâhâ,12). Sûfilerce mukaddes vadiye erenler, kıyasın iki öncülüne gerek duymazlar, zira sonuç onlara ayan beyan ortadadır.

عشق آمد و بیرون درافکند چو نعلین

از خلوت اندیشه من هر دو جهانرا

Âşk âmed ü bîrûn der-efkend çü na'leyn

Ez-halvet-i endîşe-i men her dü cihân-râ

Muhabbetullâh kalbime gelip iki pâpûş gibi kuvve-i mütefekkiiremin halvetinden iki cihânı kapının taşrasına bıraktı ve hayâlimde dünyâ ve ukbâdan bir nesne kalmayıp ancak rızâ-yı Bârî ve vuslat bana maksûd u matlûb oldu. Fi'l-vâki' âşıklar bu iki efkârdan berîlerdir. *Seyyid Nizâm-zâde kuddise sırruhu* buyururlar:

Zâhidlere ver cenneti

Müştâkıdır anlar katı

Ben isterem sen hazreti

Ayırma 'aşkından beni

Ma'lûm ola ki iki *cihâm* hakir olmağla iki pâpûşa teşbîh buyurdular. Zâhidlerin indinde dünyâ nice hakir ise, âşıkların indinde dahi cennet öylecedir. Zîrâ o dahi dârü'n-ni'am ve hazz-ı nefis yeridir. (Gencîne-yi Maârif, 2b)

4.1.8. ÂHİRET

Dünyanın zıddı olarak kullanılır. Dünya, nisbeten daha yakın anlamına gelirken, âhiret, dünyaya nisbetle sona kalan, tehir eden, geciken, son, neticede varılacak yer gibi anlamlara gelmektedir. “Öbür Dünya” diye tabir olunan, cennet, cehennem, ârâf, iyiliklerin ve kötülüklerin karşılandığı yer, sırat, mizan gibi yerleri ihtiva eder. Ehl-i sünnet inancına göre bunların hepsi haktır ve gerçektir. Dinlerin çoğunda ahiret inancı vardır. Öbür dünyada ölüm yoktur. Oradaki hayat ebedîdir. Kur'an-ı Kerim'deki bir ayete göre ahiret dünyaya nisbetle daha hayırlıdır: “Muhakkak ki âhiret senin için dünyadan daha hayırlıdır.” (Duha, 4)⁶²⁷

Hâsılı âkil olanlara ihtiyârlık ve halkın mevdi ve bedeninin emsâli şeyler dâr-ı âhirete âmâde olmasına bâ'is olur. Ammâ gâfiller kendilerinde emâre-i mevdi görmedikçe ne tövbe eder ve ne istiğfâr eder ve ne vasiyyet eder, demektir. Tabl-ı rihletden murâd, emâre-i mevtdir. (Gencîne-yi Maârif, 7a)

دران سرست بزركي كه نيست فكر بزركي

دران دلست تماشا كه نيست ذوق تماشا

Der-ân serest bozorgî ki nîst fikr-i bozorgî

Der-ân dilest temâşâ ki nîst zevk-i temâşâ

Ululuk ve sa'âdet-i dâreyn ol başdadır ki o başda dünyâ ululuğu fikri yokdur. Vâcib Te'âlâ hazretlerine ve avâlim-i gaybiyyeye nezâret ve temâşâ ol gönüdedir ki dünyâyâ temâşâ zevki onda yokdur. Fi'l-vâki' dünyâ ululuğunu terk eden âhiret

⁶²⁷ Cebecioğlu, “Âhiret” mad., 2009, s. 12.

ulusu olacağında şüphe yokdur ve yine bu âlem-i fânînin temâşâsını terk eden mazhâr-ı tecelli-i cemâl-i İlâhî olacağında kat'â yine şübhe yokdur. (Gencîne-yi Maârif, 8a)

در افتاب قیامت نمیشوی سیراب

ز تشنگی نشود تا دل تو اب اینجا

Der-âfitâb-ı kıyâmet nemî-şevî sîrâb

Zi-teşnegî ne-şevved tâ dil-i tü âb în-câ

Kıyâmet güneşinde suya kanmış ne reyyân olmazsın, senin kalbin susuzlukdan ve kesret-i savmdan bu âlemde su olmadıkça. *Tâ* bunda *mâdâm* ma'nâsnadır. Zîrâ iki âlemde suya kanılmaz. Dünyâda teşne ol ki âhiretde sîrâb olasın. (Gencîne-yi Maârif, 8b)

در افتاب قیامت چه کار خواهی کرد

اگر بسایه کریزی ز افتاب اینجا

Der-âfitâb-ı kıyâmet çe kâr hâhî kerd

Eger be-sâye girîzî zi-âfitâb în-câ

Kıyâmet güneşinde ne iş eylemek istersin? Eğer âfitâbın hâretinden dünyâda gölgeye kaçarsan. Zîrâ âhîret güneşi dünyâ güneşinden şedîtdir. Menkûldur ki Vacib Te'âlâ hazretleri güneşi bir mil mikdârı takrîb edecek imiş.

برای روزی ان نشه نیز فکری کن

بسست چند کنی فکر نان و اب اینجا

Berây-ı rûzî-i ân neş'e nîz fikrî kün

Be-süst çend künî fikr-i nân u âb în-câ

O neş'e-i sâniyyenin rızkı için dahi bir fikr eyle yetişir. Nice bir bu dünyâda âb u nân fikrini edersin. Zâd-ı dünyâ ile iş bitmez âhîret zahîresi dahi lâzımdır. Ba'zı nüshâda *an neş'e* yerine *an rûz vâki'* olmuştur. Yine *rûzdan* murâd kıyâmet günüdür. (Gencîne-yi Maârif, 9a)

پاکست همجو صبح بعالم حساب ما

در خون شبنمی نرود افتاب ما

Pâkest hem-çü subh be-'âlem hesâb-ı mâ

Der-hûn-ı şebnemî ne-reved âfitâb-ı mâ

Bizim hesâbımız subh gibi bu âlemde pâkdir. Zîrâ biz ⁶²⁸تحاسبوا ان قبل حاسبوا mefhûmunca hesâbımızı tefekkür etdik, böyle bulduk. Zîrâ bizim âfitâbımız bir şebnemin kanına dahi vâki' olmaz ve bir kimseye gadr u cevır ü cefâ etmedik. Bu cihetle âhîretimiz uygundur ve âhîret için kederimiz yokdur. (Gencîne-yi Maârif, 20a)

عشق آمد و بیرون در افکند چو نعلین

از خلوت اندیشه من هر دو جهانرا

Âşk âmed ü bîrûn der-efkend çü na'leyn

Ez-halvet-i endîşe-i men her dü cihân-râ

Muhabbetullâh kalbime gelip iki pâpûş gibi kuvve-i mütefekkişerimin halvetinden iki cihânı kapının taşrasına bıraktı ve hayâlimde dünyâ ve ukbâdan bir nesne kalmayıp ancak rızâ-yı Bârî ve vuslat bana maksûd u matlûb oldu. Fi'l-vâki' âşıklar bu iki efkârdan berîlerdir. *Seyyid Nizâm-zâde kuddise sırruhu* buyururlar:

Zâhidlere ver cenneti

⁶²⁸ Hesaba çekilmeden hesaba çekiliniz.

Müştâkıdır anlar katı

Ben isterem sen hazreti

Ayırma aşkından beni

Ma'lûm ola ki iki *cihâm* hakir olmağla iki pâpûşa teşbîh buyurdular. Zâhidlerin indinde dünyâ nice hakir ise, âşıkların indinde dahi cennet öylecedir. Zîrâ o dahi dârü'n-ni'am ve hazz-ı nefis yeridir. (Gencîne-yi Maârif, 2b)

هر سري دارد درين بازار سوداي دگر

هر كسي بندد بابين دگر دستار را

Her serî dâred der-în bâzâr sevdâ-yı diger

Her kesî bended be-âyîn-i diger destâr-râ

Her bir baş bu bâzâr-ı âlemde bir başka sevdâ tutar. Görmez misin herkes destârını bir sûretde sarar? Kimsenin sarığı kimseye benzemez. Bunun gibi herkesin başında dahi bir sevdâ vardır. Kimisi dünyâyı sever, kimisi âhireti sever ve kimisi ikisinden dahi geçmiş olmağla, ancak Allâhu Te'âlâ'dan gayrı nazarında bir kimse yoktur. (Gencîne-yi Maârif, 31b)

بادل فارخ چو باشي تندرست

ديگر از دنيا نباشد هچ جست

Bâ-dil-i fârig çü bâşî ten-dürüst

Diger ez-dünyâ ne-bâşed hiç cüst

Mâsivâdan fârig-ı kalb eyle. Çünkü ten-dürüst olursun. Gayrı dünyâdan hiçbir şeyi talep eylemek lâyük olmaz. Zîrâ ni'met-i dünyâ sâlik-i âhiret u tâlib-i Hakk olana bu kadar kifâyet eder. (Mâ Hazar, 7b)

حلق خود را پاک دار از هر مزه

تا نیفتی در بلا و در بزه

Halk-ı hod-râ pâk dâr ez-her meze

Tâ neyüftî der-belâ vü der-beze

Kendi boğazını her bir lezzetlü et'ima vü eşribadan pâk tut, tâ ki dünyâ ve âhiret belâsına ve cürm ü günâha vaki' olmayasın. *Meze* feth-i *mîm* ile lezîz olan ta'âm u şarâba derler. *Beze*, bâ-y-ı Arabiyye'nin fethiyle Türkçe suç demektir. (Mâ Hazar, 7b)

خرقه و پشمینه را بردوش کن

شربتي از نامرادي نوش کن

Hırka vü peşmîne-râ ber-dûş kün

Şerbetî ez-nâ-murâdî nûş kün

Ey sâlik-i râh-ı âhiret hırka vü peşmîneyi, ya'ni abâyı omuz üzere eyle ve nâ-murâdlıktan bir şerbet iç. Ya'ni dünyâda ber-murâd olmağı terk edip nâ-murâd olmağı ihtiyâr eyle demektir. *Peşmîne* yünden dokunan şeye derler. (Mâ Hazar, 8a)

بي تکلف باش و آرایش مجو

ترك راحت کير و آسایش مجو

Bî-tekellüf bâş ve ârâyiş me-cû

Terk-i râhat gîr ve âsâyiş me-cû

Dünyâ hakkında teklifsiz ol ve zînet isteme, dünyâ râhatını terk eyle. Ve râhat edeyim hülyâsında olma. Zîrâ râhat âhiretde olur, *ârâyiş-i zînet ve âsâyiş* râhat ma'nâsınadır. Ba'zı üstâdımızdan mesmû'um oldu ki Hallâk-ı lem-yezeli dünyâyı

halk eyledi ve bir siyâh bulut der-’akab cihânı ihâta eyledi. Cenâb-ı Kibriyâ ol sehâb-i esvede gûmum ve humûm yağdırmak ile emr eyledi. Bin sene gam yağdırdı. Ba’de ol bulutu mahv edip bir sehâb-ı ebyâz halk eyledi, ana dahi emr edip bir sâ’at ferah u sūrûr yağdırdı. Hâsılı bu dâr-ı dünyâ bir evdir ki bin sene gam ve bir sâ’at ferah yağmıştır, âkil olan kimse bu âlemde râhat istemez. (Mâ Hazar, 8b)

اي پسر از آخرت غافل مباش

غافلان را در ره باطل مباش

Ey püser ez-âhîret gâfil me-bâş

Gâfilân-râ der-reh-i bâtil me-bâş

Ey oğul âhiretten gâfil olma, gâfiller gibi bâtil yolda olma. Bâtil yol taleb-i dünyâ yoludur. (Mâ Hazar, 9a)

هر که سازد در جهان با خواب و خور

در قیامت نبودش ز اتش کذر

Her ki sâzed der-cihân bâ-hâb u hor

Der-kıyâmet ne-b(ü)vedeş zi-âteş güzer

Her kimse ki dünyâda hâb u hor ile düzülür ve ülfet eder, gayri âhîret zahîresi tedârikinde olmaz, kıyâmet gününde ana cehennemden ya’ni sırât köprüsünden geçmek olmaz, belki aşağı düşüp cehenneme dâhil olur. Sırât köprüsü cehennem üzre vaz’ olacağını “یوصع الصراط علي متن جهنم فمنهم يمر كالبرق الخاطف و منهم من يمر كالريح ال “⁶²⁹ hadîs-i şerîfi beyân eyler. (Mâ Hazar, 9b)

خوار گردد هر کي گردد جاه جوي

اي برادر قرب اين درگاه جوي

⁶²⁹ Cehennemın üzerine kurulmuş olan Sırat köprüsünden bazıları şimşek gibi, bazıları rüzgâr gibi ve bazıları da at gibi geçerler.

Hor kereded her ki kereded câh cûy

Ey birâder kurb-ı in dergâh cûy

Dünyâ ve âhiretde hakîr olur her kimse ki dünyâda mansıbını taleb edici olur. Ey karındaş mansıb bedeli Allâhu Te'âlâ'nın dergâh-ı ma'nevîsine yakınlık iste. *Cûy* emr-i hâzırdır, iste ma'nâsınadır. (Mâ Hazar, 10a)

آنکي بهر آخرت کارش بود

از خدا تشریف بسیارش بود

Ân ki behr-i âhîret kêreş büved

Ez-Hudâ teşrîf bisyâreş büved

Ol kimse ki anın işi âhîret için olur. Hakk Te'âlâ'dan dâr-ı âhîretde ana çok teşrîf olur. *Teşrîf* muhterem kılmak ve ve hil'at ma'nâsınadır. *Behr* bânın fethi ve hânın sükûnuyla için ma'nâsınadır. (Mâ Hazar, 10a)

مال دنیا خاکسانرا دهند

آخرت پر هیز کاترا دهند

Mâl-ı dünyâ hâksân-râ dehend

Âhîret perhîz-kâran-râ dehend

Dünyâ malını hakîrlere verirler. Dâr-ı âhîreti ya'ni cennet-i alâyı muttakîlere verirler. Zîrâ dünyânın indallâh kadri yokdur. Eğer olaydı, *Nemrûd* u *Şeddâd* u *Fir'avn*'a böyle mâl u mülk verilmez idi. Nitekim hadîs-i şerîfde buyrulmuşdur: “لو⁶³⁰ كانت الدنيا تعدل عند الله جناح بعوضت ما سكي منها كافراً شربت ماء” (Mâ Hazar, 10b)

⁶³⁰ Eğer Allah katında dünyanın değeri bir sineğin kanadı kadar olsaydı, kâfirler ondan bir su içemezdi.

مد بري كو رو بدنيا آورد

بهره كي از عالم عقبي برد

Müdbirî k'o rev be-dünyâ âvered

Behregî ez-âlem-i ukbâ bered

Bir müdbir ki dünyâyâ teveccüh eder kaçan âlem-i ukbadan nasîb iledir. Ya'ni ana âhiretde nasîb u kismet verilmez. Nâkil olunur ki *Behlül-i Dâna kuddise sirruhu* hazretlerine bize bir va'z eyle dediler, bir büyük direk durur idi. Direğin bir ucundan tutup kaldırdı, yine yerine bıraktı ve o bir ucundan dahi yine yerine bıraktı. Ba'de ortasından tutup iki ucu dahi yerden kalkmadı. Ba'de buyurdular ki direğin şu ucunu dünyâ farz etdim, acaba ben dünyâyı ele getirebilir miyim dedim, direği tutdum kalkdı. Anladım ki dünyâyâ çalışsam ele gelecek ve yine direğin şu ucunu âhiret farz etdim, ayâ sa'y etdim ele gelir mi dedim, tutdum, ele geldi. Anladım fakat âhirete çalışsam ele gelecek. Acabâ dünyâyı ve âhireti birden cem' edebilir miyim dedim direğin ortasından tutdum iki ucu dahi yerden kalkmadı. Anladım ki dünyâ ve âhiret cem' olmayacak. (Mâ Hazar, 10b)

وقت طاعت تيز رو چون باد باش

وز همه كار جهان آزاد باش

Vakt-i tâ'at tîz-rev çün bâd bâş

V'ez heme kâr-ı cihân âzâd bâş

Tâ'at u ibâdet-i *Hudâ'ya* tenbel olmak ⁶³¹ "اذا قاموا الي الصلوة قاموا كسالي" nazm-1 celîli muktezâsınca sıfat-ı *zemîmeden* olduysa ibâdet vaktinde keskin git ve rûzgâr gibi ol. Ve cemî' cihânın kârından âzâd u fârig ol. Zîrâ âhiret ticâreti dünyâ

⁶³¹ Gerçek şu ki, münafıklar (sözde) Allah'ı aldatmaktadırlar. Oysa O, onları aldatandır. Namaza kalktıkları zaman, isteksizce kalkarlar. İnsanlara gösteriş yaparlar ve Allah'ı ancak çok az anarlar. Nisa, 142.

ticâretinden elzem u evlâdır. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de “وذروا البيع ذلكم خير لكم ان كنتم تعلمون”⁶³² buyrulmuşdur. (Mâ Hazar, 11b)

عاقبت جز نا مرادي نبودش

بهره از عيش و شادي نبودش

Âkîbet cüz-nâ-murâdî ne-b(ü)vedeş

Behreî ez- 'îş ü şâdî ne-b(ü)vedeş

Ârâyîş kaydında olana âhiretde âkîbet murâdsızlığın gayrı olmaz ve âhiret murâdlarıyla ber-murâd olmaz ve âhiretin safâ vü zevkinden ve sürûrundan bir nasîb olmaz. *Behre* feth-i bâ ile nasîb ve kısmet ma'nâsınadır. (Mâ Hazar, 12a)

حرص بكار و قناعت پیشه کن

آخر از مردن یکی اندیشه کن

Hırs be-g(ü)zâr u kanâ'at pîşe kün

Âhır ez-morden yekî endîşe kün

Hırsı terk eyle ve kanâ'ati san'at eyle. Dünyânın sonunda mevtden bir fikir eyle, eğer mevt olmayaydı, mâl cem' etmenin fâ'idesi olur idi. Çünkü mevt mukarrerdir. Ve âhiret muhakkaktır. Dünyâlığa kût-ı lâ-yemût mikdarı sa'y edip zâd-ı âhiret tedârîki lâzımdır. Nice kimseler gördük ki *Kârûn* misâli akçeler cem' etdiler. Ve fukâraya bir habbe tasadduk etmediler, âhir öldüler ve mâlları geri kalıp vârisleri yiyip içip mutemetti' oldular. Kendilerinin kabirlerinde Mevlâ bilir, hâlleri nicedir. *Hafîzanallâh ve iyyâküm min hazâ'l-hâl*. (Mâ Hazar, 15a)

عارف از دنیا و عقبی فارغست

زا نچه باشد غیر مولی فارغست

⁶³² Ey iman edenler, cuma günü namaz için çağrı yapıldığı zaman, hemen Allah'ı zikretmeye koşun ve alış-verişi bırakın. Eğer bilerseniz, bu sizin için daha hayırlıdır. Cuma, 9.

‘Ârif ez-dünyâ vü ukbâ fârigest

Z’ânçe bâşed gayr-i Mevlâ fârigest

Hakikat-i ma’rifeti beyândan sonra ârifnin hâlini beyâna şürû’ edip buyururlar ki ârif-i bi’llâh olan kimse dünyâdan ve âhiretten geçicidir. Ol nesneden ki o eşyâ Mevlâ-yı Müte’âlin gayridir. O şeyden fârigdir. Zîrâ ârifin matmah-ı nazarı Allâhdır ve rızâullâhdır. Cemî’ ashâb-ı ma’rifet “انت مقصودي ورضاك مطلوبي”⁶³³ buyurmuşlardır ve dahi insân dünyâ ve âhiretten geçmedikçe ârif olmaz. İki de ârife haramdır. Nitekim hadîs-i şerîfde “الدنيا حرام علي اهل الاخرة حرام علي اهل الدنيا وهما”⁶³⁴ vârid olmuştur. Ve etdikleri tâ’ât u ibâdet ancak Allâhu Te’âlâ hazretlerine ibâdete ehl u müstehak bilip ve Cenâb-ı Hakk’a kemâl-i şevklerinden ve ubûdiyet-i İlâhiyyeden lezzet aldıklarındır. Ma’den ve menba’-ı ulûm-ı zâhire ve bâtine olan *Hazret-i İmâm Alî kerrema’llâhu vecheh ve radiyallâhu te’âlâ anh* efendimiz “والله ما عبدتك خوفا من نارك وطمعا لجنتك بل وحدثك اهل للعبادة فعبدتك”⁶³⁵ buyurmuşlardır. Ve dahi İznikî Eşref-zâde rızku’llâhu’l hüsne ve ziyâde

Her ne kim işledim ise bî-garaz işlemişim

Bendeyim tâcir değilim ben ticâret etmezem

buyurmuşlardır. Ve dahi Seyyid Nizâm-zâde Seyfu’llâh aleyhi tecelliyâtı’l-ilâh:

Zâhidlere ver cenneti

Müş tâkıldır anlar katı

Ben isterem sen hazreti

Ayırma aşkından beni

⁶³³ Benim maksadım sensin ve isteğim rızanı kazanmaktır.

⁶³⁴ “Dünya, ahiret ehline haramdır, ahirette dünya ehline (dünyayı hedef edinene haramdır). Dünya ve ahiret ise ehlullâha haramdır.” İbn Abbas.

⁶³⁵ Allah’tan korktuğum için, cennet ve cehennemi için ibadet etmem. İbadeti sadece senin için yaparım.

Âhım göğe olsun direk

Sen ol hemân gönlümde tek

Ne o gerek ne bu gerek

Ayırma aşkından beni

Seyyid Nizâmî oğlunun

Maksûdudur didâr anın

Dûr etme vaslından senin

Ayırma aşkından beni

buyurmuşlardır. Ve nite *Eşref-zâde kuddise sırrıhu* bir nutkunda:

Ben fârig-i dü cihânem

İşbu gavgâ neme gerek

buyurmuşlardır. Hülâsa-ı kelâm dünyâdan geçene zâhid derler. Dünyâdan ve ukbâdan geçene ârif derler. Ve dahi ma'lûm ola ki kurrâ-i seb'adan *Hamza ve Kesâi* zât-ı yâ olan kelimeyi nice imâle ederler ise ibâre-i Fârisîde vâki' olan dünyâ vü ukbâ ve Mevlâ gibi olan kelimeleri feth ile ve imâle ile okumak câ'izdir. Nitekim temennâ ve tereccâ gibi olan kelimeleri feth u imâle ile okumak câ'iz olduğu gibi *bâşed* kelimesinin fâ'ili tahtında şîn zamîri *ânçeye râci'* dir.

همت عارف لقای حق بود

زانکه از خود فاقی مطلق بود

Himmet-i ârif likâ-yı Hak büved

Z'ân ki ez-hod fânî-i mutlak büved

Ârifin kasdı Allâhu Te'âlâ'ya mülâkat u vuslatdır. Andan için ki kendiden fânî-i mutlakdır. *Büved* bunda *est* ya'ni *-dir* ma'nâsınadır. Ve himmet kasda derler, masdardır. Ba'zı ârifin “زان روي دل عاشق از عرش فزون باشد”⁶³⁶ buyurmuşlardır. Ba'zı nüshada likâ' yerine bekâ vâki' olmuşdur. Ma'nâsı ârifin himmeti bekâ billâhdır, demektir. Bu nüshâ fânî-i mutlaka ensebdir. Zîrâ fenâ fillâhdan sonra bekâ billâh olur. Ya'ni sîfât bekâ-yı İlâhiyye ile muttasıf olur. Mevt-i sûrî gelmek ile olmaz. Hayât ebediyye-i bâkiye ile mevsûfdur. *Eşref-i Rûmî* hazretleri *kuddise sırrihu* buyurmuşdur:

Ben Eşrefoğlu Rûmîyem

Ben bâkîyem kadîmem

Ben ol murg-ı lâhûtîyem

Ârz u semâ neme gerek

Fânî-i mutlak bütün bütün aradan kendini kaldırmaktan ibâretdir. Ve yine *Âşık Yûnus Hazretleri*:

Cemâlin gören âşıklar ebedi ölmez Allâh'ım

buyurmuşlardır. Mukaddem yazılacaktır *Eşref-i Rûmîye*. Temme bâb-ı ma'rifetu'llâhu te'âlâ. (Mâ Hazar, 25a)

خان اندوهست قوت بندکان

غم شود یار فرح جویندکان

Hân-ı endûhest kût-ı bendegân

⁶³⁶ Ondandır ki aşığın gönlünün yüzü arştan yücedir.

Gam şevved yâr-ı ferah cûyendegân

Gam sofrasının ta'âmıdır Hakk Te'âlâ'nın hâs kullarının azığı. Ya'ni uşşâk-ı İlâhiye gam ve kederi istiskâl etmezler. Zîrâ onunla derece-i kemâle resîde olurlar. Dünyâda ferah ve sürûra tâlib olanların ve gumûm u hümûmdan firâr edenlerin âhiretde yâr u musâhibi gam olur. Zîrâ iki âlemde bile kemâliyle râhat olmaz. Binâ'en aleyh erbâb-ı ma'rifet dünyâ gamını tercîh etdiler. Safâ vü ferahı âhirete terk etdiler. *Kût* azık ve *bende* kul ve *cûyende* isteyici demektir.

هر کي را نبود بدل اندیشه

عاقبت ببند بپا او تیشه

Her ki-râ ne-b(ü)ved be-dil endîşeî

Âkıbet bîned be-pâ o tîşeî

Her kimsenin ki kalbinde bir endîşe yokdur ve dâr-ı âhireti mülâhaza etmez. Âkıbet ayağında bir balta ve keser görür. Ya'ni âhiretde çok mükedder olur demektir. *Tîşe* tânın kesriyle balta ve keser dedikleri âletdir. (Mâ Hazar, 33a)

کر ز عقبا دست شویی بهر حق

دان کي از تفرید کیرندت سبق

Ger zi-ukbâ dest şûyî behr-i Hak

Dân ki ez-tefrîd gîrendet sebak

Eğer Allâhu Te'âlâ'nın rızâsı için âhiretten el yıkarsan, ya'ni fârig olur ve cennet ni'meti ve hûr u kusûr için ibâdet etmeyip belki celb-i rızâ-yı Bârî ve istihkâk-ı Cenâb-ı zât-ı bozorgvârî için perestiş eder isen bil ki senin tefrîdinden ders tutarlar. Ya'ni sen tefrîdde hâce ve üstâd-ı kâmil olursun. Hâsıl-ı kelâm tecrîd terk-i da'vâ ve terk-i şehvet ve terk-i lezzete derler ve tefrîd dahi terk-i şehvet ve Allâh'dan

mâ'adâdan kat'-ı ümîd ve Cenâb-ı Hakk'a her vecihle i'timâd ve âhiretten el yumakdır. (Mâ Hazar, 35b)

هر که نکزیند سراط مستقیم

در عذاب آخرت ماند مقیم

Her ki ne-g(ü)zîned sırât-ı müstakîm

Der- 'azâb-ı âhîret mâned mukîm

Her kimse ki doğru yolu ihtiyâr etmez, âhîret azâbında ebedî ve dâ'imî kalır. *Sırât-ı müstekîm*den murâd şerî'at ve tarîkat yoludur. (Mâ Hazar, 36a)

چون سفر در پیش داری زاد کیر

عمر خود را هم سراسر باد کیر

Çün sefer der-pîş dârî zâd-gîr

Ömr-i hod-râ hem-ser-â-ser bâd-gîr

Çünkü önünde sefer-i âhîret tutarsın, âhîret zahîresi tut ve cem' eyle. Nitekim hadîs-i şerîfde "الدنيا مزرعة الآخرة"⁶³⁷ buyrulmuştur. Ve ba'zı ârifîn dahi buyurmuş. Beyt:

اترضي ان تكون رفيق قوم

⁶³⁸ لهم زاد وانت بغير زاد

Kendi ömrünü dahi başdan başa düz tut, rûzgâr nice serî'ü'z-zevâl ise ömr dahi öyle serî'ü'z-zevâldir. Nitekim bâlâda beyân olundu. (Mâ Hazar, 41b)

⁶³⁷ Dünya âhîretin tarlasıdır.

⁶³⁸ Bu dünyadaki her şeyden vazgeç ve salih amele yönel.

4.1.9. ÂLEM

Kainât, güneş sistemi ve çevresindeki dönen gezegenler topluluğu, cihan, dünya, bütün varlıklar, mahlukât, insanlar, halk, cemaat, cemiyet, çevre gibi kelime anlamları vardır. Tasavvufta ise, Allah'tan gayri her şeye âlem denir. Âleme, âlem denmesinin sebebi onunla Allah'ın isimler ve sıfatlar bakımından bilinmesidir. Zira âlem kelimesi bilmek masdarından türemiştir.⁶³⁹

سیه شد بسکه عالم از چراغ مرده دلها

نمی بینند پیش پای خود را شمع محفلها

Siyeh şod bes ki âlem ez-çerâğ-ı mürde-i dilhâ

Nemî-bînend pîş-i pâ-y-ı hod-râ şem'-i mahfilhâ

Gâfil ü dil-mürdelerin çerâğ-ı vücûdundan âlem ü dünyâ öyle muzlim oldu ki, meclislerin şem'i ki ehlullâhdır, ayağının önünü görmezler. Fi'l-vâki' ehl-i gaflet dünyâyı muzlim edeceğinde şübhe yokdur ve bunlardan hazer lâzımdır. ⁶⁴⁰ عَنْ فَأَعْرَضُ قَالَ اللهُ تَعَالَى : ذِكْرُنَا عَنْ تَوَلَّى مَنْ

زبان بستم کشاد دل ز صد جانب درون آمد

نظر پوشیدم از پیش نظر برخاست حائلها

Zebân bestem küşâd-ı dil zi-sad cânib derûn âmed

Nazar pûşîdem ez-pîş-i nazar ber-hâst hâ'ilhâ

Lisânımı bağladım. İnkişâf-ı kalb çok taraftan içeri geldi ve her cânibden gönlüm açıldı. Fi'l-vâki' zikrullâhın gayriden akd-i lisân kalbe futûhât-ı ilâhiyyeye sebep olur. Binâberîn meşâyih-i tarîkat, sükûta mulâzemet göstermişlerdir. *Mevlânâ Câmî Nefehâtü'l-Ûns* nâm kitâbında buyurmuşdur. Beyt:

⁶³⁹ Cebecioğlu, "Akabe" mad., 2009, s. 17.

⁶⁴⁰ Allahu Te'âlâ dedi: "Bizim zikrimizden (Kur'an'dan) yüz çeviren ve dünya hayatından başka bir şey istemeyen kimselerden yüz çevir." Necm, 29.

صمت وجوع وسهر وعزلت و ذکر بدوام

نا تمامان جهان را بکند کار تمام⁶⁴¹

Menkûldur ki hâcegândan *Nizâmeddin-i Hâmûş kuddise sırruhu* dâimâ sükûta mülâzemet buyurdıklarından *hâmûş* lakabıyla mülakkab oldular. Velâkin bu sükût zikr-i kalbîye mukârin olmak şartıyladır ve illâ gönülden efkâr-ı fâside ile meşgûl olursa ve hakkı zikretmezse böyle sükûtdan fâ'ide olmadığı bedîhîdir. Böyle kimse ha sükût etsin ha söylesin, ikisi de birdir. Gözümün önünden gözümü yumdum ve dünyâ-yı deniyeden ağmâz-ı ayn etdim. Pîş-i çeşmimden perde vü hicâblar mürtefi' oldu. Dünyâyâ nazar ve iltifât göze perde olmağla âlem-i gaybı seyre mâni' olur. Vaktâ ki insân mâsivâdan göz yumar. Âlem-i lâhûtî dâimâ seyrânda olur. (Gencîne-yi Maârif, 3a)

ز پیش دل حجاب جسم را بردار چون مردان

بکل تا کی بر اری پیش ایوان شمالی را

Zi-pîş-i dil hicâb-ı cism-râ ber-dâr çün merdân

Be-gil tâ key ber-ârî pîş-i eyvân-ı şimâlî-râ

Merdân-ı hakikat gibi cisim perdesini kalbin önünden kaldır ve cismin kalb gözüne hicâb olmasın ki avâlim-i gaybiyyeyi nazar u temâşâ edesin. Nice bir çamur ile sıvarsan şimâl rûzgârına mensûb olan sarayın önünü? Ya'ni cismi terbiye ile kalbi âlem-i bâlânın müşâhedesinden men' etme demektir. (Gencîne-yi Maârif, 4b)

ز پاس هیچ دل غافل مشو در عالم وحدت

که دارد در بغل هر غنچه اینجا کلهستانی را

Zi-pâs-ı hiç dil gâfil me-şev der-âlem-i vahdet

Ki dâred der-bagal her gonca in-câ gülsitânî-râ

⁶⁴¹ Susmaya, açlığa, uykusuzluğa, uzlete ve zikre devam ederek cihanın eksikliğinde tam bir iş yap.

Vahdet âleminde ve makâm-ı fenâfillâhda olan evliyâ-yı kirâmın kulûbundan hiçbir kalbi muhâfaza etmekte gâfil olma. Zîrâ âlem-i vâhdette her bir gonca-sıfat olan gönül koltuğunda bir gülistân tutar. Ya'ni bu misillü zâtların kalbi sûretâ küçükdür. Lâkin ma'nâda gâyet büyükdür. Bu sûretde bu misillü kalblere ihtirâm lâzımdır demektir. Niteki *Hazret-i Mısrî kuddise sirruhu*, mısra':

Arş u kürsîden gelmişdir bir velinin âyesi

buyurmuşdur. (Gencîne-yi Maârif, 5b)

بہمت جسم را ہم رنگ جان کن درسبک روحی

ببر زین فرش باخود این غبار عرش جولان را

Be-himmet cism-râ hem-reng-i cân kün der-sebük-rûhî

Be-ber z'in-ferş bâ-hod in gubâr-ı arş cevlân-râ

Himmet ile cismini cânına hıffetde hem-renk eyle, bu arşı cevelân edici cismini kendin ile âlem-i bâlâyâ ilet. Ma'lûm ola ki ashâb-ı tasfiyye riyâzât ve mücâhedât-ı şâkka ile cisimlerinin kesâfetini ve sıkletini bi'l-külliyeye izâle edip ervâh-ı tayyibeleri gibi saf ederler. Hattâ havada tayerâna ve su üzerinde yürümeğe kâdir olurlar. Bundan için طیران فی الہوا او مشی علی المائی⁶⁴² kerâmât-ı evliyâdan ta'dât ederler. Hattâ ba'zı kefer-e-i müttehâzînin havada uçdukları nakl ü beyân olunmuşdur.

Be-ber, emr-i hâzır olup ilet demektir. Evvelindeki *bâ*, zâid olmağla meksûr okunur. Fi'l-i muzâri'i *bânın* fethiyle *berd* kelimesidir. *Ferş*den murâd, kürre-i zemîndir. *Hoddan* murâd vücûddur ki insân asıl rûh demekden ibâretedir. *Gubârdan* murâd cisimdir ki safvet buldukda arşı cevelân eder. (Gencîne-yi Maârif, 7a)

دران سرست بزرکی کہ نیست فکر بزرکی

دران دلست تماشا کہ نیست ذوق تماشا

⁶⁴² Havadaki kuşlar ya da suda yürüyenler.

Der-ân serest bozorgî ki nîst fikr-i bozorgî

Der-ân dilest temâşâ ki nîst zevk-i temâşâ

Ululuk ve sa'âdet-i dâreyn ol başdadır ki o başda dünyâ ululuğu fikri yoktur. Vâcib Te'âlâ hazretlerine ve avâlim-i gaybiyyeye nezâret ve temâşâ ol gönüldedir ki dünyâya temâşâ zevki onda yoktur. Fi'l-vâki' dünyâ ululuğunu terk eden âhîret ulusu olacağında şüphe yoktur ve yine bu âlem-i fânînin temâşâsını terk eden mazhâr-ı tecelli-i cemâl-i İlâhî olacağında kat'â yine şübhe yoktur. (Gencîne-yi Maârif, 8a)

رم اهوي من ان دار صحن لا مكان دارد

بصحرا چون دهم تسکین دل دیوانه خود را

Rem-i âhû-yı men ân dâr-ı sahn-ı lâ-mekân dâred

Be-sahrâ çün dehem teskîn dil-i dîvâne-i hod-râ

Benim âhû-yı vücûdumun ürkmesi âlem-i lâ-mekânın meydânına kendini atmak tutar. Ya'ni bu âlemde firâr edemeyip sahn-ı âlem-i lâ-mekâna gideyim der. Bu sûretde kendi dîvâne gönlüme dünyânın sahrâsıyla nice sukûnet u karâr veririm? Ve bu âlemin sahrâsı ile ve bâğ u bâğçesiyle müsterîh ol nice derim ve dediğim sûretde beni dinler mi? Hulâsa-i kelâm kalbine bu âlemden nefret geldiğini ve âlem-i bâlâya arzu-keş ü mütehayyir olduğunu beyân buyururlar. Beyt:

Bü'l-'aceb sevdâ ki bir yerde karâr etmez gönül

Başına çalsın felek şimden geri sahrâsını

(Gencîne-yi Maârif, 25a)

غيرتي کن چون کهر جیب صدف را چاک کن

میخوری سیلی درین دریای بیلنکر چرا

Gayretî kün çün güher ceyb-i sadeî-râ çâk kün

Mî-horî seylî der-în deryâ-yı bî-lenger çerâ

Ey sâlik-i râh-ı Hudâ bir gayret ile inci gibi sadeînin ceybini çâk eyle ve taşra çık. Niçin nihâyeti demir tutmaz deryâda ve bahr-i amîkde şamar yersin ve çalkanırsın? İnci gibi ednâ gayret etsen sâhil-i selâmete kendini atarsın.

Bu beytde sâlikin rûhunu inciye ve cesedini sadeîne ve bu dünyâyı bahr-ı amîka haternâk olması cihetiyle teşbîh etdi. Fi'l-vâki' sâlik-i râh-ı hakîkat gayret edince rûhu eflâke ve âlem-i ervâha urûc eder. Bundan sonra her ne kadar bu dünyâda ise dahi öteki dahi âlemli sayılır ve âlem-i hakîkat ehli olmuş olur. Gayri bu felek ona ser-keşlik etmeyip belki râm u mutî' olur ve halk gibi mihnet-i dünyâyı çekmekden halâs bulur ve dünyâ ona hâdim olur ve fi'l-hadîsi'l-kudsî: *واتبعي من خدمك* ⁶⁴³ قال الله تعالى يا دنيا اخدمي من خدمني (Gencîne-yi Maârif, 30a)

نیست جای پر فشانی چار دیوار قفس

مانده در تنگیای طارم اخضر چرا

Nîst cây-ı per-feşânî çâr dîvâr-ı kafes

Mândeî der-tengyâ-yı târem-i ahzar çerâ

Kafesin dört dîvârının derûnu mahall-i tayerân değildir. Eğer tayerân murâd edersen dünyâdan taşra çık ki, uçasın. Niçin böyle yeşil feleğin dar yerinde kalmışsın? Bu dünyâ bir kafese benzer, bunda uçulmaz. Mahall-i tayerân evliyâullâhın âlemidir.

Per-feşânî uçmak ma'nâsına istilâh olmuşdur. *Tengyây* dar yere derler. *Târem* felek demektir. Ahzâriyyeti göze öyle tahayyül olması cihetiyledir. *Ahzâr* Arabî olarak yeşil ma'nâsınadır. Hülâsa-i kelâm dünyânın muhabbetinden tenfir ve âlem-i ma'nâyâ tergîbdir. (Gencîne-yi Maârif, 30b)

⁶⁴³ Kutsî hadiste Allahu Te'âlâ der ki: "Ey dünya, kim bana hizmet ediyorsa ona hizmet et. Ve kim sana hizmet ediyorsa, ona zahmet ver."

هر سري دارد درين بازار سوداي دكر

هر كسي بندد بايين دكر دستار را

Her serî dâred der-în bâzâr sevdâ-yı diger

Her kesî bended be-âyîn-i diger destâr-râ

Her bir baş bu bâzâr-ı âlemde bir başka sevdâ tutar. Görmez misin herkes destârını bir sûretde sarar? Kimsenin sarığı kimseye benzemez. Bunun gibi herkesin başında dahi bir sevdâ vardır. Kimisi dünyâyı sever, kimisi âhireti sever ve kimisi ikisinden dahi geçmiş olmağla, ancak Allâhu Te'âlâ'dan gayri nazarında bir kimse yoktur. (Gencîne-yi Maârif, 31b)

شد وجودش رحمت للعالمين

مسجد او شد همه روي زمين

Şod vücûdeş rahmeten li 'l-âlemîn

Mescid-i o şod heme rûy-ı zemîn

O! Sultân-ı Enbiyânın vücûd-ı sa'âdeti âlemlere rahmet oldu. Nitekim “وما⁶⁴⁴ ارسلناك الا رحمة للعالمين” nazm-ı şerîfi mü'eyyedir. Ve hem cemî' yeryüzü Fahr-i Âlem *sallallâhu aleyhi vesellem* efendimize secdegâh oldu. Ümem-i sâlifenin birkaç yerde ma'bedi olur idi. Gayri mekânda edâ-yı salâvat ca'iz olmaz idi. Seyyid-i kâ'inât aleyhi ekmeli't-tahiyyât efendimizi taltîf ve tekrîm için cemî' emkineyi Hakk Te'âlâ hazretleri mescid edip edâ-yı salavât-ı mefrûza için izin ve ruhsat ihsân buyurdu. (Mâ Hazar, 3b)

4.1.10. ARŞ

Arşın kelime anlamı, taht, çardak, tavan ve kubbe demektir. Terim anlamı, Allah'ın kudret ve azametinin tecellîsinden kinaye olarak, dokuzuncu kat semâda

⁶⁴⁴ Biz seni âlemler için yalnızca bir rahmet olarak gönderdik. Enbiyâ, 21.

bulunduğu tasavvur olunan tahttır. Bu bakımdan asıl anlamını ancak Allah'ın bildiği bir şeydir. Kâinattaki bütün varlığı kuşatan bir cisim olup yüksekliğinden dolayı bu ismi almıştır. Müfessirlerin izahına göre, Allah önce Arş'ı yaratmıştır. Kur'an-ı Kerim'de birçok ayette "Rahmân, Arş'a kurulmuştur. (Tâha, 5)" şeklinde anlatılır.⁶⁴⁵

Tasavvufta hükemâ felsefesini birleştirenlere göre Arş, sekizinci kat gök; Kürsî de dokuzuncu kat göktür. Buna atlas da denilir. Tasavvufa göre "Arş", gönüldür. Burada bulunan "levh", ilâhî kelâmın saklı bulunduğu mekânsız mekân; "kalem" ise kelâmın sübut vasfıdır. Bunların üçüne birden "muhkemât" denir. Arş, Hamele-i Arş denilen dört melek tarafından taşınmaktadır. Cebrâil'in mekânı da burası olup daha öteye geçemez. Arş'tan geçen yalnızca Hz. Muhammed'dir ki Mi'râc gecesi Allah ile görüşmüştür. Arş maddî âlemin ilk tabakasıdır. Bunun için nefs-i küll olarak bilinir. Bazı mutasavvıflar bütün cisimleri ve varlığı Arş kabul ederler. Bu bakımdan bütün varlıkların Tanrının Arş'ı olduğuna inanılır.⁶⁴⁶

ز پاس هیچ دل غافل مشو در عالم وحدت

که دارد در بغل هر غنچه اینجا کلسستانی را

Zi-pâs-ı hiç dil gâfil me-şev der-âlem-i vahdet

Ki dâred der-bagal her gonca in-câ gülsitânî-râ

Vahdet âleminde ve makâm-ı fenâfillâhda olan evliyâ-yı kirâmın kulûbundan hiçbir kalbi muhâfaza etmekde gâfil olma. Zîrâ âlem-i vâhdette her bir gonca-sıfat olan gönül koltuğunda bir gülistân tutar. Ya'ni bu misillü zâtların kalbi sûretâ küçükdür. Lâkin ma'nâda gâyet büyükdür. Bu sûretde bu misillü kalblere ihtirâm lâzımdır demektir. Niteki *Hazret-i Mısrî kuddise sirruhu*, mısra':

Arş u kürsîden gelmişdir bir velinin âyesi

buyurmuşdur. (Gencîne-yi Maârif, 5b)

⁶⁴⁵ Cebecioğlu, "Arş" mad., 2009, s. 23.

⁶⁴⁶ İskender Pala, Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü, "Arş" mad., Kapı Yay., İstanbul 2007, s. 27.

بہمت جسم را ہم رنگ جان کن درسبک روحی

ببر زین فرش باخود این غبار عرش جولان را

Be-himmet cism-râ hem-reng-i cân kün der-sebük-rûhî

Be-ber z'în-ferş bâ-hod în gubâr-ı arş cevlân-râ

Himmet ile cismini cânına hıffetde hem-renk eyle, bu arşı cevelân edici cismini kendin ile âlem-i bâlâya ilet. Ma'lûm ola ki ashâb-ı tasfiyye riyâzât ve mücâhedât-ı şâkka ile cisimlerinin kesâfetini ve sıkletini bi'l-küllîyye izâle edip ervâh-ı tayyibeleri gibi saf ederler. Hattâ havada tayerâna ve su üzerinde yürümeğe kâdir olurlar. Bundan için طیران فی الہوا او مشی علی المائی⁶⁴⁷ kerâmât-ı evliyâdan ta'dât ederler. Hattâ ba'zı kefere-i müttehâzînin havada uçdukları nakl ü beyân olunmuşdur.

Be-ber, emr-i hâzır olup ilet demektir. Evvelindeki *bâ*, zâid olmağla meksûr okunur. Fi'l-i muzâri'i *bânın* fethiyle *berd* kelimesidir. *Ferş*den murâd, kürre-i zemîndir. *Hoddan* murâd vücûddur ki insân asıl rûh demekden ibârettdir. *Gubârdan* murâd cisimdir ki safvet buldukda arşı cevelân eder. (Gencîne-yi Maârif, 7a)

زاب و نان تالب شکم را پر مساز

همچو حیوان بہر خود آخور مساز

Z'âb u nân tâ leb şikem-râ pür me-sâz

Hem-çü hayvân behr-i hod âhûr me-sâz

Sudan ve ekmekden dudağına kadar karnını dolu kılma. Ya'ni çok yime. Dahi hayvân gibi kendin için yatacak yer düzme. Ya'ni dünyâda mekân-ı mu'ayyen tedârik etme. Her nerde olur ise beytütet eyle. Nitekim *Îsâ aleyhisselâmın* bir mu'ayyen hâneleri yok idi. Ve kendilere bir dâr-ı mahsûs edinmemişler idi. Ne

⁶⁴⁷ Havadaki kuşlar ya da suda yürüyenler.

mahalde ahşâm olur ise orada sâkin olurlar idi ve emti'a-i dünyâdan bir iğne ve bir su tâsı ve bir merkebleri var idi.

Alâyık-ı dünyâviyye diye tâsı ve merkebi def' buyurdular. Cenâb-ı Kibriyâ semavâta ref' buyurup ikinci ya dördüncü göğe fermân-ı İlâhî vârid oldu ki üzerine melâ'ike emr-i Bârî ile arandıkda iğne bulundu. Cenâb-ı Mevlâ buyurdu ki yâ İsa eğer iğne olmasa idi seni arşa ref' ederdim. Nitekim şâ'ir-i mâhir *Şevket rahima'llâh* bu hikâyete mebnî buyurmuşdur. Beyt:

زجا مشکل بود جنبيدن ارباب علايق را

بود کلمیخ آهن سوزنی دامن عیسی را⁶⁴⁸

(Mâ Hazar, 7b-8a)

چون شود کریان یتیمی ناکهان

عرش حق در جنبش آید آن زمان

Çün şevved giryân yetîmî nâgehân

'Arş-ı Hak der-cünbiş âyed ân zamân

Çünkü bir yetîm ansızın ağlayıcı olur, Hakk Te'âlâ'nın arş-ı a'zamı o zamân harekete gelir. Zîrâ yetîmin gözü yaşına arş dahi *ma'a azm cinnete* tahammül edemez. *Giryân* kâfın kesri ve rânın sükûnuyla sıfat-ı müşebbehe olarak ağlayıcı ma'nâsınadır. (Mâ Hazar, 39a)

همت عارف لقای حق بود

زانکه از خود فاقی مطلق بود

Himmet-i ârif likâ-yı Hak büved

Z'ân ki ez-hod fâni-i mutlak büved

⁶⁴⁸ Yerden dostlara doğru yükselmek çok zordur. Nitekim Hz. İsa'nın eteğine bir iğne demir pul oldu.

Ârifin kasdı Allâhu Te'âlâ'ya mülâkat u vuslatdır. Andan için ki kendiden fânî-i mutlakdır. *Büved* bunda *est* ya'ni *-dir* ma'nâsınadır. Ve himmet kasda derler, masdardır. Ba'zı ârifin “زان روي دل عاشق از عرش فزون باشد”⁶⁴⁹ buyurmuşlardır. (Mâ Hazar, 24b)

4.1.11. ARZ

Arapça yeryüzü anlamındadır. Arz yaratık, yaratıktaki süs ise Hak'dır. Hakk'ın sıfatı sema, halkın sıfatı arzdır.⁶⁵⁰

Ve dahi çok Ka'be-i dil sahibi evliyâullâh ziyâretine gelmişlerdir ve yine Kurân-ı Kerim'de: السُّجُودِ وَالرُّكْعِ وَالْعَاكِفِينَ لِلطَّائِفِينَ بَيْتِي طَهْرًا أَنْ⁶⁵¹ nazm-ı celîlinde *Ka'be*'yi zât-ı ecell ü a'lâsına muzâf kılmışdır. Ve yine *Ka'be*'nin direk gibi semâ ile arzın beynine vâsıl nûru vardır ki; ehlullâh onu dîde-i kalb ile müşâhede ederler. (Gencîne-yi Maârif, 3a)

روز اول چون فضولي کرده

وآن فضولي از جهولي کرده

Rûz-ı evvel çün fuzûlî kerdeî

V'an fuzûlî ez-cehûlî kerdeî

Âlem-i ervâh u ezelde semavât u arzın ve cibâlin kabûlünden istinkâf etdiği emânetleri kabûl etmekle hod-bînlik ve izhâr-ı fazl etmişsin. Ve ol hod-bînliği mübâlâga ile cehlinden etmişsin. (Mâ Hazar, 11b)

4.1.12. HİCÂB

Arapça, perde, engel demektir, istenen ile isteyen arasına giren engele hicâb denir. İnsan, hicâbla, Allah'a yakınlıktan perdelenir. Bu, ya nurânî (aydınlık), ya da

⁶⁴⁹ Ondandır ki aşğın gönlünün yüzü arştan yücedir.

⁶⁵⁰ Cebecioğlu, “Arş” mad., 2009, s. 23.

⁶⁵¹ (İbrâhim ile İsmâil'e de şöyle emretmiştir.) Evimi (Ka'be'yi) tavaf edenlere orada ibâdet kastıyla oturanlara, rükû ve secde eden namaz kılıcılara tertemiz tutun. Bakara, 125.

zulmânî (karanlık) olur. Nurânî olan ruhun nuru iken, zulmânî de, cismin zulmetidir. Nefs, akıl, sır, ruh, hafî gibi müdriklerin her birinin, kendine göre hicâbı vardır. Nefsin perdeleri, şehvetler, lezzet ve lehviyyat; kalbin hicâbı, Hak'dan gayrisini düşünmek; aklın hicâbı, makûl mânâlara saplanıp kalmak; hafî'nin hicâbı azamet ve kibriyâdır. Vâsıl kişi (olgun insan)'nin, bunlara iltifatı yoktur. Kettanî, "Sevabı görmek de hicâbı görmek de: bir tür hicâbtır." der. Sevap görmek, kulun yaptığı ibadetine karşılık beklemesi şeklinde açıklanır. Kalbe yerleşen ve orada hakikatlerin tecellisine engel olan sûretlere, maddî izlere de, hicâb denir.⁶⁵²

Tasavvufta hicâb, Allah'ın tecellisini kabule engele olan şeyler demektir. Maddî âlem ile mânevî âlem arasında bir perde bulunmaktadır. Derviş bu perdeyi ortadan kaldıramazsa Hakk'a vâsıl olması zorlaşır. Bunun için de nefsiyle mücadele ve riyâzet gerekir. Maddî bağılıklar birer perdedir. Bunlardan sıyrıldıkça perdeler ortadan kalkar. Kalbinde Allah'tan gayri şeyler bulunan dervişe mahcup denir. Hz. Muhammed Mi'râc esnasında yetmiş bin cisim ve yetmiş bin ruh hicâbından geçmiştir.⁶⁵³

زبان بستم کشاد دل ز صد جانب درون آمد

نظر پوشیدم از پیش نظر برخاست حائلها

Zebân bestem küşâd-ı dil zi-sad cânib derûn âmed

Nazar pûşîdem ez-pîş-i nazar ber-hâst hâ'ilhâ

Lisânımı bağladım. İnkişâf-ı kalb çok taraftan içeri geldi ve her cânibden gönlüm açıldı. Fi'l-vâki' zikrullâhın gayriden akd-i lisân kalbe futûhât-ı ilâhiyyeye sebep olur. Binâberîn meşâyih-i tarîkat, sükûta mulâzemet göstermişlerdir. *Mevlânâ Câmî Nefehâtü'l-Ûns* nâm kitâbında buyurmuştur. Beyt:

صمت وجوع وسهر وعزلت و ذکر بدوام

⁶⁵² Cebecioğlu, "Hicâb" mad., 2009, s. 119.

⁶⁵³ Pala, "Hicâb" mad., 2007, s. 206.

نا تمامان جهان را بکند کار تمام⁶⁵⁴

Menkûldur ki hâcegândan *Nizâmeddin-i Hâmûş kuddise sırruhu* dâimâ sükûta mülâzemet buyurdıklarından *hâmûş* lakabıyla mülakkab oldular. Velâkin bu sükût zikr-i kalbîye mukârin olmak şartıyladır ve illâ gönülden efkâr-ı fâside ile meşgûl olursa ve hakkı zikretmezse böyle sükûtdan fâ'ide olmadığı bedîhîdir. Böyle kimse ha sükût etsin ha söylesin, ikisi de birdir. Gözümün önünden gözümü yumdum ve dünyâ-yı deniyeden ağmâz-ı ayn etdim. Pîş-i çeşmimden perde vü hicâblar mürtefi' oldu. Dünyâyâ nazar ve iltifât göze perde olmağla âlem-i gaybı seyre mâni' olur. Vaktâ ki insân mâsivâdan göz yumar. Âlem-i lâhûtî dâimâ seyrânda olur. (Gencîne-yi Maârif, 3a)

ز پیش دل حجاب جسم را بردار چون مردان

بکل تا کی بر اری پیش ایوان شمالی را

Zi-pîş-i dil hicâb-ı cism-râ ber-dâr çün merdân

Be-gil tâ key ber-ârî pîş-i eyvân-ı şimâlî-râ

Merdân-ı hakikat gibi cisim perdesini kalbin önünden kaldır ve cismin kalb gözüne hicâb olmasın ki avâlim-i gaybiyyeyi nazar u temâşâ edesin. Nice bir çamur ile sıvarsan şimâl rûzgârına mensûb olan sarayın önünü? Ya'ni cismi terbiye ile kalbi âlem-i bâlânın müşâhedesinden men' etme demektir. (Gencîne-yi Maârif, 4b)

شد جوش خلق پرده چشم خدا شناس

غافل ز بحر کرد هجوم زید مرا

Şod cûş-ı halk perde-i çeşm-i Hudâ-şinâs

Gâfil zi-bahr kerd hüçûm-ı Zeyd merâ

⁶⁵⁴ Susmaya, açlığa, uykusuzluğa, uzlete ve zikre devam ederek cihanın eksikliğinde tam bir iş yap.

Halkın hüçûm ve kesreti benim Hudâ-şinâs olan gözüme perde oldu ve halkın hüçûmu beni bahrdan gâfil etdi. Böyle olunca bir kimseyi nâsın kabûlü ve ona *âmed ü şod* etmeleri iyi değildir. Zîrâ *لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ*⁶⁵⁵ makâmına varmaksızın azîm ziyân eder.

Mısrâ'-ı evvelde *çeşm-i Hudâ-şinâs*'dan murâd *Sâ'ib*'in gözüdür ve mısrâ'-ı sâinde *Zeyd'den* murâd nâsıdır ve *bahrdan* murâd Vâcib Te'âlâ hazretleridir. (Gencîne-yi Maârif, 19a)

4.1.13. KÂFİR

Allah'ın varlığına ve birliğine inanmayan kişilere denir. Ancak kâfir kelimesi, dîvân şiirinde Müslüman olmayanlar hakkında kullanılmıştır. Mü'minin zıddıdır.⁶⁵⁶

سه علامت باشد اندر متقي

كي بود نسبت تقى را باشقى

Se alâmet bâşed ender-muttakî

Key büved nisbet takî-râ bâ-şakî

Üç alâmet olur, müttakîde müttakî şakîye, kaçan müşâbih olur, olmaz demektir. Zîrâ mü'min elbette kâfir gibi olmaz ve mü'minin kâfire nisbeti yoktur. *Takî* dahi müttakî ma'nâsınadır. (Mâ Hazar, 32b)

از عذاب و قهر حق ايمن مياش

از پي آزار هر مؤمن مياش

Ez- 'azâb u kahr-ı Hak eymen me-bâş

Der-pey-i âzâr-ı her mü'min me-bâş

⁶⁵⁵ Ne korku vardır, ne de mahzun olur onlar. Yûnus, 62.

⁶⁵⁶ Pala, "Kâfir" mad., 2007, s. 248.

Cenâb-ı Hakk'ın azâb u kahrından emîn olma. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de "فلا يأمن مكر الله الا القوم الخاسرون" ⁶⁵⁷ buyrulmuştur. Ve Cenâb-ı Hakk'ın azâbından emîn olmak küfürdür. Hadîs-i şerîfde "الامن من عذاب الله والياس من رحمة الله كلاهما كفر" ⁶⁵⁸ vâriid olmuştur. (Mâ Hazar, 12b)

دراور حلقه‌اهل نظر تا روشنت كردد

كه در بيمارى چشم نكويانست حكمتها

Der-âver halka-i ehl-i nazar tâ rûşenet kereded

Ki der-bîmâri-i çeşm-i nikûyânest hikmethâ

Ehl-i nazarın ve iyilerin halkasına gel, hatta seni rûşen-dil ü münevver etsinler. Zîrâ iyilerin gözünün hüsnünde hikmetler ve esrâr-ı acîbeler vardır. Onların nazarı sana isâbet etdikde rûşen olursun. Mısrâ':

Kâfire kılssa nazar mazhar-ı imân olur

Bîmârî hastalık demektir. Göze nisbetle hüsn ü letâfetden kinâye olur. Gözde mu'teber olan güzel, hasta-çeşm ve mahmûr-çeşm olandır. Mısrâ':

Hastalıklardan emân bulmaya çeşm-i siyehin

(Gencîne-yi Maârif, 4a)

چون لعل اكرچه در جگر سنك حاره م

از نور افتاب مدد ميرسد مرا

Çün la'l egerçi der-ciger seng-i hâre em

Ez-nûr-ı âfitâb meded mî-resed merâ

⁶⁵⁷ Allah'ın hilesinden emin miydiler? Hüsranda olan kavim, ancak onlar, Allah'ın hilesinden (Allah'ın kendilerine azap vermeyeceğinden) emin olamaz. Araf, 99.

⁶⁵⁸ Allah'ın azabından emin olmak ve rahmetinden ümidi kesmek küfürdür.

La'l cevher gibi eğerçi mermer taş içindeyim. Ya'ni bu gaflet ü kasvetler ile muttasıfım. Velâkin yine Âfitâb-ı Hakîkî'nin nûrundan bana i'âne vü imdâd erişir. Meşhûrdur ki la'l, bedahşânda ve ma'dende seng-i hâre içinde olur imiş ve yine güneşden feyz alıp terbiye olur imiş ve seng-i hâresi âfitâbın feyzine mâni' olmaz imiş.

Nâzım merhûm kendini la'le ve gaflet ü kasvetini seng-i hâre teşbîh eder ve bu hâlet bana Hakk'ın feyzine mâni' olmaz, demeği murâd eyler. Fi'l-vâki' Allâhu Te'âlâ murâd eylediği kâfiri bir anda mü'mîn-i muhlîs eylediğini çok gördük. Şirk ü küfr ile mâni'-i feyz-i Bârî olmadı. Kande kaldı ki gaflet mâni' ola! (Gencîne-yi Maârif, 18b-19a)

4.1.14. MÛNÂFIK

İkiyüzlülük eden, riyâkâr, İslâmiyet'e inanmadığı halde inanmış gibi görünmenin ıstılahî karşılığıdır. Nitekim Hz. Muhammed zamanında bir takım Yahudiler İslâm'ı kabul etmedikleri halde, kabul etmiş gibi görünmüşlerdir. Hatta bunlar, Medine'de bir mescid yaptırmışlardır. Sonradan bu mescid Hz. Muhammed tarafından yıktırılmıştır.⁶⁵⁹

Mehmed Murad Nakşibendî, Pend-nâme şerhinde münafıkları şu şekilde anlatmıştır:

در بیان علامت اهل نفاق

(DER-BEYÂN-I ALÂMET-İ EHL-İ NİFÂK)

سه علامت در منافق ظاهرست

زان سبب مقهور قهر قاهرست

Se alâmet der-münâfik zâhiREST

Z'ân sebeb makhûr-ı kahr-ı kâhiREST

⁶⁵⁹ Pala, "Münâfik" mad., 2007, s. 340.

Üç alâmet münâfıkda zâhirdir, münâfık olduğu sebebden kahr edici olan Allâhu Te'âlâ'nın sıfat-ı kahriyyesinin makhûrudur. Münâfık ol kimseye deriz ki zâhiri müslümân ve bätını kâfir ola. Asr-ı Sa'âdetde üç yüzden ziyâde idiler, re'îsleri Abdullâh bin Ebî Selûl idi ve kalbde islâm olmadıkça islâm ızhâr etmekte fâ'ide olmaz. Zîrâ i'tibâr kalbedir ve hatta kalbde îmân olsa ızhâr-ı îmân etse, ba'zılar indallâh mü'mindir. Zîrâ ızhâr-ı îmân ahkâm-ı İslâm icrâ olmak içindir. Mekâbir-i müslimîne defn olunmak ve namâzı kılınmak ve cenâzesi gusl olmak ve mü'minâtdan birini tezevvüc etmek ve mü'min üzerine şehâdeti tutulmak gibi ve ba'zılar îmânda ikrâr bi'l-lisânı şart eylediler. Bunlara göre îmân tasdîk bi'l-cenân ve ikrâr bi'l-lisândır. Ammâ kıyâfeti mü'min olmak hiç fâ'ide vermeyeceği Kur'ân-ı Azîm'de musarrahdır. Nitekim Mevlâ-yı Müte'âl buyurur: “المنافقين في الدرك الاسفل من النار ولن تجد لهم نصيرا”⁶⁶⁰ ve sûre-i Münâfıkîn bunların hakkında nâzil olup her hâlleri beyân buyrulmuştur.

وعدهاي او همه باشد خلاف

قول او نبود بغير از كذب و لاف

Va'dehâ-yı o heme bâşed hılâf

Kavl-i o ne-b(ü)ved be-gayr ez-kizb ü lâf

Münâfıkın va'dleri bütün yalan olur. Zîrâ anın sözü kizb ve lâfdan gayri olmaz. Mısrâ'-ı sâni makâm-ı ta'lîldedir. Üç alâmetin birisi budur ve hadîs-i şerîfde dahi vârid olmuştur: “آية المنافق ثلاث اذا حدث كذب واذا وعد خلف واذا اتمن خان”⁶⁶¹

مؤمنانرا كم اعانت ميكند

هم امانت را خيانت ميكند

Mü'minân-râ kem i'ânet mî-küned

⁶⁶⁰ Gerçekten münâfıklar, ateşin en alçak tabakasındadırlar. Onlara bir yardımcı bulamazsın. Nisa, 145.

⁶⁶¹ Münâfıklığın üç alameti vardır: Konuşunca yalan söyler, vâdinde durmaz ve emanete hıyanet eder.

Hem emânet-râ hıyânet mî-küned

Mü'minlere az yardım eder, ya'ni hiç etmez. Hattâ gazâdan bir aslı yok bahâne ile kalmaya sa'y ederler idi. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de “عفا الله عنك لم اذنت لهم” 662 buyrulmuştur. Ve dahi kendine bir emânet vaz' olursa sâhibine vaz' olunduğu gibi teslîm etmez, elbetde hıyânet eder. Ve bu münâfıkların hâlini Nebiyy-i Muhterem sallallâhu Te'âlâ aleyhi ve selem ketm buyurup filân münâfıkdır diye tasrîh buyurmazlar idi. İllâ Hazîfe radiyallâhu anh hazretlerine söylerler imiş. Hattâ Hazret-i Ömer radiyallâhu anh sultânu'l-enbiyâdan sonra bir cenâzeye Hazret-i Hazîfe radiyallâhu anh hâzır olmaz ise teşrîf buyurmazlar imiş ve iki alâmet dahi bu beytle tamâm oldu.

نیست در وعده منافق را وفا

زان نباشد در رخس نور و صفا

Nîst der-va'd-i münâfık-râ vefâ

Z'ân ne-bâşed der-ruheş nûr u safâ

Münâfıkın va'dinde vefâ yoktur, bundan nâşî yüzünde nûr ve safvet yoktur. Hazret-i Muhammedü'l-Mustafâ sallallâhu Te'âlâ aleyhi ve selem efendimizin bekâya teşrîflerinden sonra İmâm Alî radiyallâhu anh emr-i Resûl-i Kibriyâ ile cem'î va'delerini vefâ buyurdular. Zîrâ enbiyâ vü evliyâ katında îfâ-yı va'd deyn-i şer'î gibidir. Nitekim hadîs-i şerîfde gelmiştir: “علي خليفتي من بعدي وصيي يقضي ديني” 663 ve dahi Cenâb-ı Kibriyâ Hazret-i İsmâ'il aleyhi's-selâmı Kur'ân-ı Kerîminde “انه كان” 664 nazm-ı kerîmi ile senâ vü medh buyurmuşlar. Hattâ bir kimse ile bir mahalde cem' olmağı va'd buyurmuşlar, o birisi gelmemiş, İsmâ'il aleyhisselâm teşrîf buyurup üç gün ol mahalde muntazır olmuşlar. Hulâsa-i mekâl îfâ

662 Allah seni affetsin; doğru söyleyenler sana açıkça belli oluncaya ve yalancıları da öğreninceye kadar niye onlara izin verdin? Tevbe, 43.

663 Peygamber dedi: “Ali benim halifemdir, borcumu o öder.”

664 Kitapta İsmail'i de zikret. Çünkü o, va'dinde doğruydu ve gönderilmiş (Resul) bir peygamberdi. Meryem, 54.

vü incâz-i va'd alâmet-i îmân ve hulf-i va'd alâmet-i nifâkdır. *Ruh* bunda zikr-i cüz ve irâde-i kül alâkasıyla mecâz-ı mürseldir.

تا نینداری منافق را امین

نیست بادا شرش از روی زمین

Tâ ne-pendârî münâfık-râ emîn

Nîst bâdâ şerreş ez-rûy-ı zemîn

Âgâh ol, münâfıkı emîn zannetme. Anın şerri rûy-ı zemînden yok olsun, ya'ni ölsün. Ve ümmet-i Muhammed şerr ü belâsından kurtulsun demektir. Hâsılı münâfıkdan ve dîn düşmanı olan küffâr-ı bed-kirdârdan emîn olunmaz ve olmak hamâkatdır. Nitekim Resûl-i Ekrem sallallâhu Te'âlâ aleyhi ve selem hazretleri *Sâbit bin Kays radiyallâhu anh* hazretlerini kemâlile âkıl ve rüşd ü kiyâset sâhibi olduklarından küffâr ile müsâlahe ve mükâlemeye ve her bir kefereye müte'allik olan umûra anı tevkîl buyururlar idi. Binâen aleyh birgün Yehûd lisânını ta'allüm ile zîrâ ben anlardan emîn değilim, buyurdular. Bir haftada Yehûdun lisânını öğrendiler. *İmâm Şa'râvî kuddise sirruhu Ahûd* nâm kitâbında buyururlar: “ومن جملة عهود النبي عليه”⁶⁶⁵ Şimdi Efrenc hakîmlerinden mu'teber yokdur ve halkı beyhûda öldürmekden gayri işleri dahi yokdur. Fenn-i azîm olan ilm-i tıbbı bin üç yüz silk ve iki yüz faslda indirdiler. Allâhu Te'âlâ kimseyi muhtâc etmeye, âmîn.

از منافق ای پسر پرهیز کن

تیغ را از بهر قتلش تیز کن

Ez-münâfık ey püser perhîz kün

Tîg-râ ez-behr-i katleş tîz kün

⁶⁶⁵ Peygamber dedi: “Yahudî ve Hristiyan doktor istemiyorum.”

Ey oğul! Münâfıkdan ittikâ ile kılıcı anın kanı için âmâde eyle. Ya'ni ehl-i nifâkı öldürmeğe hâzır ol. Zîrâ memâtı hayâtından hayırlıdır. *Tîg* tânın kesri ile ve kezâ şimşîr kılıç ma'nâsınadır.

با منافق هر که همراه میشود

منزل او در تک چه میشود

Bâ-münâfık her ki hem-reh mî-şevd

Menzil-i o der-teg-i çeh mî-şevd

Münâfık ile her kimse ki refîk olur, anın menzil ü mekânı kuyunun dibinde olur. Kuyudan murâd cehennemdir, zîrâ münâfık ile refîk olan âkıbet münâfık olur, varacağı mekân iyâzen billâh cehennem olur. *Teg* tânın fethiyle hamle ve şeyin nihâyeti ve *çeh* cîm-i Acemiyye'nin fethiyle kuyu ki Arabî'de *bi'r* denir. (Mâ Hazar, 31b-32a)

حیرت مباد پرده بینائی کسی

دروصل انتظار حبر میبریم ما

Hayret me-bâd perde-i bînâi-i kesî

Der-vasl intizâr haber mî-börîm mâ

Hayret kimsenin basîretine perde vü hicâb olmasın. Zîrâ bize böyle olduğundan ayn-ı vuslatda iken habere intizâr iletiriz. İşte bu hâl kemâl-i hayretten gelir. Zîrâ vuslât rütbe-i ayândır. Bundan sonra yârî kimseye sormak ve ma'şûkdan haber almak, alayım demek abesdir. Zîrâ huzûr-ı yârdayız.

Menkûldur ki *Hazret-i Huceyfe radiyallâhu te'âlâ anh* hazretlerine, Peygamberimiz *sallalâhu te'âlâ aleyhi ve sellem* münâfıkları söyler idi. Evâil-i İslâm'da ba'zı münâfıkînin namâzını le-hikmeten Fahr-i Âlem efendimiz kırlar idi.

Sonra ⁶⁶⁶ وَلَا تُصَلِّ عَلَى أَحَدٍ مِّنْهُمْ مَاتَ أَبَدًا وَلَا تَقُمْ عَلَى قَبْرِهِ Hazret-i Habibullâh'ın Hakk Te'âlâ onların üzerine namâz kılmasını münâsib görmedi.

Fahr-i Âlem *sallalâhu aleyhi vesellem* efendimiz cenâze namâzına teşrîf buyurmayınca *Hazret-i Ömer radiyallâhu te'âlâ anh* hazretleri dahi teşrîf etmezler idi ve münâfık olduğunu ondan bilirlerdi. Ba'dehu *Hazret-i Huceyfe* hâzır olmazsa yine *Hazret-i Ömer* efendimiz münâfık olduğunu ondan hissedip hâzır olmazlar idi.

Bir gece *Fârûk-ı Âzam* hazretlerine kemâliyle havfullâh galebe edip üç def'a *Hazret-i Huceyfe*'nin bâb-ı şerîfini dakk buyurup: “Yâ *Huceyfe* beni, Resullulâh *sallalâhu te'âlâ aleyhi ve sellem* münâfıklardan ta'dât buyurdular mı? Doğru söyle ve benden ihfâ etme. Her şeyin çâresi dünyâda bulunur. Ben dahi nifâka çâre göreyim ve sıdk ile Müslümân olmağa sa'y edeyim.” buyurdular. *Hazret-i Huceyfe* bu kelâmdan mütahayyir olup buyurdular ki: “Yâ *Ömer* seni Resullulâh *sallallâhu te'âlâ aleyhi ve sellem* cennet ile tebşîr buyurmadılar mı ve mübeşşir bi'l-cenneh münâfık olur mu, bu nice kelâmdır?” İşte buna hayret derler. Galebe ettikde böyle eder ve bu hayret indallâh gâyet makbûldür. Zîrâ kendi İslâm u îmânında *Hazret-i Ömer radiyallâhu te'âlâ anh*, şekk ve şübhe ettiğinden değildir. Bunun gibi âşık dahi ayn-ı vuslatda kemâl-i hayretinden yârini arar ve sorar.

Meşhûrdur ki; balıklar deryâ içinde suyu ararlar imiş. Nitekim *Hazret-i Mısri kuddise sırruhu* buyurmuşdur:

Şu mâhîler ki deryâ içredir deryâyı bilmezler ⁶⁶⁷

Hattâ bir kadîm balığa sâ'ir balıklar su'âl etmişler. Cevâbında demiş ki: “Sudan hâlî yeri gösteriniz, ben dahi sudan size haber söyleyeyim.” (Gencîne-yi Maârif, 26b-27a)

هر منافقرا تو دشمن دار باش

ازوي واز فعل وي بيزار باش

⁶⁶⁶ Onlardan ölen hiçbirine asla namaz kılma ve kabrinin başında durma. Tevbe, 84.

⁶⁶⁷ Mısranın aslı Hayâlî Bey'e aittir.

Her münâfîk-râ tu düşmen dâr bâş

Ez-vey ü ez-fi 'l-i vey bîzâr bâş

Her münâfîkî sen düşman tutucu ol, münâfîkdan ve anın fi'linden nefret edici ol. *Bîzâr* nefret ediciye derler. (Mâ Hazar, 39a)

دورباش اي خواجه از اهل نفاق

درجهنم دان منافق را وثاق

Dûr bâş ey hâce ez-ehl-i nifâk

Der-cehennem dân münâfîk-râ visâk

Ey hâce! Münâfîkînden uzak ol. Münâfîk olan kimsenin hânesini cehennemde bil, *visâk* vâvın kesriyle hâne ma'nâsıdır. (Mâ Hazar, 31b)

خم مشو پیش توانکر همچو طاق

تا نکردي يار با اهل نفاق

Ham me-şev pîş-i tüvânger hem-çü tâk

Tâ ne-kerdî yâr bâ-ehl-i nifâk

Ashâb-ı câh u erbâb-ı dünyâ pîşgâhında kemer gibi eğri olma. Tâ ki münâfîkîne yâr olmasayın. Agniyâya gınâsı için ta'zîm câ'iz değildir. Nitekim hadîs-i şerîfde "من اكرم غنيا لغناه ذهب ثلثا دينه"⁶⁶⁸ buyrulmuştur. Agniyâya gınâ ve câhı için ta'zîm haslet-i münâfîkîn olduğundan ehl-i nifâka yâr olmayasın buyurdular. (Mâ Hazar, 11a)

مدبري باشد بابله مشورت

هم بجاهل دادنت سيم و زرت

⁶⁶⁸ "Kim birine zenginliğinden dolayı ikramda bulunursa dininin üçte biri gider." Gunyetü't-Tâlibin.

Müdbirî bâşed be-ebleh meşveret

Hem be-câhil dâdenet sîm ü zeret

Evvelkisi ahmak ile umûrunda meşveret olur. Zîrâ ahmak râh-ı Hakk'a aklı ermediğinden sevk edemeyip ters u ma'kûs şeye sevk eder. Sen dahi anın aklına ve re'yine tâbi' olur isen hatâ-yı azîmde vâkı' olursun. Gerçi meşveret sünnet-i şerîfedir ve lakîn müsteşâr-ı âkıl u muhibb-i sâdık olmak şartdır. Binâ'en aleyh Sultânu'l-Enbiyâ aleyhi ekmelü't-tahâyâ münâfikları mahall-i meşverete dâhil kılmazlar idi. (Mâ Hazar, 15b)

وقت طاعت تیز رو چون باد باش

وز همه کار جهان آزاد باش

Vakt-i tâ'at tîz-rev çün bâd bâş

V'ez heme kâr-ı cihân âzâd bâş

Tâ'at u ibâdet-i *Hudâ*'ya tenbel olmak “وَإِذَا قَامُوا إِلَى الصَّلَاةِ قَامُوا كُتَالَى”⁶⁶⁹ nazm-ı celîli muktezâsınca sıfat-ı *zemî*meden olduysa ibâdet vaktinde keskin git ve rûzgâr gibi ol. Ve cemî' cihânın kârından âzâd u fârig ol. Zîrâ âhîret ticâreti dünyâ ticâretinden elzem u evlâdır. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de “وَذَرُوا الْبَيْعَ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنْتُمْ”⁶⁷⁰ buyrulmuşdur. (Mâ Hazar, 11a)

4.1.15. AŞK

Aşırı derecedeki sevgi anlamına gelir. Aşk, tasavvufî Türk edebiyatının bel kemiğini oluşturur. Birçok dinde ve efsanede yaratılış aşk ile başlar. Tasavvufun özünü “Ben gizli bir hazineydim, bilinmeyi arzu ettim ve âlemi yarattım.” kutsî hadisi oluşturur. Bu hadisin içeriğinde aşk vardır. “Vahdet-i vücud” felsefesi de Allah'ı bilmeyi ve tanımayı aşk yoluyla gerçekleştirmek ister. “İnsan-ı kâmil”in

⁶⁶⁹ Onlar namaza kalktıkları zaman üşenerek kalkarlar. Nisâ, 142.

⁶⁷⁰ Ey iman edenler! Cuma günü namaz için çağrı yapıldığı zaman, hemen Allah'ın zikrine koşun ve alışverişi bırakın. Eğer bilerseniz bu, sizin için daha hayırlıdır. Cuma, 9.

“visâl-i Hakk” için ilk yapacağı şey “mâsivâ”dan geçmek ve “alâik kaydı”ndan sıyrılmaktır. Bu da nefse hakim olmayı ve “ene (ego)” yi öldürmeyi gerektirir. Sûfi ancak o zaman “fenâfillâh”a erer ve sevdiğine kavuşur. Çünkü aşk, Allah’ın zatına ait bir özelliktir. Allah’ın sırrı ve tecellinin remzi bu aşkta gizlidir.

Muhiddin Arabî dışında bütün mutasavvıflar aşkı ikiye ayırır. Meczâî aşk ve Hakikî aşk. (Muhiddin Arabî’ye göre aşk üç çeşittir: Tabiî, ruhanî ve ilâhî aşk.) Meczâî yani insanî aşk, hakikî (İlâhî) aşka giden yolda bir deneyiş, belki bir duraktır. Hakikî aşka erişmek için meczâî aşk şart değildir. Çünkü sûfiye, Allah ile bir olma zevkini tattıran şey hakikî aşktır.

Aşk, insan yaratılışındaki güzellik ve varlığın temelini oluşturur. Yani Allah, insanı kendine ayna olsun diye yaratmıştır. İnsan “ahsen-i takvim”, Allah ise “hüsn-i mutlak”tır. Öyleyse aşkların temelinde güzellik vardır. Güzelliğin kaynağı ise Allah’ın üstün güzelliğidir. Bu durumda Allah’tan başkası sevilmez, tıpkı Allah’tan başkasına ibadet edilmediği gibi. Sûfinin bu düşüncesini kuvvetlendiren bir de hadis vardır. “Allah’ı ve resulünü her şeyden çok sevmeyenin îmanı sahîh değildir. Allah sevgisi insanda yaratılıştan itibaren vardır. Güzele karşı ilgi duymanın nedeni de budur. Bu ilgi aşkı doğurur. Allah’a karşı duyulan aşk, maddeden manaya, cisimden ruha yönelir. Bu yönelişte coşku, vecd ve ızdırap ikizleşir. Bu dönemde sâlik parçadan bütüne, kendinden “Hâkim-i mutlak”a doğru bir ilerleyiş ile artan yakınlaşmanın heyecanını duyar. Bu yolun sonunda âşık, mâşuka dönüşür. Fâniliğinin “Bâkî” alanda eridiğini hissettiği anda irâdesi kaybolur. Artık aşk, görevini yapmış, hakikatin tecellisinde fânî varlığı silinmiştir. “Hakk ile Hak olmak” budur.

Aşk, sâliki sıfata değil zâta eriştirir. Bunun için uyulması gereken bazı şartlar vardır:

1. *Tarîk-i Ahyâr*: şeriatın emirlerini eksiksiz uygulayarak Allah’a erişmek isteyenlerin yolu. Bu yolda mürşid olarak Kur’an yeter, tarîkât gerekmez.

2. *Tarîk-i Ebrâr*: Allah’a ulaşmak için riyâzeti ön planda tutan tarîkâtların yoludur. Esmâ-i seb’aya önem verirler. Halvetîlik gibi.

3. *Tarîk-i Şuttâr*: Allah'a "müsemmâ" ile erişmek isteyenlerin yoludur. Esmâ ve riyâzete önem verilmez. Mevlevîlik gibi.

Bu yolların her birinde cezbe varsa da tarîk-i şuttârda cezbenin ön plana geçtiği görülür. Aşk cezbe ile yakından ilişkilidir. Hadise göre; "Rahman" cezbelerden bir cezbe vardır ki, insanların ve cinlerin ibadetlerine eşittir. "Cezbe, sevgiyi benimsemekle başlar. Ancak sâlik için cezbeyi istemek yeterli bir çalışma sayılır. Çünkü cezbe aşkı çoğaltır. Âşıkların mezhebince kulu Allah'a ulaştıracak her şey farzdır. Cezbeli bir aşk bu farzların ilkidir ve mutlak uymk gerekir. O öyle yakıcı bir ateştir ki, neyi bulsa yakar. Hakikat yolcuları aşktan başka bir şeye uğraşmazlar. Onların bedeni aşk ile diri kalır. Öyleyse aşksız yaşamak ölmektir. Ancak aşğın mâşuk uğruna can vermesi de aşkın şartlarından. Mevlânâ der ki: "Aşk, acıyı tatlıya, toprağı altına, kederi neşeye, ağrıyı şifaya, hapishaneyi güllüğe, hastalığı nimete, kahrı rahmete çevirir. Ölüyü diriltir ve köleyi efendileştiren aşktır. "Âh minel aşk (Eyvah! Aşkın elinden!) sözünün eski kültürümüzde önemli bir yeri vardır.⁶⁷¹

عالمافسردہ را مشاطہ چون عشق نیست

صحبت فرهاد ادم کرد سنک خارہ را

Âlem-i efsürde-râ meşşâtaî çün aşk nîst

Sohbet-i Ferhâd âdem kerd seng-i hâre-râ

Bu âlem-i dünyâyı tezyîn edici aşk gibi bir nesne yokdur. Görmez misin *Ferhâd*'in mukâreneti katı ve şedîd taşı adam eyledi?

Ve taşı adam etmesi *Kûh-ı Bîsûtûn*'u delerken taşlara *Şîrîn*'in sûretini yapmasıdır. Ve böyle resmetdiği meşhûrdur. Hülâsâ-i kelâm aşk u muhabbet cemâdı insân eder ve dünyânın ziyneti ancak aşkladır. Eğer aşk olmayaydı dünyâ bir şeye yaramaz idi. Ve eczâ-yı âlem aşkla ma'mûr oldu, demek ister. Fi'l-hakîka aşk âlemin cemî'-i eczâsına sirâyet etmiştir. Zîrâ semâvât aşkla devr eder. Rûzgâr aşkla eser ve

⁶⁷¹ Pala, "Aşk" mad., 2007, s. 38.

sular aşkla akar ve deryâ aşkla cûş u hurûş eder. Niteki *Hazret-i Hüdüyî kuddise sırruhu* buyurmuşdur. Beyt:

Hudâvend iş bu âlemde esen yeller seni ister

Dolaşıp kûh u sahrâyı akan seller (seni ister)

Meşşâta, gelinlerin yüzünü tezyîn edici avrata derler. Bunda ziynetleyici demek, murâd olunur. (Gencîne-yi Maârif, 29a)

Aşkın ise yüz nâzı ve yüz kibri vardır. Aşk adama yalvararak gelmez. Belki yüz istiğnâ ederek eline gelir. (Hülâsatü'ş-Şürûh-V, 81b)

Aşk çünkü vefâ sâhibidir. Vefâ ediciyi alır bî-vefâ olan musâhibe aşk iltifât etmez. (Hülâsatü'ş-Şürûh-V, 82a)

Zîrâ âşık da fenâya gitdi ve ma'şûk da fenâya gitti. Hem böyle âşıklar da ve ma'şuklar da bir şey değildir. Ve onların dahi bir şey değildir. Zîrâ âşık Allahu Te'âlâ'nın âşığı olandır. Ve aşk dahi muhabbet-i ilahiyyeye denir. (Hülâsatü'ş-Şürûh-V, 84b)

دعوى اهستگي اي مور پيش ما مکن

نقش پا هرگز نباشد مردم اهسته را

Da 'vî-yı âhestegî ey mûr pîş-i mâ me-kün

Nakş-ı pâ hergiz ne-bâşed merdom-ı âheste-râ

Ey hakîr ve za'îf adam! Bizim huzûrumuzda ağırlık ve aşkla lâ-ya'kılın da'vâsını etme. Zîrâ merd-i âşika aslâ ayak nakışı ve iz olmaz ve âşıkın belki nâm u nişânı olmaz. Senin nakş-ı pâyın ve nâm u nişânın vardır. Ve senin aşkla aslâ münâsebetin yokdur. Aşk kande sen kande? *Hazret-i Mısrî kuddise sırruhu* buyurur. Beyt:

Bir beden kaldı bana mensûb olan bunda hemân

Yok edüp anı dahi var olayım şimden gerü

(Gencîne-yi Maârif, 12a)

مرد ره را نام و ننگ از خلق نیست

نفرتش از جا مهایی دلغ نیست

Merd-i reh-râ nâm u neng ez-halk nîst

Nefreteş ez-câmehâ-yı delk nîst

Sâlik-i râh-ı *Hudâ* 'ya iyi nâm ve halkdan hayâ yoktur ve köhne libâslardan ana nefret yoktur. Belki anlara hayâ minallâh vardır. Nitekim *Hazret-i Mısrî kuddise sırrıhu* buyurmuşdur:

Kim ki cândan geçmez ise deyin bize yâr olmasun

Âr u urziyla âşıklara bâr olmasın

Ve ba'zı ârifin dahi buyurmuşdur:

Açıldı defter-i ehl-i melâmet kayd olan gelsün

Çekenler nâm kaydın gelmesün lâyük olan gelsün

(Mâ Hazar, 11a)

Aşkın işinin sonu evvelinden ziyâde hoşdur. Görmez misin, ele ve ayağa konmuş hınânın rengi yine hınânın gülünün renginden iyidir. Eğer *kâfın* zammıyla gül-i hınâ kırâ'at olunur ise ma'nâsı hınâ çiçeğinin renginden eldeki hınânın rengi iyidir, demek olur. (Şerh-i Kasâid-i Mevlânâ Şevket, 10)

اي کی سعی اندر فصاحت میکنی

چهرهء دلرا جراحت میکنی

Ey ki sa'y ender-fesâhat mî-küni

Çehre-i dil-râ cerâhat mî-küni

Ey kimse ki fesâhat ve belâgat kaydına düşüp tahsîline sa'y edersen kalbin yüzünü yaralamak edersin. Hulâsa-i mekâl zikrullâh u fikru'llâh u ibâdetden mâ'ada tahsîl-i ilm dahi olur ise de indallâh makbûl değildir. Ama lüzümü mikdârı mesâ'il-i dîniyye ta'allüm etmek herkese farz-ı ayn olmağla ana bir diyecek olmayıp ve tahsîl olunup kîl u kâle bizim gibi tevaggul göstermeye ve garîk-i bahr-i aşk-ı Hudâ ola. Zîrâ necât anınladır. Nite *Hâfız-ı Şirâzî* buyururlar:

عشقست رسد بفریاد ار خود بسان حافظ

قرآن زیر بخوانی در چارده روایت⁶⁷²

(Mâ Hazar, 5b)

دشمنان خویش را بی عشق دیدن مشکلیست

می کنم قسمت به بیدرد ان دل صد پاره را

Düşmenân-ı hîş-râ bî-aşk dîden müşkilest

Mî-künem kısmet be-bî-derd ân dil-i sad-pâre-râ

Kişi kendi düşmanını aşksız görmek güç işdir. Allâhu Te'âlâ düşmanı muhabbetsiz etmesin. Zîrâ bî-aşk olan, insân gürûhundan olmayıp belki *hacer ü hâr-i lâ yefhem* gibidir. Niteki *Bahâuddîn Âmilî Nân u Helvâ* nâm risâletinde buyurmuşdur. Beyt:

هر که نبود مبتلای ماه رو

⁶⁷² Ey Hâfız, Kur'an'ı on dört rivayet üzerine ezbere okusan da feryadına aşk yetişir.

اسم او از لوح انساني بشو

يعني انكس را كي نبود يار

بهر او پالان و افساري بيار⁶⁷³

Binâen aleyh aşksızlara sad-pâre gönlümü taksîm ederim ki onlar dahi muhabbetden hissedâr olsunlar ve insân olsunlar. (Gencîne-yi Maârif, 29b)

کارها را کار فرما اب ورنکی میدهد

ور نه جوي شیر ز نار بست فرهاد مرا

Kârhâ-râ kâr-fermâ âb u rengî mî-dehed

Ver ne cûy-ı şîr zünnârîst Ferhâd-ı merâ

İşde iş buyurucu letâfet verir. Binâberîn ef'âl ü a'mâl hoş olur yoksa benim *Ferhâd'*ımın *Kûh-ı Bî-sütûnu* delip nehr-i cûy-ı şîri icrâ etmesi kendine kemâl olmadığından ma'ada küfr-i mahz ve varlıktır. Böyle iken herkes *Ferhâd'*ın dağ deldiğini istihzân ederler.

Bunun hikmeti budur ki *Şîrîn*: “Var, dağı delip suyu icrâ eyle.” diye emr eyledi. *Kâr-fermâ* olan *Şîrîn*'in emriyle deldiğinden bu işe bir hoşluk geldi. Yoksa râh-ı aşkda bu varlıktır ve varlığı terk lâzım idi.

Beytten murâd tarîk-i aşkda âşık cümle mehâsin ü fezâ'ilinden geçmek lâzımdır. *Zîrâ* bu yolda yokluk mu'teberdir demek ister. *Âb u reng* letâfet derler *zünnârdan* bu makâmda küfr murâd olur ve *kâr-fermâdan* dahi bu makâmda *Şîrîn* murâd olunur. Her ne kadar delmeğe emr etmediyse onun için yapılmak hasebiyle keennehu *Şîrîn* *kâr-fermâ* olmuş olur. (Gencîne-yi Maârif, 33a-33b)

⁶⁷³ Kim ki bir ay yüzlüye mübtela değilse onun ismini insanlık levhasından yıka. Yani sevdiği olmayan kişinin kısmeti palan ve eyer getirmektir.

بدست زنگیان ایینه دادن نیست بینایی

مده ساغر بکف تا میتوانی هوشیاران را

Be-dest-i zengiyân âyîne dâden nîst bînâyî

Me-deh sâgar be-kef tâ mî-tüvânî hûşyârân-râ

Zengîlerin eline âyîne vermek basîret ve âkillik değildir. Böyle olunca kâdir olduğun kadar ayıkların eline kadeh verme. Zîrâ kadrini bilmeyip şikest ederler. Ya'ni âşık olmayanların yanında aşk mes'elesini açma ve âşıkların kitâbını okuma, demektir. (Gencîne-yi Maârif, 22a)

دعویٰ هستکی ای مور پیش ما مکن

نقش پا هرگز نباشد مردم هسته را

Da 'vî-yî âhestegî ey mûr pîş-i mâ me-kûn

Nakş-ı pâ hergiz ne-bâşed merdom-ı âheste-râ

Ey hakîr ve za'îf adam! Bizim huzûrumuzda ağırlık ve aşkla lâ-ya'kılın da'vâsını etme. Zîrâ merd-i âşika aslâ ayak nakışı ve iz olmaz ve âşıkın belki nâm u nişânı olmaz. Senin nakş-ı pâyın ve nâm u nişânın vardır. Ve senin aşkla aslâ münâsebetin yokdur. Aşk kande sen kande? *Hazret-i Mısrî kuddise sırruhu* buyurur. Beyt:

Bir beden kaldı bana mensûb olan bunda hemân

Yok edüp anı dahi var olayım şimden gerü

(Gencîne-yi Maârif, 12a)

عشق آمد و بیرون درافکند چو نعلین

از خلوت اندیشه من هر دو جهانرا

Âşk âmed ü bîrûn der-efkend çü na'leyn

Ez-halvet-i endîşe-i men her dü cihân-râ

Muhabbetullâh kalbime gelip iki pâpûş gibi kuvve-i mütefekkiiremin halvetinden iki cihâmı kapının taşrasına bıraktı ve hayâlimde dünyâ ve ukbâdan bir nesne kalmayıp ancak rızâ-yı Bârî ve vuslat bana maksûd u matlûb oldu. Fi'l-vâki' âşıklar bu iki efkârdan berfîlerdir. *Seyyid Nizâm-zâde kuddise sırruhu* buyururlar:

Zâhidlere ver cenneti

Müştâkıdır anlar katı

Ben isterem sen hazreti

Ayırma aşkından beni

Ma'lûm ola ki iki *cihâm* hakir olmağla iki pâpûşa teşbîh buyurdular. Zâhidlerin indinde dünyâ nice hakir ise, âşıkların indinde dahi cennet öylecedir. Zîrâ o dahi dârü'n-ni'am ve hazz-ı nefis yeridir. (Gencîne-yi Maârif, 2b)

Menkûldur ki *Hazret-i İbrahim b. Edhem kuddise sırruhu Belh*'den hurûcu vaktinde şu kıt'ayı buyurmuşlardır.

تركت الخلق طرا في هواكا

وايتمت العيال بكي اراكا

فلوقطعتني في الحب اربا

لما حن الفواد الي سواكا⁶⁷⁴

(Mâ Hazar, 11a)

⁶⁷⁴ Bütün insanları Allah aşkı için terk ettim. Bu uğurda çocuklarımla yetim kalmasının da önemi yoktur. Beni baştan başa lime lime etseler kalbimden sadece sevgin çıkar.

از اتش دوزخ نهراسد دل عاشق

پستر زتب کرم بود شیر ژیانرا

Ez-âteş-i dûzah dil-i âşık ne-hirâsed

Pister zi-teb-i germ büved şîr-i jiyân-râ

Âşıkın kalbi cehennem âteşinden korkmaz. Zîrâ döşek iri arslana sıcak sıtma ve hummâdan olur. Bu sûretde iri arslan âteşe ve harârete alışmıştır. Âşık dahi âteş-i aşk ile ülfeti sebebi ile harârete alışıp cehennem âteşinden havf etmez.

Nâr-ı cehennem Vâcib Te'âlâ'ya demiş ki: "Yâ Rab, emrine imtisâl etmesem benden eşedd ne mahlûkun vardır ki bana ne ile azâb edersin?" Vâcib Te'âlâ buyurmuş ki: "Evliyâmın kulûbundaki nâr-ı muhabbetimle azâb ederim." Bu beytde âşık iri ve gadûb arslana teşbîh vardır. (Gencîne-yi Maârif, 2a)

بکوي عشق مبر زاهد ریایی را

مکن بشهر بد آموز روستایی را

Be-kûy-ı aşk me-bör zâhid-i riyâyî-râ

Me-kün be-şehr-i bed-âmûz rûstâyî-râ

Riyâ edici zâhidi aşk mahâllesine iletme. Zîrâ kûy-ı aşkda zâhid-i mürâ'î yakışmaz ve ehl-i aşkın hâline ta'n eder ve ehl-i aşkı bî-huzûr eder. Zâhidi kûy-i aşka iletme, kurevî olanı şehre götürmek gibi olduğundan bununla irsâl-i mesel edip buyururlar ki: "Köylüyü şehri kötü öğrenici eyleme." Zîrâ kurevî şehre lâyıf değildir. Belki ona köy münâsib olmağla orada olması lâyıfdir. Bu beytde kûy-ı aşkı şehre ve âşık şehriye ve zâhidi kurevîye ve karyeyi mertebe-i zühde teşbîh eyler. (Gencîne-yi Maârif, 19b-20a)

4.1.15.1. Aşkın Vakti

مغز سر من نیست تنکمایه سودا

در دیده من جوش بهارست خزانرا

Magz-ı ser-i men nîst teng mâye-i sevdâ

Der-dîde-i men cûş-ı bahârest hazân-râ

Benim başımın beyninin muhabbet mâyesi yufka ve za'îf değildir. Zîrâ benim gözümde hazân için bahârın cûş u hurûşu vardır. Ya'ni mevsim-i hazân gözüme aşk u muhabbet sebebiyle bahâr gibi görünür. Zîrâ âşıkın aşkı tezâyüd ettikçe fusûl-i sâ'ire ona bahârın yaptığını yapar. Bu sûretde bahâr ve hazân ona müsâvî olmağla bahârın cünûn u şûru mevsim-i hazân ki sükûnet vaktidir onda dahi olur. (Gencîne-yi Maârif, 2a)

4.1.15.2. Aşk Vâdisi

دل بیدار می باید درین وادی توجه کن

که من باپای خواب آلود کردم قطع منزلها

Dil-i bîdâr mî-bâyed der-în vâdî teveccüh kün

Ki men bâ-pây-ı hâb-âlûde kerdem kat'-ı menzilhâ

Uyanık gönül lâzımdır bu vâdi-i aşkda böyle dil-i bîdâr ile teveccüh eyle. Zîrâ ben hâb-âlûd ayak ile ve gafletle menzilleri kat' eyledim, hiçbir şeye yaramadı. Hâsılı sülûk basîretle olmak lâzımdır. Gafletle olan sülûkda bir fâ'ide yoktur demektir; yâhûd ben hâb-âlûd ayak ile menzilleri ve yolları kat' ettim mi? Etmedim demektir. Bu sûretde istifhâm gibi mukadder olur. *Hâfız* merhûmun جواب تلخ می

زیب⁶⁷⁵ olduğu gibi ikinci ma'nâ ile kendini senâ etmiş ve evvelki ma'nâda hazm-ı nefis etmiş olur. (Gencîne-yi Maârif, 2b)

4.1.15.3. Aşk Şehidi

کر شهیدان را زیارت میکنی وقتت وقت

خاک را برداشت از جا جنبش این دانها

Ger şehîdân-râ ziyâret mî-künî vaktet vakt

Hâk-râ ber-dâşt ez-câ cünbüş-i in dânehâ

Ey yâr! Eğer aşkından şehîd olanları ziyâret eyler isen tamâm vaktidir. Zîrâ toprağı yerden şehîdlerin dâne-i vücûdu senin muhabbetinin cûş u hurûşundan kaldırdı. Ve şehîdlerin galebe-i vecdlerinin zamânıdır. Böyle olunca ziyâretin dahi vaktidir. Beytten murâd, şühedâ-yı aşkın ölmediğini ve çürümediğini ve kabirlerinde hayy olduğunu beyân ederler ve fi'l-hadîs: من ومات من العشق فهو شهيد⁶⁷⁶ Ma'lûm ola ki aşk-ı mecâzîden mürde olanlar bile şehîddir. Ve fi'l-hadîs: من عشق فكنتم فعف ثم مات مات شهيدا⁶⁷⁷ (Gencîne-yi Maârif, 16a)

بنومیدی مده تن کرچه در کام نهنگ آفتی

که دارد دردل کرداب بحر عشق ساحلها

Be-nevmîdî me-deh ten gerçi der-kâm-ı neheng üftî

Ki dâred der-dil-i girdâb-ı bahr-ı aşk sâhilhâ

Me'yûsluğa bedenini teslîm etme. Her ne kadar deryâ-yı aşkda timsâhın dimâğına düşersin. Zîrâ aşk deryâsı kendi girdâbının gönlünde sâhil-i selâmetler

⁶⁷⁵ Hâfız Dîvânı'ndaki beytin aslı şöyledir:

اگر دشنام فرمائی و کر نفرین دعا کویم
جواب تلخ می زبید لب لعل شکرها را

⁶⁷⁶ Kim aşk yüzünden ölürse şehit olur.

⁶⁷⁷ "Bir kimse âşık olduğunda, bunu gizleyip, iffetini korursa öldüğünde şehit olur." İbn-i Hibban, 1/447.

tutar. Ve kimsenin bahr-ı aşkda gark u telef olduğu yoktur. Eğer su'âl olunursa ki bunca râh-ı aşkda uşşâk telef olmuşdur ve ölmüşdür. Cevâb verilir ki; ona şehâdet derler. Mevt, o zamân olur idi ki şehâdet olmayaydı ve fi'l-hadîs: من العشق فهو من شهيد: مات⁶⁷⁸

*Neheng, nûnun ve hânın fethâları*yla timsâh diye gelir hayvân ki balık nev'indedir. Hîn-i ekilde üst çenesini tahrîk eder imiş.

كل الحيوان يحرك فكه الأسفل إلا التمساح فإنه يحرك فكه الأعلى⁶⁷⁹ diye ba'zı kütübde musarrahdır ve gâyet büyük olur. Hattâ insânı bile yutar diye meşhûrdur. Bu fakîr, mürdesini nice kere seyretmişimdir. (Gencîne-yi Maârif, 3a)

4.1.15.4. Âşık-Mâşuk

دراتش است لعل نسيم بهار را

رنك ثبات نيست كل اعتبار را

Der-âteş est na'l-i nesîm-i bahâr-râ

Reng-i sebât nîst gül i'tibâr-râ

Bahâr rûzgârının pâpûşu âteşdedir. Ya'ni nesîm-i bahâr azîm ıztırâbdadır. Bî-karâr olduğu dahi ıztırâbına delâlet eder. Ve ıztırâbı şunun içindir ki; mu'teber olan yâhûd ibret alınacak gülün sebât ve devâm-ı rengi yoktur.

Keennehu nesîm-i bahâr güle âşık imiş ve gül kendinin mâ'şûku olduğundan reng-i sebâtı gülde müşâhede etmeyince rûz u şeb bî-karâr oldu. Bundan murâd, fânî olanlara âşık olma, belki bir ma'şûka âşık ol ki; dâimi seninle olup ve visâliyle müşerref olup, firkat zahmeti çekme, demektir. Görmez misin dünyâyı sevenler ve metâ'na rabt-ı kalb edenler, kendi mevtini hiss edince ve dünyâ elinden gideceğini derk edince ne mertebe muztarib olurlar? Böyle olunca insân Allâhu Te'âlâ'ya âşık olmak gerekdir ki müfârakatı ile perîşân olmaya. Zîrâ Cenâb-ı Kibrîyâ bir mâ'şûkdur

⁶⁷⁸ Kim aşk yüzünden ölürse şehit olur.

⁶⁷⁹ Timsah hariç bütün hayvanlar alt çenesini hareket ettirir. Timsah ise üst çenesini hareket ettirir.

ki âşıkından cüdâ olmaz. Nitekim Kur'ân-ı Azîm'inde diye: ⁶⁸⁰ وَهُوَ مَعَكُمْ أَيْنَ مَا كُنْتُمْ buyurmuşdur. (Gencîne-yi Maârif, 17a)

Aşk vücûdu za'îflerin zâtı ile kâ'im olur. Eğer âşık istersen fukarâ ve zu'afâda iste. Görmez misin, şu'le kumâşının târı, havânın damarındandır ve harîr-i şu'lenin vücûdu havânın damarıyla kâ'imdir. Ve havâ damarı dahi za'îflerdendir. İşte harîr-i şu'le ki aşka benzer, reg-i havâ ile nice kâ'im ise aşkullah dahi zu'afânın zâtıyla kâ'im olur ve muhabbet zu'afâda bulunur. Ba'zı kerre kavîlerin zâtı ile kâ'im olursa da nevâirden olmağla ⁶⁸¹النادر كالمعدوم kaziyyesine mebnî, ona i'tibâr etmeyip, *kâ'im bûd be-zât-ı za'îfân vücûd-ı aşk* buyurdular. (Şerh-i Kasâid-i Mevlânâ Şevket, 11)

Bu çarhın altında leb-i şikâyeti açıp şevvâ mümkün değildir. Ve bir âşık asla şikâyete kâdir değildir. Öyle umarım ki bu âlemin binâsının temelini sürmeden dökdüler. Sürmenin hâssası sadâyı izâle olmağla bir ferdin çün ü çerâyâ kudreti yokdur ve her ne kadar ezâ vü cefâ görse tahammül edip sükût eder ve vukû' bulan âlâm u ekdâra râzı olur ve ben dahi her vechile rızâ göstermişimdir ve iklim-i rızânın sekencesinden olmuşumdur. (Şerh-i Kasâid-i Mevlânâ Şevket, 15)

قطره هم در سواد دید اش میبود کاش

ان قدر ابي در تیغست جلالد مرا

Katreî hem der-sevâd-ı dîde eş mî-bûd kâş

Ân kadr âbî ki der-tîgest cellâd-ı merâ

Mısrâ'-ı sâni mukaddem mülâhaza olunarak ma'nâsı şöyle demek olur ki: O kadar su ki benim cellâdımın tîg-i müjgânında vardır. Onun bir katresi kaşki gözünün sevdâ-yı mahallinde olaydı kara gözlü olur idi ve merhamet sâhibi olur idi.

⁶⁸⁰ Nerede olursanız olun Allah sizinle beraberdir. Hadîd, 4.

⁶⁸¹ Ender rastlanan şey, yok hükmündedir.

Lâkin sevâd-i dîde mahallinde hiç karası olmamak cihetiyle aslâ âşıklarına rahmi yokdur, demek ister. Ma'lûmdur ki, kara gözlü olan merhametli olur. Keennehu yârin rahmi olmamağla, gözünün gûyâ karası yok imiş. Bu mazmûndan yâri kara gözlü değil imiş, demek çıkmaz. Zîrâ murâdı merhameti olmadığını beyândır. Yoksa yâr siyeh-çeşm değildir. *Kâş edât-ı temennîdir*. Lugat-ı Arâbî'deki *leyte* gibi. (Gencîne-yi Maârif, 33b)

زهره کیست که عشاق ترا صید کند

میشناسد همه کس بلبل مستان ترا

Zehreî kîst ki uşşâk terâ sayd küned

Mî-şinâsed heme kes bülbül-i mestân-ı terâ

Hangi ma'şûkun cesâreti vardır ki senin âşıklarını avlamak murâd eyleye. Bir ma'şûkun bu işe cesâreti yokdur. Zîrâ cümle ma'şûklar senin mest olan âşıklarını sadâsından anlarlar. Âşıklarının şemsi görüp zerreye meyl etmeyeceğini bilirler yâhûd senden havf ederler. Binâberîn cesâret edemezler demektir. (Gencîne-yi Maârif, 24b)

عاشق که ره بخلوت معشوق میبرد

عرض نیاز را بخموشکنند ادا

Görmez misin, âşık ki ma'şûkunun halvet-hânesine yol iletir, kendi arz-ı niyâzını sükût edicilik ile edâ eder ve zebân-ı kâl ile arz-ı niyâz etmez ve hem bî-edeblik olur. Evliyâ-yı kirâmdan çok kimseler *İbrâhîm aleyhisselâmın* sîret-i hasenesine ittibâ' ederek du'â vü münâcâtı terk edip lisân-ı dil ü zebân-ı hâl ile niyâzmend oldular. (Şerh-i Kasâid-i Mevlânâ Şevket, 88-89)

نکنجد در قبا عاشق وکر نه از برای ما

مهیا کرده اند از اطلس افلاک خلعتها

Ne-günced der-kabâ âşık ve ger ne ez-berây-ı mâ

Müheyyâ kerdeend ez-atlas-ı eflâk hil'athâ

Âşık kaftana sığmaz, anınçün üryân gezeriz. Yoksa bizim için atlas gibi olan eflâkden hil'atler hâzır etmişlerdir, düşümüze bâr olur diye giymeyiz. Sen zann etme ki yokdur da böyle çıplak gezerler. Hâsılı âşıkın üryân olduğunu bulamadığından ve fakrındandır diye i'tikâd eylemeyesin, demekdir. Zîrâ dünyâ-yı deniyye nedir ki Mevlâ onu âşıkdan dirîğ eyleye. (Gencîne-yi Maârif, 4a)

نیست در طینت جدایی عاشق و معشوقرا

شمع بتوان ریخت از خاکستر پروانها

Nîst der-tynet cüdâyî âşık u ma'şûk-râ

Şem' be-t(ü)vân riht ez-hâkister-i pervânehâ

Âşık ile ma'şûkun hilkatinde ayrılığı yokdur ve ikisi bir şeyden halk olunmuşdur. Bu sûretde meselâ pervânelerin külünden mum dökmek ve şamdana döküp yakmak mümkündür. Zîrâ şem'in eczâsı ve pervânelerin eczâsı şey-i vâhiddir. Âşık, ma'şûkun gayrı değildir, demekdir. Bu beytle vahdet-i vücûda işâret buyururlar.

Zîrâ o makâmdan *Bâyezîd-i Bistâmî kuddise sirruhu*: لیس فی جبتی سوی الله⁶⁸² buyurmuşdur.

Ve yine *Ebu'l Hasan-ı Harrâkânî kuddise sirruhu*: لو عرفتمونی سجدتمونی⁶⁸³ buyurmuşdur. Ve yine *Hallâc-ı Mansûr kuddise sirruhu*: “Ene'l-Hakk”⁶⁸⁴ buyurmuşdur. Ve cümle ashâb-ı ma'rifet “*Heme Ost*”⁶⁸⁵ buyurmuşlardır. (Gencîne-yi Maârif, 16a)

⁶⁸² Cübbemin içinde Allah'tan başkası yok.

⁶⁸³ Beni bilseydiniz bana secde ederdiniz.

⁶⁸⁴ Ben Hakk'im.

⁶⁸⁵ Her şey O'dur.

تشنه خواه کرد مستي چشمه فتان ترا

خواب سنکين شد فسانه تیغ مژگان ترا

Teşneî hâh kerd mestî çeşme-i fettân-ı terâ

Hâb-ı sengîn şod fesâne tîg-i müjgân-ı terâ

Ey Cânân! Mestlik senin âleme fitne ilkâ edici gözünü âşıkların kanına harîs eyledi ve katline teşvîk eyledi. Ve dahi hâb-ı sengin tîğ-i müjgânına bileği taşı oldu ve onda tîğ-i müjgânını biledi ve âmâde oldu.

Şimden sonra bize hayâtdan ümid yokdur, demek ister. Ma'nâ-yı bâtînîsi dahi şu vech iledir ki; *çeşm*, ayn'a murâdifdir ve ayn'dan Zât-ı Bârî murâddır. Ve Zât-ı Bârî'nin aşk u muhabbeti bizi öldürecekdir, demek olur. Zîrâ hadîs-i kudsîde: من احبني من اقبلته⁶⁸⁶ buyrulmuşdur.

Cenâb-ı Hakk'ın sevdiklerinden ve âşıklarından birisi ez-cümle *Hazret-i İmâm Hüseyin radiyallâhu te'âlâ anhu ve irzâdır* ki *Kerbelâ*'da şehîd oldular. Ve birisi *Hallâc-ı Mansûr kuddise sirruhudur* ki: “*Ene'l-Hakk*” buyurmak sebebiyle ber-dâr etdiler. Ve ba'zısını dahi aşk yakar ve kendi kendine mahv olur. Ma'lûm ola ki, gözdeki mestlik hüsn ü letâfetden kinâyedir. Ve yine ma'lûm ola ki, *hâb* lafzını *sengîn* kelimesine muzâf etdiği bileği taşı olmağa kâbiliyet gele. (Gencîne-yi Maârif, 27b)

کر خبر داري زحي لايموت

بر دهان خود بنه مهر سکوت

Ger haber-dârî zi-Hayy-ı lâ-yemût

Ber-dehân-ı hod be-neh mühr-i sükût

⁶⁸⁶ Ben seveni öldürürüm, bir kimseyi öldürürsem diyeti bana düşer. Bir kimsenin diyeti bana düşerse onun diyeti bizzat ben olurum.

Ey âşık! Eğer Allâhu Te'âlâ'dan haberdâr isen kendi ağzının üzerine mühre benzer sükûtu vaz' eyle! Ya'ni akvâl-ı nâ-hemvârdan perhîz u ictinâb eyle ki vâsıl-ı rızâ-yı Rahmân olasın ve tekmîl-i merâtib-i beşeriyye edesin. Ba'zı ekâbir buyurmuşdur. Beyt:

صمت وجوع وسهر وعزلت و ذکر بدوام

ناتمامان جهان را بکند کار تمام⁶⁸⁷

Lâ-yemûddan murâd mevlâdır, sükûtu mühre teşbîh buyurup müşebbehün bihi müşebbehe muzâf etmişdir. (Mâ Hazar, 5a)

Ma'den ve menba'-ı ulûm-ı zâhire ve bâtine olan *Hazret-i İmâm Ali kerrema'llâhu vecheh ve radiyallâhu te'âlâ anh* efendimiz “والله ما عبدتك خوفا من نارك” وطمعا لجننتك بل وحدتك اهل للعبادة فعبدتك⁶⁸⁸ buyurmuşlardır. Ve dahi İznikî Eşref-zâde rızku'llâhu'l hüsne ve ziyâde

Her ne kim işledim ise bî-garaz işlemişim

Bendeyim tâcir değilim ben ticâret etmezem

buyurmuşlardır. Ve dahi Seyyid Nizâm-zâde Seyfu'llâh *aleyhi tecelliyâtu'l-ilâh*:

Zâhidlere ver cenneti

Müştâkıdır anlar katı

Ben isterem sen hazreti

Ayırma aşkından beni

⁶⁸⁷ Susmaya, açlığa, uykusuzluğa, uzlete ve zikre devam ederek cihanın eksikliğinde tam bir iş yap.

⁶⁸⁸ Allah'tan korktuğum için, cennet ve cehennemi için ibadet etmem. İbadeti sadece senin için yaparım.

Âhım göğe olsun direk

Sen ol hemân gönlümde tek

Ne o gerek ne bu gerek

Ayırma aşkından beni

Seyyid Nizâmî oğlunun

Maksûdudur didâr anın

Dûr etme vaslından senin

Ayırma aşkından beni

buyurmuşlardır. Ve nite *Eşref-zâde kuddise sırrıhu* bir nutkunda:

Ben fârig-i dü cihânem

İşbu gavgâ neme gerek

buyurmuşlardır. Hülâsa-ı kelâm dünyâdan geçene zâhid derler. (Mâ Hazar, 24b)

ز موج خویش بود تازیانه ریک روانرا

چه حاجتست محرك زدست رفته عنانرا

Zi-mevc-i hîş büved tâziyâne rîg-i revân-râ

Çe hâcetest muharrik zi-dest refte inân-râ

Kum deryâsı için kamçı ve muharrik kendi mevcinden olur. Âherden kendini bir tahrik edici lâzım değildir. Hâl ü şân böyle olunca ihtiyâr ve irâdesi elden gitmiş

âşıkın muharrike ne ihtiyâcı vardır? Aşk ile muztarr olan âşık aşkı taharrük etsin ve nâle vü feryâd etsin için kasîde vü ebyât okuyuculara ihtiyâcı yoktur.

Bu beytde irâdesi elden gitmiş âşıkı, kum deryâsına teşbih eyledi. Keennehu kum kendi kendine hareket etmekle muztarr olan âşık gibidir ve yine kamçıyı tûlda ve hareketde mevce teşbîh eylediler. (Gencîne-yi Maârif, 10b)

اي خم زپرده پوشی ما درکنز که تاک

زنجیر پاره کرد ززوری شراب ما

Ey hum zi-perde pûşî-i mâ der-güzer ki tâk

Zincîr pâre kerd zi-zorî şarâb-ı mâ

Ey küb! Sen bizim perde-i inebde mestûr olduğumuza bakma ve bana gelip bende pişmedi ve bâde olmadı, demekden geç. Zîrâ asma, bizim şarâbımızın kuvvetinden zincirini pâre pâre eyledi.

Beytten murâd budur ki: Ey insân-ı kâmil! Sen deme ki bizden gelip terbiye görmedi ve bâdelik mertebesini bulmadı. Böyle olunca *Sâ'ib* hâm u nâ-puhtedir. Zîrâ biz perde-i inebde iken yine kâmil idik ve mâder-zâd-ı âşıkız. Niteki *İbn-i Fâriz kuddise sırruhu Kasîde-i Hamriyye*'sinin evvelinde buyurmuşdur:

شربنا علی ذکر الحبيب مُدَامَةً

⁶⁸⁹سکرنا بها من ق بل أن يُخلَقَ الکرم

Hülâsa-i makâl, âşıkân-ı Hudâ iki nev'dir: Bir nev'i, mâder-zâd-ı âşık olmağla terbiyeye muhtâc olmaz. Ve bir nev'i, mâder-zâd-ı âşık olmamak hasebiyle mürşid-i kâmilin terbiyesine muhtâc olur.

Nâzım merhûm nev'-i evvelden olmağı da'vâ edip binâberîn terbiye ve tezkiye-i nefis için bir kimseyi mürşid ü şeyh ittihâz etmemişler. Ve mürşid-i kâmil

⁶⁸⁹ Sevgiliyi anarak şarap içtik / Onunla sarhoş olduk, daha şarap yaratılmadan.

dahi *Sâ'ib*'i terbiye görmeyip bir nâ-puhte sâlik zann etmesin. Bu beyti insân-ı kâmilin zannına cevâb olarak buyurdular. (Gencîne-yi Maârif, 20b)

باهي مي توان از خود بر آوردن جهاني را

كه يك رهبر بمنزل مي رساند كارواني را

Be-âhî mî-tüvân ez-hod ber-âverden cihânî-râ

Ki yek rehber be-menzil mî-resâned kârvânî-râ

Âşıkın bir âhla cihânı yerinden kaldırması ve mahv u ifnâ etmesi mümkündür. Ve âşık eğer gazâba gelip sûz-ı dil ile eğer bir kere halkdan âh u şekvâ ederse Cenâb-ı Kibriyâ o âşıkının hâtırı için bir cihân halkından geçer. Bu mertebede indallâh uşşâk makbûldür. Kıssa-i kavm-i Nûh ve kavm-i Lût ve kavm-i Hûd buna delâlet eder.⁶⁹⁰ قال الله تعالى في لكتاب الكريم وَقَالَ نُوحٌ رَبِّ لَا تَذُرْ عَلَيَّ الْأَرْضَ مِنَ الْكَافِرِينَ دَيَّارًا.

Zîrâ bir kılâvuz görmez misin? Bir kârvân halkını konak yerlerinden kaldırarak menzîle îsâl eder. Âşıkın âhı dahi rehber gibi olmağla halk-ı âlemi yerinden hareket etdirir.

Bu beytten murâd âşıkın ve âhının büyüklüğünü beyândır. Yâhûd ednâ bir âhla âşık, halk-ı âlemi mizâcından ve dünyâ-yı denînin muhabbetinden ayırıp Hakk'a îsâl etmesi ve menzîl ü maksûda ulaştırması mümkündür. Zîrâ âşıkın âhında kemâliyle te'sîr vardır.

Be-âhîde olan *yâ* iki ma'nâyâ göre vahdet me'a't-taklîldir. Bu ma'nâyâ göre *ber-âverdenin* ma'nâsı me'lûfundan ayırmak ve râh-ı Hakk'a delâlet etmek demekden ibâret olur. (Gencîne-yi Maârif, 5a)

بليبي متهم دارند مجنونرا وزين غافل

كه دارد گفتكوي مردم ديوان محلها

⁶⁹⁰ Nûh, şöyle dedi: “Ey Rabbim! Kâfirlerden hiç kimseyi yeryüzünde bırakma!” Nûh, 26.

Be-Leylî müttehem dârend Mecnûn-râ ve 'z-în gâfil

Ki dâred güft-gûy-ı merdom-ı divâne mahmilhâ

Ser-halka-i ehl-i cünûn olan *Mecnûn*'u *Leylâ*'nın aşkı ile töhmetlenmiş ve aşk kendini kendinden almış ve kelâmının sırr u bünü yokdur derler ve aslâ kelâmını ısga etmezler. *Mecnûn*'dur saçma söyler, derler. Böyle denilir, bundan gâfildir ki merdüm-i divânenin kelâmı mahmil saçıcılar tutar; lâkin halk kusûru sebebiyle anlayamazlar.

Bu beytde *Mecnûn*'dan murâd mutlaka âşık demektir. Ya'ni halk âşıkı aşk ile töhmetleyip ve deli yerine koyup tahtı'e ederler ve ba'zı kelâmlarını küfre haml ederler, *Mansûr Hazretleri*'nin "*Ene'l-Hakk*" buyurduğunu küfre haml ettikleri gibi. Bunların ise hep mücmeli vardır. Velâkin avâm-ı nâsın aklı derk etmez, demektir. (Gencîne-yi Maârif, 3b)

عشق مستغنیست از تدبیر عقل حيله کر

شیر کی سازد عصای خود دم روباه را

Aşk müstagnîst ez-tedbîr-i akl-ı hîleger

Şîr key sâzed asâ-yı hod düm-i rûbâh-râ

Aşk u muhabbet hîle-ger olan akl-ı ma'âşın kethüdâsı olup iklîm-i bedende tedbîr ü tasarruf eylemesinden müstağnîdir. Binâen aleyh aşk gelince kethüdâ-yı akla izin verir ve akl-ı ma'âş dahi bedende durmaz. Ve böyle olması dahi aşk akl-ı me'âd sâhibi olmağla onu istihdâma tenezzül etmez.

Niteki hâkim âlim olunca nâ'ib istihdâmına tenezzül etmediği gibi mısra'-ı sâniyi irsâl-i mesel olarak buyururlar ki: Görmez misin arslan, tilki kuyruğunu kaçan kendine asâ kılar ve ona i'timâdı kendine lâıyk görür? Belki kılmaz ve görmez. Zîrâ arslanın tilkiye ve hîlesine ihtiyâcı yokdur. Çünkü şeci'dir. İhtiyâdda hîleye ihtiyâcı yokdur. Bu sûretde tilkinin hîlesine kat'â muhtâc değildir. Bunun gibi aşk dahi yiğit ve şeci' olmağla tilki-sıfat akl-ı ma'âşın tedbîr ve tasarrufuna kat'â muhtâc olmaz ve

benim sözüm olsun da'vâsını eder ve bu da'vâya şâyestedir. Bu cihetden halkın akl-ı ma'âşını uşşâk-ı İlâhiyyede görmezsin.

Asâ münâsebetiyle tilkinin kuyruğu zikr olunmuşdur; lâkin zikr-i cüz ve irâde-i küll tarîki ile mecmû'-ı tilki murâd olunur. (Gencîne-yi Maârif, 7b)

تكلف نيست در گفتار رند لابلالي را

چنانست دوست ميدارم كه عاشق شعر حالي را

Tekellîf nîst der-güftâr-ı rind-i lâ-übâlî-râ

Çünânet dost mî-dârem ki âşık şî'r-i hâlî-râ

Kendini kayırmaz ve mübâlât etmez âşıkın kelâmında tekellûf ve müdâhene ve sohbeti eğip bükmek yoktur. Böyle olunca doğrusu seni öyle severim ki ve sana ancılayın âşıkım ki âşık hâline münâsib olan şî'ri sever. Ya'ni hâcet yoktur ki kinâye ve telmîh ederek sana âşık olduğumu ifâde edeyim. İşte böyle doğrusunu söylerim.

Bu makâmda *rind-i lâübâlî*den murâd, nâzım-ı tahrîr kendisidir. *Lâübâlî* kelimesi karînesiyle yâhûd mutlaka âşık demek ola. Eğer mutlaka âşık murâd olursa demek olur ki âşıkların hâli budur ve ben dahi âşıkım.

Binâen aleyh ben de sözde tekellûf etmem. Ve hakikat-ı hâli ki seni sevdiğimdir. Tekellüfsüz ve müdâhanesiz doğruca söylerim. Fi'l-vâki' uşşâk-ı İlâhiyye müdâhanesiz ve riyâsız kimseden korkuları olmadığından eğip bükmeksiz doğrusunu söylerler.

*Târîh-i Naîmâ'*da musarrahdır ki: *Sultân Osmân İbn-i Sultan Ahmed Hân aleyhi min-rahmetihi ve 'l- gufrân* ba'zı kesânın tahrîkiyle garâz-ı fâside mebni olarak hacca gitmek murâd etmiş. Ve gitmesi takarrüb etdikde bir gece rüyâsında Resûl-i Ekrem ve Nebiyy-i Muhterem Hazret-i Muhammed Mustafâ *sallallâhu aleyhi ve sellem* hazretlerini görmüşler ve kendilerin taht üzerine câlis ve elinde Mushaf-ı Şerîf var imiş. Fahr-i Kâ'inât *aleyhi ekmeli't-tahiyyât* teşrîf buyurup elinden Mushaf-ı Şerîf'i alıp tahtdan aşağı almışlar ve üzerinde olan cübbeyi dahi çıkarmışlar. Her ne

kadar ki buyurmuşlar ise de müfîd olmamış. Ve kadem-i sa'âdet-i Muhammediyye'ye her yüz sürmek murâd etmiş ise o dahi nasîb olmamış. Bu dehşet ü ıztırâb ile bîdâr olmuş. Der-akab hâcesi *Ömer Efendi*'yi çağırıp o rüyâyı nakl etmiş. O dahi; “Ba'zı kâl ü kîl sebebi ile farz olan hacda tereddüt ediyorsunuz, bu sebebe rûh-ı sa'âdet-i Muhammediyyeyi gücendirmiş oluyorsunuz. Bu rüyâ bundan ibâretidir. Hemân tevakkuf etmeyelim ve gidelim. Kadem-i şerîflerine yüz sürmek rüyâda mukadder olmamış ise ravza-i sa'âdetine yüz sürersiniz.” diyerek bu vechîle rüyâyı te'vîl ve ta'bîr etmiş ise dahi padişâha kanâ'at gelmeyip *Kutbü'l-Ârifîn Üsküdârî Aziz Mahmud Hüdâyî kuddise sırruhu* hazretlerine varıp ziyâret edip rüyâyı nakl ü beyân edince, hemân bî-pervâ: “Mushaf-ı Şerîf şerî'atdır, elinden almışlar; hal'inize delâlet eder. Ve cübbe vücûddur, onu dahi çıkartmışlar ve almışlar, katlinize delâlet eder.” diyerek bu vechîle rüyâyı eğip bükmezsiz ta'bîr buyurmuşlar. (Gencîne-yi Maârif, 4a-4b)

صحبت غنیمتست بهم چون رسیده ایم

تا کی دگر بهم رسد این تخته پاره ها

Sohbet ganîmetest be-hem çün resîde îm

Tâ key dîger be-hem resed în tahta pârehâ

Erbâbı ile sohbet ganîmetdir ve onu ni'met bilmek lâzımdır. Çünkü tâ'ife-i uşşâk bir yere cem' olduk ve yetişdik. Kaçana dek bir gayr def'â dahi bu tahtada müctemi' olan paralar bir yere gelir? Belki gelmez. Bir kere akçe tahtasının üzerinde paralar cem' olur. Ba'dehu her biri bir kimsenin kesesine gider ve bir mümkinе gider. Sonra bir dahi ictimâ'ı muhâl kabîlindedir. Bunun gibi âşıklar çünkü bir mahalle cem' oldular, aşka müte'allik levâzımdan mükâleme lâzımdır. Ve biri birinden intifâ' münâsibdir. Zîrâ paralar gibi onlar dahi müfterik oldukda ictimâ' etmezler. (Gencîne-yi Maârif, 12b)

ان نفس باخته غواس جگر سوخته ام

که ابلة دل کهری نیست مرا

Ân nefis-i bâhte gavvâs-ı ciger-sûhte em

Ki be-cüz âbile-i dil güherî nîst merâ

O zâtını fedâ etmiş ciğeri yanmış dalgıcım; öyle ki gönül kabarcığından gayrı bana bir inci yokdur. Hâsılı tâli'im yâver olmamağla her ne kadar fedâ-yı nefis etmiş isem de elime dürer-i me'ârif-i İlâhiyye'den bir nesne girmedi; fakat aşkdan kalbimde olan kabarcık vardır. Hemân râh-ı aşkda dürr-i âbileye nâil olduk. (Gencîne-yi Maârif, 10a)

حیفست بود رشتۀ جانها کره آلود

شیرازۀ دلها مکن ان موی میانرا

Hayfest büved rişte-i cânhâ gireh-âlûd

Şîrâze-i dilhâ me-kün ân mûy-miyân-râ

Yazıkdır ey yâr, âşıkların iplik gibi olan cânı ukde ile karışmış ola ve muztarib ola. Ağyârın gönlüne o mûy-miyânını şîrâze etme ve sarma. Zîrâ uşşâkın cânı çekemezler. Şîrâzeden murâd bunda örmek ve sarmaktır.

بیتابی عاشق شود از وصل فزونتر

ناسور کند پنبة مه داغ کتانرا

Bî-tâbi-i âşık şevved ez-vasl füzûnter

Nâsûr küned penbe-i meh dâg-ı ketân-râ

Âşıkın tâkatsizliği yâre vuslatdan ziyâde olur. Zâhirâ vuslatla âşık kuvvet bulur zann olunur; böyle değildir. Görmez misin ayın aydınlığı *ketânın dâğ*ını çürümüş eder. *Ketânın dâğ*ından murâd telleridir, *pembeden* murâd mehtâbdır. Meşhûrdur ki ay ketânı vü ketândan yapılmış bezi çürüdür. Keennehu ketân mehtâba âşık imiş. Ona visâl ile çürüyüp *dâğ*larında aslâ kuvvet kalmadı.

از اتش دوزخ نهراسد دل عاشق

پستر زتب کرم بود شیر ژیانرا

Ez-âteş-i dûzah dil-i âşık ne-hirâsed

Pister zi-teb-i germ büved şîr-i jiyân-râ

Âşıkın kalbi cehennem âteşinden korkmaz. Zîrâ döşek iri arslana sıcak sıtma ve hummâdan olur. Bu sûretde iri arslan âteşe ve harârete alışmıştır. Âşık dahi âteş-i aşk ile ülfeti sebebi ile harârete alışıp cehennem âteşinden havf etmez.

Nâr-ı cehennem Vâcib Te'âlâ'ya demiş ki: "Yâ Rab, emrine imtisâl etmesem benden eşedd ne mahlûkun vardır ki bana ne ile azâb edersin?" Vâcib Te'âlâ buyurmuş ki: "Evliyâmın kulûbundaki nâr-ı muhabbetimle azâb ederim." Bu beytde âşık iri ve gadûb arslana teşbîh vardır. (Gencîne-yi Maârif, 2b)

عذار ماه کلفدار شد ز پرتو منت

در افتاب بسوز و مرو بسایه طویی

Îzâr-ı mâh kelefdâr şod zi-pertev-i minnet

Der-âfitâb be-sûz u me-rev be-sâye-i Tûbâ

Ayın yanağı, şemsin sana ziyâ veriyorum diye minnetinden kelef tutucu oldu. Ma'lûm ola ki ehl-i hey'et cem'i kevâkib bizzât nûr sahibidirler, illâ kamer neyyir-i bizzât değildir ve ziyâyı şemsden alır diye ittifâk eylediler. Hattâ نور القمر مستفاد من الشمس⁶⁹¹ denmiştir. Bu cihetle keennehu ben sana ziyâ veririm diye şemsin imtinânından mâhın rûhunda kelef hâsıl olmuştur. Böyle olunca ey âşık güneşde yan ve âteş-i firâkda muztarib ol, tûbâ gibi olan yârin sâye-i visâline gitme. Zîrâ seni kendime vâsıl etdim diye yârin imtinânından mâh gibi ruhun kelefdâr olur.

⁶⁹¹ Ayın nuru güneşten kazanılmıştır.

Kelef, kâfîn ve lâmin fethâlarıyla ayın cirminde zâhir olan kir ve pas gibi görünen nesneye derler. (Gencîne-yi Maârif, 8a)

ز ترکتاز حوادث مکن ملاحظه صائب

چه کرد سیل به پیشانی کشاده صحرا

Zi-türktâz-ı havâdis me-kûn mülâhaza Sâ'ib

Çe kerd seyl be-pîşânî-i küşâde-i sahrâ

Dehrin havâdisinin yağma vü gârâtından ey *Sâ'ib* mülâhaza ve fikr eyleme. Zîrâ seyl altı açık sahraya ne eyledi, hiç bir keder eylemedi demektir. Seylden şol yerler korkar ki onda bâğ u bâğçe ola ve hâne vü dîvâr ve bunların emsâli şeyler buluna. Ammâ bir yer ki onda bir şey olmaya seyl geldikde ne götürür ve ne edebilir. Binâberîn sahrâ-yı hâliyyeler havf etmezler. Âşıklar dahi libâs-ı fakre bürünmekle altı açık sahrâ gibidirler. Seyl-i hâdiseden korkmazlar. Sen dahi âşık zümresinden olmağla seyl-i havâdisin gârâtından düşünme demektir. Varsın ashâb-ı emvâl ve ehl-i dünyâ seyl-i havâdisden havf etsin.

Hikâyet: *Kâdiasker Velîyüddîn Efendi-zâde* mâbeynde oturmuş imiş. Müderrisînden *Seyyidü'l-Enâm* mashara bir kimse var idi. Ziyârete gelmiş efendiye haber vermişler ki *Seyyidâ* geldi. Efendi demiş ki mâbeyne gelsin. *Seyyidâ* dahi gelip dâmen-bûs olup oturmuş ve selâmlığa çıkmadığının hikmetinden sorunca: “Takvimde bugün afet-i ulemâ var, binâberîn ihtifâ etdim.” diye cevâb vermiş. *Seyyidâ* dahi cevâbında: “Efendim, ondan size ne var ve bana ne var? Varsın kasâvetini ulemâ düşünsün.” diyerek cehline telmih etmiş ve gülüşmüşler. *Rahime hü mâ'l-lâhu Te'âlâ*. (Gencîne-yi Maârif, 8b)

هر خسي قيمت ندارد ناله شبخيزرا

خسروي بايد كه داند قدر اين شبديزرا

Her hasî kıymet ne-dâned nâle-i şeb-hîz-râ

Hüsrevî bâyed ki dâned kadr-i in Şeb-dîz-râ

Her alçak ve denî âşıkın gece kalkıcı nâlesinin kıymetini ve kadrini bilmez ve bilmediğinden: “Niçin gece halkı ta’cîz eder?” diye infi’âl eder. *Hüsrev* dedikleri sultân gibi bir âşık lâzımdır ki, bu yâğız at gibi olan nâle-i şeb-hîzin kadrini bilsin.

Hüsrev’in bir a’lâ siyâh atı varmış ve onu gâyet sever imiş. Zîrâ fâris olan a’lâ atın kadrini bilir. Hattâ kemâl-i muhabbetinden sâyılara inanmayıp gecelerde hareminden çıkıp ve ahıra varıp atını görür imiş.

Ve bu *Hüsrev*, *Şîrîn* dedikleri ma’sûkânın âşığı olmağla *Ferhâd*’ın rakîbidir. Bîçâre *Ferhâd*, beyhûde derdini çekti ve aşkla öldü. *Hüsrev*, *Şîrîn* ile be-kâm oldu ve visâline erdi. Nâlede ma’nevî siyâhlık olmağla *Şeb-dîz*’e teşbih etdi ve kuvvet dahi vech-i şebeh olur. (Gencîne-yi Maârif, 9a)

4.1.15.5. Âşığın Kalbi

دلي كز دست خواهد رفت به كز دست بگذارم

كسي تا كي سپردادي كند برك خزان را

Dilî k’ez-dest hâhed reft bih k’ez-dest be-g(ü)zârem

Kesî tâ key sıpardâdî küned berg-i hazânî-râ

Bir gönül ki elden gitmek ve mütehayyir olmak ister. İyi olan odur ki elden terk edeyim ve hayretini def’a sa’y etmeyeyim. Zîrâ her ne kadar sa’y olunsa fâidesi olmaz.

İrsâl-i mesel tarîki ile buyururlar ki: Bir kimse kaçan hazâna mensûb olan yaprağı hıfz edicilik eyler. Belki etmeğe kâdir olamaz. Zîrâ berg-i hazân elbette ağaçdan düşer. Âşıkın kalbi dahi berg-i hazân gibi olmağla hayret galebe edip elbette şecer-i vücûdundan düşmesi mukarrerdir. (Gencîne-yi Maârif, 5b)

زروي لاله کون متراش زلف عنبر افشان را

مكن زينهار بي شيرازه دلهاي پریشان را

Zi-rûy-ı lâlegûn me-tirâş zülf-i 'anber-efşân-râ

Me-kün zînhâr bî-şîrâze dilhâ-yı perîşân-râ

Lâle renginde yüzünden anber saçıcı zülfünü izâle etme. Varsın yanağının üzerine sarksın. El-amân! Uşşâkın perişân olan kalblerini şîrâzesiz ve nizâmsız etme.

Zülf-i yâri şîrâzeye teşbîh eder ve âşıkın kalbini perişân bir kitâba teşbîh eder; fakat bir şîrâze ile durur. Eğer şîrâze de gitse bütün bütün kitâb perâkende olduğu dil-i uşşâk dahi cânânın zülfü ile *mehma emken* mecmû'dur. Eğer zülüfler gitse perişân olacağı derkârdır demektir. (Gencîne-yi Maârif, 6b)

4.1.15.6. Aşk-ı Cüz'î - Aşk-ı Küllî

هزاران عقده چون انکور دردل داشتم صائب

بيك پيمانه مي کرد ساقی حل مشکلیها

Hezârân ukde çün engûr der-dil dâştem Sâ'ib

Be-yek peymâne-i mey kerd sâkî hall-i müşkilhâ

Nice bin ukde üzüm dânesi gibi gönülde ey *Sâ'ib*, tutmuş idim ve çok müşkilim var idi ki hall olunmaz. Bir kadeh şârâbla sâkî müşkillerimi halletdi. Ya'ni çok şübhelerim var idi. Şeyhim ve mürşidim bir cüz'î bâde-i aşk-ı İlâhî sunmağla beni o şübhelerden kurtardı. İşte aşk-ı cüz'înin hâli budur, var küllîsini kıyâs eyle, buyurmak isterler.

Yâhûd *engûrdan* murâd üzüm salkımı demek ola. Zîrâ üzüm salkımında hayli ukde-i dâneler olmak hasebiyle müşkil sâhibi adama benzedi. Binâberîn kendini sâhib-i eşkâl olmada üzüm salkımına teşbîh etdi. (Gencîne-yi Maârif, 3b)

4.1.15.7. Bâde-i Aşk

خمار آلوده یوسف به پیراهن نمیسازد

زیبش چشم من بردار این مینای خالی را

Humâr-âlûde-i Yûsuf be-pîrâhen nemî-sâzed

Zi-pîş-i çeşm-i men ber-dâr ân mînâ-yı hâlî-râ

Hazret-i Yûsuf aleyhisselâmın âşıkı ve vâlid-i mâcidi *Hazret-i Ya'kûb aleyhisselâm* fakat *Yûsuf aleyhisselâmın* gömleği ile kâni' olmaz. Belki ma'şûku *Hazret-i Yûsuf* u ister ve onun mülâkâtını re'yü'l-ayn arzu eder. Ben dahi râh-ı aşkda *Ya'kûb-sîretim*. Böyle olunca ey sâkî, benim gözümün önünden bu bâdeden hâlî olan sürâhîyi kaldır. Boş ve hâlî mînâ benim neme gerekdir.

Ya'ni böyle aşk u muhabbetden hâlî kalb istemem. Bunu, ey sâkî-i ezel yâhûd ey mürşîd-i kâmil, bâde-i aşk ile dolu eyle diyerek, Vâcib Te'âlâ hazretlerinden yâhûd şeyhinden mînâ-yı kalbin aşk ile leb-â-leb olmasın niyâz eder. Bu beytde mînâyı *pîrâhen-i Yûsuf aleyhisselâma* ve *bâdeyi Hazret-i Yûsuf aleyhisselâma* teşbîh buyurdular. (Gencîne-yi Maârif, 4a)

جز حرف پوچ قسمت زاهد ز عشق نیست

کف باشد از محیط نصیب کناره ها

Cüz-harf pûç kısmet-i zâhid zi-aşk nîst

Kef bâşed ez-muhît nasîb-i kenârehâ

Harfin gayrı aslâ ve hîç zâhidin aşkdan ve muhabbetden nasîbi yokdur. Fakat zâhid, aşkın adını işitir ve şarâb-ı aşkı kat'â nûş etmemişdir. Görmez misin bahr-ı muhîtden kenarların kısmeti köpük olur? Ve dünyâdan çıkan metâ' inci ve mercân ve sâ'ir şeylerdir. Kenâr-ı bahrde olmaz, belki ortasında olur. Zâhid dahi kenâr gibi

olmağla dürr-i cevâhir gibi nefîs olan aşkdan bî-behre olup, fakat köpük gibi olan lafz-ı aşkı iştîmiştir ve nasîbi yokdur. (Gencîne-yi Maârif, 12b)

4.1.15.8. Aşk Meydanı

تماشایی عیار ناز خوبان را می داند

که نتوان بی کشیدن یافت زور هر کمانی را

Temâşâyî ayâr-ı nâz-ı hûbân-râ çe mî-dâned

Ki ne-t(ü)vân bî-keşîden yâft zûr-ı her kemânî-râ

Güzellere âşık olmayarak esnâ-yı râhda ve yâhûd bir meclisde nezâret edici ve bakıcı kimse güzellerin cilvesinin ayâr ve mikdârını ne bilir ve şu güzellik şîvesinin mikdârı şudur ve bu güzelin şîvesinin mikdârı budur, bundan ne anlar? Ya'ni bilmez ve anlamaz demektir. Belki bundan güzellere âşık olanlar ve güzel sevmekte mâhir olanlar anlarlar. Zîrâ her şeyi erbâbı bilir. Mısrâ':

Güzel sevmekte zâhid müşkîlin var ise benden⁶⁹² sor

Görmez misin zîrâ her kemânın kuvvetini çekmeksiz mücerred şöyle bakmak ile yâhûd kemân-keş olmadıkça ve tîr-endâzlıkda mahâret kesb etmedikçe bulmak ve anlamak mümkün değildir. Bunun gibi güzellerin aşkına giriftâr olmadıkça ve meydân-ı âşkda çok vakit bulup gezmedikçe hangi güzelin nâz u şîvesi a'lâdır ve hangisi onun dûnundadır bilmek mümkün olmaz.

Bu beytin ma'nâ-yı bâtînîsi oldur ki: Bir kimse derviş ve sâlik-i râh-ı Hudâ olmadıkça ve Cenâb-ı Hakk'ın meydân-ı aşkında at koşdurmadıkça kim mürşid-i kâmilidir ve kim mürâfidir ve kim iyidir ve pesdir, bunları bilmek anlamak mümkün olmaz. Görmez misin avâm-ı nâs nice mürâfleri meşâyih-i vâsılîn zann ederler ve nice muhlisleri mülhid ve zındıkdır diye i'tikâd ederler. Hâlbuki emir ber-akstir.

⁶⁹² Beytin doğrusu şöyledir: "Güzel sevmekte zâhid müşkîlin var ise bizden sor."

Menkûldur ki: *Zünnûn-ı Mısrî kuddise sırruhu* hazretlerinin asrında çok büyük kimseler ilhâdına zâhib olmuşlar. İrtihâli günü bir nev' kuşlar ki, aslâ öyle kuş görülmemiş, cenâzesine halk ile beraber hâzır olmuşlar ve cümle nâsa o kuşlardan ta'accüb ve azîm dehşet gelmiş ve melâike-i kirâm olduklarını herkes cezm etmiş ve yine seng-i mezârına kudretten ve âlem-i gaybdan ⁶⁹³ذو النور حبيب الله من الشوق قتيل الله yazılmış. Halk bunu gördükde mahv etmişler. Yine yazılmış ve yine tecrübe için mahv etmişler. Yine tekrâr yazılmış, ba'de cümle nâs velâyet ü kerâmetini makarr u mu'terif olmuşlar. *Nefahâtü'l-Üns* nâm kitâbda mestûrdur ki *Hazret-i Zünnûn kuddise sırruhu* buyurmuşdur: سه سفر کردم وسه علم اوردم اول علمي که بياوردم خواص وعوام پزيرفتند ودوم علمي که اوردم خواص پزيرفتند نه عوام وسيم علمي را که اورده ام نه خواص ونه عوام پزيرفتند ⁶⁹⁴ (Gencîne-yi Maârif, 5a-5b) ⁶⁹⁵فبقيت شريدا طريدا وحيدا قدس الله سره العزيز

4.1.15.9. Aşk Yolu

كف افسوسدرين ره بودم برك سفر

ميزنم دست بسريين بچه سامان رقتم

Râh-ı aşkın lezzetini aldıkça niçin bu vakte dek bu yola gelmedim ve ömrümü hebâ etdim? Hayf sad hayfdır ki elimi tahrîk eder idim. İşte o kefi-efsûs râh-ı aşkda bana berg-i sefer ve zâd-ı râh oldu ve kemâl-i tahassürümden kefi-efsûsu başıma vururum. Bak benim hâlime ki ne aceb nizâm-ı hâl ile râh-ı aşka sefer etdim, demek olur. *Zâd-ı râhı* berg-i sefer unvânıyla ta'bîr buyurdular ki: *Berg*, müşâbehet-i sîriyyesi cihetiyle *kefe* münâsib olur. *Zirâ berg*, *kef* gibidir. *Sâmân* intizâm-ı ahvâle ta'bîr olunur. Egerçi bu hâl ile râh-ı aşka sefer zâhirde perîşânlıktır; lâkin böyle âh vâh ederek gitmek kesret-i feyz-i Hudâ'ya sebep olmağla ayn-ı sâmân ve nizâm-ı hâl olur. (Şerh-i Kasâid-i Mevlânâ Şevket, 93-94)

⁶⁹³ Şevkten dolayı Allah'ın öldürdüğü, Allah sevgilisi Zünnûn.

⁶⁹⁴ Üç sefer yaptım ve üç âleme gittim. Birinci âlem ki ulaştım. Avâm ve havâsı kabûl etmişlerdi. İkinci âleme ulaştım, havâsı kabûl etmişlerdi, avâmı etmemişlerdi. Ve üçüncü âleme ulaştım, ne avâmı ne havâsı kabûl etmişlerdi.

⁶⁹⁵ Sürgün, kovulmuş, tek başıma kaldım. Allah onun aziz sırrını kutsasın.

خس خود زورق طوفانی آتش کردم

داغ بر سینه در اغوش نمکدان رفتم

Kendi has u hâr gibi olan vücûdumu âteş deryâsına zevrak eyledim ve deryâ-yı âteşe has-ı vücûdumu ilkâ eyledim ve böyle etmekde isâbet eyledim. Zîrâ sîne üzerine dâğ vardır ve sînem derd-i aşkla mecrûhdur. Bu cerâhatlerin maslahı tuzdur. Bu cihetden memlaha gibi olan deryâ-yı âteşe has-ı vücûdumu gemi eyledim ki sînemde olan dâğ-ı aşkı ve firkat yaralarını ıslâh eyleye. Çünkü sefine sînesi üzerine yüzer. Nâzım hazretlerinin dahi sînesi mecrûh olmağla memlaha gibi tûfânî-i âteş onu ıslâh eder ümîdiyle vücûdunu ol deryânın gemisi eylemiş ve bu tedbîrimde musîbim, buyurmak isterler. *Tûfânî-i âteş*den murâd, deryâ-yı aşkıdır. Eğer denirse ki sînesinde olan dâğlar aşkdan hâsıl olmuşdur. Deryâ-yı aşka zevrak-ı vücûdunu ilkâ eylemekde dâğlar mülte'im olmayıp belki tezâyüd eder. Sîne dâğlardan necât bulsun için deryâ-yı aşka zevrakçe-i vücûd irsâl olunur mu? Bu su'âlin cevâbında denir ki, bu, aşk derddir ki bunun devâsı tezâyüd etmesidir. Niteki kasîde-i evvelîde Nâzım rahimahullâh buyurmuşdur. Beyt:

از عشق رنگ شکوه نر بزم بهیچ کس

در دیست اینکه جمع چو شد میشود دوا⁶⁹⁶

Bu cihetden deryâ-yı aşka düşmek sînenin dâğının iltiyâmına sebep olur. Yâhûd has-ı vücûdumu âteş deryâsına gemi eyledim. Zîrâ tarîk-i aşkda sefine-i vücûdu deryâ-yı âteşe salıvermedikçe âşıkın kârı tamam olmayacak. Bu cihetden böyle eyledim ve azîm ızdırâba düşdüm. Zîrâ sîne-i pür-dâğ ile keennehu nemekdâna ilkâ etmiş oldum, bu ise emr-i azîmdir. İşte râh-ı aşkda ben böyle ızdırâb sâhibi âşıkım ve benim hâlim budur, demek olur. (Şerh-i Kasâid-i Mevlânâ Şevket, 109-110)

4.1.15.10. Aşk Ateşi

میزنم بال بهم تافتند آتش درمن

⁶⁹⁶ Ben aşktan hiç kimseye şikâyet etmem. Çünkü bu bir derttir ki içinde bütün devası vardır.

ازدل سنك اميد شرري نيست مرا

Mî-zenem bâl be-hem tâfted âteş der-men

Ez-dil-i seng ümîd-i şererî nîst merâ

Sa'y u gayret ederim, hattâ derûnuma bir âteş düşse. Zîrâ taş gibi gönlümden bana bir kıvılcım ümîdi yokdur ve kalbim gâyet katıdır ve kalbimden nâr-ı aşk u muhabbet ümîd etmem. Binâberîn çalışırım ki sa'y ile gönlüme âteş düşse. Aşk u muhabbet yâ gönülden zâhir olur yâhûd sa'y u sülûk ile kalbde nâr-ı muhabbet peydâ olur, ekserîsi bu kabîldendir. Gönülden def'aten nâr-ı muhabbet zuhûr eden *Hazret-i İbrâhîm b. Edhem* gibi ve *Fazîl-i İyâz* gibi *kuddise sırruhumâ*. O anda *İbn-i Edhem*'e tâc u tahtını terk etdirdi ve *Fazîl*'e haramîliği terk etdirdi. (Gencîne-yi Maârif, 10a)

میتوانم شرري را به پر وبال رساند

درخور شمع اكر بال وپري نيست مرا

Mî-tüvânem şererî-râ be-per ü bâl resâned

Der-hor-ı şem' eger bâl ü perî nîst merâ

Kâdirim, kanadımı bir kıvılcıma yakmağa; eğer pervâne gibi şem'e lâyık kanadım yok ise, ya'ni râh-ı aşkda ekmele değil isem pek de bî-behre değilim, demek ister. Durûb-ı emsâl-i meşhûredendir. *Çuka* giymeden ise kenârını kuşandık, derler. (Gencîne-yi Maârif, 10a)

رحمي بشيشه خانه دلهاي خلق كن

از مي مكن دو اتشه ان رنك ال را

Rahmî be-şîşe-hâne-i dilhâ-yı halk kün

Ez-mey me-kün dü âteşe ân reng-i âl-râ

Ey yâr! Bir merhamet halkın şîşehânesi gibi olan gönlüne eyle. Mey için al rûhlarının rengini iki âteşe mahsûs edip âşıkların şîşe gibi kalbini eritme. *Âteş* kelimesinde olan *hâ* tahsîs ma'nâsını ifade eder. (Gencîne-yi Maârif, 13a)

در اتشم زدیده شوخ ستاره ها

در هیچ خرمنی نفتد این شراره ها

Der-âteşem zi-dîde-i şûh-ı sitârehâ

Der-hîç hurmenî ne-füted in şerârehâ

Tâli'leri sa'îd güzellerin gözünden âteş-i mihnetdeyim ve güzellerinin şivesinin nâzının ıztırâbındayım. Bu şerâre-i nâr-ı muhabbet ki bana vâki' olmuştur. Hiçbir kimsenin hürmen-i kalbine düşmesin ve benim gibi Cenâb-ı Hakk kimseyi etmesin, demektir. Me'al kesret-i aşkdan şikâyetdir. (Gencîne-yi Maârif, 12a)

کار روغن میکند براتش ما اب تیغ

خون منصوریم دائم برسر جوشیم ما

Kâr-ı rûgan mî-küned ber-âteş-i mâ âb-ı tîg

Hûn-ı Mansûrîm dâ'im ber-ser-i cûşîm mâ

Yârin âb-ı tîği bizim âteşimizin yağ işini eyler. Gûyâ biz *Hallâc-ı Mansûr*'un kanıyız, dâimâ kaynamak sevdâsı üzerineyiz. Hâsılı yâr seyf ile bizi vurdukda âb-ı tîği âteş-i aşkımızı teskîn etmek kâ'ideye muvâfık iken, hilâf-ı kâ'ide olarak âteş-i aşkımız alev-gîr oldu. Bu sûretde gûyâ *Mansûr*'un kanı gibi dâim cûş u hurûşda olmamız lâzım geldi. (Gencîne-yi Maârif, 17a)

4.1.15.11. Aşk Derdi

قدر من این بس که چون ابر بهار از اب چشم

تازه دارم خار دیوار گلستان ترا

Kadr-i men in bes ki çün ebr-i bahâr ez-âb-ı çeşm

Tâze dârem hâr-ı dîvâr-i gülistân-ı terâ

Bana kadr u şeref bu kifâyet eder ki bahâr bulutu gibi gözümün yaşından senin gülşenin dîvârının dikenini tâzelerim. Zîrâ gözü yaşlı âşık olur. Derd, uşşâk beyninde mu'teberdir. Bu beytde gözünü ebr-i bahâra ve eşk-i çeşmini bahâr bulutuna teşbîh eder. (Gencîne-yi Maârif, 28a)

پستی دلیل قرب بود در طریق عشق

اینجا پیاده پیش بود از سواره ها

Pestî delîl-i kurb büved der-tarîk-i aşk

În-câ piyâde pîş büved ez-süvârehâ

Hakâret ve tevâzu' râh-ı muhabbetde takarrüb-i İlallâh'a delil olur. Bundan için sâlikler tarîk-i aşkda zillet ü hakâreti ihtiyâr etmişler. Nitekim *Bâyezîd-i Bistâmî kuddise sırruhu'l-azîz: عَطَّلَ ذَلِّي ذَلَّ الْيَهُودُ*⁶⁹⁷ buyurmuşlardır. Râh-ı muhabbetde piyâde ve hakîr olan, atlı ve âlî olandan ileridir. Ya'ni hakâret-i kâmileyi ihtiyâr edenler, etmeyenleri geçerler.

Görmez misin şâh-ı evliyâ-yı ümem *Hazret-i İbrâhîm b. Edhem kuddise sırruhu'l-efhâm* izzet-i saltanâtı zillet-i ra'iyete tebdîl buyurdular? Ve bundan ma'dâ râh-ı Hudâ'da ne hakâretler çekdiler. Bu sebebden evliyâ-yı kirâma ve selâtîn-i bâtineye ser-tâc oldular. (Gencîne-yi Maârif, 12a-12b)

از عشق رنك شكوه نریزم بهیچ كس

در دیست اینکه جمع چو شد میشود دوا

Aşkdan şikâyet rengini hiçbir kimseye dökmem. Ya'ni aşkdan bir ferde şikâyet etmem, demekdir. Zîrâ bu aşk bir dertdir ki çünkü cem' olur ve tezâyüd eder,

⁶⁹⁷ Yahudinin zilleti benim zilletimi engelledi.

devâ ve ilâc olur. Ve aşkın ilâcı hâricinden olmayıp belki derd-i aşkın devâsı yine aşkıdır. (Şerh-i Kasâid-i Mevlânâ Şevket, 10)

بلبل ما از گرفتاري ندارد شكوه

خنده كل ميكنند چاك قفس برروي ما

Bülbül-i mâ ez-giriftârî ne-dâred şekveî

Hande-i gül mî-küned çâk-ı kafes ber-rûy-ı mâ

Bizim bülbülümüz tutulmaktan şikâyet tutmaz. Gülistânda olmak ve kafeste esîr olmak indinde müsâvîdir. Hattâ kafesin yarığı bizim yüzümüze gülün handesinde olan neş'eyi ve safâyı eyler, çâk-ı kafese bakdıkça gül gülüyor gibi gelir. İşte râh-ı aşkda bu mertebeyi ihrâz ettin. Giriftârlık ve âzârlık ve gam u ferah ve firkat ü vuslat indimizde beraber oldu demektir. Vâkı'da kâmil âşıkların hâli budur ve cemâl ü celâl-i yâr indlerinde birdir. Eğer lütfu kahırdan fark ederse nâkısıdır demişler. (Gencîne-yi Maârif, 26a)

خون بجاي اب از سرچشمها كردد روان

كوه بردارد اكر درد من بيچاره را

Hûn be-cây-ı âb ez-ser-çeşmehâ kereded revân

Kûh ber-dâred eger derd-i men-i bîçâre-râ

Su yerine pınarların başından kan akıcı olur, eğer ben âşık-ı bîçârenin derd ü elemi ni dağ kaldırır ise. Zîrâ dağlar benim derdime tahammül edemeyip gönlü ve ciğeri hûn olur. Bu cihetle su yerine kan revân olması lâzım gelir. Bu beyte şu mesel olur:

ان که برجان منست ار برشتر بودي زغم

کافران برجنت اعلا کشیدندی علم⁶⁹⁸

Ya'ni o nesne ki gamdan ve aşkdan benim cânımın üzerine vardır. Eğer deve üzerine vâki' olaydı, küffâr-ı hâksâr cennet-i a'lânın üzerine bayrağını çekerler idi. Zîrâ develer bu gama tahammül edemez ve küçülür ve iğne yordusundan geçer ve küffâr cennete dâhil olması lâzım gelir. Bu beytde şu âyete işâret vardır. قال الله تعالى: يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ حَتَّى يَلِجَ الْجَمَلُ فِي سَمِّ الْخِيَاطِ وَكَذَلِكَ نَجْزِي الْمُجْرِمِينَ⁶⁹⁹

Her ne kadar âyetden murâd muhâle ta'lik ise de ondan kat'-i nazar eyledi ki letâfet-i şî'riyye hâsıl olsun, yoksa murâd küffâr cennete girer demek değildir. (Gencîne-yi Maârif, 12a-12b)

فرو خوردم ز غیرت کریه مستانه خود را

فشاندم در غبار خاطر خود دانه خود را

Fürû hordem zi-gayret girye-i mestâne-i hod-râ

Feşândem der-gubâr-ı hâtır-ı hod dâne-i hod-râ

Kemâl-i gayretimden girye-i mestânimi yedim ve izhâr etdim. Ve aşkın elemine sabrettim. Ve kendi dâne-i eşkimi mezra'-i kalbin gubârı içine saçdım. Hâsılı yâri ta'cizden korkdum. Yâhûd a'dâ sevinmesin diye bükâyı izhâr etmedim. Sen benim bükâ etmediğime bakıp beni âşık değildir zann etmeyesin demek ister. (Gencîne-yi Maârif, 29a)

هلاک غیرت ان رهروم که میدارد

ز چشم ابله پنهان برهنه پایي را

⁶⁹⁸ Gamdan dolayı benim canımın üstünde olan şey eğer devenin üstünde olsaydı, kafirler yüce cennetin üzerine bayrak çekerlerdi.

⁶⁹⁹ Allahu Te'âlâ şöyle buyurdu: “Onlar, deve iğne deliğinden geçinceye kadar cennete de giremezler! Biz suçluları işte böyle cezalandırırız.” A'râf, 40.

Helâk-i gayret-i ân reh revem ki mî-dâred

Zi-çeşm-i âbile pinhân bôröhne-pâyî-râ

Ben ol sâlikin gayretine cân veririm ki yalın ayaklığını kabarcığın gözünden saklar. Ya'ni derd ü gam u ıztırâbını gâyet yakınından saklayıp ona dahi izhâr etmez ve bir ferde sabr edip hâlini bildirmez. Bu ne güzel âşıktır, demekden ibâretidir. (Gencîne-yi Maârif, 20a)

نمیداند کسی در عشق قدر درد و محنت را

که استمرار نعمت میکند بی قدر نعمت را

Nemî-dâned kesî der-aşk kadr-i derd ü mihnet-râ

Ki istimrâr-ı ni'met mî-küned bî-kadr ni'met-râ

Bir âşık aşk içinde iken derd çektiği aşkın mihnetinin kadrini bilmez ve ondan şikâyet eder ve acz getirir. Zîrâ bir kimsede ni'metin devâmı ni'meti kadirsiz eder. Meselâ insân nâ-mizâc olmayıp dâimî sıhhat oldukça sıhhatin kadrini ferâmûş eyler ve gınâ dâim oldukça devletin kadrini bilmez. Ahyânen fakr gelirse o zamân bilir. Âşıktan dahi meğerki aşk gide ve aşksız kala, o zamân mihnetlerin kadrini bilir ve zevâline teessüf eder. (Gencîne-yi Maârif, 13b-14a)

زلف ماتمیان ناخنی چه بکشاید

قلم چه داد دهد قصه جدایی را

Zülf-i mâtemyân nâhunî çe be-küşâyed

Kalem çe dâd dehed kıssa-i cüdâyî-râ

Ehl-i mâtemin zülfünden bir tırnak ne açar? Ya'ni ehl-i aşkın mihnet ü ıztırâbı nâhun-ı tedbîr ile küşâyış bulmaz. Görmez misin, kalem ifrâk kıssasına adâlet verir? Ya'ni kemâ hüve hakkuhu beyâna kâdir olamaz. Zîrâ mihnet-i iftirâk takrîr ü

tahrîr ile beyân olunur umûrdan değildir. Bunun gibi tedbîr ve teselliye ve devâ ile ehl-i aşkın ukde-i ıztrâbı mümhil olmaz, demekdir. (Gencîne-yi Maârif, 20a)

از شراب ما رك خاميست صائب موج زن

كرچه عمري شد درين ميخانه در جوشيم ما

Ez-şarâb-ı mâ reg-i hâmist Sâ'ib mevc-zen

Gerçi ömrî şod der-în meyhâne der-cûşim mâ

Bizim şarâbımızdan ey *Sâ'ib*, hamlık damarı dalga vurucudur. Gerçi bir ömür müddeti oldu ki, biz bu meyhânede kaynamakta olduk. Böyle iken hamlık bizden gitmedi. Beyden maksûd, âşık pûte-i aşkda çok kaynamak ister ve illâ hamlık tîz gidip puhtelik gelmez. Çok vakte muhtâcdır ki puhte ola. (Gencîne-yi Maârif, 17a)

از افتاب تجربه كشتيم خامتر

تا نا بر امد از سفر خم شراب ما

Ez-âfitâb-ı tecrübe geştîm hâmtar

Tâ nâ ber-âmed ez-sefer-i hum şarâb-ı mâ

Tecrübe kadehinden ziyâde hâm olduk. Zîrâ bizim şarâbımız küb seferinden bâde rütbesini bulmamış olduğu hâlde geldi. Ya'ni bizim vücûdumuz aşk seferinden puhte olmadı ve hâm olduğumuz hâlde avdet ettik. Binâberîn imtihânda hâm olduğumuz zâhir oldu. Hülâsa-i kelâm âşık râh-ı Hakk'da çok zahmet çekmek lâzımdır ki hamlıktan halâs ola. Ve illâ az emek ile insân-ı kâmil olunmaz, demekdir. (Gencîne-yi Maârif, 20a-20b)

دل صائب چسان از عقده صد غم برون ايد

سپندي چن کند تسخير اين اتش عذاران را

Dil-i Sâ'ib çesân ez-uhde-i sad gam birûn âyed

Sipendî çün küned teshîr-i îh âteş-izârân-râ

Sâ'ib'in kalbi yüz gamın ve aşkın uhdesinden nice taşra gelir ve bu kadar gam-ı aşkın tahtından nice çıkar ve bu kadar gamı teshîr edip onlara tevcihle galebe eder? Elbet edemez ve bu gumûm onun kârını itmâm demektir. Bir sipend bu kadar âteş izârlarını nice teshîr eder? Böyle za'if iken ve bu kadar âteş izârlara nice gâlib olur? Belki olamaz. Bunun gibi ben dahi bu kadar gam-ı aşka galebe edemem. (Gencîne-yi Maârif, 22a)

در علم خیال بهارست چار فصل

بلبل بچتر کل ندهد زیر بال را

Der-âlem-i hayâl bahârest çâr fasl

Bûlbûl be-çetr-i gül ne-dehed zîr-i bâl-râ

Âlem-i tahayyülde fusûl-i erba'a bahârdır ve biri birinden aslâ farkı yoktur. Bundan için bûlbûl gül çadırına kanadının altını vermez ve mevsim-i şitâyı bahâra değışmez. Zîrâ indinde ikisi birdir. Ya'ni evhâm ü hayâl bilen zâtın indinde, gerek fusûl-i erba'a ve gerek hayât u memât ve gınâ vü fakr ve sıhhat ü maraz cümlesi birdir. Bu cihetle bûlbûl-sîret âşıklar halkın dûn gördükleri şeyleri pesend etdikleri şeylere değışmezler, demektir. (Gencîne-yi Maârif, 13b)

4.1.15.12. Aşkın Deliliği

جنون عشق ز فولاد پنجه دارد و من

تبار اشك رفو میکنم کریبان را

Cünûn-ı aşk zi-fûlâd pençe dâred ü men

Tebâr-ı eşk refiuv mî-künem girîbân-râ

Aşkın cünûnu pûlâddan pençe tutar. Ya'ni cünûn-ı aşkın pençesi kavî vü metîndir, demektir. Hâlbuki ben ipliğe benzeyen gözyaşı teli ile yakama yama ve dikiş eylerim ve benim yakamın dikişinin ipliği za'îf olan târ-ı eşk iledir. Cünûn-ı aşkın ise pençesi kavî pûlâddan olmağla yakama el sundukda, za'îfin kavîye mukâbele edemeyeceği ve karşı gelmeyeceği bedîhî olmağla elbetde yakamı koparacağımda ve yırtacağımda şübhe yoktur.

Ma'lûm ola ki, yakasını yırtmaktan murâd, kendini cünûn-ı aşkın perîşân etmesidir. Bu beyt su'âl-i mukaddere cevâbdır, dense olabilir. Keennehu *kâlen bâ-hâlen* denildi ki: “Senin bu perîşânlığın ve çâk-i girîbânlığın nedendir, niçin hâlinde bir intizâm yoktur ve böyle medhûşsun?” Cevâb verirler ki: “Cünûn-ı aşk pençesini girîbânıma uzatdı ve girîbânımı çâk eyledi ve girîbânımın dahi dikişi târ-ı eşk ile olmağla pençe-i cünûn-ı aşka mukâbeleyle kâdir olamadık ve böyle perîşân olduk.” diye bu beyt ile cevâb verir.

Ma'lûm ola ki, aşka âhâd-ı ümmet elbetde mağlûb olur. Velew ki *Bâyezîd-i Bistâmî kuddise sırruhu* ise de. Zîrâ galebe-i aşkla ⁷⁰⁰ليس في جيتي سوى الله buyururlar idi.

Lâkin enbiyâ-yı izâm *aleyhimü's-selâm* hazretlerine siyyemâ ki Hazret-i Fahr-i Âlem *sallallâhu aleyhi ve sellem* hazretlerine aşk galebe edemez ve akl-ı nefislerini izâle edemez. Binâberîn evliyâdan sâdır olan şathiyyât enbiyâ-i izâmdan sâdır olmadı. Zîrâ be-heme-hâl aşk kendilerinde nice bin bahr-i muhit gibi kaynar ise yine aşka galebe ederler. (Gencîne-yi Maârif, 23b-24a)

منم ان طاعر و حشمت زدهء دشت جنون

که بیال رم اهو ز بیابان رفتم

Cünûn ovası ki aşk sahrâsıdır ve sahrânın ziyâde vahşi kuşu benim. Ya'ni miyân-ı uşşâkda nâsdan ürkmüş ve teneffür etmiş âşık benim. Zîrâ sahrâdan dahi âhûnun ürkmemesini kendime kanat edip o vechile sür'atle gitdim ve sahrâda dahi karâr

⁷⁰⁰ Cübbemin içinde Allah'tan başkası yok.

edemedim. Bu sûretde nâzım merhûmun âşık-ı vahşet-zede olmuş olduğu sâbit olur. *Rem, rânın fethiyle ürkmek ma'nâsınadır.* (Şerh-i Kasâid-i Mevlânâ Şevket, 100-101)

سر نمی پیچید از تیغ اجل دیوانها

کوش بر او از سیل ابند این ویرانها

Ser nemî-pîçîd ez-tîg-i ecel dîvânehâ

Gûş ber-âvâz-ı seyl-âbend in vîrânehâ

Aşk mecnûnları mevt kılıcından başını çevirmezler ve mevtten havf etmezler; belki mevte teşnedirler. Görmez misin bu vîrânelerin kulağı seyl suyu âvâzı üzerinedir? Ve vîrâneler seylden korkmazlar. Bunun gibi âşık dahi vîrâne gibi olmağla seyl suyu gibi olan mevtten korkmaz.

از نفس افتاد موج و بحر از شورش نشست

همچنان زنجیر میخانید این دیوانها

Ez-nefes üftâd mevc ü bahr ez-şûreş nişest

Hem-çünân zincîr mî-hânîd in dîvânehâ

Dalga teneffüsten düşdü ve sâkin oldu ve dahi bahr fırtınadan oturdu. Ya'ni mevc ile bahrin cûş u hurûşu savuşdu. Hâlâ bu aşk delilerinin cûş u hurûşu geçmeyip evvelki gibi zincirlerini çekerler. (Gencîne-yi Maârif, 15b)

يك طفل شوه نیست درین کشور حراب

دیوانکی بجای دگر میبریم ما

Yek tufl-ı şûh nîst der-în kişver-i harâb

Dîvânegî be-cây-ı diger mî-börîm mâ

Bir dilber-i mahbûb bu harâb dünyâ kişverinde yokdur. Böyle olunca dîvâneliği bir gayri yere biz iletelim. Ya'ni dünyâda bir mürşîd-i kâmil kalmamıştır.

Aşk u muhabbete sa'yden fâriğ olalım, demektir. Yâhûd kişverden murâd nâzımın kendi şehri murâddır. Buna göre ma'nâ bu beldeye bir ârif-i billâh yokdur. Gayri beldeye gidip onda seyr ü sülûk edelim demek olur.

Tıfl-ı şûhdan murâd insân-ı kâmildir. *Dîvânegîden* murâd aşkıdır. Etfâl mecânine musallat olmağla letâfet ve cinâs-ı şi'ri hâsıl olsun için bu unvân ile ta'bîr buyurdular. Etfâl her ne kadar mecânine seng-endâzlık ve harf-endâzlık ederler ise, bi-hikmetillâh her ne kadar zâhirde deliler gazaba gelip infî'âl ederlerse derûndan mahzûz olurlar.

Semtimizde *Çobanoğlu Deli Hüseyin Ağa* nâmında bir meczûb var idi. Her gün hânesinden çıktıkda bir hayli etfâl verâsında olarak kahve dükkânına gider idi. Bir gün etfâl bi'l-ittifâk kendine harf-endâzlık etmediler. Çarşıda bir hayli gezip gördü ki kimseler kendine zebân-dırâzlık etmez. Hemân sabrı çâk olup: "Kâfir piçler bana niçin takılmıyorsunuz?" diyerek etfâlin kendine seng-endâz olmasına ve ezâsına tâlib oldu. (Gencîne-yi Maârif, 26b)

ز سنك كودكان مجنون بي پروا چه غام دارد

محابا نيست از سنك محك كامل عياران را

Zi-seng-i kûdegân mecnûn-ı bî-pervâ çe gam dâred

Muhâbâ nîst ez-seng-i mihek kâmil-ayârân-râ

Etfâlin taşından bî-pervâ olan mecnûn ne gam tutar? Zirâ kâmil ayarlara altın gibi olmak hasebiyle mihek taşından ihtirâz yokdur. Nitekim hâlis altın mihekden korkmaz; belki kalb altın havf eder. Hülâsa-i kelâm etfâl makûlesi olan kimselerin seng-i melâmetinden âşık-ı bî-pervâ kayd etmez ve vazîfe edinmez ve ancak kendi

hâline meşgûl olur. Varsın onlar ne derlerse desinler. ⁷⁰¹ إن المحب عن العذال في صمم
(Gencîne-yi Maârif, 21b)

Allâhu Te'âlâ'nın aşkı ve muhabbeti cünûn rengini benim başım üzerine ol kadar çok dökdü ki sevdâ ki o reng-i cünûndur anın te'sîrinden başımın beyni kırmızı olup onun dahi te'sîrinden ayağımda o reng-i cünûn hınâ bağladı. Ya'ni hevânın başım üzerine ifâze eylediği reng-i cünûn ayaklarımda dahi zâhir oldu. Ve halk benim âşık olduğumu yüzümden ve gözümden bilmek şöyle dursun ayaklarımın humretinden dahi âşık olduğumu fehm eylediler ve başımdan ayağıma varınca aşkın te'sîrini müşâhede eylediler. Beyitden murâd kendinin kesret-i aşkını beyân ve ifâdedir. (Şerh-i Kasâid-i Mevlânâ Şevket, 3)

تعلمم بجنو ننت رهنما كه مرا

سواد ملك جنونست سايهء زنجير

Benim aşkım cünûn tarafına bana yol gösterici ve delâlet edicidir. Zîrâ bana cünûn mülkünün sevâdı ve karaltısı zincîr sâyesidir ve iyi gelir ve yarar. Zîrâ mecnûna zincîr devâdır ve şifâdır. Eğerçi zamânımızda bîmârhânedeki mecnûnların boğazından zincîrleri çıkardılar ise de ta'alluk aşk u muhabbete derler. *Rehnumâ* delîl ma'nâsınadır; sevâd, şehre denir. *Mülk* bu makâmda iklim derler. Takdîr-i beyt *ta'alluk u mera be-cünûn rehnumâst* demektir. Hâsılı aşk beni cünûn tarafına tergîb eyledi, demek ister. (Şerh-i Kasâid-i Mevlânâ Şevket, 149)

رهنمون کشت مرا سوی تعلق سودا

از ره کوچه زنجير بزندان رقتم

Benim aşkım bana mukayyed olmak semtine yol gösterici oldu ve sana mukayyed olmakda menfa'at-i azîme vardır, dedi. Zîrâ ba'zı sevdâ ashâbına bağlanmak ve zincîr nâfi' olur. Hattâ bîmâr-hânenin bir ismi dahi dârü's-şifâdır ve bîmâr-hânelerde nice mecânîn sahve gelip âkıl u kâmil olurlar. Nâzım-ı mâhirin dahi

⁷⁰¹ Seven kişi sevdiğinin kusurları söylendiğinde sağır olur.

sevdâsına ta'alluk nâfi' olmağla sevdâsı semt-i ta'alluka delâlet etmiş. Binâberîn nâzım dahi itâ'at etmiş olmağla zincîrin dar yolundan zindâna ve semt-i ta'alluka gitdim, buyururlar. *Zindândan* murâd, bîmâr-hânedir. Ve yine zincîr yolundan gitmek, bîmâr-hânedede zincîrsiz oturmayıp zincîr ile mu'allak olmakdan ibâretidir. Gerçi burada *dar*, yol ma'nâsınadır. Velâkin mâ-kablinde *râh* kelimesi olmağla tecrîd tarîkiyle *dâr* ma'nâsı murâd olur ve *zincîr* dahi bir dar yola benzer. Binâ'en aleyh *kûçe* terkîb-i izâfisini zincîre muzâf eyledi ve zincîri *reh-i kûçeye* teşbîh eyledi. Yâhûd *kûçe* mahalle-i sağîre ma'nâsına da gelir. Bu sûretde ma'nâsı: "Mahalle-i sağîre gibi olan zincîr yolundan bîmâr-hâneye gitdim." demek olur ve zincîr dahi mahalleye şebîhdir. Zîrâ mahallede hâneler birbirine zincîr halkası gibi dahi muttasıldır. Bundan dahi murâdı, sevdâ bana ta'alluk semtine yol gösterince ben dahi emrine imtisâl edip zincîre bağlanarak bîmâr-hâneye gitdim, demek olur. (Şerh-i Kasâid-i Mevlânâ Şevket, 98-99)

4.1.15.13. Eşyanın Aşkı

چون شوق پای در جگر سَنگ بفشرد

باکبک هم خرام کند کو هسار را

Çün şevk pây-der-ciger-i seng be-füşürd

Bâ-kebk hem hırâm küned kûhsâr-râ

Çünkü aşk u şevk ayağını seng-i ciğerinde sıkar; ya'ni vaz' eyler. Keklik ile kûhsârı berâber salıncı eyler. Ya'ni aşk bir acîb ü garîb şeydir ki, hareket ve hırâm-ı şânından olmayan şeyleri hareket ve feryâda getirir ve âh u enîn etdirir. Nitekim *Cebel-i Tûr* mazhâr-ı tecellî-i İlâhî olup bûy-ı aşkı şem' etdikde dört pâre olup bir pâresi *Mekke-i Mükerreme* cânibine ve bir pâresi *Medîne-i Münevvere* cânibine ve bir pâresi yerinde kalıp ve bir pâresi dahi *ilâ kıyâmi's-sa'a* mağrîb ile maşrık beyninde elân eylediği kütüb-i mevâ'izde musarrahdır.

Bu beytden murâd, sultân-ı aşkın kuvvet ve kudretini ve aşk-ı İlâhî ancak insâna mahsûs olmayıp belki eşyâ-yı sâ'ire dahi mazhâr-ı aşk-ı Hudâ olduğuna işâret

buyururlar. Bu beytde *Çün şevk-i pay-der ciğer-i seng be-füşüird* ta'bîr olunup *pânın* ma'nâ-yı mülâyimi olan *mî-nihedden* lafzından muztarib etmesine remz ü işâret buyururlar. *Kebk*, keklik dedikleri hayvândır. (Gencîne-yi Maârif, 18b)

4.1.15.14. Aşk Deryası

میبرد چشم حباب ما همان از تشنگی

کرچه پیوستست بادریای رحمت جوی ما

Mî-pered çeşm-i habâb-ı mâ hemân ez-teşnegî

Gerçi peyvestest bâ-deryâ-yı rahmet cûy-ı mâ

Bizim habâb gibi vücûdumuzun gözü susuzluğundan uçar ve mahv olur. Uçmaktan murâd habâbın sevinmesidir. Eğerçi vücûdumuzun ırmağı Cenâb-ı Hakk'ın deryâ-yı rahmetine muttasıl ise de, ya'ni deryâ-yı feyz-i Bârî'ye nehr-i bedenimiz muttasıldır ve dâ'imâ feyz-i Îlâhî âbı cûy-ı bedenimize câri olmaktadır. Böyle iken yine kanmayıp deryâ-yı aşk u ma'rifet-i Îlâhiyye'ye teşnelik bizde derkârdır, buyururlar.

Ma'lûm ola ki uşşâk-ı Îlâhiyye iki kısımdır: Bir kısmı kanarlar ve bir kısmı kanmayıp pey-der-pey feyz talebinde olurlar. Niteki *Bâyezîd-i Bistâmî kuddise sırruhu* buyurmuşdur:

شربت الحب كأسا بعد كأس

⁷⁰²فما نفذ الشراب ولا رويت

Nâzım merhûm kanmayanlardanım, demek ister. (Gencîne-yi Maârif, 18b)

⁷⁰²Aşkî içtim kadeh kadeh / Ne şarap tükendi ne ben kanabildim.

4.1.15.15. Aşk Sırrı

از فروغ کوهر خود زود صاڈرا ز عشق

مي كذار د نعل در اتش لب اظهار را

Ez-fürûg-ı gevher-i hod zûd Sâ'ib-râ zi-aşk

Mî-güzâred na'l-der-âteş leb-i izhâr-râ

Kendi gevherinin ziyâsından *Sâ'ib* aşk sırrının izhâr-ı lebini na'l-der-âteş, ya'ni bî-karâr olduğu hâlde tîz terk eder. Ya'ni *Sâ'ibin* gevher-i istîdâdının o mertebede ziyâ vü şa'sa'sı vardır ki esrâr-ı aşk o kabiliyyet ve isti'dâdı gördükde râz-ı aşkın leb-i izhârı sabr u karâr edemeyip, cemi' esrârını *Sâ'ib*'e fâş eyledi. *Sâ'ib* dahi esrâr-ı aşkın cümlesine âgâh oldu.

Nitekim bir üstâd-ı kâmil bir şâkirtde şa'sa'lı mâye-yi isti'dâd gördükde onu okutmağa tâlib olur ve bir şeyh-i kâmil bir müridde kabiliyyet fehm edince onu terbiyeye tâlib olur. Bunun gibi *Sâ'ibin* dahi esrâr-ı aşk gevher-i isti'dâdını gördükde leb-i izhârı bî-karâr olup bütün esrâr-ı aşkı kendine fâş eylemiş. Beytten murâd kendi isti'dâdının kemâlini beyândır. (Gencîne-yi Maârif, 31b-32a)

4.1.16. ÂH

Bir iç çekiş ve iştiyak nidasıdır. Aşk ateşi ile kulun inleyişine denir. Âh kelimesinin Allah lafzının ilk ve son harflerinin bitişmesiyle oluştuğu da düşünülür.⁷⁰³

باهي مي توان از خود بر آوردن جهاني را

كه يك رهبر بمنزل مي رساند كارواني را

Be-âhî mî-tüvân ez-hod ber-âverden cihânî-râ

⁷⁰³ Cebecioğlu, "Âh" mad., 2009, s. 11.

Ki yek rehber be-menzil mî-resâned kârvânî-râ

Âşıkın bir âhla cihânı yerinden kaldırması ve mahv u ifnâ etmesi mümkündür. Ve âşık eğer gazâba gelip sûz-ı dil ile eğer bir kere halkdan âh u şekvâ ederse Cenâb-ı Kibriyâ o âşıkının hâtırı için bir cihân halkından geçer. Bu mertebede indallâh uşşâk makbûldür. Kıssa-i kavm-i Nûh ve kavm-i Lût ve kavm-i Hûd buna delâlet eder.⁷⁰⁴ قال الله تعالى في لكتاب الكريم وَقَالَ نُوحٌ رَبِّ لَا تَذَرْ عَلَى الْأَرْضِ مِنَ الْكَافِرِينَ دَيَّارًا.

Zîrâ bir kılâvuz görmez misin? Bir kârvân halkını konak yerlerinden kaldırarak menzile îsâl eder. Âşıkın âhı dahi rehber gibi olmağla halk-ı âlemi yerinden hareket etdirir.

Bu beytten murâd âşıkın ve âhının büyüklüğünü beyândır. Yâhûd ednâ bir âhla âşık, halk-ı âlemi mizâcından ve dünyâ-yı denînin muhabbetinden ayırıp Hakk’a îsâl etmesi ve menzîl ü maksûda ulaştırması mümkündür. Zîrâ âşıkın âhında kemâliyle te’sîr vardır.

Be-âhîde olan *yâ* iki ma’nâyâ göre vahdet me’a’t-taklîldir. Bu ma’nâyâ göre *ber-âverdenin* ma’nâsı me’lûfundan ayırmak ve râh-ı Hakk’a delâlet etmek demekden ibâret olur. (Gencîne-yi Maârif, 5a)

رنکین ترم بریده بود از کل بهشت

کلغجهای ابله چیدن ز خار پا

Benim gözümde cennet gülünü devşirmekden râh-ı aşkda yürürken ayağıma batmış dikenden hâsıl olan gül goncasına benzeyen kabarcığı devşirmek ya’ni ona nezzâre eylemek ziyâde güzeldir. Zîrâ râh-ı aşkın mekrûh görünen âhı vü bükâsı ve na’ra vü sayhası, cümlesi âşıkın gözünde hoş ve makbûl olmuştur. (Şerh-i Kasâid-i Mevlânâ Şevket, 12)

دل فریبی چون بجولان آورد ان ماه را

⁷⁰⁴ Nûh, şöyle dedi: “Ey Rabbim! Kâfirlerden hiç kimseyi yeryüzünde bırakma!” Nûh, 26.

مردمي بايد نكه دارد عنان اه را

Dil-firîbî çün be-cevlân âvered ân mâh-râ

Merdomî bâyed nigeh dâred 'inân-ı âh-râ

Şîvekârlık çünkü o mâh-sıfat yâri harekete getirir ve miyân-ı uşşâkda dolaşdırır; merd ü yiğit lâzımdır ki esb-i âhın dizginini elinden bırakmaya. Esb-i âhı zabta kâdir ola. Hâsılı yâri bu vechile nâz ederek gördükde, âh etmemeye merd gerekdir. Bizim gibi âşıkların kârı değildir, demek olur.

Ma'nâ-yı bâtınîsi; nüktedânlık ve vâkıf-ı esrârlık çünkü bizim azizimizi meydân-ı tarîkatde söze getirip kimsenin bilmediği dekâyık u hakâyıkı söylemeğe şürû' etdirir. Merd isterim ki işitdikde âh etmeye ve sabr eyleye. (Gencîne-yi Maârif, 7a)

نه هر اهي قبول افتد نه هر اشكي اثر دارد

يكي كوهر شود از صيد هزاران قطره باران را

Ne her âhî kabûl üfted ne her eşkî eser dâred

Yekî gevher şevved ez-sad hezârân katre bârân-râ

Ne her âh makbûl düşer ve ne her gözyâşı te'sîr eder. Belki ba'zısı eder ve ba'zısı etmez. Görmez misin nice yüz bin yağmur katresinden binde biri cevfi-sadefe girmekle inci olur. (Gencîne-yi Maârif, 21b)

صيقلي كن سينه خود را باه اتشين

ميكني دريوزه نور از مه واختر چرا

Saykalî kün sîne-i hod-râ be-âh-ı âteşîn

Mî-künî deryûze-i nûr ez-meh ü ahter çerâ

Kendi kalbini âteşli âh ile mücellâ eyle ve nûra gark ol sana iş budur. Böyle etmeyip de avâm gibi niçin aydan ve yıldızdan nûr dileyciliği edersin ve ba'de bunlar gurûb edince yine zulmetde kalırsın. Kâr-ı âkıl bir nûr-ı dâimî bulmaktır, buyurlar. (Gencîne-yi Maârif, 30b)

4.1.17. VUSLAT

Arapça, ulaşmak, varmak demektir. Bir şeyin bir şeye ulaşması, bir şeyle irtibat kurmak, sonra onda yoğunlaşmak anlamında ele alınabilir. “Allah’ın birleştirmesini emrettiğini birleştirenler...” (Râd,21) ayetindeki vuslat, bir insanın bir insana ihsanda bulunarak, onunla irtibat sağlaması anlamındadır. Allah, bir kuluna Rabbanî fetihten bulununca, kulun arzu ettiği şeylere ulaşması halinde, ona vuslata erdi denir. Muhyiddin Arabî vuslatı; kaybolanı, bulunmayı elde etmek, diye tanımlar. Vuslat, ontolojik manada değildir. Hz. Muhammed bile, Miraç gecesinde Allah’la ontolojik manada vuslata erememiş, Allah ile arasında “Kâbe kavseyin” mesafesi kalmıştır.⁷⁰⁵

بی‌تأبئی عاشق شود از وصل فزونتر

ناسور کند پنبهٔ مه داغ کتانرا

Bî-tâbi-i âşık şevved ez-vasl füzûnter

Nâsûr küned penbe-i meh dâg-ı ketân-râ

Âşıkın tâkatsizliği yâre vuslatdan ziyâde olur. Zâhirâ vuslatla âşık kuvvet bulur zann olunur; böyle değildir. Görmez misin ayın aydınlığı *ketânın dâğını* çürümüş eder. *Ketânın dâğından* murâd telleridir, *pembeden* murâd mehtâbdır. Meşhûrdur ki ay ketânı vü ketândan yapılmış bezi çürüdür. Keennehu ketân mehtâba âşık imiş. Ona visâl ile çürüyüp *dâğlarında* aslâ kuvvet kalmadı. (Gencîne-yi Maârif, 2a)

⁷⁰⁵ Cebecioğlu, “Vuslat” mad., 2009, s. 290.

عشق آمد و بیرون در افکند چو نعلین

از خلوت اندیشه من هر دو جهانرا

Âşk âmed ü bîrûn der-efkend çü na'leyn

Ez-halvet-i endîşe-i men her dü cihân-râ

Muhabbetullâh kalbime gelip iki pâpûş gibi kuvve-i mütefekkiiremin halvetinden iki cihânı kapının taşrasına bıraktı ve hayâlimde dünyâ ve ukbâdan bir nesne kalmayıp ancak rızâ-yı Bârî ve vuslat bana maksûd u matlûb oldu. Fi'l-vâki' âşıklar bu iki efkârdan berîlerdir. *Seyyid Nizâm-zâde kuddise sırruhu* buyururlar:

Zâhidlere ver cenneti

Müştâkıdır anlar katı

Ben isterem sen hazreti

Ayırma 'aşkıdan beni

Ma'lûm ola ki iki *cihâm* hakir olmağla iki pâpûşa teşbîh buyurdular. Zâhidlerin indinde dünyâ nice hakir ise, âşıkların indinde dahi cennet öylecedir. Zîrâ o dahi dârü'n-ni'am ve hazz-ı nefis yeridir. (Gencîne-yi Maârif, 2b)

Çünkü bir kimsenin aşk için pervâsı ve aşkı kayırması, âşık olmaklığı kurması olmaz, o kimse kanatsız kuş gibi kaldı. Vay onun hâline. Zîrâ râh-ı Hüdâ aşk ile kat' olunur. Nitekim ba'zı ârifin buyurmuştur. Beyt:

Aşk atının süvârı erişti menziline

Lâğar har ile zâhid bekler kapıda nevbet

Pervâ, bir nesneyi kayırıp murâd etmeye derler. (Hülâsatü'ş-Şürûh-I, 10b)

این راه دور زود بانجام میرسد

کوتاهی اگر نکند پیچ و تاب ما

În râh-ı dûr zûd be-encâm mî-resed

Kûtâhî eger ne-küned pîç ü tâb-ı mâ

Bu uzak yol tîz nihâyete vâsıl olur, eğer bizim sa'y u gayretimiz böylece sürüp kısalık eylemez ise. Ya'ni bizim sa'yimize fütûr gelmeyip maksûda vuslata böyle ikdâm eder isek murâdımızı tîz der-dest ederiz demektir. (Gencîne-yi Maârif, 20a)

ان قدر هم رهي از طلع خود ميخواهم

که پر از بوسه کنم چاخ ز نخدان ترا

Ân-kadr hem-rehî ez-tâli'-i hod mî-hâhem

Ki pür-ez-bûse künem çâh-ı zenahdân-ı terâ

Kendi tâli'imden o kadar refâkat isterim ki senin çenenin çukurunu öpmekden dolu edeyim bu kadar vuslat bana kâfîdir, ilerisini istemem. *Hem-rehîden* murâd bu makâmda i'ânedir ve dolu etmeğinden murâd çok öpmektir. (Gencîne-yi Maârif, 24b)

بلبل ما از گرفتاري ندارد شکوه

خنده کل ميکند چاک قفس برروي ما

Bülbül-i mâ ez-giriftârî ne-dâred şekveî

Hande-i gül mî-küned çâk-ı kafes ber-rûy-ı mâ

Bizim bülbülümüz tutulmakdan şikâyet tutmaz. Gülistânda olmak ve kafeste esîr olmak indinde müsâvîdir. Hattâ kafesin yarığışı bizim yüzümüze gülün handesinde

olan neş'eyi ve safâyı eyler, çâk-ı kafese bakdıkça gül gülüyor gibi gelir. İşte râh-ı aşkda bu mertebeyi ihrâz ettin. Giriftârlık ve âzârlık ve gam u ferah ve firkat ü vuslat indimizde beraber oldu demektir. Vâkı'da kâmil âşıkların hâli budur ve cemâl ü celâl-i yâr indlerinde birdir. Eğer lütfu kahırdan fark ederse nâkısdır demişler. (Gencîne-yi Maârif, 26a)

حیرت مباد پرده بینای کسی

دروصل انتظار حبر میبریم ما

Hayret me-bâd perde-i bînâi-i kesî

Der-vasl intizâr haber mî-börîm mâ

Hayret kimsenin basîretine perde vü hicâb olmasın. Zîrâ bize böyle olduğundan ayn-ı vuslatda iken habere intizâr iletiriz. İşte bu hâl kemâl-i hayretten gelir. Zîrâ vuslât rûtbe-i ayândır. Bundan sonra yâri kimseye sormak ve ma'sûkdan haber almak, alayım demek abesdir. Zîrâ huzûr-ı yârdayız. (Gencîne-yi Maârif, 26b)

نیستی صائب حریف تلخی ایام هجر

جان نمی سازی نثار صحبت شکر چرا

Nîstî Sâ'ib harîf-i telhi-i eyyâm-ı hecr

Cân nemî-sâzî nisâr-ı sohbet-i şekker çerâ

Ey Sâ'ib! Eyyâm-ı firâkın acılığına müsâhib olmağa mütehammil değilsin. Zîrâ iftirâk-ı yâr emr-i müşkîldir. Binâberîn talâk indellâhi te'âlâ ebgaz mübâh oldu. Böyle olunca niçin rûhunu şeker gibi yârin visâline nisâr ve fedâ etmezsin? Hemân bezm-i visâlde fedâ-yı rûh etmeğe gayret eyle. Zîrâ vuslat dâim değildir, visâlin yerine hicr ü firâk gelir. Onun âlâmına iktidârın olmamağla pişmân olursun. Elbetde mevt, ehvendir; belki yârin huzûrunda cân vermek gibi lezîz bir şey yokdur. (Gencîne-yi Maârif, 31a)

روي دل چون از هوا بر تافتي

بعد زان میدان کي حق را يافتي

Rûy-ı dil çün ez-hevâ ber tâftî

Ba'd-z'ân mî-dân ki Hak-râ bâftî

Kalbin yüzünü çünkü hevâdan bükdün, bundan sonra belki Allâh'ı buldun, zîrâ hevâ-yı nefsdan geçmedikçe Hakk Te'âlâ'ya tekarrub ve vuslat olmaz, eğer olaydı biz dahi olur idik. (Mâ Hazar, 11a)

هرکه او را معرفت حاصل نشد

هیچ با مقصود خود واصل شد

Her ki o-râ ma'rifet hâsıl ne-şod

Hîç bâ-maksûd-ı hod vâsıl ne-şod

Her kimse ki mürşid-i kâmil terbiyesi ile ma'rifetu'llâh hâsıl olmadı, aslâ ve kat'â maksûda vâsıl olmadı. Zîrâ maksûd-i aslî vuslat-ı ilallâhdır. Bu ise ma'rifet-i Hudâ'ya tevakkuf eder. Ma'rifet olmayınca maksûda nâ'il olmamış olur. (Mâ Hazar, 23b)

همت عارف لقای حق بود

زانکه از خود فاقی مطلق بود

Himmet-i ârif likâ-yı Hak büved

Z'ân ki ez-hod fâni-i mutlak büved

Ârifin kasdı Allâhu Te'âlâ'ya mülâkat u vuslatdır. Andan için ki kendiden fânî-i mutlakdır. *Büved* bunda *est* ya'ni *-dir* ma'nâsınadır. Ve himmet kasda derler,

masdardır. Ba'zı ârifin “زان روي دل عاشق از عرش فزون باشد”⁷⁰⁶ buyurmuşlardır. Ba'zı nüshada likâ' yerine bekâ vâki' olmuşdur. Ma'nâsı ârifin himmeti bekâ billâhdır, demektir. Bu nüshâ fânî-i mutlaka ensebdir. Zîrâ fenâ fillâhdan sonra bekâ billâh olur. Ya'ni sıfât bekâ-yı İlâhiyye ile muttasıf olur. Mevt-i sûrî gelmek ile olmaz. Hayât ebediyye-i bâkiye ile mevsûfdur. *Eşref-i Rûmî* hazretleri *kuddise sırrihu* buyurmuşdur:

Ben Eşrefoğlu Rûmîyem

Ben bâkîyem kadîmem

Ben ol murg-ı lâhûtîyem

Ârz u semâ neme gerek

Fânî-i mutlak bütün bütün aradan kendini kaldırmaktan ibâretidir. Ve yine *Âşık Yûnus Hazretleri*:

Cemâlin gören âşıklar ebedi ölmez Allâh'ım

buyurmuşlardır. Mukaddem yazılacaktır *Eşref-i Rûmîye*. Temme bâb-ı ma'rifetu'llâhu te'âlâ. (Mâ Hazar, 24b)

تانبازي در ره حق هرچه هست

آنچه مي بايد کجا آيد بدست

Tâ ne-bâzî der-reh-i Hak her çe hest

Ânçe mî-bâyed kücâ âyed be-dest

Mâdâm ki Hakk yolunda her ne var ise Allâh için terk etmedikçe ol nesne ki sana lâzımdır kande ele gelir, elbetde gelmez demektir. Ol nesneden murâd vuslat

⁷⁰⁶ Ondandır ki aşığın gönlünün yüzü arştan yücedir.

ilallâhdır. Zîrâ vuslatı ancak terk ile buldular. Nitekim *Hazret-i Mevlânâ* kaddesenâllâhu bi-sırrıhu'l-'a'lâ buyururlar:

خدارا تا شوي محرم قلندر شو قلندر شو

چه بندي دل درين عالم قلندر شو قلندر شو

تو خودرا در پریشانی تلف کردی بنادانی

کذار از عالم فانی قلندر شو قلندر شو⁷⁰⁷

(Mâ Hazar, 31a)

4.1.18. NÂZ

Farsça, cilve, işve anlamlarına gelen bir kelime. Tasavvufî olarak, âşıkın mâşuka güç vermesi demektir.⁷⁰⁸

تماشایی عیار ناز خوبان را می داند

که نتوان بی کشیدن یافت زور هر کمانی را

Temâşâyî ayâr-ı nâz-ı hûbân-râ çe mî-dâned

Ki ne-t(ü)vân bî-keşîden yâft zûr-ı her kemânî-râ

Güzellere âşık olmayarak esnâ-yı râhda ve yâhûd bir meclisde nezâret edici ve bakıcı kimse güzellerin cilvesinin ayâr ve mikdârını ne bilir ve şu güzellik şîvesinin mikdârı şudur ve bu güzelin şîvesinin mikdârı budur, bundan ne anlar? Ya'ni bilmez ve anlamaz demektir. Belki bundan güzellere âşık olanlar ve güzel sevmekte mâhir olanlar anlarlar. Zîrâ her şeyi erbâbı bilir. Mısrâ':

Güzel sevmekte zâhid müşkîlin var ise benden⁷⁰⁹ sor

⁷⁰⁷ Allah'a mahrem ol da kalender ol kalender. Gönünü bu dünyaya neden bağlarsın? Kalender ol kalender. Sen kendini cehaletinle perişanlıkta mahvettin. Fani âleminden geç, kalender ol kalender.

⁷⁰⁸ Cebecioğlu, "Naz" mad., 2009, s. 196.

Görmez misin zîrâ her kemânın kuvvetini çekmeksiz mücerred şöyle bakmak ile yâhûd kemân-keş olmadıkça ve tîr-endâzlıkda mahâret kesb etmedikçe bulmak ve anlamak mümkün değildir. Bunun gibi güzellerin aşkına giriftâr olmadıkça ve meydân-ı âşkda çok vakit bulup gezmedikçe hangi güzelin nâz u şîvesi a'lâdır ve hangisi onun dînundadır bilmek mümkün olmaz.

Bu beytin ma'nâ-yı bâtinîsi oldur ki: Bir kimse dervîş ve sâlik-i râh-ı Hudâ olmadıkça ve Cenâb-ı Hakk'ın meydân-ı aşkında at koşdurmadıkça kim mürşid-i kâmilidir ve kim mürâfidir ve kim iyidir ve pesdir, bunları bilmek anlamak mümkün olmaz. Görmez misin avâm-ı nâs nice mürâfleri meşâyah-i vâsılîn zann ederler ve nice muhlisleri mülhid ve zındıkdır diye i'tikâd ederler. Hâlbuki emir ber-akstir. Menkûldur ki: *Zünnûn-ı Mısrî kuddise sırruhu* hazretlerinin asrında çok büyük kimseler ilhâdına zâhib olmuşlar. İrtihâli günü bir nev' kuşlar ki, aslâ öyle kuş görülmemiş, cenâzesine halk ile beraber hâzır olmuşlar ve cümle nâsa o kuşlardan ta'accüb ve azîm dehşet gelmiş ve melâike-i kirâm olduklarını herkes cezm etmiş ve yine seng-i mezârına kudretten ve âlem-i gaybdan ⁷¹⁰ذو النور حبيب الله من الشوق قتيل الله yazılmış. Halk bunu gördükde mahv etmişler. Yine yazılmış ve yine tecrübe için mahv etmişler. Yine tekrâr yazılmış, ba'de cümle nâs velâyet ü kerâmetini makarr u mu'terif olmuşlar. *Nefahâtü'l-Üns* nâm kitâbda mestûrdur ki *Hazret-i Zünnûn kuddise sırruhu* buyurmuşdur: سه سفر کردم و سه علم اوردم اول علمي که بیاوردم خواص و عوام پزیرفتند و دوم علمي که اوردم خواص پزیرفتند نه عوام و سیم علمي را که آورده ام نه خواص و نه عوام پزیرفتند ⁷¹¹العزیز ⁷¹²(Gencîne-yi Maârif, 5a-5b)

استاد چه حاجت بود ان سرو روان را

خط حاشیه دان میکند ان غنچه دهانرا

Üstâd çe hâcet büved ân serv-i revân-râ

⁷⁰⁹ Beytin doğrusu şöyledir: “Güzel sevmekde zâhid müşkîlin var ise bizden sor”

⁷¹⁰ Şevkten dolayı Allah'ın öldürdüğü, Allah sevgilisi Zünnûn.

⁷¹¹ Üç sefer yaptım ve üç âleme gittim. Birinci âlem ki ulaştım. Avâm ve havâsı kabûl etmişlerdi. İkinci âleme ulaştım, havâsı kabûl etmişlerdi, avâmı etmemişlerdi. Ve üçüncü âleme ulaştım, ne avâmı ne havâsı kabûl etmişlerdi.

⁷¹² Sürgün, kovulmuş, tek başıma kaldım. Allah onun aziz sırrını kutsasın.

Hat hâşiye-dân mî-küined ân gonçe dehân-râ

O serv-i revânın hâceye ne ihtiyâcı vardır belki yokdur. O gonca-feme kendinin hattı hâşiye vü şerhlik eder ve cilve ve envâ'-ı şîveyi kendi hattı ona ta'lîm eder. Böyle olunca hâricden bir kimseden cilve vü nâz öğrenmeğe onun bir vech ile ihtiyâcı olmaz. (Gencîne-yi Maârif, 2a)

از کلشنی که سرو تو دامن کشان رود

بیطاقتی ز ریشه برارد نهال را

Ez-gülşenî ki serv-i tü dâmen-keşân reved

Bî-tâkatî zi-rîşe ber-âred nihâl-râ

Bir gülşenden ki senin servin nâz ederek ve hırâmân olarak gider, tâkatsizlik o bâğçede olan ağaçları kökünden koparır ve cümlesi senin ser gibi olan vücûdunun arkasında bâğdan dışarı giderler; ya'ni ey mürşid-i kâmil bir meclis-i muhabbetden ki sen gidersen. Nihâl gibi olan uşşâk, tahammül edemeyip senin arkada hangi memlekete azm edersen oraya giderler ve seni terk ihtimâlimiz yokdur, demekdir. (Gencîne-yi Maârif, 13a-13b)

میگشدد دامن بخون بی کناهان جلوه اش

نیست پروای سلیمان این پری رخساره را

Mikeşed dâmen be-hûn-ı bî-günâhân cilve eş

Nîst pervâ-yı Süleymân in perî-ruhsâre-râ

O cânânın cilvesi uşşâkın kanını dökmek için hâzır olur. Zîrâ bu perî-rûhsâra *Hazret-i Süleymân aleyhisselâmın* havfi yokdur.

Eteğın çekmek hazırlamakdan kinâyedir. Yâhûd nâz u şîveden ibâretdir. Zîrâ vakt-i şîvede dahi mehâbib eteklerini çekerler ve hırâmân olurlar ve mütekebbirlerin

hâli dahi budur. *Perî-rûhsâr* dilber ma'nâsına ıstılâh olunmuşdur. *Süleymân* lafzıyla perî zikri beytde cinâs-ı şî'rî vardır. Zîrâ cinnîler *Süleymân aleyhisselâmın* mahkûmu idiler. (Gencîne-yi Maârif, 29a-29b)

4.1.19. AĞYÂR

Arapça, gayr kelimesinin çoğulu olup, lügatta yabancı, el, başkası gibi manaları ihtivâ eder. Tasavvufta hakikate yabancı olanlar, vâkıf olmayanlar makamında kullanılır.⁷¹³

نهالي را كه من چون تاك پروردم بخون دل

چسان بينم بجام ديكران صائب شرابش را

Nihâlî-râ ki men çün tâk perverdem be-hûn-ı dil

Çesân bînem be-câm-ı dîgerân Sâ'ib şarâbeş-râ

Bir tâze dalı ki ben asma gibi gönül kanıyla besledim ve büyüdüm. Nice görmeğe tahammül ederim ey *Sâ'ib*, ağyârın kadehinde ben onun şarâbını? Buna elbetde tahammül olunmaz. Zîrâ zahmeti çekeyim ve safâsına el sürsün, bu elbet nefse ağır gelir, demektir. Zîrâ الجرم مع الغنم⁷¹⁴ dir. Cerîmesini kim çekmiş ise intifâ'ı dahi onun olur. Bu gazelin cemî'-i ebyâtı hâlinden şikâyetdir ve mahbûbunun bî-vefâlığı ve mürüvvetsizliği beyândır. (Gencîne-yi Maârif, 28b)

حيفست بود رشتۀ جانها كره آلود

شيرازۀ دلها مكن ان موي ميانرا

Hayfest büved rişte-i cânhâ gireh-âlûd

Şîrâze-i dilhâ me-kün ân mûy-miyân-râ

⁷¹³ Cebecioğlu, "Ağyâr" mad., 2009, s. 11.

⁷¹⁴ Ganîmet zahmet ileidir.

Yazıkdır ey yâr, âşıkların iplik gibi olan cânı ukde ile karışmış ola ve muztarib ola. Ağyârın gönlüne o mûy-miyânını şîrâze etme ve sarma. Zîrâ uşşâkın cânı çekemezler. *Şîrâzed*en murâd bunda örmek ve sarmaktır. (Gencîne-yi Maârif, 2a)

4.2.TASAVVUFÎ HALLER VE MAKAMLAR

4.2.1. HAVF VE RECÂ

Havf Arapça, korku manasındadır. Allah'ın kahrından korkarak dinde sabit olmak anlamına gelir. Bunun zıddı recâ (umma, ümitli olma)'dır. Diğer bir tarife göre havf, yasaklanan şeylerden ve günahlardan utanmak ve bu hususta üzüntü duymak demektir. Hz. Muhammed şöyle der: “Ben, Allah'tan en çok korkanınızım. Allah, Hz. Davud'a yırtıcı hayvandan korkar gibi benden kork, diye vahyetmiştir”. Yine bir hadiste, şöyle denilir: “Allah'tan korkandan herkes korkar; Allah'tan başka şeylerden korkan her şeyden korkar”. Ebu'l-Kasım el- Hakîm, korkuyu rahbet ve haşyet olmak üzere ikiye ayırır: Rahbet sahibi korkunca kaçacak delik arar ve Allah'tan gayriye sığınır; haşyet sahibi ise Allah'a sığınır.⁷¹⁵

Recâ ise Arapça ummayı, ümit etmeyi ifade eden bir kelimedir. Allah'tan ümit kesmeme manasında kullanılır. “Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyiniz” (Zümer, 53) âyetine göre, Allah'tan ümit kesmek büyük günahlardandır. Bu, kalbin hoşlandığı bir şeyi beklemesinden, rahatlık ve ferahlık duyma halidir. Allah'ın lütfuna nail olma düşüncesi, recâ duygusunun doğmasına sebep olduğu gibi, tersi de havf duygusuna neden olur. Kul, ideal olarak bu iki duygu arasında bulunmalıdır. Recânın, gelecekle ilgili olması, temenni ile aynı anlama gelmesini çağrıştırıyorsa da, ikisi arasında fark vardır: Temenni, oyalayıcıdır, sahibini çalışmaktan alıkoyar, recâ ise; bunun aksinedir. Bu yüzden temenni makbul değildir. “Şeytan, insanı ümniyye yani temennilerle oyalar. (Hacc,2)” şeklindeki âyet bu hususu te'yid eder. Recâ,

⁷¹⁵ Cebecioğlu, “Havf” mad., 2009, s. 107.

dünyalık istemekle yorumlandığı gibi, Allah'ın cemâlini müşahede etmeyi isteme, şeklinde de, düşünülmüştür. Tâatta güzellik, recânın belirtisidir, denmiştir.⁷¹⁶

از چشم غزالان حرم خواب سفر کرد

بروي تو روزي که بزه کرد کمانرا

Ez-çeşm-i gazâlân-ı harem hâb sefer kerd

Ebrû-yı tü rûzî ki be-zih kerd kemân-râ

Harem-i Şerîf-i Mekke'nin geyiklerinin gözünden uyku sefer eyledi ve gitti. Senin kaşın bir gün ki yâynı kirişe eyledi ve yâynı kurdu. “Eyâ bizi mi vuracak ve bize mi atacak?” diye kemâl-i havflarından dehşetnâk oldular, *Harem-i Şerîf*'in hayvânâtı ez-her cihet haremde bulunmak sebebi ile emin iken.

Kemân ve *ebrû* ikisi şey-i vâhiddir. Ebrûnun başka kemânı yoktur. Hâsıl-ı kelâm şol vakte ki gazâb-ı Bârî hareket eder. Gazâlân-ı Harem gibi emîn olan enbiyâ-yı izâm *aleyhimü's-selâm* ve evliyâ-yı kirâm *kaddesallâhu te'âlâ esrâruhum* hazretleri dahi havfa ve vesveseye düşerler ki: “Eyâ bize isâbet eder mi?” diye.

Menkûldur ki: Cehennem mahşer yerine geldikde enbiyâ ve mürselîne dahi dehşet gelip: “Nefsî, nefsi” diyerek arş-ı âlâya yapışacaklar imiş. İllâ Fahr-i Âlem *sallallâhu te'âlâ aleyhi ve sellem* efendimize havf gelmeyip: “Yâ Rab, ümmetî, ümmetî” diyerek secdeye varıp cehennemın yerine gitmesine şefâ'at buyurup ve dûzahı geri döndürecekler. Bu beytle Celâl-i Bârî'nin kemâl-i azametini beyân buyururlar. (Gencîne-yi Maârif, 2a)

ز ترکتاز حوادث مکن ملاحظه صائب

چه کرد سيل به پيشانی کشاده صحرا

Zi-türktâz-ı havâdis me-kün mülâhaza Sâ'ib

⁷¹⁶ Cebecioğlu, “Recâ” mad. 2009, s. 217.

Çe kerd seyl be-pîşânî-i küşâde-i sahrâ

Dehrin havâdisinin yağma vü gârâtından ey *Sâ'ib* mülâhaza ve fikr eyleme. Zîrâ seyl altı açık sahraya ne eyledi, hiç bir keder eylemedi demektir. Seylden şol yerler korkar ki onda bâğ u bâğçe ola ve hâne vü dîvâr ve bunların emsâli şeyler buluna. Ammâ bir yer ki onda bir şey olmaya seyl geldikde ne götürür ve ne edebilir. Binâberîn sahrâ-yı hâliyyeler havf etmezler. Âşıklar dahi libâs-ı fakre bürünmekle altı açık sahrâ gibidirler. Seyl-i hâdiseden korkmazlar. Sen dahi âşık zümresinden olmağla seyl-i havâdisin gârâtından düşünme demektir. Varsın ashâb-ı emvâl ve ehl-i dünyâ seyl-i havâdisden havf etsin.

Hikâyet: *Kâdiasker Veliyüddîn Efendi-zâde* mâbeynde oturmuş imiş. Müderrisînden *Seyyidü'l-Enâm* mashara bir kimse var idi. Ziyârete gelmiş efendiye haber vermişler ki *Seyyidâ* geldi. Efendi demiş ki mâbeyne gelsin. *Seyyidâ* dahi gelip dâmen-bûs olup oturmuş ve selâmlığa çıkmadığının hikmetinden sorunca: “Takvimde bugün afet-i ulemâ var, binâberîn ihtifâ etdim.” diye cevâb vermiş. *Seyyidâ* dahi cevâbında: “Efendim, ondan size ne var ve bana ne var? Varsın kasâvetini ulemâ düşünsün.” diyerek ceherine telmih etmiş ve gülüşmüşler. *Rahime hümâ'l-lâhu Te'âlâ*. (Gencîne-yi Maârif, 8b)

زسیل حادثه صحرا وکوه درسفر است

چه واکشیده ای خانمان خراب اینجا

Zi-seyl-i hâdise sahrâ vü kûh der-sefer est

Çe vâ keşideî ey hânümân harâb in-câ

Seyl gibi telef edici havâdis-i dehriyyeden sahrâ ve dağ havflarından hâric-i şehre firâr etmişlerdir. Sen ey hânümân-ı vüçûdu harâb olan kimse ne acep kendini meydâna ilkâ etmişsin ve dünyâda müşârun bil-benân olmuşsun. Dağlar ve sahrâlar metîn iken seyl-i hâdiseden korkarlar. Ve senin hânümân-ı vüçûdunda aslâ kuvvetin yok iken seyl-i havâdisden hazer etmediğine ta'accüb olunur. (Gencîne-yi Maârif, 8b)

ساکن کشتۀ نوح زسبک باری خویش

چون خس و خار ز طوفان خطری نیست مرا

Sâkin-i keştî-i Nûhem zi-sebk-i bârî-i hîş

Çün has ü hâr zi-Tûfân hatarî nîst merâ

Kendi terk ü tecrîdimden seffîne-i *Nûh*'un sâkiniyim. Bu sûretde çör çöp gibi bana *Tûfân*dan bir havf yokdur. Ya'ni alâyık-ı dünyeviyyeden el çekmek hasebiyle cihânın cemî' hatarnâk olan ahvâlinden emîn ve sâlimim. Hâs u hâr dahi vücûddan geçmiş, bu sebebe tûfân gelir diye korkmaz. Zîrâ suyun yüzünde durur.

Keennehu ehl-i terk olmağla kendini terk ü tecrîdden ve tûfândan korkmamada ona teşbîh buyurdular. Ve yine bil ki *sâkin-i keştî-i Nûh*'dan emniyyet murâddır. Zîrâ onlara va'd-i İlâhî olmağla garkdan ve seffinenin sâ'ir âfâtından emîn idiler. Binâberîn bu vechile ma'nâ verildi ve yine tecrîdde kendini seffîne-i *Nûh aleyhisselâm*ın seknesine teşbîh etdiler. Zîrâ her gemide olan elbet tecerrüd üzerine olur.

Beytten garaz, terk ü tecrîde terğîbdir. Zîrâ iki âlemde emân u selâmeti muktezîdir. Niteki *Şeyh Attâr kuddise sırruhu* buyurmuşdur. Beyt:

آنکه نبود هیچ نقدش در میان

هر کجا باشد بود اندر امان⁷¹⁷

(Gencîne-yi Maârif, 10a-10b)

دلم زبیم حزان می طبد خوشا کل رعنا

که در بهار پس سر نمود فصل خزانرا

Dilem zi-bîm-i hazân mî-tabed hoşâ gül-i ra'nâ

⁷¹⁷ Yanında hiç nakit parası olmayan her yerde güvende olur.

Ki der-bahâr pes-i ser nümûd fasl-ı hazân-râ

Gönlüm hazân korkusundan muztarib olur ve tab'ım aslâ hazânı istemez. Hazândan murâd, nefse girye olan nesnelerdir. Mevt gibi ve gam u zem u fakr ve bunların emsâli şeylerdir ve bahârdan murâd, müştehiyât-ı nefsi emmâredir.

Gül-i ra'nâ ne güzeldir; zîrâ mevsim-i bahârda başının ensesinde hazân faslını gösterdi. Ya'ni hazân ile bahârı bir etdi, demektir. Zîrâ pes-i serde göstermeğe birleştirmek lâzım gelir. *Hoşâ* edat-ı tahsîndir. *Gül-i ra'nâ* şol gülün ismidir ki yaprağının iç cânibi kırmızı ve taşra cânibi sarı gibi olur. Yâhûd hazândan murâd, ancak mevt olup ve bahârdan murâd, bu sûretde hayât olmağla eyyâm-ı hayâtında mevtini gösterdi ve ⁷¹⁸ موتوا قبل ان تموتوا sırrına erdi ve mevtten aslâ havf etmez oldu, demek olur. Bu makâmda gül-i ra'nâdan murâd, ârif-i billâh olan zâtlardır ki onlar bahâr ve hazânı bir etmişlerdir ve hem de ⁷¹⁹ موتوا قبل ان تموتوا sırrına ermişlerdir. (Gencîne-yi Maârif, 10b-11a)

فروغ مهر باشد دیده اختر شماران را

صفای ماه باشد جبهه شب زنده داران را

Fürûg-ı mihr bâşed dîde-i ahter şomârân-râ

Safâ-yı mâh bâşed cebhe-i şeb-zindedârân-râ

Gecelerde uyku uyumayan kimselerin gözü için güneşin nûr-ı ziyâsı olur. Zîrâ göz nûr-ı üzerine nûr-ı İlâhî dahi zamm olunup belki şemsden envâr olur ve yine ihyâ-yı leyl edenleri kendi için mâh-ı münîrin safâ vü hâlisliği vardır ve yüzleri ay gibi parlak.

⁷¹⁸ Ölmeden önce ölünüz.

⁷¹⁹ Ölmeden önce ölünüz.

Beytten maksûd, ihyâ-yı leylî senâ ve ehl-i teheccüdü medhdır. Fi'l-vâki' dinimizde a'zam-ı ibâdetdendir. قَالَ اللهُ تَعَالَى وَطَمَعًا خَوْفًا رَبَّهُمْ يَدْعُونَ الْمُضَاجِعَ عَنِ جُنُوبِهِمْ تَتَجَافَى⁷²⁰ فِي لِكْتَاب

Ya'ni yanları döşeklerinden ba'îd olur ve uykuyu terk ederler. Tanrılarına havf ve tama'dan için du'â eder oldukları hâlde ve fi'l-hadîs: وَهُمْ قَلِيلٌ فَيَسْرَحُونَ جَمِيعًا إِلَى تَتَجَافَى جُنُوبَهُمْ عَنِ الْمُضَاجِعِ فَيَقُومُونَ⁷²¹ الْجَنَّةَ وَالنَّاسَ فِي الْحِسَابِ

Ahter-şomâr, yıldız sayıcı demektir. *Şeb-zinde-dâr*, geceyi diri tutucu ma'nâsındadır; velâkin ikisi de ihyâ-yı leylî edici ma'nâsında ıstılâh olunmuşdur. (Gencîne-yi Maârif, 20a-21b)

Fahr-i Âlem *sallalâhu aleyhi vesellem* efendimiz cenâze namâzına teşrîf buyurmayınca *Hazret-i Ömer radiyallâhu te'âlâ anh* hazretleri dahi teşrîf etmezler idi ve münâfik olduğunu ondan bilirdiler. Ba'dehu *Hazret-i Huceyfe* hâzır olmazsa yine *Hazret-i Ömer* efendimiz münâfik olduğunu ondan hissedip hâzır olmazlar idi.

Bir gece *Fârûk-ı Âzam* hazretlerine kemâliyle havfullâh galebe edip üç def'a *Hazret-i Huceyfe*'nin bâb-ı şerîfini dakk buyurup: “Yâ *Huceyfe* beni, Resullulâh *sallalâhu te'âlâ aleyhi ve sellem* münâfiklardan ta'dât buyurdular mı? Doğru söyle ve benden ihfâ etme. Her şeyin çâresi dünyâda bulunur. Ben dahi nifâka çâre göreyim ve sîdk ile Müslümân olmağa sa'y edeyim.” buyurdular. *Hazret-i Huceyfe* bu kelâmdan mütahayyir olup buyurdular ki: “Yâ *Ömer* seni Resullulâh *sallallâhu te'âlâ aleyhi ve sellem* cennet ile tebşîr buyurmadılar mı ve mübeşşir bi'l-cenneh münâfik olur mu, bu nice kelâmdır?” İşte buna hayret derler. Galebe ettikde böyle eder ve bu hayret indallâh gâyet makbûldür. Zîrâ kendi İslâm u îmânında *Hazret-i Ömer radiyallâhu te'âlâ anh*, şekk ve şübhe ettiğinden değildir. Bunun gibi âşık dahi ayn-ı vuslatda kemâl-i hayretinden yârini arar ve sorar. (Gencîne-yi Maârif, 27a)

⁷²⁰ Allah Te'âlâ Kitabı'nda buyurur: (Onlar o kimselerdir ki; geceyin namaz kılmak için) yataklarından kalkarlar; Rablerine azabından korkarak ve rahmetinden ümidvâr olarak dua ederler. Secde, 16.

⁷²¹ (Onlar,) yataklarını terkederek (geceyi) kalkarlar. Onlar azınlıktadırlar ve insanlar hesap vermekte iken onlar hep birlikte cennete koşarlar.

دءما مي باش از حق ترسكار

باش نيز از رحمتش اميدوار

Dâ'imâ mî-bâş ez-Hak terskâr

Bâş nîz ez-rahmeteş ümmîdvâr

Dâ'im Allâhu Te'âlâ'dan korkucu ol, dahi Allâh'ın rahmetini ümîd edici ol. *Terskâr* korkucu ve *nîz* dahi demektir. Kişi Cenâb-ı Kibriyâ'dan *beyne'l-havfi ve'r-recâ*⁷²² olmalıdır. (Mâ Hazar, 20a)

ان كه از قهر خدا ترسد بسي

بيكمان بترسند ازوي هر كسي

Ân ki ez-kahr-ı Hudâ tersed besî

Bî-gümân tersend ez-vey her kesî

Ol kimse ki Hakk Te'âlâ'nın kahrından çok havf eder, şüphesiz andan herkes korkarlar. Hadîs-i şerîfde “⁷²³من خاف من الله خاف منه الناس” vârid olunmuşdur. *Tersed* fi'l-i muzâri'dir, korkar demektir. Masdarı *tersîdendir*, *besî* bânın fethi ve sînin kesriyle çok ma'nâsınadır. (Mâ Hazar, 21a)

رستكاري از ورع پيدا شود

هر كه باشد بي ورع رسوا شود

Rest-kârî ez-vera' peydâ şeved

Her ki bâşed bî-vera' rüsvâ şeved

⁷²² Korku ve ümit arasında.

⁷²³ Kim Allah'tan korkarsa insanlar da ondan korkar.

Hakk Te'âlâ'dan havf edecilik takvâdan zâhir olur. Takvâ olmayınca kalbde havfullâh olmaz. Her kimse ki vera'sızdır, âhiretde zelîl olur. *Ters-kârî* korkuculuk ve *peydâ* âşikâre ve *rûsvâ* zamm-ı râ ile rezîl ma'nâsınadır. (Mâ Hazar, 25b)

هرکرا ترسي نباشد از خدا

حق بترساند ز هر چيزي وي را

Her ki-râ tersî ne-bâşed ez-Hudâ

Hak be-tersâned zi-her çîzî ve(y)-râ

Her kimsenin ki Allâhu Te'âlâ'dan korkusu olmaz, Cenâb-ı Hakk anı her şeyden korkudur. Filvâkı' Hakk'dan korkan, bir kimseden ve bir şeyden korkmaz. Ammâ Mevlâ'dan havf ü haşyeti olmayan tâ'ife-i *Yehûd* gibi etfâlden dahi korkar. *Sa'dî-i Şîrâzî Gülistânda* buyurur ki bir dervîş sahrada mu'tekif ve münzevî olduğu hâlde sâkin idi. Ol mahallin pâdişâhı birgün dervîşin yanından mürûr eyledikde dervîş aslâ pâdişâha iltifât etmedi. Sultân “سلطان ازینجا که سلطنتت برنجید دوزیر را بگفت” این طائفه خرقه پوشان یعنی درویشان بر مثال حیوانند وزیر گفت ای درویش سلطان روی زمین بر تو کذر کرد چه خدمت نکردی و اداب ملوک بجای نیاریدی درویش سلطان ترا بگو توقع خدمت از کسی دارد که توقع نعمت از او دارد و دیگر بگویی که ملوک و پادشاهان از بهر پاس رعیتند نه رعیت از بهر خدمت ملوک بیت⁷²⁴ İşte Allâhu Te'âlâ'dan korkan böyle kimseden korkmaz, belki andan korkar. Nitekim hadîs-i şerîfde “من خاف من الله”⁷²⁵ vârid olmuşdur. *Ters* tânın fethi ve rânın sükûnuyla havf ma'nâsınadır. *Bîm ve hirâs ve bâk* mürâdifdir. (Mâ Hazar, 29b-30a)

هرکه در راه حقیقت سالکست

روز و شب خائف ز قهر مالکست

⁷²⁴ Dervîş, başını kaldırıp hükümdara iltifat etmedi. Padişah da, saltanatın verdiği azamet dolayısıyla, öfkelenmiş ve vezire dedi: “Bu hırka giyenler taifesi, yani dervişler hayvanlar gibidir.” Vezir dervişe dedi ki: “Yeryüzünün padişahı yanından geçti. Niçin saygı göstermedin? Terbiyenin icâbını neden yerine getirmedin?” Dervîş cevap verdi: “Padişaha söyle de, kim kendisinden ni'met umuyorsa saygıyı ondan beklesin. Şunu da bilsin ki, padişahlar halkın koruması içindir, halk padişaha boyun eğmek için değil. Koyun, çoban için değildir. Fakat çoban, koyun içindir.”

⁷²⁵ Kim Allah'tan korkarsa insanlar da ondan korkar.

Her ki der-râh-ı hakikat sâlikest

Rûz u şeb hâ'if zi-kahr-ı mâlikest

Her kimse ki hakikat yoluna gidicidir, gündüz ve geceye mâlik olan Allâhu Te'âlâ'nın kahr u gazabından havf u haşyet edicidir. Kişinin Cenâb-ı Hakk'a ma'rifeti ne mikdâr ise havf u haşyeti dahi o mikdâr olur. Sultânu'l-Enbiyâ Muhammedü'l-Mustafâ *aleyhi efdalü's-salavât ve ekmeli't-tahâyâ* hazretleri kâffe-i nâsdan a'ref olduklarına binâ'en cümleden haşyetleri ziyâde idi. Hattâ hadîs-i şerîfde "انا اخشكم لله"⁷²⁶ buyurmuşlardır. (Mâ Hazar, 36a)

از عذاب و قهر حق ایمن میباش

از پی آزار هر مؤمن مباح

Ez- 'azâb u kahr-ı Hak eymen me-bâş

Der-pey-i âzâr-ı her mü'min me-bâş

Cenâb-ı Hakk'ın azâb u kahrından emîn olma. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de "فلا يأمن مكر الله الا القوم الخاسرون"⁷²⁷ buyrulmuşdur. Ve Cenâb-ı Hakk'ın azâbından emîn olmak küfürdür. Hadîs-i şerîfde "الامن من عذاب الله واليأس من رحمة الله كلاهما كفر"⁷²⁸ vârid olmuşdur. Ve dahi her mü'mîni bi-gayr-i hakk incitme izinde olma. Zîrâ bi-gayr-i vech-i şer'î kimseye ezâ vu cefâ câ'iz değildir. *Pey* pâ-i Fârisiyye ile ayak izidir. (Mâ Hazar, 12b)

مغفرت دارد امید از لطف تو

زا نکی خود فرموده لاتقنطو

Magfîret dâred ümîd ez-lutf-i tu

⁷²⁶ Ben sizin Allah'tan en korkanınızım.

⁷²⁷ Allah'ın hilesinden emin miydiler? Hüsranda olan kavim, ancak onlar, Allah'ın hilesinden (Allah'ın kendilerine azap vermeyeceğinden) emin olamaz. Araf, 99.

⁷²⁸ Allah'ın azabından emin olmak ve rahmetinden ümidi kesmet küfürdür.

Z'ân ki hod fermûde-i lâ-taknatû

Senin lutfundan magfireti ümîd tutar. Andan nâşî ki Kur'ân-ı Azîm'de “ لا تقنطوا من رحمة الله ”⁷²⁹ buyurmuşsun. *Hod* kendi ve tahkîk ma'nâsınadır. Bu mahalde ikisine de münâsibdir. (Mâ Hazar, 4a)

بحر الطاف تو بی پایان بود

نا امید از رحمتت شیطان بود

Bahr-i eltâf-ı tu bî-pâyân büved

Nâ-ümîd ez-rahmetet şeytân büved

Îlâhî senin lütuflarının deryâsı nihâyetsiz olur ve senin rahmetinden kat'-ı ümîd etmiş şeytân olur. Andan gayri herkes rahmet ve magfiretine ümîdvârdır. (Mâ Hazar, 4a)

چشم دارم کز کنه پاکم کنی

پیش از ان کندر جهان خاکم کنی

Çeşm dârem k'ez güneh pâkem küni

Pîş-ez-ân k'ender-cihân hâkem küni

Ümîd ederim senin rahmetinden ki dünyâda beni toprak etmezden evvel avf edip günâhdan pâk edersin. Ya'ni avf etmesini kabre bırakmazsın. (Mâ Hazar, 4a)

کر تو ببری ز موجودات امید

آنکه از تفرید کردی مستفید

⁷²⁹(Benden onlara) De ki: Ey kendi aleyhlerinde olmak üzere ölçüyü aşan kullarım. Allah'ın rahmetinden umut kesmeyin. Şüphesiz Allah, bütün günahları bağışlar. Çünkü O, bağışlayandır, esirgeyendir. Zümer, 53

Ger tu be-b(ö)rîdî zi-mevcûdât ümîd

Ân ki ez-tefrîd kerdî müstefîd

Eğer sen Hakk Te'âlâ'dan gayri cemî' mevcûdâtdan kat'-ı ümîd eyler isen ve kavlden bir şey me'mûl etmez isen ol zamân tefrîdden fâ'idelenici olursun ve sende tefrîd olmuş olur. *Ân ki* hemzenin fethi ve nûnun sükûnuyla o zamân ma'nâsınadır.

اعتماد چون همه بر حق بود

آن دمت تفرید جان مطلق بود

İ'timâd çün heme ber-Hak büved

Ân demet tefrîd cân-ı mutlak büved

Senin i'timâdın çünkü Hakk üzerine olur, ol dem senin cânına mutlakâ tefrîd olur, ya'ni mevcûdâtdan kat'-ı ümîd eyler isen ve Cenâb-ı Hakk'a i'timâd ve tevekkül eder isen o zamân senin cânın tefrîd sâhibi olmuş olur. Menkûldur ki *Hazret-i İbrâhîm aleyhisselâmı Nemrûd* nâra ilkâ etdiği zamân mancınık sebebiyle ber-hevâ olunca *Cibrîl-i Emîn aleyhisselâm* ol hâlde gelip ⁷³⁰“الك حاجة” buyurunca ⁷³²“علمه بحالي حسبي” buyurmuşlardır. Binâ'en aleyh bazı ârifîn işbu esere şurû' birle terk-i du'â buyurdular. Kezâ fi'l-Mesnevî li-Mevlânâ Celâleddîni'r-Rûmî kuddise sırruhu.

کز عقباً دست شویی بهر حق

دان کی از تفرید کیرندت سبق

Ger zi-ukbâ dest şûyî behr-i Hak

Dân ki ez-tefrîd gîrendet sebak

⁷³⁰ Ne istersin?

⁷³¹ Senden hiçbir şey istemiyorum.

⁷³² Onun ilmi benim halimi bilir.

Eğer Allâhu Te'âlâ'nın rızâsı için âhiretten el yıkarsan, ya'ni fârig olur ve cennet ni'meti ve hûr u kusûr için ibâdet etmeyip belki celb-i rızâ-yı Bârî ve istihkâk-ı Cenâb-ı zât-ı bozorgvârî için perestiş eder isen bil ki senin tefrîdinden ders tutarlar. Ya'ni sen tefrîdde hâce ve üstâd-ı kâmil olursun. Hâsıl-ı kelâm tecrîd terk-i da'vâ ve terk-i şehvet ve terk-i lezzete derler ve tefrîd dahi terk-i şehvet ve Allâh'dan mâ-'adâdan kat'-ı ümîd ve Cenâb-ı Hakk'a her vecihle i'timâd ve âhiretten el yumaktır.

کرد کبر و عجب و خود رايي مرکد

قدر خود بشناس و هر جايي مکرد

Gird-i kibr u ucb u hod-râyî me-gerd

Kadr-i hod be-şinâs u her-câyî me-gerd

Ey tecrîd ile muttasıf olmayıp râh-ı Hakk'da mücerred olmayan âdem, sakın kibr u ucb ve kendi re'yini beğenmek etrafında dolanma. Zîrâ bunlardan çirkin şey olmaz. Ey mevcûdâtıdan kat'-ı ümîd etmeyip ümerâ ve vüzerâ ve ricâl ü kibâr-ı dünyâ ebvâvında tek u pûy eden insân, kendi kadrini bil ve her yeri dönüp dolanma. Allâhu Te'âlâ'dan gayri kimsenin elinde iş yoktur. Ancak zâr u nâfi' Allâhu Te'âlâ hazretleridir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîminde “وان يمسك الله وضر فلا كاشف له الا هو وان يردك”⁷³³ buyurmuştur. Bu sûretde ebvâb-ı ekâbir-i dünyâyı dolaşmak ve “وللبئس الفقير علي باب الامير”⁷³⁴ kelâmına mazhariyetden gayri bir şey intâc etmeyeceği hükemâ-yı İlâhiye ve ehl-i mantık dil ü lisân-ı hâl ehli indinde kazâyâ-yı müselleme-i bedîhiyyedendir. *Kad temme bâbü't-tecrîd ve't-tefrîd.* (Mâ Hazar, 35a-35b)

برده ام غنجه صفت سر بکری بیان صائب

جز دل امید کشایش زدري نیست مرا

Börde em gonçe-sıfat ser-be-girîbân Sâ'ib

⁷³³Şayet Allah sana bir zarar dokunduracak olursa, O'ndan başka bunu giderecek yoktur. Sana bir iyilik dokunduracak olursa da O, her şeye güç yetirendir. Enam, 17.

⁷³⁴Emîrlerin kapısındaki fakir ne kötüdür.

Cüz-dil ümmîd-i küşâyîş zi-derî nîst merâ

Gonca gibi başımı yakaya iletmişim, ey *Sâ'ib!* Zîrâ gönülden gayrı bir kapıdan bana açılmak ümîdi yoktur. Gonca keennehu her taraftan me'yûs olmuş ve inkişâfına cümleden ümîdini kesmiş, âhir başımı yakasına çekmiş ve gönülden açılmış. Ben de kat'-ı ümîd etmiş olmadığımından münkeşif olayım diye dervîş olup gonca gibi murâkabeye vardım ve açılıp gül olayım diye *ser-be-giribân* eyledim, demektir. (Gencîne-yi Maârif, 10b)

4.2.2. NAZAR

Arapça, bakmak demektir. Tasavvufî olarak, mürşidin müridine manevî yolla bakışı demektir. Bu bakış, feyzin akmasına ve intikâline sebeptir. Mevlevîlerde nazar şu şekildedir: Ayinde, Devr-i Veledî'de dervîşler post önünde birbirlerine karşı durup bakıştıktan sonra, niyaz eder, ardından yine birbirlerine nazar ederler. Şeyhin bu bakışı, müridi çok kısa bir zamanda yetiştirir. Mesela Hacı Bayram Veli, halifesi Şeyh Lütfullah'ı, Ankara-Balıkesir yolculuğu sırasında, kısa zamanda nazarla yetiştirmiş ve onu Balıkesir'e halife olarak göndermiştir.

Tasavvuf erbabı “ben”, “sen” yerine “fakîr”, “hakîr” ifadelerini kullandıkları gibi, “nazarım, nazarlarım” gibi ifâdeleri de kullanırlar. Nazardan düşmek; şeyhin teveccühünden, gözünden düşmek, nazara uğramak ise göz değmesi, nazar değmesi demektir. Ancak bu kelime, sûfler arasında, bir büyüğün teveccühüne mazhar olmak şeklinde, olumlu manada kullanılır. Nazara gelmek, göz değmesi demektir. Nazar etmek; birine teveccüh etmek, onu hâl ehli etmek anlamına gelir. Safâ nazar, temiz bakıştır. Aynı şekilde, bunun zıddı kem nazar da, kötü bakış demektir. Bakışıyla insanı olgunluğa erdirmek gücüne sahip kişiye, sâhib-nazar denilir.⁷³⁵

دراور حلقأهل نظر تا روشنت كردد

که در بیماری چشم نکویانست حکمتها

Der-âver halka-i ehl-i nazar tâ rûşenet kereded

⁷³⁵ Cebecioğlu, “Nazar” mad., 2009, s. 196.

Ki der-bîmâri-i çeşm-i nikûyânest hikmethâ

Ehl-i nazarın ve iyilerin halkasına gel, hatta seni rûşen-dil ü münevver etsinler. Zîrâ iyilerin gözünün hüsnünde hikmetler ve esrâr-ı acîbeler vardır. Onların nazarı sana isâbet etdikde rûşen olursun. Mısırâ':

Kâfire kılsa nazar mazhar-ı imân olur

Bîmârî hastalık demektir. Göze nisbetle hüsn ü letâfetden kinâye olur. Gözde mu'teber olan güzel, hasta-çeşm ve mahmûr-çeşm olandır. Mısırâ':

Hastalıklardan emân bulmaya çeşm-i siyehin

(Gencîne-yi Maârif, 4a)

لباس خود نمایی چشم بد در آستین دارد

نکیرد خار دامن جامه پوشیده حالی را

Libâs-ı hod-nümâyî çeşm-i bed der-âsitîn dâred

Ne-gîred hâr-ı dâmen câme-i pûşîde hâlî-râ

Kendini göstermek ve kemâlini izhâr eylemek ki bir libâs gibidir. Her kim bu libâsı giyerse ve bu sıfatla muttasıf olursa, bu libâs kötü gözü yeyninde tutar. Ve elbet o kimse bir sût'-i nazara uğrar. Böyle olunca insân dâimâ kemâlini ve mehâsinini halkdan ketm lâzımdır tâ ki o isâbet-i ayndan halâs ola. Görmez misin etek dikenini hâle münâsib olan mu'tedil libâsı tutmaz ve ona yapışmaz. Belki hadden efzûn ve eteği yerde sürter, libâsa yapışır.

Mısırâ'-i sâni irsâl-i meseldir. Zîrâ *hod-nümâlık libâsını* uzun libâsa ve *kemâlini gizlemeyi* mu'tedil libâsa ve *su'-i nazârı* eteğe yapışan dikene teşbîh buyurdular.

Menkûldur ki: Hazret-i Fahr-i Kâ'inât *aleyhi ekmelü't-tahiyyât* efendimize nazar-ı küffâr isâbet eyledi. Hattâ esnâ-yı meşyde mübârek kadem-i şerîfleri kayar *وَإِنْ يَكَادُ الَّذِينَ كَفَرُوا لِيُزْلِقُونَكَ بِأَبْصَارِهِمْ لَمَّا سَمِعُوا الذِّكْرَ وَيَقُولُونَ إِنَّهُ لَمَجْنُونٌ وَمَا هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ*. ان العين ليدخل الرجل القبر و الجمل القدر و في الكتب الكلامية و السحر ⁷³⁶ قال الله تعالى قالت عائشة رضى الله تعالى عنها راي النبي صلى الله تعالى عليه و سلم جاريتيه و ⁷³⁷ حق و اصابة العين جائزة ⁷³⁸ (Gencîne-yi Maârif, 4b) *في وجهها سعة فقال استرقوها فان بها النظرة صدق رسول الله*

اكر ايينه رويي در نظر مي داشتيم صائب

بطوطي مي چشاندم شبوه شيرين مقالي را

Eğer âyîne-rûyî der-nazar mî-dâstem Sâ'ib

Be-tûtî mî-çeşândem şîve-i şîrîn-mekâlî-râ

Bu beyt su'âl-i mukaddere cevâbdır. Keennehu denildi ki: “Ey Sâ'ib, sen tûtî gibi şîrîn-suhan değilsin.” Cevâb verir ki: “Tûtînin karşısında âyînesi vardır. Eğer ben dahi bir âyîne yüzlü dilber ü mahbûb tûtî gibi nazarında ve karşında tutaydım tatlı söylemek ve şîrîn-zebânlık cilvesini tûtîye tatdırır idim.” Ya'ni şîrîn-suhan olmak nice olur, tûtîye gösterir idim. Ammâ ne çâre! Ben söylerken karşımda bir âyîne-rû mahbûbüm yokdur. Şâ'ir mahbûbsuz ve dilbersiz bu kadar söyleyebiliyor, ma'zûr ola, demekdir.

Meşhûrdur ki; tûtîye söylemek ta'lîm olunduğu vakitte, tûtînin karşısına bir âyîne vaz' edip verâsına mu'allim oturur imiş ve o âyînenin verâsından söyledikçe tûtî âyîne de kendi aksini görüp onu bir âher tûtî zann edip bu söylüyor, ben de söyleyeyim, diyerek söylemeye başlar imiş. Ve bu vechîle türlü türlü kelîmât ta'lîm ederler imiş. Bu beyt bu kıssaya mebnîdir. *Mî-çeşândem* bu makâmda öğretir idim ve haddini bildirir idim, demekten kinâyedir. (Gencîne-yi Maârif, 5a)

⁷³⁶ Allah dedi ki: Şüphesiz inkâr edenler Zikr'i (Kur'an'ı) duydukları zaman neredeyse seni gözleriyle devirecekler. (Senin için,) “Hiç şüphe yok o bir delidir” diyorlar. Oysa o (Kur'an), âlemler için ancak bir öğüttür. Kalem, 51-52.

⁷³⁷ Nazar insanı kabre, deveyi tencereye sokar ve kelam kitaplarında sihir haktır ve göz isabeti caizdir.

⁷³⁸ Hazret-i Âişe radiyAllahu anha: “Nebi sallallahu te'âlâ aleyhi ve sellem cariyesinin yüzünde siyah bir nokta gördü ve ‘Onu okuyun, onda nazar vardır.’ dedi.”

زهي بساعد سيمين شكوفه يد بيضا

نظر بنور جمال تو مهر و ديدة حربا

Zihî be-sâ'id-i sîmîn şükûfe-i yed-i beyzâ

Nazar be-nûr-ı cemâl-i tü mihr ü dîde-i hırbâ

Ne güzeldir yârin sâ'id-i sîmini ile çiçek gibi olan yed-i beyzâsı! Murâd, Fahr-i Kâ'inât *aleyhi ekmelü't-tahiyyât* efendimizin yed-i beyzâ-yı enverleridir. Bunda şükûfeden murâd, zambâk çiçeğidir ki insânın eli ona gâyet şebîhdir.

Benim senin cemâlinin nûruna nazarım güneş ve hırbâ dedikleri hayvânın gözünün güneşe nazarı gibidir. Hırbâ nice güneşden gözünü ayırmaz ise ben dahi öylece senin güneş gibi vech-i münevverinden gözümü ayıramam. *Hırbâ hânın* kesriyle bir nev' hayvânın adıdır ki, güneş tulû' edince gurûba dek aslâ gözünü ayırmayarak şemse bakar imiş. Hattâ karnını bile doyurmağa vakti olmayıp ba'de'l-gurûb doyurur imiş. ⁷³⁹كذا قرره الاستاذ الفاضل (Gencîne-yi Maârif, 7b)

اي صبا مشتى سبندي بر سر آتش بریز

کر بپرسد یار حال صائب دلخسته را

Ey sabâ müştî sipendî ber-ser-i âteş be-rîz

Ger be-persed yâr hâl-i Sâ'ib-i dil-haste-râ

Ey bâd-ı sabâ! Bir avuç yüzerlik tohumu âteşin başı üzerine dök; eğer yâr, kalbi hasta ve mecrûh *Sâ'ib*'in hâtırını su'âl ederse ve yâd ederse nazar değmesin diye. Çünkü yüzerlik tohumu isâbet-i ayna devâdır. Hattâ etfâle göz dokunsa yüzerlik tohumu tütsüsü verirler. *Bi-iznillâhi Te'âlâ* def' olur.

Bu gazeli tedrîs hengâmında telâmizimizden birisi dedi ki: "Eğer yâr, *Sâ'ib*'in hâlini sorarsa nicedir. Âteşe bir avuç ey sabâ, yüzerlik tohumu dök ve söyle ki: 'İşte

⁷³⁹ Fâzıl üstadın onu anlattığı gibi.

Sâ'ib'in hâli budur. Ve böyle yanar ve mahv olur' demek olsa olmaz mı?" Fakîr dahi: "Olur." dedim. Ve bu ma'nâ dahi hoş ma'nâdır diye beğendim ve "Âferîn" dedim. (Gencîne-yi Maârif, 12a)

هر سري دارد درين بازار سوداي دگر

هر كسي بندد بايين دگر دستار را

Her serî dâred der-în bâzâr sevdâ-yı diger

Her kesî bended be-âyîn-i diger destâr-râ

Her bir baş bu bâzâr-ı âlemde bir başka sevdâ tutar. Görmez misin herkes destârını bir sûretde sarar? Kimsenin sarığı kimseye benzemez. Bunun gibi herkesin başında dahi bir sevdâ vardır. Kimisi dünyâyı sever, kimisi âhireti sever ve kimisi ikisinden dahi geçmiş olmağla, ancak Allâhu Te'âlâ'dan gayrı nazarında bir kimse yoktur. (Gencîne-yi Maârif, 31b)

خاطر كس را مر نجان اي پسر

ور نه خوردي زخم بر جان اي پسر

Hâtır-ı kes-râ me-rencân ey püser

V'er ne-hordî zahm ber-cân ey püser

Ey oğul! Hilâf-i şer'-i şerîf kalb yıkmak ve bi-gayr-i vech kimseyi incitmek ne mertebe kabîh olduğunu teyakkun etdinse kimsenin kalbini incitme, yohsa cân üzre yara yersin ve ruhun nâ-sâf olmasına bâ'is olursun.

Me-rencân nehy-i hâzırdir. Fi'l-i muzârîsi *rencânedir*. Ve emr-i hâzır *rencândır*. *Mîm*-i meftûha alâmet-i nehydir. Ma'lûm ola ki sûfiye indinde a'zam zünûb bi-gayr-i hakk kesr-i kalbdır. Zîrâ gönül nazargâh-ı Cenâb-ı Hudâ'dır. Nitekim

hadîs-i şerîfde ⁷⁴⁰“ان الله لا ينظر الي صوركم ولا الي اعمالكم ولكن ينظر الي قلوبكم و نياتكم” buyrulmuştur. Binâen alâ hezâ Şeyh hazretleri kesr-i kalbden nehyde mübalâga buyurdular. Siyerden *Altıparmak*da mestûrdur ki gönül her ne mikdâr zehârif-i dünyâ ile memlû ve hubb-ı sivâ ile alûde-i çirkâb ise Ka’betu’llâh ve nazargâh-ı Hudâ olmakdan çıkmaz. Zîrâ Ka’be-i mükerremeyi kefere-i Kureyş esnâm ile mâl-â-mâl eyledikte Ka’be-i mutahhara yine Beytullâh ve manzargâh-ı Cenâb-ı Kibriyâ idi. (Mâ Hazar, 4b)

ان كي دربند عبارت ميشود

بي شك از اهل خسارت ميشود

Ân ki der-bend-i ibâret mî-şevêd

Bî-şek ez-ehl-i hasâret mî-şevêd

Ol kimse ki fesâhatlü ve belâgatlü ibâret-i manzûme ve menşûre sevdâsında olup tahsîl-i ilm-i kemâl eyler. Şüphesiz âhiretde zarar ve ziyân ehlinde olur. Zîrâ Cenâb-ı Hakk fesâhat ve belâgata nazar etmez. Ancak kulunun kalbine nazar eyler. Nitekim hadîs-i şerîfde “ان الله لا ينظر الي صوركم ولا الي اعمالكم ولكن ينظر الي قلوبكم و نياتكم” ⁷⁴¹ buyrulmuştur. Fesâhat-i lisân ve nezâket-i zebân zînet-i dünyâ kabîlindedir. (Mâ Hazar, 9b)

سرچه آرایي بدستاراي پسر

تاتواني دل بدست آرایي پسر

Ser çe ârâyî be-destâr ey püser

Tâ tüvânî dil-be-dest âr ey püser

⁷⁴⁰ Allahu Te’âlâ sizin suretlerinize ve işlerinize bakmaz. Lakin o sizin kalplerinize ve niyetlerinize bakar.

⁷⁴¹ Allahu Te’âlâ sizin suretlerinize ve işlerinize bakmaz. Lakin o sizin kalplerinize ve niyetlerinize bakar.

Başını sarık ile ey oğul ne zînetlersin. Kâdir olduğun kadar kalbini ele getir. Ya'ni ıslâhına sa'y eyle. Zîrâ nazargâh-ı Hudâ gönüldür, saf olunca cemî' a'zâya dahi iyilik gelir. Nitekim hadîs-i şerîfde “الا وان في الجسد لمضغة اذا صلحت صلح الجسد كله”⁷⁴² واذ افسدت فسد الجسد كله الا وهي القلب buyrulmuştur. *Destâr* dâlin fethiyle sarık ma'nâsınadır. *Âr* hemze-i memdûda ile emr-i hâzırdır, getir demektir. (Mâ Hazar, 11b)

ذکر چشم از خوف حق بگریستن

باز در آیات او نکریستن

Zikr-i çeşm ez-havf-ı Hak big(i)rîsten

Bâz der-âyât-ı o nig(e)rîsten

Gözün zikri Hakk Te'âlâ'nın havfından ağlamaktır. Dahi anın âyât u alâ'imine ve vücûduna delâlet eyleyen şeye bakmaktır. *Bigirîsten* bânın kesriyle ağlamak ve *nigerîsten* nûnun kesriyle bakmak, *âyât* alâmetler demektir. Müfredi âyetdir. Masnû'ât-ı İlâhîye nazar etmek ve dünyânın ahvâlinden ibret almak ehem ve elzem olduğunu “فاعتبروا يا اولي الابصار”⁷⁴³ âyet-i kerîmesi iş'âr eyler. *Hazret-i Mısrî* kuddise sırrıhu's-sâmî buyururlar:

Bir göz ki anın olmaya ibret nazarında

O düşmanıdır sâhibinin başı üzerinde

Ba'zı nüshada *âyât* yerine *âlâ* gelmiştir. Yine ma'nâsı budur. (Mâ Hazar, 15a)

⁷⁴² İnsanın bünyesinde bir et parçası vardır. Eğer o salah bulursa bütün ceset salah bulur; eğer o bozulursa bütün ceset bozulur. Dikkat edin, o kalptir. Buhari, İman 39

⁷⁴³ Kitap ehlinden inkâr edenleri ilk sürgünde yurtlarından çıkaran O'dur. Onların çıkacaklarını siz sanmamıştınız, onlar da kalelerinin kendilerini Allah'tan koruyacağını sanmışlardı. Böylece Allah'ın azabı) da, onlara hesaba katmadıkları bir yönden geldi, yüreklerine korku saldı; öyle ki evlerini kendi elleriyle ve mü'minlerin elleriyle tahrip ediyorlardı. Artık ey basiret sahipleri, ibret alın! Haşr, 2.

کر عمل خالص نباشد همچو زر

قلب را ناقد نیارد در نظر

Ger amel hâlis ne-bâşed hem-çü zer

Kalb-râ nâkid ne-yâred der-nazar

Eğer amel altun gibi hâlis olmaz ise kalb olan ameli sarrâfu'l-a'mâl olan Cenâb-ı Kibriyâ nazarına getirmez. Ya'ni indellâh makbûl olmaz. *Zer* zânın fethiyle altun; *kalb* kâfın fethi ve lâmin sükûnuyla râyicli olmayan akçe *nâkid* sarrâfa derler. *Ne-yâred* nefy-i istikbâldir, getirmez ma'nâsınadır. *Nazardan* bunda iltifât murâd olunur. (Mâ Hazar, 22a)

نزد عارف نیست دنیا را قدر

بلکه بر خود نیستش هرگز نظر

Nezd-i ârif nîst dünyâ-râ kadir

Belki ber-hod nîsteş hergiz nazar

Ârifin indinde dünyânın şeref ü i'tibârı yokdur. Belki kendi üzerine aslâ ârifin nazar u iltifâtı yokdur. Nitekim dünyânın şeref ü kadri olmadığına “لو كانت الدنيا الدنيا جيفة”⁷⁴⁴ hadîs-i şerîfi ve dahi “تعدل عندالله تعالی جناحبعوضه ما سقي منها كافرا شربة ماء ما الدنيا”⁷⁴⁵ hadîs-i şerîfi ve dahi “الدنيا ملعونة”⁷⁴⁶ hadîs-i şerîfi ve dahi “ما الدنيا”⁷⁴⁷ dendiğinde “قال كحلّم النائم”⁷⁴⁸ hadîs-i şerîfi kifâyet eder. *Nezd* nûnun fethi ve zânın sükûnuyla ind ma'nâsınadır ki Türkçe'de kâfın kesriyle kat ta'bîr olunur ve kadr ü şerefe derler. (Mâ Hazar, 24a)

⁷⁴⁴ Eğer dünya Allah nazarında sivrisineğin kanadı kadar bir değer taşıyaydı tek bir kâfire ondan bir yudum su içirmezdi. Tirmizi, İbn Mâce.

⁷⁴⁵ Dünya leş ve talipleri de köpeklerdir. El-Aclunî, Keşfu'l-Hafâ, c. I, s. 492; Kenzü'l-Ummal, 8564.

⁷⁴⁶ Dünya melanettir.

⁷⁴⁷ Yâ Resûlallah dünya nedir?

⁷⁴⁸ Dedi: “Uyku gibidir.”

ای پسر در صحبت مردان در آی

تا نظرها یابی از فضل خدای

Ey püser der-sohbet-i merdân der ây

Tâ nazarhâ yâbî ez-fazl-ı Hudây

Ey oğul, merdân-ı kâmilânın sohbetine gel, tâ ki Hakk Te'âlâ'nın fazlında nazar ve iltifâtlar bulasın. (Mâ Hazar, 40b)

4.2.3. TEVBE

Arapça, dönme, pişmanlık anlamlarını ifade eden bir kelimedir. Günahtan pişmanlık duyarak vazgeçmek anlamına gelir. Tasavvufî olgunluk yolunda, yetmiş makamdan bahsedilir. İlki tevbe, sonuncusu kulluk (abd)'tur. Tevbeleri çok kabul etmesi münasebetiyle, Allah'ın "Tevvâb" diye bir ismi vardır. Cüneyd, "günahı unutmaya", Sevrî de "Allah'tan gayri her şeyden yüz çevirmeye" tevbe demiştir. El-Megazilî, tevbeyi ikiye ayırır: 1. İnâbe Tevbesi: Allah'ın üzerindeki kudretinden korkarak yapılan tevbe. 2. Tevbe-i isticâbe: Allah'ın sana yakın olmasından dolayı, utanarak yapılan tevbeye denir. Zünnûn "Avamın tevbesi günahtan, havassınki gafletten, enbiyânınki de başkalarının nâil olduğuna ulaşmaktan aciz bulduklarını görmek şeklindedir." der.

İslâm'da güneş batıdan doğuncaya kadar tevbe kapısı açıktır. Allah suç işleyip de pişman olanların tevbesini kabul edicidir. Tevbenin en makbulü Nasuh tevbesi, halis tevbeye, gedik bırakmayacak tarzda, eskiyen yerlerin onarılmasına benzer şekilde tevbe etmeye, denir. Sütün çıktığı memeye dönmesinin mümkün olmadığı gibi, tevbe edilen günaha, bir daha dönmeye de, nasuh tevbesi denmiştir.⁷⁴⁹

در بیان توبه و عنایت

(DER- BEYÂN-I TEVBE VÜ İNÂYET)

⁷⁴⁹ Cebecioğlu, "Tevbe" mad., 2009, s. 273-274.

Çün günâh-ı nakd âyed der-vücûd

Tevbe-i nesye ne-dâred hiç sûd

Eğer isyanıma gelecekde tevbe ederim der isen cevâbında buyururlar ki çünkü şimdi işlediğin günâh vücûda gelir, gelecekde çok tevbe hiç fâ'ide tutmaz. Niteki gelecekde kâfir müslümân olurum dese şimdiki küfre fâ'ide etmez. Belki istikbâlde müsâde-i ömr olmaz. İyisi derhâl ve bilâ-imhâl, tevbe etmektir. *Günâh-i nakd* şimdi işlenen ma'siyete derler ve *tevbe-i nesye* gelecekde olacak tevbeye derler. *Âyed* fi'l-i muzâri'dir, gelir ma'nâsınadır. Masdarı *âmeden* ve mâzisi *âmeddir*. *Sûd* zamm-ı sîn ile fâ'ideye derler.

در انابت کاھلي کردن خطاست

بر امید زند کانی کان بیوفاست

Der-inâbet kâhilî kerdên hatâst

Ber-ümîd-i zindegânî bî-vefâst

Ma'siyetden Hakk Te'âlâ'ya tevbe ve rücû'da tenbellik etmek hatâdır. Hayât ümîdi üzerine ki o hayât vefâsızdır. *Bî-vefâst* haberdır, mübtedâsı mahzûfdur. Takdîr-i ibâre ki ân bî-vefâst demektir. İnâbet ile tevbe elfâz-ı müterâdifedendir *Kâhilî* tenbellik ve *zindegânî* hayât ma'nâsınadır. (Mâ Hazar, 26a)

چون رسد هرروز در عالم جدید

از کناھان توبه می باید کزید

Çün resed her rûz der âlem cedîd

Ez-günâhân tevbe mî-bâyed güzîd

Çünkü âlemde her yeni gün erişir ya'ni gece gider ve gündüz gelir. Günâhlardan tevbe ve rücû'u ihtiyâr lâzımdır. *Güzîd* kâfin zammıyla fi'l-i mâzi'dir,

ihtiyâr etmek demektir ve kâfin fethiyle yine fi'l-i mâzî olup sardı demektir. Lâkin bunda *bâyed* kelimesine mukârin olmak hasebiyle masdar ma'nâsı verilir. Bu beyt-i şerîfde muhâsebeye işâret vardır. Zîrâ erbâb-ı tarîk indinde kişi her gün nefsiyle muhâsebe görmek ehemdir. Eğer isyânı var ise tevbe eyleye, yok ise Allâhu Te'âlâ'ya şükr ede. Hadîs-i şerîfde dahi “حسبوا انفسكم قبل ان تحاسبوا اي في المحشر”⁷⁵⁴ Böylece vârid olmuştur. (Mâ Hazar, 29b)

هرکه متغفر بود اندر کناه

حق زنار دوزخش دارد نگاه

Her ki müstafîr büved ender-günâh

Hak zi-nâr u dûzageş dâred nigâh

Her kimse ki günâhı hakkında istigfâr edici olur, Allâhu Te'âlâ anı cehennem âteşinden hıfz tutar. *Nigâh* nûnun kesriyle nazar ve hıfz ma'nâsıdır. Hısâl-i seleseden birisi dahi budur. Zîrâ bir kimse günâhına tevbe etse Mevlâ afv buyurup anı ehl-i cennet eder ve nâr-ı cehennemden anı i'tâk buyurur. Hadîs-i şerîfde “لا صغيرة مع الاصرار ولا كبيرة مع الاستغفار”⁷⁵⁵ buyrulmuştur. (Mâ Hazar, 32b)

غافلنرا کوش بر او از طبل رحلتست

هر طپیدن قاصدي باشد دل اکاه را

Gâfilân-râ gûş ber-âvâz-ı tabl-ı rihletest

Her tapîden kâsidî bâşed dil-i âgâh-râ

Gâfiller için kulak vakt-i irtihâlde çalınan tablın âvâzı üzerinedir. Zîrâ davul çalınmadıkça yüklerini bağlayıp hâzır olmazlar. Hattâ dense ki “Hâzır olsana!”, “Davul çalınmadı ki hâzır olalım!” diye cevâb verirler. Lâkin âgâh olan gönle,

⁷⁵⁴ Mahşer meydanında hesaba çekilmeden önce kendinizi hesaba çekiniz.

⁷⁵⁵ Israr etmek küçüklük, tevbe etmek büyüklük değildir.

meselâ surre emînin yâhûd kârvân başının dâ'irelerinde olan her bir hareket, bir kalk deyici olur.

Hâsılı âkil olanlara ihtiyârlık ve halkın mevdi ve bedeninin emsâli şeyler dâr-ı âhirete âmâde olmasına bâ'is olur. Ammâ gâfiller kendilerinde emâre-i mevdi görmedikçe ne tevbe eder ve ne istiğfâr eder ve ne vasiyyet eder, demektir. Tabl-ı rihletden murâd, emâre-i mevtdir. (Gencîne-yi Maârif, 7a)

4.2.4. FAKR

Arapça, fakirlik, yoksulluk, ihtiyaçlılık gibi mânâları ifade eder. Varlıktan kurtulup, Allah'da fânî olmaktır. Fakr, şerefli bir makamdır. Mutasavvıflara, fukara adı verilir. Zira onlar, mülklerden kendilerini boşaltmışlar, yani içlerinde mal-mülk sevgisi bırakmamışlardır. Fakrın hakikati, kulun Allah'tan başka hiç bir şeye ihtiyaç duymamasıdır. Fakrın şekli, bütün sebeplerden uzaklaşmaktır. Fakirlerin en belirgin özelliği şudur: Onlar yoklukta feryâd etmez, sızlanmaz, sükûnetlerini korurlar, ellerine birşey geçince de, onu başkasına verirler, başkalarını kendi nefislerine tercih ederler.

Cüneyd-i Bağdâdî, fakirler hakkında şunları söyler: “Bir fakire rastladığımda, onunla söze, ilimle değil rıfk ile başla (yani önce tanış, arada sevgi hâsıl olsun, ondan sonra ilim ile resmiyetle konuş). Zira ilmin resmiyeti onu korkutur, rıfk ısındırır.” Fakra ıstılah olarak yüklenen genel mânâ şudur: Fakr, bizim bildiğimiz yoksulluk değildir. Bu manevî ihtiyaçlılık hâlidir. Nazarî olan mevhum varlığını terkeden (ef'âl, sıfat ve zâtını) Hakk'da fânî kılan kimse, hakîki fakra ulaşmış kişidir. Böyle birinin ne kadar malı olursa olsun, hiç birine gönül bağlamaz. Böyle birinin malı cebindedir, gönlünde değildir. Yine buradaki kişiler, malın kölesi değil bilakis mal onların kölesidir. Bu mânâda, en zengin insanlardan sayılan Hz. Süleyman, onca mal ve servetine rağmen fakirdir.⁷⁵⁶

Tasavvufa göre fakr, mevhum varlığı yok etmek ondan sıyrılmaktır. Böylece fenâfi'l-lâha mazhar olunur. Mevzu bir hadiste “Fakr, benim övüncümdür. Diğer

⁷⁵⁶ Cebecioğlu, “Fakr” mad., 2009, s. 79.

peygamberlere onunla övünürüm.” buyurulduğu rivayet edilmiştir. Bu hadisten dolayı tasavvufta fakr, bir hayli önemli bir yer tutmuştur. Tasavvufa göre bu yoksulluk maddi değil manevidir. Yani varlıktan geçmek ve kendini Allah’ta yok etmektir.⁷⁵⁷

Mehmed Murad Nakşibendî, Pend-nâme şerhinde fakirliğin faziletlerini şöyle anlatır:

در بیان فضیلت فقر

(DER-BEYÂN-I FAZÎLET-İ FAKR)

فقر خود را پیش کس پیدا مکن

مخنت امروز از پی فردا مکن

Fakr-ı hod-râ pîş-i kes peydâ me-kün

Mihnet imrûz ez-pey-i ferdâ me-kün

Kendi fakrını bir kimsenin önünde izhâr eyleme ve bir kimseye hâlim şudur deme. Eğer dost ise mahzûn olur, düşman ise mesrûr olur. Bil ki ancak hâcetini Allâhu Te’âlâ’ya arz eyle, bugün yarın için kendine mihnet eyleme. Ya’ni yarın ne yerim, hâlim ne olur diye bugünden kendine zahmet u ta’ab verme. Eğer sabaha çıkarsan Rezzâk-ı Âlem seni mezzûk eder, te’essûf etme. Nitekim Kur’ân-ı Kerîm’de “وما من دابت في الرص الا علي الله رزقها”⁷⁵⁸ buyurup kulunun rızıkına Mevlâ tekeffül etmiştir.

مر ترا آن کس کی فردا جان دهد

غم مخور آخر ترا يك نان دهد

⁷⁵⁷ Pala, “Fakr” mad., 2007, s. 146-147.

⁷⁵⁸ Yeryüzünde hiç bir canlı yoktur ki, rızıkı Allah’a ait olmasın. Onun karar (yerleşik) yerini de ve geçici bulunduğu yeri de bilir. (Bunların) Tümü apaçık bir kitapta (yazılı)dır. Hud, 6.

Mer terâ ân kes ki ferdâ cân dehed

Gam me-hor âhir terâ yek nân dehed

Tahkîk sana ol kimse ki yarın cân verir ve seni ferdâya îsâl eyler, gam yeme âhir sana bir ekmek verir. *Mer* tahkîk içindir, Arabî'de *kad* gelmesi gibi.

تابكي چون مورباشي دانه کش

کر تو مردی فاقه را مردانه کش

Tâ be-key çün mûr bâşî dâne-keş

Ger tu merdî fâke-râ merdâne keş

Kandeye dek karınca gibi dâne çekici ve dünyâ zahîresi cem' edici olursun. Eğer âdem isen fakr u ihtiyâcı kâmilânın çektiği gibi çekmeğe gayret eyle. *Mûr* karınca ve *fâka* ihtiyâç ma'nâsmadır. Karınca gibi gayûr ve cem'-i zahâ'ire harîs ve anın gibi şey-i yesîr ile kanâ'at eyler bir hayvân yok imiş. Hattâ bir senede bir buğday dânesi ile ta'ayyüş edebilir imiş. Hâl böyle iken bir karınca bin buğday cem' eder, binâ'en aleyh harîs olan âdemi karıncaya teşbîh edeler.

بر توکل کر بود فیروزبست

حق دهد مانند مرغان روزبست

Ber-tevekkül ger büved firûzîst

Hak dehed mânend-i murgân rûzîst

Tevekkül üzerine eğer senin galebe ve zaferin olur ise Cenâb-ı Kibriyâ kuşlar gibi senin rızkını verir. Tevekküle galebe kemâl-i tevekkülден ibâretidir.

Menkûldur ki: Kutb-i âlem *Cenâb-ı Hazret-i İbrahim b. Edhem kuddise sırruhu* efendimiz hazretleri, şehir-i *Belh*'den hurûcları vaktinde bir ip ve bir keçkül beraber almışlar idi. Belki bir kuyudan su çıkarmak lâzım olur diye. Bir gün gâyet

kendine harâret galebe edip ve bir suya tesâdüf buyurmayıp, uzakdan nazar-ı şerîfleri bir vâfir kuş görüp şurada su var deyip ol mahalle teşrîf buyurdular. Vâkı’ a bir kuyu var ve kuşlar ol kapıdan su içerler idi. *Hazret-i Şeyh* keçkülünü kuyuya sarkıdıp ve ip tamâm oldukda destâr u kuşaklarını dahi zamm buyurup suya dest-res müyesser olmayınca “İlâhî, kuşlar bu kuyudan su içerlerdi ve su böyle bâ’id değil idi, benim cürmüm nedir ki su benden kaçır?” diye münâcât buyurunca mehbit-i füyûzât-ı İlâhiyye olan kalb-i şerîflerine ilhâm-ı İlâhî vârid oldu ki “Yâ *İbrâhim!* Kuşların ip ve keçküli olmamak hasebiyle i’timâdları ancak Rablerine idi ve senin tevekkül ü i’timâdın keçkülüne idi. Binâ’ en aleyh anlar suya zafer buldular ve sen bulamadın.” Der-’akeb *Hazret-i Şeyh* keçkülünü ilkâ-yı beyâbân buyurunca kuyudan su yukarı çıkıp afiyetle nûş buyurdular. Ba’de her ne zamân su içmek murâd buyururlar ise kuyunun yanına teşrîf buyurunca bi-hikmeti’llâh su yukarı çıkıp içerlerdi. *Kaddessallâhu sirruhu’l azîz ve nefa’na’llâhü bi-feyzih.* Menkûldur ki *Belh*’den hurûcu vaktinde şu kıt’ayı buyurmuşlardır.

ترکت الخلق طرا في هواكا

وايتمت العيال بكي اراكا

فلوقطعتني في الحب اربا

لما حن الفواد الي سواكا⁷⁵⁹

بر خدا شاكر بود مرد فقير

كردهد قوتش لب نان فطير

Ber-Hudâ şâkir büved merd-i fakîr

Ger dehed kûteş leb-i nân-i fatîr

⁷⁵⁹ Bütün insanları Allah aşkı için terk ettim. Bu uğurda çocuklarımın yetim kalmasının da önemi yoktur. Beni baştan başa lime lime etseler kalbimden sadece sevgin çıkar.

Hakk Te'âlâ'ya şükredici olur fakîr olan âdem, eğer anın azığına bir dilim mâyasız ekmek verir ise de. Zümre-i fukâra vü dervîşân sîr-çeşm olmak hasebiyle cüz'î şeye kanâ'at edip Mevlâ'ya şükr ederler. Ammâ agniyâ-ı zamân harîs ve gorosne-çeşm olduğundan hazîneye mâlik olsalar indinde yok mesâbesinde olup peyder-pey cem'-i dünyâ kaydında olup şükr değil ednâ emeli tehallûf etse kelime-i küfr tekellüm ettiğini kerrât ile görmüşüzdür. Nitekim Resûl-i Ekrem *sallâllâhu te'âlâ aleyhi ve sellem* buyurmuşdur: ⁷⁶⁰“ليس الغني عن كثرة العرص انما الغني غني النفس”

خم مشو پیش توانکر همجو طاق

تا نکردی یار با اهل نفاق

Ham me-şev pîş-i tüvânger hem-çü tâk

Tâ ne-kerdî yâr bâ-ehl-i nifâk

Ashâb-ı câh u erbâb-ı dünyâ pîşgâhında kemer gibi eğri olma. Tâ ki münâfikîne yâr olmasayın. Agniyâyâ gınâsı için ta'zîm câ'iz değildir. Nitekim hadîs-i şerîfde ⁷⁶¹“من اكرم غنيا لغناه ذهب ثلثا دينه” buyrulmuşdur. Agniyâyâ gınâ ve câhı için ta'zîm haslet-i münâfikîn olduğundan ehl-i nifâka yâr olmayasın buyurdular.

مرد ره را نام و ننگ از خلق نیست

نفرتش از جا مهایی دلغ نیست

Merd-i reh-râ nâm u neng ez-halk nîst

Nefreteş ez-câmehâ-yı delk nîst

⁷⁶⁰ Çok mal biriktiren zengin değil, nefesine zengin olan zengindir.

⁷⁶¹ Kim birine zenginliğinden dolayı ikramda bulunursa dininin üçte biri gider.

Sâlik-i râh-ı *Hudâ* 'ya iyi nâm ve halkdan hayâ yokdur ve köhne libâslardan ana nefret yokdur. Belki anlara hayâ minallâh vardır. Nitekim *Hazret-i Mısrî kuddise sırrıhu* buyurmuşdur:

Kim ki cândan geçmez ise deyin bize yâr olmasun

Âr u ırzıyla âşıklara bâr olmasın

Ve ba'zı ârifin dahi buyurmuşdur:

Açıldı defter-i ehl-i melâmet kayd olan gelsün

Çekenler nâm kaydın gelmesün lâyük olan gelsün

(Mâ Hazar, 11a)

در بیان فقر و فقرا

(DER-BEYÂN-I FAKR U FUKARÂ)

فقرمي داني چه باشد اي پسر

کرنداري باتو کويم زان خبر

Fakr mî-dânî çe bâşed ey püser

Ger ne dârî bâ-tü gûyem z'ân haber

Ey oğul, fakrından bilir misin sana söylerim. Eğer fakrdan haber tutmazsan.

کرچه باشد بي نوا در زیر دلک

ویش را منعم نمایمه پیش خلق

Gerçi bâşed bî-nevâ der-zîr-i delk

Veyeş-râ mün'im nümâyed pîş-i halk

Eğerci fukarâ-yı sâbırîn eski hırka altında olur ise de kendini halk yanında zengin gösterir. Aslâ ihtiyâcını arz etmez ve fakrını kimseye bildirmez. İndallâh makbûl olan fukarâ bunlardır.

کرسنه باشد دم از سیري زند

دوستي با دشمنان خود کند

Gorosne bâşed dem ez-sîrî zened

Dostî bâ-düşmenân-ı hod küned

Aç olur velâkin toklukdan ve adem-i ihtiyâcdan dem urur. Ya'ni tekellüm eder, kendi düşmanlarına dostluk eder. *Gorosne* kâfın zammıyla aç ve *sîrî* sînin kesri ve *yâ*-yı masdariyye ile tokluk ma'nâsındır.

کرچه لاغر باشد خور و ضعیف

وقت طاعت کم نباشد از حریف

Gerçi lâgar bâşed u hor u za'îf

Vakt-i tâ'at kem ne-bâşed ez-harîf

Fukarâ-yı sâbırîn eğerci zebûn ve za'îf olur, tâ'at vakti yârân ve musâhibinden eksik ve aşağı olmaz. *Lâgar* za'îf ve *hor* hakîr ve *harîf* musâhib ma'nâsındır.

خون دل پر دارد و دست تهی

می نماید در ترازو فریبی

Hûn-ı dil pür dâred ü dest-i tehî

Mî-nümâyed der-terâzû ferbehî

Fukarâ-yı sâbırîn kalbinde dolu kan ve gam ve boş el tutar. Lâkin terâzûda semizlik gösterir. Yine fakrını izhâr etmez demekden kinâyedir. *Hûn* hânın zammıyla kan ve *tehî* tânın fethiyle boş ve *ferbehî* fânın fethiyle ve *yâ*-yı masdarıyye ile semizlik ma'nâsındır.

ای پسر خود را بدرویشان شمار

تانکه دارت ترا پروردگار

Ey püser hod-râ be-dervîşân şomâr

Tâ nighê dâred terâ perverdigâr

Ey oğul, kendini zümre-i fukarâya ısmarla ve teslim ol. Tâ ki seni Hakk Te'âlâ cemî' âfâtdan hıfz tutsun. Bunda dervîşândan murâd meşâyîh-ı ârifândır.

با فقیران هر که همدم میشود

در سراي خلد محرم میشود

Bâ-fakîrân her ki hem-dem mî-şevêd

Der-sarây-ı huld mahrem mî-şevêd

Meşâyîh u fukarâya her kimse ki musâhib ü mukârin olur, cennet sarâyında Cenâb-ı Hakk'a mahrem ü velî olur. *Sarây* ev ve *huld* cennet demektir. (Mâ Hazar, 14a)

هست دنیا بر مثال قنطره

پس ز وي بگذار و رو آور بره

Hest dünyâ ber-misâl-i kantara

Pes zi-vey be-g(ü)zâr u rû âver be-reh

Dünyâ bir köprü gibidir, böyle olunca o dünyâdan geç ve Allâhu Te'âlâ'nın yoluna teveccüh eyle. Zîrâ köprü mürûr u ubûr içindir, sâkin olmak için değildir. Nitekim beyân buyururlar. *Kantar* kâfin fethi ve nûnun sükûnuyla köprü demektir, cisr dahi derler.

هرکه سازد بر سرپل خانۀ

نیست عاقل او بود دیوانۀ

Her ki sâzed ber-ser-i pul hâneî

Nîst âkıl o büved dîvâneî

Her kimse ki köprübaşı üzerine ya'ni üstünde ev ve hâne yapar, âkıl değildir o, deli olur. Bunun gibi her kimse ki dünyâda hâne sâhibi olur ve temekkün eder, ana dahi âkıl denmez. Zîrâ köprüde hâne binâ etmek gibidir. *Pul* bâ-yı Acemiyye'nin zammıyla köprü ve *dîvâne* dâlin kesriyle mecnûn ma'nâsıdır.

از خدا نبود غنا جستن روا

هست مؤمن را غنا رنج و عنا

Ez-Hudâ ne-b(ü)ved gınâ cüsten revâ

Hest mü'min-râ gınâ renc u anâ

Cenâb-ı Kibriyâ'dan zenginlik istemek lâyük olmaz, zîrâ mü'min olana zenginlik zahmet ve meşakkattir. Eğerçi helâlinden Mevlâ'dan mâl talebinde be'is yoktur, lâkin belki mâl kendisini idlâl eder ve fesâdına ve fîskına bâ'is olur. Belki zekât vermez, *Kârûn*'un vermediği gibi. Sonra Cenâb-ı Kibriyâ'nın mazhar-ı gazabı olur. Çok kimseler gördüm ki hengâm-ı fakrında salâh u takvâ ile meşgûl idiler ve agniyâ-yı zamânı mâllarını Allâhu Te'âlâ yoluna harc etmezler diye ta'n ve teşnî' ederler idi, ellerine mâl girdikde anlardan tâgî ve bâgî oldular. Nitekim Kur'ân-ı

Kerîm'de ⁷⁶²“ولو بسط الله الرزق لعباده لبغوا في الارض ولكن ينزل بقدر ما يشاء انه بعباده خبير بصير” buyrulmuştur. Hâsılî ⁷⁶³“ومن العصيمة ان لاتجد” fehvâsınca bizim gibi ehl-i hevâ ve ehl-i nefis râh-ı kanâ'at ve *kût-ı lâ-yemûtda* olmak hayırlıdır. Beyt:

Kanadı bitse bir mûrun sanır hayra delâletdir

Velîkin bilmez anı kim zevâline işâretdir

Bizim elimize mâl girmek karıncanın kanatlanması gibidir, mâl-ı helâl için azâb yok ise hesâb vardır. Hesâb dahi bir nev'-i azâbdır, olmakdan olmaması evlâdır. *Ne-büved* nefy-i istikbâldir, olmaz demektir. Zarûret-i vezn için bânın sükûnuyla okunur. *Ginâ* gaynın kesriyle zenginlik ki Fârîsîde *tüvânger* ta'bîr olur. *Cüsten* cîmin zammı ve sînin sükûnuyla taleb ma'nâsınadır ve cîmin fethiyle sıçramak demektir. *Renc* zahmet ve *anâ* aynın fethiyle dahi öyledir.

فقر و درویشی شفای مؤمنست

زانکه اندروی صفای مؤمنست

Fakr u dervîşî şifâ-yı mü'minest

Z'ân ki ender-vey safâ-yı mü'minest

Yokluk mü'minin emrâz-ı kalbine safâdır, andan için ki fakrda mü'mine safvet-i kalb vardır. *Dervîşî* yâ-yı masdariyye ile fakr u ihtiyâca derler.

مال و اولادت بمغي دشمنند

کرچه نزدیک تو چشم روشنند

Mâl u evlâdet be-ma'nâ düşmenend

Gerçi nezdik-i tu çeşm-i rûşenend

⁷⁶² Eğer Allah, kulları için rızkı (sınırsızca) geniş tutup-yaysaydı, gerçekten yeryüzünde azarlardı. Ancak O, dilediği miktar ile indirir. Çünkü O, kullarından haberi olandır, görendir. Şura, 27.

⁷⁶³ Çok az insan masumdur.

Senin mâl ü evlâdın hakîkatde düşmanlarındır, gerçi senin indinde nûrlu gözün ise de. *Nezdik ve nezd* nûnun fethi ve zânın sükûnuyla Türkî'de kat ta'bîr olunandır ki Arabî'de ind kelimesine murâdifdir, *çeşm-i rûşen* nûrlu ve ziyâlı olan göze derler.

انما اموا لكم را ياد كير

مال و ملك اين جهان را باد كير

İnnemâ emvâliküm-râ yâd gîr

Mâl ü mülk-i in cihân-râ bâd gîr

Kur'ân-ı Kerîm'de ⁷⁶⁴“انما اموالكم واولادكم فتنة” nazm-1 celîlini ve dahi “انما اموالكم” ⁷⁶⁵“واولادكم عدوا لكم فاحذروهم” nazm-1 kerîmini hâtırında tut ve unutma. Bu dünyânın mâl u mülkünü rûzgâr farz eyle. Zîrâ serî'ü'z-zevâl olmakda rûzgâr gibi. *Hazret-i Nûh aleyhisselâm* bin yaşından mütecâviz mu'ammer olmuş iken dâr-ı bekâya irtihâl zamânında *Cebrâ'ül aleyhisselâm* vedâ' buyurduğu hengâmda ⁷⁶⁶“كيف وجدت الدنيا” diye su'âl buyurunca ⁷⁶⁷“كدارلها بابان دخلت من احدهما وخرجت من الاخر” buyurmuşlardır. İşte dünyâ böyle serî'ü'z-zevâldir. Allâhu Te'âlâ cümlemize teyakkuz ve tabassur ihsân eyleye. Beyt-i sâbıkda *be-ma'nâda* bâ zarfiyyet içindir, ma'nâ bunda hakîkat ma'nâsınadır. Evlâdın hakîkatde düşman olduğu nafaka ve kisvesi ile zihn meşgûl olur ve muhabbet bulunup kalb bütün Hakk ile meşgûl olamaz. Mâl dahi böyledir. Bu vechle düşman ve dünyâdan ma'dûd olur. Nitekim ⁷⁶⁸“كل مالهاك عن مولاك فهو دنياك” buyurulmuştur.

Menkûldur ki: Mazhar-ı sırr-ı velâyet sultân-ı ma'rifet ve hakîkat *İbrâhîm b. Edhem kuddise sirruhu'l-efham* hazretleri iklîm-i Belhin tâc u tahtını terk

⁷⁶⁴ Bilin ki, mallarınız ve çocuklarınız ancak bir fitnedir (imtihan konusudur.) Allah yanında ise büyük bir mükâfaat vardır. Enfal, 28.

⁷⁶⁵ Ey iman edenler, gerçek şu ki, eşlerinizden ve çocuklarınızdan bir kısmı sizin için (birer) düşmandırlar. O halde onlardan sakının. Yine de affeder, hoş görür (kusurlarını yüzlerine vurmaz) ve bağışlarsanız, artık elbette Allah bağışlayandır, esirgeyendir. Tegabun, 14.

⁷⁶⁶ Nuh'a nasıl bir dünya gördün diye sordular.

⁷⁶⁷ İki kapılı bir ev gibiydi. Birinden girdim, ötekenden çıktım.

⁷⁶⁸ Hayatınız için en önemlisi Allah'tır, dünya önemsizdir.

buyurdularında vâlidesi rahminde dahi bir veled terk buyurmuşlar idi. Ba'de zamân şâbb-ı emred olunca vâlid-i mâcidlerini görmek kasdıyla mevsim-i Haccda *Mekke-i Mükerre*'ye geldiler, Azîz-i müşârun ileyh dahi rüfekâsıyla bu sene tâ'at-i *Hudâ*'ya bezl-i mukadderat edelim diye birbiriyle mükâvele ve mu'âhede etmişler idi. Esnâ-yı tavâfda mahdûm-ı mükerremlerine tesâdüf etdikçe dikkatlice nazar buyururlar imiş. Tavâf tekmîl oldukça şâbb-ı emrede niçin dikkatli bakdınız diye su'âle cevâbda buyurmuşlar ki Belhden zamân-ı hurûcda rahm-i mâderde terk ettiğim veled olmak gerekdir zannedirim. Refîklerinden birisi der-'akab kalkıp ve gelip anı bulup "نعم يقال له ابراهيم بن ادهم" ⁷⁷⁰ diye su'âl etdikde "هل لك والد في الاحياء" ⁷⁶⁹ diye cevâb verdi. İster misin pederini göresin dedikde nice istemem, ancak Belhden anı görmeye geldim deyince alıp berâber götürdüler ve *hâza vâlidek* diye işâret buyurdular. Mahdûm-ı muhterem dahi gelip pederine sarılıp kadem-i mübâreklerine yüz sürüp Hazret-i Azîz dahi cebhesinden takbîl ve mevsim-i Hacc-ı şerîf tekmîline kadar ma'iyetinde ve hizmet-i iksîr-mânendleriyle müşerref oldular. Ba'de o küllî tecelliyât ve müşâhedât ve hâlâtı kendilerde cüz'ice bulamayınca buna bâ'is veled muhabbeti kalbe girmesidir diye cezm buyurunca oğlunu Belhe ircâ' buyurdular. Her ne kadar ben senden ayrılmam diye ilhâh ve isrâr etdiyse dahi ben seyyâh ve dervîşem, sen benimle tahammül ve sabr edemezsin buyurdular.

مرد ره را بود دنيا سود نيست

هرگزش اندیشه از نا بود نيست

Merd-i reh-râ bûd dînyâ sûd nîst

Hergizeş endîşe ez-nâ-bûd nîst

Sâlik-i râh-ı *Hudâ*'ya dünyânın olmasından fâ'ide yoktur, zîrâ hevâ ve heves arzûsunda değil ki mâl harc ede. Mâl ancak ehl-i dünyâyâ lâzımdır. Böyle olunca aslâ ana yokdan fikr ü mülâhaza yoktur. *Bûd* bânın zammı ve vâvın sükûnuyla mevcûd ve *nâ-bûd* ma'dûm ma'nâsınadır.

⁷⁶⁹ Bir baban var mı?

⁷⁷⁰ Evet, İbrahim b. Edhem.

هر کرا از صدق دل صافی بود

خرقه با لقمه کافی بود

Her ki-râ ez-sıdk-ı dil sâfî büved

Hırkaî bâ-lokmaî kâfî büved

Her kimseye ki doğrulukdan ve râh-ı Hakk'da olmakdan kalb-i sâfî olur. Öyle kimse bir hırka bir lokma ile kifâyet edici olur. Hırka ve lokmadan gayri dünyâdan bir şeye tâlib olmaz. Asrına idrâk ettiğimiz sülehâyı dahi böylece gördük kaddesallâhu Te'âlâ esrâruhum. Ez-cümle *Süleymâniyye*'de mülâzimler medresesinde sâkin olan El-hâc *Muhammed Efendi* hazretleri vâlîde kethüdâsı *Yûsuf Ağa* merhûm ile azîm haltaları olup ba'de ekâbir ü agniyâdan çok kimseler kendine hüsn-i zann ve teveccühleri sebebiyle hesâbsız mâl cem' edebilir idi. Ne bir hâne ve ne bir iyâl ve ne bâğçe ve ne bir akçe cihet ve ne bir tekye istemediler ve rü'ûs gibi selâtîn meşîhati gibi şeylere dahi atf-ı nigâh buyurmadılar. Medrese-i mezkûrede bir hücre-i hicriyye içinde ömr-i şerîfini itmâm buyurdular ve hîn-i irtihâlinde ekserîsi kütüb olarak dokuz yüz guruşluk terekesi oldu idi ve üstâdım *Sâlih Afif Efendi* hazretleri dahi böyle idiler. Hâlbuki her şeye ehil ve müstehak oldukları “كالشمس في بسط النار”dır, *hırkaî bâ lokmaî* kelimelerinde yâ-ı vahdet-i mukaddere vardır. Hemzeler yâya alâmetdir.

آن که در بند زیادت میشود

دور از اهل سعادت میشود

Ân ki der-bend-i ziyâdet mî-şevd

Dûr ez-ehl-i sa'âdet mî-şevd

Ol kimse ki hırka ve lokmadan ziyâde kaydında olur, ehl-i sa'âdet olan evliyâullâhdan ba'îd olur. Zîrâ ehl-i dünyâdır diye anı kabûl etmezler. *Bend* bunda sevdâ ve muhabbet demektir.

بندکان حق چو جانرا باختند

اسب همت تا ثریا تاختند

Bendegân-ı Hak çü cân-râ bâhtend

Esb-i himmet tâ süreyyâ tâhtend

Allâhu Te'âlâ'nın hâs kulları çünkü râh-ı Hakk'da cân fedâ etdiler. Binâ'en aleyh kasdları atını *Ülker* yıldızına kadar sıçratdılar. Ya'ni âlî-kadr oldular. Râh-ı Hakk'da mâl değil, cândan dahi geçmek lâzımdır. Tâ ki ber-murâd ola.

تانبازي در ره حق هرچه هست

آنچه مي بايد کجا آيد بدست

Tâ ne-bâzî der-reh-i Hak her çe hest

Ânçe mî-bâyed kücâ âyed be-dest

Mâdâm ki Hakk yolunda her ne var ise Allâh için terk etmedikçe ol nesne ki sana lâzımdır kande ele gelir, elbetde gelmez demektir. Ol nesneden murâd vuslat ilallâhdır. Zîrâ vuslatı ancak terk ile buldular. Nitekim *Hazret-i Mevlânâ* kaddesenâllâhu bi-sırrıhu'l-'a'lâ buyururlar:

خدارا تا شوي محرم قلندر شو قلندر شو

چه بندي دل درين عالم قلندر شو قلندر شو

تو خودرا در پریشانی تلف کردي بنادانی

کذار از عالم فاني قلندر شو قلندر شو⁷⁷¹

(Mâ Hazar, 30a-31a)

نکنجد در قبا عاشق وکر نه از برای ما

مهیا کرده اند از اطلس افلاک خلعتها

Ne-günced der-kabâ âşık ve ger ne ez-berây-ı mâ

Müheyyâ kerdeend ez-atlas-ı eflâk hil'athâ

Âşık kaftana sığmaz, anınçün üryân gezeriz. Yoksa bizim için atlas gibi olan eflâkden hil'atler hâzır etmişlerdir, düşümüza bâr olur diye giymeyiz. Sen zann etme ki yokdur da böyle çıplak gezerler. Hâsılı âşıkın üryân olduğunu bulamadığından ve fakrındandır diye i'tikâd eylemeyesin, demektir. Zîrâ dünyâ-yı deniyye nedir ki Mevlâ onu âşıkdan dirîğ eyleye. (Gencîne-yi Maârif, 4a)

درین دیمه بی برکی که غیر از خامه صائب

بفکر تازه دارد تازه رو خاک صفاهانرا

Der-în dey-mâh-ı bî-bergî ki gayr-ez-hâme-i Sâ'ib

Be-fikr-i tâze dâred tâze-rû hâk-ı Sifâhân-râ

Bu yapraksız kış ayında yâhûd bu kış ayına benzeyen fakrda Sâ'ib'in kaleminin gayrı hangi şâ'irin kalemi tâze şî'r ile *İsfehân* memleketinin hâkinin yüzünü tâze yüzlü tutar? Hiçbir şâ'irin hâmesi tutamaz, demektir.

Ya'ni gazel söylenir ammâ bahârda ve vakt-i gınâ vü ferâhda söylenir. Lâkin böyle mevsim-i şitâda yâhûd bu fakr ile söylemek her şâ'irin kârı olmayıp ancak benim gibi şâ'ir-i mâhirin işidir, demektir. (Gencîne-yi Maârif, 7a)

⁷⁷¹ Allah'a mahrem ol da kalender ol kalender. Gönünü bu dünyaya neden bağlarsın? Kalender ol kalender. Sen kendini cehaletinle perişanlıkta mahvettin. Fani âlemden geç kalender ol kalender.

ز ترکتاز حوادث مکن ملاحظه صائب

چه کرد سبیل به پیشانی کشاده صحرا

Zi-türktâz-ı havâdis me-kün mülâhaza Sâ'ib

Çe kerd seyl be-pîşânî-i küşâde-i sahrâ

Dehrin havâdisinin yağma vü gârâtından ey *Sâ'ib* mülâhaza ve fikr eyleme. Zîrâ seyl altı açık sahraya ne eyledi, hiç bir keder eylemedi demektir. Seylden şol yerler korkar ki onda bâğ u bâğçe ola ve hâne vü dîvâr ve bunların emsâli şeyler buluna. Ammâ bir yer ki onda bir şey olmaya seyl geldikde ne götürür ve ne edebilir. Binâberîn sahrâ-yı hâliyyeler havf etmezler. Âşıklar dahi libâs-ı fakre bürünmekle altı açık sahrâ gibidirler. Seyl-i hâdiseden korkmazlar. Sen dahi âşık zümresinden olmağla seyl-i havâdisin gârâtından düşünme demektir. Varsın ashâb-ı emvâl ve ehl-i dünyâ seyl-i havâdisden havf etsin.

Hikâyet: *Kâdiasker Veliyüddîn Efendi-zâde* mâbeynde oturmuş imiş. Müderrisînden *Seyyidü'l-Enâm* mashara bir kimse var idi. Ziyârete gelmiş efendiye haber vermişler ki *Seyyidâ* geldi. Efendi demiş ki mâbeyne gelsin. *Seyyidâ* dahi gelip dâmen-bûs olup oturmuş ve selâmlığa çıkmadığının hikmetinden sorunca: “Takvimde bugün afet-i ulemâ var, binâberîn ihtifâ etdim.” diye cevâb vermiş. *Seyyidâ* dahi cevâbında: “Efendim, ondan size ne var ve bana ne var? Varsın kasâvetini ulemâ düşünsün.” diyerek cehtine telmih etmiş ve gülüşmüşler. *Rahime hümâ'l-lâhu Te'âlâ*. (Gencîne-yi Maârif, 8b)

با تیرکی بساز که ابروی عنبرین

یک شب سفید گشت ز منت هلال را

Bâ-tîregî be-sâz ki ebrû-yı anberîn

Yek şeb sefid geşt zi-minnet hilâl-râ

Zulmet ile ve ıztırâb-ı hâl ile râzı ol ve dünyânın ferâhını ve sürûrunu isteme. Zîrâ hilâlin ebrû-yı anberînini şemsin karşısına gelip nûr almaksız tahayyül edesin. Ba'dehu şemsin karşısına gelip nûr alınca keennehu imtinândan ağarmış oldu. Sen dahi felekden ni'met ü devlet istersin. Verir ise dahi men' edip seni pîr ü nâtuvân eder. Kendinin zulmet-i hâline ve fakr u mücâhedene râzı olmağa bak, demektir. (Gencîne-yi Maârif, 13b)

بدان خواري كه سك را دور مي سازد از مسجد

مكرر رانده ام از استان خویش دولت را

Bedân horî ki seg-râ dûr mî-sâzend ez-mescid

Mükerrer rânde em ez-âsitân-ı hîş devlet-râ

O hakâretle ki kelbi mescid-i şerîfden dûr ederler. Devlet dedikleri şeyi kendi âsitânımdan mükerrer olarak tard etmişim. Ya'ni sen beni sûretde böyle fakr u fâkada görüp deme ki eline girmediğinden böyle fakre mübtelâ olmuşdur ve bunun fakrı, fakr-ı ıztırârîdir. Zîrâ ben çok kerre devlet teveccüh etmişken tard etdim ve ihtiyârımla fakrı kabul etdim. (Gencîne-yi Maârif, 14b)

تا مباد آگاه از زوق گرفتاری شوند

میکنم ازاد طفلان را از مکتب خانها

Tâ me-bâd âgâh ez-zevk-i giriftârî şevend

Mî-künem âzâd tıflân-râ ez-mekteb-hânehâ

Olmaya ki inzivâ ve giriftârlık zevkinden âgâh olalar, diyerek hâne-i mekteblerde etfâli âzâd ederim. Eğer etfâl rûz u şeb mekteblerde oturur olsalar uzlet ve inzivânın zevkini anlayıp gezmek, uyanmak lezzeti dimâğlarından çıkıp bir dahi mektebden gitmezler idi.

Bu zevke vâkıf olmasınlar diye Cum'a günleri de bütün bütün ve eyyâm-ı sâ'irede ba'de'l-asr âzâd ederim. Bundan merâm, inzivâ ve halvethâneye dervîşânda olan lezzetin kemâlini beyândır. Eğer halvetde ashâbı lezzet bulmasalar öyle muzlim yerlerde karar edemezler idi. Kezâlik talebe-i ulûm, ilm-i şerîfden ve mütâlaa'-ı kütübden halâvet bulmasalar medrese odalarında şeb ü rûz sâkin olup o fakr u fâkayı çekemezler idi. (Gencîne-yi Maârif, 16a)

چون زندگي بكام بود مرك مشكلست

پرواي پاد نيست چراغ مزار را

Çün zindegî be-kâm büved merg müşkilest

Pervâ-yı pâd nîst çerâg-ı mezâr-râ

Çünkü hayât murâd iledir ve kişi ömründe kâm-yâb olur, mevt ona müşkildir. Zîrâ dünyâ ile arası iyi olmağla müfârakatı istemez. Ammâ ömründe kâm-yâb olmayanlar ve dünyâda fakr ile ve sâ'ir zahmet ile imrâr-ı vakt edenler öldüğüne çok gam yemezler. Ve hem dahi ginâsıyla ve müsâ'ade-i felek ile a'lâ sarâyılar ve sâhil-hâneler ve civârı ve güzel gulâmlar ve mahbûb-perest ve nukûd sâhibi olur ve her birisine kalbin ve rûhun gûn-â-gûn ta'alluku olmağla bedenden intizâ'ı âsân olmaz. Ammâ ehl-i terk ve tecrîdin bu makûlesi rûhun alâka edecek şeyleri olmamağla mevti âsân olur ve böyle olduğunu re'yü'l-ayn müşâhede etmişizdir.

Mısrâ'-ı sâni irsâl-ı mesel olarak buyururlar ki: Görmez misin mezâr çerâğı için rûzgârdan ihtirâz ve kendini kayırmak yokdur. Zîrâ merd, fakîr ve çille-keş adam gibidir. Bu cihetle yanmak ve sönmek, indinde müsâvî olmuşdur. Ve kendine sönmek sa'b u müşkil dahi olmaz. Ammâ kasr-ı hümayûnda ve kâşâne-i vüzerâda yanan çerâğ, gümüş şam'dânlarda ve sîmli şamdân sofrası üzerine vaz' olunmuş ve a'lâ mikrâs ile şânına ihtimâm olunup, güzelce müste'al olsun için ahyânen fitîlesi kat' olunur ve bazen üzerine fânûs vaz' ile dahi tekrîm olunur. Bu cihetle kat'â sönmeği istemeyip rûzgârdan kendini derûn-ı kasrda muhâfaza eder ve yanması murâdı üzere olmağla, bu kadar devleti terk edip sönmek müşkil olur.

Bu beytde ehl-i ikbâli kasr-ı hümâyûn çerâğına ve ehl-i idbârı mezâr çerâğına teşbîh eder. Zîrâ çerâğ-ı kasr-ı hümâyûn sönmeği istemez. Ve ehl-i ikbâl dahi ölmeyi istemez. Ve mezâr çerâğı dahi yanması ve sönmesi indinde berâberdir. Kezâlik ashâb-ı idbârın dahi ölmesi ve yaşaması indinde müsâvîdir. Bu vech-i şebekler bâ'is-i teşbîhe oldu. (Gencîne-yi Maârif, 17a-17b)

کرچه باشد زن زمانی مهربان

چون کم آید بهره بکشاید زبان

Gerçi bâşed zen zamânî mihribân

Çün kem âyed behre be-g(ü)şâyed zebân

Gerçi zen bir mikdâr zamân muhabbetli ve zevcine iltifâtlı olur, çünkü zevcine bir mikdâr fakr u ihtiyâc gelse nafaka ve kisvesi azalacak, dûn olsa mukaddem olan vüs'ati aslâ der-hâtır etmeyip gûn-a-gûn ezâ vü cefâlara şurû' eyler. Hazret-i Fahr-ı Âlem sallâllâhu aleyhi ve sellem efendimizin ezvâcî bizler nafaka ve kisvede vüs'at isteriz. Bu kadere râzî değiliz dediler. Hakk *celle ve alâ* âyet-i kerîmeye inzâl buyurdu: “يا ايها النبي قل لازواجك ان كنتن تردن الحيوۃ الدنيا وزينتها فتعالين امتعنن “ واسرحكن سراحا جميلا وان كنتن تردن الله ورسوله والدار الاخرة فان الله اعد للمحسنات منكن اجرا عظيما”⁷⁷² Ba'de cümlesi rızâ izhâr etdiler. (Mâ Hazar, 16b)

شكر نا كردن زوال نعمتست

بهره شاکر کمال نعمتست

Şükr nâ-kerden zevâl-i ni'metest

Behre-i şâkir kemâl-i ni'metest

Şükr etmemek ni'metin zevâline sebebidir. Şükr edici kimsenin nasîbi ni'metin kâmil olmasıdır. *Nâ-kerden* masdar-ı menfî olarak etmemek ma'nâsınadır.

⁷⁷² Ey peygamber, eşlerine söyle: “Eğer dünya hayatını ve onun süslü-çekiciliğini istiyorsanız, gelin sizi yararlandırayım ve güzel bir tarzda sizi salıvereyim.” Ahzab, 28.

Behre bânın fethiyle ve hânın sükûnuyla nasîb u rızk u kismete derler. Menkûldur ki *Musâ Aleyhisselâm* Turâ giderken agniyâdan biri niyâz eder ki yâ Nebiyullâh mâlı koyacak yerim yokdur, ricâ eyle Cenâb-ı Kibriyâ gayrı bana mal vermesin ve fukarâdan birisi dahi setr-i avret edecek bir nesneye mâlik olmamağla kum ile tesettür edip Yâ Kelîm hâlîme nazar eyle ve merhamet eyle; dünyâlıkdan setr-i avret edecek bir şeye mâlik değilim. Bana Mevlâ-yı Müte’âl bir mikdâr dünyâlık ihsân etsin diye niyâz eyledi. Mûsâ Aleyhisselâm Tûra vardıkda ba’de’l-mükâleme bunların mes’elelerini arz buyurdukda Cenâb-ı Vâhib-i lem yezel buyurdu ki ganî olana söyle şükrü terk etsin ve fâkir olana söyle şükr etsin. Musâ Aleyhisselâm evvelâ ganî olanın hânesine ahşâma karîb teşrîf buyurdu. Gördü ki kulları ve çobanları koyunlardan taraf taraf süd sağarlar. Hazret-i Kelîmi gördükde istikbâl idip ta’zîm ile bir mahalle ik’âd eyledi. Musâ Aleyhisselâm buyurdu ki senin murâdını Cenâb-ı Rabbü’l-gayrete arz eyledim. Şükr etmesin, malı noksân olur buyurdu. İster isen Mevlâ vermesin, şükr etme. Hakk Te’âlâ sana da gayri mâl vermez. Ve elinde olan dahi gün-be-gün noksân olur. Nice hemân ol demde o âdem dahi bana böyle deri arasından leben-i sâfî ihsân eyleyen Mu’tî-i Hakîkîye nice şükr etmeyeyim. Sad hezâr-bâr şükrler olsun dedikde süd sağılan kap içinde olan leben ile altuna münkalib oldu. Ba’de fakîrin yanına varıp: “Senin emânetini söyledim, şükr etsin, ben dahi ana vereyim dedikde, niye şükredeyim benim nem var ki şükr ü rahmet eyleyim deyince bir rûzgâr-ı şedîd nümâyân olup der’-akab üzerinden tesettür eylediği kumları perişân eyleyip mekşûfu’l-’avre kaldı. Meğer bu derece fakrın dahi beteri var imiş.”⁷⁷³ (Mâ Hazar, 17a)

آنکه با تو روز غم پیوست کار

روز شادی هم بپرسش زینهار

Ân ki bâ-tu rûz-ı gam peyvest kâr

Rûz-ı şâdî hem be-pörsiş zînhâr

⁷⁷³ Allahu Te’âlâ fakirliğin küfranının bütün hallerinden ve anlarından bizi korusun.

Ol kimse ki seninle gam günü işini muttasıl eyledi, ya'ni sen fakr u fâkaya mübtelâ ve bayağı âdem iken seninle düşüp kalkar, yar-i gârın idi, sürûr günü anı dahi elbette sor. Hâsılı sen bir devlet u câha irersen anı ferâmûş eyleme ve hukûk-ı dîrîneyi yerine getirmeğe ri'âyet eyle. Ekseriyâ ebnâ-yı zamân bir mikdâr i'tibâr bulsa görüşdüğü yârânı şöyle dursun kendi üstâd ve mürebbiyesine dahi bir tavr-ı garib ihdâsıyla adem-i îfâ-yı hukûkdan mâ'adâ nâmını dâhi yâd eylemez. *Peyvest* mâzîdir ulaştı demektir. *Rûz-ı şâdî* sürûr gününe derler. *Rûz-ı gam* keder gününe derler. (Mâ Hazar, 23a)

Ve dahi ma'lûm ola ki sabr tâ'ât ve ibâdâtın harâretine olur. Zîrâ nefis-i emmâreye ibâdet gâyet sa'b gelir ve acıdır ve dahi me'âsîden ictinâba olur. Zîrâ nefis şerre mâ'il olmağla günâh etmeğe gâyet mukbil ve teşnedir. İsyândan sabr farzdır ve dahi fakr u fâkaye olur. Zîrâ fakr u ihtiyâc gâyet müşkildir. Binâ'en aleyh fukarâ-yı sâbirîn indallâh gâyet uludur. Evliyauullâh kaddesallâhu Te'âlâ esrâruhum hazretlerinin ekserîsi fakr yolunu ihtiyâr etmişler. Zîrâ sîret-i Muhammediyyedir. *Abdullâhu'l-Kaşgariyü'n-Nakşibendî* ⁷⁷⁴“محظوظ بفقير خود ندائي” buyurmuşdur ve dahi hevâ ve hevese olur, hevâsına sabr edenlere Hakk Te'âlâ hazretleri cennet ile va'd buyurmuşdur. (Mâ Hazar, 34b)

هر که او باشد ز مردان خدا

باشد اندر تنك دستي در سخا

Her ki o bâşed zi-merdân-ı Hudâ

Bâşed ender teng-destî der-sehâ

Her kimse ki o Allâhu Te'âlâ'nın adamlarından olur, züğürtlükde sehâvet-dih olur.

Menkûldur ki; *Alî bin Ebî Tâlib radiyallâhu anhü'l-kaviyyü'l-gâlib* hazretlerinin mahdûm-ı mükerremeleri *İmâm Hasan-ı Rızâ ve İmâm Hüseyin-i şehîd-i deşt-i Kerbelâ radiyallâhu te'âlâ anhümâ* hazretlerine isâbet-i ayn olup nâ-mizâc

⁷⁷⁴ Kendi fakirliğin ile mutlu ol diye bir ses duydum.

olduklarında iyâdeye gelen ashâb-ı kirâm *ridvânullâhu aleyhim ecma'in* hazretlerinden ba'zısı sıhhat u âfiyetleri için üç gün oruç nezr eyle diye buyurdularında; *İmâm Alî kerremallâhu vecheh* ve *Hazret-i Fâtımatü'z-Zehrâ radiyallâhu te'âlâ anhâ* dahi üçer gün oruç nezr buyurmuşlar idi. Vaktâki sıhhat ü âfiyet buldular, ifâ-yı nezr için sâ'im olup hâne-i sa'âdetlerinde leyle-i merkûmede iftâr edecek ne bir hurma ve ne bir habbe olmamağla *İmâm Alî kerremallâhu vecheh* bir kimseden üç sa' arpa istikrâz buyurup sa'âdet-hânelerine getirdikde bir sâ'ını el değirmeninde un edip *Hazret-i Fâtımatü'z-Zehrâ radiyallâhu te'âlâ anhâ* vâlidemiz ekmek yapmışlar idi. Salât-ı magribi ba'de'l-edâ *Hazret-i Alî radiyallâhu anh* sa'âdet-hânelerine gelip ve hubz-ı mezkûru gördü. Tenâvül için sofrâ üzerine vaz' buyurdularında bir miskîn kapı önüne gelip “*Şeyen lillâh yâ sâhibe hâze'l-beyti*”⁷⁷⁵ diye nidâ edip *İmâm Alî kerremallâhu vecheh* miskînin nidâsını gûş etdikde *Hazret-i Fâtımatü'z-Zehrâ radiyallâhu anhâ* hazretlerine: “Siz hissenizi alın, ben hissemi miskîne tasadduk edeceğim.” buyurunca; “Ben dahi tasadduk ederim.” buyurup mecmû'unu kapıyı açıp miskînin yedine teslim edip, ol gece fakat su ile iktifâ buyurdular. Ferdâsı yine sâ'im olup sâ'-ı diğeri dahi ekmek yapıp yine beyân olduğu gibi tenâvül için sofrâ üzerine vaz' buyurdularında bir yetîm kapının önüne gelip “*Şeyen lillâh yâ sâhibe hâze'l-beyti*”⁷⁷⁶ diye nidâ etdikde *İmâm Alî kerremallâhu vecheh* ve *radiyallâhu anh* yetîmin âvâzın gûş buyurdularında yine üslûb-ı sâbık gibi *Hazret-i Fâtımatü'z-Zehrâ radiyallâhu anhâ* vâlidemize tefrîk-i hisse buyurdularında ben dahi lillâh verdim, buyurup ekmeklerin mecmû'unu *Hazret-i İmâm Alî radiyallâhu anh* ahz buyurup ve feth-i bâb eyleyip yetîmin eline teslim buyurdular. Ve yine su ile iktifâ buyurdular. Ferdâsı yine sâ'im olup sâ'-ı diğeri ekmek edip yine tenâvül için pîşgâhlarına vaz' buyurdularında bir esîr kapı önüne gelip “*Şeyen lillâh yâ sâhie hâze'l-beyti.*”⁷⁷⁷ diye nidâ edip *İmâm Alî radiyallâhu anh* yine vermek murâd buyurup *Hazret-i Fâtıma radiyallâhu anhâ* hazretleri dahi vermek murâd buyurdular. Yine ekmekleri ahz edip ve kapıyı küşâd buyurup esîrin yedine teslim ve esîr dahi du'â ve senâ ederek ekmekleri alıp gitdi.

⁷⁷⁵ Ey ev sahibi, Allah rızası için bir şey ver.

⁷⁷⁶ Ey ev sahibi, Allah rızası için bir şey ver.

⁷⁷⁷ Ey ev sahibi, Allah rızası için bir şey ver.

Bu hâle îsâr ta'bîr olunur, îsârın ma'nâsı kendine lüzûmu var iken âheri kendi nefsine tercih etmeğe derler ve sehâ îsârdan e'amm olmağla beyinlerinde nesebden umûm ve husûs-ı mutlak vardır. Ferdâsı bu âyet-i kerîme nâzil olmuştur. “يوفون بالنذر ويخافون يوما كان شره مستطاب ويطعمون الطعام على حبه مسكينا ويتيما واسيرا انما نطعمكم لوجه الله لا نريد منكم جزاء ولا شكورا”⁷⁷⁸ *Teng-destî* fakr u ihtiyâca derler. (Mâ Hazar, 40b)

بر خدا شا کر بود مرد فقیر

کردهد قوتش لب نان فطیر

Ber-Hudâ şâkir büved merd-i fakîr

Ger dehed kûteş leb-i nân-i fatîr

Hakk Te'âlâ'ya şükredici olur fakîr olan âdem, eğer anın azığına bir dilim mâyasız ekmek verir ise de. Zümre-i fukâra vü dervîşân sîr-çeşm olmak hasebiyle cüz'î şeye kanâ'at edip Mevlâ'ya şükr ederler. Ammâ agniyâ-ı zamân harîs ve gorosne-çeşm olduğundan hazîneye mâlik olsalar indinde yok mesâbesinde olup pey-der-pey cem'-i dünyâ kaydında olup şükr değil ednâ emeli tehallûf etse kelime-i küfr tekellüm etdiğini kerrât ile görmüşüzdür. Nitekim Resûl-i Ekrem *sallâllâhu te'âlâ aleyhi ve sellem* buyurmuştur: “ليس الغني عن كثرة العرص انما الغني غني النفس”⁷⁷⁹

خم مشو پیش توانکر همچو طاق

تا نکردی یار با اهل نفاق

Ham me-şev pîş-i tüvânger hem-çü tâk

Tâ ne-kerdî yâr bâ-ehl-i nifâk

Ashâb-ı câh u erbâb-ı dünyâ pîşgâhında kemer gibi eğri olma. Tâ ki münâfikîne yâr olmasayın. Agniyâyâ gınâsı için ta'zîm câ'iz değildir. Nitekim hadîs-

⁷⁷⁸ Adaklarını yerine getirirler ve şerri (kötülüğü) yaygın olan bir günden korkarlar. Ona duydukları sevgiye rağmen yemeği, yoksula, yetime ve esire yedirirler. İnsan, 7-8

⁷⁷⁹ Çok mal biriktiren zengin değil, nefsine zengin olan zengindir.

i şerîfde “من اكرم غنيا لغناه ذهب ثلثا دينه”⁷⁸⁰ buyrulmuştur. Agniyâya gınâ ve câhî için ta’zîm haslet-i münâfikîn olduğundan ehl-i nifâka yâr olmayasın buyurdular. (Mâ Hazar, 11a)

4.2.5. SABR

Birini bir şeyden alıkoymak, hapsetmek, tutmak, dayanmak, sabretmek gibi anlamları olan Arapça bir kelimedir. Başına gelen belalara, sıkıntılara dayanmaya sabır dendiği gibi, Allah’a ibâdetinde devam ve isyandan sürekli kaçmaya da sabır denir.

Sabr, musibetle karşılaşıldığında, ilk anda olur. Sabır için çeşitli dereceler vardır: 1. Sonunda karşılaşıacağı nimetleri düşünerek belâlara sabır etmek. 2. Allah’ın cezalandırmasından korkarak, günaha girmekten kaçınmaya sabretmek. 3. Tâat ve ibâdetinde nefse gelen ağırlığa sabretmek.

Kur’ân-ı Kerim’de, kulun çeşitli dayanıklılık testlerine tâbi tutulduğunu gösteren pek çok ayet olup onlardan biri şudur: “Andolsun ki sizi biraz korku, açlık, mallardan, canlardan ve ürünlerden biraz azalma (fakirlik) ile imtihan eder, deneriz. (Ey! Hz. Muhammed) Sen, sabredenleri müjdele. (Bakara,155)”

Sabr-ı cemîl: Yusuf Suresinde Hz. Yakub’un, hüzün ve şikâyetini kullara değil, sadece Allah’a yapması, insanlara şikâyetlenmemesi şeklinde olan sabıra, sabr-ı cemîl, yani güzel sabır denir. Mutasavvıflar, belânın Allah’tan geldiğini, insanlara sızlanmanın, dertlenmenin, bir tür Allah’ı şikâyet mânâsına gelebileceğini söylerler.

Sabreden derviş muradına ermiş: Burada derviş, hem fakir kimse, hem de sûfi anlamına gelir. Her ikisi de sabrettiğinde, sonunda mutlaka hedefe ulaşacaklardır. Sabır acı, meyvesi tatlıdır: Bu atasözü, sabrın sonunda, mutlaka iyiliğe kavuşulacağına, ancak bunun için biraz sıkıntı çekilmesi gerektiğine işaret vardır. Nitekim âdetullah da böyledir: Önce zorluk ve sıkıntı, sonra kolaylık ve iyilik. İnşirah suresinde bu husus önemine binaen yinelenerek zikredilmiştir: “Muhakkak

⁷⁸⁰ Kim birine zenginliğinden dolayı ikramda bulunursa dininin üçte biri gider.

her zorlukla beraber bir kolaylık vardır. Muhakkak her zorlukla beraber bir kolaylık vardır.” (İnşirâh, 4-5).⁷⁸¹

Mehmed Murad Nakşibendî, Pendnâme şerhinde sabırla alakalı şunları ifade eder:

در بیان صبر

(DER-BEYÂN-I SABR)

تاشوي در روزگار از صابران

رو مکن از دیدن سختي کران

Tâ şevî der-rûzgâr ez-sâbirân

Rû me-kün ez-dâden-i sahtî girân

Dünyâda ve zamânede sâbırlardan olası için yüzünü şiddet görmekten ağır eyleme, ya’ni nefsin hoşlanmadığı kazâ ve belâ zuhûr etdikçe abûsu’l-vech olma. *Girân* kâf-ı Acemînin kesriyle sakîl ma’nâsındır.

روي خود کر ترش سازي از بلا

خويش را از صابران شمر هلا

Rûy-ı hod ger turş sâzî ez-belâ

Hîş-râ ez-sâbirân me-ş(o)mar helâ

Eğer yüzünü belâdan nâşî ekşi ve abûs düzersen kendini hele sâbırlardan add eyleme. Zîrâ sâbır odur ki belâ vaktinde gâyet beşûş ola ve keennehu ana bir ni’met-i azîm teveccüh etmiş gibi mesrûr ola. Bu beyt ile *Hazret-i Şeyh kuddise sırruhu* sabrın a’lâ olan derecesini beyân buyururlar. *Turş* tânın ve rânın zammeleriyle ve dahi rânın sükûnuyla ekşi ma’nâsındır. *Me-şomar* nehy-i hâzırdır, sayma demektir.

⁷⁸¹ Cebecioğlu, “Sabr” mad., 2009, s. 222-223.

Ey azîz ma'lûm olsun ki sabırdan indellâh eşref ü efzal bir amel yokdur, gerçi ziyâde sa'b ve gâyet telhter ise de. Nitekim bu âyet-i celîle sabrın kemâl-i ululuğuna delâlet ederler: “âyet-i âheri kim: ⁷⁸²“يا ايها الذين امنوا اصبروا وصابروا ورابطوا واتقوا الله لعلكم تفلحون” فان يكن منكم مائة صابرة ⁷⁸³“âyet-i âheri: “من فئة قليلة غلبت فئة كثيرة باذن الله والله مع الصابرين” وجاؤا علي ⁷⁸⁴“âyet-i âheri: “يغلبوا مائتين وان يكن منكم الف يغلبوا الفين باذن الله والله مع الصابرين” قميصه بدم كذب قال بل سونت لكم انفسكم امرا فصير جميل والله المستعان علي ما تصغون ⁷⁸⁵“âyet-i âheri: “وكأين من بني قاتل معه ربيون كثير فما وهنوا لما اصابهم في سبيل والمتصدقين والمتصدقات انظر ⁷⁸⁶“âyet-i âheri sûretü'l-asr: “الا الذين امنوا ⁷⁸⁷“âyet-i âheri: “يا ايها الذين امنوا التعينوا ⁷⁸⁷“âyet-i âheri: “وعملوا الصالحات وتوا صوا بالحق وتوا صوا بالصبر والذين صبروا ابتغاء وجه ربهم واقاموا الصلوة ⁷⁸⁸“âyet-i âheri: “بالصبر والصلوة ان الله مع الصابرين ولقد ⁷⁸⁹“âyet-i âheri: “وانفقوا مما رزقناهم سرا وعلانية ويدرون بالحسنة السنته اولئك لهم عقبي الدار فاصبر كما ⁷⁹⁰“âyet-i âheri: “كذبت رسل من قبلك فصبر واعلي ما كذبوا واز حتي اتيتم نصرنا الاية واما من خاف مقام ربه ونهي النفس ⁷⁹¹“âyet-i âheri: “صبر اولا العزم من الرسل ولا تستعجل لهم الاية وان عاقبتهم فعاقبوا بمثل ما عوقبتهم به ولئن صبرتم ⁷⁹²“âyet-i âheri: “عن الهوي فان الجنة هي المأوي ⁷⁹³“âyet-i âheri: “لهو خير للصابرين واصبروا ما صبرك الا بالله ولا تحزن عليهم ولا تك في ضيق مما يمكرون

⁷⁸² Ey iman edenler, sabredin ve sabırda yarışın, (sınırlarda) nöbetleşin. Allah'tan korkun. Umulur ki kurtulursunuz. Âl-i İmrân, 200.

⁷⁸³ Allah'ınızniyle büyük bir topluluğa galip gelen nice küçük topluluklar vardır. Allah sabredenlerle beraberdir. Bakara, 249.

⁷⁸⁴ Sizden yüz sabırlı (kişi) bulunursa, (onların) iki yüzünü bozguna uğratar; eğer sizden bin (kişi) olursa, Allah'ın izniyle (onların) iki binini yener. Allah, sabredenlerle beraberdir. Enfal, 66.

⁷⁸⁵ Ve üzerine yalandan kan (sürülmüş) olan gömleğini getirdiler. Hayır' dedi. Nefsiniz, sizi yanıltıp (böyle) bir işe sürüklemiştir. Bundan sonra (bana düşen) güzel bir sabırdır. Sizin bu düzup-uydurduklarınıza karşı (kendisinden) yardım istenecek olan Allah'tır. Yusuf, 18.

⁷⁸⁶ Nice peygamberle birlikte birçok Rabbanî (bilgin)ler savaşa girdiler de, Allah yolunda kendilerine isabet eden (güçlük ve mihnet)den dolayı ne gevşeklik gösterdiler, ne boyun eğdiler. Allah, sabredenleri sever. Âl-i İmrân, 146.

⁷⁸⁷ Ancak iman edip salih amellerde bulunanlar, birbirlerine hakkı tavsiye edenler ve birbirlerine sabrı tavsiye edenler başka. Asr, 3.

⁷⁸⁸ Ey iman edenler, sabırla ve namazla yardım dileyin. Gerçekten Allah, sabredenlerle beraberdir. Bakara, 153.

⁷⁸⁹ Ve onlar, Rablerinin yüzünü (hoşnutluğunu) isteyerek sabrederler, namazı dosdoğru kılarlar, kendilerine rızık olarak verdiklerimizden gizli ve açık infak ederler ve kötülüğü iyilikle savarlar. İşte onlar, bu yurdun (dünyanın güzel) sonucu (ahiret mutluluğu) onlar içindir. Ra'd, 22.

⁷⁹⁰ Andolsun senden önce de elçiler yalanlandı; onlara, yardımımız gelinceye kadar yalanlandıkları ve eziyete uğratıldıkları şeye sabrettiler. Enam, 34.

⁷⁹¹ Artık sen sabret; Resullerden azim sahiplerinin sabrettikleri gibi, Onlar için de acele etme. Ahkaf, 35.

⁷⁹² Kim Rabbinin makamından korkar ve nefsi heva (istek ve tutkular) dan sakındırırsa, Artık şüphesiz cennet, (onun için) bir barınma yeridir. Naziat, 40-41.

⁷⁹³ Eğer ceza verecekseniz, size verilen cezanın misliyle ceza verin ve eğer sabrederseniz, andolsun bu, sabredenler için daha hayırlıdır. Sabret; senin sabrın ancak Allah'ın (yardımı) iledir. Onlar için hüzne kapılma ve kurmakta oldukları hileli düzenlerden dolayı sıkıntıya düşme. Nahl, 126.

ويكفيك هذا الحديث من بين الاحاديث في فضيلة الصبر “⁷⁹⁴، انا وجدناه صابرا نعم العبد انه اواب“: âherî: ⁷⁹⁵، وهو الصبر نصف الايمان

Ve dahi ma'lûm ola ki sabr tâ'ât ve ibâdâtın harâretine olur. Zîrâ nefis-i emmâreye ibâdet gâyet sa'b gelir ve acıdır ve dahi me'âsîden ictinâba olur. Zîrâ nefis şerre mâ'il olmağla günâh etmeğe gâyet mukbil ve teşnedir. İsyândan sabr farzdır ve dahi fakr u fâkaye olur. Zîrâ fakr u ihtiyâc gâyet müşkildir. Binâ'en aleyh fukarâ-yı sâbirîn indallâh gâyet uludur. Evliyaullâh kaddesallâhu Te'âlâ esrâruhum hazretlerinin ekserîsi fakr yolunu ihtiyâr etmişler. Zîrâ sîret-i Muhammediyedir. *Abdullâhu'l-Kaşgariyü'n-Nakşibendî* “محظوظ بفقر خود ندائي“⁷⁹⁶ buyurmuşdur ve dahi hevâ ve hevese olur, hevâsına sabr edenlere Hakk Te'âlâ hazretleri cennet ile va'd buyurmuşdur. Âyet-i kerîme mürûr eyledi ve dahi Cenâb-ı Kibriyâ'nın kazâ-yı âsumânîsine olur. Hattâ büyükler bir derecededir ki gelen kazâ-yı İlâhî indlerinde mahbûb olmağla zevâlini dahi istemezler. Menkûldur ki *Eyûb Aleyhisselâm* cesed-i şerîfenden düşen kurları mübârek yed-i sa'âdetleriyle alıp cesed-i şerîfine vaz' buyururlar imiş. Ve yine Cenâb-ı Hakk'dan niçin sıhhat ve âfiyet talep etmezsün diyenlere eyyâm-ı marazım sıhhata mukâbil olmadı, Rabbimden âfiyet talebine hayâ ederim buyurmuşlar. *Salavâtullâhu te'âlâ aleyhi ve alâ nebiiyinâ Muhammed aleyhisselâm. Hz. Sa'd b. Ebî Vakkâs* ki aşere-i mübeşşeredendir, Sultânü'l-Enbiyâ *sallallâhu te'âlâ aleyhi ve sellem* kendileri hakkına du'â buyurmuşlar idi. “اللهم⁷⁹⁷ Binâ'en aleyh remy buyurduğu ok hatâ etmez idi ve kimin hakkına du'â buyururlar ise müstecâb olur idi. Âhir vakitte mübârek dîde-i sa'âdetlerine amî târî olup niçin kendinize du'â buyurmuyorsunuz diyenlere *kazâullâhu te'âlâ* “احب الي من عيناى“⁷⁹⁸ buyurmuşlardır. Allâhu Te'âlâ cümlemizi sâbirînden eyleye.

در بلا وقتي كه صابر نيستي

نزد اهل صدق شاكر نيستي

⁷⁹⁴ Şüphe yok ki biz onu (Eyyub'u) sabırlı bulduk. Ne güzel bir kuldu ve şüphe yok ki o daima Rabbine dönen, tövbe eden bir kuldu. Sad, 44.

⁷⁹⁵ Sabrın faziletini anlatmada hadisler arasından bu hadis yeterli olur: “Sabır imanın yarısıdır.”

⁷⁹⁶ Kendi fakirliğin ile mutlu ol diye bir ses duydum.

⁷⁹⁷ Allahım okunu isabet ettir, duasını kabul et.

⁷⁹⁸ Gözlerimden fazla seviyorum.

Der-belâ vaktî ki sâbir nîstî

Nezd-i ehl-i sıdk şâkir nîstî

Belâ vü kazâ vaktinde ki sâbir değılsen ehl-i sıdk indinde Hakk Te'âlâ'ya şâkir değılsin. Zîrâ hakîkatde şâkir belâya şükr edene derler. *Gülistân*'da mezkûrdur ki *Şeyh Sa'dî-i Şirâzî* buyururlar: “پارسیای را دیدم برکنار دریا زخم پلنگ خورده و دم بدم خدای “⁷⁹⁹، تعالی را شکر می کرد که بمصیبتی گرفتارم نه بمعصیتی نعمت

Ni'met-i Hudâ'ya şükür sehl olmak hasebiyle herkes eder, hüner oldur ki belâ ve musîbete şükr oluna. Bu herkesin kârı değıldir. Ancak Allâhu Te'âlâ hazretlerine takarrüb sâhibi olanların işidir.

بی شکایت صبر تو باشد جمیل

باکسی کم کن شکایت از جلیل

Bî-şikâyet sabr-ı tu bâşed cemîl

Bâ-kesî kem kün şikâyet ez-Celîl

Şikâyetsiz senin sabrın güzel olur ve şekvâ olunur ise sabr olmaz. Zîrâ kulun elinden gelen şikâyeti terkdir, yohsa belâyı redde kudret yokdur, Hattâ evvelâ şekvâ etse ve ba'de şikâyeti terk birle sabr etse yine sabr değıldir. Nitekim hadîs-i şerîfde: “الصبر عند الصدمة الاولى”⁸⁰⁰ buyrulmuşdur. Bir kimseye celîl olan Allâhu Te'âlâ'dan şikâyeti az eyle, ya'ni hiç etme demektir. Gûyâ nâsa hâlinden bahs Allâhu Te'âlâ'dan şekvâ gibi olduğundan Hakk'dan şikâyet etme diye böyle ta'bîr buyurdular.

خرج المسلم والنسائي والزمذي عن ام سلمة رضي الله عنها انها قلت قال رسول الله صلى الله “
تعالی وسلم ما من عبد تصيبه مصيبة فيقول انا لله وانا اليه راجعون اللهم آجرني في مصيبتی واخلف لي خيرا
منها الا اجره الله في مصيبة واخلف له خيرا منها قال موسى عليه السلام يا رب اي منزل من منازل الجنة

⁷⁹⁹ Bir derviş denizin kenarında bir kaplanın yarasını yemişti. Zaman zaman Allahu Te'âlâ'ya şükrediyor ve “Bir musibete giriftarım ki musibet değıl nimet.” diyordu.

⁸⁰⁰ Sabır belanın ilk geldiğinde olanıdır.

افضل قال تعالى حضيرة العدس قال موسى عليه السلام من يسكنها قال تعالى اصحاب المصائب قال يا رب اوصفهم لي قال تعالى هم الذين اذا ابتليتهم ببليّة صبروا واذا انعمت عليهم شكروا واذا اصابتهم مصيبة قالوا انا لله وانا اليه راجعون ويؤيد هذالكلام قوله تعالى وبشر الصابرين الذين اذا اصابتهم مصيبة قالوا انا لله وانا اليه راجعون⁸⁰¹،

كرنكردي اي پسر كرد خلاف

آنکهي زيبد ترا در صبرلاف

Ger ne-gerdî ey püser gird-i hlâf

Ân-gehî zibed terâ der-sabr lâf

Ey oğul eğer Allâhu Te'âlâ'nın emrine ve nehyine muhâlefet tarafında dolanmaz isen ve evâmîr-i İlâhiyye'ye imtisâle sabr ve nevâhîden ictinâba dahi sabr eder isen andan sonra sana sabrda lâfa ve ben sâbirim demek yakışır ve illâ hiç sabr u sâbirlik lâfını urmayasın. *Ne-gerdî* nefy-i istikbâlin müfred müzekker muhâtabı olmak üzere dönmeyesin demektir. *Gird* kâf-ı Arabiyye'nin kesriyle taraf ma'nâsınadır. *Ângehî* ba'de demektir. *Zibed* fi'l-i muzârî' müfred müzekker gâ'ibdir, yakışır ma'nâsınadır.

کر همي داري فرحرا انتظار

در بلا نبود بصبرت هيچ کار

Ger hemî dârî ferah-râ intizâr

Der-belâ ne-b(ü)ved be-sabret hîç kâr

⁸⁰¹ Ümmü Seleme radiyAllahu anha dedi: “Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem dedi: “Her kul bir musibet geldiğinde Allah’tan geldik, Allah’a dönüyoruz, deyince hemen Allah kabul ediyor.” Musa aleyhisselâm dedi: “Ey Rabbim cennetin en iyi derecesi hangisidir?” Allahu Te'âlâ dedi: “Haziretü'l-Ades'tir.” Musa aleyhisselâm dedi: “Ey Rabbim orada kim oturacak?” Allahu Te'âlâ dedi: “Musibete sabreden her insan oturacaktır.” Musa aleyhisselâm dedi: “Bu insanların özelliği nedir?” Allahu Te'âlâ dedi: “Ben musibet veririm, onlar sabrederler. Nimet veririm şükrederler. Her zaman Allah’tan geldik, Allah’a döneceğiz, derler.”

Eğer sen ferah u sūrûra muntazır olur isen belâ vaktinde senin sabr ile hiç işin yokdur, belâ vaktinde sâbir ana derler ki o belânın zevâline tâlib olup âh bir ferah u sūrûr geleydi demeye.

هیچ کس از خود قضا را رد نکرد

هرکي راضي از قضا شد بد نکرد

Hîç kes ez-hod kazâ-râ red ne-kerd

Her ki râzî ez-kazâ şod bed ne-kerd

Hiçbir kimse kazâ-yı Hakk'ı kendiden redd etmedi. Zîrâ Allâhu Te'âlâ ile mukâbeleye kimsede kudret yokdur. *Fe'izâ kâne hezâ* her kimse ki Hakk'ın kazâsından râzî oldu, kötü ve kabîh eylemedi, belki iyi iş eyledi, zîrâ kazâyâ rızâsı sebebiyle me'cûr u mesâb olur. Nitekim Cenâb-ı Kibriyâ kazâyâ râzı olanlar hakkında ⁸⁰²“من لم يرض بقضائولم يصبر علي بلاني ولم يشكر علي نعمائي فليطلب ربا سواي” buyurmuşdur. Hâsılı kazâyâ rızâ belâyâ sabırdan gayrı çâre yokdur. Ve rızâ vü sabr sebebiyle def'i dahi me'mûl u müşâhede olunduğu çokdur. Ekseriyâ sabr etmeyenler gitdikçe ber-aks olduğunu bi'd-defâ'at tecrübe etmişizdir. (Mâ Hazar, 17b)

سر از دريجه کوهر بر اور ي فردا

اگر چو رشته بسازي به پيچ و تاب اينجا

Ser ez-derîce-i gevher ber-âverî ferdâ

Eger çü rişte be-sâzî be-pîç ü tâb încâ

Kıyâmet günü başını inci penceresinden çıkarırsın, eğer iplik gibi bu âlemde pîç ü tâba râzı olursan. Yarın cennet-i a'lâda inciden masnû' olan köşkten etrâf u eknâfi seyredersin. Keennehu iplik inci deliğinden geçerken pîç ü tâb etdi. Ve pîç ü tâba rızâsı sebebiyle tahammül edip pencere gibi olan incinin beri cânibinde olan deliğinden başını çıkarıp etrâfî temâşâ eyledi. Sen dahi dünyâda mücâhedeye ve râh-ı

⁸⁰² Kim benim kaza ve belama sabırsızsa ve nimetlerime şükürsüzse kendine başka bir Rab arasın.

Hakk'da ta'ab u zahmete sabredersin. Yek-pâre inciden masnû' cennetdeki köşklerde oturup cennetin köşklerini ve bâğçelerini temâşâ edersin. Hemân pîç ü tâba râzı ol. (Gencîne-yi Maârif, 8b)

هر که داغ حوادث همچو مردان صبر کرد

خورداب زندکي زين اتشين پيمانها

Her ki ber-dâg-ı havâdis hem-çü merdân sabr kerd

Hord âb-ı zindegî z'in âteşin peymânehâ

Her kimse ki dâğ gibi olan havâdis-i dehriyyeye merdân-ı Hudâ gibi sabr eyledi. Bu âteşe mensûb kadehlerden ki murâd, dâğ-ı havâdisdir. Onlardan âb-ı hayât-ı ma'nevî nûş eyledi ve hayât-ı ebedî buldu. (Gencîne-yi Maârif, 15b)

هلاک غیرت ان رهروم که میدارد

ز چشم ابله پنهان برهنه پایی را

Helâk-i gayret-i ân reh revem ki mî-dâred

Zi-çeşm-i âbile pinhân bôröhne-pâyî-râ

Ben ol sâlikin gayretine cân veririm ki yalın ayaklığını kabarcığım gözünden saklar. Ya'ni derd ü gam u ıztrâbını gâyet yakınından saklayıp ona dahi izhâr etmez ve bir ferde sabr edip hâlini bildirmez. Bu ne güzel âşıktır, demekden ibâretidir. (Gencîne-yi Maârif, 20a)

فرو خوردم ز غیرت کریه مستانه خود را

فشاندم در غبار خاطر خود دانه خود را

Fürû hordem zi-gayret girye-i mestâne-i hod-râ

Feşândem der-gubâr-ı hâtır-ı hod dâne-i hod-râ

Kemâl-i gayretimden girye-i mestânimi yedim ve izhâr etdim. Ve aşkın elemine sabrettim. Ve kendi dâne-i eşkimi mezra'-i kalbin gubârı içine saçdım. Hâsılı yâri ta'cizden korkdum. Yâhûd a'dâ sevinmesin diye bükâyı izhâr etmedim. Sen benim bükâ etmediğime bakıp beni âşık değildir zann etmeyesin demek ister.

نهان از پردهای چمش میکریم نه ان شمع

که سازد نقل مجلس کریه مستانه خود را

Nihân ez-perdehâ-yı çeşm mî-giryem ne ân şem'em

Ki sâzem nukl-ı meclis girye-i mestâne-i hod-râ

Halkın gözünün perdelerinden gizli ağlarım ve bükâmı bir ferde göstermem. Zîrâ ben o şem' değilim ki, kendi girye-i mestânimi meclise nukl edeyim ve herkese bükâmı izhâr ede. O bükâsını izhâr şem'in işidir ve da'vâ-yı aşk ve sabırsızlık şem'in hâlidir. Ben ashâb-ı sabrdanım ve şem' gibi mürâ'i değilim, biz mahfî ağlarımız demek ister. (Gencîne-yi Maârif, 24b)

در بلیات جهان صبار باش

گاه نعمت شاکر جبار باش

Der-beliyyât-ı cihân sabbâr bâş

Gâh ni'met şâkir-i cebbâr bâş

Dünyâda Hakk tarafından gelen beliyelerde mübâlagayla sabr edici ol. Ve kimseye şekvâ ve ceza' u feza' etme. Sabrın ta'rîfi ve fazîleti kütüb-ı ahlâkda ma'lûmdur. Ve sâbirinin ululuğuna Kur'ân-ı Azîm'de olan âyât-ı beyyinât delâlet eder. Ve ni'met vakti Allâhu Te'âlâ'ya şükr edici ol. Tâ ki ni'metin müzdâd ola. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de “لئن شكرتم لازيدنكم”⁸⁰³ buyrulmuşdur. (Mâ Hazar, 9a)

⁸⁰³ Rabbiniz şöyle buyurmuştu: “Andolsun, eğer şükrederseniz gerçekten size arttırırım ve andolsun, eğer nankörlük ederseniz, şüphesiz benim azabım pek şiddetlidir.” İbrahim, 7.

جور سلطان را بقا کمتر بود

پس عتاب دوستان خوشتر بود

Cevr-i sultân-râ bekâ kemter büved

Pes itâb-ı dostân hoşter büved

Sultânın cevrinin bekâsı ziyâde az olur. Bundan sonra dostların itâbı ziyâde hoş olur. Bekâ-yı cevri-i sultân az olur demenin ma'nâsı pâdişâh ra'yyesine gücense ve biraz ezâ vü cefâ etse o ezâ çok sürmez. Zîrâ mülûk ra'yyeyi severler. Pâdişâh ra'yyesiz ra'yye pâdişâhsız olmaz. Böyle olunca ana sabr u tahammül etmek ra'yyeye lâzımdır. Nedir bizim bu çektiğimiz diye teşekkî vü tâ'atden çıkmak bir vech ile revâ değildir. Ve muhibb-i sâdik olan yârın itâbı hoşdur demek serî'ü'z-zevâldir demeden ibâretidir. Cevr-i sultân gibi o dahi sürmez. Dost azıcık infi'âl ederse sen sabr eyle, birkaç gün içinde sîne sâf olur. (Mâ Hazar, 9a)

4.2.6. RIZÂ

Arapça, razı olmak, memnun olmak demektir. Kalbin, hükmün akışı altında sükûnet halinde bulunması anlamına gelir. Dekkâk: "Rıza, belayı hissetmemektir." der. Genelde rıza, hüküm ve kazaya itirazda bulunmamayı ifade eder. Rızanın şartı, kaza (olay vuku bulduk)dan sonra olmasıdır. Eğer önce olursa, ona rızaya azmetmek denir. Muhsinlerin Allah'tan razı olması, kaza iledir. Ancak bazı durumlarda, kazaya rıza gerekmez. Mesela ortaya şekavet gibi bir kaza çıkarsa, buna razı olmak icab etmez, aksine razı olmamak boyun eğmemek gerekir.

Tasavvuf yoluna, rıza kapısı denmiştir. Mevlevîlerde, çile günleri ebced hesabına göre, "rıza" kelimesinin nümerik değerine uygun olarak binbir gündür. Kulun Allah'tan, Allah'ın kulundan razı olması "râzıye" ve "merzıyye" gibi tekâmülî iki nefis basamağını gösterir. Sûfiyye yolu çok meşakkatlidir, demir leblebi çiğnemeye benzer; yenmesi zor bir lokma olduğu için bu yola rıza lokması denmiştir. Rıza pazarı, tasavvufî yolda, her şeyin Allah'ın rızalığına bağlı olduğunu bildiren bir

sözdür. Her şey rızaya bağlıdır; rızasız lokma yenmez. Irak tasavvuf okulu, rızayı hâl olarak görürken, Horasan tasavvuf çevresi makam şeklinde değerlendirmiştir.⁸⁰⁴

کسي که تا بمقام رضا نهاد چو صائب

بخوش دلي گذرانيد عالم گذرانرا

Kesî ki pâ be-makâm-ı rızâ nihâd çü Sâ'ib

Be-hoş-dilî güzerânîd âlem-i güzerân-râ

Bir kimse ki *Sâ'ib* gibi ayağını makâm-ı rızaya koydu ve Mevlâ'nın kaderine ve fi'line râzı oldu, bu fânî âlemi kalbi hoş olarak ve kendine aslâ inkibâz ve ıztırâb olmayarak ömrünü geçirdi ve kalbinde huzûr u râhat buldu. Ammâ mertebe-yi teslîme vâsıl olmaya; “Bu niçin böyle oldu?” ve “Şundan öyledir.” diyerek mihnet ve ıztırâbda kalıp ömrünün lezzet ü hâlâvetinden bî-behre olarak ve Cenâb-ı Hakk'a tâ'at ü ibâdet etmeyerek ve dâimâ ef'âl-i İlâhiyye'ye mu'teriz olarak âhirete gitdi. *Neûzü billâhi Te'âlâ.* (Gencîne-yi Maârif, 11b)

هیچ کس از خود قضا را رد نکرد

هرکي راضي از قضا شد بد نکرد

Hîç kes ez-hod kazâ-râ red ne-kerd

Her ki râzî ez-kazâ şod bed ne-kerd

Hiçbir kimse kazâ-yı Hakk'ı kendiden redd etmedi. Zîrâ Allâhu Te'âlâ ile mukâbeleye kimsede kudret yoktur. *Fe'izâ kâne hezâ* her kimse ki Hakk'ın kazâsından râzî oldu, kötü ve kabîh eylemedi, belki iyi iş eyledi, zîrâ kazâyâ rızâsı sebebiyle me'cûr u mesâb olur. Nitekim Cenâb-ı Kibriyâ kazâyâ râzı olanlar hakkında ⁸⁰⁵“من لم یرض بقضائولم یصبر علی بلانی ولم یشکر علی نعمائی فلیطلب ربا سواي” buyurmuşdur. Hâsılı kazâyâ rızâ belâyâ sabırdan gayrı çâre yoktur. Ve rızâ vü sabr

⁸⁰⁴ Cebecioğlu, “Rızâ” mad., 2009, s. 218.

⁸⁰⁵ Kim benim kaza ve belama sabırsızsa ve nimetlerime şükürsüzse kendine başka bir Rab arasın.

sebebiyle def'i dahi me'mûl u müşâhede olunduğu çokdur. Ekseriyâ sabr etmeyenler gitdikçe ber-aks olduğunu bi'd-defâ'at tecrübe etmişizdir. (Mâ Hazar, 17b)

عشق آمد و بیرون درافکند چو نعلین

از خلوت اندیشه من هر دو جهانرا

Âşk âmed ü bîrûn der-efkend çü na'leyn

Ez-halvet-i endîşe-i men her dü cihân-râ

Muhabbetullâh kalbime gelip iki pâpûş gibi kuvve-i mütefekkişerimin halvetinden iki cihânı kapının taşrasına bıraktı ve hayâlimde dünyâ ve ukbâdan bir nesne kalmayıp ancak rızâ-yı Bârî ve vuslat bana maksûd u matlûb oldu. Fi'l-vâki' âşıklar bu iki efkârdan berîlerdir. *Seyyid Nizâm-zâde kuddise sırruhu* buyururlar:

Zâhidlere ver cenneti

Müştâkıdır anlar katı

Ben isterem sen hazreti

Ayırma aşkından beni

(Gencîne-yi Maârif, 2b)

بی کنه نکذشته بر ما ساعتی

با حضور دل نکرده طاعتی

Bî-güneh ne-g(ü)zeşte ber-mâ sâ'atî

Bâ-huzûr-ı dil ne-kerde tâ'atî

İsyân ve günâhsız üzerimize bir sâ'at geçmedi. Ve cemî' anda rızâ-i pâkine muhâlif amelde bulunmuşuzdur. Bundan mâ'adâ huzûr-ı kalb ile bir sâ'at dahi eylememişiz. İbâdetde makbûl olan huzûr-ı kalbdır. (Mâ Hazar, 4a)

اي پسر قصد دل ازاري مکن

از خدای خویش بیزاری مکن

Ey püser kasd-ı dil âzârî me-kün

Ez-Hudây-ı hîş bî-zârî me-kün

Ey oğul gönül incetmek kasdını eyleme. Dahî kendi Tanrından bîzârlık eyleme. *Bîzâr* bıkmış ve usanmış ve müteneffir kimseye derler, gûyâ bir kimse gönül yıkmak sevdâsında olsa hılâf-ı rızâ-yı Bârî olduğundan keennehu Cenâb-ı Perverdigâr'dan müteneffir olmuş ve firâr etmiş âdem gibi olup binâen aleyh ve *Zi-Hudâ-yı hîş bîzârî me-kün* buyurdular. (Mâ Hazar, 4b)

کر خبر داری ز حی لایموت

بر دهان خود بنه مهر سکوت

Ger haber-dârî zi-Hayy-ı lâ-yemût

Ber-dehân-ı hod be-neh mühr-i sükût

Ey âşık! Eğer Allâhu Te'âlâ'dan haberdâr isen kendi ağzının üzerine mühre benzer sükûtu vaz' eyle! Ya'ni akvâl-ı nâ-hemvârdan perhîz u ictinâb eyle ki vâsıl-ı rızâ-yı Rahmân olasın ve tekmîl-i merâtib-i beşeriyye edesin. Ba'zı ekâbir buyurmuşdur. Beyt:

صمت و جوع و سهر و عزلت و ذکر بدوام

ناتمامان جهان را بکند کار تمام⁸⁰⁶

Lâ-yemûddan murâd mevlâdır, sükûtu mühre teşbîh buyurup müşebbehün bihi müşebbehe muzâf etmişdir. (Mâ Hazar, 5a)

هر کرا اندر عمل اخلاص نیست

در جهان از بند کان خاص نیست

Her ki-râ ender-'amel ihlâs nîst

Der-cihân ez-bendegân-ı hâs nîst

Her şol kimse ki amelde ihlâs yokdur, dünyâda hâs kullardan değildir. Zîrâ hâs kullar cemî' a'melini Allâhu Te'âlâ rızâsı için işlerler.

هر کی کارش از برای حق بود

کار او پیوسته بارونق بود

Her ki kêreş ez-berây-ı Hak büved

Kâr-ı o peyveste bâ-revnağ büved

Her kimse ki mürâyî olmayıp işi Allâhu Te'âlâ rızâsı için ola, anın işi dâ'imâ revnâk u letâfet ile olur. Ve gün-be-gün kadr u şânı berter u a'lâ olur. Hakk Te'âlâ cümlemizi ihlâsa muvaffak eyleye, âmîn. (Mâ Hazar, 6a)

هر کی او از حرس دنیا دار شد

بی کمان از وی خدا بیزار شد

Her ki o ez-hırs dünyâdâr şod

⁸⁰⁶ Susmaya, açlığa, uykusuzluğa, uzlete ve zikre devam ederek cihanın eksikliğinde tam bir iş yap.

Bî-gümân ez-vey Hudâ bîzâr şod

Her kimse ki o hırsından mâl-ı dünyâ cem' edici oldu, şüphesiz andan Hudâ nefret edici oldu. Ya'ni andan Allâhu Te'âlâ râzî ve hoşnûd olmadı. Zîrâ rızâ-yı Bârî ashâb-ı kanâ'at u târik-i dünyâ olan zevât-ı kirâm ile dir. Harîsin zemmi hakkında şu hadîs-i şerîf kifâyet eyler. Hazret-i Peygamber *sallâllâhu te'âlâ aleyhi ve sellem* dedi: ⁸⁰⁷“لو كان لابن ادم واديان من ذهب لا تبغي لهما ثلاثا ولا يملأ جوف ابن ادم الا التراب“ Ve bu hırs bir haslet-i *zemî*medir ki insâna şeyhûhat geldikçe tezâyüd eder. Nitekim hadîs-i şerîfde vârid olmuştur. ⁸⁰⁸“يشيب ابن ادم ويشيب فيه خصلتان الحرص وطول الامل“ (Mâ Hazar, 13b)

ذکر را اخلاص مي باید نخست

ذکر بي اخلاص كي باشد درست

Zikr-râ ihlâs mî-bâyed nühust

Zikr-i bî-ihlâs key bâşed dürüst

Evvâla zikrullâh etmeğe ihlâs lâzımdır. İhlâs olmaksızın zikrullâh ve sâ'ir ibâdet kaçan dürüst olur, olmaz demekdir. İhlâs dedikleri kişi amelini rızâullâh etmeğe derler. *Nühüst* nûnun ve hânın zammeleriyle evvel ma'nâsınadır. *Dürüst* bütün ve kâmil olan şeye derler. Zıddı şikestedir. (Mâ Hazar, 14a)

باز كي كردد چو تیر انداختي

همچنين عمري كي ضايع ساختي

Bâz key gereded çü tîr endâhtî

Hem-çünîn ömrî ki zâyî' sâhtî

⁸⁰⁷ Bir insanın iki vadi altını olsa toprak oluncaya kadar (son anına kadar) üçüncü vadiyi de ister.

⁸⁰⁸ Yaşlanıncaya kadar bütün insanların iki karakteri vardır: Hırs ve uzun emel.

Geri kaçan avdet eder, çünkü ok atan avdet etmez demektir. Bunculayıdır şol bir ömür ki zâyi' düzdün. Zâyi' olan ömrü rücû' etmemede *Hazret-i Şeyh kuddise sırrıhu* atılan oka teşbîh buyurdular. Ya'ni kişi ömrünü zâyi' etmeyip rızâ-yı İlâhîye sarf eylemek lâzımdır. Ve illâ ömür âhire geldikde eyvâh ifnâ-yı ömr etdim diye nedâmet fâ'ide vermez. Beyt:

امید بسته بر آمد ولي چه فائد ز انك“

809، امید نیست که عمر گذشته باز آمد

Sahtî düzdin ve kıldın ma'nâsınadır. Bu beyt ile *çâr-çîz* tamâm oldu. Zîrâ birisi dahi zâyi' olan ömürdür. (Mâ Hazar, 17b)

اولش دیدن بود حکم و قضاش

بعذران جستن بجان و دل رضاش

Evveleş dîden büved hükm ü kazâş

Ba'd-z'ân cüsten be-cân u dil rızâş

Üç şeyin evveli Allâhu Te'âlâ'nın hükm-i kazâsını bilip andan sonra cân u dil ile ol kazâyâ rızâ aramaktır. *Dîden* görmek ma'nâsına olup bunda bilmek ma'nâsı murâd olur. *Kazâ* kâfin fethiyle hüküm ma'nâsınadır. *Cüsten* cîmin zammıyla aramak ve taleb etmeğe derler. (Mâ Hazar, 21b)

هرکه دارد دانش و عقل و تمیز

جز برای حق نبخشد هیچ چیز

Her ki dâred dâniş ü akl u temîz

Cüz berây-ı Hak ne-bahşed hîç çîz

⁸⁰⁹ Ümit kapısı yüzüne kapanınca ne fayda gelir. Zira giden ömrün geri gelmesinin imkânı yoktur.

Her kimse ki ilm u akl u idrâk tutar, Hakk Te'âlâ'nın rızâsı gayrisi için hiçbir şeyi bağışlamaz. Belki ancak rızâ-yı İlâhiyye için bahş eyler. *Berây* bânın fethiyle için ma'nâsınadır. (Mâ Hazar, 22a)

سود نکند کر کریزی از قضا

هر چه می آید بدان میده رضا

Sûd ne-k(ü)ned ger gürîzî ez-kazâ

Her çe mî-âyed bedân mî-dih rızâ

Fâ'ide eylemez, eğer Cenâb-ı Hakk'ın kazâ vü hükmünden firâr eder isen ve nereye gider isen kazâ-yı İlâhi seni bulur. Her ne ki Hakk tarafından gelir ana rızâ ver. Zîrâ kazâyâ rızâdan gayri çâre yokdur. “ كما قال افلاطون الحكيم العلم كرى والا فلاك فسى ”⁸¹⁰ *Îmâm Alî kerremallâhu vecheh* ve ridvânullâhu *anh* “المفر هو الله”⁸¹¹ buyurmuşdur. Hakk Te'âlâ'nın kazâsından yine Cenâb-ı Kibriyâ'ya ilticâdan gayri çâre olmaz. Eğer kul Rabbisine ilticâ eder ise def'i mübrem değil ise me'mûldür. *Gürîzî* fi'l-i muzâri' müfred müzekker muhâtabdır. Kaçarsın demektir. *Mî-dih* mî zâ'id olup *dih* dâlin kesriyle emr-i hâzırdir, ver ma'nâsınadır. *Ne-küned* nefy-i istikbâldir, zarûret-i vezin için kâf sâkin okunmak lâzımdır. *Bedân* ism-i işâret olup evveline bâ gelmek ile hemzesi dâla kalb olunmuşdur. (Mâ Hazar, 23a)

عارف از دنیا و عقبی فارغست

زا نچه باشد غیر مولی فارغست

'Ârif ez-dünyâ vü ukbâ fârigest

Z'ânçe bâşed gayr-i Mevlâ fârigest

⁸¹⁰ Eflâtun dedi ki: “İlim iyidir, ilimsiz insanlar helâk olurlar. Ancak insana Allah'a götüren ilim lazımdır.”

⁸¹¹ Yardımcımız Allah'tır.

Hakikat-i ma'rifeti beyândan sonra ârifinin hâlini beyâna şürû' edip buyururlar ki ârif-i bi'llâh olan kimse dünyâdan ve âhiretten geçicidir. Ol nesneden ki o eşyâ Mevlâ-yı Mûte'âlin gayridir. O şeyden fârigdir. Zîrâ ârifin matmah-ı nazarı Allâhdır ve rızâullâhdır. Cemî' ashâb-ı ma'rifet "انت مقصودي ورضاك مطلوبی"⁸¹² buyurmuşlardır ve dahi insân dünyâ ve âhiretten geçmedikçe ârif olmaz. İkisi de ârife haramdır. (Mâ Hazar, 24b)

باورع هرکس که خود را کرد راست

جنبش و آرامش از بهر خداست

Bâ-vera' herkes ki hod-râ kerd râst

Cünbüş ü ârâmeş ez-behr-i Hudâst

Takvâ ile her kimse ki kendini doğru ve müstakîm eyledi, anın cemî' hareketi ve sükûnu Allâhu Te'âlâ hazretlerinin rızâsı içindir. Ve cemî' ef'âli ve ahvâli emr-i Bârî iledir. *Cünbüş* cîmin zammıyla hareket ve *ârâm* hemze-i memdûda ile dinlenmek ve *behr* bânın fethi ve hânın sükûnuyla için ma'nâsınadır. (Mâ Hazar, 25b)

کر ز عقبا دست شویی بهر حق

دان کی از تفرید کیرندت سبق

Ger zi-ukbâ dest şûyî behr-i Hak

Dân ki ez-tefrîd gîrendet sebak

Eğer Allâhu Te'âlâ'nın rızâsı için âhiretten el yıkarsan, ya'ni fârig olur ve cennet ni'meti ve hûr u kusûr için ibâdet etmeyip belki celb-i rızâ-yı Bârî ve istihkâk-ı Cenâb-ı zât-ı bozorgvârî için perestîş eder isen bil ki senin tefrîdinden ders tutarlar. Ya'ni sen tefrîdde hâce ve üstâd-ı kâmil olursun. Hâsıl-ı kelâm tecrîd terk-i da'vâ ve terk-i şehvet ve terk-i lezzete derler ve tefrîd dahi terk-i şehvet ve Allâh'dan mâ-

⁸¹² Benim maksadım sensin ve isteğim rızanı kazanmaktır.

'adâdan kat'-ı ümîd ve Cenâb-ı Hakk'a her vecihle i'timâd ve âhiretten el yumaktır.
(Mâ Hazar, 35b)

4.2.7. TEVEKKÛL

Arapça, vekil edinme, güvenme anlamında bir kelimedir. Gerekli tüm çabayı sarfederek, her türlü tedbiri aldıktan sonra işi tam bir inançla Allah'a havale etmeye yani deveyi bağladıktan sonra Allah'a emanet etmeye, tevekkül denir.

Tevekkül bir kalp amelidir. Seri es-Sakatî tevekkülü “güç ve kuvvetten sıyrılmak”, İbn Mesrûk “hükümlerdeki kaza cereyanına tam anlamıyla teslim olmak” diye tarif ederken, onu ihsan makamında bulunma şartına bağlayıp, muhsinlerin tevekkülünü, işi Allah'a döndürmekten ibaret görenler de vardır. Tevekkül'de esas olan, kalbin ıstırapsız olmasıdır. İstırap halindeki kalpte tevekkül olmaz. Tevekkül makamındakilerin bir kısmı, Allah'ın huzurunda, ölü yıkayıcısı elindeki ceset gibi durur. Allah'a tevekkül edenin yaveri Hak'dır.⁸¹³ Kur'an-ı Kerim'de tevekkülden şöyle bahsedilir: ”İş konusunda onlarla müşavere et. Bir kere de karar verip azmettin mi, artık Allah'a tevekkül et (ona dayanıp güven). Şüphesiz Allah, tevekkül edenleri sever. (Al-i İmrân, 159)”

بر توکل کر بود فیروزبست

حق دهد مانند مرغان روزبست

Ber-tevekkül ger büved firûzîst

Hak dehed mânend-i murgân rûzîst

Tevekkül üzerine eğer senin galebe ve zaferin olur ise Cenâb-ı Kibriyâ kuşlar gibi senin rızkını verir. Tevekküle galebe kemâl-i tevekkülden ibâretdir.

Menkûldur ki: Kutb-i âlem *Cenâb-ı Hazret-i İbrahim b. Edhem kuddise sırruhu* efendimiz hazretleri, şehr-i *Belh*'den hurûcları vaktinde bir ip ve bir keçkül

⁸¹³ Cebecioğlu, “Tevekkül” mad., 2009, s. 273.

beraber almışlar idi. Belki bir kuyudan su çıkarmak lâzım olur diye. Bir gün gâyet kendine harâret galebe edip ve bir suya tesâdüf buyurmayıp, uzakdan nazar-ı şerîfleri bir vâfir kuş görüp şurada su var deyip ol mahalle teşrîf buyurdular. Vâkı'a bir kuyu var ve kuşlar ol kapıdan su içerler idi. *Hazret-i Şeyh* keçkülünü kuyuya sarkıdıp ve ip tamâm oldukda destâr u kuşaklarını dahi zamm buyurup suya dest-res müyesser olmayınca “İlâhî, kuşlar bu kuyudan su içerlerdi ve su böyle bâ'id değil idi, benim cürmüm nedir ki su benden kaçır?” diye münâcât buyurunca mehbit-i füyûzât-ı İlâhiyye olan kalb-i şerîflerine ilhâm-ı İlâhî vârid oldu ki “Yâ İbrâhim! Kuşların ip ve keçküli olmamak hasebiyle i'timâdları ancak Rablerine idi ve senin tevekkül ü i'timâdın keçkülüne idi. Binâ'en aleyh anlar suya zafer buldular ve sen bulamadın.” Der-'akeb *Hazret-i Şeyh* keçkülünü ilkâ-yı beyâbân buyurunca kuyudan su yukarı çıkıp afiyetle nûş buyurdular. Ba'de her ne zamân su içmek murâd buyururlar ise kuyunun yanına teşrîf buyurunca bi-hikmeti'llâh su yukarı çıkıp içerlerdi. *Kaddessallâhu sırruhu'l azîz ve nefa'na'llâhü bi-feyizih.* (Mâ Hazar, 11a)

اعتماد چون همه بر حق بود

آن دمت تفرید جان مطلق بود

I'timâd çün heme ber-Hak büved

Ân demet tefrîd cân-ı mutlak büved

Senin i'timâdın çünkü Hakk üzerine olur, ol dem senin cânına mutlakâ tefrîd olur, ya'ni mevcûdât-dan kat'-ı ümîd eyler isen ve Cenâb-ı Hakk'a i'timâd ve tevekkül eder isen o zamân senin cânın tefrîd sâhibi olmuş olur. Menkûldur ki *Hazret-i İbrâhîm aleyhisselâmı Nemrûd* nâra ilkâ etdiği zamân mancınık sebebiyle ber-hevâ olunca *Cibrîl-i Emîn aleyhisselâm* ol hâlde gelip “الك حاجة”⁸¹⁴ buyurunca “علمه بحالي حسبي”⁸¹⁶ buyurdular. Ba'dehû Rabbinden iste buyurunca “اما اليك فلا”⁸¹⁵ buyurmuşlardır. Binâ'en aleyh bazı ârifin işbu esere şurû' birle terk-i du'â

⁸¹⁴ Ne istersin?

⁸¹⁵ Senden hiçbir şey istemiyorum.

⁸¹⁶ Onun ilmi benim halimi bilir.

buyurdular. Kezâ fi'l-Mesnevî li-Mevlânâ Celâleddîni'r-Rûmî kuddise sırruhu. (Mâ Hazar, 35b)

بدوش توکل منه بار خودرا

ولي نعمت خویش کن کار خودرا

Be-dûş-ı tevekkül me-neh bâr-ı hod-râ

Velî-ni 'met-i hîş kün kâr-ı hod-râ

Kendi yükünü tevekkülün omuzuna koyma, kendi işini ve kesbini kendine velî-ni'met düz. Ya'ni kâr u kesbi terk edip ba'zı dervîşler gibi tevekkül edip ondan ve bundan şey matlûb etme. Çünkü dervîşlik ve tevekkül senin işin değildir. Kâr u kesb edip halkın başına belâ olma, demektir. Beytten murâd, tevekkülden men' değildir. Belki sûret-i mütevekkilîn üzerine olup halkdan cerr ve su'âlden men'dir. (Gencîne-yi Maârif, 19a)

4.2.8. HAYRET

Hayret şaşkınlığı ifâde eden Arapça bir kelimedir. Tasavvufta fenâfi'l-lâha ulaşmak için geçilen makamlardan olan hayret makamını aşanlara hayrân denir. Allah hakkında hırslı olmakla, ümitsiz olmak arasında bir duraktır. Aynı şekilde, korku ve rıza, tevekkül ve recâ arasında bir duraktır. Hayret, derin düşünce ve Allah huzurunda, hakikat ehlinin ve âriflerin kalplerine gelen bir hâldir. Âriflerin bazıları, hayreti, kavuşma, onu iftikâr, onu da tekrar hayretin izlediği kanaatindedirler. Bunun manası: Tahayyürü recâ takip eder, onun peşinden arzulanan kavuşma gelir. Bundan sonra sufi Allah'a olan ihtiyâcı sebebiyle tekrar hayrete düşer. Zira Rabbi, Ganîdir, Samed (her şey O'na muhtaç, O hiçbir şeye muhtaç değil) dir. Kul ise noksanlı ve muhtaç durumdadır. Allah'a kavuşma isteğinin devamlı oluşu sebebiyle, daha önce düştüğü hayrete tekrar düşer. Ârif, bu durumda, hayret ve kavuşma ile sürekli iftikâr (muhtaçlılık) halindedir. Marifet, hayret ve sıkıntıyı gerektirir. Ârifin üzerinde hüznler zuhur eder. Allah'a kavuşması arttıkça, bu yakınlıktaki uzaklığı da artar.

Özetle ifade etmek gerekirse, hayret, Allah'ın gücüne, sun'una, hikmetine, karşı duyulan aşırı bir arzudur. Yaşanmadıkça bilinmez.⁸¹⁷

حیرت مباد پرده بینائی کسی

دروصل انتظار حبر میبریم ما

Hayret me-bâd perde-i bînâi-i kesî

Der-vasl intizâr haber mî-börîm mâ

Hayret kimsenin basîretine perde vü hicâb olmasın. Zîrâ bize böyle olduğundan ayn-ı vuslatda iken habere intizâr iletiriz. İşte bu hâl kemâl-i hayretten gelir. Zîrâ vuslât rütbe-i ayândır. Bundan sonra yâri kimseye sormak ve ma'şûkdan haber almak, alayım demek abesdir. Zîrâ huzûr-ı yârdayız.

Menkûldur ki *Hazret-i Huceyfe radiyallâhu te'âlâ anh* hazretlerine, Peygamberimiz *sallalâhu te'âlâ aleyhi ve sellem* münâfikları söyler idi. Evâil-i İslâm'da ba'zı münâfikînin namâzını le-hikmeten Fahr-i Âlem efendimiz kılarlar idi. Sonra *وَلَا تُصَلِّ عَلَى أَحَدٍ مِنْهُمْ مَاتَ أَبَدًا وَلَا تَقُمْ عَلَى قَبْرِهِ*⁸¹⁸ nazm-ı celîliyle Hazret-i Habibullâh'ın Hakk Te'âlâ onların üzerine namâz kılmasını münâsib görmedi.

Fahr-i Âlem *sallalâhu aleyhi vesellem* efendimiz cenâze namâzına teşrîf buyurmayınca *Hazret-i Ömer radiyallâhu te'âlâ anh* hazretleri dahi teşrîf etmezler idi ve münâfik olduğunu ondan bilirdiler. Ba'dehu *Hazret-i Huceyfe* hâzır olmazsa yine *Hazret-i Ömer* efendimiz münâfik olduğunu ondan hissedip hâzır olmazlar idi.

Bir gece *Fârûk-ı Âzam* hazretlerine kemâliyle havfullâh galebe edip üç def'a *Hazret-i Huceyfe*'nin bâb-ı şerîfini dakk buyurup: “Yâ *Huceyfe* beni, Resullulâh *sallalâhu te'âlâ aleyhi ve sellem* münâfiklardan ta'dât buyurdular mı? Doğru söyle ve benden ihfâ etme. Her şeyin çâresi dünyâda bulunur. Ben dahi nifâka çâre göreyim ve sıdk ile Müslümân olmağa sa'y edeyim.” buyurdular. *Hazret-i Huceyfe*

⁸¹⁷ Cebecioğlu, “Hayret” mad., 2009, s. 109.

⁸¹⁸ Onlardan ölen hiçbirine asla namâz kılma ve kabrinin başında durma. Tevbe, 84.

bu kelâmdan mütahayyir olup buyurdular ki: “Yâ *Ömer* seni Resullulâh *sallallâhu te’âlâ aleyhi ve sellem* cennet ile tebşîr buyurmadılar mı ve mübeşşir bi’l-cenneh münâfık olur mu, bu nice kelâmdır?” İşte buna hayret derler. Galebe ettikde böyle eder ve bu hayret indallâh gâyet makbûldür. Zîrâ kendi İslâm u îmânında *Hazret-i Ömer radiyallâhu te’âlâ anh*, şekk ve şübhe ettiğinden değildir. Bunun gibi âşık dahi ayn-ı vuslatda kemâl-i hayretinden yârini arar ve sorar.

Meşhûrdur ki; balıklar deryâ içinde suyu ararlar imiş. Nitekim *Hazret-i Mısri kuddise sırruhu* buyurmuşdur:

*Şu mâhîler ki deryâ içredir deryâyı bilmezler*⁸¹⁹

Hattâ bir kadîm balığa sâ’ir balıklar su’âl etmişler. Cevâbında demiş ki: “Sudan hâlî yeri gösteriniz, ben dahi sudan size haber söyleyeyim.” (Gencîne-yi Maârif, 26b-27a)

همه تن سوختم از آتش حیرت چون شمع

رفتم از مجلس و انکشت بدندان رفتم

Cümle tenimi aşk u hayretten şem’ gibi yakdım, hattâ meclisten gitdim ve mütahayyir olduğum hâlde gitdim. *Engüşt be-dendân*, mütahayyirlerin hâlî olmağla hayrân ma’nâsına ıstılâh olunmuşdur. Ma’lûm ola ki şem’in dişi fitîlesi olur ve onunla kâ’im olan şu’le dahi *engüştî* olmuş olur. Ya’ni şem’-i âteş hasretle *engüşt be-dendân* olarak ne gûne yana yana meclisten gitmiş ise ben dahi öylece yanarak mahv oldum ve meclis-i yârândan şu hâlde gitdim, demek ister. *Kuddise sırruhu*. (Şerh-i Kasâid-i Mevlânâ Şevket, 93-94)

⁸¹⁹ Mısranın aslı Hayâlî Bey’e aittir.

4.3. SEYR Ü SÜLÛK İLE İLGİLİ KAVRAMLAR

4.3.1. MENZİL

Durak manasında kullanılır. Tasavvufun devir nazariyesinde 360 menzil olduğuna inanılır. İnsan, yaratılmak ve sonra da Hakk'a ulaşabilmek için bu menzilleri geçmektedir. Bu menziller âlemleri de dolaşır ki devrin esasını oluşturan iniş ve çıkış yayları bunun içindedir.⁸²⁰

دل بيدار مي بايد درين وادی توجه کن

که من باپاي خواب آلود کردم قطع منزلها

Dil-i bîdâr mî-bâyed der-în vâdî teveccüh kün

Ki men bâ-pây-ı hâb-âlûde kerdem kat'-ı menzilhâ

Uyanık gönül lâzımdır bu vâdî-i aşkda böyle dil-i bîdâr ile teveccüh eyle. Zîrâ ben hâb-âlûd ayak ile ve gafletle menzilleri kat' eyledim, hiçbir şeye yaramadı. Hâsılı sülûk basîretle olmak lâzımdır. Gafletle olan sülûkda bir fâ'ide yokdur demektir; yâhûd ben hâb-âlûd ayak ile menzilleri ve yolları kat' ettim mi? Etmedim demektir. Bu sûretde istifhâm gibi mukadder olur. *Hâfız* merhûmun جواب تلخ مي زييد⁸²¹ olduğu gibi ikinci ma'nâ ile kendini senâ etmiş ve evvelki ma'nâda hazm-ı nefis etmiş olur. (Gencîne-yi Maârif, 2b)

روزگار يست که باريك روان همسفرم

ميروم راه وز منزل خبري نيست مرا

Rûzgârîst ki bâ-rîg-i revân hem-seferem

⁸²⁰ Pala, "Menzil" mad., 2007, s. 305.

⁸²¹ Hâfız Dîvânındaki beytin aslı şöyledir:

اگر دشنام فرمائی وکر نفرین دعا کویم
جواب تلخ مي زييد لب لعل شکر حا را

Mî-revem râh u zi-menzil haberî nîst merâ

Bir hayli zamândır ki akıcı kum ile refikim ve sefere giderdim. Ve menzilimden aslâ haberim yokdur ve nereye giderim bilmem. Rîg-i revân ile refâkat o dahi gider ve gitdiği yeri bilmek cihetiyledir. Ya'ni insân-ı kâmil olmadım, demektir. Zîrâ kemâl mebd'e ü me'âdını ve bu âleme gelince menâzil ve merâtibini sülûk ile re'yü'l-ayn görmek ve müşâhede etmektir ve bilmeyen insân-ı kâmil değildir. Niteki *Hazret-i Mısrî kuddise sırruhu* buyurur. Beyt:

Kanden gelür yolun senün yâ kande varur menzîlün

Nerden gelip gitdüğünü anlamayan hayvân imiş

Kum deryâsı vasat-ı çölde *Medâyin-i Sâlih*'e karîb olan mahalldedir ve üç gün sürer. Ba'zı mahalli insânın dizine dek gelir. Gâyet sarı ve parlak bir kumdur. Hattâ karanlık gecede mehtâb var gibi olur. Allâhu Te'âlâ â'lem bi-murâdih. *Âşık Yûnus kuddise sırruhunun* beyt:

Bir mübârek sefer olsa da gitsem

Ka'be yollarında kumlara batsam

buyurduğu orası olmak gerekdir. (Gencîne-yi Maârif, 10a)

منزلت دورست وبارت بس کران

کوششی کن پس ممان از دیکران

Menzilet dûrest ü bâret bes girân

Kûşîşî kün pes me-mân ez-digerân

Varacak yerin uzaktır, yükün çok ağırdır. Bir sa'y ile ve gayret ile gayrı emsâl u akrânından geri kalma. Varacak yerden murâd arz-ı mahşerdir ve yükden

murâd isyân sebebiyle olan günâhdur. Nakl olunur ki herkes günâhını arkasına yüklenip mahşer yerine öylece varırlar imiş. (Mâ Hazar, 11b)

4.3.2. İNSÂN-I KÂMİL

Arapça olgun insan demektir. O Hakk ile halk arasında vasıtaadır. Hakk'ın feyzi, imdadı onun vasıtasıyla yayılır. İnsan-ı kâmile ulaşan Hakk'a vâsıl olmuştur, insân-ı kâmilî gören Hakk'ı görmüş gibidir. İnsan-ı kâmilden murad, Hz. Muhammed ve onun manevî mirasına sahip olanlardır. İnsan-ı kâmilî seven Hakk'ı sever. "De ki: "Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyunuz ki Allah da sizi sevsin. (Ali İmran, 31)" âyetinin de gösterdiği gibi, ona itaat Hakk'a itaat, ona isyan Hakk'a isyan gibidir. Onun makbulü, Hakk'ın makbûlüdür. İnsan-ı kâmil, Allah'a gerçek mânâda hâlife olmuştur.⁸²²

Mutasavvıflar açısından Allah'ın en mükemmel görünümü, insân-ı kâmilîdir. Böyle bir insan, şuuru çok gelişmiş biri olup herkes bu seviyeye ulaşamaz. Onlara göre insân-ı kâmil, mutlak hakikat olarak kabul edilen varlığın yani Allah ve kâinatın küçük bir numunesidir.⁸²³

هست دانش را کمالات از خرد

نیت را بی عمل کس ننکرد

Hest dâniş-râ kemâlât ez-hîred

Niyyet-râ bî- 'amel kes ne-n(i)gered

Kişinin ilmîne aklından kemâller vardır, amelsizin niyyetine kimse bakmaz. Yâni sâde niyet ile bir şey olmaz. Zîrâ herkesin insân-ı kâmil olmağa niyeti vardır. Hemân niyet mücibince çalışmak lâzımdır. (Mâ Hazar, 16b- 17a)

⁸²² Cebecioğlu, "İnsân-ı Kâmil" mad., 2009, s. 135.

⁸²³ İsa Çelik, Tasavvufî Düşüncede İnsân-ı Kâmil, Kaknüs Yay., İstanbul 2010, s. 40.

هرکز نشود برق ز فانوس حصاري

از خود نتوان کرد جهان گذرانرا

Hergiz ne-şevêd berk zi-fânûs-ı hisârî

Ez-hod ne-tüvân kerd cihân-ı güzerân-râ

Aslâ hisârda yakdıkları fenârdan ve onun fitîlesinden yıldırım olup fânûsu pâreleyip taşra çıkmaz. Böyle olunca mürşidsiz ve şeyhsiz dünyâyı kendi kendine terk ve insân-ı kâmil olmak mümkün değildir. Zîrâ insân dahi hisâr fenârına benzer fitîle-i meş'ale fânûsda mahbûs olduğu, insân dahi beşeriyette habs olunup azâd olması ve hayvâniyyetden kurtulması mürebbiye muhtâçdır.

Alâmet-i mef'ûl *cihâna* merbûtdur ve bunda *güzerân* terk edici ma'nâsındır. Ba'zı nüshâda *ne-fânûs* yerine *be-fânûs* ve *ez-hod* yerine *bâ-hod* vâki' olmuşdur. Bu sûretde ma'nâ aslâ bozulmaz.

Yıldırım fânûsda mahbûs olmaz, belki fânûsu pârelense. Dünyâ dahi yıldırım gibi olmağla seninle beraber habs olunmuş olmaz. Belki seni pâreleyip senden cüdâ olsa gerekdir. Beyhûde cihânı ben zabt ederim hülyâsına düşmeyesin.

Bu beytde dünyâyı serî'ü'z-zevâl olmakda yıldırıma ve beden-i insâniyyeyi zabta kâdir olmamakda fânûsa teşbîh eyledi. (Gencîne-yi Maârif, 2a-2b)

بنای کعبه و بیت الصنم کردند بیکاران

کل و خشتی که برجا مانده بود از کعبه دلها

Binâ-yı Ka'be vü beytü's-sanem kerdend bî-kârân

Gil u hıştî ki ber-câ mânde bûd ez-Ka'be-i dilhâ

Mekke-i Mükerrreme'de olan *Ka'be*'nin binâsını dünyâ ef'âlindan fârig olup bî-kâr olanlar eylediler. Murâd, *İbrâhim* ve *İsma'îl aleyhümâ's-selâmdır* ve onların

hademe ve tevâbi'idir. Ondan *Ka'be*'yi yaptılar ki; gönüller *Ka'be*'sini yaptıkları vakitte yer üzerinde bir mikdâr çamur kerpîç kalmış idi, yapılması ondan oldu. Bu sûretde *Ka'be*-i sûriyye *Ka'be*-i kalbin fer'i olmuş olur. Elbette asıl, fer'den eşrefdir ve *Ka'be*-i kalbin eşref olduğuna delâlet eder, çok edille vardır. Ez-cümle *Mesnevî-i Şerîf* de *Şeyh Darîr* hikâyesinde *Hazret-i Mevlânâ kuddise sırruhu* buyurmuştur:

حق ان حقي که جانت دیده است

که مرا بر بیت خود بکزیده است

کعبه هر چندی که خانه بر اوست

خلقت من نیز خانه سر اوست

تا بگردان خانه را بروی نرفت

واندرین خانه بجز ان حی نرفت

چون مرا دیدی خدا را دیده

کرد کعبه صدق بر کر دیده⁸²⁴

Ve yine ba'zı ârifler buyurmuştur:

دل بدست اور که حج اکبرست

از هزاران کعبه يك دل بهترست

کعبه بنیاد خلیل آزرست

دل نظرگاه خلیل اکبرست⁸²⁵

⁸²⁴ Canının gördüğü Hakk hakkı için ki, O beni kendi evinden daha üstün etmiştir. Kâbe her ne kadar onun lütuf ve ihsan evidir, ama benim vücudum da O'nun sır evi. Tanrı Kâ'be'yi kurdu ama kurdu kuralı ona gitmedi. Hâlbuki bu eve, benim vücuduma, o ebedi diri olan Tanrı'dan başka kimse gelmedi. Beni gördün ya, bil ki Tanrı'yı gördün. Doğruluk Ka'be'sinin etrafında tavaf ettin. (Mesnevi II, 2244-2249. beyitler)

Bu beytde beytü's-sanemden murâd yine *Ka'be*'dir. Zîrâ bir vakit *Ka'be-i Mükerreme*'nin derûnunu küffâr-ı *Kureyş* esnâm ile mâl-â-mâl etdiler. Bu sûretde *Ka'be* ve beyt-i sanem şey-i vâhid olmuş olur. Ba'zı kimselerin ettiği tekellüfe ihtiyâc kalmaz. Ve *bî-kâr* dünyâdan fârig demektir. Bu sûretde *Hazret-i İbrâhîm* ve *Hazret-i İsmâil aleyhümâ's-selâma* bî-kâr ta'bîr etdi ve bu ta'bîr sû'-i edebdir diyerek i'tirâz dahi vârid değildir.

Mısra'-ı sâninin mazmûnu ki gönüller *Ka'be*'sinden *gil ü hışt* bakiyye kalmış idi. *Ka'be*-yi sûriyye ondan yapıldı demektir. Bu ma'nâ hakîkati üzerine mahmûl olmayıp belki *Ka'be*-i dil, *Ka'be*-i sûriyyeden eşref ve asıldır. Ve *Ka'be*-i sûriyye kadrde ve şerefde ondan dûn ve onun fer'i makâmındadır demekden kinâyeye ve ibâretidir.

Ve dahi ma'lûm kabîlindendir ki *Ka'be*-i sûriyyeden eşref olan *Ka'be*-i dilden murâd vâris-i sırr-ı Muhammedî ve halîfe-i Cenâb-ı İzîdî olan ârif-i billâh vâsıl ilallâh olan kutb-ı vaktin kalbidir. Zîrâ *Ka'be*-i sûriyye avâm-ı nâsın kalbinden belki zâhidlerin kalbinden belki nice âşıkların kalbinden eşref ve a'lâ olduğunda kat'a şübhe yoktur. Ve *Ka'be*'nin celâdet ü kadri cümleye ma'lûm ve bedîhîdir. Zîrâ kible-i salâtdır ve ziyâreti farz-ı ayndır. Ağniyâyâ mezheb-i *Hanefiyye*'de ve mezheb-i *Mâlikî*'de bedeni sahîh olanlara. Ve dahi çok *Ka'be*-i dil sahibi evliyâullâh ziyâretine gelmişlerdir ve yine Kurân-ı Kerim'de: وَالرُّكَّعِ وَالْعَاكِفِينَ لِلطَّائِفِينَ بَيْنِيَ طَهْرًا أَنْ السُّجُودِ⁸²⁶ nazm-ı celîlinde *Ka'be*'yi zât-ı ecell ü a'lâsına muzâf kılmıştır. Ve yine *Ka'be*'nin direk gibi semâ ile arzın beynine vâsıl nûru vardır ki; ehlullâh onu dîde-i kalb ile müşâhede ederler. Ve yine *Ka'be*'ye tecellî-i İlâhî vardır ki nice âşıklara olmamıştır ve dahi ashâb-ı *Fil* sû'-i kâsd ile muzmahill oldukları *Sûre-i Fil*'de beyân olunmuştur. Ammâ avâm-ı nâsa sû'-i kâsd ile bir şey olduğu dahi bedîhîdir.

Ve bu beytten nâzım *Ka'be*'yi tahkîr ediyor denmez. Zîrâ ancak murâdı insân-ı kâmilin kalbinin eşrefiyyetini beyândır. Bu dahi böyledir. Bunun emsâlî

⁸²⁵ En büyük Hac bir gönle girmektir, bir gönül binlerce Kâbe'den güzeldir.

Ka'be Hz. İbrahim'in yapısıdır, gönül Hz. Allah'ın yapısıdır.

⁸²⁶ (İbrâhîm ile İsmâil'e de şöyle emretmiştir.) Evimi (*Ka'be*'yi) tavaf edenlere orada ibâdet kastıyla oturanlara, rûkû ve secde eden namaz kılıcılara tertemiz tutun. Bakara, 125.

ebyâta ba'zı mellâh da mağrûr olup kendilerinin Balad Zukâkı gibi gönüllerini *Ka'be-i Mükerreme*'den eşref bildiler. *Fe-heyhât sümme heyhât*.

Ve işbu beyt müşkilâtı *Dîvân-ı Sa'ib*'dendir. Fakîr bu vech ile şerh eyledim. Bunun sâ'ir ma'nâları vardır. Eğer onları da yazsam tatvîl-i makâl olur. Binâberîn terk edip bununla iktifâ eyledim, ma'zûr ola efendim. (Gencîne-yi Maârif, 2b-3a)

روزکاریست که باریک روان همسفرم

میروم راه وز منزل خبری نیست مرا

Rûzgârîst ki bâ-rîg-i revân hem-seferem

Mî-revem râh u zi-menzil haberî nîst merâ

Bir hayli zamândır ki akıcı kum ile refîkim ve sefere giderdim. Ve menzilimden aslâ haberim yokdur ve nereye giderim bilmem. Rîg-i revân ile refâkat o dahi gider ve gitdiği yeri bilmek cihetiyledir. Ya'ni insân-ı kâmil olmadım, demektir. Zîrâ kemâl mebde' ü me'âdını ve bu âleme gelince menâzil ve merâtibini sülûk ile re'yü'l-ayn görmek ve müşâhede etmektir ve bilmeyen insân-ı kâmil değildir. Niteki *Hazret-i Mısrî kuddise sırruhu* buyurur. Beyt:

Kanden gelür yolun senün yâ kande varur menzîlün

Nerden gelip gitdüğini anlamayan hayvân imiş

Kum deryâsı vasat-ı çölde *Medâyin-i Sâlih*'e karîb olan mahalldedir ve üç gün sürer. Ba'zı mahalli insânın dizine dek gelir. Gâyet sarı ve parlak bir kumdur. Hattâ karanlık gecede mehtâb var gibi olur. Allâhu Te'âlâ â'lem bi-murâdih. *Âşık Yûnus kuddise sırruhunun* beyt:

Bir mübârek sefer olsa da gitsem

Ka'be yollarında kumlara batsam

buyurduğu orası olmak gerekdir. (Gencîne-yi Maârif, 10a)

مکذر حسن ترک درکوشمال دل

دست دکر بود کمر پهلو دار را

Me-güzer hüsn-i Türk der-gûşmâl-i dil

Dest-i diger büved kemer-i pehlû-dâr-râ

Mahbûbun hüsnünden geçme ve bir şeyhe mürîd olmağa himmet eyle ve sûfiler gibi bilâ-mürşid râh-ı Hakk'a sâlik olma. Zîrâ kalbi terbiye ve tasfiyede enli kaşın başka kuvveti vardır. Ya'ni kişi her ne kadar kendi kendine amel edip hayır bulur ise de mürşid-i kâmilin kaşının terbiyesi başkadır. Per ü perdir ol, demek ister.

Kaşla terbiye şâyi' olmağla terbiyeyi kaşa verdi. Ve bunda *kemerden* murâd, kaş demektir ve *pehlû-dâr* enli demektir ve dahi *Türk* mahbûbe derler. Bu makâmda insân-ı kâmil murâd olunur. (Gencîne-yi Maârif, 18a)

از افتاب تجربه کشتیم خامتر

تا نا بر امد از سفر خم شراب ما

Ez-âfitâb-ı tecrübe geştîm hâmtêr

Tâ nâ ber-âmed ez-sefer-i hum şarâb-ı mâ

Tecrübe kadehinden ziyâde hâm olduk. Zîrâ bizim şarâbımız küb seferinden bâde rütbesini bulmamış olduğu hâlde geldi. Ya'ni bizim vücûdumuz aşk seferinden puhte olmadı ve hâm olduğumuz hâlde avdet ettik. Binâberîn imtihânda hâm olduğumuz zâhir oldu. Hülâsa-i kelâm âşık râh-ı Hakk'da çok zahmet çekmek lâzımdır ki hâmlıktan halâs ola. Ve illâ az emek ile insân-ı kâmil olunmaz, demektir.

اي خم زپرده پوشی ما در کذر که تاک

زنجیر پاره کرد ز زوری شراب ما

Ey hum zi-perde pûşî-i mâ der-güzer ki tâk

Zincîr pâre kerd zi-zorî şarâb-ı mâ

Ey küb! Sen bizim perde-i inebde mestûr olduğumuza bakma ve bana gelip bende pişmedi ve bâde olmadı, demekden geç. Zîrâ asma, bizim şarâbımızın kuvvetinden zincirini pâre pâre eyledi.

Beytten murâd budur ki: Ey insân-ı kâmil! Sen deme ki bizden gelip terbiye görmedi ve bâdelik mertebesini bulmadı. Böyle olunca *Sâ'ib* hâm u nâ-puhtedir. Zîrâ biz perde-i inebde iken yine kâmil idik ve mâder-zâd-ı âşıkız. Niteki *İbn-i Fâriz kuddise sirruhu Kasîde-i Hamriyye*'sinin evvelinde buyurmuşdur:

شربنا لى ع ذکر الحبيب مُدَامَةً

827 سَكْرِنَابِهَا مِنْ قِبل أن يُخْلَقَ الكَرْمُ

Hülâsa-i makâl, âşıkân-ı Hudâ iki nev'dir: Bir nev'i, mâder-zâd-ı âşık olmağla terbiyeye muhtâc olmaz. Ve bir nev'i, mâder-zâd-ı âşık olmamak hasebiyle mürşid-i kâmilin terbiyesine muhtâc olur.

Nâzım merhûm nev'-i evvelden olmağı da'vâ edip binâberîn terbiye ve tezkiye-i nefis için bir kimseyi mürşid ü şeyh ittihâz etmemişler. Ve mürşid-i kâmil dahi *Sâ'ib*'i terbiye görmeyip bir nâ-puhte sâlik zann etmesin. Bu beyti insân-ı kâmilin zannına cevâb olarak buyurdular. (Gencîne-yi Maârif, 20a-20b)

Bâd-el-kemâl kendinin evvelki şâdisine kendine hande' gelir. Ya'nî evvelki taklît vakti taklitle ettiği inbisâta sonra güler. Birgün sahâbe'-yi Güzîn rıdvanallahu teâlâyı aleyhim ecmain Mescid-i Şerif'de söyleşip gülerlerdi. Fahr-i Âlem Muhammed Mustafa *sallallahu teâlâ vesellem* üzerlerine gelip “Ne söyleşip

⁸²⁷ Sevgiliyi anarak şarap içtik / Onunla sarhoş olduk, daha şarap yaratılmadan.

gülersiniz?” buyurdular. Cevap verdiler ki “Cahiliyet vaktinde asnâme ettiğimiz hallerimizi söyleyip güleriz” derler. İşte insân kâmil olduğunda evvelki hâline güler. Niteki tıfl merd-i kâmil olduğunda tufuliyet vaktinde olan mela’besine güldüğü muhakkaktır. (Hülâsatü’ş-Şürûh-V, 91a)

کره بهستی موهوم چون حباب مزن

بکیر ناخنی از موج واین کره بکشنا

Gireh be-hestî-i mevâm çün habâb me-zen

Be-gîr nâhunî ez-mevc ü in gireh be-küşâ

Habâb gibi mevâm olan vücûduna ukde vurma, bahrin mevcinden bir tırnak al ve ukde-i vücûd-ı mevâmîyi onunla aç. *Habâb*, *hân*ın fethiyle su üzerinde olan kabarcığa derler ki düğüm gibidir. Habâb ziyâde za’îf olmağla vücûd-ı mevâmı ta’bîr eyledi ve nefis-i habâb dahi ukdeye benzediğinden keennehu vücûd-ı mevâmisine kemâl-i muhabbeti olmağla düğüm vurmuş gibi oldu. Senin vücûdun kemâliyle za’îf olmağla habâbın vücûduna benzer. Sen dahi vücûd-perest olup “Ammân vücûdum zâ’il olmasın” diye habâb gibi düğüm eyleme, demektir.

Çünkü düğüm tırnakla hâl olunur. Binâberîn mevc dahi tırnağa şebîh olduğundan mevcden bir tırnak tut, dedi. Hâsıl-ı kelâm insân-ı kâmilden bir tırnak al ve vücûd-ı mevâmîye vurduğun ukdeyi hâl eyle ve ten-perver olmakdan geç, buyururlar.

İşbu beytde *mevc*den murâd, bahrdır ve bahrdan murâd, insân-ı kâmildir. Mevc ünvanıyla ta’bîri tırnağa münâsebet hâsıl olsun içindir ve tırnakdan dahi kudret murâd olunur. Fi’l-vâki’ şeyh-i kâmilin himmeti vücûddan insânı geçirir. (Gencîne-yi Maârif, 22b)

یک طفل شوه نیست درین کشور حراب

دیوانکی بجای ذکر میبریم ما

Yek tıfl-ı şûh nîst der-în kişver-i harâb

Dîvânegî be-cây-ı diger mî-börîm mâ

Bir dilber-i mahbûb bu harâb dünyâ kişverinde yokdur. Böyle olunca dîvâneliği bir gayri yere biz iletelim. Ya'ni dünyâda bir mürşîd-i kâmil kalmamıştır.

Aşk u muhabbete sa'yden fâriğ olalım, demektir. Yâhûd kişverden murâd nâzımın kendi şehri murâddır. Buna göre ma'nâ bu beldede bir ârif-i billâh yokdur. Gayri beldeye gidip onda seyr ü sülûk edelim demek olur.

Tıfl-ı şûhdan murâd insân-ı kâmildir. *Dîvânegîden* murâd aşkıdır. Etfâl mecânine musallat olmağla letâfet ve cinâs-ı şî'ri hâsıl olsun için bu unvân ile ta'bîr buyurdular. Etfâl her ne kadar mecânine seng-endâzlık ve harf-endâzlık ederler ise, bi-hikmetillâh her ne kadar zâhirde deliler gazaba gelip infî'âl ederlerse derûndan mahzûz olurlar. (Gencîne-yi Maârif, 26b)

چه گونه فرش درمر دمى توانم شد

که ازنى قلم خویش میکنند حصیر

Ne gûne insâniyyet kapısının hasırını olmağa kâdirim, belki değilim. Zîrâ âdemiyyet kapısına döşeme olmak emr-i müşkildir. Ondan için ki kişinin vücûdunun kaleminin kamışından âdemiyyet kapısının hasırını eylerler ve onu vücûdundan dokurlar. Bu husûs ise cân vermeğe tevakkuf eder ve cân vermedikçe kalem-i vücûddan hasır dokunmaz. Cân vermek dahi emr-i sa'b olmağla benim kârım olmayıp binâberîn âdemiyyet kapısına ferş olmağa kâdir değilim, buyurmak istediler. Ya'ni adam olmak ve insân-ı kâmil olmak fedâ-yı cânâ mevkûfdur. Her nâzeninin kârı değildir, demek olur. Kendilerini dahi *hazmen li-nefsih* cân vermeyenlerin zümresine ilhâk eylediler ve murâd-ı şerîfleri cân fedâ etmeyen dervîşlere ve âşıklara ta'rîzdir. Ba'zı nüshada kalem yerine *gelûy vâki'* olmuştur. Yine ma'nâ-bi'aynihi böyledir. Lâkin beyti okurken vezn için *vâvı* hazf lâzımdır. (Şerh-i Kasâid-i Mevlânâ Şevket, 153)

4.3.3. VAHDET-KESRET

ظاهر شدن میانہء خلقم بر ہنکیست

نہا نیم زدیدهء مردم بو دقبا

Halkın ortasında zâhir olmak ve kesretde olmak bana bi-aynihi tecerrüddür. Zîrâ indimde kesret ve vahdet berâberdir. Ve beni kesretde olmak Allâhu Te'âlâ'dan cüdâ edemez. Ve dahi benim halkın gözünden pinhân olmaklığım bana kabâ ve libâsdir. Ya'ni hüsn ü letâfet verir. Bu sûretde kesret ü vahdet ikisi de hakkımda nâfi'dir ve berâberdir. Ma'lûm ola ki evliyâ-i kirâmın kâmillerine kesret ü halvet berâber olmağla gâh halk ile olurlar ve gâh uzletde olurlar ve ikisinden de dahi fâ'ide görürler. Lâkin sâlik-i mübtedîye dâimâ halvet ve inzivâ lâzımdır. Zîrâ kesretde Cenâb-ı Hakk ile olamaz ve kesret huzûr-ı kalbine hâle verir. İktizâ eder ki, رَجَالٌ لَا تُلْهِهِمْ تِجَارَةٌ وَلَا بَيْعٌ عَن ذِكْرِ اللَّهِ وَإِقَامِ الصَّلَاةِ وَإِيتَاءِ الزَّكَاةِ يَخَافُونَ يَوْمًا تَتَقَلَّبُ فِيهِ الْقُلُوبُ وَالْأَبْصَارُ⁸²⁸ nazm-ı celîlindeki ricâl-i kirâm zümresine mülhak oluncaya dek halvetde evkât-güzâr olmak lâzımdır. Bu beyt ile nâzım *kuddise sirruhu* o zümreden olduğunu ifâde ve beyân buyururlar. Mısrâ'-ı sâni'de merdüm-i dîde göz kapakları ile pinhân olunca o kapaklar kabâ gibi olmağla anı hayâl edip *bûd kabâ* buyurdular. Ve yine göz bebeği zâhir oldukda göz kapakları dahi ref' olunup merdüm-i dîdenin üryân kaldığını hayâl edip tecerrüd ma'nâsını *böröhmegî* ünvanıyla ta'bîr buyurmuşlardır. (Şerh-i Kasâid-i Mevlânâ Şevket, 4)

4.3.4. VAHDET-İ VÜCÛD

Arapça, varlığın birliği demektir. Allah'tan başka varlık olmadığının idrak ve şuuruna sahip olmak, bilmektir. Şuhudî tevhiddeki sâlikin her şeyi görmesi geçicidir, birlik bilgide değil, görmededir. Vahdet-i vücûdda ise, bu birlik bilgidedir. Vahdet-i vücûd zevkle elde edilir, yaşanarak bilinir. Kitap okunarak öğrenilen bir felsefe sistemi değildir. Vahdet-i vücudu zevken elde eden sâlik, gerçek varlığın bir

⁸²⁸ Nice erler ki, ne ticaret, ne de alışveriş kendilerini Allah'ı anmaktan, namaz kılmaktan ve zekât vermekten alıkoymaz; onlar, kalplerin ve gözlerin kıvrınacağı günden korkarlar. Nûr, 37.

olduğunu, bunun da Hakk'ın varlığından ibaret bulunduğunu, Hakk ve Hakk'ın tecellilerinden başka hiç bir şeyin bulunmadığını bilir.⁸²⁹

Hicri 5. Yüzyıl itibari ile tasavvufun vahdet-i vücûd düşüncesi ile felsefeleştiği görülmektedir. Bu düşüncüyü savunan mutasavvıflara İbn-i Arabî, Sadreddin Konevî, Mevlânâ Celâleddin Rûmî örnek verilebilir.⁸³⁰

13. asırda Muhyiddin Arabî'nin üvey oğlu ve müridi, Mevlânâ'nın hocası Sadreddin Konevî, vahdet-i vücûd davasını apaçık şekilde müdafaa etmiştir. Kendisinden sonra talebesi Mevlânâ, vahdet-i vücûdçuluğun pîri olmuştur.⁸³¹

کل رعنا نتوان در چمن وحدت یافت

رفتم از خویش چو از باد عزیزان رفتم

Vahdet bostânında iki renkli yaprağı olan gülü bulmak mümkün değildir. Zîrâ bu kadar ki buluna, belki yaprağı bir renkli gül bulunur ve ikilik onda ve gülistânda olamaz. Böyle olunca dervîş olduğum vakitte ve terk-i ülfet eylediğim zamânda ahabbım beni ferâmûş etmekle hâtır-ı yârân-ı azîzândan gitdiğim gibi kendi vücûdumdan dahi onun gibi gidip fenâ-yı sarfa erdim. Ve bende vücûd-ı mâ kalmadı ve Hakk ile mertebe-i vahdet-i vücûdu buldum, demek ister. Gül-i ra'nâ şol güle derler ki, yaprağının birisi kırmızı ve birisi sarı olur imiş. Ol adam ki vücûd sâhibidir ve vücûdunu vücûd-ı Hakk'da ifnâ' etmiştir, orada iki vücûd olmağla gül-i ra'nâ gibi oldu. Gül-i ra'nâ ise çemen-i vahdetde olamaz ve orada bir renkli gül olur. Bir renkli gül terk-i vücûda tevakkuf eder. Binâberîn terk-i vücûd edip makâm-ı ene'l-Hakkı bulmuşlar. *Azîzândan* murâd ahabbdır. Ve *yâd*, bu makâmda mecâz-ı mürsel tarîkiyle gönül ma'nâsınadır. Yâhûd mısra'-ı sânînin ma'nâsı şöyle demek olur ki, çünkü mukaddem dervîş olduğum vakitte terk-i ülfet ve hâtır-ı yârândan gitmek lâzım geldi ise gitdim ve gitmeği öğrendim. Bu def'a dahi gülistân-ı vahdete girip çemen-i vahdetin güllerinden olmak murâd eyledim. Orada gül-i ra'nâ olmamağla terk-i

⁸²⁹ Cebecioğlu, "Vahdet-i Vücûd" mad., 2009, s. 282.

⁸³⁰ Merziye Karaca, Günümüzde Tasavvuf ve Tarîkât Anlayışı, Bilge-Pedam Yay., İstanbul 2010, s. 41.

⁸³¹ Nurettin Topçu, İslam ve İnsan, Mevlânâ ve Tasavvuf, Dergah Yay., İstanbul 2002, s. 129.

vücûd ve kendinden gitmek lâzım geldi. Ben gitmeği çünkü akdemce öğrendim ise, bu def'a dahi bütün bütün kendimden gitdim. Evvelki ma'nâya göre *çü* edât-ı teşbîh olur ve ikinci ta'bîre nisbetle *çü* çünkü demek ma'nâsına olur. (Şerh-i Kasâid-i Mevlânâ Şevket, 106)

4.3.5. MÜRŞİD

Arapça, doğru yolu gösteren, uyaran, irşad eden demektir. Gerçek mürşid Hz. Muhammed'dir. Diğer mürşidler, onun manevî mirasını elde etmeğe muvaffak olmuş kişilerdir. Tasavvufî terim olarak tarîkât lideri anlamına da gelir. Aynı anlamda olmak üzere postnişîn, şeyh, seccâdenişîn ifadeleri de kullanılır. Mürşid olan kişinin, Allah'ın ahlâkını tahakkuk ettirmiş olması, yani en azından fenâ makamına ulaşması şarttır. Her mürşid, kâmil olmayabilir. Bu yüzden mürşidin kâmil olmayanları da bulunabilir. Mürşidin en makbulü, hem "kâmil" hem de "mükemmil" olanıdır.⁸³²

İnsanın mânevî yolculuğa çıkmadan önce bir mürşid araması gerekir. Hatta Nakşibendîlik'te Abdülhâlık Gucdüvânî tarafından konulan on bir prensipten biri olan "sefer der-vatan"ın bir anlamı da mürşid aramak için yolculuğa çıkmak demektir. Aranılan bir mürşidde bulunması gereken vasıflar; kitap ve sünnetin emirlerine âgâh olacak kadar bilgili, kemâl sıfatlarıyla donanmış, dünya ve makam sevgisinden geçmiş, riyâzat ve mücâhede ile nefsinin arıtılmış, nâfile ibadet ve zikirle ruhunu yüceltmiş, Muhammedî ahlâka sahip olmaktır. Böyle bir mürşidin yüzü nûrânî, sözü rabbânîdir. İnsanın içine inşirah veren yüzü, görenlerde uhrevîlik ve rabbânîlik duygusu meydana getirerek Allah'ı ve âhireti hatırlatır. Ayrıca yetiştirdiği insanlarda bu mânâda birtakım tezâhürlerin görünmesi de beklenir. Bu özelliklere sahip insanın gönlünün ısındığı kişi, mürşid olarak teslim olabileceği kişidir.⁸³³

راه پر خوفست و دزدان در کمین

رهبري بر تا نماني بر زمين

Râh pür-hayfest ü düzdân der-kemîn

⁸³² Cebecioğlu, "Mürşid" mad., 2009, s. 191.

⁸³³ Yılmaz, 2012, s. 98-99.

Rehberî ber tâ ne-mânî ber-zemîn

Cenâb-ı Kibriyâ'nın yolu korku doludur ve şeytân hırsızları pusu mahallindedir. Bir mürşid-i kâmile bende ol, tâ yer üzere kalmayasın. Ve yolu şaşırıp hilâf yollara gitmeyesin. (Mâ Hazar, 11b)

معرفت حاصل کن ای جان پدر

تایابی از خدای خود خیر

Ma'rifet hâsıl kün ey cân-ı peder

Tâ be-yâbî ez-Hudâ-yı hod haber

Ey babanın canı gibi olan zât! Ma'rifet-i İlâhiyye hâsıl eyle. Tâ ki kendi Tanrıdan âgâh olasın ve haber bulasın. *Pederden* murâd *Hazret-i Şeyh kuddise sırrıhu* kendileridir. Ma'lûm ola ki bu âleme gelmekden garaz ancak Allâhu Te'âlâ hazretlerini bulup ba'de ubûdiyetde devâmdır. Nitekim Kur'ân-ı Azîm'de “وما خلقت الجن والانس الا ليعبدون”⁸³⁴ buyrulmuştur. *İbn Abbâs radiyallâhu te'âlâ anhümâ* hazretleri “ليعريفون”⁸³⁵ diye tefsîr buyumuştur. Nefiyden sonra isbât kasr-ı ifâde eylediğinden “ما خلق له”⁸³⁶ irfândan gayri şey olmak ihtimâli olmaz ve hadîs-i kudside dahi “كنت كنزا مخفيا فاحببت ان اعرف فخلقت الخلق لاجلي”⁸³⁷ vârid olmuştur. Ve bu ma'rifetden murâd ulûm-ı zâhire ve kâl u kîl ile olan irfân değildir. Zîrâ o ma'rifet *ke'enlem yekûn* kabîlindedir. Zîrâ kudvetü'l-ulemâü'l-muhakkikîn ve ümdetü'l-füzelâi'l-müdakkikîn sâhibü't-tesânîfü'l-fâ'ika ve't-te'lifâtü'l-lâyika şânında üstâd-ı beşer hayât-ı âlem sultân-ı cihân şerîf-i millet dense sezâvâr olan *Cenâb-ı Hazret-i Seyyid Şerîf kuddise sırrıhu'l-latîf* cihânı ilmiyle ve te'lifâtıyla mâl-â-mâl etmişken *Hazret-i Şeyh Nûriddînü'l-Hâfi kuddise sırrıhu* meclis-i şerîfine resîde olmayınca rafzdan kurtulmadım. Ve dahi *Alâaddîn Attâr* hazretlerinin huzûruna varmadıkça Allâh'ı bilmedim buyurmuşlardır. *Mevlânâ Abdurrâhmanü'l-Câmî kuddise sırrıhu's-sâmî* kitâb-ı *Nefahâtü'l-Üns*'de *Muhakkik-i Şerîf*'in tercümesinde böylece beyân

⁸³⁴ Ben, cinleri ve insanları sadece bana ibadet etsinler diye yarattım. Zariyat, 56.

⁸³⁵ Bilinmek için.

⁸³⁶ Onu yaratmadım.

⁸³⁷ Ben gizli bir hazineydim, bilinmeyi sevdim ve insanları yarattım.

eylemiştir, nazar buyrula. Belki sülûk ve mürşîd-i kâmilin terbiyesi ile hâsıl olan ma'rifetu'llâhdır.

هرکه او را معرفت حاصل نشد

هیچ با مقصود خود واصل شد

Her ki o-râ ma'rifet hâsıl ne-şod

Hîç bâ-maksûd-ı hod vâsıl ne-şod

Her kimse ki mürşîd-i kâmil terbiyesi ile ma'rifetu'llâh hâsıl olmadı, aslâ ve kat'â maksûda vâsıl olmadı. Zîrâ maksûd-i aslî vuslat-ı ilallâhdır. Bu ise ma'rifet-i Hudâ'ya tevakkuf eder. Ma'rifet olmayınca maksûda nâ'il olmamış olur. (Mâ Hazar, 23a-23b)

هیچ جا و وقت سفر کس بو داعم نرسید

کافر از کعبه و از دیر مسلمان رفتم

Öyle acele ile sefer vakti gitdim ki dostlarımdan bir ferd bana Allâhu Te'âlâ selâmet versin, demeğe erişmedi. *Ka'be*'den kâfir ve kenîseden mü'min olarak râh-ı aşka gitdim. Ya'ni bir hayli müddet ashâb-ı riyâ ile câmi'de namâz eyledim ve mu'tekif oldum. Ba'dehu sâ'ik-i takdîr beni mürşîd-i kâmilin âsitânesine sevk edip ve anda şirk-i hafî olan riyâyı dahi terk edip mü'min-i muhlis oldum ve mürşîdimin himmetiyle âsâr-ı cezbe-i İlâhiyye bende âyân oldu ve râh-ı aşka sefere meyl-i küllî hâsıl olmağla oradan Müslümân olduğum hâlde râh-ı aşk-ı Hudâ'ya gitdim, demek ister. Bu sûretde *Ka'be*'den murâd, mesâcid ve *deyr*den mürşîd-i kâmilin hânkâhı olmuş olur. Zîrâ mecâz sûretinde hakikat söyleyenler mürşîd-i ârif-i billâhın makâmını gâh *deyr* ile gâh meyhâne ile ta'bîr ederler. *Deyr*, kenîse ma'nâsınadır. (Şerh-i Kasâid-i Mevlânâ Şevket, 92)

معرفت فانی شدن در وی بود

هرکه فانی نیست عارف کی بود

Ma'rifet fânî şoden der-vey büved

Her ki fânî nîst ârif key büved

Cenâb-ı Hazret-i Şeyh kuddise sırrıhu ma'rifetu'llâhı ta'rife ve hakikat-ı irfân ne idüğünü beyâna şürû' edip buyururlar. Asıl ma'rifet Cenâb-ı Hakk'da fânî olmak olur. Hakk'da fânî olmak kendini aradan kaldırmaktır ve her şeyi Hakk'a vermektir. Ve bir şeyi bir kimseden bilmeyip ve eşyaya dahi te'sîr vermemektir. Beyt:

Okur bu mısra'ı ehl-i harâbât

Ki “التوحيد السقاط الاضافات”⁸³⁸

Hulâsa-i mekâl *Lâ mevcûda illâllâh* ve dahi “الاشياء ما شمت رايحة الوجود”⁸³⁹ sırrına irmekdir. Kutb-ı Rabbânî mazhar-ı esrâr-ı Samadânî *Cenâb-ı Şeyh Seyyid Aziz Mahmud Hüdâyî* kuddise sırrıhu's-sâmî *El-Cem' ve't-Tefrîk* nâm risâle-i manzûmelerinde buyururlar ki:

Bir gün *Ebû Yezîd-i Bistâmî kuddise sırrıhu* hazretleri hasta olup buyurdular ki: Hakk'a yarar bir amelim yoktur illâ tevhidim vardır. Huzzâr-ı meclisten ba'zılar Azîz-i müşârün ileyhe evâsıt-ı hâli ise terbiye olarak, eğer intihâ-yı hâli ise küstâhlık olarak dediler ki “sen bir gün süd dedin ve benim yüreğimi süd ağrıtdı dedin ağrıyı süde verip Hakk'a virmedin. Sen böyle olunca sende nice tevhid olur. Zîrâ tevhid-i hakîkî her şeyi Hakk'a vermektir.”

Mısra-i sâninin ma'nâsı: Her kimse ki fenâ fi'llâh değildir. Kaçan ârif-i bi'llâh olur, olmaz demektir. Bu irfân bâlâda beyân olunduğu gibi ancak mürşîd-i kâmil vasıtasıyla sülûka tevakkuf eder. Ulûm-ı zâhire ile olmayacağı iclâ-yı bedîhiyyâtıdır. *Vey* vavın fethiyle zamîrdir, Cenâb-ı Hakk'a râci'dir. (Mâ Hazar, 23a-23b)

⁸³⁸ Tevhid bütün izafelerden sıyrılmaktır.

⁸³⁹ Varlık birgün yok olacaktır. Bugün var, yarın yok.”

هرکه پیش صالحان خدمت کند

ایزدش با دولت و حرمت کند

Her ki piş-i sâlihân hidmet küned

Îzideş bâ-devlet u hurmet küned

Her kimse ki sâlihlerin önünde hidmet eyler, Allâhu Te'âlâ anı devlet ile ve hürmet ile eyler. Erbâb-ı tarîkat indinde hidmet tarîkin rûkn-i a'zamıdır. Bir mürîd ki şeyhine ve bir şâkird ki üstâdına ez-dil ü cân hidmet eyler, iki âlemde behrever olacağına şübhe yoktur. Ve niçesini dahi görmüşüzdür. *Şâhîdî râhimehullâh* buyururlar ki mısra:

Et üstâda hidmet sâkın olmağıl loş

Tenbel oluna lisân-ı Türkî'de *loş* derler. (Mâ Hazar, 26a)

برتن عوران که بخشد جامه

حق دهد اورا ز رحمت نامه

Ber-ten-i ûr ân ki bahşed câmei

Hak dehed o-râ zi-rahmet nâmei

Çıplak tene ol kimse ki bir urba bağışlar, ya'ni uryânı giydirir, Allâhu Te'âlâ hazretleri ana fazl u rahmetinden cehennemden âzâd olmak için bir aşk-nâme verir. Hâsılı uryânı giydirmek nârdan âzâd olmağa sebep olur, demektir. *Ûr* ayn harfinin zammıyla çıplak ve *câme* urba ve *nâme* berât ma'nâsınadır.

Kibâr-ı meşâyih-ı hulûsiyyeden *Abdü'l-Ahad Nûrî* aleyhi rahmeti'l-Bârî hazretleri Cum'a günü *Süleymâniyye Câmi'*inde va'z ederken bir uryân gelip yâ Şeyh beni giydir, diye nidâ edince Şeyh-i müşârun ileyh cemâ'ata nazar birle hitâb buyurup bunu ilbâs eden var mı dediler. Herkes ser-fürû etdikde size teklîfim şeyh

tamâ' etmiş, îsâr etmedi ve bu hayrı kendi kapdı demesinler için idi diyerek kürsîden inip ve soyunup camî' libâsın ana ilbâs buyurdular ve kendileri mürîdinin abâsını giydiler ve hânkâhına o vechle teşrîf buyurdular, *kaddesallâhu sırrahu'l-'azîz*. (Mâ Hazar, 27a-27b)

Fâtih Sultân Muhammed Hân Gâzî hazretleri ile *Ak Şemseddîn* hazretleri pilav yerler imiş. Sultân Muhammed buyurmuşlar ki sizin velî olduğunza şübhe yoktur. Bu ta'âmda şübhem vardır. Velî dahi şübheli ta'âmı yemez. Bunun tevfiği nice olur? *Hazret-i Şeyh kuddise sırruhu* buyurmuşlar ki Allâhu Te'âlâ bu ta'âmın içinden helâlini bana ve harâmını sana yedirmeye kâdirdir. Sultân Muhammed Hân buyurmuşlar ki helâl tatlı olur, senin önünden yiyelim ve pilav sahanını çevirmişler. *Hazret-i Şeyh kuddise sırruhu* tebessüm buyurmuşlar. Sultân Muhammed yine güldünüz, buyurmuşlar. Cevâbında Subhânallâh karnım aç idi ve önümde helâl kalmadı idi, terk edecek idim. Cenâb-ı Hakk Şeyh karnını doyursun diye helâlini önüme tasrîf etdi buyurmuşlar. (Mâ Hazar, 28a)

هرکه او باصالحان همدم شود

در حریم خاص حق محرم شود

Her ki o bâ-sâlihân hem-dem şeved

Der-harîm-i hâs-ı Hak mahrem şeved

Her kimse ki o adam sâlihler ile ve iyiler ile hem-dem olur. Hakk Te'âlâ'nın harem-i hâsında mahrem olur, ya'ni vâsılın zümresinden olur. Bu kadar evliyaullâh kemâlât u merâtibi şeyhlerine mukârenet ile buldular. (Mâ Hazar, 35b)

هرگز نشود برق ز فانوس حصاری

از خود نتوان کرد جهان گذرانرا

Hergiz ne-şeved berk zi-fânûs-ı hisârî

Ez-hod ne-tüvân kerd cihân-ı güzerân-râ

Aslâ hisârda yakdıkları fenârdan ve onun fitîlesinden yıldırım olup fânûsu pâreleyip taşra çıkmaz. Böyle olunca mürşidsiz ve şeyhsiz dünyâyı kendi kendine terk ve insân-ı kâmil olmak mümkün değildir. Zîrâ insân dahi hisâr fenârına benzer fitîle-i meş'ale fânûsda mahbûs olduğu, insân dahi beşeriyette habs olunup azâd olması ve hayvânîyetden kurtulması mürebbiye muhtâçdır.

Alâmet-i mef'ûl *cihâna* merbûtdur ve bunda *güzerân* terk edici ma'nâsındır. Ba'zı nüshâda *ne-fânûs* yerine *be-fânûs* ve *ez-hod* yerine *bâ-hod* vâki' olmuştur. Bu sûrette ma'nâ aslâ bozulmaz.

Yıldırım fânûsda mahbûs olmaz, belki fânûsu pârelense. Dünyâ dahi yıldırım gibi olmağla seninle beraber habs olunmuş olmaz. Belki seni pâreleyip senden cüdâ olsa gerekdir. Beyhûde cihânı ben zabt ederim hülyâsına düşmeyesin.

Bu beytde dünyâyı serî'ü'z-zevâl olmakda yıldırıma ve beden-i insânîyyeyi zabta kâdir olmamakda fânûsa teşbîh eyledi. (Gencîne-yi Maârif, 2b-3a)

هزاران عقده چون انکور دردل داشتم صائب

بيك پيمانه مي كرد ساقی حل مشکلیها

Hezârân ukde çün engûr der-dil dâştem Sâ'ib

Be-yek peymâne-i mey kerd sâkî hall-i müşkilhâ

Nice bin ukde üzüm dânesi gibi gönülde ey *Sâ'ib*, tutmuş idim ve çok müşkilim var idi ki hall olunmaz. Bir kadeh şarâbla sâkî müşkillerimi halletti. Ya'ni çok şübhelerim var idi. Şeyhim ve mürşidim bir cüz'î bâde-i aşk-ı İlâhî sunmağla beni o şübhelerden kurtardı. İşte aşk-ı cüz'inin hâli budur, var küllîsini kıyâs eyle, buyurmak isterler.

Yâhûd *engûrdan* murâd üzüm salkımı demek ola. Zîrâ üzüm salkımında hayli ukde-i dâneler olmak hasebiyle müşkil sâhibi adama benzedi. Binâberîn kendini sâhib-i eşkâl olmada üzüm salkımına teşbîh etdi. (Gencîne-yi Maârif, 3b)

تماشايي عيار ناز خوبان را مي داند

که نتوان بي کشيدن يافت زور هر کمانی را

Temâşâyî ayâr-ı nâz-ı hûbân-râ çe mî-dâned

Ki ne-t(ü)vân bî-keşîden yâft zûr-ı her kemânî-râ

Güzellere âşık olmayarak esnâ-yı râhda ve yâhûd bir meclisde nezâret edici ve bakıcı kimse güzellerin cilvesinin ayâr ve mikdârını ne bilir ve şu güzellik şîvesinin mikdârı şudur ve bu güzelin şîvesinin mikdârı budur, bundan ne anlar? Ya'ni bilmez ve anlamaz demektir. Belki bundan güzellere âşık olanlar ve güzel sevmekde mâhir olanlar anlarlar. Zîrâ her şeyi erbâbı bilir. Mısrâ':

Güzel sevmekde zâhid müşkîlin var ise benden⁸⁴⁰ sor

Görmez misin zîrâ her kemânın kuvvetini çekmeksiz mücerred şöyle bakmak ile yâhûd kemân-keş olmadıkça ve tîr-endâzlıkda mahâret kesb etmedikçe bulmak ve anlamak mümkün değildir. Bunun gibi güzellerin aşkına giriftâr olmadıkça ve meydân-ı âşkda çok vakit bulup gezmedikçe hangi güzelin nâz u şîvesi a'lâdır ve hangisi onun dînundadır bilmek mümkün olmaz.

Bu beytin ma'nâ-yı bâtînîsi oldur ki: Bir kimse derviş ve sâlik-i râh-ı Hudâ olmadıkça ve Cenâb-ı Hakk'ın meydân-ı aşkında at koşdurmadıkça kim mürşid-i kâmilidir ve kim mürâfidir ve kim iyidir ve pesdir, bunları bilmek anlamak mümkün olmaz. Görmez misin avâm-ı nâs nice mürâfleri meşâyih-i vâsılîn zann ederler ve nice muhlisleri mülhid ve zındıkdır diye i'tikâd ederler. Hâlbuki emir ber-akstir.

Menkûldur ki: *Zünnûn-ı Mısrî kuddise sırruhu* hazretlerinin asrında çok büyük kimseler ilhâdına zâhib olmuşlar. İrtihâli günü bir nev' kuşlar ki, aslâ öyle kuş görülmemiş, cenâzesine halk ile beraber hâzır olmuşlar ve cümle nâsa o kuşlardan ta'accüb ve azîm dehşet gelmiş ve melâike-i kirâm olduklarını herkes cezm etmiş ve

⁸⁴⁰ Beytin doğrusu şöyledir: "Güzel sevmekde zâhid müşkîlin var ise bizden sor"

841 ذو النور حبيب الله من الشوق قتيل الله yine seng-i mezârına kudretten ve âlem-i gaybdan yazılmış. Halk bunu gördükde mahv etmişler. Yine yazılmış ve yine tecrübe için mahv etmişler. Yine tekrâr yazılmış, ba'de cümle nâs velâyet ü kerâmetini makarr u mu'terif olmuşlar. *Nefahâtü'l-Üns* nâm kitâbda mestûrdur ki *Hazret-i Zünnûn kuddise sırruhu* buyurmuşdur: سه سفر کردم و سه علم اوردم اول علمي که بیاوردم خواص و عوام پزیرفتند و دوم علمي که اوردم خواص پزیرفتند نه عوام و سیم علمي را که آورده ام نه خواص و نه عوام پزیرفتند 842 (Gencîne-yi Maârif, 5a-5b) 843 فبقیت شریدا طریدا وحیدا قدس الله سره العزیز 842 پزیرفتند

فدای نیکبختان هر که شد از نیکبختان شد

هما منشور دولت میکند هر استخوانی را

Fedâ-yı nîk-bahtân her ki şod ez-nîk-bahtân şod

Hümâ menşûr-ı devlet mî-küned her üstühânî-râ

Her kimse ki iyi bahtlılara ve evliyâ-yı kirâma fedâ oldu ve mâl u cânını bezl eyledi. O dahi nîk-bahtlılardan oldu. Görmez misin Çehâr Yâr-i Güzîn *rıdvânüllâh aleyhim ecma'in* kendilerini Resûl-i Kibriyâ *aleyhi ekmelü't-tahâyâya* fedâ eylediler ve devlet ü sa'âdet buldular. Ve sâ'ir evliyâ-yı kirâm dahi mürşidlerine fedâ-yı nefis etdiler ve makâm-ı kurba yol buldular.

Bu müdde'aya irsâl-i mesel olarak buyururlar ki: Görmez misin *Hümâ* kuşu her yediği kemiği devlet ü sa'âdet neşr olunmuş eder? Zirâ o kemik eczâ-yı *Hümâ*'dan olur ve *Hümâ*'nın kendi ayn-ı devlet olmağla yediği kemikleri menşûr-ı devlet etmiş oldu. Beytden garaz evliyâ-yı kirâmın mukârenetine tergîbdir. Kemik şeyh-i hakîr iken, *Hümâ* gibi kuşa mukârenetle menşûr-ı devlet olduğu gibi, sen dahi evliyâ-yı kirâmın mukârenetiyle menşûr-ı devlet olursun, demeği murâd ederler. (Gencîne-yi Maârif, 6a)

841 Şevkten dolayı Allah'ın öldürdüğü, Allah sevgilisi Zünnûn.

842 Üç sefer yaptım ve üç âleme gittim. Birinci âlem ki ulaştım. Avâm ve havâsı kabûl etmişlerdi. İkinci âleme ulaştım, havâsı kabûl etmişlerdi, avâmı etmemişlerdi. Ve üçüncü âleme ulaştım, ne avâmı ne havâsı kabûl etmişlerdi.

843 Sürgün, kovulmuş, tek başıma kaldım. Allah onun aziz sırrını kutsasın.

دربیبان طلب راهبري نیست مرا

سر پرواز ببال دکري نیست مرا

Der-beyâbân-ı taleb râhberî nîst merâ

Ser-i pervâz be-bâl-i digerî nîst merâ

Hakk *celle ve alân*ın talebi sahrâsında ve sülûkda bana bir mürşid yoktur. Belki kendi kendime râh-ı sülûk etmişimdir. Zîrâ gayrın kanadıyla bana uçmak sevdâsı yoktur.

Binâberîn mürşid ittihâz etmedim, demektir. Eğer bir şeyhe mürîd olsam seni ben insân etdim diyerek kâlen yâhûd hâlen imtinân eder. Ben ise minnete tahammül edemem. İyisi Allâhu Te'âlâ hazretlerini kendim yalnız aramaktır. (Gencîne-yi Maârif, 10a)

از کلشنی که سرو تو دامن کشان رود

بیطاقتی ز ریشه برارد نهال را

Ez-gülşenî ki serv-i tü dâmen-keşân reved

Bî-tâkatî zi-rîşe ber-âred nihâl-râ

Bir gülşenden ki senin servin nâz ederek ve hırâmân olarak gider, tâkatsizlik o bâğçede olan ağaçları kökünden koparır ve cümlesi senin ser gibi olan vücûdunun arkasında bâğdan dışarı giderler; ya'ni ey mürşid-i kâmil bir meclis-i muhabbetden ki sen gidersin. Nihâl gibi olan uşşâk, tahammül edemeyip senin arkada hangi memlekete azm edersen oraya giderler ve seni terk ihtimâlimiz yoktur, demektir. (Gencîne-yi Maârif, 13a-13b)

مکذر حسن ترک درکوشمال دل

دست دکر بود کمر پهلو دار را

Me-güzer hüsn-i Türk der-güşmâl-i dil

Dest-i diger büved kemer-i pehlû-dâr-râ

Mahbûbun hüsnünden geçme ve bir şeyhe mürîd olmağa himmet eyle ve sûfîler gibi bilâ-mürşid râh-ı Hakk'a sâlik olma. Zîrâ kalbi terbiye ve tasfiyede enli kaşın başka kuvveti vardır. Ya'ni kişi her ne kadar kendi kendine amel edip hayır bulur ise de mürşid-i kâmilin kaşının terbiyesi başkadır. Per ü perdir ol, demek ister.

Kaşla terbiye şâyi' olmağla terbiyeyi kaşa verdi. Ve bunda *kemerden* murâd, kaş demektir ve *pehlû-dâr* enli demektir ve dahi *Türk* mahbûbe derler. Bu makâmda insân-ı kâmil murâd olunur. (Gencîne-yi Maârif, 18a)

اي خم زيپرده پوشی ما در کذر که تاک

زنجیر پاره کرد ز زوري شراب ما

Ey hum zi-perde pûşî-i mâ der-güzer ki tâk

Zincîr pâre kerd zi-zorî şarâb-ı mâ

Ey küb! Sen bizim perde-i inebde mestûr olduğumuza bakma ve bana gelip bende pişmedi ve bâde olmadı, demekden geç. Zîrâ asma, bizim şarâbımızın kuvvetinden zincirini pâre pâre eyledi.

Beytten murâd budur ki: Ey insân-ı kâmil! Sen deme ki bizden gelip terbiye görmedi ve bâdelik mertebesini bulmadı. Böyle olunca *Sâ'ib* hâm u nâ-puhtedir. Zîrâ biz perde-i inebde iken yine kâmil idik ve mâder-zâd-ı âşıkız. Niteki *İbn-i Fâriz kuddise sırruhu Kasîde-i Hamriyye*'sinin evvelinde buyurmuşdur:

شربنا علی ذکر الحبيب مُدَامَةً

844 سکر نابها من ق بل أن يُخَلَقَ الْكَرْمُ

⁸⁴⁴ Sevgiliyi anarak şarap içtik / Onunla sarhoş olduk, daha şarap yaratılmadan.

Hülâsa-i makâl, âşıkân-ı Hudâ iki nev'dir: Bir nev'i, mâder-zâd-ı âşık olmağla terbiyeye muhtâc olmaz. Ve bir nev'i, mâder-zâd-ı âşık olmamak hasebiyle mürşid-i kâmilin terbiyesine muhtâc olur.

Nâzım merhûm nev'-i evvelden olmağı da'vâ edip binâberîn terbiye ve tezkiye-i nefis için bir kimseyi mürşid ü şeyh ittihâz etmemişler. Ve mürşid-i kâmil dahi *Sâ'ib*'i terbiye görmeyip bir nâ-puhte sâlik zann etmesin. Bu beyti insân-ı kâmilin zannına cevâb olarak buyurdular. (Gencîne-yi Maârif, 20b)

حلقها دركوش سرو از طوق قمري ميكشد

كر بگلشن ره فند سرو خرامان ترا

Halkahâ der-gûş-ı serv ez-tavk-ı kumrî mî-keşed

Ger be-gülşen reh fütêd serv-i hırâmân-ı terâ

Eğer gülistâna senin serv-i hırâmân gibi cesedinin yolu düşer ise gülşende misli olmadığından, bununla şeref bulayım, diye gülşen kumrunun tavkından senin servinin kulağına halkalar çeker. Ve senin serv-i hırâmân gibi bedenini gülşen kendinde zabt murâd eder. Hâsılı evliyâ miyânında gülşen-i âlemde mislin yokdur ve senin gibi nâz u şîveli mürşid olamaz, demektir. (Gencîne-yi Maârif, 28a)

خمار آلوده يوسف به پيراهن نميسازد

زييش چشم من بردار اين ميناى خالى را

Humâr-âlûde-i Yûsuf be-pîrâhen nemî-sâzed

Zi-pîş-i çeşm-i men ber-dâr in mînâ-yı hâlî-râ

Hazret-i Yûsuf aleyhisselâmın âşığı ve vâlid-i mâcidi *Hazret-i Ya'kûb aleyhisselâm* fakat *Yûsuf aleyhisselâmın* gömleği ile kâni' olmaz. Belki ma'şûku *Hazret-i Yûsuf* u ister ve onun mülâkâtını re'yü'l-ayn arzu eder. Ben dahi râh-ı aşkda

Ya'kûb-sîretim. Böyle olunca ey sâkî, benim gözümün önünden bu bâdeden hâlî olan sürâhîyi kaldır. Boş ve hâlî mînâ benim neme gerekdir.

Ya'ni böyle aşk u muhabbetden hâlî kalb istemem. Bunu, ey sâkî-i ezel yâhûd ey mürşîd-i kâmil, bâde-i aşk ile dolu eyle diyerek, Vâcib Te'âlâ hazretlerinden yâhûd şeyhinden mînâ-yı kalbin aşk ile leb-â-leb olmasın niyâz eder. Bu beytde mînâyı *pîrâhen-i Yûsuf aleyhisselâma* ve *bâdeyi Hazret-i Yûsuf aleyhisselâma* teşbîh buyurdular. (Gencîne-yi Maârif, 4b)

فتنه مژگان او کفتم شود از خواب کم

خواب سنکین شد فسان ان دشنة خونريزرا

Fitne-i müjgân-ı o goftem şeved ez-hâb güm

Hâb-ı sengîn şod fesân ân deşne-i hûn-rîz-râ

Kendi nefsimde dedim ki o yârin kirpiğinin fitnesi uykudan eksik olur ve uyanık iken fitne-i müjgânına tahammül olmaz. Vaktâ ki yâr uyudu. Keennehu hâb-ı sengîni o kan dökücü hançer-i müjgânına bileği taşı oldu ve hançer-i müjgânı bilendi ve ziyâde keskin oldu ve fitnesi arttı. Zannetme ki müjgânının te'sîri vakt-i bîdârîde zâhir ve vakt-i hâbda zâ'ildir.

Ma'nâ-yı hakîkisi der idim ki; şeyhimizin sahvında nigâh ve iltifâtında ve dahi vahdet-âmîz kelâmında te'sîr vardır. Eğer mertebe-i mahv u istiğrâka varsa kendi hâliyle meşgûl olmağla bu hâl ve bu te'sîr olmaz. Vaktâ ki mahva varıp ve Hakk'la olduğu hâlde gerek nigâhında ve gerek kelâmında te'sîr dahi ziyâde oldu, demektir. (Gencîne-yi Maârif, 9b)

ستمکران برياضت نميشوند ملايم

که دل چله نشيني نکشت نرم کماترا

Sitemgerân be-riyâzet nemî-şevend mülâyim

Ki dil zi-çille-nişînî ne-geşt nerm kemân-râ

Zâlimler riyâzet ve dervîşlik sebebiyle kalbleri mülâyim ve merhametli olmazlar. Ya'ni her ne kadar mülûk ü vüzerâ ve âyân-ı devlet bir şeyh-i kâminden bî'at etseler ve râh-ı sülûkda sa'y ü ihtimâm gösterecekler, kalblerine merhamet gelmeyip fukarâ vü zu'afâya adl ü dâd edemezler ve kalblerinden kasvet zâil omaz.

Zîrâ görmez misin çille-nişînlükden kemânın kalbi mülâyim olmadı? Zaleme dahi kemân gibi olmağla riyâzet ve evrâd ü ez-kâr ile kalbleri mülâyim olmaz ve salâh u terbiye bulmazlar. Mısrâ'-ı sâni, hem illet ve hem irsâl-i meseldir. Keennehu yâ bu kadar hayvânâtı vurmak sebebiyle zalemeden oldu, çilleye girdi. Çilleye girmesinin ma'nâsı, kendine giriş takılıp *çille-nişînli* gibi iki kat olmasıdır. Böyle iken yine zulmünden fâriğ olmayıp gerek insânı ve gerek hayvânı vurup öldürmekden hâlî olamadı ve çille-nişînlük ve dervîşlik aslâ kendine fâ'ide vermedi. Fi'l-vâki' *Sâ'ib* merhûmun buyurduğu gibidir.

Zîrâ asrımızda *Hâlet Efendi* ve *Pertev Paşa* ve bunların emsâli, ricâl-i Devlet-i Âliyye'den ve vüzerâdan çok kimseler gördük ki dervîşlik taslarlar idi. Hâl böyle iken gerek Devlet-i Âliyye'den ve gerek fukarâya etmedikleri zulüm ve ekmedikleri tohm-ı fesâd kalmadı. Elân bitmektedir ve ibâdullâh zarar görmektedir. Dervîş olmayan vüzerâ onlardan insâflı ve merhametli çıkdılar ve tarikâte intisâbları dahi ancak mâl u câh içindir. *Hezele humu'l-lâhu Te'âlâ*⁸⁴⁵ (Gencîne-yi Maârif, 11a)

میان اگر نکتی باز اختیار از تست

بحق خنده کل کز جبین کره بکشا

Miyân eger ne-künî bâz ihtiyâr ez-tüst

Be-hakk-ı hande-i gül k'ez-cebîn gireh be-küşâ

Sırr-ı hakîkatin âşikâre olduğunu ba'de't-taleb yine şeyhin irâdesine teslîm olduğunu beyân edip derler ki: Miyânını eğer açmaz isen ve sırr-ı hakîkati keşf etmez

⁸⁴⁵ Allah onları başarısız kılsın.

isen irâde senindir; ona bizler karışmayız. Lâkin gülün gülmesi hakkı için alnından ukdeyi feth eyle. Ve bize çîn-i cebîn etme ki, tecellîmiz yokdur ve seni güler yüzlü bulalım.

کره بهستی موهوم چون حباب مزن

بکیر ناخنی از موج و این کره بکشا

Gireh be-hestî-i mevâm çün habâb me-zen

Be-gîr nâhunî ez-mevc ü în gireh be-küşâ

Habâb gibi mevâm olan vücûduna ukde vurma, bahrin mevcinden bir tırnak al ve ukde-i vücûd-ı mevâmîyi onunla aç. *Habâb*, *hânın* fethiyle su üzerinde olan kabarcığa derler ki düğüm gibidir. Habâb ziyâde za'îf olmağla vücûd-ı mevâmı ta'bîr eyledi ve nefis-i habâb dahi ukdeye benzediğinden keennehu vücûd-ı mevâmisine kemâl-i muhabbeti olmağla düğüm vurmış gibi oldu. Senin vücûdun kemâliyle za'îf olmağla habâbın vücûduna benzer. Sen dahi vücûd-perest olup "Ammân vücûdum zâ'il olmasın" diye habâb gibi düğüm eyleme, demektir.

Çünkü düğüm tırnakla hâl olunur. Binâberîn mevc dahi tırnağa şebîh olduğundan mevcden bir tırnak tut, dedi. Hâsıl-ı kelâm insân-ı kâmilden bir tırnak al ve vücûd-ı mevâmîye vurduğun ukdeyi hâl eyle ve ten-perver olmakdan geç, buyurlar.

İşbu beytde *mevc*den murâd, bahrdır ve bahrdan murâd, insân-ı kâmildir. Mevc üvânıyla ta'bîri tırnağa münâsebet hâsıl olsun içindir ve tırnakdan dahi kudret murâd olunur. Fi'l-vâki' şeyh-i kâmilin himmeti vücûddan insânı geçirir. (Gencîne-yi Maârif, 22a-22b)

کاش بند حیرتی بردست کل چین میکداشت

ان که میبندد بروی من در کلزار را

Kâş bend-i hayretî ber-dest-i gül-çîn mî-güzâşt

Ân-ki mî-bended be-rûy-i men der-i gülzâr-râ

Kaşki hayrat bendini gül devşiricinin eline terk edeydi ve gül-çînin eli bağlanmış olaydı. O kimse ki benim üzerine gülzârın kapısını kapar ve kemâl-i hayretimden beni gülzâra koymaz. Zîrâ ben gülzârda hasâret etmem. Lâkin gülçîn bütün gülleri devşirir ve gülistânı harâb eder. Hâsılı bizim şeyhimiz beni gülzâr meclisinden tard edeceğine ya'ni ecnebî münkerleri tard etseler dahi ziyâde a'lâ olur idi, demekden ibâretdir. (Gencîne-yi Maârif, 31b)

از فروغ کوهر خود زود صاڈرا ز عشق

مي كذار د نعل در اتش لب اظهار را

Ez-fürûg-ı gevher-i hod zûd Sâ'ib-râ zi-aşk

Mî-güzâred na'l-der-âteş leb-i izhâr-râ

Kendi gevherinin ziyâsından Sâ'ib aşk sırrının izhâr-ı lebini na'l-der-âteş, ya'ni bî-karâr olduğu hâlde tîz terk eder. Ya'ni Sâ'ibin gevher-i istîdâdının o mertebede ziyâ vü şa'sa'sı vardır ki esrâr-ı aşk o kabiliyyet ve isti'dâdı gördükde râz-ı aşkın leb-i izhârı sabr u karâr edemeyip, cemi' esrârını Sâ'ib'e fâş eyledi. Sâ'ib dahi esrâr-ı aşkın cümlesine âgâh oldu.

Nitekim bir üstâd-ı kâmil bir şâkirtde şa'sa'lı mâye-yi isti'dâd gördükde onu okutmağa tâlib olur ve bir şeyh-i kâmil bir müridde kabiliyyet fehm edince onu terbiyeye tâlib olur. Bunun gibi Sâ'ibin dahi esrâr-ı aşk gevher-i isti'dâdını gördükde leb-i izhârı bî-karâr olup bütün esrâr-ı aşkı kendine fâş eylemiş. Beytden murâd kendi isti'dâdının kemâlini beyândır. (Gencîne-yi Maârif, 31b-32a)

4.3.6. ABDÂL

Birinin yerine geçmek, değiştirmek, karşılık anlamlarına gelen “bedel” kelimesinin çoğuludur. Nefislerini ruhlarına bedel ettikleri, diledikleri zaman diledikleri yerde kendilerine bedel bir cesetle görünebildikleri, yahut erenlerden biri ölünce Allah tarafından bir başkasının onun yerine geçirilmesi dolayısıyla Hakk

âşıklarının bir kısmına abdâl denilmiştir. Bunlar kırk ya da yedi kişidir. Ama kelime daha sonra tekil anlamda kullanılmıştır. “Ricâlü'l-gayb” olarak da bilinirler. Dünyanın her anında abdâllar mevcuttur. Bunlar az konuşan, az yiyen ve az uyuyan halktan ayrı ve gezgin olarak yaşayan düşkünlere yardım eden, yağmur duâsı ederek yağmur yağdırabilen, ülkeyi felaketlerden koruyan, İslâm ordularına yardım eden kişiler olarak bilinir. Bir anda, ayrı yerlerde bulunabilirler. Allah’ın sevgili kullarından kabul edilirler ve herkesten yardım görürler. Abdâl kelimesi, evliyâ ve derviş yerine kullanıldığı gibi Mevlevî abdâlı, Bektaşî abdâlı gibi tamlamalar da kurar.⁸⁴⁶

XII. asırda yalın ayak, başı açık gezgincilik yapan dervişlere de abdâl denilirdi. Derviş Farsça, fakir, dilenci, dünyadan yüz çeviren, kendini Allah’a veren kişi anlamlarına gelir. Tarîkât mensublarının çoğu fakir olduğu için, bu isimle anıldığı ileri sürülür. Ancak hakikî derviş, kimseden birşey istemez ve istememesi tarîkât kuralıdır. Mevleviyye ve Rıfâiyye tarîkâtlarından öğrendiğimiz kadarıyla, bir derviş üst üste üç gün açlık çekmeden, bir başka kimseden yiyecek isteyemez. Tasavvuftaki manâsıyla, bir şeyhin terbiyesi altında bulunan kişi demektir. Hz. Muhammed için de kullanılan "derviş-i sultan-ı dil" tâbiri, padişah gönüllü fakir anlamına gelir. Alçak gönüllü, Ârif, kanaatkar kimselere de, derviş-meşreb denir.⁸⁴⁷

Bunlar ellerindeki keşküllerle dilencilik yapan, dilendikleri şeyleri yolları üzerinde uğradığı tekkelere hediye olarak sunan, bıyık, saç ve kaşlarını usturayla traş eden ve göğüslerinde “Ali” yazısı veya “Zülfikâr” resminin dövmesi bulunan dervişlerdir. Şiî Bâtınî inançları taşıyan ve nefislerini terbiye için dilenciligi câiz gören bu dervişler abdâlân, Abdâlân-ı Rûm gibi adlarla da anılırlardı.⁸⁴⁸

⁸⁴⁶ Pala, “Abdâl” mad., 2007, s. 2.

⁸⁴⁷ Cebecioğlu, “Derviş” mad., 2009, s. 61.

⁸⁴⁸ Pala, “Abdâl” mad., 2007, s. 2.

Mehmed Murad Nakşibendî, Pend-nâme şerhinde, dervişleri şöyle anlatır:

در تنای درویشان

(DER-SENÂ-YI DERVÎŞÂN)

کر ترا عقلست بادانش قرین

باش درویش و بدرویشان نشین

Ger terâ aklest ve bâ-dâniş karîn

Bâş dervîş ü be-dervîşân nişîn

Evvelâ ma'lûm ola ki dervîşden murâd târik-i dünyâ u sâlik-i râh-ı Hudâ olan zevât-i kirâmdır. Yohsa bizim gibi bir alay ehl-i hevâ u mâ'il-i sıyt u sadâ olan kimesneler değildir. Nitekim *Cenâb-ı Hazret-i Şeyh kuddise sırruhunun* kelâm-ı şerîfinden malûm olur. Ma'nâ-yı beyt *ger akl-ı terâ hest* takdîrinde olarak senin aklın var ise ve aklın ilmîne mukârin ise dervîş ol ve dervîşân ile otur. Ya'ni sâlik ol ve ehl-i sülûk ile ülfet edip ashâb-ı dünyâdan i'râz eyle. Nitekim Kur'ân-ı Azîm'de Cenâb-ı Kibriyâ ⁸⁴⁹ "وكونوي مع الصادقين و اعرض عن تولى عن ذكرنا" buyurmuşdur. Dervîş lügatde fakîr demekdir. Sonra erbâb-ı terk u tecrîde ve ashâb-ı sülûka isti'mâl olunmuşdur.

همتشیني جز بدرویشان مکن

تا تواني غيبت ايشان مکن

Hem-nişînî cüz-be-dervîşân me-kün

Tâ tüvânî gıybet-i îşân me-kün

⁸⁴⁹ Şu halde sen, Bizim zikrimize sırt çeviren ve dünya hayatından başkasını istemeyenden yüz çevir. Necm, 29.

Dervîşlerden gayrısı ile berâber oturuculuk eyleme. Kâdir olduğun kadar anları gıybet u zemm eyleme. *Hem* ma'iyyet ma'nâsını ifâde eder. *Cüz* zamm-ı cîm ile gayri ma'nâsınadır.

حب درویشان کلید جنت است

دشمن ایشان سزای لغت است

Hubb-ı dervîşân kilîd-i cennetest

Düşmen-i îşân sezâ-yı la'netest

Dervîşleri sevmek ve muhabbet etmek cennet-i a'lânın anahtarıdır. Ve bâb-ı Firdevsin küşâdına sebebdir. Nitekim ba'zı ârifîn⁸⁵⁰ حب المساکین مفتاح الجنة buyurmuşdur. Dervîşlerin ululuğuna ashâb-ı suffe *ridvânullâhu te'âlâ aleyhüm ecmâ'in* hazretlerinin nezd-i Hudâ vü Cenâb-ı Resûl-i Kibriyâ'da olan kadr u şerîfleri kifâyet eder. *Yazıcı-zâde* kuddise sırrihunun *Muhammediye* nâm kitâbında *fi-beyân-ı ashâb-ı suffe* bahrına nazar oluna. Ma'nâ-yı mısra'-ı sâni dervîşlerin düşmanı ve hasmı Allâhu Te'âlâ'nın bu'dına lâyıkdır. Yâhûd la'netullâhu aleyh denmeğe sezâdır. *Kilîd* kâfın fethiyle miftâh ve *la'net* masdar olarak *bu'd* ma'nâsınadır.

پوشش درویش غیر دلک نیست

درپی کام و هوای حلق نیست

Pûşîş-i dervîş gayr-ı delk nîst

Der-pey-i kâm u hevâ-yı halk nîst

Dervîşin urbası eski köhne libâsın gayri değildir. Mahlûkun hevâ vü hevesi ve murâd u maksûdu olan dünyânın izinde değildir. *Fe'izâ kâne kezâ* bu misillü zevât-ı kirâma husûmet bir vechle lâyıq olamaz.

⁸⁵⁰ Dervîşleri sevmek cennetin anahtarıdır.

مرد ره در بند قصر و باغ نیست

در دل او غیر درد او داغ نیست

Merd-i reh der-bend-i kasr u bâg nîst

Der-dil-i o gayr-ı derd u dâg nîst

Dervîş olan dünyânın köşkü ve bağı ve bahçesi sevdâsında değildir. Dervîşin kalbinde Allâh'ın derd u aşkınin gayri bir şey yokdur. Ve dervîşliğe lâayık olan dahi ancak budur.

مرد تا نهد بفرق نفس پای

ره کجا یابد بدرکاه خدای

Merd tâ ne-n(i)hed be-fark-ı nefş pây

Reh kücâ yâbed be-dergâh-ı Hudây

Âdem nefş-i emmârenin tepesine ayak koymadıkça, ya'ni nefsiyle ber-vech-i kemâl mucâhede edip nefşini maglûb etmedikçe Cenâb-ı Kibriyâ'nın dergâh-ı ma'nevîsine kanda yol bulur ve vâsıl-ı Hakk olur. *Ne-nihed* kelimesinde nûn-ı sâniyye zarûret-i vezin sâkin okuna. *Fark* fânın fethi ve rânın sükûnuyla tepe ma'nâsındadır. *Kücâ* istihfâm-ı inkârîdir. Türkçe'de kanda ta'bîr olunur.

کر عمارت را بری بر آسمان

عاقبت زیر زمین کردی نهان

Ger imâret-râ berî ber-âsumân

'Âkabet zîr-i zemîn kerdî nihân

Cenâb-ı Şeyh-i Bozorgvâr kaddesallâhu sırruhu tâ'ife-i dervîşânı senâdan sonra dervîş olmağa tergîb buyurup ehl-i dünyâyâ hatâyâ buyurlar ki ey tâlib-i

dünyâ-yı deniyye! Eğer sarây-ı dünyâyı âsumân üzre iledirsen ve ebniyye-i refi'alar binâ edersen âkibet ölüm geldikde yeraltına gizli olursun. Ve nâm u nişânından eser kalmaz. Bu sûretde sarây-ı ferah-fezâ binâ etmede ne fâ'ide vardır. Nite *Şeyh Sa'dî Şirâzî rahimellâh* buyurur. Beyt:

چو اهنك رفتن كند جان پاك

چه بر تخت مردن چه بر روي خاك⁸⁵¹

كر چورستم شوكت و زورت بود

جاس چون بهرام در كورت بود

Ger çü Rüstem şevket ü zûret büved

Cây çün Behrâm der-gûret büved

Eğer *Zâloğlu Rüstem* pehlivân gibi ululuğun ve kuvvet u şecâ'atin olur ise akibet mekânın mülûk-i A'cem'den *Behrâm* gibi mezâr içinde olur. Ya'ni seni ebniye-i refi'a ve kuvvet ü kudret ve bir ulu sultân olmak mevtin pençesinden halâs edemez demektir. Beyt:

Pâdişâh olsan da derler er kişi niyetine

Var musallâda yatan Hünkâra bak da ibret al

Zûr feth-i zâ ile kuvvet ve *gûr* kâf-ı Acemiyye'nin zammıyla mezâr ma'nâsınadır. Ve yine *gûr* himâr-ı vahşîye itlâk ederler. *Behrâm* anın saydına mecbûr olduğundan *Behrâm-ı Gûr* denilir. Bu sûretde her ne kadar bu mahalde kabir ma'nâsına ise *Behrâm* yanında *gûr* zikri letâfet-i şî'riyyeden hâlî değildir.

⁸⁵¹ İster tahtın üstünde olsun ister toprak üstünde insanın temiz canı her hâlükârda gider.

اي پسر از آخرت غافل مباش

غافلان را در ره باطل مباش

Ey püser ez-âhîret gâfil me-bâş

Gâfilân-râ der-reh-i bâtl me-bâş

Ey oğul âhiretten gâfil olma, gâfiller gibi bâtl yolda olma. Bâtl yol taleb-i dünyâ yoludur.

در بلیات جهان صبار باش

گاه نعمت شاکر جبار باش

Der-beliyyât-ı cihân sabbâr bâş

Gâh ni'met şâkir-i cebbâr bâş

Dünyâda Hakk tarafından gelen beliyelerde mübâlagayla sabr edici ol. Ve kimseye şekvâ ve ceza' u feza' etme. Sabrın ta'rîfi ve fazîleti kütüb-ı ahlâkda ma'lûmdur. Ve sâbirînin ululuğuna Kur'ân-ı Azîm'de olan âyât-ı beyyinât delâlet eder. Ve ni'met vakti Allâhu Te'âlâ'ya şükr edici ol. Tâ ki ni'metin müzdâd ola. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ⁸⁵² buyrulmuşdur. (Mâ Hazar, 8b-9a)

هرکرا ترسي نباشد از خدا

حق بترساند ز هر چیزی وي را

Her ki-râ tersî ne-bâşed ez-Hudâ

Hak be-tersâned zi-her çîzî ve(y)-râ

Her kimsenin ki Allâhu Te'âlâ'dan korkusu olmaz, Cenâb-ı Hakk anı her şeyden korkudur. Filvâkı' Hakk'dan korkan, bir kimseden ve bir şeyden korkmaz.

⁸⁵² Eğer şükrederseniz elbette size nimetimi artırırım. İbrahim, 7.

Ammâ Mevlâ'dan havf ü haşyeti olmayan tâ'ife-i *Yehûd* gibi etfâlden dahi korkar. *Sa'dî-i Şîrâzî Gülistânda* buyurur ki bir dervîş sahrada mu'tekif ve münzevî olduğu hâlde sâkin idi. Ol mahallin pâdişâhı birgün dervîşin yanından mürûr eyledikde dervîş aslâ pâdişâha iltifât etmedi. Sultân “سلطان ازینجا که سلطنتت برنجید دوزیر را بگفت” این طائفه خرقه پوشان یعنی درویشان بر مثال حیوانند وزیر گفت ای درویش سلطان روی زمین بر تو کذر کرد چه خدمت نکردی و اداب ملوک بجای نیاریدی درویش سلطان ترا بگو توقع خدمت از کسی دارد که توقع نعمت از او دارد و دیگر بکوی که ملوک و پادشاهان از بهر پاس رعیتند نه رعیت از بهر خدمت ملوک نیستون ⁸⁵³ “İşte Allâhu Te'âlâ'dan korkan böyle kimseden korkmaz, belki andan korkar. Nitekim hadîs-i şerîfde “من خاف من الله” vârid olmuştur. ⁸⁵⁴ *Ters* tânın fethi ve rânın sükûnuyla havf ma'nâsınadır. *Bîm ve hirâs ve bâk* mürâdifdir. (Mâ Hazar, 29b-30a)

باج لب تشنه کی ان شبم من کرد طمع

کر بسر چشمهء خورشید در خشان رفتم

Kendi leb-teşneliği için benim şebnem-i vücûdumdan bâc tama' eyledi. Eğer hûrşîd-i dîrahşânın ser-çeşmesine gitdim, Ya'ni asrımızda meşâyihin ziyâde ulusuna ve ser-levhasına dahi müsterşid olmak için gitdim ise o dahi benden dünyâlık talebinde oldu. Yâhûd benim leb-teşneliğimden için şebnem-i vücûdumdan bâc istedi demek ola. Zîrâ şems, şebneme leb-teşnedir. Yâhûd beyt-i evvele ki, me'âli dermân için pazar-ı Mesîh'e gitdim. Benden zer-i hûrşîd taleb eyledi demek idi. Ve beyt-i sâni ki, şems gibi şeyhin ser-çeşmesine gider isem şebnem-i vücûdumdan benim leb-teşneliğim için bâc tama' eyledi demek idi. İkisinden gerçek ve hakîki mürşid-i kâmil murâd ederiz. Bu sûretde bâzâr-ı Mesîh'de benden zer-i hûrşîd istedi ve güneş, bâc istedi, demek, ilm-i bâtın ahzı, mâl ü cânını şeyhe bezl ile olur. Mâlnı fedâ etmedikçe hakikat ele girmez. Mürşidin yolunda mürîd her varını sarf ederse murâdını bulur. Yohsa dört pâre şeyhine kıymayan ve bir kılını şeyhin yolunda fedâ

⁸⁵³ Dervîş, başını kaldırıp hükümdara iltifât etmedi. Padişah da, saltanatın verdiği azamet dolayısıyla öfkelenmiş ve vezire dedi: “Bu hırka giyenler taifesi, yani dervişler hayvanlar gibidir.” Vezir dervişe dedi ki: “Yeryüzünün padişahı yanından geçti. Niçin saygı göstermedin? Terbiyenin icâbını neden yerine getirmedin?” Dervîş cevap verdi: “Padişaha söyle de, kim kendisinden ni'met umuyorsa saygıyı ondan beklesin. Şunu da bilsin ki, padişahlar halkın koruması içindir, halk padişaha boyun eğmek için değil. Koyun, çoban için değildir. Fakat çoban, koyun içindir.”

⁸⁵⁴ Kim Allah'tan korkarsa insanlar da ondan korkar.

etmeyen dervîş olamaz. Benden istediler, ben cümlesini fedâ etdim ve böyle dervîş oldum demek olur. (Şerh-i Kasâid-i Mevlânâ Şevket, 108)

بود قدرم زبندى سوى پستى ماعل

چاك كر ديدم و از جيب بد امان رفتم

Benim kadrim ve i'tibârım nâs beyninde bülend ü âlî idi. Çünkü âşık u dervîş oldum. Kadr u i'tibâr âşıklığa zıdd olmağla âflilikden alçaklık semtine mâ'il oldu. Niteki *Hazret-i Mısrî kuddise sırruhu* ba'zı ilâhiyyâtında buyurmuşdur. Beyt:

Dervîşlerin en alçağı buğdây içinde burçağı

Bu *Mısrî* gibi balçığı her bir ayak basmak gerek

İşte sülûkda ve aşkda mezellet iktizâ eder. Ve yine *Kutbü'l-Ârifîn Gavsü'l-Vâsılîn Mehbit-i Feyz-i Samedânî Hazret-i Bâyezîd-i Bistâmî kuddise sırruhu* o mertebede nefis-i nefislerini tezlil etdiklerinden ⁸⁵⁵ عطل ذلي ذل اليهود buyurmuşlardır. Bu zillet ü hakâret uşşâk-ı İlâhiyye'nin kemâl-i izzetine sebep olur. Ammâ ehl-i dünyânın izzeti ya izzle ya mevtle kemâl-i hakâretine sebep olur. Lâkin ehl-i aşkın izzeti, izzet-i ebediyye-i bâkiyyedir. Zîrâ mânsıb-ı aşkdan mün'azil olmaz ve mevtle dahi şeref ü kadri zâ'il olmaz. Belki kubûr-ı evliyâ cümleinin metâfı vü mezârı olur. Binâberîn libâs-ı kadrimi çâk kılıp kadrimin dahi yakasından eteğine dek gitdim ve yırttım, buyurmak isterler. Ya'ni izzet ü rif'atimi kemâliyle pestliğe tebdîl ü tahvîl etdim, demek olur. İşte bu zamân o sâlik gerçi dervîş olur, zîrâ dervîşlikde âr u nâmûsunu muhâfaza yokdur ve dünyâca olan âr u nâmûs gitmedikçe dervîş olunmaz. Niteki *Hazret-i Mısrî kuddise sırruhu* buyurmuşdur. Beyt:

Kim ki cândan geçmez ise deyin bize yâr olmasun

Âr u ırzıyla gelüp âşıklara yâr olmasun

Ve yine ba'zı ârifîn dahi buyurmuşdur:

⁸⁵⁵ Benim zilletim Yahudilerin zilletini kaldırır.

Açıldı defter-i ehl-i melâmet kayd olan gelsin

Çekenler nâm kaydın gelmesin lâ-kayd olan gelsin

Ma'lûm ola ki bir şey bülend kadd olsa pestliğe mâ'il olur. Buraya dahi bu beytle telmîh ü işâret buyurdular. (Şerh-i Kasâid-i Mevlânâ Şevket, 99-100)

تماشایی عیار ناز خوبان را می داند

که نتوان بی کشیدن یافت زور هر کمانی را

Temâşâyî ayâr-ı nâz-ı hûbân-râ çe mî-dâned

Ki ne-t(ü)vân bî-keşîden yâft zûr-ı her kemânî-râ

Güzellere âşık olmayarak esnâ-yı râhda ve yâhûd bir meclisde nezâret edici ve bakıcı kimse güzellerin cilvesinin ayâr ve mikdârını ne bilir ve şu güzellik şîvesinin mikdârı şudur ve bu güzelin şîvesinin mikdârı budur, bundan ne anlar? Ya'ni bilmez ve anlamaz demektir. Belki bundan güzellere âşık olanlar ve güzel sevmekte mâhir olanlar anlarlar. Zîrâ her şeyi erbâbı bilir. Mısrâ':

Güzel sevmekte zâhid müşkîlin var ise benden⁸⁵⁶ sor

Görmez misin zîrâ her kemânın kuvvetini çekmeksiz mücerred şöyle bakmak ile yâhûd kemân-keş olmadıkça ve tîr-endâzlıkda mahâret kesb etmedikçe bulmak ve anlamak mümkün değildir. Bunun gibi güzellerin aşkına giriftâr olmadıkça ve meydân-ı âşkda çok vakit bulup gezmedikçe hangi güzelin nâz u şîvesi a'lâdır ve hangisi onun dînundadır bilmek mümkün olmaz.

Bu beytin ma'nâ-yı bâtînîsi oldur ki: Bir kimse dervîş ve sâlik-i râh-ı Hudâ olmadıkça ve Cenâb-ı Hakk'ın meydân-ı aşkında at koşdurmadıkça kim mürşid-i kâmilidir ve kim mürâîdir ve kim iyidir ve pesdir, bunları bilmek anlamak mümkün olmaz. Görmez misin avâm-ı nâs nice mürâîleri meşâyih-i vâsılîn zann ederler ve nice muhlisleri mülhid ve zındıkdır diye i'tikâd ederler. Hâlbuki emir ber-akstir.

⁸⁵⁶ Beytin doğrusu şöyledir: "Güzel sevmekte zâhid müşkîlin var ise bizden sor"

Menkûldur ki: *Zünnûn-ı Mısrî kuddise sırruhu* hazretlerinin asrında çok büyük kimseler ilhâdına zâhib olmuşlar. İrtihâli günü bir nev' kuşlar ki, aslâ öyle kuş görülmemiş, cenâzesine halk ile beraber hâzır olmuşlar ve cümle nâsa o kuşlardan ta'accüb ve azîm dehşet gelmiş ve melâike-i kirâm olduklarını herkes cezm etmiş ve yine seng-i mezârına kudretten ve âlem-i gaybdan ⁸⁵⁷نو النور حبيب الله من الشوق قتيل الله yazılmış. Halk bunu gördükde mahv etmişler. Yine yazılmış ve yine tecrübe için mahv etmişler. Yine tekrâr yazılmış, ba'de cümle nâs velâyet ü kerâmetini makarr u mu'terif olmuşlar. *Nefahâtü'l-Üns* nâm kitâbda mestûrdur ki *Hazret-i Zünnûn kuddise sırruhu* buyurmuşdur: سه سفر کردم و سه علم اوردم اول علمي که بياوردم خواص و عوام پزيرفتند و دوم علمي که اوردم خواص پزيرفتند نه عوام و سيم علمي را که اورده ام نه خواص و نه عوام پزيرفتند ⁸⁵⁸ ⁸⁵⁹بقيت شريدا طريدا وحيدا قدس الله سره العزيز پزيرفتند

(Gencîne-yi Maârif, 5a-5b)

میتوان رفت چو اتش برك او ریشه شمع

بدل ازاری پروانه سري نيست مرا

Mî-tivân reft çü âteş be-reg ü rîşe-i şem'

Be-dil-âzârî-i pervâne serî nîst merâ

Mümkündür âteş gibi şem'in fitîlesine ve damarına girmek. Damardan murâd, fitîlenin ipliğidir; lâkin benim pervânenin kalbini incitmek murâdım değildir. Çünkü şem' pervânenin ma'sûku olmağla reg u rîşesine girmeye râzı olmaz. Âteş zâlim olmağla hâtıra ri'âyet etmez. Ben onun gibi değilim ve pervâneye ri'âyet ederim.

Beytten murâd, zaleme ve ehl-i dünyânın işlediği işi ben de işlerim ve ser-i kâre ben de gelirim; zannetme ki *Sâ'ib* bir câh bulamamış. Böyle fakîr kalmış ve

⁸⁵⁷ Şevkten dolayı Allah'ın öldürdüğü, Allah sevgilisi Zünnûn.

⁸⁵⁸ Üç sefer yaptım ve üç âleme gittim. Birinci âlem ki ulaştım. Avâm ve havâsı kabûl etmişlerdi. İkinci âleme ulaştım, havâsı kabûl etmişlerdi, avâmı etmemişlerdi. Ve üçüncü âleme ulaştım, ne avâmı ne havâsı kabûl etmişlerdi.

⁸⁵⁹ Sürgün, kovulmuş, tek başıma kaldım. Allah onun aziz sırrını kutsasın.

bulmaz, yemez kabilinden imiş. Zîrâ bu zan fâsiddir. Nice kere dünyâ teveccüh etdi; rahîm u şefîk olmadığımından kabûl etmedim ve hüsn-i rızâ ve tayyib-i ihtiyârımla dervişlik yolunu ihtiyâr etdim, demekdir. (Gencîne-yi Maârif, 10b)

نیست صائب ملک تنک بیغمی جاه دو شاه

زین سبب طفلان جدل دارند بادیوانها

Nîst Sâ'ib mülk-i teng-i bî-gamî câh-ı dü şâh

Z'în sebeb tıflân cedel dârend bâ-dîvânehâ

Ey Sâ'ib! Bî-gamlık âleminin târ mülkü iki pâdişâhın biri değildir ve hem bir iklîmde iki pâdişâh olmaz. Bu sebebden etfâl, dîvâneler ile cedel ve mu'âraza tutarlar. Çünkü etfâl mecnûnları taşlarlar. Keennehu dîvâneler bî-gamlık âleminin mülkünde etfâle müşterek olmuşlardır. Zîrâ etfâlin gamı ve dîvânelerin dahi gamı yokdur. Bu sûretde ikisi de bî-gamlık âlemine sultân olmuşlardır. İki pâdişâh dahi bir iklîmde olmadığından etfâl ile mecnûn beyninde mücâdele eksik olmaz. Şeyh Sa'dî *Gülistân*'ında buyurmuşdur ki:

ده درویش در کیلیمی بخسبند

⁸⁶⁰ و دو پادیشاه در ایکلیمی نکنجید

Ya'ni on fakîr bir kilimde uyurlar ve ikisi bir iklîme sığmayıp da'vâ ederler. (Gencîne-yi Maârif, 16a)

بهمت جسم را هم رنگ جان کن در سبک روحی

ببر زین فرش باخود این غبار عرش جولان را

Be-himmet cism-râ hem-reng-i cân kün der-sebük-rûhî

Be-ber z'în-ferş bâ-hod in gubâr-ı arş cevlân-râ

⁸⁶⁰ On derviş bir kilime sığıdı, ancak iki padişah bir ülkeye sığmadı.

Himmet ile cismini cânına hıffetde hem-renk eyle, bu arşı cevelân edici cismini kendin ile âlem-i bâlâya ilet. Ma'lûm ola ki ashâb-ı tasfiyye riyâzât ve mücâhedât-ı şâkka ile cisimlerinin kesâfetini ve sıkletini bi'l-küllüyye izâle edip ervâh-ı tayyibeleri gibi saf ederler. Hattâ havada tayerâna ve su üzerinde yürümeğe kâdir olurlar. Bundan için طيران في الهواء او مشى على المائي⁸⁶¹ kerâmât-ı evliyâdan ta'dât ederler. Hattâ ba'zı kefere-i müttehâzînin havada uçdukları nakl ü beyân olunmuşdur.

Be-ber, emr-i hâzır olup ilet demektir. Evvelindeki *bâ*, zâid olmağla meksûr okunur. Fi'l-i muzâri'i *bânın* fethiyle *berd* kelimesidir. *Ferşden* murâd, kürre-i zemîndir. *Hoddan* murâd vücûddur ki insân asıl rûh demekden ibâretidir. *Gubârdan* murâd cisimdir ki safvet buldukda arşı cevelân eder. (Gencîne-yi Maârif, 7a)

پستی دلیل قرب بود در طریق عشق

اینجا پیاده پیش بود از سواره ها

Pestî delîl-i kurb büved der-tarîk-i aşk

În-câ piyâde piş büved ez-süvârehâ

Hakâret ve tevâzu' râh-ı muhabbetde takarrüb-i İlallâh'a delil olur. Bundan için sâlikler tarîk-i aşkda zillet ü hakâreti ihtiyâr etmişler. Nitekim *Bâyezîd-i Bistâmî kuddise sirruhu'l-azîz: ذلّ اليهود: عطلّ ذلّي*⁸⁶² buyurmuşlardır. Râh-ı muhabbetde piyâde ve hakîr olan, atlı ve âlî olandan ileridir. Ya'ni hakâret-i kâmileyi ihtiyâr edenler, etmeyenleri geçerler.

Görmez misin şâh-ı evliyâ-yı ümem *Hazret-i İbrâhîm b. Edhem kuddise sirruhu'l-efhâm* izzet-i saltanâtı zillet-i ra'iyete tebdîl buyurdular? Ve bundan ma'dâ râh-ı Hudâ'da ne hakâretler çekdiler. Bu sebebden evliyâ-yı kirâma ve selâtîn-i bâtineye ser-tâc oldular. (Gencîne-yi Maârif, 12a-12b)

⁸⁶¹ Havadaki kuşlar ya da suda yürütenler.

⁸⁶² Yahudinin zilleti benim zilletimi engelledi.

خالي شدست از دل اگاه مهد خاك

عيسي دمي نماند درين كاهواره ها

Hâlî şodest ez-dil-i âgâh mehd-i hâk

Îsî-demî ne-mând der-în gâhvârehâ

Âgâh olan gönülden yer beşiği hâlî olmuştur. Hayf ki bir *Îsâ*-nefesli bu gehvâre-i âlemde kalmadı. Ya'ni hiyâr u ebrâr dünyâdan gitdiler. Şerâr-ı nâs cem' oldu, demektir. Nâzım merhûmun mizâcî dünyâda ehl-i dil ve evliyâ kalmadı, demektir. Elhamdülillâh dünyâda ashâb-ı kulûb çokdur; velâkin görmeğe göz lâzımdır. Niteki ba'zı ârifler buyurmuşlardır. Beyt:

مكو اصحاب دل رفتند وشهر عشق

شد خالي جهان پر شمس تبريزست⁸⁶³

(Gencîne-yi Maârif, 12b)

جنون عشق ز فولاد پنجه دارد ومن

تبار اشك رفو ميكنم كريبان را

Cünûn-ı aşk zi-fûlâd pençe dâred ü men

Tebâr-ı eşk refiuv mî-künem girîbân-râ

Aşkın cünûnu pûlâddan pençe tutar. Ya'ni cünûn-ı aşkın pençesi kavî vü metîndir, demektir. Hâlbuki ben ipliğe benzeyen gözyaşı teli ile yakama yama ve dikiş eylerim ve benim yakamın dikişinin ipliği za'îf olan târ-ı eşk iledir. Cünûn-ı aşkın ise pençesi kavî pûlâddan olmağla yakama el sundukda, za'îfin kavîye mukâbele edemeyeceği ve karşı gelmeyeceği bedîhî olmağla elbetde yakamı koparacağımda ve yırtacağımda şübhe yoktur.

⁸⁶³ Gönül ehli gitti ve aşk şehri boş kaldı, deme. Zira dünya, Şems-i Tebrîzî ile doludur.

Ma'lûm ola ki, yakasını yırtmaktan murâd, kendini cünûn-ı aşkın perîşân etmesidir. Bu beyt su'âl-i mukaddere cevâbdır, dense olabilir. Keennehu *kâlen bâ-hâlen* denildi ki: “Senin bu perîşânlığın ve çâk-i girîbânlığın nedendir, niçin hâlinde bir intizâm yokdur ve böyle medhûşsun?” Cevâb verirler ki: “Cünûn-ı aşk pençesini girîbânıma uzatdı ve girîbânımı çâk eyledi ve girîbânımın dahi dikişi târ-ı eşk ile olmağla pençe-i cünûn-ı aşka mukâbeleye kâdir olamadık ve böyle perîşân olduk.” diye bu beyt ile cevâb verir.

Ma'lûm ola ki, aşka âhâd-ı ümmet elbetde mağlûb olur. Velev ki *Bâyezîd-i Bistâmî kuddise sırruhu* ise de. Zîrâ galebe-i aşkla ⁸⁶⁴ليس في جيتي سوى الله buyururlar idi.

Lâkin enbiyâ-yı izâm *aleyhimü's-selâm* hazretlerine siyyemâ ki Hazret-i Fahr-i Âlem *sallallâhu aleyhi ve sellem* hazretlerine aşk galebe edemez ve akl-ı nefislerini izâle edemez. Binâberîn evliyâdan sâdır olan şathiyyât enbiyâ-i izâmdan sâdır olmadı. Zîrâ be-heme-hâl aşk kendilerinde nice bin bahr-i muhit gibi kaynar ise yine aşka galebe ederler. (Gencîne-yi Maârif, 23b)

اسودكي مقدمة خواب غفلتست

كشتي بموج خيز خطر ميبريم ما

Âsûdegî mukaddime-i hâb-ı gafletest

Keştî be-mevc-hîz-i hatar mî-börîm mâ

Dünyâda râhat ve her gamından âzâde ve fâriğ olmak uykuya benzeyen gafletinin mukaddimesidir. Binâberîn sefine-i vücûdumuzu hatar u havf hâsıl edici mevce iletiriz. Ya'ni insân dünyâda devlet ü gınâ bulursa ve bir taraftan aslâ mücâhede ve gam görmezse elbetde hâb-ı gaflet kendini ihâta eder ve dahi Vâcib Te'âlâ hazretlerini ferâmûş edince eyyâm geçer ki, bir kerre Allâh bile demez. Ammâ bir gam uzakdan görünür ise Allâhu Te'âlâ'ya tazarru' u niyâz eder ve dâimâ Hakk ile olur. Bundan için evliyâ-yı kirâm râhat ve huzûra tâlib olmadılar ve dâimâ

⁸⁶⁴ Cübbemin içinde Allah'tan başkası yok.

nefsi mükedder edecek şeye meşgûl oldular. Hattâ kendini ta'n ettirmek gibi ve ebvâb-ı ekâbir-i dünyâyı dûr etmek gibi ve şer'de münker olmayıp nâs indinde mezmûm olan ef'âl-i hasîseyi irtikâb gibi. Bunlar bütün hâb-ı gaflet kendini ahz etmemek içindir.

Nitekim Şeyh Attâr kuddise sırruhu *Pend-nâme*'sinde buyurmuştur:

بي تکلف باش وارايش مجو

865 ترك راحت کير و اسایش مجو

Ve *Hazret-i Mısrî* dahi buyurmuştur:

Verme râhat nefisine dâim gazâ-yı ekber et

(Gencîne-yi Maârif, 27a-27b)

نیست جای پر فشانی چار دیوار قفس

مانده در تنگیای طارم اخضر چرا

Nîst cây-ı per-feşânî çâr dîvâr-ı kafes

Mândeî der-tengyâ-yı târem-i ahzar çerâ

Kafesin dört dîvârının derûnu mahall-i tayerân değildir. Eğer tayerân murâd edersen dünyâdan taşra çık ki, uçasın. Niçin böyle yeşil feleğin dar yerinde kalmışsın? Bu dünyâ bir kafese benzer, bunda uçulmaz. Mahall-i tayerân evliyâullâhın âlemidir.

Per-feşânî uçmak ma'nâsına ıstılâh olmuştur. *Tengyây* dar yere derler. *Târem* felek demektir. Ahzâriyyeti göze öyle tahayyül olması cihetiyledir. *Ahzâr* Arabî olarak yeşil ma'nâsınadır. Hülâsa-i kelâm dünyânın muhabbetinden tenfir ve âlem-i ma'nâyâ tergîbdir. (Gencîne-yi Maârif, 30b)

⁸⁶⁵ Tekellüfsüz ol ve süslü olmayı isteme. Rahatını terk et ve düzen isteme.

کسي را ميرسد با چرخ مينايي طرف کشتن

که چون رطل کران سربر کشد سنه ملامت را

Kesî-râ mî-resed bâ-çarh-ı mînâyî taraf geştin

Ki çün rıtl-ı girân ser-ber-keşed seng-i melâmet-râ

Bir kimse lâıık olur ve yakışır. Şîşe-i reng-i felekle mu'âraza etmek öyle kimseye ki, levm ü ta'n taşını kebir kadeh gibi başına çeker. Ve seng-i melâmet gâyet mey-horların elinde kebir kadeh, nice makbûl ise öyle makbûl olursa; öyle kimse felekle mu'âraza eder ve ona şâyestedir. Felekden murâd, Vâcib Te'âlâ'dır. Niteki *Cenâb-ı Mevlânâ kuddise sırruhu* buyurmuşdur. Mesnevî:

اوليا را هست قدرت از اله

⁸⁶⁶تیر جسته باز که داند ز راه

Hakk'la mu'ârazadan murâd, ricâ vü şefâ'at tarîkiyle olan niyâzdır. (Gencîne-yi Maârif, 14a)

کا مرانی سر بنا کامی کشد

مرد ره خط در نکو نامی کشد

Kâm-rânî ser-be-nâ-kâmî keşed

Merd-i reh hat der-nikû nâmî keşed

Dünyâda murâd ve ârzû sürmek âhiretde nâ-kâm u nâ-murâdlığa baş çeker. Ve âhiret ni'metinden mahrûm olmağa netîce verir. Ve sâlik-i râh-ı Hudâ dünyâda iyi nâm sâhibi olup nâsın memdûh u senâ-kerdesi olmağa hatt-ı butlân çeker. Zîrâ derûnundan hubb-ı medh-i enâm tard olmağla birdir. Yanımda medh ü zemm nağmesini terennüm eyleyenlere mülhak olmuşdur. Ve bu makâm gâyet kâmiller

⁸⁶⁶ Evliyânın gücü Allah'tandır. Onların atmış olduğu ok hangi yoldan gideceğini bilir.

makâmıdır. Nitekim “اخر ما يخرج من قلوب الاولياء حب المدح وخوف الذم”⁸⁶⁷ buyrulmuştur. ⁸⁶⁸يسر الله لنا بفضلله وكرمه (Mâ Hazar, 9b)

اي پسربا مهتران كمتر ستيز

وز حماقت آبروي خود مريز

Ey püser bâ-mihterân kemter sitîz

V'ez hamâkat âb-ı rûy-ı hod me-rîz

Ey oğul! Ziyâde ulular ile gâyet az inâd eyle. Ya'ni hiç etme. Hamâkatten âb-ı rûyını dökme. Bu beytde ve yukarıda olan *mihterândan* murâd evliyâullâh kaddesallâhu Te'âlâ esrâruhumdan ve ekâbir-i dünyâdan e'ammdır. Zîrâ böyle asıl inâd etmeyecek Hakk dostlarıdır ki inâd u mu'âraza edenler *hasirü'd-dünyâ ve'l-âhiret* sırrına mazhar oldular. Görmez misin İblîs *Hazret-i Âdeme* inâd u istikbâr etdi mel'ûn oldu ve Bel'um bin Ba'ûrâ *Hazret-i Mûsa* aleyhisselâma inâd etdi sû-i hâtimesine sebep oldu. *Ne'üzubillâhu Te'âlâ min muhâlefeti evliyâ.* (Mâ Hazar, 19a)

اي برادر تكيه بر دولت مكن

ياد دار از ناصح خود اين سخن

Ey birâder tekye ber-devlet me-kün

Yâd dâr ez-nâsih-i hod in suhan

Ey karındaş, devlet-i dünyâ üzre i'timâd eyleme. Zîrâ agniyânın bir anda müflis olması mümkündür ve çok olmuştur. Eğer devlet-i ukbâyı murâd eder isen ameline ve kuvvet-i kudsiyene ve keşf-i kerâmetine magrûr olma demek olur. Zîrâ nice evliyâ derecesinden munhatt olmuştur. Ezcümle *İblîs u Bel'um bin Bâ'ûr ve Bersîsâ* gibi. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de “فلا يأمن مكر الله الا القوم الخاسرون”⁸⁶⁹

⁸⁶⁷ Evliyâların kalbinden en son çıkacak şey, övülme sevgisi ve yerilme korkusudur.

⁸⁶⁸ Allah lütfu ve keremiyle bize kolaylaştırsın.

⁸⁶⁹ Allah'ın hilesinden emin miydiler? Hüsranda olan kavim, ancak onlar, Allah'ın hilesinden (Allah'ın kendilerine azap vermeyeceğinden) emin olamaz. Araf, 99.

buyrulmuştur. Seyyidü't-tâ'ifetü's-sûfiye *Cüneyd-i Bâğdâdî kuddise sırrıhu's-sâmî* hazretleri su'âl etmişler ki “العارف قد يزني”⁸⁷⁰ cevâbında “العارف قد يزني”⁸⁷¹ buyurmuşlardır. Zîrâ evliyâullâh derece-i ismetde değildir. Belki *mahfûz min indallâh*dir. Kendi nasîhatından bu sözü hâtırında tut. *Hod* hânın zammıyla ve *hîş ve hîšten* hânın kesri ve vâv-ı resmiyye ile kendi ma'nâsınadır. Ve *suhan*, sinin zammı ve hânın fethiyle söz ma'nâsınadır. (Mâ Hazar, 22b)

هرکه او عارف نباشد زنده نیست

قرب حق را لایق و ارژنده نیست

Her ki o ârif ne-bâşed zinde nîst

Kurb-ı Hak-râ lâıyk u erjende nîst

Her kimse ki o ârif-i billâh olmaz, hayât-ı hakîki ile hayy değildir. Belki mürde vü meyyitdir. Cenâb-ı Kibriyâ'nın kurbuna ve velâyetine lâıyk u sezâ değildir. Ve bu misillü ma'rifet-i İlâhî ashâbına mevt-i sûrî gelmek ile mürde vü meyyit olmazlar. Zîrâ anların hayâtı hayât-ı ebediyye-i bâkiyyedir. Nitekim Kur'an-ı Kerîm'de Allâhu Te'âlâ “ولا تقولوا لمن يقتل في سبيل الله أموات بل أحياء ولكن تشعرون”⁸⁷² ve “ولا تحسبن الذين قتلوا في سبيل الله أمواتا بل أحياء عند ربهم يرزقون فرحين بما”⁸⁷³ ayet-i âherîde dahi “اتيههم الله من فضله الآية”⁸⁷⁴ “لمن يقبل في سبيل الله”⁸⁷⁵ buyurmuşdur. Ashâb-ı ma'rifet “انهم الله من فضله الآية”⁸⁷⁶ da dâhildir. Belki “لمن يقتل في سبيل الله”⁸⁷⁵ anlardır. Ve hadîs-i şerîfde dahi “المؤمنون”⁸⁷⁶ vârid olmuşdur. Hâsıl-ı kelâm evliyâ'ullâh kabr-i şerîflerinde zinde ve sağ olduğu mahall-i şübhe değildir. “اذا تحيرتم في الامور”

⁸⁷⁰ Bir ârif zina yapabilir mi?

⁸⁷¹ Olabilir.

⁸⁷² Ve sakın Allah yolunda öldürülenlere ölümler demeyin; hayır onlar diridirler. Fakat siz bunun şuurunda değilsiniz. Bakara, 154.

⁸⁷³ Allah yolunda öldürülenleri sakın ölümler saymayın. Hayır, onlar, Rableri katında diridirler, rızıklanmaktadır. Âl-i İmrân, 169.

⁸⁷⁴ Kim Allah yolunu kabul ediyor?

⁸⁷⁵ Allah yolunda öldürülenler için.

⁸⁷⁶ Müminler ölmemiştir, belki onlar fena evinden beka evine intikal etmişlerdir.

فاستعينوا من اهل القبور⁸⁷⁷ hadîs-i şerîfi bu müdde'âya delâlet eder. Mevzû'dur diyen ulemâ-ı gâfilînin hezeyânına iltifât eyleme. Nitekim ba'zı ârifin buyurmuşdur:

İki âlemde tasarruf ehlidir rûh-ı velî

Deme kim bu mürdedir bundan nice dermân ola

Rûhu şemşîr-i Hudâ'dır ten gılâf olmuş ana

Dahi a'lâ kâr eder bir tîg kim uryân ola

Şakâyık-ı Nu'mâniyye'de mestûrdur ki *Ebu'l-Feth Sultân Muhammed Hân Câmi'-i şerîfi* civârında defn-i ravza-i cinân olan ser-levha-i tarîk-i *Nakşibendî Cenâb-ı Hazret-i Seyyîd Ahmedü'n-Neccârî kuddise sırrihu* efendimiz irtihâl-i dâr-ı bekâ buyurdıklarında halifeleri *Mahmûd Çelebi* hazretleri gasl buyurur iken mübarek gözlerin açıp *Mahmud Çelebi'ye* tebessüm buyurmuşlar ve yine kefen ile vech-i mübârekleri pûşîde kılınır iken yine gözlerini açıp tebessüm buyurmuşlar. Ve yine kefen ile vech-i mübarekleri pûşîde kılınır iken, yine gözlerin açıp tebessüm buyurmuşlar. Ba'de edâ'ü's-salat defn için kabr-i şerîflerine vaz' olununca arkası üzere iken kendilerini kibleye yönlenmeğe bizzât kendi kendine cesed-i şerîfleri hareket edip kibleye müteveccih olduğunu kabr-i şerîfnde hâzır olan yârân u huffâz re'yü'l-'ayn müşâhede edip herkes mütahayyir ve ba'zılar sayha edip düşdüler, kaddesallâhu sırrahu'l-'azîz. Ey azîz insâf eyle, böyle ölü olur mu ve sen böyle meyyit gördün mü? *Erjende* hemzenin fethi ve rânın sükûnu ve râ-yı Acemiyye'nin fethiyle lâyıık ve seza-vâr ma'nâsınadır. (Mâ Hazar, 23b-24a)

4.3.7. ZÂHİD

Arapça, takdir ve tahmin eden, rağbet etmeyen gibi çeşitli anlamları olan bir kelimedir. Kendisini dünyadan çeken ve dinî hayata veren âhirete yönelen kişiler için kullanılır bir tâbirdir. Dünyaya gönül vermemek de zühddür. Mevlânâ'nın para gönülde değil cepte olduğu müddetçe zengin kişilerin de zâhid sayılacağını ileri sürmesi, bu terime yüklenen enteresan bir tanımdır.

⁸⁷⁷ İşlerinizde şaşırduğunuz zaman ölülerden yardım isteyiniz.

Zühhd çeşit çeşittir:

1. Dünyadan yüz çevirmek.
2. Halktan yüz çevirmek.
3. Haram ve şüphelilerden yüz çevirmek.
4. Helâllerden yüz çevirmek. Yani haramdan kaçınmanın da ötesinde, helâl konusunda bile perhizkâr bir tutum içinde olmak.⁸⁷⁸

Zâhid, kaba sofı olarak da tanımlanır. Dinî konularda anlayışı kıt, her işin ancak dış kabuğunda kalabilen, derinlere inmesini beceremeyen, ilim ve imânı dış görünüşüyle anlayan, bunu da ısrarla başkalarına anlatan ve durmadan öğütler verip topluma düzen verdiklerini sanan kişiler olarak ele alınır. Dar dünya görüşüne sıkışıp kalmışlardır. Dar kalıplı bilgilere bağlıdırlar, hayatın acemisidirler. Bu bakımdan çoğu zaman gülünç duruma düşerler. İmandan hiçbir zaman hakikate ulaşmamışlardır ve samimiyetleri yoktur. Şairler daima zâhidin karşısında aşığı görürler. Zâhidde olanlar âşıkta yoktur. Bu bakımdan geçimsizdirler. Zâhid aşkı inkar ettiği için bu duruma düşmüştür. Tek emelleri cennete kavuşmaktır. Güzellikleri göremezler. Başkalarını sıkıp ıstırap verirler. Bu bakımdan alaya alınırlar, riyakârdırlar. Ellerinden ve dillerinden teşbih eksik olmaz.⁸⁷⁹

عارف از دنیا و عقبی فارغست

زا نچه باشد غیر مولی فارغست

‘Ârif ez-dünyâ vü ukbâ fârigest

Z’ânçe bâşed gayr-i Mevlâ fârigest

Hakikat-i ma’rifeti beyândan sonra ârifnin hâlini beyâna şürû’ edip buyururlar ki ârif-i bi’llâh olan kimse dünyâdan ve âhiretten geçicidir. Ol nesneden

⁸⁷⁸ Cebecioğlu, “Zâhid” mad., 2009, s. 295.

⁸⁷⁹ Pala, “Zâhid” mad., 2007, s. 488.

ki o eşyâ Mevlâ-yı Mûte'âlin gayridir. O şeyden fârigdir. Zîrâ ârifin matmah-ı nazarı Allâhdır ve rızâullâhdır. Cemî' ashâb-ı ma'rifet "انت مقصودي ورضاك مطلوبي"⁸⁸⁰ buyurmuşlardır ve dahi insân dünyâ ve âhiretten geçmedikçe ârif olmaz. İki de ârif haramdır. Nitekim hadîs-i şerîfde "الدنيا حرام علي اهل الاخرة حرام علي اهل الدنيا وهما"⁸⁸¹ vârid olmuştur. Ve etdikleri tâ'ât u ibâdet ancak Allâhu Te'âlâ hazretlerine ibâdete ehl u müstehak bilip ve Cenâb-ı Hakk'a kemâl-i şevklerinden ve ubûdiyet-i İlâhiyeden lezzet aldıklarındır. Ma'den ve menba'-ı ulûm-ı zâhire ve bâtne olan *Hazret-i İmâm Alî kerrema'llâhu vecheh ve radiyallâhu te'âlâ anh* efendimiz "والله ما عبدتك خوفا من نارك وطمعا لجنتك بل وحدثك اهل للعبادة فعبدتك"⁸⁸² buyurmuşlardır. Ve dahi İznikî Eşref-zâde rızku'llâhu'l hüsne ve ziyâde

Her ne kim işledim ise bî-garaz işlemişim

Bendeyim tâcir değilim ben ticâret etmezem

buyurmuşlardır. Ve dahi Seyyid Nizâm-zâde Seyfu'llâh aleyhi tecelliyâtı'l-ilâh:

Zâhidlere ver cenneti

Müştâkıdır anlar katı

Ben isterem sen hazreti

Ayırma aşkıdan beni

Âhım göğe olsun direk

Sen ol hemân gönlümde tek

⁸⁸⁰ Benim maksadım sensin ve isteğim rızanı kazanmaktır.

⁸⁸¹ Dünya, âhiret ehline haramdır, âhiret de dünya ehline (dünyayı hedef edinene haramdır). Dünya ve âhiret ise ehlullâha haramdır.

⁸⁸² Allah'tan korktuğum için, cennet ve cehennemi için ibadet etmem. İbadeti sadece senin için yaparım.

Ne o gerek ne bu gerek

Ayırma aşkından beni

Seyyid Nizâmî oğlunun

Maksûdudur didâr anın

Dûr etme vaslından senin

Ayırma aşkından beni

buyurmuşlardır. Ve nite *Eşref-zâde kuddise sırrıhu* bir nutkunda:

Ben fârig-i dü cihânem

İşbu gavgâ neme gerek

buyurmuşlardır. Hülâsa-ı kelâm dünyâdan geçene zâhid derler. Dünyâdan ve ukbâdan geçene ârif derler. Ve dahi ma'lûm ola ki kurrâ-i seb'adan *Hamza ve Kesâî* zât-ı yâ olan kelimeyi nice imâle ederler ise ibâre-i Fârisîde vâki' olan dünyâ vü ukbâ ve Mevlâ gibi olan kelimeleri feth ile ve imâle ile okumak câ'izdir. Nitekim temennâ ve tereccâ gibi olan kelimeleri feth u imâle ile okumak câ'iz olduğu gibi *bâşed* kelimesinin fâ'ili tahtında şîn zamîri *ânçeye râci'*dir. (Mâ Hazar, 24b)

عشق آمد و بیرون در افکند چو نعلین

از خلوت اندیشه من هر دو جهانرا

Âşk âmed ü bîrûn der-efkend çü na'leyn

Ez-halvet-i endîşe-i men her dü cihân-râ

Muhabbetullâh kalbime gelip iki pâpûş gibi kuvve-i mütefekkişrem halvetinden iki cihânı kapının taşrasına bıraktı ve hayâlimde dünyâ ve ukbâdan bir nesne kalmayıp ancak rızâ-yı Bârî ve vuslat bana maksûd u matlûb oldu. Fi'l-vâki' âşıklar bu iki efkârdan berîlerdir. *Seyyid Nizâm-zâde kuddise sırruhu* buyururlar:

Zâhidlere ver cenneti

Müştâkıdır anlar katı

Ben isterem sen hazreti

Ayırma 'aşkından beni

Ma'lûm ola ki iki *cihâm* hakir olmağla iki pâpûşa teşbîh buyurdular. Zâhidlerin indinde dünyâ nice hakir ise, âşıkların indinde dahi cennet öylecedir. Zîrâ o dahi dârü'n-ni'am ve hazz-ı nefis yeridir. (Gencîne-yi Maârif, 2b)

اکر از حسن عالمکیر او زاهد شدي واقف

پرستیدي بجای کعبه هر سنگ نشانی را

Eğer ez-hüsn-i âlem-gîr-i o zâhid şodî vâkıf

Perestîdî be-cây-ı Ka'be her seng-i nişânî-râ

Eğer yârin cihânı tutucu hüsn ü cemâlinden zâhid vâkıf olaydı ve her nesne vücûd-ı Bârî'nin zilli ü sâyesi olduğunu bileydi ve esrâr-ı vâhdet-i vücûda ârifler gibi âgâh olaydı *Ka'be-i Mükerrreme* yerine her bir seng-i nişâna tapar idi. Ve zâhid her seng-i nişânı *Ka'be*'den fark u temyîz etmez idi ve *Ka'be* bilir idi. Velâkin zâhid yârin âlem-gîr olan hüsnünden vâkıf olmamağla fakat *Beytullâh*'ı *Ka'be* bilip onu tavâf eyledi. Ve ta'zîm ve hürmeti *Ka'be*'ye etdi ve kıble fakat onu bildi. فَأَيْنَمَا تُولُوا فَتَمَّ وَجْهُ اللَّهِ⁸⁸³ nazm-ı celîli sırrından âgâh olamadı.

⁸⁸³ Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü işte oradadır. Bakara, 115.

Ârifler *Ka'be* içindeki musallâ gibidir. Her cânibe ki teveccüh eder. Namâzı dürüst olur. Zîrâ ona her taraf *Ka'be*'dir. Lâkin avâm *Ka'be* hâricindeki musallâ gibi olmağla ona *Ka'be*'ye teveccüh lâzımdır. Zîrâ “*sümme vechullâh*” sırrına ermemişlerdir.

Mesel: Deryâda balıklar su ararlar imiş ve bulamazlar imiş. Bir eski ârif balık var imiş. Ona suyu sormuşlar. Cevâbında demiş ki: “Sudan hâlî yer var mı?” Ve ba'zı ârifler dahi buyurmuşdur. Mısrâ':

نه مكاني ز تو خالي نه تو در هيچ مكاني⁸⁸⁴

Meydân-ı inkâr ve inâdın ser-bülendi ve suhtelerin peygamber-i ercümendi, *Ber-gûy* dedikleri *Yâdigâr-ı Tarîkat* nâm kitâbında bu kelâm küfürdür demiş. Çünkü küfr ü imân nedir bîçâre bilmez idi.

تماشايي عيار ناز خوبان را مي داند

که نتوان بي کشيدن يافت زور هر کماني را

Temâşâyî ayâr-ı nâz-ı hûbân-râ çe mî-dâned

Ki ne-t(ü)vân bî-keşîden yâft zûr-ı her kemânî-râ

Güzellere âşık olmayarak esnâ-yı râhda ve yâhûd bir meclisde nezâret edici ve bakıcı kimse güzellerin cilvesinin ayâr ve mikdârını ne bilir ve şu güzellik şîvesinin mikdârı şudur ve bu güzelin şîvesinin mikdârı budur, bundan ne anlar? Ya'ni bilmez ve anlamaz demektir. Belki bundan güzellere âşık olanlar ve güzel sevmekte mâhir olanlar anlarlar. Zîrâ her şeyi erbâbı bilir. Mısrâ':

*Güzel sevmekte zâhid müşkîlin var ise benden*⁸⁸⁵ sor

(Gencîne-yi Maârif, 5a)

⁸⁸⁴ Hiçbir mekân senden münezzeh değildir, sen hiçbir mekânda da değilsin.

⁸⁸⁵ Beytin doğrusu şöyledir: “Güzel sevmekte zâhid müşkîlin var ise bizden sor”

نباشد سرکشي در طبع پيران کران تمکين

بصد من زور بردارد زجا طفلي کماني را

Ne-bâşed ser-keşî der-tab'-ı pîrân-ı girân-temkîn

Be-sad menn zûr ber-dâred zi-câ tıflî kemânî-râ

Vakûr u hamûl e'izze-i kirâmın mizâcında ser-keşlik ve inâd olmaz ve her nesneye uyarlar. Ve latîfe-gû vü nâzik olurlar. Zâhid-i huşklar gibi tabîatlarında hırçınlık ve huşûnet olmaz. (Gencîne-yi Maârif, 6a)

جز حرف پوچ قسمت زاهد ز عشق نیست

کف باشد از محیط نصیب کناره ها

Cüz-harf pûç kısmet-i zâhid zi-aşk nîst

Kef bâşed ez-muhît nasîb-i kenârehâ

Harfin gayrı aslâ ve hîç zâhidin aşkdan ve muhabbetden nasîbi yokdur. Fakat zâhid, aşkın adını işitir ve şarâb-ı aşkı kat'â nûş etmemişdir. Görmez misin bahr-ı muhîtden kenarların kısmeti köpük olur? Ve dünyâdan çıkan metâ' inci ve mercân ve sâ'ir şeylerdir. Kenâr-ı bahrde olmaz, belki ortasında olur. Zâhid dahi kenâr gibi olmağla dürr-i cevâhir gibi nefis olan aşkdan bî-behre olup, fakat köpük gibi olan lafz-ı aşkı işitmişdir ve nasîbi yokdur. (Gencîne-yi Maârif, 12b)

بکوي عشق مبر زاهد ریایي را

مکن بشهر بد آموز روستایي را

Be-kûy-ı aşk me-bör zâhid-i riyâyî-râ

Me-kün be-şehr-i bed-âmûz rûstâyî-râ

Riyâ edici zâhidi aşk mahâllesine iletme. Zîrâ kûy-ı aşkda zâhid-i mürâ'î yakışmaz ve ehl-i aşkın hâline ta'n eder ve ehl-i aşkı bî-huzûr eder. Zâhidi kûy-i aşka iletme, kurevî olanı şehre götürmek gibi olduğundan bununla irsâl-i mesel edip buyurlar ki: "Köylüyü şehri kötü öğrenici eyleme." Zîrâ kurevî şehre lâyük değildir. Belki ona köy münâsib olmağla orada olması lâyükdür. Bu beytde kûy-ı aşkı şehre ve âşıkı şehriye ve zâhidi kurevîye ve karyeyi mertebe-i zühde teşbîh eyler. (Gencîne-yi Maârif, 19b-20a)

هیچیم اگرچه صائب از هیچ کمترین

دام فریب خلق ندارد سراب ما

Hîçim egerçi Sâ'ib ü ez-hîç kemterîn

Dâm-ı firîb-i halk ne-dâred serâb-ı mâ

Eğerçi *Sâ'ib* biz hîçiz ve insân değiliz, belki hîçden dahi kemteriz. Velâkin bizim serâbımız halkı aldatmak tuzağını istemez. Ya'ni gerçi adam değiliz; velâkin zâhid-i mürâ'î gibi halkı aldatmağı irtikâb etmeyiz. (Gencîne-yi Maârif, 21a)

صریر خامه صائب دل گرفته نهشت

اگر تو عقده کشایی چنین کره بکشای

Sarîr-i hâme-i Sâ'ib dil-i girifte ne-hişt

Eger tü ukde-küşâyî çünîn gireh be-küşâ

Sâ'ib'in kaleminin sadâsı bir munkabız gönül terk etmedi ve her gönülden gumûm u humûmı açdı ve ferâhla doldurdu. Ey zâhid-i hod-bîn! Eğer akd açarsan ve müşkil hall edersen böyle aç ve gönül gamını az eyle. Yoksa bir mes'ele beyân edip bir müşkil halli ile ukde-güşâlık olmaz. Hüner ve ma'rifet gönül ukdesini çözmekdir. Bu beytde ulemâ-i zâhirin ukde-güşâlıkla iftihârlarına ta'n vardır. Fi'l-hakîka ukde-güşâ şu'arâ ve ulemâ-i bâtındır, demek ister. (Gencîne-yi Maârif, 22b-23a)

معنی مرا بگو شہاء دل جای د اده است

شوقم کجا و دیر کجا و حرم کجا

İlm-i hakikat bana kalbinin sadrında yer vermiştir. Ve ben ehl-i hakikatın sadr-nişîni ve ser-efrâzı olmuşum. Var mülâhaza eyle ki, şevkim kanda ve ne mertebedeyim ve kenîse kandadır ve mescide mu'tekif olmak kandadır. Bu hâl zâhidlerin hâli olmağla dûn mertebedir. *Deyr* zikri hareme tab'iyet tarîkiyledir. Ve *haremden deyr* karînesiyle mescid murâd olunur. Yâhûd *harem*, Ka'be murâd olunsa da câ'izdir. Niteki, ana dahi beyt-i âtî karînedir. Ba'zı nüshada *deyr* yerine *dîde* vâki' olmuşdur. Ma'nâsı benim şevkim kandadır ve gözüm kandadır ve ne mertebelere nâzırdır. Ve Harem-i Şerîf'de mücâveret eylemem, buyurur. (Şerh-i Kasâid-i Mevlânâ Şevket, 5-6)

4.3.8. ZİKİR

Arapça, unutmamanın zıddı olan hatırlamayı ifade eden bir kelimedir. Korku veya sevginin çokluğu sebebiyle, gaflet meydanından müşahede alanına çıkışı ifade eder. Zikir, âriflerin yaygısı, muhiblerin sağlamca bastığı yer, âşıkların şarâbıdır. Zikrin hakikati, zikredilen (Allah) den başkasını unutmaktır.

a) Lisanın zikri: Bu, kalpten yardım görür, muhib sürekli tekrarlar, bundan tat alır, onun adını işitmekten hoşlanır.

b) Kalbin zikri: Havassın zikridir. Sevilenin hakikatının kalpte tasavvuru ve bu tasavvurda yoğunlaşmaktır, diye tanımlanır. Bu münacattır. Her ne kadar, nefsteki mananın tercümanı olsa da, böyle münacaatlara “tefrika (ayrılık, ayrı bulunma) münacâtı” denir.

c) Sırrın zikri: Havâssû'l-havasdan olan vuslat erbabının makamı budur. Bu, zikredenin topyekûn mezkûrda yani zikredilende erimesi ve sonunda da, izinin kaybolması şeklinde tecelli eder. Bu durumda zikredilen zikreden olur.

Zikrin belirli bir vakti yoktur. “Beni zikretmek üzere namaz kıl. (Taha,14)” âyet-i kerimesine göre namaz bir zikir olduğu gibi, “Allah’ı zikretmek elbette en büyük ibadettir. (Ankebut, 45)” âyetiyle de ilâhî bir değerlendirme ile yeri tesbit edilmiştir.

Zikir, her ibadette öz olarak bulunmaktadır. Zikir bütün ibadetlerin ortak paydasıdır. Adeta zikir kaplam, ibadetler içlem konumundadır. Namazla Allah’ı zikir, zekatla Allah’ı zikir, oruçla Allah’ı zikir, cihadla Allah’ı zikir... İbadetler, sanki Allah’ı zikretmenin farklı şekilleri gibidir.

Zikr mastarı, Kur’an’da çeşitli kalıplarda 291 kere kullanılmıştır. “Beni zikrediniz ki, Ben de sizi zikredeyim... (Bakara,152)” Bu tür mukabele olayı, sadece zikirdedir ve bu âyet ile sabittir. Her ibadette bir şekil ya da sayı söz konusu olmadığı gibi (Ahzab, 41) Allah’ı zikir, günlük hayatın hemen her safhasında, ayakta, otururken, yatakta, yan yatarken (Âl-i İmrân, 191) mümkündür. Yani zikrin icrasında diğer ibadetlerde olduğu gibi, bir şekillik ve belirli şartlar söz konusu değildir. Zikrin insanın varoluşa katılmasındaki incelik kısaca şu şekilde gerçekleşir: Kişi çok zikrettiğini sever, sevdiğini tanır, tanıdığına teslim olur, teslim olduğuna da dost olur, kul olur.⁸⁸⁶

Bütün tarîkâtlarda ortak olan temel zikirdir. Lisanî, kalbî, cehrî, hafî gibi çeşitleri olan zikirde önce belli sayıda Lâilaeillallah okunup sonra Allah’ın isimleri tekrarlanır. Zikir, tek başına olduğu gibi, toplu olarak da icra edilebilir. Zikrin her tarîkâtta değişik şekilleri ve evrâdı vardır. Tarîkât mensupları bu evrâdı muayyen zamanlarda okumayı vazife bilirler. Tarîkâtlardan her birinin kendisine mahsus âyini, erkân ve âdâbı olduğu gibi hepsinin ayrı kisvesi, zâviyesi ve kabul töreni vardır.⁸⁸⁷

Zikr-i Alenî: Arapça, açıktan yapılan zikirdir. “Zikr-i cehrî” ifadesi de kullanılır. Tarîkâtların bir kısmında (Kadiriyye, Rifaiyye vb.) zikir, dil ile sesli olarak

⁸⁸⁶ Cebecioğlu, “Zikr” mad. 2009, s. 299.

⁸⁸⁷ Pala, “Tarîkat” mad., 2007, s. 340.

çekilirken, bir kısmında da kalbden, tefekkürî olarak icra edilir, ilkinde cehrî tarîkât, ikincisine de hafî tarîkât denir.⁸⁸⁸

Zikr-i Hafî: Gizli zikir, anlamını içeren Arapça bir ifadedir. “Rabbini, içinden yalvararak ve korkarak, yüksek olmayan bir sesle sabah-akşam zikret ve gafillerden olma. (Araf, 205)” âyetinde de işaret olunduğu gibi hafif sesle yapılır. Zihinsel olarak kalbin üzerinde bir “Allah” yazısı teşekkül ettirilir ve bu yazı, hayalden silinmeden, sürekli sabit tutularak, zihnen, aklen tekrarlar hâlinde okunur. Bu okunuş, dudak kıpırdatmadan gazete veya kitabı gözle okumamıza benzer. Zikr-i hafî için, zikr-i kalbî tâbiri de kullanılır.⁸⁸⁹

از خدای خویشتن غافل مباش

غافلانه در ره باطل مباش

Ez-Hudâ-yı hîşten gâfil me-bâş

Gâfilâne der-râh-ı bâtil me-bâş

Kendi Tanrından ey oğul gâfil olma ve dâ'imâ zikrullâh ile ol, gâfillere lâyık bâtil yolda olma ve râh-ı Hudâ'da ol. (Mâ Hazar, 41a)

در بیان ذکرالله وفضیلت وی

(DER-BEYÂN-I ZİKRULLÂH VE FAZÎLET-İ VEY)

باش داعم ای پسر بایاد حق

کر خیر داری ز عدل و داد حق

Bâş dâ'im ey püser bâ-yâd-ı Hak

Ger hayr dârî zi-adl u dâd-ı Hak

⁸⁸⁸ Cebecioğlu, “Zikr-i Alenî” mad., 2009, s. 299.

⁸⁸⁹ Cebecioğlu, “Zikr-i Hafî” mad. 2009, s. 299.

Ey oğul! Dâ'im zikrullâh ile ol. Eğer Hakk Te'âlâ'nın adl u dâdından âgâh isen. *Dâd* Fârisîdir, adl ma'nâsınadır. Afv-ı Hakk mukâbilidir, ya'ni Allâhu Te'âlâ'nın afvı var ise adli ve kulunun isyânı mukâbelesinde dahi cehennemde azâb etmesi vardır. Bu hâlden haberin var ise dâ'imâ Hudâ ile meşgûl ol ki etdiğin zikr seni mazhar-ı adl etdirmeyip belki belki mazhar-ı afv eyleye.

زنده دار از ذکر صبح و شام را

در تغافل مکذران ایام را

Zinde dâr ez-zikr-i subh u şâm-râ

Der-tegâfûl me-güzerân eyyâm-râ

Zikrullâh eylemekden sabâh vaktini ve ahşâm vaktini ihyâ eyle. Gaflet içinde eyyâmını geçirme. Ma'lûm ola ki zikrullâh efdâl-i ibâdet u eşref-i tâ'atdır. Ve böyle olduğuna kesret-i âyât ü ahâdîs dâlâlet eder. Yüce Allâh buyuruyor ki: “فاذكروني”⁸⁹⁰; diğer bir ayet: “يا ايهاالذين امنوا اذكروالله ذكر اكثيراوسجوه بكرة واصيلا”⁸⁹¹; diğer bir ayet: “الله نزل احسن الحديث كتابا متشابها مثاني”⁸⁹²; diğer bir ayet: “الا بذكرالله تطمئن القلوب”⁸⁹³; “تتشعر منه جلود الذين يخشون ربهم ثم تلين جلودهم وقلوبهم بذلك هدي الله يهدي به من يشاء”⁸⁹⁴; diğer bir ayet: “ولذكرالله اكبر والله يعلم ماتصنعون”⁸⁹⁵; diğer bir ayet: “فالسلوا اهل الذكر ان كنتم لا”⁸⁹⁶; “والذاكرين الله كثيرا والذكات اعدالله لهم مغفرة واجرا عظيما”⁸⁹⁷; diğer

⁸⁹⁰ Öyleyse (yalnızca) Beni anın, Ben de sizi anayım ve (yalnızca) Bana şükredin ve (sakın) nankörlük etmeyin. Bakara, 152.

⁸⁹¹ Ey iman edenler, Allah'ı çokça zikredin. Ahzab, 41.

⁸⁹² Bunlar, iman edenler ve kalpleri Allah'ın zikriyle mutmain olanlardır. Haberiniz olsun; kalbler yalnızca Allah'ın zikriyle mutmain olur. Rad, 28.

⁸⁹³ Allah, sözün en güzelini; âyetleri, (güzellikte) birbirine benzeyen ve (hükümleri, öğütleri, kıssaları) tekrarlanan bir kitap olarak indirmiştir. Rablerinden korkanların derileri (vücutları) ondan dolayı gerginleşir. Sonra derileri de (vücutları da) kalpleri de Allah'ın zikrine karşı yumuşar. İşte bu Kur'an Allah'ın hidayet rehberidir. Onunla dilediğini doğru yola iletir. Zümer, 23.

⁸⁹⁴ Sana Kitap'tan vahyedilene oku ve namazı dosdoğru kıl. Gerçekten namaz, çirkin utanmazlıklar (fahşa)dan ve kötülüklerden alıkoyar. Allah'ı zikretmek ise muhakkak en büyük (ibadet)tür. Allah yaptıklarınızı bilir. Ankebut, 45.

⁸⁹⁵ Biz senden evvel kendilerine vahyettiğimiz erkeklerden başka (peygamberler) göndermedik. Eğer bilmiyorsanız, zikir ehline sorun. Nahl, 43.

⁸⁹⁶ Allah'ı çokça anan erkeklerle çokça anan kadınlar var ya, işte onlar için Allah bağışlanma ve büyük bir mükâfat hazırlamıştır. Ahzab, 35.

bir ayet: “واذكروا الله كثيرا لعلكم تفلحون”⁸⁹⁷; diğ er bir ayet: “انما المؤمنون الذين اذا ذكروا الله وجلت “⁸⁹⁸; diğ er bir ayet: “قلوبهم واذنلت عليه اياته زادتهم ايمانا الاية فاذا قضيتم “⁸⁹⁹; diğ er bir ayet: “واذكروا الله فيايام معدودات”⁹⁰⁰; diğ er bir ayet: “مناسككم فاذكروا الله كذكر كما بآءكم او اشد ذكرا”⁹⁰¹.

Hz. Peygamber *sallallâhu aleyhi ve sellem* hazretlerinin hadis-i şerifleri: ⁹⁰²; diğ er bir hadis-i şerif: “من ذكر الله فقد اطاع وانلم يصل ولم يصم”⁹⁰³; diğ er bir hadis-i şerif: “مئل الذي يذكر والذي لا يذكر كمثل الحي والميت”⁹⁰⁴; diğ er bir hadis-i şerif: “افضل الاعمال ان تفارق الدنيا ولسانك رطب من ذكر الله”⁹⁰⁵; diğ er bir hadis-i şerif: “انا ملائكة يطوفون فيالطرق يلتمسون اهل الذكر فاذا وجدوا “⁹⁰⁶; diğ er bir hadis-i şerif: “جليس من ذكرني قال علي كرم الله وجهه دلني علي اقرب الطرق الي “⁹⁰⁷; “قوما يذكرون الله تنادوا فيقولون هلموا الي حاجاتكم “⁹⁰⁸; diğ er bir hadis-i şerif: “مجلس العلم روضة من رياض الجنة اي مجلس الذكر”⁹⁰⁹; diğ er bir hadis-i şerif: “الله حتي يقولون انكم مجنون”⁹¹⁰

ياد حق آمد غدا اين روح را

مرهم امد اين دل مجروح را

Yâd-ı Hak âmed gıdâ in rûh-râ

Merhem âmed in dil-i mecrûh-râ

⁸⁹⁷ Ey iman edenler, bir toplulukla karşı karşıya geldiğiniz zaman, dayanıklık gösterin ve Allah’ı çokca zikredin. Ki kurtuluş (felah) bulasınız. Enfâl, 45.

⁸⁹⁸ Mü’minler ancak o kimselerdir ki, Allah anıldığı zaman yürekleri ürperir. O’nun ayetleri okunduğunda imanlarını arttırır ve yalnızca Rablerine tevekkül ederler. Enfâl, 2.

⁸⁹⁹ Onlar ayaktaiken, otururken ve yanları üzerine yatarken Allah’ı anarlar. Âl-i İmrân, 191.

⁹⁰⁰ Sayılı günlerde Allah’ı anın (telbiye ve tekbir getirin). Bakara, 203.

⁹⁰¹ Hac ibadetinizi bitirdiğinizde, artık (cahiliye döneminde) atalarımızı andığınız gibi, hatta ondan da kuvvetli bir anışla Allah’ı anın. Bakara, 200.

⁹⁰² Allah’ı zikretmek kalplerin şifasıdır.

⁹⁰³ Bir kişi namazsız ve oruçsuz da olsa Allah’ı zikretmesi yeterlidir.

⁹⁰⁴ Allah’ı zikredenle zikretmeyen arasındaki fark ölüyle diri arasındaki fark gibidir.

⁹⁰⁵ Amellerin en hayırlısı dilin dünyadan ayrılırken Allah’ın zikriyle ıslak olmasıdır.

⁹⁰⁶ Beni zikredenle beraber otururum.

⁹⁰⁷ Allahu Te’âlâ yeryüzüne meleklerini gönderir. Melekler herhangi bir yerde kendisini zikredenleri bulunca diğ er melekleri de oraya çağırırlar.

⁹⁰⁸ Hz. Ali: “Allahu Te’âlâ’ya en çok yaklaşıran yol hangisidir?” diye sorunca, Hz. Muhammed: “Allahu Te’âlâ’yı açık gizli çokca zikretmektir” dedi.

⁹⁰⁹ İlim meclisi cennet bahçelerinden bir bahçedir, özellikle de zikir meclisi.

⁹¹⁰ Allah’ı çok zikrediniz, ta ki size deli desinler.

Cenâb-ı Kibriyâ'nın zikri bu rûh-ı insâniyyeye gıdâ geldi. Zîrâ rûh ancak zikrullâh u ibâdet ile tagaddî eyler. Ta'âm u şarâb ancak gıdâ-yı nefsi emmâre u beden-i insâniyyedir. Rûhun andan haz u nasîbi yokdur. Ve dahi zikrullâh-ı muhabbet mâsivâ ile mecrûh olan kalbe merhem geldi. Nitekim "ذکر الله شفاء القلوب"⁹¹¹ hadîs-i şerîfi buna dâlâlet eder. *Merhem mîmin* fethi ve rânın sükûnuyla yaraya vaz' olunan ilâçdır.

یاد حق کر مونس جاننت بود

کی هوای کاخ و ایوانت بود

Yâd-ı Hak ger mûnis-i cânîet büved

Key hevâ-yı kâh u eyvânet büved

Hakk Te'âlâ'nın zikri senin cânına mûnis olursa kaçan sana köşk ve sarây muhabbeti olur. Ya'ni olmaz. Zîrâ ezkâr-ı İlâhiyye gönülden mâsivâ muhabbetini izâle eder.

کر زمانی غافل از رحمن شوی

اندران دم همدم شیطان شوی

Ger zamânî gâfil ez-rahmân şevî

Ender-ân-dem hem-dem-i şeytân şevî

Bir an Cenâb-ı Kibriyâ'nın eğer zikrinden gâfil olur isen o nefsi şeytâna musâhib olursun. Zîrâ şeytân, insândan zikrullâh vaktinde firâr eder ve gaflet vakti musâhabet eder. *Hem-dem* musâhib ma'nâsındır.

مؤمنان ذکر خدا بسیار کوی

تا بیابی در دو عالم آب روی

⁹¹¹ Allah'ı zikretmek kalplerin şifasıdır.

Mü'mînâ zikr-i Hudâ bisyâr gûy

Tâ be-yâbî der-dü âlem âb-ı rûy

Ey mü'mîn! Mevlânın zikrini çok söyle, tâ ki iki âlemde şeref u hürmet bulasın. *Mü'mînâ* kelimesinin âhîrinde elif nidâ içindir. *Bisyâr* çok ma'nâsınadır. *Âb-ı rûy* yüz suyu demektir. Şeref ve hürmetden kinâyedir. Lisân-ı Türkî'de dahi yüzümün suyunu dökdüm derler. Ya'ni kendine çok temelluk eyledim ve yalvardım demekden kinâye ederler.

ذکر را اخلاص می باید نخست

ذکر بی اخلاص کی باشد درست

Zikr-râ ihlâs mî-bâyed nühist

Zikr-i bî-ihlâs key bâşed dürüst

Evvâla zikrullâh etmeğe ihlâs lâzımdır. İhlâs olmaksızın zikrullâh ve sâ'ir ibâdet kaçan dürüst olur, olmaz demektir. İhlâs dedikleri kişi amelini rızâullâh etmeğe derler. *Nühüst* nûnun ve hânın zammeleriyle evvel ma'nâsınadır. *Dürüst* bütün ve kâmil olan şeye derler. Zıddı şikestedir.

ذکر بر سه وجه باشد بی خلاف

تو ندانی این سخن را از کزاف

Zikr ber-se vech bâşed bî-hılâf

Tü ne-dânî in suhan-râ ez-güzâf

Zikrullâh üç vecih üzeredir, ehl-i sulûkun ihtilâfı olmaksızın. Ya'ni sûfiyye hazretleri indinde zikrullâh üç gûne olduğu müttefikün'aleyhdır. Ba'zı nushada *vech* yerine *çîz vâki'* olmuşdur. Üç nesne üzere demek olur. Sen bu sözü lâf u beyhûde

sanmayasın. Ya'ni zikrullâh üç gûne nice olur. Zikir bir türlüdür. Bu söz abes u lagv makûlesidir demeyesin. Zîrâ erbâbının ma'lûmudur. "من لم يذق لم يذق"⁹¹²

عام را نبود بجز ذکرلسان

ذکر خاصان باشد از دل بیکمان

'Âm-râ ne-b(ü)ved be-cüz zikr-i lisân

Zikr-i hâsân bâşed ez-dil bî-gümân

Avâm-ı nâsa zikr-i lisânînin gayrisi olmaz. Zîrâ avâm-ı nâs muktedir olmadığından ma'âda zikr-i kalbî nedir bilmezler. Hâsların zikri şübhesiz gönülden olur. *Bî-gümân* bî-şübhe ma'nâsıdır. Zîrâ hâsların kalbi zikrullâh ile bîdârdır. Ve kalbleri "Gözleri uyusa da kalpleri uyumaz" sırrına mazhardır. Kendileri bir kâra meşgûl olsalar kalb-ı havâs yine zikirden kalmaz.

Ma'lûm ola ki hâcegân-ı kirâm kaddesallâhu Te'âlâ esrârühüm lisân ile zikr-i cehrî ve kalb ile zikr-i hafî ederlerdi. Ba'de *Hazret-i Şâh-ı Nakşibend Muhammed Bahâ'eddîn kuddise sırrıhu* efendimiz *Abdülhâlık Hazretlerinin kuddise sırrıhu* rûhaniyyetlerinden azîmetle amele me'mûr olmağla zikr-i cehri terk buyurup zikr-i hafîye tahsîs buyurdular. Zîrâ ba'zına göre zikr-i hafî cehrîden efdâldir. Riyâdan masûn olduğu için. Binâ'en ale hezâ *Hazret-i Şâh-ı Nakşibendden* evvel güzerân eyleyen hâcegân-ı kirâm hazretlerine *alâniyye-gûyân* ta'bîr ederler idi. Hattâ *Hâce Ali Râyetnî* kuddise sırrıhu's-sâmî hazretlerine ne sened ve delîl ile zikr-i cehrî edersin dediler. Cevâb buyurdular ki "بان دلیل که نبی علیه السلام فرمود لقتوا موتاکم شهادة ان لا اله الا الله درویش را هر نفس اخیرست"⁹¹³ Ve ba'zına göre zikr-i cehrî efdâldir. Zîrâ gâfilleri teşvîk olur ve nâ'imleri ikâza sebep olur ve şeytânı tard u teb'îd eder. Siyyemâ cem'iyyet ile dahi olur. Dünyâda fazîleti ve şerefi olur. Zîrâ hem zikr eder, hem zikr istimâ' eder. Hâsıl-ı kelâm cevâzda şübhe ve ihtilâf yokdur. Ancak şübhe ve ihtilâf efdaliyyetdedir. Zamânımızda ba'zı münkir ve ta'assub vâdisine sâlik olanlar vardır

⁹¹² Tatmayan bilmez.

⁹¹³ Delil budur ki, Nebi aleyhisselam buyurdu: "Ölüm olduğunu gören herkesi "Lâ ilâhe illallâh" demeye teşvik et. Çünkü dervişe her nefes sondur."

ki zikr-i cehrî ve cema'ati inkâr ederler. Anların kelâmına isgâ' etmeyesin. Zîrâ kimisi *Ebû Cehl* gibi inâdından inkâr eder ve ba'zısı küfr-i cehli gibi cehlinden inkâr eder. Zîrâ ahâdîs-i Nebebîyyeden gâfildir. Zikr-i cehrînin istihâbına delâlet eden ehâdîs-i şerîfe çokdur. Ez cümle “⁹¹⁴ فاذا وجدوا قوما يذكرون الله“ اكثروا ذكر“ hadîs-i şerîfi. Hattâ bu hadîsin şerhinde *Câmi'ü's-Sagîr şerhi Münâvide* mestûrdur ki “⁹¹⁵ الله حتي يقولون انكم مجنون اجتهد المصنف من هذا الحديث ونحوه في فتواه الحديثه ان ما اعتاده“ ⁹¹⁶ İşte Allâhu Te'âlâ'nın ulemâsı böyledir. Ancak inkâr eyleyen ulemâ-ı sû' ve şerî'at-ı Ahmedîyyeyi arpalık ve ma'îşet nâmına “⁹¹⁷ بيع من يزيد“ eyleyen bir alây kimselerdir. Zikr-i cehrin cevâzından ihtilâf u iştibâh edeceklerine ve ehl-i zikri ta'n u kadh edeceklerine Bismillâh diyerek helâl u tayyîb vâdîsinde şeb u rûz ayn-ı rüşvet u harâm-ı kat'î ile harâm u te'vîl ihtimâli olmayan ma'îşetlerinde ihtilâf u iştibâh etmek ve kendilerine nedir bizim bu fi'limiz diye ta'n etmek ziyâde enseb idi.

Ve dahi ma'lûm ola zikr-i kalbîyi Hazret-i Fahr-i Âlem sallâllâhu Te'âlâ ve sellem efendimiz Ebubekr-i Sıddık radiyâllâhu Te'âlâ *anh* hazretlerine leyle-i Hicretde cebel-i Hirâda vâki' olan gâr-ı şerîfede telkîn buyurmuşlardır. Çünkü küffâr-ı bed-kirdâr gâr-ı şerîfin etrâfında dolaşıp Nebî Aleyhisselâmı cüst-cü edince Sultânü'l-Enbiyâ aleyhi ekmelü't-tahâyâ her ne kadar “⁹¹⁸ لا تحزن ان الله معنا“ buyurdular ise sıfat-ı beşerîyyet galebesiyle yine havf u hüznleri zâ'il olmayıp muzdaribu'l-hâl eylediler. Binâ'en aleyh kalb-i şerîfine zikr-i hafî telkîn buyurdular ve kalblerine teveccüh buyurmak ile emreylediler. Fî'l-hâl kendilerden geçip gaybet-i külliye nümâyân oldu. Ba'de âhir vakitlerinde Sıddık-ı Ekber radiyâllâhu *anh* hazretleri dahi Cenâb-ı Hazret-i Selmânü'l-Fârisî radiyâllâhu *anhü'l-Bârî* hazretlerine telkîn buyurdular. Anlar dahi *Muhammed bin Ebû Bekr* hazretlerine telkîn buyurdular. Bu silsileye el-yevm tarîkat-ı Nakşibendiyye ta'bîr olunur. Ve turuk-i sâ'irenin silsilesi İmâm Alî *kerremallâhu vecheh* hazretlerine müntehâ olur.

⁹¹⁴ Allah'ı zikreden bir kavim buldukları zaman...

⁹¹⁵ Allah'ı çok zikrediniz, ta ki size deli desinler.

⁹¹⁶ Hadisle meşgul olanlar bir fetva verdiler: “Sûfilerin sesli zikir yapmasında herhangi bir mahzur yoktur.”

⁹¹⁷ Kim fazlasını verirse satırım.

⁹¹⁸ Üzülme, Allah bizimle beraberdir.

ذکر خاص الخاص ذکر سر بود

هر کي ذا کر نیست او خاسر بود

Zikr-i hâsü'l-hâs zikr-i ser büved

Her ki zâkir nîst o hâsir büved

Hâsü'l-hâs olan zevât-ı kirâmın zikirleri ser-i zikri olur. Her kimse ki zâkir değildir, o ziyân u zarar edicidir. Zîrâ fevâ'id-i zikrullâhdan dünyâda mahrûm olur. Ve âhiretde ecr u sevâba vuslat edemez. Hemân Allâhu Te'âlâ cümlemizi şeb u rûz zikr u fikrine muvaffak eyleye. Âmin bi-hürmetihi'n-Nebiyi'l-emîn. *Hâsır*, ziyân edici ma'nâsınadır

ذکر بي تعظیم کفتي بدعتست

واندر ان يك شرط ديكر حرمتست

Zikr-i bî-ta'zîm goftî bid'atest

V'ender-ân yek şart-ı dîger hürmetest

Ta'zîmsiz zikr söylemek bid'atdır. Zîrâ ezkâr-ı İlâhiyye'ye ve esmâ'-ı Râbbâniyyeye ihtirâm üzerimize farz ve lâzımdır. Zikrullâhın bir şartı dahi hürmetdir. Meselâ âbdest ile olmak ve ûd u buhûr gibi şeyler yanmak ve zikr mekânı pâk olmak ve zâkirin sevbi necâsetden ve kalbi mâsivâdan tâhir olmak ve yalnız olur ise kibleye teveccüh etmek ve meclis-i zikrde gayriler bulunup maksûrelerde zâkirleri seyr u temâşâ etmemek gibi. Sâdât-ı sûfiyye *kaddesallâhu te'âlâ esrârühüm* hazretleri meclis-i semâ'ın kapısını sed u bend edip ecnebî vü nâ-mâhrem içeri salıvermezler idi. Şimdi dârü's-semâ'ın kapıları meftûh ve nâ-mahremlere mahsûs maksûreler ve ârâm edecek yerler tertîb olunmuşdur. Mevlevî-hânelerde ve Halvetîler tekyelerinde olduğu gibi. Bundan agreb bugün zevvâr çok idi diye mesrûr

olurlar ve tekyesine nâs ve süfehâ çok gelir ise kendi iftihâr edip sâir meşâyih derûnundan ana hased ederler.⁹¹⁹ “فاين السلف واين الخلف“

هست بر هر عضورا ذکر دکر

هفت اعضا هست ذاکرای پسر

Hest ber-her uzv-râ zikrî diger

Heft a'zâ hest zâkir ey püser

A'zâ-yı insâniyyeden her bir uzuv üzre gayri bir zikr dahi vardır. Ey oğul! Yedi a'zâ Allâhu Te'âlâ hazretlerini zikr edicidir. Takdîr-i ibâre *heft a'zâ zikr est* demektir. Heft esmâ'-ı adedden yedi dedikleri adedin ismidir.

یاری هر عاجز آمد ذکر دست

ذکر پا خویشان زیارت کردانست

Yâri-i her âciz âmed zikr-i dest

Zikr-i pâ hîşân ziyâret gerdânest

Âciz olan kimselere mu'âvenet elin zikri geldi, ayağın zikri hısımları ziyâret eylemektir. *Yâri* mu'âvenet, *pâ* ayak, *hîşân* hısımlar ma'nâsınadır. Müfredi hîşdir, vâv-ı resmîdir. Ya'ni “لا یکتب ولا یقراء“⁹²⁰ dur. Bundan sonra el ile fukâraya tasadduk dahi elin zikridir. Ve ayak ile meclis-i ibâdete varmak ve sulehâyı ziyârete gitmek dahi ayağın zikridir.

ذکر چشم از خوف حق بگریستن

باز در آیات او نکریستن

Zikr-i çeşm ez-havf-ı Hak big(i)rîsten

⁹¹⁹ Nerede eskiler ve nerede yeniler?

⁹²⁰ Yazılır, ancak okunmaz.

Bâz der-âyât-ı o nig(e)rîsten

Gözün zikri Hakk Te'âlâ'nın havfindan ağlamaktır. Dahi anın âyât u alâ'imine ve vücûduna delâlet eyleyen şeye bakmaktır. *Bigirîsten* bânın kesriyle ağlamak ve *nigerîsten* nûnun kesriyle bakmak, *âyât* alâmetler demektir. Müfredi âyettir. Masnû'ât-ı İlâhîye nazar etmek ve dünyânın ahvâlinden ibret almak ehem ve elzem olduğunu "فاعتبروا يا اولي الابصار"⁹²¹ âyet-i kerîmesi iş'âr eyler. *Hazret-i Mısri kuddise sırrıhu's-sâmî* buyururlar:

Bir göz ki anın olmaya ibret nazarında

O düşmanıdır sâhibinin başı üzerinde

Ba'zı nüshada *âyât* yerine *âlâ* gelmiştir. Yine ma'nâsı budur.

استماع قول قرآن ذکر کوش

تا توانی روز و شب در ذکر کوش

İstimâ'-ı kavl-i Kur'ân zikr-i gûş

Tâ tüvânî rûz u şeb der-zikr kûş

Kur'ân-ı azîmin kavlini işitmek kulağın zikridir. Ya'ni Kur'ân-ı Kerîm dinlemek kulağın zikrullâh etmesidir. Kâdir olduğun kadar gece ve gündüz zikrullâh etmeğe sa'y it. Ve dahi nasîhat dinlemek kulağın zikridir. Ve kulağı ancak Allâhu Te'âlâ nasîhat dinlemek için halk etmiştir. *Hazret-i Mısri kuddise sırrıhu* buyurur:

Kulak ki öğüt almaya her dinlediğinden

Akıt ana kurşunu hemân sen deliğinden

اشتقاق حق بود ذکر دلت

کوش تا این ذکر گردد حاصلت

⁹²¹ Ey akıl sahipleri ibret alın! Haşr, 2.

İştiyâk-ı Hak büved zikr-i dilet

Kûş tâ in zikr kereded hâsilet

Kalbinin muhabbeti Allâhu Te'âlâ'ya senin kalbinin zikri olur. Zîrâ ayn-i iştiyâk zikr-i kalbdır ve şevkden a'zam bir şey yoktur. Hadîs-i şerîfde “جذبة من جذبات”⁹²² الحق توازي عمل الثقلين buyrulmuştur. Çalış ve sa'y eyle ve ihtimâm-i tâm eyle, bu zikr sana hâsıl ola.

آنکي از جهلست داعم در کناه

کي خلوت يابد از ذکر اله

Ân ki ez-cehlest dâ'im der-günâh

Key halâvet yâbed ez-zikr-i İlâh

Ol kimse ki cehlinden dâ'im günâhdadır. Ya'ni Hakk Te'âlâ'ya isyân eylemektedir. Mevlâ'nın zikrinden kaçan lezzet u halâvet bulur, bulmaz demektir. Binâ'en aleyh meclis-i zikirden muzdarib olup dâ'imâ firâr eder ve da'vet olunsa dahi gelmez. Özr-i bârid ile i'tizâr eder.

خواندن قرآن بود ذکر لسان

هرکرا این نیست هست از مفلسان

Hânden-i Kur'ân büved zikr-i lisân

Her ki-râ in nîst hest ez-müflisân

Kur'ân-ı Kerîm tilâvet eylemek lisânın zikri olur. Her kimseye ki tilâvet u kırâ'at-ı Kur'ân yoktur, âhîret müflislerindedir. Siyyemâ ki hâfîzu'l-Kur'ân ola. Büyük fazîletdir. Nitekim hadîs-i şerîfde gelmiştir: “ان الله لا يعذب قلبا وعمي القرآن”⁹²³ Ve yine *Enes İbn Mâlik* radiyâllâhu *anh* rivâyet eylemiştir: “مثل المؤمن الذي يقرأ القرآن”

⁹²² Allah dostlarıyla oturup kalkmak Hakk'ın cezbelerinden bir cezbedir.

⁹²³ İçinde Kur'an olan kalbe Allahu Te'âlâ azap etmez.

كمثل الا ترجمة ريحها طيب وطعمها طيب ومثل المؤمن الذي لا يقراء القرآن كمثل الخنطة ريحها مروطعها اشراف لتي حملة القرآن“⁹²⁴ Ve yine *İbn Mes'ûd* radiyâllâhu anh rivâyet eylemişdir: “⁹²⁵ واصحاب الليل

شكر نعمتهاي حق ميكو مدام

تا كند حق بر تو نعمتها تمام

Şükr-i ni'methâ-yı Hak mî-gû müdâm

Tâ küned Hak ber-tü ni'methâ tamâm

Cenâb-ı Kibriyâ'nın ni'metlerinin şükrünü dâ'im söyle, tâ ki Mevlâ-yı Müte'âl senin üzerine ni'metlerini tamâm eyleye. Ni'met-i İlâhiyye'ye şükr ni'metin izdiyâdına sebebdır. Kur'an-ı Kerîm'de ⁹²⁶ لَئِن شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ buyrulmuşdur.

حمد حق را بر زبان بسياردار

تا شوي از نار خرمان رستكار

Hamd-i Hak-râ ber-zebân bisyâr dâr

Tâ şevî ez-nâr-ı hirmân rest-kâr

Ve dahi Cenâb-ı Hakk'ın hamdını lisân üzre iksâr eyle. Ya'ni elhamdülillâh diyerek hamd edici ol. Ni'metullâh mahrûmluğundan ki ateş gibidir, kurtulmuş ve azâd olmuş olasın.

⁹²⁴ Kur'an okuyan mü'minin misali portakal gibidir; kokusu güzel, tadı hoştur. Kur'an okumayan mü'minin misali hurma gibidir; tadı hoştur fakat kokusu yoktur. Kur'an okuyan fâcirin misali reyhan otu gibidir; kokusu güzeldir, tadı acıdır. Kur'an okumayan fâcirin misali Ebu Cehil karpuzu gibidir; tadı acıdır, kokusu da yoktur. Buhârî, Et'ime, 30, Fedailu'l-Kur'an 17, 36, Tevhid, 57; Müslim, Müsafirin 243; Ebu Dâvud, Edeb 19, 4329; Tirmizî, Edeb 79; Nesâî, İman 32; İbnu Mâce, Mukaddime 16, 214 H.

⁹²⁵ İbn-i Abbas'ın rivayetine göre, Peygamberimiz şöyle buyurdu: “Benim ümmetimin en şereflipleri, Kur'an'ı yükleniciler (Kur'an-ı Kerim'i belleyip onunla amel edenler) ve gece ashâbı (gece ibadetiyle meşgul olanlar)dır.” Es,Suyuti, El Fethu'l-Kebir:1/188.

⁹²⁶ Eğer şükrederseniz elbette size nimetimi artırırım. İbrahim, 7.

لب مجنباں جز بزکر کردکار

زانکی پا کانرا همین بودست کار

Leb me-cünbân cüz be-zıkr-i Kirdigâr

Z'ân ki pâkân-râ hemîn bûdest kâr

Dudağını Allâhu Te'âlâ'nın zikrinin gayrısına kımıldatma. Ancak ezkâr-ı *Hudâ*'ya feth-i şefe eyle. Zîrâ pâk olan kulların işi bu olmuştur. (Mâ Hazar, 13b-15a)

دل عارف غبار آلوده کثرت نمی کردد

نیندازد خلل در وحدت ایینه صورتها

Dil-i ârif gubâr-âlûde-i kesret nemî-kerded

Neyendâzed halel der-vahdet-i âyîne sûrethâ

Ârif-i billâh vâsıl-ı ilallâh zâtın kalbi kesret tozuyla âlûde olmaz ve kesretde oturmak sebebiyle âyine gibi kalb-i şerîfi mükedder olmaz ve kasvetle muttasıf olmaz. Zîrâ bu mertebede olan zâtlara halvet ve kesret beraberdir ve bunlar رَجَالٌ لَا تُؤْتِيهِمْ تِجَارَةً وَلَا يَبِيعُ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ⁹²⁷ nazm-ı kerîmi sırrına mazhârdırlar. (Gencîne-yi Maârif, 3b)

چونکی دل بی یاد الاهت بود

دیو ملعون یار و همراهت بود

Çünkü dil bî-yâd-ı Allâhet büved

Dîv-i mel'ûn yâr u hem-râhet büved

⁹²⁷ Allah'ı anmaktan, namazı kılmaktan, zekâtı vermekten alıkoymadığı birtakım adamlar, buralarda sabah akşam O'nu tesbih ederler. Nûr, 37.

Çünkü senin kalbin Allâh'ı zikirsiz olur ve gafletle muttasıf olur, mel'ûn olan şeytân sana yâr ü refik olur. Nitekim ahâdîs-i kesîrede zikrullâhdan şeytânın firâr ettiği beyân buyrulmuştur. (Mâ Hazar, 10a)

چون دلت بر یاد حق ایمن بود

نفسک اماره هم ساکن بود

Çün dilet ber-yâd-ı Hak eymen büved

Nefsek-i emmâre hem sâkin büved

Çünkü kalbin Hakk Te'âlâ'nın zikrine emîn olur ve dâ'im zikri kendine âdet eder. Alçak ve denî nefsi emmâre dahi ma'siyetden sâkin olur. *Eymen* hemzenin kesriyle emîn ma'nâsındır. (Mâ Hazar, 10a)

ای برادر کر تو هستی حق طلب

جز بفر مان خدا مکشای لب

Ey birâder ger tu hestî Hak-taleb

Cüz be-fermân-ı Hudâ m(e-)g(ü)şây leb

Ey karındaş! Eğer sen Hakk Te'âlâ hazretlerini isteyici isen Allâhu Te'âlâ'nın emr u fermânının gayriye dudak açma! Ya'ni rızâ-yı Bârîye muhâlif olan kelimât lisânından sâdır olmaya. Belki tilâvet-i Kur'ân-ı Kerîm ve zikrullâh da'imâ lisânından cereyân eyleyen bunlar olsun. (Mâ Hazar, 5a)

سه علامت دان که در احمق بود

اولا غافل زیاد حق بود

Se alâmet dâni ki der-ahmak büved

Evvelâ gâfil zi-yâd-ı Hak büved

Bil ki ahmakda üç alâmet olur. Kimde var ise ahmak olduğunu cezm eyle. Evvelkisi Hakk Te'âlâ'nın zikrinden gâfil ve Hakk'ı ferâmûş edici olur. (Mâ Hazar, 27b)

سه علامت دان که در احمق بود

اولا غافل زیاد حق بود

Se alâmet dâñ ki der-ahmak büved

Evvelâ gâfil zi-yâd-ı Hak büved

Bil ki ahmakda üç alâmet olur. Kimde var ise ahmak olduğunu cezm eyle. Evvelkisi Hakk Te'âlâ'nın zikrinden gâfil ve Hakk'ı ferâmûş edici olur. (Mâ Hazar, 27b)

هر که اواز یاد حق غافل بود

از حماقت در ره باطل بود

Her ki o ez-yâd-ı Hak gâfil büved

Ez-hamâkat der-reh-i bâtil büved

Her kimse ki Hakk'ın zikrinden gâfil olur, hamâkatinden bâtil yolda olur. Bâtil yoldan murâd gaflet yoludur. (Mâ Hazar, 28a)

ای کی در خوابی همه شب تابروز

بهر کور خود چراغی بر فروز

Ey ki der-hâbî heme şeb tâ be-rûz

Behr-i kûr-ı hod çerâgî ber fûrûz

Ey kimse ki cümle gece sabâha dek uykudasın, mezârın için bir çerâğ şu'lelendir. Ya'ni gecelerde sabâha kadar hâb-ı gafletde olma, gecenin ba'zısını salâvat-ı teheccüd ve zikr u tâ'at ve ibâdât ile ihyâ eyle. Ba'de'l-mevt kabrin eylediğin ibâdetler sebebiyle münevver olup zulmetde kalmazsın. Nitekim *Ebu'd-Derdâ radiyallâhu anh* "عليكم وصلوة الليل فانها ينور الوجه والقلب والقبر" ⁹²⁸ buyurmuşdur. (Mâ Hazar, 8a)

اي برا در جزئناي حق مكوى

قول حق را از برای دق مكوى

Ey birâder cüz senâ-yı Hak me-gûy

Kavl-i Hak-râ ez-berây-ı dak me-gûy

Ey karındaş! Cenâb-ı Hakk'ın senâ ve zikrinden gayri bir şey söyleme ve bir kimseye hud'a vü hîle için ezkâr-ı ilâhiyyeyi söyleme. Belki cemî' zikrin hâlisen li-vechillâh olsun. *Dakk* urmak ma'nâsınadır, bunda hîle murâd olunur. (Mâ Hazar, 5a)

آنکي نبود مردرا فعل نکو

مرده مي دانش کي نبود زنده او

Ân ki ne-b(ü)ved merd-râ fi'l-i nikû

Mürde mî-dâniş ki ne-b(ü)ved zinde o

Ol kimse ki ana fi'l-i hüsn ve güzel amel olmaz. Anı ölmüş bil. Zîrâ o diri olmaz. Hâsıl-ı kelâm bir kimse ki a'mâl-i hayriyye ve tâ'at u ibâdet yoluna sâlik olmayıp belki şeb u rûz fisk u fücûra mâ'il ola, öyle kimseyi ve gâfili sen diri zan etme. Her ne kadar dünyâda yürür ve gezer ise meytdir. Nitekim bu bende-i nâcîzin el-ân meskenim olan Murâd Mollâ hânkâhı bin yüz seksen üç târihinde binâ oldukda vâkîf-ı müşârü'l-ileyhin iclâs buyurdıkları iftihârü'l-ulemâ'u'l-'âmilîn ve kudretü'l-meşâyihu's-sâlikîn eş-şeyhu's-seyyidü'l-hâc *Mustafâ Beg-zâde* rezakahu'llâhü'l-

⁹²⁸ Muhakkak ki gece namazı yüzünüzü, kalbinizi ve kabrinizi nurlandırır.

hüsna ve ziyâreh hazretlerinin nazm buyurdıkları Arabiyü'l-ibâre *silsile-i Nakşibendiyyelerinde* buyururlar.

فان ترد الحيو حيو قلب

وروح فاذا ذكر الله المتينا

ومن يفعل فداميت واعمي

بنص وارد في الغافلين⁹²⁹

(Mâ Hazar, 20b)

Zeyl-i Uşşâkî-zâdede mestûrdur ki *Gafûrî Efendi* hazretleri evâ'il-i halinde talebe-i ulûmdan olup mülâzim olmuştur. Ve mülâzemet kâğıdını kemâl-i hubbundan her nereye giderler ise berâber götürürler imiş. Bir Cum'a günü sâ'ik-i takdîr *Üsküdârî Azîz Mahmûd Hudâyî* kuddise sırrıhu's-sâmi hazretlerinin meclis-i şerîflerine sevk edip salat-ı Cum'ayı halef-i Azîz müşârü'l-ileyhde edâ ve meclis-i zikrine hâzır olup ba'de huzûrlarına varıp bir mikdâr oturup Hazret-i Azîzin hâli kendilerine aks u eser edip ba'de kalkıp bir kayığa binip *Kızkulesi* pişgâhına geldikde âsâr-ı cezbe-i İlâhiyye kendilerde galeyân etmekle na're-zen oldukda mülâzemet kâğıdılarını pâre pâre edip bahre ilkâ ve geri dönüp hizmet-i devletleri şerefiyle müşerref ve ahz-ı dest-i inâbet edip ba'de makâm-ı hilâfete resîde olmuşlar. Ba'de seccâde-nişîn-i dergâh-ı Azîz olup irtihâl-ı dâr-ı bekâ buyurdıkda hânkâh-ı sa'âdet civârında vâki' türbe-i şerîfede defîn-i ravza-i cinân olmuşlardır. Sûzişli garîb İlâhiyyâtı vardır. *Kaddessallâhu sırrıhu'l-'azîz*. (Mâ Hazar, 20a)

زبان بستم کشاد دل ز صد جانب درون آمد

نظر پوشیدم از پیش نظر برخاست حائلها

Zebân bestem küşâd-ı dil zi-sad cânib derûn âmed

Nazar pûşîdem ez-pîş-i nazar ber-hâst hâ'ilhâ

⁹²⁹ Sizin her zaman kalbinizin ruhu zikirdir. Bir insan bunu bilmiyorsa kördür, gaflette kalmıştır.

Lisânımı bağladım. İnkişâf-ı kalb çok taraftan içeri geldi ve her cânibden gönlüm açıldı. Fi'l-vâki' zikrullâhın gayriden akd-i lisân kalbe futûhât-ı ilâhiyyeye sebep olur. Binâberîn meşâyih-i tarîkat, sükûta mulâzemet göstermişlerdir. *Mevlânâ Câmi Nefehâtü'l-Ûns* nâm kitâbında buyurmuşdur. Beyt:

صمت وجوع وسهر وعزلت و ذکر بدوام

نا تمامان جهان را بکند کار تمام⁹³⁰

Menkûldur ki hâcegândan *Nizâmeddin-i Hâmûş kuddise sırruhu* dâimâ sükûta mulâzemet buyurdıklarından *hâmûş* lakabıyla mülakkab oldular. Velâkin bu sükût zikr-i kalbîye mukârin olmak şartıyladır ve illâ gönülden efkâr-ı fâside ile meşgûl olursa ve hakkı zikretmezse böyle sükûtdan fâ'ide olmadığı bedîhîdir. Böyle kimse ha sükût etsin ha söylesin, ikisi de birdir. Gözümün önünden gözümü yumdum ve dünyâ-yı deniyeden ağmâz-ı ayn etdim. Pîş-i çeşmimden perde vü hicâblar mürtefî' oldu. Dünyâyâ nazar ve iltifât göze perde olmağla âlem-i gaybı seyre mâni' olur. Vaktâ ki insân mâsivâdan göz yumar. Âlem-i lâhûtî dâimâ seyrânda olur. (Gencîne-yi Maârif, 3a)

سیه شد بسکه عالم از چراغ مرده دلها

نمی بینند پیش پای خود را شمع محفلها

Siyeh şod bes ki âlem ez-çerâğ-ı mürde-i dilhâ

Nemî-bînend pîş-i pâ-yı hod-râ şem'-i mahfilhâ

Gâfil ü dil-mürdelerin çerâğ-ı vücûdundan âlem ü dünyâ öyle muzlim oldu ki, meclislerin şem'i ki ehlullâhdır, ayağının önünü görmezler. Fi'l-vâki' ehl-i gaflet dünyâyı muzlim edeceğinde şübhe yokdur ve bunlardan hazer lâzımdır. ⁹³¹ عَنْ فَأَعْرَضَ : ذِكْرُنَا عَنْ تَوَلَّى مَنْ قَالَ اللهُ تَعَالَى (Gencîne-yi Maârif, 3a)

⁹³⁰ Susmaya, açlığa, uykusuzluğa, uzlete ve zikre devam ederek cihanın eksikliğinde tam bir iş yap.

⁹³¹ Allahu Te'âlâ dedi: "Bizim zikrimizden (Kur'an'dan) yüz çeviren ve dünya hayatından başka bir şey istemeyen kimselerden yüz çevir." Necm, 29.

4.3.9. RİYÂZET

Arapça, terbiye ve ıslah etme, idman yapma, eğitime gibi anlamları olan bir kelimedir. Nefsi eğitmek üzere onu aç, susuz ve sevdiği şeylerden mahrum bırakmaya riyâzet denir. Nefsi ibâdete alıştırmak üzere eğitmek de, riyâzettir. Nefis cihadı bir ömür boyu sürer. Bu yüzden sufiler, tasavvufu “barışı olmayan savaş” olarak nitelemişlerdir. Üç türlü riyâzet vardır.

1. Avam tabakasının riyâzeti: İlimle ahlâkı, ihlasla ameli süsleyip, Hakk ve halk ile olan muamelede hukuk, riayet etmek şeklindedir.

2. Havas tabakasının riyâzeti: İçteki tefrikayı kesmek, Hakk’a huzur-ı kalple ibâdet etmek, geçtiği makamlara iltifat etmeyi bırakıp yüksek makamlara çıkmak olarak ortaya çıkar.

3. Ahassın riyâzeti: Şuhûd u meşhûd ikiliğini bırakıp Allah’ın sıfatlarının tecellisine mazhar olunacak makama ermektir.

Edebin riyâzeti, nefsin tabiatından kurtulmaktır. Talebin riyâzeti, muradın sıhhatli olması, insanlarla sohbetten uzak olmaktır. Namaz ve oruca devam ve günahlardan korunmak, uyku kapısını kapamak da riyâzetten sayılmıştır.⁹³²

در ریاضت نفس بدرا کوش مال

تا نیندازد ترا اندر ضلال

Der-riyâzet nefsi-i bed-râ gûş-mâl

Tâ neyendâzed terâ ender-dalâl

Riyâzet içinde nefsi-i emmâreyi tedîb eyle, hatta seni dalâlet içine atmaya. *Riyâzet taklîl-i gıdâya derler.* (Mâ Hazar, 4a)

نفس را آن به که در زندان کنی

⁹³² Cebecioğlu, “Riyâzet” mad., 2009, s. 219-220.

هر چه فرمايد خلاف آن كني

Nefs-râ ân bih ki der-zindân künî

Her çe fermâyed hılâf-ı ân künî

Ey sâlik-i râh-ı Hudâ nefsi-i emmârenin hâli ma'lûmun olduysa nefsi-i emmârenin hakkında ol iyidir ki zindân-ı riyâzet u mücâhedeye vaz' eylesesin, her ne buyurur ise emrinin hilâfına eylesesin. (Mâ Hazar, 11a)

زير پاي آور هواي نفس را

كم بدو ده بهر هاي نفس را

Zîr-i pâ âver hevâ-yı nefsi-râ

Kem bedo deh behrhâ-yı nefsi-râ

Nefs-i emmârenin hevâ u ârzûlarını ayakaltına götür. Ya'ni hevâ-yı nefse galebe eyle, tâ ki nefsi maglûb u makhûr ola ve nefsin nasîblerini nefsi-i emmâreye az ver. Ya'ni hiç verme. Zîrâ terbiye-i nefsi riyâzât u mücâhedât-ı şâka ile olur. (Mâ Hazar, 7b)

ز اب و نان تالب شكم را پر مساز

همچو حيوان بهر خود آخور مساز

Z'âb u nân tâ leb şikem-râ pür me-sâz

Hem-çü hayvân behr-i hod âhûr me-sâz

Sudan ve ekmekten dudağına kadar karnını dolu kılma. Ya'ni çok yime. Dahi hayvân gibi kendin için yatacak yer düzme. Ya'ni dünyâda mekân-ı mu'ayyen tedârik etme. Her nerde olur ise beytûtet eyle. Nitekim *Îsâ aleyhisselâmın* bir mu'ayyen hâneleri yok idi. Ve kendilere bir dâr-ı mahsûs edinmemişler idi. Ne

mahalde ahşâm olur ise orada sâkin olurlar idi ve emti'a-i dünyâdan bir iğne ve bir su tâsı ve bir merkebleri var idi.

Alâyık-ı dünyâviyye diye tâsı ve merkebi def' buyurdular. Cenâb-ı Kibriyâ semavâta ref' buyurup ikinci ya dördüncü göğe fermân-ı İlâhî vârid oldu ki üzerine melâ'ike emr-i Bârî ile arandıkda iğne bulundu. Cenâb-ı Mevlâ buyurdu ki yâ İsa eğer iğne olmasa idi seni arşa ref' ederdim. Nitekim şâ'ir-i mâhir *Şevket rahima'llâh* bu hikâyete mebnî buyurmuşdur. Beyt:

زجا مشکل بود جنبيدن ارباب علايق را

بود کلمیخ آهن سوزنی دامن عیسی را⁹³³

روز کم خور کرچه صاءم نیستی

پر مخور آخر بخاءم نیستی

Rûz kem hor gerçi sâ'im nîstî

Pür me-hor âhir behâyim nîstî

Gündüz az ye, her ne kadar sâ'im değil isen çok yeme. Sâ'ir hayvanlar değilsen insânsın, insâna lâyıık olan savm u az yemektir. (Mâ Hazar, 7b-8a)

فروغ مهر باشد دیده اختر شماران را

صفای ماه باشد جبهه شب زنده داران را

Fürûg-ı mihr bâşed dîde-i ahter şomârân-râ

Safâ-yı mâh bâşed cebhe-i şeb-zindedârân-râ

⁹³³ Yerden dostlara doğru yükselmek çok zordur. Nitekim Hz. İsa'nın eteğine bir iğne, demir pul oldu.

Gecelerde uyku uyumayan kimselerin gözü için güneşin nûr-ı ziyâsı olur. Zîrâ göz nûrî üzerine nûr-ı İlâhî dahi zamm olunup belki şemsden envâr olur ve yine ihyâ-yı leyl edenleri kendi için mâh-ı münîrin safâ vü hâlisliği vardır ve yüzleri ay gibi parlak.

Beytten maksûd, ihyâ-yı leylî senâ ve ehl-i teheccüdü medhdîr. Fi'l-vâki' dinimizde a'zam-ı ibâdetdendir. قَالَ اللهُ تَعَالَى وَطَمَعًا خَوْفًا رَبَّهُمْ يَدْعُونَ الْمُضَاجِعَ عَنِ جُنُوبِهِمْ تَتَجَافَى⁹³⁴ فِي لِكْتَابِ

Ya'ni yanları döşeklerinden ba'îd olur ve uykuyu terk ederler. Tanrılarına havf ve tama'dan için du'â eder oldukları hâlde ve fi'l-hadîs: وَهُمْ قَلِيلٌ فَيَسْرَحُونَ جَمِيعًا إِلَى⁹³⁵ تَتَجَافَى جُنُوبِهِمْ عَنِ الْمُضَاجِعِ فَيَقُومُونَ الْجَنَّةِ وَالنَّاسِ فِي الْحِسَابِ

Ahter-şomâr, yıldız sayıcı demektir. *Şeb-zinde-dâr*, geceyi diri tutucu ma'nâsındadır; velâkin ikisi de ihyâ-yı leyl edici ma'nâsında ıstılâh olunmuşdur. (Gencîne-yi Maârif, 21a-21b)

اي كي در خوابي همه شب تابروز

بهر کور خود چراغي بر فروز

Ey ki der-hâbî heme şeb tâ be-rûz

Behr-i kûr-ı hod çerâgî ber fûrûz

Ey kimse ki cümle gece sabâha dek uykudasın, mezârın için bir çerâğ şu'lelendirdir. Ya'ni gecelerde sabâha kadar hâb-ı gafletde olma, gecenin ba'zısını salâvat-ı teheccüd ve zikr u tâ'at ve ibâdât ile ihyâ eyle. Ba'de'l-mevt kabrin

⁹³⁴ Allah Te'âlâ Kitabı'nda buyurur: (Onlar o kimselerdir ki; geceleyin namaz kılmak için) yataklarından kalkarlar; Rablerine azabından korkarak ve rahmetinden ümidvâr olarak dua ederler. Secde, 16.

⁹³⁵ (Onlar,) yataklarını terkederek (geceleyin) kalkarlar. Onlar azınlıktadırlar ve insanlar hesap vermekte iken onlar hep birlikte cennete koşarlar.

eylediğin ibâdetler sebebiyle münevver olup zulmetde kalmazsın. Nitekim *Ebu'd-Derdâ radiyallâhu anh* “عليكم وصلوة الليل فانها ينور الوجه والقلب والقبر”⁹³⁶ buyurmuştur.

خواب وخور جز پيشه انعام نيست

خفتکا نرا بهره زين انعام نيست

Hâb u hor cüz pişe-i en'âm nîst

Huftegân-râ behre z'in in'âm nîst

Uyku u ta'âm hayvânlar san'atının gayri değildir, belki ancak hayvâna mahsûsdur ve insânın ekl u şurbu ve uykusu dahi insâniyeti cihetinden olmayıp ancak hayvâniyeti cihetindedir. Dünyâda gecelerde sabâha kadar uyuyanlar için bu in'âmdan nasîb yoktur. İn'âmdan murâd ashâb-ı leylin kabirlerinin münevver olmasıdır. Mısrâ'-ı evvelde olan *en'âm* hemzenin fethiyle na'am kelimesinin cem'idir. Hayvânlar demek olur. Ve mısrâ'-ı sâni'de in'âm hemzenin kesriyle masdardur. İf'âl bâbından ikrâm ma'nâsınadır.

اي پسر بسيار خواهي خفت خيز

کر خبرداري زخود بي گفت خيز

Ey püser bisyâr hâhî huft hîz

Ger haber-dârî zi-hod bî-goft hîz

Ey oğul! Çok uyku ister isen kalk. Ya'ni kabirde istirâhat ister isen gecelerde bîdâr ol. Eğer kendinden âgâh isen kimse sana kalk demeden sen bîdâr ol ve ihyâ-yı leyâlî eyle. (Mâ Hazar, 8a)

افتاب دولت بيدار بر بالين تست

ميشوي با خواب اي بي درد هم پستر چرا

⁹³⁶ Muhakkak ki gece namazı yüzünüzü, kalbinizi ve kabrinizi nurlandırır.

Âfitâb-ı devlet-i bîdâr ber-bâlîn-i tüst

Mî-şevî bâ-hâb ey bî-derd hem-pister çerâ

Devlet-i bîdâr ki âfitâb gibidir. Senin yastığının üzerindedir. Sen ise uyku ile ey bî-derd bir döşekdesin. Bu hâl niçindir? Fi'l-vâki' nâzım merhûmun buyurduğu gibi hâb ile hem-pister olmağdan bî-dârlık ile hem-pister olmak evlâdır. Belki farzdır. Nitekim *Bilâl-i Habeşî radiyallâhu anh* hazretleri gecelerde esnâ-yı temcîdde buyururlar idi, diye menkûldur. Beyt:

تَبَقُّظُوا تَبَقُّظُوا يَا بِنَامَ قَدْ هَزَمَ الْفَجْرَ جُنُودَ الظَّلَامِ⁹³⁷

Ve yine bîdârlığın efdâliyyetine delâlet eder çok nesnelere vardır. (Gencîne-yi Maârif, 30b-31a)

4.3.10. UZLET

Arapça, halktan uzaklaşıp, onlardan ayrı yaşamak anlamında bir kelimedir. Müride başlangıç hâlinde uzlet gerekir. Bu, halkın onun şerrinden veya o halkın şerrinden kurtulsun diye değildir. Bu, kötü ahlâktan uzlettir. Vatanı değil, sıfatları değiştirmek esastır.

Cüneyd-i Bağdâdî: “Dinini selâmete, bedenini ve kalbini rahata erdirmek isteyen, insanlardan ayrılınsın. Zira bu zaman vahşet zamanıdır, akıllı olan vahdeti uzlette arıyandır.” der. Kur’an’da uzleti anlatan bazı ayetler şunlardır: “Sizi ve Allah’tan gayrı çağırıklarınızı terkediyorum. (Meryem, 46) “Onları ve tapmakta olduklarını terkediniz. (Kehf, 16)”

Uzletin karşıtı ihtilal, halka karışmayı ifade eder. Ancak tasavvuf ehlinin büyük çoğunluğu “İnsanların içine karışıp onların ezâlarına sabreden kişi, insanlara karışmayıp, ezâlarına sabretmeyen kişiden daha hayırlıdır. (Tirmizi, İbn Mâce)” hadis-i şerîfini temel alarak, insanların arasına karışmışlardır. Uzlet uygulaması,

⁹³⁷ Uyanınız uyanınız, ey uyuyanlar! Şüphesiz fecir karanlık askerlerini yendi.

hayat akışı içerisinde küçük zaman dilimlerinde iç muhasebe için yapılır. Ömür boyu uzlet yapan sûfiler oldukça azdır.⁹³⁸

زبان بستم کشاد دل ز صد جانب درون آمد

نظر پوشیدم از پیش نظر برخاست حائلها

Zebân bestem küşâd-ı dil zi-sad cânib derûn âmed

Nazar pûşîdem ez-pîş-i nazar ber-hâst hâ'ilhâ

Lisânımı bağladım. İnkişâf-ı kalb çok taraftan içeri geldi ve her cânibden gönlüm açıldı. Fi'l-vâki' zikrullâhın gayriden akd-i lisân kalbe futûhât-ı ilâhiyyeye sebep olur. Binâberîn meşâyih-i tarîkat, sükûta mulâzemet göstermişlerdir. *Mevlânâ Câmi Nefehâtü'l-Ûns* nâm kitâbında buyurmuşdur. Beyt:

صمت و جوع و سهر و عزلت و ذکر بدوام

نا تمامان جهان را بکند کار تمام⁹³⁹

(Gencîne-yi Maârif, 3a)

در بیان عزلت و خلوت

(DER-BEYÂN-I UZLET U HALVET)

هر که خواهد تا سلامت ماند او

از جمیع خلق رو کرداند او

Her ki hâhed tâ selâmet mâned o

Ez-cemî'-i halk rû gerdâned o

⁹³⁸ Cebecioğlu, "Uzlet" mad., 2009, s. 278.

⁹³⁹ Susmaya, açlığa, uykusuzluğa, uzlete ve zikre devam ederek cihanın eksikliğinde tam bir iş yap.

Her kimse ki selâmetde kalmak ister, cemî' halkdan yüz çevirsin. *Gerdâned* emr-i gâ'ibdir, fi'l-i muzâri' ile emr-i gâ'ib sıgası müttehiddir. Beynleri karîne ile fark olur.

مردمانرا سربسردر خواب دان

کشت بیدار آنکه او رفت از جهان

Merdimân-râ ser-be-ser der-hâb dân

Geşt bî-dâr ân ki o reft ez-cihân

Cümle âdemleri uykuda bil, o kimse dünyâdan âhirete getdi, uyanık oldu. Nitekim hadîs-i şerîfde ⁹⁴⁰الناس ينام فاذا ماتوا انتبهوا“ vârid olmuştur. *Ser-be-ser* cümlesi ma'nâsınadır. Ya'ni nâs aceb gafletdedir ki ölmedikçe agâh olmazlar. Böyle kimselerin ülfetinden ziyândan gayri bir şey hâsıl olmaz. Bu ülfetden ise halvet u inzivâ â'lâdır.

آنکی رنجاند ترا عزرش پذیر

تا بیابی مغفرت بروی مکبر

Ân ki rencâned terâ özreş pezîr

Tâ beyâbî magfîret ber-vey me-gîr

Ol kimse ki seni incidir, i'tizâr etdikde özrünü kabûl eyle. Hakk Te'âlâ'dan magfîret bulmak için anın özrüne kîn ve adâvet tutma. *Me-gîr* nehy-i hâzırdir. Mef'ûlu mazûfdur. *Tâ* ta'lîl içindir. Bazı kütüb-i mevâ'izde beyân olunmuştur ki bir kimse bir kimsenin bir cürmünü avf eylese, Hakk Te'âlâ hazretleri anın yetmiş cürmünü avf buyurur ve eğer senin hakkında kusûr eden şahsın kusûrunu sen avf etmez isen dahi Rabbü'l-'âlemîn etdiğin kusûru avf etmez. Sen avf eyle ki mazhar-ı avf u gufrân olasın.

⁹⁴⁰ İnsanlar uykudadır, ölünce uyanırlar.

حق ندارد دوست خلق آزار را

نیست این خصلت یکی دیندار را

Hak ne-dâred dost halk âzâr-râ

Nîst ân haslet yekî dîn-dâr-râ

Allâhu azîmü'ş-şân hazretleri halkı incidici kimseyi dost ittihâz etmez. Bir dîn sâhibi kimse için halkı incetmek huyu yokdur. Ya'ni mü'mîn-i kâmilde *bi-gayr-i vech-i şer'î* kesr-i kalb hasleti olmaz.

ازستم هر کودلی را ریش کرد

آن جراحت بر وجود خویش کرد

Ez-sitem her k'o dilî-râ rîş kerd

Ân cerâhat ber-vücûd-ı hîş kerd

Zulümden her kimse ki bir kalbi mecrûh eyledi. Kişi hayr u şer her ne ederse kendine eyler mefhûmunca o cerhi kendi vücûduna eyleyip o mazlûma etmedi. *Sitem* zulüm, ve *rîş* yara ve *hîş* kendi ma'nâsınadır ve *her k'o* aslında *her ki o* idi.

هر کی در بند دل ازاري بود

در عقوبت کار او زاري بود

Her ki der-bend-i dil âzârî büved

Der-ukûbet kâr-ı o zârî büved

Her kimse ki gönül incetmek dâ'ıye vü sevdâsında olur, o kimsenin işi dünyâ vü ukbâda azâb-ı İlâhîde nâle vü efgân olur, *dil-âzâr* vasf-ı terkîbîdir, kalb kırıcı demektir. *Büved bûdenden* şâz olmak üzere müştak olan fi'l-i muzârîdir, olur ma'nâsınadır. Kıyâs olan *bâyed* gelmek idi, *zîrâ* vâvdan ivaz elif ve yâ virilir.

اي پسر قصد دل ازار ي مکن

از خدای خویش بیزاری مکن

Ey püser kasd-ı dil âzârî me-kün

Ez-Hudây-ı hîş bî-zârî me-kün

Ey oğul gönül incetmek kasdını eyleme. Dahı kendi Tanrından bîzârlık eyleme. *Bîzâr* bıkmış ve usanmış ve müteneffir kimseye derler, gûyâ bir kimse gönül yıkmak sevdâsında olsa hılâf-ı rızâ-yı Bârî olduğundan keennehu Cenâb-ı Perverdigâr'dan müteneffir olmuş ve firâr etmiş âdem gibi olup binâen aleyh ve *Zi-Hudâ-yı hîş bîzârî me-kün* buyurdular.

خاطر کس را مر نجان اي پسر

ور نه خوردي زخم بر جان اي پسر

Hâtır-ı kes-râ me-rencân ey püser

V'er ne-hordî zahm ber-cân ey püser

Ey oğul! Hilâf-i şer'-i şerîf kalb yıkmak ve bi-gayr-i vech kimseyi incitmek ne mertebe kabîh olduğunu teyakkun etdinse kimsenin kalbini incitme, yohsa cân üzre yara yersin ve ruhun nâ-sâf olmasına bâ'is olursun.

Me-rencân nehy-i hâzırdir. Fi'l-i muzârîsi *rencâneddir*. Ve emr-i hâzır *rencândir*. *Mîm*-i meftûha alâmet-i nehydir. Ma'lûm ola ki sûfiye indinde a'zam zünûb bi-gayr-i hakk kesr-i kalbdır. Zîrâ gönül nazargâh-ı Cenâb-ı Hudâ'dır. Nitekim hadîs-i şerîfde ⁹⁴¹“ان الله لا ينظر الي صوركم ولا الي اعمالكم ولكن ينظر الي قلوبكم و نياتكم” buyrulmuşdur. Binâen alâ hezâ Şeyh hazretleri kesr-i kalbden nehyde mübalâga buyurdular. Siyerden *Altıparmak*da mestûrdur ki gönül her ne mikdâr zehârif-i dünyâ ile memlû ve hubb-ı sivâ ile alûde-i çirkâb ise Ka'betu'llâh ve nazargâh-ı Hudâ

⁹⁴¹ Allahu Te'âlâ sizin suretlerinize ve işlerinize bakmaz. Lakin o sizin kalplerinize ve niyetlerinize bakar.

olmakdan çıkmaz. Zîrâ Ka'be-i mükerremeyi kefere-i Kureyş esnâm ile mâl-â-mâl eyledikte Ka'be-i mutahhara yine Beytulllâh ve manzargâh-ı Cenâb-ı Kibriyâ idi.

کر همی خواهی کی کردی معتبر

نام مردم جز بنیکویی مبر

Ger hemî hâhî ki kerdî mu'teber

Nâm-ı merdom cüz-nikûyî me-ber

Eğer ister isen ki indallâh ve indennâs makbûl ve mu'teber olasın. Halkın nâmına iyilikden gayrı ile iletme. Ya'ni kimseyi sû-i hâl ile yâd etmeyip herkesin medh ü senâsında ol ki seni dahi herkes sevip ve muhabbet ede.

قوت نیکی نداری بد مکن

بروجود خود ستم بیحد مکن

Kuvvet-i nikî ne-dârî bed me-kün

Ber-vücûd-ı hod sitem bî-had me-kün

Kimseye ihsân etmeğe kudret tutmaz isen yaramaz ve nâ-ma'kûl iş etme ve kendi vücûduna nihâyetsiz zulm etme. *Nikî* lafzında yâ-yı masdariyye olmağla ihsân ma'nâsınadır. Ve gâh olur ki nisbet için ve vahdet için gelir. Şîrâzî ve pâdişâhî gibi. Fî'lvâki' insâna lâyıık olan elinden gelen iyiliği dirîğ etmemekdir ve eğer elinden hayır gelmez ise bâri kendi tarafından kimseye bir ziyân gelmeye, zarâr isâbet etmeye. Bâ-hûsûs zamanımızdaki bir dostdan şer gelmez ise andan büyük dost olamaz. Zîrâ ebvâb-ı ihsân ekâbirden dahi mesdûddur.

هر کی از غیبت زبانش بسته نیست

آنچنان کس از عقوبت رسته نیست

Her ki ez-gıybet zebâneş beste nîst

Ân-çünân kes ez-ukûbet reste nîst

Her kimse ki anın lisânı gıybetden bağlanmış değildir. Ancılayın kimse âhiretde gazâb-ı ilâhîden halâs olmuş değildir. Gıybetin ta'rîfi sebb u buğz tarîkıyla bir kimsede olan aybı âhere nakl etmektir. Cenâb-ı Hakk bunu nass-ı kâtı'la harâm etmiştir. Nitekim Kur'ân-ı Azîm'de "ولا یغتب بعضکم بعضاً"⁹⁴² buyurmuşdur. *Beste* bağlanmış ve *reste* kurtulmuş ma'nâsınadır.

رو زبان از غیبت مردم ببند

تا نبینی دست و پای خود ببند

Rev zebân ez-gıybet-i merdom be-bend

Tâ ne-bînî dest ü pâ-y hod be-bend

Sa'y u gayret ile lisânını halkın zemminden bağla, hatta rûz-ı cezâda elini ve ayağını bukağıda görmeyesin. *Rev* bunda çalış demektir. *Be-bend* emr-i hâzırdır, bağla ma'nâsınadır. Bâ-y-ı zâ'ide kesrile okutur. İkinci *bend* kayd u zincîre derler, evvelinde olan bâ zarfıyyet içindir. (Mâ Hazar, 4b-5a)

عافیت را کر بجویی ای عزیز

می توانش یافتی در چار چیز

'Âfiyet-râ ger be-cûyî ey azîz

Mî-tüvâneş yâftî der-çâr çîz

Ey azîz olan kimse! Eğer âfiyet u safâ-yı hâtır ister isen o âfiyeti dört şeyden bulmak mümkündür. *Mî-tuvân* bunda mümkün olur ma'nâsınadır. Ve *şîn* zamîri *âfiyet* lafzına raci'dir.

⁹⁴² Kiminiz kiminizin gıybetini yapmasın (arkasından çekiştirmesin). Hucurat, 12.

ایمنی و نعمت اندر خانه دان

تندرستی و فراغت بعدازان

Eymenî vü ni'met ender-hânedân

Ten-dürüstî vü ferâgat ba'd-ez-ân

Dört şeyin birisi mâl ve cânına düşmandan emîn olmak ve birisi dahi hânumânında kadr-i kifâye ni'meti olup kimseye muhtâc olmamak ve birisi dahi bedeni illetden sahîh olup alîl u marîz olmamak ve birisi dahi bu eşyâ-yı mezkûreden sonra umûr-ı dünyâdan fârig olup kûşe-i uzlet ihtiyâr etmek. *Eymenî vü ten-dürüstî* kelimelerinden sonra vâv-ı âtifeler zamme ile telaffuz oluna. *Hânedân u hânumân* kelimeleri Fârisî'dir. Lisân-ı Türkî'de ev bark ta'bîr olunur. (Mâ Hazar, 7b)

نفس نتوان کشت الابا سه چیز

چون بگویم یاد کیرش ای عزیز

Nefs-i nat(ü)vân geşt illâ bâ-se çîz

Çün be-gûyem yâd-gîreş ey azîz

Nefs-i emmâreyi maglûb etmek mümkün değildir. Lakîn üç şey ile mümkündür. Çünkü ol üçü söylerim ey azîz hâtırda tut ve amel eyle.

خنجر خاموشی و شمشیر جوع

نیزه تنهایی و ترک هجوع

Hançer-i hâmûşi vü şimşîr-i cû'

Nîze-i tenhâyi vü terk-i hucû'

Üç şeyin birisi hançere benzer sükût ve birisi kılıca benzer açlık ve birisi mızrağa benzer uzlet u uykuyu terkdir. Bu sûretde müşebbehün bih olan silâh üç

oldu. Binâen alâ hazâ *Hazret-i Şeyh kuddise sirruhu bâ se çîz* buyurdular. Bu eşyâ-yı mezkûre nefs-i emmâreye ber-vech-i kemâl mü'essir olmağa hançer ve kılıç ve mızrağa teşbîh olundu. (Mâ Hazar, 10a)

مرا کمنامي از وحدت بکثرت میکشد صائب

وکر نه کوشه عزلت کمینکاهست شهرت را

Merâ güm-nâmî ez-vahdet be-kesret mî-keşed Sâ'ib

Ve ger (ne) kûşe-i uzlet kemîngâhest şöhret-râ

Herkesi inzivâ ve vahdet halvete çeker. Lâkin beni vahdetden kesrete ve ülfete çeker. Ya'ni inzivâ etdim ve güm-nâm oldum. Ahbâbım bana halveti terk etdirdiler ve halk ile kesrete ve ülfete sebep oldular. Eğer böyle olmayaydı şöhretin kûşe-i uzlet pusu mahalli idi ve halvetde şöhret bulmak vardır. Ben dahi çok velâyet ve kerâmet ile şân u nâm bulur idim. Velâkin halk beni bana koymadılar. Böyle kalmağa sebep oldular. (Gencîne-yi Maârif, 14b)

تا مباد اکاه از زوق کرفتاری شوند

میکنم ازاد طفلان را از مکتبخانها

Tâ me-bâd âgâh ez-zevk-i giriftârî şevend

Mî-künem âzâd tıflân-râ ez-mekteb-hânehâ

Olmaya ki inzivâ ve giriftârlık zevkinden âgâh olalar, diyerek hâne-i mekteblerde etfâli âzâd ederim. Eğer etfâl rûz u şeb mekteblerde oturur olsalar uzlet ve inzivânın zevkini anlayıp gezmek, uyanmak lezzeti dimâğlarından çıkıp bir dahi mektebden gitmezler idi.

Bu zevke vâkıf olmasınlar diye Cum'a günleri de bütün bütün ve eyyâm-ı sâ'irede ba'de'l-asr âzâd ederim. Bundan merâm, inzivâ ve halvethâneye dervîşânda olan lezzetin kemâlini beyândır. Eğer halvetde ashâbı lezzet bulmasalar öyle muzlim

yerlerde karar edemezler idi. Kezâlik talebe-i ulûm, ilm-i şerîfden ve mütâlaa'-ı kütübdan halâvet bulmasalar medrese odalarında şeb ü rûz sâkin olup o fakr u fâkayı çekemezler idi. (Gencîne-yi Maârif, 16a)

ظاهر شدن میانہء خلقم بر ہنکیست

نہا نیم زدیدهء مردم بو دقبا

Halkın ortasında zâhir olmak ve kesretde olmak bana bi-aynihi tecerrüddür. Zîrâ indimde kesret ve vahdet berâberdir. Ve beni kesretde olmak Allâhu Te'âlâ'dan cüdâ edemez. Ve dahi benim halkın gözünden pinhân olmaklığım bana kabâ ve libâsdir. Ya'ni hüsn ü letâfet verir. Bu sûretde kesret ü vahdet ikisi de hakkımda nâfi'dir ve berâberdir. Ma'lûm ola ki evliyâ-i kirâmın kâmillerine kesret ü halvet berâber olmağla gâh halk ile olurlar ve gâh uzletde olurlar ve ikisinden de dahi fâ'ide görürler. Lâkin sâlik-i mübtedîye dâimâ halvet ve inzivâ lâzımdır. Zîrâ kesretde Cenâb-ı Hakk ile olamaz ve kesret huzûr-ı kalbine hâlel verir. İktizâ eder ki, رَجَالٌ لَا تُلْهِهِمْ تِجَارَةٌ وَلَا بَيْعٌ عَنِ ذِكْرِ اللَّهِ وَإِقَامِ الصَّلَاةِ وَإِيتَاءِ الزَّكَاةِ يَخَافُونَ يَوْمًا تَتَقَلَّبُ فِيهِ الْقُلُوبُ وَالْأَبْصَارُ⁹⁴³ nazm-ı celîlindeki ricâl-i kirâm zümresine mülhak oluncaya dek halvetde evkât-güzâr olmak lâzımdır. Bu beyt ile nâzım *kuddise sırruhu* o zümreden olduğunu ifâde ve beyân buyururlar. Mısrâ'-ı sânîde merdüm-i dîde göz kapakları ile pinhân olunca o kapaklar kabâ gibi olmağla anı hayâl edip *bûd kabâ* buyurdular. Ve yine göz bebeği zâhir oldukda göz kapakları dahi ref' olunup merdüm-i dîdenin üryân kaldığını hayâl edip tecerrüd ma'nâsını *böröhnegî* ünvanıyla ta'bîr buyurmuşlardır. *Felillâhi dezehu*. (Şerh-i Kasâid-i Mevlânâ Şevket, 4)

4.3.11. HALVET

Arapça, yalnız kalıp, تنها bir köşeye çekilmek demektir. Tasavufta ise, zihinsel konsantrasyonu ve bazı özel zikirlerle riyazetleri gerçekleştirmek üzere şeyhin müridini, karanlık, dış dünyadan soyutlanmış bir yere belirli bir süre için koymasındır.

⁹⁴³ Nice erler ki, ne ticaret, ne de alışveriş kendilerini Allah'ı anmaktan, namaz kılmaktan ve zekât vermekten alıkoymaz; onlar, kalplerin ve gözlerin kıvrınacağı günden korkarlar. Nûr, 37.

Allah ile gizlice konuşmak, kalbi yanlış inançlardan ve kötü huylardan temizlemek, kurtarmak da halvet olarak değerlendirilir. Kâşânî, bu anlamda kulun, kendini bütün varlığıyla Allah'a verip, O'ndan gayri her şeyden uzaklaştığını ifade eder. Halvet, Hz. Muhammed'in vahiy gelmeden önce Hira'da uzlete çekilme uygulamasından doğmuştur. Hz. Musa'nın, Tûr'daki kırk günlük, Allah ile olan özel görüşmesinden esinlenilerek, halvet genelde kırk güne hasredilmiştir. Bu kırk güne bağlı kalınarak, halvete erbain ve çile (çihil) de denmiştir. Ancak halvetin ana hedefi, düşünceyi Allah'tan gayri her şeyden uzak tutmaktır. Bir kimse, bir ömür boyu halvette kalsa, kafası dünyevî düşüncelerle meşgul olsa, ona halvettedir denmez. İşte bundan hareketle, özel bir yere çekilmeden, halkın içinde sürekli Allah tefekkürünü korumaya muvaffak olan kişilere de halvet yapıyor, tabiri kullanılabilir. Nur süresindeki "Allah'ın, yüceltilmesine ve içlerinde adının anılmasına izin verdiği evlerde hiçbir ticaretin ve hiçbir alışverişin kendilerini, Allah'ı anmaktan, namazı kılmaktan, zekâtı vermekten alıkoymadığı birtakım adamlar, buralarda sabah akşam O'nu tesbih ederler. (Nur, 36-37)" âyeti ile bu hususa işaret olunur.

Halvet, bütün tarîkâtlarda bulunan ve kökü çok eskilere dayanan bir uygulamadır. Uygulama şekli, genelde şu şekildedir: Halvet, genellikle dergâhtaki özel odalardan birinde yapılır. Şeyh, halvete koyacağı dervişi bu odaya götürür, içeri sokar, duâ eder, dervişi orada bırakarak dışarı çıkar, bu şekilde uygulama başlamış olur. Yemek ve su hergün muntazam götürülür ve bu günden güne azaltılır. Bazı tarîkâtlar, zeytinyağlı mercimek çorbası verirken, bazıları da çeşitli tuzlu yemek yedirir su içirmezler. Yiyeceğin çeşidi konusunda farklı uygulamalar görülmekle birlikte, hepsinde, genellikle vejeteryan diyet, hâkim unsur olarak dikkati çeker. Kırk gün süre ile bu durum devam eder. Mürid; abdest, tuvalet, cuma, bayram namazı gibi zaruri çıkışların dışında bütün vaktini, bu dar ve karanlık hücrede az uyku, bol tefekkür ve zikir yaparak insanlarla teması kesmiş olarak geçirir. Hatta uykuyu engellemek için, oturdukları yerlerde, boyun ve dizlerini bir kayışa bağlarlar veya müttekâ denen bir çeşit bastona başlarını yaslayarak bir yere dayanmadan derin olmayan, yakaza türünden bir çeşit hafif uyku ile yetinme cihetine giderler. Şeyh arada bir gelir, müridin başından geçen özel durumlara göre nefes eder ve ona yeni bazı zikirler verir. Bu süre içinde mürid, vücudundan tırnak ve kıl kesmez. Kırkıncı

gün, şeyh odaya gelir, müridin bu sürede gördüğü rüyaları dinler, ardından şükür kurbanı kesilir ve bu şekilde mürid halvetten çıkmış olur. Müridin yapacağı ilk iş yıkanmak, tırnak ve kıl temizliği yapmak, elbise değiştirmek, kelle suyu ile pişmiş bir çorba içmek olur. O akşam, şükürâne olarak, fakir fukaranın karnı doyurulur. Allah'a vuslat, yani tefekkürde sürekliliği sağlayabilme özelliğine ulaşabilmek için, bu tür geçici süreli halvet uygulamaları, daima ön planda tutulur. Hedef; zihnin Allah dışındaki her şeyden sıyrılması, zihni saflığın elde edilmesidir. Bu durum, halvette sürdürülür. Her yerde Allah ile beraber olma bilinci, tasavvufta bu şekilde oluşturulmaya çalışılır.⁹⁴⁴

مردمانرا سربسردر خواب دان

کشت بیدار آنکه او رفت از جهان

Merdimân-râ ser-be-ser der-hâb dâ

Geşt bi-dâr ân ki o reft ez-cihân

Cümle âdemleri uykuda bil, o kimse dünyâdan âhirete getdi, uyanık oldu. Nitekim hadîs-i şerîfde⁹⁴⁵ “الناس ينام فاذا ماتوا انتبهوا” vârid olmuştur. *Ser-be-ser* cümlesi ma'nâsınadır. Ya'ni nâs aceb gafletdedir ki ölmedikçe agâh olmazlar. Böyle kimselerin ülfetinden ziyândan gayri bir şey hâsıl olmaz. Bu ülfetden ise halvet u inzivâ â'lâdır. (Mâ Hazar, 4b)

هرکه خادم شد جنانش میدهند

هم ثواب غازیانش میدهند

Her ki hâdim şod cinâneş mî-dehend

Hem sevâb-ı gâziyâneş mî-dehend

⁹⁴⁴ Cebecioğlu, “Halvet” mad., 2009, s. 102-103.

⁹⁴⁵ İnsanlar uykudadır, ölünce uyanırlar.

Her kimse ki hâdim oldu, ana cennetler verirler. Ve yine ana fî-sebîlillâh gazâ eden gâzîlerin sevâbını verirler. Meşâyihden bir zât-ı şerîf ba'zı müridlerini halvet ba'zı müridlerini anların hizmetine ta'yîn buyurmuşlardır. Halvet tamâmında hâdimlere feyz-i İlâhî halvetde olanlardan iki kat olmuş. Hâsılı hizmet ayn-ı sülûk olduğu mahall-i şübhe değildir. Niteki bu beytle *Hazret-i Şeyh kuddise sırrıhu* işâret buyururlar. (Mâ Hazar, 26b)

فضای فقر نیستان شیر مردان شد

ز بس ز موج شکستن شد ست سیر حصیر

Fakr sahrâsı arslan gibi olan merdân-ı Hudâ'ya kamışlık oldu. Ol kadar halvet-hânelerindeki hasırın mevc gibi kırıklığından hasır sebz oldu ki telleri kamış gibi olup gören kimse fezâ-yı fakr olan savma'alarını maksabe zann eder. Arslan dahi neyistânda olmağla *şîr* zikri gâyetle latîf vâki' olmuştur. Hasırın şikesteliğinden murâd, telleri biribirine bağlı olmağla kırılmış gibi görünmesidir. Fezâ sahrâ ma'nâsıdır. *Şîr-i merdândan* murâd, târik-i dünyâ olup genc-i uzleti ihtiyâr eden zevât-ı kirâmdır ve anların kûşe-i halvetini me'külâtdan ve dünyâ metâ'ından hâlî olmağla fezâ-yı fakr unvânıyla ta'bîr buyurdular. *Mevci şikesten* kelimesine muzâf etmekle mevc su kabîlinden olduğundan hasırın kırıklığı ki tellerinden ibâretedir, o mevcden sulanmağla telleri yeşil olup *şîr-i merdân-ı Hudâ'ya* halvet-hâneleri neyistân ve cây-ı safâ olmağla bu bahârın halvet-hânelere bile böyle te'sîri oldu, buyurmak isterler. (Şerh-i Kasâid-i Mevlânâ Şevket, 129)

عشق آمد و بیرون در افکند چو نعلین

از خلوت اندیشه من هر دو جهانرا

Âşk âmed ü bîrûn der-efkend çü na'leyn

Ez-halvet-i endîşe-i men her dü cihân-râ

Muhabbetullâh kalbime gelip iki pâpûş gibi kuvve-i mütefekkiiremin halvetinden iki cihânı kapının taşrasına bıraktı ve hayâlimde dünyâ ve ukbâdan bir

nesne kalmayıp ancak rızâ-yı Bârî ve vuslat bana maksûd u matlûb oldu. Fi'l-vâki' âşıklar bu iki efkârdan berîlerdir. *Seyyid Nizâm-zâde kuddise sırruhu* buyururlar:

Zâhidlere ver cenneti

Müştâkıdır anlar katı

Ben isterem sen hazreti

Ayırma 'aşkıdan beni

Ma'lûm ola ki iki *cihâm* hakir olmağla iki pâpûşa teşbîh buyurdular. Zâhidlerin indinde dünyâ nice hakir ise, âşıkların indinde dahi cennet öylecedir. Zîrâ o dahi dârü'n-ni'am ve hazz-ı nefis yeridir. (Gencîne-yi Maârif, 2b)

دل عارف غبار آلوده کثرت نمی کردد

نیندازد خلل در وحدت ایینه صورتها

Dil-i ârif gubâr-âlûde-i kesret nemî-kerded

Neyendâzed halel der-vahdet-i âyîne sûrethâ

Ârif-i billâh vâsıl-ı ilallâh zâtın kalbi kesret tozuyla âlûde olmaz ve kesretde oturmak sebebiyle âyine gibi kalb-i şerîfi mükedder olmaz ve kasvetle muttasıf olmaz. Zîrâ bu mertebede olan zâtlara halvet ve kesret beraberdir ve bunlar رَجَالٌ لَا تُلْهِيهِمْ تِجَارَةٌ وَلَا بَيْعٌ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ⁹⁴⁶ nazm-ı kerîmi sırrına mazhârdırlar. Ammâ avâma halvet iyidir. Zîrâ halvetden incilâ-yı kalb ve kesretten küdüret-i kalb hâsıl olur. Binâberîn meşâyih-i kirâm mürîdleri halvete ve erba'îne korlar ki safvet-i kalb gelsin. Mürîd-i mübtedî *halvet-der-encümen* etmeğe kâdir olmamağla ikisi bir olmaz.

Takdir-i ibâre *dil-i ârif âlûde-i gubâr-ı kesret* demekdir. Zarûret-i vezn için muzâfun ileyh olan *gubâr* lafzı kendi muzâfı olan *âlûde* üzerine takaddüm etmiştir.

⁹⁴⁶ Allah'ı anmaktan, namazı kılmaktan, zekâtı vermekten alıkoymadığı birtakım adamlar, buralarda sabah akşam O'nu tesbih ederler. Nûr, 37.

Mısrâ'-ı sâni irsâl-i meseldir. Buyururlar ki: “Görmez misin sûretler âyînenin birliğine hâlel ve ziyân etmez.” Her ne kadar âyîneye süver defa'ât-i vâhidede yâhûd defa'âtle aks etse yine âyîne de vahdet derkâr ve âyîneye kesret gelmez. Bunun gibi dil-i ârif-i billâh dahi âyîne gibi olmağla her ne kadar kesret de olsa ve süver-i kesîre kendine mün'akis olsa onun vahdeti gidip ve Hakkı ferâmûş eyleyip ve o kesretle kendine bir kesâfet ârız olmaz ve Hakk ile hak olmaktan kalmaz. *Sûrethâ* kelimesi *neyendâzed* kelimesinin fâ'ilidir. (Gencîne-yi Maârif, 3b)

مرا کمنامي از وحدت بکثرت میکشد صائب

وکر نه کوشه عزلت کمینکاهست شهرت را

Merâ güm-nâmî ez-vahdet be-kesret mî-keşed Sâ'ib

Ve ger (ne) kûşe-i uzlet kemîngâhest şöhret-râ

Herkesi inzivâ ve vahdet halvete çeker. Lâkin beni vahdetden kesrete ve ülfete çeker. Ya'ni inzivâ etdim ve güm-nâm oldum. Ahbâbım bana halveti terk etdirdiler ve halk ile kesrete ve ülfete sebep oldular. Eğer böyle olmayaydı şöhretin kûşe-i uzlet pusu mahalli idi ve halvetde şöhret bulmak vardır. Ben dahi çok velâyet ve kerâmet ile şân u nâm bulur idim. Velâkin halk beni bana koymadılar. Böyle kalmağa sebep oldular. (Gencîne-yi Maârif, 14b)

روشن دلان همیشه بسختي بسربرند

درسنگ زندکي بسرايد شرار را

Rûşen-dilân hemîşe be-sahtî be-ser-börend

Der-seng zindegî be-ser-âyed şerâr-râ

Kalbi münevver olan zâtlar dâimâ çile ve mücâhedede ömürlerini nihâyete iletirler ve bu âlemde avâm-ı nâs gibi râhat istemezler. Görmez misin taş içinde kığılcımın hayâtı nihâyet bulur ve kıvılcım rûşen-dil olmağla taşdan ömrünü bitirir? (Gencîne-yi Maârif, 17b)

4.3.12. SÜKÛT

Arapça, susmak demektir. Tasavvufta susmak, teslimiyeti ifade eder. Tasavvuf hal ilmi olduğu için, konuşarak değil, susarak yani hâl ile (yaşayarak) öğrenilir. Hz. Hızır'ın, Hz. Musa'dan istediği susmaktı. Ancak, bu gerçekleşmedi. İki çeşit sükût vardır: 1. Dış sükût 2. İç sükût. Mesela, tevekkül halindeki kişinin rızık endişeleri açısından kalbi, susma durumundadır. Vücûdun hareketsiz hali de, kendine göre sükûtu ifade eder. Muhibin sustuğunda helâke uğrayacağı, ârifin de sustuğunda mâlik olacağı kaydedilir. Âşık susarsa, ârif ise konuşursa helak olur.⁹⁴⁷

Mehmed Murad Nakşibendî, Pend-nâme şerhinde bu konuda şunları kaydeder:

در فوائد خاموشی

(DER-FEVÂYİD-İ HÂMÛŞÎ)

ای برادر کر تو هستی حق طلب

جز بفرمان خدا مکشای لب

Ey birâder ger tu hestî Hak-taleb

Cüz be-fermân-ı Hudâ m(e-)g(ü)şây leb

Ey karındaş! Eğer sen Hakk Te'âlâ hazretlerini isteyici isen Allâhu Te'âlâ'nın emr u fermânının gayriye dudak açma! Ya'ni rızâ-yı Bârîye muhâlif olan kelimât lisânından sâdır olmaya. Belki tilâvet-i Kur'ân-ı Kerîm ve zikrullâh da'imâ lisânından cereyân eyleyen bunlar olsun. *Hak-taleb* vasf-ı terkîbi olup Mevlâ-yı Mûte'âli isteyici demektir. *Hestî* lafzında olan *hest*, *est* ma'nâsına ve *yâsı* hitâb içindir. Takdîr-i ibâre-i şerîfe *ey birâder ger tu Hak-taleb estî* demek olur. *Cüz* gayr ve *me-güşây* nehy-i hâzır olmağla açma ve *leb* dudak ki Arabî'de *şefe* derler.

کر خبر داری ز حی لایموت

⁹⁴⁷ Cebecioğlu, "Sükût" mad., 2009, s. 244.

بر دهان خود بنه مهر سکوت

Ger haber-dârî zi-Hayy-ı lâ-yemût

Ber-dehân-ı hod be-neh mühr-i sükût

Ey âşık! Eğer Allâhu Te'âlâ'dan haberdâr isen kendi ağzının üzerine mühre benzer sükûtu vaz' eyle! Ya'ni akvâl-ı nâ-hemvârdan perhîz u ictinâb eyle ki vâsıl-ı rızâ-yı Rahmân olasın ve tekmîl-i merâtib-i beşeriyye edesin. Ba'zı ekâbir buyurmuşdur. Beyt:

صمت وجوع وسهر وعزلة و ذکر بدوام

ناتمامان جهان را بکند کار تمام⁹⁴⁸

Lâ-yemûddan murâd mevlâdır, sükûtu mühre teşbîh buyurup müşebbehün bihi müşebbehe muzâf etmişdir.

ای پسر پند و نصیحت کوش کن

کر نجاتی بایدت خاموش کن

Ey püser pend ü nasîhat gûş kün

Ger necâtî bâyedet hâmûş kün

Ey oğul! Pend u nasîhat dinle, eğer sana necât gerek ise kendini sükût edici eyle. *Hâmûş* sâkit ma'nâsındır, *kün künedden* müştak emr-i hâzırdır, eyle demekdir mef'ûlu mahzûf olup *hod râ* takdîr olunur.

هر کرا بسیار گفتارش بود

دل درون سینه بیمارش بود

Her ki-râ bisyâr goftâreş büved

⁹⁴⁸ Susmaya, açlığa, uykusuzluğa, uzlete ve zikre devam ederek cihanın eksikliğinde tam bir iş yap.

Dil derûn-ı sîne bîmâreş büved

Her kimse ki çok söz olur. Ya'ni müksîrû'l-kelâm olur, sînesi içinde kalbi bîmâr ve nâhoş olur. Hâsılı kesret-i kelâm imâte-i kalbe bâ'is olur, demekdir.

عاقلا نرا پیشه خاموشی بود

پیشهء جاهل فراموشی بود

Âkılân-râ pîşe hâmuşî büved

Pîşe-i câhil ferâmûşî büved

Âkıllara san'at sükût edicilik olur, câhilin san'atı kendini nisyân olur. *Pîşe* san'at ma'nâsınadır.

خامشی از کذب و غیبت واجبست

ابلهست آن که بگفتن را غیبت

Hâmuşî ez-kizb ü gıybet vâcibest

Eblehest ân ki be-goften râgıbest

Yalan söylemekden ve gıybet etmekden sükût edicilik vâcibdir. O kimse ki kelâm eylemeğe meyl edicidir, *hâmuş*da lugât-ı erba'a câ'izdir. Biri *hâmuş* ve biri *hamûş* ve biri *hâmuş* ve biri bilâ elif ve vâv *hamuş*dur.

ای برا در جزئیاتی حق مکوی

قول حق را از برای دق مکوی

Ey birâder cüz senâ-yı Hak me-gûy

Kavl-i Hak-râ ez-berây-ı dak me-gûy

Ey karındaş! Cenâb-ı Hakk'ın senâ ve zikrinden gayri bir şey söyleme ve bir kimseye hud'a vü hîle için ezkâr-ı ilâhiyyeyi söyleme. Belki cemî' zikrin hâlisen li-vechillâh olsun. *Dakk* urmak ma'nâsınadır, bunda hîle murâd olunur.

هر کی در بند عبارت میشود

هر چه دارد جمله غارت میشود

Her ki der-bend-i ibâret mî-şevd

Her çe dâred cümle gâret mî-şevd

Her kimse ki muhâvere u mükâleme esnâsında ta'bîrât-ı hasene ve eş'âr-ı âbdâr sevdâsında olur. Fesâhat ve belâgatden her ne tahsîl etdi ise cümlesi yağma olur. Kendine âhiretde bir fâ'idesi olmaz.

دل زیر گفتن بمیرد در بدن

کر چه گفتارش بود در عدن

Dil zi-pür-goften be-mîred der-beden

Gerçi goftâreş büved der- 'Aden

Kalb kesret-i kelâmdan bedende ölür, her ne kadar anın kelâmı Aden incisi gibi makbûl u mergûb olur ise de ⁹⁴⁹“ولذا قيل ان كان كلامك فصته فسكوتك ذهب“

ای کی سعی اندر فصاحت میکنی

چهرهء دلرا جراحت میکنی

Ey ki sa'y ender-fesâhat mî-künî

Çehre-i dil-râ cerâhat mî-künî

⁹⁴⁹ Söz gümüş ise de sükut altındır, denilmiştir.

Ey kimse ki fesâhat ve belâgat kaydına düşüp tahsîline sa'y edersen kalbin yüzünü yaralamak edersin. Hulâsa-i mekâl zikrullâh u fikru'llâh u ibâdetden mâ'ada tahsîl-i ilm dahi olur ise de indallâh makbûl değildir. Ama lüzumı mikdârı mesâ'il-i dîniyye ta'allüm etmek herkese farz-ı ayn olmağla ana bir diyecek olmayıp ve tahsîl olunup kîl u kâle bizim gibi tevaggul göstermeye ve garfk-i bahr-i aşk-ı Hudâ ola. Zîrâ necât anınladır. Nite *Hâfız-ı Şirâzî* buyururlar:

عشقست رسد بفریاد ار خود بسان حافظ

قرآن زیر بخوانی در چارده روایت⁹⁵⁰

رو زبانا در دهان محبوس دار

از خلاق خویش را مایوس دار

Rev zebân-râ der-dehân mahbûs dâr

Ez-halâyık hîş-râ me'yûs dâr

Ey tâlib-i Hudâ! Fevâyd-i hâmûşî ve zarar-ı tekellüme âgâh oldu ise yürü lisânını ağız içinde habs olunmuş tut. Ve cemî' halkdan rızk husûsunda kendini nâ-ümîd tut ve rızk hakkında ancak Cenâb-ı Hakk'a müteveccih ol. Zîrâ halkın elinde bir iş yoktur. Ve mutasarrıf-ı hakîkî ancak Allâhu Te'âlâ hazretleridir. Beyt:

Âlem esîr-i mest-i meşiyet değil midir

Âdem zebûn-ı pençe-i kudret değil midir

هر کی او بر عیب خود بینا شود

روح او را قوتی پیدا شود

⁹⁵⁰ Ey Hâfız, Kur'an'ı on dört rivayet üzerine ezbere okusan da feryadına aşk yetişir.

Her ki o ber- 'ayb-ı hod bînâ şevved

Rûh-ı o-râ kuvvetî peydâ şevved

Her kimse ki o âdem kendi aybını görücü olur. Anın rûhuna bir kuvvet zâhir olur. Nitekim *kişi noksânını bilmek gibi irfân olmaz* denmiştir. *Bînâ* görücü, *peydâ* zâhir ve âşikâr ma'nâsınadır. *Ber* zâ'id ve tekâmîl-i vezin içindir. (Mâ Hazar, 5a-5b)

Benim göbeğim mühre benzeyen sükûtun göbeği ile kesilmiştir. Bundan için kılıca benzeyen lisânım ile iki lehim biri birinden cüdâ olmaz ve tîğ-i zebânım kesmeğe ve tefrîke kâdir değildir. Darb-ı mesel meşhûrdur ki: "Göbekleri berâber kesilmiştir, ayrılamazlar." derler. Beyitden samt u sükûtu ihtiyâr ettiğini ve aşk kendini susdurduğunu beyândır. *Nâf* ve *nâfe* ikisi dahi göbek ma'nâsınadır. İşbu beyitte sükûtu mühre teşbîh etmiştir. Ve müşebbehün bihi müşebbehe muzâf etmekle izâfeti beyâniyye olur. (Şerh-i Kasâid-i Mevlânâ Şevket, 14)

بکفتکوی شوی چند بی ادب شوکت

نشین که مصحف خاموشی کنم تفسیر

Ey *Şevket*, kâl u kıl ile nice bî-edeb olursun, ayıbdır. Güft ü gûdan fâriğ olarak otur ki sükût Mushaf-ı Şerîfi âyâtını sana tefsîr edeyim ve sükûtun fazîletini anla ve zebân-ı kâlden geç ve lisân-ı dil ile arz-ı hâl eyle ki edeb yolu budur ve hem de ehl-i hâl⁹⁵¹ لسان الحال انطق من لسان المقال⁹⁵¹ buyurmuşlardır. Bu yol ki lisân-ı hâl ile arz-ı hâldir. *Hazret-i İbrâhîm aleyhisselâmın* yoludur. Vaktâki *Nemrûd* kendini mancınık ile nâra ilkâ etdi ise *Cibrîl-i Emîn* gelip,⁹⁵² اللک حاجت⁹⁵² diyerek su'âl eyledi. cevâbında⁹⁵³ اما الیک فلا⁹⁵³ buyurdular. *Cibrîl* dahi⁹⁵⁴ سل تعط⁹⁵⁴ buyurdular. Yine *İbrâhîm Halîlullâh aleyhisselâm*⁹⁵⁵ علمه بحالی حسبی⁹⁵⁵ buyurup sükût kıldılar. Bu yol ulu yoldur. Binâberîn evliyâullâhdan çok kimse bu yola sâlik olup taleb-i kâlîden fâriğ olarak lisân-ı hâl ve zebân-ı dil ile taleb eylediler. Nâzım merhûm sükûtu makbûliyyette

⁹⁵¹ Hâl lisanı kâl lisanından daha iyi anlatır.

⁹⁵² İsteğin var mıdır?

⁹⁵³ Sana gelince, Hayır. (Senden bir isteğim yok.)

⁹⁵⁴ İste, verilsin.

⁹⁵⁵ Onun beni bilmesi bana yeter.

Mushaf-ı Şerîf'e teşbîh buyurdular. Ba'zı nüshada tefsîr yerine takrîr vâki' olmuşdur. Lâkin Mushaf'a tefsîr ziyâde enseb olur. *Şevket* lafzı münâdîdir ve harf-ı nidâsı olan ey mahzûfdur. (Şerh-i Kasâid-i Mevlânâ Şevket, 154-155)

شوکت خموش شو که زبان محرم تونیسست

بکشا زبان دل که کنی عرض مدعا

Ey Şevket! Bu kadar ma'ârif söyledin, şimden sonra sükût eyle! Zîrâ lisân senin mahremi değildir ve senin ahvâline vukûfu yokdur. Belki gönül lisânını ve zebân-ı hâli aç ki murâdını arz eylesin. Zîrâ zebân-ı hâl senin ahvâline vâkıfdırlar. Onunla murâdını arz eyle, demek ister. *Müdde'â*, murâd u matlûba denir. (Şerh-i Kasâid-i Mevlânâ Şevket, 88)

صائب زلبت کوهر شهوار بریزد

چندی چو صدف تا نکنی مهر دهانرا

Sâ'ib zi-lebet gevher-i şehvâr be-rîzed

Çendî çü sadef tâ ne-künî mühr-i dehân-râ

Ey *Sâ'ib*! Senin lebinden a'lâ inci dökülsün. Nice bir sadef gibi ağzının mührünü koparmaz ve sükût durursun. Sadef gibi buhl edip ağzını kapama ve aç ki dürr gibi ebyât u eş'âr ağzından dökülsün ve cihân inci ile mâl-â-mâl olsun.

Sadef katre-i bârânı aldıktan sonra ağzını açmaz ve kapar. Gûyâ incilerim dökülmesin için eder imiş. Sen onun gibi olma ve mühr-i sükûtu lebinden kaldır demektir ki halk senin kelâmından intifâ' edip safâ-yâb olalar.

Ba'zı nüshâda *me-rîzed* vâki'dir. Ma'nâsı: *Sâ'ib*! Lebinden gevher-i şehvâr dökülmesin için niceye dek sadef gibi mühr-i dehânını koparmazsın? Böyle etme, belki kopar, varsın dökülsün, demek olur. (Gencîne-yi Maârif, 2b)

زبان بستم کشاد دل ز صد جانب درون آمد

نظر پوشیدم از پیش نظر برخاست حائلها

Zebân bestem küşâd-ı dil zi-sad cânib derûn âmed

Nazar pûşîdem ez-pîş-i nazar ber-hâst hâ'ilhâ

Lisânımı bağladım. İnkişâf-ı kalb çok taraftan içeri geldi ve her cânibden gönlüm açıldı. Fi'l-vâki' zikrullâhın gayriden akd-i lisân kalbe futûhât-ı ilâhiyyeye sebep olur. Binâberîn meşâyih-i tarîkat, sükûta mulâzemet göstermişlerdir. *Mevlânâ Câmi Nefehâtü'l-Ûns* nâm kitâbında buyurmuştur. Beyt:

صمت وجوع وسهر وعزلت و ذکر بدوام

نا تمامان جهان را بکند کار تمام⁹⁵⁶

Menkûldur ki hâcegândan *Nizâmeddin-i Hâmûş kuddise sırruhu* dâimâ sükûta mulâzemet buyurdularından *hâmûş* lakabıyla mülakkab oldular. Velâkin bu sükût zikr-i kalbiye mukârin olmak şartıyladır ve illâ gönülden efkâr-ı fâside ile meşgûl olursa ve hakkı zikretmezse böyle sükûtdan fâ'ide olmadığı bedîhîdir. Böyle kimse ha sükût etsin ha söylesin, ikisi de birdir. Gözümün önünden gözümü yumdum ve dünyâ-yı deniyyeden ağmâz-ı ayn etdim. Pîş-i çeşmimden perde vü hicâblar mürtefi' oldu. Dünyâyâ nazar ve iltifât göze perde olmağla âlem-i gaybı seyre mâni' olur. Vaktâ ki insân mâsivâdan göz yumar. Âlem-i lâhûtî dâimâ seyrânda olur. (Gencîne-yi Maârif, 3a)

خامشي دريا وكفتكو خس وخاشاك اوست

پاك كن ازخار وخس اين بحر كوهر خيزرا

Hâmuşî deryâ vü güft-gû has u hâşâk-ı ost

Pâk kün ez-hâr ü has in bahr-i gevher-hîz-râ

⁹⁵⁶ Susmaya, açlığa, uykusuzluğa, uzlete ve zikre devam ederek cihanın eksikliğinde tam bir iş yap.

Sükût deryâ gibidir ve kâl u kâl onun çör çöpü gibidir. Böyle olunca bu inci hâsıl edici bahri çör çöpden pâk eyle.

Sükût asıl ve kelâm sükût üzerine ârız olmağla sükûtu deryâyâ ve kâl u kâli çör çöpe teşbîh eyledi. Hâr u hasdan deryânın pâk olması iyi olduğu gibi kelâm hâs u hârından dahi deryâ-yı sükûtu tathîr eylemek ehemm ü mühim olduğundan *pâk kün* diyerek sîga-i emr ile ityân etti. Ve dahi *în bahr-i gevher-hîz-râ* ta'bîr buyurmasıyla sükûtdan sâlîke dürer-i me'ârif-i İlâhiyyeye hâsıl olduğunu ifâde vü beyân vardır. (Gencîne-yi Maârif, 9b)

مکیر از لب خویش مهر خموشی

مکن رخنه دیوار کلزار خودرا

Me-gîr ez-leb-i hîş mühr-i hamûşî

Me-kün rahne dîvâr-ı gülzâr-ı hod-râ

Ey gâfil! Kendi lebinden sükût mührünü tutma ve kaldırma. Belki dâim sükûta mülâzemet eyle ve kendi gülistân-ı vücûdunu gedik eyleme. Keennehu insân geldikde ağzı açılmağa gülistân-ı vücûda rahne gibi olup, bu vechile ta'bîr buyurdular. Dîvârda dahi mu'teber olan gedik olmayıp sağ olmaktadır. Sükût hâli bu cihetle sağ dîvâre benzedi. Binâberîn sükûta tergîb eder.

⁹⁵⁷ ولذا قيل ان كان كلامك فضا فسكوتك ذهب

قال علي رضي الله عنه: ⁹⁵⁸ اذا رايت الرجل يكثر الكلام فاستيقن بجنونه

Hâsılı sükût tekellümden a'lâdır, demekden ibâretidir. (Gencîne-yi Maârif, 19b)

⁹⁵⁷ Denir ki: “Konuşman gümüş ise sükûtun altındır.”

⁹⁵⁸ Hz. Ali radiyallâhu anh şöyle der: “Kişinin çok konuştuğunu görürseniz onun deliliğine kanaat getirin.”

صغیر خامه صائب بلند چون کردید

نشست شعله اواز عندلیبان را

Safir-i hâme-i Sâ'ib bülend çün gerdîd

Nişest şu'le-i âvâz-ı andelîbân-râ

Sâ'ib'in kaleminin sadâsı ebyât u eş'âr yapmağa başladıkda çünkü kalkdı, bülbüllerin âvâzının şu'lesini oturdu. Zîrâ bülbüller onu dinlemeğe başladılar ve sükût ettiler. Âdetdir ki bir iyi sadâlı bir şey okurken, kendinden sadâsı a'lâ olanın birisi terennüme başlasa evvelki sükût edip onu dinler. Zîrâ fazl sâhibi, fazl sâhibinin kadrini bilir. Lâkin bir sadâsı bed, iyi sadâlıyı dinlese susmaz ve onun sadâsının kadrini bilmez.

Yâhûd bülbüllerin şu'le-yi âvâzı oturdu, dense ve ma'nâ-yı lâzımı verilse câ'izdir. Bu ma'nâya göre *andelîbân-râda* olan *râ* tahsîs için *yâ* ta'lîl için olur. Ma'nâsı; andelîblere mahsûs sadâ yâhûd andelîbler için olan sadâ oturdu, demek olur. Ve yine sadâlarının oturması sükûtdan kinâyeye olur ve yine sükûtlarına sebep ya kendileri dinlemek için ola. Yâhûd bilirler ki, *Sâ'ib*'in safir-i hâmesi var iken bizi kimse dinlemez ve bizim terennünümüz abes olur. Bundan için sükût etmiş olalar dense de câ'izdir. (Gencîne-yi Maârif, 24a)

Her ki bî-endîşe güftâreş büved

Pes nedâmethâ-yı bisyâreş büved

Her kimse ki anın söylemesi fikirsiz ve mülâhazasız olur. Sonra ana çok nedâmetler vâki' olur. İnsân evvelâ söyleyeceği kelâmı ve işleyeceği işi iyi te'emmül ve mülâhaza lâzımdır ki sonra nedâmet gelmeye. Nitekim *Dîvân-ı Nedîmde* gelmiştir, beyt:

Dilimle uğradığım kayda ben bu âlemde

Ne bülbül uğradı ne tûtî-i şeker-güftâr

اللسان صغير الجرم كبير “ Anın için “ Fî'l-vâki' insân lisânıyla çok belâlara uğrar. Anın için “ buyrulmuştur. *Güftâr* söylemek *pes bâ-yı* Acemiyye ile sonra ma'nâsınadır.

تا نكفتي مي تواني كفتنش

چون بكفتي كي توان بنهفتنش

Tâ ne-goftî mî-tüvânî gofteneş

Çün be-goftî key tüvân be-n(u)hufteneş

Madâm ki bir kelâmı söylemeden anı söylemeğe kâdirsin. Çünkü söyledin. Kaçan anı gizlemek mümkündür. Ya'ni değildir. Hâsıl-ı kelâm bir kelâmı kemâliyle te'emmül eyle, neden sonra söyle. Zîrâ ne zamân olsa anı söylemek elindedir. Ammâ acele edersen ve söylersen söylediğini saklamak ve gizlemek mümkün değildir. Niçin söyledim diye çok te'essüf edersin. *Tâ mâdâm* ma'nâsınadır. *Mî-tüvânî* kâdirsin demektir. Tüvân zamm-ı tâ ile mümkün ve *nühüften* nûnun zammıyla masdar olarak gizlemek ma'nâsınadır.

هرکي ميخواهد كي باشد در امان

مهر مي يابد نهادن بردهان

Her ki mî-hâhed ki bâşed der-emân

Mühr mî-yâbed nihâden der-dehân

Her kimse ki emân içinde olmağı ister, ağzına mühr-i sükût komak lâzımdır. Zîrâ;

السلامة في البعدة الراحة في العزلة“

960، سلامة الانسان في حفظ اللسان

959 Dilin kendisi küçük günahı büyüktür.

960 Selamet zenginlikte ve rahatlık yalnızlıktadır. İnsanın selameti ise dilini korumasındadır.

buyrulmuştur. *Mî-hâhed* ister *başed* olur, *mî-bâyed* gerekdir, *nihâden* kesr-i nûnla masdardır, komak ma'nâsınadır. (Mâ Hazar, 17b)

4.3.13. KERÂMET

Allah'ın velî kullarından sâdır olan olağanüstü hâl ve sözlere denir. Peygamberlerden ortaya çıkan olağanüstü olaylara mucize denirken, benzeri, durum veliler için söz konusu olunca, buna da kerâmet denir. Sûfilere göre iki çeşit kerâmet vardır.

1. Kerâmet-i Kevniye: Suda yürümek, havada uçmak gibi maddî âlemlerle ilgili kerâmetler.
2. Kerâmet-i İlmiye: Ledün ilmi ile gösterilen kerâmetler.

Makbul olanı, ikinci grup kerâmettir.⁹⁶¹ İlk çeşitten kerâmetlere düşkün olan mübtedilere şu öğüt verilir: “Su üstünde gidersen saman çöpü olursun, havada uçarsan sinek kesilirsin, bir gönül elde et de adam ol.” Bazı kimseler, kendi kerâmetlerini kendileri anlatarak, insanlar üzerinde etkili olmak isterler, böyleleri için “Kerâmeti kendinden menkul.” denir. “Kerâmet, hayz-ı ricaldir.” sözü de kerâmet göstermenin, erbabınca hoş birşey olmadığını göstermek üzere söylenmiştir. Mevlânâ bu hususda, mürşidin gönüle tasarruf etmesinin daha önemli olduğunu, bir anda Kâ'be'ye gitmenin buna göre pek fazla bir kıymeti bulunmadığını kaydeder.⁹⁶²

Mehmed Murad Nakşibendî'nin kerâmet hakkında kaydettikleri şunlardır:

اي برادر تكيه بر دولت مكن

ياد دار از ناصح خود اين سخن

Ey birâder tekye ber-devlet me-kün

Yâd dâr ez-nâsîh-i hod în suhan

⁹⁶¹ Pala, “Kerâmet” mad., 2007, s. 266.

⁹⁶² Cebecioğlu, “Kerâmet” mad., 2009, s. 154-155.

Ey karındaş, devlet-i dünyâ üzre i'timâd eyleme. Zîrâ agniyânın bir anda müflis olması mümkündür ve çok olmuştur. Eğer devlet-i ukbâyı murâd eder isen amelîne ve kuvvet-i kudsiyene ve keşf-i kerâmetine magrûr olma demek olur. Zîrâ nice evliyâ derecesinden munhatt olmuştur. Ez cümle *İblîs u Bel'um bin Bâ'ûr ve Bersîsâ* gibi. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de "فلا يأمن مكر الله الا القوم الخاسرون"⁹⁶³ buyrulmuştur. Seyyidü't-tâ'ifetü's-sûfiye *Cüneyd-i Bağdâdî kuddise sırrıhu's-sâmî* hazretleri su'âl etmişler ki "ايزني العارف"⁹⁶⁴ cevâbında "العارف قد يزني"⁹⁶⁵ buyurmuşlardır. Zîrâ evliyâullâh derece-i ismetde değildir. Belki *mahfûz min indallâh*dır. Kendi nasîhatından bu sözü hâtırında tut. *Hod* hânın zammıyla ve *hîş ve hîştin* hânın kesri ve vâv-ı resmiyye ile kendi ma'nâsınadır. Ve *suhan*, sinin zammı ve hânın fethiyle söz ma'nâsınadır. (Mâ Hazar, 22b)

Menkûldur ki: *Zünnûn-ı Mısrî kuddise sırrıhu* hazretlerinin asrında çok büyük kimseler ilhâdına zâhib olmuşlar. İrtihâli günü bir nev' kuşlar ki, aslâ öyle kuş görülmemiş, cenâzesine halk ile beraber hâzır olmuşlar ve cümle nâsa o kuşlardan ta'accüb ve azîm dehşet gelmiş ve melâike-i kirâm olduklarını herkes cezm etmiş ve yine seng-i mezârına kudretten ve âlem-i gaybdan "ذو النور حبيب الله من الشوق قتيل الله"⁹⁶⁶ yazılmış. Halk bunu gördükde mahv etmişler. Yine yazılmış ve yine tecrübe için mahv etmişler. Yine tekrâr yazılmış, ba'de cümle nâs velâyet ü kerâmetini makarr u mu'terif olmuşlar. *Nefahâtü'l-Üns* nâm kitâbda mestûrdur ki *Hazret-i Zünnûn kuddise sırrıhu* buyurmuşdur: سه سفر کردم وسه علم اوردم اول علمي که بياوردم خواص وعوام پزيرفتند ودوم علمي که اوردم خواص پزيرفتند نه عوام وسيم علمي را که اورده ام نه خواص ونه عوام پزيرفتند⁹⁶⁷ (Gencîne-yi Maârif, 5b) "فبقيت شريدا طريدا وحيدا قدس الله سره العزيز"⁹⁶⁸

Menkûldur ki: Kutb-i âlem *Cenâb-ı Hazret-i İbrahim b. Edhem kuddise sırrıhu* efendimiz hazretleri, şehir-i *Belh*'den hurûcları vaktinde bir ip ve bir keçkül beraber almışlar idi. Belki bir kuyudan su çıkarmak lâzım olur diye. Bir gün gâyet

⁹⁶³ Allah'ın hilesinden emin miydiler? Hüsranda olan kavim, ancak onlar, Allah'ın hilesinden (Allah'ın kendilerine azap vermeyeceğinden) emin olamaz. Araf, 99.

⁹⁶⁴ Bir ârif zina yapabilir mi?

⁹⁶⁵ Olabilir.

⁹⁶⁶ Şevkten dolayı Allah'ın öldürdüğü, Allah sevgilisi Zünnûn.

⁹⁶⁷ Üç sefer yaptım ve üç âleme gittim. Birinci âlem ki ulaştım. Avâm ve havâsı kabûl etmişlerdi. İkinci âleme ulaştım, havâsı kabûl etmişlerdi, avâmı etmemişlerdi. Ve üçüncü âleme ulaştım, ne avâmı ne havâsı kabûl etmişlerdi.

⁹⁶⁸ Sürgün, kovulmuş, tek başıma kaldım. Allah onun aziz sırrını kutsasın.

kendine harâret galebe edip ve bir suya tesâdüf buyurmayıp, uzakdan nazar-ı şerîfleri bir vâfir kuş görüp şurada su var deyip ol mahalle teşrîf buyurdular. Vâkı'a bir kuyu var ve kuşlar ol kapıdan su içerler idi. *Hazret-i Şeyh* keçkülünü kuyuya sarkıdıp ve ip tamâm oldukda destâr u kuşaklarını dahi zamm buyurup suya dest-res müyesser olmayınca “İlâhî, kuşlar bu kuyudan su içerlerdi ve su böyle bâ'id değil idi, benim cürmüm nedir ki su benden kaçır?” diye münâcât buyurunca mehbit-i füyûzât-ı İlâhiyye olan kalb-i şerîflerine ilhâm-ı İlâhî vârid oldu ki “Yâ *İbrâhîm!* Kuşların ip ve keçküli olmamak hasebiyle i'timâdları ancak Rablerine idi ve senin tevekkül ü i'timâdın keçkülüne idi. Binâ'en aleyh anlar suya zafer buldular ve sen bulamadın.” Der-'akeb *Hazret-i Şeyh* keçkülünü ilkâ-yı beyâbân buyurunca kuyudan su yukarı çıkıp afiyetle nûş buyurdular. Ba'de her ne zamân su içmek murâd buyururlar ise kuyunun yanına teşrîf buyurunca bi-hikmeti'llâh su yukarı çıkıp içerlerdi. *Kaddessallâhu sirruhu'l azîz ve nefa'na'llâhü bi-feyzih.* (Mâ Hazar, 11a)

Menkûldür ki: Mazhar-ı sırr-ı velâyet sultân-ı ma'rifet ve hakikat *İbrâhîm b. Edhem kuddise sirruhu'l-efham* hazretleri iklîm-i Belhin tâc u tahtını terk buyurdularında vâlidesi rahminde dahi bir veled terk buyurmuşlar idi. Ba'de zamân şâbb-ı emred olunca vâlid-i mâcidlerini görmek kasdıyla mevsim-i Haccda *Mekke-i Mükerreme'*ye geldiler, Azîz-i müşârun ileyh dahi rüfekâsıyla bu sene tâ'at-ı *Hudâ'ya* bezl-i mukadderat edelim diye birbiriyle mükâvele ve mu'âhede etmişler idi. Esnâ-yı tavâfda mahdûm-ı mükerremlerine tesâdüf etdikçe dikkatlice nazar buyururlar imiş. Tavâf tekmîl oldukda şâbb-ı emrede niçin dikkatli bakdınız diye su'âle cevâbda buyurmuşlar ki Belhden zamân-ı hurûcda rahm-i mâderde terk ettiğim veled olmak gerekdir zannederim. Refîklerinden birisi der-'akab kalkıp ve gelip anı bulup “هل لك والد في الاحياء”⁹⁶⁹ diye su'âl etdikde “نعم يقال له ابراهيم بن ادهم”⁹⁷⁰ diye cevâb verdi. İster misin pederini göresin dedikde nice istemem, ancak Belhden anı görmeye geldim deyince alıp berâber götürdüler ve *hâza vâlidek* diye işâret buyurdular. Mahdûm-ı muhterem dahi gelip pederine sarılıp kadem-i mübâreklerine yüz sürüp Hazret-i Azîz dahi cebhesinden takbîl ve mevsim-i Hacc-ı şerîf tekmîline kadar ma'iyetinde ve hizmet-i iksîr-mânendleriyle müşerref oldular. Ba'de o küllî

⁹⁶⁹ Bir baban var mı?

⁹⁷⁰ Evet, İbrahim b. Edhem.

tecelliyât ve müşâhedât ve hâlâtı kendilerde cüz'ice bulamayınca buna bâ'is veled muhabbeti kalbe girmesidir diye cezm buyurunca oğlunu Belhe ircâ' buyurdular. Her ne kadar ben senden ayrılmam diye ilhâh ve ısrâr etdiyse dahi ben seyyâh ve dervîşem, sen benimle tahammül ve sabr edemezsin buyurdular. (Mâ Hazar, 30b)

Şakâyık-ı Nu'mâniyye'de mestûrdur ki *Ebu'l-Feth Sultân Muhammed Hân Câmi'-i şerîfi* civârında defn-i ravza-i cinân olan ser-levha-i tarîk-i *Nakşibendî Cenâb-ı Hazret-i Seyyîd Ahmedü'n-Neccârî kuddise sırrıhu* efendimiz irtihâl-i dâr-ı bekâ buyurdularında halifeleri *Mahmûd Çelebi* hazretleri gâsl buyurur iken mübarek gözlerin açıp *Mahmud Çelebi*'ye tebessüm buyurmuşlar ve yine kefen ile vech-i mübârekleri pûşîde kılınır iken yine gözlerini açıp tebessüm buyurmuşlar. Ve yine kefen ile vech-i mübarekleri pûşîde kılınır iken, yine gözlerin açıp tebessüm buyurmuşlar. Ba'de edâ'ü's-salat defn için kabr-i şerîflerine vaz' olununca arkası üzere iken kendilerini kibleye yönlenmeğe bizzât kendi kendine cesed-i şerîfleri hareket edip kibleye müteveccih olduğunu kabr-i şerîfnde hâzır olan yârân u huffâz re'yü'l-'ayn müşâhede edip herkes mütahayyir ve ba'zılar sayha edip düşdüler, kaddesallâhu sırrahu'l-'azîz. Ey azîz insâf eyle, böyle ölü olur mu ve sen böyle meyyit gördün mü? (Mâ Hazar, 23b)

بہمت جسم را ہم رنگ جان کن درسبک روحی

ببر زین فرش باخود این غبار عرش جولان را

Be-himmet cism-râ hem-reng-i cân kün der-sebük-rûhî

Be-ber z'in-ferş bâ-hod in gubâr-ı arş cevlân-râ

Himmet ile cismini cânına hıffetde hem-renk eyle, bu arşı cevelân edici cismini kendin ile âlem-i bâlâya ilet. Ma'lûm ola ki ashâb-ı tasfîyye riyâzât ve mücâhedât-ı şakka ile cisimlerinin kesâfetini ve sıkletini bi'l-küllîyye izâle edip ervâh-ı tayyibeleri gibi saf ederler. Hattâ havada tayerâna ve su üzerinde yürümeğe kâdir olurlar. Bundan için طيران في الهواء او مشى على المائي⁹⁷¹ kerâmât-ı evliyâdan ta'dât

⁹⁷¹ Havadaki kuşlar ya da suda yürüyenler.

ederler. Hattâ ba'zı kefere-i müttehâzînin havada uçdukları nakl ü beyân olunmuştur.

Be-ber, emr-i hâzır olup ilet demektir. Evvelindeki *bâ*, zâid olmağla meksûr okunur. Fi'l-i muzâri'i *bânın* fethiyle *berd* kelimesidir. *Ferşden* murâd, kürre-i zemîndir. *Hoddan* murâd vücûddur ki insân asıl rûh demekden ibâretedir. *Gubârdan* murâd cisimdir ki safvet buldukda arşı cevelân eder. (Gencîne-yi Maârif, 7a)

4.4. KALBE AİT KAVRAMLAR

4.4.1. CEZB

Arapça kendine çekmek, heyecana gelme, kendinden geçme anlamlarına gelir. Allah'ın kulunu kendine çekmesi manasında kullanılır. Tasavvufta hakikate erişmek aşk ile cezbeyle gelmek vasıtasıyla gerçekleşir. Derviş cezbe ile varlığını yok etmelidir. Cezbeyle uğrayana meczûb denir. Meczûb, Allah'ı müşâhede ederken kendin kaybeder ve her türlü dış etkiye kapanır.

Cezbeyi meydana getiren sebepler zikir, fikir, çiledir. Cezbe bazen mürşid gerektirmez. Ancak böyle bir kişi hakikate ulaşmış olsa bile yolyordam bilmediğinden bir mürşide uymazsa kimseye faydası dokunmaz. Melâmilik, Hamzavîlik ve Mevlevîlik cezbeyle önem verirler. Çünkü cezbenin mevhûm varlığı yıktığına inanılır.⁹⁷²

Harraz bu konuda şöyle der: “Allah, veli kullarının ruhlarını kendine çeker, kurbunu ve zikrini tattırır, bedenlerine her şeyden lezzet almayı hızlandırır. Velilerin bedenlerinin yaşantısı hayvanlarınkı gibi, ruhlarının yaşantısı da Rabbanîlerinkı gibidir.” Sufiler cezbeyle dair şu tanımları da getirirler: “Cezbe, kulun beşeri özelliklerden çekilip İlâhî özellikleri kazanarak, vahdet tecellîlerini müşâhede etmesidir.”

⁹⁷² Pala, “Cezbe” mad., 2007, s. 91.

Cezbe ile ilgili şu açıklamalar da ilgi çekicidir: Cezbe, riyazet ve ibadete devamlı hislerin yok olmasıdır. Cezbe, Hakka vusuldür. Cezbede şart, kabiliyete bağlıdır. Bu kabiliyet sonradan kulun çabasıyla oluşmaz, Allah tarafından bahşedilmiştir.

İki türlü cezbe vardır: İlki, gizli (hafî) cezbe, kulun Hakk'ı sevmesidir. Diğeri ise açık (celî) cezbe, Hakk'ın kulu sevmesidir.

Meczub ile mecnun arasında fark vardır. Cezbe, cinnet değildir. Ayaşlı Şakir Efendi bu ikisi arasındaki farkı sadeleştirilmiş şekliyle şöyle anlatır: “Hali değişen bir adamın idraki (anlayışı), ya her zamanki normal beşer idrakinden aşağı inerek mânâsız ve bağlantı kuramaz bir duruma düşer, ya da normal beşer anlayışından, hakikatleri keşfe doğru yükselir. Halkın nazarında her ikisi cünun gibi görülse de, bunların ilki cünûn, ikincisi ise cezbedir.”

Cezbe noktasında sâlikler iki durumdadır:

1. Meczûb-ı Sâlik: Derviş önce cezbeyle tutulur meczub olur, ardından da bir mürşide kavuşur, cezbeyle bağlandığı yolu, yolun hükümlerini, şartlarını öğrenir.

2. Sâlik-i Meczub: Çoğunlukla dervişler, önce bir şeyhe bağlanırlar, yetişir, muhabbetullâha ulaşarak sonunda meczub olurlar, yani cezbeyle mazhar olurlar. Meczub-ı gayr-i sâlik, kendisi Allah'a ulaştığı halde, başkalarını ulaştıramaz yani irşad ehli değildir.⁹⁷³

اشتیاق حق بود ذکر دلت

کوش تا این ذکر کردد حاصلت

İştîyâk-ı Hak büved zikr-i dilet

Kûş tâ in zikr kereded hâsilet

⁹⁷³ Cebecioğlu, “Cezb” mad., 2009, s. 48.

Kalbinin muhabbeti Allâhu Te'âlâ'ya senin kalbinin zikri olur. Zîrâ ayn-i iştiyâk zikr-i kalbdır ve şevkden a'zam bir şey yoktur. Hadîs-i şerîfde “جذبة من جذبات”⁹⁷⁴ الحق توازي عمل الثقلين buyrulmuştur. Çalış ve sa'y eyle ve ihtimâm-i tâm eyle, bu zikr sana hâsıl ola. (Mâ Hazar, 14b)

همچو تر یاقنند دانایان دهر

قاتلنند جمله نادانان چو زهر

Hem-çü tiryâkend dânyân-ı dehr

Kâtîlânend cümle nâ-dânân çü zehr

Zamânın âlimleri tiryâk gibidirler. Cümle câhiller zehir gibi öldürücüdürler. Ulemâdan murâd meşâyih-i ârif-i billâhdır. Şol ulemâ ki ehl-i hevâ ve dünyâ-perest u hutâm-ı dünyâ cem'ine mâ'il zamânımızda gördüğümüz gibi anlar değildir. Zîrâ anların mukâreneti tiryâk olmaz ve meclislerine varmakdan bir fâ'ide olmaz. Belki anlar dahi cehle mülhak olmakla mukârenetleri ayn-ı sem olduğuna kat'â şüphe yoktur. *Ne'üzubillâh Te'âlâ min kurbihim ve şerrihim. Dâna* sıfat-ı müşebbehedir, bilici ma'nâsınadır. Zîrâ emr-i hâzır âhirine elif gelse sıfat-ı müşebbehe olur. *Dân* emr-i hâzırdır bil demektir. *Nâ-dân*, câhil derler. *Hem-çü tiryâkend* mukaddem haber *dânyân-ı dehr* mu'ahher mübtedâdır. *End* edât-ı haberdır, müfredi *estdir*. Tiryâk kâtî'ü's-semm olmakla meşâyih-i ârifin dahi zehr gibi olan hubb-ı mâsivayı kalbden kat' sebebiyle tiryâka teşbîh buyurdular.

Zeyl-i Uşşâki-zâdede mestûrdur ki *Gafûri Efendi* hazretleri evâ'il-i halinde talebe-i ulûmdan olup mülâzim olmuştur. Ve mülâzemet kâğıdını kemâl-ı hubbundan her nereye giderler ise berâber götürürler imiş. Bir Cum'a günü sâ'ik-i takdîr *Üsküdarî Azîz Mahmûd Hudâyî* kuddise sırrıhu's-sâmi hazretlerinin meclis-i şerîflerine sevk edip salat-ı Cum'ayı halef-i Azîz müşârü'l-ileyhde edâ ve meclis-i zikrine hâzır olup ba'de huzûrlarına varıp bir mikdâr oturup Hazret-i Azîzin hâli kendilerine aks u eser edip ba'de kalkıp bir kayığa binip *Kızkulesi* pişgâhına geldikde

⁹⁷⁴ Allah dostlarıyla oturup kalkmak Hakk'ın cezvelerinden bir cezbedir.

âsâr-ı cezbe-i İlâhiyye kendilerde galeyân etmekle na're-zen oldukda mülâzemet kâğıdlarını pâre pâre edip bahre ilkâ ve geri dönüp hidmet-i devletleri şerefiyle müşerref ve ahz-ı dest-i inâbet edip ba'de makâm-ı hilâfete resîde olmuşlar. Ba'de seccâde-nişîn-i dergâh-ı Azîz olup irtihâl-ı dâr-ı bekâ buyurdukda hânkâh-ı sa'âdet civârında vâki' türbe-i şerîfede defîn-i ravza-i cinân olmuşlardır. Sûzişli garîb İlâhiyyâtı vardır. *Kaddessallâhu sirruhu 'l-'azîz*. (Mâ Hazar, 20a)

4.4.2. SAHV

Uykudan uyanmak, bulutsuz gün anlamlarında Arapça bir kelimedir. Cürcânî sahvı, “kulun, yitirdiği hislerini tekrar kazanması” şeklinde tanımlar. Bunun zıddı, sekr (sarhoşluk) halidir. Sekri Hakk ile olanın, sahvı (uyanıklığı) de Hakk ile olur. Sekri karışık olanın, sahvı de karışıktır.⁹⁷⁵

فتنة مژگان او کفتم شود از خواب کم

خواب سنکین شد فسان ان دشنة خونریزرا

Fitne-i müjgân-ı o goftem şeved ez-hâb güm

Hâb-ı sengîn şod fesân ân deşne-i hûn-rîz-râ

Kendi nefsimde dedim ki o yârin kirpiğinin fitnesi uykudan eksik olur ve uyanık iken fitne-i müjgânına tahammül olmaz. Vaktâ ki yâr uyudu. Keennehu hâb-ı sengîni o kan dökücü hançer-i müjgânına bileği taşı oldu ve hançer-i müjgânı bilendi ve ziyâde keskin oldu ve fitnesi arttı. Zannetme ki müjgânının te'sîri vakt-i bîdârîde zâhir ve vakt-i hâbda zâ'ildir.

Ma'nâ-yı hakîkisi der idim ki; şeyhimizin sahvında nigâh ve iltifâtında ve dahi vahdet-âmîz kelâmında te'sîr vardır. Eğer mertebe-i mahv u istiğrâka varsa kendi hâliyle meşgûl olmağla bu hâl ve bu te'sîr olmaz. Vaktâ ki mahva varıp ve Hakk'la olduğu hâlde gerek nigâhında ve gerek kelâmında te'sîr dahi ziyâde oldu, demektir. (Gencîne-yi Maârif, 9b)

⁹⁷⁵ Cebecioğlu, “Sahv” mad., 2009, s. 226.

4.4.3. SEKR

Arapça, sarhoşluk demektir. Kalbe gelen varidin etkisiyle sâlikin ihsastan sıyrılıp, gaybete düşmesidir. Zıddı, ayıklığı ifade eden sahv hâlidir. Sekr mükemmel olmaz da, hisler tam kaybolmazsa, bu sâlik mütesâkirdir. İki türlü sekr vardır: Sekr-i tabîî, sekr-i İlâhî. Sekr durumundaki kişinin, şeriata aykırı sözlerine itibar olunmaz, zira o sekr durumunda, akıl tavrından ayrılmıştır. Üzerindeki varidin etkisi ve yönetimi altındadır. Bu durumdaki dayanaksız sözlere, dikişsiz şatahat veya doğrudan şatahat denir.⁹⁷⁶

بلیلی متهم دارند مجنونرا وزین غافل

که دارد گفتگوی مردم دیوان محلها

Be-Leylî müttehem dârend Mecnûn-râ ve 'z-în gâfil

Ki dâred güft-gûy-ı merdom-ı divâne mahmilhâ

Ser-halka-i ehl-i cünûn olan *Mecnûn*'u *Leylâ*'nın aşkı ile töhmetlenmiş ve aşk kendini kendinden almış ve kelâmının sırrı u bünü yokdur derler ve aslâ kelâmını ısga etmezler. *Mecnûn*'dur saçma söyler, derler. Böyle denilir, bundan gâfildir ki merdüm-i divânenin kelâmı mahmil saçıcılar tutar; lâkin halk kusûru sebebiyle anlayamazlar.

Bu beytde *Mecnûn*'dan murâd mutlaka âşık demektir. Ya'ni halk âşıkı aşk ile töhmetleyip ve deli yerine koyup tahtı'e ederler ve ba'zı kelâmlarını küfre haml ederler, *Mansûr Hazretleri*'nin “*Ene'l-Hakk*” buyurduğunu küfre haml ettikleri gibi. Bunların ise hep mücmeli vardır. Velâkin avâm-ı nâsın akli derk etmez, demektir. (Gencîne-yi Maârif, 3b)

نیست در طینت جدایی عاشق و معشوقرا

شمع بتوان ریخت از خاکستر پروانها

⁹⁷⁶ Cebecioğlu, “Sekr” mad., 2009, s. 232.

Nîst der-tynet cüdâyî âşık u ma'şûk-râ

Şem' be-t(ü)vân riht ez-hâkister-i pervânehâ

Âşık ile ma'şûkun hilkatinde ayrılığı yokdur ve ikisi bir şeyden halk olunmuşdur. Bu sûretde meselâ pervânelerin külünden mum dökmek ve şamdana döküp yakmak mümkündür. Zîrâ şem'in eczâsı ve pervânelerin eczâsı şey-i vâhiddir. Âşık, ma'şûkun gayrı değildir, demektir. Bu beytle vahdet-i vücûda işâret buyurlar. Zîrâ o makâmndan *Bâyezîd-i Bistâmî kuddise sırruhu*: ليس في جبتي سوى⁹⁷⁷ buyurmuşdur. Ve yine *Ebu'l Hasan-ı Harrâkânî kuddise sırruhu*: لو عرفتموني⁹⁷⁸ سجدتموني⁹⁷⁸ buyurmuşdur. Ve yine *Hallâc-ı Mansûr kuddise sırruhu*: “Ene'l-Hakk”⁹⁷⁹ buyurmuşdur. Ve cümle ashâb-ı ma'rifet “*Heme Ost*”⁹⁸⁰ buyurmuşlardır. (Gencîne-yi Maârif, 16a)

تشنه خواه کرد مستي چشمه فتان ترا

خواب سنکین شد فسانه تیغ مژگان ترا

Teşneî hâh kerd mestî çeşme-i fettân-ı terâ

Hâb-ı sengîn şod fesâne tîg-i müjgân-ı terâ

Ey Cânân! Mestlik senin âleme fitne ilkâ edici gözünü âşıkların kanına harîs eyledi ve katline teşvîk eyledi. Ve dahi hâb-ı sengin tîg-i müjgânına bileği taşı oldu ve onda tîg-i müjgânını biledi ve âmâde oldu.

Şimden sonra bize hayâtdan ümid yokdur, demek ister. Ma'nâ-yı bâtinîsi dahi şu vech iledir ki; *çeşm*, ayn'a murâdifdir ve ayn'dan Zât-ı Bârî murâddır. Ve Zât-ı

⁹⁷⁷ Cübbemin içinde Allah'tan başkası yok.

⁹⁷⁸ Beni bilseydiniz, bana secde ederdiniz.

⁹⁷⁹ Ben Hakk'ım.

⁹⁸⁰ Her şey O'dur.

Bârî'nin aşk u muhabbeti bizi öldürecekdir, demek olur. Zîrâ hadîs-i kudsîde: من احبنى من اقبلته ومن اقبلته فانا ديتته ومن على ديتته فانا ديتته⁹⁸¹ buyrulmuştur.

Cenâb-ı Hakk'ın sevdiklerinden ve âşıklarından birisi ez-cümle *Hazret-i İmâm Hüseyin radiyallâhu te'âlâ anhu ve irzâdır* ki *Kerbelâ*'da şehîd oldular. Ve birisi *Hallâc-ı Mansûr kuddise sirruhudur* ki: “*Ene'l-Hakk*” buyurmak sebebiyle ber-dâr etdiler. Ve ba'zısını dahi aşk yakar ve kendi kendine mahv olur. Ma'lûm ola ki, gözdeki mestlik hüsn ü letâfetden kinâyedir. Ve yine ma'lûm ola ki, *hâb* lafzını *sengin* kelimesine muzâf etdiği bileği taşı olmağa kâbiliyet gele. (Gencîne-yi Maârif, 27b)

4.5. AHLÂKA AİT KAVRAMLAR

4.5.1. AHLÂK

Arapça, hulk'un çoğuludur. Huylar demektir. Ahlâk, insanın manevi seciyesini temyiz eden hususiyetlere denir. Ahlâk ilmi ise (ilmu'l-ahlâk), öğretmeye yönelik düzenlenmiş ahlâk nazariyesidir. Edebiyatta da ahlâka dair çeşitli bahisler görülür: Şiirlerde, masallarda, atasözlerinde. Katip Çelebi, ahlâk ilmini, “hikmet-i ameliyyenin bir kısmı” diye tarif etmiştir. Bu tarif, ameli ve nazari felsefe arasında bir ayrımı ihtiva eder. Diğer bir tarife göre “ahlâk ilmi, faziletler ve onları kazanmak, reziletler ve onlardan kaçınmak ilmidir.” Eski Yunun, Roma, Hind ve İran başta olmak üzere eski ahlâk felsefeleri bazı ayrılıklarına rağmen, temelde birleştikleri konular bakımından birlik arzederler. Bilhassa tevekkül, kadere rıza, dilini tutmak ve sabır gibi bazı faziletlere karşı derin bir takdir duygusu, bu eski ahlâk anlayışlarında olduğu gibi, İslam'da da bulunmaktadır. İslam mutasavvıflarında şeyhi, ruhlardaki hastalıkları tedavi eden hekim olarak görme eğilimi kuvvetle savunulur. Bunun gayesi de saadete, huzura, itmi'nana kavuşmaktır.

⁹⁸¹ Ben seveni öldürürüm, bir kimseyi öldürürsem diyeti bana düşer. Bir kimsenin diyeti bana düşerse onun diyeti bizzat ben olurum.

Her faziletin zıddı olan bir rezilet vardır. İnsan şahsiyetinin “Allah’ın ahlâkıyla ahlâklanmak” doğrultusunda, reziletten fazilete doğru yeni bir yapılanmaya maruz kalması, tasavvufun ana temasıdır. Ancak Allah’ın ahlâkında fani olup, o ahlâka sahip olmadan önce, sûfînin bağlı olduğu şeyhinin ahlâkında, siretinde, daha sonra İslam’ın “usvetun hasenetün (en güzel örnek)” olarak gördüğü Hz. Peygamberin ahlâkında, sîretinde fânî olması büyük önem arzeder. İhsan mertebesinde, sürekli Allah ile beraber olmanın bilincini taşıması gereken olgun vâsıl bir sufînin bu bilince varması ve bunun getireceği ruhi zorluklara tahammül edebilmesi için ondan önce daha az zor olan şeyh ve Rasulullah’da fânî olmanın tecrübesini yaşaması gerekir. İslam’ı anlama ve yaşama biçimi açısından, kendine göre, bir metod belirleyen tasavvuf ekollerinin gayesi, insanda, mükemmele doğru tedricen değişiklikler yaparak, ruh olgunluğunu, ihsan bilincini sağlamaktır.

Hız. Peygamber’in “Ben, güzel ahlâkı tamamlamak için gönderildim” hadisindeki ince nokta ve Kur’an’ın O’nu prototip olgun bir müslüman örneği şeklinde ön plana çıkarması, sûfîlerin dikkatlerinden kaçmayan, önemli bir husustur. Bu nedendir ki sufîler olgunluk yolunda, Hız. Muhammed’in şemâilini, rûhî özelliklerini, ahlâkî yapısını anlatan eserleri hayatlarına tatbik etmek üzere dikkatle okurlar. Bu kitaplarda, Allah’ın örnek diye anlattığı Hız. Muhammed’i anlamaya çalışmak, aynı zamanda Kur’an’ı yani Allah’ın kulları için arzu ettiğini anlamak demektir. Zira, Hız. Aişe’ye Rasulullah’ın ahlâkı sorulduğunda, verdiği cevap şu idi: “O’nun ahlâkı Kur’an’dan ibaretti”.

İslam’da ahlâkın kriteri Kur’an’dır ve bu Kur’an ahlâkını en güzel biçimde yaşama biçimi haline getiren kişi de Hız. Muhammed’dir. Şayet, İslam ahlâkının en güzel örneği şu ayete göre Hız. Muhammed’dir: “Andolsun, Allah’ın Resûlünde sizin için; Allah’a ve ahiret gününe kavuşmayı uman, Allah’ı çok zikreden kimseler için güzel bir örnek vardır. Ahzâb, 21” O’nun her yönüyle anlaşılması ve her müslümanın hayatına yansıtması kaçınılmazdır.

Hız. Muhammed’in ahlâkî özelliklerini kısaca şöyle anlatılır: “Yüzünde nur-ı melahat, sözlerinde selâset, hareketlerinde letafet, lisanında talâkat, kelimelerinde fesahat, beyânında fevkalade belagat vardı. Beyhude söz söylemezdi. Her kelâmı,

hikmet ve nasihat idi. Herkesin aklına ve idrakine göre söz söylerdi. Güler yüzlü, tatlı sözlü idi. Sohbetlerinin tadına doyumazdı. Rikkat-ı kalbiyyesi vardı. Her kötüye şefkat göstermiş, hiç bir kötüyü cemaatından tepmemiş, ona merhametle elini uzatarak ıslahına çalışmış, her zayıfa mürüvvetle davranmış, istek ve arzuları ile O türlü türlü insanlarla içice olup kaynaşmıştı. Kimseye fena söz söylemez, kimseye kötü muamele etmezdi. O'na derdini anlatmaya gelen kim olursa olsun sözünü kesmez, sonuna kadar dinlerdi. Mülayim ve mütevazı idi. Haşin ve galiz değildi. Kendisine yapılan latife ve şakaları anlayışla karşılar ve onları incitmezdi. Gerekliği zaman, ahlâk-ı hamidesi dairesinde, onların şakalarına iştirak eder, bu mevzuda onlara örnek olurdu. Kendilerine mahsus ciddiyet ve mehabetini, ashabıyla kendisi arasında duvar yapmamıştı. Bununla birlikte O yine de heybetli ve vakur idi. O'nu isteyen, gören bir kimse derhal heybet ve muhabbetine kapılırdı. Gülmesi tebessüm idi. O'nunla ülfet ve musahabe eden kimse, O'na can u gönülden âşık ve muhib olurdu. Fazilet sahiplerine durumlarına göre saygı gösterirdi. Akrabasına çok ikram ederdi. Ancak, onları dinen kendilerinden üstün olanlardan faziletli tutmazdı. Ehl-i beytine ve ashabına hüsn-i muamele ettiği gibi diğer insanlara da yumuşaklık ve lütufla muamele ederdi. Hizmetkârlarını pek hoş tutardı. Kendi ne yer ve giyerse, aynısını onlara da yedirir ve giydirirdi. Cömerd, kerim, şefkatli, şecaatli ve halim idi. Ahd ü va'dinde sabit ve kavlinde sadık idi. Hüsn-i ahlâkça akıl ve zekavetçe cümle nasa üstündü, her türlü medh u senâya layık idi. O'na bakan gözler, sadece güzellik görürler. O'na yakın canlar, yalnız güzellikle beraberdirler. O'ndaki bu güzellik ruhu, kalbinin derinliklerinde yerleşmiş, hem bütün hasletleriyle, hem de insanlarla, bilhassa zayıflarla, gönlü kırıklarla münasebetlerinde iradi ve irticali olarak kaynaşmıştır. İnsanların yıkık kalplerini yapmaya, hatırlarını hoş etmeye düşkündü, üzgünleri teselli etme fırsatını gözler, onları incitmekten sakınır, küçük büyük bütün ashabını arar sorardı, ister şöhret sahibi, ister şöhreti olmayan sıradan bir insan olsun, hepsine birbirlerini gözettirir, müsavi tutardı. Fakir, zengin ayırt etmeden, kim davet ederse etsin icabet ederdi. Karşılaştığı bir kimseye ilk selam veren, O olurdu. Hususi olarak çocukların yanına gider, onlara da selam verirdi. Öfkelenmekten bütün gücüyle sakınır, şayet öfkelenirse kendisini ruhen tedavi etmek için namaza başlar ve Allah'ı teşbih eder; bedenlen tedaviye ihtiyaç duyarsa, gazap anında ayakta ise oturur, oturuyorsa yan tarafına yatar, öfke anında bir harekette bulunmaktan sakınır, kendine

hâkim olurdu. Rasanet ve sükûnet sahibi idi. O, hiç bir kimse hakkında kötülük düşünmemiş ve hiç bir kimse O'nunla beraber olmaktan şikâyet etmemiştir. İşte bu, en geniş manasıyla güzel ahlâkın en güzel misalidir. Elhasıl, sureti her bakımdan güzel, sireti mükemmel, misali yaratılmamış kainâtın seyyidi ve öğüncü idi. O, bir hayâ timsali idi. Bekârlığından itibaren insanlar içinde en fazla hayâ sahibi, her yaptığını itina ile yapan ve hayat neş'esini yitirmeyen bir insandı. Bir şeyi istemedi mi, derhal yüzünde görülür, bir şey hoşuna gidince hoşnutluğu yüzünde müşahade edilirdi. Bu güzel bünyede zindelik, kuvvetli hayâ ve müstesna azim bir arada idi. Bütün hareketleri mutedil idi. Fevkalade işitme ve görme hassasiyeti vardı: Uzaktan görür ve duyardı. Bir yere giderken acele değil, sağa sola meyletmeyerek, kemal-i vakar ile doğru yoluna giderdi. Sür'at ve suhûletle yürürdü. Yavaş yürür gibi görünür, lakin yanında gidenler, sür'at ile yürüdükleri halde, O'ndan geri kalırlardı. Şevkle konuşmaya başlar, şevkle bitirirdi.⁹⁸²

همچو صوفي در پلاس صوف باش

با صفها ي خدا موصوف باش

Hem-çü sūfî der-palâs u sūf bâş

Bâ-sıfathâ-yı Hudâ mevsûf bâş

Sâlik-i râh-ı Hudâ gibi eski libâs ve yünden dokunmuş şeyler içinde ol. Hakk *celle ve alânın* sıfâtından ittisâfî câ'iz olan sıfatlar ile mevsûf ol. İttisâfî câ'iz olmayan sıfatlar kibr gibi ve imtinân gibi ve intikâm gibidir. İttisâfî câ'iz olan afv u hilm u kerem gibi olan sıfatlardır ki ⁹⁸³“تخلقوا باقلاق الله تعالی” buyrulmuştur. (Mâ Hazar, 8b)

چار چیز دیگر ای نیکو سرشت

هست از جمله خلائق نیک زشت

⁹⁸² Cebecioğlu, “Ahlak” mad., 2009, s. 13-14.

⁹⁸³ Allahu Te'âlâ'nın ahlakıyla ahlaklanınız. Münâvî, et-Teârîf, s. 564.

Çâr çîz-i dîger ey nîkû-sirişt

Hest ez-cümle halâyık nîk zişt

Beyân olunan dört şeyden mâ'adâ ey güzel huylu kimse! Gayri dört şey cemî' nâsdan iyi çirkindir. Ve cümle indinde gâyet mezmûm haslet-i seyvi'edir ve kemâlile hazer lâzımdır.

زان چهار اول حسد کیني بود

زان کزشتي عجب خود بيني بود

Z'ân çehâr evvel hased kînî büved

Z'ân güzeştî ucb hod-bînî büved

Ol dörtten evvelkisi hasedir. Hased dedikleri kalbde bir gizli adâvetdir. Andan geçdik, ikincisi ucbdur. Ucb dedikleri hod-bînlük ve kendini görmektir. *Kînî büved* hasedi ta'rîfdir. *Hod-bîni büved* ucbu ta'rîfdir.

خشم را ديگر فرو ناخوردنست

خصلت چارم بخيلي کردنست

Hışm-râ dîger fûrû nâ-hordenest

Haslet-i çârom be-haylî gerdenest

Bir gayrisi dahi hışmını aşağı yememektir. Ya'ni kazm-ı gayz etmeyip intikâm dâ'iyesine düşmektir. Dördüncü hisset u denâ'et etmektir.

اي پسر کم کرد کرد اين خصال

از براي آنکي زيشتست اين فعال

Ey püser kem gerd kird-i în hısâl

Ez-berây-ı ân ki zişttest in fi 'âl

Ey oğul! Bu hûyların çevresinde az dolan. Andan için ki bu fi'ller çirkindir. *Kem* kâfin fethiyle az ma'nâsınadır. *Gerd* kâf-ı Fârisînin fethiyle dön ve dolan demektir. *Kird* kâf-ı Arabînin kesriyle ve rânın sükûnuyla çevre ve taraf ma'nâsınadır. *Hısâl* hasletin cem'idir, hûy demektir. *Berây* bânın fethiyle için ma'nâsınadır. Behr ü pey dahi böyledirler. *Zişt* çirkindir, zıddı hûb ve zîbâ kelimeleridir. *Fi 'âl* fânın kesriyle fi'l ki feth-i fâ ile iş ma'nâsınadır, cem'îdir.

غل و غش بكار چون زر پاك شو

پيش از انكي خاك كردي خاك شو

Gill u gış be-g(ü)zâr u çün zer pâk şev

Pîş-ez-ân ki hâk kerdî hâk şev

Derûnunda olan nâ-pâklığı terk eyle. Dahi altun gibi pâk ol. Andan ol ki toprak olursun. Ya'ni ölürsün, çürürsün. Toprak ol, ya'ni mütevâzî' ol ve mu'accib olma. Gill u gış gümüş içine hılt olunan bakır ve emsâli şeylerdir.

حرص بكار و قناعت پيشه كن

آخر از مردن يكي اندیشه كن

Hırs be-g(ü)zâr u kanâ'at pîşe kün

Âhır ez-morden yekî endîşe kün

Hırsı terk eyle ve kanâ'ati san'at eyle. Dünyânın sonunda mevtden bir fikir eyle, eğer mevt olmayaydı, mâl cem' etmenin fâ'idesi olur idi. Çünkü mevt mukarrerdir. Ve âhîret muhakkaktır. Dünyâlığa kût-ı lâ-yemût mikdarı sa'y edip zâd-ı âhîret tedârîki lâzımdır. Nice kimseler gördük ki *Kârûn* misâli akçeler cem' etdiler. Ve fukâraya bir habbe tasadduk etmediler, âhîr öldüler ve mâlları geri kalıp

vârisleri yiyip içip mutemetti' oldular. Kendilerinin kabirlerinde Mevlâ bilir, hâlleri nicedir. *Hafîzanallâh ve iyyâküm min hazâ'l-hâl.* (Mâ Hazar, 15a)

دور شو از پنج خصلت اي پسر

تا نرئزد آبرويت در نظر

Dûr şev ez-penc haslet ey püser

Tâ ne-rîzed âb-ı rûyed der-nazar

Uzak dur beş hûydan ey oğul! Ta ki senin şeref u kudretin hilkatın nazarında zâ'il olmaya.

اولا کم کوي با مردم دروغ

زانکي کردي از دروغت بي فروغ

Evvelâ kem gûy bâ-merdom durûg

Z'ân ki kerdî ez-durûget bî-fürûg

Evvelkisi insâna yalanı az söyle. Ya'ni hiç söyleme. Zîrâ senin yalanından ziyâsız olursun. Ve nâss beyninde revnak u letâfetin kalmaz. *Kem* az demektir. Bunda yokdan ve hiçden kinâyedir. *Durûg* dâlin zammıyla yalan ve *fürûg* fânın zammıyla ziyâ ma'nâsınadır.

هرکي استئزه کند با مهتران

آبروي او برئزد بيکمان

Her ki istîze küned bâ-mihterân

Âb-ı rûy-ı o be-rîzed bî-gümân

Her kimse ki ulular ile inâd eyler âb-ı rûyını şüphesiz döker. *Mihterân mîmin* kesriyle ve hânın sükûnuyla ziyâde olur ma'nâsınadır. *Rîzed* fi'l-i muzârî'dir, dökülür demektir, masdarı *rîhtendir*. *Âb-ı rûy* şeref ve hürmet ma'nâsına ıstılâh olmuşdur.

پیش مردم هر کرا نبود ادب

کر بریزد آبرو نبود عجب

Pîş-i merdom her kirâ ne-b(ü)ved edeb

Ger be-rîzed âb-ı rû ne-b(ü)ved aceb

İnsânın önünde her kimse ki edeb olmaz. Ya'ni nâss içinde bir kimse bî-edebdir. Eğer anın *âb-ı rûy* dökülür ise aceb değildir. Zîrâ bî-edeblik şeref u hürmeti izâle eder.

از سبکساران مباش ای نیک خو

کز سبکاري بریزد آبرو

Ez-sebüksârân me-bâş ey nîk-hû

K'ez sebüksârî be-rîzed âb-ı rû

Haffî-mizâc olanlardan olma ey iyi huylu! Zîrâ hiffet-i mizâcdan âb-ı rû dökülür. Hiffet şer'de memdûh olmayıp vakâr ve sükûnet makbûl oldu ve câmi'e giderken geç kalsa acele etmeyip yine vakârı bozmaya. *Sebüksâr* haffü'l-meşreb olana derler.

کر بعالم آبرمي بايدت

داماً خلق نکو مي بايدت

Ger be-'âlem âb-ı rû mî-bâyedet

Dâ'imâ halk nikû mî-bâyedet

Eğer âlemde sana âb-ı rûy gerek ise her ân sana güzel hûy lâzımdır. Ya'ni âb-ı rû ve şeref ü hürmet ister isen ahlâk-ı hamîde sâhibi olup ahlâk-ı rezîleyi def' eylesin. Zîrâ ahlâk-ı hamîde kişiye kadr u şeref verir ve ahlâk-ı zemîme âb-ı rûyını döker. Bu beytle âb-ı rûy dökten beş şey tamâm oldu.

اي پسر با مهتران کمتر ستيز

وز حماقت آبروي خود مريز

Ey püser bâ-mihterân kemter sitîz

V'ez hamâkat âb-ı rûy-ı hod me-rîz

Ey oğul! Ziyâde ulular ile gâyet az inâd eyle. Ya'ni hiç etme. Hamâkatten âb-ı rûyını dökme. Bu beytde ve yukarıda olan *mihterândan* murâd evliyâullâh kaddesallâhu Te'âlâ esrâruhumdan ve ekâbir-i dünyâdan e'ammdır. Zîrâ böyle asıl inâd etmeyecek Hakk dostlarıdır ki inâd u mu'âraza edenler *hasirü'd-dünyâ ve'l-âhiret* sırrına mazhar oldular. Görmez misin İblîs *Hazret-i Âdem*'e inâd u istikbâr etdi mel'ûn oldu ve *Bel'um bin Ba'ûrâ Hazret-i Mûsa aleyhisselâma* inâd etdi sû-i hâtimesine sebep oldu. *Ne'ûzubillâhu Te'âlâ min muhâlefeti evliyâ.*

هرکي آهنگ سبکساري کند

ازوي آبروي بيزاري کند

Her ki âheng-i sebüksârî küned

Ez-vey âb-ı rûy bî-zârî küned

Her kimse ki hafifliğe kasd eder, andan âb-ı rûy nefret eder. Zîrâ aslâ meclislerde masharalık edip ve halkı güldürmeğe mâ'il u nedîmlik edenlerde kadr u şeref görülmemiştir. Tuhaf u mashara bir harîfdir derler. *Âheng* hemze-i memdûde ile kasd ma'nâsınadır.

جز حدیث راست بامردم مگو

تا نکردد آبرویت آب جو

Cüz-hadîs-i râst bâ-merdom me-gû

Tâ ne-gerded âb-ı rûyet âb-ı cû

Doğru ve râst kelâmın gayriyi âdeme söyleme. Tâ ki senin âb-ı rûyun ırmak suyu olmaya. Zîrâ kezzâbların hiç kimsenin indinde hürmeti olmaz. *Râst* rânın fethiyle doğru ma'nâsınadır. Üsdâd-ı bozorgvâr *Hazret-i Hâce Neş'et* kuddise sırruhuya ba'zı yâranı halk içinde bu kadar âb-ı rûy dökmek revâ değildir, demişlerdir. Cevâbında biz de âb-ı rûy ile değirmen döndürecek değil idik, fukarâ yola dökülür ise varsın dökülsün buyurmuşlar.

از خلاف واز خیانت باش دور

تا بود پیوسته در روی تو نور

Ez-hılâf u ez-hıyânet bâş dûr

Tâ büved peyveste der-rûy-ı tu nûr

Yalandan ve hâ'inlikden uzâk ol. Tâ ki dâ'imâ senin yüzünde nûr ola. *Peyvest* dâ'imâ ma'nâsınadır.

کر همی خواهی کی کوبندت نکو

ای برادر هیچ کس را بد مگو

Ger hemî hâhî ki gûyendet nikû

Ey birâder hiç kes-râ bed me-gû

Eğer ister isen sana iyi diyeler ey karındaş! Hiç kimseye kabîh kelâm söyleme, yâhûd kimsenin hakkına kötü söyleme.

تا نباشي در جهان اندوهگين

از حسد در روزگار کس ميبين

Tâ ne-bâşî der-cihân endûhgîn

Ez-hased der-rûzgâr-ı kes me-bîn

Dünyâda gamlı olmayasın için hasedden kimsenin zamânını görme! Ya'ni kimseye hased etme demektir. Zîrâ hasûdun râhat u huzûru yokdur. Niçin filâna şöyle oldu, filâna böyle oldu diye dâ'imâ magmûm u mahzûndur ve hased etdikçe kendinin kârı ber-'aks olmadadır. Beyt:

بمير تا برهي اي حسود کين رنجيست“

984“ که از مشقت ان جز بمرک نتوان رست

(Mâ Hazar, 19a-19b)

هرکي خلق از خلق او خشنود نيست

هيچ قدرش بر در معبود نيست

Her ki halk ez-hulk-ı o hoşnûd nîst

Hîç kadreş ber-der-i Ma'bûd nîst

Her kimse ki halk anın huyundan râzî değildir. Hakk Te'âlâ'nın kapısında anın hiç kadr u farkı yokdur. Menkûldur ki *Mûsâ aleyhisselâm* Cenâb-ı Kibriyâ'ya münâcât eyledi: Yâ Râb kimleri ziyâde seversin. Hakk Te'âlâ buyurdu ki: Hüsni hulk sâhiblerini ziyâde severim. Ahlâk-ı hasenenin kemâl-i şerefine bu hadîs-i şerîf kifâyet eyler ki Resûl-i Ekrem sallâllâhu aleyhi vesellem buyurmuşdur: “بعثت لا تم

⁹⁸⁴ Ey haset edici! Bu eziyetten ancak ölünce kurtulursun. Zira bu eziyetten kurtulmanın ölümünden başka yolu yoktur.

Kur'ân-ı Kerîm'de dahi Cenâb-ı Kibriyâ habîbini kamâl-i medh ü senâ mevki'inde "985 مكارم الاخلاق" و "986 وانك لعلی خلق عظیم" buyurmuşdur.

هرکي او را پیشه بد خويي بود

کار او پیوسته بد رويي بود

Her ki o-râ pîşe bed-hûyî büved

Kâr-ı o peyveste bed-rûyî büved

Her kimse ki ana san'at bed-hûyluk olur ve ahlâk-ı hamîde ile muttasıf olmaz, anın işi dâ'imâ Hâlık'dan çirkin yüz görmek olur. Ve rûy-ı dil ve iltifât kimseden görmez.

خوي بد برتن بلاي جان بود

مردم بد خونه از انسان بود

Hûy-ı bed ber-ten belâ-yı cân büved

Merdom-ı bed-hû ne ez-insân büved

Ahlâk-ı zemîme insânın kalbinde câna belâ ve musîbet olur. *Ber, der* ma'nâsına ve tenden kalb murâd olarak şerh olundu. Kötü hûylu adam insândan ma'dûd olmaz. Belki hayvândan ma'dûd olur. Belki andan dahi kemterdir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de: 987 *أُولَئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ* buyrulmuşdur. *Ne* lafzı büved kelimesine merbûddur. (Mâ Hazar, 12a)

نباشد سرکشي در طبع پيران کران تمکين

بصد من زور بردارد زجا طفلي کماني را

⁹⁸⁵ Ben güzel ahlakı tamamlamak için yaratıldım.

⁹⁸⁶ Gerçekten sen, pek büyük bir ahlak üzeresin. Kalem, 4.

⁹⁸⁷ İşte bunlar hayvanlar gibi, hatta daha da aşağıdadırlar. A'râf, 179.

Ne-bâşed ser-keşî der-tab'-ı pîrân-ı girân-temkîn

Be-sad menn zûr ber-dâred zi-câ tıflî kemânî-râ

Vakûr u hamûl e'izze-i kirâmın mizâcında ser-keşlik ve inâd olmaz ve her nesneye uyarlar. Ve latîfe-gû vü nâzik olurlar. Zâhid-i huşklar gibi tabîatlarında hırçınlık ve huşûnet olmaz.

Muhâzerât-ı Karabağî nâm kitâbda mestûrdur ki: Bir gün etfâl yolda Resûlullâh *sallallâhû te'âlâ aleyhi ve sellem* hazretlerini ahz edip, *كلنا جملا كما كنت* ⁹⁸⁸ *للحسن والحس* demişler. Fahr-i Kâ'inât *aleyhi ekmelü't-tahiyyânın* nezd-i şerîfnde sekiz aded ceviz var imiş. Etfâl dahi mu'cize-i bâhire-i Muhammediyye olarak sekiz aded imişler. Resûl-i Ekrem her bir tıfla birer ceviz i'tâ buyurmak ile musâlaha olmuşlar. Ba'dehu mescid-i sa'âdete teşrîf edip buyurmuşlar ki: "*Hazret-i Yûsuf aleyhisselâmı* karındaşlarından on sekiz altına satın aldılar. Ben kendimi sekiz cezive satın aldım." diye latîfe buyurdular. İşte pîrân-ı girân-temkînin hâli dahi böylece olur.

Ve mısra'-ı sâni bu husûsa irsâl-i meseldir. Görmez misin yüz batman kuvvet ile bir tıfil bir kemânı yerinden kaldırır ve kemân pîrân-ı girân-temkînden olmağla tıfla muhâlefet etmez? (Gencîne-yi Maârif, 6a-6b)

نسیم نا امیدي بدورق کرداندني دارد

مكن نوميد از درگاه خود امیدواران را

Nesîm-i nâ-ümidî bed-varak gerdândenî dâred

Me-kün nevmîd ez-dergâh-ı hod ümîdvârân-râ

Nâ-ümidlik rüzgârı yaprağı ketûnı çürümeklik tutar. Ya'ni halkı me'yûs etmenin encâmı kötü ve nâ-hemvâr olur, demektir. Böyle olunca kendi dergâhından ehl-i ricâyı me'yûs etme ve murâdlarını her ne ise hâsıl eyle.

⁹⁸⁸ Hasan ve Hüseyin'le olduğum gibi hepimiz bütünüz.

Mevâzi’-i müte’addidede muharrerdir ki: Hazret-i Muhammed Mustafâ *sallallâhu te’âlâ aleyhi ve sellem* efendimiz bir kimseye “*Lâ*” buyurmadılar. Herkes Zât-ı Şerîf’inden niyâz ederse “*Na’am*” buyurdular idi. Bu *bed-varak gerdânet* âkıbeti çirkin ma’nâsına ıstılâh olunmuşdur. (Gencîne-yi Maârif, 21b)

4.5.2. EDEB

İyi terbiye, güzel ahlâk, zerâfet anlamlarına gelir. Nefsin terbiye edilmesi için de kullanılır. Tasavvufta edeb dört türlüdür. İlki şeriat edebidir. Şeriat ve sünnetle amel etmektir. İkincisi tarîkât edebidir. Bir tarîkât âdâbıyla harekettir. Üçüncüsü mârifet edebidir. Korku ve ümidin insanda eşit olması hâlidir. Sonuncusu ise hakikat edebidir. Allah’a yönelip mâsivâyı terk etmektir. Edeb kelimesini oluşturan harfler “elif ا (e), dal د (d), be ب (b)”dir. Bu üç harfin “eline, diline, beline” sahip olmak anlamına geldiği gibi izahlar da vardır.⁹⁸⁹

نفس در ترك هوا مسكين بود

كوشمال نفس نادان اين بود

Nefs der-terk-i hevâ miskîn büved

Gûşmâl-i nefsi-i nâdân îñ büved

Nefs-i emmâre hevâ vü ârzûsunu terkde za’îf olur. Hakk’a câhil olan nefsinin te’dîb-i müştehiyyâtını terk olur. Fî-l-vâkı’ açlıktan ziyâde nefsi edebe getirir bir şey yoktur. Nitekim *Nefahâtü’l-Üns’de Hazret-i Câmî kuddise sirruhu’s-sâmî* buyurmuşdur:

صمت وجوع وسهر وعزلة و ذكر بدوام

نا تمامان جهان را بکند کار تمام⁹⁹⁰

(Mâ Hazar, 9b)

⁹⁸⁹ Pala, “Edeb” mad., 2007, s. 133.

⁹⁹⁰ Susmaya, açlığa, uykusuzluğa, uzlete ve zikre devam ederek cihanın eksikliğinde tam bir iş yap.

پیش مردم هر کرا نبود ادب

کربریزد آبرو نبود عجب

Pîş-i merdom her kirâ ne-b(ü)ved edeb

Ger be-rîzed âb-ı rû ne-b(ü)ved aceb

İnsânın önünde her kimse ki edeb olmaz. Ya'ni nâss içinde bir kimse bî-edebdir. Eğer anın *âb-ı rûyı* dökülür ise aceb değildir. Zîrâ bî-edeblik şeref u hürmeti izâle eder. (Mâ Hazar, 19a)

با توا ضع باش و خوکن با ادب

صحبت پر هیز کاران می طلب

Bâ-tevâzu' bâş u hû küin bâ-edeb

Sohbet-i perhîz-kârân mî-taleb

Tevâzu' ile ol edeble huylan, ya'ni mütevâzi' ol ve mü'eddeb ol. Ehlullâh ve iyiler mukârenetini iste. *Mî-taleb* emr-i hâzırdir, iste demektir. Muzâri'i *talebed* ve mâzîsi *talebîd* ve masdarı *talebîdendir*. İyiler mukârenetine terğîb husûsunda Dîvân-ı Sâ'ibde gelmiştir. Beyt:

شد ز وصل غنچه کلبو جامه باد سحر

بر نیامیزی درین کلشن باهل دل چرا⁹⁹¹

(Mâ Hazar, 20a)

ادب بند زبان عرض مطلب میشود صائب

وکر نه خامه ما در کره دارد شکایتها

⁹⁹¹ Goncanın vuslatıyla seher rüzgârının elbisesi gül kokulu oldu. Niçin sen bu gül bahçesinde gönül ehline karışmadın?

Edeb bend-i zebân-ı arz-ı matlab mî-şevved Sâ'ib

Ve ger ne hâme-i mâ der-gireh dâred şikâyetâ

Benim edebim matlab u maksûdumu arz etmeğe kalemimin lisânına bağ olur ey Sâ'ib! Ve yârdan hicâb ederim ve ta'cizden havf ederim. Yoksa bizim kalemimiz ukdede şikâyetler tutar ve kalemimde ne murâdlarım vardır ammâ şikâyet etmez. Zîrâ kalemim edîb ve hicâblıdır, benim gibi. Hâsılı ben de edîbim ve kalemim dahi edîbdir. Ne lisânımla murâdımı ifâde ederim ve ne kalemimle, demekdir. (Gencîne-yi Maârif, 4a)

از ادب صائب خموشیم ورنه درهر وادی

رتبه شاکردی من نیست استاد مرا

Ez-edeb Sâ'ib hamûşîm ver ne der-her vâdiî

Rûtbe-i şâkirdi-i men nîst üstâd-ı merâ

Kemâl-i edebimden sükût edip da'vâ etmiyorum. Yoksa her vâdide ya'ni gerek kâsidede ve gerek gazelde ve gerek sâ'ir eş'ârda öyle şâ'ir-i mâhirim ki bana ta'lîm eden üstâdımın bana nisbetle şâkirdlik mertebesi olmaz. Velâkin böyledir diye, da'vâ etmem.

Ya bu beyt, da'vâ olmaz mı ve bî-edeblik değil midir? Bâ-husûs bu gazeli söylerken üstâdi hayâtda ise. Gâlibâ indinde da'vâ o zamân oluyor ki ben üstâdımdan a'lâyım, lafzını söylerse ve bu keennehu da'vâ değil imiş. *Galata Şeyhi Galib*'in *Hüsn ü Aşk*'ında, beyt:

این دم که زشاعری اثر نیست

⁹⁹² سلطان سخن منم دکر نیست

⁹⁹² Bu zamanda şairden eser yoktur. Şairlerin sultanı benim, başkası yoktur.

demesi dahi bu hezeyânın aynıdır. Hâlbuki kişinin üstâdı ve dahi cümle Fârisî-hânânın üstâd-ı bozorkvârı ahavend-i zî-şân *Cenâb-ı Hazret-i Neş'et* sâhib-i nâm u şân *aleyhi rahmet emtâr sehâibu'l-afv ve'l-gufrân* kayd-i hayât ile mukayyed idi. Bundan agreb Hâce Efendinin gazelleri nasihat-âmîzdir diyerek suhriyye eder imiş. Subhanallâh insân cüz'ice kemâl bulsa üstâd değil, Allâhu Te'âlâ hazretlerini bile bilmeyecek. *Firavun*'un *Mısır* melikliğiyle da'vâ-yı ulûhiyyet edip Hakk'ı bilmediği gibi. Bu dahi garâibdendir. *Neş'et Efendi* hazretlerinin hakk-ı devletlerinde bu beytle *Neş'et-i suhen-sâz* ta'bîr etmiştir. (Gencîne-yi Maârif, 33b)

4.5.3. İHLÂS

Gösterişi bırakmak, taatta, ibadette samimi olmak manalarını ihtiva eden Arapça bir ifadedir. Kalbi, safasına keder veren şeyden kurtarmaktır. Tam bir doğrulukla kullukta bulunmaktır. Amellerinde, Allah'tan başkasından karşılık beklememektir. İhlâs, bir işi sırf Allah için, O'nun rızası için yapmaktır. Bazı sûfiler ihlâsı; hareket, sakinlik, ayakta duruş, oturuş, her türlü işin ve sözlerin sırf Allah için olmasıdır, diye tarif ederler. Muhlis (ihlâsa erdiren) Allah, muhlas (ihlâsa erdirilen) ise kuldur. Kişinin, işinde Allah'tan gayriyi görmez hale gelmesi, ihlasın en son noktasıdır.⁹⁹³

هر کرا اندر عمل اخلاص نیست

در جهان از بند کان خاص نیست

Her ki-râ ender-'amel ihlâs nîst

Der-cihân ez-bendegân-ı hâs nîst

Her şol kimse ki amelde ihlâs yokdur, dünyâda hâs kullardan değildir. Zîrâ hâs kullar cem'î' a'melini Allâhu Te'âlâ rızası için işlerler.

⁹⁹³ Cebecioğlu, "İhlâs" mad., 2009, s. 232.

هر کی کارش از برای حق بود

کار او پیوسته بارونق بود

Her ki kâreş ez-berây-ı Hak büved

Kâr-ı o peyveste bâ-revnağ büved

Her kimse ki mürâyî olmayıp işi Allâhu Te'âlâ rızâsı için ola, anın işi dâ'imâ revnâk u letâfet ile olur. Ve gün-be-gün kadr u şânı berter u a'lâ olur. Hakk Te'âlâ cümlemizi ihlâsa muvaffak eyleye, âmîn. (Mâ Hazar, 6a)

ذکر را اخلاص می باید نخست

ذکر بی اخلاص کی باشد درست

Zikr-râ ihlâs mî-bâyed nühist

Zikr-i bî-ihlâs key bâşed dürüst

Evvâla zikrullâh etmeğe ihlâs lâzımdır. İhlâs olmaksızın zikrullâh ve sâ'ir ibâdet kaçan dürüst olur, olmaz demekdir. İhlâs dedikleri kişi amelini rızâullâh etmeğe derler. *Nühüst* nûnun ve hânın zammeleriyle evvel ma'nâsınadır. *Dürüst* bütün ve kâmil olan şeye derler. Zıddı şikestedir. (Mâ Hazar, 14a)

چون ورع شد یار با علم و عمل

حسن اخلاصت بیاید بی خلل

Çün vera' şod yâr bâ-ilm ü amel

Hüsn-i ihlâset be-bâyed bî-halel

Çünkü vera' ilm u amel ile yâr oldu. Ya'ni sende hem takvâ ve hem ilm u amel vardır. Sana amelde halelsiz ihlâs lâzımdır ki a'mâlin hâlisen li-vechillâh ola.

Zîrâ amel lillâh olmadıkça o amelden fâ'ide yokdur. *Be-bâyed* lâzımdır demektir, fi'l-i muzâri'dir, masdarı *bâyestendir*. (Mâ Hazar, 25b-26a)

4.5.4. RİYÂ

Arapça, gösteriş yapmak demektir. Amel işlerken Allah'tan başkası düşünülerek, ihlâsı terketmek. Kur'ân-ı Kerim'de, "Malını insanlara gösteriş yaparak infak eden gibi..." (Bakara, 264) âyeti ile bu hususa işaret olunur. Benzeri bir âyet de şudur: "İnsanlara gösteriş yaparlar ve Allah'ı az zikrederler." (Nisa, 142).

بکوي عشق مبر زاهد ریایی را

مکن بشهر بد آموز روستایی را

Be-kûy-ı aşk me-bör zâhid-i riyâyî-râ

Me-kün be-şehr-i bed-âmûz rûstâyî-râ

Riyâ edici zâhidi aşk mahâllesine iletme. Zîrâ kûy-ı aşkda zâhid-i mürâ'î yakışmaz ve ehl-i aşkın hâline ta'n eder ve ehl-i aşkı bî-huzûr eder. Zâhidi kûy-i aşka iletme, kurevî olanı şehre götürmek gibi olduğundan bununla irsâl-i mesel edip buyururlar ki: "Köylüyü şehri kötü öğrenici eyleme." Zîrâ kurevî şehre lâayık değildir. Belki ona köy münâsib olmağla orada olması lâayıktır. Bu beytde kûy-ı aşkı şehre ve âşıkı şehriye ve zâhidi kurevîye ve karyeyi mertebe-i zühde teşbîh eyler. (Gencîne-yi Maârif, 20a)

پاک کرداری عمل را از ریا

شمع ایمان ترا باشد ضیا

Pâk eger dârî amel-râ ez-riyâ

Şem'-i îmân-ı terâ bâşed ziyâ

Eğer amelini riyâdan pâk tutar isen senin îmânın şem'ine ziyâ olur, riyâ âhîret amelini dünyâ celbi için işlemeğe derler, bu haramdır ve şirk-i hafîdir. Amel ancak li-veche li'llah olmak lâzımdır, îmânı şem'e teşbîh edip müşebbehe müşebbih muzâf etmiştir. (Mâ Hazar, 5b)

چون نباشد پاک اعمال از ریا

هست بیجا صل چونقش بوریا

Çün ne-bâşed pâk a'mâl ez-riyâ

Hest bî-hâsıl çü nakş-ı bûriyâ

Çünkü ameller riyâdan pâk olmaz, hasırın nakşından hasıra bir fâ'ide olmayıp “*Musarrâ' olsa her nakışla kâlîçe münakkaş basılır*” mefhûmunca mürâ'îye dahi ışullu a'malden bir hâsıl olmamağla ameli nakş-ı bûriyâ-yı bî-hâsıldır. *Hest* est ma'nâsına olup *bî-hâsilest* takdîrindedir. (Mâ Hazar, 6a)

صدقه کالوده باشد با ریا

کی بود آن خیر مقبول خدا

Sad(a)kaî k'âlûde bâşed bâ-riyâ

Key büved ân hayr makbûl-i Hudâ

Bir sadaka ki riyâ ile âlûde olur. Kaçan olur o hayr Allâhu Te'âlâ'nın makbûlü, olmaz demektir. Sadaka Hakk yoluna verilen nesnedir. Zarûret için dâl sâkin okunur. Bunda bir yâ-yı vahdet-i mukaddere vardır. Hemze o mukadder yâya alâmetdir. *Âlûde* bulaşmış ma'nâsıdır. *Riyâ* rânın kesriyle âhîret amelini dünyâ celbi için işlemek derler. (Mâ Hazar, 22a)

هست عارف را بدل مهر و وفا

کار عارف جمله باشد باصفا

Hest ârif-râ bedel mihr ü vefâ

Kâr-ı ârif cümle bâşed bâ-safâ

Ârif-i billâh ve âgâh olan zâtın kalbinde muhabbetullâh ve ezelde olan ahd u mîsâka vefâ vardır. Ârifin işi bütün safvet ile olur. Zîrâ her ne işler ise hâlisen livechillâh eder ve amelinde riyâ olmaz. Böyle olunca işi safvet u hulûs ile olmuş olur. *Bedel* lafzında olan bâ zarfiyet içindir. *Gülistânda ve be-şükr endereş*deki bâ gibi. Mihr *mîmin* kesri ve hânın sükûnuyla muhabbet ki lisân-ı Türkî’de sevgi ta’bîr olunur. Nitekim *Lügât-ı Şâhîdîde* gelmiştir: Mihr güneş dahi bil mihr u mehârı sevgi ve burunduruk, deveci şütürbân. (Mâ Hazar, 24a)

Ma’lûm ola ki hâcegân-ı kirâm kaddesallâhu Te’âlâ esrârühüm lisân ile zikr-i cehrî ve kalb ile zikr-i hafî ederlerdi. Ba’de *Hazret-i Şâh-ı Nakşibend Muhammed Bahâ’eddîn kuddise sırrıhu* efendimiz *Abdülhâlîk Hazretlerinin kuddise sırrıhu* rûhaniyyetlerinden azîmetle amele me’mûr olmağla zikr-i cehri terk buyurup zikr-i hafîye tahsîs buyurdular. Zîrâ ba’zına göre zikr-i hafî cehrîden efdâldir. Riyâdan masûn olduğu için. (Mâ Hazar, 14b)

4.5.5. AHDÂS

Yeni yetişmiş, genç, delikanlı gibi manaları olan bir kelimedir. Büyük sûfîler, yeni yetme, güzel yüzlü gençler ile sohbet etmeyi tehlikeli görmüşlerdir.⁹⁹⁴

شد دو خصلت مرد ابله را نشان

صحبت صبیان و رغبت با زنان

Şod dü haslet merd-i ebleh-râ nişân

Sohbet-i sıbyân u ragbet bâ-zenân

İki hûy ahmak adama nişân u alâmet oldu. Birisi tâze u emredlerin mukâreneti ve birisi nisâyâ meyl u ragbet. Merd *mîmin* fethiyle ve rânın sükûnuyla

⁹⁹⁴ Cebecioğlu, “Ahdâs” mad. 2009, s. 12.

âdem, *ebleh* hemzenin fethiyle ve bânın sükûnuyla lisân-ı Türkî'de bön u sersem ma'nâsınadır. Yine *sıbyân*dan murâd tâze ve hûb-rûy demektir. Hakkâ ki bu iki nişân-ı eblehî olduğundan mâ'adâ insâna bunlardan belâ ve hatarlı bir şey yoktur. *Hafizanallâhu Te'âlâ ve iyyâküm min mukâreneti's-sıbyân ve meyli'n-nisvân.*⁹⁹⁵ (Mâ Hazar, 20b)

ایمنی از بد خطای دیگرست

صحبت صبیان ازینها بدترست

Eymenî ez-bed hatâ-yı dîgerest

Sohbet-i sıbyân ez-înhâ bedterest

Kötü ve habîs kimseden emîn olmak gayri hatâdır, zîrâ denî ve le'imden emîn olmak yılan ve akrebden emîn olmak gibidir. İsâ'et muktezâ-yı zâtîdir. Üçüncüsü budur ve dördüncüsü sıbyânın mukâreneti bunlardan ziyâde kabîhdir. Sıbyândan murâd iştiâ olunan tâze ve emred demektir. Yohsa üç ve beş yaşında etfâl makûlesi demek değildir. Emred ile ihtilât-ı aşk ve hevâyâ sebep olur ve hevâ dahi fi'l-i şeni'a bâ'is olur. Menkûldur ki *İmâm-ı Âzam* hazretleri *İmâm Muhammedi* emredir diye dersde arkası cânibine ik'âd ederler imiş. *Bedter* ziyâde çirkin ma'nâsınadır. (Mâ Hazar, 18b)

بازن و کودك مكن بازي هلا

تا نکردي خواروزار و مبتلا

Bâ-zen u kûdek me-kün bâzî helâ

Tâ ne-kerdî hor u zâr u mübtelâ

Avrat ve çocuk ile hele oyun eyleme, ya'ni anlar ile ülfet u muhabbet etme. Tâ ki nâs indinde hor ve zebûn ve anlara mübtelâ olmayasın ve aşk u hevâ-yı zenân ve civânân ile sülehâ ve iyiler indinde mülevvem olmayasın. (Mâ Hazar, 38a)

⁹⁹⁵ Allah bizi ve sizi genç erkeklere yaklaşımdan ve kadınlara meyletmekten korusun.

4.5.6. KANÂAT

Arapça, ikna olmak, yetinmek gibi anlamları ihtiva eden bir kelimedir. Yaşamak için zarurî olan ihtiyaçlar dışında kalan, bütün nefsî arzu ve hayvanî isteklerden uzak durmak. Yeme, içme ve çeşitli konularda aşırıya kaçmamaktır.⁹⁹⁶

مرد رهرا بوریا قالین بود

زانکی خشتش عاقبت بالین بود

Merd-i reh-râ bûriyâ kâlîn büved

Z'ân ki hışteş âkıbet bâlîn büved

Dervîş u tâlib-i Hakk olan zâta hasır kâlîçe olur ve hasır ile kanâ't edip kilim ve keçe sevdâsında olmaz. Ol sebebden ki kabre vaz' oldukda kerbiç kendine yastık olur, hâsıl-ı kelâm ehlullâh bilir ki metâ'-ı dünyâ ârîyetdir. Cümle geri kalıp kabre uryân varılacaktır. Binâ'en aleyh olurı ile ta'ayyüş edip “طوبی لمن عاش کعیش الکلب”⁹⁹⁷ hadîs-i şerîfine mazhar olmağa kasd ederler. (Mâ Hazar, 8b)

Kanâ't kûşesinde benim ferâgatım ve dünyâdan el çekmekliğim ol rütbededir ki benim uykumun damarı hasırın teli gibi biri birine bükülür ve dolaşır. Hasırın uykusunun damarı büküm büküm olup gece ve gündüz nice yatar, uykudan baş kaldırmaz ise ben dahi genc-i ferâgatda şeb u rûz işim olmamağla öyle uyuyorum. Ve uykumun damarı ney-i bûriyâ gibi biri birine bükülmüşdür demek ister. Var, dünyâdan ferâgatım ne mertebe imiş bundan anla, buyururlar. (Şerh-i Kasâid-i Mevlânâ Şevket, 11)

هر کی او را تکیه بر صانع بود

در جهان با لقمه قانع بود

⁹⁹⁶ Cebecioğlu, “Kanaat” mad. 2009, s. 146.

⁹⁹⁷ Köpekler gibi yaşayana müjdeler olsun.

Her ki o-râ tekye ber-sâni' büved

Der-cihân bâ-lokmaî kâni' büved

Her kimse ki ana Cenâb-ı Kibriyâ'ya i'timâd olur, cihânda bir lokma ile kanâ'ati olur ve hırs sâhibi olmaz. *Tekye* i'timâd ma'nâsındır.

اكتفا بر روزي هر روزه كن

كرداري از خدا دريوزه كن

İktifâ ber-rûzi-i her rûze kün

Ger ne-dârî ez-Hudâ deryûze kün

Her günün rızkı üzerine kanâ'at eyle, ziyâdeye tâlib olma. Eğer bugünün rızkını tutmaz isen Hakk Te'âlâ'dan su'âl eyle, mahlûkdan isteme. (Mâ Hazar, 10a)

تابكي چون مورباشي دانه كش

كر تو مردې فاقه را مردانه كش

Tâ be-key çün mûr bâşî dâne-keş

Ger tu merdî fâke-râ merdâne-keş

Kandeye dek karınca gibi dâne çekici ve dünyâ zahîresi cem' edici olursun. Eğer âdem isen fakr u ihtiyâcı kâmilânın çektiği gibi çekmeğe gayret eyle. *Mûr* karınca ve *fâka* ihtiyâç ma'nâsındır. Karınca gibi gayûr ve cem'-i zahâ'ire harîs ve anın gibi şey-i yesîr ile kanâ'at eyler bir hayvân yok imiş. Hattâ bir senede bir buğday dânesi ile ta'ayyüş edebilir imiş. Hâl böyle iken bir karınca bin buğday cem' eder, binâ'en aleyh harîs olan âdemi karıncaya teşbîh edeler. (Mâ Hazar, 10b)

بر خدا شاكر بود مرد فقير

كر دهد قوتش لب نان فطير

Ber-Hudâ şâkir büved merd-i fakîr

Ger dehed kûteş leb-i nân-i fatîr

Hakk Te'âlâ'ya şükredici olur fakîr olan âdem, eğer anın azığına bir dilim mâyasız ekmek verir ise de. Zümre-i fukâra vü dervîşân sîr-çeşm olmak hasebiyle cüz'î şeye kanâ'at edip Mevlâ'ya şükr ederler. Ammâ agniyâ-ı zamân harîs ve gorosne-çeşm olduğundan hazîneye mâlik olsalar indinde yok mesâbesinde olup peyder-pey cem'-i dünyâ kaydında olup şükr değil ednâ emeli tehallûf etse kelime-i küfr tekellüm etdiğini kerrât ile görmüşüzdür. Nitekim Resûl-i Ekrem *sallâllâhu te'âlâ aleyhi ve sellem* buyurmuşdur: “⁹⁹⁸ ليس الغني عن كثرة العرص انما الغني غني النفس” (Mâ Hazar, 10b)

هر کی اواز حرص دنیا دار شد

بی کمان ازوی خدا بیزار شد

Her ki o ez-hırs-ı dünyâ dâr şod

Bî-gümân ez-vey Hudâ bîzâr şod

Her kimse ki hırsından dünyâ malını cem' edici oldu. Şüphesiz andan Hudâ bîzâr ve nefret edici oldu. Zîrâ Mevlâ-yı Mûte'âl erbâb-ı hırsı sevmeyip ashâb-ı kanâ'atdan râzî olur. (Mâ Hazar, 11a)

کر غنا خواهد کسی از ذوالمنن

در قناعت می توانش یافتن

Ger gınâ hâhed kesî ez-Zü'l-minen

Der-kanâ'at mî-tüvâneş yâften

⁹⁹⁸ Çok mal biriktiren zengin değil, nefesine zengin olan zengindir.

Eğer bir kimse ihsânlar sâhibi olan Cenâb-ı Kibriyâ'dan zenginlik isterse kanâ'at içinde o gınâyı bulmak mümkündür. Fi'lhakîka kanâ'at gibi gınâ olmaz. Nitekim hadîs-i şerîfde “القناعة كنز لا يفنى”⁹⁹⁹ buyrulmuştur. Ve ehl-i kanâ'at ehl-i dünyâ indinde azîz olur. *Îmâm Alî kerremallâhu vecheh* ve *rıdvânullâhu anh* efendimiz “عز من قنع ذل من طمع”¹⁰⁰⁰ buyurmuştur. *Zû sâhib* ve *minen* minnetin cem'idir. Minnet ihsân ma'nâsıdır. (Mâ Hazar, 13a)

هر کي او از حرس دنيا دار شد

بي کمان از وي خدا بيزار شد

Her ki o ez-hırs dünyâdâr şod

Bî-gümân ez-vey Hudâ bîzâr şod

Her kimse ki o hırsından mâl-ı dünyâ cem' edici oldu, şüphesiz andan Hudâ nefret edici oldu. Ya'ni andan Allâhu Te'âlâ râzî ve hoşnûd olmadı. Zîrâ rızâ-yı Bârî ashâb-ı kanâ'at u târik-i dünyâ olan zevât-ı kirâm iledir. Harîsin zemmi hakkında şu hadîs-i şerîf kifâyet eyler. Hazret-i Peygamber *sallâllâhu te'âlâ aleyhi ve sellem* dedi: ¹⁰⁰¹لو كان لابن ادم واديان من ذهب لا تبغي لهما ثلاثا ولا يملأ جوف ابن ادم الا التراب Ve bu hırs bir haslet-i *zemî*medir ki insâna şeyhûhat geldikçe tezâyüd eder. Nitekim hadîs-i şerîfde vârid olmuştur. ¹⁰⁰²يشيب ابن ادم ويشيب فيه خصلتان الحرص وطول الامل (Mâ Hazar, 13b)

حرص بكار و قناعت پيشه كن

آخر از مردن يكي اندیشه كن

Hırs be-g(ü)zâr u kanâ'at pîşe kün

Âhır ez-morden yekî endîşe kün

⁹⁹⁹ Kanaat tükenmez bir hazinedir.

¹⁰⁰⁰ Kanaat yükseltir, cimrilik alçaltır. Hz. Ali.

¹⁰⁰¹ Bir insanın iki vadi altını olsa toprak oluncaya kadar (son anına kadar) üçüncü vadiyi ister.

¹⁰⁰² Yaşlanıncaya kadar bütün insanların iki karakteri vardır: Hırs ve uzun emel.

Hırsı terk eyle ve kanâ'ati san'at eyle. Dünyânın sonunda mevtden bir fikir eyle, eğer mevt olmayaydı, mâl cem' etmenin fâ'idesi olur idi. Çünkü mevt mukarrerdir. Ve âhiret muhakkaktır. Dünyâlığa kût-ı lâ-yemût mikdarı sa'y edip zâd-ı âhiret tedârîki lâzımdır. Nice kimseler gördük ki *Kârûn* misâli akçeler cem' etdiler. Ve fukâraya bir habbe tasadduk etmediler, âhir öldüler ve mâlları geri kalıp vârisleri yiyip içip mutemetti' oldular. Kendilerinin kabirlerinde Mevlâ bilir, hâlleri nicedir. *Hafîzanallâh ve iyyâküm min hazâ'l-hâl*. (Mâ Hazar, 15a)

از قناعت هر کرا نبود نشان

کی توا نکر سازدش مال جهان

Ez-kanâ'at her kirâ ne-b(ü)ved nişân

Key tüvânger sâzedeş mâl-ı cihân

Kanâ'atden her kimseye ki nişân u alâmet olmaz. Kaçan anı cihânın mâlı zengin kılar, kılmaz demektir. Ya'ni bir kimsede ki kanâ'at alâmeti olmayıp hırs u cem'-i mâl nişânları olursa dünyânın mâlını dahi cem' etse o âdem ganî değildir. Belki yine fakîr u harîsdir. Zîrâ gınâ gınâ-yı kalbdır. (Mâ Hazar, 20a)

بر ضعیفان باشدش جور و ستم

هم قناعت نبودش با بیش و کم

Ber-za'îfân bâşedeş cevr u sitem

Hem kanâ'at ne-b(ü)vedeş bâ-bîş u kem

Evvelkisi fukarâ ve zu'afâya anın cevr ü sitemi olur ve dahi anın aza ve çoğa kanâ'ati olmaz. Ya'ni her ne kadar eline mâl girer ise gözü doymayıp yine açgözlü olur. Ammâ kalbinde gaflet ve kasveti olmayan az şeye kanâ'at eyler ve şey-i yesîre râzî olur. (Mâ Hazar, 20a)

با قناعت ساز دائم ای پسر

کرچه هیچ از فقر نبود تلختر

Bâ-kanâ'at sâz dâ'im ey püser

Gerçi hîç ez-fakr ne-b(ü)ved telh-ter

Ey oğul! Dâ'im kanâ'atla düzel, gerçi fakırdan ziyâde acı hiçbir şey yok ise de olmaz ise de. (Mâ Hazar, 29a)

هرکه با اندک ز حق راضی شود

حاجت او را خدا قاضی شود

Her ki bâ-endek zi-Hak râzî şeved

Hâcet-i o-râ Hudâ kâdî şeved

Her kimse ki Hakk'dan aza râzî olur, onun hâcetini Hudâ kâdî olur. Ya'ni ashâb-ı kanâ'ata Hakk Te'âlâ kifâyet edecek şeyi verir ve ana lüzûmu mertebe olan nafakasında zahmet çekdirmez ve lâkin haddinden efzûn mâl harc ederse ve sefâhet ederse Cenâb-ı Kibriyâ anı vermez, medyûn olur. Ekseriyâ medyûnların deyni sefâhetdendir. Umûr-ı zarûriyyeden değildir. (Mâ Hazar, 30a)

از خدا نبود غنا جستن روا

هست مؤمن را غنا رنج و عنا

Ez-Hudâ ne-b(ü)ved gınâ cüsten revâ

Hest mü'min-râ gınâ renc u anâ

Cenâb-ı Kibriyâ'dan zenginlik istemek lâyık olmaz, zîrâ mü'min olana zenginlik zahmet ve meşakkattir. Egerçi helâlinden Mevlâ'dan mâl talebinde be'is yoktur, lâkin belki mâl kendisini idlâl eder ve fesâdına ve fîskına bâ'is olur. Belki

zekât vermez, *Kârûn*'un vermediği gibi. Sonra Cenâb-ı Kibriyâ'nın mazhar-ı gazabı olur. Çok kimseler gördüm ki hengâm-ı fakrında salâh u takvâ ile meşgûl idiler ve agniyâ-yı zamânı mâllarını Allâhu Te'âlâ yoluna harc etmezler diye ta'n ve teşnî' ederler idi, ellerine mâl girdikde anlardan tâgî ve bâgî oldular. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de ¹⁰⁰³“ولو بسط الله الرزق لعباده لبغوا في الارض ولكن ينزل بقدر ما يشاء انه بعباده خبير بصير” buyrulmuştur. Hâsılî “ومن العصيمة ان لاتجد” ¹⁰⁰⁴fehvâsınca bizim gibi ehl-i hevâ ve ehl-i nefis râh-ı kanâ'tat ve *kût-ı lâ-yemût*da olmak hayırlıdır. Beyt:

Kanadı bitse bir mûrun sanır hayra delâletdir

Velîkin bilmez anı kim zevâline işâretdir

Bizim elimize mâl girmek karıncanın kanatlanması gibidir, mâl-ı helâl için azâb yok ise hesâb vardır. Hesâb dahi bir nev'-i azâbdır, olmakdan olmaması evlâdır. *Ne-büved* nefy-i istikbâldir, olmaz demektir. Zarûret-i vezn için bânın sükûnuyla okunur. *Ginâ* gaynın kesriyle zenginlik ki Fârîsîde *tüvânger* ta'bîr olur. *Cüsten* cîmin zammı ve sînin sükûnuyla taleb ma'nâsınadır ve cîmin fethiyle sıçramak demektir. *Renc* zahmet ve *anâ* aynın fethiyle dahi öyledir. (Mâ Hazar, 30b)

قناعت كن بنان خشك تاي ارزو كردي

كه خواهشهاي الوان هست نعمتهاي الوانرا

Kanâ'tat kün be-nân-ı huşk tâ bî-ârzû kerdî

Ki hâhişhâ-yı elvân hest ni'methâ-yı elvân-râ

Yalnız ekmeğe yâhûd kuru ekmeğe kanâ'tat eyle. Hattâ arzusuz olasın. Zîrâ türlü türlü ni'metlerin türlü türlü istekleri olur. Bu ârzûlar ile vâsıl-ı Hakk olamazsın. (Gencîne-yi Maârif, 7a)

بمال بر لب خونخوار حرص خاك قناعت

¹⁰⁰³ Eğer Allah, kulları için rızkı (sınırsızca) geniş tutup-yaysaydı, gerçekten yeryüzünde azarlardı. Ancak O, dilediği miktar ile indirir. Çünkü O, kullarından haberi olandır, görendir. Şura, 27.

¹⁰⁰⁴ Çok az insan masumdur.

وكر نه تشنكي افزاست اب شور تمنا

Be-mâl ber-leb-i hûn-hâr-ı hırs hâk-i kanâ'at

Ve ger ne teşnegî eفزâst âb-ı şûr-ı temennâ

Kan içici hırsın dudağı üzerine kanâ'at hâkini sür. Eğer böyle etmezsen acı suya benzeyen dünyâ temennâ ve talebi kişiyi sîrâb etmeyip belki teşnelik ve ıztırabını arttırır. Fi'l-hakîka hırsın çâresi şey-i yesîre kâni' olmaktır. Eğer kâni' olunmaz ise ve cem'-i mâl semtine gidilir ise hırsın çaresi bulunmayıp mâl arttıkça hırs tezâyüt eder. Niteki hadîs-i şerîfde: ¹⁰⁰⁵لو كان واديان لابن ادم من ذهب لا تبغي اليهما: sâlisen buyrulmuştur.

Be-mâl evvelindeki *bâ* zâid olarak mâlîden masdarından müştak olmak üzere emr-i hâzırdır. İnsânın cesedinden kan zâhir olunca kil ü turâb gibi şeyler vaz' olursa kanı teskîn eder. Binâen aleyh hırs-ı hûn-hârın lebi üzerine hâk-i kanâ'ati sür ki kanı teskîn olsun buyurdular ve yine dünyâ temennâsını âb-ı şûra teşbîh eylediler. Zîrâ âb-ı şûr harâreti kat' etmez. Dünyâ temennâsı dahi âb-ı şûr gibi dünyâyâ hırs u iştihâyı kat' etmez belki dâimâ ber mûcib-i hadîs-i şerîf artırmakda olur. (Gencîne-yi Maârif, 8a)

4.5.7. SIDK

Arapça, doğruluk demektir. Sır ve aleniyyenin (içte olanla, dışta olanın) eşit olması halidir. “Olduğun gibi görün veya görüldüğün gibi ol.” vecizesinde anlatılmak istenen husus, müminin îmânında sıdkı kadar, kâfirin de küfürde sıdkı şahsiyetteki dengenin göstergesidir. Sâlikin söz ve işinde sıdkı ön planda tutmayı alışkanlık hâline getirmesi ve bu hâlini devam ettirmesi, onu sıddıklar zümresine dâhil eder.

Sıdk halinin devamlı olmasını, Nakşî meşayihından Hâce Yakub Çerhî Hazretleri: “Bir iğneyi yere dikmek ve ayağın başparmağıyla onun üzerinde

¹⁰⁰⁵ “Eğer âdemoğlunun altından iki vadisi olsa...” (Hadisin devamı şu şekildedir: “...elbette onların üçüncüsünü ister ve âdemoğlunun içini ancak toprak doldurur.”)

durmak.” diye tanımlar. Sıdk, iç ve dışta Allah ile beraberliği, istikamet üzere olmakla yani şeriate bağlı olarak muhafaza etmekle olur. Bu istikametın sağlanması, Allah’ı sürekli kalpde muhafaza etmek, O’ndan başka şeyleri hatıra getirmemekle mümkün olur. Cürcânî’ye göre, yalanın kurtarabileceği durumdaki kişi, o halde bile doğruyu söyler. Kuşeyrî de, sıdkı, “Hallerinde leke, inancında şüphe, amelinde ayıp olmamasıdır.” şeklinde tanımlar. Konuyla ilgili olarak, “Sıdkını bütün tut!” şeklinde tasavvufî bir öğüt vardır. Bu öğüt, gördüğü şeyleri iyiye yormak, kalbi bulanmamak, tarîkâтта doğru olmak şeklinde açıklanır. Sıdk sahibi olmanın yollarından biri de, “Sıdk sahipleriyle beraber olmanızdır. (Tevbe, 119)”¹⁰⁰⁶

تا صواب کار بینی سر بسر

بر مراد خود مکن کار ای پسر

Tâ savâb-ı kâr bînî ser-be-ser

Ber-murâd-ı hod me-kün kâr ey püser

Kendi murâdın üzere ey oğul iş eyleme ve hevâ-yı nefsinde tâbi’ olma! Tâ ki bütün işini doğru göresin. Hâsılı her umûrunu şer’a tatbîk edip hevâ-yı nefsinde uymayan kimsenin ef’âli sedîd u müstakîm olur. (Mâ Hazar, 13a)

جز حدیث راست بامردم مگو

تا نکردد آبرویت آب جو

Cüz-hadîs-i râst bâ-merdom me-gû

Tâ ne-gerded âb-ı rûyet âb-ı cû

Doğru ve râst kelâmın gayriyi âdeme söyleme. Tâ ki senin âb-ı rûyun ırmak suyu olmaya. Zîrâ kezzâbların hiç kimsenin indinde hürmeti olmaz. Râst rânın fethiyle doğru ma’nâsınadır. Üsdâd-ı bozorgvâr *Hazret-i Hâce Neş’et* kudde sırruhuya ba’zı yârânı halk içinde bu kadar âb-ı rûy dökmek revâ değildir,

¹⁰⁰⁶ Cebecioğlu, “Sıdk” mad., 2009, s. 238.

demişlerdir. Cevâbında biz de âb-ı rûy ile değirmen döndürecek değil idik, fukarâ yola dökülür ise varsın dökülsün buyurmuşlar. (Mâ Hazar, 19a)

هر سخن کان راست کویی و درست

به ز دنیا زانکه دروي نفع تست

Her suhan k'ân râst gûyî vü dürüst

Bih zi-dünyâ z'ânki der-vey nef'-i tüst

Her söz ki anı doğru ve dürüst söylersen sana dünyâdan iyidir. Zîrâ anda sana nef' vardır. Ya'ni dünyâ ve âhiretde kelâm-ı sıdkın nef' ve fâ'idesini müşâhede edersin. (Mâ Hazar, 21a)

هر کرا بینی براه نا صواب

سربراهش آر تاپایی ثواب

Her ki-râ bînî be-râh-ı nâ-savâb

Ser-be-râheş âr tâ yâbî sevâb

Her kimseyi ki doğru olmayan yolda görürsen her ne vecihle olursa olsun anın başını doğru yola getir. Tâ ki Hakk Te'âlâ'dan ecr u sevâb bulasın. Bir gümrâhu irşâd gibi indellâh makbûl bir şey yokdur. Ve bunun ecri sâ'ir amellerin ecrine kıyâs olmaz. *Râh* rânın fethiyle yol demektir. Evvelinde olan *bâ* zarfiyet içindir. *Âr* emr-i hâzırdır getir, demektir. Aslı *âverdir*, tahfif için vâv hazf olunmuşdur. *Ser sîn*in fethi ve *rân*ın sükûnuyla baş ma'nâsınadır. *Bînî ve yâbî* fi'l-i muzâri' müfred müzekker muhâtabdır, görürsün ve bulursun ma'nâsınadır. Şu vecihle sîgalanurlar. *Bîned, bînend, bînî, bînîd, bînem, bînîm; yâbed, yâbîd, yâbî, yâbîd, yâbem, yâbîm.* (Mâ Hazar, 21b)

چون نکردد خلق با خوي تورااست

کر بخوي مردمان سازي روااست

Çün ne-kerded halk bâ-hûy-ı tu râst

Ger be-hûy-ı merdomân sâzî revâst

Çünkü halk senin huyuna doğru olmaz. Ya'ni nâsın huyı senin huyun gibi değildir. Eğer halkın huyuna düzeltir isen revâdır. Velakîn şer'e muhâlif olmayan yerde demekdir. Zîrâ şer'e muhâlif yerde halka benzemek câ'iz değildir. *Revâ câ'iz* ve lâyıık ma'nâsınadır. (Mâ Hazar, 22b)

باورع هرکس که خود را کرد راست

جنبش و آرامش از بهر خداست

Bâ-vera' herkes ki hod-râ kerd râst

Cünbüş ü ârâmeş ez-behr-i Hudâst

Takvâ ile her kimse ki kendini doğru ve müstakîm eyledi, anın cemî' hareketi ve sükûnu Allâhu Te'âlâ hazretlerinin rızâsı içindir. Ve cemî' ef'âli ve ahvâli emr-i Bârî iledir. *Cünbüş* cîmin zammıyla hareket ve *ârâm* hemze-i memdûda ile dinlenmek ve *behr* bânın fethi ve hânın sükûnuyla için ma'nâsınadır. (Mâ Hazar, 25b)

هست فاسق را سه خصلت در نهاد

باشد اول دردلش حب فساد

Hest fâsık-râ se haslet der-nihâd

Bâşed evvel der-dileş hubb-ı fesâd

Fâsık olan kimsenin tabî'atında üç huy vardır. Evvelkisi kalbinde fesâd ve fisk u fücûra muhabbet olur ve meclis-i fiska ve fâsiklara tâlib ü râgıb olur. *Nihâd* nûnun fethiyle mizâc ve tabî'ata derler.

خدمتش آزدن خلق خداست

دوردارد خلق را ازراه راست

Hidmeteş âzurden-i halk-ı Hudâst

Dûr dâred halk-râ ez-râh-ı râst

İkincisi Hakk Te'âlâ'nın mahlûkunu incitmek anın hizmetidir. Lâkin bi-gayr-i vech-i şer'î demektir. Üçüncüsü halkı ızlâl edip doğru yoldan uzak tutar. *Âzurden* hemze-i memdûde ile masdardır, incitmek ma'nâsınadır. *Râh-ı râst* doğru yola derler, murâd şerî'at yoludur. (Mâ Hazar, 31a)

هر که نکزیند سراط مستقیم

در عذاب آخرت ماند مقیم

Her ki ne-g(ü)zîned sırât-ı müstakîm

Der-'azâb-ı âhiret mâned mukîm

Her kimse ki doğru yolu ihtiyâr etmez, âhiret azâbında ebedî ve dâ'imî kalır. *Sırât-ı müstakîm*den murâd şerî'at ve tarîkat yoludur. (Mâ Hazar, 36a)

4.6. DİĞER TASAVVUFÎ KAVRAMLAR

4.6.1. FEYZ

Arapça, taşmayı ifade eder. İlâhî tecelli, bu kelime ile anlatılır. Bir başka tanıma göre, âlemin Allah'tan, derece derece fakat devamlı bir surette iniş tarzı ile ve

başka bir mevcudu meydana getirmek özelliğine sahip olarak tekâmülüne ve bunun İlâhî nazar altında devamı, manasında kullanılan bir terimdir. Feyz her an tecelli etmektedir. Varlıklar, bu feyz vasıtasıyla meydana gelir. Ancak bu varlık, zâtlarındaki imkân sebebiyle yok olmakta, fakat Hakk'ın feyziyle aynı zamanda var olmaktadır.¹⁰⁰⁷

چون لعل اکرچه در جگر سنک حاره م

از نور افتاب مدد میرسد مرا

Çün la'l egerçi der-ciger seng-i hâre em

Ez-nûr-ı âfitâb meded mî-resed merâ

La'l cevher gibi eğerçi mermer taş içindeyim. Ya'ni bu gaflet ü kasvetler ile muttasıfım. Velâkin yine Âfitâb-ı Hakîkî'nin nûrundan bana i'âne vü imdâd erişir. Meşhûrdur ki la'l, bedahşânda ve ma'dende seng-i hâre içinde olur imiş ve yine güneşden feyz alıp terbiye olur imiş ve seng-i hâresi âfitâbın feyzine mâni' olmaz imiş.

Nâzım merhûm kendini la'le ve gaflet ü kasvetini seng-i hâre teşbîh eder ve bu hâlet bana Hakk'ın feyzine mâni' olmaz, demeği murâd eyler. Fi'l-vâki' Allâhu Te'âlâ murâd eylediği kâfiri bir anda mü'mîn-i muhlîs eylediğini çok gördük. Şirk ü küfr ile mâni'-i feyz-i Bârî olmadı. Kande kaldı ki gaflet mâni' ola! (Gencîne-yi Maârif, 18b-19a)

میبرد چشم حباب ما همان از تشنگی

کرچه پیوستست بادریای رحمت جوی ما

Mî-pered çeşm-i habâb-ı mâ hemân ez-teşnegî

Gerçi peyvestest bâ-deryâ-yı rahmet cûy-ı mâ

¹⁰⁰⁷ Cebecioğlu, "Feyz" mad., 2009, s. 84.

Bizim habâb gibi vücûdumuzun gözü susuzluğundan uçar ve mahv olur. Uçmaktan murâd habâbın sevinmesidir. Eğerçi vücûdumuzun ırmağı Cenâb-ı Hakk'ın deryâ-yı rahmetine muttasıl ise de, ya'ni deryâ-yı feyz-i Bârî'ye nehr-i bedenimiz muttasıldır ve dâ'imâ feyz-i İlâhî âbı cûy-ı bedenimize câri olmaktadır. Böyle iken yine kanmayıp deryâ-yı aşk u ma'rifet-i İlâhiyye'ye teşnelik bizde derkârdır, buyururlar.

Ma'lûm ola ki uşşâk-ı İlâhiyye iki kısımdır: Bir kısmı kanarlar ve bir kısmı kanmayıp pey-der-pey feyz talebinde olurlar. Niteki *Bâyezîd-i Bistâmî kuddise sırruhu* buyurmuşdur:

شربت الحب كأسا بعد كأس

¹⁰⁰⁸ فما نفذ الشراب ولا رويت

Nâzım merhûm kanmayanlardanım, demek ister. (Gencîne-yi Maârif, 25b)

هرکه خادم شد جنانش میدهند

هم ثواب غازیانش میدهند

Her ki hâdim şod cinâneş mî-dehend

Hem sevâb-ı gâziyâneş mî-dehend

Her kimse ki hâdim oldu, ana cennetler verirler. Ve yine ana fî-sebîlillâh gazâ eden gâzîlerin sevâbını verirler. Meşâyihden bir zât-ı şerîf ba'zı mürîdlerini halvet ba'zı mürîdlerini anların hidmetine ta'yîn buyurmuşlardır. Halvet tamâmında hâdimlere feyz-i İlâhî halvetde olanlardan iki kat olmuş. Hâsılı hidmet ayn-ı sülûk olduğu mahall-i şübhe değildir. Niteki bu beytle *Hazret-i Şeyh kuddise sırruhu* işâret buyururlar. (Mâ Hazar, 26b)

¹⁰⁰⁸ Aşkî içtim kadeh kadeh / Ne şarap tükendi ne ben kanabildim.

4.6.2. HİMMET

Arapça, azim, enerji, istek, arzu, şevk gibi anlamları olan bir kelimedir. Bir olgunluk hali veya kulun bir şeyi elde etmek üzere kalbinin bütün gücüyle Hakk'a yönelmesidir. Allah'ın icabeti sonucu vuku bulur; tesir Allah'tandır, kul ise duâcı olarak vasıtaadır, yoksa kul hiçbir zaman Allah olamaz. Velilerin bu anlam çerçevesi içerisinde şekillenen gücü, Arapça şu atasözüyle anlatılır: “Himmetü’r-ricâl takla’u’l-cibâl. (Allah adamlarının himmeti, dağları yerinden oynatır)” Sülük ile ilgili derecelerin ilkinde himmetu’l-ifaka, ikincisine de himmetu’l-enefe denir. İlki sâliki, fani olanları terkedip, bakî olanı istemeye yönlendirir. İkincisi amele karşı sevap istemeye sevkeder ki, bu durumda sâlik, Hakk'a ihsan üzere ibâdet eder. Yine o, yaklaşmayı talep etmek için Hakk'a teveccühden geri kalmaz.¹⁰⁰⁹

بهمت جسم را هم رنگ جان کن در سبک روحی

ببر زین فرش باخود این غبار عرش جولان را

Be-himmet cism-râ hem-reng-i cân kün der-sebük-rûhî

Be-ber z'în-ferş bâ-hod in gubâr-ı arş cevlân-râ

Himmet ile cismini cânına hıffetde hem-renk eyle, bu arşı cevelân edici cismini kendin ile âlem-i bâlâya ilet. Ma'lûm ola ki ashâb-ı tasfiyye riyâzât ve mücâhedât-ı şakka ile cisimlerinin kesâfetini ve sıkletini bi'l-küllüyye izâle edip ervâh-ı tayyibeleri gibi saf ederler. Hattâ havada tayerâna ve su üzerinde yürümeğe kâdir olurlar. Bundan için طیران فی الہوا او مشی علی المائی¹⁰¹⁰ kerâmât-ı evliyâdan ta'dât ederler. Hattâ ba'zı kefere-i müttehâzînin havada uçdukları nakl ü beyân olunmuşdur.

Be-ber, emr-i hâzır olup ilet demektir. Evvelindeki *bâ*, zâid olmağla meksûr okunur. Fi'l-i muzâri'i *bânın* fethiyle *berd* kelimesidir. *Ferş*den murâd, kürre-i

¹⁰⁰⁹ Cebecioğlu, “Himmet” mad., 2009, s. 121.

¹⁰¹⁰ Havadaki kuşlar ya da suda yürüyenler.

zemîndir. *Hoddan* murâd vücûddur ki insân asıl rûh demekden ibârettdir. *Gubârdan* murâd cisimdir ki safvet buldukda arşı cevelân eder. (Gencîne-yi Maârif, 7a)

مکذر حسن ترک درکوشمال دل

دست دکر بود کمر پهلوی دار را

Me-güzer hüsn-i Türk der-güşmâl-i dil

Dest-i diger büved kemer-i pehlû-dâr-râ

Mahbûbun hüsnünden geçme ve bir şeyhe mürîd olmağa himmet eyle ve sûfîler gibi bilâ-mürşid râh-ı Hakk'a sâlik olma. Zîrâ kalbi terbiye ve tasfiyede enli kaşın başka kuvveti vardır. Ya'ni kişi her ne kadar kendi kendine amel edip hayır bulur ise de mürşid-i kâmilin kaşının terbiyesi başkadır. Per ü perdir ol, demek ister.

Kaşla terbiye şâyi' olmağla terbiyeyi kaşa verdi. Ve bunda *kemerden* murâd, kaş demektir ve *pehlû-dâr* enli demektir ve dahi *Türk* mahbûbe derler. Bu makâmda insân-ı kâmil murâd olunur. (Gencîne-yi Maârif, 8a)

کره بهستی موهوم چون حباب مزین

بکیر ناخنی از موج و این کره بکشنا

Gireh be-hestî-i mevhum çün habâb me-zen

Be-gîr nâhunî ez-mevc ü in gireh be-küşâ

Habâb gibi mevhum olan vücûduna ukde vurma, bahrin mevcinden bir tırnak al ve ukde-i vücûd-ı mevhumîyi onunla aç. *Habâb*, hânın fethiyle su üzerinde olan kabarcığa derler ki düğüm gibidir. Habâb ziyâde za'îf olmağla vücûd-ı mevhumu ta'bîr eyledi ve nefis-i habâb dahi ukdeye benzediğinden keennehu vücûd-ı mevhumisine kemâl-i muhabbeti olmağla düğüm vurmış gibi oldu. Senin vücûdun kemâliyle za'îf olmağla habâbın vücûduna benzer. Sen dahi vücûd-perest olup "Ammân vücûdum zâ'il olmasın" diye habâb gibi düğüm eyleme, demektir.

Çünkü düğüm tırnakla hâl olunur. Binâberîn mevc dahi tırnağa şebîh olduğundan mevcden bir tırnak tut, dedi. Hâsıl-ı kelâm insân-ı kâmilden bir tırnak al ve vücûd-ı mev’hûmiye vurduğun ukdeyi hâl eyle ve ten-perver olmakdan geç, buyururlar.

İşbu beytde *mevc*den murâd, bahrdır ve bahrdan murâd, insân-ı kâmildir. Mevc ünvânıyla ta’biri tırnağa münâsebet hâsıl olsun içindir ve tırnakdan dahi kudret murâd olunur. Fi’l-vâki’ şeyh-i kâmilin himmeti vücûddan insânı geçirir. (Gencîne-yi Maârif, 22b)

کلید قفل تو در اندرون خانه تست

بزور همت خود از جبین کره بکشنا

Kilîd-i kufl-ı tü der-enderûn-ı hâne-i tüst

Be-zûr-ı himmet-i hod ez-cebîn gireh be-küşâ

Senin kuflunun ve müşkilinin miftâhı senin hâne-i kalbindedir. Güzelce kalbine teveccüh ve müşkilini hall edip kendi himmetinin zoru ile alnından ukdeyi aç ve yüzün gülsün. İnsânın kalbinde cemî’-i kemâlât ve ma’ârif-i İlâhiyye ve esrâr-ı hakâyık, cümlesi mevcûddur. Zîrâ kalb hazînetullâhdır; velâkin mukaffel olmağla bir şeyi yok gibi görünüyor. Niteki *Şâhîdî* merhûm lügatinde buyurmuşdur: هر چه بخواهی¹⁰¹¹ رو خواه در تو (Gencîne-yi Maârif, 22b)

همت عارف لقای حق بود

زانکه از خود فاقی مطلق بود

Himmet-i ârif likâ-yı Hak büved

Z’ân ki ez-hod fâni-i mutlak büved

¹⁰¹¹ Her ne istersen kendi gönlüne yönel.

Ârifin kasdı Allâhu Te'âlâ'ya mülâkat u vuslatdır. Andan için ki kendiden fânî-i mutlakdır. *Büved* bunda *est* ya'ni *-dir* ma'nâsınadır. Ve himmet kasda derler, masdardır. Ba'zı ârifin “زان روي دل عاشق از عرش فزون باشد”¹⁰¹² buyurmuşlardır. Ba'zı nüshada likâ' yerine bekâ vâki' olmuşdur. Ma'nâsı ârifin himmeti bekâ billâhdır, demektir. Bu nüshâ fânî-i mutlaka ensebdir. Zîrâ fenâ fillâhdan sonra bekâ billâh olur. Ya'ni sîfât bekâ-yı İlâhiyye ile muttasıf olur. Mevt-i sûrî gelmek ile olmaz. Hayât ebediyye-i bâkiye ile mevsûfdur. *Eşref-i Rûmî* hazretleri *kuddise sırrıhu* buyurmuşdur:

Ben Eşrefoğlu Rûmîyem

Ben bâkiyem kadîmem

Ben ol murg-ı lâhûtîyem

Ârz u semâ neme gerek

Fânî-i mutlak bütün bütün aradan kendini kaldırmaktan ibâretdir. Ve yine *Âşık Yûnus Hazretleri*:

Cemâlin gören âşıklar ebedi ölmez Allâh'im

buyurmuşlardır. Mukaddem yazılacaktır *Eşref-i Rûmîye*. Temme bâb-ı ma'rifetu'llâhu te'âlâ. (Mâ Hazar, 24b)

4.6.3. GAFLET

Arapça, gafil olma, uyanık olmama, habersiz bulunma, farkına varmama hâli manalarına gelir. Kulun Allah'tan habersiz olması halidir. Dünyayı veya bütün mahlukâtı, Allah'ın yarattığı ve sıfatlarının tecellî ettiği bir yer olarak düşünmeden

¹⁰¹² Ondandır ki aşğın gönlünün yüzü arştan yücedir.

dünyadaki hayatını sürdüren, âleme düşünce, tefekkür gözü ile bakmayan, ondaki ince ve hikmetli işleri göremeyen kişiye de gafil denir.¹⁰¹³

بیدار نشد چشم تو از شور قیامت

طوفان تري مغز شد این خواب کرانرا

Bîdâr ne-şod çeşm-i tü ez-şûr-ı kıyâmet

Tûfân teri-i magz şod in hâb-ı girân-râ

Kıyâmet gününde olan fitnelerden gözün uyanık olmadı. Ya'ni dünyâda uyanmak ve aklın başına gelmek şöyle dursun, âhiretde dahi kemâl-i gafletinden bîdâr olacağın yokdur. Bu derece gaflete sebep rutûbet tûfânı senin ağır uykunun beyni oldu. Binâberîn senin hâb-ı girânın zâ'il olmuyor ve sana intibâh gelmiyor. Çünkü uyku bedeninin rutûbetinden artar. Anınçün rutûbeti hâb-ı girâna mağz yaptı ki aslâ uykuya zevâl gelmeye. Beytten garaz muhâtabın kemâl-i gafletini beyândır. (Gencîne-yi Maârif, 2b)

سیه شد بسکه عالم از چراغ مرده دلها

نمی بینند پیش پای خود را شمع محفلها

Siyeh şod bes ki âlem ez-çerâğ-ı mürde-i dilhâ

Nemî-bînend pîş-i pâ-y-ı hod-râ şem'-i mahfilhâ

Gâfil ü dil-mürdelerin çerâğ-ı vücûdundan âlem ü dünyâ öyle muzlim oldu ki, meclislerin şem'i ki ehlullâhdır, ayağının önünü görmezler. Fi'l-vâki' ehl-i gaflet dünyâyı muzlim edeceğinde şüphe yokdur ve bunlardan hazer lâzımdır.¹⁰¹⁴ عَنْ فَأَعْرَضَ¹⁰¹⁴ قَالَ اللهُ تَعَالَى : ذِكْرُنَا عَنْ تَوَلَّى مَنْ

¹⁰¹³ Cebecioğlu, "Gaflet" mad., 2009, s. 87.

¹⁰¹⁴ Allahu Te'âlâ dedi: "Bizim zikrimizden (Kur'an'dan) yüz çeviren ve dünya hayatından başka bir şey istemeyen kimselerden yüz çevir." Necm, 29.

چون لعل اکرچه درجکر سنک حاره م

از نور افتاب مدد میرسد مرا

Çün la'l egerçi der-ciger seng-i hâre em

Ez-nûr-ı âfitâb meded mî-resed merâ

La'l cevher gibi eğerçi mermer taş içindeyim. Ya'ni bu gaflet ü kasvetler ile muttasıfım. Velâkin yine Âfitâb-ı Hakîkî'nin nûrundan bana i'âne vü imdâd erişir. Meşhûrdur ki la'l, bedahşânda ve ma'dende seng-i hâre içinde olur imiş ve yine güneşden feyz alıp terbiye olur imiş ve seng-i hâresi âfitâbın feyzine mâni' olmaz imiş.

Nâzım merhûm kendini la'le ve gaflet ü kasvetini seng-i hâre teşbîh eder ve bu hâlet bana Hakk'ın feyzine mâni' olmaz, demeği murâd eyler. Fi'l-vâki' Allâhu Te'âlâ murâd eylediği kâfiri bir anda mü'mîn-i muhlîs eylediğini çok gördük. Şirk ü küfr ile mâni'-i feyz-i Bârî olmadı. Kande kaldı ki gaflet mâni' ola! (Gencîne-yi Maârif, 18b-19a)

طلایی شد چمن ساقی بگردان جام زرین را

بکش بر روی اوراق خزان دست نکارین را

Tilâyî şod çemen sâkî be-gerdân câm-ı zerrîn-râ

Be-keş ber-rûy-ı evrâk-ı hazân dest-i nigârîn-râ

Ey sâki! Bâğçe, altına mensûb oldu ve sarardı ve güz mevsimi geldi. Sen dahi altınlı kadehi döndür. Bu cihetle hazân yaprağının üzerine nakışlı ve mahbûb elini çek ki evrâk-ı hazânın sarılığı bizim keyfimize keder vermesin. Ehl-i dilin meydânına tâkat tutmazlar ve ondan için büyüklerin yanına gelmezler. Görmez misin, bir katre su ağır uykuyu yer yerinden eylemeğe kâdir olur? Hâb-ı sengin bir katre suya tahammül edemediği gibi erbâb-ı gaflet dahi âb gibi olan ehl-i dilin meydânına tahammül edemezler. (Gencîne-yi Maârif, 21a)

اسودكي مقدمة خواب غفلتست

كشتي بموج خيز خطر ميبريم ما

Âsûdegî mukaddime-i hâb-ı gafletest

Keştî be-mevc-hîz-i hatar mî-börîm mâ

Dünyâda râhat ve her gamından âzâde ve fâriğ olmak uykuya benzeyen gafletinin mukaddimesidir. Binâberîn sefine-i vücûdumuzu hatar u havf hâsıl edici mevce iletiriz. Ya'ni insân dünyâda devlet ü gınâ bulursa ve bir taraftan aslâ mücâhede ve gam görmezse elbetde hâb-ı gaflet kendini ihâta eder ve dahi Vâcib Te'âlâ hazretlerini ferâmûş edince eyyâm geçer ki, bir kerre Allâh bile demez. Ammâ bir gam uzakdan görünür ise Allâhu Te'âlâ'ya tazarru' u niyâz eder ve dâimâ Hakk ile olur. Bundan için evliyâ-yı kirâm râhat ve huzûra tâlib olmadılar ve dâimâ nefsi mükedder edecek şeye meşgûl oldular. Hattâ kendini ta'n ettirmek gibi ve ebvâb-ı ekâbir-i dünyâyı dûr etmek gibi ve şer'de münker olmayıp nâs indinde mezmûm olan e'âl-i hasîseyi irtikâb gibi. Bunlar bütün hâb-ı gaflet kendini ahz etmemek içindir. Nitekim *Şeyh Attâr kuddise sırruhu Pend-nâme*'sinde buyurmuşdur:

بي تكلف باش وارايش مجو

¹⁰¹⁵ ترك راحت كير و اسایش مجو

Ve *Hazret-i Mısrî* dahi buyurmuşdur:

Verme râhat nefesine dâim gazâ-yı ekber et

(*Gencîne-yi Maârif*, 27a-27b)

مردمانرا سربسردر خواب دان

کشت بیدار آنکه او رفت از جهان

¹⁰¹⁵ Tekellüfsüz ol ve süslü olmayı isteme. Rahatını terk et ve düzen isteme.

Merdimân-râ ser-be-ser der-hâb dâñ

Geşt bî-dâr ân ki o reft ez-cihân

Cümle âdemleri uykuda bil, o kimse dünyâdan âhirete getdi, uyanık oldu. Nitekim hadîs-i şerîfde “الناس ينام فاذا ماتوا انتبهوا”¹⁰¹⁶ vârid olmuşdur. *Ser-be-ser* cümlesi ma'nâsnadır. Ya'ni nâs aceb gafletdedir ki ölmedikçe agâh olmazlar. Böyle kimselerin ülfetinden ziyândan gayri bir şey hâsıl olmaz. Bu ülfetden ise halvet u inzivâ â'lâdır. (Mâ Hazar, 4b)

اي كي در خوابي همه شب تابروز

بهر كور خود چراغي بر فروز

Ey ki der-hâbî heme şeb tâ be-rûz

Behr-i kûr-ı hod çerâgî ber fûrûz

Ey kimse ki cümle gece sabâha dek uykudasın, mezârın için bir çerâğ şu'lelendir. Ya'ni gecelerde sabâha kadar hâb-ı gafletde olma, gecenin ba'zısını salâvat-ı teheccüd ve zikr u tâ'at ve ibâdât ile ihyâ eyle. Ba'de'l-mevt kabrin eylediğın ibâdetler sebebiyle münevver olup zulmetde kalmazsın. Nitekim *Ebu'd-Derdâ radiyallâhu anh* “عليكم وصلوة الليل فانها ينور الوجه والقلب والقبر”¹⁰¹⁷ buyurmuşdur. (Mâ Hazar, 8a)

چونكي دل بي ياد الاهت بود

ديو ملعون يار و همراهت بود

Çünki dil bî-yâd-ı Allâhet büved

Dîv-i mel'un yâr u hem-râhet büved

¹⁰¹⁶ İnsanlar uykudadır, ölünce uyanırlar.

¹⁰¹⁷ Muhakkak ki gece namazı yüzünüzü, kalbinizi ve kabrinizi nurlandırır.

Çünkü senin kalbin Allâh'ı zikirsiz olur ve gafletle muttasıf olur, mel'ûn olan şeytân sana yâr ü refik olur. Nitekim ahâdîs-i kesîrede zikrullâhdan şeytânın firâr ettiği beyân buyrulmuştur. (Mâ Hazar, 10a)

مردکاند اغنیای روزگار

ای پسر با مردکان صحبت مدار

Merdekânend agniyâ-yı rûzigâr

Ey püser bâ-merdekân sohbet me-dâr

Zamanın agniyâsı olmuşlardır, ya'ni gınâ vü mâl sebebiyle Hakk'dan gafillerdir. Ey oğul! Ulular ile mukârenet tutma ve ashâb-ı gaflet ile görüşme. Sen dahi Hakk'dan gâfil olursun ve âhireti ferâmuş edersin. *Merdekânend* mukaddem haber ve *agniyâ-yı rûzigâr* mu'ahher mübtedâdır. Âhirde olan nûn ve dâl edât-ı haberdır. (Mâ Hazar, 13b)

دینت از پرہیز کامل میشود

نعمتت از شکر شامل میشود

Dînet ez-perhîz kâmil mî-şevêd

Ni'metet ez-şükr şâmil mî-şevêd

Dînin takvâdan kâmil olur. Ni'metin şükrden çok olur. Ya'ni harâm-ı kat'iden ve şübheden ictinâb eder isen mü'mîn-i kâmil olursun. Zîrâ harâmdan tevakkî îmâna kemâl verir. Ve harâm lokma îmâna za'af verir. *İbrâhim b. Edhem kuddise sırrihu* hazretleri bir gün hurma aldılar ve bir hurma yere düşmüş idi, kendi hurmasındandır zannıyla dahi alıp hurmasına katdılar. Meğer hurmayı satan kimseden düşmüş imiş ve hurmaları tenâvül buyurdukça o bir hurma dahi yendi. Azîz hazretlerinin tecelliyât u kuşûfâtı sedd u bend ve kendilerinde emâre-i gaflet nümâyân olmağa başladı. Âyâ bu sû-i hâlin sebebi ne ola diye hayli mütefekkir olunca Cenâb-ı Kibriyâ hakîkat-i hâli kalb-i pür-enverlerine ilhâm buyurdu. Der-'akab varıp hurmacı ile istihlâl

buyurdular ve yine evvelki hâlini buldular. Bir hurmânın bu derece ziyânı olunca şeb u rûz harâm yiyen kimsenin hâli ne olur? Bundan kıyâs oluna. (Mâ Hazar, 16b)

تا تواني با زنان صحبت مجوي

راز خود را نیز باایشان مکوي

Tâ tüvânî bâ-zenân sohbet me-cûy

Râz-ı hod-râ nîz bâ-işân me-gûy

Kâdir olduğun kadar zümre-i nisâ ile mukârenet isteme. Zîrâ kesret-i ülfet sebebiyle insân mertebe-i ricâlden mertebe-i nisâyâ tenezzül eder ve erbâb-ı gafletden olur ve kendisini anlara dahi söyleme, zîrâ noksân-ı akl sebebiyle fâş ederler. (Mâ Hazar, 20b)

هرکه اواز یاد حق غافل بود

از حماقت در ره باطل بود

Her ki o ez-yâd-ı Hak gâfil büved

Ez-hamâkat der-reh-i bâtil büved

Her kimse ki Hakk'ın zikrinden gâfil olur, hamâkatinden bâtil yolda olur. Bâtil yoldan murâd gaflet yoludur. (Mâ Hazar, 28a)

مکذران در خواب و خور ایام را

زنده دار از ذکر صبح و شام را

Me-g(ü)zerân der-hâb u hor eyyâm-râ

Zinde dâr ez-zikr-i subh u şâm-râ

Günlerini uykuda ve ta'âmda geçirme zikrullâhdan sabâh vaktini ve ahşâm vaktini ihyâ eyle ve şu iki vakti boş bulunup gaflet ile geçirme. *Me-güzerân* nehy-i hâzırdır, geçirme demektir. *Hâb* uyku ve *hor* ta'âm ve *zinde* diri ve *şâm* ahşâm ma'nâsınadır. (Mâ Hazar, 33a)

هر کجا تهمت بود آنجا مرو

راه حق را همجو نا بینا مرو

Her kücâ töhmet büved ân-câ me-rev

Râh-ı Hak-râ hem-çü nâ-bînâ me-rev

Her kanda ki töhmet olur, ol mahalle gitme. Nitekim hadîs-i şerîfde: “ اتقوا مواضع التهم ”¹⁰¹⁸ buyrulmuşdur. Hakk'ın yoluna kör gibi gitme, belki râh-ı Hakk'da basîret üzere ol. Râh-ı Hakk'da kör gibi gitmek gafletden kinâyedir. (Mâ Hazar, 41b)

آنکي نبود مرد را فعل نکو

مردہ مي دانش کي نبود زنده او

Ân ki ne-b(ü)ved merd-râ fi'l-i nikû

Mürde mî-dâniş ki ne-b(ü)ved zinde o

Ol kimse ki ana fi'l-i hüsn ve güzel amel olmaz. Anı ölmüş bil. Zîrâ o diri olmaz. Hâsıl-ı kelâm bir kimse ki a'mâl-i hayriyye ve tâ'at u ibâdet yoluna sâlik olmayıp belki şeb u rûz fisk u fücûra mâ'il ola, öyle kimseyi ve gâfili sen diri zan etme. Her ne kadar dünyâda yürür ve gezer ise meytdir. Nitekim bu bende-i nâcîzin el-ân meskenim olan *Murâd Mollâ* hânkâhı bin yüz seksen üç târihinde binâ oldukda vâkıf-ı müşârü'l-ileyhin iclâs buyurdıkları iftihârü'l-ulemâ'u'l-'âmilîn ve kudretü'l-meşâyihu's-sâlikîn eş-şeyhu's-seyyidü'l-hâc *Mustafâ Beg-zâde* rezakahu'llâhü'l-hüsna ve ziyâreh hazretlerinin nazm buyurdıkları Arabiyü'l-ibâre *Silsile-i Nakşibendiyyelerinde* buyururlar.

¹⁰¹⁸ Töhmetli mevzulardan sakınınız.

فان ترد الحيو حيو قلب

وروح فاذا كر الله المتينا

ومن يفعل فداميت واعمي

بنص وارد في الغافلينا¹⁰¹⁹

4.6.4. BASÎRET

Arapça, idrak, kalp gözü ile görüş demektir. Tasavvufta, kudsiyyet nuru ile nurlanmış kalbin kuvveti olan basiret, Hakk'ın doğruya erdirmesi ile perdeyi açar, bu şekilde eşyanın hakikatleri ve içleri görülür. Buna, kutsî kuvvet denir. Bu, nefse nisbetle göz mesabesindedir. Nefis, o göz ile eşyanın zahirini ve dış şekillerini görür. Göze nisbetle basar ne ise, kalbe nisbetle basîret de odur. Gözlerin görmesine sebep olan ve görme kuvveti denilen rü'yet nuruna basar denildiği gibi, kalbin görmesine sebep olan ve lisanımızda kalb gözü de denilen idrak edici kuvvete, özellikle bunun zekâ, fetânet ve firâset adı verilen ve bir emr-i zahir ve bâtına dikkat ve nüfuz ile gereği gibi idrâk eder bir derecede açık ve parlak olması haline de basîret denir. Bu da ilâhî bir nurdur. Aynı şekilde maddî göz ile meydana gelen ve görmek denilen tam ve kâmil idrâke basar denildiği gibi, kalp gözü ile hâsıl olan tam ve kâmil idrâke, ma'rifet-i mütehakkıka ve yakîniyye de basiret denir.¹⁰²⁰

كر صفا مي بايدت تجريد شو

كر خبر داري زاهل ديد شو

Ger safâ mî-bâyedet tecrîd şev

¹⁰¹⁹ Sizin her zaman kalbinizin ruhu zikirdir. Bir insan bunu bilmiyorsa kördür, gaflette kalmıştır.

¹⁰²⁰ Cebecioğlu, "Basîret" mad., 2009, s. 31-32.

Ger haber dârî zi-ehl-i dîd şev

Eğer sana safvet-i kalb gerek ise mücerred ol, eğer Hakk'dan haberdâr isen ehl-i basîretten ol. *Tecrîd* tef'îl bâbindan masdardır, bunda bi-ma'nîyi'l-mef'ûl olarak mücerred ma'nâsınadır. Yâhûd bir ehl-i takdîr ile ehl-i tecrîd ol diyerek tashîh-i ibâre olunur. *Ehl-i dîde* ashâb-ı basîret demektir. (Mâ Hazar, 35a)

دل بيدار مي بايد درين وادى توجه كن

كه من باپاي خواب آلود كردم قطع منزلها

Dil-i bîdâr mî-bâyed der-în vâdî teveccüh kün

Ki men bâ-pây-ı hâb-âlûde kerdem kat'-ı menzilhâ

Uyanık gönül lâzımdır bu vâdi-i aşkda böyle dil-i bîdâr ile teveccüh eyle. Zîrâ ben hâb-âlûd ayak ile ve gafletle menzilleri kat' eyledim, hiçbir şeye yaramadı. Hâsılı sülûk basîretle olmak lâzımdır. Gafletle olan sülûkda bir fâ'ide yoktur demektir; yâhûd ben hâb-âlûd ayak ile menzilleri ve yolları kat' ettim mi? Etmedim demektir. Bu sûretde istifhâm gibi mukadder olur. *Hâfiz* merhûmun جواب تلخ مي زييد¹⁰²¹ olduğu gibi ikinci ma'nâ ile kendini senâ etmiş ve evvelki ma'nâda hazm-ı nefis etmiş olur. (Gencîne-yi Maârif, 2b)

بدست زنگيان ايینه دادن نيست بينايي

مده ساغر بكف تا ميتواني هوشياران را

Be-dest-i zengiyân âyîne dâden nîst bînâyî

Me-deh sâgar be-kef tâ mî-tüvânî hûşyârân-râ

Zengîlerin eline âyîne vermek basîret ve âkillik değildir. Böyle olunca kâdir olduğun kadar ayıkların eline kadeh verme. Zîrâ kadrini bilmeyip şikest ederler.

¹⁰²¹ Hâfiz Dîvânındaki beytin aslı şöyledir:

اگر دشنام فرمائی وكر نفرين دعا كويم
جواب تلخ مي زييد لب لعل شكرحا را

Ya'ni âşık olmayanların yanında âşk mes'elesini açma ve âşıkların kitâbını okuma, demektir. (Gencîne-yi Maârif, 22a)

حیرت مباد پرده بینای کسی

دروصل انتظار خبر میبریم ما

Hayret me-bâd perde-i binâi-i kesî

Der-vasl intizâr haber mî-börîm mâ

Hayret kimsenin basîretine perde vü hicâb olmasın. Zîrâ bize böyle olduğundan ayn-ı vuslatda iken habere intizâr iletiriz. İşte bu hâl kemâl-i hayretten gelir. Zîrâ vuslât rûtbe-i ayândır. Bundan sonra yâri kimseye sormak ve ma'sûkdan haber almak, alayım demek abesdir. Zîrâ huzûr-ı yârdayız. (Gencîne-yi Maârif, 26b)

هر کجا تهمت بود آنجا مرو

راه حق را همچو نا بینا مرو

Her kücâ töhmet büved ân-câ me-rev

Râh-ı Hak-râ hem-çü nâ-binâ me-rev

Her kanda ki töhmet olur, ol mahalle gitme. Nitekim hadîs-i şerîfde: “ اتقوا مواضع التهم¹⁰²² ” buyrulmuştur. Hakk'ın yoluna kör gibi gitme, belki râh-ı Hakk'da basîret üzere ol. Râh-ı Hakk'da kör gibi gitmek gafletten kinayedir. (Mâ Hazar, 41b)

4.6.5. GAM

بیرون نمی رود ز دلم ریشهای غم

جو هر به تبغ از آینه کی میشود جدا

¹⁰²² Töhmetli mevzulardan sakınınız.

Gam gönülleri benim gönlümden taşra gitmez. Her ne kadar bir miktâr gam zâil olursa kökü kalbde olmağla yine neşv u nemâ bulur. Bu müdde'âyı isbât için irsâl-ı mesel tarîkiyle buyururlar ki, zîrâ kılıcda olan cevher kılıcın âyînesinden ki, kılıcın zâtıdır. Kaçan cüdâ olur, belki olmayıp dâ'imâ seyf ile kâ'im olur. Benim dahi kalbim bir tîğ-i cevherdâr gibi olmağla rîşe-i gam, kalbimden aslâ cüdâ olmaz. Ma'lûm ola ki kalbin şerefi dahi gam iledir. Nitekim hadîs-i kudsîde, انا عندالقلوب¹⁰²³ vârid olmuşdur. Ve yine bir hadîs-i şerîfde dahi, إن الله يحب كل قلب حزين¹⁰²⁴ buyurulmuşdur. Ve yine bir hadîs-i şerîfde dahi, فاليدحكو قليلا واليبكوا كثيرا¹⁰²⁵ nazm-ı celîlinden bu ma'nâ zâhir olur. İşbu beyt ile nâzım *rahmetullâhi aleyh* kalbin şerefi gam ve hüzn ile olduğunu ve mağmûm olan kalbin tîğ-i cevherdâr gibi olduğunu şu hadîsler müfâdınca ifâde buyurdular. (Şerh-i Kasâid-i Mevlânâ Şevket, 4-5)

از بخت پیر حاصل من خوردن غمست

کار دل دونیم کند قامت دوتا

Pîr u menhûs olan bahtımdan benim hâsılım gamnâk olmaktır. Zîrâ iki kat olmuş boy iki şakk olmuş gönlün işini eyler. Dil-i dü nîm insâna dâ'imâ gam verdiği gibi kâmet-i düfâ dahi anın kârını etmekle kâmeti münhanî olan baht ve tâli'inden dahi gamdan gayrı benim bir fâ'ide ve hâsılım yokdur, buyururlar. *Künedin fâ'ili kâmet-i düfâdır. Kâr-ı dil-i dü nîm* mukaddem mef'ûlüdür. (Şerh-i Kasâid-i Mevlânâ Şevket, 11)

4.6.6. ZULMET

Arapça, karanlık demektir. Madde, maddî âlem, Allah'ın nurundan nasîbi olmamak, mahrum kalmak manalarına gelir. "Allah, îmân edenlerin dostudur. Onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır. Kâfirlerin velileri ise tâğûttur. (O da) onları aydınlıktan karanlıklara (sürükleyip) çıkarır. Onlar cehennemliklerdir. Orada ebedî kalırlar. (Bakara, 257)" Zat-ı ilâhîyi bilmemeye de zulmet denmiştir. Zira zât-ı ilâhî bilinmez, idrak edilmez, bizim için karanlıktadır. "Gözler O'nu idrak edemez ama O,

¹⁰²³ Ben kalbi kırıklarla beraberim.

¹⁰²⁴ Şüphesiz ki Allah, her hüznü kalbi sever. Cami'ü'l-Ehadis, c. 8, s. 251, Hadis No. 7240.

¹⁰²⁵ Az gülünüz, çok ağlayınız.

gözleri idrak eder. O, en gizli şeyleri bilendir, (her şeyden) hakkıyla haberdar olandır. (En'âm,103)¹⁰²⁶

صیقلی کن سینہ خود را باہ اثشین

میکنی دریوزہ نور از مه واختر چرا

Saykalî kün sîne-i hod-râ be-âh-ı âteşîn

Mî-künî deryûze-i nûr ez-meh ü ahter çerâ

Kendi kalbini âteşli âh ile mücellâ eyle ve nûra gark ol sana iş budur. Böyle etmeyip de avâm gibi niçin aydan ve yıldızdan nûr dileyiciliği edersin ve ba'de bunlar gurûb edince yine zulmetde kalırsın. Kâr-ı âkıl bir nûr-ı dâimî bulmaktır, buyururlar. (Gencîne-yi Maârif, 30b)

هرکی کوید عیب تو اندر حضور

می نماید راحت از ظلمت بنور

Her ki gûyed ayb-ı tü ender-huzûr

Mî-nümâyed râhet ez-zulmet-be-nûr

Her kimse ki senin yanında aybını söyler, sana zulmetden nûra yol gösterir. Sakınıp düşman sanmak ile ana güvenmeyesin. Belki hakikatde dostun odur, zulmetden nûra yol göstermek sırât-ı müstakîm u tarîk-i Hakk'a irşâddan ibâretidir. (Mâ Hazar, 20b)

ای کی در خوابی همه شب تابروز

بهر کور خود چراغی بر فروز

Ey ki der-hâbî heme şeb tâ be-rûz

¹⁰²⁶ Cebecioğlu, "Zulmet" mad., 2009, s. 300.

Behr-i kûr-ı hod çerâgî ber fûrûz

Ey kimse ki cümle gece sabâha dek uykudasın, mezârın için bir çerâğ şu'lelendir. Ya'ni gecelerde sabâha kadar hâb-ı gafletde olma, gecenin ba'zısını salâvat-ı teheccüd ve zikr u tâ'at ve ibâdât ile ihyâ eyle. Ba'de'l-mevt kabrin eylediğin ibâdetler sebebiyle münevver olup zulmetde kalmazsın. Nitekim *Ebu'd-Derdâ radiyallâhu anh* ¹⁰²⁷ "عليكم وصلوة الليل فانها ينور الوجه والقلب والقبر" buyurmuşdur. (Mâ Hazar, 8a)

زيهي ز اينديشه لعل تو پر خون جام فکرتها

ز خط عنبر بنت پشت بر ديوار حيرتها

Zihî z(i)-endîşe-i la'l-i tü pür-hûn câm-ı fikrethâ

Zi-hatt-ı anberînet püşt ber-dîvâr-ı hayrethâ

Ey cânân! Ne güzeldir senin lebinin fikrinden fikrlerimin kadehi kan doludur. Ve dahi senin siyâh hattından arkamız hayretler dîvârı üzerinedir.

*Câm-ı fikr*den murâd kuvve-i mütefekkiyedir yâhûd kalbdır. Kalbin *pür-hûn* olması kemâl-i ıztırâbdan kinâyedir. Hâsılı fikr-i lebin bize kemâliyle ıztırâb verdi, demektir. Leb kırmızı olmağla ıztırâbı pür-hûn ile ta'bîr eyledi. Ve yine Nâzım-ı tahrîr, hayretde bir zulmet-i ma'neviyye tahayyül etmekle *hatt-ı anberîn* üzerine hayli tefrî' eyledi. Zîrâ hattda zulmet derkârdır. *Hatt-ı anberîn* kokulu ve siyâh hat demektir. Anberin beyâzı olduğu gibi siyâhı dahi vardır. (Gencîne-yi Maârif, 3b)

خانه کر تنها و تاریکت بود

مونيسي بايد که نزدیکت بود

Hâne ger tenhâ vü târîket büved

¹⁰²⁷ Muhakkak ki gece namazı yüzünüzü, kalbinizi ve kabrinizi nurlandırır.

Mûnisî bâyed ki nezdîket büved

Gece beytütet etdiğin mahal yalnız ve karanlık ise bir refik lâzımdır ki senin indinde ola. Zîrâ insân havf eder ve havf ile belki aklına ve bedenine ziyân isâbet eder. *Târîk* karanlık ve *mûnis* refika derler. (Mâ Hazar, 33b)

با تیرکی بساز که ابروی عنبرین

یک شب سفید کشت زمنت هلال را

Bâ-tîregî be-sâz ki ebrû-yı anberîn

Yek şeb sefîd geşt zi-minnet hilâl-râ

Zulmet ile ve ıztırâb-ı hâl ile râzı ol ve dünyânın ferâhını ve sürûrunu isteme. Zîrâ hilâlin ebrû-yı anberînini şemsin karşısına gelip nûr almaksız tahayyül edesin. Ba'dehu şemsin karşısına gelip nûr alınca keennehu imtinândan ağarmış oldu. Sen dahi felekden ni'met ü devlet istersin. Verir ise dahi men' edip seni pîr ü nâtuvân eder. Kendinin zulmet-i hâline ve fakr u mücâhedene râzı olmağa bak, demekdir. (Gencîne-yi Maârif, 13b)

وان کهی پندارد آن تاریک رای

خواهد آمرزید نش اخر خدای

V'ângehî pendâred ân târîk-rây

Hâhed âmirzîdeneş âhir Hudây

Andan sonra o re'yi müzlim ve fâsid fikirli sonunda Hudây Te'âlâ anı avf etmek ister zann eder. Ya'ni encâmında Mevlâ magfîret eder zannıyla gûn-a-gûn me'âsîyi mürtekib olur. (Mâ Hazar, 4a)

4.6.7. TECRÎD-TEFRÎD

Arapça, yalnız başına kalmak, soyutlanmak gibi anlamları olan iki kelimedir. Sâlikin dışını mal ve mülkten, içini de karşılık bekleme anlayışından arındırması manalarına gelir. Tecrîd, kalbi Allah'tan başka şeylerden uzak tutmak; tefrîd, Hakk'ı sânına layık olmayan sıfatlardan yüce tutmak, O'nu ferd (eşsiz, benzersiz) olarak görmek.¹⁰²⁸

در بیان تجرید و تفرید

(DER-BEYÂN-I TECRÎD Ü TEFRÎD)

کر صفا می بایدت تجرید شو

کر خبر داری ز اهل دید شو

Ger safâ mî-bâyedet tecrîd şev

Ger haber dârî zi-ehl-i dîd şev

Eğer sana safvet-i kalb gerek ise mücerred ol, eğer Hakk'dan haberdâr isen ehl-i basîretten ol. *Tecrîd* tef'îl bâbindan masdardır, bunda bi-ma'nîyi'l-mef'ûl olarak mücerred ma'nâsınadır. Yâhûd bir ehl-i takdîr ile ehl-i tecrîd ol diyerek tashîh-i ibâre olunur. *Ehl-i dîde* ashâb-ı basîret demektir.

ترك دعوا هست تجرید ای پسر

فهم کن معنی تفرید ای پسر

Terk-i da'vâ hest tecrîd ey püser

¹⁰²⁸ Cebecioğlu, "Tecrîd-Tefrîd" mad., 2009, s. 31-32.

Fehm kün ma'nî-i tefrîd ey püser

İnsânlık da'vâsını bırakmak sûfiyye indinde tecrîddir ey oğul. *Terk-i da'vâ* mübtedâ *tecrîd* haberdır. *Hest* bunda est yerine olup takdîr-i ibâre *terk-i da'vâ-yı tecrîdest* demektir. *Tefrîdin* ma'nâsını dahi ey oğul anla, *tefrîd* dahi tef'îl bâbından masdar olup kendini tek kılmak ma'nâsınadır, şimdi tefrîdin ma'nâsını dahi beyân buyuracaklardır.

اصل تجريدت وداع شهوتتست

بلکه کلي انقطاع لذتتست

Asl-ı tecrîdet vedâ'-ı şehvetest

Belki küllî inkitâ'-ı lezzettest

Tecrîd terk-i da'vâ olduğunu bildin ise lâkin hakîkatde tecrîd nefis-i emmâre şehvetini bırakmaktır. *Asıl* bunda hakîkat ma'nâsınadır. Bundan dahi ızrâb tarîkiyle buyururlar ki belki bütün lezzetden kesilmekdir, ya'ni cemî' lezâ'iz-i dünyeviye ve nefsâniyyeden inkitâ' ve Hakk Te'âlâ'ya teveccühdür.

کر بیابانی از سعادت این مقام

صاحب تجريد باشي والسلام

Ger be-yâbî ez-sa'âdet in makâm

Sâhib-i tecrîd bâşî vesselâm

Eğer sende olan sa'âdetden bu makâmı bulur isen tecrîd sâhibi bir zât-ı şerîf olursun. Sohbet tamâm oldu vesselâm. Temme'l-kelâm ma'nâsına ıstılâh olmuşdur.

رو مجرد کرد داعم فرد باش

تا بهر فرقي نشيني کرد باش

Rev mücerred kerd dâ'im ferd bâş

Tâ be-her farkî nişînî gerd bâş

Yürü dâ'im mücerred ol, ferd ol, her baş tepesine oturasın için toz ol. *Fark* fânın fethi ve rânın sükûnuyla baş üstü ki lisân-ı Türkî'de tepe ta'bîr ederler, *gerd* kâf-ı Acemiyye'nin fethi ve rânın sükûnuyla toz ki Arabca gubâr demektir. *Cenâb-ı Şeyh kuddise sırruhu* tecrîdin ma'nâsını ba'de'l-beyân tefrîdin dahi ma'nâsını beyâna şurû' edip buyururlar ki:

کر دهی یکباره شهوتر اطلاق

آن زمان کردی تو در تفرید طاق

Ger dehî yek-bâre şehvet-râ itlâk

Ân zamân kerdî tu der-tefrîd tâk

Eğer sen bir kere zevce-i şehvete talâk verir isen o zamân tefrîdde tek ve bî-nazîr olursun, karıya müşâbih olan şehveti bırakmadıkça ve şehvet ile sen zevc ve zevce iken sende tefrîd yokdur. İşbu hâl tecrîdden dahi cüz idi.

کر تو بیری ز موجودات امید

آنکه از تفرید کردی مستفید

Ger tu be-b(ö)rîdî zi-mevcûdât ümîd

Ân ki ez-tefrîd kerdî müstefîd

Eğer sen Hakk Te'âlâ'dan gayri cemî' mevcûdâtdan kat'-ı ümîd eyler isen ve kavlden bir şey me'mûl etmez isen ol zamân tefrîdden fâ'idelenici olursun ve sende tefrîd olmuş olur. *Ân ki* hemzenin fethi ve nûnun sükûnuyla o zamân ma'nâsınadır.

اعتماد چون همه بر حق بود

آن دمت تفرید جان مطلق بود

İ'timâd çün heme ber-Hak büved

Ân demet tefrîd cân-ı mutlak büved

Senin i'timâdın çünkü Hakk üzerine olur, ol dem senin cânına mutlakâ tefrîd olur, ya'ni mevcûdât-dan kat'-ı ümîd eyler isen ve Cenâb-ı Hakk'a i'timâd ve tevekkül eder isen o zamân senin cânın tefrîd sâhibi olmuş olur. Menkûldur ki *Hazret-i İbrâhîm aleyhisselâmı Nemrûd* nâra ilkâ etdiği zamân mancınık sebebiyle ber-hevâ olunca *Cibrîl-i Emîn aleyhisselâm* ol hâlde gelip “الك حاجة”¹⁰²⁹ buyurunca “علمه بحالي حسبي”¹⁰³¹ buyurdular. Ba'de Rabbinden iste buyurunca “اما اليك فلا”¹⁰³⁰ buyurdular. Binâ'en aleyh bazı ârifin işbu esere şurû' birle terk-i du'â buyurdular. Kezâ fi'l-Mesnevî li-Mevlânâ Celâleddîni'r-Rûmî kuddise sırruhu.

کر ز عقبا دست شویی بهر حق

دان کی از تفرید کیرندت سبق

Ger zi-ukbâ dest şûyî behr-i Hak

Dân ki ez-tefrîd gîrendet sebak

Eğer Allâhu Te'âlâ'nın rızâsı için âhiretten el yıkarsan, ya'ni fârig olur ve cennet ni'meti ve hûr u kusûr için ibâdet etmeyip belki celb-i rızâ-yı Bârî ve istihkâk-ı Cenâb-ı zât-ı bozorgvârî için perestîş eder isen bil ki senin tefrîdinden ders tutarlar. Ya'ni sen tefrîdde hâce ve üstâd-ı kâmil olursun. Hâsıl-ı kelâm tecrîd terk-i da'vâ ve terk-i şehvet ve terk-i lezzete derler ve tefrîd dahi terk-i şehvet ve Allâh'dan mâ-'adâdan kat'-ı ümîd ve Cenâb-ı Hakk'a her vecihle i'timâd ve âhiretten el yumaktır.

¹⁰²⁹ Ne istersin?

¹⁰³⁰ Senden hiçbir şey istemiyorum.

¹⁰³¹ Onun ilmi benim halimi bilir.

کرد کبر و عجب و خود رايي مرکد

قدر خود بشناس و هر جايي مکرد

Gird-i kibr u ucb u hod-râyî me-gerd

Kadr-i hod be-şinâs u her-câyî me-gerd

Ey tecrîd ile muttasîf olmayıp râh-ı Hakk'da mücerred olmayan âdem, sakın kibr u ucb ve kendi re'yini beğenmek etrafında dolanma. Zîrâ bunlardan çirkin şey olmaz. Ey mevcûdâtından kat'-ı ümîd etmeyip ümerâ ve vüzerâ ve ricâl ü kibâr-ı dünyâ ebvâvında tek u pûy eden insân, kendi kadrini bil ve her yeri dönüp dolanma. Allâhu Te'âlâ'dan gayri kimsenin elinde iş yoktur. Ancak zâr u nâfi' Allâhu Te'âlâ hazretleridir. Nitekim Kur'an-ı Kerîminde “وان يمسك الله وضر فلا كاشف له الا هو وان يردك”¹⁰³² buyurmuşdur. Bu sûretde ebvâb-ı ekâbir-i dünyâyı dolaşmak ve “وللبئس الفقير علي باب الامير”¹⁰³³ kelâmına mazhariyetden gayri bir şey intâc etmeyeceği hükemâ-yı İlâhiye ve ehl-i mantık dil ü lisân-ı hâl ehli indinde kazâyâ-yı müselleme-i bedîhiyyedendir. *Kad temme bâbü 't-tecrîd ve 't-tefrîd.* (Mâ Hazar, 35a-35b)

کر ترا عقلست بادانش قرین

باش درویش و بدرویشان نشین

Ger terâ aklest ve bâ-dâniş karîn

Bâş dervîş ü be-dervîşân nişîn

Evvêlâ ma'lûm ola ki dervîşden murâd târik-i dünyâ u sâlik-i râh-ı Hudâ olan zevât-i kirâmdır. Yohsa bizim gibi bir alay ehl-i hevâ u mâ'il-i sıyt u sadâ olan kimesneler değildir. Nitekim *Cenâb-ı Hazret-i Şeyh kuddise sırruhunun* kelâm-ı şerîfinden malûm olur. Ma'nâ-yı beyt *ger akl-ı terâ hest* takdîrinde olarak senin aklın var ise ve aklın ilmîne mukârin ise dervîş ol ve dervîşân ile otur. Ya'ni sâlik ol ve

¹⁰³² Şayet Allah sana bir zarar dokunduracak olursa, O'ndan başka bunu giderecek yoktur. Sana bir iyilik dokunduracak olursa da O, her şeye güç yetirendir. Enam, 17.

¹⁰³³ Emirlerin kapısındaki fakir ne kötüdür.

ehl-i sülûk ile ülfet edip ashâb-ı dünyâdan i'râz eyle. Nitekim Kur'ân-ı Azîm'de Cenâb-ı Kibriyâ "وكوني مع الصادقين و اعرض عن تولى عن ذكرنا"¹⁰³⁴ buyurmuşdur. Dervîş lügatde fakîr demektir. Sonra erbâb-ı terk u tecrîde ve ashâb-ı sülûka isti'mâl olunmuşdur. (Mâ Hazar, 8b)

ساكن كشته نوحم زسبك بارئ خویش

چون خس و خار زطوفان خطري نیست مرا

Sâkin-i keştî-i Nûhem zi-sebk-i bârî-i hîş

Çün has ü hâr zi-Tûfân hatarî nîst merâ

Kendi terk ü tecrîdimden sefîne-i *Nûh*'un sâkiniyim. Bu sûretde çör çöp gibi bana *Tûfân*dan bir havf yokdur. Ya'ni alâyıq-ı dünyeviyyeden el çekmek hasebiyle cihânın cemî' hatarnâk olan ahvâlinden emîn ve sâlimim. Hâs u hâr dahi vücûddan geçmiş, bu sebebe tûfân gelir diye korkmaz. Zîrâ suyun yüzünde durur.

Keennehu ehl-i terk olmağla kendini terk ü tecrîdden ve tûfândan korkmamada ona teşbîh buyurdular. Ve yine bil ki *sâkin-i keştî-i Nûh*'dan emniyyet murâddır. Zîrâ onlara va'd-i İlâhî olmağla garkdan ve sefînenin sâ'ir âfâtından emîn idiler. Binâberîn bu vechile ma'nâ verildi ve yine tecrîdde kendini sefîne-i *Nûh aleyhisselâmın* seknesine teşbîh etdiler. Zîrâ her gemide olan elbet tecerrüd üzerine olur.

Beytten garaz, terk ü tecrîde terğîbdir. Zîrâ iki âlemde emân u selâmeti muktezîdir. Niteki *Şeyh Attâr kuddise sırruhu* buyurmuşdur. Beyt:

آنکه نبود هیچ نقدش درمیان

هر کجا باشد بود اندر امان¹⁰³⁵

(Gencîne-yi Maârif, 10a-10b)

¹⁰³⁴ Şu halde sen, bizim zikrimize sırt çeviren ve dünya hayatından başkasını istemeyenden yüz çevir. Necm, 29.

¹⁰³⁵ Yanında hiç nakit parası olmayan her yerde güvende olur.

لب ميكون تو خمار كند تقويرا

چشم بمار تو ارد بزمين عيسي را

Leb-i meygûn-ı tü hummâr küned takvî-râ

Çeşm-i bîmâr-ı tü âred be-zemîn Îsî-râ

Ey cânân! Senin bâde renginde olan dudakların nefsi-i takvâyı yâhûd ehl-i takvâyı meyhânece eder. Ve dahi senin hasta gözün *Hazret-i Îsâ aleyhisselâm* küre-i zemîne getirir. Zîrâ senin gözlerinin letâfeti bir mertebededir ki, *Hazret-i Îsâ* kemâl ile terk ü tecrîd sâhibi iken onlar dahi senin gözlerine meftûn olurlar, demekdir.

Bu mısra'a kat'an bâtin ma'nâsı verilip, *çeşm-i bîmâr*dan murâd *Hazret-i Muhammed Mustafâ sallallâhu te'âlâ aleyhi ve sellem* efendimizin mübârek gözlerini murâd etmek lâzımdır. Ve illâ küfr-i sarîh olur. Zîrâ sebb-i nebî-i zî-şân'dır. *Bîmâr*dan göze nisbetle melâhat ü letâfet ma'nâsı murâd olunur.

Ve *bîmâr* lafzı ile melâhati ta'bîr-i *Îsâ*'ya cem'iyet olsun içindir. Zîrâ *Îsâ aleyhisselâm*ın nefes-i mübâreki hastalara ayn-ı şifâ idi. Ve mısra'-ı sâni'de şu letâfet dahi vardır ki; senin hasta çeşmini ol hazret görünce keennehu okumak ve şifâ vermek için zemîne gelir. (Gencîne-yi Maârif, 14b-15a)

چون زندكي بكام بود مرك مشكلست

پرواي پاد نيست چراغ مزار را

Çün zindegî be-kâm büved merg müşkilest

Pervâ-yı pâd nîst çerâg-ı mezâr-râ

Çünkü hayât murâd iledir ve kişi ömründe kâm-yâb olur, mevt ona müşkildir. Zîrâ dünyâ ile arası iyi olmağla müfârakatı istemez. Ammâ ömründe kâm-yâb olmayanlar ve dünyâda fakr ile ve sâ'ir zahmet ile imrâr-ı vakt edenler öldüğüne çok gam yemezler. Ve hem dahi gınâsıyla ve müsâ'ade-i felek ile a'lâ sarâylar ve sâhil-

hâneler ve civârı ve güzel gulâmlar ve mahbûb-perest ve nukûd sâhibi olur ve her birisine kalbin ve rûhun gûn-â-gûn ta'alluku olmağla bedenden intizâ'ı âsân olmaz. Ammâ ehl-i terk ve tecrîdin bu makûlesi rûhun alâka edecek şeyleri olmamağla mevti âsân olur ve böyle olduğunu re'yü'l-ayn müşâhede etmişizdir.

Mısrâ'-ı sâni irsâl-ı mesel olarak buyururlar ki: Görmez misin mezâr çerâğı için rûzgârdan ihtirâz ve kendini kayırmak yokdur. Zîrâ merd, fakîr ve çille-keş adam gibidir. Bu cihetle yanmak ve sönmek, indinde müsâvî olmuştur. Ve kendine sönmek sa'b u müşkil dahi olmaz. Ammâ kasr-ı hümâyûnda ve kâşâne-i vüzerâda yanan çerâğ, gümüş şam'dânlarda ve sîmli şamdân sofrası üzerine vaz' olunmuş ve a'lâ mikrâs ile şânına ihtimâm olunup, güzelce müste'al olsun için ahyânen fitîlesi kat' olunur ve bazen üzerine fânûs vaz' ile dahi tekrîm olunur. Bu cihetle kat'â sönmeği istemeyip rûzgârdan kendini derûn-ı kasrda muhâfaza eder ve yanması murâdı üzere olmağla, bu kadar devleti terk edip sönmek müşkil olur.

Bu beytde ehl-i ikbâli kasr-ı hümâyûn çerâğına ve ehl-i idbârı mezâr çerâğına teşbîh eder. Zîrâ çerâğ-ı kasr-ı hümâyûn sönmeği istemez. Ve ehl-i ikbâl dahi ölmeyi istemez. Ve mezâr çerâğı dahi yanması ve sönmesi indinde berâberdir. Kezâlik ashâb-ı idbârın dahi ölmesi ve yaşaması indinde müsâvîdir. Bu vech-i şebekler bâ'is-i teşbîhe oldu. (Gencîne-yi Maârif, 17a-17b)

4.6.8. İLİM

Bilmek manasına gelen Arapça bir kelimedir. Hz. Muhammed'den rivayet olduğuna göre, kendisine üç çeşit ilim vahyedilmiştir.

1. İlm-i ahkâm: Açıklamak zorunda olduğu ilim.
2. İlm-i sırr-ı kader: Bazı havassından başkasına açıklaması yasaklanmış olan ilim.
3. İlm-i esrar: Açıklamakta muhayyer kaldığı ilim.

Sûfilere göre ilim, ikidir: Birincisi, kazanmakla elde edilen ilimdir ki buna kesbî ilim denir. Bu, tahsil etmekle ve telkin ile elde edilir. İkincisi ise vehbî ilimdir. Allah bunu kulunun kalbine atar. Buna marifet denir. Kesbî ilim, akıl yolu ile Şeriat-ı Garrâ'yı bilmeyi hedef alan bir usûlün mahsûlüdür. Bununla helal-haram, iyiliği emir, kötülüğü nehy gibi hususların arasını ayırmak esas alınır.

Vehbî ilme, ledünnî ilim de denir. Vahy olursa nebilere mahsus olur, şayet ilham olursa hem enbiya, hem de evliyaya mahsus olur. Bu ilim, Kur'an-ı Kerim'de şu âyetlerle dile getirilir: “Onlara biz öğretiriz. (Tevbe, 101).” Onu ancak âlimler anlarlar. (Ankebut, 43).” “Allah Âdem'e isimleri öğretti. (Bakara, 31).” Yine Hz. Yusuf'un şu ifadesi de bu ilme delâlet eder: “Bana Rabbim öğretti. (Yusuf, 37).” “Allah hadiselerin te'vilini sana öğretti. (Yusuf, 6).” “Onların bilmediği şey, size öğretildi. (En'am, 91).”¹⁰³⁶

هرکه از علم ورع کبرد سیق

دور باید بودنش از غیر حق

Her ki ez-'ilm-i vera' gîred sebak

Dûr bâyed bûdeneş ez-gayr-ı Hak

Her kimse ki takvâ ilminden ders tutar, ya'ni muttakîdir, Allâhu Te'âlâ'nın gayrisinden uzak olmak lâzımdır. Eğer kalbini Hakk'dan işgâl ederse bu beytle takvânın derece-i â'lâsına işâret buyururlar. *Sebak* sînin fethiyle ders demektir. (Mâ Hazar, 25b)

چون ورع شد یار با علم و عمل

حسن اخلاصت بباید بی خلل

Çün vera' şod yâr bâ-ilm ü amel

¹⁰³⁶ Cebecioğlu, “İlim” mad., 2009, s. 132.

Hüsn-i ihlâset be-bâyed bâ-halel

Çünkü vera' ilm u amel ile yâr oldu. Ya'ni sende hem takvâ ve hem ilm u amel vardır. Sana amelde halelsiz ihlâs lâzımdır ki a'mâlin hâlisen li-vechillâh ola. Zîrâ amel lillâh olmadıkça o amelden fâ'ide yokdur. (Mâ Hazar, 25b-26a)

صبر و علم و حلم تریاق دلند

حرص و بغض و کینه زهر قاتلند

Sabr u ilm u hilm tiryâk-ı dilend

Hırs u bugz u kîne zehr-i kâtilend

Sabr ve ma'rifet-i İlâhiyye'ye âlet olan ilm-i ledün ve hilm gönlün tiryâkıdırlar. Dünyâ malında hırs ve adâvet ve kin kalb öldürücü zehirdirler. İlm den murâd ilm-i nâfi' ki ilm-i ledündür, yohsa mantık u hikmet-i felâsife ve sâ'ir hâce efendiler fahr u kemâl add etdiği ulûm-i deniyye değildir. Zîrâ bu ulûm-ı resmiyye tiryâk-ı dil olmadığı *azhara mine 'ş-şemsdir*. Eğer olaydı ashâbını terbiye edip insân ederdi ve hayvânlık mertebesinden kurtarır idi. Nitekim kutbu'l-'ârifin gavsü'l-vâsilîn mazhar-ı esrârü'l-Hakk ve'l-yâkîn sultânü'l-evliyâ burhânü'l-asfiyâ ferzend-i yâr-ı gâr-ı Resûl-ı Kibriyâ sâhib-i kitâbü'l-Mesnevî kâşifü'l-müşkilâtü'l-ma'nevî *Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî* kuddise sırruhu's-sâmî hazretleri sa'âdetle buyururlar:

سرمست جام عشقم بي باده و بیاله،

کفتم زمن چه خواهي کفتا که سوز و ناله

اي نجوى هوائى نا چند جاء زيد

وي مقرئ کسائى باغته و اماله

اي منطقى بي دين عمرت گذشته ضايع

فکرت بقول شارح خطر سوي مقاله

دیگر حکیم کافر لعنت بر اعتقادش
 کوید بتو حوادث بردهر کن حواله
 مفتی قلم گرفته انجا ضمان نباشد
 قاضی بفکر مانده کین بیع شد اعاله
 من این وان ندانم سرمست جام عشقم
 1037“ مطرب بزنی نوایی ساقی بده پیاله

کرچه دانا باشی و اهل هنر

خویش را کمتر زهر ندادن شمر

Gerçi dâna bâşi vü ehl-i hüner

Hîş-râ kemter zi-her nâ-dân şomar

Eğerçi her ne kadar âlim ve kâmil olursan kendini her câhilden aşağı say ve ilm u kemâl ile fahr etme. (Mâ Hazar, 20a)

علم را بی عقل نتوان کارست

پیش بی عقلان نمی باید نشست

‘İlm-râ bî-’akl ne-t(ü)vân kârest

¹⁰³⁷ Dedim ki: “Benden ne istiyorsun?” Dedi ki: “Yanış ve inleyiş.”
 Ey cennet arzusunda olan kişi! Ey hevâsına uyan nahivci! Ne zamana kadar böyle yaşayacaksın?
 Ey dinsiz mantıkçı! Ömrün boşa geçmiş. Kâfir hikmetçinin inancına lanet olsun.
 Bazı olaylardan dolayı, sana bırakılanı elden gittiğini söylüyor.
 Ey müftü eline kalemi aldığında söylediklerinin doğru olmasına garanti yok.
 Kadı bunun yararlı olup olmayacağını düşünmeye başlamış.
 Ben aşk sarhoşu olduğum için başka şeyleri düşünmez oldum.
 Mutrip saz çal, sâki şarabı getir.

Pîş-i bî- 'aklân ne-mî-bâyed nişest

İlm-i şerîf için akılsız iş bağlamak mümkün değildir. Ya'ni ilm akılsız iş göremez. Akılsızların önünde oturmak gerekmez. Aklı olmayan âlimin yanına varmak ulemâdandır diye münâsib değildir.

بی خرد دانش وبالست ای پسر

علم مرغ و عقل بالست ای پسر

Bî-hired dâniş vebâlest ey püser

'İlm murg u akl bâlest ey püser

Akılsız ilm zünüb ve suçdur ey oğul! ilm kuşdur ve akl kanatdır ey oğul! *Vebâl* günâh, *bâl* kanat ma'nâsıdır. Bu beyt dahi ebyât-ı sâbıka gibi akılsız ilm kârger olmaz demeyeği iş'ârdan ibâretdir.

هرکي علمي دارد و نبود بران

از طریق عقل باشد بر کران

Her ki ilmî dâred ü ne-b(ü)ved ber-ân

Ez-tarîk-i akl bâşed ber-kerân

Her kimse ki bir ilm tutar ve anın üzerine olmaz. Ya'ni muktezâsıyla âmil olmaz, o misillü ilmiyle âmil olmayan âlim tarîk-i akıldan kenâr üzre olur. Ya'ni ana âlim denmez. Belki mecnûn denir. Böyle fâsık âlimin yanına varmak münâsib değildir. Hâsılı ameli olmayan âlim zemm olunan akli olmayan âlimden ibâretdir. Şol âlim ki ilmi yokdur, anın zemmi hakkında hadîs-i şerîfde “ العلم بلا عمل كالشجر بلا ثمرة ”¹⁰³⁸ vârid olmuşdur. Zamanımızda olan hoca ve dîn direği geçinen efendiler gibi *Kâdî Beyzâvî* tefsîrinde musarrahdır ki böyle ulemâ mahşere ağızlarından irin akarak

¹⁰³⁸ Amelsiz ilim meyvesiz ağaca benzer.

dilleri sîneleri üzre sarkmış ve lisânlarını ısırarak gelirler. “فتأتون افواجا”¹⁰³⁹ ayet-i kerîmesinin tefsîrinde “يحشر عشرة اصناف من امتي”¹⁰⁴⁰ hadîs-i şerîfine nazar oluna. (Mâ Hazar, 17a)

دانش مرد از خردکیرد کمال

از عمل نیت همی یابد جمال

Dâniş-i merd ez-hired gîred kemâl

Ez- 'amel niyyet hemî yâbed cemâl

İnsânın ilmi aklından kemâl tutâr, amelden niyet hüsn u letâfet bulur. *Dâniş* ilm ve *merd* adam ve *hired* akl ve *gîred* tutar ve *yâbed* bulur ve *cemâl* hüsn u letâfet ma'nâsınadır. Vâkı'â bir kimsede ilm olsa ve akl olmasa anın ilmi heder olur. İlmin yanına akıl munzamm olur ise ol âlim âmil olur ve mu'teber ü makbûl olur. Kezâlik bir kimse mücerred a'mâl-ı hayriyyeye niyet etse ve işlemese niyet-i huşk ile me'cûr olmaz. Nitekim kâfir müslümân olmağa niyet eylese ve kendi şirkinden ve küfründen teberri etmese mü'mîn olmadığı gibi. (Mâ Hazar, 16b)

چارچیز آمد بزرک و معتبر

می نماید خور لیکن در نظر

Çâr çîz âmed bozorg u mu'teber

¹⁰³⁹ Sûr'a üfürüleceği gün, artık dalga dalga geleceksiniz. Nebe, 18.

¹⁰⁴⁰ “Resûlullâh sallallahu aleyhi ve selleme Cenab-ı Hakk'ın Nebe Suresi'ndeki “Sûr üfürüldüğü gün, fevc fevc gelirsiniz.” ayetini sordum. Mübarek gözleri yaşardı ve “Ey Muaz, bana büyük birşey sordun.” Sonra şöyle devam etti: “Ey Muaz, kıyamet gününde ümmetimden şu on sınıf, diğer müminlerden temyiz edilmiş halde haşredilecektir. Bazıları hınzır şeklinde haşredileceklerdir. Bunlar haram yiyenlerdir. Bazıları maymun şeklinde dirilecektir. Bunlar da laf taşıyanlardır. Bazıları da yüzüstü haşredilecektir ki bunlar rıba ehlidir. Bazıları kör olarak dirilecektir. Bunlar Allah'ın hükümlerine aldırmayanlardır. Bazıları deliler gibi dilsiz ve sağır olarak dirileceklerdir. Bunlar da kendi amellerini beğenenlerdir. Bazıları da dillerini ağızlarında sakız gibi çiğneyeceklerdir ve ağızlarından irin çıkacaktır. Bunlar da söyledikleri ile amel etmeyen âlimler ve hikâyecilerdir. Bazıları da elleri ve ayakları bağlı bir şekilde dirileceklerdir ki bunlar da komşularına eza edenlerdir. Bazıları ateş direklerine asılmış bir halde dirileceklerdir. Bunlar da şehvetlerine uyup mallarından zekâtlarını vermeyenlerdir. Dokuzuncu sınıf katran elbiseleri içinde yüzeceklerdir ki bunlar da böbürlenmiş kişilerdir. Onuncu sınıf ise tenleri leşten daha fena kokacaktır. Bunlar da zina yapanlardır.” buyurdu.”

Mî-nümâyed hor lîkin der-nazar

Dört nesne şey azîm geldi. Lakîn insânın nazarında hor ve hakîr görünüyor ve insân bu dört nesneyi *leyse bişey*’ sayar, mu’teber bunda ulu demekden ibâretidir.

Dördüncüsü ilm-i şerîfdir ki seni tezyîn eyler. Âgâh ol aklını başına cem’ eyle, bu cümle sana ufak ve hakîr görünmesin. Zirâ ilm-i şerîf budur ki sultânü’l-enbiyâ sallallâhu Te’âlâ aleyhi ve sellem “قليل العلم خير من كثير العمل”¹⁰⁴¹ buyurmuşdur. *Çârmîn* dördüncüye mensûb demektir. *Dâniş* ilm ve *ârâyed* tezyîn eder. Ve *heme* cümle ve *hur*d ufak ma’nâsınadır. *Tâ* bunda tenbîh içindir.

علم اكر اندك بود خوارش مدار

زانكي دارد علم قدر بي شمار

‘İlm eger endek büved horeş medâr

Z’ân ki dâred ilm kadr-i bî-şomâr

İlm-i şerîf her ne kadar az olur ise anı hor tutma. Andan için ki ilm sayısız kadr ü şeref tutar ve dahi ilm-i şerîfe ta’zîmdendir, ulemâyaya ve kitâblara ta’zîm eylemek ve ulâmâyı dahi onun ilminden ne olur diye tahkîr etmek lâayık değildir. (Mâ Hazar, 15b)

هر كي دارد دانش و عقل و تمیز

اهل عقل و علم را دارد عزیز

Her ki dâred dâniş ü akl u temîz

Ehl-i akl u ilm-râ dâred azîz

¹⁰⁴¹ Az ilim çok amelden hayırlıdır.

Her kimse ki ilm u akl u fehm u ferâset tuta, ehl-i akli ve ehl-i ilmi azîz tutar. Nitekim ¹⁰⁴² ”انما يعرف ذاالفضل ذو وه“ denmiştir. (Mâ Hazar, 6b)

علم را اغزاز کردن بی حساب

خلق رادادن جواب با صواب

‘İlm-râ i ’zâz kerden bî-hisâb

Halk-râ dâden cevâb-ı bâ-savâb

İlm-i şerîfi hesâbsız ve sayısız azîz ve muhterem kılmaktır. Ve kendine bir şey su’âl olundukda savâb ile halka cevâb vermektir. (Mâ Hazar, 6b)

Ve ol gayri sâhib ki murâd *İmâm Alî kerremallâhu vecheh* efendimizdir, ilm şehrinin kapısıdır. Ya’ni ilmi çok ve ilm-i şerîfe tâlib olan *Hazret-i Alî*’ye varsın, demektir. Bunda ¹⁰⁴³ ”انا مدینته العلم و علی بابها“ hadîs-i şerîfine işâret vardır. (Mâ Hazar, 3a)

ای پسر مکریز از اهل علوم

تا نسوزد مر ترا نار سموم

Ey püser me-girîz ez-ehl-i ulûm

Tâ ne-sûzed mer terâ nâr-ı semûm

Ey oğul ulemâdan kaçma. Tâ ki seni cehennem âteşi yakmaya. Kişi erbâb-ı ulûmun meclisinden yâ bir mes’ele veyâhûd bir mev’iza-i hasene istimâ’ eder ve havf u haşyete vesîle olur ve dünyâdan nefretine sebep ve Hakk’a incizâbına bâ’is olur. Ammâ cehele ile ülfetden bir fâ’ide hâsıl olmaz. Ulemâ vü sülehâ ve meşâyih-ı ârifîn meclislerine hâzır olmak lâzımdır ve süfehâdan ve zalemedan ictinâb farzdır.

¹⁰⁴² Mükemmel insandan mükemmel söz çıkar.

¹⁰⁴³ Ben ilim şehriyim, Ali onun kapıdır.

Nitekim ¹⁰⁴⁴ “ولا تركنوا الي الذين ظلموا فتمسكم النار” nazm-ı celîli vârid olmuştur. Meşâyıhdan bir zât-ı şerîfi vaktin meliki da’vet etmiş. Anlar dahi icâbet etmişler. Mangaldan bir kıvılcım destârına isâbet eder ve yanmaya başlayınca sadakallâhü’l-azîm diyerek destârını söndürmüşler. Murâdları bu âyet-i kerîmeye işâretidir. *Me-girîz* nehy-i hâzır olup kaçma demektir, emr-i hâzır *girîz* ve muzâri’i *girîzed* ve masdarı *girîhtendir*. Ve fi’l-i mâzîsi *girîhtdir*. (Mâ Hazar, 28b)

ان كي در بند عبارت ميشود

بي شك از اهل خسارت ميشود

Ân ki der-bend-i ibâret mî-şevêd

Bî-şek ez-ehl-i hasâret mî-şevêd

Ol kimse ki fesâhatlü ve belâgatlü ibâret-i manzûme ve menşûre sevdâsında olup tahsîl-i ilm-i kemâl eyler. Şüphesiz âhiretde zarar ve ziyân ehlinde olur. Zîrâ Cenâb-ı Hakk fesâhat ve belâgata nazar etmez. Ancak kulunun kalbine nazar eyler. Nitekim hadîs-i şerîfde “ان الله لا ينظر الي صوركم ولا الي اعمالكم ولكن ينظر الي قلوبكم”¹⁰⁴⁵ buyrulmuştur. Fesâhat-i lisân ve nezâket-i zebân zînet-i dünyâ kabîlindedir. (Mâ Hazar, 9a)

اي كى سعي اندر فصاحت ميكنى

چهرهء دلرا جراحت ميكنى

Ey ki sa’y ender-fesâhat mî-künî

Çehre-i dil-râ cerâhat mî-künî

Ey kimse ki fesâhat ve belâgat kaydına düşüp tahsîline sa’y edersen kalbin yüzünü yaralamak edersin. Hulâsa-i mekâl zikrullâh u fikru’llâh u ibâdetden mâ’ada

¹⁰⁴⁴ Zulmedenlere eğilim göstermeyin, yoksa size ateş dokunur. Sizin Allah’tan başka velileriniz yoktur, sonra yardım göremezsiniz. Hud, 113.

¹⁰⁴⁵ Allahu Te’âlâ sizin suretlerinize ve işlerinize bakmaz. Lakin o sizin kalplerinize ve niyetlerinize bakar.

tahsîl-i ilm dahi olur ise de indallâh makbûl değildir. Ama lüzumî mikdârı mesâ'il-i dîniyye ta'allüm etmek herkese farz-ı ayn olmağla ana bir diyecek olmayıp ve tahsîl olunup kîl u kâle bizim gibi tevaggul göstermeye ve garîk-i bahr-i aşk-ı Hudâ ola. Zîrâ necât anınladır. Nite *Hâfız-ı Şirâzî* buyururlar:

عشقست رسد بفریاد ار خود بسان حافظ

قرآن زیر بخوانی در چارده روایت¹⁰⁴⁶

(Mâ Hazar, 5b)

هرکي در پند خود آمد استوار

پند اورا دیگران بندند کار

Her ki der-pend-i hod âmed üstivâr

Pend-i o-râ dîgerân bendend kâr

Her kimse ki kendi nasîhatında muhkem geldi. Ya'ni nasîhatıyla âmil oldu. Anın nushuna gayrılar iş bağlarlar ve nasîhatinin mûcibince âmil olurlar. Eğer nâsîh nushuyla âmil olmaz ise kimse anın nushuyla muntasih olmaz. Nitekim *Hazret-i Mısrî kuddise sırrıhu* buyurmuşdur:

Niyâzî bu öğüdü versen evvel kendü nefisine

Değil gayriye andan kim tuta her işiden insân

Üstivâr metîn ve kavî ma'nâsınadır.

هرکي از گفتار خود باشد ملول

قول اورا دیگران نکند قبول

Her ki ez-güftâr-ı hod bâşed melûl

¹⁰⁴⁶ Ey Hâfız, Kur'an'ı on dört rivayet üzerine ezbere okusan da feryadına aşk yetişir.

Kavl-i o-râ dîgerân ne-küined kabûl

Her nâsîh ve vâ'iz ki kendi kelâmından melûl olur, anın kavlini gayriler kabûl eylemez. Ya'ni ilmiyle âmil olmayan âlimin nasîhatını kimse istimâ' eylemez. Beyhûde kendi kendine söylenir. *Melûl* usanmış ma'nâsınadır. Kelâmında usanmak ilminin muktezâsıyla âmil olmamaktan ibâretdir. (Mâ Hazar, 13a)

İlm tahsil edeyim diye beyhûde tazyî'-i evkât etme. Beytin hâsılı ulûm-ı zâhire tahsilinden men ve bir mürşid-i kâmile intisâba tergîb ü teşvîkdir. Zîrâ iki nev' ilm şeyh-i kâmilin himmetiyle ednâ zamânda vücud(a) gelse gerekdir demek isterler fi'l-vâki' böyledir. (Gencîne-yi Maârif, 2a)

صائب نظر سپاه نسازد بهر کتاب

فهمیده است هر که زبان اشاره ها

Sâ'ib nazar siyâh ne-sâzed be-her kitâb

Fehmîde est her ki zebân-ı işârehâ

Her kitâb ile *Sâ'ib* nazarını siyâh eylemez; ya'ni kitâba bakmaz. Her şol kimse ki işâret dilini kalbinden anlamışdır ve ilm-i bâtından nasîb almışdır. Belki âriflerin kitâbı kalbleridir, ona bakarlar ve dersi kitâb-ı kalbden alırlar. Görmez misin *Fütuhât-ı Mekkiyye*'nin ve *Mesnevî-i Şerîf*'in me'hazları yokdur? Ve onlarda olan mesâ'il kütüb-i sâ'irede mevcûd değildir. (Gencîne-yi Maârif, 13a)

تا مباد آگاه از زوق گرفتاری شوند

میکنم ازاد طفلان را از مکتبخانها

Tâ me-bâd âgâh ez-zevk-i giriftârî şevend

Mî-künem âzâd tıflân-râ ez-mekteb-hânehâ

Olmaya ki inzivâ ve giriftârlık zevkinden âgâh olalar, diyerek hâne-i mekteblerde etfâli âzâd ederim. Eğer etfâl rûz u şeb mekteblerde oturur olsalar uzlet ve inzivânın zevkini anlayıp gezmek, uyanmak lezzeti dimâğlarından çıkıp bir dahi mektebden gitmezler idi.

Bu zevke vâkıf olmasınlar diye Cum'a günleri de bütün bütün ve eyyâm-ı sâ'irede ba'de'l-asr âzâd ederim. Bundan merâm, inzivâ ve halvethâneye dervîşânda olan lezzetin kemâlini beyândır. Eğer halvetde ashâbı lezzet bulmasalar öyle muzlim yerlerde karar edemezler idi. Kezâlik talebe-i ulûm, ilm-i şerîfden ve mütâlaa'-ı kütübden halâvet bulmasalar medrese odalarında şeb ü rûz sâkin olup o fakr u fâkayı çekemezler idi. (Gencîne-yi Maârif, 15b)

هر که باخود دو کواه از رک کردن دارد

میبرد پیش دو صد دعوی بی معنی را

Her ki bâ-hod dü güvâh ez-reg-i gerden dâred

Mî-bered pîş dü sad da'vî-yi bî-ma'nî-râ

Her kimse ki boynu damarından iki şâhid tutar, şâhidim vardır diye iki yüz boş ve aslı yok da'vâyı eyler, dayatmaz. Ya'ni zamânın halkı garîb oldu. Herkes bilmediği ilm ü hüneri, bilirim da'vâsına başladı, demek ister. Zamânemizde buyurduklarını çok gördük.

Ez-cümle Fârisî hâcelerinin adedini Mevlâ bilir. Bâri *Tuhfe-i Vehbî* okutmağa kâdir olsa. Yine ne ise hâce olsun, o dahi yokdur. Ve bir gürûh hakîmler ve bir alây cerrâhlar ve bir sürü müneccimler vardır ki; tıbbın *tâsından* ve nücûmun *nûnundan* haberleri yokdur. Hemân libâslarının sıklığı vardır. (Gencîne-yi Maârif, 23a)

بخونم زد رقم تا با قلم شد آشنا دستش

پری رویی که بردم بمکتب من کتابش را

Be-hûnem zed rakam tâ bâ-kalem şod âşînâ desteş

Perî-rûyî ki mî-bördem be-mekteb men kitâbeş-râ

Benim katlime fetvâ yazdı bir dilber ki onun elif cüz'ünü mektebe ben iletir idim. Kalem ile eli âşinâ olalıdan beri; ya'ni bir dilber ki çok müddetden beri onun aşkında ve hizmetinde oldum. Vaktâ ki büyüdü, bana vefâ edecek iken azîm cevri ü cefâ eyledi, demektir. İşte böyle ebnâ-yı zamânede vefâ kalmamışdır, buyurmak ister. Nitekim *Şeyh Sa'dî Gülistân*'ında buyurur. Beyt:

یا وفا خود نبود در علم

یا مکر کس درین زمانه نکرد¹⁰⁴⁷

Ve yine buyurmuşdur:

کس نیاموخت علم تیر از من

که مرا عاقبت نشانه نکرد¹⁰⁴⁸

Ve yine *Sultân Selîm-i Sâlis Şeyhülislâm Muhammed Ârif Efendi* için bu beyti buyurdular diye hîn-i hal'inde meşhûr oldu idi. Beyt:

Kendi elimle yâre kesüb verdiğim kalem

Fetvâ-yı hûn-ı nâ-hakkımı yazdı ibtidâ

(Gencîne-yi Maârif, 28b)

4.6.9. İLM-İ LEDÜN

Allah tarafından öğretilen ilimdir. Şer'î ve zahirî ilimler, melek ve Resûl aracılığı ile gelir, ilham ise direkt Hakk'tan gelir. Bu sebeple ilhama, ilm-i ledün denmiştir. Zahirî ilim konuşarak, kitap, kalem, defterle tahsil edilmesine rağmen bu

¹⁰⁴⁷ Bu âlemde ya vefa kalmadı ya da hiç adam kalmadı.

¹⁰⁴⁸ Kimse benden, sonunda bana isabet etmeyen bir ok ilmi öğrenmedi.

âyetlere göre ilm-i ledün, susarak ve yaşamakla yani kâl ile değil hâl ile öğrenilir.¹⁰⁴⁹

Hiz. Musa'nın Hiz. Hızır'dan bu ilmi öğrenmek istemesi, Kehf Suresi'nin 60-82. âyetlerinde ayrıntılı olarak anlatılır. Hiz. Musa Allahû Tealâ'ya sorar: "Senin öğrettiklerini benden daha çok bilen var mı?" Allahû Tealâ: "Var!" diye cevap verir. Hiz. Musa sorar: "Kim?" Allahû Tealâ: "Hızır!" der. Hiz. Musa: "Ben ona ulaşabilir miyim?" diye sorar. Allahû Tealâ: "Ulaşabilirsin." der. Hiz. Musa: "Nerede?" diye sorar. Allahû Tealâ: "İki denizin birleştiği yerde." der. Allahû Tealâ, Hiz. Musa'ya: "Yanına o kuru balıkları al, yola çık. Balıklar nerede canlanıp da suya atarlarsa işte orası onun bulunduğu yerdir." der. Hiz. Musa: "Orası neresidir?" diye sorar. Allahû Tealâ "İki denizin birleştiği yer." der. Onun için Hiz. Musa, genç arkadaşına der ki: "İki denizin birleştiği yere ulaşincaya kadar yoluma devam edeceğim veya senelerce gideceğim, hayatımı yollarda geçireceğim. Vazgeçmek gibi bir niyetim yok." Ve olay şöyle cereyan eder: Hiz. Musa ve genç arkadaşı yanlarına Allahû Tealâ'nın emrettiği gibi kuru balık alırlar. Bir süre sonra bir yerde dinlenirler. Orada yaşlı bir zat da bulunmaktadır. Hiz. Musa arkadaşına: "Bu balıklar bir yerde canlanacak, canlandıkları yerde bana haber ver." der. Ama iki denizin birleştiği yerde balıklar canlandığı halde şeytan arkadaşına Hiz. Musa'ya söylemesini unutturur ve beraberce giderler. Sonra Hiz. Musa balıkları yemek istediği zaman arkadaşı "yok" der. Hiz. Musa "Ne oldu?" diye sorar. Arkadaşı "Suya gittiler. Balıklar kendilerine suya doğru yol tuttular, canlandılar." der. Hiz. Musa: "Peki nerede oldu bu iş?" diye sorunca arkadaşı: "İki denizin birleştiği yerde." der ve "Hemen oraya dönelim" diye karar alırlar.

همچو تر یاقندد دانایان دهر

قاتلنند جمله نادانان چو زهر

Hem-çü tiryâkend dânyân-ı dehr

Kâtîlânend cümle nâ-dânân çü zehr

¹⁰⁴⁹ Cebecioğlu, "İlm-i Ledün" mad., 2009, s. 133.

Zamânın âlimleri tiryâk gibidirler. Cümle câhiller zehir gibi öldürücüdürler. Ulemâdan murâd meşâyih-i ârif-i billâhdır. Şol ulemâ ki ehl-i hevâ ve dünyâ-perest u hutâm-ı dünyâ cem'ine mâ'il zamânımızda gördüğümüz gibi anlar değildir. Zîrâ anların mukâreneti tiryâk olmaz ve meclislerine varmakdan bir fâ'ide olmaz. Belki anlar dahi cehle mülhak olmakla mukârenetleri ayn-ı sem olduğuna kat'â şüphe yoktur. *Ne'ûzubillâh Te'âlâ min kurbihim ve şerrihim. Dâná* sıfat-ı müşebbehedir, bilici ma'nâsınadır. Zîrâ emr-i hâzır âhirine elif gelse sıfat-ı müşebbehe olur. *Dân* emr-i hâzırdır bil demektir. *Nâ-dân*, câhil derler. *Hem-çü tiryâkend* mukaddem haber *dânâyân-ı dehr* mu'ahher mübtedâdır. *End* edât-ı haberdır, müfredi *estdir*. Tiryâk kâtî'ü's-semm olmakla meşâyih-i ârifin dahi zehr gibi olan hubb-ı mâsivayı kalbden kat' sebebiyle tiryâka teşbîh buyurdular.

Zeyl-i Uşşâkî-zâdede mestûrdur ki *Gafûrî Efendi* hazretleri evâ'il-i halinde talebe-i ulûmdan olup mülâzim olmuşdur. Ve mülâzemet kâğıdını kemâl-ı hubbundan her nereye giderler ise berâber götürürler imiş. Bir Cum'a günü sâ'ik-i takdîr *Üsküdârî Azîz Mahmûd Hudâyî* kuddise sırrıhu's-sâmi hazretlerinin meclis-i şerîflerine sevk edip salat-ı Cum'ayı halef-i Azîz müşârü'l-ileyhde edâ ve meclis-i zikrine hâzır olup ba'de huzûrlarına varıp bir mikdâr oturup Hazret-i Azîzin hâli kendilerine aks u eser edip ba'de kalkıp bir kayığa binip *Kızkulesi* pişgâhına geldikde âsâr-ı cezbe-i İlâhiyye kendilerde galeyân etmekle na're-zen oldukda mülâzemet kâğıdılarını pâre pâre edip bahre ilkâ ve geri dönüp hizmet-i devletleri şerefiyle müşerref ve ahz-ı dest-i inâbet edip ba'de makâm-ı hilâfete resûde olmuşlar. Ba'de seccâde-nişîn-i dergâh-ı Azîz olup irtihâl-ı dâr-ı bekâ buyurdukda hânkâh-ı sa'âdet civârında vâki' türbe-i şerîfede defîn-i ravza-i cinân olmuşlardır. Sûzişli garîb İlâhiyyâtı vardır. *Kaddessallâhu sırrıhu'l-'azîz*.

مردم از تریاق می یابد نجات

خود کسی از زهر کی یابد حیات

Merdom ez-tiryâk mî-yâbed necât

Hod kesî ez-zehr key yâbed hayât

Âdem mesmûm oldukda tiryâkdan necât bulur. Tahkîk bir kimse zehirden kaçan hayât bulur, bulmaz demektir. *Hod* bunda tahkîk ma'nâsidir.

صبر و علم و حلم تریاق دلند

حرص و بغض و کینه زهر قاتلند

Sabr u ilm u hilm tiryâk-ı dilend

Hırs u bugz u kîne zehr-i kâtilend

Sabr ve ma'rifet-i İlâhiyye'ye âlet olan ilm-i ledün ve hilm gönlün tiryâkıdırlar. Dünyâ malında hırs ve adâvet ve kin kalb öldürücü zehirdirler. İlmden murâd ilm-i nâfi' ki ilm-i ledündür, yohsa mantık u hikmet-i felâsife ve sâ'ir hâce efendiler fahr u kemâl add etdiği ulûm-i deniyye değildir. Zîrâ bu ulûm-ı resmiyye tiryâk-ı dil olmadığı *azhara mine'ş-şems*dir. Eğer olaydı ashâbımı terbiye edip insân ederdi ve hayvânlık mertebesinden kurtarır idi. Nitekim kutbu'l-'ârifin gavsü'l-vâsilîn mazhar-ı esrârü'l-Hakk ve'l-yâkîn sultânü'l-evliyâ burhânü'l-asfiyâ ferzend-i yâr-ı gâr-ı Resûl-ı Kibriyâ sâhib-i kitâbü'l-Mesnevî kâşifü'l-müşkilâtü'l-ma'nevî *Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî* kuddise sırruhu's-sâmî hazretleri sa'âdetle buyururlar:

سر مست جام عشقم بی باده و پیاله

کفتم زمن چه خواهی کفتا که سوز و ناله

ای نجوی هوائی نا چند جاء زید

وی مقرئ کسائی باغته و اماله

ای منطقی بی دین عمرت گذشته ضایع

فکرت بقول شارح خطر سوی مقاله

دیگر حکیم کافر لعنت بر اعتقادش

کوید بتو حوادث بردهر کن حواله

مفتي قلم گرفته انجا ضمان نباشد
 قاضي ب فکر مانده کين بيع شد اعاله
 من اين وان ندانم سرمست جام عشقم
 1050، مطرب بزن نوایي ساقی بده پیاله

(Mâ Hazar, 20a)

صائب نظر سیاه نسازد بهر کتاب
 فهمیده است هر که زبان اشاره ها

Sâ'ib nazar siyâh ne-sâzed be-her kitâb

Fehmîde est her ki zebân-ı işârehâ

Her kitâb ile *Sâ'ib* nazarını siyâh eylemez; ya'ni kitâba bakmaz. Her şol kimse ki işâret dilini kalbinden anlamışdır ve ilm-i bâtından nasîb almışdır. Belki âriflerin kitâbı kalbleridir, ona bakarlar ve dersi kitâb-ı kalbden alırlar. Görmez misin *Fütuhât-ı Mekkiyye*'nin ve *Mesnevî-i Şerîf*'in me'hazları yokdur? Ve onlarda olan mesâ'il kütüb-i sâ'irede mevcûd değildir. (Gencîne-yi Maârif, 13a)

4.6.10. KÎL U KÂL

Dedikodu demek olan kîl u kâl, tasavvufta zâhir ilmi anlamında kullanılmaktadır.¹⁰⁵¹

¹⁰⁵⁰ Şarapsız ve kadehsiz aşk kadehinin baş sarhoşuyum.

Dedim ki: "Benden ne istiyorsun?" Dedi ki: "Yanış ve inleyiş."

Ey cennet arzusunda olan kişi! Ey hevâsına uyan nahivci! Ne zamana kadar böyle yaşayacaksın?

Ey dinsiz mantıkçı! Ömrün boşa geçmiş. Kâfir hikmetçinin inancına lanet olsun.

Bazı olaylardan dolayı, sana bırakılanın elden gittiğini söylüyor.

Ey müftü eline kalemi aldığında söylediklerinin doğru olmasına garanti yok.

Kadı bunun yararlı olup olmayacağını düşünmeye başlamış.

Ben aşk sarhoşu olduğum için başka şeyleri düşünmez oldum.

Mutrip saz çal, sâki şarabı getir.

¹⁰⁵¹ Kaplan Üstüner, *Dîvân Şiirinde Tasavvuf, Birleşik Yay., Ankara 2007, s. 208.*

خامشي دريا وكفتكو خس وخاشاك اوست

پاك كن ازخار وخس اين بحر كوهر خيزرا

Hâmuşî deryâ vü güft-gû has u hâşâk-ı ost

Pâk kün ez-hâr ü has ân bahr-i gevher-hîz-râ

Sükût deryâ gibidir ve kîl u kâl onun çör çöpü gibidir. Böyle olunca bu inci hâsıl edici bahri çör çöpden pâk eyle.

Sükût asıl ve kelâm sükût üzerine ârız olmağla sükûtu deryâyâ ve kâl u kîli çör çöpe teşbîh eyledi. Hâr u hasdan deryânın pâk olması iyi olduğu gibi kelâm hâs u hârından dahi deryâ-yı sükûtu tathîr eylemek ehemmi ü mühim olduğundan *pâk kün* diyerek sîga-i emr ile ityân etti. Ve dahi *ân bahr-i gevher-hîz-râ* ta'bîr buyurmasıyla sükûtdan sâlike dürrer-i me'ârif-i İlâhiyyeye hâsıl olduğunu ifâde vü beyân vardır. (Gencîne-yi Maârif, 9b)

اي كى سعي اندر فصاحت ميكنى

چهرهء دلرا جراحت ميكنى

Ey ki sa'y ender-fesâhat mî-künî

Çehre-i dil-râ cerâhat mî-künî

Ey kimse ki fesâhat ve belâgat kaydına düşüp tahsîline sa'y edersen kalbin yüzünü yaralamak edersin. Hulâsa-i mekâl zikrullâh u fikru'llâh u ibâdetden mâ'ada tahsîl-i ilm dahi olur ise de indallâh makbûl değildir. Ama lüzümü mikdârı mesâ'il-i dîniyye ta'allüm etmek herkese farz-ı ayn olmağla ana bir diyecek olmayıp ve tahsîl olunup kîl u kâle bizim gibi tevaggul göstermeye ve garîk-i bahr-i aşk-ı Hudâ ola. Zîrâ necât anınladır. Nite *Hâfız-ı Şirâzî* buyururlar:

عشقست رسد بفریاد ار خود بسان حافظ

قرآن زیر بخوانی در چارده روایت¹⁰⁵²

(Mâ Hazar, 5b)

4.6.11. ABD

Lügatta köle insan için kullanılır. Bir insanın kalbi, Allah'ın gayri her şeyden sıyrılmadıkça, kul olamaz. Bu durumda olan kişiye de, Allah'ın kulu denir. Allah mümin kulunu "abd" dan daha güzel bir isimle anmamış, Kur'an'da "*ibâdun mukramun* (ikram olunmuş kullar)" (Enbiya,26) buyurmuştur. Nebilerini ve Resullerini de bu isimle anmıştır : "*Kullarımızdan İbrahim'i an*" (Şad,45), "*Kulumuz Eyyub'u an*" (Şad,41), "*ne güzel kul*" (Şad,30).

Hz. Muhammed de ibadetten ayakları şişip kendisine : "Ya Rasulallah, Senin geçmiş ve gelecek bütün günahların afv olmadı mı?" diyen eşine : "Şükreden bir kul olmayayım mı?" karşılığını vermiştir. Yine Hz. Muhammed şöyle der : "Melik peygamber olmakla kul peygamber olmak arasında serbest bırakıldım, ikinci şıkkı tercih ettim" Allah ile mahlukât arasında kulluktan daha yüksek bir derece olsaydı, Rasulallah onu kaçırmaz; Allah da, O'na verirdi. O, bu yüzden şehadet kelimesinde "*abduhü ve resulüh*" diye anılır.

Görüldüğü gibi, kulluk bir insan için en yüksek makamdır. Tasavvufta, aşağıdan yukarıya doğru manevi yükselişi ifade eden makamların başına tevbe, en üst zirvesine de kulluk konulmuştur. Kul olun kişi gerçek hürriyet sahibidir. Zira o, Rab'dan başka kimseye boyun eğmez. O, sadece Allah'ın emirlerine sarılır. O'ndan başka her şeyden bağımsız ve hür olur. Allah'ın emirlerine uzak kalan kimse, nefis veya şeytanın esareti altında demektir. Mutasavvıflar, abd lafzını er-Rabb mukabilinde kullanırlar. Ubudiyyet salih kula mahsus olup, Allah onu birine nasip etti mi, artık o, Allah tarafından yardım görmüş demektir. Bu şekilde kulun nefsinin

¹⁰⁵² Ey Hâfız, Kur'an'ı on dört rivayet üzerine ezbere okusan da feryadına aşk yetişir.

ve nevasının hazları örtülür. Sonunda, Allah onu kulluk nimetlerine daldırır ve sadece kendisi ile meşgul eder.¹⁰⁵³

خان اندوهست قوت بندکان

غم شود یار فرح جویندکان

Hân-ı endûhest kût-ı bendegân

Gam şeved yâr-ı ferah cûyendegân

Gam sofrasının ta'âmıdır Hakk Te'âlâ'nın hâs kullarının azığı. Ya'ni uşşâk-ı İlâhiye gam ve kederi istiskâl etmezler. Zîrâ onunla derece-i kemâle resîde olurlar. Dünyâda ferah ve sürûra tâlib olanların ve gumûm u hümûmdan firâr edenlerin âhiretde yâr u musâhibi gam olur. Zîrâ iki âlemde bile kemâliyle râhat olmaz. Binâ'en aleyh erbâb-ı ma'rifet dünyâ gamını tercih etdiler. Safâ vü ferahı âhirete terk etdiler. *Kût* azık ve *bende* kul ve *cûyende* isteyici demektir.

کرد ایزد مر ترا از نیست هست

از برای آنکه باشی حق پرست

Kerd İzid mer terâ ez-nîst hest

Ez-berây-ı ân ki bâşî Hak-perest

Allâhu Te'âlâ hazretleri seni yokdan var etdi, anın için ki Hakk'a ibâdet ve kulluk edici olasın.

تا تو باشی بنده معبود باش

با حیا و باسخا و جود باش

Tâ tu bâşî bende-i Ma'bûd bâş

¹⁰⁵³ Cebecioğlu, "Abd" mad., 2009, s. 1-2.

Bâ-hayâ vü bâ-sehâ vü cûd bâş

Mâdâm ki sen dünyâda olursun, Allâhu Te'âlâ'nın kulu ol ve dahi Hakk'dan utanmak ile ve cömerdlik ile ol. (Mâ Hazar, 33a)

بندۀ کو خدمت مردان کند

خدمت او کنبد کردان کند

Bendeî k'o hidmet-i merdân küned

Hidmet-i o künbed-i gerdân küned

Cümleye hidmet büyükdür. Bâ-husûs bir kul merdân-ı Hudâ vü sülehâya hidmet eder, anın dahi hidmetini devrân edici olan kubbe eyler. Hâsılı kim ki ehlullâha mâl ile ve beden ile hidmet eyleye Cenâb-ı Kibriyâ dahi feleği ana hâdim eyler. Feleğin hâdim olmasından murâd dünyâda işi iyi olmak ve müddet-i ömründe istirâhat etmekden ibâretdir. *Künbed* kâf-ı Arabiyye'nin zammıyla kubbe ve *gerdân* kâf-ı Fârisiyye'nin fethiyle dönücü demektir. (Mâ Hazar, 26a)

آنکه باشد در کف شهوت اسیر

کرچه آزادست اورا بنده گیر

An ki bâşed der-kef-i şehvet esîr

Gerçi âzâdest o-râ bende gîr

Ol kimse ki nefis-i emmâresinin şehveti ve isteği olan şeyin elinde esîrdir. Her ne kadar hür ise onu kul ve köle farz et. Zîrâ tarîkatde hür şehvet-i nefis-i emmâreden âzâd olana derler ve esîr şehvete kul derler, her ne kadar hür ise. *Kef* el ayasına derler, bunda el murâddır, âzâd hür ma'nâsınadır, bende bânın fethi ve nûnun sükûnuyla kul ve köle ma'nâsınadır. *Gîr* bunda farz ve takdîr ile demektir. Gerçi el-ân lisânımızda her ne kadar ta'bîr olunan ma'nâdan ibâretdir. (Mâ Hazar, 37a)

هر کرا اندر عمل اخلاص نيست

در جهان از بند کان خاص نيست

Her ki-râ ender- 'amel ihlâs nîst

Der-cihân ez-bendegân-ı hâs nîst

Her şol kimse ki amelde ihlâs yokdur, dünyâda hâs kullardan değildir. Zîrâ hâs kullar cemî' a'melini Allâhu Te'âlâ rızâsı için işlerler. (Mâ Hazar, 6a)

بندکان حق چو جانرا باختند

اسب همت تا ثريا تاختند

Bendegân-ı Hak çü cân-râ bâhtend

Esb-i himmet tâ süreyyâ tâhtend

Allâhu Te'âlâ'nın hâs kulları çünkü râh-ı Hakk'da cân fedâ etdiler. Binâ'en aleyh kasdları atını *Ülker* yıldızına kadar sıçratdılar. Ya'ni âlî-kadr oldular. Râh-ı Hakk'da mâl değil, cândan dahi geçmek lâzımdır. Tâ ki ber-murâd ola. (Mâ Hazar, 31a)

4.6.12. ADAM-ÂDEM

Arapça, adam demektir. Adam, Âdem'in türkçeleşmişidir. Kur'an'a göre Allah, insanı şerefli ve kerâmetli yaratmıştır. (İsra, 70). A'raf suresi 179. ayetinde kalpleri olduğu halde anlamayan, gözleri olduğu halde hikmetleri görüp sezmeyen, kulakları olduğu halde doğruyu duymayan insanların mertebeye aşağıda ve gaflet ehlinden oldukları bildirilir. Bu bakımdan tasavvuf ehli insanın anlayış, duyuş, seziş ve huy bakımından da gerçek insan olmasına ehemmiyet vermiştir.

Tasavvufî manadaki adam (racül) bilinç alanını Allah'ın istila ettiği yani sürekli Allah'ı tefekkür eden kişi olup, bu Nur suresindeki şu ayetle açıklanır :

“Ticaretin ve alışverişin kendilerini Allah’ı anmaktan alıkoymadığı erkekler...”
 (Nur, 37). Bu tasavvufî mertebeye ulaşmış kadınlara da, racül (erkek, adam)
 denir.¹⁰⁵⁴

چيست مردی ای پسر نیکو بدان

اولا ترسیدن از حق در نهان

Çîst merdî ey püser nîkû bedân

Evvelâ tersîden ez-Hak der-nihân

Ey oğul, adamlık nedir iyi bil. Evvelkisi Hakk Te’âlâ hazretlerinden gizlide korkmaktan zâhiren Allâh’dan korkmağı mürâ’îler dahi işlediklerinden anı hüner ad etmeyip gizlide Hakk’dan korkmağa merdlik ta’bîr buyurdular. *Çîst cîm-i Acemiyye*’nin kesri ve yânın sükûnuyla nedir ma’nâsınadır.

عذر خواهد مرد پیش از معصیت

باشدش طاعت پیش از معصیت

Özr hâhed merd pîş ez-ma’sıyet

Bâşedeş tâ’ât pîş ez-ma’sıyet

Adam olan kimse ma’sıyyet irtikâbından evvel Hakk Te’âlâ’dan özr diler, anın tâ’atları ma’sıyyetinden ziyâde olur.

آنکه کار نیک مردان میکند

با ضعیفان لطف و احسان میکند

Ân ki kâr-ı nîk merdân mî-küned

Bâ-za’ifân lutf u ihsân mî-küned

¹⁰⁵⁴ Cebecioğlu, “Adam-Âdem” mad., 2009, s. 10-11.

Ol kimse ki iyi adamların işini eyler, za'îflere lutf u ihsân eyler. Zîrâ iyilerin kârı dâ'imâ bîçârelere merhamet ve şefkatdir.

هرکه او باشد ز مردان خدا

باشد اندر تنك دستي در سخا

Her ki o bâşed zi-merdân-ı Hudâ

Bâşed ender teng-destî der-sehâ

Her kimse ki o Allâhu Te'âlâ'nın adamlarından olur, züğürtlükde sehâvet-dih olur.

Menkûldur ki; *Alî bin Ebî Tâlib radiyallâhu anhü'l-kaviyyü'l-gâlib* hazretlerinin mahdûm-ı mükerrerleri *İmâm Hasan-ı Rızâ ve İmâm Hüseyin-i şehîd-i deşt-i Kerbelâ radiyallâhu te'âlâ anhümâ* hazretlerine isâbet-i ayn olup nâ-mizâc olduklarında iyâdeye gelen ashâb-ı kirâm *ırdvânullâhu aleyhim ecma'in* hazretlerinden ba'zısı sıhhat u âfiyetleri için üç gün oruç nezr eyle diye buyurdularında; *İmâm Alî kerremallâhu vecheh* ve *Hazret-i Fâtımatü'z-Zehrâ radiyallâhu te'âlâ anhâ* dahi üçer gün oruç nezr buyurmuşlar idi. Vaktâki sıhhat ü âfiyet buldular, îfâ-yı nezr için sâ'im olup hâne-i sa'âdetlerinde leyle-i merkûmede iftâr edecek ne bir hurma ve ne bir habbe olmamağla *İmâm Alî kerremallâhu vecheh* bir kimseden üç sa' arpa istikrâz buyurup sa'âdet-hânelerine getirdikde bir sâ'ını el değirmeninde un edip *Hazret-i Fâtımatü'z-Zehrâ radiyallâhu te'âlâ anhâ* vâlidemiz ekmek yapmışlar idi. Salât-ı magribi ba'de'l-edâ *Hazret-i Alî radiyallâhu anh* sa'âdet-hânelerine gelip ve hubz-ı mezkûru gördü. Tenâvül için sofrâ üzerine vaz' buyurdularında bir miskîn kapı önüne gelip "*Şeyen lillâh yâ sâhibe hâze'l-beyti*"¹⁰⁵⁵ diye nidâ edip *İmâm Alî kerremallâhu vecheh* miskînin nidâsını gûş etdikde *Hazret-i Fâtımatü'z-Zehrâ radiyallâhu anhâ* hazretlerine: "Siz hissenizi alın, ben hissemi miskîne tasadduk edeceğim." buyurunca; "Ben dahi tasadduk ederim." buyurup mecmû'unu kapıyı açıp miskînin yedine teslîm edip, ol gece fakat su ile iktifâ

¹⁰⁵⁵ Ey ev sahibi, Allah rızası için bir şey ver.

buyurdular. Ferdâsı yine sâ'im olup sâ'-ı diğeri dahi ekmek yapıp yine beyân olduğu gibi tenâvül için sofrâ üzerine vaz' buyurdularında bir yetim kapının önüne gelip “*Şeyen lillâh yâ sâhibe hâze'l-beyti*”¹⁰⁵⁶ diye nidâ etdikde *İmâm Alî kerremallâhu vecheh ve radiyallâhu anh* yetimin âvâzın gûş buyurdularında yine üslûb-ı sâbık gibi *Hazret-i Fâtumatü'z-Zehrâ radiyallâhu anhâ* vâlidemize tefrîk-i hisse buyurdularında ben dahi lillâh verdim, buyurup ekmeklerin mecmû'unu *Hazret-i İmâm Alî radiyallâhu anh* ahz buyurup ve feth-i bâb eyleyip yetimin eline teslîm buyurdular. Ve yine su ile iktifâ buyurdular. Ferdâsı yine sâ'im olup sâ'-ı diğeri ekmek edip yine tenâvül için pîşgâhlarına vaz' buyurdularında bir esîr kapı önüne gelip “*Şeyen lillâh yâ sâhie hâze'l-beyti*.”¹⁰⁵⁷ diye nidâ edip *İmâm Alî radiyallâhu anh* yine vermek murâd buyurup *Hazret-i Fâtima radiyallâhu anhâ* hazretleri dahi vermek murâd buyurdular. Yine ekmekleri ahz edip ve kapıyı küşâd buyurup esîrin yedine teslîm ve esîr dahi du'â ve senâ ederek ekmekleri alıp gitdi.

Bu hâle îsâr ta'bîr olunur, îsârın ma'nâsı kendine lüzûmu var iken âheri kendi nefesine tercih etmeğe derler ve sehâ îsârdan e'amm olmağla beyinlerinde nesebden umûm ve husûs-ı mutlak vardır. Ferdâsı bu âyet-i kerîme nâzil olmuşdur. “*يوفون بالندر ويخافون يوما كان شره مستطب ويطعمون الطعام علي حبه مسكينا ويتيما واسيرا انما نطعمكم لوجه الله لا نريد*”¹⁰⁵⁸ *Teng-destî* fakr u ihtiyâca derler.

اي پسر در صحبت مردان در آي

تا نظرها يابي از فضل خدای

Ey püser der-sohbet-i merdân der ây

Tâ nazarhâ yâbî ez-fazl-ı Hudây

Ey oğul, merdân-ı kâmilânın sohbetine gel, tâ ki Hakk Te'âlâ'nın fazlında nazar ve iltifâtlar bulasın.

¹⁰⁵⁶ Ey ev sahibi, Allah rızası için bir şey ver.

¹⁰⁵⁷ Ey ev sahibi, Allah rızası için bir şey ver.

¹⁰⁵⁸ Adaklarını yerine getirirler ve şerri (kötülüğü) yaygın olan bir günden korkarlar. Ona duydukları sevgiye rağmen yemeği, yoksula, yetime ve esire yedirirler. İnsan, 7-8.

هر که از مردان حق دارد نشان

نکذراند عیب دشمن بر زبان

Her ki ez-merdân-ı Hak dâred nişân

Ne-g(ü)zerend ayb-ı düşmen ber-zebân

Her kimse ki Hakk Te'âlâ'nın merdlerinden nişân ve alâmet tutar, düşmanının aybını lisânı üzerine geçirmez. Kande kaldı ki dostunun aybını söyleme. Hâsılı büyükler kimsede ayb u kusûr görmezler. *Ne-güzerâned* nefy-i istikbâl olup geçirmez ma'nâsınadır, zarûret-i vezn için kâf sâkin okunur.

خود نخواهد مرد خصمانرا هلاک

وز غم مردم شود اندوهناک

Hod ne-hâhed merd hasmân-râ helâk

V'ez-gam-ı merdom şeved endühnâk

Tahkîk merd-i Hudâ düşmanlarının helâkini istemez ve dahi nâsın gamından kasâvetli olur. Kande kaldı ki ahibbâsının helâkini isteye ve tâlib ola. Menkûldur ki: *Îmâm-ı Âzam* hazretlerinin tâ'ife-i *Yehûd'* dan bir komşusu var idi. Ders vaktinde ihânet için saz çalar idi. Bir gece zokakdan hırsız zannı ile muhtesib tutup zindâna götürdü. Ferdâsı *Îmâm-ı Âzam* hazretleri ders okutmağa mübâşeret buyurup dersi tekmîl etdiler ve buyurdular ki bizim komşu bugün ta'accüb saz çalmadı. Bazılar dediler ki gece hırsız zannı ile muhtesib tutup zindâna götürmüş. Hemân *Hazret-i Îmâm-ı efram radiyallâhu anh* hazretleri imâmelerin giyinip tahlîs için sarây-ı pâdişâhîye azîmet buyurup sarây kapısından içeri girdikde Meliğe *Ebû Hanîfe* hazretleri geliyor diye haber verdiklerinde Melik nerdübândan istikbâl edip odaya getirip oturdular. Ba'de *Yahûdî'* yi ricâ buyurunca Melik dahi kûdûmuna ihtirâm için katle ve kısâsa müstehakların mâ-'adâsını âzâd eyledim deyip medyûnların dahi deyni dâyinlerine hazînesinden edâ eylediler.

مي نحويد مرد انصاف از كسي

كر رسد ظلم و جفا با او بسي

Mî ne-cûyed merd insâf ez-kesî

Ger resed zulm ü cefâ bâ-o besî

Merd-i Hudâ kimsede adl ü insâf istemez, eğer ana nâsdan zulm ü cefâ çok irişir ise dahi, ya'ni sabr ederler. Bana niçin zulm edersiz demez.

Menkûldur ki: Kibâr-ı tâbi'inden *Hasan-ı Basrî aleyhi rahmeti'l-Bârî* hazretleri bir Yahûdî komşusu var imiş. Hânesinin çirkâbını dâ'imâ *Hasan-ı Basrî* hazretlerinin hânesine akıdır imiş. *Hasan-ı Basrî* hazretleri dahi mehmâ emken çirkâbı tathîr buyurup Yahûdî'ye "Niçin böyle edersin?" buyurmazlar imiş. Birgün hâcet için Yahûdî *Hazret-i Hasan radiyallâhu anh* hânesine dâhil olunca çirkâbdan hâsıl olan tu'affenâtı görüp *Hazret-i Hasan-ı Basrî*'nin sabr ü tahammülüne mütehayyir olup bu zât-ı sûtûde-şiyem her vechle beni müdâfa'aya kâdir iken def' etmeyip tahammül etmiş. Elbetde bunun dîni hak ve kendisi Hudâ üzerine olmasa idi bu sabr ü tahammülü edemez idi deyip şeref-i İslâm ile müşerref ve *Hasan-ı Basrî* hazretlerinin zümre-i etbâ'ından oldu.

هرکه پاندر ره مردان نهاد

كي رود هرگز بدنبال مراد

Her ki pâ ender-reh-i merdân nihâd

Key reved hergiz be-dünbâl-i murâd

Her kimse ki merdân-ı Hudâ'nın yoluna ayak koydu, nefsin murâd u maksûdu kuyruğundan kaçan gider, ya'ni gitmez demektir. Lâkin dâ'imâ nefs-i emmâreye muhâlefetde olur. *Dünbâl* dâlin zammıyla kuyruk ma'nâsınadır.

اي پسر ترك مراد خویش کیر

انگهی راه سلامت پیش کیر

Ey püser terk-i murâd-ı hîş gîr

Ângehî râh-ı selâmet pîş gîr

Ey oğul, kendi nefsin murâd u hevâsını terk tut, andan sonra selâmet yolunu önüne tut. Ya'ni selâmet bulursun demektir. (Mâ Hazar, 40b-41a)

چون شکم را پاک داری از حرام

مرد ایمان دار باشی والسلام

Çün şikem-râ pâk dârî ez-harâm

Merd-i îmân-dâr bâşî vesselâm

Çünkü karnını haramdan pâk tutarsan îmân tutucu âdem olursun. Ya'ni mü'mîn-i kâmil olursun. (Mâ Hazar, 5b)

چون حدیث خوب کوی با فقیر

به بود زانش که پوشانی حریر

Çün hadîs-i hûb gûyî bâ-fakîr

Bih büved z'âneş ki pûşânî harîr

Çünkü güzel sözü bir dervîşe söylersen ana andan iyi olur ki ipekden dokunmuş elbise-i fâhire ilbâs edersen filvâkı' adam olan böyledir. Nitekim *Vehbî* merhûm *Tuhfesinde: Zehir içmek gibidir acı söz âdem olana* “ سخن تلخ بمر دست چون ”¹⁰⁵⁹ نوشیدن نیش buyurmuşdur. (Mâ Hazar, 37b)

¹⁰⁵⁹ Acı söz insana zehir içmek gibidir.

4.6.13. ADL

Arapça, adalet denge demektir. Allah'ın vacibi ihlalden ve çirkini işlemekten münezzehtir. Allah boşa gayesiz, hedefsiz bir iş yapmaz.¹⁰⁶⁰

اول آن باشد كي باشي داد كر

هم ز عقل خویش باشي باخبر

Evvel ân bâşed (ki) bâşî dâdger

Hem zi- 'akl-ı hîş bâşî bâ-haber

Evvelkisi ol olur ki adl edici olasın. Kendi nefesine vezîr hükmünde olanlara zulm etmeyesin, dahi kendi aklından haber ile olasın. (Mâ Hazar, 15a)

باش داعم اي پسر باياد حق

كر خير داري ز عدل و داد حق

Bâş dâ'im ey püser bâ-yâd-ı Hak

Ger hayr dârî zi-adl u dâd-ı Hak

Ey oğul! Dâ'im zikrullâh ile ol. Eğer Hakk Te'âlâ'nın adl u dâdından âgâh isen. *Dâd* Fârisîdir, adl ma'nâsınadır. Afv-ı Hakk mukâbilidir, ya'ni Allâhu Te'âlâ'nın afvı var ise adli ve kulunun isyânı mukâbelesinde dahi cehennemde azâb etmesi vardır. Bu hâlden haberin var ise dâ'imâ Hudâ ile meşgûl ol ki etdiğin zikr seni mazhar-ı adl etdirmeyip belki belki mazhar-ı afv eyleye. (Mâ Hazar, 13b)

بهترین خلق میداني کراست

آنکه داد انصاف و انصافی نخواست

Bihterîn-i hulk mî-dânî kirâst

¹⁰⁶⁰ Cebecioğlu, "Adl" mad., 2009, s. 11.

Ân ki dâd insâfu insâfi ne-hâst

Ahlâk-ı hamîdenin iyisi kimin içindir, bilir misin? Ya’ni kimde ahlâk-ı hamîdenin a’lâsı vardır? Ol kimsede ki kendi cümleye adâlet verdi ve kimseden adâlet istemedi. Ya’ni kimseye kendi zulm etmeyip halk kendiye zulm eyledikçe tahammül edip bana niçin zulm edersin, adl eyle diye tâlib-i adl olmadı ve halk bana böyle zulm ediyor. Ben dahi şimden sonra zulm ederim demedi. Velhâsıl kendisi kimseye isâ’et etmeyip halkın kendine etdiği isâ’ete sabr u tahammül eyledi. Bundan a’lâ güzel huy olmaz. Nitekim *Beg-zâde Efendi* hazretleri *kuddise sırruhu Silsile-i Nakşibendiyye*’de buyurmuşdur: “¹⁰⁶¹وكن ارضا لنفع الخلق واحمل اذا يا هم كدأب الصابرينا”

Kirâst kâfın kesriyle kimin içindir demektir. *İnsâf* adâlet ma’nâsınadır. (Mâ Hazar, 37b)

تا تو باشي در زمانه داد کر

زیردستا نرا نکو دار ای پسر

Tâ tu bâşî der-zamâne dâdger

Zîr-i destân-râ nikû dâr ey püser

Sen zamânede âdil olasın için elinin altında olanları iyi tut. Ey oğul! Zîrâ zîr-i destinde olanları himâye etmeyen ve haklarına ri’âyet etmeyen âdil değildir. *Dâd* âdelet ma’nâsına ve *ger* edât-ı nisbetdir. (Mâ Hazar, 13a)

شوکت شاهي سبک سنکست درمیزان عدل

عشق ميکيرد بخون کوهکن پرويزرا

Şevket-i şâhî sebük sengest der-mîzân-ı adl

Aşk mî-gîred be-hûn-ı Kûhken Pervîz-râ

¹⁰⁶¹ İnsan her zaman bir menfaat için sabretsin.

Pâdişâhlık azameti Cenâb-ı Hakk'ın mîzân gibi adâletinde bir hafif taşıdır ve mîzân-ı adâletde pâdişâhlığın mehâbeti bir ağırlık vermez. Binâen aleyh aşk *Ferhâd*'ın kanı için rûz-ı cezâda *Hüsrev-i Pervîz* dedikleri pâdişâhı ahz eder ve onunla huzûr-ı Bârî'de murâfa'a olur.

Meşhûrdur ki: *Hüsrev* ve *Ferhâd*, *Şîrîn*'in âşıklarıdır. Bu sûretde ahadehümâ âhere rakîb olmağla *Hüsrev*, *Ferhâd*'a pâdişâhlığı sebebiyle galebe edip i'dâmına sebep olmuş. Her ne kadar *Hüsrev* dahi âşık ise ve aşka müntesib ise; lâkin *Ferhâd*'da kemâl-i aşk olmağla husûsla aşkın olup, *Ferhâd*'ın kanını aşk ondan mütâlebe eder ve *Hüsrev*'i pâdişâhlığı aşkın elinden tahlîse kâdir olamaz. Zîrâ âhiretde pâdişâhlık azameti yokdur ve pâdişâhlar bayağı adam gibidirler. Ancak pâdişâhlık şevketi dünyâda kâr-ger olur ve herkes ondan korkar. Mısrâ':

Bir olur mâr ile mûr adl-i Süleymânî'de

Kande kaldı ki adl-i İlâhî'de büyük ve küçük bir olmasın. Elbette Ahkemü'l-Hâkimîn, ihkâk-ı hak buyurur ve kimin kimde hakkı var ise geriye redd etdirir. (Gencîne-yi Maârif, 9b)

ستمکران بریاضت نمیشوند ملایم

که دل چله نشینی نکشت نرم کمانرا

Sitemgerân be-riyâzet nemî-şevend mülâyim

Ki dil zi-çille-nişînî ne-geşt nerm kemân-râ

Zâlimler riyâzet ve dervîşlik sebebiyle kalbleri mülâyim ve merhametli olmazlar. Ya'ni her ne kadar mülûk ü vüzerâ ve âyân-ı devlet bir şeyh-i kâmilden bî'at etseler ve râh-ı sülûkda sa'y ü ihtimâm gösterecekler, kalblerine merhamet gelmeyip fukarâ vü zu'afâyâ adl ü dâd edemezler ve kalblerinden kasvet zâil omaz. (Gencîne-yi Maârif, 11a)

4.6.14. AHD

Ezelde Allah'a verilen sözün korunmasıdır. Emrolunduğunu kaybetmemek, nehyolunanı işlememektir.¹⁰⁶²

هست عارف را بدل مهر و وفا

کار عارف جمله باشد باصفا

Hest ârif-râ bedel mihr ü vefâ

Kâr-ı ârif cümle bâşed bâ-safâ

Ârif-i billâh ve âgâh olan zâtın kalbinde muhabbetullâh ve ezelde olan ahd u mîsâka vefâ vardır. Ârifin işi bütün safvet ile olur. Zîrâ her ne işler ise hâlisen livechillâh eder ve amelinde riyâ olmaz. Böyle olunca işi safvet u hulûs ile olmuş olur. *Bedel* lafzında olan bâ zarfiyet içindir. *Gülistânda ve be-şükr endereş*deki bâ gibi. Mihr *mîmin* kesri ve hânın sükûnuyla muhabbet ki lisân-ı Türkî'de sevgi ta'bîr olunur. Nitekim *Lügât-ı Şâhîdî*'de gelmiştir: Mihr güneş dahi bil mihr u mehârı sevgi ve burunduruk, deveci şütürbân. (Mâ Hazar, 24a)

4.6.15. AKABE

Engel ve yokuş anlamında Arapça bir kelime olan akabe, Hakk'a giden yolda karşılaşılan açlık, uykusuzluk, fakr, zillet gibi zorluklar için kullanılır.¹⁰⁶³

عقبه در راهت وبارت بس کران

مکذرت بارت بسعی دیگران

Akbe der-râhet ve bâret bes girân

Me-g(ü)zered bâret be-sa'y-ı dîgerân

¹⁰⁶² Cebecioğlu, "Ahd" mad., 2009, s. 12.

¹⁰⁶³ Cebecioğlu, "Akabe" mad., 2009, s. 15.

Akabe yoldadır ve bugün çok ağırdır. Senin yükün gayrilerin sa'yini ile geçmez. *Akabe* esnâ-yı râhda olan sarb ve müşkil şeye derler. Zarûret-i vezn için kâf iskân olunur. *Bâr* yük ma'nâsınadır, bunda murâd günâhdır. Eserde vârid oldu ki herkesin vizrini arkasına yükle derler imiş. (Mâ Hazar, 42a)

هزاران عقده چون انکور دردل داشتم صائب

بيك پيمانه مي كرد ساقی حل مشكلها

Hezârân ukde çün engûr der-dil dâştem Sâ'ib

Be-yek peymâne-i mey kerd sâkî hall-i müşkilhâ

Nice bin ukde üzüm dânesi gibi gönülde ey *Sâ'ib*, tutmuş idim ve çok müşkilim var idi ki hall olunmaz. Bir kadeh şarâbla sâkî müşkillerimi halletti. Ya'ni çok şübhelerim var idi. Şeyhim ve mürşidim bir cüz'î bâde-i aşk-ı İlâhî sunmağla beni o şübhelerden kurtardı. İşte aşk-ı cüz'înin hâli budur, var küllisini kıyâs eyle, buyurmak isterler.

Yâhûd *engûrdan* murâd üzüm salkımı demek ola. Zîrâ üzüm salkımında hayli ukde-i dâneler olmak hasebiyle müşkil sâhibi adama benzedi. Binâberîn kendini sâhib-i eşkâl olmada üzüm salkımına teşbîh etdi. (Gencîne-yi Maârif, 3b)

کلید قفل تو در اندرون خانه تست

بزور همت خود از جبین کره بگشا

Kilîd-i kufl-ı tü der-enderûn-ı hâne-i tüst

Be-zûr-ı himmet-i hod ez-cebîn gireh be-küşâ

Senin kuflunun ve müşkilinin miftâhı senin hâne-i kalbindedir. Güzelce kalbine teveccüh ve müşkilini hall edip kendi himmetinin zoru ile alnından ukdeyi aç ve yüzün gülsün. İnsânın kalbinde cemî'-i kemâlât ve ma'ârif-i İlâhiyye ve esrâr-ı

hakâyık, cümlesi mevcûddur. Zîrâ kalb hazînetullâhdır; velâkin mukaffel olmağla bir şeyi yok gibi görünüyor. Niteki *Şâhîdî* merhûm lügatinde buyurmuşdur:

هر چه بخوای رو خواه در تو¹⁰⁶⁴

(Gencîne-yi Maârif, 22b)

4.6.16. AKL

Akıl, düşünme kabiliyetidir. Tasavvuftaki yaratılış nazariyesine göre akıl üç ana kısma ayrılır. Bunlar akl-ı maâş (cüz'î akıl), akl-ı maâd ve akl-ı küll'dür. Bunlardan birincisi insanların akli gibi, yalnız görülebilen âlemi kavrayabilir. İkincisi irfâna dayanır ve filozofların ve âlimlerin akli gibi bu âlemin ötesini de görebilir. Sonuncusu da peygamberlerin ve velîlerin akli gibi vahdeti, misâl ve ruhlar âlemini görebilir.

Allah her şeyden önce akl-ı küll'ü yaratmıştır. Bu aklın ilk görünüş şekli akl-ı evveldir. Akl-ı evvelden akl-ı sâni (en yüksek yıldızlar feleği), akl-ı sâlis (Zühal feleği), akl-ı râbi' (müşteri feleği), akl-ı hâmis (Mirrih feleği), akl-ı sâdis (Güneş feleği), akl-ı sâbi' (Zühre feleği), akl-ı sâmin (Utarid feleği), akl-ı tâsi (Ay feleği), akl-ı âşir (Dünya feleği) yaratılmıştır. Buna da akl-ı faâl denir ve cisimler âlemin merkezi sayılır. Akl-ı evvelden yıldızlar sistemi yaratıldığı gibi akl-ı faâlden de cisimler sistemi oluşmaktadır.

Akl-ı evvel'e cevahir-i evvel, rûh-ı izâfî, berzâh-ı kübrâ, ilm-i mutlak, hakikat-ı Muhammedî ve ilâhî aşk da denir ki her şeyin aslı budur. Akl-ı küll'den nefis-i küll oluşmuş ve bu ikisinden dokuz kat gök ortaya çıkmıştır. Akl-ı küll aktif, nefis-i küll ise pasiftir. İşte akl-ı küll ile bu dokuz kat gökten ukûl-ı aşare (on akıl) meydana gelmiştir.

İslam'da dinin emirlerine uymak, yasaklarından kaçınmak için insanda akıl ve ergenlik şarttır. Eskilerin tarifıyla akıl, zatında maddeden mücerred, fiilinde

¹⁰⁶⁴ Her ne istersen kendi gönlüne yönel.

maddeye bitişen bir cevherdir. Akıl, nefs-i natıkadan ibaret olup, her ferd ona “ben” demekle işaret eder.

Bir görüşe göre akıl, kalpte hak ile batılı ayırdeden bir nurdur. Diğer bir görüşe göre, insan bedenine yönetmek, tasarruf etmekle bağlı soyut bir cevherdir. Yine bir farklı görüşe göre akıl, nefs-i natıkanın bir kuvvetidir. Bir tarife göre, akıl başka, nefs-i natika başkadır. Çünkü kuvvet, kuvvet sahibine göre, bir emr-i mugayirdir (başka bir şeydir). Gerçekte işi yapan nefs-i natıkadır.

Akıl, kesme işi yapan kişinin elinde bıçak gibi bir âletten ibarettir. Bir görüşe göre de akıl, vesveselere kapılıp şehvetlere dalabilir. Fakat ârif olan, yani “nefsini bilen Rabbini bilir” fehvasınca kendisini acz ile noksan ile isyan ve zaaf ile bilen, anlayan kişi, Rabbine sığınarak aklını doğru yola yönlendirebilir. “Akıl attır, dizgini ârif elinde” atasözü bunu dile getirir. İnsan zayıf ve bencil yaratılmıştır, aklına güvenen çok defa yanılır. Hatta bu yüzden sufiler, ileriye, ahireti düşünen akla “akl-ı ma’ad” sadece dünyayı düşünen akla da “akl-ı ma’aş” adını vermişlerdir. Daha doğrusu, akla, bu iki yönelişi açısından, bu iki ad verilmiştir.

Çeşitli ihtimaller karşısında, akıllı olgun kişilerin hemen hepsi bir kararda birleşirler. Bu da “akıl için yol birdir” atasözüyle belirtilir. “Akılla nefis birbirine düşmandır” atasözü de, aklın daima iyiyi, güzeli, hayrı seçeceğini; nefis deneni ve insanı bencilliğe götüren, şehvete kaptıran, kötülüğe sevkeden isteğinse, ona zıt harekette bulunacağını anlatmaktadır. “Akılla yol alınmaz”, çünkü manevî yol, insanı yokluğa götüren, izafi ve geçici varlığı terkettiren, iradesini Allah’ın iradesine bıraktıran yol olup o yolun duraklarını akıl bilmez. Akıl, yaşadığımız şu sonlu varlık âlemini düzenlemeye çalışır. Onun sonsuz âlemden haberi yoktur. Akla uyan, mana yoluna ulaşamaz. Bu sebeple sufiler, “Akıl, erlerin ayak bağıdır.” demişlerdir.¹⁰⁶⁵

¹⁰⁶⁵ Cebecioğlu, “Akabe” mad., 2009, s. 15-16.

Ma'lûm ola ki, aşka âhâd-ı ümmet elbetde mağlûb olur. Velev ki *Bâyezîd-i Bistâmî kuddise sırruhu* ise de. Zîrâ galebe-i aşkla ¹⁰⁶⁶ليس في جبتي سوى الله buyururlar idi.

Lâkin enbiyâ-yı izâm *aleyhimü's-selâm* hazretlerine siyyemâ ki Hazret-i Fahr-i Âlem *sallallâhu aleyhi ve sellem* hazretlerine aşk galebe edemez ve akl-ı nefislerini izâle edemez. Binâberîn evliyâdan sâdır olan şathiyyât enbiyâ-i izâmdan sâdır olmadı. Zîrâ be-heme-hâl aşk kendilerinde nice bin bahr-i muhit gibi kaynar ise yine aşka galebe ederler. (Gencîne-yi Maârif, 23b)

هر کي دارد دانش و عقل و تمیز

اهل عقل و علم را دارد عزیز

Her ki dâred dâniş ü akl u temîz

Ehl-i akl u ilm-râ dâred azîz

Her kimse ki ilm u akl u fehm u ferâset tuta, ehl-i aklı ve ehl-i ilmi azîz tutar. Nitekim ¹⁰⁶⁷، انما يعرف ذالفضل ذو وه“ denmiştir.

اي برادر کر خرد داري تمام

نرم و شیرین کوي با مرد کلام

Ey birâder ger hured dârî tamâm

Nerm ü şîrîn gûy bâ-merd kelâm

Ey karındaş eğer kâmil akl tutarsan, insâna kelâmı nerm u şîrîn söyle, ya'ni yumuşak ve tatlı söyle. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de “ ¹⁰⁶⁸وَلَوْ كُنْتَ فَظًا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ” buyrulmuştur. (Mâ Hazar, 6b)

¹⁰⁶⁶ Cübbemin içinde Allah'tan başkası yok.

¹⁰⁶⁷ Mükemmel insandan mükemmel söz çıkar.

¹⁰⁶⁸ Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, onlar senin etrafından dağılıp giderlerdi. Âli İmrân, 159.

İlm-i şerîf için akılsız iş bağlamak mümkün değildir. Ya'ni ilm akılsız iş göremez. Akılsızların önünde oturmak gerekmez. Aklı olmayan âlimin yanına varmak ulemâdandır diye münâsib değildir.

بی خرد دانش وبالست ای پسر

علم مرغ و عقل بالست ای پسر

Bî-hired dâniş vebâlest ey püser

'İlm murg u akl bâlest ey püser

Akılsız ilm zünüb ve suçdur ey oğul! ilm kuşdur ve akl kanatdır ey oğul! *Vebâl* günâh, *bâl* kanat ma'nâsınadır. Bu beyt dahi ebyât-ı sâbıka gibi akılsız ilm kârger olmaz demegi iş'ârdan ibâretdir.

هرکي علمي دارد و نبود بران

از طريق عقل باشد بر کران

Her ki ilmî dâred ü ne-b(ü)ved ber-ân

Ez-tarîk-i akl bâşed ber-kerân

Her kimse ki bir ilm tutar ve anın üzerine olmaz. Ya'ni muktezâsıyla âmil olmaz, o misillü ilmiyle âmil olmayan âlim tarîk-i akıldan kenâr üzre olur. Ya'ni ana âlim denmez. Belki mecnûn denir. Böyle fâsık âlimin yanına varmak münâsib değildir. Hâsılı ameli olmayan âlim zemm olunan akli olmayan âlimden ibâretdir. Şol âlim ki ilmi yokdur, anın zemmi hakkında hadîs-i şerîfde “العلم بلا عمل كالشجر بلا ثمر”¹⁰⁶⁹ vârid olmuştur. Zamanımızda olan hoca ve dîn direği geçinen efendiler gibi *Kâdî Beyzâvî* tefsîrinde musarrahdır ki böyle ulemâ mahşere ağızlarından irin akarak dilleri sîneleri üzre sarkmış ve lisânlarını ısırarak gelirler. ¹⁰⁷⁰ فَتَأْتُونَ أَفْوَاجًا ayet-i

¹⁰⁶⁹ Amelsiz ilim meyvesiz ağaca benzer.

¹⁰⁷⁰ Sûr'a üfürüleceği gün, artık dalga dalga geleceksiniz. Nebe, 18.

kerîmesinin tefsîrinde “یحشر عشرة اصناف من امتي”¹⁰⁷¹ hadîs-i şerîfine nazar oluna. (Mâ Hazar, 17a)

هرکه سازد بر سرپل خانۀ

نیست عاقل او بود دیوانۀ

Her ki sâzed ber-ser-i pul hâneî

Nîst âkıl o büved dîvâneî

Her kimse ki köprübaşı üzerine ya’ni üstünde ev ve hâne yapar, âkıl değildir; o deli olur. Bunun gibi her kimse ki dünyâda hâne sâhibi olur ve temekkün eder, ana dahi âkıl denmez. Zîrâ köprüde hâne binâ etmek gibidir. *Pul* bâ-yı Acemiyye’nin zammıyla köprü ve *dîvâne* dâlin kesriyle mecnûn ma’nâsınadır. (Mâ Hazar, 30b)

عاقل آن باشد که او شا کر بود

وانکھی بر نفس خود قادر بود

Âkıl ân bâşed ki o şâkir büved

V’ângehî ber-nefs-i hod kâdir büved

Âkıl o kimse olur ki Hakk Te’âlâ’nın verdiği ni’mete her ne ise râzî olup şükr edici ola. Bundan sonra kendi nefsi üzerine kudret ile muttasıf ve gâlib ola. Bu iki

¹⁰⁷¹ “Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve selleme Cenab-ı Hakk’ın Nebe Suresi’ndeki “Sûr üfürüldüğü gün, fevc fevc gelirsiniz.” ayetini sordum. Mübarek gözleri yaşardı ve “Ey Muaz, bana büyük birşey sordun.” Sonra şöyle devam etti: “Ey Muaz, kıyamet gününde ümmetimden şu on sınıf, diğer müminlerden temyiz edilmiş halde haşredilecektir. Bazıları hınzır şeklinde haşredileceklerdir. Bunlar haram yiyenlerdir. Bazıları maymun şeklinde dirilecektir. Bunlar da laf taşıyanlardır. Bazıları da yüzüstü haşredilecektir ki bunlar riba ehlidir. Bazıları kör olarak dirilecektir. Bunlar Allah’ın hükümlerine aldırmayanlardır. Bazıları deliler gibi dilsiz ve sağır olarak dirileceklerdir. Bunlar da kendi amellerini beğenenlerdir. Bazıları da dillerini ağızlarında sakız gibi çiğneyeceklerdir ve ağızlarından irin çıkacaktır. Bunlar da söyledikleri ile amel etmeyen âlimler ve hikâyecilerdir. Bazıları da elleri ve ayakları bağlı bir şekilde dirileceklerdir ki bunlar da komşularına eza edenlerdir. Bazıları ateş direklerine asılmış bir halde dirileceklerdir. Bunlar da şehvetlerine uyup mallarından zekâtlarını vermeyenlerdir. Dokuzuncu sınıf katran elbiseleri içinde yüzeceklerdir ki bunlar da böbürlenen kişilerdir. Onuncu sınıf ise tenleri leşten daha fena kokacaktır. Bunlar da zina yapanlardır.” buyurdu.”

hûy ile muttasıf olan âkıl olunca bu hasletler kendide olmayan ahmak olmak lâzım gelir. (Mâ Hazar, 4a)

هر کی او را نفس شومش رام شد

از خردمندان نیکو نام شد

Her ki o-râ nefş-i şûmeş râm şod

Ez-hiredmendân-ı nîkû nâm şod

Her kimse ki anın nefş-i bedi kendine mutî' u râm oldu, iyi âkıllardan oldu. *Hiredmendân* âkıllar demektir. *Şûm* Arabî'dir, kötü ma'nâsınadır. (Mâ Hazar, 4a)

زهر این مار منقش قاتلست

باشدازوی دور هر کو عا قست

Zehr-i in mâr-ı münakkaş kâtilest

Bâşed ez-vey dûr her k'o âkilest

Bu mâr-ı münakkaşa şebîh olan dünyânın zehiri kâtildir, her kimse ki âkildir andan uzak olur. (Mâ Hazar, 7a)

هر کی در پایان کاری ننکرد

عاقبت روزی پشیمانی خورد

Her ki der-pâyân-ı kârî ne-n(i)gered

‘Âkîbet rûzî peşîmânî hored

Her kimse ki işinin sonuna nazar eylemez ve bunun âkibeti yine netîce vereceğini te'emmül etmez. Belki ale'l-'âmyâ' o işi işler. Âkîbet bir gün nedâmet ve te'essüf yer. Ya'ni nâdim ve peşîmân olur demektir. Beyt:

Her şeyin âkibeti âkıla der-pîş gerek

Kâr-ı evvelde kişi âkibet-endîş gerek

(Mâ Hazar, 18a)

انچه اندر شرع باشد ناپسند

کرد او هر کز مکرد ای هوشمند

Ânçe ender-şer' bâşed nâ-pesend

Gerd-i o hergiz me-gerd ey hûşmend

Ol nesne ki şerî'atda nâ-makbûl olur. Anın çevresine asla ey âkil dolanma. Zîrâ akılı olana şer'-i şerîfde mezmûm olan ef'âlden hazer lâzımdır. *Nâ-pesend* memdûh olmayan nesneye derler, gerd kâf-ı Fârisiyyenin kesriyle taraf, *hergiz* asla ve kat'â yerine isti'mâl ederler. *Me-gerd* nehy-i hâzırdir, dönme demektir. *Hûşmend* âkil ma'nâsınadır. Zîrâ *hûş* akl ve *mend* âdât-ı nisbet olup akla mensûb demek olur. (Mâ Hazar, 20b)

از دوکس پرهیز کن ای هوشیار

تا نینین نکبتی از روزکار

Ez-dü kes perhîz kün ey hûşyâr

Tâ ne-bînî nekbetî ez-rûzgâr

Ey âkil iki nev' kimseden perhîz eyle, tâ ki zamâneden bir musîbet görmeyesin. *Hûşyâr* ayık kimseye derler, *mest* mukâbilidir. Bunda âkıl demek murâd olunur. *Rûzgâr* zamân ve hevâ ve fırsat ma'nâsınadır.

اول از دشمن که او استیزه روست

وانکھی از صحبت نادان دوست

Evvel ez-düşmen ki o istîze rûst

V'ânehî ez-sohbet-i nâdân dost

Evvelâ düşmandan hazer eyle ki o inâd yüzlüdür, ya'ni mu'âniddir. Fi'l-hakîka kişinin düşmanı kendine muvâfakat üzere olmayıp dâ'imâ mu'ânede ve zıddıyyet üzere olur. Andan sonra ahmak dostun mukârenetinden perhîz eyle. Zîrâ âkıl olan düşman ahmak olan düşmandan ehvendir demişler. Ahmak dost sadâkat ve sıyânet edeyim derken bir azîm fezâhat ve kabâhat eylediğini çok müşâhede etmişlerdir. *Mesnevî-i Şerîfde* mestûrdur ki; bir ejderhâ bir ayıyı tutmuş idi. Bir pehlivân görüp ayıyı halâs eyledi, ayı dahi bu bahâdıra bende olup berâber gezer idi. Birgün pehlivân uyku uyur idi. Ayı dahi elleri ile sinekleri kovar idi. Bir sineği üç kere tard edip sinek kalkıp yine yüzüne oturunca ayıya gazab gelip dağdan bir azîm taş getirip sineği öldürmek kasdıyla taşı yüzüne urup helâkine sebep oldu. İşte ahmak dostun dahi hâli buna kıyâs oluna. *V'ânehî* ondan sonra demektir. (Mâ Hazar, 37a)

سبک باران بشور ایند از هر حرف بیمغزی

بفریاد آورد اندک نسیمی نیستانیرا

Sebük-bârân be-şûrâyend ez-her harf-i bî-magzî

Be-feryâd âvered endek nesîmî neysitânî-râ

Aklı hafîf olanlar her bir bî-magz u incir çekirdeğini dolduramaz kelâmdan gavgâ ve nizâ'a gelirler. Ammâ âkîller sabûr u hamûl olmağla sabr u tahammül edip nizâ' u cidâl etmezler.

Na'imâ merhûm târîhinde: “Meşâyih-i tarîkatdan tenk havsala olanlar, *Kâdızâdeliler* ile dâimâ münâza'a ve mu'âraza ederler idi.” buyurmuşlar. Fi'l-vâki' buyurduğu gibi meşâyih-i tarîkâtın kâmilleri ve mâhirleri ne *Kâdızâdelilerin* kelâmını isgâ eder ve ne onlar ile mücâdele eder. Belki kendi hâli ile meşgûl olur.

Yine irsâl-i mesel tarîki ile buyururlar ki: Görmez misin bir ednâ rûzgâr bir neyistânı feryâda getirir? Ama ormanda olan eşcâr-ı azîme olur olmaz rûzgâr ile harekete gelmezler.

Bu beytte akılsızları kamışa ve âkilleri eşcâr-ı kebîrelere teşbîh buyurdular. Keennehu kamışın derûnu, hâlî olmağla akılsız adam gibi olup cüz'î rûzgârdan biri birine dokunurlar. Ammâ eşcâr-ı azîmenin derûnları hâlî olmamağla, akl ile mâl-â-mâl kimseye benzeyip, olur olmaz rûzgâr ile hareket edip biri birine vuruşmazlar. Meğerki rîh-i sarsar ola. (Gencîne-yi Maârif, 5b)

غافلنرا کوش بر او از طبل رحلتست

هر طپیدن قاصدی باشد دل آگاه را

Gâfilân-râ gûş ber-âvâz-ı tabl-ı rihletest

Her tapîden kâsidi bâşed dil-i âgâh-râ

Gâfiller için kulak vakt-i irtihâlde çalınan tablın âvâzı üzerinedir. Zîrâ davul çalınmadıkça yüklerini bağlayıp hâzır olmazlar. Hattâ dense ki “Hâzır olsana!”, “Davul çalınmadı ki hâzır olalım!” diye cevâb verirler. Lâkin âgâh olan gönle, meselâ surre emînin yâhûd kârvân başının dâ'irelerinde olan her bir hareket, bir kalk deyici olur.

Hâsılı âkil olanlara ihtiyârlık ve halkın mevti ve bedeninin emsâli şeyler dâr-ı âhirete âmâde olmasına bâ'is olur. Ammâ gâfiller kendilerinde emâre-i mevti görmedikçe ne tövbe eder ve ne istiğfâr eder ve ne vasiyyet eder, demektir. Tabl-ı rihletden murâd, emâre-i mevtdir.

چون شود دشمن ملایم احتیاط از کف مده

مکرها در پرد باشد اب زیر کاه را

Çün şeved düşmen mülâyim ihtiyât ez-kef me-deh

Mekrhâ der-perde bâşed âb-ı zîr-i kâh-râ

Çünkü düşman-ı şeytân ve düşman-ı nefs-i emmâre mülâyim olur. İhtiyâtı ve kendini kayırmağı elden bırakma ve bunların mülâyemetine mağrûr olma. Evliyâ-yı kirâm nüfûs-ı mutma'inne ashâbı olmuşlar iken ve makâm-ı emne varmışlar iken yine dâimâ korkup ihtiyâtı terk etmediler ve hîn-i sülûkdeki mücâhede ile oldular. Menâkıblarında mestûrdur. Zîrâ saman altındaki suyun hîleleri perde içinde olur.

Suyun mekrinden murâd, boğmasıdır. Bu sûretde çünkü dökülmüş saman görürsün, evvel emirden ihtiyât edip üzerine basma. Belki altı, deryâ-misâl sudur, sonra gark olursun. Bu beytde nefs-i emmâre ve şeytânı saman altındaki mahfî suya ve mekrlerini mahfî olan suyun mazarratına teşbîh eylediler. Ve zâhir düşmanını dahi mülâyim olup dost göründükde yine ihtiyât ile hareket lâzımdır. Zîrâ dostluk yüzünden görünüp belki bir düşmanlık edecektir. Hülâsa-i kelâm zâhir düşmanın ve bânın düşmanın mülâyemetine mağrur olma, demekden ibâretidir ve kâr-ı âkil dahi budur.

عشق مستغنیست از تدبیر عقل حیلہ کر

شیر کی سازد عصای خود دم روباه را

Aşk müstagnîst ez-tedbîr-i akl-ı hîleger

Şîr key sâzed asâ-yı hod düm-i rûbâh-râ

Aşk u muhabbet hîle-ger olan akl-ı ma'âşın kethüdâsı olup iklîm-i bedende tedbîr ü tasarruf eylesinenden müstağnîdir. Binâen aleyh aşk gelince kethüdâ-yı akla izin verir ve akl-ı ma'âş dahi bedende durmaz. Ve böyle olması dahi aşk akl-ı me'âd sâhibi olmağla onu istihdâma tenezzül etmez.

Niteki hâkim âlim olunca nâ'ib istihdâmına tenezzül etmediği gibi mısra'-ı sâniyi irsâl-i mesel olarak buyururlar ki: Görmez misin arslan, tilki kuyruğunu kaçan kendine asâ kılar ve ona i'timâdı kendine lâyük görür? Belki kılmaz ve görmez. Zîrâ arslanın tilkiye ve hîlesine ihtiyâcı yoktur. Çünkü şeci'dir. İhtiyâdda hîleye ihtiyâcı

yokdur. Bu sûretde tilkinin hîlesine kat'â muhtâc değildir. Bunun gibi aşk dahi yiğit ve şeci' olmağla tilki-sıfat akl-ı ma'âşın tedbîr ve tasarrufuna kat'â muhtâc olmaz ve benim sözüm olsun da'vâsını eder ve bu da'vâya şâyestedir. Bu cihetden halkın akl-ı ma'âşını uşşâk-ı İlâhiyyede görmezsin.

Asâ münâsebetiyle tilkinin kuyruğu zikr olunmuşdur; lâkin zikr-i cüz ve irâde-i küll tarîki ile mecmû'-ı tilki murâd olunur.

خود نمایی پرده بر میدارد از بالای جهل

نیست عیبی در نشستن جامه کوتاه را

Hod-nümâyî perde ber mî-dâred ez-bâlâ-yı cehl

Nîst aybî der-nişesten câme-i kûtâh-râ

Kişi kemâlini izhâr cehlinin boyundan perdeyi kaldırır ve cehlini âşikâre eder. Nice kimseler bizde kemâl vardır zannıyla izhâr-ı hüner edip mecâlis ü mehâfilde mashara olduğunu çok görmüşüzdür.

Yine irsâl-i mesel olarak buyururlar ki: Kısa olan libâsın oturmak vaktinde kısalık aybı zâhir olmaz, ammâ o libâs sâhibi kalkmak ile kısalığı ve aybı zâhir olur. Bunun gibi hüneri olmayan, söylemedikçe cehl ü aybı zâhir olmaz idi ve herkes onu, beyt:

هر بیشه کمان مبر که خالیست

شاید که پلنگ خفته باشد¹⁰⁷²

diyerek bir ehl-i kemâl zann eder idi. Lâkin durmaz ve söyler ve rüsvây olur. (Gencîne-yi Maârif, 5b-7b)

¹⁰⁷² Kaplan uyumuş olsa da her ormanı boş zannetme.

4.6.17. AYNA

Tasavvufta ayna, insan-ı kâmilin kalbidir. Tasavvufta “Müminin kalbi Allah’ın aksettiği bir aynadır.” Kalp, Allah’ı hakkıyla anlamının merkezi olarak gösterilir. Kalpteki pası yani kesreti ve Hakk’tan gayri olan mâsivâyı temizlemenin en iyi yollarından birisi zikirdir. Gönül bir ayna ve zikir de onu parlatan alettir. Sevgilinin görünmesi için aynanın zikir parlatıcısıyla parlatılması şarttır.¹⁰⁷³

“Kalbin çok vurgulanan yönlerinden birisi de ondaki düalizmdir. İslâmiyette kalbin; iyilik-kötülük, nur-zulmet, meleklik-şeytanlık, siyahlık-beyazlık, zâhirilik-batınîlik, yumuşaklık-sertlik, imân-küfür, bâsiret-körlük, parlaklık-paslılık vb. açılardan iki farklı yüzünün olduğuna inanılır. Yani kalp iki yüzlü bir aynadır; bir yüzü Hakk’a, diğer yüzü mâsivâyâ bakar. İnsan bu aynanın hangi yüzünü cilalarsa o yüzü parlar, diğer yüzü kararır.”¹⁰⁷⁴

Her şey zıddıyla bilindiği için Vücûd-ı Mutlak’ın zıddı olan adem-i mutlak bir ayna olarak düşünülür. Adem-i mutlak müstakil bir mevcudiyete sahip olmayıp aynada görülen bir hayal gibidir. Aynada akseden eşya bir gölgeden ibarettir. Allah bir an tecelli etmemeyi murad etse bütün mümkinât ve mezâhir ortadan kalkar. Nitekim Allah insanı bir ayna olarak yaratmıştır ve onda zâtının güzelliğini seyreder.¹⁰⁷⁵

Mehmed Murad Nakşibendî dervişlerin başlarını dizlerine koyup, diz aynasından nasıl gayb âlemini izlediğini şöyle anlatır:

میکشد هر لحظه بزم تازه بر روی ما

داغ دارد جام جم را کاسه زانوی ما

Mî-keşed her lahza bezm-i tâzeî ber-rûy-ı mâ

Dâg dâred câm-ı Cem-râ kâse-i zânû-yı mâ

¹⁰⁷³ Yusuf Çetindağ, Ayna Kitabı, Kitabevi, İstanbul 2009, s. 152

¹⁰⁷⁴ Çetindağ, 2009, s. 374.

¹⁰⁷⁵ Pala, “Âyine” mad., 2007, s. 47.

Bizim zânû-yı kadehimiz, bizim yüzümüze her ân bir latîf u tâze meclis kurar. Ve bizim kâse-i zânûmuz *Cemşîd*'in kadehini dâğlar. Ve *Cemşîd*'in câmı bundan cihân-nümâ diye bizim zânû-yı kadehimize hased eder.

Meşhûrdur ki, *Sultân Cem* hükemâya bir câm-ı cihân-nümâ yaptırmış ve ondan bâde-nûş ederken dünyâyı bütün seyrederek imiş. *İskender-i Zülkarneyn* rasad ile hükemâya bir âyîne yaptırıp ve *İskenderiye*'de minâre üzerine vâz' edip ondan cihânı seyrettiği gibi bu ikisi meşhûrdur. Gerçek olsun ve yalan olsun şu'arâ bunları mazmûn u beytde isti'mâl ede gelmişlerdir.

Ma'lûm ola ki *mî-keşed* kelimesinin fâ'ili tahtında zamir *şîndir*. Ve mâ-ba'dindeki *kâse-i zânûya* râci'dir. Zîrâ Fârisî'de merci'-i zamir takaddüm etmek lâzım değildir.

Ve yine ma'lûmdur ki, dervîşler başlarını dizlerine koyup avâlim-i gaybiyyeyi seyrederek. Bu cihetle bu dahi câm-ı cihân olmuş olur. Bu eelden nâzım, zânûsunu kadehe teşbîh etmiş ve *Cem*'in câmını dâğdâr etmiş.

Beytten maksûd kadeh-i zânûmuz var iken dünyânın bezminin bâdesine ihtiyâcımız yoktur, demek ister. Ve bizim kâse-i zânûmuzun bize verdiği neş'e bize yetişir, demegi murâd eder. Fi'l-vâki' ehlullâhın seyr be-zânû ettikleri murâkabe bir şeye kıyâs olunmaz ve onun lezzeti onları cümle lezâiz-i dünyeviyyeden kat' ettiği cümlelerin bildiği kazıyye-yi müsellemedir. (Gencîne-yi Maârif, 25b)

پیوسته لو حهای مغایر بهم درو

چون تختہ بند آینهای بدن نما

Türbe-i şerîfenin derûnunda kabirlerin sandukaları biri birine muttasıl olmuşdur. Endâm âyînelerinin tahtaları pâdişâhların odasında biri birine muttasıl olduğu gibi. İşbu beyitte sandukaları endâm âyînesinin tahta bendine ve tahtında medfûn olan zevât-ı kirâmın bedenlerini nefsi-i endâm âyînesine teşbîh buyurdular. *Peyveste* muttasıl ma'nâsıdır ve yine dâ'im ma'nâsına gelir. *Levhahâdan* murâd, *Hazret-i İmâm*'ın sahn-ı türbesinde medfûn olan evlâd u ahfâdının kabirlerinin

sandukalarıdır. Ve *peyveste* lafzı kesret-i kubûru iş'âr eder. Zîrâ ittisâl kesretde olur. *Mekâbir* alâ gayri'l-kıyâs kabrin cem'idir; şeyhin cem'i meşâyih olduğu gibi. *Tahtabend* endâm âyînesinin zarfına derler. Ve yine *âyîne-i beden-nümâ* endâm âyînesine ta'bîr olunur ki tahta bendin derûnına vaz' ile dîvâra ta'lîk ederler ve bu teşbîh dahi nâzım merhûmun belâgatına mahsûs olan teşbîhlerdendir. *Rahimehullâh*. (Şerh-i Kasâid-i Mevlânâ Şevket, 25)

Sakın gönülleri sâf olan zâtları ta'yîb etme. Zîrâ azîzlerin vücûdu, endâm âyînesidir. Takdîr-i ibâre ki *vücûd-ı azîzân beden nümâst* demektir. Endâm âyînesine her şey aks eder. Senin dahi dahl u ta'nın, sâf zamîrlerin vücûduna aks edip sonra sana infi'âl ederler, hakkında iyi olmaz. (Şerh-i Kasâid-i Mevlânâ Şevket, 9)

دل عارف غبار آلوده کثرت نمی کردد

نیندازد خلل در وحدت ایینه صورتها

Dil-i ârif gubâr-âlûde-i kesret nemî-kerded

Neyendâzed halel der-vahdet-i âyîne sûrethâ

Ârif-i billâh vâsıl-ı ilallâh zâtın kalbi kesret tozuyla âlûde olmaz ve kesretde oturmak sebebiyle âyine gibi kalb-i şerîfi mükedder olmaz ve kasvetle muttasıf olmaz. Zîrâ bu mertebede olan zâtlara halvet ve kesret beraberdir ve bunlar رِجَالٌ لَا تُلْهِهِمْ تِجَارَةٌ وَلَا بَيْعٌ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ¹⁰⁷⁶ nazm-ı kerîmi sırrına mazhârdırlar. Ammâ avâma halvet iyidir. Zîrâ halvetden incilâ-yı kalb ve kesretten kûdûret-i kalb hâsıl olur. Binâberîn meşâyih-i kirâm mürîdleri halvete ve erba'îne korlar ki safvet-i kalb gelsin. Mürîd-i mübtedî *halvet-der-encümen* etmeğe kâdir olmamağla ikisi bir olmaz.

Takdir-i ibâre *dil-i ârif âlûde-i gubâr-ı kesret* demektir. Zarûret-i vezn için muzâfun ileyh olan *gubâr* lafzı kendi muzâfı olan *âlûde* üzerine takaddüm etmişdir.

¹⁰⁷⁶ Allah'ı anmaktan, namazı kılmaktan, zekâtı vermekten alıkoymadığı birtakım adamlar, buralarda sabah akşam O'nu tesbih ederler. Nûr, 37.

Mısrâ'-ı sâni irsâl-i meseldir. Buyururlar ki: “Görmez misin sûretler âyînenin birliğine hâlel ve ziyân etmez.” Her ne kadar âyîneye süver defa'ât-i vâhidede yâhûd defa'âtle aks etse yine âyîne de vahdet derkâr ve âyîneye kesret gelmez. Bunun gibi dil-i ârif-i billâh dahi âyîne gibi olmağla her ne kadar kesret de olsa ve süver-i kesîre kendine mün'akis olsa onun vahdeti gidip ve Hakkı ferâmûş eyleyip ve o kesretle kendine bir kesâfet ârız olmaz ve Hakk ile hak olmaktan kalmaz. *Sûrethâ* kelimesi *neyendâzed* kelimesinin fâ'ilidir. (Gencîne-yi Maârif, 3b)

بدست زنگیان ایینه دادن نیست بینایی

مده ساغر بکف تا میتوانی هوشیاران را

Be-dest-i zengiyân âyîne dâden nîst bînâyî

Me-deh sâgar be-kef tâ mî-tivânî hûşyârân-râ

Zengîlerin eline âyîne vermek basîret ve âkillik değildir. Böyle olunca kâdir olduğun kadar ayıkların eline kadeh verme. Zîrâ kadrini bilmeyip şikest ederler. Ya'ni âşık olmayanların yanında aşk mes'elesini açma ve âşıkların kitâbını okuma, demektir. (Gencîne-yi Maârif, 22a)

در شکست دل ما سعی فلک بیجا نیست

میکند ایینه صاف خجل زنگی را

Der-şikest-i dil-i mâ sa'y-i felek bî-câ nîst

Mî-küned âyîne-i sâf hacel zengî-râ

Bizim kalbimizi kırmakda feleğin sa'yi mahalsiz değildir. Görmez misin sâf âyîne siyâh zengîyi mahcûb eder? Bizim kalbimiz bir sâfi âyîne gibidir ve felek dahi kalbimizin safvetine nisbetle zenci gibidir. Binâberîn kalbimize düşmândır. İster ki şikest olup benim aybımı meydâna çıkarmaya ve izhâr etmeye.

هر كه از رنك دويي اينه را سازد پاك

بيند از چشم غزالان نكه ليلي را

Her ki ez-reng-i düyî âyine-râ sâzed pâk

Bîned ez-çeşm-i gazâlân nigh-i Leylî-râ

Her kimse ki ikiliğin renginden âyîne-i kalbini pâk kılar ve birliğe erer ve makâm-ı vahdeti bulur, öyle zât geyiklerin gözünden *Leylâ*'nın nighini görür. Bu cihetle çeşm-i gazâlân ile *Leylâ*'nın gözü, indinde bir olur. Niteki *Mecnûn* böyle olmağla çeşm-i gazâlân ile eğlenip *Leylâ*'sını aramaz idi. Ya'ni vahdet makâmını bulanlar her şeyden Hakk'ı görürler, demektir. Nitekim ba'zı ârifin: *الله رايت فيه و الا* ¹⁰⁷⁷ شينا رايت ما buyurmuşlardır. (Gencîne-yi Maârif, 15a)

چشم من پوشي از ان رخسار جان پرور چرا

ميکني ايينه را پنهان ز روشنکر چرا

Çeşm-i men pûşî ez-ân ruhsâr-ı cân-perver çerâ

Mî-künî âyîne-râ pinhân zi-rûşenger çerâ

Ey cânân! Benim gözümü cânı besleyici yanağından niçin örtersin? Ya'ni, ruhlarını benden niçin pinhân edersin? Ruhsârını benden setr etmek şuna benzer ki; âyîneyi cilâ vericiden pinhân eylersin. Bu münâsib olmadığı gibi yüzünü ki âyîne gibidir ve benim gözüm ki rûşen-ger gibidir, ondan setr lâyıık değildir. Hem benim cânım intifâ'dan mahrûm olur. Zîrâ ruhun, cân-perverdir. Ve hem senin âyîne-i ruhsârın fâ'idemend olmakdan mahrûm olur ki, benim dîdelerimden musaykal olur idi. (Gencîne-yi Maârif, 29b-30a)

اگر ايينه رويي در نظر مي داشتم صائب

بطوطي مي چشاندم شيوه شيرين مقالي را

¹⁰⁷⁷ Onda Allah'ı görmediğim hiçbir şey görmedim.

Eğer âyîne-rûyî der-nazar mî-dâştem Sâ'ib

Be-tûtî mî-çeşândem şîve-i şîrîn-mekâlî-râ

Bu beyt su'âl-i mukaddere cevâbdır. Keennehu denildi ki: “Ey Sâ'ib, sen tûtî gibi şîrîn-suhan değilsin.” Cevâb verir ki: “Tûtînin karşısında âyînesi vardır. Eğer ben dahi bir âyîne yüzlü dilber ü mahbûb tûtî gibi nazarında ve karşında tutaydım tatlı söylemek ve şîrîn-zebânlık cilvesini tûtîye tatdırır idim.” Ya'ni şîrîn-suhan olmak nice olur, tûtîye gösterir idim. Ammâ ne çâre! Ben söylerken karşımda bir âyîne-rû mahbûbum yokdur. Şâ'ir mahbûbsuz ve dilbersiz bu kadar söyleyebiliyor, ma'zûr ola, demekdir.

Meşhûrdur ki; tûtîye söylemek ta'lîm olunduğu vakitte, tûtînin karşısına bir âyîne vaz' edip verâsına mu'allim oturur imiş ve o âyînenin verâsından söyledikçe tûtî âyîne de kendi aksini görüp onu bir âher tûtî zann edip bu söylüyor, ben de söyleyeyim, diyerek söylemeye başlar imiş. Ve bu vechîle türlü türlü kelimât ta'lîm ederler imiş. Bu beyt bu kıssaya mebnîdir. *Mî-çeşândem* bu makâmda öğretir idim ve haddini bildirir idim, demekten kinâyedir. (Gencîne-yi Maârif, 5a)

نشد از روی تو سیراب نظر ایینه را

شرم رخسار تو خون کرد جگر ایینه را

Ne-şod ez-rûy-ı tü sîr-âb-ı nazar âyîne-râ

Şerm-i ruhsâr-ı tü hûn gerd-i ciger âyîne-râ

Senin yüzüne bakmaktan âyînenin gözü kanmadı. Zîrâ öyle dilbersin ve âyîne yüzüne hayrândır. Ve yine senin yanağının hayâsı ayînenin ciğerini hûn eyledi. Ya'ni âyîne letâfet-i ruhunu gördükde bu dilberlik bende yokdur. Ve benim yanağım böyle hüsn ile muttasıf değildir, diye kemâl-i hasedinden ve hicâbından ciğeri hûn oldu.

Ciğerinin hûn olması cânânın rûhunun aksi cihetiyledir ki âyîneden o humret görünüyor. Kân-ı ciğeri kan olmuş. Ma'lûm ola ki *sîr-âb* suya kanmaya denir. Böyle olunca cânânın vechinde olan hüsn ü melâhati, âba teşbîh etmiş olur.

نیست چون کشتی طوفان زده یکجا آرام

در پریشانہ حسن تو نظر ایینه

Nîst çün keştî-i tûfân-zede yek câ ârâm

Der-perî-hâne-i hüsn-i tü nazar-ı âyîne

Senin hüsnün perîhânesinde âyînenin nazarının bir yerde fırtınasına uğramış gemi gibi karârı yokdur. Bu beytde yine âyînenin rûy-ı cânâna âşık olduğunu beyân eder. Ve yârin hüsnünü dahi insânı lâ-ya'kıl etmekte ve kendinden almakda cinne teşbîh eder. *Perî-hâned*en murâd vech-i yârdır ki dilberin hüsnüne hâne gibidir. Zîrâ hüsn onda mustakârdır.

دست مشاطة تقدیر ز جوهر بستست

بتماشای تو صد جا کمر ایینه را

Dest-i meşşâta-i takdîr zi-cevher bestest

Be-temâşâ-yı tü sad câ kemer-i âyîne-râ

Takdîr-i Bâri meşşâtasının eli yüz yerde âyînenin kemerini ya'ni hilkâtini senin nezâretin için cevherden bağlamışdır. Âyînenin cevherinden murâd kendinin kılıç cevheri gibi olan mevcleridir ki tûlda kuşağa benzer. Bu cihetle kemere teşbîh eyledi ve yine gûyiyâ âyînenin bendi ve kuşağı gibidir. Sanki o cevherler olmasa âyîne kâ'im olmaz idi. İnsânın dahi miyânını imsâk eden kemer olmağla bu cihetle dahi cevheri kemer ile ta'bîr eyledi ve âyîneye böyle cevherden kemerler ve hilkâtine tekellüfler cümlesi yâr nazar edecek olduğundandır. Ve illâ dest-i meşşâta-i takdîr bu tahsîn-i tekellüfünü âyîneye etmez idi.

Beytten garaz yârin ulu olduğunu beyândır. Bu âyîneden murâd pûlâddan masnû' âyîne olur. Zîrâ âyîne-i meşhûrede cevher olamaz, meğerki tekellûf olunup cevher buluna. Lâkin beytin sâbıkındaki âyîneden murâd müteârif olan âyînedir. Ammâ pûlâd âyîne alınsa yine ma'nâ sahîh ve mazmûnlar bulunur.

زره از جوهر خود زیر قبا پوشیدست

بس که ترسیده از ان غمزه نظر ایینه را

Zırh ez-cevher-i hod zîr-i kabâ pûşîdest

Bes ki tersîde ez-ân gamze nazar âyîne-râ

Âyîne kendi cevherinden kaftanının altına zırh giymiştir. Zîrâ âyînenin nazarı o gamze-i cânândan çok havf etmiştir. Âyînenin kaftanından murâd yüzüdür. Ve vechinin tahtında olan cevherler halka gibi eğri ve büğrü olmağla zırha teşbîh etti. Gûyâ âyîne gamze-i cânândan havfindan merd-i zırh-pûş gibidir, demek ister.

دام فولاد سرانجام کند از جوهر

نیست از شوخی عکس تو خبر ایینه را

Dâm-ı fûlâd ser-encâm küned ez-cevher

Nîst ez-şûhî-i aks-i tü haber âyîne-râ

Âyîne kendi cevherinden pûlâddan tuzak hazırlamak ister ve o pûlâd tuzaklar ile yârin aksini sayd edeyim der. Bîçâre âyînenin yârin aksinin güzelliğinden haberi yoktur. Senin aksinde ne mertebe şuhluk vardır onu bilmez. Hîç öyle aks-i şûh sayda gelir mi? Aşk u hayret onu idrâke koymaz. *Ser-encâm* bir işin sonuna ve bir şey hazırlamağa derler. Acem bu vech ile ıstılâh etmiştir.

هر نفس میکسد سلسله جوهر را

کرد دیوانه جمال تو مکر ایینه را

Her nefes mî-keseled silsile-i cevher-râ

Kerd dîvâne cemâl-i tû meger âyîne-râ

Her ân âyîne zincir gibi cevherini kırar. Me'mûldur ki senin cemâlin âyîneyi dîvâne eyledi. Çünkü cünûn kemâl bulur, deli zincirini kırar. Âyînenin dahi cünûnu kemâl buldu. Kendinin silsile-i cevherini şikest eyledi.

کرچه ظاهر بتماشای جهان مشغولست

هست باجوهر خود دام دکر ایینه را

Gerçi zâhir be-temâşâ-yı cihân meşgûlest

Hest bâ-cevher-i hod dâm-ı diğer âyîne-râ

Eğerçi âyîne zâhirde cihânın temâşâsına meşgûldür. Sen zann edersin ki dünyâyı seyredesin. O ise kendi cevheriyle yârin aksini sayd için bir başka dâm kurmaktadır ve kurduğu dâmı bildirmemek ister. Hâsılı âyînenin işi ve gücü yârin saydının mülâhazası ve fikridir.

کرچه ایینه ندارد خطر از اب کهر

بیش ازین رو مده ای پاک کهر ایینه را

Gerçi âyîne ne-dâred hatar ez-âb-ı güher

Bîş ez-în rû me-deh ey pâk-güher âyîne-râ

Eğerçi âyîne gevher suyundan havf u ziyân tutmaz. Her ne kadar böyle ise ve âyîne vechinden müntefî' olursa. Lâkin bundan ziyâde âyîneye yüz verme ve nazar etme ki bî-edeb olmasın. Zîrâ sen pâk gühersin. Şayet ki âyîne bûs u kenâra kalkar, demektir.

خاك دركاسه سركن نظر خودبين را

كه زدرياست فزون موج خطر ايينه را

Hâk der-kâse-i ser kün nazar-ı hod-bîn-râ

Ki zi-deryâst füzûn mevc-i hatâr âyîne-râ

Kendini görücü nazarın başının kâsesine toprak eyle. Ya'ni öldür, demek olur. Zîrâ âyînenin mahûf dalgası, deryânın mahûf dalgasından ziyâdedir. Senin nazar-ı hod-bînini sağ görürse dalgasını tahtına alır ve aldırır. Ammâ sen mukaddem ¹⁰⁷⁸ موتوا قبل ان تموتوا sırrına erersen âyînenin mevc-i hatârından zahmet görmezsin. Zîrâ mevc, mürdeyi üzerinde tutar ve mürdeye hürmet eder.

Bu beytin ma'nâ-yı tasavvufîsi bu olur ki âyîne gibi mücellâ ve musaykal zevât-ı kirâmın yanına varlık ile varma. Belki yokluk ile var ki, onların bereketine ve feyzine nâ'il olasın. Eğer ucb u gurur ile onların yanına varırsan seni tard ederler ve bereketinden mahrûm olursun. Zîrâ ehlullâh kendilerine varlık istemezler demek olur.

رخ متاب از سخن سخت نکویان صائب

پیش این سنک توان کرد سپر ايينه را

Ruh me-tâb ez-suhan-i saht-ı nikûyân Sâ'ib

Pîş-i îñ seng tüvân kerd siper âyîne-râ

İyilerin katı sözünden ey *Sâ'ib*, yüz çevirme ve onu kendine ni'met bil. Bu taşın önünde âyîne-i kalbi siper eylemek mümkündür, hem şikest olmaz. Eğerçi sûreti katıdır; velâkin hakîkatı yumuşaktır. Sen onun saht görüldüğüne bakma demek ister. Üstâdın âzâr u itâbı halkın iltifâtından nef' olduğu mahall-i şübhe değildir. (Gencîne-yi Maârif, 32a-33a)

¹⁰⁷⁸ Ölmeden önce ölünüz.

شکر در نعما و صبر اندر بلا

مید هد آیینۀ دلرا جلا

Şükr der-na'mâ vü sabr ender-belâ

Mî-dehed âyîne-i dil-râ cilâ

Cenâb-ı Hakk'ın verdiği ni'metler mukâbelesinde şükrdür ve dahi kazâ ve belâya sabr gönül âyînesine cilâ verir ve tasfiye-i kalbe sebep olur. Üç sıfatın birisi şükr ve sabırdır. *Mî-dehed* kelimesinin fâ'ili olan şîn sabra râci'dir. (Mâ Hazar, 32b)

Mihnet ve ızdırabdan sâf-dillere halâs olmak yokdur. Elbet sâf-dil olan, pîç u tâba mübtelâ olur. Görmez misin, âyînelerin hâneleri ki âyînenin kendidir. Anın hatt-ı celîsi cevher olur. Murâd burada âyînedir. Kitâbet, celî olan hattâ ta'bîr olunur. Çünkü hânelerin derûnuna hatt-ı celî ile yazı yazmak adet olmağla âyînenin hânesinin dahi hatt-ı celîsi âyînenin cevheri imiş. Hâne, yazıdan halâs bulmadığı gibi âyîne-hâne dahi hatt-ı celîsi makâmında olan cevherinden halâs bulamaz. O cevher dahi pîç u tâba benzer. Âyîne dahi sâf-dil zâta müşâbeheti cihetinden pîç u tâbdan halâs bulmağa imkânı olmadı. Bu temsîl ma'lûmun olduysa bil ki sâf-dil olanlara mihnet ve ızdırâb-ı derûndan halâs-yâb olmağa çâre yokdur. Hemân ey sâf-dil, pîç u tâbına sabr eyle ve refâh u halâs ümîdini kes, buyurmak isterler. (Şerh-i Kasâid-i Mevlânâ Şevket, 5)

4.6.18. ALIN

Tasavvufa göre her şeyin aslı ve ilk yaratılan cevher olan Nûr-ı Muhammedî, ilk önce Hz. Âdem'in alnında belirmiş ve temiz bir soydan Hz. Muhammed'e kadar gelmiştir. Hatta bu nurun Hz. Muhammed'in babası Abdullah'ın alnında daima parladığına dair rivayetler vardır.¹⁰⁷⁹ Yine tasavvuf edebiyatında vahdet (birlik) sembolü olarak kullanılır. Bazı tarîkâtlarda, dervişin sülûk çıkarırken geçirdiği zikir makamlarından birisidir. Sâlik bu makamda, iki kaşı arasındaki nefis-i nâtika

¹⁰⁷⁹ Pala, "Alın" mad., 2007, s. 18.

noktasında ve saçların altına bitiştiği yerde zikir çeker. Bu nefy-i isbat'tan önce gelir.¹⁰⁸⁰

خموشي را چراغ عاريت دراستين دارد

بنور جبهه روشن دار محراب عبادت را

Hamûşî-râ çerâğ-ı âriyet der-âsitîn dâred

Be-nûr-ı cebhe rûşen dâr mihrâb-ı ibâdet-râ

Âriyet olan çerâğı söyünmeği yeninde tutar ve tîz söner. Böyle olunca alın nûruyla ibâdet mihrâbını rûşen eyle, şem' u kandîl ile rûşen etme. Nûr-ı cephe kandîli, çerâğ-ı zâtıdır. Zîrâ ziyâyı yağdan ve mumdan almaz. Hemân nûru kendindedir. İşte böyle râh-ı Hakk'da cepheni münevver edip ve o nûr ile mevzi'-i tâ'ati pür-nûr et. Âvâm-ı nâs gibi mescidi kandîl ile ziyâlandırma, demektir. *Hâmûşîden* murâd, sönmektir. Zîrâ çerâğa nisbet olundukda sükût sönmek demek olur. (Gencîne-yi Maârif, 14a-14b)

4.6.19. ANKÂ

Halk arasında, ismi olup cismi bulunmayan mitolojik bir kuşa verilen isimdir. Misli az bulunan şeyler hakkında da kullanılır. Mutasavvıflar bunu, vücutta taayyünü olmayan, yalnız zihinde suret bulan heyula diye tarif ederler.¹⁰⁸¹ Beyitlerde “sîmurg veya sîreng” adı altında zikredilen ankanın en büyük özelliği olarak Kafdağında yaşaması, yeşil rengi, asla yere konmayışı, avlanmayışı ve ele geçirilmeyişi göze çarpar.¹⁰⁸²

صائب اکرچه بال وپر ما شکسته است

سیمرغ را بچشم نیارد عقاب ما

Sâ'ib egerçi bâl ü per-i mâ şikeste est

¹⁰⁸⁰ Cebecioğlu, “Alın” mad., 2009, s. 21.

¹⁰⁸¹ Cebecioğlu, “Ankâ” mad., 2009, s. 23.

¹⁰⁸² Pala, “Anka” mad., 2007, s. 24.

Sîmurg-râ be-çeşm neyâred ukâb-ı mâ

Ey *Sâ'ib*! Eğerçi bizim kanadımız kırılmışdır; velâkin bizim ukâbımız Ankâyı gözüne getirmez ve onu sayd edeyim diye tenezzül etmez. Beytten murâd, eğerçi fakîriz; velâkin sîr-çeşm olduğumuzdan Ankâ gibi mülûku sayda tenezzül etmeyiz. Ve ra'yyetimiz yokdur, demeği murâd eder. (Gencîne-yi Maârif, 21a)

4.6.20. ÂRİF

Arapça, irfan sahibi anlamındadır. Allah'ı gerçek yönüyle bilen kişi. Âlim gibi bilen manasına gelirse de ondan farklıdır. Âlim, ilmi bir tahsil ve çalışma sonucu elde eder. Ârif ise irfana ilham ve hâl ile ulaşır. Cenab-ı Hakk'ı keşf ve müşâhade yoluyla bilen kişidir. Bu bakımdan ümmî bir insana da ârif denilebilir, ancak âlim denemez. Ârifler için, ehl-i yakîn, ehl-i dîn, velî, kutb ve genel olarak “ârif-i billâh” tâbiri kullanılır.¹⁰⁸³

همچو تر یاقنند دانایان دهر

قاتلنند جمله نادانان چو زهر

Hem-çü tiryâkend dânyân-ı dehr

Kâtilânend cümle nâ-dânân çü zehr

Zamânın âlimleri tiryâk gibidirler. Cümle câhiller zehir gibi öldürücüdürler. Ulemâdan murâd meşâyih-i ârif-i billâhdır. Şol ulemâ ki ehl-i hevâ ve dünyâ-perest u hutâm-ı dünyâ cem'ine mâ'il zamânımızda gördüğümüz gibi anlar değildir. Zîrâ anların mukâreneti tiryâk olmaz ve meclislerine varmakdan bir fâ'ide olmaz. Belki anlar dahi cehle mülhak olmakla mukârenetleri ayn-ı sem olduğuna kat'â şüphe yokdur. *Ne 'üzubillâh Te 'âlâ min kurbihim ve şerrihim.*

Dânâ sıfat-ı müşebbehedir, bilici ma'nâsındır. *Zîrâ* emr-i hâzır âhirine elif gelse sıfat-ı müşebbehe olur. *Dân* emr-i hâzırdır bil demekdir. *Nâ-dân*, câhil derler.

¹⁰⁸³ Cebecioğlu, “Ârif” mad., 2009, s. 23.

Hem-çü tiryâkend mukaddem haber *dânâyân-ı dehr* mu'ahher mübtedâdır. *End* edât-ı haberdır, müfredi *estdir*. Tiryâk kâtı'ü's-semm olmakla meşâyih-i ârifin dahi zehr gibi olan hubb-ı mâsivayı kalbden kat' sebebiyle tiryâka teşbîh buyurdular.

Zeyl-i Uşşâki-zâdede mestûrdur ki *Gafûri Efendi* hazretleri evâ'il-i halinde talebe-i ulûmdan olup mülâzim olmuşdur. Ve mülâzemet kâğıdını kemâl-ı hubbundan her nereye giderler ise berâber götürürler imiş. Bir Cum'a günü sâ'ik-i takdîr *Üsküdârî Aziz Mahmud Hüdâyî* kudde sırrihu's-sâmi hazretlerinin meclis-i şerîflerine sevk edip salat-ı Cum'ayı halef-i Aziz müşârü'l-ileyhde edâ ve meclis-i zikrine hâzır olup ba'de huzûrlarına varıp bir mikdâr oturup Hazret-i Aziz'in hâli kendilerine aks u eser edip ba'de kalkıp bir kayığa binip *Kızkulesi* pişgâhına geldikde âsâr-ı cezbe-i İlâhiyye kendilerde galeyân etmekle na're-zen oldukda mülâzemet kâğıdılarını pâre pâre edip bahre ilkâ ve geri dönüp hizmet-i devletleri şerefiyle müşerref ve ahz-ı dest-i inâbet edip ba'de makâm-ı hilâfete resîde olmuşlar. Ba'de seccâde-nişîn-i dergâh-ı Aziz olup irtihâl-ı dâr-ı bekâ buyurdukda hânkâh-ı sa'âdet civârında vâki' türbe-i şerîfede defn-i ravza-i cinân olmuşlardır. Sûzişli garîb İlâhiyyâtı vardır. *Kaddessallâhu sirrihu'l-'azîz*. (Mâ Hazar, 20a)

هرکه عارف شد خدای خویش را

در فنا بیند بقای خویش را

Her ki ârif şod Hudâ-yı hîş-râ

Der-fenâ bîned bekâ-yı hîş-râ

Her kimse ki kendi Tanrısına ârif oldu, vücûdunun bekâsını fenâda görür. Ya'ni kendi vücûdunu el-ân fânî ve yok görür ve kendini aradan kaldırır. Ve mürîd ancak Allâhu Te'âlâ olduğunu bilir. Hâsıl-ı kelâm,

Görünen Hakk'dır gören Hakk gösteren

Yâ Nizâmoğlu iken görmek neden

beyt-i şerîfini ve dahi,

Âlem esîr-i mest-i meşîyyet değil midir

Âdem zebûn-ı pençe-i kudret değil midir

beytini vird-i zebân eyler. Eğer Allâhu Te'âlâ'ya ma'rifeti olmaz ise "Ben bilirim, ben yaparım, ben kılarım, irâdem elimde değil mi?" diye türrehât ve hezeyân söylemekden hâlî olmaz. İnsân el-ân mahv u fânî olduğuna ¹⁰⁸⁴ "كل شيء هالك الا وجهه" nazm-ı celîli kifâyet eyler. Zîrâ *hâlik* ism-i fâ'ildir ve ism-i fâ'il zamân-ı hâle delâletde hakîkatdir. Böyle olunca ma'nâsı her şey el-ân hâlikdir. Allâhu Te'âlâ'nın zâtı eşyâ içinde müstesnâ demektir. Ve dahi ma'lûm ola ki sûfiyye kaddesallâhu esrârahüm teceddüd-i cevâhiri kâi'llerdir. Eşâ'ire teceddüd-i a'râz kâ'il oldukları gibi. ¹⁰⁸⁵ "وترى الجبال تحسبها جامدة وهي تمر السحاب" âyet-i kerîmesiyle istidlâl ederler. *Mesnevî-i Şerîfde ve Risâle-i Kuşeyrî'de* mestûr ve musarrahdır. Nazar oluna.

هرکه او عارف نباشد زنده نیست

قرب حق را لایق و ارزنده نیست

Her ki o ârif ne-bâşed zinde nîst

Kurb-ı Hak-râ lâyük u erjende nîst

Her kimse ki o ârif-i billâh olmaz, hayât-ı hakîki ile hayy değildir. Belki mürde vü meyyitdir. Cenâb-ı Kibriyâ'nın kurbuna ve velâyetine lâyük u sezâ değildir. Ve bu misillü ma'rifet-i İlâhî ashâbına mevt-i sûrî gelmek ile mürde vü meyyit olmazlar. Zîrâ anların hayâtı hayât-ı ebediyye-i bâkiyyedir. Nitekim Kur'an-ı Kerîm'de Allâhu Te'âlâ "ولا تقولوا لمن يقتل في سبيل الله اموات بل احياء ولكن تشعرون" ¹⁰⁸⁶ ve "ولا تحسبن الذين قتلوا في سبيل الله امواتا بل احياء عند ربهم يرزقون فرحين بما" âyet-i âherîde dahi

¹⁰⁸⁴ Ve Allah ile beraber başka bir ilaha tapma. O'ndan başka ilah yoktur. O'nun yüzünden (zatından) başka her şey helak olucudur. Hüküm O'nundur ve siz O'na döndürüleceksiniz. Kasas, 88.

¹⁰⁸⁵ Dağları görürsün de, donmuş sanırsın; oysa onlar bulutların sürüklenmesi gibi sürüklenirler. Her şeyi sapasağlam ve yerli yerinde yapan Allah'ın sanatı (yapısı)dır (bu). Şüphesiz O, işlediklerinizden haberdârdır.

¹⁰⁸⁶ Ve sakın Allah yolunda öldürülenlere ölümler demeyin; hayır onlar diridirler. Fakat siz bunun şuurunda değilsiniz. Bakara, 154.

”لمن يقبل في سبيل الله“¹⁰⁸⁷ buyurmuşdur. Ashâb-ı ma’rifet “¹⁰⁸⁸ da dâhildir. Belki “¹⁰⁸⁹ لمن يقتل في سبيل الله“ anlardır. Ve hadîs-i şerîfde dahi “المؤمنون لا يموتون بل ينتقلون من دار الفناء إلى دار البقاء”¹⁰⁹⁰ vârid olmuşdur. Hâsıl-ı kelâm evliyâ’ullâh kabr-i şerîflerinde zinde ve sağ olduğu mahall-i şübhe değildir. “اذا تحيرتم في الامور“¹⁰⁹¹ hadîs-i şerîfi bu müdde’âya delâlet eder. Mevzû’dur diyen ulemâ-ı gâfilinin hezeyânına iltifât eyleme. Nitekim ba’zı ârifîn buyurmuşdur:

İki âlemde tasarruf ehlidir rûh-ı velî

Deme kim bu mürdedir bundan nice dermân ola

Rûhî şemşîr-i Hudâ’dır ten gılâf olmuş ana

Dahi a’lâ kâr eder bir tîg kim uryân ola

Şakâyık-ı Nu’mâniyye’de mestûrdur ki *Ebu’l-Feth Sultân Muhammed Hân Câmi’-i şerîfi* civârında defn-i ravza-i cinân olan ser-levha-i tarîk-i *Nakşibendî Cenâb-ı Hazret-i Seyyîd Ahmedü’n-Neccârî kuddise sırrıhu* efendimiz irtihâl-i dâr-ı bekâ buyurdıklarında halifeleri *Mahmud Çelebi* hazretleri gasl buyurur iken mübarek gözlerin açıp *Mahmud Çelebi*’ye tebessüm buyurmuşlar ve yine kefen ile vech-i mübârekleri pûşîde kılınır iken yine gözlerini açıp tebessüm buyurmuşlar. Ve yine kefen ile vech-i mübarekleri pûşîde kılınır iken, yine gözlerin açıp tebessüm buyurmuşlar. Ba’de edâ’ü’s-salat defn için kabr-i şerîflerine vaz’ olununca arkası üzere iken kendilerini kibleye yönlenmeğe bizzât kendi kendine cesed-i şerîfleri hareket edip kibleye müteveccih olduğunu kabr-i şerîfde hâzır olan yârân u huffâz re’yü’l-’ayn müşâhede edip herkes mütahayyir ve ba’zılar sayha edip düşdüler, kaddesallâhu sırrahu’l-’azîz. Ey azîz insâf eyle, böyle ölü olur mu ve sen böyle meyyit gördün mü? *Erjende* hemzenin fethi ve rânın sükûnu ve râ-yı Acemiyye’nin fethiyle lâyık ve seza-vâr ma’nâsınadır. (Mâ Hazar, 23b-24a)

¹⁰⁸⁷ Allah yolunda öldürülenleri sakın ölümler’ saymayın. Hayır, onlar, Rableri katında diridirler, rızıklandırılmaktadırlar. Âl-i İmrân, 169.

¹⁰⁸⁸ Kim Allah yolunu kabul ediyor?

¹⁰⁸⁹ Allah yolunda öldürülenler için.

¹⁰⁹⁰ Müminler ölmemiştir, belki onlar fena evinden beka evine intikal etmişlerdir.

¹⁰⁹¹ İşlerinizde şaşırduğumuz zaman ölümlerden yardım isteyiniz.

بنای کعبه و بیت الصنم کردند بیکاران

کل و خشتی که برجا مانده بود از کعبه دلها

Binâ-yı Ka 'be vü beytü 's-sanem kerdend bî-kârân

Gil u hıştî ki ber-câ mânde bûd ez-Ka 'be-i dilhâ

Mısrâ'-ı sâînînin mazmûnu ki gönüller *Ka 'be'*'sinden *gil ü hışt* bakiyye kalmış idi. *Ka 'be'*-yi sûriyye ondan yapıldı demektir. Bu ma'nâ hakîkati üzerine mahmûl olmayıp belki *Ka 'be'*-i dil, *Ka 'be'*-i sûriyyeden eşref ve asıldır. Ve *Ka 'be'*-i sûriyye kadrde ve şerefde ondan dûn ve onun fer'i makâmındadır demekden kinâye ve ibâretidir.

Ve dahi ma'lûm kabîlindedir ki *Ka 'be'*-i sûriyyeden eşref olan *Ka 'be'*-i dilden murâd vâris-i sırr-ı Muhammedî ve halîfe-i Cenâb-ı İzîdî olan ârif-i billâh vâsıl ilallâh olan kutb-ı vaktin kalbidir. Zîrâ *Ka 'be'*-i sûriyye avâm-ı nâsın kalbinden belki zâhidlerin kalbinden belki nice âşıkların kalbinden eşref ve a'lâ olduğunda kat'a şübhe yoktur. Ve *Ka 'be'*'nin celâdet ü kadri cümleye ma'lûm ve bedîhîdir. Zîrâ kible-i salâtdır ve ziyâreti farz-ı ayndır. Ağniyâya mezheb-i *Hanefiyye*'de ve mezheb-i *Mâlîkî*'de bedeni sahîh olanlara. Ve dahi çok *Ka 'be'*-i dil sahibi evliyâullâh ziyâretine gelmişlerdir ve yine Kurân-ı Kerim'de: *وَالرُّكَّعِ وَالْعَاكِفِينَ لِلطَّائِفِينَ بَيْتِي طَهْرًا أَنْ*: ¹⁰⁹² *السُّجُودِ* nazm-ı celîlînde *Ka 'be'*'yi zât-ı ecell ü a'lâsına muzâf kılmıştır. Ve yine *Ka 'be'*'nin direk gibi semâ ile arzın beynine vâsıl nûru vardır ki; ehlullâh onu dîde-i kalb ile müşâhede ederler. Ve yine *Ka 'be'*'ye tecellî-i İlâhî vardır ki nice âşıklara olmamıştır ve dahi ashâb-ı *Fîl* sût'-i kâsd ile muzmahill oldukları *Sûre-i Fil*'de beyân olunmuştur. Ammâ avâm-ı nâsa sût'-i kâsd ile bir şey olduğu dahi bedîhîdir. (Gencîne-yi Maârif, 3a)

دل عارف غبار آلوده کثرت نمی کردد

نیندازد خلل در وحدت ایینه صورتها

¹⁰⁹² (İbrâhim ile İsmâil'e de şöyle emretmiştir.) Evimi (*Ka 'be'*'yi) tavaf edenlere orada ibâdet kastıyla oturanlara, rûkû ve secde eden namaz kılıcılara tertemiz tutun. Bakara, 125.

Dil-i ârif gubâr-âlûde-i kesret nemî-kerded

Neyendâzed halel der-vahdet-i âyîne sûrethâ

Ârif-i billâh vâsıl-ı ilallâh zâtın kalbi kesret tozuyla âlûde olmaz ve kesretde oturmak sebebiyle âyine gibi kalb-i şerîfî mükedder olmaz ve kasvetle muttasıf olmaz. Zîrâ bu mertebede olan zâtlara halvet ve kesret beraberdir ve bunlar رَجَالٌ لَا تَلْهِيهِمْ تِجَارَةٌ وَلَا بَيْعٌ عَن ذِكْرِ اللَّهِ¹⁰⁹³ nazm-ı kerîmi sırrına mazhârdırlar. Ammâ avâma halvet iyidir. Zîrâ halvetden incilâ-yı kalb ve kesretten küdüret-i kalb hâsıl olur. Binâberîn meşâyih-i kirâm mürîdleri halvete ve erba'îne korlar ki safvet-i kalb gelsin. Mürîd-i mübtedî *halvet-der-encümen* etmeğe kâdir olmamağla ikisi bir olmaz.

Takdir-i ibâre *dil-i ârif âlûde-i gubâr-ı kesret* demektir. Zarûret-i vezn için muzâfun ileyh olan *gubâr* lafzı kendi muzâfı olan *âlûde* üzerine takaddüm etmiştir.

Mısrâ'-ı sâni irsâl-i meseldir. Buyururlar ki: “Görmez misin sûretler âyînenin birliğine hâlel ve ziyân etmez.” Her ne kadar âyîneye süver defa'ât-i vâhidede yâhûd defa'âtle aks etse yine âyîne vâhdet derkâr ve âyîneye kesret gelmez. Bunun gibi dil-i ârif-i billâh dahi âyîne gibi olmağla her ne kadar kesret de olsa ve süver-i kesîre kendine mün'akis olsa onun vahdeti gidip ve Hakkı ferâmûş eyleyip ve o kesretle kendine bir kesâfet ârız olmaz ve Hakk ile hak olmakdan kalmaz. *Sûrethâ* kelimesi *neyendâzed* kelimesinin fâ'ilidir. (Gencîne-yi Maârif, 3b)

اکر از حسن عالمکیر او زاهد شدي واقف

پرستیدي بجای کعبه هر سنک نشانی را

Eğër ez-hüsn-i âlem-gîr-i o zâhid şodî vâkıf

Perestîdî be-cây-ı Ka'be her seng-i nişânî-râ

Eğër yârin cihânı tutucu hüsn ü cemâlinden zâhid vâkıf olaydı ve her nesne vücûd-ı Bârî'nin zilli ü sâyesi olduğunu bileydi ve esrâr-ı vâhdet-i vücûda ârifler gibi

¹⁰⁹³ Allah'ı anmaktan, namazı kılmaktan, zekâtı vermekten alıkoymadığı birtakım adamlar, buralarda sabah akşam O'nu tesbih ederler. Nûr, 37.

âgâh olaydı *Ka'be-i Mükerre* yerine her bir seng-i nişâna tapar idi. Ve zâhid her seng-i nişânı *Ka'be*'den fark u temyîz etmez idi ve *Ka'be* bilir idi. Velâkin zâhid yârin âlem-gîr olan hüsnünden vâkîf olmamağla fakat *Beytullâh*'ı *Ka'be* bilip onu tavâf eyledi. Ve ta'zîm ve hürmeti *Ka'be*'ye etdi ve kıble fakat onu bildi. فَأَيْنَمَا تُولُوا فَتَنَّمْ وَجْهَهُ اللَّهُ¹⁰⁹⁴ nazm-ı celfî sîrından âgâh olamadı.

Ârifler *Ka'be* içindeki musallâ gibidir. Her cânibe ki teveccüh eder. Namâzı dürüst olur. Zîrâ ona her taraf *Ka'be*'dir. Lâkin avâm *Ka'be* hâricindeki musallâ gibi olmağla ona *Ka'be*'ye teveccüh lâzımdır. Zîrâ “*sümme vechullâh*” sırrına ermemişlerdir.

Mesel: Deryâda balıklar su ararlar imiş ve bulamazlar imiş. Bir eski ârif balık var imiş. Ona suyu sormuşlar. Cevâbında demiş ki: “Sudan hâlî yer var mı?” Ve ba'zı ârifler dahi buyurmuşdur. Mısra':

¹⁰⁹⁵ نه مكاني ز تو خالي نه تو در هيچ مكاني

Meydân-ı inkâr ve inâdın ser-bülendi ve suhtelerin peygamber-i ercümendi, *Ber-gûy* dedikleri *Yâdigâr-ı Tarîkat* nâm kitâbında bu kelâm küfürdür demiş. Çünkü küfr ü imân nedir biçâre bilmez idi. (Gencîne-yi Maârif, 5a)

دلم زبیم حزان مي طبد خوشا كل رعنا

که در بهار پس سر نمود فصل خزانرا

Dilem zi-bîm-i hazân mî-tabed hoşâ gül-i ra'nâ

Ki der-bahâr pes-i ser nümûd fasl-ı hazân-râ

Gönlüm hazân korkusundan muztarib olur ve tab'ım aslâ hazânı istemez. Hazândan murâd, nefse girye olan nesnelerdir. Mevt gibi ve gam u zem u fakr ve bunların emsâli şeylerdir ve bahârdan murâd, müştehiyât-ı nefsi emmâredir.

¹⁰⁹⁴ Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü işte oradadır. Bakara, 115.

¹⁰⁹⁵ Hiçbir mekân senden münezzehtir, sen hiçbir mekânda da değilsin.

Gül-i ra'nâ ne güzeldir; zîrâ mevsim-i bahârda başının ensesinde hazân faslını gösterdi. Ya'ni hazân ile bahârı bir etdi, demektir. Zîrâ pes-i serde göstermeğe birleştirmek lâzım gelir. *Hoşâ* edat-ı tahsîndir. *Gül-i ra'nâ* şol gülün ismidir ki yaprağının iç cânibi kırmızı ve taşra cânibi sarı gibi olur. Yâhûd hazândan murâd, ancak mevt olup ve bahârdan murâd, bu sûretde hayât olmağla eyyâm-ı hayâtında mevtini gösterdi ve موتوا قبل ان تموتوا¹⁰⁹⁶ sırrına erdi ve mevtten aslâ havf etmez oldu, demek olur. Bu makâmda gül-i ra'nâdan murâd, ârif-i billâh olan zâtlardır ki onlar bahâr ve hazânı bir etmişlerdir ve hem de موتوا قبل ان تموتوا¹⁰⁹⁷ sırrına ermişlerdir. (Gencîne-yi Maârif, 10b-11a)

صائب نظر سياه نسازد بهر كتاب

فهميده است هر كه زبان اشاره ها

Sâ'ib nazar siyâh ne-sâzed be-her kitâb

Fehmîde est her ki zebân-ı işârehâ

Her kitâb ile *Sâ'ib* nazarını siyâh eylemez; ya'ni kitâba bakmaz. Her şol kimse ki işâret dilini kalbinden anlamışdır ve ilm-i bâtından nasîb almışdır. Belki âriflerin kitâbı kalbleridir, ona bakarlar ve dersi kitâb-ı kalbden alırlar. Görmez misin *Fütuhât-ı Mekkiyye*'nin ve *Mesnevî-i Şerîf*'in me'hazları yokdur? Ve onlarda olan mesâ'il kütüb-i sâ'irede mevcûd değildir. (Gencîne-yi Maârif, 13a)

صائب دل فسرده خود پيش سك فكن

با خود بزير خاك مبر اين وبال را

Sâ'ib dil-i füsürde-i hod piş-i seg fiken

Bâ-hod be-zîr-i hâk me-bör in vebâl-râ

¹⁰⁹⁶ Ölmeden önce ölünüz.

¹⁰⁹⁷ Ölmeden önce ölünüz.

Ey *Sâ'ib*! Kendi donmuş ve kasvet sâhibi kalbini kelbin önüne at, berâber mezâra bu ayn-ı günâh u vizr olan kalbini iletme; zîrâ buna gönül denmez. Gönül odur ki Cenâb-ı Kibriyâ'ya ârif ola ve O'nu bile. Niteki *Hazret-i Mısrî kuddise sırruhu* buyurur. Beyt:

Gönül midür ol kim içi vesvâs ile dolmuş

Kibr ile hased 'askerini her yanına almış

(Gencîne-yi Maârif, 13b)

يك طفل شوه نيست درين كشور حراب

ديوانكي بجاي دكر مييريم ما

Yek tıfl-ı şûh nîst der-în kişver-i harâb

Dîvânegî be-cây-ı diger mî-börîm mâ

Bir dilber-i mahbûb bu harâb dünyâ kişverinde yoktur. Böyle olunca dîvâneliği bir gayri yere biz iletelim. Ya'ni dünyâda bir mürşîd-i kâmil kalmamıştır.

Aşk u muhabbete sa'yden fâriğ olalım, demektir. Yâhûd kişverden murâd nâzımın kendi şehri murâddır. Buna göre ma'nâ bu beldede bir ârif-i billâh yoktur. Gayri beldeye gidip onda seyr ü sülûk edelim demek olur.

Tıfl-ı şûhdan murâd insân-ı kâmildir. *Dîvânegîden* murâd aşkıdır. Etfâl mecânine musallat olmağla letâfet ve cinâs-ı şî'ri hâsıl olsun için bu unvân ile ta'bîr buyurdular. Etfâl her ne kadar mecânine seng-endâzlık ve harf-endâzlık ederler ise, bi-hikmetillâh her ne kadar zâhirde deliler gazaba gelip infî'âl ederlerse derûndan mahzûz olurlar.

Semtimizde *Çobanoğlu Deli Hüseyin Ağa* nâmında bir meczûb var idi. Her gün hânesinden çıktıkda bir hayli etfâl verâsında olarak kahve dükkânına gider idi. Bir gün etfâl bi'l-ittifâk kendine harf-endâzlık etmediler. Çarşıda bir hayli gezip

gördü ki kimseler kendine zebân-dırâzlık etmez. Hemân sabrı çâk olup: “Kâfir piçler bana niçin takılmıyorsunuz?” diyerek etfâlin kendine seng-endâz olmasına ve ezâsına tâlib oldu. (Gencîne-yi Maârif, 26b)

Görmez misin âriflerin ve sülâhânın aslâ dünyâ için âhları ve te’essüfleri yokdur? Dâimâ kalb-i şerîfleri münbasıtdır. Ammâ ehl-i dünyâ bütün gün âh etmekden hâlî olamazlar, hatta bâde-nûş olur ki bir mikdâr gam gide ve ferâh bula, yine olmaz belki derdi artar. (Gencîne-yi Maârif, 30b)

اهل دنيا را چو ديو اريادش

لقمهاي چرب و شيرين بايدش

Ehl-i dünyâ-râ çü dîv ârâyedeş

Lokmahâ-yı cürb ü şîrîn bâyedeş

Erbâb-ı dünyâyâ şeytân çünkü o dünyâyı tezyîn eyler ve gözüne güzel gösterir. Yağlı ve şirin lokmalar ana lâzım olur. Ya’ni et’îme-i nefîsden yeyim da’iyesine düşürür, amâ âriflerin gözüne dünyâyı tahsîn edemediğinden mat’ûmât-ı nefîsenin ekline mukayyed edemez. *Ârâyed* zînetler ve *cürb* yağlı ve *şîrîn* tatlı ve *bâyed* lâzımdır ma’nâsınadır. (Mâ Hazar, 10b)

عارف آن باشد که کردد حق شناس

هرکه عارف نیست نبود جنس ناس

Ârif ân bâşed ki kereded Hak-şinâs

Her ki ârif nîst ne-b(ü)ved cins-i nâs

Ârif-i billâh o kimse olur ki Hakk’ı anlayıcı olur. Ve Allâhu Te’âlâ hazretlerini cümle-i avâm gibi bilmekten beri olur. Her kimse ki ârif-i billâh değildir, insân cinsi olmaz. Belki hayvân cinsi olur. Hazret-i Hakk’a irfân olmayınca havâs-ı sâ’irede hayvân müşterek olduğundan hayvân cinsi olmak lâzım gelir.

İnsânın hayvândan imtiyâzı ehl-i mantika göre nutk ise ehlullâh indinde *mâ bihi'l-imtiyâz* ma'rifetu'llâhdır. *Kereded bâşed* ile murâdifdir, *Hak-şinâs* vasf-ı terkîbî olmak üzere Hakk Te'âlâ hazretlerini anlayıcı demektir.

هست عارف را بدل مهر و وفا

کار عارف جمله باشد باصفا

Hest ârif-râ bedel mihr ü vefâ

Kâr-ı ârif cümle bâşed bâ-safâ

Ârif-i billâh ve âgâh olan zâtın kalbinde muhabbetullâh ve ezelde olan ahd u mîsâka vefâ vardır. Ârifin işi bütün safvet ile olur. Zîrâ her ne işler ise hâlisen livechillâh eder ve amelinde riyâ olmaz. Böyle olunca işi safvet u hulûs ile olmuş olur. *Bedel* lafzında olan bâ zarfiyet içindir. *Gülistânda ve be-şükr endereş*deki bâ gibi. Mihr *mîmin* kesri ve hânın sükûnuyla muhabbet ki lisân-ı Türkî'de sevgi ta'bîr olunur. Nitekim *Lügât-ı Şâhîdî*'de gelmiştir: Mihr güneş dahi bil mihr u mehârı sevgi ve burunduruk, deveci şütürbân.

هر که او را معرفت بخشد خدای

غیر حق را در دل او نیست جای

Her ki o-râ ma'rifet bahşed Hudây

Gayr-i Hak-râ der-dil-i o nîst cây

Her kimse ki ana *Vâhib-i lem yezel* irfân bağışlar, Mevlâ-yı Müte'âlin gayrinin anın gönlünde yeri yokdur. Zîrâ ârifin indinde Hakk'dan gayri kimse olmaz. Var olan ancak Allâhu Te'âlâ'dır. Mâsivâullâh çeşminde muzmahil u lâ-şeydir. *Bahşed* fi'l-i muzâri'dir, bağışlar demektir. Fi'l-i mazisi *bahşîd* ve masdarı *bahşîden* ve ism-i fâ'ili *bahşende* ve emr-i hâzır *bahş* gelir. *Hudây* hânın fethiyle esmâ-yı İlâhiyyedendir. Gâhîce âhirinden yâsı hazf olunur. *Cây* mekân ma'nâsınadır. Bunun

dahi ba'zen yâsı mahzûf olur. Zîrâ kelimenin âhirinde yâ olsa yânın mâ-kabli elif olsa yâyı isbât ve hazf câ'izdir. Meselâ *gedây ve gedâ* gibi.

نزد عارف نیست دنیا را قدر

بلکه بر خود نیستش هرگز نظر

Nezd-i ârif nîst dūnyâ-râ kadir

Belki ber-hod nîsteş hergiz nazar

Ârifin indinde dūnyânın şeref ü i'tibârı yokdur. Belki kendi üzerine aslâ ârifin nazar u iltifâtı yokdur. Nitekim dūnyânın şeref ü kadri olmadığına “لو كانت الدنيا لو كانت الدنيا جيفة” hadîs-i şerîfi ve dahi ¹⁰⁹⁸ “تعدل عندالله تعالی جناحبعوضة ما سقي منها كافرأ شربة ماء” hadîs-i şerîfi ve dahi ¹⁰⁹⁹ “وطالبها كلاب ما الدنيا” hadîs-i şerîfi ve dahi ¹¹⁰⁰ “الدنيا ملعونة” hadîs-i şerîfi kifâyet eder. *Nezd* nûnun fethi ve zânın sūkûnuyla ind ma'nâsnadır ki Türkçe'de kâfın kesriyle kat ta'bîr olunur ve kadr ü şerefe derler.

معرفت فانی شدن در وی بود

هرکه فانی نیست عارف کی بود

Ma'rifet fânî şoden der-vey büved

Her ki fânî nîst ârif key büved

Cenâb-ı Hazret-i Şeyh kuddise sırrıhu ma'rifetu'llâhı ta'rîfe ve hakîkat-ı irfân ne idüğünü beyâna şürû' edip buyururlar. Asıl ma'rifet Cenâb-ı Hakk'da fâni olmak olur. Hakk'da fâni olmak kendini aradan kaldırmaktır ve her şeyi Hakk'a vermektir. Ve bir şeyi bir kimseden bilmeyip ve eşyaya dahi te'sîr vermemektir. Beyt:

¹⁰⁹⁸ Eğer dünya Allah nazarında sivrisineğin kanadı kadar bir değer taşıyaydı tek bir kâfire ondan bir yudum su içirmezdi.

¹⁰⁹⁹ Dünya leş ve talipleri de köpeklerdir. El-Aclunî, Keşfu'l-Hafâ, c. I, s. 492; Kenzü'l-Ummal, 8564.

¹¹⁰⁰ Dünya melanettir.

¹¹⁰¹ Yâ Resûlallah dünya nedir?

¹¹⁰² Dedi: “Uyku gibidir.”

Okur bu mısra'ı ehl-i harâbât

Ki ¹¹⁰³“التوحيد السقاط الاضافات“

¹¹⁰⁴“الاشياء ما شمت رايحة الوجود“ Hulâsa-i mekâl *Lâ mevcûda illâllâh* ve dahi sırrına ırmekdir. Kutb-ı Rabbânî mazhar-ı esrâr-ı Samadânî *Cenâb-ı Şeyh Seyyid Aziz Mahmud Hüdâyî kuddise sırrıhu's-sâmî, El-Cem' Ve't-Tefrîk* nâm risâle-i manzûmelerinde buyururlar ki: Bir gün *Ebû Yezîd-i Bistâmî kuddise sırrıhu* hazretleri hasta olup buyurdular ki: Hakk'a yarar bir amelim yokdur illâ tevhîdim vardır. Huzzâr-ı meclisden ba'zılar Aziz-i müşârün ileyhe evâsıt-ı hâli ise terbiye olarak, eğer intihâ-yı hâli ise küstâhlık olarak dediler ki sen bir gün süd dedin ve benim yüreğimi süd ağrıtdı dedin ağrıyı süde verip Hakk'a virmedin. Sen böyle olunca sende nice tevhîd olur. Zîrâ tevhid-i hakîkî her şeyi Hakk'a vermektir.

Mısra-i sâânînin ma'nâsı: Her kimse ki fenâ fi'llâh değildir. Kaçan ârif-i billâh olur, olmaz demektir. Bu irfân bâlâda beyân olunduğu gibi ancak mürşid-i kâmil vasıtasıyla sülûka tevakkuf eder. Ulûm-ı zâhire ile olmayacağı iclâ-yı bedîhiyyâtıdır. *Vey* vavın fethiyle zamîrdir, Cenâb-ı Hakk'a râci'dir.

عارف از دنيا و عقبي فارغست

زا نچه باشد غير مولی فارغست

'Ârif ez-dünyâ vü ukbâ fârigest

Z'ânçe bâşed gayr-i Mevlâ fârigest

Hakîkat-i ma'rifeti beyândan sonra ârifinin hâlini beyâna şürû' edip buyururlar ki ârif-i bi'llâh olan kimse dünyâdan ve âhiretten geçicidir. Ol nesneden ki o eşyâ Mevlâ-yı Müte'âlin gayridir. O şeyden fârigdir. Zîrâ ârifin matmah-ı nazarı Allâhdır ve rızâullâhdır. Cemî' ashâb-ı ma'rifet ¹¹⁰⁵“انت مقصودي ورضاك مطلوبي“ buyurmuşlardır ve dahi insân dünyâ ve âhiretten geçmedikçe ârif olmaz. İkisi de

¹¹⁰³ Tevhid bütün izâfelerden sıyrılmaktır.

¹¹⁰⁴ Varlık birgün yok olacaktır. Bugün var, yarın yok.

¹¹⁰⁵ Benim maksadım sensin ve isteğim rızanı kazanmaktır.

âriife haramdır. Nitekim hadîs-i şerîfde “الدنيا حرام علي اهل الاخرة حرام علي اهل الدنيا وهما”¹¹⁰⁶ vârid olmuştur. Ve etdikleri tâ’ât u ibâdet ancak Allâhu Te’âlâ hazretlerine ibâdete ehl u müstehak bilip ve Cenâb-ı Hakk’a kemâl-i şevklerinden ve ubûdiyet-i İlâhiyeden lezzet aldıklarıdır. Ma’den ve menba’-ı ulûm-ı zâhire ve bâtine olan *Hazret-i İmâm Alî kerrema’llâhu vecheh ve radiyallâhu te’âlâ anh* efendimiz “والله ما عبدتك خوفا من نارك وطمعا لجنتك بل وحدثك اهل للعبادة فعبدتك”¹¹⁰⁷ buyurmuşlardır. Ve dahi İznikî Eşref-zâde rızku’llâhu’l hüsne ve ziyâde

Her ne kim işledim ise bî-garaz işlemişim

Bendeyim tâcir değilim ben ticâret etmezem

buyurmuşlardır. Ve dahi Seyyid Nizâm-zâde Seyfu’llâh aleyhi tecelliyâtı’l-ilâh:

Zâhidlere ver cenneti

Müştâkıdır anlar katı

Ben isterem sen hazreti

Ayırma aşkıdan beni

Âhım göğe olsun direk

Sen ol hemân gönlümde tek

Ne o gerek ne bu gerek

Ayırma aşkıdan beni

¹¹⁰⁶ Dünya, ahiret ehline haramdır, ahiret de dünya ehline (dünyayı hedef edinene haramdır). Dünya ve ahiret ise ehlullâha haramdır.

¹¹⁰⁷ Allah’tan korktuğum için, cennet ve cehennemi için ibadet etmem. İbadeti sadece senin için yaparım.

Seyyid Nizâmî oğlunun

Maksûdudur didâr anın

Dûr etme vaslından senin

Ayırma aşkından beni

buyurmuşlardır. Ve nite *Eşref-zâde kuddise sırrıhu* bir nutkunda:

Ben fârig-i dü cihânem

İşbu gavgâ neme gerek

buyurmuşlardır. Hülâsa-ı kelâm dünyâdan geçene zâhid derler. Dünyâdan ve ukbâdan geçene ârif derler. Ve dahi ma'lûm ola ki kurrâ-i seb'adan *Hamza ve Kesâi* zât-ı yâ olan kelimeyi nice imâle ederler ise ibâre-i Fârisîde vâki' olan dünyâ vü ukbâ ve Mevlâ gibi olan kelimeleri feth ile ve imâle ile okumak câ'izdir. Nitekim temennâ ve tereccâ gibi olan kelimeleri feth u imâle ile okumak câ'iz olduğu gibi *bâşed* kelimesinin fâ'ili tahtında şîn zamîri *ânçeye râci'*dir.

همت عارف لقای حق بود

زانکه از خود فاقی مطلق بود

Himmet-i ârif likâ-yı Hak büved

Z'ân ki ez-hod fâni-i mutlak büved

Ârifin kasdı Allâhu Te'âlâ'ya mülâkat u vuslatdır. Andan için ki kendiden fânî-i mutlakdır. *Büved* bunda *est ya'ni -dir* ma'nâsınadır. Ve himmet kasda derler, masdardır. Ba'zı ârifin “زان روی دل عاشق از عرش فزون باشد”¹¹⁰⁸ buyurmuşlardır. Ba'zı nüshada likâ' yerine bekâ vâki' olmuşdur. Ma'nâsı ârifin himmeti bekâ billâhdır,

¹¹⁰⁸ Ondandır ki aşğın gönlünün yüzü arştan yücedir.

demekdir. Bu nüshâ fânî-i mutlaka ensebdir. Zîrâ fenâ fillâhdan sonra bekâ billâh olur. Ya'ni sıfât bekâ-yı İlâhiyye ile muttasıf olur. Mevt-i sûrî gelmek ile olmaz. Hayât ebediyye-i bâkiye ile mevsûfdur. *Eşref-i Rûmî* hazretleri *kuddise sırrıhu* buyurmuşdur:

Ben Eşrefoğlu Rûmîyem

Ben bâkîyem kadîmem

Ben ol murg-ı lâhûtîyem

Ârz u semâ neme gerek

Fânî-i mutlak bütün bütün aradan kendini kaldırmaktan ibâretidir. Ve yine *Âşık Yûnus Hazretleri*:

Cemâlin gören âşıklar ebedi ölmez Allâh'ım

buyurmuşlardır. Mukaddem yazılacaktır *Eşref-i Rûmîye*. Temme bâb-ı ma'rifetu'llâhu te'âlâ. (Mâ Hazar, 24a-24b)

اعتماد چون همه بر حق بود

آن دمت تفرید جان مطلق بود

İ'timâd çün heme ber-Hak büved

Ân demet tefrîd cân-ı mutlak büved

Senin i'timâdın çünkü Hakk üzerine olur, ol dem senin cânına mutlakâ tefrîd olur, ya'ni mevcûdât-dan kat'-ı ümîd eyler isen ve Cenâb-ı Hakk'a i'timâd ve tevekkül eder isen o zamân senin cânın tefrîd sâhibi olmuş olur. Menkûldur ki *Hazret-i İbrâhîm aleyhisselâmı Nemrûd* nâra ilkâ etdiği zamân mancınık sebebiyle ber-hevâ olunca *Cibrîl-i Emîn aleyhisselâm* ol hâlde gelip ¹¹⁰⁹ "الك حاجة" buyurunca

¹¹⁰⁹ Ne istersin?

“علمه بحالي حسي”¹¹¹¹ buyurdular. Ba’de Rabbinden iste buyurunca “اما اليك فلا”¹¹¹⁰ buyurmuşlardır. Binâ’en aleyh bazı ârifin işbu esere şurû’ birle terk-i du’â buyurdular. Kezâ fi’l-Mesnevî li-Mevlânâ Celâleddîni’r-Rûmî kuddise sırruhu. (Mâ Hazar, 35a)

اي پسر خود را بدرویشان شمار

تانکه دارت ترا پروردگار

Ey püser hod-râ be-dervîşân şomâr

Tâ nighê dâred terâ perverdigâr

Ey oğul, kendini zümre-i fukarâya ısmarla ve teslim ol. Tâ ki seni Hakk Te’âlâ cemî’ âfâtdan hıfz tutsun. Bunda dervîşândan murâd meşâyîh-ı ârifândır. (Mâ Hazar, 41a)

بر توکل کر بود فیروزبست

حق دهد مانند مرغان روزبست

Ber-tevekkül ger büved firûzîst

Hak dehed mânend-i murgân rûzîst

Tevekkül üzerine eğer senin galebe ve zaferin olur ise Cenâb-ı Kibriyâ kuşlar gibi senin rızkını verir. Tevekküle galebe kemâl-i tevekkülden ibâretidir.

Menkûldur ki: Kutb-i âlem *Cenâb-ı Hazret-i İbrahim b. Edhem kuddise sırruhu* efendimiz hazretleri, şehir-i *Belh*’den hurûcları vaktinde bir ip ve bir keçkül beraber almışlar idi. Belki bir kuyudan su çıkarmak lâzım olur diye. Bir gün gâyet kendine harâret galebe edip ve bir suya tesâdüf buyurmayıp, uzakdan nazar-ı şerîfleri bir vâfir kuş görüp şurada su var deyip ol mahalle teşrîf buyurdular. Vâkı’ a bir kuyu

¹¹¹⁰ Senden hiçbir şey istemiyorum.

¹¹¹¹ Onun ilmi benim halimi bilir.

var ve kuşlar ol kapıdan su içerler idi. *Hazret-i Şeyh* keçkülünü kuyuya sarkıdıp ve ip tamâm oldukda destâr u kuşaklarını dahi zamm buyurup suya dest-res müyesser olmayınca “İlâhî, kuşlar bu kuyudan su içerlerdi ve su böyle bâ'id değil idi, benim cürmüm nedir ki su benden kaçır?” diye münâcât buyurunca mehbit-i füyûzât-ı İlâhiyye olan kalb-i şerîflerine ilhâm-ı İlâhî vârid oldu ki “Yâ İbrâhim! Kuşların ip ve keçküli olmamak hasebiyle i'timâdları ancak Rablerine idi ve senin tevekkül ü i'timâdın keçkülüne idi. Binâ'en aleyh anlar suya zafer buldular ve sen bulamadın.” Der-'akeb *Hazret-i Şeyh* keçkülünü ilkâ-yı beyâbân buyurunca kuyudan su yukarı çıkıp afiyetle nûş buyurdular. Ba'de her ne zamân su içmek murâd buyururlar ise kuyunun yanına teşrîf buyurunca bi-hikmeti'llâh su yukarı çıkıp içerlerdi. *Kaddessallâhu sırruhu'l azîz ve nefa'na'llâhü bi-feyzih.*

Menkûldur ki *Belh*'den hurûcu vaktinde şu kıt'ayı buyurmuşlardır.

تركت الخلق طرا في هواكا

وايتمت العيال بكي اراكا

فلوقطعتني في الحب اربا

لما حن الفواد الي سواكا¹¹¹²

(Mâ Hazar, 10b-11a)

Fâtih Sultân Muhammed Hân Gâzî hazretleri ile *Ak Şemseddîn* hazretleri pilav yerler imiş. Sultân Muhammed buyurmuşlar ki: “Sizin velî olduğunuza şübhe yokdur. Bu ta'âmı şübhem vardır. Velî dahi şübheli ta'âmı yemez. Bunun tevfiği nice olur?” *Hazret-i Şeyh kuddise sırruhu* buyurmuşlar ki: “Allâhu Te'âlâ bu ta'âmın içinden helâlini bana ve harâmını sana yedirmeye kâdirdir.” Sultân Muhammed Hân buyurmuşlar ki: “Helâl tatlı olur, senin önünden yiyelim.” Ve pilav sahanını çevirmişler. *Hazret-i Şeyh kuddise sırruhu* tebessüm buyurmuşlar. Sultân Muhammed “Yine güldünüz.” buyurmuşlar. Cevâbında “Subhânallâh karnım aç idi

¹¹¹² Bütün insanları Allah aşkı için terk ettim. Bu uğurda çocukları yetim kalmasının da önemi yoktur. Beni baştan başa lime lime etseler kalbimden sadece sevgin çıkar.

ve önümde helâl kalmadı idi, terk edecek idim. Cenâb-ı Hakk Şeyh karnını doyursun diye helâlini önüme tasrîf etdi.” buyurmuşlar. (Mâ Hazar, 28a)

4.6.21. NEFS

Arapça bir kelime olup çok sayıda manaları ihtiva eder: Ruh, akıl, insanın bedeni, ceset, kan, azamet, izzet, görüş, kötü göz, bir şeyin cevheri, hamiyet, işkence, arzu, murad. Tasavvufî olarak Kâşânî'nin ifâde ettiği gibi, kendisinde iradî hareket, his ve hayat kuvveti bulunan latîf buharlı bir cevherdir. Hakîm Tirmizî bunu şöyle tanımlar: O, hayvanî ruhdur, kalb (nefs-i natîka) ile beden arasında vâsıtaadır. Kendisine, Kur'ân-ı Kerim'de mübareklik özelliğini taşıyan, şarka ve batıya ait bulunmayan ağaç olarak işaret edilir. (Nur/35). Bu kelime, Kur'ân'da sekiz ayrı manada kullanılmıştır: Zâtullah, insan ruhu, kalp, insan bedeni, bedenle bareber ruh, insana kötülüğü emreden kuvvet, zât, cins.

Nefsine hâkim olmak, arzu ve isteklerine veya öfkesine hâkim olmak, sabretmek demektir. Nefisle mücadele, dünyevî muharebeden güçtür. Burada, Tebûk seferinden dönen Hz. Muhammed'in “Küçük cihaddan, büyük cihada (Ramazan ayındaki oruç) döndük” sözlerine telmih vardır. İnsanın nefisini terbiye etmesinin, kontrol altında tutmasının zor olduğuna, bu söz ile işaret edilir.

Nefsini bilen Rabbini bilir: Bu sözün, hadis olması hususu tartışmalıdır. Ancak sûfler, bu ifadeyi sık sık kullanırlar. İnsanın, kendisi üzerinde düşünmesini tavsiye eden çeşitli âyetler vardır. Bu âyetler, âfâk denilen dış dünya hakkında düşünerek Hakk'a ulaşmanın mümkün olduğunu gösterdiği gibi, enfûs denilen iç dünya üzerinde de düşünerek aynı sonuca varılabileceğini gösterir. Gölpınarlı bu ifâdeyi, şu şekilde açıklamıştır: “Nefsini bilen yani kendisini acz ile noksanlıkla, bilgisizlikle, yoklukla bilen, Rabbini bilir, yani Rabbini kudretiyle, yüceliği ve kemâliyle, bilgisiyle, varlığıyla bilir”.¹¹¹³

¹¹¹³ Cebecioğlu, “Nefs” mad., 2009, s. 198-199.

Ruh ile nefis aynı şeydir. Ancak insan iyi şeylere yönelince ruh, dünya işlerine ve kötü şeylere yönelince nefis adını alır. Tasavvufta nefis, kulun kötü vasıfları, yerilen huy ve amelleri yerinde kullanılır. Buna göre yedi çeşit nefis vardır.

1. Nefs-i emmâre (İnsanı kötülüğe sevkeden nefis)
2. Nefs-i levvâme (Yaptığı kötülükten pişman olan ve hayra yönelen nefis)
3. Nefs-i mülhimme (Allah tarafından iyilik ilhâm edilen ve kötülüklerden arınmış olan nefis)
4. Nefs-i mutmainne (İmanda hata yapmayacak derecede kötülükten uzaklaşmış olan nefis)
5. Nefs-i râzıyye (Allah'tan râzı olan nefis)
6. Nefs-i marzıyye (Allah'ın kendisinden razı olduğu ve rızasını verdiği nefis)
7. Nefs-i sâfiyye veya nefis-i zekiyye (kötülüklerden tamamen arınmış olan nefis)

Efkâr-ı seb'a denilen bu yedi nefis, aslında bir nefsin Allah yolunda ilerlerken katettiği mertebelerdir. Bunun için nefse hâkim olmak, onun isteklerine kapılmamak gerekir. Bu nefis duraklarının her birinde Allah'ın adlarından biri zikredilir. Esmâ-i seb'a denilen bu yedi isim sırasıyla şunlardır: “Lâilâhe illallâh, Allah, Hû, Hakk, Hayy, Kayyûm, Kakhâr.” Bu nazariye özellikle Mevlevîlik ve Melâmilikte önem kazanmış durumdadır. Nefsi yenmek büyük bir cihâddır. Bu da iyi amel ve Allah'ın rızası ile mümkündür. Nefs-i küllî, Allah irâdesi; nefis-i cüz'î, insan nefsidir. Nefs-i nâtıka ise akıl yerine kullanılır.¹¹¹⁴

امر و نهی حق چوداری ای وحید

پس مرو بر وایه نفس پلید

Emr ü nehy-i Hak çü dârî ey Vahîd

Pes me-rev ber-vâye-i nefis-i pelîd

¹¹¹⁴ Pala, “Nefs” mad., 2007, s. 355.

Çünkü ey mü'mîn Allâhu Te'âlâ'nın emr ü nehyini tutarsan böyle olunca murdâr olan nefsin nasîbi üzre gitme ve dâ'imâ nefsine muhâlefet eyle. *Pes* böyle olunca ma'nâsınadır, *vâye* nasîb ve *pelîd* murdâr demektir. Nefse murdâr ta'bîri tahkîr içindir ve tâleb-i dünyâ olması cihetiyledir.

هر کي ترک کا مراني ميکند

پس خلاف نفس ظلماني ميکند

Her ki terk-i kâm-rânî mî-küned

Pes hilâf-ı nefsi-i zülmânî küned

Her kimse ki dünyâda murâd sürmeği ve kâm almağı terk eder, böyle olunca zülmânî olan nefsin helâkını eyler ve nefsine muhâlefet u mücâhede etmiş olur. Zîrâ dâ'imâ nefsi-i emmâre murâd u ârzû dâ'iyesinde olduğuna şekk yoktur. Ba'zı nüshada *ber-hilâfeş zindegânî mî-küned* vakî' olmuşdur. Ya'ni nefsin hilâfına dünyâda dirlik eder ve mücâhidîn zümresinden ma'dûd olur demektir. (Mâ Hazar, 9b)

روي دل چون از هوا بر تافتي

بعد زان میدان کي حق را يافتي

Rûy-ı dil çün ez-hevâ ber tâftî

Ba'd-z'ân mî-dân ki Hak-râ bâftî

Kalbin yüzünü çünkü hevâdan bükdün, bundan sonra belki Allâh'ı buldun, zîrâ hevâ-yı nefsdan geçmedikçe Hakk Te'âlâ'ya tekarrub ve vuslat olmaz, eğer olaydı biz dahi olur idik. (Mâ Hazar, 11a)

تا صواب کار بيني سر بسر

بر مراد خود مکن کار اي پسر

Tâ savâb-ı kâr bînî ser-be-ser

Ber-murâd-ı hod me-kün kâr ey püser

Kendi murâdın üzere ey oğul iş eyleme ve hevâ-yı nefsine tâbi' olma! Tâ ki bütün işini doğru göresin. Hâsılı her umûrunu şer'a tatbîk edip hevâ-yı nefsine uymayan kimsenin ef'âli sedîd u müstakîm olur. (Mâ Hazar, 13a)

کر زماني غافل از رحمن شوي

اندران دم همدم شيطان شوي

Ger zamânî gâfil ez-rahmân şevî

Ender-ân-dem hem-dem-i şeytân şevî

Bir an Cenâb-ı Kibriyâ'nın eğer zikrinden gâfil olur isen o nefs-i şeytâna musâhib olursun. Zîrâ şeytân, insândan zikrullâh vaktinde firâr eder ve gaflet vakti musâhabet eder. *Hem-dem* musâhib ma'nâsındır. (Mâ Hazar, 14a)

تا توانگر باشي اندر روزگار

نفس را از آرزوها دور دار

Tâ tüvânger bâşî ender-rûzgâr

Nefs-râ ez-ârzûhâ dūr dâr

Zamânede zengin ve kuvvetli olası için nefsini ârzûlarından uzak tut. Eğer nefsini müştehiyâtını vermez isen bahâdır u pehlivân add olursun. *Tüvânger* zengin demektir. Bunda yiğit u pehlivân murâd olunur. (Mâ Hazar, 22a)

نفس خود را چون تو بشناسي هلا

حق تعالي را بداني با عطا

Nefs-i hod-râ çün tü be-ş(i)nâsî helâ

Hak Teâ'lâ-râ bedânî bâ-'atâ

Hele kendi nefsinı terbiyede âciz olduğunu anlar isen Hakk Te'âlâ hazretlerini atâ vü ihsân ile ve kuluna her nesneyi Mevlâ verdiğiine ilmin lâhik olur ve bilirsin. Nite hadîs-i şerîfde “من عرف نفسه فقد عرف ربه”¹¹¹⁵ buyrulmuştur. Hâsılı ma'rifetu'llâh nefsinı bilmeğe tevakkuf eder. Kişi nefsinı bilmedikçe Allâh'ı bilmez. (Mâ Hazar, 24a)

چون رسد هرروز در عالم جدید

از کناهان توبه می باید کزید

Çün resed her rûz der âlem cedîd

Ez-günâhân tevbe mî-bâyed güzîd

Çünkü âlemde her yeni gün erişir ya'ni gece gider ve gündüz gelir. Günâhlardan tevbe ve rücû'u ihtiyâr lâzımdır. *Güzîd* kâfın zammıyla fi'l-i mâzî'dir, ihtiyâr etmek demektir ve kâfın fethiyle yine fi'l-i mâzî olup sardı demektir. Lâkin bunda *bâyed* kelimesine mukârin olmak hasebiyle masdar ma'nâsı verilir. Bu beyt-i şerîfde muhâsebeye işâret vardır. Zîrâ erbâb-ı tarîk indinde kişi her gün nefsiyle muhâsebe görmek ehemdir. Eğer isyânı var ise tevbe eyleye, yok ise Allâhu Te'âlâ'ya şükr ede. Hadîs-i şerîfde dahi “حسبوا انفسكم قبل ان تحاسبوا اي في المحشر”¹¹¹⁶ Böylece vârid olmuştur. (Mâ Hazar, 29b)

بر خلاف نفس کن کارای پسر

تا نیفتی خوار مردار ای پسر

Ber-hılâf-ı nefş kün kâr ey püser

¹¹¹⁵ Nefsinı bilen Rabbini bilir.

¹¹¹⁶ Mahşer meydanında hesaba çekilmeden önce kendinizi hesaba çekiniz.

Tâ ne-yüftî hor u murdâr ey püser

Nefs-i emmârenin hılâfına ey oğul iş eyle ve dâ'imâ nefesine muhâlefet eyle. Zîrâ nefsin hılâfı ne ise Hakk odur ve kâr-ı savâb dahi odur. Tâ ki hakîr ve murdâr vâkı' olmayasın. *Mesnevî-i Şerîf*'de *Hazret-i Mevlânâ-yı Rûmî* aleyhi tecelliyâtü'l-Bârî buyururlar ki bir kimseye bir kâr sevâb mıdır hatâ mıdır, şübhe vâkı' olsa nefesine arz eylesin, nefis ne der ise hatâ odur ve hılâfı elbetde sevâbdır. Zîrâ nefis avrata benzer, meşveret edecek kimseyi bulamaz ise karı ile şûrî etsin ve hılâfını işlesin ki hak odur. (Mâ Hazar, 36a)

هرکه پاندر ره مردان نهاد

كي رود هرکز بدنبال مراد

Her ki pâ ender-reh-i merdân nihâd

Key reved hergiz be-dünbâl-i murâd

Her kimse ki merdân-ı Hudâ'nın yoluna ayak koydu, nefsin murâd u maksûdu kuyruğundan kaçan gider, ya'ni gitmez demektir. Lâkin dâ'imâ nefis-i emmâreye muhâlefetde olur. *Dünbâl* dâlin zammıyla kuyruk ma'nâsınadır.

اي پسر ترك مراد خویش كير

انگهي راه سلامت پيش كير

Ey püser terk-i murâd-ı hîş gîr

Ângêhî râh-ı selâmet pîş gîr

Ey oğul, kendi nefsin murâd u hevâsını terk tut, andan sonra selâmet yolunu önüne tut. Ya'ni selâmet bulursun demektir. (Mâ Hazar, 41a)

نفس بدرا در كنه ياري مده

عمر برباد از تبه كاري مده

Nefs-i bed-râ der-güneh yârî me-deh

Ömr ber-bâd ez-tebeh kârî me-deh

Kötü nefise ma'siyetde mu'âvenet eyleme, ömrünü zâyi' ve telef etmekden rûzgâra verme. Ya'ni telef eyleme demektir. (Mâ Hazar, 41b)

دلم زبیم حزان می طبد خوشا کل رعنا

که در بهار پس سر نمود فصل خزانرا

Dilem zi-bîm-i hazân mî-tabed hoşâ gül-i ra'nâ

Ki der-bahâr pes-i ser nümûd fasl-ı hazân-râ

Gönlüm hazân korkusundan muztarib olur ve tab'ım aslâ hazânı istemez. Hazândan murâd, nefse girye olan nesnelerdir. Mevt gibi ve gam u zem u fakr ve bunların emsâli şeylerdir ve bahârdan murâd, müştehiyât-ı nefsi emmâredir.

Gül-i ra'nâ ne güzeldir; zîrâ mevsim-i bahârda başının ensesinde hazân faslını gösterdi. Ya'ni hazân ile bahârı bir etdi, demektir. Zîrâ pes-i serde göstermeğe birleştirmek lâzım gelir. *Hoşâ* edat-ı tahsîndir. *Gül-i ra'nâ* şol gülün ismidir ki yaprağının iç cânibi kırmızı ve taşra cânibi sarı gibi olur. Yâhûd hazândan murâd, ancak mevt olup ve bahârdan murâd, bu sûretde hayât olmağla eyyâm-ı hayâtında mevtini gösterdi ve ¹¹¹⁷ موتوا قبل ان تموتوا ve ¹¹¹⁸ موتوا قبل ان تموتوا sırrına erdi ve mevtten aslâ havf etmez oldu, demek olur. Bu makâmda gül-i ra'nâdan murâd, ârif-i billâh olan zâtlardır ki onlar bahâr ve hazânı bir etmişlerdir ve hem de ¹¹¹⁸ موتوا قبل ان تموتوا sırrına ermişlerdir. (Gencîne-yi Maârif, 10b-11a)

لب میكون تو خمار کند تقویرا

چشم بمار تو ارد بزمین عیسی را

¹¹¹⁷ Ölmeden önce ölünüz.

¹¹¹⁸ Ölmeden önce ölünüz.

Leb-i meygûn-ı tü hummâr küned takvî-râ

Çeşm-i bîmâr-ı tü âred be-zemîn Îsî-râ

Ey cânân! Senin bâde renginde olan dudakların nefsi-i takvâyı yâhûd ehl-i takvâyı meyhâneci eder. Ve dahi senin hasta gözün *Hazret-i Îsâ aleyhisselâmı* kürre-i zemîne getirir. Zîrâ senin gözlerinin letâfeti bir mertebededir ki, *Hazret-i Îsâ* kemâl ile terk ü tecrîd sâhibi iken onlar dahi senin gözlerine meftûn olurlar, demektir.

Bu mısra'ya kat'an bâtin ma'nâsı verilip, *çeşm-i bîmârdan* murâd Hazret-i Muhammed Mustafâ *sallallâhu te'âlâ aleyhi ve sellem* efendimizin mübârek gözlerini murâd etmek lâzımdır. Ve illâ küfr-i sarîh olur. Zîrâ sebb-i nebî-i zî-şân'dır. *Bîmârdan* göze nisbetle melâhat ü letâfet ma'nâsı murâd olunur.

Ve *bîmâr* lafzı ile melâhati ta'bîr-i *Îsâ*'ya cem'iyet olsun içindir. Zîrâ *Îsâ aleyhisselâmın* nefes-i mübâreki hastalara ayn-ı şifâ idi. Ve mısra'-ı sâni'de şu letâfet dahi vardır ki; senin hasta çeşmini ol hazret görünce keennehu okumak ve şifâ vermek için zemîne gelir. (Gencîne-yi Maârif, 14b-15a)

اسودكي مقدمة خواب غفلتست

كشتي بموج خيز خطر ميبريم ما

Âsûdegî mukaddime-i hâb-ı gafletest

Keştî be-mevc-hîz-i hatar mî-börîm mâ

Dünyâda râhat ve her gamından âzâde ve fâriğ olmak uykuya benzeyen gafletinin mukaddimesidir. Binâberîn sefîne-i vücûdumuzu hatar u havf hâsıl edici mevce iletiriz. Ya'ni insân dünyâda devlet ü gınâ bulursa ve bir taraftan aslâ mücâhede ve gam görmezse elbetde hâb-ı gaflet kendini ihâta eder ve dahi Vâcib Te'âlâ hazretlerini ferâmûş edince eyyâm geçer ki, bir kerre Allâh bile demez. Ammâ bir gam uzakdan görünür ise Allâhu Te'âlâ'ya tazarru' u niyâz eder ve dâimâ Hakk ile olur. Bundan için evliyâ-yı kirâm râhat ve huzûra tâlib olmadılar ve dâimâ nefsi mükedder edecek şeye meşgûl oldular. Hattâ kendini ta'n ettirmek gibi ve

ebvâb-ı ekâbir-i dünyâyı dûr etmek gibi ve şer’de münker olmayıp nâs indinde mezmûm olan ef’âl-i hasîseyi irtikâb gibi. Bunlar bütün hâb-ı gaflet kendini ahz etmemek içindir.

Nitekim *Şeyh Attâr kuddise sırruhu Pend-nâme*’sinde buyurmuşdur:

بی تکلف باش و ارایش مجو

¹¹¹⁹ ترك راحت كير و اسایش مجو

Ve *Hazret-i Mısrî* dahi buyurmuşdur:

Verme râhat nefisine dâim gazâ-yı ekber et

(Gencîne-yi Maârif, 27a-27b)

Nefs-i Emmâre: Emredici nefis anlamında bir tamlamadır. Kâşânî, bu nefsin, bedenî tabiata meylettigini, lezzet ve hissî şehvetleri körüklediğini söyler. Yani kalbi, ulvî değil, süflî (aşağılık, alçak) şeylere celbeden şeyye nefis-i emmâre denir. Yusuf suresinin 53. âyeti kerimesinde bu nefse işaret edilmiştir: “ ‘Bununla beraber ben nefsimi, kendimi temize çıkaramam. Çünkü nefis ısrarla kötülüğü emreder, kötülükte rehberlik eder. Ancak Rabbimin rahmetiyle muamele ettiğİ, koruduğİ durumlarda, insan nefsin elinden kurtulabilir.’” Nefs-i emmâre, şer yuvası, kötü fiillerin, yerilmiş ahlâkın kaynağıdır.

Mehmed Murad Nakşibendî *Pend-nâme* şerhinde nefis-i emmârenin terbiyesine dâir şunları kaydetmektedir:

در بیان تربیة نفس اماره

(DER BEYÂN-I TERBİYE-İ NEFS-İ EMMÂRE)

کر همی خواهی کی کردی سر بلند

¹¹¹⁹ Tekellüfsüz ol ve süslü olmayı isteme. Rahatını terk et ve düzen isteme.

ای پسر بر خود در راحت ببند

Ger hemî hâhî ki kerdî ser bülend

Ey püser ber-hod der-râhat be-bend

Eğer ister isen ki âlî olasın ey oğul, kendi üzerine râhat kapısını bağla. *Bend* emr-i hâzırdır *bestenden*.

هر کی بر بست اودر راحت تمام

باز شد بروی در دار السلام

Her ki ber-best o der-i râhat tamâm

Bâz şod ber-vey der-i dârü's-selâm

Her kimse ki râhat kapısını tâmam bağladı ve dünyânın hâb u râhatını terk eyledi. O kimsenin üzerine cennet kapısı açık oldu. *Der* kapı ve *dârü'l-islâm* cennete derler.

غیر حق راهر کی خواند ای پسر

کیست در عالم ازو کمراه تر

Gayr-ı Hak-râ her ki hâned ey püser

Kîst der-âlem ez-o gümrâh-ter

Hakk'ın gayrısını her kimse ki vakt-i hâcet ve zarûretinde okur ve ana ilticâ eder ve Hakk'dan gayriden murâd u maksûdunu ister, âlemde ondan azgun kimdir? Belki cümleden azgun odur. *Kîst* kimdir demekdir. Ve *gümrâh* azgun ma'nâsınadır.

ای برا در ترک عز و جاه کن

خویش را شایسته درگاه کن

Ey birâder terk-i izz ü câh kün

Hîş-râ şâyeste-i dergâh kün

Ey karındaş dünyâ gayretini ve mansıbını terk eyle, kendini Cenâb-ı Hakk'ın dergâh-ı ma'nevîsine lââyık eyle. *Câh* cîm-i muvahhide ile mansıb u *şâyeste* lââyık ma'nâsınadır.

خوار گردد هر کی کردد جاه جوی

ای برادر قرب این درگاه جوی

Hor kereded her ki kereded câh cûy

Ey birâder kurb-ı in dergâh cûy

Dünyâ ve âhiretde hakîr olur her kimse ki dünyâda mansıbını taleb edici olur. Ey karındaş mansıb bedeli Allâhu Te'âlâ'nın dergâh-ı ma'nevîsine yakınlık iste. *Cûy* emr-i hâzırdır, iste ma'nâsınadır.

عز و جاهت سوی پستی میکشد

مر ترا برتن پرستی میکشد

İzz ü câhet sûy-ı pestî mî-keşed

Mer terâ ber-ten-perestî mî-keşed

Dünyânın izz ü câhı seni hakîrlik tarafına çeker, tahkîk seni ten beslemek üzerine çeker. Nezd-i Hudâ'da ten-perver olmakdan kabîhrek birşey yokdur. *Sultân Veled kuddise sırruhu* buyurmuşdur. Beyt:

Besleme gül tenüni ni'met bir yan olur

Birgün olur bu tenün tamuda biryân olur

نفس در ترك هوا مسكين بود

كوشمال نفس نادان اين بود

Nefs der-terk-i hevâ miskîn büved

Gûşmâl-i nefsi-nâdân in büved

Nefs-i emmâre hevâ vü ârzûsunı terkde za'îf olur. Hakk'a câhil olan nefsinı te'dîb-i müştehiyyâtını terk olur. Fî-l-vâkı' açlıktan ziyâde nefsi edebe getirir bir şey yokdur. Nitekim *Nefahâtü'l-Üns'de Hazret-i Câmî kuddise sırruhu's-sâmî* buyurmuşdur:

صمت وجوع وسهر وعزلت و ذکر بدوام

نا تمامان جهان را بکند کار تمام¹¹²⁰

چون دلت بر یاد حق ایمن بود

نفسك اماره هم ساكن بود

Çün dilet ber-yâd-ı Hak eymen büved

Nefsek-i emmâre hem sâkin büved

Çünkü kalbin Hakk Te'âlâ'nın zikrine emîn olur ve dâ'im zikri kendine âdet eder. Alçak ve denî nefsi emmâre dahi ma'siyetden sâkin olur. *Eymen* hemzenin kesriyle emîn ma'nâsınadır.

¹¹²⁰ Susmaya, açlığa, uykusuzluğa, uzlete ve zikre devam ederek cihanın eksikliğinde tam bir iş yap.

هر کي او را تکیه بر صانع بود

در جهان با لقمه قانع بود

Her ki o-râ tekye ber-sâni' büved

Der-cihân bâ-lokmaî kâni' büved

Her kimse ki ana Cenâb-ı Kibriyâ'ya i'timâd olur, cihânda bir lokma ile kanâ'ati olur ve hırs sâhibi olmaz. *Tekye* i'timâd ma'nâsındır.

اکتفا بر روزی هر روزه کن

کرداری از خدا در یوزه کن

İktifâ ber-rûzi-i her rûze kün

Ger ne-dârî ez-Hudâ deryûze kün

Her günün rızkını üzerine kanâ'at eyle, ziyâdeye tâlib olma. Eğer bugünün rızkını tutmaz isen Hakk Te'âlâ'dan su'âl eyle, mahlûkdan isteme.

نفس نتوان کشت الا با سه چیز

چون بگویم یاد کیرش ای عزیز

Nefs-i nat(ü)vân geşt illâ bâ-se çîz

Çün be-güyem yâd-gîreş ey azîz

Nefs-i emmâreyi maglûb etmek mümkün değildir. Lakîn üç şey ile mümkündür. Çünkü ol üçü söylerim ey azîz hâtırda tut ve amel eyle.

خنجر خاموشی و شمشیر جوع

نیزه تهنایی و ترک هجوع

Hançer-i hâmûşi vü şimşîr-i cû'

Nîze-i tenhâyi vü terk-i hucû'

Üç şeyin birisi hançere benzer sükût ve birisi kılıca benzer açlık ve birisi mızrağa benzer uzlet u uykuyu terkdir. Bu sûretde müşebbehün bih olan silâh üç oldu. Binâen alâ hazâ *Hazret-i Şeyh kuddise sirruhu* "bâ se çîz" buyurdular. Bu eşyâ-yı mezkûre nefs-i emmâreye ber-vech-i kemâl mü'essir olmağa hançer ve kılıç ve mızrağa teşbîh olundu.

هر کرا نیود مرتب این سلاح

نفس او هرگز نمی یا بد فلاح

Her ki-râ ne-b(ü)ved müretteb îñ silâh

Nefs-i o hergiz nemî-yâbed felâh

Her kimseye ki bu silâh müretteb olmaz, anın nefsi hergiz felâh bulmaz. Zîrâ dâr-ı âhiret necâtı bu esliha-i mürettebeye mahsûsdur. (Mâ Hazar, 10a)

نفس و شیطان زد کریمه راه من

رحمتت باشد شفاعت خواه من

Nefs ü şeytân zed kerîmâ râh-ı men

Rahmetet bâşed şefâ'at-hâh-ı men

Nefs-i emmâre ve şeytân ey kerîm benim yolum urup sana âsî etdiler. Senin rahmetin ki Muhammedü'l-Mustafâ *sallallâhu aleyhi ve sellemdir*, benim hakkımda şefâ'at isteyici olur yâhûd senin rahmetin benim şefî'im olur. (Mâ Hazar, 4a)

نفس و شیطان می برند از ره ترا

تا بیندازند اندر چه ترا

Nefs ü şeytân mî-börend ez-reh terâ

Tâ beyendâzend ender çeh terâ

Nefs-i emmâre ve şeytân müttelik olduklarında seni sırât-ı müstâkim ve tarîk-i enbiyâ u evliyâdan iledirler, ya'ni ihrâç ederler. Seni hızlân u dalâlet kapısına ilkâ etsinler için. Zîrâ bu ikisi hasm-ı kavîdir. Nitekim Kur'ân-ı Azîm'de “ان الشيطان للانسان”¹¹²¹ ve âyet-i âherîde “الم اعهد اليكم يا بني ادم الا تعبدوا الشيطان انه لكم عدو مبين”¹¹²² buyrulmuştur. (Mâ Hazar, 7b)

چون شتر مرغی شناس این نفس را

نی کشد بار و نی پرد بر هوا

Çün şütür-murgî şinâs in nefş-râ

Ne keşed bâr u ne perred ber-hevâ

Bu nefş-i emmâreyi bir deve kuşu gibi anla, ne yük çeker ve ne havâda uçar, şutur-murg deve kuşu demektir.

کر بپر کویش کوید اشترم

ور نهی بارش بکوید طاءرم

Ger be-per gûyîş gûyed üştürem

Ver nehî bâreş be-gûyed tâ'irem

Eğer deve kuşuna uç dersen lisân-ı hâl ile deveyim der ve devenin uçmak şanından değildir, diye cevâb verir. Üştür hemzenin zammıyla deve manâsınadır ve eger yük komak murâd edersen kuşum der. Velhâsıl deve kuşu ne uçmağa yarar, ne yük çekmeye yarar. Nefs-i emmâre dahi râh-ı Hakk'da bir şeye yaramaz.

¹¹²¹ Çünkü şeytan, insan için apaçık bir düşmandır. Yusuf, 5.

¹¹²² Ey insanlar, yeryüzünde olan şeyleri helal ve temiz olarak yiyin ve şeytanın adımlarını izlemeyin. Gerçekte o, sizin için apaçık bir düşmandır. Bakara, 168.

چون كياه زهر رنكش دلکش است

ليک طعمش تلخ و بويش نا خوش است

Çün giyâh zehr rengeş dil-keşest

Lîk ta'meş telh u bûyeş nâ-hoşest

Çünkü zakkûm ağacının yaprağı yeşil ve çiçeğinin rengi kırmızı olmak hasebiyle şecere-i mezkûrenin manzarası müferrehdir. Lakîn ta'amı acı ve kokusu nâ-hoşdur. Nefs-i emmârenin dahi hevâ u ârzûlarının zâhiri gerçi hoşdur. Lakîn bâtını rızâ-yı İlâhiyye'ye muvâfık olmamak cihetiyle ziyâde çirkindir. Bu beytde nefsi emmârenin müştehiyyâtını zakkûm ağacına teşbîh buyurdular. Ve nefsin kendisini beyt-1 sâbıkda deve kuşuna teşbîh buyurdular. ¹¹²³“فله درناصحا قدس سره“

کر بطاعت خوانيش سستي کند

ليک اندر معصيت جستي کند

Ger be-tâ'at hânîş süstî küned

Lîk ender ma'siyet cüstî küned

Eğer nefsi Cenâb-ı Hakk'ın tâ'at u ibâdetine da'vet eylersen temâruz ederek gevşeklik eyler. Lakîn isyân etmeğe gelince tîzlik ve çabukluk eyler. Hâsılı tâ'at-ı Hakk'a bir vecihle yaramayıp matmah-ı nazarı ma'siyetdir.

چون شتر مرغ انكي از بارش كريخت

از كلستان حياتش برك ريخت

Çün şütür-murg ân ki ez-bâreş girîht

Ez-gülistân-i hayâteş berg rîht

¹¹²³ Bizi irşad ettiği için Allah ondan razı olsun.

Deve kuşu yükden kaçtığı gibi her kimse ki bâr-ı tâ'ât-ı İlâhiyyeyi çekmeden firâr eyledi, anın hayâtı gülistânının yaprağı döküldü. Ya'ni dâr-ı âhiretde olan hayâtının letâfeti yokdur demektir. *Riht* lâzım olmak üzere ma'nâ verildi. Ef'âl-i Fârisiyye lâzım ile müte'addî beyninde müşterekdir. Mütea'ddî olduğuna göre ma'nâsı gülistân hayâtından berg letâfeti dökdi ve izâle etdi demektir.

نفس را آن به که در زندان کنی

هر چه فرماید خلاف آن کنی

Nefs-râ ân bih ki der-zindân küni

Her çe fermâyed hılâf-ı ân küni

Ey sâlik-i râh-ı Hudâ nefsi emmârenin hâli ma'lûmun olduysa nefsi emmârenin hakkında ol iyidir ki zindân-ı riyâzet u mücâhedeye vaz' eylesesin, her ne buyurur ise emrinin hilâfına eylesesin.

نیست در مانش بجز جوع و عطش

تا کی سازی رام اندر طاعتش

Nîst dermâneş be-cüz-cû' u ateş

Tâ ki sâzî râm ender-tâ'ateş

Nefs-i emmâreyi ıslâh u terbiyeye açlık ve susuzlukdan gayri dermân u ilâc yokdur. Hemân aç ve susuz ko ki Cenâb-ı Hakk'ın tâ'atında râm u mutfî' düzesin.

چون شتر در ره در او بار کش

بار طاعت بر در جبار کش

Çün şütür der-reh der-i o bâr keş

Bâr-ı tâ'at ber-der-i Cebbâr keş

Deve yola geldiği gibi sen dahi Hakk *celle ve alân*ın tâ'ati yoluna gel ve bâr-ı ubûdiyyeti Cabbâr olan Mevlâ'nın kapısına çek. (Mâ Hazar, 11a)

روتو دست از نفس و دنیا باز دار

تا بلاها را نباشد با تو کار

Rev tu dest ez-nefs u dünyâ bâz dâr

Tâ belâhâ-râ ne-bâşed bâ-tu kâr

Yürü ve sa'y u gayret ile sen elini nefis-i emmâre hevâsından ve dünyâyı sevip ve mâl cem' etmeden geri tut. *Rev* emr-i hâzırdır, git ma'nâsına, bundan gayret ile demek murâd olur ve mâ-ba'dî mısırâ' tamâmına dek *rev* kelimesine mef'ûldür. Tâ ki belâların senin ile işi olmaya ve cemî' âfât u âlâm ve ekdârdan masûn olasın. (Mâ Hazar, 12b)

نفس و دنیا را رها کن ای پسر

باز رستی از بلا و از خطر

Nefs ü dünyâ-râ rehâ kün ey püser

Bâz restî ez-belâ vü ez-hatar

Nefs-i emmâre ârzularını ve muhabbet-i dünyâyı ey oğul terk eyle, dahi dünyâ belâsından ve âhiret gâzabından ve korkulu şeylerden kurtulasın. *Rehâ kün* terk eyle ve *bâz* dahi ve *hatar* mahûf olan şey ma'nâsınadır.

ای بسا کس کز برای نفس زار

در بلا افتاد و کشت از غم نزار

Ey besâ kes k'ez-berây-ı nefis zâr

Der-belâ üftâd ü geşt ez-gam nizâr

Ey kimse çok âdem vardır ki hakîr u denî olan nefs-i emmârenin hevâsına tâbi' olmakdan için belâ ve mesâ'ibe giriftâr ve vâki' oldu. Ba'de kemâl-i hüzn ü gamından nâşî zebûn u za'îf oldu ve niçin ben bu işi böyle eyledim diye dünyâda ve âhiretde nâdim u peşîmân oldu. Zîrâ hevâsına tâbi' olanların merci' u masîri dâru'l-bevâr olan cehennemdir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de buyrulmuşdur “فاما من طغي واثر“¹¹²⁴ الحيوۃ الدنيا فان الجحيم هي المأوي

از براي نفس مرغ نا مراد

آمد و در دام صیاد و افتاد

Ez-berây-ı nefş murg-ı nâ-murâd

Âmed ü der-dâm-ı sayyâd u üftâd

Nefsi için bî-baht olan kuş geldi ve avcının tuzağına vâki' ve giriftâr oldu. Zîrâ dâneği görmese gelmez idi. Ve dâneği ârzû eden nefsidir. Bu sûretde giriftâra bâ'is olan kuşun nefsi olmuş olur. Beyt-i evvelde nefsi için çok kimse belâya düşdü buyurmuşlar idi. Beyt-i sâni'de kuş mâddesiyle isbât-ı müdde'â buyurdular. (Mâ Hazar, 12b)

یاد حق آمد غدا این روح را

مرهم امد این دل مجروح را

Yâd-ı Hak âmed gıdâ in rûh-râ

Merhem âmed in dil-i mecrûh-râ

Cenâb-ı Kibriyâ'nın zikri bu rûh-ı insâniyyeye gıdâ geldi. Zîrâ rûh ancak zikrullâh u ibâdet ile tagaddî eyler. Ta'âm u şarâb ancak gıdâ-yı nefs-i emmâre u beden-i insâniyyedir. Rûhun andan haz u nasîbi yokdur. Ve dahi zikrullâh-ı muhabbet mâsivâ ile mecrûh olan kalbe merhem geldi. Nitekim “ذكر الله شفاء القلوب“

¹¹²⁴ Şüphesiz cehennem, (onun için) bir barınma yeridir. Naziat, 39.

“¹¹²⁵ hadîs-i şerîfi buna dâlâlet eder. *Merhem mîmin* fethi ve rânın sükûnuyla yaraya vaz’ olunan ilâçdır. (Mâ Hazar, 14a)

آنکه باشد در کف شهوت اسیر

کرچه آزادست اورا بنده گیر

An ki bâşed der-kef-i şehvet esîr

Gerçi âzâdest o-râ bende gîr

Ol kimse ki nefis-i emmâresinin şehveti ve isteği olan şeyin elinde esîrdir. Her ne kadar hür ise onu kul ve köle farz et. Zîrâ tarîkatde hür şehvet-i nefis-i emmâreden âzâd olana derler ve esîr şehvete kul derler, her ne kadar hür ise. *Kef* el ayasına derler, bunda el murâddır, âzâd hür ma’nâsınadır, bende bânın fethi ve nûnun sükûnuyla kul ve köle ma’nâsınadır. *Gîr* bunda farz ve takdîr ile demektir. Gerçi el-ân lisânımızda her ne kadar ta’bîr olunan ma’nâdan ibâretidir. (Mâ Hazar, 37a)

خواب کم کن اول روز ای پسر

نفس را خوردن میاموز ای پسر

Hâb kem kün evvel-i rûz ey püser

Nefs-râ horden me-yâmûz ey püser

Kendi zevâlinde uykuyu az eyle ey oğul. Belki ibâdet ve tâ’at ile meşgûl ol ve dahi nefis-i emmâreye ta’âm yemeği öğretme ey oğul. *Horden* hânın zammıyla ekl ve *me-yâmûz* nehy-i hâzır olarak öğretme ma’nâsınadır. (Mâ Hazar, 33a)

اصل تجریدت وداع شهوتست

بلکه کلی انقطاع لذتست

Asl-ı tecrîdet vedâ’-ı şehvetest

¹¹²⁵ Allah’ı zikretmek kalplerin şifasıdır.

Belki küllî inkitâ'-ı lezzettest

Tecrîd terk-i da'vâ olduğunu bildin ise lâkin hakîkatde tecrîd nefs-i emmâre şehvetini bırakmaktır. *Asıl* bunda hakîkat ma'nâsındadır. Bundan dahi ızrâb tarîkiyle buyururlar ki belki bütün lezzetden kesilmekdir, ya'ni cemî' lezâ'iz-i dünyeviye ve nefsâniyyeden inkitâ' ve Hakk Te'âlâ'ya teveccühdür. (Mâ Hazar, 35a)

دشمني داري ازو ايمن مباح

زير سقف بي ستون ساكن مباح

Düşmenî dârî ez-o eymen me-bâş

Zîr-i sakf-ı bî-sütûn sâkin me-bâş

Bir düşman tutarsın, andan emîn olma. Düşmandan murâd nefs-i emmâre olup nefsin şerrinden emîn olma demektir. Yâhûd başka düşmanlar olmak mümkündür. Direksiz sakf altında sâkin olma, ihtimâl ki yıkıla. *Sakf* dam ve *bî-sütûn* direksiz demektir.

در ره فسق وهوا مرکب متاز

خويشتن را ستحره شيطان مساز

Der-reh-i fisk u hevâ merkeb me-tâz

Hîşten-râ suhre-i şeytân me-sâz

Fısk u hevâ yolunda nefs-i emmâre merkebinin koşdurma ve dizginini çek, kendini şeytân masharası kılma. Zîrâ fâsıklar şeytânın masharasıdır.

چون سفر در پيش داري زاد کير

عمر خود را هم سراسر باد کير

Çün sefer der-pîş dârî zâd-gîr

Ömr-i hod-râ hem-ser-â-ser bâd-gîr

Çünkü önünde sefer-i âhîret tutarsın, âhîret zahîresi tut ve cem' eyle. Nitekim hadîs-i şerîfde “الدنيا مزرعة الآخرة”¹¹²⁶ buyrulmuştur. Ve ba'zı ârifin dahi buyurmuş. Beyt:

اترضي ان تكون رفيق قوم“

¹¹²⁷“ لهم زاد وانت بغير زاد

Kendi ömrünü dahi başdan başa düz tut, rûzgâr nice serî'ü'z-zevâl ise ömr dahi öyle serî'ü'z-zevâldir. Nitekim bâlâda beyân olundu.

اي پسر اندیشه از اغلال کن

نفس خود را با لکد پامال کن

Ey püser endîşe ez-iglâl kün

Nefs-i hod-râ bâ-leked pâmâl kün

Ey oğul, Cenâb-ı Hakk'ın cehennemde olan âteşden bukağlarından endîşe eyle, kendi nefsinî riyâzet ve mücâhede tepmesi ile tepelemek eyle. *Aglâl* cem'-i killet olarak *gullun* cem'i olup bukağılar ma'nâsınadır. Nitekim Kur'ân-ı Azîm'inde Cenâb-ı Kibriyâ “انا اعتدنا للكافرين سلاسل اغلالا وسعيرا”¹¹²⁸ buyurmuştur. *Leked* lâmin ve kâfin fethiyle tekme ma'nâsınadır, pâmâl bâ-yı Acemiyye'nin fethi ile ayakaltında sürünmüş ve fersûde olmuş nesneye derler. (Mâ Hazar, 41b)

جمله را چون هست ازدوزخ کذر

جاي شادي نيست با چندين خطر

Cümle-râ çün hest ez-dûzah güzer

¹¹²⁶ Dünya âhîretin tarlasıdır.

¹¹²⁷ Bu dünyadaki her şeyden vazgeç ve salih amele yönel.

¹¹²⁸ Doğrusu biz kâfirlere zincirler, demir halkalar (tomruklar) ve çılgınca yanan bir ateş hazırladık. İnsan, 4.

Cây-ı şâdî nîst bâ-çendîn hatar

Cümle insâna çünkü cehennemden geçmek vardır. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de “وان منكم الا واردها كان علي ربك حتما مقضيا”¹¹²⁹ buyrulmuşdur ve hadîs-i şerîflerde de cehennem üzerine sırât köprüsü kurulacağı beyân buyrulmuşdur.

Ehlü's-sünnet ve'l-cemâ'ata sırâtı isbât edip tâ'ife-i *Mu'tezile* inkâr ederler. Böyle olunca bu kadar korkulu şeyler ile dünyâ sürûr yeri değildir. *Râbia El-Adeviyye* kuddise sırrohâ hazretlerini *Hasan-ı Basrî kuddise sirruhu* nikâh ile taleb buyurunca “Üç müşkilim var, hall eder isen varırım.” buyurmuşlar. “Birisi hüsn-i hâtîme ile mi giderim yohsa sû'-i hâtîme ile mi? Birisi kabrim ravza-i cennet mi yohsa hufre-i nâr mı? Ve birisi sırâtı selâmet geçip cennete dâhil olur muyum? Yohsa zümre-i füccâr ile aşağı cehenneme düşer miyim?” *Hasan-ı Basrî* hazretleri dahi “Bu müşkilleri Allâhu Te'âlâ bilir ve benim halle kudretim yoktur.” buyurunca *Hazret-i Râbi'a* “Benim böyle müşkilim ve endişem var iken ona varacak vaktim yoktur.” buyurdular. Ve yine buyurmuşlar ki: “Ricâlin ve nisânın aklını ve nefsini a'dâddan bir aded ile farz ve takdîr eyle. Ne mikdârı erkekde ve ne mikdârı nisâdadır? Anı dahi beyân eyle.” *Hazret-i Hasan* dahi cevâbında “Akl u nefsi onar farz” buyurdular ve aklın dokuzunu ricâle ve birini nisâyâ ve nefsin dokuzunu nisâyâ ve birini ricâle takdîr buyurunca *Hazret-i Râbi'a radiyallâhu anhâ* dahi “Yâ ben bir akl ile dokuz nefsi zabt ederim ne aceb? Yâ *Hasan* sen dokuz akl ile bir nefsi zabtına kâdir olamayıp beni istinkâh edersin.” buyurmuşlar. *Radiyallâhu te'âlâ anhümâ*. (Mâ Hazar, 41b-42a)

فدای نیکبختان هر که شد از نیکبختان شد

هما منشور دولت میکند هر استخوانی را

Fedâ-yı nîk-bahtân her ki şod ez-nîk-bahtân şod

Hümâ menşûr-ı devlet mî-küned her üstühânî-râ

¹¹²⁹ Sizden ona (cehenneme) girmeyecek hiç kimse yoktur. Bu, Rabbinin kesin olarak üzerine aldığı bir karardır. Meryem, 71.

Her kimse ki iyi bahtlılara ve evliyâ-yı kirâma fedâ oldu ve mâl u cânını bezl eyledi. O dahi nîk-bahtlılardan oldu. Görmez misin Çehâr Yâr-i Güzîn *rıdvânullâh aleyhim ecma'in* kendilerini Resûl-i Kibriyâ *aleyhi ekmelü't-tahâyâya* fedâ eylediler ve devlet ü sa'âdet buldular. Ve sâ'ir evliyâ-yı kirâm dahi mürşidlerine fedâ-yı nefis etdiler ve makâm-ı kurba yol buldular.

Bu müdde'aya irsâl-i mesel olarak buyururlar ki: Görmez misin *Hümâ* kuşu her yediği kemiği devlet ü sa'âdet neşr olunmuş eder? *Zîrâ* o kemik eczâ-yı *Hümâ*'dan olur ve *Hümâ*'nın kendi ayn-ı devlet olmağla yediği kemikleri menşûr-ı devlet etmiş oldu. Beytten garaz evliyâ-yı kirâmın mukârenetine tergîbdir. Kemik şeyh-i hakîr iken, *Hümâ* gibi kuşa mukârenetle menşûr-ı devlet olduğu gibi, sen dahi evliyâ-yı kirâmın mukârenetiyle menşûr-ı devlet olursun, demeği murâd ederler. (Gencîne-yi Maârif, 6a)

چون شود دشمن ملايم احتياط از كف مده

مکرها در پرد باشد اب زیر کاه را

Çün şeved düşmen mülâyim ihtiyât ez-kef me-deh

Mekrhâ der-perde bâşed âb-ı zîr-i kâh-râ

Çünkü düşman-ı şeytân ve düşman-ı nefis-i emmâre mülâyim olur. İhtiyâtı ve kendini kayırmağı elden bırakma ve bunların mülâyemetine mağrûr olma. Evliyâ-yı kirâm nüfûs-ı mutma'inne ashâbı olmuşlar iken ve makâm-ı emne varmışlar iken yine dâimâ korkup ihtiyâtı terk etmediler ve hîn-i sülûkdeki mücâhede ile oldular. Menâkıblarında mestûrdur. *Zîrâ* saman altındaki suyun hîleleri perde içinde olur.

Suyun mekrinden murâd, boğmasıdır. Bu sûretde çünkü dökülmüş saman görürsün, evvel emirden ihtiyât edip üzerine basma. Belki altı, deryâ-misâl sudur, sonra gark olursun. Bu beytde nefis-i emmâre ve şeytânı saman altındaki mahfî suya ve mekrlerini mahfî olan suyun mazarratına teşbîh eylediler. Ve zâhir düşmanını dahi mülâyim olup dost göründükde yine ihtiyât ile hareket lâzımdır. *Zîrâ* dostluk yüzünden görünüp belki bir düşmanlık edecektir. Hülâsa-i kelâm zâhir düşmanın ve

bâtın düşmanın mülâyemetine mağrur olma, demekden ibâretdir ve kâr-ı âkil dahi budur. (Gencîne-yi Maârif, 7a-7b)

بکوش وکردن خود را زبند کن ازاد

چه سود ازینکه شوی مالک الرقاب اینجا

Be-kûş u gerden-i hod-râ zi-bend kün âzâd

Çe sûd ez-în ki şevî mâlikü'r-rikâb in-câ

Sa'y eyle ve gerdenini bendden âzâd eyle. Ne fâ'ide bundan ki bu âlemde kölelere mâlik olursun. Zîrâ efendilik kölelere mâlik olmakla değildir. Belki nefis-i emmârenin rikkatinden âzâd olmağladır. (Gencîne-yi Maârif, 9a)

4.6.22. ABÂ

Geniş, fakat kısa bir nevi gömlek olup, dizden biraz aşağı iner; üst tarafında, baş ve yanlarında kollar için birer delik bulunur. Keçi kılından dokunan kalın ve kaba kumaştan yapılır. Beyaz veya kahverengi olur. Dervişlerin giydiği bir elbise olup, kökeninin Hz. Muhammed'e kadar uzandığı söylenir. Aba giyen dervişlere, "Abâ-pûş" denir. Sûfiyyenin abâdan elbise giymesinin, Hz. Muhammed'in sünnetine ittiba için olduğu zikredilir.¹¹³⁰

خرقه و پشمینه را بردوش کن

شربتې از نامرادي نوش کن

Hırka vü peşmîne-râ ber-dûş kün

Şerbetî ez-nâ-murâdî nûş kün

¹¹³⁰ Cebecioğlu, "Abâ" mad., 2009, s. 1.

Ey sâlik-i râh-ı âhiret hırka vü peşmîneyi, ya'ni abâyı omuz üzere eyle ve nâ-murâdlıktan bir şerbet iç. Ya'ni dünyâda ber-murâd olmağı terk edip nâ-murâd olmağı ihtiyâr eyle demektir. *Peşmîne* yünden dokunan şeye derler.

اي كي در بر مي کشي پشمينه را

پاك سازاز كبر اول سينه را

Ey ki der-ber mî-keşî peşmîne-râ

Pâk sâz ez-kibr evvel sîne-râ

Ey dervîş ki abâ giyersin, evvelâ kalbini kibr u ucubdan pâk eyle. Zîrâ varlık ve ucb u gurûr ile târik-i dünyâ olup abâ giymede fâ'ide yokdur. Belki ehl-i dünyâ bu misillü mu'ciblerden efdâldir. Ucbun mazarratı kütüb-i ahlâkda mübeyyendir. Ve ucb kişi kendi amelin görmeğe derler. *Ne 'ûzu billâhi te'âlâ*. (Mâ Hazar, 8a)

از امت شمايم يا ايها الامام

دانيد خرقه بوش خودم يا اولی العبا

“Ben sizin ümmetinizdenim, ey her bir imâm! Beni kendi dervîşiniz biliniz. Ey *ulü'l-abâ* olan zât-ı şerîfler! *El-imâm* lafzında olan *lâm* ta'rîf-i istiğrâk için olmağla e'imme-i isnâ aşerden her bir imâma nâzımın nidâsı şâmildir. *Yâ ulü'l-abâ* lafzı dahi buna karînedir. *Ulü'l-abâ*, *Îmâm Alî* ve *Hazret-i Fâtuma* ve *Hazret-i Îmâm Hasan* ve *Hazret-i Îmâm Hüseyin rıdvânullâhi te'âlâ aleyhim ecma'in* hazretleridir. Velâkin bu makâmda e'imme-i isnâ aşerin mecmû'u murâd olunur. Ta'zîm için cümlesine *ulü'l-abâ* ta'bîr buyurdular. *Hırka-pûş*, dervîş u fakîr demeğe ıstılâh olmuşdur. (Şerh-i Kasâid-i Mevlânâ Şevket, 87-88)

کردم اشتیاق خش پوشش درت

پیراهن حریر وطن را ببر قبا

Senin dergâh-ı vâlânın kapısında sâkin olup ve dervîş olup abâ gibi ve çul gibi elbise-i galîza giymek şevkinden ve muhabbetinden pîrâhen-i harîre benzeyen vatânı ki lâbis olmuş idim. Anı göğsümde yırttım *kaba etmekden* murâd yırtmaktır. *Haşi hânın* fethi ve *şînin* kesriyle sıfat-ı müşebbehe olarak galîz olan nesneye itlâk olunur ve yine insânın vatânı mahbûb ve tab'ına mülâyim olmağla pîrâhen-i hârîre teşbîh buyurdular. Ve yine bu göğüs ve kaba pîşeleri muttasıl olmayıp entarî ve cübbe gibi libâsa itlâk olunur. (Şerh-i Kasâid-i Mevlânâ Şevket, 46)

همچو صوفي در پلاس صوف باش

با صفها ي خدا موصوف باش

Hem-çü sûfî der-palâs u sûf bâş

Bâ-sıfathâ-yı Hudâ mevsûf bâş

Sâlik-i râh-ı Hudâ gibi eski libâs ve yünden dokunmuş şeyler içinde ol. Hakk *celle ve alânın* sıfâtından ittisâfî câ'iz olan sıfatlar ile mevsûf ol. İttisâfî câ'iz olmayan sıfatlar kibr gibi ve imtinân gibi ve intikâm gibidir. İttisâfî câ'iz olan afv u hilm u kerem gibi olan sıfatlardır ki ¹¹³¹“تخلقوا باقلاق الله تعالی” buyrulmuştur. (Mâ Hazar, 8b)

اي پسر مگذار راه شرع را

اصل يابي كر بكيري فرع را

Ey püser me-g(ü)zâr râh-ı şer'-râ

Asl yâbî ger be-gîrî fer'-râ

Ey oğul şer' yolunu bırakma ve şer'-i şerîfin evâmir ü nevâhîsine imtisâl eyle. Aslı bulursun, eğer fer'i tutarsan. Fer'den murâd şerî'atdır, asldan murâd ma'rifet ve hakîkatdır. Şerî'atsız tarîkat olmaz ve tarîkatsız hakîkat olmaz. Nitekim *Hazret-i Mısrî kuddise sırruhu* buyurur:

¹¹³¹ Allahu Te'âlâ'nın ahlakıyla ahlaklanınız. Münâvî, Et-Teârîf, s. 564.

Şerî'atsız hakikat oldu ilhâd

Ba'zı dervîş-şekil kimseler kemâl-i cehl ve hamâkatinden biz ehl-i tarîkiz diyerek umûr-ı şerî'ata tekâsül ve ihmâl ederler, zannederler ki namâz ve oruc ve şurb-ı hamr etmemek dâhil-i tarîkat olmayanlar içindir. Bu i'tikâd hatâ, belki küfr-i sarîhtir. Nite *Hazret-i Mısrî kuddise sırruhu* böyle kimseleri tahzîr ve tekdîr buyurmuşdur:

Cihâna bir velî hiç gelmez illâ

Hem eğninde abasıdır şerî'at

Hüdânın leyle-i mi'râc içinde

Habîbine atâsıdır şerî'at

Sakın cânâ sakın sen de deme kim

Nizâmiçün evlâsıdır şerî'at

(Mâ Hazar, 36a)

خرقة درویشی ما چون زره زیر قیاست

پیش چشم خلق ظاهر بین قباپوشیم ما

Hırka-i dervîşî-i mâ çün zırh zîr-i kabâst

Pîş-i çeşm-i halk-ı zâhir-bîn kabâ-pûşîm mâ

Bizim dervîşlik hırkamız zırh gibi kaftanın altındadır; velâkin zâhir-bîn olan halkın gözünün önünde biz kaftan giyiciyiz ve bizim zâhirimize bakıp bizi dervîş zann etmezler. Ya'ni benim dervîşliğim mektûmdur, herkes bilmez, demekdir.

Ma'lûm ola ki dervîşler iki bölükdür: Bir bölüğü dervîş libâsın giymeyip nâ-mahrem şeklinde gezermiş. Bunların murâdı, riyâ'dan ve sû'-i nazardan masûn

olmaktadır. Ve bir bölüğü dahi tâc u hırka vü külâh giymişlerdir. Bunların murâdı e'izze-yi kirâma zâhirler dahi müşâbih olsun ve o hey'etden feyz alsınlar. Bu iki yol dahi hakdır ve vâki'dir. *Sâ'ib* merhûm kabâda dervîş imişler. Bu beyt ile onu ifâde buyururlar ki:

نامه سربسته را چون اب خواندن حق ماست

کز سخن فهمان ان لبهاي خاموشيم ما

Nâme-i ser-besteî-râ çün âb hânden hakk-ı mâst

K'ez suhan-fehmân-ı ân lebhâ-yı hâmûşîm mâ

Kapalı kitâbı su gibi okumak bizim hakkımızdır. Zîrâ o hâmûş olan yârin leblerinin sözünü biz anlayıcılardanız. Yârin kitâb gibi olan leb-i hâmûşunun kelâmını anlayınca sâ'ir kitâbları küşâde olmaksızın okumak kalır. Bu beytde yârin leblerini kitâba teşbih eder. Fi'l-vâki' şefeteyn munzamm oldukda kapalı kitâb gibi olur ve küşâd oldukda açılmış kitâb gibi olur. (Gencîne-yi Maârif, 16b)

Abâsı Kırk Yerinden Yamalı: Dervişlerin abalarının yırtık pırtık olmasını ifade eder. Eskiden dervişler, hırkalarının helâl maldan olmasına itina gösterirler, bu yüzden mallarının helâl olduğuna inandıkları sufilerden kumaş parçaları toplarlar, bunları birbirine dikip ekleyerek kendilerine abâ yaparlardı. Bu çeşit abâ ve hırkaya, Arapça'da yamalı manasına gelen, “murakkâ” da denir. Ayrıca, “abâlî” kelimesi, fakir ve yoksul kimseler için kullanılır.¹¹³² Mehmed Murad Nakşibendî “jende” kelimesinin de yamalı elbise anlamına geldiğini bildiriyor:

از هوا بکزر خدا را بنده باش

زند کي مي بايدت در ژنده باش

Ez-hevâ be-g(ü)zer Hudâ-râ bende bâş

Zindegî mî-bâyedet der-jende bâş

¹¹³² Cebecioğlu, “Abâsı Kırk Yerinden Yamalı” mad. 2009, s. 1.

Nefs-i emmârenin ârzûlarından geç, Allâhu Te'âlâ'ya kul ol, sana hayât-ı ebediyye gerek ise yamalı libâs içinde ol. *Zindegîde* olan yâ, yâ-yı masdariyyedir, hây-ı resmiyyesi kâfa kalb olmuştur. *Jende* yamalı libâs ma'nâsınadır. (Mâ Hazar, 8a)

نیست مردی خویشتن آراستن

قصد جان کرد ان کی او آراست تن

Nîst merdî hîştên ârâsten

Kasd-ı cân kerd ân ki o ârâst ten

Âdemlik kendini elbise-i fâhire ile zînetlemek değildir. Belki insânlık *tekarrübü ilâllâh* etmektir. Cânına kasd eyledi o kimse ki bedeni libâs ile tezyîn eyledi. Binâ'en aleyh ârifler elbise-i nefîse giymeği terk edip ekserîsi palâs-pûş olur idiler. Nitekim *Şâhidî kuddise sırrihu* buyururlar. Mısrâ:

Sultân-ı âlem oldu kâni' olan palâsa

Sâ'ib merhûm dahi buyururlar. Beyt:

تراز معنی اکر هست بهره صائب

زیوست جامه خود کن چون کتاب اینجا¹¹³³

*Hazret-i Şeyh-i Ekber kuddise sırrihu'l-athar Fütühât-ı Mekkiyye'*sinde buyururlar ki *Hazret-i Ömer radiyallâhu anh* hazretleri emîrû'l-mü'minîn iken arkasında bir gömlek var idi. Yirmi dört yerinden yamalı idi. Mısrâ'-ı evvelde olan *ârâsten* masdardır. Zînetlenmek ma'nâsınadır. Ve mısrâ'-ı sâni'de olan *ârast* f'il-i mâzîdir, zînetlendi ma'nâsına. Ve *ten* beden demektir. Binâ'en aleyh münfasıl yazılır.

نیست در تن بهتراز تقوی لباس

¹¹³³ Ey Sâib! Eğer sana manadan bir nasip varsa kitap gibi kendine deriden bir elbise yap.

در تکلف مرد را نبود اساس

Nîst der-ten bihter ez-takvâ libâs

Der-tekellûf merd-râ ne-büved esâs

İnsânın bedeninde takvâdan iyi urbâ olmaz. Nitekim Kur’ân-ı Azîm’de “ولباس والتقوي ذلك خير”¹¹³⁴ buyrulmuştur. Elbise hakkında tekellûf etmede âdem olana temeller olmaz. Ya’ni insân libâsda tekellûf etmez, belki ne buyurur ise anı giyer demektir. (Mâ Hazar, 11b)

4.6.23. ASÂ

Arapça, değnek, sopa, baston anlamındadır. Hz. Musa’ya mucize olarak bir asâ verilmişti. Bu asâ, Mısır sihirbazlarının hazırladığı bütün sihirleri yutan bir yılan haline dönüşmüştü. (Ta-Ha,18; Neml,10; Kasas,31) Asâ taşımak Hz. Muhammed’in de sünnetidir. Hz. Muhammed asâ taşır, sahrada namaz kılacağında bunu sütire olarak kullanırdı. Bu sünnete uygun olarak, tarîkât şeyhleri, dervişler ve bazı müslümanlar da asâ kullanırlar. Bazı tarîkatlarda post-nişîn olan şeyh, halifesine bir emanet olarak asâ da verirdi. Hatta halk arasında, “Kırk yaşını geçtiği halde asâ kullanmayan âsî olmuştur” şeklinde bir hikâye bile vardır.¹¹³⁵ Bunlardan başka asâ, edebiyatta bir denge unsuru oluşu ve uzunluğu dolayısıyla anılır.¹¹³⁶

عشق مستغنیست از تدبیر عقل حيله کر

شیر کی سازد عصای خود دم روباه را

Aşk müstagnîst ez-tedbîr-i akl-ı hileger

Şîr key sâzed asâ-yı hod düm-i rûbâh-râ

¹¹³⁴ Ey Âdemoğulları, biz sizin çirkin yerlerinizi örtecek bir elbise ve size süs kazandıracak bir giyim indirdik (varettik). Takva ile kuşanıp donanmak ise, bu daha hayırlıdır. Bu, Allah’ın ayetlerindedir. Umulur ki öğüt alıp düşünürler. Araf, 26.

¹¹³⁵ Cebecioğlu, “Asâ” mad., 2009, s. 23-24.

¹¹³⁶ Pala, “Asâ” mad., 2007, s. 32.

Aşk u muhabbet hîle-ger olan akl-ı ma'âşın kethüdâsı olup iklim-i bedende tedbîr ü tasarruf eylemesinden müstağnîdir. Binâen aleyh aşk gelince kethüdâ-yı akla izin verir ve akl-ı ma'âş dahi bedende durmaz. Ve böyle olması dahi aşk akl-ı me'âd sâhibi olmağla onu istihdâma tenezzül etmez.

Niteki hâkim âlim olunca nâ'ib istihdâmına tenezzül etmediği gibi mısrâ'-ı sâniyi irsâl-i mesel olarak buyururlar ki: Görmez misin arslan, tilki kuyruğunu kaçan kendine asâ kılar ve ona i'timâdı kendine lâıyk görür? Belki kılmaz ve görmez. Zîrâ arslanın tilkiye ve hîlesine ihtiyâcı yoktur. Çünkü şeci'dir. İhtiyâdda hîleye ihtiyâcı yoktur. Bu sûrette tilkinin hîlesine kat'â muhtâc değildir. Bunun gibi aşk dahi yiğit ve şeci' olmağla tilki-sıfat akl-ı ma'âşın tedbîr ve tasarrufuna kat'â muhtâc olmaz ve benim sözüm olsun da'vâsını eder ve bu da'vâya şâyestedir. Bu cihetden halkın akl-ı ma'âşını uşşâk-ı İlâhiyyede görmezsin.

Asâ münâsebetiyle tilkinin kuyruğu zikr olunmuştur; lâkin zikr-i cüz ve irâde-i küll tarîki ile mecmû'-ı tilki murâd olunur. (Gencîne-yi Maârif, 7b)

خضم انكشت چرا برسختن من ننهند

برسر چوب بود حس نظر اعمي را

Hasm engüşť çerâ ber-suhan-i men ne-nihend

Ber-ser-i çûb büved hiss-i nazar a'mâ-râ

Düşmân niçin benim sözüme parmak koymasın? Elbette kor. Zîrâ a'mâyâ çöp üzerine göz hissi olur. Benim sözüm dahi asâ gibidir ve düşman dahi kördür. Bana i'tirâz ile basîr gibi olur ve herkes der ki; eğer bu kâmil olmasa *Sâ'ib*'in sözüne ta'n etmez dedi. Bu cihetle bana i'tirâzdan nef' görür. Binâberîn benim sözüme parmak kor. (Gencîne-yi Maârif, 23a)

4.7. MUTASAVVIFLAR

Mehmed Murad Nakşibendî, şerhlerinde çok sayıda mutasavvıf hakkında bilgi vermiş, eserlerinden örnekler sunmuştur. Bunların arasında İbrâhim b. Edhem,

Cüneyd-i Bağdâdî, Hallâc-ı Mansûr, Hasan-ı Basrî, Behlûl-i Dâna, İmâm-ı Âzam, Bâyezîd-i Bistâmî, Veysel Karânî, Nizâmeddin-i Hâmûş, Mevlânâ, Seyyid Nizâm-Zâde, Aziz Mahmud Hüdâyî, Zünnûn-ı Mısrî, Âşık Yûnus, Fazîl-ı İyâz, Ferîdüddîn Attâr, Hâfız-ı Şirâzî, İbn-i Fâriz, Şeyh Galib, Hoca Neş'et, Yazıcızâde, Sultân Veled, Şâhîdî, Muhyiddin İbn-i Arabî, Niyazi Mısrî, Mevlânâ Abdurrâhmanü'l-Câmî, Şeyh Nûriddînu'l-Hâfî, Seyyid Şerîf, Şeyh Nûriddînu'l-Hâfî, Seyyid Ahmedü'n-Neccârî, Mahmud Çelebi, Eşref-Zâde, Eşref-i Rûmî, Hacı Bayrâm-ı Velî, Edirnevî Sezâî Efendi, İmâm Şa'râvî, Ebû Sa'îd Muhammedü'l-Hâdimî, Ebû Sa'îdü'l-Harrâz, Şeyh Sa'dî-i Şirâzî, Râbia El-Adeviyye, Sûdî Efendi gibi daha birçok isim mevcuttur.

4.7.1. İBRÂHİM BİN EDHEM

Tam adı İbrahîm b. Edhem b. Mansûr b. Yezîd b. Câbirü't-Temîmî'dir. İbrahîm Edhem diye şöhret bulmuştur. Babası Belh sultanlarındandır. Edhem gençliğinde tahta çıkmışsa da kısa zamanda sultanlık yolunu terk etmiştir.

Rivayete göre bir gün ovada bir ceylan peşinden koşarken sahrada bir karganın eli ve ayağı bağlı bir adamı, ağzına yiyecek getirerek beslediğini görür. Adam kervan soyguncuları tarafından bu hale getirilmiş, Allah da ona kargayı gönderip rızık sebebi yapmıştır. İbrahîm b. Edhem, bu olaydaki hikmeti kavrayınca tâc ve tahtından vazgeçip dervişliğe soyunmuştur. Başka bir rivayete göre ceylanın peşinden koşarken üç defa “Ya İbrahîm b. Edhem! Seni bunun için mi yarattık?” denildiğini duyunca üzerindeki bütün mücevherâtını, kaftan ve tâcını bir çobana vererek onun kepeneğini hırka edindiğini ve böylece uzun müddet mağaralarda kalıp riyâzete çekildiği anlatılır.

İbrahîm b. Edhem, tasavvuf yoluna girince bir müddet Şam'da ekin bekçiliği yaparak geçinmiş ve Süfyân-ı Sevrî gibi meşhur sûfilerle görüşmüştür. 777 yılında vefat etmiştir.¹¹³⁷

¹¹³⁷ Pala, “Edhem” mad., 2007, s. 133.

ميزنم بال بهم تاقتد اتش درمن

از دل سنك اميد شرري نيست مرا

Mî-zenem bâl be-hem tâfted âteş der-men

Ez-dil-i seng ümîd-i şererî nîst merâ

Sa'y u gayret ederim, hattâ derûnuma bir âteş düşse. Zîrâ taş gibi gönlümden bana bir kıvılcım ümîdi yokdur ve kalbim gâyet katıdır ve kalbimden nâr-ı aşk u muhabbet ümîd etmem. Binâberîn çalışırım ki sa'y ile gönlüme âteş düşse. Aşk u muhabbet yâ gönülden zâhir olur yâhûd sa'y u sülûk ile kalbde nâr-ı muhabbet peydâ olur, ekserîsi bu kabîldendir. Gönülden def'aten nâr-ı muhabbet zuhûr eden *Hazret-i İbrâhîm b. Edhem* gibi ve *Fazîl-i İyâz* gibi *kuddise sirruhumâ*. O anda *İbn-i Edhem*'e tâc u tahtını terk etdirdi ve *Fazîl*'e haramîliği terk etdirdi. (Gencîne-yi Maârif, 10a)

پستي دليل قرب بود در طريق عشق

اينجا پياده پيش بود از سواره ها

Pestî delîl-i kurb büved der-tarîk-i aşk

În-câ piyâde piş büved ez-süvârehâ

Hakâret ve tevâzu' râh-ı muhabbetde takarrüb-i İllallâh'a delil olur. Bundan için sâlikler tarîk-i aşkda zillet ü hakâreti ihtiyâr etmişler. Nitekim *Bâyezîd-i Bistâmî kuddise sirruhu'l-azîz: عَطَّلَ ذَلِّي ذَلَّ الْيَهُودَ*¹¹³⁸ buyurmuşlardır. Râh-ı muhabbetde piyâde ve hakîr olan, atlı ve âlî olandan ileridir. Ya'ni hakâret-i kâmileyi ihtiyâr edenler, etmeyenleri geçerler.

Görmez misin şâh-ı evliyâ-yı ümem *Hazret-i İbrâhîm b. Edhem kuddise sirruhu'l-efhâm* izzet-i saltanâtı zillet-i ra'iyete tebdîl buyurdular? Ve bundan ma'dâ râh-ı Hudâ'da ne hakâretler çekdiler. Bu sebebden evliyâ-yı kirâma ve selâtîn-i bâtineye ser-tâc oldular. (Gencîne-yi Maârif, 12a-12b)

¹¹³⁸ Yahudinin zilleti benim zilletimi engelledi.

بر توکل کر بود فیروزبست

حق دهد مانند مرغان روزبست

Ber-tevekkül ger büved firûzîst

Hak dehed mânend-i murgân rûzîst

Tevekkül üzerine eğer senin galebe ve zaferin olur ise Cenâb-ı Kibriyâ kuşlar gibi senin rızkını verir. Tevekküle galebe kemâl-i tevekkülden ibâretidir.

Menkûldur ki: Kutb-i âlem *Cenâb-ı Hazret-i İbrahim b. Edhem kuddise sırruhu* efendimiz hazretleri, şehir-i *Belh*'den hurûcları vaktinde bir ip ve bir keçkül beraber almışlar idi. Belki bir kuyudan su çıkarmak lâzım olur diye. Bir gün gâyet kendine harâret galebe edip ve bir suya tesâdüf buyurmayıp, uzakdan nazar-ı şerîfleri bir vâfir kuş görüp şurada su var deyip ol mahalle teşrîf buyurdular. Vâkı'a bir kuyu var ve kuşlar ol kapıdan su içerler idi. *Hazret-i Şeyh* keçkülünü kuyuya sarkıdıp ve ip tamâm oldukda destâr u kuşaklarını dahi zamm buyurup suya dest-res müyesser olmayınca "İlâhî, kuşlar bu kuyudan su içerlerdi ve su böyle bâ'id değil idi, benim cürmüm nedir ki su benden kaçır?" diye münâcât buyurunca mehbit-i füyûzât-ı İlâhiyye olan kalb-i şerîflerine ilhâm-ı İlâhî vârid oldu ki "Yâ *İbrâhim!* Kuşların ip ve keçküli olmamak hasebiyle i'timâdları ancak Rablerine idi ve senin tevekkül ü i'timâdın keçkülüne idi. Binâ'en aleyh anlar suya zafer buldular ve sen bulamadın." Der-'akeb *Hazret-i Şeyh* keçkülünü ilkâ-yı beyâbân buyurunca kuyudan su yukarı çıkıp afiyetle nûş buyurdular. Ba'de her ne zamân su içmek murâd buyururlar ise kuyunun yanına teşrîf buyurunca bi-hikmeti'llâh su yukarı çıkıp içerlerdi. *Kaddessallâhu sırruhu'l azîz ve nefa'na'llâhü bi-feyzih.*

Menkûldür ki *Belh*'den hurûcu vaktinde şu kıt'ayı buyurmuşlardır.

ترکت الخلق طرا في هواكا

وايتمت العيال بكي اراكا

فلوقطعتني في الحب اربا

لما حن الفواد الي سواكا¹¹³⁹

(Mâ Hazar, 10b-11a)

ديننت از پر هيز كامل ميشود

نعمتت از شكر شامل ميشود

Dînet ez-perhîz kâmil mî-şevêd

Ni 'metet ez-şükr şâmil mî-şevêd

Dînin takvâdan kâmil olur. Ni'metin şükürden çok olur. Ya'ni harâm-ı kat'îden ve şübheden ictinâb eder isen mü'mîn-i kâmil olursun. Zîrâ harâmdan tevakkî îmâna kemâl verir. Ve harâm lokma îmâna za'af verir. *İbrâhim b. Edhem kuddise sırrihu* hazretleri bir gün hurma aldılar ve bir hurma yere düşmüş idi, kendi hurmasındandır zannıyla dahi alıp hurmasına katdılar. Meğer hurmayı satan kimseden düşmüş imiş ve hurmaları tenâvül buyurdukça o bir hurma dahi yendi. Azîz hazretlerinin tecelliyât u kuşûfâtı sedd u bend ve kendilerinde emâre-i gaflet nümâyân olmağa başladı. Âyâ bu sû-i hâlin sebebi ne ola diye hayli mütefekkir olunca Cenâb-ı Kibriyâ hakîkat-i hâli kalb-i pür-enverlerine ilhâm buyurdu. Der-'akab varıp hurmacı ile istihlâl buyurdular ve yine evvelki hâlini buldular. Bir hurmânın bu derece ziyânı olunca şeb u rûz harâm yiyen kimsenin hâli ne olur? Bundan kıyâs oluna. *Perhîz* sakınmak ma'nâsınadır. *Şâmil* ihâta edici ma'nâsınadır. İhâtaya kesret lâzım olmağla ma'nâ-yı lâzımî murâd olunur. Nitekim:

شكر نعمت افزون كند“

”¹¹⁴⁰ كفر نعمت از كفت بيرون كند

denmiştir. (Mâ Hazar, 16b)

¹¹³⁹ Bütün insanları Allah aşkı için terk ettim. Bu uğurda çocuklarımın yetim kalmasının da önemi yoktur. Beni baştan başa lime lime etseler kalbimden sadece sevgin çıkar.

¹¹⁴⁰ Nimetin şükürü nimeti artırır, nimetin şükürsüzlüğü sözden dışarıdır.

انما اموا لكم را ياد كير

مال و ملك اين جهان را باد كير

İnnemâ emvâliküm-râ yâd gîr

Mâl ü mülk-i in cihân-râ bâd gîr

Kur'ân-ı Kerîm'de "انما اموالكم واولادكم فتنة" ¹¹⁴¹ nazm-ı celfîni ve dahi "انما" ¹¹⁴² nazm-ı kerîmini hâtırında tut ve unutma. Bu dünyânın mâl u mülkünü rûzgâr farz eyle. Zîrâ serî'ü'z-zevâl olmakda rûzgâr gibi. *Hazret-i Nûh aleyhisselâm* bin yaşından mütecâviz mu'ammer olmuş iken dâr-ı bekâya irtihâl zamânında *Cebrâ'ül aleyhisselâm* vedâ' buyurduğu hengâmda "كيف" ¹¹⁴⁴ "كدارلها بابان دخلت من احدهما وخرجت منالآخر" ¹¹⁴³ diye su'âl buyurunca "وجدت الدنيا" ¹¹⁴⁵ buyurmuşlardır. İşte dünyâ böyle serî'ü'z-zevâldir. Allâhu Te'âlâ cümlemize teyakkuz ve tabassur ihsân eyleye. Beyt-i sâbıkda *be-ma'nâda* bâ zarfiyyet içindir, ma'nâ bunda hakikat ma'nâsınadır. Evlâdın hakikatde düşman olduğu nafaka ve kisvesi ile zihn meşgûl olur ve muhabbet bulunup kalb bütün Hakk ile meşgûl olamaz. Mâl dahi böyledir. Bu vechle düşman ve dünyâdan ma'dûd olur. Nitekim "كل مالهاك عن مولاك فهو دنياك" ¹¹⁴⁵ buyurulmuştur.

Menkûldür ki: Mazhar-ı sırr-ı velâyet sultân-ı ma'rifet ve hakikat *İbrâhîm b. Edhem kuddise sirruhu'l-efham* hazretleri iklim-i Belhin tâc u tahtını terk buyurdıklarında vâlidesi rahminde dahi bir veled terk buyurmuşlar idi. Ba'de zamân şâbb-ı emred olunca vâlid-i mâcidlerini görmek kasdıyla mevsim-i Hacda *Mekke-i Mükerreme*'ye geldiler, Azîz-i müşârun ileyh dahi rûfekâsıyla bu sene tâ'at-i *Hudâ*'ya bezl-i mukadderat edelim diye birbiriyle mükâvele ve mu'âhede etmişler idi. Esnâ-yı tavâfda mahdûm-ı mükerremlerine tesâdüf etdikçe dikkatlice nazar buyururlar imiş. Tavâf tekâmil oldukça şâbb-ı emrede niçin dikkatli bakdınız diye

¹¹⁴¹ Bilin ki, mallarınız ve çocuklarınız ancak bir fitnedir (imtihan konusudur). Allah yanında ise büyük bir mükafaat vardır. Enfal, 28.

¹¹⁴² Ey iman edenler, gerçek şu ki, eşlerinizden ve çocuklarınızdan bir kısmı sizin için (birer) düşmandırlar. O halde onlardan sakının. Tegabun, 14.

¹¹⁴³ Nuh aleyhisselâma "Nasıl bir dünya gördün?" diye sordular.

¹¹⁴⁴ İki kapılı bir ev gibiydi. Birinden girdim, ötekenden çıktım.

¹¹⁴⁵ Hayatınız için en önemlisi Allah'tır, dünya önemsizdir.

su'âle cevâbda buyurmuşlar ki Belhden zamân-ı hurûcda rahm-i mâderde terk ettiğim veled olmak gerekdir zannedirim. Refiklerinden birisi der-'akab kalkıp ve gelip anı bulup "هل لك والد في الاحياء"¹¹⁴⁶ diye su'âl etdikde "نعم يقال له ابراهيم بن ادهم"¹¹⁴⁷ diye cevâb verdi. İster misin pederini göresin dedikde nice istemem, ancak Belhden anı görmeye geldim deyince alıp berâber götürdüler ve *hâza vâlidek* diye işâret buyurdular. Mahdûm-ı muhterem dahi gelip pederine sarılıp kadem-i mübâreklerine yüz sürüp Hazret-i Azîz dahi cebhesinden takbîl ve mevsim-i Hacc-ı şerîf tekâmîline kadar ma'îyyetinde ve hizmet-i iksîr-mânendleriyle müşerref oldular. Ba'de o küllî tecelliyât ve müşâhedât ve hâlâtı kendilerde cüz'îce bulamayınca buna bâ'is veled muhabbeti kalbe girmesidir diye cezm buyurunca oğlunu Belhe ircâ' buyurdular. Her ne kadar ben senden ayrılmam diye ilhâh ve ısrâr etdiyse dahi ben seyyâh ve dervîşem, sen benimle tahammül ve sabr edemezsin buyurdular. (Mâ Hazar, 30b)

4.7.2. CÜNEYD-İ BAĞDÂDÎ

İlk devir sûfliğinin en güçlü temsilcilerinden olan Cüneyd-i Bağdâdî, Bağdat'ta doğmuş ve orada yaşamıştır. Küçük yaşta ilim tahsiline başlamış, hadis ve fıkıh öğrenmiş, tasavvuf ehlinin sohbetlerinde bulunmuştur. Şer'î ilimleri öğrendikten sonra kendini zühd, ibadet ve tasavvufa vermiştir. Bir çok meşhur sûfî Cüneyd'in etkili sohbetinde bulunmuş, onun müridi olmuştur. Otuz kere yaya olarak hacca gittiği söylenmektedir.

اي برادر تكيه بر دولت مكن

ياد دار از ناصح خود اين سخن

Ey birâder tekye ber-devlet me-kün

Yâd dâr ez-nâsîh-i hod în suhan

Ey karındaş, devlet-i dünyâ üzre i'timâd eyleme. Zîrâ agniyânın bir anda müflis olması mümkündür ve çok olmuştur. Eğer devlet-i ukbâyı murâd eder isen

¹¹⁴⁶ Bir baban var mı?

¹¹⁴⁷ Evet, İbrahim b. Edhem.

ameline ve kuvvet-i kudsiyene ve keşf-i kerâmetine magrûr olma demek olur. Zîrâ nice evliyâ derecesinden munhatt olmuşdur. Ez cümle *İblis u Bel'um bin Bâ'ûr ve Bersîsâ* gibi. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de “فلا يأمن مكر الله الا القوم الخاسرون”¹¹⁴⁸ buyrulmuşdur. Seyyidü't-tâ'ifetü's-sûfiye *Cüneyd-i Bağdâdî* kuddise sırrıhu's-sâmî hazretleri su'âl etmişler ki “العارف قد يزني”¹¹⁴⁹ cevâbında “ايزني العارف”¹¹⁵⁰ buyurmuşlardır. Zîrâ evliyâullâh derece-i ismetde değildir. Belki *mahfûz min indallâh*dir. Kendi nasîhatından bu sözü hâtırında tut. *Hod* hânın zammıyla ve *hîş ve hîšten* hânın kesri ve vâv-ı resmiyye ile kendi ma'nâsınadır. Ve *suhan*, sinin zammı ve hânın fethiyle söz ma'nâsınadır. (Mâ Hazar, 22b)

4.7.3. HALLÂC-I MANSÛR

Tam adı Ebû'l-Mugîsü'l-Hüseyin b. Mansûru'l-Beyzâvî olan Mansûr İran'ın Tûr kasabasında doğmuştur. Basra'ya yerleşmiş ve orada evlenmiştir. Tasavvuf yoluna genç yaşta giren Hallâc-ı Mansûr, zühd ve itikâf ile ilerlemeler kaydetmiştir. Hind ve Türk memleketlerinde dolaşarak İslâm'ı yaymaya çalışmıştır. Hakkında bir çok menkıbeler oluşturulan Mansûr, aslına hallâc (pamuk atan) değildir. Bir gün hallâc olan bir dostuna bir iş buyurmuştur. O da bu işi yapmak için dükkandan ayrılınca Mansûr onunvaktini çaldığını düşünerek parmağıyla işaret ederek dostunun işlerini devam ettirmiştir. Dostu geri dönüşünde bu kerâmeti görünce, o günden sonra Mansûr'a “Hallâc” lâkabı verilmiştir.

Her gün bin rekat namaz kılan Hallâc-ı Mansûr, tasavvuf yolunda ilerleyerek fenâfillâha ulaşmıştır. “Ene'l Hakk” dediği için, bu sözün batınî manasına vâkıf olamayanlar onu münkir ilan etmişlerdir. Bazıları da sırları, ehil olmayanlara fâş ettiği için üstadının bedduâsına uğradığını söylerler. Bu sözü yüzünden Hallâc-ı Mansûr hapse atılmış ve sekiz yıl hapiste kalmıştır. Hapiste *Tavâsî* adlı tasavvufî eserini yazmıştır. O sırada Ka'be tahrip edilmiş ve mahkemede bu olaya sebep olarak Hallâc'ın sözü gösterilmiştir. Kadı Ebû Ömer-i Hammâdî tarafından katline hüküm

¹¹⁴⁸ Allah'ın hilesinden emin miydiler? Hüsranda olan kavim, ancak onlar, Allah'ın hilesinden (Allah'ın kendilerine azap vermeyeceğinden) emin olamaz. Araf, 99.

¹¹⁴⁹ Bir ârif zina yapabilir mi?

¹¹⁵⁰ Olabilir.

verilmiştir. Halifenin de tasdikiyle Bağdat'ta kamçılanmış, vücudu parça parça edilmiş, darağacına çekilerek teşhir edilmiş ve başı kesilerek cesedi yakılmıştır.

Ahmed Yesevî, Yunus Emre, Nesîmî, Niyazî-i Mısrî gibi büyük sûfler onu hak yolda şehit edilmiş bir mücahid olarak ele almış ve eserlerinde sıkça bahsetmişlerdir.¹¹⁵¹

نیست در طینت جدایی عاشق و معشوقرا

شمع بتوان ریخت از خاکستر پروانها

Nîst der-tıynet cüdüyî âşık u ma'şûk-râ

Şem' be-t(ü)vân rîht ez-hâkister-i pervânehâ

Âşık ile ma'şûkun hilkatinde ayrılığı yokdur ve ikisi bir şeyden halk olunmuştur. Bu sûretde meselâ pervânelerin külünden mum dökmek ve şamdana döküp yakmak mümkündür. Zîrâ şem'in eczâsı ve pervânelerin eczâsı şey-i vâhiddir. Âşık, ma'şûkun gayrı değildir, demektir. Bu beytle vahdet-i vücûda işâret buyurlar. Zîrâ o makâmdan *Bâyezîd-i Bistâmî kuddise sırruhu*: لیس فی جبتی سوی¹¹⁵² buyurmuşdur. Ve yine *Ebu'l Hasan-ı Harrâkânî kuddise sırruhu*: لو عرفتمونی¹¹⁵³ buyurmuşdur. Ve yine *Hallâc-ı Mansûr kuddise sırruhu*: “Ene'l-Hakk”¹¹⁵⁴ buyurmuşdur. Ve cümle ashâb-ı ma'rifet “*Heme Ost*”¹¹⁵⁵ buyurmuşlardır. (Gencîne-yi Maârif, 16a)

بلیلی متهم دارند مجنونرا وزین غافل

که دارد کفتکوی مردم دیوان محلها

Be-Leylî müttehem dârend Mecnûn-râ ve 'z-în gâfil

¹¹⁵¹ Pala, “Hallâc-ı Mansûr” mad., 2007, s. 185-186.

¹¹⁵² Cübbemin içinde Allah'tan başkası yok.

¹¹⁵³ Beni bilseydiniz, bana secde ederdiniz.

¹¹⁵⁴ Ben Hakk'im.

¹¹⁵⁵ Her şey O'dur.

Ki dâred güft-gûy-ı merdom-ı divâne mahmilhâ

Ser-halka-i ehl-i cünûn olan *Mecnûn*'u *Leylâ*'nın aşkı ile töhmetlenmiş ve aşk kendini kendinden almış ve kelâmının sırrı u bünü yokdur derler ve aslâ kelâmını ısga etmezler. *Mecnûn*'dur saçma söyler, derler. Böyle denilir, bundan gâfildir ki merdüm-i divânenin kelâmı mahmil saçıcılar tutar; lâkin halk kusûru sebebiyle anlayamazlar.

Bu beytde *Mecnûn*'dan murâd mutlaka âşık demektir. Ya'ni halk âşıkı aşk ile töhmetleyip ve deli yerine koyup tahtı'e ederler ve ba'zı kelâmlarını küfre haml ederler, *Mansûr Hazretleri*'nin "*Ene'l-Hakk*" buyurduğunu küfre haml ettikleri gibi. Bunların ise hep mücmeli vardır. Velâkin avâm-ı nâsın akli derk etmez, demektir. (Gencîne-yi Maârif, 3b)

کار روغن میکند براتش ما اب تیغ

خون منصوریم دائم برسر جوشیم ما

Kâr-ı rûgan mî-küned ber-âteş-i mâ âb-ı tîg

Hûn-ı Mansûrîm dâ'im ber-ser-i cûşîm mâ

Yârin âb-ı tîği bizim âteşimizin yağ işini eyler. Gûyâ biz *Hallâc-ı Mansûr*'un kanıyız, dâimâ kaynamak sevdâsı üzerineyiz. Hâsılı yâr seyf ile bizi vurdukda âb-ı tîği âteş-i aşkımızı teskîn etmek kâ'ideye muvâfık iken, hilâf-ı kâ'ide olarak âteş-i aşkımız alev-gîr oldu. Bu sûretde gûyâ *Mansûr*'un kanı gibi dâim cûş u hurûşda olmamız lâzım geldi. (Gencîne-yi Maârif, 17a)

تشنه خواه کرد مستی چشمه فتان ترا

خواب سنکین شد فسانه تیغ مژگان ترا

Teşneî hâh kerd mestî çeşme-i fettân-ı terâ

Hâb-ı sengîn şod fesâne tîg-i müjgân-ı terâ

Ey Cânân! Mestlik senin âleme fitne ilkâ edici gözünü âşıkların kanına harîs eyledi ve katline teşvîk eyledi. Ve dahi hâb-ı sengin tîğ-i müjgânına bileği taşı oldu ve onda tîğ-i müjgânını biledi ve âmâde oldu.

Şimden sonra bize hayâtdan ümid yokdur, demek ister. Ma'nâ-yı bâtinîsi dahi şu vech ileddir ki; *çeşm*, ayn'a murâdifdir ve ayn'dan Zât-ı Bârî murâddır. Ve Zât-ı Bârî'nin aşk u muhabbeti bizi öldürecekdir, demek olur. Zîrâ hadîs-i kudsîde: من احبنى ¹¹⁵⁶ قتلته ومن قتلته فانا ديته ومن على ديته فانا ديته buyrulmuşdur.

Cenâb-ı Hakk'ın sevdiklerinden ve âşıklarından birisi ez-cümle *Hazret-i İmâm Hüseyin radiyallâhu te'âlâ anhu ve irzâdır* ki *Kerbelâ*'da şehîd oldular. Ve birisi *Hallâc-ı Mansûr kuddise sirruhudur* ki: “*Ene'l-Hakk*” buyurmak sebebiyle ber-dâr etdiler. Ve ba'zısını dahi aşk yakar ve kendi kendine mahv olur. Ma'lûm ola ki, gözdeki mestlik hüsn ü letâfetden kinâyedir. Ve yine ma'lûm ola ki, *hâb* lafzını *sengîn* kelimesine muzâf etdiği bileği taşı olmağa kâbiliyet gele. (Gencîne-yi Maârif, 27b)

4.7.4. HASAN-I BASRÎ

مي نحويد مرد انصاف از كسي

كر رسد ظلم و جفا با او بسي

Mî ne-cûyed merd insâf ez-kesî

Ger resed zulm ü cefâ bâ-o besî

Merd-i Hudâ kimsede adl ü insâf istemez, eğer ana nâsdan zulm ü cefâ çok irişir ise dahi, ya'ni sabr ederler. Bana niçin zulm edersiz demez.

Menkûldür ki: Kibâr-ı tâbi'inden *Hasan-ı Basrî aleyhi rahmeti'l-Bârî* hazretleri bir Yahûdî komşusu var imiş. Hânesinin çirkâbını dâ'imâ *Hasan-ı Basrî* hazretlerinin hânesine akıdır imiş. *Hasan-ı Basrî* hazretleri dahi mehmâ emken

¹¹⁵⁶ Ben seveni öldürürüm, bir kimseyi öldürürsem diyeti bana düşer. Bir kimsenin diyeti bana düşerse onun diyeti bizzat ben olurum.

çirkâbı tathîr buyurup Yahûdî'ye “Niçin böyle edersin?” buyurmazlar imiş. Birgün hâcet için Yahûdî *Hazret-i Hasan radiyallâhu anh* hânesine dâhil olunca çirkâbdan hâsıl olan tu'affenâtı görüp *Hazret-i Hasan-ı Basrî*'nin sabr ü tahammülüne mütehayyir olup bu zât-ı sûtûde-şiyem her vechle beni müdâfa'aya kâdir iken def' etmeyip tahammül etmiş. Elbetde bunun dîni hak ve kendisi hüda üzerine olmasa idi bu sabr ü tahammülü edemez idi deyip şeref-i İslâm ile müşerref ve *Hasan-ı Basrî* hazretlerinin zümre-i etbâ'ından oldu. (Mâ Hazar, 40b-41a)

4.7.5. BEHLÛL-İ DÂNÂ

Menkûldur ki *Behlûl-i Dâna* kuddise sırrıhu'l-a'lâ mezârlıktan bir mikdâr kafa kemiği getirip bâzârda iki bölük edip bir şeyi furûht eder şeklinde oturdular. Su'âl edenlere kafâ satarım buyurdular. Ne istersin diyenlere şunlar bir pula, şunlar bin altuna diye buyururlar idi. Bu kafaların bunlardan farkı nedir diyenlere, bu kafalar pend u nasîhat kabûl ve ısgâ edenlerin kafasıdır. Bunlar ısgâ etmezler kafasıdır. Anın için bunlar bin altuna ve bunlar bir puladır diye cevâb buyurdular. Murâd-ı şerîfleri nush kabûl etmek ehem u elzem umûrdandır demegi iş'âr idi *Ebü'l-fuzûl* cehl u hamâkat sâhibi demekdir. (Mâ Hazar, 15b)

Nâkil olunur ki *Behlûl-i Dâna kuddise sırrıhu* hazretlerine bize bir va'z eyle dediler, bir büyük direk durur idi. Direğin bir ucundan tutup kaldırdı, yine yerine bıraktı ve o bir ucundan dahi yine yerine bıraktı. Ba'de ortasından tutup iki ucu dahi yerden kalkmadı. Ba'de buyurdular ki direğin şu ucunu dünyâ farz etdim, “acaba ben dünyâyı ele getirebilir miyim” dedim, direği tutdum kalkdı. Anladım ki dünyâyı çalışsam ele gelecek ve yine direğin şu ucunu âhiret farz etdim, “ayâ sa'y etdim ele gelir mi” dedim, tutdum, ele geldi. Anladım fakat âhirete çalışsam ele gelecek. “Acabâ dünyâyı ve âhireti birden cem' edebilir miyim” dedim direğin ortasından tutdum iki ucu dahi yerden kalkmadı. Anladım ki dünyâ ve âhiret cem' olmayacak. (Mâ Hazar, 10b)

4.7.6. İMÂM-I ÂZAM

بو خنیفه بود امام با صفا

آن سراج امتان مصطفی

Bû Hanîfe bûd imâm-ı bâ safâ

Ân sirâc-ı ümmetân-ı Mustafâ

Nâzım hazretleri *Hanîfiyyü'l-mezheb* olduğu eclden *İmâm-ı Âzam* hazretlerini cemî'-i müctehidîn üzerine takdîm edip buyururlar ki: Ol müctehidînin birisi safvet ile imâm olan Ebû Hanife idi. Ve anlar Hazret-i Muhammedü'l-Mustafa *sallallâhe te'âlâ aleyhi ve sellem* efendimizin ümmetlerinin kandili idi. *Bâ-safâ* lafzıyla *Ebû Hanife* hazretlerinin tasfiye-i derûn ve sülûklarına işâret vardır. Hattâ cenâb-ı imâm-ı hümâm *İmâm Muhammed Ca'fer-i Sâdık* hazretlerinden iki sene ilm-i hadîs ve ilm-i bâtın ahz buyurup ¹¹⁵⁷”لولا السنن ان لهلك نعمان“ buyurmuşlardır. *Sirâc* Arabî'dir; kandil ve fitile-i müşte'ileye itlâk olunur. (Mâ Hazar, 3b)

ایمنی از بد خطای دیگرست

صحبت صبیان ازینها بدترست

Eymenî ez-bed hatâ-yı dîgerest

Sohbet-i sıbyân ez-înhâ bedterest

Kötü ve habîs kimseden emîn olmak gayri hatâdır, zîrâ denî ve le'îmden emîn olmak yılan ve akrebden emîn olmak gibidir. İsa'et muktezâ-yı zâtîdir. Üçüncüsü budur ve dördüncüsü sıbyânın mukâreneti bunlardan ziyâde kabîhdır. Sıbyândan murâd iştihâ olunan tâze ve emred demektir. Yohsa üç ve beş yaşında etfâl makûlesi demek değildir. Emred ile ihtilât-ı aşk ve hevâya sebep olur ve hevâ dahi fi'l-i şeni'a bâ'is olur. Menkûldur ki *İmâm-ı Âzam* hazretleri *İmâm Muhammedi* emredir diye

¹¹⁵⁷ Caferü's-Sadık olmasaydı, Ebû Hanife helâk olurdu.

dersde arkası cânibine ik'âd ederler imiş. *Bedter* ziyâde çirkin ma'nâsınadır. (Mâ Hazar, 18b)

4.7.7. BÂYEZÎD-i BİSTÂMÎ

پستی دلیل قرب بود در طریق عشق

اینجا پیاده پیش بود از سواره ها

Pestî delîl-i kurb büved der-tarîk-i aşk

În-câ piyâde pîş büved ez-süvârehâ

Hakâret ve tevâzu' râh-ı muhabbetde takarrüb-i İlallâh'a delil olur. Bundan için sâlikler tarîk-i aşkda zillet ü hakâreti ihtiyâr etmişler. Nitekim *Bâyezîd-i Bistâmî kuddise sırruhu 'l-azîz: عطلّ ذلّي ذلّ اليهود*¹¹⁵⁸ buyurmuşlardır. Râh-ı muhabbetde piyâde ve hakîr olan, atlı ve âlî olandan ileridir. Ya'ni hakâret-i kâmileyi ihtiyâr edenler, etmeyenleri geçerler. (Gencîne-yi Maârif, 12a-12b)

نیست در طینت جدایی عاشق و معشوق را

شمع بتوان ریخت از خاکستر پروانها

Nîst der-tynet cüdâyî âşık u ma'şûk-râ

Şem' be-t(ü)vân riht ez-hâkister-i pervânehâ

Âşık ile ma'şûkun hilkatinde ayrılığı yokdur ve ikisi bir şeyden halk olunmuşdur. Bu sûretde meselâ pervânelerin külünden mum dökmek ve şamdana döküp yakmak mümkündür. Zîrâ şem'in eczâsı ve pervânelerin eczâsı şey-i vâhiddir. Âşık, ma'şûkun gayrı değildir, demektir. Bu beytle vahdet-i vücûda işâret buyururlar. Zîrâ o makâmdan *Bâyezîd-i Bistâmî kuddise sırruhu: ليس في جبتي سوى* لو عرفتموني¹¹⁵⁹ buyurmuşdur. Ve yine *Ebu'l Hasan-ı Harrâkânî kuddise sırruhu: لو عرفتموني*

¹¹⁵⁸ Yahudinin zilleti benim zilletimi engelledi.

¹¹⁵⁹ Cübbemin içinde Allah'tan başkası yok.

سجدتموني¹¹⁶⁰ buyurmuşdur. Ve yine *Hallâc-ı Mansûr kuddise sırruhu*: “*Ene’l-Hakk*”¹¹⁶¹ buyurmuşdur. Ve cümle ashâb-ı ma’rifet “*Heme Ost*”¹¹⁶² buyurmuşlardır. (Gencîne-yi Maârif, 16a)

Ma’lûm ola ki, aşka âhâd-ı ümmet elbetde mağlûb olur. Velev ki *Bâyezîd-i Bistâmî kuddise sırruhu* ise de. Zîrâ galebe-i aşkla ليس في جيتي سوى الله¹¹⁶³ buyururlar idi.

Lâkin enbiyâ-yı izâm *aleyhimü’s-selâm* hazretlerine siyyemâ ki Hazret-i Fahr-i Âlem *sallallâhu aleyhi ve sellem* hazretlerine aşk galebe edemez ve akl-ı nefislerini izâle edemez. Binâberîn evliyâdan sâdır olan şathiyyât enbiyâ-i izâmdan sâdır olmadı. Zîrâ be-heme-hâl aşk kendilerinde nice bin bahr-i muhit gibi kaynar ise yine aşka galebe ederler. (Gencîne-yi Maârif, 23b-24a)

Ma’lûm ola ki uşşâk-ı İlâhiyye iki kısımdır: Bir kısmı kanarlar ve bir kısmı kanmayıp pey-der-pey feyz talebinde olurlar. Niteki *Bâyezîd-i Bistâmî kuddise sırruhu* buyurmuşdur:

شربت الحب كأسا بعد كأس

¹¹⁶⁴فما نفذ الشراب ولا رويت

Nâzım merhûm kanmayanlardanım, demek ister. (Gencîne-yi Maârif, 25b)

Menkûldur ki *Ebû Yezîd-i Bistâmî radiyallâhu anhü’l-Bârî* hazretleri esnâ-yı râhda bir kelbe râst gelip ve kelb dahi kendilerine tahiyyat ve ta’zîm edip nazar buyurdular ki *Ashâb-ı Kehf*in kıtmîri soyundan imiş. *Hazret-i Azîz* kelbe nevâziş buyurdular ve su’âl buyurdular: Nereye gidersin, kelb dahi Tanrımı aramaya giderim diye cevâb vermiş. Şeyh-i müşârun ileyh öyle ise seninle refâkat edelim. Zîrâ ben de anı ararım, buyurdular. Kelb dahi cevâbında seninle hem-meşreb değiliz, imtizâc

¹¹⁶⁰ Beni bilseydiniz, bana secde ederdiniz.

¹¹⁶¹ Ben Hakk’ım.

¹¹⁶² Her şey O’dur.

¹¹⁶³ Cübbemin içinde Allah’tan başkası yok.

¹¹⁶⁴ Aşkı içtim kadeh kadeh / Ne şarap tükendi ne ben kanabildim.

edemeyiz dedi. Nice hem-meşreb değiliz buyurdukda yâ senin bir anbâr buğdayın var, benim hâlim yarına bir şey iddihâr etmem dedi. Bu kelâm *Hazret-i Pîr*'in cigergâhına te'sîr edip sa'âdet-hânelerine teşrîf buyurdukda anbârda olan buğdayı der-'akab tasadduk buyurup bir dahi hâne-i sa'âdetlerinde bir şey sabâha ibkâ buyurmadılar. *Zârî* inlemek ma'nâsınadır. (Mâ Hazar, 30a)

Kutb-ı Rabbânî mazhar-ı esrâr-ı Samadânî *Cenâb-ı Şeyh Seyyid Aziz Mahmud Hüdâyî* kuddise sırrıhu's-sâmî *El-Cem' ve't-Tefrîk* nâm risâle-i manzûmelerinde buyururlar ki: Bir gün *Ebû Yezîd-i Bistâmî kuddise sırrıhu* hazretleri hasta olup buyurdular ki: Hakk'a yarar bir amelim yokdur illâ tevhîdim vardır. Huzzâr-ı meclisden ba'zılar Azîz-i müşârün ileyhe evâsıt-ı hâli ise terbiye olarak, eğer intihâ-yı hâli ise küstâhlık olarak dediler ki sen bir gün süd dedin ve benim yüreğimi süd ağrıtdı dedin ağrıyı süde verip Hakk'a virmedin. Sen böyle olunca sende nice tevhîd olur. Zîrâ tevhid-i hakîkî her şeyi Hakk'a vermektir. Mısra-i sâninin ma'nâsı: Her kimse ki fenâ fi'llâh değildir. Kaçan ârif-i bi'llâh olur, olmaz demektir. Bu irfân bâlâda beyân olduğu gibi ancak mürşîd-i kâmil vasıtasıyla sülûka tevakkuf eder. Ulûm-ı zâhire ile olmayacağı iclâ-yı bedîhiyyâtındadır. *Vey* vavın fethiyle zamîrdir, *Cenâb-ı Hakk'a râci'*dir. (Mâ Hazar, 24a-24b)

4.7.8. VEYSEL KARÂNÎ

Ve yine menkûldür ki *Hazret-i Veys-i Karanî Hazret-i Ömer*'e buyurmuşlar ki: *Yâ Ömer*, Allâh'ı bilir misin?" Cevâbında, "ne'am" buyurunca, *Hazret-i Veys* dahi buyurmuşlar ki: "Sakinip andan gayrı kimseyi bilme." İşte nâzım, *rahimehullâh* bu beyitle bu Hacc-ı ma'nevîyi ederim, buyurmak isterler. (Şerh-i Kasâid-i Mevlânâ Şevket, 7)

4.7.9. NİZÂMEDDİN-İ HÂMÛŞ

Menkûldür ki hâcegândan *Nizâmeddîn-i Hâmûş kuddise sırrıhu* dâimâ sükûta mülâzemet buyurduklarından *hâmûş* lakabıyla mülakkab oldular. Velâkin bu sükût zikr-i kalbîye mukârin olmak şartıyladır ve illâ gönülden efkâr-ı fâside ile meşgûl olursa ve hakkı zikretmezse böyle sükûtdan fâ'ide olmadığı bedîhîdir. Böyle kimse

ha sükût etsin ha söylesin, ikisi de birdir. Gözümün önünden gözümü yumdum ve dünyâ-yı deniyyeden ağmâz-ı ayn etdim. Pîş-i çeşmimden perde vü hicâblar mürtefi' oldu. Dünyâya nazar ve iltifât göze perde olmağla âlem-i gaybı seyre mâni' olur. Vaktâ ki insân mâsivâdan göz yumar. Âlem-i lâhûtî dâimâ seyrânda olur. (Gencîne-yi Maârif, 3a)

4.7.10. AZİZ MAHMUD HÜDÂYÎ

Zeyl-i Uşşâki-zâdede mestûrdur ki *Gafûri Efendi* hazretleri evâ'il-i halinde talebe-i ulûmdan olup mülâzim olmuştur. Ve mülâzemet kâğıdını kemâl-ı hubbundan her nereye giderler ise berâber götürürler imiş. Bir Cum'a günü sâ'ik-i takdîr *Üsküdâri Azîz Mahmûd Hüdâyî* kuddise sırrıhu's-sâmi hazretlerinin meclis-i şerîflerine sevk edip salat-ı Cum'ayı halef-i Azîz müşârü'l-ileyhde edâ ve meclis-i zikrine hâzır olup ba'de huzûrlarına varıp bir mikdâr oturup Hazret-i Azîz'in hâli kendilerine aks u eser edip ba'de kalkıp bir kayığa binip *Kızkulesi* pişgâhına geldikde âsâr-ı cezbe-i İlâhiyye kendilerde galeyân etmekle na're-zen oldukda mülâzemet kâğıdlarını pâre pâre edip bahre ilkâ ve geri dönüp hizmet-i devletleri şerefiyle müşerref ve ahz-ı dest-i inâbet edip ba'de makâm-ı hilâfete resîde olmuşlar. Ba'de seccâde-nişîn-i dergâh-ı Azîz olup irtihâl-ı dâr-ı bekâ buyurdukda hânkâh-ı sa'âdet civârında vâki' türbe-i şerîfede defîn-i ravza-i cinân olmuşlardır. Sûzişli garîb İlâhiyyâtı vardır. *Kaddessallâhu sırrıhu'l-'azîz. (Mâ Hazar, 20a)*

Târîh-i Naîmâ'da musarrahdır ki: *Sultân Osmân İbn-i Sultan Ahmed Hân aleyhi min-rahmetihi ve'l- gufrân* ba'zı kesânın tahrîkiyle garâz-ı fâside mebni olarak hacca gitmek murâd etmiş. Ve gitmesi takarrüb etdikde bir gece rüyâsında Resûl-i Ekrem ve Nebiyy-i Muhterem Hazret-i Muhammed Mustafâ *sallallâhu aleyhi ve sellem* hazretlerini görmüşler ve kendilerin taht üzerine câlis ve elinde Mushaf-ı Şerîf var imiş. Fahr-i Kâ'inât *aleyhi ekmeli't-tahiyât* teşrîf buyurup elinden Mushaf-ı Şerîf'i alıp tahtdan aşağı almışlar ve üzerinde olan cübbeyi dahi çıkarmışlar. Her ne kadar ki buyurmuşlar ise de müfid olmamış. Ve kadem-i sa'âdet-i Muhammediyye'ye her yüz sürmek murâd etmiş ise o dahi nasîb olmamış. Bu dehşet ü ıztırâb ile bîdâr olmuş. Der-akab hâcesi *Ömer Efendi*'yi çağırıp o rüyâyı nakl etmiş. O dahi; "Ba'zı kâl ü kîl sebebi ile farz olan hacda tereddüt ediyorsunuz, bu sebebe

rûh-ı sa'âdet-i Muhammediyyeyi gücendirmiş oluyorsunuz. Bu rüyâ bundan ibâretdir. Hemân tevakkuf etmeyelim ve gidelim. Kadem-i şerîflerine yüz sürmek rüyâda mukadder olmamış ise ravza-i sa'âdetine yüz sürersiniz.” diyerek bu vechîle rüyâyı te'vîl ve ta'bîr etmiş ise dahi padişâha kanâ'at gelmeyip (4b) *Kutbü'l-Ârifîn Üsküdârî Aziz Mahmud Hüdâyî kuddise sırruhu* hazretlerine varıp ziyâret edip rüyâyı nakl ü beyân edince, hemân bî-pervâ: “Mushaf-ı Şerîf şerî'atdır, elinden almışlar; hal'inize delâlet eder. Ve cübbe vücûddur, onu dahi çıkartmışlar ve almışlar, katlinize delâlet eder.” diyerek bu vechîle rüyâyı eğip bükmezsiz ta'bîr buyurmuşlar. (Gencîne-yi Maârif, 4a)

4.7.11. ZÜNNÛN-I MISRÎ

Menkûldur ki: *Zünnûn-ı Mısırî kuddise sırruhu* hazretlerinin asrında çok büyük kimseler ilhâdına zâhib olmuşlar. İrtihâli günü bir nev' kuşlar ki, aslâ öyle kuş görülmemiş, cenâzesine halk ile beraber hâzır olmuşlar ve cümle nâsa o kuşlardan ta'accüb ve azîm dehşet gelmiş ve melâike-i kirâm olduklarını herkes cezm etmiş ve yine seng-i mezârına kudretten ve âlem-i gaybdan ¹¹⁶⁵ذو النور حبيب الله من الشوق قتيل الله yazılmış. Halk bunu gördükde mahv etmişler. Yine yazılmış ve yine tecrübe için mahv etmişler. Yine tekrâr yazılmış, ba'de cümle nâs velâyet ü kerâmetini makarr u mu'terif olmuşlar. *Nefahâtü'l-Ûns* nâm kitâbda mestûrdur ki *Hazret-i Zünnûn kuddise sırruhu* buyurmuşdur: سه سفر کردم و سه علم اوردم اول علمي که بياوردم خواص و عوام پزيرفتند و دوم علمي که اوردم خواص پزيرفتند نه عوام و سيم علمي را که اورده ام نه خواص و نه عوام پزيرفتند ¹¹⁶⁶ (Gencîne-yi Maârif, 5b)

4.7.12. FERÎDÜDDÎN ATTÂR

Mehmed Murad Nakşibendî, Pend-nâme'sine şerh yazdığı Ferîdüddîn Attâr hakkında şerhin girişinde şu bilgilere yer vermiştir:

¹¹⁶⁵ Şevkten dolayı Allah'ın öldürdüğü, Allah sevgilisi Zünnûn.

¹¹⁶⁶ Üç sefer yaptım ve üç âleme gittim. Birinci âlem ki ulaştım. Avâm ve havâsı kabûl etmişlerdi. İkinci âleme ulaştım, havâsı kabûl etmişlerdi, avâmı etmemişlerdi. Ve üçüncü âleme ulaştım, ne avâmı ne havâsı kabûl etmişlerdi.

¹¹⁶⁷ Sürgün, kovulmuş, tek başıma kaldım. Allah onun aziz sırrını kutsasın.

Ba'd-ez-în bu bende-i kemîne ve müznib-i dîrîne (*Es-Seyyid Hâfız Muhammed Murâd*)ü'n-Nakşibendî ibnü'ş-şeyhü'l-Hâc Abdülhalîmü'n-Nakşibendîdir ki âsitâne-i aliyyede *Çehârşenbe Bâzâr*ında tarîkat-i aliye-i Nakşibendiyye erbâbına meşrûat olan *Murâd Mollâ Tekyesi*'nde mûris-ı peder olarak bî-liyâkat ve istihkâk-ı şeyh olup hasebi'l-makdûr bazı tâlibâna ders müzâkere olunmak hasebiyle yüz def'adan ziyâde kutbu'l-ârifin gavsü'l-vâsılîn kudve-i bozorgvâr *Ferîdüddîn Muhammed Attâr* nefe'anallâhu bi-zikrihi hazretlerinin pend nâm kitâb-ı celîlü'l-kadrleri müzâkere olunup teberrûken ve teyemmünen kesret-i şürûhuna binâen her ne kadar ihtiyâc yok ise de şerh vâdîsinde bir şey tahrîr olunmak hâtır-ı nâcîzime hutûr etmekle şürûh olundu.

Ma'lûm ola ki *Şeyh Attâr kuddise sirruhu* hazretlerinin mevlid ü medfenleri *Nîşâbûr* şehridir, mu'arabi Nîşâbûr'dur. Bir rivâyetde yüz on bir yaşına ve bir rivâyetde yüz yigirmi üç yaşına ömr-i şerîfleri resîde olunca murg-ı tûfî-i rûh-ı sa'âdetleri azm-i şekeristân-ı visâle ârzû-keş olup kefere-i *Moğol*, *Nîşâbûr* şehrini istilâ edip ehl-i İslâma ezâ vü cefâ ve envâ'-ı hakâretle tahkîr ederler idi.

Tâ'ife-i kefereden birisi dahi Şeyh-i âlî-mikdâr hazretlerini esîr edip ehl-i İslâmdan biri: “Bu pîr-i rûşen-zamîri öldürme, sana bin altun veririm.” deyince *Hazret-i Şeyh*: “Ben Müslümanların ulusuyum, bundan ziyâde bahâ ile beni alırlar.” deyip *Moğol* vermedi. Ba'de çok kimselere arz edip ve bir ferd tâlib olmayıp *Moğol* mütehayyir olunca bir kimse: “Sana bir torba saman vereyim, Şeyhi bana bahş eyle.” deyip, Şeyh hazretleri dahi “İşte şimdi bahâmı buldum.” deyip, *Moğola* harâret-i tâm gelip şerbet-i şehâdeti nûş etdirip ber-murâd oldular. Ol vakt mecâzib-i İlahiyyeden biri anda hâzır bulunup bu hâli müşâhede etdikde âteş-i cezbesi alev-gîr olup Cenâb-ı Kibriyâ'ya hitâb ederek: “خودن‌دا بزركان دين و اصل شدكان حق اليقين چنين يكان يكان در دست”¹¹⁶⁸ deyip sell-i seyf eyledi. Meczûbun cengini görenlere dahi gayret gelip herkes seyfini eline alıp kefere-i *Moğola* hücûm edip cümlesini seyfdan geçirip ümmet-i Muhammedin

¹¹⁶⁸ Ey Allahım! Dinin büyüklerini ve sana yakınlığı elde edenleri *Moğol* askerleri birer birer yok edip öldürdüler. Ve senin gayretinin gelmemesi revâ değildir. Bu bundan dolayı çok heyecanlandım.

üzerinden böyle bir beliyye-i uzmâ bi-hamdillâhi Te'âlâ def" oldu. ¹¹⁶⁹“ قال الشيخ العارف ” بالله تيمنا وتبركا وعملا بحديث البسمة (Mâ Hazar, 1b)

4.7.13. HOCA NEŞ'ET

Üsdâd-ı bozorgvâr *Hazret-i Hâce Neş'et* kuddise sırruhuya ba'zı yâranı halk içinde bu kadar âb-ı rûy dökmek revâ değildir, demişlerdir. Cevâbında biz de âb-ı rûy ile değirmen döndürecek değil idik, fukarâ yola dökülür ise varsın dökülsün buyurmuşlar. (Mâ Hazar, 19b)

از ادب صائب خموشيم ور نه درهر وادئ

رتبه شاکردئ من نيست استاد مرا

Ez-edeb Sâ'ib hamûşîm ver ne der-her vâdî

Rütbe-i şâkirdi-i men nîst üstâd-ı merâ

Kemâl-i edebimden sükût edip da'vâ etmiyorum. Yoksa her vâdide ya'ni gerek kâsidede ve gerek gazelde ve gerek sâ'ir eş'ârda öyle şâ'ir-i mâhirim ki bana ta'lîm eden üstâdımın bana nisbetle şâkirdlik mertebesi olmaz. Velâkin böyledir diye, da'vâ etmem.

Ya bu beyt, da'vâ olmaz mı ve bî-edeblik değil midir? Bâ-husûs bu gazeli söylerken üstâdî hayâtda ise. Gâlibâ indinde da'vâ o zamân oluyor ki ben üstâdımdan a'lâyım, lafzını söylerse ve bu keennehu da'vâ değil imiş. *Galata Şeyhi Galib*'in *Hüsn ü Aşk*'ında, beyt:

این دم که زشاعري اثر نيست

¹¹⁷⁰ سلطان سخن منم دکر نيست

¹¹⁶⁹ Ârif-i billah (Attâr) besmelenin bereketinden, iyiliğinden ve güzelliğinden dolayı onunla başladı.

¹¹⁷⁰ Bu zamanda şairden eser yoktur. Şairlerin sultanı benim, başkası yoktur.

demesi dahi bu hezeyânın aynıdır. Hâlbuki kişinin üstâdı ve dahi cümle Fârisî-hânânın üstâd-ı bozorgvârı ahavend-i zî-şân *Cenâb-ı Hazret-i Neş'et* sâhib-i nâm u şân *aleyhi rahmet emtâr sehâibu'l-afv ve'l-gufrân* kayd-i hayât ile mukayyed idi. Bundan agreb Hâce Efendinin gazelleri nasihat-âmîzdir diyerek suhriyye eder imiş. Subhanallâh insân cüz'ice kemâl bulsa üstâd değil, Allâhu Te'âlâ hazretlerini bile bilmeyecek. *Firavun*'un *Mısır* melikliğiyle da'vâ-yı ulûhiyyet edip Hakk'ı bilmediği gibi. Bu dahi garâibdendir. *Neş'et Efendi* hazretlerinin hakk-ı devletlerinde bu beytle *Neş'et-i suhen-sâz* ta'bîr etmiştir. (Gencîne-yi Maârif, 33b)

4.7.14. RÂBİA EL-ADEVİYYE

Râbia El-Adeviyye kuddise sırruhâ hazretlerini *Hasan-ı Basrî kuddise sırruhu* nikâh ile taleb buyurunca üç müşkilim var, hall eder isen varırım buyurmuşlar. Birisi hüsn-i hâtîme ile mi giderim yohsa sû'-i hâtîme ile mi? Birisi kabrim ravza-i cennet mi yohsa hufre-i nâr mı? Ve birisi sırâtı selâmet geçip cennete dâhil olur muyum? Yohsa zümre-i füccâr ile aşağı cehenneme düşer miyim? *Hasan-ı Basrî* hazretleri dahi bu müşkilleri Allâhu Te'âlâ bilir ve benim halle kudretim yokdur buyurunca *Hazret-i Râbi'a* benim böyle müşkilim ve endîşem var iken ora varacak vaktim yokdur buyurdular. Ve yine buyurmuşlar ki ricâlin ve nisânın aklını ve nefsinin a'dâddan bir aded ile farz ve takdîr eyle. Ne mikdârı erkekte ve ne mikdârı nisâdadır? Anı dahi beyân eyle. *Hazret-i Hasan* dahi cevâbında akl u nefsi onar farz buyurdular ve aklın dokuzunu ricâle ve birini nisâyâ ve nefsin dokuzunu nisâyâ ve birini ricâle takdîr buyurunca *Hazret-i Râbi'a radiyallâhu anhâ* dahi yâ ben bir akl ile dokuz nefsi zabt ederim ne aceb? Yâ *Hasan* sen dokuz akl ile bir nefsi zabtına kâdir olamayıp beni istinkâh edersin buyurmuşlar, *radiyallâhu te'âlâ anhümâ*. (Mâ Hazar, 41b-42a)

SONUÇ

19. yüzyılda Osmanlı'daki Mevlevî-Nakşî yakınlaşmasından sık sık bahsedilmektedir. Bu yakınlaşmayı sağlayan en önemli sîmâlardan biri kuşkusuz Mehmed Murad Nakşîbendî'dir. Mehmed Murad Nakşîbendî, yaşadığı dönemde İstanbul'daki en önemli Mesnevîhândır. Osmanlıda Nakşîlik ve Mevlevîlik arasındaki yakınlaşmaya büyük ölçüde katkı sağlamış bir şahsiyettir. Kendi zamanında hem devlet adamları yanında hem de şeyh ve dervişler arasında saygın bir yere sahiptir. Sultan Abdulmecid'in katılımıyla bir Dârü'l-Mesnevî açmış, burada birçok ünlü Mesnevîhâna icâzet vermiştir. Aynı zamanda Murad Molla Tekkesi'nin şeyhi, Murad Molla Kütüphanesi'nin baş hâfız-ı kütübüdür.

Bir Nakşî şeyhi olarak, tekkesinde okuttuğu ilmî, dinî, edebî, tasavvufî derslerden Ahmed Cevdet Paşa gibi birçok aydın ve bürokrat istifade etmiş, tekkesi adeta bir darü'l-fünûn olarak nitelendirilmiştir. Taşradan hatta uzak ülkelerden onun eğitimini almak için insanlar tekkesine akın etmiştir.

Müdürlüğünün yanı sıra, birçok telif eseri bulunan Mehmed Murad Nakşîbendî'nin başyapıtı Hülâsatü's-Şürûh ismiyle Mesnevî'nin tamamına yazdığı şerhtir. Türk edebiyatında Mesnevî'nin tamamına günümüze kadar sadece yedi kişi tarafından şerh yazılmıştır. Bunların altısı Mevlevî şârihlerden oluşmaktadır. İçlerinden sadece Mehmed Murad, Nakşî'dir. 6 cilt, 1420 varaklık bu kapsamlı eser, Mesnevî'nin bir Nakşî mutasavvıf gözüyle yorumu açısından diğer Mesnevî şerhleri arasında ayrıcalıklı bir yere sahiptir.

Mehmed Murad Nakşîbendî'nin, Mesnevî şerhinin satır aralarında Nakşîlik ve Mevlevîliğe ait birçok unsuru karşılaştırdığı görülmektedir. Özellikle Mevlevîlikteki semâ âyinleri ile ilgili çarpıcı eleştiri ve yorumlarda bulunmuştur. Hülâsatü's-Şürûh, maalesef günümüze kadar Mesnevî şerhleri arasında hak ettiği öneme layık ciddi bir çalışma ile ilim dünyasına tanıtılmamıştır. Genellikle Hülâsatü's-Şürûh adlı bu şerhin adına bakılarak muhtasar olduğu düşünülmüş ve pek incelenmeye değer bulunmamıştır. 19. yüzyılda Mevlevî-Nakşî yakınlaşmasından

sürekli bahsedilirken, bu ilişkiyi gözler önüne sermek için, bu Nakşî gözüyle yazılan bu tek, tam Mesnevî şerhinin tetkik edilmesi son derece önem taşımaktadır.

Hülâsatü’ş-Şürûh, incelendiğinde görülmektedir ki, Mehmed Murad Nakşibendî Mesnevî’ye son derece saygı duymakta, onu Kur’an’ın özü olarak nitelendirmektedir. Bununla beraber Mevlevîlerin birçok âdetini eleştirmektedir. Özellikle semâ âyinlerinin herkese açık olmasını garip karşılamış, Mevlevîlerin de Nakşîler gibi hafî yani gizli zikir yapmaları gerektiğini savunmuştur. Buna delil olarak da yine Mevlânâ’nın Mesnevî’deki bir beyitini göstermektedir. Bunlara ek olarak Beşiktaş Mevlevihânesi Şeyhi Yusuf Efendi’nin benzer yaklaşımlarını da ortaya koymuş, iddialarını güçlendirmiştir. Bu orijinal yaklaşımlara daha önce başka şerhlerde rastlanmamıştır.

Cesareti ve açsözlülüğüyle tanınan Mehmed Murad Nakşibendî, eserinde hiç kimseden çekinmeden bütün samimiyetiyle hayat görüşünü ortaya koymuştur. Hülâsatü’ş-Şürûh, başta yazıldığı 19. yüzyıldaki dinî-tasavvufî hayatı anlamak için her yönden incelenmesi gereken bir eserdir.

Hülâsatü’ş-Şürûh dışında yazdığı diğer şerhler ise şunlardır: Attâr’ın Pend-nâme’sine yazdığı Mâ Hazar adlı eseri, Sâib-i Tebrizî’nin şiirlerine yazdığı Gencîne-yi Maârif adlı bir başka eseri ve Şevket-i Buhârî’nin kâsîdelerini şerh ettiği Şerh-i Kasâid-i Mevlânâ Şevket. Mehmed Murad Nakşibendî’nin şerhleri, aldığı iyi eğitimin ve içinde bulunduğu suffî çevrenin kaynaşmasının bir sonucu olarak kaleme alınmıştır. Bu eserlerin tasavvuf edebiyatı açısından incelenmesi, Mehmed Murad’ın ulaştığı edebî-tasavvufî derinliği anlamak açısından oldukça önemlidir.

Bu çalışma ile Mehmed Murad Nakşibendî’nin eserleri vâsıtasıyla hayatı hakkında kesin bilgiler ortaya koyulmuş olmaktadır. Şârihin hayat görüşü ve şerh sahasındaki yeri tespit edilmeye çalışılmıştır. Şerhleri tasavvufî açıdan incelenerek Mehmed Murad’ın tasavvuf edebiyatındaki önemi de vurgulanmış olmaktadır.

KAYNAKÇA

1999 Yıl Sonu İtibariyle Kitap ve Okuyucu Sayısı, Sayılarla İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, İstanbul 2001.

Ahmed Cevdet Paşa: *Tezâkir* (Tetimme, 40), (haz. Cavid Baysun), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991.

Ahmed Lûtfî Efendi: *Vak'anüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi VI-VII-VIII*, (haz. Yücel Demirel), YKY, İstanbul 1999.

Âkifzâde Abdurrahîm Amasyalı: *Kitâbü'l-Mecmû' Fi'l-Meşhûd Ve'l-Mesmû'*, (çev. Hikmet Özdemir), Türkiye İçtimaî Hizmetleri Vakfı Yay. İstanbul 1998.

ATSIZ, Nihal: *Birgili Mehmed Efendi Bibliyografyası*, MEB Yay., İstanbul 1966.

Bahaeddin el-Amilî: *Hülâsatü'l-Hisab*, Celal Şevki, Kahire 1981.

Başbakanlık Osmanlı Arşivleri, 1301/1883; İ.Ş.D. Dosya No. 66, Gömlek No. 3864; 1309/ 1896;

Başbakanlık Osmanlı Arşivleri, Cevdet Maliye, Dosya No. 2821.

Başbakanlık Osmanlı Arşivleri, Cevdet-Evkaf, Dosya No. 428, Gömlek No. 21681, Tarih. 1193/1779.

Başbakanlık Osmanlı Arşivleri, Cevdet-Evkaf, Dosya No. 460, Gömlek No. 23291.

Başbakanlık Osmanlı Arşivleri, Cevdet-Evkaf, Dosya No:11165.

Başbakanlık Osmanlı Arşivleri, İ.Ş.D, Dosya No. 112, Gömlek No. 6743.

BAYRAKTAR, Nail: *İstanbul İl Halk Kütüphanesi Çalışmaları ve Gelişme Planı*, Türk Kütüphaneciler Derneği III. Kurultayı, İstanbul Tarihsiz.

Beyzâde Mustafa Efendi: *Risâletü'l-Ma'lûm ve'l-Meçhûl*, Daruttıbbâati'l-Âmire, 1264.

BİLGİN, Azmi: "Eski Türk Edebiyatında Şerh", *Kayseri ve Yöresi Kültür Sanat ve Edebiyat Bilgi Şöleni: Bildiriler*, c. I, Kayseri 2001.

Bursalı Mehmed Tahir: *Osmanlı Müellifleri*, (haz. A. Fikri Yavuz, İsmail Özen) Meral Yay., İstanbul Tarihsiz.

CEBECİOĞLU, Ethem: *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ağaç Kitabevi, İstanbul 2009.

Celâleddin Suyûtî: *Cami'ü's-Sağir Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, Yeni Asya Neşr., İstanbul 2012.

CEYLAN, Ömür: *Tasavvufî Şiir Şerhleri*, Kitabevi, İstanbul 2000.

ÇELİK, İsa: *Tasavvufî Düşüncede İnsân-ı Kâmil*, Kaknüs Yay., İstanbul 2010.

ÇETİNDAG, Yusuf: *Ayna Kitabı*, Kitabevi, İstanbul 2009.

ÇETİNDAG, Yusuf: *Pend-nâme*, Etkileşim Yay., İstanbul 2013.

ÇİÇEK, Yakup: “Nakşibendiyye Tarîkâtı ve Şeriata Bağlılığı”, *Ahmed Ziyaeddin Gümüşhanevî Sempozyum Bildirileri*, (haz. Necdet Yılmaz), Seha Yay., İstanbul 1992.

Davud Fatin: *Tezkire-i Hatîmetü'l-Eşâr*, İstanbul 1867.

DEMİREL, Şener: “Mesnevî'nin Türkçe Şerhlerinde Ney Metaforu”, *Türk Kültürü Edebiyatı ve Sanatında Mevlânâ ve Mevlevîlik- Bildiriler*, SÜMAM Yay., Konya, 2007.

DEVELLİOĞLU, Ferit: *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara 2003.

DOĞAN, Muhammed Nur: “Metin Şerhi Üzerine”, *Osmanlı Dîvân Şiiri Üzerine Metinler*, İstanbul 1999.

Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Kültür Bakanlığı-Tarih Vakfı Yay., 1994.

Ebu İmran Şerefüddin Musa b. Muhammed Halîli, *Risâle Fi Usturlab ve Ma'rifetü'l-Ekvâl*, İSAM Ktp., No.23561.

ERAYDIN, Selçuk: *Tasavvuf ve Tarîkâtlar*, Marifet Yay., İstanbul 1981.

ERKUL, İhsan: *Yanyalizâde'nin El-Meslekü'l-Kavî Li Tahsîli't-Tarîki'l-Üveysî Risâlesi Ve Tasavvufta Üveysîlik*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, İstanbul 2006.

ERÜNSAL, İsmail: *Türk Kütüphaneleri Tarihi II*, AKM Yay., Ankara 1988.

EYİCE, Semavi: “Kaybolan Bir Tarihî Eser: Şeyh Murad Mescidi”, *Tarih Dergisi*, 1967.

Fatma Aliye Hanım: *Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı*, (haz. Metin Hasırcı), Pınar Yay., İstanbul 1994.

GÖKMAN, Muzaffer: *Murad Molla Hayatı Kütüphanesi ve Eserleri*, İstanbul Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1943.

GÖLPINARLI, Abdülbâki: *Mevlânâ Celâleddin*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1952,

GÖLPINARLI, Abdülbaki: *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, İnkılap ve Ata Kitabevleri, İstanbul 1983.

GÜLEÇ, İsmail: *Türk Edebiyatında Mesnevî Tercüme ve Şerhleri*, Pan Yay., İstanbul 2008.

GÜMÜŞHANEVÎ, Ahmed Ziyaeddin: *Câmiu'l-Usûl*, (çev. Rahmi Serin), Pamuk Yay., İstanbul 1979.

GÜNDÜZ, İrfan: *Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri*, Seha Yay., Ankara 1983.

GÜNTAN, Zekiye: *XIX. Yüzyıl İstanbul Mutasavvıflarından Muhammed Murad Nakşibendî Ve Hülâsatü'ş-Şürûh Adlı Mesnevî Şerhinden İlk 1001 Beytin Tahlili*, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi, Konya 2009.

GÜZEL, Abdurrahman: *Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı*, Akçağ Yay., Ankara 2006.

- Hatib Tebrizî: *Mişkâtü'l-Mesâbih*, (çev. Mustafa Uysal), Uysal Yay., Konya 2007.
- Hüseyin Ayvansarâyî: *Hadîkatü'l-Cevâmî II*, İstanbul 1281.
- Hüseyin Vassâf: *Sefîne-i Evliya II*, (çev. Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz), Kitabevi, İstanbul 2006.
- İPEKTEN, Haluk: Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz, Dergah Yay., İstanbul 2002.
- İPŞİRLİ, Mehmet: “Şeyhülislâm Minkarizâde Yahya Efendi”, *Mübahat S. Kütükoğlu'na Armağan*, (haz. Zeynep Tarım Ertuğ), İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 2006.
- İzzeddîn Kâşânî, Tasavvufun Ana Esasları, (çev. Hakkı Uygur), Kurtuba Kitap, İstanbul 2012.
- KARA, Mustafa “Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Tasavvuf ve Tarîkâtlar”, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ans. IV*, İletişim Yay., İstanbul 1985.
- KARA, Mustafa: *Tasavvuf ve Tarîkâtlar Tarihi*, Dergah Yay., İstanbul 1985.
- KARA, Mustafa: “Müceddidiye'nin Osmanlı Dünyasındaki İlk Meşaleleri”, *Yeni Dünya Dergisi*, Mayıs 2004.
- KARA, Mustafa: *Tekkeler ve Zaviyeler*, Dergah Yay., İstanbul 1980.
- KARACA, Merziye: Günümüzde Tasavvuf ve Tarîkât Anlayışı, Bilge-Pedam Yay., İstanbul 2010.
- Kâtip Çelebi: *Keşfu'z-zunûn An Esâmî'l-Kutub Ve'l-Funûn*, (haz. Şerefeddin Yaltkaya, Rifat Bilge), c. I-II, İstanbul 1941-1943.
- KONAR, Aişe Handan: *Hasan Şu'urî Efendi'nin Pend-nâme-i Attâr Tercümesi: Metin ve İnceleme*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul 2010.
- KONUK, Ahmed Avni: *Mesnevî-i Şerîf Şerhi-II*, Kitabevi, İstanbul 2011.
- KÖSE, Davut: *Molla Murad ve Dîvânı*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Fatih Üniversitesi, İstanbul 2008.
- KUT, Günay: “İstanbul'daki Yazma Kütüphaneleri”, *İÜ Tarih Dergisi*, 1980-81.
- Mahmud Salahi: *Kâmus-ı Osmanî*, İstanbul 1313.
- Mehmed Murad Nakşibendî: *Dîvân*, Amasya Beyazıt İl Halk Ktp., No.05 Ba 1855
- Mehmed Murad Nakşibendî: *Dîvân*, Süleymaniye Ktp., Mehmed Murad-Mehmed Ârif Koleksiyonu, No:149
- Mehmed Murad Nakşibendî: *Gencîne-yi Maârif*, İzmir Milli Ktp, Türkçe Yazmalar, No.1930/1
- Mehmed Murad Nakşibendî: *Gencîne-yi Maârif*, Süleymaniye Ktp., Mehmed Ârif-Mehmed Murad Koleksiyonu, No.262
- Mehmed Murad Nakşibendî: *Hülâsatü's-Şürûh I*, Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, No.165,168

Mehmed Murad Nakşibendî: *Hülâsatü'ş-Şürûh*, İstanbul Üniversitesi Ktp., No. TY 6309-6310-6311-6312-6313-6314.

Mehmed Murad Nakşibendî: *Mâ Hazar*, Süleymaniye Ktp. Mehmed Ârif Koleksiyonu No.260.

Mehmed Murad Nakşibendî: *Muînü'l-Vâizîn*, Süleymaniye Ktp., Hüdayi Efendi Koleksiyonu, No.514

Mehmed Murad Nakşibendî: *Şerh-i Kasâid-i Mevlânâ Şevket*, Süleymaniye Ktp., Mehmed Ârif-Mehmed Murad Koleksiyonu, No.148

Mehmed Murad Nakşibendî: *Şerh-i Tuhfe-i Şâhîdî*, Süleymaniye Ktp. Dârü'l-Mesnevî Koleksiyonu, No.568.

Mehmed Murad Nakşibendî: *Tercüme-i Ahvâl-i Beyzâde Efendi*, Murad Buhârî Koleksiyonu, No.155/1

Mehmed Murad Nakşibendî: *Vekâyi-nâme*, Millet Ktp., Ali Emiri Koleksiyonu, No.103

Mehmed Ziya: *İstanbul ve Boğaziçi*, Devlet Matbaası, İstanbul 1928

Mehmet Süreyya: *Sicill-i Osmânî*, Matbaa-yı Âmire, İstanbul 1311.

MEMİŞ, Abdurrahman: *Hâlid-i Bağdadî ve Anadolu'da Hâlidilik*, Kitabevi, İstanbul 2000.

MENGİ, Mine: “Metin Şerhi, Tahlili ve Tenkidi Üzerine”, *Dîvân Şiiri Yazıları*, Dergah Yay., İstanbul 1997.

Muhammed b. Ali Birgivî: *İzhâru'l-Esrâr fi'n-Nahv*, Matbaa-yı Âmire, İstanbul 1286.

Muhammed b. Ali el-Karahisârî el-Hâmidî: *Risale Fi'l-Küreti'l-A'la El-Müsemma Bi-Zati'l-Kürsi*, Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbî Koleksiyonu, No. 2170, Fatih Koleksiyonu, No. 3304.

Mustafa Beyzâde El-Ahıskavî: *Mecmûa*, Dârüt-Tıbbâti'l-Âmire, İstanbul 1264.

Mütercim Âsım: *Kâmus Tercümesi*, c. I, İstanbul 1305.

OCAK, Ahmet Yaşar: *Zındıklar ve Mülhidler*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yay., İstanbul 1998.

OKAY, Orhan: “Osmanlı'da Mesnevîhânlık Geleneği ve Son Mesnevîhânlardan Tâhirü'l-Mevlevî”, *Mevlevîliğin Kültür ve Edebiyatımıza Katkıları Paneli*, Konya 17 Aralık 1999.

ÖZ, Yusuf: “Tuhfe-i Vehbî Şerhleri”, *İlmî Araştırmalar Dergisi*, S:5, İstanbul 1997.

ÖZEGE, Seyfettin: *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*, İstanbul 1971.

PAKALIN, M. Zeki: *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, MEB Yay., İstanbul 2004.

PALA, İskender: *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yay., İstanbul 2007.

Sünen-i İbn-i Mace, Çağrı Yay., İstanbul 2011.

- Sünen-i Nesa'i*, Çağrı Yay., İstanbul 2011.
- Şemseddin Sami: *Kâmus-ı Türkî*, (haz. Ömer Faruk Akün), Alfa Yay., İstanbul 1998.
- Şemseddin Sâmî: *Kâmûsu'l-A'lâm*, İstanbul 1945.
- ŞENTÜRK, M. Hüdayi: “Şeyh Mehmed Murad-ı Nakşibendî ve Vekâyî-nâmesi”, İstanbul Araştırmaları, S:1, İstanbul 1997.
- ŞEŞEN, Ramazan: “Türkiye’deki Yazma Koleksiyonları ve Bunların Kataloglarının Neşredilmesi”, *Tarih Dergisi*, S. 35, 2011.
- ŞİMŞEK, Halil İbrahim: “Mesnevîhân Bir Müceddidiye Şeyhi: Neccârzâde Mustafa Rıza’nın Hayatı ve Tasavvufî Görüşleri”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Ankara 2005.
- ŞİMŞEK, Halil İbrahim: *Osmanlı’da Müceddidilik*, Suf Yay., İstanbul 2004.
- ŞİMŞEK, Halil İbrahim: *XVIII. Yüzyıl Osmanlı Tasavvufunda Müceddidiye Hareketi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Ankara 2002.
- ŞİMŞEK, Selami: “Avrupa ile Asya Arasında Önemli Bir Geçiş Noktası Gelibolu’da Tarîkâtlar Ve Tekkeler”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Konya 2007b.
- ŞİMŞEK, Selami: “Son Dönem Celvetî Şeyhlerinden Bandırmalızâde Ahmed Münib Efendi’nin Hayatı Eserleri ve Mecmuâ-yı Tekâyâsı”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Konya 2007a.
- Tabibzâde Mehmed Şükrü: *İstanbul Hankahları Meşâyihî*, *Metin-Dizin ve Tıpkıbasım*, (haz. Turgut Kut), Harvard Üniversitesi 1995.
- Tabibzâde Mehmed Şükrü: *Silsile-nâme-i Sûfiyye*, Hacı Selim Ağa Ktp., Hüdayî Efendi Yazmaları, No.1098.
- Taftâzânî: *Kelâm İlmî ve İslâm Akâidi (Şerhu'l-Akâid)*, (haz. Süleyman Uludağ), İstanbul 1980.
- Tahirü'l-Mevlevî, *Şerh-i Mesnevî*, Şamil Yay., İstanbul Tarihsiz.
- TAN, Muharrem, *Cami'ü'l-Ehadis*, Moralite Yay., İstanbul 2005.
- TANSEL, Fevziye Abdullah: “Gül Baba Adı Verilen İki Ayrı Şahsiyet Molla Murad Divanı ve Sünbül Sinan”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. XVI, Ankara, 1968.
- TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, “Mesnevi” mad., c.29, Ankara 2004.
- TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, “Mesnevîhâne Tekkesi” mad., c.29, Ankara 2004.
- TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, “Murad Buhârî” mad., c.31, İstanbul 2006.
- TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, “Murad Molla Külliyesi” mad., c.31, İstanbul 2006.
- TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, “Murad Molla Kütüphanesi” mad., c.31, İstanbul 2006.
- TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, “Murad Nakşibendî” mad., c.32, İstanbul 1991.

- TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, “Nakşibendiyye-Adab ve Erkan” mad., c.29, Ankara 2004.
- TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, “Nakşibendiyye-Müceddidiyye” mad., c.29, Ankara 2004.
- TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, “Sünbülzâde Vehbi” mad., c.11, İstanbul 1979.
- TOPÇU, Nurettin: *İslam ve İnsan*, Mevlânâ ve Tasavvuf, Dergah Yay., İstanbul 2002.
- TORUN, Ahmet Semih: “Şeyh Muhammed Buhârî Tekkesi Hazîresi Üzerine Bir Değerlendirme”, *Vakıflar Dergisi*, Aralık 2010.
- TOSUN, Necdet: *Bahâeddin Nakşibend: Hayatı Görüşleri Tarîkâtı*, İnsan Yay., İstanbul 2003.
- TURGAY, Şafak: “Bir Sebk-i Hindî Şairi Olarak Şevket-i Buhârî ve Osmanlı Şiirine Etkisi”, *Bilim ve Sanat Vakfı-Bülten*, S.77, Eylül-Aralık 2011.
- TURGAY, Şafak: *Tashih-i İntikadî-yi Dîvân-ı Şevket-i Buharâî*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Tahran Üniversitesi, 2007.
- TÜRER, Osman: *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, Seha Yay., İstanbul 1995.
- Türkçe Sözlük*, TDK Yay., Ankara 2005.
- ULUDAĞ, Süleyman: *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabalıcı Yay., İstanbul 2012.
- ÜNLÜ, Osman: “Türk Edebiyatında Sâib-i Tebrizî Şerhleri”, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Manisa 2006.
- ÜNVER, İsmail: “Mesnevî”, *Türk Dili, Türk Şiiri Özel Sayısı*, c. II, No. 415-417, Ankara 1986.
- ÜSTÜNER, Kaplan *Dîvân Şiirinde Tasavvuf*, Birleşik Yay., Ankara 2007.
- YENİTERZİ, Emine: “Metin Şerhi ile İlgili Görüşler”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.5, Konya 1999.
- YILMAZ, Kamil: *300 Soruda Tasavvufî Hayat*, Erkam Yay., İstanbul 2012.
- YILMAZ, Nurullah: “Ahıskalı Beyzâde Mustafa Efendi'nin Mâlum ve Mechûl Risalesi”, *Atatürk Üniveristesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Erzurum 2007.
- YÜCER, Hür Mahmut: *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*, İnsan Yay., İstanbul 2003.
- Zâkir Şükri: *Mecmuâ-yı Tekâyâ*, (haz. Mehmet Serhan Tayşî), *İslâm Medeniyeti Dergisi*, S. 4, İstanbul Ağustos 1980.

EKLER

Ek-1: Murad Molla Tekkesi- İnşâsı Devam Eden Daha Önce Yanmış Olan Ahşap Tevhidhâne (2013)

Ek-2: Murad Molla Kütüphanesi-Kubbeli Tavan (2013)

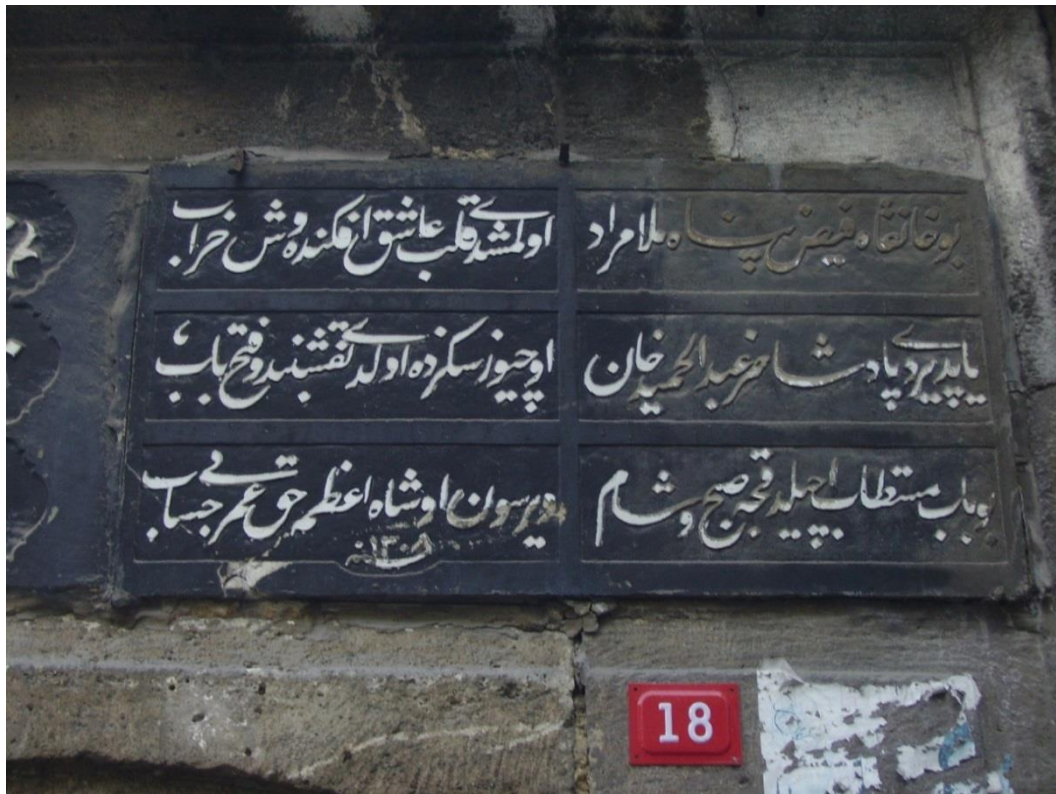
Ek-3 Murad Molla Kütüphanesi- Temelini Oluşturan Bizans Mahzeni
(Fotoğraf: Mimar Serkan Akın-2006)

Ek-4: Murad Molla Kütüphanesi Meşrutası (Fotoğraf: Mimar Serkan Akın-2006)

Ek-5: Murad Molla Külliyesi- Cümle Kapısı Üstünde Soldaki Kitabe (2013)

Ek-6: Murad Molla Külliyesi- Cümle Kapısı Üstünde

Günümüzde Yerinde Olmayan Sağdaki Kitabe (Fotoğraf: Mimar Serkan Akın-2006)

Ek-7: Murad Molla Kütüphanesi-Ana Bina Kapı Üstü
Fıtnat Hanım'ın Şiirinin Olduğu Kitabe ve Giriş Sundurmasının Tavanı (2013)

Ek-8: Murad Molla Kütüphanesi- 2000 Yılı Sonrası Bir Süre Çocuk Kütüphanesi Olarak Kullanılmış ve Terkedilmiştir. (Fotoğraf: Mimar Serkan Akın-2006)

Ek-9: Önde Murad Molla Kütüphanesi Meşrutası, Arkada Murad Molla Kütüphanesi (Fotoğraf: Mimar Serkan Akın-2006)

Ek-10: Murad Molla Kütüphanesi Ana Bina Girişı (2013)

Ek-11: Dârü'l-Mesnevî'nin (Mesnevîhâne Câmii) minaresi ve Mevlevî Sikkesi Biçimindeki Alemi (Fotoğraf: Esmâ Sehoviç 2012)

Ek-12: Dârü'l-Mesnevî'nin (Mesnevîhâne Câmii) Minaresi ve
Kuzeyinde Fener Rum Erkek Lisesi (Fotoğraf: Mustafa Cambaz 2013)

Ek-13: Dârü'l-Mesnevî (Mesnevîhâne Câmii) ve
Kuzeyinde Fener Rum Erkek Lisesi (Fotoğraf: Mustafa Cambaz 2013)

Ek-14: Dârü'l-Mesnevî'nin Cümle Kapısı

Ek-15: Dârü'l-Mesnevî'nin Mescid Girişindeki Kitabe

Ek-16: Dârü'l-Mesnevî'deki El Yazması Levha: 22×29 cm.

Siyah İs Mürekkebi, Kağıt. H.1382

(Kâtibin eli kurusun ki o olmasaydı

ilim ve edeple tesis edilmiş bir yer harap olmazdı.

Onun, nüshayı bozması içkiden daha beterdir.

Üzümün bozulmasıyla kusur kendini gösterir. Fuzûlî)

Ek-17: Dârü'l-Mesnevî'deki El Yazması Levha: 42×57 cm.

Beyaz Üstübeç Mürekkebi, Mavi Kağıt.

(Allah'dan başka ilah yoktur. O, Melik, Hakk ve Mübin'dir.

Muhammed onun Resûlüdür. Sözü'nün eri ve güveniliridir.)

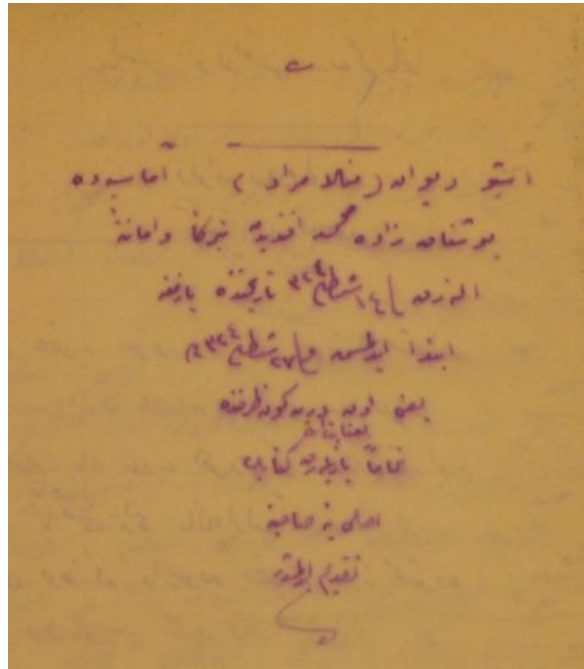
Ek-18: Dârü'l-Mesnevî'deki El Yazması Levha:

24×53 cm. Altın Mürekkep, Mavi Kağıt.

(Allah'ım beni affet. Çünkü sen affedici ve kerem sahibisin.)

Ek-19: Mehmed Murad Nakşibendî'nin Dârü'l-Mesnevî Avlusundaki Türbesi

Ek-20: Amasya Beyazıt İl Halk Ktp., 05 Ba 1855 nolu Dîvân, Müstensih Kaydı.

Ek-21: İstanbul Üniversitesi Ktp., TY 6309 nolu Hülâsatü’ş-Şürûh-I. Vr.1b-2a

Ek-22: İstanbul Üniversitesi Ktp., TY 6309 nolu Hülâsatü’ş-Şürûh-I. Kapak

Ek-23: İstanbul Üniversitesi Ktp., TY 6310 nolu Hülâsatü'ş-Şürûh-II. Vr.1b-2a

Ek-24: İstanbul Üniversitesi Ktp., TY 6311 nolu Hülâsatü'ş-Şürûh-III. Kapak.

Ek-25: İstanbul Üniversitesi Ktp., TY 6311 nolu Hülâsatü'ş-Şürûh-III. Vr.1b-2a

Ek-26: İstanbul Üniversitesi Ktp., TY 6312 nolu Hülâsatü'ş-Şürûh-IV. Vr.1b-2a

Ek-27: İstanbul Üniversitesi Ktp., TY 6313 nolu Hülâsatü's-Şürûh-V. Vr.1b-2a

Ek-28: İstanbul Üniversitesi Ktp., TY 6314 nolu Hülâsatü's-Şürûh-V. Vr.1b-2a

Ek-29: Mâ Hazar, Süleymaniye Ktp. Mehmed Ârif-Mehmed Murad Koleksiyonu, 260 nolu nüsha, vr. 1a

Ek-30: Gencîne-yi Maârif, İzmir Milli Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar Koleksiyonu, No.1930/1 vr.1b-2a

Ek-31: Gencine-yi Maârif, İzmir Milli Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar Koleksiyonu, No.1930/2 vr.1b-2a

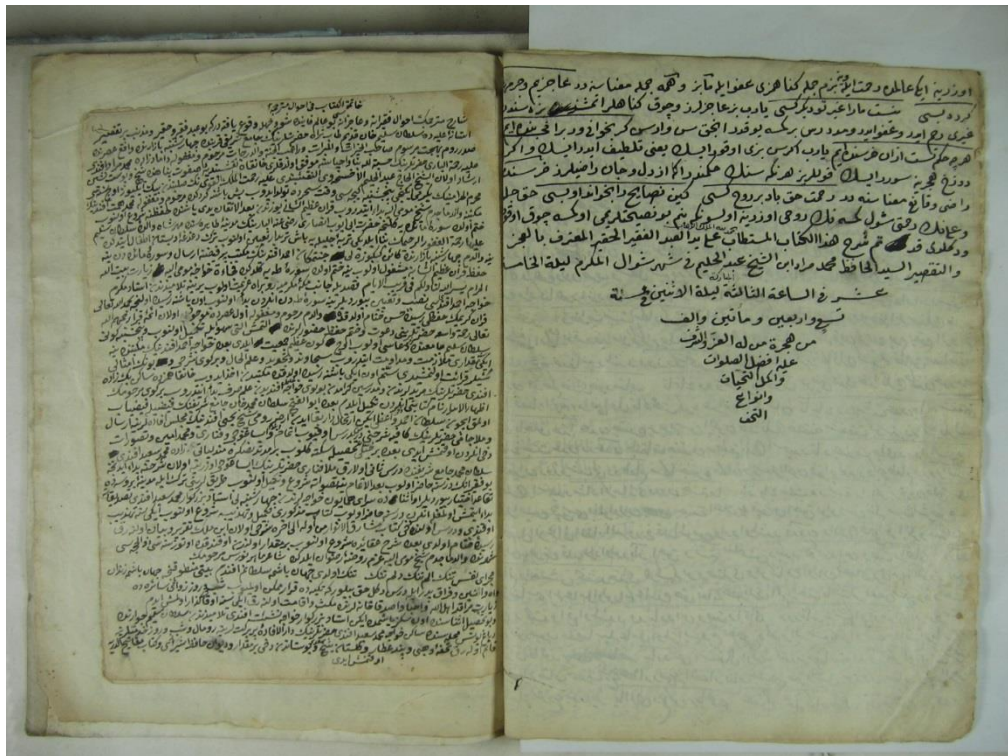
Ek-32: Gencine-yi Maârif, Süleymaniye Ktp. Mehmed Ârif-Mehmed Murad Koleksiyonu, 262 nolu nüsha, vr.2b-3a

Ek-33: Şerh-i Kasâid-i Mevlânâ Şevket, Süleymaniye Ktp., Mehmed Ârif-Mehmed Murad Koleksiyonu, No.148, s.2-3

Ek-34: Tuhfe-i Şâhidi Şerhi, Süleymaniye Ktp., DârülMesnevî Koleksiyonu, No.568, vr. 1b-2a

Ek-35: Mâ Hazar'ın Son Sayfası ve Ahvâl-i Mütercim'in İlk Sayfası.

Süleymaniye Ktp. Mehmed Ârif-Mehmed Murad Koleksiyonu, No.260

ÖZGEÇMİŞ

HATİCE ÖZDİL

Bitlis Eren Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eski Türk Edebiyatı Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi, Ağustos 2011-...

Doktora: Fatih Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karşılaştırmalı Edebiyat, 2013.

Yabancı Dil Eğitimi (İngilizce): Boğaziçi Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, Kasım 2011-Haziran 2012.

Yüksek Lisans (Tezli): Fatih Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eski Türk Edebiyatı, 2009.

Lisans: Fatih Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, 2007.

“Nakşî Gözüyle Yazılmış Tek, Tam Mesnevî Şerhi” *II. Uluslararası Mesnevi Sempozyumu*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 22-24 Mayıs 2013, Van.

“Bâbü-r-nâme’de Bâbü-r’e Göre Bazı İsimlerin Koyulma Nedenleri”, *Jassstudies Dergisi*, Volume:6, Issue:1, 2013, s.1141-1148.

“Doğu ve Batıda Ortak Kullanılan İsimler”, *Geçmişten Günümüze Doğu-Batı Sempozyumu*, Fatih Üniversitesi, Mayıs 2008, İstanbul.

“Evliyâ Çelebi’nin Seyahat-nâme’sinde Esnaf Alayları”, *Edebiyatımızda İstanbul Sempozyumu*, Fatih Üniversitesi, Mayıs 2007, İstanbul.